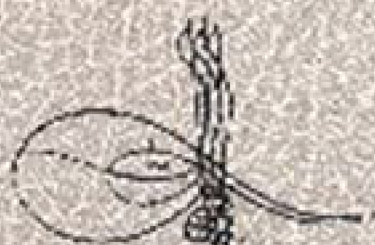
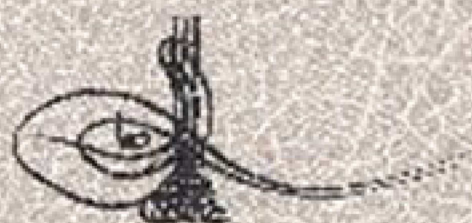
Prof. Dr. Ahmed AKGÜNDÜZ

OSMANLI KANUNNÂMELERİ

VE HUKUKÎ TAHLİLLERİ

FEY VAKFI YAYINLARI NO: 1
İLMÎ ARAŞTIRMALAR SERİSİ NO: 1

İSBN 975-95465-0-7

Film-Montaj: Divan 511 72 75
BASKI: ANKA Matbaası 567 48 84

Cilt: Sezgin Ciltevi
İstanbul, Ağustos 1992

V. KİTAP

KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN DEVRİ KANUNNÂMELERİ

II. KISIM

KANUNÎ DEVRİ EYÂLET KANUNNÂMELERİ

V. CİLDİ TAKDİM EDERKEN

"*Osmanlı Kanunnâmeleri Ve Hukukî Tahlilleri*" adlı araştırma serimizin V. Cildine bizi ulaştıran Allah'a hamd ve O'nun Resûlü olan Hz. Muhammed'e salât ve selâm olsun.

Araştırma serimizin V. Cild'i Kanunî Devri Eyâlet Kanunnâmelerinin Birinci cildini teşkil etmektedir. Yani Kanunî Devri Kanunnâmelerini üç cilde yaymış bulunuyoruz. Serimizin IV. Cildi olan Birinci Cild'de, Merkezî ve Umûmî Kanunnâmeleri neşrettik ve burada 29 Kanunname daha evvel neşredilmiş bulunmaktadır. Serimizin V. ve VI. cildlerini ise, yine Kanunî Devri Eyâlet Kanunnâmelerine tahsis etmiş bulunuyoruz. Kanunî Devri Kanunnâmelerinin İkinci yanu bu cildinde, biraz sonra tafsîlâtlı olarak kaydedeceğimiz gibi, sekiz eyâlete ait Kanunnâmeleri neşredeceğiz.

Araştırmacılar ve doğru tarih meraklıları, bu cildde de birbirinden değerli tarih hazineleri ile karşı karşıya kalacaklardır. Bu cildin her bir bölümü, bugün ya bir iki devletin, ya bir devletin, ya bir kaç bölgenin veya çok sayıda vilâyetin müstakil ve orijinal tarihi mahiyetindedir. Mesela, Basra Eyâleti Kanunnâmeleri incelendiğinde görülecektir ki, Kanunnâmelerdeki bilgileri değerlendirmeyen ve bunlara ulaşamayan ilim adamlarının, Basra Tarihi ile alakalı çalışmaları eksik kalmıştır ve verilen bilgiler çok sathîdir. Bunu, Basra ile alakalı asrımızda ve Arap Aleminde yapılan çalışmaları tetkik eden her ilim adamı kolayca idrâk edebilir. Aynı şey, Bağdâd Eyâleti Kanunnâmeleri için de geçerlidir ve yine aynı şey, Haleb Eyâleti Kanunnâmeleri için de mevzubahistir.

Her sayfası birbirinden kıymetli tarih hazinelerini ihtivâ eden ecdâdımıza ait bu yazılı hukuk âbideleri, ayrı ayrı ele alınırsa, ayrı bir cilt teşekkül eder. Biz bazı önemli olanlarına ve bizden izahı istenen bazı hakikatlere dikkat celbederek, değerlendirmeyi ve istifâdeyi, araştırmacılara ve doğru tarih meraklılarına havale edeceğiz:

1) Hem ilim adamlarımızdan ve hem de diğer okuyucularımızdan aldığımız bir çok soru, üç ciltte toplam 200'e yakın kendi devrinde hazırlanan Kanunnâme neşredeceğimiz Sultân Süleyman'ın "*Kanunî*" ünvânıyla alakalıdır. Bir kısım okuyucular, doğrudan bu ünvânın verilişinin sebebini sorarken, bir kısmı da, "*İslâm hukuku yani şer'î hukukun hükümlerini bir tarafa bırakıp kendi irâdesiyle kanun yaptığından dolayı mı bu ün anı almıştır?*" diye soruyorlar. Hatta bir kısım okuyucularımız, büyük İslâm âlimlerinin bu meseleden dolayı, Kanunî'ye diğer Padişahlar gibi sıcak bakmadıklarını ve hatta bu serinin I. Cildinde naklet-

tiğimiz ve uzun uzadıya izahını yaptığımız (**Osmanlı Kanunnâmeleri, I, 238 vd.**) Zenbilli Ali Efendi'ye ait şu hakikatlı fıkrayı dile getirmektedirler: "*Sultan Süleyman Kanunî, kesretli Kırkçeşme sularını İstanbul'a getirdiği vakit, Şeyhülislâm Zenbilli Ali Efendi ona demiş: Hilâf-ı şerî'at kanunları Avrupa'dan getirdiğin cihetle, İstanbul'a öyle bir pisledin ki, o getirdiğin suların cümlesi üzerinden akıp geçse, yüz senede temizleyemez.*" (**Bediüzzaman, Sikke-i Tasdîk-ı Gaybî, sh. 130**).

Bu suallere kısa da olsa cevap vermek, tamamen Kanunî devri Kanunnâmelerine tahsis ettiğimiz bu cildin mukaddimesinde yerinde olsa gerektir.

Evvelâ şunu belirtelim ki; Sultân Süleyman'a "*Kanûnî*" ünvanının verilmesinin asıl ve birinci sebebi, Fâtih, II. Bâyezid ve Yavuz zamanında, İslâm Hukukunun ülül-emre tanıdığı sınırlı yasama yetkisi kullanılarak hazırlanan ve daḫa evvel neşrettiğimiz Kanunnâmeler tedvîn edilmiş olsa da, İslâm ve dolayısıyla Osmanlı Hukuk tarihinde, sınırlı yasama yetkisini kullanarak en çok ve en muntazam kanunların, Sultân Süleyman zamanında tedvîn olunmasıdır. Gerçekten de, en çok ve en derli toplu kanunlar, gelmiş geçmiş Padişahlar içinde, Sultân Süleyman zamanında hazırlanmıştır. Nitekim onun devrinde hazırlanan kanunnâmelerin, 10 cildlik eserimizde üç cildini teşkil etmesi ve 200'den fazla muntazam Kanunnâmenin bulunması da, bu dediklerimizi te'yîd eylemektedir.

Sâniyen, bir kısım büyük İslâm âlimlerinin de fevkalâde bir latife üslûbı içinde de olsa, Avrupadan bazı kanunları getirdiği için Sultân Süleyman'ı tenkit etmeleri, onun bu ünvânının, şer'î kanunlara aykırı ve kendi irâdesiyle bazı Avrûpâî kanun vaz' etmesinden kaynaklandığı kanaatini, bazı ehl-i imânda doğurmuş bulunmaktadır. Hemen şunu ifade edelim ki, Zenbilli'nin biraz evvel naklettiğimiz sözü, bir lâtifedir; ancak bir hakikatı da tazammun etmektedir. O hakikat da şu olsa gerektir: Kanunî Sultân Süleyman, açıktan şerî'ata aykırı kanunlar hazırlatmamıştır; ancak şer'îliği tartışmalı olan bazı meselelerde, Ebüssuud gibi, büyük İslâm hukukçularının fetvâlarına dayanarak ve İslâm Hukukunun kendisine tanıdığı sınırlı yasama yetkisini kullanarak, kanun hükümleri ortaya koydurtmuştur. İslâm Hukukunda râcih kavil vardır; mercûh kavil vardır. Sultân Süleyman, bazı konularda, asrın maslahatlarını da göz önüne alarak, Ebüssuud gibi âlimlerin kanaatiyle, mercûh yani zayıf olan görüşü, râcih yani kuvvetli olan bir görüşe tercih yolunu ihtiyâr eylemiştir. Şer'îliği tartışılan bu meseleler arasında, asrımızda bir kısım insanlarımızın, meselenin aslını bilmeden "*Osmanlı Devletinde de faiz vardı*" demelerine sebep teşkil eden "*mu'âmele-i şer'iyye*" mevzuu; mîrî arazinin ve icâreteynli vakıfların sınırsız süreli kira akdiyle işletmeye verilmesi; bazı esaslarının şerî'ata açıkça aykırı olmayacak şekilde Avrupa esnaf kâidelerinden alınmış olması mümkün olan gedik müessesesi; kalpazanlar, homoseksüeller ve benzeri cemiyet hayatını bozan suçları işlemeye devam edenlerin ta'zir bil-katl yetkisine dayanılarak idam edilmesi ve irsâdî vakıflar da denilen tahsîsât kabîlinden vakıflar bulunmaktadır. Bütün bunlarda, tamamen müftilerin fetvâlarına dayanan Sultân Süleyman'ın

açıkça şerî'ata muhâlif bir hükmü kanun haline getirttiği söylenemez. Ancak zayıf görüşlerin kabülü; zarûret veya âmme maslahatı gibi esâsları bazan bilmeyerek veya ilim adamlarının vasıtasıyla suiistimâl ettiği ve dolayısıyla zımnen şer'î hükümlere aykırı davrandığı da muhtemel ve mümkündür; zira Kanunî ma'sûm değildir. Şunu da hatırlatalım ki, tatbikâttaki gayr-ı meşrû' tasarrufları, Osmanlı Hukukuna mal etmek mümkün olamaz.

Bütün bunları yaparken de, en az bizim kadar şerî'ata karşı muhâlefet olmaması için titiz davrandığını; manevî mes'ûliyetten kurtulmak gâyesiyle, vefâtı anında Ebüssuud'dan aldığı fetvâların kendisiyle beraber defnedilmesini vasiyyet eylediğini ve en önemlisi de kendi devrindeki kanunları kendisi değil, zamanındaki Ebüssuud gibi İslâm âlimlerinin hazırladığını da burada hatırlatmak istiyoruz.

Şunu da hatırlatalım ki, bu neşredeceğimiz Kanunnâmeler, kitabın her ilgili yerinde tekrarladığımız gibi, Osmanlı Hukuk sisteminin tamamı değildir. belki %10'u bile değildir. Zira Osmanlı Hukuk sisiteminin %90'ı, fıkıh kitaplarında ifadesini bulan şer'î hükümler yani şerî'attır.

2) Bu cildin Mukaddimesinde dikkat çekmek istediğimiz bir diğer husus da, özellikle Budin Eyâleti Kanunnâmelerinden anlaşılacağı üzere, Osmanlı Devletinin, günümüzdeki sözde hukuk devleti ve çifte standardlı Avrupa Devletlerinin aksine, sadece müslümanların değil, gayr-i müslimlerin de hak ve hürriyetlerine gereken ehhemiyeti vermiş ve uygulamış olmasıdır. Bosna-Hersek'de binlerce müslümanın kanlarının döküldüğü ve Birleşmiş Milletler ve Güvenlik Konseyi gibi milletlerarası kuruluşların, öldürenlen Hristiyan ve öldürülenler müslüman olduklarından dolayı seyirci kaldıkları yüzlerce katliâmların cereyân ettiğini görüp kahrolurken, Osmanlı Devletinin yaklaşık 450 sene hâkimiyeti altında tuttuğu Balkanlarda yani Sirbistan'da, Makedonya'da ve Bosna-Hersek'de, savaş halleri dışında, gayr-i müslimlerin ve hatta şu anda insan kanı içmekten zevk alan Sırp yılanlarının dahi, bütün hak ve hürriyetlerini muhâfaza ettiğini ilgili kanunnâmelerden öğreniyoruz. Delil isterseniz, Balkanlar'da 450 seneye rağmen, hâlâ gayr-i müslimlerin yaşamasıdır. Zira bunların bugün tatbik ettiği katlîamın binde birini Osmanlı Devleti 450 sene içerisinde uygulasaydı, bugün, Sırp, Hırvat ve Bulgar diye milletler, dünya yüzünde kalmazlardı.

Osmanlı Devletinin Balkanlardaki gayr-i müslimlerin nasıl hak ve hürriyetlerini koruduğuna dâir olan milyonlarca misallerden, sadece birisini sizlere takdim edecek ve diğerleri için, bu ciltte yer alan Budin Eyâleti Kanunnâmelerine mürâcaat etmenizi isteyeceğiz.

Vereceğimiz misâl, şu anda Bosna-Hersek ile Sırbistan arasında bulunan İzvornik Sancağı ile alakalıdır. Normal olarak burada yaşayan gayr-ı müslimlerin ürünlerinden harâc-ı mukâseme, yani arazinin verimliliğine göre yüzde ondan en fazla yüzde elliye kadar varan oranlarda vergi alınabilir. Bu verginin mahsul olarak alınması gerekir. Bedelinin nakid olarak alınması, ancak vergi mükellefinin arzusuna bağlıdır. Ayrıca vergisi alınacak mahsûlün, vergisi

de aynı kalitede ürün alınacaktır. İşte Osmanlı maliye memurlarından bazıları, ölçerek ve her mahsûlün vergisini de aynı maldan alarak tahsilât işini yapması gerekirken, aksine davranmış ve iyi mahsûllerden ve yorulmadan kabala yolu ile kesim yaparak tahsîlât yapmak istemiştir. Bu durumun, başka yerlerde de cereyân ettiği, Padişah'a şikâyet edilince, bırakınız hayat hakkı gibi en önemli hakkın muhâfazasını, vergi ile ilgili bu en küçük teferru'âtı dahi İzvornik Kanunnâmesinde uzun uzadıya kanun hükmü halinde düzeltme ve görevlileri ikaz etme yoluna gitmiştir. İsteyenler ve meseleye vâkıf olanlar, İzvornik Kanunnâmesinin 24 ve 25. maddelerini okuyabilirler.

3) İranlılarla yapılan harpler ve bazı semâvî âfetler neticesinde harap duruma düşen Erzurum, Erzincan ve Erzurum çevresindeki harap olan vakıflarla ilgili kanunlardan şunu anlıyoruz ki;

Osmanlı Devleti, fethettiği ülkelerin maddî ve manevî imarına büyük önem vermiş ve ma'nevî açıdan imar edilmeyen memleketlerin, maddî yönden ne kadar terakki ederse etsin, bir gün yine harâbe olacağı gerçeğini çok iyi idrâk etmiştir. İşte bu kanûnnâmeler, Osmanlı Safevî harpleri sonucu harâbe haline gelen *Erzurum, Erzincan ve Bayburd çevresi*ne ait imar kanûnlarıdırlar. Bâtıl tarikatlarla Anadolu'nun gözbebeğine saman çöpü sokan Safevilerin tahriplerine karşı, bu kanûnlarla Osmanlı Devleti, gerçek tarikat ehlinden, zâviyelerden ve medreselerden yardım almıştır. Bu sebeple bu kanûnnâme, uzun süren harplerle harâb olan bir memleketi şenlendirmek, âsâyiş ve emniyeti te'min ederek halkı celbedebilmek için, gerekli olan yerlerde, özellükle de korkunç geçit ve dağlarda, eskiden mevcut olan veyahut yeniden te'sisi lâzım gelen zâviyeleri ve medreseleri açmak gibi manevî tedbirlere verilen önemi aksettiren bir ta'limât-nâme mâhiyetindedir ve bu açıdan dikkata şâyândır. Bu tatbikâtı görünce, Bediüzzaman'ın şu ifadelerini hatırlamamak mümkün değildir:

"Tarîkatın dînî, uhrevî ve ruhânî çok mühim ve ulvî neticelerinden sarf-ı nazar, yalnız âlem-i İslâm içindeki kudsî bir râbıta olan uhuvvetin inkişâfına ve inbisâtına en birinci, te'sirli ve harâretli vâsıta tarikatler olduğu gibi, âlem-i küfrün ve siyâset-i Hristiyâniyyenin, nûr-ı İslâmiyyeti söndürmek için vâki' olan müdhiş hücumlarına karşı dahi, üç mühim ve sarsılmaz Kal'a-i İslâmiyyeden bir kal'asıdır. Merkez-i hilâfet olan İstanbul'u beşyüz sene bütün âlem-i Hristiyâniyyenin karşısında muhâfaza ettiren, İstanbul'da beşyüz yerde fışkıran envâr-ı tevhîd ve o merkez-i İslâmiyyedeki ehl-i imanın mühim bir nokta-i istinâdı, o büyük câmilerin arkalarındaki tekyelerde "Allah Allah!" diyenlerin kuvvet-i imâniyyeleri ve ma'rifet-i İlâhiyyeden gelen bir muhabbet-i ruhânî ile cûş u hurûşlarıdır (**Mektûbât, sh. 445-446**).

İşte Osmanlı Devleti, bu kuvvet ile 600 sene hayâtiyyetini devam ettirmiştir.

Bunun içindir ki, Bağdâd Eyâleti Kanunnâmesinde, en önemli maddeler arasında, kızılbaş dediği Safevî devletinin yaptığı tahrîbâtı önlemek üzere, İmam-ı Ali, İmâm-ı A'zam ve Abdülkâdir-i Geylânî gibi manevîyât erlerinin makam ve meşhedlerini ihyâya yönelik maddeler bulunmaktadır.

4) Geçenlerde "**Somuncu Baba**" ile ilgili hazırladığımız kitâbın özetini teblîğ olarak dinleyen değerli dostlarımızdan bir çoğu, "*Osmanlı Devletinin Somuncu Baba'nın hem Aksaray'daki Yusuf Baba kolunu ve hem de Dârende'deki Halil Baba kolunu, 500 sene boyunca avârız denilen örfî vergilerden mu'âf tutuğunu*" söyleyince, hayretler içerisinde, bize şu soruyu sormuşlardı: "*Acaba, bu uygulama, münferit bir hâdese midir? Yoksa Osmanlı Devleti'nin bu konuda belli bir siyâseti mi vardır?*" İşte bu dostların sorularına tam cevabı da, bu Cild'de yer alan bir çok kanun hükümleri teşkil etmektedir. Evet, Osmanlı Devleti, başta Peygamberimizin neslinden gelen sâdât olmak üzere, devletin manevî temelleri demek olan bu insanları, bir hukuk kâidesi olarak örfî vergilerden mu'âf tutmuş; asrımızdaki hükümetlere ve özellikle bazı dinî vakıflara vergi mu'âfiyyeti vermek istemeyenlere, devleti ayakta tutan unsuru bilmediklerini, anlarlar ise, Haleb Kanunnâmesinde yer alan şu kanun hükümleri ile çok güzel ifade etmişlerdir:

"***18.*** *Ve livâ-i mezbûrede vâki' olan* ***Haremeyn'üş-Şerifeyn evkâfının*** *re'âyâsı cemî'-i avârız-ı divanî ve tekâlîf-i örfîden mu'âf ve müsellem ve rüsûmdan ve cürm ü cinâyetden serbest olunması fermân olunmuşdur.*

19. *Ve* ***mezâr-ı enbiyâya ve evliyâya vakf olan kurâ re'âyâsı ve sâdât*** *dahi avârızdan mu'âf olmaları emr olunmuşdur. Bunlara dahi avârız teklif olunmaya.*

20. *Ve* ***e'imme*** *(imâmlar) dahi avârız-ı divâniyyeden mu'âf ve müsellem olalar.*"

İşte her sayfası birer tarih hazinesinden ibâret olan "*Osmanlı Kanunnâmeleri Ve Hukukî Tahlilleri*" adlı serimizin bu cildini de Sekiz Bölüm'e ayırmış bulunuyoruz:

BİRİNCİ BÖLÜM'de Anadolu Eyâleti Kanunnâmelerini inceledik.

İKNİNCİ BÖLÜM'de Bağdâd Eyâleti Kanunnâmelerini inceledik ve fıkıh kitaplarında harâcî arazi olarak ilân edilen bu Eyâlette, şer'î hükümlerden hiç ayrılınmadığını müşâhede ettik.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM'de Basra Eyâleti Kanunnâmelerini inceledik ve tamamen öşrî arazi ile alakalı şer'î hükümlere uygun olduğunu gördük.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM'de Budin Eyâleti Kanunnâmelerini inceledik.

BEŞİNCİ BÖLÜM'de Cezâyir-i Bahr-i Sefîd yani Kaptan-ı Derya Eyâleti Kanunnâmelerini inceledik ve bugün 500. yıl toplantılarıyla efkâr-ı âmmeyi yanıltsalar da, asırlar evvel kendilerine kucak açan Osmanlı Devletini yıkmak için Avrupa ile birleşen Yahudilere nasıl mu'âmele edildiğini bu Eyâlet Kanunnâmelerinin hükümleri arasında okuduk.

ALTINCI BÖLÜM'de Diyârbekir Eyâleti Kanunnâmelerini inceledik.

YEDİNCİ BÖLÜM'de Erzurum Eyâleti Kanunnâmelerini inceledik.

SEKİZİNCİ BÖLÜM'de Haleb Eyâleti Kanunnâmelerini inceledik.

Bu cildi tamamlarken, teşviklerini hiç bir zaman esirgemeyen Sayın *Cumhurbaşkanımız Turgut Özal*'a; eserin yayınlanmasını temin eden Fey Vakfı yetkililerine ve özellikle bu kitâbın neşrinin tamalanmasını hayâtının en mühim gâyeleri arasında gören Fey Vakfı'nın değerli Genel Müdürü ve Muhterem Büyüğüm *Emekli General Sami Karamısır Paşa*'ya; bu ciltte de çalışmalarıma destek olan Selçuk Üniversitesi Rektörü Sayın *Prof. Dr. Halil Cin'e* ; her ciltte olduğu gibi, bu ciltte de bana yardımcı olan değerli ilim ve fikir adamlarına; araştırmalarımın maddî ve manevî sıkıntılarını benimle birlikte göğüsleyen eşim *Sâime Belkıs Hanımefendi*'ye ve bu eserin devamı için ihlâslı du'alarını esirgemeyen herkese şükrânlarımı arzeder; ihsân ettiği muvaffakiyetler için Yüce Allah'a şükür ve hamd ederim.

İstanbul - Ağustos 1992 **Doç.Dr. Ahmed AKGÜNDÜZ**

V. KİTAP

KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN DEVRİ KANUNNÂMELERİ

(17 Şevvâl 926-30 Eylül 1520/20 Safer 974-7 Eylül 1566)

İKİNCİ KISIM

KANUNÎ DEVRİ EYÂLET KANUNNÂMELERİ

BİRİNCİ BÖLÜM

ANADOLU EYÂLETİ KANUNNÂMELERİ

G İ R İ Ş

§.1- KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN DEVRİNDE ANADOLU EYÂLETİ VE SANCAKLARI

Kanunî Sultân Süleyman devrinde *Anadolu Eyâlet*inin sınırları, hem fetihler münasebetiyle genişlemiş ve hem de yeni eyâletlerin ihdâsıyla bazan daralmıştır. Bu durum, bütün eyâletler için de sözkonusudur. Bu sebeble, Kanunî devri eyâlet kanunnâmelerini tasnîf etmek, bizim için gerçekten zor olmuştur. Çıkış yolu olarak şunu tesbit etttik; her kanunnameyi ayrı ayrı tetkik edeceğiz. Kanunnâme kaleme alındığında, o sancak hangi eyâlete bağlı ise, sözkonusu kanunnâmeyi o eyâlet kanunnâmeleri arasında zikredeceğiz. Eğer kanunnâmenin tarihi tam belli değil ise yahud o sancağın kesin olarak hangi tarihde ayrılıp başka eyâlete bağlandığı belli değil ise, o takdirde, mezkûr sancağın Kanunî devri içinde en çok bağlı kaldığı eyâlet kanunnâmeleri arasında, eğer var ise, kanunnâmesi neşredilecektir. Böylece, Osmanlı *idâri ve mülkî sistem*i hakkında da daha sağlıklı bilgi takdim etmiş olcağız. Aynı padişah döneminde birden fazla eyâletin sancağı gibi görünen bütün sancak kanunnâmelerini, bu dönem içinde bağlandığı her eyâlet içinde zikredeceğiz ve başka bir eyalet kanunnâmeleri arasında kanunnâmesi varsa, buna da işâret edeceğiz.

Kanunî Sultan Süleyman devrinde eyâlet teşkilâtının yeniden düzenlendiğini ve eyâlet sayısının altıdan 20 küsura çıktığını görüyoruz. Bu eyâletler arasında önem itibariyle Rumeli Eyâletinden sonra ikinci mühim eyâlet yine *Anadolu Eyâleti*'dir. Anadolu Eyâleti, önceleri, İslâm coğrafyacılarının *Rum Diyârı* dedikleri bütün Anadolu'yu kapsamı içine alıyordu. Sonra yeni eyâletler kurulunca, mülkî sahası da daralmaya başladı. Ve Kanunî devrindeki Anadolu Eyâleti tabiri, kuzeyde Karadeniz, batıda Marmara ile Ege ve Güneyde ise Akdeniz kıyılarına kadar uzanan (batıda Kaptan-ı Derya eyâletine ayrılan yerler hâric); iç taraflarda Karaman ve Rum Eyâletine komşu olan geniş bir sahayı içine alıyordu.

Anadolu Eyâletinin mülkî taksimâtı da normal sancaklar, yaya sancakları ve müsellem sancakları olarak üçlü taksime tâbi idi. Son iki gurup belli bir coğrafî bölgeden ziyâde, askerî gaye ile meydana getirilmiş idarî birimler halindeydi[1].

Çoğunlukla vezirlerden birine verilen Anadolu Eyâletinin Paşa Sancağı önceleri Ankara idi. Sonradan *Kütahya* Paşa Sancağı oldu.

---

1 **İslam Ansiklopedisi**, I/429; Şemseddin Sâmi, **Kamus'ül-A'lâm**, I/393 vd.

I-ANADOLU EYÂLETİNİN İDARÎ VE MÜLKÎ YAPISI

Kanunî devrinde, bazı değişiklikler göstermesine rağmen, Anadolu Eyâletinin sancakları şöyle sıralanabilir:

I) Mülkî Sancaklar: Bunlar 16 tanedir (Alfabetik sırayla)

1- Alâiyye Livâsı. Ba'zı kaynaklarda Livâ-i Alâiyye ve Manavgat şeklinde geçmektedir.

2- Ankara Livâsı

3- Aydın Livâsı

4- Biga Livâsı. Muhtemelen 939/1533 yılında *Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyâleti* kurulduktan sonra, bu eyâlete bağlanmıştır. Yani mezkûr eyâlet kurulduktan sonra hangi tarihde bu eyâlete bağlandığını kesin tesbit edemediysek de, Kanunî'nin son yıllarında Anadolu Eyâletinden ayrıldığı kesindir.

5- Bolu Livâsı

6- Hamid İli Livâsı (Isparta).

7- Hüdâvendigâr Livâsı (Bursa).

8- Karahisâr-ı Sâhib Livâsı (Afyon).

9- Karasi Livâsı (Balikesir). Muhtemelen 939/1533 yılında Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyâleti kuruldukdan sonra, bu eyâlete bağlanmıştır. Yani mezkûr eyâlet kurulduktan sonra hangi tarihde bu eyâlete bağlandığını kesin tesbit edemediysek de, Kanunî'nin son yıllarında Anadolu Eyâletinden ayrıldığı kesindir.

10- Kângırı Livâsı (Çankırı).

11- Kastamonu Livâsı.

12- Koca İli Livâsı. Bu sancak, muhtemelen 939/1533 yılında Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyâleti kuruldukdan sonra, bu eyâlete bağlanmıştır. Yani mezkûr eyâlet kurulduktan sonra hangi tarihde bu eyâlete bağlandığını kesin tesbit edemediysek de, Kanunî'nin son yıllarında Anadolu Eyâletinden ayrıldığı kesindir. Çünkü sancak listeleri bunu göstermektedir.

13- Kütahya Livâsı (Paşa Livâsı).

14- Menteşe Livâsı (Muğla).

15- Saruhan Livâsı(Manisa).

16- Sultan Önü Livâsı (Eskişehir).

17- Teke İli Livâsı (Antalya).

18- Sığla Livâsı (İzmir). Bir ara Anadolu Eyâletinin sancakları arasında yer almış ise de, sonradan Tersâne Hâssı olarak Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyâletine bağlanmıştır[1].

---

[1] Veliyyüddin Efendi, No: 1969, Vrk.119/b-120/a; TSA, D.5246; Celâl-zâde Mustafa, **Tabakât'ül-Memâlik**, Sül.Kütp. Ayasofya B.3296, Vrk.1 l/b vd.

II)Yaya Sancakları (Elviye-i Piyâdegân): Bunlar da şunlardır:

1- Livâ-i Piyâdegân-ı Ankara.

2- Livâ-i Piyâdegân-ı Aydın.

3- Livâ-i Piyâdegân-ı Biga.

4- Livâ-i Piyâdegân-ı Bolu.

5- Livâ-i Piyâdegân-ı Hamid.

6- Livâ-i Piyâdegân-ı Hüdâvendigâr.

7- Livâ-i Piyâdegân-ı Karahisar-ı Sâhib.

8- Livâ-i Piyâdegân-ı Karesi.

9- Livâ-i Piyâdegân-ı Kütahya.

10- Livâ-i Piyâdegân-ı Menteşe.

11- Livâ-i Piyâdegân-ı Saruhan.

12- Livâ-i Piyâdegân-ı Sultan Önü.

III) Müsellem Sancakları (Elviye-i Müsellemân-ı Vilâyet-i Anadolu): Bunlar da şunlardır;

1- Livâ-i Müsellemân-ı Kütahya ve Karahisâr ve Hamîd.

2- Livâ-i Müsellemân-ı Aydın ve Saruhan ve Menteşe ve Karesi ve Biga ve Hüdâvendigâr ve Koca İli ve Sultân Önü.

3- Livâ-i Müsellemân-ı Bolu ve Kastamonu ve Ankara ve Kângırı.

4- Livâ-i Müsellemân-ı Teke ve Alâ'iyye[1].

Biz bütün bu sancaklara ait bulabildiğimiz kanunları, alfabetik sıra ile zikredeceğiz. *Yaya ve Müsellem sancakların*a ait kanunları ise, *Ankara Yaya Kanunu* veya *Aydın Müsellem Kanunu* tarzında kayıtlayacağız[2].

İşte Kanunî Sultân Süleyman devrinde Anadolu Eyâletinin idârî ve mülkî yapısı kısaca bundan ibârettir.

II- ANADOLU EYÂLETİNİN MALÎ VE SOSYAL YAPISI (30)

Her eyâletle ilgili yeterince döküman bulunmasa dahi, Anadolu Eyâleti'nin Kanunî devrinin ilk çeyreğindeki malî ve sosyal durumu ile alakalı elimızde ciddi bir envanter bulunmaktadır. Bu envanteri, Anadolu eyâleti ile alakalı bir genel fikir vermek açısından aynen takdim etmek istiyoruz.

---

1 BOA, 622 Nolu **Ruus Defteri**; Veliyyüddin Efendi, 1969, Vrk.119/b-120; TSA, D.5246; Celâl-zâde Mustafa, **Tabakât'ül-Memâlik**, Sül.Kütp. Ayasofya B.3296, Vrk.11/b vd.

2 Celâl-zâde Mustafa, **Tabakât'ül-Memâlik**, Ayasofya, B. 3296, vrk11/B-17/A; BOA, **Ruus Defteri**, No: 622; Âtıf Efendi, 1734, vrk. 204/b-205/a; 206/b.

Elimizdeki envanter, Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan *935/1528 tarihli ve 438 nolu Tapu Tahrir Defterinde sh.2-7* arasında yer almaktadır. Bu envanteri aynen ve orijinali ile birlikte nakletmeyi uygun buluyoruz:

"HÂNEHÂY-I AVÂRIZ[1] VE GAYR-I AVÂRIZ-I MÜSLÜMÂNÂN VE GEBRÂN[2] MA'A MÜCERREDÂN-I ÎŞÂN

NEFER 550.139

1. Minhâ neferân-ı gayr-ı avârız 79.105

Kâdî-i ma'zûl Nefer 5

Sâdât[3] Nefer 318

Hutabâ ma'a e'imme ve mü'ezzin ve kâdîzâde Nefer 3756

Mürşid 1

Huffâz ve ser-mahfil ve şeyh ve şeyh-zâde ve mu'arrif ve kayyım ve mu'allim ve halife ve mütevelli ve ma'a hademe-i amâyir ve ehl-i ilim ve müsta'idd ve talebe ve cüz-hânân ve dâ'î ve gayruhû Nefer 3299[4]

---

1 **Hânehây-ı Avârız**: Avârız hâneleri demektir. Avârız hânesi ise, mukaddimede izah edilen avârız vergilerinin toplanmasında takip edilen usûl içinde geçen bir Osmanlı vergi hukuku terimidir. Avârız vergisinin tahsili için bütün memeleket, avârız hânesi denen kısımlara ayrılır ve köylerden başlayarak kasaba ve şehirlere kadar her yer, nüfuslarına ve servet durumlarına göre belli avârız hânesi sayılırlardı. Böylece, meskûn bir yer, kendi hususî şartlarına göre, 5, 10, 20, bazan da yarım, dörtte bir veya sekizde bir avârız hânesi sayılır ve ihtiyaç zamanında Divan'ın teklifi ve Padişahın tasdiki ile tesbit olunan ihtiyaç bu avârız hânelerine bölünerek vergilendirilirdi. Avârız vergilerinden mu'âf olanlara gayr-ı avârız hâneleri denirdi (Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lügati**, 23-24)

2 **Gebrân**: Hristiyanlar demektir.

3 **Sâdât**: Hz.Peygamberin neslinden gelen ve özellikle Hz.Hüseyin neslinden olan insanlara verilen seyyid ünvânının çoğuludur.

4 Bu kısımda geçen ba'zı terimlerin manası kısaca şöyledir:

- **Huffâz**: Hâfızlar
- **Ser-mahfil**: Saray adamlarından müezzinbaşının yardımcısı olan zata denir. Müezzinler mahfil denilen ayrı ve yüksekçe bir yerde otudukları için bu adı almışlardır. Husus görevleri vardır (Pakalın, **Tarih Deyimleri**, III, 187).
- **Mu'arrif**: Buradaki manası, camilerle tekyelerde hayır sahiplerinin adlarını hayırla anan müezzin ve dervişdir. Eskiden bu vazifeyi ifa eden aylıklı vazifeliler vardı (Pakalın, **Tarih Deyimleri**, II, 552-553).
- **Halife**: Burada halifeden kasıt, şeyhlerin halifeleridir.
- **Amâyir**: İmâretler demektir.
- **Müsta'idd**: Yüksek medrese talebelerine denir.

Sâhib-i berevât ve sâhib-i vakıf ma'a evlâd-ı îşân[1] Nefer 2007	Sipahiyân-ı mütekâ'idîn ma'a sipahi-zâdegân Nefer 9802	Ser-piyâdegân ma'a evlâd-ı îşân Nefer 105	
Bazdârân[2] Nefer 1452 Bâ çiftlik Nefer 604 Mu'af 'an'il-avârız 848	Mu'âfân Nefer 2777 Müzevvec 2622 Mücerredân Nefer 155	'An Nesl-i Ömer ve Abbâs (R.A.), Nefer 4	Ta'allukât-ı Ebü'l-Müslim[3] Nefer 9
Evlâd-ı Karaca Ahmed[4] ve Armağan Şah Nefer 55	Evlâd-ı Şeyh Muhyiddin Semerkandî ve Şeyh Ahmed Nefer 13	Hâfızân-ı Cisr Nefer 46	Kethüdâyân Nefer 115
Meremmetçiyân-ı Mesâcid ve cisr ve kârîz ve kârbân-saray Nefer 438	Ortakçıyân ve kesimciyân Nefer 901	Gulâmân-ı vakıf Nefer 810	Saraydâr Nefer 8
Zâviyedârân Nefer 544	Âzâdegân-ı Vakıf Nefer 270	Sakâyân Nefer 3	

Der Evkâf-ı Selâtîn Ba'zı sıhhati aşağa evkâf mahallinde mestûrdur:

Hâne-i Müslümânân 11.869	Mücerredân-ı müslim Nefer 3.815	Hâne-i Gebrân 353	Mücerredân-ı gebrân Nefer 544

- **Cüz-hânân:** Cüz okuyan kurrâlara denir.

- **Dâ'î:** Du'â-hânlara denilir.

1 **Evlâd-ı îşân:** Onların evlâtları manasını ifade etmektedir.

2 **Bâzdârân:** Bunlar tîmârlı avcılar veya diğer adıyla hâssa kuşbazlardır.

3 **Ebâ Müslim-i Horasanî**'inin yakınları demektir. Demek ki, Osmanlı Devleti, trüklerin ilk İslâm kahramanlarından olan şahsiyetleri aslâ unutmamıştır.

4 **Karaca Ahmed:** 854 hicrî yılında vefât eden bu zatın asıl adı Şemseddin Ahmed'dir. En son vazifesi Bursa Yıldırım Medresesinde müderrislikdir. Maneviyât erlerindendir (**Hadâık'uş-Şekâik**, 228-229)

Hademe-i Küre-i Ma'mûre[1] Nefer 2097

Kadîmî der Livâ-i Teke Nefer 116

Pîr-i nâ-tüvân ve a'mâ ve ma'lûl ve fakir'ül-hâl ve abdâl ve lal ve gayruhû, Nefer 4112

? Nefer 7

Derbendciyân Nefer Hâne 2288 Mücerred 511

Çeltükciyân Re'isi Nefer 12 Hâne-i Çeltükciyân 4031 Mücerredân 14

Tuzcuyân Nefer 975

Taşçıyân Nefer 32

Nevkerân[2] Nefer 81

Korucuyân Nefer 27

Azeblerün Binbaşı Nefer 2

Haymâne Nefer 26

Okcuyân Nefer 42

Bağbânân Nefer 76

Müsafirân Nefer 75

Elliciyân ve Yörüğân ve Buğurciyân ma'a Bâzdârân (Mensûh) Hâne 12.035 Mücerredân Nefer 2253 E'imme-i Elliciyân Nefer 77 Kethüdâ Nefer 3[3]

Katranciyân Hâne 246 Mücerredân Nefer 58

2. El-Bâkî:

Hânehâ-i Avârız 377.459 Müslümânân Nefer 375.034 Gebrân Nefer 2425

Mücerredân Nefer 93.575 Müslümânân Nefer 93.332 Gebrân Nefer 243

3. Cem'an Mahsûlât-ı heme Fî Sene-i Kâmile 795 Yük ve 14.567 akçe

'An mahsûl-ı nefs ve kurâ ve mukâta'ât ve gayrihim 785 yük dahi 63.960

'An cizye-i gebrân-ı müteferrika ve cizye-i ümerâ-i Sakız ma'a rüsûm-ı mürahhashâ 9 yük dahi 50.607

4. Minhâ Hâshâ-i Hazrete-i padişâh-ı Âlem-penâh:

---

1 **Hademe-i Küre-i Ma'müre:** Padişah hâssı olan ma'denlerde çalışanlara denir.

2 **Nevkerân:** Nevker, Kul, çâker ve mülâzım demektir. Burada belli hizmetlerde kullanılan kullar manasını ifade etse gerektir. Ayrıca yeni çalışmaya başlamış acemi hademeye de denilmiş olabilir (**Bürhân-ı Kâtı'**, II, 286).

3 Bu maddede geçen ta'birler daha evvelki ciltlerde izah edildiğinden burada tekrar edilmemiştir.

Ma'den-i zümrüd 1 Der Kazâ-i Sivrihisâr	İskele 10 Kıt'a	Nefs 28	Kurâ 595	Mezâri' 54
Cemâ'ât 924	Cendere 3	Bâzârgâh 1	Mukâta'a Aklâm 51	Enhâr 79
Memleha 6	Çorak 1	Âsiyâb Bâb 90	Yatak 6	Koru 8
Tâhunhâne 8	Hamınâm Bâb 10	Bozalıâne ve Serhâne 3	Ma'den-i gümüş 1	Ma'den-i şab 1

Ağnâm Der Kazâ-i Mihaliç:

Mâde[1] 8.840	Öğeç[2] 4.047	Koç 247
Kevsem[3] 54	Toklu 345	Bire (Bere) (?) 50.345

Gavâ Der Kazâ-i Mihaliç:	İnek 767	Düğe 106	Tosun 54
Dana 166	Gevsâle[4] 323	Öküz 57	Boğa 7

Mahsûl-i zift der Livâ-i Alâiyye Menn 3.954

Hâsıl-ı Heme[5] 250 yük dahi 4816 akçe

5. Hâshâ-i Sadr'ülVüzerâ Âsaf'ül-Verâ Hazret-i İhrahim Paşa

Kurâ 16	Mezra'a 1	Cemâ'ât 3	Çorak 1

Hâsıl Bir yük dahi 40.306 akçe

6. Hâshâ-i mîr-i mîrân-ı Anadolu:

Nefs 3	Kura 36	Cemâ'ât Aded 193	Koru 1	Mukâta'a 2 Kalem

Hâsıl ma'a Rüsûm-ı berevât 10 yük ve 9.000 akçe;

1 **Mâde**: Farsça'da dişi koyun manasını ifade eder. Mâder kelimesinin muhaffefi olsa gerektir (**Kamus-ı Türkî**).

2 **Öğeç**: Öveç de okunabilir. İki veya üç yaşlarında koyun yahut keçiye denir (**Tarama Sözlüğü**, V, 3056).

3 **Kevsem**: Vuruşmaya alıştırılmış iri koç yahut teke, kebiş. Kevsemen de denir (**Kamus-ı Türkî**, 1204).

4 **Gevsâle**: Aslı gâvsâle şeklindedir. Bir yaşındaki sığıra denir. Buzağı demektir (**Burhân-ı Kâtı'**, II, 125, **Tekmile**).

5 **Heme**: Farsça bir kelimedir; hep ve bütün manalarını ifâde eder.

'An mahsûl-i ba'zı kurâ ve gayrihimâ 9 yük ve 9.000 | 'An Rüsûm-ı berevât 1 yük

7. 'An hâshâ-i Hoca -Hullede mülkühû:

Kurâ 6 | Hâsıl 68.601

8. 'An hâshâ-i Mevlânâ Kâdîasker-i Anadolu:

Kurâ 4 | İhtisâb 1 | Âsiyâb Bâb 21 | Hâsıl 1 yük ve 22.519

9. 'An Hâshâ-i Mahmûd Çelebi defterdâr-ı Hizâne-i Âmire:

Nefs 1	Bâzârgâh 1	Kurâ 17
Nehir 5	Cemâ'ât 3	Hâsıl 2 yük ve 9.092

10. 'An Arpalıkhâ:

Nefs 5 | Kurâ 6 | Hâsıl 18.104

11. Hâshâ-i Ümerâ-i Elviye:

Nefs 37	Bâzârgâh 7	Kurâ 357	Cemâ'ât 188	Mezâri' 77
Çiftlik 2	Mukâta'a 21	Âsiyâb Bâb 43	Hâsıl 42 yük dahi 56.866	

12. Tîmârhây-ı kethüdâ ve defterdâr ve zu'amâ ve erbâb-ı tîmâr:

Nefs 58	Bâzârgâh 27	Kurâ 9.206	Mezâri' Kıt'a 1.713
Enhâr 27	Cemâ'at 555	Çiftlik Kıt'a 244	Mukâta'ât 27
Tâhunhâne ve Sabunhâne Bâb 5	Âsiyâbhâ Bâb 569	Koru 6	Dalyan 3

Hâsıl 287 yük ve 96.248 akçe

13.

Tîmârhây-ı Bazdârân | Nefer 604 | Hâsıl 4 yük ve 1.838 akçe

Minhâ: Ser-bâzdârân	Nefer 22	Hâsıl 1 yük ve 19.741 akçe
Görünçciyân-ı Çakır[1]	Nefer 240	Hâsıl 1 yük ve 17.013 akçe
Götürücüyân-ı Şahin ve bülbülân ve Zağanos[2]	Nefer 156	Hâsıl 1 yük ve 29.695 akçe
Sayyâdân	Nefer 153	Hâsıl 29.273 akçe
Yuvacıyân ve Kayacıyân	Nefer 34	Hasıl 6.116 akçe

14. Tîmârlıây-ı Dizdârân ve Müstahfazân-ı Kılâ‘:

Kurâ 772	Mezâri‘ Kıt‘a 80	Cemâ‘at 15
Çiftlik Kıt‘a 18	Mukâta‘a Kalem 5	Âsiyâb Bâb 50

Hâsıl 21 yük ve 38.059 akçe

15.

Ser‘asker Nefer 30	Müsellemân Nefer 19.010	Eşkünci Nefer 3.018	Yamak Nefer 15.992

Hâsıl ‘an çiftlikhâ 12 yük ve 43.316 akçe

Ser-piyâde Nefer 45	Piyâdegân Nefer 33.423	Eşkünci Nefer 56.956	Yamak Nefer 26.517

Hasıl ‘an Çiftlikha 14 yük ve 13.964 akçe

16.

Cemâ‘at-i Canbâzân Ve Azebetân-ı Vilâyet-i Anadolu	Ocak 99	Nefer 1276
Canbâzân	Ocak 81	Nefer 1010
Azebetân	Ocak 18	Nefer 266

Hâsıl-ı mezbûretân Fî Sene 30.000 akçe

Zikr olan cemâ‘atlerün sefer-i hümâyûn vâkı‘ oldukça her on neferden biri nevbetlü olub eşer.

17. Evkâf ve Emlâk:

---

1 **Görünccü**: Doğan, şahin ve atmaca gibi av kuşlarının bakım ve terbiyesiyle meşgul olan tîmârlı hâssa kuşbâzların bir sınıfıdır. Görenci şeklinde de okunmuştur (Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lügati**; Pakalın, **Tarih Deyimleri**).

2 **Götürücü**: Bu kuşları yakalandıkları yerlerden İstanbul'a getiren hâssa kuşbazlara denir.

- **Zağanos**: Çağanoz da denilen bir çeşit hayvan olsa gerektir.

Nefs 9	Kurâ 1434	Mezâri' Kıt'a 1273	Çiftlikhâ Kıt'a 1222
Cemâ'at 41	Bâzârgâh 2	Dekâkîn Bâb 3442	Hucurât Bâb 353
Hân-ı Büzürk Bâb 20	Bedâstân (Bezâstân) 5	Enhâr Kıt'a 77	Memâlih Kıt'a 5
Hammâm Bâb 76	Zemînhâ Kıt'a 388		Âsiyâb Bâb 201
Denk 1	Otlak Kıt'a 3	Bağçe Kıt'a 135	Tâhûhâne Bâb 40
Tohum-ı Çeltük Müdd 716	Ma'den-i Zırnîh[1] der Kütahya 1	Gâr der ? 2	Bozahâne ve Bezirhâne ve Serhâne Bâb 7

Hâsıl 136 yük ve 41.684 akçe

18. Minhâ Evkâf-ı Selâtîn:

Nefs 7	Kurâ 522	Mezâri' Kıt'a 29	Cemâ'at 29
Enhâr 45	Âsiyâb Bâb 105	Câmi' 2	Zâviye 1
Zemîn Kıt'a 73	Hucurât Bâb 353	Dekâkîn Bâb 975	Furun Bâb 1
Memleha 2	Hâmmâm Bâb 20	Ma'den-i Zırnîh-i Siyâh 1	Başhâne 2
Yaylak 2	İskele 1	Bağ ve Bağçe Kıt'a 5	

Hânehâ-i müslümânân 27.961	Sâdât 21	Mücerredân 7.187
Hâne-i Gebrân 2.921	Mücerredân 746	Hutabâ ve e'imme ve mü'ezzin ve ser-mahfil Nefer 68
Âzâdegân Nefer 188	Ashâb-ı vakıf ve sâhib-i berât Nefer 46	Kesimciyân ve Elliciyân-ı Vakıf Nefer 351
Etmekçiyân Nefer 206	Çeltükçiyân Nefer 504	Bâğbân Nefer 205
Mücerred 20	Köprüciyân Nefer 25	Bâzdâr Nefer 4
	Gılmân-ı vakıf Nefer 380	

Hâsıl 52 yük ve 99.995 akçe Cümle 53 yük olur

19.

El-Bâkî: Evkâf-ı Vüzerâ ve Ümerâ ve sâir — Hâsıl 83 yük ve 41.679 akçe

1 **Zırnîh:** Sıçan otuyla kükürtten meydana gelen bir çeşit karışımdır ki, kılları gidermede kullanılır (**Kamûs-ı Türkî**).

Anadolu Eyâletinin Mâlî Ve Sosyal Yapısına Dâir Bir Belge, BOA.TTD.No: 438, Sh.2-7

Anadolu Eyâletinin Mâlî Ve Sosyal Yapısına Dâir Bir Belge, BOA.TTD.No: 438, Sh.2-7

Anadolu Eyâletinin Mâlî Ve Sosyal Yapısına Dâir Bir Belge, BOA.TTD.No: 438, Sh.2-7

§. 2- ANADOLU EYÂLETİ KANUNNÂMELERİ

Bu başlık altında sadece belli bir sancağı değil, bütün *Anadolu Eyâletini* ve belki başka eyâletleri de içine alan ve ancak Anadolu Eyâleti yetkililerine birinci derecede hitâb edildiği için bu başlık altında neşredilecek olan kanunnâmeler yer alacaktır.

Anadolu Eyâleti ile alakalı olarak Fâtih Devri Kanunnâmeleri arasında 9 aded[1], II.Bâyezid Devri Kanunnâmeleri arasında 4 aded ve Yavuz Devri Kanunnâmeleri arasında ise iki aded küçük kanunnâmeleri daha evvel neşr etmiştik. Bunlar, muhtelif konulara dâir olan ayrı hukukî düzenlemeler idi. Şimdi de Kanunî Devri Kanunnâmeleri arasında yer alan ve bütün Anadolu Eyâletinin ilgilendirden ba'zı hukukî düzenlemeleri neşredeceğiz.

1- ANADOLU EYÂLETİ MÜSELLEM VE YAYA KANUNNÂMESİ (31)

1- Nüshaları Ve Kısaca Tahlili

Daha evvel konuyla alâkalı mufassal ve bütün Anadolu Eyâletini ilgilendirir şekilde bir hukukî düzenleme geçmemiştir. Müsellem ve yayaların merkezi olan Anadolu Eyâletindeki bu iki teşkilât ile alâkalı en geniş bir kanunnâmedir. Tek nüshası, *Âtıf Efendi, No: 1734, Vrk. 23/a-28/a*'da bulunan ve 946/ 1540 tarihinde tanzîm olunan bu Kanunnâme'nin ilk ve tam neşrini, tesbitlerimize göre, biz yapmış olacağız.

Osmanlı Devletinin kuruluş dönemlerinde ve Orhan Bey zamanından itibaren atlı ve yaya olmak üzere ordunun belkemiğini teşkil eden müsellem ve yaya tâifeleri, daha sonra geri hizmetleri ifa eden iki askerî sınıf haline getirilmişlerdir. Daha evvel tanıtıcı bilgi verildiğinden, burada kısa keseceğiz[2]. Atlı olanlarına *müsellem* ve yayalarına ise *piyâde* denilen bu sınıflar, harb zamanında kendilerine verilen vazifeleri ifa ederler; sulh zamanlarında ise zirâ'atle meşgul olurlardı. İfa ettikleri askerî hizmet karşılığı, her çeşit vergi ve teklîfden mu'âf tutulurlardı.Her sefer zamanında çiftliklerdekilerden bir tanesi gider, diğerleri kalırdı. Gidenlere *nevbetli* derlerdi[3] Bu teşkilât, Kanunî devrinde zirveye yükselmiş ve nihâyet 1007/1598 yılından itibaren önemini kaybederek ortada görünmemeye başlamıştır denilebilir.

1 **Osmanlı Kanunnâmeleri,** I, 570-591

2 **Osmanlı Kanunnâmeleri,** I, 146; **Kütahya Yaya Ve Müsellem Kanunnâmesi,** III, 177 vd.

3 Geniş bilgi için bkz. Doğru, Halîme, **Osmanlı İmparatorluğunda Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilâtı, (XV. Ve XVI.Yüzyılda Sultânönü Sancağı),** sh.2 vd.

Bu Kanunnâme'de, *Karahisâr, Kütahya, Hamîd İli, Biga, Karasi* ve Anadolu Vilâyetinin diğer yerlerindeki yayalar, müsellemler, canını tehlikeye sokarak seferde hizmetler ifade eden ve ayrı bir sınıf oldukları anlışalın *canbâz*lar[1], kale muhafızlarının yaya kısmı demek olan *azeb*ler[2] ve tam okunamayan evzânlar ile müsellem ve yaya olacak olan yamaklarla ilgili hükümleri ihtivâ etmektedir. Kanunnâme, 23 maddeden oluşmaktadır.

Kanunnâme'nin şer'î dayanağı, İslâm Hukukunun ülül-emre tanıdığı içi boş yasama yetkilerinden olan, askerî hukuk alanında âmme maslahatı prenisibine dayanılarak kâideler vaz' edebilme yetkisidir. Zaten yaya ve müsellemler, Osmanlı Devletinin, başlangıçta en önemli askerî teşkilâtlarındandırlar. Bu teşkilâtın, Kanunî devrinden sonra ehemmiyetini yavaş yavaş kaybetmeye başladığını daha evvel belirtmiştik.

2- Kanunnâmenin Metni

Nişân-ı şerîf-i âlî-şân-ı Sultânî ve tuğrây-ı kiti-sitân-ı Hâkânî -Nüffize bil-'avn'ir-Rabbânî ve vel-menn'is-Sübhânî hükmi oldur ki;

1. Şimdiki halde *Anadolu Vilâyeti*nin müsellemleri ve yayaları ba'zı müteferrık olub ocaklarında *müsellem* ve *yaya* az kalub bâkî kalan dahi ba'zı yamak yokluğundan veyahud kılletinden hizmete mütehammil olmayub kaçub gedüb yerlerinde az kimesne kalub sefer oldukça eşüb *hizmet-i Padişâhî* edâ etmeğe istitâ'atleri ve iktidârları kalmayub ve fil-vâki' zikr olunan iki tâife zu'afâ ve fukarâ olub ve hizmetleri ağır olub mahall-i merhamet ve inâyet oldukları sebebden ben dahi ol iki tâife bâbında inâyet-i Padişâhâne ve himâyet-i mülûkâne zuhûra getürüb müsellem ve yaya yazılub yamağı olmayana yamak verilüb ve yamağı az olanın yamağı tekmîl olunmasın emr edüb ve südde-i sa'âdetimde olan sipahi oğlanları zümresinden Kudvet'ül-emâsil vel-akrân *Mustafa* -Zîde kadruhû-'nun kemâl-i emânet ve diyânetine i'timâd edüb *Karahisâr* ve *Kütahya* ve *Hamîd* ve *Biga* ve *Karasi* ve *Vilâyet-i Anadolu*'nun *canbaz*larını ve *azeb*lerini ve evzânlarını (?)[3] yazmak içün mezkûrı emîn ve Rumeli'nde tîmâra mutasarrıf olan Fahru erbâb'il-kalem *Ali* -Zîde kadruhû-'yu kâtib ta'yîn edüb elviye-i mezbûrenin atebe-i âlem-penâhımda olan müsellem ve yaya defterlerini mühürleyüb mezbûrlara teslîm edüb ellerine bu hükm-i cihân-mutâ'-ı lâzım'ul-ittibâ'ı verdim.

2. Ve buyurdum ki, ol sancaklara varub *müsellem ve yaya sancakları beğleri*ne ve kâdîlerine ve sipahilerine tenbîh edüb ol sancakların müsellem sancağı beği ve yaya sancağı beğleri ve kâdîleri ve sipahileri, müsellemden ve yayadan kim var ise ihzâr edüb ve müsellem ve yaya beğleri kendüleri dahi bi enfüsihim bunların huzurlarına hâzır olub kendü nefisleriyle olmak mümkün olmaz ise, yarar ve

1 Sertoğlu, **Osmanlı Tarih lügati**, 60-61

2 Sertoğlu, **Osmanlı Tarih lügati**, 26-27

3 Bu kelime aşağıda da gelecektir. "**Nizâ'luları**" şeklinde belki okumak mümkündür. "**Yazılusı**" olsa gerektir.

mu'temed adamları ta'yîn edüb *müsellem ve yaya yazıcıları* bile oturub gitmeyüb cemî'isini bir eksüksüz yazdurub;

Kara Hisâr Sancağının müsellemleri ki, el-ân ma'mûlünbih olan defterde 98 nefer *nevbetlü*dür ve yayaları 685 neferdür. Ve *Kütahya Sancağının müsellemleri*nin nevbetlüsi 273 neferdür ve yayaları 641 neferdür. Ve *Hamîd Sancağının müsellemleri*nin nevbetlüsi 305 neferdür ve yayaları 473 neferdür. Ve *Biga Sancağının müsellemleri*nin nevbetlüsi 50 neferdür ve yayaları 283 neferdür. Ve *Karasi Sancağının yayaları*nın nevbetlüsi 300 neferdür.

3. Ve Vilâyet-i Anadolu'nun *canbaz*ları ve azebleri ve evzânları[1] (?) 104 ocakdır.

4. Müsellemler ve yayalar sancaklarında vâki' olan ocaklarda eğer bil-fi'il ol mikdâr eşkünci çıkmağa vefâ eder mevcud *yamak*[2] yok ise, müsellemin ve yayanın hadd-i bülûğa erişmiş oğullarından yazub tekmîl eyleyeler. Ve eğer anlar vefâ etmeyecek olurlar ise, yayanın ve müsellemin *mu'tak*ından alub yazub tekmîl eyleye. Ve eğer ol dahi vefâ eylemez ise, ol câniblerde bulunan *haymâne halk*ından ki, kimesnenin yazılusı ve nizâ'lusı olmaya, anlardan alub yazub itmâm eyleye.

5. Ve eğer yayalar ve müsellemler, *pîr*ler ve *ma'lûl*ler olub kendüler bi enfüsihim sefer-i sultânîye eşmeğe iktidârları olmaz ise, müsellemin mutlaka bedeli eğerçi câiz değildir; amma zarûret olub pîr-i fânî ve ma'lûl ve ma'zûr olub kat'â sefer eşmeğe iktidârları olmaduğı takdirce, mütemevvil olıcak müsellem yazıldıkda emr ile bedel göndere deyü kayd olunmak tecvîz olunmuşdur[3].

6. Anlardan şol kimesneler ki, *mütemevvil* ve *ganî* olub bedel dutmağa kudreti ola, eğer müsellem ve yayadır, her ne ocakda ise, isimleri ve iştihârları ile anları ol vechile yazub bedel duta deyü defterde sarâhaten kayd eyleyeler[4].

7. Şol kimesneler ki, nefs-i emirde pîr ve fakir olub aslâ bedel dutmağa iktidârları olmaya, anları mukarrer yazmayub amma anları ayruca bir yere, yerleri ve yurdları ve isnâdları ile tezkire eyleyüb deftere tamâm olub Dergâh-ı Mu'allâma gelicek alub cemî'isini südde-i sa'âdetime getürüb bunda görülüb halleri ve hakikatleri ma'lûm olıcak pîr yazılacak pîr yazıla ve mukarrer yazılacağı mukarrer yazıla.

8. Ve zikr olunan müsellemden ve yayadan ocaklarını koyub gidüb *gaybet* edenleri dahi gereği gibi teftîş ve tefahhus eyleyüb, ne mahalle gitmişlerdir ve el-ân ne yerde mütemekkinlerdir ve koyub gideli ne mikdâr eyyâmdır ma'lûm edinüb sahih *müsellemden ve yayadan gaybet edenler*i müsellem ve yaya sancakbeğlerine ve çeribaşılarına ve yayabaşılarına teklîf edüb ve anun gibi müsellemlerin ve yayaların kaçub vardukları yerlerin sancakları beğlerine ve kâdîlerine mektûb ve adam

---

1 Bu kelime tam olarak okunamamış ve manası da tesbit olunamamıştır. Ancak "**nizâ'lusı**" veya "**yazılusı**" şeklinde olsa gerektir. İmlâ hatası vardır.

2 Krş. Doğru, 41, 65 vd.

3 Krş.Doğru, 24 vd.,68 vd.

4 **Mütemevvil:** Mal sâhibi zengin kimseye denir.

gönderüb taleb edüb kaçkun müsellemlerini ve yayalarını kaldırub yazıldıkları ocaklarına getürdüb temekkün etdüreler[1].

Müsellem ve yaya sancakları beğlerinin ve çeribaşılarının ve yayabaşılarının bulunmaları mümkün değildür deyü ta'allül etdüklerine amel etmeyüb her sancak beği ve çeribaşıları ve yayabaşıları müsellemin ve yayanın kanda gitdüklerini ve ne yerde mütemekkin idüklerini bilürler. Elbette teklîf edüb yerlü yerine getürdeler.

9. Ve her sancakda yazılan yayanın ve müsellemin *çiftlik*lerini dahi teftîş edüb tahkîk edüb her ocak içün ki, bir çiftlik olmak lâzım ve lâbüddür ki, kanun üzere bir *bütün çiftlik* eyü yerde yetmiş veya seksen *dönüm,* orta hallü yerde yüz dönüm, alçak yerde yüz otuz ve yüz elli dönümdür, üzerine varub müsellemin ve yayanın yerlerini ölçüb kanun üzere çıkaru-verüb ta'yîn eyleyeler.

Eğer defterde mestûr olan çiftlikler müselleme ve yayaya her ocağa bir çiftlik olmak üzere kifâyet eder ise, yazalar ve artuğunı ve eksüğüni dahi yoklayub ne mikdâra mütehammil ise ana göre yazub ta'yîn eyleyeler.

Ve eğer defterde mevcûd çiftlik ol mikdâra vefâ etmeyüb dahi hâcet olur ise, müsellemin ve yayanın mevkûf çiftliğineden alub yazub tekmîl eyleyesiz. Ve eğer ol dahi vefâ etmez ise, tîmârın boz ve halî yerlerinden ki, sipahiye hâsıl yazılub ve zirâ'at olunub sipahi tasarrufunda olmaya, anlardan alub yazalar[2].

10. Ve müsellemin ve yayanın ocağı söyünüb bozulub gitmiş olsa ki, müsellemin ve yayanın defter-i cedîdde mukarrer çiftliği olub emr-i hümâyûn ile erbâb-ı tîmâra ve gayra verilmiş olsa, ol asıl müsellemin ve yayanın çiftlikleri ve bağları ve bağçeleri ve değirmenleri ki, mu'attal durmamak ve öşri zâyi' olmamak içün ba'zı kimesnelere tapuya verilmiş ola, anun gibiler mukarrer değildür. Tapu içün hüccet ve temessük ibrâz ederler ise, kabul etmeyüb defterde mestûr müsellem ve yaya çiftliği idüği sabit ve zâhir oldukdan sonra müsellemin ise müselleme ve yayanın ise yayaya yazub her ocağı tekmîl eyleyeler.

11. Ve bir müsellem ve yaya ki, bir ocakda otura, gerü onu oturduğu ocağa yazub hâricde ırak yerlerde olan ocağa yazmayalar ki, hizmet vâki' oldukda yayabaşılarına ve müsellem çeribaşılarına ol müsellemi ve yayayı ihrâc etmek ve hizmete sürmek müşkil olmaya. Zaruret olduğı üzere gerü karîb ocağa kayd eyleyeler.

12. Ve bir *müsellemin ve yayanın oğulları* ki, ataları ile olur iken defter-i kadîmde gayrı ocağa yazılmış ola, ıraklığı evcinden muzâyaka çekerler ise, defterde sen filân ocağa yazılubdurursun deyü ta'cîz olunmayub atası yazulduğı ocağa veya karîbine yamak hâcet oldukda, babası ocağına veya yakın ocağa yazub defter-i cedîde yazulduğı ocağa dahi münâsib olanları yazub tekmîl eyleyeler.

13. Bil-cümle müsellemin ve yayanın ocaklarını bir vechile temyîz eyeleyesiz ki, müsellem ve yaya tâifesiyle sipahi ve sair re'âyâ ve evkâf ve emlâk aralarında sınurda ve gayrıda nizâ' ve husûmet olmalu olmaya.

---

1 **Çeribaşı:** Bir araya getirilen nâhiyelerdeki müsellemlerin ser-askerine çeribaşı denmekteydi (Doğru, 122).

2 Çiftliklerin yazımı için Krş.Doğru, 60 vd.

14. Ve yayanın ve müsellemin ki, ellerinde defterde yazılu olan çiftliklerinden gayrı erbâb-ı tîmâra dahi müte'allık olan yerlerden tapuyla veyahud ashâb-ı arâzî ma'rifetiyle yeniden söküb zirâ'at ve hirâset eyleyeler, ol asıl yerleri dahi var ise ki, müşellemlik ve yayalık yerlerine halt edüb bu dahi *müsellemlik ve yayalık yerler*dendir deyü ashâb-ı hukûka hakların vermemek içün nizâ' ederler ise, ol asıl yerleri dahi tamam hitiyât edüb bir sûret ile müsellemlik ve yayalık yerlerindendir deyü defter-i cedîde yazdırmakdan ihtirâz eyleyeler ki, erbâb-ı tîmârın tîmârına dahi zarar gelmelü olmaya. belki anun gibi nizâ'lu yerleri deftere dahi işâret eyleyüb sâhib-i arza hakların vereler deyü kayd eyleyeler ki, müsellem ve yaya tâifesi hilâf-ı kanun kimesne ile nizâ' ve husûmet etmeğe mecâlleri olmaya.

15. Ve müsellem ve yaya sancağı beğinin ve çeribaşılarının rüsûm-ı cürm ü cinâyâtdan ve sair bâd-ı hevâdan ve tayyârâtdan mahsûlâtın sa'y ve cehd edüb bilüb hâsılların yazub anı dahi temyîz ve ta'yîn eyleyeler.

16. Ve yayanın ve müsellemin *bedel akçeleri* merfû'dur, anı mahsûb dutmayalar.

17. Ve *yave* ve *kaçkun* toprağa göre i'tibâr olunub müsellem ve yaya toprağında dutulan müsellem ve *yaya sancağı beğ*inindir. Anı dahi ana göre hesâb edeler.

18. Ve yayanın ocağı tahılı *Burusa müddi*yle nısıf buğday ve nısıf arpa olmak üzere tahılından buyurulub kanun-ı kadîm mûcebince emir anun üzerine mukarrer olmuşdur. Anı dahi ol mûcebince i'tibâr edüb akçe takdir etmeyeler[1].

19. Ve emrim budur ki, müsellem sancağı beğleri ve yaya sancakları beğleri ve çeribaşıları ve yayabaşıları ve mukaddemleri müsellem ve yaya tâifesinden kim var ise, cemî'isini bî kusûr mezkûrların huzûruna ihzâr edüb nefs-i emirde müsellem ve yaya olanı yazduralar; gâibâne kimesneyi yazdurmayalar.

20. Ve telbîs ile ve ta'assub ile ve garaz ile müsellem ve yaya olmayanı veya mücerred isimde iştibâh olanları bî vech müsellem ve yaya defterine ilhâk etdürmeyeler. Emînler dahi ol bâbda ihtiyât edeler. Eğer sonra bir maddedede bir kimesneye garaz ve ta'assub ve telbîs olacak olur ise ki, ol kimesne gelüb şikâyet ede veyahud işidile veyahud mezkûrlar anların ihmâline ve müsahelelerine vâkıf olub gelüb südde-i sa'âdetime arz eyleye, sancakbeğlerinden ise azl edüb ulu kazâya uğradurun ve çeribaşıları ve yayabaşıları ve mukaddemleri ise, siyâset etdürürün. Ana göre ihtirâz edeler.

21. Mezkûr *emîn*in şükri ve *şikâyet*ini anların babında temyîz ve müessir bileler. Amma gerekdir ki, mezkûrlar dahi hak üzere telbîsden ihtirâz edeler. Her kimi yazarlar ise, bilâ vâsıta görüb hakikat-ı haline vakıf olub ana göre yazalar, gâbiâne yazmayalar ve yazdukdan sonra tağyîr etmeyeler.

22. Ve her kimi yazarlar ise, kendü adın ve atası adın ve lakabı var ise lakabın ve köyün ve kendin bile yazalar. İştirâk-i esâmîden ki, ekseri nizâ' andandır, kemâl-i ihtirâz üzere olalar. Ve mevâzı'-ı iştibâhda ziyâde tafsîl ve tafsîh eyleyeler; mübhem

1 Yaya ve müsellemlerin tâbi' oldukları vergi nizâmı ile alakalı olarak Krş.Doğru, 18 vd.

nesne komayalar. sonra teftîş etdürüb veyahud şikâyetçi gelüb şikâyet edüb hilâf-ı me'mûr bir emir bulur ise, mezkûrlar dahi mu'âkab olurlar.

23. Ve âdet-i kadîme üzere vech-i ma'îşetleri içün her ferdden iki akçe alub birin *emîn* ve birin *kâtib* mutasarrıf olalar; hâne akçesinden gayrı. Kendüler ve gayrı ve sâir bu maslahata mübâşeret edenler, hiç ehadden *hedâyâ* ve *peşkeş* ve gayrı ve hilâf-ı emr bir akçe ve bir habbe almayalar ve emrime muğâyir iş etmeyeler.

Şöyle bileler, alâmet-i şerife i'timâd kılalar.

Tahrîren fî Evâsıt-ı Şevvâl'il-Mükerrem min sene sitt ve erba'în ve tis'a-mi'ete.

Bi Makam-ı Kostantınıyye El-Mahrûse.

Anadolu Eyâleti Yaya Ve Müsellemleri Kanunnâmesi, Âtıf Efendi, No: 1734, Vrk.23/a-28/a

Anadolu Eyâleti Yaya Ve Müsellemleri Kanunnâmesi, Âtıf Efendi, No: 1734, Vrk.23/a-28/a

Anadolu Eyâleti Yaya Ve Müsellemleri Kanunnâmesi, Âtıf Efendi, No: 1734, Vrk.23/a-28/a

Anadolu Eyâleti Yaya Ve Müsellemleri Kanunnâmesi, Âtıf Efendi, No: 1734, Vrk.23/a-28/a

Anadolu Eyâleti Yaya Ve Müsellemleri Kanunnâmesi, Âtıf Efendi, No: 1734, Vrk.23/a-28/a

دفترده سن فلان اوجاغه یازیلوب دورسن دیو تجییز اولنیوب تابعی
یازلدوغی اوجاغه ویا قرینه یاقن حاجت اولدقده باباسی اوجاغنه
ویا بقیه اوجاغه یازوب دفتر جدیده یازلدوغی اوجاغه
١٣ دخی مناسب اولنلری یازوب تکمیل ایلیه‌لر یا بعضا مسلملک ویایالک
اوجاقلرنی بو وجهله تمییز ایلیه‌سز که مسلم ویا یا طایفه‌سی اسپاهی
وسایر رعایا واوقاف واملاک اربابلرنه سنورده وغیریده
١٤ نزاع وخصومت اولماوله ویا یالک ومسلملک کالارینه دفترده
یازیلولولان چفتلکلرندن غیری ارباب تیماره داخی متعلق اولان
یرلردن طاپو ایله ویاخود اصحاب اراضی موقوفه‌لر ایکیدن
سوکوب زراعت وحراثت ایلیه‌لر اول اصل یرلری دخی وارایسه
کر مسلملک یا یالیق یرلرینه خلط ایدوب بو داخی مسلملک
ویا یالیق یرلرندندر دیو اصحاب حقوقه حقلرین ویرمک ایستمیوب
نزاع ایدرلر ایسه اول اصل یرلری دخی تمام احتیاط ایدوب
بر صورتله مسلملک ویا یالیق یرلرندندر دیو دفتر جدیده
یازدرمقدن احتراز ایلیه‌لر که ارباب تیمارک تیماری نهدخی

ضرر کلماوله بلکه آنلر کبی نزاع اولور یرلری دفترده داخی اشارت
ایلیوب صاحب ارض حقلرین ویره‌لر دیو قید ایلیه‌لر که مسلم ویایا
طایفه‌سی خلاف قانون کیسنه ایله نزاع وخصومت اتمکه مجاللری
١٥ اولمیه ومسلم ویایا سنجاغی بکلرنک وچری باشیلرنک رسوم
جرم جنایتدن وسایر باد هوادن وطیارلردن محصولاتی
سعی وجهد ایدوب بلوب حاصللرین یازوب آنی داخی تمییز
١٦ وتعیین ایلیه‌لر ومسلملک ویایالک بدل اجرلری مرفوعدر
١٧ آنی محسوب دوتمیه‌لر ویوا وقاچقون طبراغی کوره اعتبار
اولنوب مسلم ویا یا طبراغندن طوتلان مسلم ویا سنجاغی
١٨ بکنکدر آنی داخی اکا کوره حساب ایده‌لر ویایالک اوجاغی
تحییلی بروسه مدی ایله نصف بغدای ونصف اربه اولمق اوزره
تحلندن بیورلوب قانون قدیم موجبنجه امرا نوک اوزرینه
مقرر اولمشدر آنی داخی اول موجبنجه اعتبار ایدوب آنجه تقدیر
١٩ اغنیلر واهم نوبتدرکه مسلم سنجاغی بکلری ویا یا سنجاقلری
بکلری وچری باشیلری ویا یا باشیلری ومقدملری مسلم ویایا

Anadolu Eyâleti Yaya Ve Müsellemleri Kanunnâmesi, Âtıf Efendi, No: 1734, Vrk.23/a-28/a

II- MÜSELLEM VE YAYA TAHRİRİ NİZAMNÂMESİ (32)

Her ne kadar bir önceki Kanunnâmenin kısmen tekrarı olsa ve tarihi de kesin olarak belli olmasa da, Kanunî devri kanunnâmeleri arasında yer aldığına kesin gözüyle baktığımız ve Yaya-Müsellem Kanunnâmesinin bir nevi *Tatbikât Kanunu* demek olan bir diğer hukukî düzenleme daha elimizde bulunmaktadır. ***Bâyezid Kütüphânesi, Veliyyüddin Efendi, No: 1970, Vrk. 131/a-133/b'***de yer alan bu Kanunnâmenin daha önce neşredildiğine rastlayamadık. Önemle belirtelim ki, Kanunnâmenin hangi eyâlet kanunnâmeleri arasında zikredilmesi gerektiği hususu da açık değildir. Aslında en uygun olanı, Merkezî Ve Umûmî Kanunnâmeler arasında zikredilmesidir. Ancak hem bir önceki cildin kabarıklığı ve hem de bir önceki Kanunnâme ile olan yakın münâsebeti sebebiyle, Anadolu Eyâleti Kanunnâmeleri arasında zikretmemizde en azından bir mahzûr bulunmamaktadır. Muhtevâsı itibariyle bir önceki Kanunnâmeyi hatırlattığından, üzerinde ayrıca durmayacağız.

Bu Kanunnâme'nin meşrû'iyyet dayanağı da, bir önceki gibi olduğundan, tekrar üzerinde durmuyoruz.

"YAYA VE MÜSELLEM HUSÛSİYÇÛN NİŞÂN-I HÜMÂYÛN

Nişân-ı hümâyûn yazıla;

1. Hâliyâ ......sancakları[1] *yaya*larının ve *müsellem*lerinin ba'zı fevt olub ve ba'zı *gaybet-i münkatı'a* ile gâib olub *hizmet-i Padişahi* vâkı' olub yaya ve müsellem hâcet oldukça nevbetlüsi tamam bulunmayub müceddeden yazılub defter olunması lâzım ve mühim olmağın zikr olunan sancakların yaya ve müsellemleri yazılub defter olunmasın emr edüb Kudvet'ül... -Zîde Kadrühû-nun kemâl-i emânet ve diyanetine i'timâdım olmağın anı emîn ve Fahru erbâb'il-kalem ..... -Zîde Kadrühû-nun vufûr-i kitâbet ve istikâmetine i'timâd eylemeğin anı *kâtib* ta'yîn edüb ve ol sancakların südde-i sa'âdetimde olan yaya ve müsellem defterlerini mühürleyüb kendülere teslim edüb;

2. Buyurdum ki, zikr olunan sancaklara varub zikr olunan sancakların *yayabaşı*larını ve *mukaddem*lerini ve *müsellem çeribaşıları* ve mezbûr sancakların kâdîleri ve ol yaya ve müsellem etrâfında olan sipahileri ve sair nizâ'luları, müşârünileyh emîn yanında hâzırûn olub mûmâileyh emîn dahi defteri açub gereği gibi dikkat ve ihtimâm ve sa'y ve ikdâm ile teftîş ve tefahhus eyleyüb her ne mahalde yaya ocağı ve müsellem ocağı var ise, ma'lûm ve tahkîk edinüb göreler.

---

1 Bu sancakların daha evvelki Kanunnâmede zikredilen Anadolu Eyâletine bağlı müsellem ve yaya sancakları olması kuvvetle muhtemeldir.

3. Şöyle ki, defterde ol ocağa yazılub ta'yîn olunan *yaya*ları ve *yamak*ları ve *müsellem*leri ve yamakları yazılub bî-kusûr ocaklarında hâzırlar ve mevcûdlar ise, gerü bî-kusûr anları defter-i cedîde dahi ol ocağa hâli üzere kayd eyleye.

4. Ve şol ocağın ki, yayalarından ve yamaklarından ve müsellemlerinden ba'zı fevt olub ve ba'zı *gaybet-i münkatı'a* ile gâib olub gidüb hiç vechile ele girmeleri mümkün ve mutasavver olmaya, anların gibilerin yerlerine eğer oğulları var ise oğulların yazalar. Ve eğer oğulları yoğ ise karındaşların ve eğer karındaşları yoğ ise mu'tak kullarından yazalar. Ve eğer *mu'tak kulları* dahi yoğ ise, akrabalarından ve haymânelerinden ki, kimesnenin yazılusı ve nizâ'lusı olmaya, anlardan getürdüb yazub her *yaya ocağının* yayalarını ve yamaklarını ve müsellem hânelerinin dahi müsellemlerini ve yamaklarını tertîb ve tekmîl eyleye.

5. Ve şol yaya ve müsellemler ki, pîr ü fânî ve ma'lûl ve ma'zûr olub aslâ hizmete varmağa iktidârı olmaya, vech-i mezbûr üzere olduğunda şâibe-i şübhe dahi olmaya, anların gibilerin dahi göre. Eğer ma'lûl olub bedel dutmağa kâdir olsa, anları dahi ol vech üzere kayd edeler. Ve eğer mütemevviller dahi olmayub fukarâdan idüği muhakkak ve mukarrer ise, anların gibilerin yerlerine vech-i me'mûr üzerine oğullarına veya karındaşlarını ve mu'takını ve eğer bunlardan aslâ mecâl ve imkân yoğ ise, akrabâsından ve haymânesinden ki, kimesnenin yazılusı ve nizâ'lusı olmaya, anı yazub başka defter ede.

Dahi itmâm-ı maslahat edüb defter bile südde-i sa'âdetime geldüğünde ol pîr ü fânî ve ma'lûl olanları gösterüb kazıyyelerini arz eyleye. Ol vakit fermân-ı hümâyûnumu ne vechile sâdır olursa, mûcebi ile amel edüb ma'lûl olanları çıkarılub yerlerine yazduğı mukarrer kılına.

6. Ve yayanın ve müsellemin kanun-ı kadîm üzere birer *çiftlik* yerleri vardır. Ol yerde olan gallenin ve bağın ve değirmenin öşrüne ve resmine kimesne dahl etmeyüb kendüler tasarruf ederler. Ammâ ol yerün satılması ve tapuya verilmesi kat'â câiz değildür.

7. Ve her yaya ocağında altı yedi nefer kimesne birbirine *yamak* kayd olunub asâkir-i mansûre be nevbet edeler.

8. Ve her yamak yazılan yayanın birinden ve ikiden *hizmete yarar oğul*ları ve kardaşları kendüleriyle bile olurlar. Anlar dahi eğer âhar ocağa kayd ollunmuş değiller ise, yayaları ocağına gerü yamak yazılub nevbetleriyle hizmet ederler.

9. Ve her yayanın ve müsellemin defterde üzerlerine kayd olunan çiftlikleri ki, anınla edâ-i hizmet edüb sipahinin ve re'âyanın bi vechin min'el-vücûh nizâ'ı olmaya. Gereği gibi tetebbu' ve tefahhus edüb kaç dönüm yerdir tamam ma'lûm edinüb deftere dahi gerü anı ol yayanın ve müsellemin üzerine kayd eyleye.

10. Ve eğer ol yayalık ve müsellemlik çiftliklerinde *zâid ve hâlî yerler* olmağın çiftliğe ilhâk eylemiş veyahud balta ile açılmış veyahud ra'iyyet toprağında tapu tariki ile veyahud âhar sûretle alınmış ellerinde dahi yerleri bulunursa, ol yerlerin dahi mikdârını başka ma'lûm edinüb dahi yayalık ve müsellemlik çiftliklerinden hâric yerlerdir. Kangı sipahinin toprağında ise, öşürlerini ve rüsûmlarını ana edâ eyleyeler deyü kayd edüb geldüğünde meşrûh ve mufassal arz eyleyeler.

11. Yaya ve müsellem yazıldıkdan sonra *yaveci ocakları* sövünüb bozulmağın ol yayalık ve müsellemlik çiftlikleri bağları ve bağçeleri ve değirmenleri mu'attal durmamak ve öşürlerin zâyi' olmamak içün ba'zı kimesnelere tapuya verilmiş ola, anların gibiler mukarrer değildir. Hemân gerü yaya ve müsellem yazılıncaya değin verilmişdir. Tapu içün hüccet ve temessük dahi ibrâz ederlerse, amel eylemeyüb vech-i mesfûr üzere ol ocağa dahi yayanın ise yayasını ve yamağını ve müsellem ise müsellemini ve yamağını tedârik edüb müretteb ve mükemmel eyleye.

12. Ve bil-cümle zikr edilen husûslarda fermân-ı şerifimle âmil olub ihtiyât-ı tâm ve ihtirâz-ı tamam üzere yazub hakk-ı sarîhden udûl eylemeye. sonra i'timâd eyledüğüm kimesneler gönderilüb teftîş etdirsem gerekdir. Şöyle ki, bir maddede nev'an kusûr veya hilâf-ı kanun mukarrer nesne yazılduğı zâhir ola, kimden vâki' olmuş ise siyâset olunur, bilmiş ola. Ana göre mukayyed olub zik olunan sancağın yayalarını ve müsellemlerini yazmakda hilâf-ı emr nesne yazılmakdan ziyâde hazer edeler.

13. Ve bu husûsı teftîşde yayabaşıları ve mukaddemleri ve müsellem çeribaşıları ve zikr olunan sancaklar kâdîleri ve ol çiftliğin etrâfında olan sipahileri ve ashâb-ı evkâf ve emlâk var ise anlar dahi mezkûr emîne gereği gibi mu'în ve zahîr olub bâb-ı mu'âvenet ve muzâheretde dakika fevt eylemeyeler. Ve her hangi kâdiliğe varırsa, ol kâdilikde olan yayalar ve müsellemler yazılıncaya değin emîn huzûrundan eksik olmayalar.

14. Ve her yayanın ve müsellemin çiftliği ve bağı ve bağçesini ve esbâbını bir vechile yazub tashîh ve temyîz eyleye ki, yaya ve müsellem tâifesiyle sipahi ve sair re'âyâ ve ashâb-ı evkâf ve emlâk meyanlarında sınuruna dahl eylediler veya hilâf-ı kanun yerim aldılar deyü nizâ' ve husûmet olmak ihtimâli olmaya.

15. Ve hîn-i teftîşde eğer kuzâtdan ve eğer nâiblerden telbîs zâhir olursa, emîn arz eyleye. Tâ ki, kâdîden ise azl olunub nâibden ise muhkem te'dîb olunub niyâbetden red oluna.

16. Ve mezkûr emîn zikr olunan sancağın yayalarını ve müsellemlerini yazdıkda kemâl-i emn ve istikâmet üzere kitâbet edüb bir ferdden *peşkeş* ve *hedâyâ* ve *konukluk* almakdan ziyâde hazer ede ve kimesneye meyl ü muhâbâ eylemeyüb kemâl-i adâlet üzere yazub defter ede. Ve yazar iken hizmete kâdir değil sağîr oğlan yazmakdan dahi ihtiyât eyleye. ve kimesneye nisbetden ve garazdan ve te'addîden ictinâb edüb hakk-ı sarîha tâbi' olub emânet ve istikâmet üzere bezl-i makdûr ve cehd edüb kemâl-i dikkat ve ihtimâmların ....getüreler.

17. Ve hedemât-ı meşrûhalarında *ma'âş*ları içün âdet-i kadîme ve kanun-ı amîme üzere her neferden ikişer akçe alınmak kanun-ı mukarrerdir. Birin müşârünileyh emîn ve birin mezbûr kâtib alub masârif-i mühimmatlarına harc ve sarf eyleyeler.

Şöyle bileler.

Yaya Ve Müsellem Tahriri Nizâmnâmesi, Veliyyüddin Efendi, No: 1970, Vrk. 131/a-133/b

زیاده ایله ویرمیه سن مکرکه بر فلاحتن بولداشلقده بولنوب
برار یکیت اولا اول وقت بر قلیچ بوزاقچه زیاده ایله توجیه
ایلیاسن اما انوک کبی دخی نه اصل بولداشلقده بولنوب
ونه وقت بولداشلق ایدوکن دخی تذکره ده شرح ایلیه سن
کوریلوب اولمقدار زیاده یه استحقاقی واریسه تذکره یه یازه سن
بونلردن ماعدا بر فرده زیاده ایله تیمار توجیه ایلمکدن وتذکره
یازمقدن زیاده احتیاط واحتراز اوزره اولاسن و
بعض سپاهی کر شناعت ایدوب یا ادم چالوب فساد ایدنلر
دیو تیمارلری آخره توجیه اولنور ایش انوک کبی فساد وکناه
ایدنلرک کناهی نه کوره حقلرندن کلنمک کرکدر تیمارلری النمغه
امرم یوقدر اکر انلرک کبی سپاهیلرک بر نسنه شناعت وفنا
نام وصادر اولورسه تیماری النمیوب فساد وشناعتنه کوره
مقتضای شرع وقانون اوزره حقلرندن کلنوب فوت
اولدقن کسنه نک تیماری النمیه وانوک کبی بر جمعیتی ویا بر ...
دشدکن دخی کلیا انلرک ایسه اسملری ورسملریله یازوب
دفتر ایدوب وبهر ایوب درکاه معلامه عرض ایلیه سن صکره
انلر حقنده امرم نوجهله صادر اولورسه موجبیله عامل اوله سن
جمعیته وخدمته کلدی دیو دفتردن عتبه علیاه کوندروب
امرم صادر اولمدن تیمارلری بیخبر توجیه اتمیه سن بو خصوصلر
ایچون دفعاتیله بکلربکیلره امر همایونم ارسال اولنوب
تنبیه اولنمشن ایدی مفید اولمدی اما شویلکه من بعد انلر شنیعه

مخالف سنه ثمان سعادتمه تذکره وارد اولا اصلا معتبر اولمیوب
احتمالی یوقدر وامر شریفمه مخالف ایدنلری دخی مستحق
عتاب الیم اولملری مقرردر بو امری کرکی کبی رعایت ایدوب
بر زماندن اصلا وقطعا خلافنه جواز کوسترمیه سن
شویله بیله سن فی ۱۲ د ۹۲۶

یایا ومسلم حقنده بیوریلان نشان همایون

۱ نشان همایون یازیله خالیا سنجاقلری یایالرینک و
مسلملرینک بعض فوت اولوب وبعض غیبت منقطع الخبر
غایب اولوب خدمت پادشاهیده واقع اولوب یایا ومسلم حاجت
اولدقده نوبتلوسی تمام بولنمیوب مجددا یازیلوب دفتر اولنمه
لازم ومهم اولمغین ذکر اولنان سنجاقلرک یایا ومسلملری
یازیلوب دفتر اولنماسین امر ایدوب قدوة ... زید قدره نک
کمال امانت ودیانتنه اعتمادم اولمغین انی امین وفخر ارباب القلم
زید قدره نک وفور کتابت واستقامتنه اعتماد
ایلمکین انی کاتب تعیین ایدوب اول سنجاقلرک سنه
ثمان اولان یایا ومسلم دفترلرینه ایلیوب کندولره تسلیم
۲ ایدوب بیوردمکه ذکر اولنان سنجاقلره واروب ذکر
اولنان سنجاقلرک یایا باشیلرینی ومقدملرینی
ومسلم چری باشیلری ونر بور سنجاقلرک قاضیلرینی واول
یایا ومسلم اطرافنده اولان سپاهیلرینی وسایر ترا علوکی
مشار الیه امین یاننه حاضر اولوب مومی الیه امین

Yaya Ve Müsellem Tahriri Nizâmnâmesi, Veliyyüddin Efendi, No: 1970, Vrk. 131/a-133/b

دخی دفتری اچوب کرکی کبی دقت و اهتمام و سعی و اقدام
ایله تفتیش و تفحص ایلیوب هر بر محلده یایا اوجاغی و مسلم
٣ اوجاغی وار ایسه معلوم و محقق ایدینوب کوره لر شویله که
دفترده اول اوجاغه یازیلوب تعیین اولنان یایالری
و یاماقلری و مسلملری و یاماقلری یازیلوب بی قصور حاضرلر
حاضرلر و موجودلر ایسه کیرو بی قصور انلری یه فرمان جدیده
٤ داخی اول اوجاغه خللی اولورسه قید ایلیه و شول اوجاغک
که یایالرندن و یاماقلرندن و مسلملرندن بعض فوت اولوب
و بعض غیبت منقطعه ایله غایب اولوب کیدوب هیچ وجهله
الله کیرملری ممکن و مقصور اولمیه انلرک کیدنلرک یرلرینه اکر
اوغلانلری وار ایسه اوغلانلرین یازلر و اکر اوغلانلری یوغیسه
قرنداشلرین و اکر قرنداشلری یوغیسه معتق قوللرندن یازلر
و اکر معتق قوللری دخی یوغیسه اقربالرندن و خیمانلرندن
که کسنه نک یازیلوسی و نزاعلوسی اولمیه انلردن کتوروب
یازوب هر یایا اوجاغنک یایالرینی و یاماقلرینی و مسلم خانه لرینک
٥ دخی مسلملرینی و یاماقلرینی ترتیب و تکمیل ایلیه و شول یایا
و مسلملرکه پیر و فانی و معلول و معذور اولوب اصلا خدمته
وارمغه قادر اولمیه و جه من الوجوه اوزره اولدیغنده
شائبه و شبهه دخی اولمیه انلرک کیدرلری دخی کوره اکر
معلول اولوب بدلده و خدمته قادر اولسه انلری دخی اوزره
اوزره قید ایلیه لر و اکر متحیرلر دخی اولموب قصد ...

محقق و مقرر ایسه انلرک کیدنلرک یرلرینه وجه مأمور اوزره
اوغلانلرینی و یا قرنداشلرینی و معتقنی و اکر یوقلردن
اصلا مجال و امکان یوغیسه اقرباسندن و خیمانه دن کیمسنه
یازیلوسی و نزاعلوسی اولمایانی یازوب باشقه دفتر ایده دخی
اتمام مصلحت ایدوب دفتر ایله سدهٔ سعادتمه کلدوکنده اول
تیرفانی و معلول اولنلری کوستروب قضیه لرینی
عرض ایلیه اول وقت فرمان همایونم نوجهله صادر اولورسه
موجبی ایله عمل ایدوب معلول اولنلری چیقاریلوب یرینه
٦ یازدوغی مقرر قلنه و یایانک و مسلمک قانون قدیم اوزره
و زجفتلک یرلری واردر اول یرده اولان غله نک و یایانک
و دکرمنک عشرینی و رسمنی کسنه دخل ایتمیوب کندولر تصرف
ایدرلر اما اول یرلک صاتمه سی و طپوسی و یرلمه سی قطعا
٧ جایز دکلدر و هر یایا اوجاغندن التیشر نفر کسنه یر برینه
یماق قید اولنوب عساکر منصوره یه نوبت ایله لر و هر یماق
٨ یازیلدن یایانک یرندن ایکیشر خدمت یرلرا و غلیه ...
کندولریله بیله اولورلر انلر دخی اکر اجرا و اجاغه قید و تمش
دکللر ایسه یایالری اوجاغنه کیرو یماق یازیلوب نوبتلرینه
٩ خدمت ایدرلر و هر یایانک و مسلمک دفترده اوزرلرینه
قید اولنان چفتلکلرینک تحکیل اداء خدمت ایدوب سپاهیه
و رعایانک بوجه من الوجوه نزاعی اولمیه کرکی کبی تجسس و تفحص ایده

Yaya Ve Müsellem Tahriri Nizâmnâmesi, Veliyyüddin Efendi, No: 1970, Vrk. 131/a-133/b

قاچ دونم یوردر تمام معلوم ایدینوب دفتره دخی کیرو ایت اول
یایانک و مسلمک زرینه قید ایلیه واکر اول یایالیو و مسلمک ١٠
چفتلکلرندن زاید و خالی یرلر اولخیچ چفتلکه الحاق ایلیش
و یاخود بالنه ایله اجلش و یاخود رعیت طپراغندن طپو طریقیله
و یاخود خرصورتله الینش اولرنن دخی یرلری بولنورسه
اول یرلرن دخی شندن نه اشغه معلوم ایدینوب دخی یایالیق
و مسلملک چفتلکلرنده خارج یرلودر فتی سپاهیلک طپراغی
ایسه عشرلرینی رسوملرینی تماما الیلر دیو قید ایدوب کلدوکی
شروح و مفصل عرض ایلیه لر یایا و مسلم یازلدقده نصکره ١١
بو و مجاولرجاقلری سویبوب بوزلماغین اول یایالیو و مسلمک
چفتلکلری باغلری و باغچلری و دکرمنلری معطل طورمق
و عشرلری ضایع اولمق ایچون بعض کسنه لر طپویه ویرلش
اولا انلر کیبلر مقرر دکلدر همان کیرو یایا و مسلم یازلدیغنه
دکین ویرلسید طپرایچون حجت و تسلیمه خی ابراز ایدرلر
عمل ایلمیوب وجه مسفور اوزره اول اجاغه دخی یایالنانه
یایاسنی و یماغنی و مسلمی ایسه مسلمنی و یماغنی تدارک
ایدوب مرتب و مکمل ایلیه و بالجمله ذکر اولنان خصوصلره ١٢
فرمان شریفمله عامل اولوب احتیاطه تمام احترازیتما اوزره
یازوب جمع سیجلندن عدول ایلیه سکز اعتماد ایلدوکم کسنه لر
کوندربلوب تفتیش ایندیرم کوکدوش ملکه بو بابده نوعما قصور

و یا خلاف قانون مقرر نسنه یازلدوغی ظاهر اوله بکمیوب امر ولنش
سیاست اولنورلجیش اولا اکا کوره مقید اولنوب ذکر اولنان
سنجاغک یایالرینی و مسلملرینی یازمقدن خلاف امر نسنه یازلدوغی
١٣ زیاده حذر ایلیه لر و بو خصوصی تفتیشده یایا تیمارلو و مقدملری
و مسلم جریلرباشیلری و ذکر اولنان سنجاقلر قاضیلری دخی چفتلک
امرا افندی اولان سپاهیلری و اصحاب وقف و ملاک دخی و ذرات
انلر دخی مذکور امینه کرکی کبی معین و ظهیر اولوب معاونت
و مظاهرتده دقیقه فوت ایلیه لر و هر قنغی قاضیلقده وار اوله
قاضیلقده اولان یایالر و مسلملر یازلنجه دکین امین حضورینه
١٤ اکسیلک اولمیه لر و هر یایانک و مسلمک چفتلکی و باغی و باغچه سی
واسبابی بر جمله یازوب تصحیح و تمییز ایلیه که یایا و مسلم
طایفه سیله سپاهی و سایر رعایا و اصحاب اوقاف و ملاک تیمارلرینه
صوربده دخل ایلدیلر و یا خلاف قانون یرم الدیلر دیو نزاع
١٥ و خصومت اولنمق احتمالی اولمیه و چون تفتیشده اکر قضا نائبلرندن
نایبلردن تلبیس ظاهر اولورسه امین عرض ایلیه تاکه قاضیسی
ایسه عزل اولنوب نایب ایسه حکم تادیب اولنوب نیابتدن
١٦ رد اولنه و مذکور امین ذکر اولنان سنجاغک یایالرینی
و مسلملرینی یازدقده کمال امن و استغنایت اوزره کتابت
ایدوب بر فرددن چیکش و هدایا و قنو قلق المقدن زیاده
حذر ایدن و کسنه یه میل و محابا ایلمیوب کمال عدالت اوزره
یازوب دفتر ایلیه و یایالر ایکی خدمتده قادر و کمال صغیرلرینه

III- CİNGÂNE KANUNNÂMELERİ

1- Nüshaları Ve Hukukî Tahlili

Kıbtıyân tâifesi veya *cingâne tâifesi* diye anılan ve Osmanlı devletinde özel statüye tâbi' askerî ve sosyal bir sınıf olan cingenelerle alakalı ilk hukukî düzenleme, Fâtih devrinde yapılmıştır[1]. Ancak bu sosyal ve askerî grupla ilgili ilk müstakil kanunnâme ise, II.Bâyezid devrinde tedvîn olunmuştur[2]. Kanunî devrinde ise, cingenelerle ilgili iki ayrı kısa hukukî düzenlemeyi neşredceğiz:

Bunlardan ***Birincisi***; *İstanbul Müftülüğü Şer'î Siciller Arşivi, Üsküdar Mahkemesi Sicilleri, No: 6/15, sh.138'*de yer alan ve cingenelerin ifa ile mükellef oldukları cizye ve harâclarını tanzim eden bir kanun hükmüdür. ***İkincisi*** ise, yine aynı Şer'iye Sicillerinde ve *No: 6/15, sh.137'*de yer alan bir kanun hükmüdür. Her ikisi, birbirini tamamlar mahiyettedir.

Anadolu, Karaman ve Trabzon kadılarına hitâben tedvîn edilen bu hükümde, şer'î hükümlere göre, cingânelerden alınacak harâc yani madedelerden anlaşıldığına göre, *harâc-ı re's* denilen cizye ve kesim yani *harâc-ı muvazzaf* denilen *çift akçesi* hükme bağlanmış bulunmaktadır. Bu Kanun hükmünde, *kıbtiyân* denilen cingeneler, *âzâdegân* denilen âzâdlı köleler ve *yâve kâfirler* denilen kaçkun gayr-i müslimlerle alakalı gayr-ı müslimler ile alakalı düzenlemeler yapılmıştır.

2- Birinci Cingâne Kanunnâmesi'nin Metni (33)

"Mefâhir'ül-kudâti vel-hükkâm, ma'âdin'ül-fezâili vel-kelâm *Anadolu* ve *Karaman* ve *Trabzon* Kâdîleri -Zîde fadluhum- tevkî'-i refî'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki;

1. Hâliyâ *Vilâyet-i Anadolu*'da vâki' olan kıbtıyân ve âzâdegân ve yave kâfirler harâcına ve beytülmalına ve mal-i mefkûduna ve cürm ü cinâyet ve sâir rüsûmlarına bil-fi'il ber vech-i emânet emîn olan *Şeyhî*, Dergâh-ı Mu'allâma gelüb tâife-i mezbûreden biri mürd olub *muhallefâtı* beytülmala müteveccih oldukda[3], harâc emînleri, evkâf ve emlâk zâbitleri ve sancakbeği subaşıları ve bizüm serbest tîmâr tasarruf edenler, "*Bizim toprağımızda ve sınurumuzda mürd oldu*" deyü dahl eder-

---

1 **Osmanlı Kanunnâmeleri**, I, 397-398

2 **Osmanlı Kanunnâmeleri**, II, sh.383-386

3 Mirasçısı olanıdan vefat eden şahısların muhallefâtı yani terekesi, tamamen devlet hazinesine yani beytülmala kalır şeklindeki şer'î hükme dayanmaktadır.

ler. Bu vechile mâl-ı mîrî telef olur. Alel-husûs *Vilâyet Kâtibleri* kendülere ra'iyyet kayd etmeyüb mücerred kendüler defterlerine kayd etmekle dahl ederler.

Ve ba'zı *cingâne*lerden kesim ve harâc taleb olundukda, "*Bizim ismimiz defterde mukayyed değildür*" deyü nizâ' ederler.

Ve ba'zı *ummâl* cingânelerün *ağırlık*ların alub kesimleri olan evlü cingânenin yetmiş akçe ve mücerredlerinin ellişer akçe ta'yîn olınub alınu-gelmiş. Yirmi beş akçe üzere temessük verüb mukâta'aya zarar vermişlerdir.

Ve ba'zı cingânelerden kesim ve harâc taleb olundukda, "*Bizim temessükümüz filân yerde koyduk*" deyü ta'allül ederler.

Ve ba'zı cingâneler dahi "*Biz mahallâtda sâkin olub avârız verürüz*" deyü nizâ' edüb kesimlerin vermemek isterler. Ma'ahâzâ Cingâne tâifesi *hâne-i avârız*dan olmayub benim hâssımdır. Mahallâtda sâkin olub avârız verürüz dedüklerine amel etmeyüb kesimlerin alasız deyü hükm-i şerif dahi verilmişdir ve Vilâyet kâdîleri cingâne eline birer hüccet vermişlerdir. Cingânenin müslümanlarından kesim taleb olunmak câiz değildir deyü mukâta'aya zarar etmişlerdir.

Ve ba'zı yave kâfirlerden harâc taleb olundukda, "*Biz yerlerimizde harâclarımız verdük*" deyü telbîs hüccet ibrâz ederler deyü bildirdi.

2. İmdi buyurdum ki, hükm-i şerifim vardukda her birinüz taht-ı kazânuzda ve *teftîş kâdîsi* ve emîn-i mezbûr ma'rifetleriyle bu husûsları teftîş eyleyüb göresiz.

3. Zikr olunan tâife benüm hâssımdur. Hâssa-i hümâyûnum min cemî'il-vücûh serbestdir.

4. *Beytülmal* ve *mal-i gâib* ve *mal-i mefkûd*larından ve sair *cürm ü cinâyet*lerinden ne vâki' olursa, mîrî içün emîn-i mezbûra zabt etdüresiz. Hilâf-ı defter ve kanun emînden âhar kimesnelere dahl etdürmeyesiz.

5. Mezbûrlardan mâdem ki, mühürlü sahih ve cedîd *vilâyet defteri* sûretinde kendüler kayd olunmaya, kendü kendülerden yazdukları deftere amel etmeyesiz.

6. Ve Anadolu'ya tâbi' olub kadîmden harâc ve kesim alınu-gelenlerden kanun üzere müteveccih olan harâcların ve kesimlerin aldurasız. "*Biz defterde mukayyed değilüz*" dediklerine amel etmeyesiz.

7. Ve "*Yirmibeşer akçe kesim verürüz*" diyenleri göresiz. Şöyle ki, emînler ağırlıkların alub kadîmden cingâne tâifesinden alınu-gelen kesimden naks üzere temessük vermişler ise, anın gibilere dahi amel etmeyüb kadîmden alınu-geleni bî-kusûr aldırasız.

8. Ve "*harâcımız ve kesimlerimiz verdik*" diyenleri göresiz. Şöyle ki, sâl be sâl edâ etdüklerine ellerinde sahih temessükleri olmayub bî vech ta'allül edenleri men' edüb müteveccih olanı aldırasız.

9. Ve mahallâtda sâkin olanları göresiz. Şöyle ki, zikr olunan ahkâm-ı şerifin hilâfına hüküm varmayub ve Anadolu'nun *kesimlü cingâne*lerinden ise, bir müslüman cingâneden ne alınu-gelmiş ise, bu cingâneden dahi anı aldırasız.

10. Ve *cingâne müslüman olmak*la kesim alınmamak lâzım gelmez[1]. Anadolu ve sair müslüman cingânelerden alınu-gelen kesimi bunlardan dahi aldırasız..

11. Ve *yave kafirleri* dahi göresiz. Altı ay mikdârı biryerde karar edüb âhar yerde harâcların verdiklerine ellerinde sahih ve cedîd temessükleri yoğ ise, kanun üzere mîrîye âdi olan yave harâcların aldırasız.

12. Amma bu husûslarda kimesneye hilâf-ı şer' ve kanun te'addî olunmakdan ziyade hazer edesiz. Muhtâc-ı arz kaziyye olursa, yazub Dergâh-ı Mu'allâma bildüresiz.

Şöyle bilesiz, alâmet-i şerife i'timâd edesiz.

Tahrîren Fil-yevm'is-sânî Fî Şehr-i Receb'il-Mürecceb min şuhûr-ı sene selâs ve hamsîn ve tis'a-mi'ete[2].

Bi Makam-ı Kostantınıyye

1 Bu hüküm de, özellikle Hanefi fıkıh kitaplarında zikredilen şer'î bir hükmün kanun maddesi haline getirilmiş şeklidir. Zira harâcî olan bir arazideki ahali müslüman olmakla, o arazinin hukukî statüsü değişmez.

2 2 Receb 953 tarihinde tanzîm edildiği anlaşılmaktadır.

Cingâne Kanunnâmesi (I), İMŞSA, Üsküdar Mahkemesi, 6/15, 138

3- İkinci Cingâne Kanunnâmesi'nin Metni (34)

Birinci kanun hükmü gibi, bu da *cingene*, *âzâdegân* ve *yave kafirler* yani gayr-ı müslimlerin harâcları ile alakalı bir hükümdür. Bu gayr-i müslimlerden bazıların, "*Biz Midilli' lüyüz*" diyerek çift akçesi ve benzeri mükellefiyyetlerden kaçmalarının sebebi, bahsi geçen Midilli ve Sakız adasının tamamen mülk harâcî arazi kabul edilerek, tıpkı Girid Arazisi gibi, sadece harâc-ı mukâseme veya buna bedel harâc-ı Mukâta'a yani maddelerde zikri geçen kesim alınmasındandır[1].

"Mefâhir'ül-kudâti vel-hükkâm, ma'âdin'ül-fezâili vel-kelâm Mevâlî-i *Vilâyet-i Anadolu Kâdîleri* -Dâme fadluhum- tevkî'-i refî'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki;

1. Hâliyâ Vilâyet-i Mezbûrede vâki' olan *cingâne* ve *âzâde-gân* ve *yave kâfirlerin* harâcına ve beytülmalına subaşı olan kulum *Zâtî Çavuş* kapuma gelüb vilâyet-i mezkûrede ba'zı yave kafirler olub harâc taleb etdürmezler.

Ve ba'zı kâfirler dahi "*Biz Midillü' lüyüz veyahud Sakızlıyuz; yerümüzde harâc verdük*" deyü *telbîs hüccet* ibrâz ederler.

Ve ba'zı kâfir dahi tâcirlerinin yanlarında kul olurlar. Anlar dahi harâcları taleb olundukda inâd edüb harâc vermezler deyü bildirdi.

2. İmdi buyurdum ki, hükm-i şerifim vardukda her biriniz taht-ı kazânuzda olan yave kâfirleri getürdüb teftîş edüb göresiz.

3. Şol kâfirler ki, yerlerinde harâcların edâ ettüklerine ellerinde sahih ve cedîd temessükleri olub telbîs fehm olunmayub sıhhati tamam ma'lûm olub şâibe-i şübhe olmaya, febihâ kabul edüb ol asıllara müte'arız olmayasız. Temessükleri şübhe olub *telbîs* fehm olunan yave kâfirlerün temessüklerin kabul etmeyüb kanun üzere harâcların ma'rifetinle mezbûr subaşıya aldırub mîrî içün zabt etdüresiz.

4. Şöyle ki, *yeniçeri*den ve gayrıdan kimesne mezburları akrabamdır veya âhar tarikle himâyet eylemek isterlerse, amel etmeyüb elbette harâcların aldırmayınca olmayasız. İnâd ederlerse veya men' ile memnû' olmazlarsa, isimleriyle ta'cîl yazub kapuma arz eyleyesiz.

5. Ve Midillüyüz diyen kâfirleri dahi sahih *Midillü* olub bil-fi'il yerlerinde sâkin ve mütemekkin olub ticâret ve kâr u kisb içün Vilâyet-i mezbûreye gelüb yerlerinde sâl be sâl harâcların verdüklerine ellerinde sahih ve cedîd *temessük*leri var ise, şer'a ve kanuna muhâlif tekrar harâc taleb etdürmeyesiz. Ve illâ kanun üzere ve emr-i hümâyûnum muktezâsınca mütevveccih olan harâcların aldırasız. Hilâf-ı kanun bî vech kendülere ta'allül etdürmeyesiz.

---

1 Barkan, **Kanunlar, Middilli Kanunnâmesi**, sh. 333 vd.

Ve Sakızlıyuz diyen kafirler dahi sahih *Sakızlı* idükleri ma'lûm ve zâhir ola, harâc taleb etdürmeyesiz. Amma mezbûrlar yave kâfirlerden olub Sakızlıyuz deyü *muvâza'a* olub harâcları zâyi' olmakdan dahi hazer edesiz.

6. Ve *kefere tâcirlerinin kul*ları husûsun dahi göresiz. Anlar dahi yave keferedn idükleri ma'lûm ve zâhir olursa, kanun üzere anlarun dahi haracların mezbûr subaşıya aldırub mîrî içün zabt etdüresiz. Ve bu babda hilâf-ı şer' ve kanun bî vech mezkûrları inâd etdürmeyesiz.

7. Ve bil-cümle bu babda bir vechile mukayyed olub ihtimâm edesiz ki, yave kafirler telbis temessük ibrâz eylemekle veya âhar tarikle harâcları alınınayub kalub malım zâyi' olmakdan veya mezbûrlara hilâf-ı şer' ve kanun zulm ve te'addî olunmakdan dahi hazer edesiz. Muhtâc-ı arz olanları yazub kapuma arz edesiz.

Alâmet-i şerife i'timâd kılasız.

Fi'l-Yevm'is-Sâlis şehr-i Receb'il-Mürecceb min şuhûr-i sene seb' ve hamsîne ve tis'a-mi'ete[1].

Bi Makam-i Kütahya

1 Kanun hükmünün 3 Receb 957 tarihinde tanzim edildiği bu metinden anlaşılmaktadır.

Cingâne Kanunnâmesi (II), İMŞSA, Üsküdar Mahkemesi, 6/15, 137

[illegible]

رمضان المبارك ٩٥٧

[illegible]

[illegible] ١

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] ٢

[illegible] ٣

[illegible]

[illegible] ٤

[illegible] ٥

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] ٦

[illegible]

[illegible] ٧

[illegible]

IV- RESM-İ KISMET KANUNNÂMESİ (35)

Kâdîler veya *kassâm* denilen tereke taksim edicileri cânibinden belli nisbetlerde resmî taksim mu'âmelesi karşılığı alınan harca *resm-i kısmet* dendiğini biliyoruz. Osmanlı devletinde resm-i kısmetle alakalı hukukî düzenlemelerin daha ilk yıllardan beri yapılmış olduğunu da görüyoruz. Daha önceki cildlerde neşr ettiğimiz Resm-i Kısmet Kanunnâmelerinin Anadolu Eyâletindeki tatbiki demek olan bu kanun hükmünü de, meselenin ehemmiyetine binaen, kısmen tekrar gibi olsa da, bu ciltte neşredeceğiz[1].

Elimizdeki Kanunnâmenin tek nüshası, *Bâyezid Kütüphânesi, Veliyyüddin Efendi, No: 1970, Vrk. 64/a-65/a'*da yer almaktadır. Hüküm, açık tarih taşımamakla beraber, Kanunî Sultân Süleyman devrinde hazırlanma ihtimâli çok kuvvetlidir.

Bilindiği gibi, İslâm hukukçuları, taleb vâki' olması halinde, kadıların veya kassâm denilen uzmanların terekeleri şer'î hükümlere göre taksim edebileceklerini; bu taksim ameliyesi karşılığında, terekeden, ülül-emrin tesbit ettiği miktarda resm-i kısmet alabileceklerini kabul etmişlerdir. Ancak mirasçılar, mevcut terekelerini kendi aralarında da taksim yapabileceklerdir. Kadıların veya kassâmların, cebr ile *terekeyi taksim etme*ye hak ve yetkileri yoktur. İşte, şu anda neşredeceğimiz bu hukukî düzenleme, sözkonusu şer'î hükmü çiğnemek istiyen kadı ve kassâmları bu işlerinden alı koymak üzere tedvîn olunmuştur.

"RESM-İ KISMET HUSÛSI İÇÛN HÛKÛM

*Anadolu Beğlerbeğisi*ne bir hüküm ki;

1. Şimdiki hâlde Memâlik-i Mahrûsemde vâki' olan müteveffânın *muhallefâtı* yazılub *askerî tâifesi*nin olsun, re'âyânın olsun, kâdîaskerler içün Vilâyet kâdileri içün *resm-i kısmet* alınmak âdet olub lâkin müteveffâ vâki' oldukda vârisleri sağîr ve eytâm olmayub resm-i kısmet alınmağa muhtâc olmadan ve verese taraflarından kısmet dahi taleb olunmadan *kâdîasker kassâmları* ve *vilâyet kâdilerinin kassâmları* varub ziyâde resm-i kısmet alınmak maslahatı içün müteveffânın metrûkâtın kısmete dutub ednâ bahâ eden emlâk ve esbâba âlî kıymet koyub ve mektûm ve mahfî esbâb ve emlâk vâriddir deyü envâ'-ı te'addî ve mahâyif eyledükleri südde-i sa'âdetime arz olunub tâife-i re'âyâ ki, vedâyi'-i Hallâk-ı berâyâdır[2], adâlet-i hümâyûnumda

---

1 Daha öncekiler için bkz. **Osmanlı Kanunnâmeleri**, I, 587; III, 143, 144, 430; IV, **Beşinci Bölüm, Muhtelif Kanunnâmeler.**

2 Madde metninden de anlaşılacağı üzere, Osmanlı devletinde vatandaşlar, Allah'ın emâneti ve onların haklarını korumak ise, idareciler üzerine dinî bir vazifedir. Bu zihniyete sâhip olan Osmanlı de-

mazâlim ve mahâyifden emîn ve sâlim olmaları zimmet-i himmet-i hümâyûnuma şer' ile lâzım ve mühim olduğu ecilden, emr-i celîl'ül-kadrim bu vechile sâdır oldu ki;

2. Min ba'd, verese-i müteveffâ kibâr olub mâdem ki, anlar cânibinden *kısmet* taleb eylemeyeler ve müteveffânın metrûkâtın yazmayalar, eyle olsa bu husûs içün beğlerbeğilikde vâki' olan sancakların beğlerine ve kâdîlerine ahkâm-ı şerife verilüb anda sana irsâl olundu.

3. Buyurdum ki, Gönderüb tenbîh ve te'kîd eyleyesin ki, ahâli-i Memâlik-i Mahrûseme bu emr-i adâlet-te'siri bildürüb i'lâm ve i'lân eyleyeler ki, fermân-ı celîl'ül-kadrim mûcibince *kassâm tâifesi* merfû' ve maktû' olduğunu âmme-i nâs bilüb min ba'd anın gibi müteveffâ vâki' oldukda kısmet ihtiyâc olmadan ve taleb dahi vâki' olmadan varub *cebr ile kısmet* eylemeyeler ve resm-i kısmet taleb eylemeyeler.

4. Meğer ki, müteveffânın evladı sığâr ve eytâm olub yazılub kısmet olmamağla hukûk-ı eytâm zâyi' ve telef olmak lâzım gele, ol vakit varub kısmet eyleyüb emvâl-i eytâmı nakîr ve kıtmîr yazub defterler eyleyeler[1].

5. Amma ol bâbda dahi adâlet eyleyüb ednâ bahâsı olanları a'lâ kıymete dutub dahi zulüm ve te'addî eylemeyeler. vech-i meşrûh üzere yazılub defter olundukdan sonra âdet-i kadîme muktezasınca resm-i kısmet alub zabt eyleyeler.

6. Bu vechile fermân-ı şerifimi her bir kâdînin kazâsında ve bazarlarında bildürüb ve cümlesinin sicillâtlarına kayd etdürüb te'kîdât eyleyeler ki, her zamanda mazmûn-ı adâlet-makrûnıyla amel eyleyüb min ba'd hilâfına cevâz göstermeyeler.

7. Ba'del-yevm bu husûsun âmme-i ahâli-i memlekete i'lâm ve i'lânı ve emr-i şerif-i vâcib'ül-ittibâ'ımın infâzı ve icrâsı sancakbeğleri zimmetlerinde olmuşdur. Şöyle ki, birinin min ba'd sancağından Dergâh-ı Sa'âdet-destgâhıma kısmet olundu, emr-i şerif icrâ olunmadı deyü şikâyet oluna, günâh ol sancakbeğinden bilinüb bu bâbda vâki' olan özri aslâ ve kat'â makbûl olmak ihtimâli yokdur. Ana göre bildüresin. Bâb-ı te'kîdât ve tehdîdâtda dakika fevt eylemeyesin.

Şöyle bilesin.

---

vletindeki insan hakları ile, vatandaşının kendisinin mülkü ve malı olarak gören, Avrupa ve diğer dünya devletlerinin durumlarını, bu açıdan kıyaslamak bile, abes kaçacakatır.

1 Bu maddede, hangi hallerde kassâmların, mirasçıların talebi olmadan taksim ameliyesine girişebilecekleri tanzim olunmaktadır.

Resm-i Kısmet Kanunnâmesi, Bâyezid Kütp. Veliyyüddin Efendi, No: 1970, Vrk.64/a-65/a

Resm-i Kısmet Kanunnâmesi, Bâyezid Kütp. Veliyyüddin Efendi, No: 1970, Vrk.64/a-65/a

ورثهٔ متوفی کبار اولوب ادا که اولر جانبندن قسمت طلب
ایلیه‌لر ومتوفینک متروکاتن یازمیه‌لر ایله اولسه بو خصوصچون
بکلربکیلکلرده واقع اولان سنجاقلرده بکلربکیه وقاضیلرینه
احکام شریفه ویریلوب اندن سکا ارسال اولندی بوردم که
٣ کوندروب تنبیه وتأکید ایلیه‌سن که اهالی ممالک محروسه‌مه
بو امر عدالت تأثیری بلدروب اعلام واعلان ایلیه‌لر که فرمان
جلیل القدرم موجبنجه قسام طائفه‌سی مرفوع ومقطوع
اولدوغنی عامهٔ ناس بیلوب من بعد اناث کبی متوفی واقع اولدقده ورثه
قسمته احتیاج اولدیغن وطلب دخی واقع اولدیغن وارروب
٤ جبر ایله قسمت ایلیه‌لر ورسم قسمت طلب ایلیه‌لر مگرکه
متوفانک اولادی صغار وایتام اولوب یازلوب قسمت
اولنمغله حقوق ایتام ضایع وتلف اولمق لازم گله اول وقت
وارروب قسمت ایلیوب اموال ایتامی تغییر وتطهیر ایدوب
٥ دفترلر ایلیه‌لر اما اولنابن دخی عدالت ایلیوب اذنی باری
اولنلری اعلام قسمت طوتوب دخی ظلم وتعدی ایلیه‌لر
وجه مشروح اوزره یازلوب دفتر اولندقدن صکره
عادت قدیمه مقتضاسنجه رسم قسمت الوب ضبط ایلیه‌لر
٦ بو وجهله فرمان شریفم هر بر قاضینک قضاسنده و
بازارلرده بلدروب وجمله سنک سجلاتلرینه قید
ایدوب تأکیدات ایلیه‌لرکه هر زمانده مضمون عدالت
مقرونیله عمل ایلیوب من بعد خلافنه جواز گوسترمیه‌لر

٧ بعد الیوم بو خصوصده عامهٔ اهالی مملکته اعلام
واعلانی وامر شریف واجب الاتباعمک انفاذینه اجراسی
سنجاقبکلری ذمتلرنده اولمغله شویله که جزئیات من بعد
سنجاغنده درگاه معدلت دستگاهمه قسمت اولندیغی
امر شریف اجرا اولنمادیغی دیو شکایت اولنه کناه اول سنجاقبکلرن
بکندن بیلنوب بو بابده واقع اولان عذری اصلا وقطعا
مقبول اولمق احتمالی یوقدر انکا کوره بلدوروب بو باب
تأکیدات وتهدیدات ده دقیقه فوت ایلیه‌سین
شویله بیله‌سن

قاضیلره برات صورتیدر

چون اعلام معالی مقام دین متین واحکام شریعت سید
المرسلین اعلا واجرا قلنمایجه اعالی درجات سلطنته
اعتلا ومصاعد معارج خلافته ارتقا میسر ومتصور
اولمیوب مبانی دولت وقواعد عزت وحشمت دخی تشیید
دعایم شرع مستقیم وتمهید قوایم دین متین استحکام
واستقرار بولماز لاجرم انجاح جمهور وایصال
مطالب جملهٔ ملت وترتیب درایع شرایع وتکمیل مذاهب
مشاعل وتعیین مسالک مناسک ائمهٔ کرام وتبیین وجوه
حقوق خواص وعوام ایچون بر حاکم کامل وعادل وفاضل
نصب وتعیین اولنمق مهم ومناسب بلکه واجب ولازم
اولوب واشبو دارنده توقیع رفیع عالم مطاع سلطانی

V- ANADOLU EYÂLETİ S YÂSETNÂMESİ (36)

1- Hukukî Tahlili Ve Nüshaları

Siyâsetnâme kelimesinin, mevcût hukukî hükümleri tatbik etmeyen ve onlara aykırı hareket edenlere ve özellikle de şer'î hükümlere aykırı olarak ma'siyet işleyenlere karşı, icrâ kuvvetinin tedvîn yoluna gittiği ve bir kısım ta'zir cezâlarını ilâve ederek tedvîn ettiği bir çeşit tatbikât kanunu manasını ifade ettiğini söyleyebiliriz. Bu Siyâsetnâme'de de, geçen ciltte neşr ettiğimiz *Manisa Siyâsetnâmesi*nden ve daha evvel yayınladığımız *Aydın Siyâsetnamesi*nden anlaşılacağı üzere, hususan hırsızları ve ehl-i fesâd ile ehl-i şenâ'atin te'dib edilmesi ile alakalı teşdîdî hükümleri ihtivâ etmektedir. Her ne kadar, açıkça Anadolu Eyâletine ait olduğu yazılı bulunmasa da, daha evvelki siyâsetnâmelere çok benzemesi, bizi böyle bir tasnife götürmüştür[1].

Elimizdeki umumî Siyâsetnâme, 935/1528 tarihinde tedvîn olunmuştur ve elimizdeki tek nüshası, *Bâyezid Kütüphânesi, Veliyyüddin Efendi, No: 1970, Vrk. 66/a-68/a*'da bulunmaktadır.

2- Siyâsetnâmenin Metni

"Nişân-ı hümâyûn yazıla;

.....Sancağıbeği -Zîde 'ızzuhû-, zikr olunan sancağa müte'allık *hırsuz*ların ve *ehl-i fesâd ve şenâ'at*in siyâseti bâbında Bâb-ı sa'âdet-me'âbmdan *Siyâsetnâme* taleb etmeğin işbu *Siyâsetnâme-i Hümâyûn*ı verdüm ki;

1. Mazmûnunı mukaddemâ ol sancağ a müte'allık şehirlerde ve karyelerde nidâ edüb halka i'lân eyleye. Ba'de'n-nidâ her kimden hırsuzluk ve fesâd zâhir olursa, ol yerün kâdîsi ma'rifeti ile siyâsetnâme mûcibince hakkından gele.

2. Meselâ kız ve oğlan çeken kimesnenin ve hıyânetle bir ecnebinin evine giren kimesnenin ve avret ve kız çekmeğe bile varan kimesnenin *imciğ*ini[2] keseler.

3. Kız ve avret çeküb güç ile nikâh edene cebr ile boşadub nikâh edenin sakalların kesüb muhkem let edeler[3].

---

1 Krş. **Osmanlı Kanunnâmeleri**, II, 169-171 (**Aydın Eli Siyâsetnâmesi**); III, 191-194 (**Manisa Sancağı Siyâsetnâmesi**).

2 Ba'zı nüshalarda zeker yani erkeğin tenâsül uzvu demek olan içmik kelimesi zikredilmiştir. Bundan da aynı mana kasdedilse gerektir (Krş.**Osmanlı Kanunnnâmeleri**, III, 89, dn.1).

3 Siyâsetnâmenin bütün hükümleri, Umumî Kanunnâmenin Birinci Bâbının bazı hükümlerini özetlediğiniden ayrıca izah ve tafsîle girmiyoruz.

4. Ve avret ile dutulanın şer'an siyâseti ne ise, icrâ edeler[1].

5. Ve adam öldüren kimesneyi öldürdüği adamın yerine öldüreler.

6. Ve esir uğurlayanı ve esir ayardanı ve dükkân açanı ve bir kaç kerre hırsızluğı zâhir olan kimesneyi asalar[2].

7. Ve *pezevenklik* edenin alnında dağ edeler.

8. Ve bir bölük halk içinde adam ölse, tehdîd edüb hırsuzı[3] bulduralar; bulmazlar ise ol halkı dutub habs edeler. Dahi Dergâh-ı Mu'allama bildüreler. Fermân-ı hümâyûnunm anların bâbında ne vechile sâdır olursa, mûcibince amel edeler.

9. Köy veya mahalle içinde adam ölse veya kârbân basılub hasâret olsa veyahud bir köy arasında *uğurluk* veya *harâmîlik* olsa, elbette hırsuzı bulduralar, çıkaralar.

10. Ve bir kimesnenin evinde veya elinde uğurluk nesne bulunsa, satun aldı ise satanı bulduralar; bulunmaz ise, müttehem ise işkence edeler. Meğer ki , bulıcak kâdîye teslim veyahud yabanda bulduğunu isbât ede. Ammâ işkencede ihtiyât edeler ki, kabl'es-sübût telef-i nefs olmaya. Eğer işkencede ölürse, da'vâsi sorulmaya.

11. Ve *kârbânsaraycılar* emîn ve mu'temed kimesneler olub her sabah kârbânsaraya halkına icâzet vermeden kârbânsarayda konan halkdan istifsâr edüb kimesnenin rızkı ve esbâbı serika ve nehb olmaduğun ma'lûm ve tahkik etdikden sonra kârbânsaray kapusın açub halkı salıvere. Eğer kârbânsaraycı bu ma'nâyı etdükden sonra halka destûr vermiş olub sonra kârbânsaray halkından ba'zı rızkım ve esbâbım uğurlandıderse, mesmû' olmaya. Eğer kârbânsaraycı ol ma'nâyı etmeden halka destûr vermiş olub ol gece kârbânsarayda konan halkın uğurlanmış olursa ki, uğurlanduğı muhakkak ola, kârbânsaraycıdan çünki gaddârlık oldu, kârbânsaraycıya ol uğurlanan nesnenin kıymeti tazmîn oluna.

12. Eğer *kârbânsaraydan nesne uğurlanmak* kârbânsaray taşradan delinüb alınmağla olursa, taşradan mazınne ve müttehem olanları dutub tehdîd edüb hırsuzı bulub alduğı rızkı ve esbâbı buldurub şer' ile sâhibine teslim edeler. Ve eğer içerüde olan halkın taşrada olan hırsuz ile kavli ve ittifâkı olmak tevehhüm olunursa, içerüde olan halkdan mazınne olanları dahi dutub *şer' ile ve örf ile teftîş* edüb tehdîd edüb hırsuzı bulduralar. bulunmazsa kârbânsaray mahalle içinde olursa mahallede uğurluk olıcak hüküm ne ise, kârbânsarayda dahi öyle ola.

13. *Yan kesen*in ve *adam bıçaklayan*ını, eğer bıçaklamak âdeti ise, elin keseler; âdeti değil ise kollarına bıçak sancub gezdüreler.

14. Bir kişi anasın veya atasın ve sâir akrabâsından birin öldürse, emr-i şer'-i kavîm nice ise eyle ola.

---

1 "**Şer'an siyâseti**" kelimesinden kasıt, şer'î had cezasıdır. Zaten siyâset kelimesi, şer'î cezaların icrâsına dendiği gibi, ilâveten ta'zir cezası ile insanların ma'sıyetten alı konulmaları gayesini güden icrâî tedbirlere de denir. Bunun şer'an siyâseti, celd veya recm cezasıdır. Başka kanunlarda bu durum tasrih edilmiştir.

2 Bu maddedeki asma cezaları, tamamen siyâseten katl grubuna girmektedir.

3 Bu kelimenin yerinde "kâtili" kelimesi bulunsa gerektir.

15. Şehirlerde ve köylerde olan evlerde od korlar; uvak devek esbâb yanar; şer' ile sâbit olmayub bir kimesneye töhmet etseler, tehdîd ile hırsuzı bulduralar. Ve eğer kasd ile etmiş olsalar, asalar.

16. Ve *yeni giyen*leri yasak edüb ilden süreler.

17. Hırsuz sipahi tâifesinden ise ve siyâsete müstahak olursa, habs edüb arz edeler.

18. Ve eğer örf ile bir kimesnenin hırsuzluğı zâhir olursa, kâdî olan kimesne ehl-i örfe hüccet verüb o hüccet mûcibince asılmağa müstahak olanı asa veya kat'-ı uzva müstahak olanı kat'-ı uzv ede. Kâdî bu bâbda mâni' olmaya ve isyâseti te'hîr etdürmeyüb günâh olan yerde etdüre[1].

19. Ve hırsuz tâifesi işkencede ikrâr etse ve alâyim dahi delâlet etse, ol *ikrâr* mu'teber ola.

20. Eğer bir hırsuz dutulub hırsuzluğı ma'lûm olub ol bir kimsene içün şerîkim derse, ol kimesne *levend* ve *müttehem* kimesne ise, *işkence* edeler. Eğer müttehem değil ise, mücerred hırsuzun sözüyle işkence etmeyeler.

21. Ve yaya ve müsellem ve yörük ve doğancı ve vakıf ve mülk olsun, hırsuz kaçub anların içine girse, hırsuzı anlara bulduralar, alalar. hırsuzı vermezler ise garâmetin çekerler. Ve hırsuzın alduğun anlara ödedeler. Eğer hırsız bunlardan birisinden olursa, siyâseti sâirler gibi ola, şöyle bileler.

Fî 15 Cemâziyelâhir Sene 935

1 Bu maddede de açıkça görüldüğü gibi, siyâseten katl kararına ihtiyâç duyan icrâ organı mutlaka yargılama ve kâdinin kararından sonra bu cezayı infâz edebilmektedir. Ayrıca had cezalarının icrâ organı tarafından icrâsına siyâset eylemek dendiği de bu maddede zâhir bir şekilde izah edilmektedir.

Anadolu Eyâleti Siyâsetnâmesi, Bâyezid Kütp. Veliyyüddin Efendi, No: 1970, Vrk.66/a-69/a

نشان همایون ایله سنجاغبکی زیده ذکر اولنان
سنجاغه متعلق خرسوزلرك واهل فساد وشناعتك
سیاستی بابنده بابسعادتمآبدن سیاستنامه طلب
١ تمکین اولنوب سیاستنامهٔ همایونی ویردوم که مضمون
شریفی اولدر سنجاغه متعلق شهرلرده وقریه‌لرده دائما
خلقه اعلان ایله بیلدره‌لر که هرکیمدن خرسوزلق وفتنه
ظاهر اولورسه اوزرینه قاضیسی معرفتی ایله سیاست
٢ نامه موجبنجه حفظ ایده‌لر مثلا قیز واوغلان چکن کسنه‌نك
وخنا ایله بر اجنبی‌نك اوینه کیرن کسنه‌نك وعورت
٣ وقیز چکمك ایله واران کسنه‌نك ایچکی کسه‌لر قیز وعورت
چکلوب کوچ ایله نکاح ایتسه جبر ایله بوشادب نکاح
٤ ایتمك صفالترین کسوب حکم لت ایده‌لر وعورت ایله
٥ طونلانك شرعا سیاستی نه ایسه اجرا ایده‌لر وآدم اولدورن
٦ کسنه اولدردوکی آدمك برینه اولدوره‌لر وامیر
اوغورلیانی واسیرانی ردایدوب دکان اچانی وبرقلیچ
٧ کرم خرسوزلغی ظاهر اولان کسنه آصاله وبویوزونکلك (?)
٨ ایتدکت النن داغ ایده‌لر وبربلوك خلق ایچنده آدم
اولسه تهدید ایدوب خرسوزی بولدوره‌لر بولمزلر ایسه
اول خلقی صوتوب حبس ایده‌لر دخی درکاه معلایه
بیلدره‌لر فرمان همایونم اندرك بابنده نه وجهله صادر
٩ اولورسه موجبنجه عمل ایده‌لر کوی وبا محلة ایچنده
آدم اولسه وبا کاروان با صیلوب خسارت اولسه
وباخود برکوی آراسنده اوغورلق وباحرامیلق اولسه

١٠ [illegible] خرسوزی بولدوره‌لر چاره‌لر وبر کسنه‌نك [illegible]
وبا [illegible] وعوزرلق [illegible]
مثالی بولدوره‌لر بولمزلر ایسه [illegible]
برابجاق قاضی‌یه کتوروب تسلیم وباخود یاننده بولندوغی
اثبات اتمامکنجه‌ده احتیاط ایده‌لر که قبل ثبوت
١١ نفس اکر شکنجه‌ده اولورسه دعواسی صوراسنه وکاروان
سرایجیلر امین ومعتمد کسنه‌لر اولوب هرصباح کاروان
سرای خلقنه اجازت ویرمدین کاروان سرایدن قونان خلقه
استفسار ایدوب کسنه‌نك رزق واسبابی سرقه ونهب
اولندوغی معلوم وتحقیق ایتدکدنصکره کاروان سرای
قپوسن اچوب خلقی صالیوره اکر کاروان سرایجی بو تنبیه
ذکر اولنان [illegible] دستور ویرمش اولوب صکره کاروان
سرایجی خلقندن بعضی رزقم واسبابم اوغورلندی دیرسه
مسموع اولمیه اکر کاروان سرایجی اول معنایی ایتمدین خلقه
دستور ویرمش اولوب اولکیجه کاروان سرایده قونان
خلقك نسنه‌سی اوغورلنمش اولورسه که اوغورلندوغی
محقق اولا کاروان سرایجیدن چونکه غدارلق اولدی
کاروان سرایجی اول اوغورلنان نسنه‌نك قیمتی تضمین
١٢ اولنه اکر کاروان سرایدن نسنه اوغورلنمق کاروان
سرایی طشره‌دن دلنوب المغله اولورسه طشره‌دن نظنه
ومتهم اولنلری ده توتوب تهدید ایدوب خرسوزی بولوب

Anadolu Eyâleti Siyâsetnâmesi, Bâyezid Kütp. Veliyyüddin Efendi, No: 1970, Vrk.66/a-69/a

VI- DOĞANCILAR KANUNNÂMESİ (37)

1- Nüshaları Ve Hukukî Tahlili

Osmanlı Devletinde her şey gibi *avcılık* da belli bir teşkilâta sâhipdi. Padişahlarla birlikte ava giden veya sarayda av kuşlarına bakan yahut da taşrada Saray için av kuşu yakalayan ve yetiştirenlere *avcılar* denmekteydi. Osmanlı Devletindeki avcılar sınıfını üç kısma ayırmak mümükündür:

Birincisi; *Ulûfeli avcılar*dır. Bunlar, ya yeniçeri ocağından veya saraydan olurlardı. Ocaktan olanlar, iki sınıfdı. Biri, sekbân bölüklerinin içindeki 33. bölüktü. Bunlara *avcı* veya *şikârî*, komutanlarına ise *ser-şikârî* denilirdi. Bunlar, Padişahlarla beraber ava giderlerdi.

İkincisi; *Tîmârlı avcılar*dır. Bunlar, muhtelif orta ve bölükler efrâdı arasında bulunan avcı veya şikârîlerdir. Hepsi birden avcıbaşının emrindeydiler. Tîmârlı avcılara *hâssa kuşbâzları* denilirdi. Bunlar da kendi arasında *doğancı, çakırcı, şahinci* ve *atmacacı* şeklinde guruplara ayrılırlar ve bulundukları bölgelerde arpalık şeklinde tîmâr veya ze'âmet tasarruf ederlerdi. Doğancılar, *Hâne-i Bâzyân* denilen *Doğancı Koğuşu*nda kalırlardı. Başlarına *doğancıbaşı* deniliyordu. Osmanlı Padişahları IV.Mehmed'den sonra av ile meşgul olmamışlardır. Ancak teşkilât biraz daha devam etmiştir. Üsküdar'daki *Doğancılar Meydanı* kuş besliyen avcıların meydanı olup hâlâ aynı adla bilinmektedir.

Üçüncüsü; Kanunnamenin asıl mevzusunu teşkil eden *mu'âflı avcılar*dır. Bunlar da kendi aralarında, *yuvacı, kayacı, tülekçi* ve *yavrucu* gibi sınıflara ayrılmaktaydı. Bunların bir kısmı sarp ve kayalık yerlerde yuvaları arayıp bulur (yuvacılar ve kayacılar), bir kısmı onlara bakar, yavruların büyümesini ve kanatlanmasını sağlardı (tülekçi ve görünccüler gibi). Bu hizmetlerine karşılık, emirlerine verilen çiftliklerde tasarruf ederlerdi. Vergiden mu'âf olurlardı[1].

935/1528 tarihinde tedvîn edildiği açıkça anlaşılan bu Kanunnâmenin elimizde ulaşabildiğimiz tek nüshası mevcuttur. O da, *Bâyezid Kütüphânesi, Veliyyüddin Efendi, No: 1970, Vrk. 70/a-72/a'*da bulunmaktadır. Tesbitlerimize göre henüz neşr edilmemiştir. Kanunnâme, *Taraklu-Borlu* Kâdîsine hitâben yazılmışdır. Taraklu-Borlu, Kastamonu Sancağına bağlı bir kazâ merkezidir[2]. Bugün kullanılan adı, Safranbolu'dur. Kastamonu'nun batısına düşmektedir[3] Aslında Safranbolu, Zağferanbolu şeklindedir. Halk dilinde Safranbolu olarak kullanılmaktadır. Başta Koca İli, Bolu, Kastamonu ve Kengırı sancakları olmak üzere, bütün Anadolu Eyâletindeki avcıları ilgilendirdiğinden Anadolu Eyâleti Kanunnâmeleri arasına almayı uygun bulduk.

---

1 Tafsilâtlı bilgi için bkz.Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lügati**, 24-25; Pakalın, **Tarih Deyimleri**, I, 470

2 Krş. Şemseddin Sami, **Kâmûs'ül-A'lâm**, IV, sh. 2415, 3004; Burada Taraklu'nun Geyve'ye bağlı bir nâhiye merkezi olduğu belirtilmektedir ki, Taraklu Borlu'dan farklı bir mahaldir.

3 Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, I, 82

2- Kanunnâmenin Metni

DOĞANCI HUSÛSI İÇÛN YAZILMIŞDIR

Taraklu-Borlu Kâdîsine bir hüküm ki;

1. Şimdikihâlde *doğancı tâifesi*nin ahvâlleri ve defterleri müceddeden yazılub görülmesi lâzım ve mühim olmağın zikr olunan tâifeden *Koca-İli* ve *Bolu* ve *Kastamonu* ve *Kengırı* Sancaklarında olanların ve dahi ahvâllerin yazub defter etmeği emr edüb buyurdum ki;

2. Hükm-i hümâyûnum varub vusûl buldukda, aslâ bir ân te'hîr ve terâhî etmeyüb bu husûsa mübâşeret edüb zikr olunan sancaklarda bil-fi'il hizmet eden *yuvacı*dan ve *kayacı*dan ve *tülekçi*den ve *görünccü*den ve *zağanos* ve *bülbülân* ve *benceri* (?) ve *seyfî* ve *çakır* sayyâdlarından ve tuzakçıladan ne mikdâr doğancı varsa, eğer tîmâr tasarruf ederler ve eğer çiftlik tasarruf ederler ve eğer *mu'âfiyetle hizmet* ederler, bil-cümle *şikâr kuşları*na hizmet eder ne denlü kimesneler var ise, nidâ etdürüb getürdüb dahi her birinin tîmârlarının ve çiftliklerinin hâsılları ne denlüdür? Ve isimleri ve hizmetleri nedür? Ve çakırdan ve ve zağanosdan ve bülbülândan ve seyfîden ve sair envâ'-ı cins doğandan vahşî doğanlar ne yerde ve ne nâhiyede ele girer? Ve bil-fi'il hizmetde olan sayyâdlar, anın gibi vahşî doğanları ne mahalde ve kangı nâhiyede sayd ederler? Ve bundan gayrı eğer çakır yuvalarıdır ve eğer şahin ve sair doğan yuvalarıdır ne yerdedir ve ne nâhiyededir ve ne dağdadır? Ve ol yerlerün ve dağların ve yuvaların isimleri nedir ve iştihârları ne iledir? ve *yuvacılar* ve *kayacılar* aldıkları doğan yavruların kangı yoldan ve ne mahalden alurlar? El-hâsıl vech-i mezkûr üzere doğancı olan tavâifden ellerinde hükümleri ve berâtları ve mu'âfnâmeleri olanları aslı ve sıhhati üzere yerlü yerinden mufassal ve meşrûh yazılub defter edüb mu'accelen defteri atebe-i ulyâma getürüb teslim edesiz[1].

3. Ve vâki' olan *doğancı*lardan emrim üzere isimlerin deftere kayd eyledüğün kimesnelere ana göre tenbîh eyleyesin ki, her biri gelüb çakırçılarımbaşıdan tezkire alub berâtların ve hükümlerin Dergâh-ı Mu'allamdan tecdîd edeler.

---

1 Bu maddede yer alan bazı ıstılâhları kısaca izah edelim:

- **Sayyâd:** Avcı demektir. Sayd ise, av manasını ifade eder.

-**Yuvacı:** Mu'af avcılar gurubunda yer alan bir avcı sınıfıdır. Avlanacak kuşların yuvaları ile meşgul olur.

- **Kayacı:** Vahşî kuşların hangi kayalarda ve nerelerde yaşadığı ve nasıl avlanacağı üzerinde duran bir mu'âf avcı sınıfıdır.

- **Tülekçi:** Tülek kelimesi, ava alıştırılmış veya tüy değiştirmiş av hayvanlarına denir. Tülekçi ise, vahşî kuşları ava alıştıran avcı sınıfının adıdır (**Tarama Sözlüğü**, V, 3868-3869)

- **Görünccü:** daha önce izah edilmiştir. Bir avcı sınıfıdır.

- **Benceri:** Bu kelimeyi tam okuyamadık ve anlayamadık.

- **Seyfi:** Bu kelime, sîfî tarzında da okunabilir ve bizim tesbitlerimize göre kılıçbalığı demektir. Kanunnâme ile olan münâsebetini tam anlamış değiliz (Krş.**El-Müncid**, s-y-f maddesi)..

4. Şöyle ki, emrim üzere cümle *doğancıların tîmârları ve çiftlikleri* yazılub defter olub defter südde-i sa'âdetime geldikden sonra zikr olan doğancı tâifesinden her kim gelüb tecdîd-i berât eyleyüb ve mu'âf-nâme hükümlerini getürüb Dergâh-ı Mu'allâma arz etmeyeler. Sonra anların gibilerin hükümleri ve berâtları ile amel olunmayub ellerinden alınub kapuma gönderilüb ve tîmârlarından ve çiftliklerinden aldıkları hâsılları mevkûfa zabt olunmağ içün vilâyet kâdîlerine hükümler gönderilür. Ana göre mukayyed olub ihmâl ve müsâhele etmeyeler.

5. Ve *doğancı tâifesi*nin vech-i mezbûr üzere el-ân hizmetde olanlardan gayrı sâbıkda zikr olunan tavâifden olub ellerinde berâtları ve mu'âfnâmeleri bulunan ve bil-fi'il ma'zûl ve müteka'id olanların dahi berâtlarına ve hükümlerine nazar edüb alıvâlini mufassal yazub sıhhati üzere başka defter edesin ki, anların dahi ahvâlleri ma'lûm olub vakt-i hâcetde anların husûsunda dahi ol defter ile amel oluna.

6. Ve zikr olunan sancaklarda bil-fi'il vahşî doğanlar sayd olunan yerlerden ve doğan yavruları alınan yuvalardan gayrı ba'zı mevâzı'da eyü şahin ve âhar doğan yuvaları ve yarar doğanlar ele girer yerler olub amma ol mahallerde yuvacılar ve kayacılar ve sayyâdlar yoğ imiş. İmdi yürüdüğün yerlerde bu husûsı dahi tetebbu' ve tefahhus edüb göresin. Vâkı'â ba'zı yerlerde yarar doğanlar ve eyü doğan yuvaları olub ol mahallerin yuvacıları ve kayacıları ve sayyâdları olmayub şimdi yuvacılar ve kayacılar ve sayyâdlar ta'yîn olunmak nâfi' ve münâsib yerler ise, ol asıl yerlere ve yuvalara bil-fi'il hizmetde olmayub kadîmî yuvacı ve kayacı ve sayyâd olanlardan ve anların oğullarından ki, kimesnenin ra'iyyeti olmaya, yuvacılar ve kayacılar ve sayyâdlar ta'yîn eyleyüb kendülerin isimlerin ve ol ta'yîn olundukları mahallerin ve yuvaların ne nâhiyede ve ne dağda idüğün başka defter edersin. sonra ol bâbda dahi ne vechile olmak emr olunursa, ana göre amel oluna.

7. Ve mezkûr olan sancaklarda ne mikdâr *doğancıbaşıları* var ise, her birinin doğancıbaşılıklarına müte'allık olan yerlerde vâki' olan *tuzakçılar*dan ve yuvacılardan işbu seneye gelinceye değin doğancıbaşılarımın her birisi üçer yıldan berü doğanın her nev'inden kaç doğan almışlardır ve kaç cenâh doğan sayd etmişlerdir ve ne bahâya satılmışdır? yerli yerinden dikkat ve ihtimâm ile tetebbu' ve tefahhus edüb ma'lûm edinüb bu husûsı dahi başka defter edüb südde-i sa'âdetime geldikde arz edesin.

8. Bu husûslarda gereği gibi cidd ü ikdâm ve sa'y ü ihtimâm edüb ihmâl ve müsâheleden ve bu bahâne ile kimesnenin nesnesin alınağa tama' olunub cüz'î ve küllî bir akçesi ve bir habbesi alınmakdan ziyâde ihtiyât ve ihtirâz edesin.

9. Zikr olunan doğancı tâifesinin vech-i mezbûr üzere ahvâlleri yazılub defter olmak bâbında sana mu'âvenet ve muzâheret etmek içün vilâyet kâdîlerine müstakil hükm-i şerif gönderilmişdir. Ana göre amel oluna ve edesin.

10. Ve mezkûr olan sancaklarda olan *doğancıların ahvâli* vech-i meşrûh üzere yazılub defter olmak bâbında doğancıbaşı bile mübâşeret ede.

Şöyle bileler, alâmet-i şerife i'timâd kılalar.

Tahrîren Fî 9 ..... sene 935

Doğancılar Kanunnâmesi, Bâyezid Kütp. Veliyyüddin Efendi, No: 1970, Vrk.70/a-72/a

Doğancılar Kanunnâmesi, Bâyezid Kütp. Veliyyüddin Efendi, No: 1970, Vrk.70/a-72/a

بو ایجیلر و قپاجیلر و صیادلر بو غش امدی یوز بیوردکه
یرلرده بو خصوصی دخی تتبع و تفحص ایدوب کورهسن
واقعا بعض یرلرده برار طغانلر بولنوب و بو طغانلر یوزندن
اولنوب ودن محلّلرده بو ایجیلری و قپاجیلری و صیادلری
ولمیوب شمدی بو ایجیلر و قپاجیلر و صیادلر تعیین
ونمق نافع و مناسب یرلر نیه اول اصل یرلره و بولنه
بالفعل خدمتده اولمیوب قدیمی بو ایجی و قپاجی و صیاد
اونلردن و انلرک او علّتلردن که کسنهنک رعیتی اولمیه
بو ایجیلر و قپاجیلر و صیادلر تعیین ایلیوب کندولرک
اسملرین و اول تعیین اولندقلری محلّلرک و بو الرکنه
ناحیهده و نه طاغنده ایدوکن یازوب باشقه دفتر ایدوب
صکره اولنابن دخی بو جمله اولنق امر اولنور ایسه اکا کوره
٧ عمل اولنه و مذکور اولان سنجاقلرده متعدد طغانجی باشیلری
وار ایسه هر برینک طغانجی باشیلرینه متعلق اولان
یرلرده واقع اولان طوزاقجیلردن و بو ایجیلردن اشبو
کلنجه دکین طغانجی باشیلریمک هر بریسی اوچر ییلدن برو
طغاننک هر بر یرندن قاچ جنلح طغان المشلردر و قاچ
جنلح طغان صید منشلردر و نه بهایه صاتلمشدر برلو
یرلردن دقت و اهتمام ایله تتبع و تفحص ایدوب معلوم
ایدینوب بو خصوصی دخی باشقه دفتر ایدوب سعادته
٨ سعادته کلدکده عرض ایدهسن بو خصوصلرده کرکی

کبی جد و قدم و سعی و اهتمام ایدوب اهمال و مساهله ایتمیهسن
و بو باده کمسنهنک خدمتدن تعلّه طمع و طوتوب عزرده
وکلی بر اوجه سعی و برجه سعی لنمقدن زیاده احتیاط و حذر
٩ ایدهسین ذکر اولنان طغانجی طایفهسنک وجه مزبور اوزره
احواللری یازلیوب دفتر اولنق بابنده سکا مفاوضه و خاص
اثمک ایچون ولایت قاضیلرنه مستقل حکم شریف کوندرلمشدر
١٠ انلا کوره تحمل اولنه ایدهسن و مذکور اولان سنجاقلرده
اولان طغانجیلرک احوالی وجه مشروح اوزره یازیلوب
دفتر اولنق بابنده طغانجی باشی بیله مباشرت ایده
شویله بیلهلر علامت شریفه اعتماد قلالر تحریرا ٩ ... ٩٢٥
بمقام سلطان ... عمارتی و جامع شریفی اوقافی

نشان همایون اولدرکه شمدیکحالده محمیه قسطنطنیه
عن البلیة و لمذده مرحوم و مغفور له جدم سلطان محمد
خان اسکنه الله اعلی الجنان بنا ایلدوکی عمارت عامره و جامع
شریف اوقافندن محروسه ادرنهده قرق کلیسا و ویزه
و نکمور طاغی و جورلی و سلوری و خیره بولی و وقفه
عاید اولان ماده اموال و اسباب حصرلی و طریق و صوفی
بالجمله وقف مزبورک جمیع و جمله خصوصاتی مجددا
یازلیوب دفتر اولنمق مهم و لازم اولدوغی الحالة عمارت
مزبوره متولیسی افتخار الاماجد و الاکارم جامع المحامد

§. 3. ANKARA SANCAĞI KANUNNÂMELERİ

1- NÜSHALARI VE HUKUKÎ TAHLİLİ (38)

1356'da Orhan Bey tarafından Osmanlı topraklarına katılan ve 1360'da I. Murad tarafından tekrar fethedilen *Ankara*, XV. asrın başında Timur'un istilâsına ma'ruz kalmıştır (1402). 1404'de tekrar Osmanlıların eline geçti. Eyâlet Teşkilâtı ilk tanzim edildiği sıralarda Anadolu Eyâleti'nin merkez sancağı yani Paşa Sancağı yapıldı. Ancak 1462 tarihinde, eyâlet merkezi Kütahya'ya nakledildi ve Ankara bir sancak merkezi olarak kaldı. XVI. yüzyılda şehzâdelerin Kütahya'da ikâmetleri üzerine, Anadolu Beğlerbeği zaman zaman Ankara'da oturmaya başladı ve bir nevi eyâlet merkezi olma özelliğine döndü. Bu vasfı, 1281/1864 yılında vilâyet oluncaya kadar devam etti[1].

Daha önce, II.Bâyezid Kanunnâmeleri arasında Ankara'ya bağlı bir kazâ merkezi olan *Beğbazarı*'ına ait kısa bir kanun hükmü neşr etmiştik[2].

Ankara, iki yönlü bir sancaktır. Yani hem mülkî ve idarî bir sancak merkezidir ve hem de askerî açıdan bir yaya sancağı merkezidir. Her iki açıdan da önemli hukukî düzenlemeleri ihtivâ eden kanunları vardır. Biz burada her ikisini de vereceğiz:

Birincisi; Mülkî ve idarî bir birim olarak *Ankara Sancağı Kanunu*'dur. Bu açıdan Anakara'nın kanunu ihtivâ eden ve Kanunî devrinde hazırlanan iki tapu tahrir defteri mevcvuttur.

1) *BOA. TTD. No: 117 (457)*nolu tapu defterindeki kanun hükümleridir. Bu defterin Arapça mukaddimesine göre, bu tahrir, Gurre-i Zilhicce 929/1522 tarihinde Kanunî Sultan Süleyman'ın emriyle defter emini *Nasûh Çelebi* ve *Kâtip Pîr Muhammed* tarafından yazılmıştır. Defterde ilk Ankara Kanunnâmesini görüyoruz. Ancak defterin 509. sayfasında *Ulu Yörük Tâifesi* ile alâkalı kanun hükümleri de yer almaktadır. Barkan, sadece kanunu neşr etmiştir[3]. Bu defterdeki kayıtlara göre, Ankara Sancağının *Çubuk*, *Mürtâd Âbâd*, *Yaban Âbâd* (*Kızılca Hamam*), *Ayaş* ve *Bâcı* adlarıyla dört kazası, Ulu Yörük tâifelerinin yerleşim yerleri ve Hüdâvendigârın Haymânası mevcuttur[4].

2) Anadolu Eyâleti'nin icmal defteri olan *BOA. TTD. 438 (881)* nolu ve 935 tarihli defterde ise, diğer livâlara ait kanunlar yanında, 929 tarihli defterde yer alan Ankara Kanunnâmesi de aynen tekrarlanmıştır. Sadece tek cümlecik farkı vardır[5].

---

1 Şemseddin Sâmi, **Kamus'ül-A'lâm**, I/440 vd; **İslam Ansiklopedisi**, I/443 vd.

2 **Osmanlı Kanunnâmeleri**, **II**, 149-152

3 BOA. TTD. 117/1-2; Barkan, **Kanunlar**, 34.

4 BOA. TTD, 117, Vrk. 1; **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Özdemir, Rıfat, **Ankara Maddesi**,.**III**, 207 (Çok güzel kaleme alınmıştır.).

5 BOA. TTD. 438/336.

Bu Kanunnâmenin şer'î dayanağını, çift akçesi yani harâc-ı muvazzaf ile alakalı şer'î hükümler ile, tekâlif-i örfiyye ile alakalı, ülül-emrin sâhip olduğu sınırlı yasama yetkisi teşkil etmektedir. Diğer sancak Kanunnâmelerinden fazla bir farkı bulunmadığından, ayrıntıya girmiyoruz.

İkincisi ise, *Ankara Yaya Kanunu*'dur (Piyâdegân-ı Livâ-i Ankara). Ankara Livâsı nâhiyelerinde bulunan yayaları kaydeden *BOA. TTD. 248 (310)* nolu bu defter, Evâhir-i Zilka'de 953/1546 tarihinde Kanunî'nin emriyle defter emini *Muhammed* ve kâtip *Mustafa* tarafından tahrir edilmiştir. Tesbitlerimize göre, ilk defa yayınladığımız kısa bir Yaya Kanununu ihtivâ etmektedir[1].

II- ANKARA SANCAĞI KANUNNÂMESİ'NİN METNİ

KANUN-I LİVÂ-İ ANKARA

1. Livâ-i mezbûrda köhne defter mûcibince *çift*den otuz yedişer akçe alınub serbest olmayan tîmârların otuz birer akçesin erbâb-ı tîmâr ve altışar akçesin sancakbeği alub ve *bennâk*den dokuzar akçe erbâb-ı tîmâr ve üçer akçesin sancakbeği alurmuş. Ve *ekinlü bennâk*den on beşer akçe alınurmuş.

2. Ammâ ahâli-i kurâ zikr olan sancakbeği alduğı resmi cem' edüb ba'zı sabun ve tavuk ile nefs-i *Ankara subaşısı*na getürüb teslim ederlermiş. Zikr olan hidmet ile varmayanlarun kabul etmeyüb re'âyâyı incidürlermiş. Ol ecilden pâye-i serir-i a'lâya arz olunub zikr olan resm erbâb-ı tîmâra bütün kayd olunup sancakbeğine bedel-i âhar tevcîh olundu.

3. Ve *Bâcı Kazâsı*'nda *bâd-ı hevâ* sancakbeğine ta'yîn olunub Bâcı kazâsından mâ'adâ *serbest olmayan tîmârları*n nısf-ı resm-i arûs ve cürm ü cinâyet sancakbeğine verildi. Ve Kazâ-ı Bâcı gallesin *Tâceddin*'e tevcîh olundu[2].

4. Ve *resm-i ağnâm-ı yörügân* bütüni serbest sâhib-i tîmâra kayd olunub ve mâ'adâ serbest olmayan tîmârların nısfı erbâb-ı tîmârın ve nısf-ı âharı sancakbeğine ve galle *Tâceddin*'e kayd olundu.

5. *Beyt'ül-mâl* ve *mâl-ı gâib* ve *mâl-ı mefkûd* ve *yave* ve *kaçkun* livâ-i mezbûrda bütüni sancakbeğine ta'yîn olundu.

---

1 BOA. TTD. 248/1-2.

2 Burada Tâceddin'den kasıt, büyük bir Veliyyullah olan Tâceddin-i Veli Hazretleridir. Ankara'ya bağlı Bacı Kazâsında da bu zatın neslinden veya tarikatından gelenler, bazı vergilerden mu'af tutuldukları gibi, bazı gelirler de bunlara ait tekye ve vakıflara tahsis olunmuştur (Özdemir, **Ankara Sancağı**, 113-114).

6. Mezkûrûn *Ulu Yörük tâifesi* âmmeten ve *Gencelü* hâssaten kadîmden *yaylak*larında ve *kışlak*larında ve *güzle*lerinde[1] oturub ve varub geldüği yollarında ve *suvad*larında kimesne mâni' ve müzâhim olmaya.

Ve şol yaylaklar ve kışlaklar ki, kimesnenin üzerine rüsûm kayd olunmamış ola, anın gibi yaylalardan ve kışlalardan ve güzlelerden rüsûm vermeyeler deyü ellerinde selâtîn-i mâziyeden hükm-i hümâyûnları vardır deyü defter-i köhnede mukayyed, yine kemâ kân mukarrer.

7. Mezkûrûn *Ulu Yörük tâ'ifesi*ni bi-esrihim[2] *ulak*dan ve gayrıdan ve *cerehor*dan ve *salgun*dan ve *hisâr yapma*sından ve *sürgün*den ve *kara tahıl*ından ve doğancıdan ve angaryadan ve fi'l-cümle mecmû' *avârız-ı divâniyye*den mu'âf ve müsellem olalar[3]. Hiç ehad bunları avârıza katmaya ve incidmeye ve üşendirıneye deyü merhûmûn *Sultan Murad* ve *Sultan Mehmed* ve *Sultan Bâyezid* ve *Sultan Selim* -Tâbe serâhum- nişân-ı şerîf verüb ve berât-ı Padişahımız -Azze nasruhû- Hazretleri mukarrer dutub bunlar efrâd-ı bi'z-zikr ev bi'l-misl[4] hilâf-ı emr min ba'd bunlara teklîf-i avârız edüb muzâyaka ve te'ab verdirmeyüb üşendirmeyesiz.

Her kim ki, eslemeyüb gerü bunlara teklif ve te'addî etmek istelerse, men' ve def' edüb memnû' olmazlarsa yazub kapuma arz edesiz, bir dürlü dahi etmeyesiz deyü hükm-i hümâyûn verilmeğin deftere sebt olundu.

1 **Güzle**: Bu şekilde okunuşu doğru ise, güz aylarında hayvanların otarıldıkları yayla manasını ifade etse gerektir. Ancak gözle şeklinde okunursa, hayvanların gözetlendiği ve otarıldığı yerlere dense gerektir.

2 Bi Esrihim: Tamamen ve bütünüyle manalarını ifade etmektedir.

3 Bu maddede, avârız-ı divâniyye denilen bütün vergiler sayılmıştır. Bunların izahlarını, I.cildin Mukaddimesinde ayrıntılı olarak izah ettiğimizden burada tekrar etmiyoruz.

4 Bu tabirden kasıt, bizzat zikredilenler veya zikredilenlerin hallerine benzeyenler manasıdır.

Ankara Sancağı Kanunnâmesi, BOA.TTD. No: 117, sh.1-2, 509

III- ANKARA YAYA SANCAĞI KANUNNÂMESİ (39)

*Yaya ve müsellemler*in hâssa kuvveti olduğu dönemlerde, yaya ve müsellemlerin bizzat verilen hizmeti ifa etmesi temel prensipti. Bunlar, geri hizmete alındıktan sonra da, savaşçı sınıfa nisbetle daha uzun zaman hizmet etmişlerdir. Sadece yaşlılar, çocuklar, hasta ve sakat olanlar, bizatihî hizmeti ifa edemeyeceklerinden, bunların içinden yaşlı ve sakat olanlar, yerlerine bedel gönderme imkânına sâhiptirler. Bunlar bedenen eksiksiz kimselerle anlaşırlar ve onları kendileri yerlerine *bedel* gönderirler idi. Zamanla *bedel gönderme* âdeti suiistimâl edilmeye başlanmış ve daha da ileri gidilerek, nöbeti gelen yaya ve müsellemler göreve gitmek veya bedel göndermek yerine, yasakçıya *bedel akçesi* adıyla bir bedel ödeme yolunu bulmuşlardır. İşte şimdi neşredeceğimiz bu Kanunnâme, konuyla alakalı tam bir örnek hukukî düzenlemedir[1].

KANUNNÂME-İ PİYÂDEGÂN-I LİVÂ-İ ANKARA

"**1.** *Sefer-i mübârek hidmeti* içün *bedel göndermel*eri ba'zı zamanda tecvîz ve ba'zı alıyânda men' olunub ummâl ve yasakçı ta'arruzundan emîn olmadukları sebebden Âsitâne-i Sa'âdet'e arz-ı hâl edüb Dergâh-ı Mu'allâdan mezîd-i merhamet zâhir olub bedelleri tecvîz buyurulmuş; ber-mûceb-i emr-i şerif deftere sebt olunmuş.

2. Zikr olan bedellerden *bedel akçesi* alınmak âdeti var imiş. El-hâletü hâzihî zikr olan bedel akçesi fermân-ı Pâdişahî birle ref' olunduğu sebebden mezkûr bedel akçesinden gayrı sancakbeğine yayalardan âid olan mahsûl-i hâs piyâde âhirinde ve yayabaşılarına âid olacak mahsûl yayabaşılıklarının âhirinde mahsûb olub sebt ü kayd olunmuşdur.

3. Ve *yayaların ocaklar*ının mahsûlı dahi yaya tahılından bâkîsi her çiftliğin âhirinde kayd olunmuşdur deyü mukayyed der defter-i köhne deyü mestûr der defter-i atîk.

4. Ve âdet-i kadîme üzerine yaya ocaklarından alınu-gelen *galle* husûsunda hükm-i pâdişâhî bunun üzerine cârî olmuşdur ki, aynıyla galle taleb edüp alalar, bahâsıçün akçe taleb etmeyeler deyü kayd olunmuş der defter-i köhne deyü mestûr der defter-i atîk."

---

1 Doğru, **Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilâtı**, sh. 24

Ankara Yaya Sancağı Kanunnâmesi, BOA, TTD. No: 248, sh.1-3

١ [illegible]

٢ [illegible]

٣ [illegible]

٤ [illegible]

§. 4- 935/1528 TARİHLİ AYDIN SANCAĞI KANUNNAMESİ (40)

I- NÜSHALARI VE HUKUKÎ TAHLİLLERİ

Selçuklu Devleti'nin yıkılnası esnâsında *Sultan Alâaddin* tarafından *Aydın Bey*'e verilen ve ismini buradan alan *Aydın İli,* 792/1389 tarihinde torunu İsa Bey tarafından Yıldırım Bâyezid'e teslim edilmiştir. Aydınoğullarından Osmanlılara geçen Aydın sancağı, Anadolu Eyâletinin önemli merkezlerindendir[1].

*Aydın vilâyeti*nin tahriri hemen yapılmıştır. Ancak ilk Aydın Kanunnâmesi II. Bâyezid devrinde tanzim edilmiştir. Bu kanunnâme, arşivlerde bulunan tapu defterlerinde yer almamaktadır. Bir sûreti *Nuruosmaniye Kütp. No: 4094, vrk. 35-41*'de bulunmaktadır ve II. Bâyezid bölümünde tarafımızdan ilk defa yayınlanmıştır[2].

Kanunî devrinde ise, Aydın Sancağının, senelerce tatbik edilecek en geniş kanunnâmesi hazırlanmıştır. Konuyu biraz daha açacak olursak, Aydın Sancağı ile alâkalı hukukî düzenlemeleri ihtivâ eden defter ve kaynakları şöylece tanıtabiliriz:

1- *935/1528 tarihli ve BOA. TTD. 148 (996)* nolu tapu defterinde, Aydın Kanunnâmesinin orijinali yer almaktadır. Ancak ortadan iki yaprak eksiktir. Bu deftere göre *Aydın Livâsının kazâları* şunlardır: *Bayram Karakoyunlusu, İzmir, Çeşme, Ayasloğ (Karaçadır), Tire, Birgi, Güzelhisâr, Sultanhisârı, Yenişehir, Alaşehir, Sart, Kestel, Bozdoğan* ve *Arpaz*[3]. Birinci sayfadaki bir kanun hükmü (Müstakil) dışında, bu orijinal nüsha, Barkan hoca tarafından gözönüne alınmıştır.

2- *BOA. TTD. 166 (285) nolu ve 937/1530* tarihli defterde ilk kanunun bir sureti tam olarak mevcuttur. Bu nüsha orijinalin eksiğini tamamlamaktadır. Biz orijinal eksik olması sebebiyle bu nüshayı esas alacağız ve mukayesede diğerlerini de ihmâl etmeyeceğiz[4].

3- *Topkapı, R. 1935, vrk 158/b-166/a*'da Aydın Kanunnâmesinin tam bir nüshası mevcuttur. Değerlendirmede bu nüshada nazar-ı i'tibâra alınmıştır.

4- Tapu-Kadastro Arşivinde yer alan II. Selim devrine ait 129 (219) nolu ve 981/1573 tarihli Tapu defterinde de aynı kanunun sureti değiştirilmeden dercedilmiştir. Sadece kazalar 14'den 10'a inmiştir: *Tire, Birgi, Güzelhisâr, Sultanhisârı, Kestel, Arpaz, Bozdoğan, Yenişehir, Alaşehir ve Sart*[5].

---

1 Şemseddin Sâmi, **Kamus'ül-A'lâm**, I/512 vd.; **TDV İslâm Ansiklopedisi**, IV, sh.235-236, (**Aydın Maddesi**, Feridun Emecen).

2 Bkz. II. Bâyezit-Aydın Kanunnâmesi, **Osmanlı Kanunnâmeleri**, II, 153-168

3 BOA. TTD. 148/1-6.

4 BOA. TTD. 166(285), 365-370.

5 Ankara TK. 129 (219), vrk. 1-7.

5- Ve nihâyet *270 (167) nolu BOA, TTD.'de de (957/1550 tarihli)* Aydın Yörükleri ile alâkalı müstakil bir kanun hükmü mevcuttur. Bunu da, umumî Aydın Kanunnâmesinin sonuna ekleyeceğiz[1]. Bu kanun hükmü Ayasloğ'a tâbi *Karacalar Cemâ'at*ine ait özel durumları tanzim etmektedir ve sonradan geniş bir kanun haline getirilmiştir[2].

6- Bir diğer nüsha da *Paris Bibl.National, Turcs ms. No: 85, Vrk.154/a-161/b*'de bulunmaktadır. Bu nüsha, Tapu Defterindeki nüshanın tekrarı mahiyetindedir.

7- Elimizdeki nüshalardan biri de, *Viyana Millî Kütüphânesi, A.F.77 (Flügel 1826)'da kayıtlı Vrk. 111/b-121/a*'da yer alan nüshadır. Bunu da mukâyesede göz önünde bulunduracağız.

Kanunnâmenin hukukî tahlili üzerinde ayrıca durmayacağız. Zira II.Bâyezid Devri Kanunnâmeleri kısmında gereken tahlili yapmıştık. Sadece farklı maddelere işâret etmekle yetineceğiz[3]. Sadece şunu belirtelim ki, Aydın Kanunnâmesi, Kanun-ı Osmânî esas alınarak hazırlanan tam bir örnek sancak kanunnâmesidir.

II- 935/1528 TARİHLİ AYDIN SANCAĞI KANUNNÂMESİ'NİN METNİ

KANUNNÂME-İ VİLÂYET-İ AYDIN EL-MAHRÛSE

1. Re'âyâdan *resm-i çift* Mart'da alınur. *Tamam çift*den otuzüç akçe, nîm çiftden onaltı buçuk akçe ve *bennâk*den oniki akçe ve *kara*dan altışar akçe alınur. Ve atası yanında olan re'âyânın *mücerred* oğullarından resm alınmaz. Meğer ki, vilâyet yazıldıkdan sonra atası fevt olub atasının yeri kendüye intikal ede. Ol vakit tasarruf etdüği yerün resmin vere. Veyahud atası hayâtda iken te'ehhül edüb başka ev olsa, ol vakit bennâk resmin vere. Defterde mücerred yazıldım demek fayda vermez, ana i'tibâr yokdır.

2. Ve bir sipahinin tîmârında âhar sipahinin ra'iyyeti veyahud bir gayrı kimesne yer zirâ'at etse, *hâric ra'iyyet* kısmındandır. A'lâ yerden iki dönüme bir akçe ve evsat yerden üç dönüme bir akçe ve ednâ yerden dört dönüme bir akçe vere; ziyâde ve nâkıs vermeye.

3. Ve şehirlerde *şehir halkı* olan kimesneler şehir sınurında çiftlik tasarruf eyleseler, ne kadar yer tasarruf ederse, bütün midir nîm'midir, artuk eksik her neyse kanun üzere resmin vere, Ben şehirlüyim çift resmin yahud dönüm akçesin vermezin demek fâide vermez. İ'tibâr arzadır. Ammâ şehirlü çifti bozub ferâgat ederse çift resmi taleb olunmaya. Ol sebebden *şehirlü*ye çift resmi yazılmamışdır[4].

---

1 BOA. TTD. 270 (167), vrk. 1-7.

2 Esat Ef. No: 2362, vrk. 33/a-b; Bu Kanun III. Murad devrine ait olduğundan orada zikredeceğiz.

3 Krş. **Osmanlı Kanunnâmeleri**, II, Aydın Kanunnâmesi.

4 Bu madde, ilk şekline göre epeyce değişikliğe uğramıştır: Bkz. **Osmanlı Kanunnâmeleri,** II, 154

4. Ve *vakıf*da ve *mülk*de ra'iyyetlerinden gayrı her kim yer tasarruf ederse, kanun üzere sâhib-i mülke ve vakfa resmin vereler.

5. Ve bir *ra'iyyet fevt olub* sağîr oğlu ve çiftliği kalsa, sağîr çiftliğün hakkından gelmeyicek atan çiftliğidir deyü sipahi resm-i çift taleb eylemez. *Sağîr* yarayınca âhara verüb zirâ'at itdirüb kulluğın çekdirmek kanun-ı padişahîdir. Lâkin Livâ-i Aydın'da bunların emsâli yetimler ki, vâki' ola, atalarından kalan yerlerini sipahi ve âmiller âhara tapuya verüb hakk-ı kararı mıkdârı akçe alurlar imiş. Ve vilâyet kâdıları dahi ol kimesnelere hüccet verürler imiş; yetimler ataları yerlerinden mahrûm olurlar imiş. Bu bendeler bu asıl vâki' olduğu yerde hüccet-i kâdîye 'amel etmeyüb vücûda gelen yetimler velîleri talebleri ile ataları yerlerin defter-i cedîdde kanun-ı padişahî üzere gerü kendüler üzerlerine yazıldı. Tapulayan kimesneler sipahiye *hakk-ı karar* verdikleri akçeyi taleb eylemek isteyicek akçeyi kime verdün ise anlardan taleb eyle deyü havâle olundı.

6. Ve yetimlerden ataları yerleri için *tapu alınmak* yokdır.

7. Ve bir ra'iyyet zirâ'ate kâbil yerini üç yıl *boz komak* sipahiye zarardır. Ol zarar def'i içün üç yıl boz kalan yeri sâhibinin elinden alub gayrı kimesneye tapuya vermek örfen câ'izdir. Ammâ yerün sâhibi el verdüği tapuyı gerü kendüsi vericek sâhib-i tîmâr âhara vermeyüp gerü kendüye vere. Meğer ki, kendüsi rağbet eylemeye. Ol vakit âhara verilmek câ'izdir.

Ammâ dağ ve *kır yerler* olub veyahud su basub veyahud çeltüğe korınub her yıl zirâ'ate kâbil olmayub boz kalsa, alup gayra vermek memnûndır. Zirâ zürrâ' tarafından taksirât vâki' olmamışdır.

8. Ve bir ra'iyyetin *çift öküzü maslahatı* için veyahud *harman yeri* için bir kaç dönüm yeri boz koyup mer'a edinmek memnû' değil. Bu sebeb ile ne kadar yer ki, boz kala, ol tapuya verilmez.

9. Ve kadîm-üz zamandan şehirlünin ve ehl-i kurânın davarları *örü*si için vaz' olınan yerin ekilmesi ve korunması zarar-ı 'âmdır. Ol cihetden medfû' ve memnû'dır.

10. Ve bir hâtun kişi bir tîmârda yer tasarruf edüb boz komayub tasarruf eyledüği yerün hakkından gelüb öşrin ve rüsûmun sâhib-i tîmâra edâ eylese, sonra gelen sipahi *hâtun kişi*ye yer yokdır deyü elinden alınmaz. Ammâ bir yer ki, mahlûl olsa, bir hâtun kişi el verdüği tapuyı ben verürin dese 'avrete yer vermek emr-i padişahîde yokdur.

11. Ve müteveffâ olan ra'iyyetin oğlu kalmayub kızı kalsa, kızı atasından kalan yerin hakından gelürin dise, sipahi atası yerin kıza vermek memnû'dır, vermeye, âhara tapuya vere[1].

12 Ve ra'iyyetden *tekrar öşür* şol kimesneden alınur ki, kendü sipahisinin tîmârındaki çiftliği terk edüb varub gayrı yerde zirâ'at ede. Anun gibiden tekrar öşür alınur. Feammâ üzerine yazılan yerini eküb temam hakkından gelse, andan sonra âhar yerde zirâ'at etdüği yerden tekrar öşür alınmak hayfdır.

---

1 Bu iki maddede, tasarruf hakkının intikal kâideleri tesbit olunmaktadır.

13. Ve çifte kayd olınmayanlar çifte ve çiftliğe sonradan mâlik olsalar, resm-i çift alınur. Zirâ i'tibâr arzadır.

14. Ve *çiftlik* bâbında mikdâr, hâs yerden altmış dönümdür. Ve mutavassıtül-hâl olan yerlerden seksen dönümdür. Ve ednâ yerlerden yüz otuz ve yüz elli dönüm yer bir çiftlikdir, öylece i'tibâr olınur.

15. Ve bir ra'iyyet ki, bütün çifte yazılsa veyahud nîm yazılsa, tasarrufında olan yer tafsîl olunandan ziyâde olsa, anlarun gibiden ziyâdeye nisbet hâric ra'iyyet gibi resm alınur.

16. *Dönüm* dahi tûlen ve 'arzen kırk hatvedir.

17. Ve bir ra'iyyet ki, bennâk yazılmış olsa, elinde beş on dönüm yeri olsa, anlarun gibi kimesneler hem bennâk resmin verürler ve hem tasarruflarında olan yerlere mıkdârınca hâric ra'iyyet gibi dönüm akçesin vereler. Hususâ ki, Livâ-i Aydın'da yer ziyâde kıymetlüdir. Ekseriya bennâk kayd olman kimesnelerin tasarruflarında beşer onar dönüm yer bulınub bu mıkdârlu yere re'âyâ çift ve nîm çift kayd olmmak münâsib görülmeyüb bu minvâl üzere vaz' olundı.

18. Hâliyâ *Livâ-i Aydın*'da ba'zı re'âyâ ki, defter-i sultanî'de tamam çift yazılmışdır. Ol çift kayd olınan ra'iyyet fevt olsa beş altı nefer oğulları kalsa, cümlesi dahi evlenmiş veyahud ba'zı mücerred ve mücerredleri dahi tamam kisbe kâdirler olsa, Kanun-ı Padişahî bunın üzeredir ki, fevt olan ra'iyyetin kaç oğlı kalursa atası çiftliğine müşâ' ve müştereklik üzere mutasarrıflar olub rüsûm vermek bâbında bennâk kayd olınan bennâkin verdükden sonra elinde olan hisse yerün hissesine vâki' olan resmin vere. Meselâ tamâm çift bir ra'iyyet fevt olub ikiden ziyâde oğlu kaldı; çiftliği iki oğlu üzerine yarımşar çift kayd olınup bâki evlüsi bennâk ve kisbe kâdir mücerredi kara kayd olınub resmin vermekde âdet ve kanun budur ki, bennâk kayd olınan on iki akçe bennâk resmin ve kara kayd olınan altı akçe kara resmin vereler ve bennâk ile kara kayd olınan karındaşları ataları yerlerinden kendülere ne mikdâr yer hisse düşerse hissesine göre bir biri arasında rızalaşalar[1].

19. Ve bir ra'iyyet fevt olub müte'addid oğlı kalsa, ataları yerlerine tafsil-i sâbık üzere müşâ' ve müşterek mutasarrıf iken cümleden biri vefât eylese oğlı kalsa, hissesi oğluna intikâl eder. Ve oğlu kalmasa karındaşın yeri karındaşa intikâl eylemez. Anun gibi olıcak müteveffânın hissesi ecnebiye verilmeyüb el verdüğin karındaşları verürse karındaşlarına verile. Meğer ki, rağbet eylemeyeler, ol vakit sâhib-i tîmâr kime dilerse ana vere. Ve sipahi dahi karındaş hissesin gerü karındaşma vermekde hakk-ı kararı ehl-i hibre ma'rifetiyle ala. Muvâza'a edüb ziyâde nesne almaya.

20. Ve bir ra'iyyet ki, defterde tamam çift veyahud nîm çift yazılmışdır, ol ra'iyyetin oğlu var ve oğlunın oğlı var, ol ra'iyyetin oğlı ölse, bâdehû kendü fevt olub oğlunın oğlı kalsa, müteveffânın yeri oğluna intikal eylemek nice kanun ise oğlunın oğluna intikal eylemek dahi anun gibidir. Bu makûle husûs vâki' oldukda

1 Bu madde, ilk nüshaya göre ciddi anlamda değiştirilmiş ve ilâveler yapılmıştır: Bkz.**II.Bâyezid Kanunnnâmeleri**, md.18, sh. 156

oğluna deden yeridir, baban yeri değildir deyü sipahi dahl edüb elinden almaya. Ve resm-i tapu dahi taleb eylemeye[1].

21. Ve bir ra'iyyet defterde *bennâk* kayd olınub sonradan çifte kâdir olub çifte mâlik olsa, âhar ra'iyyetin çiftliğin tapulayub alsa, ol alduğı yerün resmin vere. Ve bennâk resmin dahi vere. Zirâ alduğı yer resmlü yerdir. Defterde bennâk yazıldım deyü heman bennâk resmin vermek sipahiye zarardır. Şol vakit ki, sonradan vilâyet yazıla, ol kişinin bennâkliği ref' olınub çifte yazıla, ol vakit hemen çift resmin verüb bennâk resmin vermeye. Ammâ tekrar vilâyet kitâbet oluncaya değin hem bennâk resmin ve hem çift resmin vere.

22. Ve defterde *mücerred* kayd olınan kimesneler, henüz mücerred iken çifte kâdir olub sipahiden yer tapulayub alsa, alduğı yerin resmin vere. Zirâ i'tibâr arzadır. Defterde mücerred yazıldım demek fayda vermez.

23. Ve bir ra'iyyet defterde bennâk kayd olunmuş olsa, vefat eylese, bir nice yetişmiş oğulları kalsa, kisbe kâdir olsalar, anlar resm-i kara altışar akçe vereler ve evlendikden sonra bennâk resmin vereler.

24. Ve defterde hâssa kayd olınan yerlerden rubu' alınmak kanun-ı kadîmdir. Kemâkân mukarrer. Anlarun gibi hâssa kayd olınan yerlere bağ ve bağçe etseler, bağın ve bağçenin hâsılı dahi rubu' alınur ve hâssa kayd olunan yerler tapuya verilmek kanun-ı padişâhîye muhâlifdir. Meğer ki, sipahi zamanında tapuya vere, bir âhar sipahi dahi gelicek tapusın ref' edüb gerü hâssalık tarîki ile rub'ına verür ve re'âyâ evvelki sipahiden tapuya aldım demek fâyda vermez.

25. Ve *yaya ve müsellem ra'iyyet*e müte'allık yer tutsa, *hâric ra'iyyet* kısmındandır. Kanun üzere *dönüm akçesi*n verir, yerine göre. Hâliyâ işbu kanun-ı mu'teber mukarrerdir, mûcebi ile 'amel olınur

26. Ve lâkin evvel zamanda atası yanında olub kisbe kâdir olan mücerred oğlanlar *resm-i kara* vere deyü defterde *kara* kayd olınub defterde kayd olunmayub atası yanında olan oğlan resm vermez imiş. Ammâ hâliyâ ol makûle kisbe kâdir olub atası yanında olan kara kayd olunsa kara hâne-i 'avârızdan mahsûb olub ol makûle kisbe kâdir mücerredler 'avârıza halt olunmak lâzım gelirdi. Ol ecilden ol makûle kisbe kâdir oğlanlar mücerred kayd olınub kanunnâmede tafsîl olundı ki, atası yanında olub kisbe kâdir olan oğlan altı akçe resm-i kara vere, Üslûb-ı sâbık üzere defterde bî-resm yazıldım demek fâide vermeye[2].

27. Ve defterde nîm çift veyahud tamam çift yazılub üzerine kayd olınan yerden ziyâde mutasarrıfsın deyü sipahi ra'iyyetin yerin ölçüb bilmek istese, kimesne mâni' olmaya, kanun üzere ölçe. Yeri üzerine kayd olunandan ziyâde ise ziyâdesinden yerine göre *dönüm akçesi*n ala. Bu makûle ziyâde yere mutasarrıf Livâ-i Aydın'da çokdur[3].

---

1 Bundaki değişkillik için aslına bkz. **Osmanlı Kanunnâmeleri**, II, 156

2 Bu madde II.Bâyezid devri Aydın Kanunnâmesinde yoktur.

3 Bu madde II.Bâyezid devri Aydın Kanunnâmesinde yoktur.

28. Ve kisbe kâdir oğlan yiğirmi yaşar oğlandır ve dahi ziyâde. Bu vechile emrolundı ki yiğirmi yaşında ve dahi ziyâde olan mücerred *resm-i kara* vere, nizâ' eylemeye, mücerredim, defterde bî-resm kayd olundım demeye[1].

FASL Fİ'L-ÖŞR VE SÂLÂRİYYE[2]

29. Buğday ve arpada ve 'alefde ve daruda ve milasda ve çavdarda ve kasîlde *öşür*le *sâlâriyye* alınur. Her *müd*den iki buçuk kile olur[3].

30. Ve sâlâriyye alındıkdan sonra sipahî ve eğer âmil *yemlik* deyü müslümanlardan her harman başına bir nice ölçek tahıl alurlar imiş. Sâlâriyye hod yemlik mukâbelesindedir. Yemlik alınmak re'âyâdan hayfdır. Emr-i padişahî ile men' ve ref' olundu.

31. Ve penbeden on vukıyyede bir *vukıyye* alınur.

32. *Livâ-i Aydın*'ın bir vukıyyesi üçyüz dirhemdir.

33. Ve burçakdan ve mercimekden ve nohuddan ve susamdan ve böğrülceden ve bakladan ve soğan ve sarımsakdan ve çörek otundan ve maşdan ve yoncadan onda bir *öşür* alınır. Ve ketanden dahi onda bir öşür alınur. Ve ketan tohumından öşür alınmaz. Zirâ rencber ketanı sipahiye bişüri-vermek ketan tohumu öşrü mukâbelesinde vâki' olmışdır. Re'âyâ ketanı sipahiye bişürü-verür ve sipahi dahi ketan tohumından öşür almaz, kanun-ı mukarrerdir.

34. Ve kendirden on demedde bir *demed*dir. Ve kurı üzümden ve âvenkden onda bir öşür alınur.

35. Ve pekmezden onbeşde bir alınur. Zirâ pekmezde *odun harcı* vardır.

36. Ve re'âyâ dahi sipahiye elbetde şire al deyü teklîf eylemeye. Zirâ ki, şire alınmalu olıcak sipahi zabt edemeyüb tîmârlara ziyâde taksirât vâki' olur.

37. Ve zerdâlü ve bâdem ve zeytun ve emrud ve incirden ve nârenciden ve enârdan ve şeftaludan ve bunların emsâli ağaçda biten fevâkihden vakti gelicek emin kişiler üzerine varub kıymete dutub öşrün alalar.

38. Ve bağ ve bağçe arasında ot bitüb satılır olsa, on akçede bir akçedir.

39. Ve harîmlerde ve hadâ'ikde vâki' olan sebzevâtdan öşürlerine göre bir mikdâr kesim alınur.

40. Ve şîr-i revgan yağı 'ameldir ve zeyt yağı 'amel değildir.

41. Ve *değirmen*den yıl yürüyenden altmış akçe ve altı ay yürüyen değirmenden otuz akçe alınur. Ve andan aşağı her ayda beş akçe hisâbı üzere alınur ve yel değirmenlerinden yiğirmi dörder akçe alınur ve zeytun değirmenlerinden onar

---

1 Bu madde II.Bâyezid devri Aydın Kanunnâmesinde yoktur.

2 Diğer nüshalarda bu başlık "**Fasl: Hubûbât Beyânındadır**" şeklindedir. Mesela, Paris 85 Vrk. 156/b gibi

3 **Kasîl** kelimesinin hayvanlara yedirilmek üzere erken sökülen arpa ve benzeri ekinlere dendiğini görmüştük.

akçe alınur. Kanun budur. Ve defterde bu üslûb üzere resm bağlanmışdır. Gerü işbu kanun-ı mu'teber mukarrerdir, bununla 'amel olunur[1].

FASL

KOVAN RESMİ BÂBINDADIR

42. Bir *kovan*a iki akçe resm bağlanmışdır. Bir ra'iyyet kangı toprakda ra'iyyet kayd olınmışsa, kovan resmi dahi ol ra'iyyet yazılduğı köyün sipahisine hâsıl kayd olunmışdır. *Livâ-i Aydın*'ın re'âyâsı ekseriyâ kovanların asıl yazıldıkları yerlerden kaldırub bir âhar sipahinin tîmârında koyub, kovan kangı toprakda bal eylerse resm anda verilmek i'tibârı üzere bal eyledüği yerde dört kovana bir akçe vermek maslahatı içün tîmârdan tîmâra kovanların göçürme ederler. Asıl ra'iyyet yazılduğı yerde sipahi re'âyâsından *kovan resmi*n taleb edildikde, senün toprağında bal eylemez, sana nesne vermezim deyü ta'allül eder. Bu takdirce kovan resmi hâsıl kayd olunduğı tîmâra ziyâde naks lâzım gelür. Ol sebebden Âsitâne-i Devlet'e bu tafsîl arz olınub şöyle mukarrer olundı ki; kovan başına iki akçe resm bağlana, bir akçesin sâhib-i ra'iyyet ala ve bir akçesin kovan bal eylediği arzın sâhibi ala. Sâhib-i arz dahi kovanın benim toprağımda bal eylemişdir, kovan başına ikişer akçeyi dahi alırın demeye. Heman bir kovan başına bir akçe ala, ziyâde alub te'addî eylemeye. Ve kovan olan ra'iyyet kovan göçürmeyüb ra'iyyet yazılduğı yerde balın alursa, kovan başına ikişer akçeyi dahi yazılduğı tîmâr sahibine vere. Re'âyâ dahi ta'allül eylemeye.

43. Ve re'âyâ *ra'iyyetlik yerlerin birbirine satmak ve almak* hilâf-ı kanundır. Ol bâbda hükm-i padişahî şöyle sudûr bulmuşdur ki, anlarun gibi sipahi ma'rifetinsüz yerlerin birbirine satub almayalar. Alana ve satana muhkem tehdid oluna. Meğer kim sipahi ma'rifetile bir mikdâr hakk-ı karar akçe alub verse câ'iz değildir. Hâliyâ dahi işbu kanun-ı mu'teber gerü mukarrerdir.

FASL

RESM-İ AĞNÂM BEYÂNINDADIR[2]

44. *Resm-i ağnâm* bâbında kuzulı koyuna iki koyuna bir akçedir. Koyunın tamam dölün döküb ayırtlaşdıkdan sonra mâh-ı Abrilde alınur. Kanun-ı mukarrerdir.

45. Ve *yörüğün kışlası* bâbında şol yürük ki, kışlağa gele, kangı tîmârda kışlarsa üçer akçe alınur. Ve *otlak resmi* kangı tîmâr sınurında otlarsa, sahib-i tîmâr resm-i otlak on yedişer akçe ala, kanun-ı kadîmdir. Ammâ subaşılardan ve serbest olan

---

1 Bu madde eskisinden farklıdır; Bkz.**Osmanlı Kanunnâmeleri II**, 157, md.38

2 Bu başlık eski Kanunnâmede mevcut değildir; Bkz.**Osmanlı Kanunnâmeleri** II, 158, md.41

tîmârlarun re'âyâsından gerü kendüler tîmârlarında kışlayan ve otlayan koyundan *resm-i kışlak* ve *resm-i otlak* alınmaz.

46. Âhar sancakdan gelüb bir tîmârda yurd edinüb kışlar olsa, *resm-i duhân* üç akçe alınur. Ve kışladuğı tîmârda bağdan ve bağçeden veyahud bir mikdâr yer zirâ'at edüb toprak sipahisine öşür ve *resm-i zemîn* verür olsa anlarun gibiden resm-i duhân alınmaz. Ve hemçünân yörük dahi bu kısımdandır, kışladuğı tîmârda yer dutub sâhib-i tîmâra hâsıl verse, kışlak resmi taleb olunmaz, vermeyeler. Ammâ otlak resmin verürler.

47. Ammâ *karaca koyunlu* demekle meşhur padişahımıza müte'allık *yörük*ler vardır. Mezkûr yörüklerin resm-i ganemleri hâssa-i hümâyûn için zabt olınur. Defter-i 'atikde şöyle şerh olmuşdur ki, şol kimesnenin ki, resm-i ganemleri otuz akçeden eksik ola, anlarun gibiden hemân otuz akçe alına. Ve şunlar ki, koyunları resmi otuzüç akçeden ziyâdedir, anlardan iki koyuna bir akçe alınur, ziyâde ve nâkıs alınmaz. Ve şunların ki, koyunları yokdır, onikişer akçe vereler. Ve ednâ olanlar altışar akçe vereler. *Kara resmin* ve *resm-i ağıl* üçer akçe vereler. Ve ol tâifenin resm-i 'arûsâneleri ve cürüm cinâyetleri ve bâd-i hevâ ve yave ve kackunları dahi bilküllîyye hâssa-i hümâyûn içün alınur.

48. Ve *Ayasloğ* ve *İzmir* tevâbi'lerinde olan *buğurcu 'arablar* zaman-ı sâbıkda *buğur hizmetin* ederler imiş. Sonra buğur hizmeti ref' olınub evden eve seksener akçe vaz' olınmışdır. Hâliyâ dahi bu uslûb ile 'amel olınur[1].

FASL

49. *Bağlar harâcı* evvelden dönümüne altışar akçe alınurmış. Sonra *Mehmed Paşa* Aydın ilin tasarruf ederken öşür almak murâd edinmiş. Ol cihetden müslümanlar rızâlarıyle her dönüme onbirer akçe vaz' etmiş. Ol zamandan berü nefs-i *Tire*'de her dönüme onbirer akçe alınur ve sâ'ir yerlerde evvelden nice vere-geldilerse gerü öyle alınur.

50. Ve *yave* husûsında serbest olan tîmârlarda şol tîmâr ki, ibâret-i yave kayd olınmış ola, anlarun gibi tîmârlarda vâki' olan yaveyı sâhib-i tîmâr alur. Ve yave kayd olunmayan tîmârlarda vâki' olan yave bilküllîyye sancak beğinindir. Anlarun gibiden hâss-ı padişahîden olanlardan gayrısını sancak beği ala deyü Aydın sancakbeği olanlara hükm-i şahî verilmişdir.

---

1 Buğurcu Arablar mefhumunu daha evvelki ciltlerde ve muhtelif yerlerde zikrettiysek de, burada biraz daha geniş bilgi vermek istiyoruz:

Osmanlı Devletinde, uzun yolculuklarda, yük kervânlarında dayanıklı olması hasebiyle bazan deve tercih ediliyordu. Bu deve ihtiyâcını, bir kısım göçer oymaklar ve Türkmen oymakları gerçekleştiriyordu. Hatta bazı köyler deve yetiştiriciliklerinden dolayı, Buğurcu-Deveci adını almışlardı. İşte bu devecilere buğurcu arablar denirdi. Deveciler de denen bu gurup, Hâs Ahur'a tâbi'di ve başlarına da Deveci Başı adı verilirdi. Buğurcu Arabların kalabalık oldukları yerler, Aydın, Batı Anadolu, Adana ve Kastamonu gibi yerlerdi. Harbde siper hazırlama ve kazma hizmetini de ifa eden **Buğurciyân Tâifesi**, yaptığı hizmetlerden dolayı vergiden mu'âf tutulmuşlardı (Uzunçarşılı, **Saray Teşkilâtı**, sh.495, 500; Doğru, 127-128).

Ve yaya ve müsellem ve sipahi, toprağında yave *kul* ve *kenizek* dutsa, ol dahi külliyyen atlu sancağı beğinindir. Meğer ki, yaya ve müsellem yayalık ve müsellemlik yerde dutalar. Ol vakit yaya dutduğı yaya beğinin ve müsellem dutduğı müsellem beğinindir.

51. Ve *resm-i 'arûsâne* kadîm-ül-eyyâmdan serbest olmayan tîmârlarda müstakil sâhib-i tîmârlar tasarruf ede-gelmişlerdir. Ol sebebden üslûb-ı sâbık üzere gerü resm-i 'arûsâne müstakil sâhib-i tîmâra kayd olundı. Sipahiler üzerine kayd olunan resm-i 'arûsâneye sancak beği ve subaşılar tarafından dahl olunmaya. Ve bir ra'iyyetin kızı çıksa resm-i gerdek kız oğlandan altmış akçe ve seyyibeden otuz akçe alınur.

Ve bir def'a üzerinden nikâh geçtikden sonra hatun kişi hangi toprakda nikâh olunursa gerdek resmin nikâh olunduğı toprakda sâhib-i arz alur. Ve tâ'ife-i yörüğün toprağı yokdur.

*Yörük tâ'ifesi*nin vâki' olan resm-i 'arûsânesi her ne yerde nikâh olursa sâhib-i ra'iyyet alur. Eğer kızoğlan ve eğer seyyibe toprak sipahisi toprağımda nikâh olınmışdır dimeye ve bunun üzerine yörüği tasarruf eden sipahilerin elinde hükm-i padişahî dahi vardır. Ve sipahilerün kızı çıksa gerdek resmi sancak beğinindir.

52. Ve ra'iyyete müte'allık olan *resm-i ganem* âhar sancaklarda serbest olmayan tîmârların sipahileri ile subaşıları münâsafa tarîkıyle üleşürler. Ve subaşı olmayan yerde sancak beğleri sâhib-i tîmârla nısıf üleşürler.

Ve *cürm ü cinâyet* dahi kezâlik. Ammâ livâ-i Aydın'da serbest olmayan tîmârlarun ra'iyyetlerinin resm-i ganemleri ve cürm ü cinâyetleri külliyyen sancak beğinindir. Ve Livâ-i Aydın'da ba'zı nevâhîde cürm ü cinâyet ve resm-i ganemleri serbest olmayan tîmârlardan sancak beği ve subaşıları nısf üleşürler, kanun-ı kadîmdir. Ve serbest olan tîmârlarun resm-i ganemi ve cürm ü cinâyetlerine sancak beği ve subaşılar tarafından dahl olunmaz.

53. Ve *serbest olı-gelen tîmârlar* bunlardır ki zikr olunur; *Alay beği*nin ve *subaşı*larun ve *çeribaşı*larun ve *çeri sürücüleri*n ve *emîr-i 'alem*in ve *dizdâr*larun ve *çavuş*larun. Bunlardan mâ'adâsının serbest değildir. Meğer ki; bir tîmâr tîmâr yazılub sonra bir subaşılık tîmârına ilhâk oluna. Ol vakit ol tîmâr subaşılık tîmârına munzam olmağla serbest olur. Sonra subaşılıkdan ifrâz olub gerü tîmârlığa verilicek serbest olmaz, tîmâr olıcak hâli üzere tasarruf olunur[1].

54. Ve kimesne *mutallakasına tekrâr nikah* eylemelü olsa *gerdek resmi*n almak kanuna muhâlifdir, alınmaya. Ammâ resm-i nikâh alına, işbu kanun gerü mu'teberdir.

Ve lâkin Livâ-i Aydın'ın tîmârları ziyâde bî-hâsıl olub ve cürm ü cinâyetde ve sâir bâd-i hevâda sipahinin dahli olmaduğı ecilden tîmârlar dahi zîyâde *tedennî*de olmağın, sâ'ir sancaklarda mu'teber kanun-ı mukarrer üzere Livâ-i Aydın'ın serbest olmayan tîmârlarının külliyyen rüsûm-ı serbestiyyelerinin nısfı sancakbeyine ve nısfı sâhib-i tîmâra hâsıl bağlanmışdır. Bu husûsdan livâ-i mezbûrenin tîmârlarının nok-

1 Eski Kanunnâme'de bu maddenin başında yer alan "**Tafsîl-i Serbest Ve Kapan İçündür**" başlığı burada mevcut değildir.

sanının tekmîli husûsında küllî nef'i olmuşdır ve sancak beği dahi gayr-ı serbest tîmârların nısf-ı cürm ü cinâyet ve bâd-i hevâ ve sâ'ir rüsûm-ı serbestiyyesinde şol yerde dahl eyler ki, âhara kayd olunmamış ola. Ve illâ bir nâhiyede ki, rüsûm-ı serbestiyye subaşıya kayd olınmış ola, ol vakit sancak beği tarafından dahl olunmaz. Bu vechile Âsitâne-i sa'âdet'e 'arz olunub bu vechile mukarrer buyurulup min ba'd bu tafsîl üzere amel oluna deyü emr olundu. Şol ki emr-i padişahîdir, kanun-ı şehinşâhîdir, sebt kılındı[1].

FASL[2]

55.

Çuka yükinden yükde iki akçe	Irakî ve kara sabundan yükde iki akçe	Pirinç yükinden yükde iki akçe	Ekseri yükinden yükde iki akçe
Ve deve boynu temur yükinden iki akçe	Ham âleti yükinden yükde iki akçe	Ve sumak yaprağı yükinden deve yükinden iki akçe ve at ve katır yükinden bir akçe	Ve hasır yükinden hasır uzun olsa yükde bir akçe ve küçük hasır olsa nısfı alına
Soğan yükinden bir akçe	Sarımsak yükinden iki akçe	Boya yükinden iki akçe	Hamrden ve sirkeden ve balıkdan ve havyardan yükde iki akçe
Ceviz ve kesdane yükinden iki akçe	Hınna yükinden iki akçe	Sükker yükinden bâc iki akçe	Kara boya yükinden iki akçe
Ve palamud yaprağı yükinden iki akçe	Kuru gön ve yaş gön yükinden iki akçe	Peynir tulumundan bir tuluma bir akçe	Mazı yükinden iki akçe
Bal yükinden kutuyla bal gelse kutu başına bir akçe	Sade yağ yükinden dört vukıyyede bir akçe	Penbe yükinden iki akçe	Ketan yükinden iki akçe
Yün yükinden iki akçe	Kepenek ve çorab ve keçe ve urgan yükinden iki akçe	Bâdem ve enar ve elma ve sumak yükinden ikişer akçe	Sebzevât yükinden iki akçe
Kiras yükinden bir akçe	Sarac gönü yükinden bir akçe	Zımıh ve tekne ve ağaç tirki yüklerinden ikişer akçe	Çanak ve desti yükinden yükde buçuk akçe
Kil bardağı yükinden bir akçe	Bir sığır boğazlansa sığır başına iki akçe	Ve dört koyuna bir akçe	

1 Bu madde, eski Kanunnâme'de yer almamaktadır.

2 Viyana nüshasında "**Tafsîl-i Bâcât**" şeklinde daha uzun bir başlık yer almaktadır.

Yüz kaşıkta dört kaşık alına	Kuru üzüm ve köfter yükinden iki akçe	Pekmez yükinden bir akçe	Süpürge yükinden bir süpürge
Kil yükinden iki akçe	Ot yükinden iki pul	Diğren ve kürek yükinden iki akçe	Kıl yükinden iki akçe
Kassâbın donyağı bâcı kantarda bir akçe	Kalye taşı yükinden iki akçe	Bel sapı yükinden bir sap	Şikeste zeytun yükinden iki akçe
Tuz bâcı; şinikde bir akçe	Bakır yükinden iki akçe	Kuru erik ve incir yükinden iki akçe	Arpacık soğan tohumu yükinden iki akçe
Katran bâcı; deve ve at yükinden iki akçe, iki hımar yükinden bir akçe	Kızılcık kurusu yükinden iki akçe	Buğday ve arpa ve nohud ve mercimek ve böğrülce ve bakla ve bunlarun emsâli bazarda satılmaya gelse, müdden bir kile bâc alınur[1]	

56. Yaya ve müsellem, *yayalık ve müsellemlik yerler*inde vâki' olan *kestânelikler*inden bazarda satmak içün kestâne getürseler, anlar dahi sâ'ir halk gibi bir yükde iki akçe bâc vereler; yayalık ve müsellemlik yerlerimizdendir deyü nizâ' câ'iz değildir. Fâide vermez, 'âdet üzere alınur[2].

FASL

57. *Kapan*da çekilen davar ki, bal ve sâde yağ ve şîr-i revgân yağı ve penbe ve hınna ve şab ve kızıl boya ve kayısı ve bâdem ve bunlarun emsâli nesneler olsa, nefs-i *Tire*'de kanun budur ki:

Batmanda üç rubu' satandan, yarım akçe alandan alınur. Ve dahi üzüm ve kurı erik ve emrud ve kalye taşı ve fıstık ve Sofya temüri ve incir ve keçi boynuzı ve zerdâlü ve bunlarun emsâli nesneler olsa, buçuk satandan ve rubu' alandan alınur.

58. Ve mecmu' kapanda çekilen davardan, az eğer çok her ne olursa, kapan resmi alınur; *yük bâcı* alınmaz.

Ammâ İzmir kapanında bunın hılâfıdır. Şol metâ'dan gümrük alına kantarda buçuk alınur. Ve şol metâ'ın ki, gümrüği alınmaya, anın gibiden bir akçe alandan ve bir akçe satandan alına.

1 Bu madde, eski Kanunnâme'de yer almamaktadır. Mevcut olan nüshalarda da bazı maddeler eksiktir. Ancak biz Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki nüshayı esas kabul ettik.

2 Bu madde, eski Kanunnâme'de yer almamaktadır.

İzmir'de dahi mecmu' kapanda çekilen davardan her ne olursa anda dahi kapan resmi alınur yük bâcı alınmaz.

59. Ammâ *kapana gelen me'kûlât*dan kapana gelmeksüzin müslümanlar biri biriyle rızâlaşub götürü yük alsalar, anun gibiden dahi kanunları üzere kapan resmi alınur. Zirâ kapana çekilmedi deyü alınmamalu olıcak resm-i kapana zarar lâzım gelür. Ekseriyâ halk kapan resmi vermemek içün muvâza'a ederler.

60. Ve *İzmir iskelesi*nde gemiye girmek içün gelen kurı armudın kilesinden ve zeytun tulumundan gümrük alınmayub bâc deyü ikişer akçe alınur. Ve pekmez tulumundan bir akçe alınur.

61. Ve şehir civârında ekilen bostanlardan bâc alınmaz. Bazarda behâya dutulub kırk akçede bir akçe alınur.

62. Ve at ve katır ve kul ve câriye satılsa dört akçe alınur, iki akçe satandan, iki akçe alandan. Ve deve satılsa dört akçe alandan ve dört akçe satandan alınur. Himâr ve sığır satılsa, bir akçe alandan ve bir akçe satandan alınur. Ve koyun ayakda satılsa dört koyuna bir akçe alınur, alandan nesne alınmaz.

63. Ve şehirlü *kassâb* koyunu getirüb boğazlasa, on koyuna bir akçe alınur, alandan nesne alınmaz. Ve taşradan kassâb koyun getürse, satsa, andan dahi on koyuna bir akçe alınur, bir sığıra bir akçe alınur.

64. İşbu kanun-ı mukarrer bazara gelicek satılan emti'ada mu'teberdir, eğer *mevzûnât* ve eğer *mekîlât*[1]; hâliyâ üslûb-ı sâbık mukarrer.

FASL

65. *Resm-i gümrük* müslümanlardan yüzde iki akçe ve harâc-güzâr kâfirlerden yüzde dört akçe ve harbîden yüzde beş akçe alınır[2].

66. Ammâ kapan önüne satılmak içün böğrülce gelse, kile ile ölçüb alınur. Âhar yere satılınağa alsalar gitseler ânun gibiden kanun üzere müd'den birer kile hesâbı üzere bâc alına.

Ve şol böğrülce ki, kileden geçmeyüb yük ile gemiye girse, anun gibi olıcak bâcdâr[3] nesne almayub gümrük alına.

67. Ve *Livâ-i Aydın iskeleleri*nde kanun böyle câridir ki, hâric memleketden me'kûlât kısmından gayrı deryâ yüzünden Firengî metâ' gelse, müslüman eğer kâfir yüzde beş akçe alınur. Ve me'kûlât cinsi gelse, sükkerden gayrı müslümandan yüzde iki akçe ve kâfirden yüzde beş akçe alınur ve sükkerden eğer müslüman ve eğer kâfir yüzde beş akçe verürler. Kemâkân bu kanun üzere 'amel olınur.

---

1 Mevzûnât ve mekîlât tabirlerinin fıkhî tabirler oldukları ve Mecelle'de açıklandıkları daha evvel belirtilmiştir.

2 Bu nisbetler, daha evvel de çeşitli yerlerde belirttiğimiz gibi, İslâm Hukukundaki Bâb'ül-Âşir bahsinde yer alan şer'î hükümlere uygun olarak tesbit ve tayin edilmiştir.

3 **Bâcdâr**: Bâc ve gümrük vergilerin tahsil eden görevliye verilen isimdir.

FASL

68. *Livâ-ı Aydın*'da *hâssa-i padişahî*ye müte'allık olan *çeltük*lerden sipahi tîmârına çeltük ekilse, şimdiye değin vâki' olan kanun buymuş ki, beğlik hisseden sipahi öşür alub rençber hissesinden alınmazmış.

Hâliyâ emr-i padişahî bunun üzerine mukarrer oldu ki, sâir vilâyetlerde olan kanun üzere sipahî tîmârına ekilen çeltükden beğlik hisseden öşür alınmayub rençber hissesinden alına. Ammâ sancak beği ve subaşılar ve erbâb-ı tîmâr çeltükleri her kangı tîmârın sınurına ekilse, hem rençber hissesinden ve hem sâhib-i tîmâr hissesinden ikisinden dahi öşür alına. Hâss-ı şahîye müte'allık olan çeltüklere kıyâs olınub eğer sancak beği ve eğer subaşılar ve erbâb-ı tîmâr kendilere müte'allık olan hisseden öşür vermezüz demeyeler. Bu emir heman hâss-ı padişahî çeltüklerine mahsûsdır.

69. Ve *rençber*lerden *resm-i tîn* deyü her kürekçi başına ba'zı arklardan altmış ve ba'zı arklardan onbeşer akçe alınurmış. Bu husus dahi Âsitâne-i devlet'e 'arz olınub rençberlerden hem öşür alınub ve hem resın-i tîn alınmak hayfdır deyü emr olındugı cihetden, eğer hâss-ı padişahîye müte'allık çeltükdir ve eğer sancak beği ve subaşılar ve erbâb-ı tîmâr çeltükleridir, bilkülliyye emr-i padişahî ile resın-i tîn alınmak ref' olındı. Minba'd alınmaya. Hâliyâ üslûb-ı sâbık-ı mu'teber gerü mukarrerdir.

Livâ-i Aydın'ın kavânîn-i mukarrere-i mu'teberesi budur ki, tamâmen zikr olınup şerh kılındı.

FASL[1]

70. Ve Livâ-i Aydın'da vâki' olan *maktû'*lar husûsunda ki, ba'zı çiftliklerün öşür ve harâcı defterde maktû' kayd olınmışdır ve ba'zı bağların öşri ve ba'zı arâzinin mahsûlünden âid olacak hukuk ve rüsûm ba'zı mevâdda ahkâm-ı şerîfe ile ve ba'zı maddelerde müddet-i medîdeden maktû' vechi üzere tasarruf olınu-gelüp üzerine zaman geçmekle ba'zı vakitde vilâyet yazıldıkda "*el-kadîm yütrekü 'alâ hâlihâ*[2]" denilüb defter-i padişahîye kayd eylemişler. Ve bilcümle ba'zı mahallerde ahkâm-ı şerîfe ile ve ba'zı suver-i defâtirle ve ba'zı mevâdda müddet-i medîdeden öylece olı-gelmek üzere vâki' olan maktû'lar, eğer az ve eğer çok ve gerekse kanun üzere alınacak hukuk ve rüsûmın mu'adili olsun gerekse olmasın, bilkülliyye maktû' olan mevâddan ref' buyurulmışdır. Minba'd hiç bir maddede mukâta'a ile amel olınmayub 'âdet ve kanun üzere a'şâr-ı şer'î ve rüsûm-ı örfî her ne ise edâ oluna. Eğer defter-i cedîd'de ve eğer defâtir-i sâbıkda vâki' olan ibâret-i maktû' ile

---

1 Bundan sonraki maddeler, eski Kanunnâme'de yer almamaktadır.

2 "**Kadîm, kıdemi üzere terk olunur**" şekilnde Mecelle'ye de girmiş bir İslâm Hukuku kâidesidir.

'amel olunmaya deyü divân-ı sultanîden emr-i şerîf-i hâkanî emriyle kanunnâme âhirinde hâliyâ maktû'ların ref'i emr-i padişahî ve minba'd maktû' ile 'amel olınmamak hükm-i şehinşahî olduğı tafsîl olundı. Meğer ki, sâhib-i mukâta'anın elinde padişahımız-e'azzallahü ensârehu-âsitânesinden tekrar ve mufassal mukarrernâme-i vâcib-ül-inkiyâd sadaka olına[1].

71. Ve *ehl-i berât*lar ki, kadîmden ehl-i berât olı-gelüb râyiha-i ra'iyyeti olmaya, ol makûle kimesneler gerü hâne olmasa câ'izdir. Feammâ bir kimesne ra'iyyet oğlu veyahud bir zamanda kuyu meremmetine veyahud çeşme meremmetine veyahud birkaç akçe cihete berâtla mutasarrıf olmağla ben ehl-i berâtım veyahud cihâta mutasarrıf oldum dimeye, sâ'ir müslümanlar ile 'avârız vere. Ehl-i berâtım demek müfîd değildir. Husûsâ şimdi emr-i padişahî bunun üzerinedir ki, mahallâtda ve kurâda ehl-i berât kayd olunan kimesnelerün sâ'ir 'avârız hânelerinden farkı yoktur. Cümle müslümanlarla '*avârız* vereler ve bilcümle mahallâtda mütemekkin olan ve kurâda mütemekkin olan kimesneler sâ'ir re'âyâ ile 'avârızların vereler. Şimdi emr-i padişahî budur ki, cemî' re'âyâ mu'âf ve eğer gayrı mu'âf ve cihâta mutasarrıf olan erbâb-ı berevât ve gayrı cemi'i padişahın emri üzere vâki' olan 'avârız-ı divânîyye ve tekâlîf-i örfiyyeyi edâ edüb hiç kimesne ben ehl-i berâtım veyahud mu'âfım dimeye, cümleten emr-i padişahîye itâ'at edüb avârızların ve sâ'ir tekâlîfin vereler. Bu vechile kanunnâmede beyân oluna deyü divân-i âlî'den buyurulmağın bu mahalde şerh verildi ki, min ba'd bu üslûba ri'âyet oluna.

75. Mezkûrûn *yörükler*, hâssa-i hümâyûna müte'allıkdır. Her yörük göçer ve konar ve kurâda mütemekkin olur. Koyun resmin verir ki, altmış altı koyundan eksükde otuz üçer akçe verürler. Ol makûle tâifeye *bâc evi* derler. Altmış altı koyundan ziyâde olsa, iki koyuna bir akçe resm-i ğanem verüb üçer akçe dahi *ağıl hakkı* verürler. Koyunı olmayan on iki akçe *ręsm-i bennâk* verür. Ve kisbe kâdir mücerredler altışar akçe verürler. Ol makûle mücerred *hâne* değildir.

Bir kimesnenin kisbe kâdir müte'addid oğulları olsa, kendü fevt oldukda birinden babası yerine bennâk resmi alınup bâkisi gine altışar akçe verürler. tâife-i mezbûrenin resm-i arûsâneleri, cürm ü cinâyât ve sâir bâd-i hevâları ve dutdukları yave ve kaçgun ve resm-i kevvâresi külliyyen hâssa-i hümâyûn içün zabt olunur (*Karaca Koyunlu-Ayasloğ, BOA. TTD. 270/1; Tahrîren Fî evâil-i şehr-i Rebîülâhir sene 957*)[2].

1 Ba'zı nüshalarda bu maddeden sonra da "**Fasıl**" diye başlık mevcuttur. Mesela Paris, 85, Vrk.161/a

2 Bu madde, sadece gösterilen Tapu-Tahrir defterinde yer almakta ve diğer nüshalarda bulunmamaktadır.

Aydın Sancağı Kanunnâmesi, BOA, TTD. No: 166, sh.365-370

Aydın Sancağı Kanunnâmesi, BOA, TTD. No: 166, sh.365-370

٣١
٣٢
٣٣
٣٤
٣٥
٣٦
٣٧
٣٨
٣٩
٤٠
٤١
٤٢
٤٣
٤٤
٤٥
٤٦
٤٧
٤٨
٤٩
٥٠
٥١
٥٢
٥٣
٥٤
٥٥

Aydın Sancağı Kanunnâmesi, BOA, TTD. No: 166, sh.365-370

[illegible]

٥٦ [illegible]

٥٧ [illegible]

٥٨ [illegible]

٥٩ [illegible]

٦٠ [illegible]

٦١ [illegible]

٦٢ [illegible]

٦٣ [illegible]

٦٤ [illegible]

٦٥ [illegible]

٦٦ [illegible]

٦٧ [illegible]

[illegible]

٦٨ [illegible]

٦٩ [illegible]

٧٠ [illegible]

٧١ [illegible]

Aydın Sancağı Kanunnâmesi, BOA, TTD. No: 166, sh.365-370

٧٢ مذکور قریه‌لرده کلان صدقهٔ همایونه متعلق قریه‌لرده کوچ و قوبار و قوللق ایدنلر اولور
قیون رسمن ویره‌لر که التمش التی قیونده اکسوک ایکی اوتوز اوچر آقچه ویرلر اولمتحول
طایفه‌سی ... ویرلر التمش ایکی قیونده ... اولسه اکر قیونده بر آقچه رسم‌غنم ویرلر اوچر آقچه
... حق ویرورلر قیون اولمیان ... بر آقچه رسم‌ ... ویرور ... قالور

[illegible]

تحریرًا فی اوایل شهر ربیع الاول سنة ٩٥٧

[illegible]

[illegible]

§. 5- 935/1528 TARİHLİ BOLU SANCAĞI KANUNNÂMESİ (41)

I- NÜSHALARI VE KISACA TAHLİLİ

Bolu şehri, Kanunî Sultan Süleyman zamanında Anadolu Eyâletinin önemli bir sancağıdır. Aynı zamanda Bolu, bir *yaya ve müsellem sancağı* merkezi durumundadır. Bolu müsellem ve yayaları ile ilgili hukukî düzenlemenin II. Bâyezid devrinde yapıldığını daha önce görmüştük[1]. Kanunî devrinde ise, senelerce yürürlükte kalacak olan umumî Bolu Sancağı Kanunnâmesi hazırlanmıştır. Bolu Sancağı'nın kazâları arasında ise, *Mudurnu, Konrapa, Mengen, Yörük, Gerede, Viranşehir, Amasra* ve *Taraklu-burnı* gibi önemli yerleşim merkezleri mevcuttur. Bu kanunnâmenin elimizde bulunan nüshaları şunlardır:

I. si BOA. TTD. No: 438(881) ve 935 tarihli defterdeki nüshadır. Bu nüsha şimdilik orijinal kabul edilmektedir. Zira daha eskisi yoktur[2].

II. si, 935 tarihli kanunun II. Selim devrinde hazırlanan *Bolu Mufassalının* başında yer alan suretidir. Bunda hiç bir fazlalık yoktur[3].

III. sü ise, TK. 35 (94) nolu ve 1051/1641 tarihli Mufassal defterinde yer alan aynı kanunun bir suretidir. Bu suretin diğerlerinden bazı farklı maddelerinin bulunmassıdır[4]. Yeri gelince bu nüshayı da zikredeceğiz.

IV. sü de Paris Bibl. .National, Turcs ms. No: 85, Vrk.146/b-149/a'da bulunmaktadır. Bu nüsha, Tapu Defterindeki nüshanın tekrarı mahiyetindedir; bazı cümle ve kelime eksiklikleri vardır..

V. si de Paris Bibl. National, Turcs ms. No: 85, Vrk.179/a-182/a'da bulunmaktadır. Bu nüsha, Tapu Defterindeki nüshanın tekrarı mahiyetindedir.

VI.si ise, Viyana Millî Kütüphânesi, A.F.77 (Flügel 1826)'da kayıtlı Vrk. 107/a-110/b'da yer alan nüshadır. Bu nüsha, bütün diğer nüshalardan farklıdır ve üç sayfaya yakın fazla hükümler ihtivâ etmektedir. Bu hükümlerin ilâve edilişi tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte 1010 tarihinden bahsetmesi ve *Nişancı Hamza Paşa*'nın ilâve maddeler koyduğunu anlatması, bu değişikliğin en erken III.Mehmed devrinde yapılmış olması ihtimâlini kuvvetlendirmektedir. Ancak biz bunu da mukâyesede göz önünde bulunduracak ve fazla hükümleri orijinali ile birlikte III. Mehmed Devri Kanunnâmeleri arasında neşredeceğiz. İfâde ve üslûb itibariyle, Tapu-tahrir defterindeki orijinal nüshadan ziyâde, *Paris, 85, Vrk.146/b* ve devamındaki birinci nüshaya benzeyen bu Kanunnâme sûretinin önemi ortadadır ve bu zamana kadar, tesbitlerimize göre henüz

1 Bkz. II. Bâyezid-Bolu Sancağı, **Osmanlı Kanunnâmeleri** II, sh.172-174.

2 BOA. TTD. 438/417-420.

3 TK. **Bolu Mufassalı.**

4 TK. 35 (94), sh. 1-15.

neşredilmemiştir. Daha sonraki devirlerde de bu fazlalığa rastlamıyoruz ve bu mecmû'a sâhibinin mezkûr fazla hükümleri hangi kaynaktan aldığını da bilmiyoruz. Belki daha sonraki tarihlere ait de olabilir. Bunu araştırmacıların dikkatine arz etmek istiyoruz.

Bolu Kanunnâmesi, Barkan tarafından neşr edilmiştir. Biz fazlalıkları ve orijinali ile birlikte buraya dercedeceğiz[1]. Bu Kanunnâme de, tipik bir Sancak Kanunnâmesidir ve şer'î tahlili umumî Osmanlı Kanunnâmelerinden farklı değildir. Bu sebeble üzerinde durmuyoruz.

II- 935/1528 TARİHLİ BOLU SANCAĞI KANUNNÂMESİNİN TAM METNİ

TAFSÎL-İ KAVÂNÎN-İ ŞER'İYYE-İ MÜTE'ÂMİLE VE KAVÂ'İD-İ RÜSÜM-I ÖRFİYYE-İ MÜTE'ÂRİFE FÎ VİLÂYET-İ LİVÂ-İ BOLU Kİ, MEBÂNİ-İ DEFÂTİR-İ OSMANİYYE VE ME'ÂHİZ-İ AHKÂM-I SULTÂNİYEDİR. NÜVİŞTE ŞÜD BER ÂN-MÜCEB Kİ ZİKR VE ŞERH MEY ŞEVED[2]

1. Sâbıkan livâ-i mezkûrda *serbest olmayan tîmârlar*da sipahi re'âyâsının çiftleri resminin bir mikdârını sancak beği ve bir mikdârını subaşılar ve bir mikdârını sipâhiler alurlar imiş. Hâliyâ emr-i âlî mûcebince sipahi re'âyâsının çiftleri resmi tamam sipahilere yazılub sancak beği ve subaşılar dahli ref' olınub kat'â sancak beği ve subaşılar dahl etmemek buyruldı.

2. Ve re'âyânın *rüsûm-ı ağnâm*ına ve cürm ü cinâyetine evvelden sipahiler dahl etmeyüb sancak beği ile subaşılar dahli ref' olınub serbest olmayan tîmârlarda vâki' olan rüsûm-ı ağnâm ve *cerâim*, Mudurnu nâhiyesinden gayrı külliyyen sancak beğine ta'yîn olundı. Zirâ *Mudurnu nâhiyesi*nin, rüsûm-ı ağnâm ve cerâ'imi müsellem sancağı beğine tâ'yin olındı. Ve defter-i cedîde dahi bu mûceb üzere kayd olundı.

3. Ve zikr olan tîmârlarda vâki' olan *gerdek resmi*ni ve *yer tapusu*nı kadîmden sipahiler alurlar imiş, sancak beği ve subaşılar dahl etmezler imiş. Yine âdet-i kadîme üzere sipahilere yazıldı.

4. Ve *evkâf*da ve *emlâk*de ve *doğancı tîmârı*nda vâkı' olan koyun resmine ve *gerdek resmi*ne ve cerâ'ime ve yaveye evvelden sancak beği ve subaşılar ve gayrılar dahl etmezler imiş, yine dahl etmeyeler.

---

1 Barkan, **Kanunlar**, 28-32; Ayrıca bkz. Tuncer, Hâdiye, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Hukuku, Arazi Kanunları ve Kanun Açıklamaları**, Ankara 1962, sh. 369 (Sadece bir iki madde).

2 Umûmî Osmanlı Kanunnnâmelerinin küçültülmüş birer şekilleri olan klasik Osmanlı Sancak Kanunnnâmelerinin çoğunun başında yer alan bu ifadenin kısaca manası şöyledir:

"Bolu Sancağı Vilâyetine âit âdet ve te'âmülün neticesi olan örfî resimlerler ilgili kâidelerin ve her yerde kendisiyle amel olunan şer'î kanunların ayrıntılı izahıdir ki, Osmanlı Tapu-Tahrir Defterlerinin temelleri ve ahkâm-ı sultâniyenin kaynak ve esaslarıdırlar. Zikr ve şerh olunacak tarzda buraya kaydedilmiştir."

Bir kısım nüshalarda bu mukaddime mevcut değildir.

Ammâ yave kayd olmayan tîmârlarda vâkı' olan bil-külliyye sancak beğine mahsûsdur.

5. Ve *hâssa-i padişahî*de vâkı' olan yaveye ve resm-i ağnâma ve gerdek resmine ve cerâime filcümle cemî' vücûhâta sancak beği ve gayrılar dahl etmezler imiş, gerü bu minvâl üzere mukarrerdir.

6. Ve yaya ve müsellem sipahi toprağında dutduğu yave ve *'abd-i âbık* ve *kenizek cu'l*leri sancak beğinindir. Meğer ki, yaya ve müsellem yayalık ve müsellemlik yerde dutarlar. Ol vakit yaya dutduğu yaya sancağı beğinindir. Bu husûsda i'tibâr arzadır.

7. Ve *serbest olan tîmârları*n resm-i ganemlerine ve cürm ü cinâyetlerine ve rüsûm-ı arûsiyyelerine kadîmden sancak beğine veyahud subaşıya fil-cümle serbestlik üzere tîmâr tasarruf edenlere ilhâk olunsa ol vakit ol tîmâr bunlara munzam olmağla serbestlik olur. Sonra bunlardan ifrâz olınub tîmârlığa verilicek serbest olmaz. Gerü tîmârlığa hâli üzere tasarruf olunur.

8. Ve *Bolu* ve *Çağa* ve *Mengen* nâhiyelerinde kadîmden bütün çiftden kırk altı akçe resm alınurmış, yine anın üzere mukarrer. Ammâ *Gerede* nâhiyesinde resm-i çift bir kaç nev' üzere alınurmış. Hâliyâ kırk altı akçe üzere alınmak emrolınub defter-i cedîde dahi bu üslûb üzere kayd olındı.

Ve *Ulus* ve *Oniki Divan* ve *Yedi Dvan* ve *Mudurnı* ve *Konrapa* ve *Todırga* nâhiyelerinde bütün çiftden otuz üçer akçe resm alınurmış; yine ol minvâl üzere mukarrerdir[1].

Ve *Kıbrus* nâhiyesinde bütün çiftden yirmi üç akçe resm ve *Hızırbey İli*nde bütün çiftden kırk iki akçe ve *Ereğli* nâhiyesinde otuz dört akçe ve *Yenice* kazâsında yiğirmi dokuz akçe resm-i çift alınurmış; yine ol mûcebince mukarrer dutılub defter-i cedîde ol hisâb üzere hâsıl bağlandı.

9. Ve *Bolu* ve *Çağa* ve *Mengen* ve *Oniki Divan* ve *Kıbrus* ve *Ereğli* ve *Yenice* nâhiyelerinde her müdde üçer kile galle alınurmış; yine ol vech üzere mukarrer kılındı.

Ve *Gerede* ve *Konrapa* ve *Mudurnı* ve *Todırga* ve *Viranşehir* ve *Borlu* ve *Ulus* ve *Yedi Divan* ve *Hızırbey İli* nâhiyelerinde her müdde iki buçuk (kile) galle alınurmış; yine ol üslûb üzere alınmak mukarrerdir.

10. Ve defterde *bâc-ı bennâk* deyü kayd olınan kimesnelerden ki, *çiftlü bennâk*den 'ibâretdir, oniki akçe resm ve *bennâk* deyü kayd olınan kimesnelerden ki, *caba bennâk* demekdir, altı akçe resm alınurmış; yine defter-i cedîde dahî ol mûceb üzere yazılub hâsıl bağlandı. Ve defterde mücerred kayd olınan kimesnelerden resm kayd olınmadı. Ammâ defterde mücerred kayd olunan kimesneler te'ehhül etse veyahud ehl-i kisb olsa, bennâk resmin verür ve yer dutsa dutduğu yerin mikdârına göre verür.

---

1 Bunlar, Bolu'ya bağlı nâhiye merkezleridir.

11. Ve *öksüz tapusu* bid'at-ı merdûde-i memnû'adır. Atasının tapulı yeri *mülk-i mevrûsı* gibi i'tibâr olunur. Yetimin atasından kalmış yeri ma'mûl olmadığı takdirce gayrı kimesneye teslim olınsa, yetim bâliğ olıcak taleb etse, yine yetime emrolur.

12. Ve bir *ra'iyyetin oğulları* ki, ba'zı çift ve ba'zı bennâk kayd olınmış olsa, atalarının yerini iştirâkle tasarruf edüb resm-i çift ve resm-i bennâk cümlesinin arasından iştirâkle edâ olınur.

13. Ve müteveffâ ra'iyyetin oğulları ataları yerlerine *müşâ'* ve *müşterek* mutasarrıf iken biri fevt olsa, oğlu kalsa, hissesi oğluna intikal eder. Oğul kalmasa karındaşının yeri karındaşa intikal etmez. Anın gibi olıcak müteveffânın hissesi ecnebiye verilmeye, el verdüğüni karındaşları verürler ise gerü karındaşlarına verile. Meğer ki, karındaşları rağbet etmeye ol vakit sâhib-i tîmâr kime dilerse vere. Sipahi dahi karındaşı hissesini karındaşa vermekde hakk-ı karar ehl-i hibre ma'rifetiyle ala. Muvâza'a edüb ziyâde akçe almaya.

14. Ve defterde hâssaya kayd olınan çiftlik yerleri tapuya verilmek kanuna muhâlifdir. Meğer ki, sipahi kendü zamanın tapuya vere. Ammâ âhar sipahi gelicek tapusın ref' eder; evvelki sipaheden tapuya aldum demek fâide vermez. Lâkin hâssa yerde bağ ve bağçe etseler, hâsılının sipahi rub'ın alır, sâhiblerinin ellerinden bağları ve bağçeleri alınmaz.

15. Ve *hâric ra'iyyet* dönüm ile sipahi yerin dutsa, iki dönüme bir akçe vermek kanun-ı mukarrerdir. Deftere dahi bu veçh üzere yazıldı.

16. Ve *arâzi-i öşriyye*den[1] zirâ'ate kâbil yerler bilâ-mâni' üç yıl boz kalsa zarar olduğı takdîrce ref'-i zarar içün sâhibinin elinden alub gayrı kimesneye tapuya vermek örfen tecvîz olınur. Ammâ yerün sâhibi el verdüğin vericek sâhib-i tîmâr âhara vermeyüb gerü kendüye vere; meğer ki kendü rağbet etmeye. Ammâ dağ ve kır yerler olub veyahud su basub veya çeltüğe korınub her yıl zirâ'ate kâbil olmayub boz kalsa, gayra tapuya vermek memnû'dır. Zirâ zürrâ' tarafından taksîrât-ı mütevâliye olmamış olur.

17. Ve bir ra'iyyetin *çift öküzü maslahatı* içün veyahud *harmanı yeri* içün bir kaç dönüm yeri boz komak ve mer'a edinmek memnû' değildir, bu sebeb ile ne kadar yer boz kalsa tapuya verilmez.

18. Ve kadîm üz-zaman'dan *şehirlü*nin ve *ehl-i kurâ*nın *davarları örüsi* içün vaz' olunan yerlerün ekilmesi ve korunması zarar-ı 'âm olduğı sebebden def' ve men' olınmışdır.

19. Ve bir *hâtun kişi* ki, tîmârda yer tasarruf etse, boz komayub öşrin ve rüsûmın edâ etdükden sonra sipahi hâtun kişiye yer yokdır deyü elinden almaya. Ammâ bir yer mahlûl olsa bir hâtun kişi el verdüği tapuyı ben veririm dese, 'avrete yer vermek kanunda yokdır.

20. Ve müteveffâ olan ra'iyyetin oğlu kalmayub kızı kalsa, *kıza* atası yeri verilmez.

---

1 Burada arâzi-i öşriyye tabirinden kasıt, kendisinden şer'î öşür alınan bildiğimiz öşür arazisi değildir. Belki harâc-ı mukâsemesi öşür adıyla anılan mirî arazi manası kasd edilmektedir. Maddenin devamı da bu açıklamamızı teyid eylemektedir.

21. Ve ra'iyyetden *tekrar öşür* şol kimesneden alınur ki, sipahisinin tîmârında zirâ'ate kâbil olan yerin terk edüb varub gayrı yerde zirâ'at eder. Ammâ kendü sipahisinin tîmârından zirâ'ata kâbil yer olmadığı takdirce gayrı yerde zirâ'at etdüği yerden tekrar öşür alınmaz.

22. Ve *yıl yürüyen değirmenler*den kanun üzere *Bursa müddi*le bir müd buğday ve bir müd arpanın behâsı alınurmış. Yine defter-i cedîde bu hesâb üzere her değirmene yürüdüğüne göre *bahâ-i galle* deyü vâkı' olan âsiyâbın tahtına resm kayd olundu.

23. Ve kovan başına kadîmden birer akçe alınurmış. Yine deftere bu uslûb üzere ba'zı yerde *resm-i kovan* deyü resm bağlandı.

24. Ve re'âyâ *ra'iyyetlik yerlerin birbirine satmak ve almak* hılâf-ı kanundur. Ol bâbda hükm-i şâhî vârid olmuşdıır ki, sipahi ma'rifetinsüz yerlerin birbirine satub almayalar, alana ve satana muhkem tehdid olına. Ammâ sipahi ma'rifetile bir mikdâr hakk-ı karar alub vermek câ'izdir. Alduğı akçenin sipahi öşrin alur ve illâ sipahi ma'rifetinsüz alub satmak kat'â câ'iz değildir.

25. Ve *rüsûm-ı ağnâm* yörükde ve yerlüde iki koyuna bir akçe alınur. Koyun ile kuzı bile sayılmak kanun olmuşdur. Ve resm-i ağnâm dahi mâh-i abrilde alınur.

26. Ve defterde *boz* kayd olınan yerlerden ve harab değirmenlerden deftere resm kayd olınmadı.

27. Ve şol *çeltükçi* ki, bir müd veyahud onbeş kile veya bari on kile tohum zirâ'at eder, ânın gibiler çeltükçi olmak emr olınubdır ve her hangi köyde ise isimleri üzerine çeltükçi kayd olına. Ammâ on kileden mâdun tohum zirâ'at eden kimesnelere çeltükçi olmak emrolunmayub rencber 'addolundı. Ve hâssa çeltük ve sancak beği ve erbâb-ı tîmâr sınurına ekilürse heman rencber hissesinden öşür alınur.

28. Ve sipahi tîmârından *mevkûf olan yerleri* bütün çift ve nîm çift dahi artuk dahi eksik dâhil-i defter hâric-i defter her neyse sipahiye müte'allıkdır mevkûfcı dahletmez.

29. Ve *defterde isimleri olmayan ra'iyyet oğulların*a ve karındaşlarına sâhib-i tîmâr dahl eylemek kanun-ı kadîmdir. Âlıara yazılmaduğı takdirce ra'iyyet oğlu ra'iyyetdir; hâric-i defter olmak zarar vermez; hâricden kimesne dahleylemez.

30. Ve bir tîmârda koyun ve kovan ve bağ ve bağçe ve âsiyâb olmayub sonradan hâdis olsa, defter-i cedîde koyun resmi sancak beğine ta'yîn olunmağın koyun resmin sancak beği alub bâkisi sâhib-i tîmâra müte'allıkdir.

31[1]. Ve *Hızır Beğ ili*nde *Divrik* ve *Çarşamba* kazâlarında *esir* satılsa, tarafeynden sekiz akçe alınur; at ve katır satılsa iki taraftan dört akçe alınur. Sığır satılsa iki akçe alınur; koyun ayakdan satılsa iki koyuna bir akçe ve eğer boğazlanub satılsa dört koyuna bir akçe alınur. Sığır göni satılsa yarım akçe alınur. Ve tuz ve koz ve kil ve kestane ve sabun ve ketan ve meyve satılsa, her yükden bir akçe alınur. Ammâ

1 Bu ve devamındaki maddeler, Bolu'ya bağlı çeşitli kazâ ve nâhiye merkezlerindeki bâc vergilerini tanzim etmektedir.

ayakdan satmayub döküb satsa sergi pulı deyü yarım akçe alınur ve ba'zı cinsten rubu' pul alınur. Ve bezzâz tâifesinden kendü mülk dükkânında otursa nesne alınmaz; mülk dükkânda oturmayanlardan dükkân başına rubu' pul alınır. Buğday ve sâir hubûbât satılsa müdde bir kile alınır. Panbuk yükinden iki akçe alınır.

32. *Oniki Divân* kazâsında esir satılsa tarafeynden sekiz akçe alınur. At ve katır satılsa ikişer akçe alınur. Sığır satılsa alandan bir akçe alınır. Meyve yükinden bir akçe alınur; hubûbâtdan müd'de bir kile alınur. Bir gönden yarım akçe alınur. Ammâ beş akçeden eksük satılan gönden nesne alınmaz dükkânlârdan iki pul alınur.

33. Nefs-i *Çağa*'da penbe yükinden ve koz ve kurı üzüm ve kuru incir yüklerinden birer akçe alınur. Deve yüki üzümden ve incirden ve ketan yükinden ikişer akçe alınur. Ve Kiras ve yaş üzüm ve yaş incir yüklerinden buçuğar akçe alınur. Ve sığır satandan ve alandan bir akçe alınur. Ve koyunun dirisinden iki koyuna bir akçe ve boğazlanan koyunın dördünden bir akçe. Ve atdan ve katırdan iki akçe satandan ve iki akçe alandan alınur ve eşek satandan bir akçe ve alandan bir akçe alınur. Ve esirden satandan dört akçe ve alandan dört akçe alınur. Ve su sığırı gönünden iki akçe ve kara sığır göninden bir akçe. Ve hubûbâtdan ayak bâcı deyü müdde bir kile alınur. Kıl yükinden buçuk akçe ve hâricden pirinç getiren yükine bir akçe. Ve at yüki tuzdan bir akçe, deve yüki tuzdan iki akçe alınur.

34. *Mengen* kazâsında at ve katır satılsa ikişer akçe ve iki koyuna bir akçe ve sığırdan bir akçe. Ve meyve yüklerinden yarım akçe ve tuz yükinden iki akçe ve kıl yükinden bir akçe ve üzüm yüklerinden ikişer akçe. Ve hubûbâtdan müdde bir kile. Ve sığır derisinden yarım akçe ve dört koyun derisinden bir akçe. Ve meyve dükkânlarından ikişer pul ve penbe dükkânlarından nısıf dirhem. Ve sebze yükinden yarım akçe alınur.

35. Ve *sâdât* ve *hutabâ* ve *e'imme* ve *mü'ezzinân* ve *ser-mahfilân* ve *huffâz* ve *mu'arrifân* ve *kayyimân* ve *muhassılân* ve *sipahiyân-ı mütekâ'idân* ve *pirân-ı fânîye* ve *divânegân* ve *mecnûn* ve *kethüdâyân-ı kassâbân hâne-i 'avârız*a dâhil kılınmayub bu tavâifden yer dutmayanlara defterde resm dahi kayd olunmadı[1].

1 Elimizdeki nüshaların biri hâriç diğerlerinde **Bolu Kanunnâmesi** burada sona ermektedir. Bundan sonraki maddeler ise, sadece Viyana nüshasında mevcuttur. Biz Barkan tarafından da neşredilmeyen bu kısmı, **III.Mehmed Devri Kanunnâmeleri** arasında yayınlayacağız.

Bolu Sancağı Kanunnâmesi, BOA, TTD. No: 438, sh.417-420

Bolu Sancağı Kanunnâmesi, BOA, TTD. No: 438, sh.417-420

§.6- HAMİD-İLİ SANCAĞI KANUNNÂMELERİ (42)

I- NÜSHALARI VE TAHLİLİ

Hamîd ya'ni bugünkü ifâdesiyle *Isparta* şehri, Kanuni devrindeki eyâlet teşkilâtma göre, Anadolu Eyâleti'nin bir sancağıdır. Aynı zamanda Hamid bir yaya sancağı vasfını da taşımaktadır. *Hamid Sancağı* ile alâkalı ilk hukukî düzenlemenin II. Bâyezid devrinde yapıldığını daha önce görmüştük. Bunlardan 904 tarihli bir hüküm ile 913 tarihli *Cüllâh Yasaknâmesi*ni II.Bâyezid Devri Kanunnâmeleri arasında[1] ve 918 tarihli yine Cüllâhlarla alakalı bir Kanun Hükmünü de Yavuz Devri Kanunnnâmeleri arasında[2] neşr etmiştik. Ancak bunlar, müstakil hükümler mâhiyetindedir[3]. Kanunî devrinde ise, Hamid Sancağı ile alakalı iki ayrı Kanunnname elimizde mevcuttur.

Birincisi; Hamid Sancağının kısa da olsa düzenli bir sancak kanunnâmesi tanzîm edilmiştir. Elimizde şu nüshaları bulunmaktadır:

I.si, tesbitlerimize göre Hamid Sancağının ilk kanunu, *BOA. TTD. 121 (39)* nolu ve Gurre-i Zilhicce 929/1523 tarihli defterde yer almaktadır. Hamîd Livâsının mufassal defteri olan bu tahrir, Kanunî'nin emriyle Kâtip *Pîr Muhammed* tarafından kaleme alınmış ve Gurre-i Zilhicce 929/1523'de tamamlanmıştır[4].

II. si ise, 438 nolu defterde yer alan bu kanûnun bir sûretidir. Bu sûret esas alınarak Kanunnâme, Barkan tarafından neşredilmiştir. Biz orijinalinden kontrol ile buraya dercediyoruz[5].

Hamid Eli'ne ait bu Sancak Kanunnâmesi, çok kısa tutulmuştur. Sadece çift akçesi ve resm-i ağnâm ile alakalı maddeler bulunmaktadır. Diğer konular, umumî Osmanlı Kanunnâmesine havale edilmiştir.

İkincisi: Hamîd-eli Sancağına bağlı bir kazâ merkezi olan *Burdur Avârız Kanunnâmesi*'dir. Burdur Kâdîsine hitâben yazılan ve Kanunî devrinde tedvîn edilmiş olması kuvvetle muhtemel olan bu hukukî düzenlemenin elimizde tek nüshası mevcuttur ve bu da *Âtıf Efendi Kütüphânesi, 1734, Vrk. 284/a-285/a*'da bulunmaktadır. Bu ikinci Kanunnâme, aslında avârız hânelerinin nasıl tanzim ve tertip edildiğini gösteren umumî bir Kanunnâme mahiyetindedir. Tesbitlerimize göre, ilk defa neşr olunmaktadır.

---

1 **Osmanlı Kanunnâmeleri,** II, 175-178

2 **Osmanlı Kanunnâmeleri,** III, 164-166

3 Bkz. II. Bâyezid - **Hamid Sancağı Kanunnâmeleri,** II, sh.175 vd..

4 BOA. TTD. 121/2-3.

5 BOA. TTD. 438 (881), sh. 246; Barkan, **Kanunlar**, 32-33.

Anadolu Eyâleti Yaya Ve Müsellemleri Kanunnâmesi, Âtıf Efendi, No: 1734, Vrk.23/a-28/a

Anadolu Eyâleti Yaya Ve Müsellemleri Kanunnâmesi, Âtıf Efendi, No: 1734, Vrk.23/a-28/a

Anadolu Eyâleti Yaya Ve Müsellemleri Kanunnâmesi, Âtıf Efendi, No: 1734, Vrk.23/a-28/a

Anadolu Eyâleti Yaya Ve Müsellemleri Kanunnâmesi, Âtıf Efendi, No: 1734, Vrk.23/a-28/a

Anadolu Eyâleti Yaya Ve Müsellemleri Kanunnâmesi, Âtıf Efendi, No: 1734, Vrk.23/a-28/a

Anadolu Eyâleti Yaya Ve Müsellemleri Kanunnâmesi, Âtıf Efendi, No: 1734, Vrk.23/a-28/a

II- MÜSELLEM VE YAYA TAHRİRİ NİZAMNÂMESİ (32)

Her ne kadar bir önceki Kanunnâmenin kısmen tekrarı olsa ve tarihi de kesin olarak belli olmasa da, Kanunî devri kanunnâmeleri arasında yer aldığına kesin gözüyle baktığımız ve Yaya-Müsellem Kanunnâmesinin bir nevi *Tatbikât Kanunu* demek olan bir diğer hukukî düzenleme daha elimizde bulunmaktadır. ***Bâyezid Kütüphânesi, Veliyyüddin Efendi, No: 1970, Vrk. 131/a-133/b'***de yer alan bu Kanunnâmenin daha önce neşredildiğine rastlayamadık. Önemle belirtelim ki, Kanunnâmenin hangi eyâlet kanunnâmeleri arasında zikredilmesi gerektiği hususu da açık değildir. Aslında en uygun olam, Merkezî Ve Umûmî Kanunnâmeler arasında zikredilmesidir. Ancak hem bir önceki cildin kabarıklığı ve hem de bir önceki Kanunnâme ile olan yakın münâsebeti sebebiyle, Anadolu Eyâleti Kanunnâmeleri arasında zikretmemizde en azından bir mahzûr bulunmamaktadır. Muhtevâsı itibariyle bir önceki Kanunnâmeyi hatırlattığından, üzerinde ayrıca durmayacağız.

Bu Kanunnâme'nin meşrû'iyyet dayanağı da, bir önceki gibi olduğundan, tekrar üzerinde durmuyoruz.

"YAYA VE MÛSELLEM HUSÛSİYÇÛN NİŞÂN-I HÛMÂYÛN

Nişân-ı hümâyûn yazıla;

1. Hâliyâ ......sancakları[1] *yaya*larının ve *müsellem*lerinin ba'zı fevt olub ve ba'zı *gaybet-i münkatı'a* ile gâib olub *hizmet-i Padişahi* vâkı' olub yaya ve müsellem hâcet oldukça nevbetlüsi tamam bulunmayub müceddeden yazılub defter olunması lâzım ve mühim olmağın zikr olunan sancakların yaya ve müsellemleri yazılub defter olunmasın emr edüb Kudvet'ül... -Zîde Kadrühû-nun kemâl-i emânet ve diyanetine i'timâdım olmağın anı emîn ve Fahru erbâb'il-kalem ..... -Zîde Kadrühûnun vufûr-i kitâbet ve istikâmetine i'timâd eylemeğin anı *kâtib* ta'yîn edüb ve ol sancakların südde-i sa'âdetimde olan yaya ve müsellem defterlerini mühürleyüb kendülere teslim edüb;

2. Buyurdum ki, zikr olunan sancaklara varub zikr olunan sancakların *yayabaşı*larını ve *mukaddem*lerini ve *müsellem çeribaşıları* ve mezbûr sancakların kâdîleri ve ol yaya ve müsellem etrâfında olan sipahileri ve sair nizâ'luları, müşârünileyh emîn yanında hâzırûn olub mûmâileyh emîn dahi defteri açub gereği gibi dikkat ve ihtimâm ve sa'y ve ikdâm ile teftîş ve tefahhus eyleyüb her ne mahalde yaya ocağı ve müsellem ocağı var ise, ma'lûm ve tahkîk edinüb göreler.

---

1 Bu sancakların daha evvelki Kanunnâmede zikredilen Anadolu Eyâletine bağlı müsellem ve yaya sancakları olması kuvvetlê muhtemeldir.

3. Şöyle ki, defterde ol ocağa yazılub ta'yîn olunan *yaya*ları ve *yamak*ları ve *müsellem*leri ve yamakları yazılub bî-kusûr ocaklarında hâzırlar ve mevcûdlar ise, gerü bî-kusûr anları defter-i cedîde dahi ol ocağa hâli üzere kayd eyleye.

4. Ve şol ocağın ki, yayalarından ve yamaklarından ve müsellemlerinden ba'zı fevt olub ve ba'zı *gaybet-i münkatı'a* ile gâib olub gidüb hiç vechile ele girmeleri mümkün ve mutasavver olmaya, anların gibilerin yerlerine eğer oğulları var ise oğulların yazalar. Ve eğer oğulları yoğ ise karındaşların ve eğer karındaşları yoğ ise mu'tak kullarından yazalar. Ve eğer *mu'tak kulları* dahi yoğ ise, akrabalarından ve haymânelerinden ki, kimesnenin yazılusı ve nizâ'lusı olmaya, anlardan getürdüb yazub her *yaya ocağı*nın yayalarını ve yamaklarını ve müsellem hânelerinin dahi müsellemlerini ve yamaklarını tertîb ve tekmîl eyleye.

5. Ve şol yaya ve müsellemler ki, pîr ü fânî ve ma'lûl ve ma'zûr olub aslâ hizmete varmağa iktidârı olmaya, vech-i mezbûr üzere olduğunda şâibe-i şübhe dahi olmaya, anların gibilerin dahi göre. Eğer ma'lûl olub bedel dutmağa kâdir olsa, anları dahi ol vech üzere kayd edeler. Ve eğer mütemevviller dahi olmayub fukarâdan idüği muhakkak ve mukarrer ise, anların gibilerin yerlerine vech-i me'mûr üzerine oğullarına veya karındaşlarını ve mu'takını ve eğer bunlardan aslâ mecâl ve imkân yoğ ise, akrabâsından ve haymânesinden ki, kimesnenin yazılusı ve nizâ'lusı olmaya, anı yazub başka defter ede.

Dahi itmâm-ı maslahat edüb defter bile südde-i sa'âdetime geldüğünde ol pîr ü fânî ve ma'lûl olanları gösterüb kazıyyelerini arz eyleye. Ol vakit fermân-ı hümâyûnumu ne vechile sâdır olursa, mûcebi ile amel edüb ma'lûl olanları çıkarılub yerlerine yazduğı mukarrer kılına.

6. Ve yayanın ve müsellemin kanun-ı kadîm üzere birer *çiftlik* yerleri vardır. Ol yerde olan gallenin ve bağın ve değirmenin öşrüne ve resmine kimesne dahl etmeyüb kendüler tasarruf ederler. Ammâ ol yerün satılması ve tapuya verilmesi kat'â câiz değildür.

7. Ve her yaya ocağında altı yedi nefer kimesne birbirine *yamak* kayd olunub asâkir-i mansûre be nevbet edeler.

8. Ve her yamak yazılan yayanın birinden ve ikiden *hizmete yarar oğul*ları ve kardaşları kendüleriyle bile olurlar. Anlar dahi eğer âhar ocağa kayd ollunmuş değiller ise, yayaları ocağına gerü yamak yazılub nevbetleriyle hizmet ederler.

9. Ve her yayanın ve müsellemin defterde üzerlerine kayd olunan çiftlikleri ki, anınla edâ-i hizmet edüb sipahinin ve re'âyanın bi vechin min'el-vücûh nizâ'ı olmaya. Gereği gibi tetebbu' ve tefahhus edüb kaç dönüm yerdir tamam ma'lûm edinüb deftere dahi gerü anı ol yayanın ve müsellemin üzerine kayd eyleye.

10. Ve eğer ol yayalık ve müsellemlik çiftliklerinde *zâid ve hâlî yerler* olmağın çiftliğe ilhâk eylemiş veyahud balta ile açılmış veyahud ra'iyyet toprağında tapu tariki ile veyahud âhar sûretle alınmış ellerinde dahi yerleri bulunursa, ol yerlerin dahi mikdârını başka ma'lûm edinüb dahi yayalık ve müsellemlik çiftliklerinden hâric yerlerdir. Kangı sipahinin toprağında ise, öşürlerini ve rüsûmlarını ana edâ eyleyeler deyü kayd edüb geldüğünde meşrûh ve mufassal arz eyleyeler.

11. Yaya ve müsellem yazıldıkdan sonra *yaveci ocakları* sövünüb bozulmağın ol yayalık ve müsellemlik çiftlikleri bağları ve bağçeleri ve değirmenleri mu'attal durmamak ve öşürlerin zâyi' olmamak içün ba'zı kimesnelere tapuya verilmiş ola, anların gibiler mukarrer değildir. Hemân gerü yaya ve müsellem yazılıncaya değin verilmişdir. Tapu içün hüccet ve temessük dahi ibrâz ederlerse, amel eylemeyüb vech-i mesfûr üzere ol ocağa dahi yayanın ise yayasım ve yamağını ve müsellem ise müsellemini ve yamağını tedârik edüb müretteb ve mükemmel eyleye.

12. Ve bil-cümle zikr edilen husûslarda fermân-ı şerifimle âmil olub ihtiyât-ı tâm ve ihtirâz-ı tamam üzere yazub hakk-ı sarîhden udûl eylemeye. sonra i'timâd eyledüğüm kimesneler gönderilüb teftîş etdirsem gerekdir. Şöyle ki, bir maddede nev'an kusûr veya hilâf-ı kanun mukarrer nesne yazılduğı zâhir ola, kimden vâki' olmuş ise siyâset olunur, bilmiş ola. Ana göre mukayyed olub zik olunan sancağın yayalarını ve müsellemlerini yazmakda hilâf-ı emr nesne yazılmakdan ziyâde hazer edeler.

13. Ve bu husûsı teftîşde yayabaşıları ve mukaddemleri ve müsellem çeribaşıları ve zikr olunan sancaklar kâdîleri ve ol çiftliğin etrâfında olan sipahileri ve ashâb-ı evkâf ve emlâk var ise anlar dahi mezkûr emîne gereği gibi mu'în ve zahîr olub bâb-ı mu'âvenet ve muzâheretde dakika fevt eylemeyeler. Ve her hangi kâdiliğe varırsa, ol kâdilikde olan yayalar ve müsellemler yazılıncaya değin emîn huzûrundan eksik olmayalar.

14. Ve her yayanın ve müsellemin çiftliği ve bağı ve bağçesini ve esbâbını bir vechile yazub tashîh ve temyîz eyleye ki, yaya ve müsellem tâifesiyle sipahi ve sair re'âyâ ve ashâb-ı evkâf ve emlâk meyanlarında sınuruna dahl eylediler veya hilâf-ı kanun yerim aldılar deyü nizâ' ve husûmet olmak ihtimâli olmaya.

15. Ve hîn-i teftîşde eğer kuzâtdan ve eğer nâiblerden telbîs zâhir olursa, emîn arz eyleye. Tâ ki, kâdîden ise azl olunub nâibden ise muhkem te'dîb olunub niyâbetden red oluna.

16. Ve mezkûr emîn zikr olunan sancağın yayalarını ve müsellemlerini yazdıkda kemâl-i emn ve istikâmet üzere kitâbet edüb bir ferdden *peşkeş* ve *hedâyâ* ve *konukluk* almakdan ziyâde hazer ede ve kimesneye meyl ü muhâbâ eylemeyüb kemâl-i adâlet üzere yazub defter ede. Ve yazar iken hizmete kâdir değil sağîr oğlan yazmakdan dahi ihtiyât eyleye. ve kimesneye nisbetden ve garazdan ve te'addîden ictinâb edüb hakk-ı sarîha tâbi' olub emânet ve istikâmet üzere bezl-i makdûr ve cehd edüb kemâl-i dikkat ve ihtimâmların ....getüreler.

17. Ve hedemât-ı meşrûhalarında *ma'âş*ları içün âdet-i kadîme ve kanun-ı amîme üzere her neferden ikişer akçe alınmak kanun-ı mukarrerdir. Birin müşârünileyh emîn ve birin mezbûr kâtib alub masârif-i mühimmatlarına harc ve sarf eyleyeler.

Şöyle bileler.

Yaya Ve Müsellem Tahriri Nizâmnâmesi, Veliyyüddin Efendi, No: 1970, Vrk. 131/a-133/b

Yaya Ve Müsellem Tahriri Nizâmnâmesi, Veliyyüddin Efendi, No: 1970, Vrk. 131/a-133/b

دخی دفتره ایجوب کرککبی وقت واهتمام وسعی واقدام
ایله تفتیش وتفحص ایلیوب هر محلده یایا اوجاغی ومسلم
٣ اوجاغی وار ایسه معلوم وتحقیق ایدینوب کوره لر شویله که
دفترده اول اوجاغه یازیلوب تعیین اولنان یایالردن
ویماقلری ومسلملری ویماقلری یازیلوب بیقصور حاضر
حاضرلر وموجودلر ایسه کیرو بیقصور انلر یجه دفتر جدیده
٤ داخل اوله اجاغه خالی اوزره قید ایلیه وشول اوجاغک
که یایالرندن ویماقلرندن ومسلملرندن بعض فوت اولوب
وبعض غیبت منقطعه ایله غایب اولوب کیدوب هیچ وجهله
اله کیرملری ممکن ومتصور اولمیه انلرک کیدنلرک یرلرینه اکر
اوغللری وار ایسه اوغللرین یازه لر واکر اوغللری یوغیسه
قرنداشلرین واکر قرنداشلری یوغیسه معتق قوللرندن یازه لر
واکر معتق قوللری دخی یوغیسه اقربالرندن وخیمانلرندن
که کسنه نک یازیلوسی ونزاعلوسی اولمیه انلردن کتوروب
یازوب هر یایا اوجاغنک یایالرینی ویماقلرینی ومسلم خانه لرینک
٥ دخی مسلملرینی ویماقلرینی ترتیب وتکمیل ایلیه وشول یایا
ومسلمکه پیر وفانی ومعلول ومعذور اولوب اصلا خدمته
وارمغه قدرتلری اولمیه نه وجهله بیوزرا اوزره اولدوغنده
شائبه وشبهه دخی اولمیه انلرک کیدنلرک دخی کوره اکر
معلول اولوب بدل دونمغه قادر اولسه انلری دخی اوراجه
اوزره قید ایلیه لر واکر یتیملر دخی اولوب قصوردن اولمیه که

محقق ومقرر ایسه انلرک کیدنلرک یرلرینه وجه مأمور اوزره
اوغللرینی ویا قرنداشلرینی ومتعلقلرینی واکر بونلردن
اصلا مجال وامکان یوغیسه اقرباسندن وخیمانلرندن کسنه نک
یازیلوسی ونزاعلوسی اولمایانی یازوب باشقه دفتر ایده دخی
اتمام مصلحت ایدوب دفتر ایله سده سعادتمه کلدکده اول
تمیز اولنان ومعلول اولنلری کوستروب قضیه لرینی
عرض ایلیه اول وقت فرمان همایونم نه وجهله صادر اولور ایسه
موجبیله عمل ایدوب معلول اولنلری چیقاریلوب یرلرینه
٦ یازدوغی مقرر قلنه ویایانک ومسلمک قانون قدیم اوزره
بر چفتلک یرلری واردر اول یرده اولان غله نک ویایانک
ودکرمنک عشرینی ورسمنی کسنه دخل ایتمیوب کندولر تصرف
ایدرلر اما اول یرک صاتمسی وطبوسی ویرلمسی قطعا
٧ جایز دکلدر وهر یایا اوجاغنده التیدن نفر کسنه بر یرده
٨ یماق قید اولنوب عساکر منصوره ایله بنوبت ایدرلر وهر یماق
یازیلان یایانک برندن وایکیدن خدمته برارا اوغللری ویا قرنداشلری
کندولر ایله بیله اولورلر انلر دخی اکر اجرا اوجاغه قید اولنمش
دکللر ایسه یایالری اوجاغنه کیرو یماق یازیلوب نوبتلرینه
٩ خدمت ایدرلر وهر یایانک ومسلمک دفترده اوزرلرینه
قید اولنان چفتلکلری که انکله اداء خدمت ایدوب سپاهینک
ورعایانک بوجه من الوجوه نزاعی اولمیه کرککبی تتبع وتفحص ایدوب

Yaya Ve Müsellem Tahriri Nizâmnâmesi, Veliyyüddin Efendi, No: 1970, Vrk. 131/a-133/b

فلج دونم یر در تمام معلوم ایدینوب فتوه دخی کیرو افی اول
١٠ یایانك ومسلمك دزرینه قید ایلیه واکر اول یایالیق ومسلمك
چفتلکلرندن زاید وخالی یرلر اولمغین چفتلکه الحاق ایلمش
ویاخود یالنه ایله ایچلش ویاخود رعیت طپراغندن طپو طریقی
ویاخود آخر صورتله الیمشدن الرندن دخی یرلری بولنورسه
اول یرلرك دخی مقداری نیجه اشغه معلوم ایدینوب دخی یایالیق
ومسلملك چفتلکلرندن خارج یرلردر قنغی سپاهینك طپراغنده
ایسه عشرلرینی ورسوملرینی تمام ادا ایلیه لردیو قید ایدوب کیلدوکی
١١ شروح ومفصل عرض ایلیه لر یایا ومسلم یازلدقده نصکره
بو وجهی اوجاقلری صوینوب بوزلماغین اول یایالیق ومسلملك
چفتلکلری باغلری وباغچه لری وکرمنلری معطل اولوب
وعشرلری ضایع اولمغین ایچون بعض کسنه لر طپویه ویریلمش
اولا انلرك کیبیلر مقرر دکلدر همان کیرو یایا ومسلم یازلجه
دکین ویرلنده طپراغیچون حجت وتمسکه دخی اعتبار ایدیلمیه
عمل ایلیوب بو وجهله مسفور اوزره اول اجاغنه دخی یایانك ایسه
یایاسنی ویباغینی ومسلمنی ویاغنی یوز ادارك
١٢ ایدوب مرتب ومکمل ایلیه وبالجمله ذکر اولنان خصوصلره
فرمان شریفله عامل اولوب احتیاط تام واحتراز تمام اوزره
یازوب هیچ صحیح عدول ایلمیه سکز اعتماد ایلدوکم کسنه لره
کوندریلوب تفتیش ایتدیرم کرکدر شویله که بر زیاده دونم تقصیر

ویا خلاف قانون مقرر نسنه یازلدوغی ظاهر اولیجق ظلم اولمش
سپاهیلر اولنور بلمش اوله اکا کوره مقید اولنوسز ذکر اولنان
سنجاغك یایالرینی ومسلملرینی یازمقدن خلاف قانون نسنه یازلمق -
١٣ زیاده حذر ایلیه لر وبو خصوصی تفتیشده یایابیلری ومقدملری
ومسلم چریباشیلری وذکر اولنان سنجاقلر قاضیلری اول جانبده
اطرافندن اولان سپاهیلری واصحاب اوقاف وامالك اولوزرا
انلر دخی یزکورامینه کرکی کبی معین وظهیر اولوب باب مساعدت
ومظاهرتده دقیقه فوت ایلمیه لر وهر قنغی قاضیلقده واردر اول -
قاضیلقده اولان یایالر ومسلملر یازلجه دکین امین حضورنده
١٤ اکسیك اولمیه لر وهر یایانك ومسلمك چفتلکی وباغی وباغچه سی
واسبابی برر برر جمله یازوب تصحیح وتمییز ایلیه که یایا ومسلم
طایفه سیله سپاهی وسایر رعایا واصحاب اوقاف وامالك ایله بیلرنده
شوورندن خلل ایلمیه لر ویا خلاف قانون یرم ایدیلر دیو نزاع
١٥ وخصومت اولمق احتمالی اولمیه وجهی تفتیش اکر قضاتدن بیر کیرو
نابلیرون تلبیس ظاهر اولورسه امین عرض ایلیه تا که قاضی
ایسه عزل اولنوب تادیب ایسه حکم تادیب اولنوب غایتدن
١٦ رد اولنه ومذکور امین ذکر اولنان سنجاغك یایالرینی
ومسلملرینی یازدقدن کمال امن واستقامت اوزره کتابت
ایدوب بر فرددن چکیلمش وهدایا وقنوقلق المقدن زیاده
حذر ایدوب وکسنه یه میل وجنبه ایلمیوب کمال عدالت اوزره
یازوب دفتر ایده ویا زوارایکی نوعسنه قادر [illegible]

III- CİNGÂNE KANUNNÂMELERİ

1- Nüshaları Ve Hukukî Tahlili

Kıbtıyân tâifesi veya *cingâne tâifesi* diye anılan ve Osmanlı devletinde özel statüye tâbi' askerî ve sosyal bir sınıf olan cingenelerle alakalı ilk hukukî düzenleme, Fâtih devrinde yapılmıştır[1]. Ancak bu sosyal ve askerî grupla ilgili ilk müstakil kanunnâme ise, II.Bâyezid devrinde tedvîn olunmuştur[2]. Kanunî devrinde ise, cingenelerle ilgili iki ayrı kısa hukukî düzenlemeyi neşredceğiz:

Bunlardan ***Birincisi***; *İstanbul Müftülüğü Şer'î Siciller Arşivi, Üsküdar Mahkemesi Sicilleri, No: 6/15, sh.138*'de yer alan ve cingenelerin ifa ile mükellef oldukları cizye ve harâclarını tanzim eden bir kanun hükmüdür. ***İkincisi*** ise, yine aynı Şer'iye Sicillerinde ve *No: 6/15, sh.137*'de yer alan bir kanun hükmüdür. Her ikisi, birbirini tamamlar mahiyettedir.

Anadolu, Karaman ve Trabzon kadılarına hitâben tedvîn edilen bu hükümde, şer'î hükümlere göre, cingânelerden alınacak harâc yani madedelerden anlaşıldığına göre, *harâc-ı re's* denilen cizye ve kesim yani *harâc-ı muvazzaf* denilen *çift akçesi* hükme bağlanmış bulunmaktadır. Bu Kanun hükmünde, *kıbtiyân* denilen cingeneler, *âzâdegân* denilen âzâdlı köleler ve *yâve kâfirler* denilen kaçkun gayr-i müslimlerle alakalı gayr-ı müslimler ile alakalı düzenlemeler yapılmıştır.

2- Birinci Cingâne Kanunnâmesi'nin Metni (33)

"Mefâhir'ül-kudâti vel-hükkâm, ma'âdin'ül-fezâili vel-kelâm *Anadolu* ve *Karaman* ve *Trabzon* Kâdîleri -Zîde fadluhum- tevkî'-i refî'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki;

1. Hâliyâ *Vilâyet-i Anadolu*'da vâki' olan kıbtıyân ve âzâdegân ve yave kâfirler harâcına ve beytülmalına ve mal-i mefkûduna ve cürm ü cinâyet ve sâir rüsûmlarına bil-fi'il ber vech-i emânet emîn olan *Şeyhî*, Dergâlı-ı Mu'allâma gelüb tâife-i mezbûreden biri mürd olub *muhallefâtı* beytülmala müteveccih oldukda[3], harâc emînleri, evkâf ve emlâk zâbitleri ve sancakbeği subaşıları ve bizüm serbest tîmâr tasarruf edenler, "*Bizim toprağımızda ve sınurumuzda mürd oldu*" deyü dahl eder-

---

1 **Osmanlı Kanunnâmeleri**, I, 397-398

2 **Osmanlı Kanunnâmeleri**, II, sh.383-386

3 Mirasçısı olamdan vefat eden şahısların muhallefâtı yani terekesi, tamamen devlet hazinesine yani beytülmala kalır şeklindeki şer'î hükme dayanmaktadır.

ler. Bu vechile mâl-ı mîrî telef olur. Alel-husûs *Vilâyet Kâtibleri* kendülere ra'iyyet kayd etmeyüb mücerred kendüler defterlerine kayd etmekle dahl ederler.

Ve ba'zı *cingâne*lerden kesim ve harâc taleb olundukda, "*Bizim ismimiz defterde mukayyed değildür*" deyü nizâ' ederler.

Ve ba'zı *ummâl* cingânelerün *ağırlık*ların alub kesimleri olan evlü cingânenin yetmiş akçe ve mücerredlerinin ellişer akçe ta'yîn olınub alınu-gelmiş. Yirmi beş akçe üzere temessük verüb mukâta'aya zarar vermişlerdir.

Ve ba'zı cingânelerden kesim ve harâc taleb olundukda, "*Bizim temessükümüz filân yerde koyduk*" deyü ta'allül ederler.

Ve ba'zı cingâneler dahi "*Biz mahallâtda sâkin olub avârız verürüz*" deyü nizâ' edüb kesimlerin vermemek isterler. Ma'ahâzâ Cingâne tâifesi *hâne-i avârız*dan olmayub benim hâssımdır. Mahallâtda sâkin olub avârız verürüz dedüklerine amel etmeyüb kesimlerin alasız deyü hükm-i şerif dahi verilmişdir ve Vilâyet kâdîleri cingâne eline birer hüccet vermişlerdir. Cingânenin müslümanlarından kesim taleb olunmak câiz değildir deyü mukâta'aya zarar etmişlerdir.

Ve ba'zı yave kâfirlerden harâc taleb olundukda, "*Biz yerlerimizde harâclarımız verdük*" deyü telbîs hüccet ibrâz ederler deyü bildirdi.

2. İmdi buyurdum ki, hükm-i şerifim vardukda her birinüz taht-ı kazânuzda ve *teftîş kâdîsi* ve emîn-i mezbûr ma'rifetleriyle bu husûsları teftîş eyleyüb göresiz.

3. Zikr olunan tâife benüm hâssımdur. Hâssa-i hümâyûnum min cemî'il-vücûh serbestdir.

4. *Beytülmal* ve *mal-i gâib* ve *mal-i mefkûd*larından ve sair *cürm ü cinâyet*lerinden ne vâki' olursa, mîrî içün emîn-i mezbûra zabt etdüresiz. Hilâf-ı defter ve kanun emînden âhar kimesnelere dahl etdürmeyesiz.

5. Mezbûrlardan mâdem ki, mühürlü sahih ve cedîd *vilâyet defteri* sûretinde kendüler kayd olunmaya, kendü kendülerden yazdukları deftere amel etmeyesiz.

6. Ve Anadolu'ya tâbi' olub kadîmden harâc ve kesim alınu-gelenlerden kanun üzere müteveccih olan harâcların ve kesimlerin aldurasız. "*Biz defterde mukayyed değilüz*" dediklerine amel etmeyesiz.

7. Ve "*Yirmibeşer akçe kesim verürüz*" diyenleri göresiz. Şöyle ki, emînler ağırlıkların alub kadîmden cingâne tâifesinden alınu-gelen kesimden naks üzere temessük vermişler ise, anın gibilere dahi amel etmeyüb kadîmden alınu-geleni bî-kusûr aldırasız.

8. Ve "*harâcımız ve kesimlerimiz verdik*" diyenleri göresiz. Şöyle ki, sâl be sâl edâ etdüklerine ellerinde sahih temessükleri olmayub bî vech ta'allül edenleri men' edüb müteveccih olanı aldırasız.

9. Ve mahallâtda sâkin olanları göresiz. Şöyle ki, zikr olunan ahkâm-ı şerifin hilâfına hüküm varmayub ve Anadolu'nun *kesimlü cingâne*lerinden ise, bir müslüman cingâneden ne alınu-gelmiş ise, bu cingâneden dahi anı aldırasız.

10. Ve *cingâne müslüman olmak*la kesim alınmamak lâzım gelmez[1]. Anadolu ve sair müslüman cingânelerden alınu-gelen kesimi bunlardan dahi aldırasız..

11. Ve *yave kafirleri* dahi göresiz. Altı ay mikdârı biryerde karar edüb âhar yerde harâcların verdiklerine ellerinde sahih ve cedîd temessükleri yoğ ise, kanun üzere mîrîye âdi olan yave harâcların aldırasız.

12. Amma bu husûslarda kimesneye hilâf-ı şer' ve kanun te'addî olunmakdan ziyade hazer edesiz. Muhtâc-ı arz kaziyye olursa, yazub Dergâh-ı Mu'allâma bildüresiz.

Şöyle bilesiz, alâmet-i şerife i'timâd edesiz.

Tahrîren Fil-yevm'is-sânî Fî Şehr-i Receb'il-Mürecceb min şuhûr-ı sene selâs ve hamsîn ve tis'a-mi'ete[2].

Bi Makam-ı Kostantınıyye

---

1 Bu hüküm de, özellikle Hanefi fıkıh kitaplarında zikredilen şer'î bir hükmün kanun maddesi haline getirilmiş şeklidir. Zira harâcî olan bir arazideki ahali müslüman olmakla, o arazinin hukukî statüsü değişmez.

2 2 Receb 953 tarihinde tanzîm edildiği anlaşılmaktadır.

Cingâne Kanunnâmesi (I), İMŞSA, Üsküdar Mahkemesi, 6/15, 138

3- İkinci Cingâne Kanunnâmesi'nin Metni (34)

Birinci kanun hükmü gibi, bu da *cingene*, *âzâdegân* ve *yave kafirler* yani gayr-ı müslimlerin harâcları ile alakalı bir hükümdür. Bu gayr-i müslimlerden bazıların, "*Biz Midilli' lüyüz*" diyerek çift akçesi ve benzeri mükellefiyyetlerden kaçmalarının sebebi, bahsi geçen Midilli ve Sakız adasının tamamen mülk harâcî arazi kabul edilerek, tıpkı Girid Arazisi gibi, sadece harâc-ı mukâseme veya buna bedel harâc-ı Mukâta'a yani maddelerde zikri geçen kesim alınmasındandır[1].

"Mefâhir'ül-kudâti vel-hükkâm, ma'âdin'ül-fezâili vel-kelâm Mevâlî-i *Vilâyet-i Anadolu Kâdîleri* -Dâme fadluhum- tevkî'-i refî'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki;

1. Hâliyâ Vilâyet-i Mezbûrede vâki' olan *cingâne* ve *âzâde-gân* ve *yave kâfirler*in harâcına ve beytülmalına subaşı olan kulum *Zâtî Çavuş* kapuma gelüb vilâyet-i mezkûrede ba'zı yave kafirler olub harâc taleb etdürmezler.

Ve ba'zı kâfirler dahi "*Biz Midillü' lüyüz veyahud Sakızlıyuz; yerümüzde harâc verdük*" deyü *telbîs hüccet* ibrâz ederler.

Ve ba'zı kâfir dahi tâcirlerinin yanlarında kul olurlar. Anlar dahi harâcları taleb olundukda inâd edüb harâc vermezler deyü bildirdi.

2. İmdi buyurdum ki, hükm-i şerifim vardukda her biriniz taht-ı kazânuzda olan yave kâfirleri getürdüb teftîş edüb göresiz.

3. Şol kâfirler ki, yerlerinde harâcların edâ ettüklerine ellerinde sahih ve cedîd temessükleri olub telbîs fehm olunmayub sıhhati tamam ma'lûm olub şâibe-i şübhe olmaya, febihâ kabul edüb ol asıllara müte'ârız olmayasız. Temessükleri şübhe olub *telbîs* fehm olunan yave kâfirlerün temessüklerin kabul etmeyüb kanun üzere harâcların ma'rifetinle mezbûr subaşıya aldırub mîrî içün zabt etdüresiz.

4. Şöyle ki, *yeniçeri*den ve gayrıdan kimesne mezburları akrabamdır veya âhar tarikle himâyet eylemek isterlerse, amel etmeyüb elbette harâcların aldırmayınca olmayasız. İnâd ederlerse veya men' ile memnû' olmazlarsa, isimleriyle ta'cîl yazub kapuma arz eyleyesiz.

5. Ve Midillüyüz diyen kâfirleri dahi sahih *Midillü* olub bil-fi'il yerlerinde sâkin ve mütemekkin olub ticâret ve kâr u kisb içün Vilâyet-i mezbûreye gelüb yerlerinde sâl be-sâl harâcların verdüklerine ellerinde sahih ve cedîd *temessük*leri var ise, şer'a ve kanuna muhâlif tekrar harâc taleb etdürmeyesiz. Ve illâ kanun üzere ve emr-i hümâyûnum muktezâsınca mütevveccih olan harâcların aldırasız. Hilâf-ı kanun bî vech kendülere ta'allül etdürmeyesiz.

1 Barkan, **Kanunlar, Middilli Kanunnâmesi**, sh. 333 vd.

Ve Sakızlıyuz diyen kafirler dahi sahih *Sakızlı* idükleri ma'lûm ve zâhir ola, harâc taleb etdürmeyesiz. Amma mezbûrlar yave kâfirlerden olub Sakızlıyuz deyü *muvâza'a* olub harâcları zâyi' olmakdan dahi hazer edesiz.

6. Ve *kefere tâcirlerinin kulları* husûsun dahi göresiz. Anlar dahi yave keferedn idükleri ma'lûm ve zâhir olursa, kanun üzere anlarun dahi haracların mezbûr subaşıya aldırub mîrî içün zabt etdüresiz. Ve bu babda hilâf-ı şer' ve kanun bî vech mezkûrları inâd etdürmeyesiz.

7. Ve bil-cümle bu babda bir vechile mukayyed olub ihtimâm edesiz ki, yave kafirler telbis temessük ibrâz eylemekle veya âhar tarikle harâcları alınmayub kalub malın zâyi' olmakdan veya mezbûrlara hilâf-ı şer' ve kanun zulm ve te'addî olunmakdan dahi hazer edesiz. Muhtâc-ı arz olanları yazub kapuma arz edesiz.

Alâmet-i şerife i'timâd kılasız.

Fi'l-Yevm'is-Sâlis şehr-i Receb'il-Mürecceb min şuhûr-i sene seb' ve hamsîne ve tis'a-mi'ete[1].

Bi Makam-i Kütahya

1 Kanun hükmünün 3 Receb 957 tarihinde tanzim edildiği bu metinden anlaşılmaktadır.

Cingâne Kanunnâmesi (II), İMŞSA, Üsküdar Mahkemesi, 6/15, 137

[illegible]

IV- RESM-İ KISMET KANUNNÂMESİ (35)

Kâdîler veya *kassâm* denilen tereke taksim edicileri cânibinden belli nisbetlerde resmî taksim mu'âmelesi karşılığı alınan harca *resm-i kısmet* dendiğini biliyoruz. Osmanlı devletinde resm-i kısmetle alakalı hukukî düzenlemelerin daha ilk yıllardan beri yapılmış olduğunu da görüyoruz. Daha önceki cildlerde neşr ettiğimiz Resm-i Kısmet Kanunnâmelerinin Anadolu Eyâletindeki tatbiki demek olan bu kanun hükmünü de, meselenin ehemmiyetine binaen, kısmen tekrar gibi olsa da, bu ciltte neşredeceğiz[1].

Elimizdeki Kanunnâmenin tek nüshası, *Bâyezid Kütüphânesi, Veliyyüddin Efendi, No: 1970, Vrk. 64/a-65/a*'da yer almaktadır. Hüküm, açık tarih taşımamakla beraber, Kanunî Sultân Süleyman devrinde hazırlanma ihtimâli çok kuvvetlidir.

Bilindiği gibi, İslâm hukukçuları, taleb vâki' olması halinde, kadıların veya kassâm denilen uzmanların terekeleri şer'î hükümlere göre taksim edebileceklerini; bu taksim ameliyesi karşılığında, terekeden, ülül-emrin tesbit ettiği miktarda resm-i kısmet alabileceklerini kabul etmişlerdir. Ancak mirasçılar, mevcut terekelerini kendi aralarında da taksim yapabileceklerdir. Kadıların veya kassâmların, cebr ile *terekeyi taksim etme*ye hak ve yetkileri yoktur. İşte, şu anda neşredeceğimiz bu hukukî düzenleme, sözkonusu şer'î hükmü çiğnemek istiyen kadı ve kassâmları bu işlerinden alı koymak üzere tedvîn olunmuştur.

"RESM-İ KISMET HUSÛSI İÇÛN HÛKÛM

*Anadolu Beğlerbeğisi*ne bir hüküm ki;

1. Şimdiki hâlde Memâlik-i Mahrûsemde vâki' olan müteveffânın *muhallefâtı* yazılub *askerî tâifesi*nin olsun, re'âyânın olsun, kâdîaskerler içün Vilâyet kâdileri içün *resm-i kısmet* alınmak âdet olub lâkin müteveffâ vâki' oldukda vârisleri sağîr ve eytâm olmayub resm-i kısmet alınınağa muhtâc olmadan ve verese taraflarından kısmet dahi taleb olunmadan *kâdîasker kassâmları* ve *vilâyet kâdilerinin kassâmları* varub ziyâde resm-i kısmet alınmak maslahatı içün müteveffânın metrûkâtın kısmete dutub ednâ bahâ eden emlâk ve esbâba âlî kıymet koyub ve mektûm ve mahfî esbâb ve emlâk vâriddir deyü envâ'-ı te'addî ve mahâyif eyledükleri südde-i sa'âdetime arz olunub tâife-i re'âyâ ki, vedâyi'-i Hallâk-ı berâyâdır[2], adâlet-i hümâyûnumda

1 Daha öncekiler için bkz. **Osmanlı Kanunnâmeleri**, I, 587; III, 143, 144, 430; IV, **Beşinci Bölüm, Muhtelif Kanunnâmeler.**

2 Madde metninden de anlaşılacağı üzere, Osmanlı devletinde vatandaşlar, Allah'ın emâneti ve onların haklarını korumak ise, idareciler üzerine dinî bir vazifedir. Bu zihniyete sâhip olan Osmanlı de-

mazâlim ve mahâyifden emîn ve sâlim olmaları zimmet-i himmet-i hümâyûnuma şer' ile lâzım ve mühim olduğu ecilden, emr-i celîl'ül-kadrim bu vechile sâdır oldu ki;

2. Min ba'd, verese-i müteveffâ kibâr olub mâdem ki, anlar cânibinden *kısmet* taleb eylemeyeler ve müteveffânın metrûkâtın yazmayalar, eyle olsa bu husûs içün beğlerbeğilikde vâki' olan sancakların beğlerine ve kâdîlerine alıkâm-ı şerife verilüb anda sana irsâl olundu.

3. Buyurdum ki, Gönderüb tenbîh ve te'kîd eyleyesin ki, ahâli-i Memâlik-i Mahrûseme bu emr-i adâlet-te'siri bildürüb i'lâm ve i'lân eyleyeler ki, fermân-ı celîl'ül-kadrim mûcibince *kassâm tâifesi* merfû' ve maktû' olduğunu âmme-i nâs bilüb min ba'd anın gibi müteveffâ vâki' oldukda kısmet ihtiyâc olmadan ve taleb dahi vâki' olmadan varub *cebr ile kısmet* eylemeyeler ve resm-i kısmet taleb eylemeyeler.

4. Meğer ki, müteveffânın evladı sığâr ve eytâm olub yazılub kısmet olmamağla hukûk-ı eytâm zâyi' ve telef olmak lâzım gele, ol vakit varub kısmet eyleyüb emvâl-i eytâmı nakîr ve kıtmîr yazub defterler eyleyeler[1].

5. Amma ol bâbda dahi adâlet eyleyüb ednâ bahâsı olanları a'lâ kıymete dutub dahi zulüm ve te'addî eylemeyeler. vech-i meşrûh üzere yazılub defter olundukdan sonra âdet-i kadîme muktezasınca resm-i kısmet alub zabt eyleyeler.

6. Bu vechile fermân-ı şerifimi her bir kâdînin kazâsında ve bazarlarında bildürüb ve cümlesinin sicillâtlarına kayd etdürüb te'kîdât eyleyeler ki, her zamanda mazmûn-ı adâlet-makrûnıyla amel eyleyüb min ba'd hilâfına cevâz göstermeyeler.

7. Ba'del-yevm bu husûsun âmme-i ahâli-i memlekete i'lâm ve i'lânı ve emr-i şerif-i vâcib'ül-ittibâ'ımın infâzı ve icrâsı sancakbeğleri zimmetlerinde olmuşdur. Şöyle ki, birinin min ba'd sancağından Dergâh-ı Sa'âdet-destgâhıma kısmet olundu, emr-i şerif icrâ olunmadı deyü şikâyet oluna, günâh ol sancakbeğinden bilinüb bu bâbda vâki' olan özri aslâ ve kat'â makbûl olmak ihtimâli yokdur. Ana göre bildüresin. Bâb-ı te'kîdât ve tehdîdâtda dakika fevt eylemeyesin.

Şöyle bilesin.

---

vletindeki insan hakları ile, vatandaşının kendisinin mülkü ve malı olarak gören, Avrupa ve diğer dünya devletlerinin durumlarını, bu açıdan kıyaslamak bile, abes kaçacakatır.

1 Bu maddede, hangi hallerde kassâmların, mirasçıların talebi olmadan taksim ameliyesine girişebilecekleri tanzim olunmaktadır.

Resm-i Kısmet Kanunnâmesi, Bâyezid Kütp. Veliyyüddin Efendi, No: 1970, Vrk.64/a-65/a

Resm-i Kısmet Kanunnâmesi, Bâyezid Kütp. Veliyyüddin Efendi, No: 1970, Vrk.64/a-65/a

ورثهٔ متوفی کبار اولوب مادامکه انلر جانبندن قسمت طلب
ایلمیه‌لر ومتوفینک متروکاتن بازمیه‌لر ایله اولسه بو خصوصده
بکلربکیلکلرده واقع اولان سنجاقلرک بکلربکیلرینه وقاضیلرینه
احکام شریفه ویرلیوب انلر سکا ارسال اولندی بیوردمکه
٣ کوندروب تنبیه وتأکید ایلیه‌سنکه اهالی ممالک محروسهٔ
بو امر عدالت تأثیری بلدروب اعلام واعلان ایلیه‌لرکه فرمان
جلیل القدرم موجبنجه قسام طائفه‌سی مرتفع ومنقطع
اولدوغنی عامهٔ ناس بیلوب من بعد انلرکبی متوفی واقع اولدقده
قسمت احتیاج اولمدقن وطلب دخی واقع اولمدین واروب
٤ جبریله قسمت ایلمیه‌لر وهم قسمت طلب ایلمیه‌لر مکرکه
متوفانک اولادی صغار وایتام اولوب بازلوب قسمت
اولنمغله حقوق ایتام ضایع وتلف اولمق لازم کله اولوقت
واروب قسمت ایلیوب اموال ایتامی تقیید وقطع ایدوب
٥ دفترلو ایلیه‌لر اما اولنلر دخی عدالت ایلیوب اذن بابلر
اولنلری اعلا قسمت طوتوب دخی ظلم وتعدی ایلمیه‌لر
وجه مشروح اوزره یازلوب دفتر اولندقدنصکره
عادت قدیمه مقتضاسنجه رسم قسمت الوب ضبط ایلیه‌لر
٦ بو وجهله فرمان شریفم هر برنک قضاسنده
بازارلرده بلدروب وجمله سنک سجلات نظرینه قید
ایتدروب تأکیدات ایلیه‌لرکه هر زمان مضمون عدالت
مقرونیله عمل ایلیوب من بعد خلافنه جواز کوسترمیه‌لر

٧ بعد الیوم بو خصوصده عامهٔ اهالی مملکتمه اعلام
واعلان وامر شریف واجب الاتباعمک انفاذینه واجرینه
سنجاقبکلری ذمتلرینه اولنشدر شویله که بر نیات من بعد
سنجاقلرندن درکاه سعادت دستکاهمه قسمت اولندی
امر شریف اجرا اولنمادی دیو شکایت اولنه کناه اول سنجاق
بکلرندن بلنوب بو بابده واقع اولان عذری اصلا وقطعا
مقبول اولمق احتمالی یوقدر اکا کوره بلدوروب بو باب
تأکیدات وتهدیدات ده دقیقه فوت ایلمیه‌سین
شویله بیله سن

تاضیلم برات سوادیدر

چون اعلام عالی مقام دین متین واحکام شریعت سید
المرسلین اعلا واجرا قلنمانجه اعالی درجات سلطنته
اعتلا ومصاعد معارج خلافته ارتقا میسر ومتصور
اولمیوب مبانی دولت وقواعد عزت وحشمته دخی تشیید
دعایم شرع مستقیم وتمهید قوایم دین متین استحکام
واستقرار بولماز لاجرم ابتهاج جمهور وابتهال
مطالب جملهٔ ملت وترتیب درایع شرایع وتکمیل مذاهب
مشاغل وتعیین مسالک مناسک ائمهٔ کرام وتبیین وجوه
حقوق خواص وعوام ایچون بر حاکم کامل وعادل وفاضل
نصب وتعیین اولنمق مهم ومناسب بلکه واجب ولازم
اولوب واشبو دارندهٔ توقیع رفیع عالم مطاع لطفی

V- *ANADOLU EYÂLETİ SİYÂSETNÂMESİ (36)*

1- Hukukî Tahlili Ve Nüshaları

Siyâsetnâme kelimesinin, mevcût hukukî hükümleri tatbik etmeyen ve onlara aykırı hareket edenlere ve özellikle de şer'î hükümlere aykırı olarak ma'siyet işleyenlere karşı, icrâ kuvvetinin tedvîn yoluna gittiği ve bir kısım ta'zir cezâlarını ilâve ederek tedvîn ettiği bir çeşit tatbikât kanunu manasını ifade ettiğini söyleyebiliriz. Bu Siyâsetnâme'de de, geçen ciltte neşr ettiğimiz *Manisa Siyâsetnâmesi*nden ve daha evvel yayınladığımız *Aydın Siyâsetnamesi*nden anlaşılacağı üzere, hususan hırsızları ve ehl-i fesâd ile ehl-i şenâ'atin te'dib edilmesi ile alakalı teşdîdî hükümleri ihtivâ etmektedir. Her ne kadar, açıkça Anadolu Eyâletine ait olduğu yazılı bulunmasa da, daha evvelki siyâsetnâmelere çok benzemesi, bizi böyle bir tasnife götürmüştür[1].

Elimizdeki umumî Siyâsetnâme, 935/1528 tarihinde tedvîn olunmuştur ve elimizdeki tek nüshası, *Bâyezid Kütüphânesi, Veliyyüddin Efendi, No: 1970, Vrk. 66/a-68/a*'da bulunmaktadır.

2- Siyâsetnâmenin Metni

"Nişân-ı hümâyûn yazıla;

.....Sancağıbeği -Zîde 'ızzuhû-, zikr olunan sancağa müte'allık *hırsuz*ların ve *ehl-i fesâd ve şenâ'at*in siyâseti bâbında Bâb-ı sa'âdet-me'âbmdan *Siyâsetnâme* taleb etmeğin işbu *Siyâsetnâme-i Hümâyûnı* verdüm ki;

1. Mazmûnunı mukaddemâ ol sancağ a müte'allık şehirlerde ve karyelerde nidâ edüb halka i'lân eyleye. Ba'de'n-nidâ her kimden hırsuzluk ve fesâd zâhir olursa, ol yerün kâdîsi ma'rifeti ile siyâsetnâme mûcibince hakkından gele.

2. Meselâ kız ve oğlan çeken kimesnenin ve hıyânetle bir ecnebinin evine giren kimesnenin ve avret ve kız çekmeğe bile varan kimesnenin *imciğ*ini[2] keseler.

3. Kız ve avret çeküb güç ile nikâh edene cebr ile boşadub nikâh edenin sakalların kesüb muhkem let edeler[3].

---

1 Krş. **Osmanlı Kanunnâmeleri**, II, 169-171 (**Aydın Eli Siyâsetnâmesi**); III, 191-194 (**Manisa Sancağı Siyâsetnâmesi**).

2 Ba'zı nüshalarda zeker yani erkeğin tenâsül uzvu demek olan içmik kelimesi zikredilmiştir. Bundan da aynı mana kasdedilse gerektir (Krş.**Osmanlı Kanunnnâmeleri**, III, 89, dn.1).

3 Siyâsetnâmenin bütün hükümleri, Umumî Kanunnâmenin Birinci Bâbının bazı hükümlerini özetlediğiniden ayrıca izah ve tafsîle girmiyoruz.

4. Ve avret ile dutulanın şer'an siyâseti ne ise, icrâ edeler[1].

5. Ve adam öldüren kimesneyi öldürdüği adamın yerine öldüreler.

6. Ve esir uğurlayanı ve esir ayardanı ve dükkân açanı ve bir kaç kerre hırşuzluğı zâhir olan kimesneyi asalar[2].

7. Ve *pezevenklik* edenin alnında dağ edeler.

8. Ve bir bölük halk içinde adam ölse, tehdîd edüb hırsuzı[3] bulduralar; bulmazlar ise ol halkı dutub habs edeler. Dahi Dergâh-ı Mu'allama bildüreler. Fermân-ı hümâyûnunm anların bâbında ne vechile sâdır olursa, mûcibince amel edeler.

9. Köy veya mahalle içinde adam ölse veya kârbân basılub hasâret olsa veyahud bir köy arasında *uğurluk* veya *harâmîlik* olsa, elbette hırsuzı bulduralar, çıkaralar.

10. Ve bir kimesnenin evinde veya elinde uğurluk nesne bulunsa, satun aldı ise satanı bulduralar; bulunmaz ise, müttehem ise işkence edeler. Meğer ki , bulıcak kâdîye teslim veyahud yabanda bulduğunu isbât ede. Ammâ işkencede ihtiyât edeler ki, kabl'es-sübût telef-i nefs olmaya. Eğer işkencede ölürse, da'vâsi sorulmaya.

11. Ve *kârbânsaraycılar* emîn ve mu'temed kimesneler olub her sabah kârbânsaraya halkına icâzet vermeden kârbânsarayda konan halkdan istifsâr edüb kimesnenin rızkı ve esbâbı serika ve nehb olmaduğun ma'lûm ve tahkik etdikden sonra kârbânsaray kapusın açub halkı salıvere. Eğer kârbânsaraycı bu ma'nâyı etdükden sonra halka destûr vermiş olub sonra kârbânsaray halkından ba'zı rızkım ve esbâbım uğurlandıderse, mesmû' olmaya. Eğer kârbânsaraycı ol ma'nâyı etmeden halka destûr vermiş olub ol gece kârbânsarayda konan halkın uğurlanmış olursa ki, uğurlanduğı muhakkak ola, kârbânsaraycıdan çünki gaddârlık oldu, kârbânsaraycıya ol uğurlanan nesnenin kıymeti tazmîn oluna.

12. Eğer *kârbânsaraydan nesne uğurlanmak* kârbânsaray taşradan delinüb alınmağla olursa, taşradan mazınne ve müttehem olanları dutub tehdîd edüb hırsuzı bulub alduğı rızkı ve esbâbı buldurub şer' ile sâhibine teslim edeler. Ve eğer içerüde olan halkın taşrada olan hırsuz ile kavli ve ittifâkı olmak tevehhüm olunursa, içerüde olan halkdan mazınne olanları dahi dutub *şer' ile ve örf ile teftîş* edüb tehdîd edüb hırsuzı bulduralar. bulunmazsa kârbânsaray mahalle içinde olursa mahallede uğurluk olıcak hüküm ne ise, kârbânsarayda dahi öyle ola.

13. *Yan kesen*in ve *adam bıçaklayan*ını, eğer bıçaklamak âdeti ise, elin keseler; âdeti değil ise kollarına bıçak sancub gezdüreler.

14. Bir kişi anasın veya atasın ve sâir akrabâsından birin öldürse, emr-i şer'-i kavîm nice ise eyle ola.

---

1 "**Şer'an siyâseti**" kelimesinden kasıt, şer'î had cezasıdır. Zaten siyâset kelimesi, şer'î cezaların icrâsına dendiği gibi, ilâveten ta'zir cezası ile insanların ma'sıyetten alı konulmaları gayesini güden icrâî tedbirlere de denir. Bunun şer'an siyâseti, celd veya recm cezasıdır. Başka kanunlarda bu durum tasrih edilmiştir.

2 Bu maddedeki asma cezaları, tamamen siyâseten katl grubuna girmektedir.

3 Bu kelimenin yerinde "kâtili" kelimesi bulunsa gerektir.

15. Şehirlerde ve köylerde olan evlerde od korlar; uvak devek esbâb yanar; şer' ile sâbit olmayub bir kimesneye töhmet etseler, tehdîd ile hırsuzı bulduralar. Ve eğer kasd ile etmiş olsalar, asalar.

16. Ve *yeni giyen*leri yasak edüb ilden süreler.

17. Hırsuz sipahi tâifesinden ise ve siyâsete müstahak olursa, habs edüb arz edeler.

18. Ve eğer örf ile bir kimesnenin hırsuzluğı zâhir olursa, kâdî olan kimesne ehl-i örfe hüccet verüb o hüccet mûcibince asılmağa müstahak olanı asa veya kat'-ı uzva müstahak olanı kat'-ı uzv ede. Kâdî bu bâbda mâni' olmaya ve isyâseti te'hîr etdürmeyüb günâh olan yerde etdüre[1].

19. Ve hırsuz tâifesi işkencede ikrâr etse ve alâyim dahi delâlet etse, ol *ikrâr* mu'teber ola.

20. Eğer bir hırsuz dutulub hırsuzluğı ma'lûm olub ol bir kimsene içün şerîkim derse, ol kimesne *levend* ve *müttehem* kimesne ise, *işkence* edeler. Eğer müttehem değil ise, mücerred hırsuzun sözüyle işkence etmeyeler.

21. Ve yaya ve müsellem ve yörük ve doğancı ve vakıf ve mülk olsun, hırsuz kaçub anların içine girse, hırsuzı anlara bulduralar, alalar. hırsuzı vermezler ise garâmetin çekerler. Ve hırsuzın alduğun anlara ödedeler. Eğer hırsız bunlardan birisinden olursa, siyâseti sâirler gibi ola, şöyle bileler.

Fî 15 Cemâziyelâhir Sene 935

---

1 Bu maddede de açıkça görüldüğü gibi, siyâseten katl kararına ihtiyâç duyan icrâ organı mutlaka yargılama ve kâdinin kararından sonra bu cezayı infâz edebilmektedir. Ayrıca had cezalarının icrâ organı tarafından icrâsına siyâset eylemek dendiği de bu maddede zâhir bir şekilde izah edilmektedir.

Anadolu Eyâleti Siyâsetnâmesi, Bâyezid Kütp. Veliyyüddin Efendi, No: 1970, Vrk.66/a-69/a

Anadolu Eyâleti Siyâsetnâmesi, Bâyezid Kütp. Veliyyüddin Efendi, No: 1970, Vrk.66/a-69/a

ندوکی رزقی واسباب بولندوربه شرع ایله صاحبنه تسلیم
ایده‌لر واکر بجروده بولنان متلفات طشره‌ده اولان خرسوزلر
...لی وانتفاقی اولمق توهم اولنورسه اجروده اولان
خلقدن مظنه اولندی دخی طوتوب شرع ایله وعرف ایله
تفتیش ایدوب تهدید ایدوب خرسوزی بولدوره‌لر بولنمز
کاربان سرای محله بجنک اولورسه محلات اوغورلوق
۱۳ ویجوق حکم ایسه کاربان سرایده داخی ایله اولا یانکسانک
ودم بیجقلیانک اکر بجقلق عادتی ایسه الن کسه‌لر عادتی
۱۴ دکل ایسه قوللرینه بجقانی صاجوب کزدوره‌لر برکیشی
اناسن ویا اتاسن وسایر اقرباسندن بربن اولدوره
۱۵ امرشرع قونم بجا ایسه ایله اولا شهرلرده وکویلرده اولا
اولورده اودقیرلر اوا دوک اسباب شرع ایله
ثابت اولمیوب برکسنه‌یه تهمت اتسه‌لر تهدید ایله
خرسوزی بولدوره‌لر واکر قصد ایله امتش اولسه‌لر صدکر
۱۶ وبکی کیکلری یساق ایدوب ایدن سوره‌لر خرسوز سپاهی
۱۷ طایفه‌سندن سیاسته مستحق اولورسه حبس ایدوب عرض
۱۸ ایده‌لر واکر عرض ایله برکسنه‌نک خرسوزلغی ظاهر اولورسه
قاضی اولانکسنه امانا عرفه حجت ویروب اوحجت موجبنجه
اصلمغه مستحق اولانی اصه ویا قطع عضوه مستحق اولانی
قطع عضو ایده قاضی بو بابده مانع اولمیه وسپاهی
۱۹ تاخیر ایندرمیوب کنا اولان یرده ایتدوره وخرسوز

طایفه‌سی شکنجه‌ده اقرار اتسه وعلامت دخی اولانسه
۲۰ اول اقرار معتبر ولا ... خرسوزدو ولنوب خرسوزلق
معلوم اولوب اولبرکسنه ایجون شرع دیرسه اولکسنه
لو بندر متهم کسنه ایسه انشکنجه ایدن واکر متهم دکل ایسه بجرد
۲۱ خرسوز سوزیله شکنجه اتمیه‌لر ویا اوسلم وبیورلنه
وضعا ایجی ووقف وملک اوسوندن خرسوز قاجوب اولرینه
ایجنه کیرسه خرسوزی الدربولدوره‌لر الانلر خرسوزی
ویرمزلرسه غرامتن چکرلر وخرسوزک ندوکن ندر
اووده‌لر اکر خرسوز بولنلر اثبر سنک اولورسه سیاستی
سایرلرکبی اوله شویله بیله‌لر تحریرا فی اواسط شهر ... ۹۳

دوشیرمه اوغلانی ایچون

نشان همایون یازلیه که قدیم الایامدن ممالک محروسه‌مدن
یکیچریلک ایچون اوغلان التمق قانون معین وعادت
معتاد اولمغین اولرینه وارلیمتانده اوخری سنجاغی
قاضیلرندن اوغلان جمع اولنمه‌سن امر ایدوب دیرکاه
معلامدن روم ایلی عجمی اوغلانلری یاباشیلرندن مصطفی
زید قدره دیمی ارسال ایدوب الینه اشبو حکم همایونم لازم
الاتباعمی ویردوم ویبوردم که مذکور ذکر اولنان قاضیلقلر
وارد دقده هر قاضیلقده اولان ایلده وکونه تنبیه
وتاکید وتهدید ایلیوب قراده وبلاده وخاصلرده
واوقافده وسپاهیلقلرده والحاصل هیچ برفردی الی قومیوب

VI- DOĞANCILAR KANUNNÂMESİ (37)

1- Nüshaları Ve Hukukî Tahlili

Osmanlı Devletinde her şey gibi *avcılık* da belli bir teşkilâta sâhipdi. Padişahlarla birlikte ava giden veya sarayda av kuşlarına bakan yahut da taşrada Saray için av kuşu yakalayan ve yetiştirenlere *avcılar* denmekteydi. Osmanlı Devletindeki avcılar sınıfını üç kısma ayırmak mümükündür:

Birincisi; *Ulûfeli avcılar*dır. Bunlar, ya yeniçeri ocağından veya saraydan olurlardı. Ocaktan olanlar, iki sınıfdı. Biri, sekbân bölüklerinin içindeki 33. bölüktü. Bunlara *avcı* veya *şikârî*, komutanlarına ise *ser-şikârî* denilirdi. Bunlar, Padişahlarla beraber ava giderlerdi.

İkincisi; *Tîmârlı avcılar*dır. Bunlar, muhtelif orta ve bölükler efrâdı arasında bulunan avcı veya şikârîlerdir. Hepsi birden avcıbaşının emrindeydiler. Tîmârlı avcılara *hâssa kuşbâzları* denilirdi. Bunlar da kendi arasında *doğancı, çakırcı, şahinci* ve *atmacacı* şeklinde guruplara ayrılırlar ve bulundukları bölgelerde arpalık şeklinde tîmâr veya ze'âmet tasarruf ederlerdi. Doğancılar, *Hâne-i Bâzyân* denilen *Doğancı Koğuşu*nda kalırlardı. Başlarına *doğancıbaşı* deniliyordu. Osmanlı Padişahları IV.Mehmed'den sonra av ile meşgul olmamışlardır. Ancak teşkilât biraz daha devam etmiştir. Üsküdar'daki *Doğancılar Meydanı* kuş besliyen avcıların meydanı olup hâlâ aynı adla bilinmektedir.

Üçüncüsü; Kanunnamenin asıl mevzusunu teşkil eden *mu'âflı avcılar*dır. Bunlar da kendi aralarında, *yuvacı*, *kayacı*, *tülekçi* ve *yavrucu* gibi sınıflara ayrılmaktaydı. Bunların bir kısmı sarp ve kayalık yerlerde yuvaları arayıp bulur (yuvacılar ve kayacılar), bir kısmı onlara bakar, yavruların büyümesini ve kanatlanmasını sağlardı (tülekçi ve görünccüler gibi). Bu hizmetlerine karşılık, emirlerine verilen çiftliklerde tasarruf ederlerdi. Vergiden mu'âf olurlardı[1].

935/1528 tarihinde tedvîn edildiği açıkça anlaşılan bu Kanunnâmenin elimizde ulaşabildiğimiz tek nüshası mevcuttur. O da, *Bâyezid Kütüphânesi, Veliyyüddin Efendi, No: 1970, Vrk. 70/a-72/a*'da bulunmaktadır. Tesbitlerimize göre henüz neşr edilmemiştir. Kanunnâme, *Taraklu-Borlu* Kâdîsine hitâben yazılmışdır. Taraklu-Borlu, Kastamonu Sancağına bağlı bir kazâ merkezidir[2]. Bugün kullanılan adı, Safranbolu'dur. Kastamonu'nun batısına düşmektedir[3] Aslında Safranbolu, Zağferanbolu şeklindedir. Halk dilinde Safranbolu olarak kullanılmaktadır. Başta Koca İli, Bolu, Kastamonu ve Kengırı sancakları olmak üzere, bütün Anadolu Eyâletindeki avcıları ilgilendirdiğinden Anadolu Eyâleti Kanunnâmeleri arasına almayı uygun bulduk.

---

1 Tafsilâtlı bilgi için bkz.Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lügati**, 24-25; Pakalın, **Tarih Deyimleri**, I, 470

2 Krş. Şemseddin Sami, **Kâmûs'ül-A'lâm**, IV, sh. 2415, 3004; Burada Taraklu'nun Geyve'ye bağlı bir nâhiye merkezi olduğu belirtilmektedir ki, Taraklu Borlu'dan farklı bir mahaldir.

3 Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, I, 82

2- Kanunnâmenin Metni

DOĞANCI HUSÛSI İÇÜN YAZILMIŞDIR

Taraklu-Borlu Kâdîsine bir hüküm ki;

1. Şimdikihâlde *doğancı tâifesi*nin ahvâlleri ve defterleri müceddeden yazılub görülmesi lâzım ve mühim olmağın zikr olunan tâifeden *Koca-İli* ve *Bolu* ve *Kastamonu* ve *Kengırı* Sancaklarında olanların ve dahi ahvâllerin yazub defter etmeği emr edüb buyurdum ki;

2. Hükm-i hümâyûnum varub vusûl buldukda, aslâ bir ân te'hîr ve terâhî etmeyüb bu husûsa mübâşeret edüb zikr olunan sancaklarda bil-fi'il hizmet eden *yuvacı*dan ve *kayacı*dan ve *tülekçi*den ve *görünccü*den ve *zağanos* ve *bülbülân* ve *benceri* (?) ve *seyfî* ve *çakır* sayyâdlarından ve tuzakçıladan ne mikdâr doğancı varsa, eğer tîmâr tasarruf ederler ve eğer çiftlik tasarruf ederler ve eğer *mu'âfiyetle hizmet* ederler, bil-cümle *şikâr kuşları*na hizmet eder ne denlü kimesneler var ise, nidâ etdürüb getürdüb dahi her birinin tîmârlarının ve çiftliklerinin hâsılları ne denlüdür? Ve isimleri ve hizmetleri nedür? Ve çakırdan ve ve zağanosdan ve bülbülândan ve seyfîden ve sair envâ'-ı cins doğandan vahşî doğanlar ne yerde ve ne nâhiyede ele girer? Ve bil-fi'il hizmetde olan sayyâdlar, anın gibi vahşî doğanları ne mahalde ve kangı nâhiyede sayd ederler? Ve bundan gayrı eğer çakır yuvalarıdır ve eğer şahin ve sair doğan yuvalarıdır ne yerdedir ve ne nâhiyededir ve ne dağdadır? Ve ol yerlerün ve dağların ve yuvaların isimleri nedir ve iştihârları ne iledir? ve *yuvacılar* ve *kayacılar* aldıkları doğan yavruların kangı yoldan ve ne mahalden alurlar? El-hâsıl vech-i mezkûr üzere doğancı olan tavâifden ellerinde hükümleri ve berâtları ve mu'âfnâmeleri olanları aslı ve sıhhati üzere yerlü yerinden mufassal ve meşrûh yazılub defter edüb mu'accelen defteri atebe-i ulyâma getürüb teslim edesiz[1].

3. Ve vâki' olan *doğancı*lardan emrim üzere isimlerin deftere kayd eyledüğün kimesnelere ana göre tenbîh eyleyesin ki, her biri gelüb çakırçılarımbaşıdan tezkire alub berâtların ve hükümlerin Dergâh-ı Mu'allamdan tecdîd edeler.

---

1 Bu maddede yer alan bazı ıstılâhları kısaca izah edelim:

- **Sayyâd:** Avcı demektir. Sayd ise, av manasını ifade eder.

-**Yuvacı:** Mu'af avcılar gurubunda yer alan bir avcı sınıfıdır. Avlanacak kuşların yuvaları ile meşgul olur.

- **Kayacı:** Vahşî kuşların hangi kayalarda ve nerelerde yaşadığı ve nasıl avlanacağı üzerinde duran bir mu'âf avcı sınıfıdır.

- **Tülekçi:** Tülek kelimesi, ava alıştırılmış veya tüy değiştirmiş av hayvanlarına denir. Tülekçi ise, vahşî kuşları ava alıştıran avcı sınıfının adıdır (**Tarama Sözlüğü**, V, 3868-3869)

- **Görünccü:** daha önce izah edilmiştir. Bir avcı sınıfıdır.

- **Benceri:** Bu kelimeyi tam okuyamadık ve anlayamadık.

- **Seyfî:** Bu kelime, sîfî tarzında da okunabilir ve bizim tesbitlerimize göre kılıçbalığı demektir. Kanunnâme ile olan münâsebetini tam anlamış değiliz (Krş.**El-Müncid**, s-y-f maddesi)..

4. Şöyle ki, emrim üzere cümle *doğancıların tîmârları ve çiftlikleri* yazılub defter olub defter südde-i sa'âdetime geldikden sonra zikr olan doğancı tâifesinden her kim gelüb tecdîd-i berât eyleyüb ve mu'âf-nâme hükümlerini getürüb Dergâh-ı Mu'allâma arz etmeyeler. Sonra anların gibilerin hükümleri ve berâtları ile amel olunmayub ellerinden alınub kapuma gönderilüb ve tîmârlarından ve çiftliklerinden aldıkları hâsılları mevkûfa zabt olunmağ içün vilâyet kâdîlerine hükümler gönderilür. Ana göre mukayyed olub ihmâl ve müsâhele etmeyeler.

5. Ve *doğancı tâifesi*nin vech-i mezbûr üzere el-ân hizmetde olanlardan gayrı sâbıkda zikr olunan tavâifden olub ellerinde berâtları ve mu'âfnâmeleri bulunan ve bil-fi'il ma'zûl ve müteka'id olanların dahi berâtlarına ve hükümlerine nazar edüb ahvâlini mufassal yazub sılılıati üzere başka defter edesin ki, anların dahi ahvâlleri ma'lûm olub vakt-i hâcetde anların husûsunda dahi ol defter ile amel oluna.

6. Ve zikr olunan sancaklarda bil-fi'il vahşî doğanlar sayd olunan yerlerden ve doğan yavruları alınan yuvalardan gayrı ba'zı mevâzı'da eyü şahin ve âhar doğan yuvaları ve yarar doğanlar ele girer yerler olub amma ol mahallerde yuvacılar ve kayacılar ve sayyâdlar yoğ imiş. İmdi yürüdüğün yerlerde bu husûsı dahi tetebbu' ve tefahhus edüb göresin. Vâkı'â ba'zı yerlerde yarar doğanlar ve eyü doğan yuvaları olub ol mahallerin yuvacıları ve kayacıları ve sayyâdları olmayub şimdi yuvacılar ve kayacılar ve sayyâdlar ta'yîn olunmak nâfi' ve münâsib yerler ise, ol asıl yerlere ve yuvalara bil-fi'il hizmetde olmayub kadîmî yuvacı ve kayacı ve sayyâd olanlardan ve anların oğullarından ki, kimesnenin ra'iyyeti olmaya, yuvacılar ve kayacılar ve sayyâdlar ta'yîn eyleyüb kendülerin isimlerin ve ol ta'yîn olundukları mahallerin ve yuvaların ne nâhiyede ve ne dağda idüğün başka defter edersin. sonra ol bâbda dahi ne vechile olmak emr olunursa, ana göre amel oluna.

7. Ve mezkûr olan sancaklarda ne mikdâr *doğancıbaşıları* var ise, her birinin doğancıbaşılıklarına müte'allık olan yerlerde vâki' olan *tuzakçılar*dan ve yuvacılardan işbu seneye gelinceye değin doğancıbaşılarımın her birisi üçer yıldan berü doğanın her nev'inden kaç doğan almışlardır ve kaç cenâh doğan sayd etmişlerdir ve ne bahâya satılmışdır? yerli yerinden dikkat ve ihtimâm ile tetebbu' ve tefahhus edüb ma'lûm edinüb bu husûsı dahi başka defter edüb südde-i sa'âdetime geldikde arz edesin.

8. Bu husûslarda gereği gibi cidd ü ikdâm ve sa'y ü ihtimâm edüb ihmâl ve müsâheleden ve bu bahâne ile kimesnenin nesnesin alınağa tama' olunub cüz'î ve küllî bir akçesi ve bir habbesi alınmakdan ziyâde ihtiyât ve ihtirâz edesin.

9. Zikr olunan doğancı tâifesinin vech-i mezbûr üzere ahvâlleri yazılub defter olmak bâbında sana mu'âvenet ve muzâheret etmek içün vilâyet kâdîlerine müstakil hükm-i şerif gönderilmişdir. Ana göre amel oluna ve edesin.

10. Ve mezkûr olan sancaklarda olan *doğancıların ahvâli* vech-i meşrûh üzere yazılub defter olmak bâbında doğancıbaşı bile mübâşeret ede.

Şöyle bileler, alâmet-i şerife i'timâd kılalar.

Tahrîren Fî 9 ..... sene 935

Doğancılar Kanunnâmesi, Bâyezid Kütp. Veliyyüddin Efendi, No: 1970, Vrk.70/a-72/a

طوغانجی قانوننامه‌سی بیانندهدر

١ طوغانجیلر طایفه‌سنه حکم که شمدیکی حالده طغانجی
طایفه‌سنک احواللری ودفترلری تجدیداً یازیلوب کورلمسی لازم
ومهم اولمغین ذکر اولنان طایفه‌دن قوجه ایلی وبولی وقسطمونی
وکنغری سنجاقلرنده اولانلرک ودخی احواللرین یازوب دفتر
٢ ایتمک امر ایدوب بیوردم که حکم همایونم واروب وصول بولدقده
اصلا بر آن تأخیر ایتمیوب بو خصوصه مباشرت ایدوب
ذکر اولنان سنجاقلرده بالفعل خدمت ایدر بولنان
وقپاجیلر وتویغونجیلر وکرکنجیلر وزغنونجیلر وطبلبازجیلر وچقرجی
وسیقجی وچاقر صیادلرندن وطوزاقجیلردن متعدد طغانجی
وارسه اکر تیمار ایله تصرف ایدرلر واکر چفتلک تصرف ایدرلر
واکر معافنامه ایله خدمت ایدرلر بالجمله شکار قوشلرینه خدمت ایدر
ندکلو کمسنه‌لر وارسه نه ایدوب کوروب دخی هر برینک
تیمارلرینک وچفتلکلرینک حاصللری نه‌دکلودر واسملری
وخدمتلری نه‌در وچاقردن وزغنوردن وطبلبازدن وسیقیدن
وسایر انواع جنس طغانلردن وحتی طغانلرنه یرده ونه
ناحیه‌ده اله کیررل وبالفعل خدمتده اولان صیادلر اتلرکی
وحتی طغانلرینه محللرده وقنغی ناحیه‌ده صید ایدرلر وبونلردن
غیری اکر چاقر بولورلر واکر شاهین وسایر طغانلر
بولورلر نه یرده درونه ناحیه‌ده درونه طاغده دروا اول
یرلرک وطاغلرک ویوالرک اسملری نه‌در واشجارلرینه
ایله در ویواجیلر وقپاجیلر الدقلری طغانلر یازیلرین
٣ قنغی یولدن ونه محلدن الورلر والحاصل وجه مذکور اوزره
طغانجی اولان طوایفک اللرنده حکملری وبراتلری ومعاف
نامه‌لری اولنلرینک اصلی وصحیحی اوزره یازلوب یرندن مفصل
ومشروح یازیلوب دفتر ایدوب مجملا دفتری عتبه علیا
کوندروب تسلیم ایدهسز وواقع اولان طغانجیلردن

امرم اوزره اسملرین دفتره قید ایدوب کمسنه‌یه بر کونه
شبهه قلمیه‌سنکه هر برینی کلوب حاجتلرم نشیده ذکره
الوب براتلرین وحکملرین درکاه معلامده تجدید ایدرلر
٤ شویله که امرم اوزره جماعت طغانجیلرینک تیمارلری وچفتلکلری
یازیلوب دفتر اولنوب دفترسنک سعادته کلدکدنصکره
ذکر اولنان طغانجی طایفه‌سندن هر کیم کلوب تجدید برات
ایلیوب ومعافنامه حکملرینی کتوروب درکاه معلامه عرض
ایتمیه‌لر صکره اللرنده کیلرک حکملری وبراتلری اعمال اولنمیو
اللرندن الوب قبول اولنمیه وتیمارلرندن وچفتلکلرندن
الدقلری حاصللری موقوف اوله ضبط اولنمیه عجلت ولاینقلمیه
حکملر کوندریلور انکا کوره مقید اولوب اهمال ومساهله ایتمیه
٥ وطغانجی طایفه‌سنک وجه مزبور اوزره الان خدمتده
اولنلردن غیری سابقا ذکر اولنان طوایفدن اولوب اللرنده
براتلری وحکملری ومعافنامه‌لری بالفعل معزول ومتقاعد
اولنلرک دخی براتلرینه وحکملرینه نظر ایدوب احوالنی مفصل
یازوب صحیح اوزره باشقه دفتر ایدهسز که انلرک دخی
احواللری معلوم اولوب وقتنده انلرک خصوصنده دخی
٦ اول دفتر ایله عمل اولنه وذکر اولنان سنجاقلرده بالفعل
وحشی طغانلر صید اولنان یرلردن وطغانلر یاوریلری
النان یووالردن غیری بعض مواضعده یوه شاهین واقر الفنا
یووالری ویوالر طغانلری اله کیریرلر اولوبلر اول محللرده

Doğancılar Kanunnâmesi, Bâyezid Kütp. Veliyyüddin Efendi, No: 1970, Vrk.70/a-72/a

بو ایجیلر و قیاجیلر و صیادلر بوغمش ایمزی ایوز بیدوکلن
یرلرده بو خصوصی دخی تتبع و تفحص ایدوب کوره سن
واقعا بعض یرلرده اولان طغانلر بولنوب و بو طغانلر بولنور
اولنوب و محللرده بو ایجیلری و قیاجیلری و صیادلری
ولایت بوب خدمتی بو ایجیلر و قیاجیلر و صیادلر تعیین
ونمق نافع و مناسب ایسه اول اصل یرلرده بو یرلر
بالفعل خدمتده اولیوب قدیمی بو ایجی و قیاجی و صیاد
اونلردن و انلرده او علفدن که کمسنه نک تعیینی اولنمیا
بو ایجیلر و قیاجیلر و صیادلر تعیین ایلیوب کندولرک
اسملرین و اول تعیین اولندقلری محللرین و بو اولرک [illegible]
ناحیه ده [illegible] طاعنه ایدوکن یازوب باشقه دفتر ایدوب
صکره اولنا [illegible] دخی بو جمله اولمق امر اولنور [illegible]
٧ عمل اولنه و مذکور اولان سنجاقلرده ممتد ار طغانجی باشیلر
و اراسه هر بریسنک طغانجی باشیلقلرینه متعلق اولان
یرلرده واقع اولان طوزانجیلردن و بو ایجیلردن انشبو
کلنیده دکین طغانجی باشیلرینک هر بریسی او جبه [illegible] بولنور
طغانلرک هر بر عندن قاج جنس طغان المشلردر و قاج
جنس طغانی صید اتمشلردر [illegible] بها یه [illegible] برلو
یرلردن ده قت و اهتمام ایله تتبع و تفحص ایدوب معلوم
ایدیوب بو خصوصی دخی باشقه دفتر ایدوب [illegible]
٨ سعادتمه کلدکده عرض ایده سن بو خصوصلرده کرکی

کبی جد و قدم و سعی و اهتمام ایدوب [illegible]
[illegible]
و کلی برلجه سی و برجه سی [illegible] زیاده احتیاط و [illegible]
٩ ایدوسین ذکر اولنان [illegible] طایفه [illegible] وجه مزبور اوزره
احوالری یازلیوب دفتر اولمق بابنده [illegible]
انلک ایچون ولایت قاضیلرینه مستقل حکم شریفم یازلمشدر
١٠ کما کوره عمل اولنه ایده سن و مذکور اولان سنجاقلر
اولان طغانجیلرک احوالی وجه مشروح اوزره یازلیوب
دفتر اولمق بابنده طغانجی باشی ایله مباشرت ایده
شویله بیله لر علامت شریفه اعتماد قیلالر تحریرا فی ۹۴۰ [illegible]
[illegible]

نشان همایون اولدر که شمدیکی حالده حمیه قسطنطنیه
عن البلیه اولمشدر مرحوم و مغفور له جدم سلطان محمد
خان انارالله برهانه ایلیکتان بنا ایلدوکی عمارت عامره و جامع
شریف اوقافندن محروسه ادرنه ده قرق کلیسا و ویزه
و تکفور طاغی و چورلی و سلوری و خیره بولی و وقفه
عاید اولان ماده اموال و اسباب حصولی و طریق و صرف
بالجمله وقف مزبوره جمیع و جمله خصوصاتی [illegible]
یازلیوب دفتر اولنمق مهم و لازم [illegible]
مزبوره متولیسی افتخار الاماجد و الاکارم جامع المحامد

§. 3. ANKARA SANCAĞI KANUNNÂMELERİ

1- NÜSHALARI VE HUKUKÎ TAHLİLİ (38)

1356'da Orhan Bey tarafından Osmanlı topraklarına katılan ve 1360'da I. Murad tarafından tekrar fethedilen *Ankara*, XV. asrın başında Timur'un istilâsına ma'ruz kalmıştır (1402). 1404'de tekrar Osmanlıların eline geçti. Eyâlet Teşkilâtı ilk tanzim edildiği sıralarda Anadolu Eyâleti'nin merkez sancağı yani Paşa Sancağı yapıldı. Ancak 1462 tarihinde, eyâlet merkezi Kütahya'ya nakledildi ve Ankara bir sancak merkezi olarak kaldı. XVI. yüzyılda şehzâdelerin Kütahya'da ikâmetleri üzerine, Anadolu Beğlerbeği zaman zaman Ankara'da oturmaya başladı ve bir nevi eyâlet merkezi olma özelliğine döndü. Bu vasfı, 1281/1864 yılında vilâyet oluncaya kadar devam etti[1].

Daha önce, II.Bâyezid Kanunnâmeleri arasında Ankara'ya bağlı bir kazâ merkezi olan *Beğbazarı*'ına ait kısa bir kanun hükmü neşr etmiştik[2].

Ankara, iki yönlü bir sancaktır. Yani hem mülkî ve idarî bir sancak merkezidir ve hem de askerî açıdan bir yaya sancağı merkezidir. Her iki açıdan da önemli hukukî düzenlemeleri ihtivâ eden kanunları vardır. Biz burada her ikisini de vereceğiz:

Birincisi; Mülkî ve idarî bir birim olarak *Ankara Sancağı Kanunu*'dur. Bu açıdan Anakara'nın kanunu ihtivâ eden ve Kanunî devrinde hazırlanan iki tapu tahrir defteri mevcvuttur.

1) *BOA. TTD. No: 117 (457)*nolu tapu defterindeki kanun hükümleridir. Bu defterin Arapça mukaddimesine göre, bu tahrir, Gurre-i Zilhicce 929/1522 tarihinde Kanunî Sultan Süleyman'ın emriyle defter emini *Nasûh Çelebi* ve *Kâtip Pîr Muhammed* tarafından yazılmıştır. Defterde ilk Ankara Kanunnâmesini görüyoruz. Ancak defterin 509. sayfasında *Ulu Yörük Tâifesi* ile alâkalı kanun hükümleri de yer almaktadır. Barkan, sadece kanunu neşr etmiştir[3]. Bu defterdeki kayıtlara göre, Ankara Sancağının *Çubuk*, *Mürtâd Âbâd*, *Yaban Âbâd* (*Kızılca Hamam*), *Ayaş* ve *Bâcı* adlarıyla dört kazası, Ulu Yörük tâifelerinin yerleşim yerleri ve Hüdâvendigârın Haymânası mevcuttur[4].

2) Anadolu Eyâleti'nin icmal defteri olan *BOA. TTD. 438 (881)* nolu ve 935 tarihli defterde ise, diğer livâlara ait kanunlar yanında, 929 tarihli defterde yer alan Ankara Kanunnâmesi de aynen tekrarlanmıştır. Sadece tek cümlecik farkı vardır[5].

---

1 Şemseddin Sâmi, **Kamus'ül-A'lâm**, I/440 vd; **İslam Ansiklopedisi**, I/443 vd.

2 **Osmanlı Kanunnâmeleri**, II, 149-152

3 BOA. TTD. 117/1-2; Barkan, **Kanunlar**, 34.

4 BOA. TTD, 117, Vrk. 1; **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Özdemir, Rıfat, **Ankara Maddesi**,.III, 207 (Çok güzel kaleme alınmıştır.).

5 BOA. TTD. 438/336.

Bu Kanunnâmenin şer'î dayanağını, çift akçesi yani harâc-ı muvazzaf ile alakalı şer'î hükümler ile, tekâlif-i örfiyye ile alakalı, ülül-emrin sâhip olduğu sınırlı yasama yetkisi teşkil etmektedir. Diğer sancak Kanunnâmelerinden fazla bir farkı bulunmadığından, ayrıntıya girmiyoruz.

İkincisi ise, *Ankara Yaya Kanunu*'dur (Piyâdegân-ı Livâ-i Ankara). Ankara Livâsı nâhiyelerinde bulunan yayaları kaydeden *BOA. TTD. 248 (310)* nolu bu defter, Evâhir-i Zilka'de 953/1546 tarihinde Kanunî'nin emriyle defter emini *Muhammed* ve kâtip *Mustafa* tarafından tahrir edilmiştir. Tesbitlerimize göre, ilk defa yayınladığımız kısa bir Yaya Kanununu ihtivâ etmektedir[1].

II- ANKARA SANCAĞI KANUNNÂMESİ'NİN METNİ

KANUN-I LİVÂ-İ ANKARA

1. Livâ-i mezbûrda köhne defter mûcibince *çift*den otuz yedişer akçe alınub serbest olmayan tîmârların otuz birer akçesin erbâb-ı tîmâr ve altışar akçesin sancakbeği alub ve *bennâk*den dokuzar akçe erbâb-ı tîmâr ve üçer akçesin sancakbeği alurmuş. Ve *ekinlü bennâk*den on beşer akçe alınurmuş.

2. Amınâ ahâli-i kurâ zikr olan sancakbeği alduğı resmi cem' edüb ba'zı sabun ve tavuk ile nefs-i *Ankara subaşısı*na getürüb teslim ederlermiş. Zikr olan hidmet ile varmayanlarun kabul etmeyüb re'âyâyı incidürlermiş. Ol ecilden pâye-i serir-i a'lâya arz olunub zikr olan resm erbâb-ı tîmâra bütün kayd olunup sancakbeğine bedel-i âhar tevcîh olundu.

3. Ve *Bâcı Kazâsı*'nda *bâd-ı hevâ* sancakbeğine ta'yîn olunub Bâcı kazâsından mâ'adâ *serbest olmayan tîmârların* nısf-ı resm-i arûs ve cürm ü cinâyet sancakbeğine verildi. Ve Kazâ-ı Bâcı gallesin *Tâceddin*'e tevcîh olundu[2].

4. Ve *resm-i ağnâm-ı yörügân* bütüni serbest sâhib-i tîmâra kayd olunub ve mâ'adâ serbest olmayan tîmârların nısfı erbâb-ı tîmârın ve nısf-ı âharı sancakbeğine ve galle *Tâceddin*'e kayd olundu.

5. *Beyt'ül-mâl* ve *mâl-ı gâib* ve *mâl-ı mefkûd* ve *yave* ve *kaçkun* livâ-i mezbûrda bütüni sancakbeğine ta'yîn olundu.

1 BOA. TTD. 248/1-2.

2 Burada Tâceddin'den kasıt, büyük bir Veliyyullah olan Tâceddin-i Veli Hazretleridir. Ankara'ya bağlı Bacı Kazâsında da bu zatın neslinden veya tarikatından gelenler, bazı vergilerden mu'af tutuldukları gibi, bazı gelirler de bunlara ait tekye ve vakıflara tahsis olunmuştur (Özdemir, **Ankara Sancağı**, 113-114).

6. Mezkûrûn *Ulu Yörük tâifesi* âmmeten ve *Gencelü* hâssaten kadîmden *yaylak*larında ve *kışlak*larında ve *güzle*lerinde[1] oturub ve varub geldüği yollarında ve *suvad*larında kimesne mâni' ve müzâhim olmaya.

Ve şol yaylaklar ve kışlaklar ki, kimesnenin üzerine rüsûm kayd olunmamış ola, anın gibi yaylalardan ve kışlalardan ve güzlelerden rüsûm vermeyeler deyü ellerinde selâtîn-i mâziyeden hükm-i hümâyûnları vardır deyü defter-i köhnede mukayyed, yine kemâ kân mukarrer.

7. Mezkûrûn *Ulu Yörük tâ'ifesi*ni bi-esrihim[2] *ulak*dan ve gayrıdan ve *cerehor*dan ve *salgun*dan ve *hisâr yapma*sından ve *sürgün*den ve *kara tahıl*ından ve doğancıdan ve angaryadan ve fi'l-cümle mecmû' *avârız-ı divâniyye*den mu'âf ve müsellem olalar[3]. Hiç ehad bunları avârıza katmaya ve incidmeye ve üşendirmeye deyü merhûmûn *Sultan Murad* ve *Sultan Mehmed* ve *Sultan Bâyezid* ve *Sultan Selim* -Tâbe serâhum- nişân-ı şerîf verüb ve berât-ı Padişahımız -Azze nasruhû- Hazretleri mukarrer dutub bunlar efrâd-ı bi'z-zikr ev bi'l-misl[4] hilâf-ı emr min ba'd bunlara teklîf-i avârız edüb muzâyaka ve te'ab verdirmeyüb üşendirmeyesiz.

Her kim ki, eslemeyüb gerü bunlara teklif ve te'addî etmek istelerse, men' ve def' edüb memnû' olmazlarsa yazub kapuma arz edesiz, bir dürlü dahi etmeyesiz deyü hükm-i hümâyûn verilmeğin deftere sebt olundu.

---

1 **Güzle**: Bu şekilde okunuşu doğru ise, güz aylarında hayvanların otarıldıkları yayla manasını ifade etse gerektir. Ancak gözle şeklinde okunursa, hayvanların gözetlendiği ve otarıldığı yerlere dense gerektir.

2 Bi Esrihim: Tamamen ve bütünüyle manalarını ifade etmektedir.

3 Bu maddede, avârız-ı divâniyye denilen bütün vergiler sayılmıştır. Bunların izahlarını, I.cildin Mukaddimesinde ayrıntılı olarak izah ettiğimizden burada tekrar etmiyoruz.

4 Bu tabirden kasıt, bizzat zikredilenler veya zikredilenlerin hallerine benzeyenler manasıdır.

Ankara Sancağı Kanunnâmesi, BOA.TTD. No: 117, sh.1-2, 509

III- ANKARA YAYA SANCAĞI KANUNNÂMESİ (39)

*Yaya ve müsellemler*in hassa kuvveti olduğu dönemlerde, yaya ve müsellemlerin bizzat verilen hizmeti ifa etmesi temel prensipti. Bunlar, geri hizmete alındıktan sonra da, savaşçı sınıfa nisbetle daha uzun zaman hizmet etmişlerdir. Sadece yaşlılar, çocuklar, hasta ve sakat olanlar, bizatihî hizmeti ifa edemeyeceklerinden, bunların içinden yaşlı ve sakat olanlar, yerlerine bedel gönderme imkânına sâhiptirler. Bunlar bedenen eksiksiz kimselerle anlaşırlar ve onları kendileri yerlerine *bedel* gönderirler idi. Zamanla *bedel gönderme* âdeti suiistimâl edilmeye başlanmış ve daha da ileri gidilerek, nöbeti gelen yaya ve müsellemler göreve gitmek veya bedel göndermek yerine, yasakçıya *bedel akçesi* adıyla bir bedel ödeme yolunu bulmuşlardır. İşte şimdi neşredeceğimiz bu Kanunnâme, konuyla alakalı tam bir örnek hukukî düzenlemedir[1].

KANUNNÂME-İ PİYÂDEGÂN-I LİVÂ-İ ANKARA

"**1.** *Sefer-i mübârek hidmeti* içün *bedel gönderme*leri ba'zı zamanda tecvîz ve ba'zı alıyânda men' olunub ummâl ve yasakçı ta'arruzundan emîn olmadukları sebebden Âsitâne-i Sa'âdet'e arz-ı hâl edüb Dergâh-ı Mu'allâdan mezîd-i merhamet zâhir olub bedelleri tecvîz buyurulmuş; ber-mûceb-i emr-i şerif deftere sebt olunmuş.

2. Zikr olan bedellerden *bedel akçesi* alınmak âdeti var imiş. El-hâletü hâzihî zikr olan bedel akçesi fermân-ı Pâdişahî birle ref' olunduğu sebebden mezkûr bedel akçesinden gayrı sancakbeğine yayalardan âid olan mahsûl-i hâs piyâde âhirinde ve yayabaşılarına âid olacak mahsûl yayabaşılıklarının âhirinde mahsûb olub sebt ü kayd olunmuşdur.

3. Ve *yayaların ocakları*nın mahsûlı dahi yaya tahılından bâkîsi her çiftliğin âhirinde kayd olunmuşdur deyü mukayyed der defter-i köhne deyü mestûr der defter-i atîk.

4. Ve âdet-i kadîme üzerine yaya ocaklarından alınu-gelen *galle* husûsunda hükm-i pâdişâhî bunun üzerine cârî olmuşdur ki, aynıyla galle taleb edüp alalar, bahâsıçün akçe taleb etmeyeler deyü kayd olunmuş der defter-i köhne deyü mestûr der defter-i atîk."

---

1 Doğru, **Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilâtı**, sh. 24

Ankara Yaya Sancağı Kanunnâmesi, BOA, TTD. No: 248, sh.1-3

١ [illegible]

٢ [illegible]

٣ [illegible]

٤ [illegible]

§. 4- 935/1528 TARİHLİ AYDIN SANCAĞI KANUNNAMESİ (40)

I- NÜSHALARI VE HUKUKÎ TAHLİLLERİ

Selçuklu Devleti'nin yıkılması esnâsında *Sultan Alâaddin* tarafından *Aydın Bey*'e verilen ve ismini buradan alan *Aydın İli,* 792/1389 tarihinde torunu İsa Bey tarafından Yıldırım Bâyezid'e teslim edilmiştir. Aydınoğullarından Osmanlılara geçen Aydın sancağı, Anadolu Eyâletinin önemli merkezlerindendir[1].

*Aydın vilâyeti*nin tahriri hemen yapılmıştır. Ancak ilk Aydın Kanunnâmesi II. Bâyezid devrinde tanzim edilmiştir. Bu kanunnâme, arşivlerde bulunan tapu defterlerinde yer almamaktadır. Bir sûreti *Nuruosmaniye Kütp. No: 4094, vrk. 35-41*'de bulunmaktadır ve II. Bâyezid bölümünde tarafımızdan ilk defa yayınlanmıştır[2].

Kanunî devrinde ise, Aydın Sancağının, senelerce tatbik edilecek en geniş kanunnâmesi hazırlanmıştır. Konuyu biraz daha açacak olursak, Aydın Sancağı ile alâkalı hukukî düzenlemeleri ihtivâ eden defter ve kaynakları şöylece tanıtabiliriz:

1- *935/1528 tarihli ve BOA. TTD. 148 (996)* nolu tapu defterinde, Aydın Kanunnâmesinin orijinali yer almaktadır. Ancak ortadan iki yaprak eksiktir. Bu deftere göre *Aydın Livâsının kazâları* şunlardır: *Bayram Karakoyunlusu, İzmir, Çeşme, Ayasloğ (Karaçadır), Tire, Birgi, Güzelhisâr, Sultanhisârı, Yenişehir, Alaşehir, Sart, Kestel, Bozdoğan* ve *Arpaz*[3]. Birinci sayfadaki bir kanun hükmü (Müstakil) dışında, bu orijinal nüsha, Barkan hoca tarafından gözönüne alınmıştır.

2- *BOA. TTD. 166 (285) nolu ve 937/1530* tarihli defterde ilk kanunun bir sureti tam olarak mevcuttur. Bu nüsha orijinalin eksiğini tamamlamaktadır. Biz orijinal eksik olması sebebiyle bu nüshayı esas alacağız ve mukayesede diğerlerini de ihmâl etmeyeceğiz[4].

3- *Topkapı, R. 1935, vrk 158/b-166/a*'da Aydın Kanunnâmesinin tam bir nüshası mevcuttur. Değerlendirmede bu nüshada nazar-ı i'tibâra alınmıştır.

4- Tapu-Kadastro Arşivinde yer alan II. Selim devrine ait 129 (219) nolu ve 981/1573 tarihli Tapu defterinde de aynı kanunun sureti değiştirilmeden dercedilmiştir. Sadece kazalar 14'den 10'a inmiştir: *Tire, Birgi, Güzelhisâr, Sultanhisârı, Kestel, Arpaz, Bozdoğan, Yenişehir, Alaşehir ve Sart*[5].

---

1 Şemseddin Sâmi, **Kamus'ül-A'lâm**, I/512 vd.; **TDV İslâm Ansiklopedisi,** IV, sh.235-236, (**Aydın Maddesi**, Feridun Emecen).

2 Bkz. II. Bâyezit-Aydın Kanunnâmesi, **Osmanlı Kanunnâmeleri,** II, 153-168

3 BOA. TTD. 148/1-6.

4 BOA. TTD. 166(285), 365-370.

5 Ankara TK. 129 (219), vrk. 1-7.

5- Ve nihâyet *270 (167) nolu BOA, TTD.'de de (957/1550 tarihli)* Aydın Yörükleri ile alâkalı müstakil bir kanun hükmü mevcuttur. Bunu da, umumî Aydın Kanunnâmesinin sonuna ekleyeceğiz[1]. Bu kanun hükmü Ayasloğ'a tâbi *Karacalar Cemâ'at*ine ait özel durumları tanzim etmektedir ve sonradan geniş bir kanun haline getirilmiştir[2].

6- Bir diğer nüsha da *Paris Bibl.National, Turcs ms. No: 85, Vrk.154/a-161/b*'de bulunmaktadır. Bu nüsha, Tapu Defterindeki nüshanın tekrarı mahiyetindedir.

7- Elimizdeki nüshalardan biri de, *Viyana Millî Kütüphânesi, A.F.77 (Flügel 1826)'da kayıtlı Vrk. 111/b-121/a*'da yer alan nüshadır. Bunu da mukâyesede göz önünde bulunduracağız.

Kanunnâmenin hukukî tahlili üzerinde ayrıca durmayacağız. Zira II.Bâyezid Devri Kanunnâmeleri kısmında gereken tahlili yapmıştık. Sadece farklı maddelere işâret etmekle yetineceğiz[3]. Sadece şunu belirtelim ki, Aydın Kanunnâmesi, Kanun-ı Osmânî esas alınarak hazırlanan tam bir örnek sancak kanunnâmesidir.

II- 935/1528 TARİHLİ AYDIN SANCAĞI KANUNNÂMESİ'NİN METNİ

KANUNNÂME-İ VİLÂYET-İ AYDIN EL-MAHRÛSE

1. Re'âyâdan *resm-i çift* Mart'da alınur. *Tamam çift*den otuzüç akçe, nîm çiftden onaltı buçuk akçe ve *bennâk*den oniki akçe ve *kara*dan altışar akçe alınur. Ve atası yanında olan re'âyânın *mücerred* oğullarından resm alınmaz. Meğer ki, vilâyet yazıldıkdan sonra atası fevt olub atasının yeri kendüye intikal ede. Ol vakit tasarruf etdüği yerün resmin vere. Veyahud atası hayâtda iken te'ehhül edüb başka ev olsa, ol vakit bennâk resmin vere. Defterde mücerred yazıldım demek fayda vermez, ana i'tibâr yokdır.

2. Ve bir sipahinin tîmârında âhar sipahinin ra'iyyeti veyahud bir gayrı kimesne yer zirâ'at etse, *hâric ra'iyyet* kısmındandır. A'lâ yerden iki dönüme bir akçe ve evsat yerden üç dönüme bir akçe ve ednâ yerden dört dönüme bir akçe vere; ziyâde ve nâkıs vermeye.

3. Ve şehirlerde *şehir halkı* olan kimesneler şehir sınurında çiftlik tasarruf eyleseler, ne kadar yer tasarruf ederse, bütün midir nîm'midir, artuk eksik her neyse kanun üzere resmin vere, Ben şehirlüyim çift resmin yahud dönüm akçesin vermezin demek fâide vermez. İ'tibâr arzadır. Ammâ şehirlü çifti bozub ferâgat ederse çift resmi taleb olunmaya. Ol sebebden *şehirlü*ye çift resmi yazılmamışdır[4].

---

1 BOA. TTD. 270 (167), vrk. 1-7.

2 Esat Ef. No: 2362, vrk. 33/a-b; Bu Kanun III. Murad devrine ait olduğundan orada zikredeceğiz.

3 Krş. **Osmanlı Kanunnâmeleri**, II, Aydın Kanunnâmesi.

4 Bu madde, ilk şekline göre epeyce değişikliğe uğramıştır: Bkz. **Osmanlı Kanunnâmeleri,** II, 154

4. Ve *vakıf*da ve *mülk*de ra'iyyetlerinden gayrı her kim yer tasarruf ederse, kanun üzere sâhib-i mülke ve vakfa resmin vereler.

5. Ve bir *ra'iyyet fevt olub* sağîr oğlu ve çiftliği kalsa, sağîr çiftliğün hakkından gelmeyicek atan çiftliğidir deyü sipahi resm-i çift taleb eylemez. *Sağîr* yarayınca âhara verüb zirâ'at itdirüb kulluğın çekdirmek kanun-ı padişahîdir. Lâkin Livâ-i Aydın'da bunların emsâli yetimler ki, vâki' ola, atalarından kalan yerlerini sipahi ve âmiller âhara tapuya verüb hakk-ı kararı mıkdârı akçe alurlar imiş. Ve vilâyet kâdıları dahi ol kimesnelere hüccet verürler imiş; yetimler ataları yerlerinden mahrûm olurlar imiş. Bu bendeler bu asıl vâki' olduğu yerde hüccet-i kâdîye 'amel etmeyüb vücûda gelen yetimler velîleri talebleri ile ataları yerlerin defter-i cedîdde kanun-ı padişahî üzere gerü kendüler üzerlerine yazıldı. Tapulayan kimesneler sipahiye *hakk-ı karar* verdikleri akçeyi taleb eylemek isteyicek akçeyi kime verdün ise anlardan taleb eyle deyü havâle olundı.

6. Ve yetimlerden ataları yerleri için *tapu alınmak* yokdır.

7. Ve bir ra'iyyet zirâ'ate kâbil yerini üç yıl *boz komak* sipahiye zarardır. Ol zarar def'i içün üç yıl boz kalan yeri sâhibinin elinden alub gayrı kimesneye tapuya vermek örfen câ'izdir. Ammâ yerün sâhibi el verdüği tapuyı gerü kendüsi vericek sâhib-i tîmâr âhara vermeyüp gerü kendüye vere. Meğer ki, kendüsi rağbet eylemeye. Ol vakit âhara verilmek câ'izdir.

Ammâ dağ ve *kır yerler* olub veyahud su basub veyahud çeltüğe korınub her yıl zirâ'ate kâbil olmayub boz kalsa, alup gayra vermek memnûndır. Zirâ zürrâ' tarafından taksirât vâki' olmamışdır.

8. Ve bir ra'iyyetin *çift öküzü maslahatı* içün veyahud *harman yeri* içün bir kaç dönüm yeri boz koyup mer'a edinmek memnû' değil. Bu sebeb ile ne kadar yer ki, boz kala, ol tapuya verilmez.

9. Ve kadîm-üz zamandan şehirlünin ve ehl-i kurânın davarları *örü*si içün vaz' olınan yerin ekilmesi ve korunması zarar-ı 'âmdır. Ol cihetden medfû' ve memnû'dır.

10. Ve bir hâtun kişi bir tîmârda yer tasarruf edüb boz komayub tasarruf eyledüği yerün hakkından gelüb öşrin ve rüsûmun sâhib-i tîmâra edâ eylese, sonra gelen sipahi *hâtun kişi*ye yer yokdır deyü elinden alınmaz. Ammâ bir yer ki, mahlûl olsa, bir hâtun kişi el verdüği tapuyı ben verürin dese 'avrete yer vermek emr-i padişahîde yokdur.

11. Ve müteveffâ olan ra'iyyetin oğlu kalmayub kızı kalsa, kızı atasından kalan yerin hakından gelürin dise, sipahi atası yerin kıza vermek memnû'dır, vermeye, âhara tapuya vere[1].

12 Ve ra'iyyetden *tekrar öşür* şol kimesneden alınur ki, kendü sipahisinin tîmârındaki çiftliği terk edüb varub gayrı yerde zirâ'at ede. Anun gibiden tekrar öşür alınur. Feammâ üzerine yazılan yerini eküb temam hakkından gelse, andan sonra âhar yerde zirâ'at etdüği yerden tekrar öşür alınmak hayfdır.

---

1 Bu iki maddede, tasarruf hakkının intikal kâideleri tesbit olunmaktadır.

13. Ve çifte kayd olınmayanlar çifte ve çiftliğe sonradan mâlik olsalar, resm-i çift alınur. Zirâ i'tibâr arzadır.

14. Ve *çiftlik* bâbında mikdâr, hâs yerden altmış dönümdür. Ve mutavassıtül-hâl olan yerlerden seksen dönümdür. Ve ednâ yerlerden yüz otuz ve yüz elli dönüm yer bir çiftlikdir, öylece i'tibâr olınur.

15. Ve bir ra'iyyet ki, bütün çifte yazılsa veyahud nîm yazılsa, tasarrufında olan yer tafsîl olunandan ziyâde olsa, anlarun gibiden ziyâdeye nisbet hâric ra'iyyet gibi resm alınur.

16. *Dönüm* dahi tûlen ve 'arzen kırk hatvedir.

17. Ve bir ra'iyyet ki, bennâk yazılmış olsa, elinde beş on dönüm yeri olsa, anlarun gibi kimesneler hem bennâk resmin verürler ve hem tasarruflarında olan yerlere mıkdârınca hâric ra'iyyet gibi dönüm akçesin vereler. Hususâ ki, Livâ-i Aydın'da yer ziyâde kıymetlüdir. Ekseriya bennâk kayd olınan kimesnelerin tasarruflarında beşer onar dönüm yer bulınub bu mıkdârlu yere re'âyâ çift ve nîm çift kayd olınmak münâsib görülmeyüb bu minvâl üzere vaz' olundı.

18. Hâliyâ *Livâ-i Aydın*'da ba'zı re'âyâ ki, defter-i sultanî'de tamam çift yazılmışdır. Ol çift kayd olınan ra'iyyet fevt olsa beş altı nefer oğulları kalsa, cümlesi dahi evlenmiş veyahud ba'zı mücerred ve mücerredleri dahi tamam kisbe kâdirler olsa, Kanun-ı Padişahî bunın üzeredir ki, fevt olan ra'iyyetin kaç oğlı kalursa atası çiftliğine müşâ' ve müştereklik üzere mutasarrıflar olub rüsûm vermek bâbında bennâk kayd olınan bennâkin verdükden sonra elinde olan hisse yerün hissesine vâki' olan resmin vere. Meselâ tamâm çift bir ra'iyyet fevt olub ikiden ziyâde oğlu kaldı; çiftliği iki oğlu üzerine yarımşar çift kayd olınup bâki evlüsi bennâk ve kisbe kâdir mücerredi kara kayd olınub resmin vermekde âdet ve kanun budur ki, bennâk kayd olınan on iki akçe bennâk resmin ve kara kayd olınan altı akçe kara resmin vereler ve bennâk ile kara kayd olınan karındaşları ataları yerlerinden kendülere ne mikdâr yer hisse düşerse hissesine göre bir biri arasında rızalaşalar[1].

19. Ve bir ra'iyyet fevt olub müte'addid oğlı kalsa, ataları yerlerine tafsil-i sâbık üzere müşâ' ve müşterek mutasarrıf iken cümleden biri vefât eylese oğlı kalsa, hissesi oğluna intikâl eder. Ve oğlu kalmasa karındaşın yeri karındaşa intikâl eylemez. Anun gibi olıcak müteveffânın hissesi ecnebiye verilmeyüb el verdüğin karındaşları verürse karındaşlarına verile. Meğer ki, rağbet eylemeyeler, ol vakit sâhib-i tîmâr kime dilerse ana vere. Ve sipahi dahi karındaş hissesin gerü karındaşına vermekde hakk-ı kararı ehl-i hibre ma'rifetiyle ala. Muvâza'a edüb ziyâde nesne almaya.

20. Ve bir ra'iyyet ki, defterde tamam çift veyahud nîm çift yazılmışdır, ol ra'iyyetin oğlu var ve oğlunın oğlı var, ol ra'iyyetin oğlı ölse, bâdehû kendü fevt olub oğlunın oğlı kalsa, müteveffânın yeri oğluna intikal eylemek nice kanun ise oğlunın oğluna intikal eylemek dahi anun gibidir. Bu makûle husûs vâki' oldukda

---

1 Bu madde, ilk nüshaya göre ciddi anlamda değiştirilmiş ve ilâveler yapılmıştır: **Bkz.II.Bâyezid Kanunnnâmeleri**, md.18, sh. 156

oğluna deden yeridir, baban yeri değildir deyü sipahi dahl edüb elinden almaya. Ve resm-i tapu dahi taleb eylemeye[1].

21. Ve bir ra'iyyet defterde *bennâk* kayd olınub sonradan çifte kâdir olub çifte mâlik olsa, âhar ra'iyyetin çiftliğin tapulayub alsa, ol alduğı yerün resmin vere. Ve bennâk resmin dahi vere. Zirâ alduğı yer resmlü yerdir. Defterde bennâk yazıldım deyü heman bennâk resmin vermek sipahiye zarardır. Şol vakit ki, sonradan vilâyet yazıla, ol kişinin bennâkliği ref' olınub çifte yazıla, ol vakit hemen çift resmin verüb bennâk resmin vermeye. Ammâ tekrar vilâyet kitâbet oluncaya değin hem bennâk resmin ve hem çift resmin vere.

22. Ve defterde *mücerred* kayd olınan kimesneler, henüz mücerred iken çifte kâdir olub sipahiden yer tapulayub alsa, alduğı yerin resmin vere. Zirâ i'tibâr arzadır. Defterde mücerred yazıldım demek fayda vermez.

23. Ve bir ra'iyyet defterde bennâk kayd olunmuş olsa, vefat eylese, bir nice yetişmiş oğulları kalsa, kisbe kâdir olsalar, anlar resm-i kara altışar akçe vereler ve evlendikden sonra bennâk resmin vereler.

24. Ve defterde hâssa kayd olınan yerlerden rubu' alınmak kanun-ı kadîmdir. Kemâkân mukarrer. Anlarun gibi hâssa kayd olınan yerlere bağ ve bağçe etseler, bağın ve bağçenin hâsılı dahi rubu' alınur ve hâssa kayd olunan yerler tapuya verilmek kanun-ı padişâhîye muhâlifdir. Meğer ki, sipahi zamanında tapuya vere, bir âhar sipahi dahi gelicek tapusın ref' edüb gerü hâssalık tarîki ile rub'ına verür ve re'âyâ evvelki sipahiden tapuya aldım demek fâyda vermez.

25. Ve *yaya ve müsellem ra'iyyet*e müte'allık yer tutsa, *hâric ra'iyyet* kısmındandır. Kanun üzere *dönüm akçesin* verir, yerine göre. Hâliyâ işbu kanun-ı mu'teber mukarrerdir, mûcebi ile 'amel olınur

26. Ve lâkin evvel zamanda atası yanında olub kisbe kâdir olan mücerred oğlanlar *resm-i kara* vere deyü defterde *kara* kayd olınub defterde kayd olunmayub atası yanında olan oğlan resm vermez imiş. Ammâ hâliyâ ol makûle kisbe kâdir olub atası yanında olan kara kayd olunsa kara hâne-i 'avârızdan mahsûb olub ol makûle kisbe kâdir mücerredler 'avârıza halt olunmak lâzım gelirdi. Ol ecilden ol makûle kisbe kâdir oğlanlar mücerred kayd olınub kanunnâmede tafsîl olundı ki, atası yanında olub kisbe kâdir olan oğlan altı akçe resm-i kara vere, Üslûb-ı sâbık üzere defterde bî-resm yazıldım demek fâide vermeye[2].

27. Ve defterde nîm çift veyahud tamam çift yazılub üzerine kayd olınan yerden ziyâde mutasarrıfsın deyü sipahi ra'iyyetin yerin ölçüb bilmek istese, kimesne mâni' olmaya, kanun üzere ölçe. Yeri üzerine kayd olunandan ziyâde ise ziyâdesinden yerine göre *dönüm akçesin* ala. Bu makûle ziyâde yere mutasarrıf Livâ-i Aydın'da çokdur[3].

1 Bundaki değişkillik için aslına bkz. **Osmanlı Kanunnâmeleri**, II, 156

2 Bu madde II.Bâyezid devri Aydın Kanunnâmesinde yoktur.

3 Bu madde II.Bâyezid devri Aydın Kanunnâmesinde yoktur.

28. Ve kisbe kâdir oğlan yiğirmi yaşar oğlandır ve dahi ziyâde. Bu vechile emrolundı ki yiğirmi yaşında ve dahi ziyâde olan mücerred *resm-i kara* vere, nizâ' eylemeye, mücerredim, defterde bî-resm kayd olundım demeye[1].

FASL Fİ'L-ÖŞR VE SÂLÂRİYYE[2]

29. Buğday ve arpada ve 'alefde ve daruda ve milasda ve çavdarda ve kasîlde *öşür*le *sâlâriyye* alınur. Her *müd*den iki buçuk kile olur[3].

30. Ve sâlâriyye alındıkdan sonra sipahî ve eğer âmil *yemlik* deyü müslümanlardan her harman başına bir nice ölçek tahıl alurlar imiş. Sâlâriyye hod yemlik mukâbelesindedir. Yemlik alınmak re'âyâdan hayfdır. Emr-i padişahî ile men' ve ref' olundu.

31. Ve penbeden on vukıyyede bir *vukıyye* alınur.

32. *Livâ-i Aydın*'ın bir vukıyyesi üçyüz dirhemdir.

33. Ve burçakdan ve mercimekden ve nohuddan ve susamdan ve böğrülceden ve bakladan ve soğan ve sarımsakdan ve çörek otundan ve maşdan ve yoncadan onda bir *öşür* alınır. Ve ketanden dahi onda bir öşür alınur. Ve ketan tohumından öşür alınmaz. Zirâ rencber ketanı sipahiye bişüri-vermek ketan tohumu öşrü mukâbelesinde vâki' olmışdır. Re'âyâ ketanı sipahiye bişürü-verür ve sipahi dahi ketan tohumından öşür almaz, kanun-ı mukarrerdir.

34. Ve kendirden on demedde bir *demed*dir. Ve kurı üzümden ve âvenkden onda bir öşür alınur.

35. Ve pekmezden onbeşde bir alınur. Zirâ pekmezde *odun harcı* vardır.

36. Ve re'âyâ dahi sipahiye elbetde şire al deyü teklîf eylemeye. Zirâ ki, şire alınalu olıcak sipahi zabt edemeyüb tîmârlara ziyâde taksirât vâki' olur.

37. Ve zerdâlü ve bâdem ve zeytun ve emrud ve incirden ve nârenciden ve enârdan ve şeftaludan ve bunların emsâli ağaçda biten fevâkihden vakti gelicek emin kişiler üzerine varub kıymete dutub öşrün alalar.

38. Ve bağ ve bağçe arasında ot bitüb satılır olsa, on akçede bir akçedir.

39. Ve harîmlerde ve hadâ'ikde vâki' olan sebzevâtdan öşürlerine göre bir mikdâr kesim alınur.

40. Ve şîr-i revgan yağı 'ameldir ve zeyt yağı 'amel değildir.

41. Ve *değirmen*den yıl yürüyenden altmış akçe ve altı ay yürüyen değirmenden otuz akçe alınur. Ve andan aşağı her ayda beş akçe hisâbı üzere alınur ve yel değirmenlerinden yiğirmi dörder akçe alınur ve zeytun değirmenlerinden onar

---

1 Bu madde II.Bâyezid devri Aydın Kanunnâmesinde yoktur.

2 Diğer nüshalarda bu başlık "**Fasl: Hubûbât Beyânındadır**" şeklindedir. Mesela, Paris 85 Vrk. 156/b gibi

3 **Kasîl** kelimesinin hayvanlara yedirilmek üzere erken sökülen arpa ve benzeri ekinlere dendiğini görmüştük.

akçe alınur. Kanun budur. Ve defterde bu üslûb üzere resm bağlanmışdır. Gerü işbu kanun-ı mu'teber mukarrerdir, bununla 'amel olunur[1].

FASL

KOVAN RESMİ BÂBINDADIR

42. Bir *kovan*a iki akçe resm bağlanmışdır. Bir ra'iyyet kangı toprakda ra'iyyet kayd olınmışsa, kovan resmi dahi ol ra'iyyet yazılduğı köyün sipahisine hâsıl kayd olunmışdır. *Livâ-i Aydın*'ın re'âyâsı ekseriyâ kovanların asıl yazıldıkları yerlerden kaldırub bir âhar sipahinin tîmârında koyub, kovan kangı toprakda bal eylerse resm anda verilmek i'tibârı üzere bal eyledüği yerde dört kovana bir akçe vermek maslahatı içün tîmârdan tîmâra kovanların göçürme ederler. Asıl ra'iyyet yazılduğı yerde sipahi re'âyâsından *kovan resmi*n taleb edildikde, senün toprağında bal eylemez, sana nesne vermezim deyü ta'allül eder. Bu takdirce kovan resmi hâsıl kayd olunduğı tîmâra ziyâde naks lâzım gelür. Ol sebebden Âsitâne-i Devlet'e bu tafsîl arz olınub şöyle mukarrer olundı ki; kovan başına iki akçe resm bağlana, bir akçesin sâhib-i ra'iyyet ala ve bir akçesin kovan bal eylediği arzın sâhibi ala. Sâhib-i arz dahi kovanın benim toprağımda bal eylemişdir, kovan başına ikişer akçeyi dahi alırın demeye. Heman bir kovan başına bir akçe ala, ziyâde alub te'addî eylemeye. Ve kovan olan ra'iyyet kovan göçürmeyüb ra'iyyet yazılduğı yerde balın alursa, kovan başına ikişer akçeyi dahi yazılduğı tîmâr sahibine vere. Re'âyâ dahi ta'allül eylemeye.

43. Ve re'âyâ *ra'iyyetlik yerlerin birbirine satmak ve almak* hilâf-ı kanundır. Ol bâbda hükm-i padişahî şöyle sudûr bulmuşdur ki, anlarun gibi sipahi ma'rifetinsüz yerlerin birbirine satub almayalar. Alana ve satana muhkem tehdid oluna. Meğer kim sipahi ma'rifetile bir mikdâr hakk-ı karar akçe alub verse câ'iz değildir. Hâliyâ dahi işbu kanun-ı mu'teber gerü mukarrerdir.

FASL

RESM-İ AĞNÂM BEYÂNINDADIR[2]

44. *Resm-i ağnâm* bâbında kuzulı koyuna iki koyuna bir akçedir. Koyunın tamam dölün döküb ayırtlaşdıkdan sonra mâh-ı Abrilde alınur. Kanun-ı mukarrerdir.

45. Ve *yörüğün kışlası* bâbında şol yürük ki, kışlağa gele, kangı tîmârda kışlarsa üçer akçe alınur. Ve *otlak resmi* kangı tîmâr sınurında otlarsa, sahib-i tîmâr resm-i otlak on yedişer akçe ala, kanun-ı kadîmdir. Ammâ subaşılardan ve serbest olan

---

1 Bu madde eskisinden farklıdır; Bkz.**Osmanlı Kanunnâmeleri** II, 157, md.38

2 Bu başlık eski Kanunnâmede mevcut değildir; Bkz.**Osmanlı Kanunnâmeleri** II, 158, md.41

tîmârlarun re'âyâsından gerü kendüler tîmârlarında kışlayan ve otlayan koyundan *resm-i kışlak* ve *resm-i otlak* alınmaz.

46. Âhar sancakdan gelüb bir tîmârda yurd edinüb kışlar olsa, *resm-i duhân* üç akçe alınur. Ve kışladuğı tîmârda bağdan ve bağçeden veyahud bir mikdâr yer zirâ'at edüb toprak sipahisine öşür ve *resm-i zemîn* verür olsa anlarun gibiden resm-i duhân alınmaz. Ve hemçünân yörük dahi bu kısımdandır, kışladuğı tîmârda yer dutub sâhib-i tîmâra hâsıl verse, kışlak resmi taleb olunmaz, vermeyeler. Ammâ otlak resmin verürler.

47. Ammâ *karaca koyunlu* demekle meşhur padişahımıza müte'allık *yörük*ler vardır. Mezkûr yörüklerin resm-i ganemleri hâssa-i hümâyûn için zabt olınur. Defter-i 'atikde şöyle şerh olmuşdur ki, şol kimesnenin ki, resm-i ganemleri otuz akçeden eksik ola, anlarun gibiden hemân otuz akçe alına. Ve şunlar ki, koyunları resmi otuzüç akçeden ziyâdedir, anlardan iki koyuna bir akçe alınur, ziyâde ve nâkıs alınmaz. Ve şunların ki, koyunları yokdır, onikişer akçe vereler. Ve ednâ olanlar altışar akçe vereler. *Kara resmin* ve *resm-i ağıl* üçer akçe vereler. Ve ol tâifenin resm-i 'arûsâneleri ve cürüm cinâyetleri ve bâd-i hevâ ve yave ve kackunları dahi bilkülliyye hâssa-i hümâyûn içün alınur.

48. Ve *Ayasloğ* ve *İzmir* tevâbi'lerinde olan *buğurcu 'arablar* zaman-ı sâbıkda *buğur hizmetin* ederler imiş. Sonra buğur hizmeti ref' olınub evden eve seksener akçe vaz' olınmışdır. Hâliyâ dahi bu uslûb ile 'amel olınur[1].

FASL

49. *Bağlar harâcı* evvelden dönümüne altışar akçe alınurımış. Sonra *Mehmed Paşa* Aydın ilin tasarruf ederken öşür almak murâd edinmiş. Ol cihetden müslümanlar rızâlarıyle her dönüme onbirer akçe vaz' etmiş. Ol zamandan berü nefs-i *Tire*'de her dönüme onbirer akçe alınur ve sâ'ir yerlerde evvelden nice vere-geldilerse gerü öyle alınur.

50. Ve *yave* husûsında serbest olan tîmârlarda şol tîmâr ki, ibâret-i yave kayd olınmış ola, anlarun gibi tîmârlarda vâki' olan yaveyı sâhib-i tîmâr alur. Ve yave kayd olunmayan tîmârlarda vâki' olan yave bilkülliyye sancak beğinindir. Anlarun gibiden hâss-ı padişahîden olanlardan gayrısını sancak beği ala deyü Aydın sancakbeği olanlara hükm-i şahî verilmişdir.

---

1 Buğurcu Arablar mefhumunu daha evvelki ciltlerde ve muhtelif yerlerde zikrettiysek de, burada biraz daha geniş bilgi vermek istiyoruz:

Osmanlı Devletinde, uzun yolculuklarda, yük kervânlarında dayanıklı olması hasebiyle bazan deve tercih ediliyordu. Bu deve ihtiyâcını, bir kısım göçer oymaklar ve Türkmen oymakları gerçekleştiriyordu. Hatta bazı köyler deve yetiştiriciliklerinden dolayı, Buğurcu-Deveci adını almışlardı. İşte bu devecilere buğurcu arablar denirdi. Deveciler de denen bu gurup, Hâs Ahur'a tâbi'di ve başlarına da Deveci Başı adı verilirdi. Buğurcu Arabların kalabalık oldukları yerler, Aydın, Batı Anadolu, Adana ve Kastamonu gibi yerlerdi. Harbde siper hazırlama ve kazma hizmetini de ifa eden **Buğurciyân Tâifesi**, yaptığı hizmetlerden dolayı vergiden mu'âf tutulmuşlardı (Uzunçarşılı, **Saray Teşkilâtı**, sh.495, 500; Doğru, 127-128).

Ve yaya ve müsellem ve sipahi, toprağında yave *kul* ve *kenizek* dutsa, ol dahi külliyyen atlu sancağı beğinindir. Meğer ki, yaya ve müsellem yayalık ve müsellemlik yerde dutalar. Ol vakit yaya dutduğı yaya beğinin ve müsellem dutduğı müsellem beğinindir.

51. Ve *resm-i 'arûsâne* kadîm-ül-eyyâmdan serbest olmayan tîmârlarda müstakil sâhib-i tîmârlar tasarruf ede-gelmişlerdir. Ol sebebden üslûb-ı sâbık üzere gerü resm-i 'arûsâne müstakil sâhib-i tîmâra kayd olundı. Sipahiler üzerine kayd olunan resm-i 'arûsâneye sancak beği ve subaşılar tarafından dahl olunmaya. Ve bir ra'iyyetin kızı çıksa resm-i gerdek kız oğlandan altmış akçe ve seyyibeden otuz akçe alınur.

Ve bir def'a üzerinden nikâh geçtikden sonra hatun kişi hangi toprakda nikâh olunursa gerdek resmin nikâh olunduğı toprakda sâhib-i arz alur. Ve tâ'ife-i yörüğün toprağı yokdur.

*Yörük tâ'ifesi*nin vâki' olan resm-i 'arûsânesi her ne yerde nikâh olursa sâhib-i ra'iyyet alur. Eğer kızoğlan ve eğer seyyibe toprak sipahisi toprağımda nikâh olınmışdır dimeye ve bunun üzerine yörüği tasarruf eden sipahilerin elinde hükm-i padişahî dahi vardır. Ve sipahilerün kızı çıksa gerdek resmi sancak beğinindir.

52. Ve ra'iyyete müte'allık olan *resm-i ganem* âhar sancaklarda serbest olmayan tîmârların sipahileri ile subaşıları münâsafa tarîkıyle üleşürler. Ve subaşı olmayan yerde sancak beğleri sâhib-i tîmârla nısıf üleşürler.

Ve *cürm ü cinâyet* dahi kezâlik. Ammâ livâ-i Aydın'da serbest olmayan tîmârlarun ra'iyyetlerinin resm-i ganemleri ve cürm ü cinâyetleri külliyyen sancak beğinindir. Ve Livâ-i Aydın'da ba'zı nevâhîde cürm ü cinâyet ve resm-i ganemleri serbest olmayan tîmârlardan sancak beği ve subaşıları nısf üleşürler, kanun-ı kadîmdir. Ve serbest olan tîmârlarun resm-i ganemi ve cürm ü cinâyetlerine sancak beği ve subaşılar tarafından dahl olunmaz.

53. Ve *serbest olı-gelen tîmârlar* bunlardır ki zikr olunur; *Alay beğ*inin ve *subaşı*larun ve *çeribaşı*larun ve *çeri sürücüler*in ve *emîr-i 'alem*in ve *dizdâr*larun ve *çavuş*larun. Bunlardan mâ'adâsının serbest değildir. Meğer ki; bir tîmâr tîmâr yazılub sonra bir subaşılık tîmârına ilhâk oluna. Ol vakit ol tîmâr subaşılık tîmârına munzam olmağla serbest olur. Sonra subaşılıkdan ifrâz olub gerü tîmârlığa verilicek serbest olmaz, tîmâr olıcak hâli üzere tasarruf olunur[1].

54. Ve kimesne *mutallakasına tekrâr nikah* eylemelü olsa *gerdek resmi*n almak kanuna muhâlifdir, alınmaya. Ammâ resm-i nikâh alına, işbu kanun gerü mu'teberdir.

Ve lâkin Livâ-i Aydın'ın tîmârları ziyâde bî-hâsıl olub ve cürm ü cinâyetde ve sâir bâd-i hevâda sipahinin dahli olınaduğı ecilden tîmârlar dahi zîyâde *tedennî*de olmağın, sâ'ir sancaklarda mu'teber kanun-ı mukarrer üzere Livâ-i Aydın'ın serbest olmayan tîmârlarının külliyyen rüsûm-ı serbestiyyelerinin nısfı sancakbeyine ve nısfı sâhib-i tîmâra hâsıl bağlanmışdır. Bu husûsdan livâ-i mezbûrenin tîmârlarının nok-

1 Eski Kanunnâme'de bu maddenin başında yer alan **"Tafsîl-i Serbest Ve Kapan İçündür"** başlığı burada mevcut değildir.

sanının tekmîli hususında küllî nef'i olmuşdır ve sancak beği dahi gayr-ı serbest tîmârların nısf-ı cürm ü cinâyet ve bâd-i hevâ ve sâ'ir rüsûm-ı serbestiyyesinde şol yerde dahl eyler ki, âhara kayd olunmamış ola. Ve illâ bir nâhiyede ki, rüsûm-ı serbestiyye subaşıya kayd olınmış ola, ol vakit sancak beği tarafından dahl olunmaz. Bu vechile Âsitâne-i sa'âdet'e 'arz olunub bu vechile mukarrer buyurulup min ba'd bu tafsîl üzere amel oluna deyü emr olundu. Şol ki emr-i padişahîdir, kanun-ı şehinşâhîdir, sebt kılındı[1].

FASL[2]

55.

Çuka yükinden yükde iki akçe	Irakî ve kara sabundan yükde iki akçe	Pirinç yükinden yükde iki akçe	Ekseri yükinden yükde iki akçe
Ve deve boynu temur yükinden iki akçe	Ham âleti yükinden yükde iki akçe	Ve sumak yaprağı yükinden deve yükinden iki akçe ve at ve katır yükinden bir akçe	Ve hasır yükinden hasır uzun olsa yükde bir akçe ve küçük hasır olsa nısfı alına
Soğan yükinden bir akçe	Sarımsak yükinden iki akçe	Boya yükinden iki akçe	Hamrden ve sirkeden ve balıkdan ve havyardan yükde iki akçe
Ceviz ve kesdane yükinden iki akçe	Hınna yükinden iki akçe	Sükker yükinden bâc iki akçe	Kara boya yükinden iki akçe
Ve palamud yaprağı yükinden iki akçe	Kuru gön ve yaş gön yükinden iki akçe	Peynir tulumundan bir tuluma bir akçe	Mazı yükinden iki akçe
Bal yükinden kutuyla bal gelse kutu başına bir akçe	Sade yağ yükinden dört vukıyyede bir akçe	Penbe yükinden iki akçe	Ketan yükinden iki akçe
Yün yükinden iki akçe	Kepenek ve çorab ve keçe ve urgan yükinden iki akçe	Bâdem ve enar ve elma ve sumak yükinden ikişer akçe	Sebzevât yükinden iki akçe
Kiras yükinden bir akçe	Sarac gönü yükinden bir akçe	Zırnıh ve tekne ve ağaç tirki yüklerinden ikişer akçe	Çanak ve desti yükinden yükde buçuk akçe
Kil bardağı yükinden bir akçe	Bir sığır boğazlansa sığır başına iki akçe	Ve dört koyuna bir akçe	

1 Bu madde, eski Kanunnâme'de yer almamaktadır.

2 Viyana nüshasında "**Tafsîl-i Bâcât**" şeklinde daha uzun bir başlık yer almaktadır.

Yüz kaşıkta dört kaşık alına	Kuru üzüm ve köfter yükinden iki akçe	Pekmez yükinden bir akçe	Süpürge yükinden bir süpürge
Kil yükinden iki akçe	Ot yükinden iki pul	Diğren ve kürek yükinden iki akçe	Kıl yükinden iki akçe
Kassâbın donyağı bâcı kantarda bir akçe	Kalye taşı yükinden iki akçe	Bel sapı yükinden bir sap	Şikeste zeytun yükinden iki akçe
Tuz bâcı; şinikde bir akçe	Bakır yükinden iki akçe	Kuru erik ve incir yükinden iki akçe	Arpacık soğan tohumu yükinden iki akçe
Katran bâcı; deve ve at yükinden iki akçe, iki hımar yükinden bir akçe	Kızılcık kurusu yükinden iki akçe	Buğday ve arpa ve nohud ve mercimek ve böğrülce ve bakla ve bunlarun emsâli bazarda satılmaya gelse, müdden bir kile bâc alınur[1]	

56. Yaya ve müsellem, *yayalık ve müsellemlik yerler*inde vâki' olan *kestâneliklerinden* bazarda satmak içün kestâne getürseler, anlar dahi sâ'ir halk gibi bir yükde iki akçe bâc vereler; yayalık ve müsellemlik yerlerimizdendir deyü nizâ' câ'iz değildir. Fâide vermez, 'âdet üzere alınur[2].

FASL

57. *Kapan*da çekilen davar ki, bal ve sâde yağ ve şîr-i revgân yağı ve penbe ve hınna ve şab ve kızıl boya ve kayısı ve bâdem ve bunlarun emsâli nesneler olsa, nefs-i *Tire*'de kanun budur ki:

Batmanda üç rubu' satandan, yarım akçe alandan alınur. Ve dahi üzüm ve kurı erik ve emrud ve kalye taşı ve fıstık ve Sofya temüri ve incir ve keçi boynuzı ve zerdâlü ve bunlarun emsâli nesneler olsa, buçuk satandan ve rubu' alandan alınur.

58. Ve mecmu' kapanda çekilen davardan, az eğer çok her ne olursa, kapan resmi alınur; *yük bâcı* alınmaz.

Ammâ İzmir kapanında bunın hılâfıdır. Şol metâ'dan gümrük alına kantarda buçuk alınur. Ve şol metâ'ın ki, gümrüği alınmaya, anın gibiden bir akçe alandan ve bir akçe satandan alına.

---

1 Bu madde, eski Kanunnâme'de yer almamaktadır. Mevcut olan nüshalarda da bazı maddeler eksiktir. Ancak biz Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki nüshayı esas kabul ettik.

2 Bu madde, eski Kanunnâme'de yer almamaktadır.

İzmir'de dahi mecmu' kapanda çekilen davardan her ne olursa anda dahi kapan resmi alınur yük bâcı alınmaz.

59. Ammâ *kapana gelen me'kûlât*dan kapana gelmeksüzin müslümanlar biri biriyle rızâlaşub götürü yük alsalar, anun gibiden dahi kanunları üzere kapan resmi alınur. Zirâ kapana çekilmedi deyü alınmamalu olıcak resm-i kapana zarar lâzım gelür. Ekseriyâ halk kapan resmi vermemek içün muvâza'a ederler.

60. Ve *İzmir iskelesi*nde gemiye girmek içün gelen kurı armudın kilesinden ve zeytun tulumundan gümrük alınmayub bâc deyü ikişer akçe alınur. Ve pekmez tulumundan bir akçe alınur.

61. Ve şehir civârında ekilen bostanlardan bâc alınmaz. Bazarda behâya dutulub kırk akçede bir akçe alınur.

62. Ve at ve katır ve kul ve câriye satılsa dört akçe alınur, iki akçe satandan, iki akçe alandan. Ve deve satılsa dört akçe alandan ve dört akçe satandan alınur. Himâr ve sığır satılsa, bir akçe alandan ve bir akçe satandan alınur. Ve koyun ayakda satılsa dört koyuna bir akçe alınur, alandan nesne alınmaz.

63. Ve şehirlü *kassâb* koyunu getirüb boğazlasa, on koyuna bir akçe alınur, alandan nesne alınmaz. Ve taşradan kassâb koyun getürse, satsa, andan dahi on koyuna bir akçe alınur, bir sığıra bir akçe alınur.

64. İşbu kanun-ı mukarrer bazara gelicek satılan emti'ada mu'teberdir, eğer *mevzûnât* ve eğer *mekîlât*[1]; hâliyâ üslûb-ı sâbık mukarrer.

FASL

65. *Resm-i gümrük* müslümanlardan yüzde iki akçe ve harâc-güzâr kâfirlerden yüzde dört akçe ve harbîden yüzde beş akçe alınır[2].

66. Ammâ kapan önüne satılmak içün böğrülce gelse, kile ile ölçüb alınur. Âhar yere satılınağa alsalar gitseler ânun gibiden kanun üzere müd'den birer kile hesâbı üzere bâc alına.

Ve şol böğrülce ki, kileden geçmeyüb yük ile gemiye girse, anun gibi olıcak bâcdâr[3] nesne almayub gümrük alına.

67. Ve *Livâ-i Aydın iskeleleri*nde kanun böyle câridir ki, hâric memleketden me'kûlât kısmından gayrı deryâ yüzünden Firengî metâ' gelse, müslüman eğer kâfir yüzde beş akçe alınur. Ve me'kûlât cinsi gelse, sükkerden gayrı müslümandan yüzde iki akçe ve kâfirden yüzde beş akçe alınur ve sükkerden eğer müslüman ve eğer kâfir yüzde beş akçe verürler. Kemâkân bu kanun üzere 'amel olınur.

---

1 Mevzûnât ve mekîlât tabirlerinin fıkhî tabirler oldukları ve Mecelle'de açıklandıkları daha evvel belirtilmiştir.

2 Bu nisbetler, daha evvel de çeşitli yerlerde belirttiğimiz gibi, İslâm Hukukundaki Bâb'ül-Âşir bahsinde yer alan şer'î hükümlere uygun olarak tesbit ve tayin edilmiştir.

3 **Bâcdâr**: Bâc ve gümrük vergilerin tahsil eden görevliye verilen isimdir.

FASL

68. *Livâ-ı Aydın*'da *hâssa-i padişahî*ye müte'allık olan *çeltük*lerden sipahi tîmârına çeltük ekilse, şimdiye değin vâki' olan kanun buymuş ki, beğlik bisseden sipahi öşür alub rençber hissesinden alınmazmış.

Hâliyâ emr-i padişahî bunun üzerine mukarrer oldu ki, sâir vilâyetlerde olan kanun üzere sipahî tîmârına ekilen çeltükden beğlik hisseden öşür alınmayub rençber hissesinden alına. Ammâ sancak beği ve subaşılar ve erbâb-ı tîmâr çeltükleri her kangı tîmârın sınurına ekilse, hem rençber hissesinden ve hem sâhib-i tîmâr hissesinden ikisinden dahi öşür alına. Hâss-ı şahîye müte'allık olan çeltüklere kıyâs olınub eğer sancak beği ve eğer subaşılar ve erbâb-ı tîmâr kendilere müte'allık olan hisseden öşür vermezüz demeyeler. Bu emir heman hâss-ı padişahî çeltüklerine mahsûsdır.

69. Ve *rençber*lerden *resm-i tîn* deyü her kürekçi başına ba'zı arklardan altmış ve ba'zı arklardan onbeşer akçe alınurmış. Bu husus dahi Âsitâne-i devlet'e 'arz olınub rençberlerden hem öşür alınub ve hem resm-i tîn alınmak hayfdır deyü emr olınduğı cihetden, eğer hâss-ı padişahîye müte'allık çeltükdir ve eğer sancak beği ve subaşılar ve erbâb-ı tîmâr çeltükleridir, bilkülliyye emr-i padişahî ile resm-i tîn alınmak ref' olındı. Minba'd alınmaya. Hâliyâ üslûb-ı sâbık-ı mu'teber gerü mukarrerdir.

Livâ-i Aydın'ın kavânîn-i mukarrere-i mu'teberesi budur ki, tamâmen zikr olınup şerh kılındı.

FASL[1]

70. Ve Livâ-i Aydın'da vâki' olan *maktû*'lar husûsunda ki, ba'zı çiftliklerün öşür ve harâcı defterde maktû' kayd olınmışdır ve ba'zı bağların öşri ve ba'zı arâzinin mahsûlünden âid olacak hukuk ve rüsûm ba'zı mevâdda alıkâm-ı şerîfe ile ve ba'zı maddelerde müddet-i medîdeden maktû' vechi üzere tasarruf olınu-gelüp üzerine zaman geçmekle ba'zı vakitde vilâyet yazıldıkda "*el-kadîm yütrekü 'alâ hâlihâ*[2]" denilüb defter-i padişahîye kayd eylemişler. Ve bilcümle ba'zı mahallerde ahkâm-ı şerîfe ile ve ba'zı suver-i defâtirle ve ba'zı mevâdda müddet-i medîdeden öylece olı-gelmek üzere vâki' olan maktû'lar, eğer az ve eğer çok ve gerekse kanun üzere alınacak hukuk ve rüsûmın mu'adili olsun gerekse olmasın, bilkülliyye maktû' olan mevâddan ref' buyurulmışdır. Minba'd hiç bir maddede mukâta'a ile amel olınmayub 'âdet ve kanun üzere a'şâr-ı şer'î ve rüsûm-ı örfî her ne ise edâ olına. Eğer defter-i cedîd'de ve eğer defâtir-i sâbıkda vâki' olan ibâret-i maktû' ile

---

1 Bundan sonraki maddeler, eski Kanunnâme'de yer almamaktadır.

2 "**Kadîm, kıdemi üzere terk olunur**" şekilnde Mecelle'ye de girmiş bir İslâm Hukuku kâidesidir.

'amel olunmaya deyü divân-ı sultanîden emr-i şerîf-i hâkanî emriyle kanunnâme âhirinde hâliyâ maktû'ların ref'i emr-i padişahî ve minba'd maktû' ile 'amel olınmamak hükm-i şehinşahî olduğı tafsîl olundı. Meğer ki, sâhib-i mukâta'anın elinde padişahımız-e'azzallahü ensârehu-âsitânesinden tekrar ve mufassal mukarrernâme-i vâcib-ül-inkiyâd sadaka olına[1].

71. Ve *ehl-i berât*lar ki, kadîmden ehl-i berât olı-gelüb râyiha-i ra'iyyeti olmaya, ol makûle kimesneler gerü hâne olmasa câ'izdir. Feammâ bir kimesne ra'iyyet oğlu veyahud bir zamanda kuyu meremmetine veyahud çeşme meremmetine veyahud birkaç akçe cihete berâtla mutasarrıf olmağla ben ehl-i berâtım veyahud cihâta mutasarrıf oldum dimeye, sâ'ir müslümanlar ile 'avârız vere. Ehl-i berâtım demek müfîd değildir. Husûsâ şimdi emr-i padişahî bunun üzerinedir ki, mahallâtda ve kurâda ehl-i berât kayd olunan kimesnelerün sâ'ir 'avârız hânelerinden farkı yoktur. Cümle müslümanlarla *'avârız* vereler ve bilcümle mahallâtda mütemekkin olan ve kurâda mütemekkin olan kimesneler sâ'ir re'âyâ ile 'avârızların vereler. Şimdi emr-i padişahî budur ki, cemî' re'âyâ mu'âf ve eğer gayrı mu'âf ve cihâta mutasarrıf olan erbâb-ı berevât ve gayrı cemi'i padişahın emri üzere vâki' olan 'avârız-ı divânîyye ve tekâlîf-i örfiyyeyi edâ edüb hiç kimesne ben ehl-i berâtım veyahud mu'âfım dimeye, cümleten emr-i padişahîye itâ'at edüb avârızların ve sâ'ir tekâlîfin vereler. Bu vechile kanunnâmede beyân oluna deyü divân-i âlî'den buyurulmağın bu mahalde şerh verildi ki, min ba'd bu üslûba ri'âyet oluna.

75. Mezkûrûn *yörükler*, hâssa-i hümâyûna müte'allıkdır. Her yörük göçer ve konar ve kurâda mütemekkin olur. Koyun resmin verir ki, altmış altı koyundan eksükde otuz üçer akçe verürler. Ol makûle tâifeye *bâc evi* derler. Altmış altı koyundan ziyâde olsa, iki koyuna bir akçe resm-i ğanem verüb üçer akçe dahi *ağıl hakkı* verürler. Koyunı olmayan on iki akçe *resm-i bennâk* verür. Ve kisbe kâdir mücerredler altışar akçe verürler. Ol makûle mücerred *hâne* değildir.

Bir kimesnenin kisbe kâdir müte'addid oğulları olsa, kendü fevt oldukda birinden babası yerine bennâk resmi alınup bâkisi gine altışar akçe verürler. tâife-i mezbûrenin resm-i arûsâneleri, cürm ü cinâyât ve sâir bâd-i hevâları ve dutdukları yave ve kaçgun ve resm-i kevvâresi külliyyen hâssa-i hümâyûn içün zabt olunur (*Karaca Koyunlu-Ayasloğ, BOA. TTD. 270/1; Tahrîren Fî evâil-i şehr-i Rebîülâhir sene 957*)[2].

---

1 Ba'zı nüshalarda bu maddeden sonra da "**Fasıl**" diye başlık mevcuttur. Mesela Paris, 85, Vrk.161/a

2 Bu madde, sadece gösterilen Tapu-Tahrir defterinde yer almakta ve diğer nüshalarda bulunmamaktadır.

Aydın Sancağı Kanunnâmesi, BOA, TTD. No: 166, sh.365-370

Aydın Sancağı Kanunnâmesi, BOA, TTD. No: 166, sh.365-370

٣١ [illegible]

٣٢ [illegible]

٣٣ [illegible]

٣٤ [illegible]

٣٥ [illegible]

٣٦ [illegible]

٣٧ [illegible]

٣٨ [illegible]

٣٩ [illegible]

٤٠ [illegible]

٤١ [illegible]

٤٢ [illegible]

٤٣ [illegible]

٤٤ [illegible]

٤٥ [illegible]

٤٦ [illegible]

٤٧ [illegible]

٤٨ [illegible]

٤٩ [illegible]

٥٠ [illegible]

٥١ [illegible]

٥٢ [illegible]

٥٣ [illegible]

٥٤ [illegible]

٥٥ [illegible]

Aydın Sancağı Kanunnâmesi, BOA, TTD. No: 166, sh.365-370

[illegible]

٥٦ [illegible]

٥٧ [illegible]

٥٨ [illegible]

٥٩ [illegible]

٦٠ [illegible]

٦١ [illegible]

٦٢ [illegible]

٦٣ [illegible]

٦٤ [illegible]

٦٥ [illegible]

٦٦ [illegible]

٦٧ [illegible]

[illegible]

٦٨ [illegible]

٦٩ [illegible]

٧٠ [illegible]

٧١ [illegible]

Aydın Sancağı Kanunnâmesi, BOA, TTD. No: 166, sh.365-370

مذکور فی بوروکلی خاصه همایون متعلق و هر بورک کوچر و قوبار و قولاقلق اولور ٧٢
قیوه رسمی ویررکه التمش آلتی قیونده آکسوکه اقوز اوچر ایچی ویررلر اولمقوله
طایفه یا بوادی ویررلر التمش آلتی قیونده بر ... اولمیه اکر قیون بر ایچی رسم غنم ویرور اوچر ایچی
... حق ویررلر قیون اولمیان اوه ... ایچی رسم ... ویرور وکیسه قالور

[illegible]

تحریرا فی اوایل شهر ربیع الاول سنه ٩٥٧

[illegible]

[illegible]

§. 5- 935/1528 TARİHLİ BOLU SANCAĞI KANUNNÂMESİ (41)

I- NÜSHALARI VE KISACA TAHLİLİ

Bolu şehri, Kanunî Sultan Süleyman zamanında Anadolu Eyâletinin önemli bir sancağıdır. Aynı zamanda Bolu, bir *yaya ve müsellem sancağı* merkezi durumundadır. Bolu müsellem ve yayaları ile ilgili hukukî düzenlemenin II. Bâyezid devrinde yapıldığını daha önce görmüştük[1]. Kanunî devrinde ise, senelerce yürürlükte kalacak olan umumî Bolu Sancağı Kanunnâmesi hazırlanmıştır. Bolu Sancağı'nın kazâları arasında ise, *Mudurnu*, *Konrapa*, *Mengen*, *Yörük*, *Gerede*, *Viranşehir*, *Amasra* ve *Taraklu-burnı* gibi önemli yerleşim merkezleri mevcuttur. Bu kanunnâmenin elimizde bulunan nüshaları şunlardır:

I. si BOA. TTD. No: 438(881) ve 935 tarihli defterdeki nüshadır. Bu nüsha şimdilik orijinal kabul edilmektedir. Zira daha eskisi yoktur[2].

II. si, 935 tarihli kanunun II. Selim devrinde hazırlanan *Bolu Mufassalı*nın başında yer alan suretidir. Bunda hiç bir fazlalık yoktur[3].

III. sü ise, TK. 35 (94) nolu ve 1051/1641 tarihli Mufassal defterinde yer alan aynı kanunun bir suretidir. Bu suretin diğerlerinden bazı farklı maddelerinin bulunmassıdır[4]. Yeri gelince bu nüshayı da zikredeceğiz.

IV. sü de Paris Bibl. .National, Turcs ms. No: 85, Vrk.146/b-149/a'da bulunmaktadır. Bu nüsha, Tapu Defterindeki nüshanın tekrarı mahiyetindedir; bazı cümle ve kelime eksiklikleri vardır..

V. si de Paris Bibl. National, Turcs ms. No: 85, Vrk.179/a-182/a'da bulunmaktadır. Bu nüsha, Tapu Defterindeki nüshanın tekrarı mahiyetindedir.

VI.si ise, Viyana Millî Kütüphânesi, A.F.77 (Flügel 1826)'da kayıtlı Vrk. 107/a-110/b'da yer alan nüshadır. Bu nüsha, bütün diğer nüshalardan farklıdır ve üç sayfaya yakın fazla hükümler ihtivâ etmektedir. Bu hükümlerin ilâve edilişi tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte 1010 tarihinden bahsetmesi ve *Nişancı Hamza Paşa*'nın ilâve maddeler koyduğunu anlatması, bu değişikliğin en erken III.Mehmed devrinde yapılmış olması ihtimâlini kuvvetlendirmektedir. Ancak biz bunu da mukâyesede göz önünde bulunduracak ve fazla hükümleri orijinali ile birlikte III. Mehmed Devri Kanunnâmeleri arasında neşredeceğiz. İfâde ve üslûb itibariyle, Tapu-tahrir defterindeki orijinal nüshadan ziyâde, *Paris, 85, Vrk.146/b* ve devamındaki birinci nüshaya benzeyen bu Kanunnâme sûretinin önemi ortadadır ve bu zamana kadar, tesbitlerimize göre henüz

1 Bkz. II. Bâyezid-Bolu Sancağı, **Osmanlı Kanunnâmeleri** II, sh.172-174.

2 BOA. TTD. 438/417-420.

3 TK. **Bolu Mufassalı.**

4 TK. 35 (94), sh. 1-15.

neşredilmemiştir. Daha sonraki devirlerde de bu fazlalığa rastlamıyoruz ve bu mecmû'a sâhibinin mezkûr fazla hükümleri hangi kaynaktan aldığını da bilmiyoruz. Belki daha sonraki tarihlere ait de olabilir. Bunu araştırmacılarm dikkatine arz etmek istiyoruz.

Bolu Kanunnâmesi, Barkan tarafından neşr edilmiştir. Biz fazlalıkları ve orijinali ile birlikte buraya dercedeceğiz[1]. Bu Kanunnâme de, tipik bir Sancak Kanunnâmesidir ve şer'î tahlili umumî Osmanlı Kanunnâmelerinden farklı değildir. Bu sebeble üzerinde durmuyoruz.

II- 935/1528 TARİHLİ BOLU SANCAĞI KANUNNÂMESİNİN TAM METNİ

TAFSÎL-İ KAVÂNÎN-İ ŞER'İYYE-İ MÛTE'ÂMİLE VE KAVÂ'İD-İ RÛSÛM-I ÖRFİYYE-İ MÛTE'ÂRİFE FÎ VİLÂYET-İ LİVÂ-İ BOLU Kİ, MEBÂNİ-İ DEFÂTİR-İ OSMANİYYE VE ME'ÂHİZ-İ AHKÂM-I SULTÂNİYEDİR. NÛVİŞTE ŞÛD BER ÂN-MÛCEB Kİ ZİKR VE ŞERH MEY ŞEVED[2]

1. Sâbıkan livâ-i mezkûrda *serbest olmayan tîmârlar*da sipahi re'âyâsının çiftleri resminin bir mikdârını sancak beği ve bir mikdârını subaşılar ve bir mikdârını sipâhiler alurlar imiş. Hâliyâ emr-i âlî mûcebince sipahi re'âyâsının çiftleri resmi tamam sipahilere yazılub sancak beği ve subaşılar dahli ref' olınub kat'â sancak beği ve subaşılar dahl etmemek buyruldı.

2. Ve re'âyâmn *rüsûm-ı ağnâm*ına ve cürm ü cinâyetine evvelden sipahiler dahl etmeyüb sancak beği ile subaşılar dahli ref' olınub serbest olmayan tîmârlarda vâki' olan rüsûm-ı ağnâm ve *cerâim*, Mudurnu nâhiyesinden gayrı külliyyen sancak beğine ta'yîn olundı. Zirâ *Mudurnu nâhiyesi*nin, rüsûm-ı ağnâm ve cerâ'imi müsellem sancağı beğine tâ'yin olındı. Ve defter-i cedîde dahi bu mûceb üzere kayd olundı.

3. Ve zikr olan tîmârlarda vâki' olan *gerdek resmi*ni ve *yer tapusu*nı kadîmden sipahiler alurlar imiş, sancak beği ve subaşılar dahl etmezler imiş. Yine âdet-i kadîme üzere sipahilere yazıldı.

4. Ve *evkâf*da ve *emlâk*de ve *doğancı tîmârı*nda vâkı' olan koyun resmine ve *gerdek resmi*ne ve cerâ'ime ve yaveye evvelden sancak beği ve subaşılar ve gayrılar dahl etmezler imiş, yine dahl etmeyeler.

---

1 Barkan, **Kanunlar**, 28-32; Ayrıca bkz. Tuncer, Hâdiye, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Hukuku, Arazi Kanunları ve Kanun Açıklamaları,** Ankara 1962, sh. 369 (Sadece bir iki madde).

2 Umûmî Osmanlı Kanunnnâmelerinin küçültülmüş birer şekilleri olan klasik Osmanlı Sancak Kanunnnâmelerinin çoğunun başında yer alan bu ifadenin kısaca manası şöyledir:

"Bolu Sancağı Vilâyetine âit âdet ve te'âmülün neticesi olan örfî resimlerler ilgili kâidelerin ve her yerde kendisiyle amel olunan şer'î kanunların ayrıntılı izahıdir ki, Osmanlı Tapu-Tahrir Defterlerinin temelleri ve ahkâm-ı sultâniyenin kaynak ve esaslarıdırlar. Zikr ve şerh olunacak tarzda buraya kaydedilmiştir."

Bir kısım nüshalarda bu mukaddime mevcut değildir.

Ammâ yave kayd olmayan tîmârlarda vâkı' olan bil-külliyye sancak beğine mahsûsdur.

5. Ve *hâssa-i padişahî*de vâkı' olan yaveye ve resm-i ağnâma ve gerdek resmine ve cerâime filcümle cemî' vücûhâta sancak beği ve gayrılar dahl etmezler imiş, gerü bu minvâl üzere mukarrerdir.

6. Ve yaya ve müsellem sipahi toprağında dutduğu yave ve *'abd-i âbık* ve *kenizek cu'l*leri sancak beğinindir. Meğer ki, yaya ve müsellem yayalık ve müsellemlik yerde dutarlar. Ol vakit yaya dutduğu yaya sancağı beğinindir. Bu husûsda i'tibâr arzadır.

7. Ve *serbest olan tîmârları*n resm-i ganemlerine ve cürm ü cinâyetlerine ve rüsûm-ı arûsiyyelerine kadîmden sancak beğine veyahud subaşıya fil-cümle serbestlik üzere tîmâr tasarruf edenlere ilhâk olunsa ol vakit ol tîmâr bunlara munzam olmağla serbestlik olur. Sonra bunlardan ifrâz olınub tîmârlığa verilicek serbest olmaz. Gerü tîmârlığa hâli üzere tasarruf olunur.

8. Ve *Bolu* ve *Çağa* ve *Mengen* nâhiyelerinde kadîmden bütün çiftden kırk altı akçe resm alınurmış, yine anın üzere mukarrer. Ammâ *Gerede* nâhiyesinde resm-i çift bir kaç nev' üzere alınurmış. Hâliyâ kırk altı akçe üzere alınmak emrolınub defter-i cedîde dahi bu üslûb üzere kayd olındı.

Ve *Ulus* ve *Oniki Divan* ve *Yedi Dvan* ve *Mudurnı* ve *Konrapa* ve *Todırga* nâhiyelerinde bütün çiftden otuz üçer akçe resm alınurmış; yine ol minvâl üzere mukarrerdir[1].

Ve *Kıbrus* nâhiyesinde bütün çiftden yirmi üç akçe resm ve *Hızırbey İli*nde bütün çiftden kırk iki akçe ve *Ereğli* nâhiyesinde otuz dört akçe ve *Yenice* kazâsında yiğirmi dokuz akçe resm-i çift alınurmış; yine ol mûcebince mukarrer dutılub defter-i cedîde ol hisâb üzere hâsıl bağlandı.

9. Ve *Bolu* ve *Çağa* ve *Mengen* ve *Oniki Divan* ve *Kıbrus* ve *Ereğli* ve *Yenice* nâhiyelerinde her müdde üçer kile galle alınurmış; yine ol vech üzere mukarrer kılındı.

Ve *Gerede* ve *Konrapa* ve *Mudurnı* ve *Todırga* ve *Viranşehir* ve *Borlu* ve *Ulus* ve *Yedi Divan* ve *Hızırbey İli* nâhiyelerinde her müdde iki buçuk (kile) galle alınurmış; yine ol üslûb üzere alınmak mukarrerdir.

10. Ve defterde *bâc-ı bennâk* deyü kayd olınan kimesnelerden ki, *çiftlü bennâk*den 'ibâretdir, oniki akçe resm ve *bennâk* deyü kayd olınan kimesnelerden ki, *caba bennâk* demekdir, altı akçe resm alınurmış; yine defter-i cedîde dahî ol mûceb üzere yazılub hâsıl bağlandı. Ve defterde mücerred kayd olman kimesnelerden resm kayd olınmadı. Ammâ defterde mücerred kayd olunan kimesneler te'ehhül etse veyahud ehl-i kisb olsa, bennâk resmin verür ve yer dutsa dutduğu yerin mikdârına göre verür.

1 Bunlar, Bolu'ya bağlı nâhiye merkezleridir.

11. Ve *öksüz tapusu* bid'at-ı merdûde-i memnû'adır. Atasının tapulı yeri *mülk-i mevrûsı* gibi i'tibâr olunur. Yetimin atasından kalmış yeri ma'mûl olmadığı takdirce gayrı kimesneye teslim olınsa, yetim bâliğ olıcak taleb etse, yine yetime emrolur.

12. Ve bir *ra'iyyetin oğulları* ki, ba'zı çift ve ba'zı bennâk kayd olınmış olsa, atalarının yerini iştirâkle tasarruf edüb resm-i çift ve resm-i bennâk cümlesinin arasından iştirâkle edâ olınur.

13. Ve müteveffâ ra'iyyetin oğulları ataları yerlerine *müşâ'* ve *müşterek* mutasarrıf iken biri fevt olsa, oğlu kalsa, hissesi oğluna intikal eder. Oğul kalmasa karındaşının yeri karındaşa intikal etmez. Anın gibi olıcak müteveffânın hissesi ecnebiye verilmeye, el verdüğüni karındaşları verürler ise gerü karındaşlarına verile. Meğer ki, karındaşları rağbet etmeye ol vakit sâhib-i tîmâr kime dilerse vere. Sipahi dahi karındaşı hissesini karındaşa vermekde hakk-ı karar ehl-i hibre ma'rifetiyle ala. Muvâza'a edüb ziyâde akçe almaya.

14. Ve defterde hâssaya kayd olınan çiftlik yerleri tapuya verilmek kanuna muhâlifdir. Meğer ki, sipahi kendü zamanın tapuya vere. Ammâ âhar sipahi gelicek tapusın ref' eder; evvelki sipaheden tapuya aldum demek fâide vermez. Lâkin hâssa yerde bağ ve bağçe etseler, hâsılının sipahi rub'ın alır, sâhiblerinin ellerinden bağları ve bağçeleri alınmaz.

15. Ve *hâric ra'iyyet* dönüm ile sipahi yerin dutsa, iki dönüme bir akçe vermek kanun-ı mukarrerdir. Deftere dahi bu veçh üzere yazıldı.

16. Ve *arâzi-i öşriyye*den[1] zirâ'ate kâbil yerler bilâ-mâni' üç yıl boz kalsa zarar olduğı takdîrce ref'-i zarar içün sâhibinin elinden alub gayrı kimesneye tapuya vermek örfen tecvîz olınur. Ammâ yerün sâhibi el verdüğin vericek sâhib-i tîmâr âhara vermeyüb gerü kendüye vere; meğer ki kendü rağbet etmeye. Ammâ dağ ve kır yerler olub veyahud su basub veya çeltüğe korınub her yıl zirâ'ate kâbil olmayub boz kalsa, gayra tapuya vermek memnû'dır. Zirâ zürrâ' tarafından taksîrât-ı mütevâliye olmamış olur.

17. Ve bir ra'iyyetin *çift öküzü maslahatı* içün veyahud *harmanı yeri* içün bir kaç dönüm yeri boz komak ve mer'a edinmek memnû' değildir, bu sebeb ile ne kadar yer boz kalsa tapuya verilmez.

18. Ve kadîm üz-zaman'dan *şehirlü*nin ve *ehl-i kurâ*nın *davarları örüsi* içün vaz' olunan yerlerün ekilmesi ve korunması zarar-ı 'âm olduğı sebebden def' ve men' olınmışdır.

19. Ve bir *hâtun kişi* ki, tîmârda yer tasarruf etse, boz komayub öşrin ve rüsûmın edâ etdükden sonra sipahi hâtun kişiye yer yokdır deyü elinden almaya. Ammâ bir yer mahlûl olsa bir hâtun kişi el verdüği tapuyı ben veririm dese, 'avrete yer vermek kanunda yokdır.

20. Ve müteveffâ olan ra'iyyetin oğlu kalmayub kızı kalsa, *kıza* atası yeri verilmez.

---

1 Burada arâzi-i öşriyye tabirinden kasıt, kendisinden şer'î öşür alınan bildiğimiz öşür arazisi değildir. Belki harâc-ı mukâsemesi öşür adıyla anılan mirî arazi manası kasd edilmektedir. Maddenin devamı da bu açıklamamızı teyid eylemektedir.

21. Ve ra'iyyetden *tekrar öşür* şol kimesneden alınur ki, sipahisinin tîmârında zirâ'ate kâbil olan yerin terk edüb varub gayrı yerde zirâ'at eder. Ammâ kendü sipahisinin tîmârından zirâ'ata kâbil yer olmadığı takdirce gayrı yerde zirâ'at etdüği yerden tekrar öşür alınmaz.

22. Ve *yıl yürüyen değirmenler*den kanun üzere *Bursa müddi*le bir müd buğday ve bir müd arpanın behâsı alınurmış. Yine defter-i cedîde bu hesâb üzere her değirmene yürüdüğüne göre *bahâ-i galle* deyü vâkı' olan âsiyâbın tahtına resm kayd olundu.

23. Ve kovan başına kadîmden birer akçe alınurmış. Yine deftere bu uslûb üzere ba'zı yerde *resm-i kovan* deyü resm bağlandı.

24. Ve re'âyâ *ra'iyyetlik yerlerin birbirine satmak ve almak* hılâf-ı kanundur. Ol bâbda hükm-i şâhî vârid olmuşdıır ki, sipahi ma'rifetinsüz yerlerin birbirine satub almayalar, alana ve satana muhkem tehdid olına. Ammâ sipahi ma'rifetile bir mikdâr hakk-ı karar alub vermek câ'izdir. Alduğı akçenin sipahi öşrin alur ve illâ sipahi ma'rifetinsüz alub satmak kat'â câ'iz değildir.

25. Ve *rüsûm-ı ağnâm* yörükde ve yerlüde iki koyuna bir akçe alınur. Koyun ile kuzı bile sayılmak kanun olmuşdur. Ve resm-i ağnâm dahi mâh-i abrilde alınur.

26. Ve defterde *boz* kayd olınan yerlerden ve harab değirmenlerden deftere resm kayd olınmadı.

27. Ve şol *çeltükçi* ki, bir müd veyahud onbeş kile veya bari on kile tohum zirâ'at eder, ânın gibiler çeltükçi olmak emr olınubdır ve her hangi köyde ise isimleri üzerine çeltükçi kayd olına. Ammâ on kileden mâdun tohum zirâ'at eden kimesnelere çeltükçi olmak emrolunmayub rencber 'addolundı. Ve hâssa çeltük ve sancak beği ve erbâb-ı tîmâr sınurına ekilürse heman rencber hissesinden öşür alınur.

28. Ve sipahi tîmârından *mevkûf olan yerler*i bütün çift ve nîm çift dahi artuk dahi eksik dâhil-i defter hâric-i defter her neyse sipahiye müte'allıkdır mevkûfcı dahletmez.

29. Ve *defterde isimleri olmayan ra'iyyet oğulların*a ve karındaşlarına sâhib-i tîmâr dahl eylemek kanun-ı kadîmdir. Âlıara yazılmaduğı takdirce ra'iyyet oğlu ra'iyyetdir; hâric-i defter olmak zarar vermez; hâricden kimesne dahleylemez.

30. Ve bir tîmârda koyun ve kovan ve bağ ve bağçe ve âsiyâb olmayub sonradan hâdis olsa, defter-i cedîde koyun resmi sancak beğine ta'yîn olunmağın koyun resmin sancak beği alub bâkisi sâhib-i tîmâra müte'allıkdir.

31[1]. Ve *Hızır Beğ il*inde *Divrik* ve *Çarşamba* kazâlarında *esir* satılsa, tarafeynden sekiz akçe alınur; at ve katır satılsa iki taraftan dört akçe alınur. Sığır satılsa iki akçe alınur; koyun ayakdan satılsa iki koyuna bir akçe ve eğer boğazlanub satılsa dört koyuna bir akçe alınur. Sığır göni satılsa yarım akçe alınur. Ve tuz ve koz ve kil ve kestane ve sabun ve ketan ve meyve satılsa, her yükden bir akçe alınur. Ammâ

---

1 Bu ve devamındaki maddeler, Bolu'ya bağlı çeşitli kazâ ve nâhiye merkezlerindeki bâc vergilerini tanzim etmektedir.

ayakdan satmayub döküb satsa sergi pulı deyü yarım akçe alınur ve ba'zı cinsten rubu' pul alınur. Ve bezzâz tâifesinden kendü mülk dükkânında otursa nesne alınmaz; mülk dükkânda oturmayanlardan dükkân başına rubu' pul alınır. Buğday ve sâir hubûbât satılsa müdde bir kile alınır. Panbuk yükinden iki akçe alınır.

32. *Oniki Divân* kazâsında esir satılsa tarafeynden sekiz akçe alınur. At ve katır satılsa ikişer akçe alınur. Sığır satılsa alandan bir akçe alınır. Meyve yükinden bir akçe alınur; hubûbâtdan müd'de bir kile alınur. Bir gönden yarım akçe alınur. Ammâ beş akçeden eksük satılan gönden nesne alınmaz dükkânlârdan iki pul alınur.

33. Nefs-i *Çağa*'da penbe yükinden ve koz ve kurı üzüm ve kuru incir yüklerinden birer akçe alınur. Deve yüki üzümden ve incirden ve ketan yükinden ikişer akçe alınur. Ve Kiras ve yaş üzüm ve yaş incir yüklerinden buçuğar akçe alınur. Ve sığır satandan ve alandan bir akçe alınur. Ve koyunun dirisinden iki koyuna bir akçe ve boğazlanan koyunın dördünden bir akçe. Ve atdan ve katırdan iki akçe satandan ve iki akçe alandan alınur ve eşek satandan bir akçe ve alandan bir akçe alınur. Ve esirden satandan dört akçe ve alandan dört akçe alınur. Ve su sığırı gönünden iki akçe ve kara sığır göninden bir akçe. Ve hubûbâtdan ayak bâcı deyü müdde bir kile alınur. Kıl yükinden buçuk akçe ve hâricden pirinç getiren yükine bir akçe. Ve at yüki tuzdan bir akçe, deve yüki tuzdan iki akçe alınur.

34. *Mengen* kazâsında at ve katır satılsa ikişer akçe ve iki koyuna bir akçe ve sığırdan bir akçe. Ve meyve yüklerinden yarım akçe ve tuz yükinden iki akçe ve kıl yükinden bir akçe ve üzüm yüklerinden ikişer akçe. Ve hubûbâtdan müdde bir kile. Ve sığır derisinden yarım akçe ve dört koyun derisinden bir akçe. Ve meyve dükkânlarından ikişer pul ve penbe dükkânlarından nısıf dirhem. Ve sebze yükinden yarım akçe alınur.

35. Ve *sâdât* ve *hutabâ* ve *e'imme* ve *mü'ezzinân* ve *ser-mahfilân* ve *huffâz* ve *mu'arrifân* ve *kayyimân* ve *muhassılân* ve *sipahiyân-ı mütekâ'idân* ve *pirân-ı fânîye* ve *divânegân* ve *mecnûn* ve *kethüdâyân-ı kassâbân hâne-i 'avârız*a dâhil kılınmayub bu tavâifden yer dutmayanlara defterde resm dahi kayd olunmadı[1].

1 Elimizdeki nüshaların biri hâriç diğerlerinde **Bolu Kanunnâmesi** burada sona ermektedir. Bundan sonraki maddeler ise, sadece Viyana nüshasında mevcuttur. Biz Barkan tarafından da neşredilmeyen bu kısmı, **III.Mehmed Devri Kanunnâmeleri** arasında yayınlayacağız.

Bolu Sancağı Kanunnâmesi, BOA, TTD. No: 438, sh.417-420

Bolu Sancağı Kanunnâmesi, BOA, TTD. No: 438, sh.417-420

§.6- HAMİD-İLİ SANCAĞI KANUNNÂMELERİ (42)

I- NÜSHALARI VE TAHLİLİ

Hamîd ya'ni bugünkü ifâdesiyle *Isparta* şehri, Kanuni devrindeki eyâlet teşkilâtına göre, Anadolu Eyâleti'nin bir sancağıdır. Aynı zamanda Hamid bir yaya sancağı vasfını da taşımaktadır. *Hamid Sancağı* ile alâkalı ilk hukukî düzenlemenin II. Bâyezid devrinde yapıldığını daha önce görmüştük. Bunlardan 904 tarihli bir hüküm ile 913 tarihli *Cüllâh Yasaknâmesi*ni II.Bâyezid Devri Kanunnâmeleri arasında[1] ve 918 tarihli yine Cüllâhlarla alakalı bir Kanun Hükmünü de Yavuz Devri Kanunnnâmeleri arasında[2] neşr etmiştik. Ancak bunlar, müstakil hükümler mâhiyetindedir[3]. Kanunî devrinde ise, Hamid Sancağı ile alakalı iki ayrı Kanunnname elimizde mevcuttur.

Birincisi; Hamid Sancağının kısa da olsa düzenli bir sancak kanunnâmesi tanzîm edilmiştir. Elimizde şu nüshaları bulunmaktadır:

I.si, tesbitlerimize göre Hamid Sancağının ilk kanunu, *BOA. TTD. 121 (39)* nolu ve Gurre-i Zilhicce 929/1523 tarihli defterde yer almaktadır. Hamîd Livâsının mufassal defteri olan bu tahrir, Kanunî'nin emriyle Kâtip *Pîr Muhammed* tarafından kaleme alınmış ve Gurre-i Zilhicce 929/1523'de tamamlanmıştır[4].

II. si ise, 438 nolu defterde yer alan bu kanûnun bir sûretidir. Bu sûret esas alınarak Kanunnâme, Barkan tarafından neşredilmiştir. Biz orijinalinden kontrol ile buraya dercediyoruz[5].

Hamid Eli'ne ait bu Sancak Kanunnâmesi, çok kısa tutulmuştur. Sadece çift akçesi ve resm-i ağnâm ile alakalı maddeler bulunmaktadır. Diğer konular, umumî Osmanlı Kanunnâmesine havale edilmiştir.

İkincisi: Hamîd-eli Sancağına bağlı bir kazâ merkezi olan *Burdur Avârız Kanunnâmesi*'dir. Burdur Kâdîsine hitâben yazılan ve Kanunî devrinde tedvîn edilmiş olması kuvvetle muhtemel olan bu hukukî düzenlemenin elimizde tek nüshası mevcuttur ve bu da *Âtıf Efendi Kütüphânesi, 1734, Vrk. 284/a-285/a*'da bulunmaktadır. Bu ikinci Kanunnâme, aslında avârız hânelerinin nasıl tanzim ve tertip edildiğini gösteren umumî bir Kanunnâme mahiyetindedir. Tesbitlerimize göre, ilk defa neşr olunmaktadır.

1 **Osmanlı Kanunnâmeleri,** II, 175-178

2 **Osmanlı Kanunnâmeleri,** III, 164-166

3 Bkz. II. Bâyezid - **Hamid Sancağı Kanunnâmeleri,** II, sh.175 vd..

4 BOA. TTD. 121/2-3.

5 BOA. TTD. 438 (881), sh. 246; Barkan, **Kanunlar,** 32-33.

Bu dönemde de Hamideli'nin kazâ merkezleri arasında *Eğridir*, *Afşar*, *Barla*, *Yalvaç*, *Uluborlu*, *Gönen*, *Keçiborlu*, *Burdur*, *Karaağaç* ve *Gölhisâr* bulunmaktadır.

II- 929/1523 TARİHLİ HAMİD-İLİ SANCAĞI KANUNNÂMESİNİN METNİ

KANUN-I LİVÂ-İ HAMİD

1. Livâ-ı mezbûrenin köhne defter mûcibince[1] *bütün çift*den kırk ikişer akçe olub ve serbest olmayan tîmârların bütün çiftinden on beşer akçesinın ba'zı sancak beğine ve ba'zı subaşılara kayd olunub ve yigirmi yedişer akçesi sâhib-i tîmâra ta'yîn olınub alurlar imiş. Hâliyâ re'âyâ ve erbâb-ı tîmâr mâbeyninde münâza'ât-ı kesîre vâki' olub birbirinden müte'ezzî ve müteşekkî olmağın pâye-i serîr-i a'lâyâ arz olunub *resm-i çift* bütün erbâb-ı tîmâra kayd olunub anlara bedel-i âhar tevcîh olundu.

2. Ve *resm-i ağnâm-ı yörükân* eğer ze'âmetde ve eğer tîmârdadır, bütünü serbest sâhib-i tîmâra kayd olundu. Ve mâ'adâ *serbest olmayan tîmârlar*ın nısfı sâhib-i tîmâra ve nısf-ı âhar tîmâr-ı âhar kayd olundu. Ve serbest olmayan tîmârların nısf-ı resm-i arûs ve cürm ü cinâyet ve bâd-i hevâ ba'zı sancak beğine ve ba'zı subaşılara kayd olunmuş imiş. Hâliyâ kezâlik arz olunub nâhiye-i *Yave* ve *Kartas* kadîmden Yave oğullarının olmağın ânlara ta'yîn olunub mâ'adâ sancak beğine kayd olundu. Cürm ü cinâyet sancağa münâsib olmağın.

1 Krş. **Osmanlı Kanunnâmeleri,** II, sh. 178; Buradaki Köhne Defter'den kasıt, II. Bâyezid devrinde yayınladığımız müstakil kanun hükümlerini ihtivâ eden defter olsa gerektir.

Hamid İli Sancağı Kanunnâmesi, BOA, TTD. No: 121, sh.2-3

III- BURDUR AVÂRIZ KANUNNÂMESİNİN METNİ (43)

Osmanlı Donanmasında, bilhassa yalnız yelkenle yürüyen kalyon devrinden evvel kürek çekme işini dört gurup ifa ediyordu:

Birincisi; Forsalar idi.

İkincisi; Osmanlı teb'asından olup da kürek çekme cezasını mûcip bir suç işleyen suçlulardı.

Üçüncüsü; Gönüllü kürekçilerdi.

Dördüncüsü; Bir mükellefiyet olarak kürek çekmekle vazifeli olan re'âyâ idi. İşte şu anda yayınlayacağımız *Burdur Avârız Kanunnamesi*, bu gurup ile alakalı bir hukukî düzenlemedir. Bunlar, Marmara ve Adalar denizi sâhil kasaba ve köylerinden, bazan da Burdur gibi muhtelif sancaklardan, yirmi hânede bir kişi olmak üzere toplanırlardı. Geri kalan on dokuz hâne, bu kürekçinin altı aylık iâşesini te'min için para verirdi. Verilen miktar hâne başına 24 akçe olup böylece 50.000 avârız hânesinden 1.200.000 akçe (12 yük) toplaıurdı. Buna *kürekçi bedeliyyesi* denirdi[1].

KANUNNÂME

Kudvet'ül-kudâti vel-hükkâm, ma'den'ül-fadli vel-kelâm Mevlânâ *Burdur Kâdîsi* -Zîde fadluhû- tevkî'-i refî'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki;

1. Hâliyâ Hak Sübhânehû ve Te'âlânın uluvv-i inâyetine tevekkül ve Server-i Kâinât -Aleyhi ezke't-tahiyyât- Hazretlerinin mu'cizât-ı bâhirelerine tevessül edüb Deryâ yüzüne *Donanma-i Hümâyûnum* gemileri çıkmak emr edüb kürekçi hâcet olmağın taht-ı kazanda 900 avârız hânesi olub ...... hâneden bir nefer *kürekçi* olmak üzere .... nefer kürekçi ta'yîn olunub birer aylık ulûfeleri ki, ayda yüz altışar akçe hesâbı üzere re'âyâ cânibinden ta'yîn olunub;

2. Buyurdum ki, hükm-i şerifimle ...... nâm kulum vardukda bir ân ve bir sâ'at te'hîr etmeyüb taht-ı kazanda olan *avârız hânesinden* ..... hâneye bir nefer kürekçi salub ber vech-i adâlet ta'yîn edüb ve içlerinde pîr ve ma'lûl olmayub hizmetine kâdir ve tüvânâ olanlardan bulub isimleri ile defter edüb ve âdet üzere kefilleyüb birer aylık ulûfeleri içün lâzım olan mikdâr akçe re'âyâdan a'lâ ve evsat ve ednâ i'tibârınca ber vech-i adâlet cem' eyleyüb müslümanlardan yazılan kürekçilere bir ayda yüz altışar akçe ve kâfirden yazılan kürekçilere bir ayda seksener akçe hesâbı üzere ellerine verüb teslîm edüb kendülerin çıkarub kendü nefsiniz ile ve kulunıla Nevrûzdan mukaddem Mahrûse-i İstanbul'a getürüb Emîr'ül-ümerâ'il-kirâm *Cezâyir Beğlerbeğisi* ve *Kapudanım* -Dâmet ma'âlîhi-'ye teslim eyleyesin. Ve ihrâc

1 Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lügati, sh. 196

olunan kürekçilerin esâmî defterin ve avârız hânesi defterin getürüb Hizâne-i Âmireme teslîm eyleyesin.

3. Ammâ *kürekçi ihrâcın*da gereği gibi ikdâm ve ve ihtimâm edüb her biri yarar güçlü ve kuvvetlü kürek çekmeğe kâbil kimesne olub pîr-i nâ-tüvân ve marîz olmayub ve *Nevrûz*'dan mukaddem gelüb teslîm olunmayacak olursa veyahud kürekçi emr olunmuş iken hilâf-ı emr *bedel akçesi*n getüresin, kat'â özrün makbûl olmayub azl ü red olmağla konulmayub hakâret olunursun. Ana göre mukayyed olub ta'yîn olunan kürekçileri ta'cîl alet-ta'cîl İstanbul'a getürüb teslîm eyleyesin, akçe getürmeyesin. Bil-cümle kürekçi ta'yîn olunan zamanda te'hîre kodurmayasın ve illâ azîm belâlara giriftâr olursun.

4. Ve kürekçi ihrâcında re'âyâdan mübaşirine akçe aldurmayasın ve illâ senden bilinür. Ana göre kendü nefsinle mübâşeret edüb tecâvüzden hazer eyleyesin. Şöyle ki, eyyâm-ı adâletimde kimesneye zulm ve hayf ve ahz ve celb-i mal etdükleri i'lâm oluna veya şikâyetçi gele, senden bilinür; mu'âteb ve mu'âkab olursun.

5. Ve mezkûr kulum sana ne günde vâsıl olduğun arz eyleyesin.

6. Vel-hâsıl *evkâf-ı selâtîn*den ve *Mekke-i Müşerrefe* ve *Medine-i Münevvere* ve *Kudüs-i Mübârek* evkafından ve bilâ hizmet mu'âf olanlardan avârız hânesine ilhâk olunmak emr-i şerifim olmuşdur. Zikr olunan hânelerden dahi ne mikdâr hânenin kürekçileri alınursa, isimleri ve sâkin oldukları yerleri ile vukû'u üzere müstakil *hâne-i avârız* defterin yazub imzâlayub asl-ı kadîmi olan avârız defteriyle kapuma getüresin ki, bunda olan evkâf defteri ile mukabele oluna.

7. Evkâf ve emlâkde olan avârız hânesin zuhûra getürmekde olan sa'y ve ikdâmın terbiye ve terakkîne sebeb olur. Ana göre mücidd ve sâ'î olasın. Ve asl-ı kadîmi hâneden ne mikdâr ziyâde bulursan, ziyâde olan hânelerden dahi vech-i meşrûh üzere kürekçileri çıkarub kapuma getüresin.

8. Amın bu bâbda gereği gibi ihtimâm edüb re'âyâdan *kürekçi mevâcibi* içün yüz altışar akçe ve *kürekçi bedeli* içün her bir nefer kürekçiye sekizer ve dokuzar yüz nihâyet biner akçeye varıncaya değin bedel akçesin verdüresin. Re'âyâdan emr-i şerifime muhâlif ziyâde akçe verdürmeyesin.

Bi Makam-i Kostantınıyye El-Mahrûse

Burdur Avârız Kanunnâmesi, Âtıf Efendi Kütüphânesi, No: 1734, Vrk. 284/a-285/a

§.7- HÜDÂVENDİGÂR (BURSA) SANCAĞI KANUNNÂMELERİ

I- GENEL OLARAK

Hüdâvendigâr Sancağının, Osmanlı Devleti'nin her döneminde oynadığı rolu biliyoruz. Bu sebebledir ki, Fâtih Devri Kanunnâmeleri arasında 7 aded[1], II.Bâyezid Devri Kanunnâmeleri arasında birisi Sancak Kanunnâmesi olmak üzere 10 aded[2] ve nihâyet Yavuz Devri Kanunnâmeleri arasında 4 aded[3] hukukî düzenleme neşredilmiş bulunmaktadır. Kanunî devrinde de Hüdâvendigâr Sancağı ile alakalı bir kısım hukukî düzenlemeler mevcuttur. Bunların başında 928 tarihli ve BOA.TTD. 111 nolu Tapu-Tahrir Defterindeki Sancak Kanunnâmesi gelmektedir. Ancak bu Kanunnâme, harfi harfine II.Bâyezid devri kanunnâmeleri arasında neşr ettiğimiz Kanunnâmenin aynısı olduğunudan, burada neşrinden sarfınazar ediyoruz. Daha önce neşredilmemiş ve Kanunî devrinde tedvîn edilen hukukî düzenlemeler ise şunlardır:

II- BURSA GÜMRÜĞİ KANUNNÂMESİ (44)

Daha evvel Fâtih devri Kanunnâmeleri arasında *Bursa Gümrüği Yasaknâmesi*'ni neşr etmiştik[4]. Burada neşredeceğimiz hukukî düzenleme ise, geniş bir Bursa Gümrüği Kanunnâmesi'dir. Elimizdeki tek nüshası, *Âtıf Efendi Kütüphânesi, No: 1734, Vrk. 61/b-63/A*'da bulunan bu Kanunnâme, 960/1553 senesinde tedvîn edilmiştir. Ba'zı kelimeler, imlâ hatalarından dolayı, kesin olarak okunamamaıştır. Gümrük Kanunnâmesindeki hükümlerin, İslâm hukuku kitaplarının *Bâb'ül-Âşir* bölümündeki şer'î hükümlere göre tanzim edildiği, yapılacak kısa bir mütâla'adan sonra anlaşılabilir. Biz, ayrıntılı izahı I.Cildin Birinci Kısmında yaptığımızdan burada meseleyi uzatmak istemiyoruz.

KANUNNÂME

"Akdâ kudât'il-müslimîn, evlâ vulât'il-muvahhıdîn, yenbû'ül-fadli vel-yakîn, vârisü ulûm'il-enbiyâi vel-mürselîn, huccet'ül-Hakkı alel-halkı ecma'în, el-muhtassu bi mezîd'il-Melik'il-Mu'în Mevlânâ El-Hâkim bi Mahrûse-i Burusa -Dâmet fedâiluhû- tevkî'-i refî'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki;

---

1 **Osmanlı Kanunnâmeleri,** I, sh.595-621

2 **Osmanlı Kanunnâmeleri,** II, sh.179-251

3 **Osmanlı Kanunnâmeleri,** III, sh.167-176

4 **Osmanlı Kanunnâmeleri,** I, 605-606

1. Sâbıkan *Burusa gümrüğü*ne ber vech-i emânet emîn olan *Bostan* Dergâh-ı Mu'allâma adam gönderüb Mahrûse-i mezbûreye metâ' getüren kimesneler doğru gümrük-hâneye gelmeyüb metâ'larıyla hâric yerlerde konub *gümrük*lerin ketm ederler ve ba'zı kimesneler dahi getürdükleri metâ'dan kanun üzere gümrük taleb olundukda nizâ' edüb tamam vermemek isterler deyü bildürdükde;

2. Buyurudum ki, hükm-i şerifim vardukda min ba'd kanun-ı kadîm mûcibince amel edüb Mahrûse-i mezbûreye gümrüğe müte'allık metâ' ve eshâbla gelen kimesnelere tenbîh ve te'kîd edesiz ki, metâ'larıyla hâric yerde konmayub doğru *gümrük-hâne*ye getüreler.

3. Şöyle ki, ba'det-tenbîh emr-i şerifime muhâlif metâ'ın gümrükden kaçırub gümrük-hâneye iletmedüği zâhir olursa, gümrükden kaçurdukları metâ'ları ma'lûm edinüb metâ'larının mikdârın ve kendülerinin isimlerin yazub Dergâh-ı Mu'allâma arz eyleyesiz. Sonra emr-i şerifim ne vechile sâdır olursa mûcebi ile amel edesin.

4. Ve *Frenk*'den gelen çuka ve *Frengî kadife*den ve atlas ve kemhâ ve zerarih (?) ve sair akmişe-i mütenevvi'a ki, Frengî ola, bundan gayrı kalemî ve şeker altı (?) ve cürüd ve isfidâc (?) ve mastaki ve *Kıbrus*'dan gelen şeker ve sair mütenevvi'a ki, Frengî ola, külliyen Kanun-ı Kadîm mûcibince harbîden yüzde beşer akçe ve zimmîden yüzde dörder akçe ve müslümandan yüzde ikişer akçe hesâbı üzere gümrük aldurasın[1].

5. Ve bundan *Frengistân*'a sûf ve râvend[2] ve besbase ve zencebil ve ceviz ve anber-i hâm ve misk ve lök ve Horasanî ve Mahmûdî ve laciverd ve sahtiyân ve meşin ve harîr ve sair esbâb-ı mütenevvi'a gider oldukda, harbîden yüzde üç akçe gümrük aldurasın. Ve bu zikr olunan esbâbdan zimmî iledürse ve ne yere giderse, harbî gibi yüzde üç akçe gümrük aldurasın.

6. Ve *Ankara*'dan gelen sûfdan harbîden eğer satarsa ve satmazsa yüzde üç akçe aldurasın. ve müslüman ve zimmîden *İstanbul*'dan ve *Gelibolu*'dan geldüklerinde gümrük verdüklerine ellerinde temessükleri var ise, febihâ[3]. Şöyle ki, yoğ ise, Kanun üzere gümrüklerin aldurasın.

7. Ve *Sîn*[4]'den gelen sırçadan kanun üzere yüzde üç akçe aldurasın.

8. Ve *Diyâr-ı Acem*'den metâ'la *Ermeni* gelse, getürdüği metâ'dan harirden gayrı misk ve râvend ve akmişe-i mütenevvi'adan yüzde beş akçe *gümrük* aldurasın[5].

---

1 Bu kelimelerin bir kısmını, doğru okuduğumuz kanaatinde değiliz. Bu yüzden manalarını da tam tesbit edemedik. Bir kısmının manaları için bkz.**Osmanlı Kanunnâmeleri**, I, sh.413-414, II, sh.203-205

2 **Râvend**: Bir çeşit kumaştır. Keşi dağından gelen Râvend-i Rumi ve Râvend-i Çinî, en mehur çeiştleri arasında yer almaktadır (Yücel, Yaşar, **Es'âr Defteri (1640 Tarihli)**, sh. 35)

3 **Febihâ**: Böyle olursa ne güzel anlamında Arapça bir tabirdir.

4 **Sin**; Çin demektir.

5 Bütün bu maddelerde, Fıkıh kitaplarındaki müslim, zimmî ve harbî üçlüsüne ait hüküm farklılıklarına ri'âyet edildiğini görüyoruz.

9. Ve *Sakız*'dan gelen *barça*lardan geldüklerinde göresin, getürdükleri metâ'ın *Çeşme İskelesi*nden gümrük verdüklerine ellerinde tezkireleri var ise, metâ'larıyla tatbîk edüb mutâbık bulunur ise, febihâ. Şöyle ki, tezkirelerinden ziyade metâ'ları bulunur ise, ziyâdesin yazub Dergâh-ı Mu'allâma arz edesin. Kendülerin Yasaknâmesi mûcibince haklarından geline deyü hükm-i şerifim verilmiş imiş[1].

10. Hâliyâ Burusa *hâssa harcı emîni* kulum *Muhammed* Dergâh-ı Mu'allâma adam gönderüb mezkûr hükm-i şerifim vardukda göresiz. Zikr olunan hükm-i şerifimin sonradan hilafına emr-i âhar varmamış ise, mezkûr hükm-i şerifim mûcibince amel edüb hilâf-ı emr kimesneye iş etdürmeyesin.

Şöyle bilesin, alâmet-i şerife i'timâd kılasın.

Tahrîren fîl-yevm' is-sâmin şehr-i Rebî'ül-âhir min şuhûr-ı sene seb'în ve tis'a-mi'ete[2].

Bi Makam-i Kostantıniyye

---

1 **Barça**: Bir çeşit yelkenli savaş gemisi (**Osmanlı Kanunnâmeleri** II, 343-344).

2 8 Rebî'ülÂhir 970 tarihnide tanzim edildiği anlaşılmaktadır.

Bursa Gümrüği Kanunnâmesi, Âtıf Efendi Kütüphânesi, No: 1734, Vrk. 61/b-63/a

Bursa Gümrüği Kanunnâmesi, Âtıf Efendi Kütüphânesi, No: 1734, Vrk. 61/b-63/a

III- AYAK BÂCI KANUNNÂMESİ (45)

Ayak bâcı, hayvan bazarlarına gelen giden koyun, keçi ve sığır gibi hayvanlardan alınan bir vergidir[1]. Bu neşredeceğimiz Kanunnâme de, doğrudan ayak bâcı ile alakalıdır. Kanunnâmenin elimizde bulunan tek nüshası, *Âtıf Efendi Kütüphânesi, No: 1734, Vrk. 42/b-43/b*'de yer almaktadır. Kanunnâme, metin içinde verilen bir tarihden anlaşıldığına göre, 958/1551 tarihinde tedvîn olunmuştur. Ayak bâcı ile alakalı, solak ve sipahi gibi askerî tâifesinin yaptıkları suiistimalleri men' etme gayesini taşımaktadır. Tesbitlerimize göre ilk defa neşr olunacak olan Kanunnâme'nin metni şöyledir:

KANUNNÂME

"Akdâ kudât'il-müslimîn, evlâ vulât'il-muvahhıdîn, ma'den'ül-fadli vel-yakîn, vârisü ulûm'il-enbiyâi vel-mürselîn, huccet'ül-Hakkı alel-halkı ecma'în, el-muhtassu bi 'inâyet'il-Melik'il-Mu'în Mevlânâ El-Hâkim bi Mahrûse-i Burusa[2] -Dâmet fedâiluhû- ve Kudvet'ül-kudâti vel-hükkâm, ma'den'ül-fadli vel-kelâm *Kete* ve *İnegöl*[3] Kâdîleri -Zîde fadluhumâ- tevkî'-i refî'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki;

1. Hâliyâ taht-ı kazânuzda vâki' olan *ayak bâcın* tevâbi'iyle sene semân ve hamsîn ve tis'a-mi'ete Şa'ban'ının gurresinden[4] üç yıla iltizâm edüb kâtib olan Yunus şartıyla emîn olan *Süleyman* kapuma gelüb zikr olan kâdiliklerde ba'zı solak ve yeniçeri ve sipahi ve sekbânlar tâifesi kassâblar ile ortak olub koyun ve kuzı ve sığır alub satarlar, ayak bâcın vermezler. Ve ba'zın satmayub bazar yerinde boğazlayub satarlar, bâc vermezler. Bâ vücûd sâir koyun ve kuzı ve sığır alub satanlardan ve bazar yerinde ve gayrı yerde boğazlayub satanlardan ayak bâcı mîrî içün kadîm'ül-eyyâmdan alınu-gelmişdir. Bu sebeble mal-ı mîrîye zarar müterettib olmuşdur deyü bildirdi[5].

---

1 Barkan, **Kanunlar**, 101, 339

2 Bursa kâdisi için kullanılan ünvan ve lakablardan Bursa Mevleviyyetinin ehemmiyeti kendiliğinden anlaşılmaktadır. Dikkat çekmek istiyoruz.

3 **Kete ve İnegöl,** Bursa'nın kazâ merkezleridirler.

4 1 Şa'ban 958 tarihini ifade etmektedir.

5 Bazı terimleri kısaca açıklamakda yarar var:

Solak: Yeniçeri cemâ'at ortalarından 60, 61, 62 ve 63. ortalara solaklar denmekteydi. Reislerine de solakbaşı denirdi. Bunlar, cesur, güçlü, kuvvetli, terbiyeli ve aklı başında yeniçeriler arasından seçilirler ve Padişahın muhâfız bölükleri olarak tavzîf olunurlardı (Sedtoğlu, **Osmanlı Tarih Lügati**, 317).

Sekbân: Türkçeye seymen tarzında geçen bu Farsça kelime, av köpeklerine nezâret eden demektir. Osmanlı devlet teşkilâtında ise, evvela I. Murad zamanından 1451 yılına kadar Padişahın ma'iyyetinde

2. İmdi buyurdum ki, hükm-i şerifim vardukda teftîş edüb göresiz. *rençberlik* eden eğer solak ve eğer yeniçeridir ve eğer sekbân ve sipahi tâifesindendir, kendü nefisleri için getürdükleri koyun ve kuzı ve sığır bâcından mu'âflardır.

3. Ve bundan gayrı rençberlik içün getürüb satdukları ve bazar yerinde boğazladukları koyundan ve kuzıdan ve sığırdan kanun üzere sâir rençberlerden ne vechile bâc alınu-gelmiş ise, bunlardan dahi mîrîye müteveccih olan ayak bâcın emîne aldurasız. İnâd edenleri isimleriyle ve resmleriyle Dergâh-ı Mu'allâma arz eyleyesiz.

Şöyle bilesiz, alâmet-i şerife i'timâd kılasız.

Tahrîren fil-yevm'il-hâmis 'aşer şehr-i Rebî'ül-evvel sene sittîn ve tis'a-mi'ete[1].

bulunan bir av teşkilâtı; sonradan ise Yeniçeri ocağının 65. ocağı haline gelmiştir. Reislerine **sekbânbaşı** denir (Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lügati**, 309-310; Pakalın, **Tarih Deyimleri**, İligili maddeler)..

1 15 Rebî'ül-Evvel 960 tarihinde hazırlandığı, bu ifadededn anlaşılmaktadır.

Ayak Bâcı Kanunnâmesi, Âtıf Efendi Kütüphânesi, No: 1734, Vrk. 42/b-43/b

الحفى قضاة المسلمين اولى ولاة الموحدين معدن
الفضل واليقين وارث علوم الانبياء والمرسلين نخبة
قدوة القضاة والحكام معدن الفضل والكلام مولانا
لوفجه قاضيسى زيد فضله توقيع رفيع همايون واصل اولجاق
١ معلوم اولا كه حاليا درگاه سعادت دستگاهم يكيچريلرندن
دارندهٔ فرمان همايون قلوم حسن باب سعادت مآبمه گلوب
عرض ايلديكى تحت قضاكده متمكن اولدوغى يرده زراعت
وحراثت ايدوب حاصل اولان ترهكه دن كه بچليوب
آلا يله يولنه سپاهيلر سنه طلب ايدوب تعدى ايدرلر ايمش
امدى بچليوب آلا يله يولنا ندن سنه آلنماز بيوردم كه
حكم شريف واجب الاتباعم وارد اولدقده كوره سن فى الواقع آنك
كبى بچليوب الا يله يولنانلردن سپاهيلر قانونه مخالف
سنه طلب ايدرلر ايسه آلدرميه سن وكذلك اولوب
خرجلق اولان باغ وباغچه وبوستانلردن يمكلكلرى ايچون
حاصل اكه لر آنوك كبيلردن دخى سنه طلب ايدرلر ايمش
انيدا اجى كوره سن مستقل باغ وباغچه وبوستان اولميوب
آلينو گلمشدر بوسبيله مال ميريه ضرر مترتب
٢ اولمشدر ديو بلدردى امدى بيوردم كه حكم شريفم
وارد قلدقده تفتيش ايدوب كوره سز رنجبرلك ايدن
اكر صولاق واكر يكيچرى در واكر سكبان وسپاهى طايفه سندندر
كذلك نفسلرى ايچون كتوردوكلرى قويون وقوزى وصغير
٣ باجندن معافلردر وبوندن غيرى رنجبرلك ايچون
كتوروب صاتدقلرى وبازاره ويرنلره بوغازلدقلرى
قيوندن وقوزيدن وصغيردن قانونا وزره ساير
رنجبرلردن نه وجهله باج الينو گلمش ايسه بونلردن دخى
ميريه متوجه اولان آياق باجنى امينه آلدوره سن
عناد ايدنلرى اسملريله ورسملريله دركاه معلامه
عرض ايليه سز شويله بلاسز علامت شريفه اعتماد قلاسز
تحريرا فى اليوم الخامس عشر شهر ربيع الاول سنه
ستين وتسعمائة

§. 8- KARAHİSÂR-I SÂHİB SANCAĞI KANUNNÂMELERİ (46)

1- NÜSHALARI VE HUKUKÎ TAHLİLİ

Karahisâr-ı Sâhib Sancağı, bugünkü Afyon Vilâyetini hemen hemen karşılamaktadır. Halk eskiden *Afyon Karahisârı* derlerdi. Çevresinde külliyetli mikdârda afyon üretilmesi, bu adı almasına sebeb olmuştur. Yunanlılar tarafından *Synada* adıyla ilk olarak inşâ edildiği tahmin olunmaktadır. Anadolu Selçukluları tarafından fethedilince, *Kara Hisâr* adını almıştır. Bunlardan Germiyânoğullarının eline geçmiş ve sonra da Osmanlı topraklarına ilhâk olunmuştur. Kanunî devrindeki bir kazâ listesine göre, merkez *Kara Hisâr*, *Sandıklı*, *Bolvadin*, *Şuhud*, *Barçınlu* ve *Oynaş* (?) en önemli kazâ merkezleri arasında yer almaktadır[1]. XVI. yüzyıl Tapu-Tahrir Defterlerinde ise, *Kırhısâr* (*Kayırhisâr*), *Ulu Sincanlı*, *Kiçi Sincanlı* ve *Çöl* de kazâ merkezleri arasında sayılmaktadır[2].

Mevcut kaynaklarda Karahisâr-ı Sâhib Sancağının bir Sancak Kanunnâmesinin bulunduğundan bahsedilmemiştir. Gerçekten elmizideki Tapu-Tahrir Defterlerinde böyle bir Kanunnâme bulunmadığı gibi, Türkiye'deki Kanun Mecmu'alarında da böyle bir hukukî düzenlemeye rastlanamamıştır. Halbuki, Viyana ve Paris'de bulunan iki ayrı Kanun Mecmu'alarının her ikisinde de, Karahisâr-ı Sâhib Kanunnâmesi mevcuttur. Bu hukukî düzenlemenin belli bir tarihi yoktur. Önceki ve sonraki kanunnâmelerin durumundan ve üslûbdaki benzerlikten dolayı, Kanunî devri olmas ihtimâli, bize göre kuvvetli görünmektedir. Aksine bir kaynak bulununcaya kadar, bu Kanunnâme'yi, Kanunî Devri Kanunnâmeleri arasında neşr etmeyi uygun gördük. İki nüsha şunlardır:

I.si, Paris, Bibl.Nat. Turc ms. 85, Vrk. 161/b-162/a'da bulunmaktadır. Önemli bir Kanun Mecmuası olduğundan bunu esas kabul edeceğiz.

II.si ise, Viyana Millî Kütüphânesi, A.F.77 (Flügel 1826)'da kayıtlı Vrk. 111/a-b'de yer alan nüshadır. Bu nüsha da bir önceki gibidir. Tarih bulunmaması hasebiyle, daha sonradan ortaya çıkacak bir belgeyle, tarih ve devir değişebilir.

Kanunnâme, klasik sancak kanunnâmelerinin bir özeti mahiyetindedir. Evvelâ harâc-ı muvazzaf demek olan çift akçesi üzerinde durulmuş; sonra ihtisâb hükümleri özetlenmiş ve devamı maddelerde de, re'âyâ ile alakalı hükümlere yer verilmiştir. Bu zikredilen hususların şer'î dayanakları, daha evvel defalarca açıklandığından, burada tekrara girmek istemiyoruz.

---

1 **Kâmûs'ül-A'lâm**, V, 3226-3228; Veliyyüddin Efendi, **Kazâ Listesi**, No: 1969, Vrk.114/a

2 BOA. TTD. No: 438, sh.154 vd.; **TDA. İslâm Ansiklopedisi, Afyon Maddesi** (Feridun Emecen), II, sh.443-446; Ayrıntılı bilgi için bu son kaynağa ve orada zikredilen diğer kaynakalara bakılabilir.

II- KANUNNÂMENİN TAM METNİ

"KANUNNÂME-İ LİVÂ-İ KARAHİSÂR-I SÂHİB

1. Livâ-i mezbûrda *bütün çift* yer dutandan *resm-i çift* otuz akçe ve *nîm çift* yer dutandan on altı buçuk akçe ve evlüden *resm-i bennâk* on iki akçe ve kâr u kisbe kâdir olan ergenden *resm-i mücerred* altı akçe alınur.

2. Ve Livâ-i mezbûrda vâki' olan kâdiliklerin kadîmden amel olunu-gelen kileleri ve gallelerinin narhları tebdîl ve tağyîr olunmayub Defter-i Atîk muktezâsınca ber-karar-ı sâbık *Karahisâr Kazâsı*nda buğdayın her müddi yüz yirmişer ve arpa ve mahlûtun[1] her müddi seksener akçe ve ve *Bolvadin* ve *Barçınlu* ve *Şuhud* ve *Sandıklu* kâdiliklerinde buğdayın her müddi altmış akçe ve arpa ve sâir mahlûtun her müddi kırkar akçe hesâb olunmuşdur.

3. Ve Livâ-i mezbûrda *âdet-i ağnâmı* hâss-ı hümâyûn olan *Barçınlu Nâhiyesi*nden gayrı nevâhîde olan karyelerde iki koyuna bir akçe âdet-i ağnâmları fermân-ı şerif mûcibince tamamen sipahilere hâsıl yazılmışdır. Nısfı sâbıkan benim idi deyü mîr-livâ dahl eylemeye.

4. Ve hîn-i tahrirde kendüler hâzır olmayub berâtları görülmedüği ecilden yahud re'âyâ ketm edüb demedükleri sebeb ile ehl-i berâtın işâret olunmayan sipahi ve sipahi-zâdelerin gelüb sancağı ve alay beğlerinden arz getürenlerin sipahilik ve sipahi-zâdelikleri kayd olunmuşdur.

5. Şol *sipahi-zâdeler* ki, ellerinde ibtidâ ve intihâ şübhesüz sahih babaları berâtı olub ve babaları vefât eyledikden sonra müddet geçmekle *re'âyâ silkine münselik*[2] olmayub tîmâr talebinde iken re'âyâdan ehl- i garaz takriri ile sehven ra'iyyet yazılmış ise, anlar re'âyâ zümresinden add olunmaya. Sipahi anlardan resm-i bennâk ve mücerred taleb eylemeye. Lakin tasarruflarında yer olanlar, sâhib-i arza öşrin ve resmin vereler.

6. Ve Vilâyet yazılur iken *zu'amâ* ve *erbâb-ı tîmâr*dan ve *a'yân-ı vilâyet*den şuhûd istimâ'ı ile yazılan sipahi ve sipahi-zâdelerden bir iki biregû berâtı göstermekle yahud hakkında mu'âvenet ve yardım içün şahâdet olunmak sebebiyle, ra'iyyet gaflet vechiyle sipahi-zâde yazılmak vâki' oldu ise, ana himâyet ve kasıd mukârin olmamışdır; hâkim'ül-vakt olanlar, anın gibilerin rüsûm-ı ra'iyyetin kadîmden alı-geldüği üzere sipahilerine hükm edüb alı-vereler, defterde sipahi-zâde yazıldım dedüği özür makbûl olmaya.

---

1 **Mahlût;** Karışık demek olan bu kelime ile arpa buğday karışımı kasdedilmiş olsa gerektir.

2 **Re'âyâ silkine münselik olmak**: Askerî sınıfdan ayrılıp re'âyâ gurubuna girmek demektir.

Karahisâr-ı Sâhib Sancağı Kanunnâmesi, Paris, Bibl.Nat., Turcs ms.85, Vrk. 161/b-162/a

قانون نامهٔ لواء قره حصار صاحب

١ لواء مزبورده بتون چفت رعیتلر اندن رسم چفت اوتوز اوچ آقچه و نیم چفت برلوتلرندن

اون آلتی بوچق آقچه و اولوردن رسم بناك اون ایكی آقچه و كاروكسبه قادر اولان اركندن

٢ رسم مجرد آلتی آقچه آلنور ولواء مزبورده واقع اولان قاضیلقلرك قدیمدن

٣ ولواء مزبورده عادت اعتادی خاص همایون اولان یارهلونامه دیسنلر

٤ نصفی سابقا بنم ایدی دیو میری‌یه دخل ایلمیه

٥ قید اولنمنه شول سپاهی زاده‌لركه الرنده ابتدا و انتها

٦ ویره‌لر و ولایت یازیلدقده

رسوم رعیت قدیمدن الیكلدوكی اوزره سپاهیلر اینه حكم ایلیه

الیوم لرده دفترده سپاهی زاده یازلدوقدن صكره

مقبول اولمیه تم

تم

§. 9- KASTAMONU SANCAĞI KANUNNÂMELERİ (47)

I- DOĞANCIBAŞI İLE ALAKALI BİR KANUN HÜKMÜ VE NÜSHALARI

Daha önce neşr ettiğimiz ve Saraydaki avcılar sınıfını ilgilendiren Kanunnâmenin tamamlayıcısı hükmünde olan bu hukukî düzenleme, tamamen doğancıların re'isi durumunda olan *doğancıbaşı* hakkındadır. Kastamonu avcı kuşların merkezi olması hasebiyle, hukukî düzenleme, Kastamonu Kâdîsi ve çevre kâdîlerine hitâben kaleme alınmışdır. Daha önceki ciltlerde Kastamonu sancağı ile alakalı herhangi bir hukukî düzenleme neşredilmemiştir ve dolayısıyla bu ilki olmaktadır. Kastamonu Sancağı ile alakalı bu ilk hukukî düzenlemenin elimizde tek nüshası vardır ve *Âtıf Efendi, No: 1734, Vrk. 63/b-64/b*'de yer almaktadır.

Kastamonu, Anadolu Eyâleti'inin önemli sancaklarından biridir. Eski Bizans imparatorlarından Komnenos'lar zamanında te'sis olunduğu ve ismi dahi *Castra Comneni* ya'ni *Komnenos Kalesi* adından galat olarak bu hale geldiği tahmin olunmaktadır. Fâtih Sultân Mehmed tarafından İsfendiyâroğullarından zabt edilerek Osmanlı ülkesine katılmıştır[1]. Kanunî devrinin başlarında, önemli kazâ merkezleri arasında, merkez *Kastamonu*, *Sinop*, *Boyâbâd*, *Turhan*, *Taşköprü*, *Küre*, *Tatay*, *Araç*, *Hoşalay*, *Göl*, *Yörük* ve *Ayandon* kazâları bulunmaktadır[2].

II- KANUN HÜKMÜNÜN TAM METNİ

"Mefâhir'ül-kudâti vel-hükkâm, ma'âdin'ül-fezâili vel-kelâm *Kastamonu*'da doğancıbaşılığa müte'allık olan yerlerin kâdîleri -Zîde kadruhum- tevkî'-i refî'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki;

1. Hâliyâ İftihâr'ül-emacidi vel-ekârim *Çakırcıbaşı* -Zîde mecduhû- mühürlü tezkire gönderüb taht-ı kazânızda olan *doğancı tîmârları*na mutasarrıf olub hâliyâ sene seb'în ve tis'a-mi'ete Safer'inin yirmi yedisinde[3] vâki' olan Kasım gününde üleşe gelmeyüb ve yarar doğan getürmeyenlerin tîmârları mahlûle kayd olunub mahsûlâtı mîrî içün cem' olunmak lâzım olmağın mahlûlât defterleri yazılub mühürlenüb *Doğancıbaşı* .... ile irsâl olunmak ricâsına i'lâm eylemeğin[4];

---

1 Şemsiddin Sâmi, **Kâmûs'ül-A'lâm**, V, 3661-3665

2 Bâyezid Kütüphânesi, Veliyyüddin Efendi, 1969, Vrk. 115/a; Şemseddin Sâmi, **Kamûs'ül-A'lâm**, V, 3664-3665

3 27 Safer 970 tarihini göstermektedir.

4 **Çakırcıbaşı**: Çakır denilen av kuşlarını taşıyan ve terbiye eden avcı sınıfının reisine denir.

2. Buyurdum ki, hükın-i şerifim ile mezkûr vardukda mahlûle kayd olunan tîmârların re'âyâsından ve âharden zirâ'at ve hirâset edüb muktezây-ı şer' ve kanun üzere mevkûfa âid olan mahsûlâtı onat vechile tecessüs edüb öşr-i terkeden ve kanun üzere alınacak *sâlâriyye*den ne mikdâr nesne hâsıl olursa, müstakil müfredâtıyla defter etdürüb kabz edüb ve narh-ı rûzî üzere tâlib olanlara satdurub nakd etdürüb hâsıl olan akçeyi mezkûra zabt etdüresiz.

3. Ve *doğancı tâifesi*nin ve tîmârları re'âyâsının bil-cümle resın-i arûsâneleri ve bâd-ı hevâları ve âdet-i ağnâmları ve resın-i kevvâreleri ve beytülmalları ve ellerinde ve topraklarında dutulan yave ve kaçkun bahaları ve hurda sükkâneleri mîrî içün zabt olunmak fermân olunmuşdur.

4. Âdet-i kadîme üzere mezkûra zabt etdürüb sancakbeği subaşılarına ve âmillere dahl etdirilmeyüb birinden cürın-i galîz sâdır oldukda şer' ile lâzım geleni icrâ etdirdikden sonra bedel-i sipahi kimesne nesnelerin aldırınayub kanun üzere müteveccih olan cerîmelerin mîrî içün mezkûra zabt etdüresiz.

5. Ve *doğancılar* kimesnenin mu'ayyen ve mümtâz sınurı içinde olmayub gûhîden[1] açub zirâ'at eyledikleri yerlerin öşürlerin mîrî içün mezkûra zabt etdürüb ve ne mikdâr nesne kabz olunursa, yazub bildüresin.

6. Ve kadîmden *doğancı tîmârı* olan karyelerin yerlerinden ve mezra'alarından ba'zına vakıfdır deyü ve ba'zına sipahiler tîmârının kurbündedir deyü cevâb verüb dahl edüb berâtla mutasarrıf olanlara mâni' olunub ve mevkûfa râci' olan mahsûlâtı dahl ederler imiş. Gerekdir ki, vakıfdır diyenlerden sûret-i defter ve vakfiyye taleb edüb ve tîmârının kurbündedir diyenlerden sûret-i defter ve berât taleb edüb nazar eyleyüb göresiz. Aynı ile vakfiyyelerinde ve sûret-i defterlerinde kayd olunmayub ve berâtlarında mukayyed değil ise, benim tîmârım kurbündedir ve vakıfdır dediklerine amel eylemeyüb olı-gelen kanun üzere mevkûfa râci' olan mahsûlı mîrî içün mezkûra alı-veresiz ve yerlerinde ne mikdâr nesne hâsıl olursa, yazub arz eyleyesiz. Temerrüd ve inâd edenleri ismiyle yazub kapuma arz eyleyesiz.

Şöyle bilesiz, alâmet-i şerife i'timâd kılasız.

1 **Gûhî:** Dağlık arazi demektir.

Doğancıbaşı Kanunnâmesi, Âtıf Efendi, No: 1734, Vrk. 63/b-64/b

مفاخر القضاة والحكام معادن الفضائل والكلام قسطمونیه
طغانجی باشیلغنه متعلق اولان بیرلوك قاضیلری زید قدرهم
١ توقیع رفیع همایون واصل اولیجاق معلوم اولا كه حالیا افتخار
الاماجد والاكارم چاقرجی باشی زید مجده مهرلو تذكره كوندروب
تحت قضاكزده اولان طغانجی تیمارلرینه متصرف اولوب
حالیا سنه سبعین وتسعمائه صفرینك یكرمی یدیسنده واقع
اولان قاسم كوننده اولشه كلمیوب ویاد طغانك كورمیانلر
تیمارلری محلول قید اولنوب محصولاتی میری ایچون جمع اولنمق
لازم اولماغین محلولات دفترلری یازلوب مهرلنوب
طغانجی باشی ایله ارسال اولنمق رجاسنه اعلام اولنمغین
٢ بیوردم كه حكم شریفم ایله مذكور وارد قده محلول قید اولنان
تیمارلرك رعایاسندن واخوذن زراعت وحراثت ایدوب
مقتضای شرع وقانون اوزره موقوف عاید اولان محصولاتی
اوكات وجهله تجسس ایدوب عشر تركه دن وقانون اوزره
الناجق سالاریه دن نقدار نسنه حاصل اولورسه

مستقل مفرد اییله دفتر ایدوب الوب قبض ایدوب
ونرخ روزی اوزره طالب اولنلره صاتدوروب نقد ایتدوروب
٣ حاصل اولان اقچه یه مذكوره ضبط ایتدوره سز وطغانجی
طایفه سنك وتیمارلری رعایاسینك بالجمله رسم عروسانه لری
وباد هوالری وعادت اغناملری ورسم كوانلری وبیت
المالری واللونه وطبراقلرندن دوتلان یوع وقاچقون
بهالری وخرده سكاللری میری ایچون ضبط اولنمق فرمان
٤ اولنمشدر عادت قدیم اوزره مذكوره ضبط ایتدوروب
سنجاقبكی وباشیلرینه وعامللره دخل ایتدرلمیوب
بریندن جرم غلیظ صادر اولدقده شرعله لازم كلانی
اجرای ایتدردكدن صكره بدل سپاهی كسینه نسنه لرن
الدرمیوب قانون اوزره متوجه اولان جریمه لرینی میری
٥ ایچون مذكور ضبط ایتدوره سز وطغانجیلر كسنه لك
تمتیق وممتاز ستو زی ایچیده اولمیوب كوعیده الجوب
ذراعتا ایلدكلری بیرلوك عشرلرین مذكوره ضبط ایتدوروب

Doğancıbaşı Kanunnâmesi, Âtıf Efendi, No: 1734, Vrk.63/b-64/b

ونه مقدار نسنه قبض اولنورسه یازوب بلدورسن
وقدیمدن طمغانجی تیماری اولان قریه لرك یرلرندن
مزروعلرندن بعضنه وقفدر دیو وبعضنه سپاهیلر
تیمارم قریه سیدر دیو جواب ویروب دخل ایدوب برات ایله
متصرف اولنلره مانع اولنوب وموقوفه راجع اولان
محصولاتی دخل ایدرلر ایمش کرکدر که وقفدر دینلردن
صورت دفتر ووقفیه طلب ایدوب وتیمارم قریه سیدر
دینلردن صورت دفتر وبرات طلب ایدوب نظر
ایلیوب کوره سن تعیین ایله وتفتیشلرنده وصورت دفترلرنده
قید اولنیوب وبراتلرنده مقید دکل ایسه بنم تیمارم
قریه سیدر ووقفدر دیدکلرینه عمل ایلیوب اولکلارك
قانون اوزره موقوفه راجع اولان محصولی میری ایچون
مذکوره الیویرسن ویرلرندن نه مقدار نسنه حاصل
اولورسه یازوب عرض ایلیه سن تمرد وعناد ایدنلری اسملریله یازوب
قبوبه عرض ایلیه سن شویله بلاسن علامت شریفه اعتماد قلوسز

اقضی قضاة المسلمین اولی ولاة الموحدین ینبوع الفضل والتقی حجة الحق
علی الخلق اجمعین وارث علوم الانبیاء والمرسلین المختص بمزید عنایت
الملك المعین الحاکم بمحروسه [illegible] ادرنه دامت فضائله ومفات القضات
والحکام معدن الفضائل والکلام ادرنه تابع اولان یرلرك قاضیلری
زید فضلهم توقیع رفیع همایون واصل اولیجاق معلوم اولا که محروسه مزبوره ده
واقع اولان یوه کافرلر جزیه سنه وعاید بیت المال بروجه کمالك کاتب اولان
حیدر درکاه معلام کلوب ادرنه قاضیلغنده واکا تابع اولان قاضیلقلرده
سلطان یلدرم خان ومراد خان وسلطان بایزید خان اوقافی اولوب وبونلردن غیری
بعض سربست تیمارلر واقع اولوب ذکر اولنان قریه لرده خیمانه بعض کسنه لر کلوب
نیچه مدت ساکن اولوب مذکورلرك دوتدکلری یوه یه وقاچقونه وخیمانه نك بیت
الماله طلب غمزده واقع اولمشدر دیو اوقاف جابیلری وعامللری وسربست تیمار
صاحبلری مانع اولوب الدرمازلر ویو ذکر اولنان وقف وسربست تیمار قریه لرنده
ساکن اولان سپاهید دوبکیچیلرد وساکن [illegible] کسنه لرك اجرت
ایله دوتلشلر عادلوی اولوب قانون اوزره خراجن طلب ایلدوکده
مذکورلر مانع اولوب الدرمازلر والتزامی [illegible] داخل اولان قاضیلقلرده

§. 10- KOCA-İLİ SANCAĞI KANUNNÂMELERİ

I- GENEL OLARAK KONUNUN TAKDİMİ

Koca-İli Sancağı, daha evvel kanunnâmesi neşredilmemiş olan sancaklardandır. Aslında bir bölge adı olan, fakat Anadolu Eyâletinin önemli sancakları arasında bulunan Koca İlil'nin merkez kazâsı İzmit'dir. *Koca İli* ismi, XIV.asır başlarında, Osman Gazi devrinden itibaren, bu havaliyi *Konur Alp* ve *Kara Mürsel* gibi arkadaşlarıyla birlikte fethe gayret gösteren ve 717/1317'de büyük bir fetih kazanan mücâhid *Akçe Koca*'nın adına dayanır. Bu bölgenin asıl fethi ise, Orhan Gazi zamanında ve 726/1326 tarihinde başlamıştır. İzmit'in fethi sırasında Akçe Koca vefât etmiş bulunuyordu[1].

Koca İli Sancağı, Kanunî'nin son senelerine kadar Anadolu Eyâletine bağlıydı. Kanunî'nin son yıllarında, 939/1533 yılında kurulan Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyâletine bağlandığı sancak listelerinde gösterilmektedir. Tarihini tam tesbit edemedik ve bu sebeble de ilk dönemlere ait olan Kanunî devrindeki hukukî düzenlemeleri, Anadolu Eyâleti Kanunnâmeleri arasında neşr etmeyi uygun gördük.

Koca-İli Sancağının, Kanunî'nin ilk dönemlerindeki bir kazâ listesine göre şu kazâları mevcuttur: *Gebze* (*Genboze*), *Yalova*, *Görele*, *İznik*, *İznikmîd*, *Şile*, *Kandıra* ve *Geyve*[2]. Bunların bir çoğu ile alkalı kanun hükmünün olduğunu görüyoruz:

II- KOCA-İLİ SANCAĞI RESM-İ GANEM KANUNNÂMESİ (48)

*Resm-i Ganem*in, fıkıh kitaplarında *zekât-ı sevâim* bahsi altında işlenen ve hayvanlardan alınan zekât demek olan şer'î verginin Osmanlı Devletinde aldığı şekil olduğunu, Birinci Cild'de uzun uzadıya anlatmıştık. İşte elimizdeki tek nüshası *İstanbul Müftülüğü, Şer'î Siciller Arşivi, Üsküdar Mahkemesi, No: 6/7, sh.54*'da yer alan bu Kanunname de, Koca İli Sancağı kazâlarındaki resm-i ganem ile alakalı bir kısım şer'î hükümleri tedvîn etmektedir. 17 Receb 937/1531 tarihinde kaleme alınan bu hukukî düzenleme, bütün Koca İli Sancağı kâdîlerine hitâben yazılmışdır.

KANUNNÂME

1 **İslâm Ansiklopedisi, Koca-Eli Maddesi,** Besim Darkot, c.VI, sh.830-831

2 Veliyyüddin, 1969, Vrk.113/b; **İA, Koca Eli Maddesi,** V, 831; **Kâmûs'ül-A'lâm,** II, sh.849

"Mefâhir'ül-kudâti vel-hükkâm, ma'âdin'ül-fezâili vel-kelâm *Koca İli Sancağı* Kâdîleri -Zîde fadluhum- tevkî'-i refî'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki;

1. Hâliyâ Memâlik-i Mahrûsemde *resm-i ganem* veren re'âyânın resm-i ganemleri cem' olunmalu oldukda, koyunların resmden kaçırub zu'amâ ve erbâb-ı tîmâr ve sair resm-i ganem vermeyen kimesnelerün koyunlarına halt edüb anlarun koyunlarıdır deyü resm vermeyüb ol sebeble Hizâne-i Âmireme müteveccih olan rüsûm-ı ağnâmdan hayli mal zâyi' olub ve bu husûsda defe'âtla te'kîd ve yasak olunub bu asıl hileleri ve telbîsleri kat' olunmaduğı ecilden;

2. *Vüzerây-ı ızâm* ve *Rumeli Beğlerbeğisi*nden gayrı sâir beğlerbeğilerümün ve kadîaskerlerimin ve Hizâne-i Âmirem defterdârlarının ve sancakbeğlerinin ve Dergâh-ı Mu'allam Ağalarının ve müteferrikalarının tâifesinin ve kapum halkının ve yeniçerilerüm cemâ'atinin ve subaşılarun ve çeribaşılarun ve erbâb-ı tîmârın ve kâdîlerün ve nâiblerün ve hatîblerün ve imâmlarun ve mütevellilerün ve ümenânın ve hisâr erenlerinün ve voynuklarun ve doğancılarun ve yörük eşküncilerün ve müsellemlerün ve yayalarun ve Dergâh-ı Mu'allâmdan berât-ı hümâyûn ile cihet tasarruf eden tâifenin ve bil-cümle şimdiyadeğin resm-i ganem verü-gelmeyen kimesnelerün umûmen koyunlarından sair re'âyâdan alınduğı gibi iki koyuna bir akçe resm-i ganemlerin alınmasına emr eyledim[1].

3. İmdi buyurdum ki, hükm-i hümâyûnumla kulum İlyâs vardukda her birinüz taht-ı kazanızda kendü nefsiniz ile mübâşeret eyleyüb kulumla yürüyüb teftîş edüb göresiz.

4. Her birinüz taht-ı kazasında bu zikr olunan kimesnelerün ne mikdâr koyunları var ise, üzerine varub kanun-ı kadîm üzere Abril'de ellerinde mevcûd olan koyunların ma'lûm edinüb her birinin ne mikdâr koyunı var ise, âdet üzere sayub isimleriyle ve koyunlarının mikdârı ile müfredât ile defter edüb ba'dehû iki koyuna bir akçe hesâbı üzere resm-i ganemlerin ve her üç yüz koyundan beş akçe hesâbı üzere *resm-i ağıl*ların[2] aldırub kuluma mührünüz ile zabt etdüresiz ve alınan koyun resmin ve resm-i ağılın defterde her birinin koyunun tahtında kayd edesiz.

5. Ve kulum adamlarına emr olunandan ziyâde kimesneden bir akçe ve bir habbe aldırmayasız ve cebr ile kimesnenin koyunun ve kuzusın aldırmayasız.

6. Ve taht-ı kazânızda vâki' olan *evkâf-ı selâtîn* ve sâir *evkâf*da ve emlâkde olan koyunları dahi teftîş edüb göresiz. Şunların ki, re'âyâsının resm-i ganemi defterde üzerlerine hâsıl kayd olunmuş ola veya temlîk olunmuş ola, anun gibileri kangı köydedir? ve kimin vakfı ve mülküdür? ve resm-i ganemleri ne mikdâr olur? *Câbî*lerinüz[3] ve *mübâşir*lerinüz ma'lûm edinüb müstakil defter edesiz.

---

1 Bu madedde, askerî sınıfın önemli kişilerinden olan bazı kimselerin, kendilerini zekât,ı sevâim demek olan resm,i ganemden mu'âf saydırma gayretleri, şiddetle men' olunmuştur. Zira resm-i ganem zekât manasını taşıdığından, diğer örfî rüsûm gibi serbestiyyet kavramına dâhil olmamalıdır.

2 **Resm-i Ağıl:** Örfî bir vergi olduğu daha evvel belirtilmiştir.

3 **Câbî:** Vergi tahsildârı ve vergi memuru demektir.

7. Ve şunlar ki, *serbestlik* üzere hükümleri olub kendü ra'iyyetlerinin resm-i ganemi kendülerin ola, anı dahi karyeleri ile ve kimlerin vakıf ve mülkü idüğüni ve mikdârını deftere bile kayd edesiz.

8. Ve kendü ra'iyyetlerinden gayrı hâricden içlerine gelüb sâkin olurlarsa, deftere kayd edesiz. Bil-cümle bir vechile ihtimâm edesiz ki, şimdi resm-i ganemleri alınan tâifeden hâric-i defter kimesne kalmaya ve defterden hâric bir koyun dahi kalmaya.

9. Hükümde mezkûr olan kimesnelerden gayrı resm-i ganem vermez dahi ne asıl kimesneler var ise, koyunların onat vechile sayub defter edesiz ve resmlerin alub zabt etdüresiz. Hâric-i defter koyun kalmakdan hazer edesiz[1].

10. Sonra müfettişler gönderilüb teftîş olunsa gerekdir. Şöyle ki, emr-i şerifime muhâlif kimesneye zulm ve te'addî olmuş ola veyahud *hâric-i defter* koyun buluna, sizün adem-i ihtimâmınızdan bilinüb azl ile komayub ziyâde itâba müstahak olursuz, gâfil olmayasız.

Şöyle bilesiz, alâmet-i şerife i'timâd kılasız.

Tahrîren fil-yevm' is-sâbi' fî şehr-i Receb' il-Mürecceb sene seb' ve selâsîn ve tis'a-mi' ete[2].

Bi Makam-i Kostantıniyye El-Mahmiyye 'An'il-Beliyye

1 Bu maddede de rüsûm-ı serbestiyye denilen bazı örfî vergilerle şer'î bir vergi olan resm-i ganemnin farkına dikkat çekilmiştir.

2 7 Receb 937 tarihinde tanzim olunduğu anlaşılmaktadır.

Resm-i Ganem Kanunnâmesi, İMŞSA, Üsküdar Mahkemesi, 6/7, sh.54

III- GEBZE BÂC KANUNNÂMESİ (49)

Gebze, eskiden *Genboze* olarak bilinirdi. Sonradan halk dilinde Gebze haline gelmiştir. İzmit Körfezi sâhilinde küçük bir kasaba merkezidir[1]. Kanunî devrinde Gebze ile ilgili ilk hukukî düzenleme, Gebze Pazarı bâc hükümlerini tanzim eden bu kanun hükmüdür. Elimizdeki tek nüshası, *İstanbul Müftülüğü, Şer'î Siciller Arşivi, Üsküdar Mahkemesi, No: 6/1, sh.96*'da yer almaktadır ve mezkûr Kanun Hükmü, 1-10 Ramazan 932 (922 olması da muhtemeldir) tedvîn olunmuştur.

"SÛRET-İ HÜKM-İ PADİŞAHÎ

Akdâ kudât'il-müslimîn, evlâ vulât'il-mü'minîn Mevlânâ *Genboze Kâdîsi* -Dâme fadluhû- tevkî'-i refî'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki;

Şimdiki hâlde *Genboze Subaşısı* dârende-i fermân-ı vâcib'ül-iz'ân Fahr'ül-emâsil vel-akrân *Yusuf* -Zîde kadruhû- Dergâh-ı gerdûn-iktidârıma gelüb şöyle arz etti ki;

1. *Genboze'nin bâzârı* üzerine hâsıl bağlanub anda bâcı alınmalu yükler gelse veya esir ve at ve sığır ve koyun satılsa, buna *bâc* vermeyüb inâd ederler imiş. Ve anda şehir halkı satmağ içün yükle terke getürsele, şehirlüyüz, bizden bâc alınmaz deyü ta'allül edüb vermezler imiş.

2. İmdi Atebe-i ulyâmda olan Defterhâneye mürâca'at olunub görüldi. Fil-vâki' *bâc-ı bâzâr* bunun üzerine hâsıl kayd olunmuş bulundu.

3. Ve bâc bâbında dahi âdet ve kanun, taşradan müslüman ve kâfir gelüb kebe ve kepenek ve gön ve yemiş ve bal ve yağ ve bunlara benzer her ne getürüb satsalar, kırk akçede bir akçe alına.

4. Ve kumaş yükünden, bez ve iplik ve çuka ve kettân ve penbe ve kalay ve kurşun ve bunlara benzer ne varsa, yükde iki akçe alına.

5. Ve turvende yemiş yükünden bir akçe alına. Bol olıcak iki üç yüküne bir akçe.

6. Ve bir sığır satılsa, iki akçe alına; bir akçe alandan ve bir akçe satandan. Ve at satılsa, dört akçe alına; iki akçe alandan ve iki akçe satandan.

7. Ve taşradan koyun getürüb boğazlayub satsalar ve boğazlamayub satsalar, iki koyuna bir akçe alına. Ve yerlü kassâb boğazlasa, dört koyuna bir akçe alına. Ve sığır boğazlayub satsalar, bir sığıra bir akçe alına.

---

1 Şemseddin Sâmi, **Kamus'ül-A'lâm**, V, 3870

8. Ve *mülk* satılsa, bâc yokdur. Ya'ni bağ ve değirmen ve ev gibi[1]. Ve köylerde her ne ki satılsa, bâc yokdur.

9. Ve bir araba soğandan dört akçe alına ve bir araba balıkdan sekiz akçe ve bir araba nohuddan dahi sekiz akçe . Ve bir esir satılsa, iki başdan dört akçe alına; iki akçe alandan ve iki akçe satandan. Ve bir araba tahtadan bir tahta alınmakdır.

10. Eyle olsa buyurdum ki, anda şehre satılmağ içün gelen esirden ve atdan ve sığırdan ve koyundan ve sâir bâcı alınmalu yüklerden, kanun üzere buna râci' olan bâcı kat'â ta'allül ve nizâ' etdürmeyüb hükm edüb alı-veresiz.

11. Ve şehir halkı ki, şehirliyüz deyüb satmağ içün getürdükleri yüklerden bâc vermemek isterler imiş, imdi şehirde olmak münâfî değildir. Şehirde ve gayrı muhassalan her kim anda şehre satmağ içün kanun üzere bâc alınmalu olsa getürse, hükm edüb eline buna râci' olan bâcı kanun üzere alı-veresiz. Ammâ Kanuna muhâlif buna dahl ü tecâvüz ettirmeyesiz.

12. Ve anda kassâblar üzerinde koyun bâcından alınmayub bâkî kalmış hakkım vardır derdi, göresiz, kanun üzere müteveccih olan bâcdan kassâblardan ve gayrıdan her kimin üzerinde hakkı varsa, hükm edüb alı-veresiz. Kimesnede bir habbe hakkın komayasız. İnâd edenleri yazub Dergâh-ı ma'delet-penâhıma bildüresiz.

13. Ve ba'de'n-nazar bu hükm-i hümâyûnumı bunun elinde ibkâ edesiz. Şöyle bilesiz.

Tahrîren Fi Evâil-i Şehr-i Ramazan'il-Mübârek sene isneyn ve 'ışrîn ve tis'a-mi'ete[2].

Bi Makam-i Kostantınıyye

---

1 Bu maddede, mîrî arazi üzerinde hangi tür malların mülk mallar arasına girdiği de özetlenmiştir. Bağ, değirmen ve ev gibi, arazi üzerine yapılan binâlar, arazi mirî arazi olsa da, yine de, akâr mefhumuna dâhil olmadıklarından (Hanefi mezhebine göre), mülk aksâmdan kabul edilmişlerdir.

2 1-10 Ramazan 922 yılında tedvîn edildiği anlaşılmaktadır.

Gebze Bâzarı Bâc Kanunnâmesi, İMŞSA, Üsküdar Mahkemesi, 6/1, sh.96

IV- GEBZE RÜSÛM-I ÖRFİYYE KANUNNÂMESİ (50)

Gebze halkının özellikle kovan ve koyun hakkını Subaşıya vermekte zorluk çıkarmaları üzerine kaleme alınan bu Kanun Hükmü, yine Gebze Kâdîsine hitâben yazılmıştır. Elimizdeki tek nüshası, *İstanbul Müftülüğü, Şer'î Siciller Arşivi, Üsküdar Mahkemesi, No: 6/1, sh.112*'de yer almaktadır.

*Koyun hakk*ının zekât-ı sevâim olduğu kesin olmakla birlikte, kovan hakkının zekât-ı asel olup olmadığı hususunda, fukahânın farklı beyânları mevcuttur.

"HÂZİHÎ SÛRET'ÜL-HÜKM'İL-PÂDİŞÂHÎ FÎ YED-İ ZA'ÎM-İ GENBOZE [1]

Akdâ kudât'il-müslimîn evlâ vülât'il-muvahhidîn Mevlânâ *Genboze Kâdîsi* -Dâme fazluhû- Tevkî'-i refî'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki;

Şimdiki halde *Genboze Subaşısı* Mefhar'ül-emâcidi vel-akrân *Muhammed* -Zîde kadrühû- Bâb-ı sa'âdet-me'âbıma gelüb şöyle arz etti ki;

1. Bundan evvel mezbûra nişân-ı şerifimle *Kanunnâme* verilmiş idi. *Genboze* halkı ol verilen Kanunnâme'de mukayyed olan hakkın vermeyüb ta'allül ve nizâ' ederler imiş ve *kovan hakk*ın[2] dahi vermezler imiş. Ve Defterde elinde olan berâtından *Koyun hakk*ından 5.500 akçe hâsıl kayd olunmuş. Ba'zı kimesneler bizim tîmârımız serbestdir deyüb koyun hakkın vermeğe mâni' olurlar imiş.

2. Eyle olsa, buyurdum ki, hükm-i şerifimle mezbûr subaşı varub vusûl buldukda, sen ki, Genboze Kâdîsisin, bu bâbda kendü nefsinle mübâşir olub teftîş ve tefahhus edüb göresin. Fil-vâki' kaziyye-i mezkûre arz ettüği gibi ise, elinde olan Kanunnâmeye amel edüb göresiz, mukayyed olasız. Hakkın müteveccih olanlardan hükm edüb alı-veresin.

3. Ve *kovan* bâbında kadîmden âdet ve kanun toprağa tâbi'dir. Buyurdum ki, göresin, kadîmden tasarrufunda olan tîmârı toprağında ne mikdâr kovan komuşlar ise, hükm edüb anlardan dahi âdet üzere kovan hakkın alı-veresin. Bir ferde bu bâbda inâd ettürmeyesiz.

4. Ve *koyun hakkı* dahi serbestlikden değildir[3]. Defterde kime hâsıl kayd olunmuş ise, ol tasarruf etmek gerekdir. Buyurdum ki, göresiz, koyun hakkından mezbûr subaşıya ne hâsıl kayd olunmuş ise, alı-veresiz. Tîmârımuz serbestdür deyüb

---

1 Kocaeli'nin İzmid Körfezi sahilinde ve Demiryolu hattı üzerinde bir küçük kasabadır. Darıca Nâhiyesi bu kazaya bağlıdır. (Şemsiddin Sami, **Kamus'ül-A'lâm**, V, sh.3870).

2 **Kovan Hakkı:** Resm-i asel yani baldan alınan resim manasını ifade etmektedir.

3 Zira zekât gurubundandır.

koyun hakkına nizâ' edenlerin sözlerine ve cevâblarına i'timâd ve i'itibâr etmeyesiz.

5. Ve şimdiye değin alınmayub bâkî kalmış koyun hakkı var imiş; anı dahi hükm edüb bî-kusûr alı-veresiz.

6. Ve dahi arz etdi ki, cürmüne ve cinâyetine ve resm-i arûsuna hâricden dahl ederler imiş ve hisâr erenlerinden ve gayrıdan dahl olunmuş. İmdi *subaşı tîmârı* serbest olmak âdet ve kanundur. Buyurdum ki, cürm ü cinâyetine ve resm-i arûsuna ve bâd-ı hevâsına[1] bir ferdi kat'â dahl ve ta'arruz ettirmeyesiz.

Alâmet-i şerife i'timâd kılasız.

Tahrîren Fî evâsıt-ı Şevvâl Sene hams ve işrîn ve tis'a-mi'ete[2].

---

1 Bu sayılanlar, rüsûm-ı serbestiyyenin temelini teşkil etmektedir.

2 10-20 Şevvâl 925 tarihinde tanzim olunduğu anlaşılmaktadır.

Gebze Rüsûm-ı Örfiyye Kanunnâmesi, İMŞSA, Üsküdar Mahkemesi, 6/1, sh.112

V- KADIRGA AĞAÇLARIYLA ALAKALI TA'LİMÂTNÂME (51)

1- Nüshaları ve Tahlili

Şimdi neşredeceğimiz hukukî düzenleme, *Kadırga* imâli için gerekli olan ağaçların kesilmesi ve temin edilmesiyle alakalı bir ta'lîmâtnâme mahiyetindedir. Aslında Kanunnâmeler silkine sokulmasa da olurdu; ancak hem Osmanlı Devleti'nin şer'î hükümlere uygun hareket ettiği dönemlerde, bir ağaç kesimini dahi hukukî esaslara bağlamış olmasını ortaya koymak ve hem de bu işi yaptırırken vatandaşın haklarına ve emeğine tecâvüz edilmediğini göstermek için, mezkûr ta'limâtnâmeyi kitaba almayı münâsib gördük. Mütâla'a edilince görülecektir ki, asırlar evvel, ağaç işçilerinin ücretleri ve hakları nasıl hukukun teminâtı altına alınmış ve bir kısım iddiaların tersine işçinin hakları şer'î hükümler çerçevesinde tam olarak korunmuştur.

Sözkonusu Ta'limâtnâmenin elimizde yine tek nüshası bulunmaktadır ve 957/1550 senesinde tedvîn edilmiş olan bu metin, *İstanbul Müftülüğü Şer'î Siciller Arşivi Üsküdar Mahkemesi, No: 6151, sh.153*'de yer almaktadır. Kanun hükmü, İznikmîd, *Gebze*, *Şile* ve *Yenice* kâdîlerine hitâben kaleme alınmıştır. Bu zikredilen merkezler, Koca İli'ne bağlı kazâ merkezleridir.

2- Kanunnâmenin Metni

KANUNNÂME

"Mefâhir'ül-kudâti vel-hükkâm, ma'âdin'ül-fezâili vel-kelâm *İznikmîd* ve *Genboze* ve *Şile* ve *Yenice* ve *Ece* kâdîleri -Zîde fadluhum- tevkî'-i refî'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki;

1. Hâliyâ beş kıt'a *kadırga*[1] yapılmak emr edüb zikr olan kadırgalar içün ağaç lâzım olmağın taht-ı kazânızda olan dağlardan kesdürmek emr edüb ve mezkûr kadırga ağaçlarının ecnâs ve mikdârı *Galata Emîni* cânibinden defter olunub hâssa re'islerden *Habîb* nâm *re' is* ile gönderildi. Ve mezkûr ağaçları kesenlerün ve taşıyanlarun ücretleri içün Galata Emîni câinibinden mezbûr re'is ile 27.810 akçe gönderildi.

2. Buyurdum ki, hükm-i şerifimle mezbûr re'is vardukda bir ân te'hîr etmeyüb bu husûsa kendü nefsiniz ile ve mezbûr re'is ile mübâşeret edüb zikr olan beş kıt'a

1 **Kadırga:** Osmanlı Donanmasında çekdiri nev'inden olan gemilern en büyüğüdür. Yabancı donanmalarda buna Gali veya Galer denirdi. Kadırgalar, 25 oturaklı ve 49 kürekli idi. Her küreği 4-5 kişi tarafından çekilirdi (Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lügati**).

kadırgalar içün lâzım olan ağaçları irsâl olunan defter mûcibince taht-ı kazânızda münâsib olan dağlardan kadîmden kese-gelen kimesnelere kesdürüb yalıya indürüb varan hâssa gemilere tahmîl etdürüb İstanbul'a gönderesiz.

3. Ve mezbûr ağaçları kesenlerün ve taşıyanlarun *ücret*leri içün lâzım olan akçeyi re'is-i mezbûr ile gönderilen akçeden bî-kusûr sâhiblerine verüb kimesnenin bir akçesin alı-komayasız.

4. Ve *bıçakcı*dan ve *baltacı*dan kaç nefer lâzım ise, taht-ı kazânızda buldurub getürüb re'is-i mezbûr ma'rifetiyle ücretiyle işletdüresiz ve ücretlerin meblağ-ı mezbûrdan veresiz.

5. Ve her birinüzün kâdılığında kaç aded ağaç kesilüb irsâl olunursa ve ne kadar akçe sarf olunursa, müfredâtla mufassal defter edüb ve muhâsebesin yazub defteri muhâsebesiyle imzalayub ve mühürleyüb Dergâh-ı Mu'allâma gönderesiz.

6. Zikr olunan *kadırga ağaçları* mu'accelen bu canibe gelmek ziyâde mühim olmuşdur. siz dahi bu husûsda gereği gibi ikdâm ve ihtimâm edüb ağaçları emr-i şerifim olduğu üzere kesdürüb ta'cîlen îsâl etmek bâbında dakika fevtk etmeyesiz. Şöyle ki, gemi ağaçları mu'accelen kesdirilmeyüb gemi binâsı te'hîr oluna, mûcib-i itâb ve ıkâb olursuz. Ana göre ihtimâm edesiz ve bu bahâne ile kimesneye hilâf-ı emr zulm ve te'addî olunmakdan hazer edesiz.

Alâmet-i şerife i'timâd kılasız.

Tahrîren Fil-yevm' il-hâmis 'aşer şehr-i Safer' il-Muzaffer min şuhûr-i sene seb' ve hamsîn ve tis'a-mi' ete[1].

---

1 15 Safer 957 tarihinde tanzim olunduğu anlaşılmaktadır.

Kadırga Ağaçlarıyla Alakalı Ta'limâtnâme, İMŞSA, Üsküdar Mahkemesi, 6/15, sh.153

§. 11- KÜTAHYA SANCAĞI KANÛNNÂMELERİ (52)

I- NÜSHALARI VE HUKUKÎ TAHLİLİ

Kanunî devrinde yapılan yeni eyâlet düzenlemesine göre *Kütahya Sancağı*, Anadolu Eyâleti'nin Paşa Livâsıdır. Aynı zamanda yaya ve müsellem sancağı durumundadır. Fâtih Devri Kanunnâmeleri arasında Kütahya'da bulunan *Tavşanlu Tuz Yasaknâmesi*'ni[1], II.Bâyezid devri Kanunnâmeleri arasında *Gediz Şabhânesi Yasaknâmesi*'nin[2] ve nihâyet Yavuz Sultan Selim devri Kanunnâmeleri arasında Kütahya Yaya ve Müsellemlerini ilgilendiren kısa bir kanunnâme zikretmiştik[3]. Kütahya sancağının genel Osmanlı Kanunu çerçevesindeki ilk umumî kanunnâmesi ise, *935/1528 tarihli ve BOA. TTD. 438 (881) nolu Tapu Tahrir Defteri*nde yer almaktadır[4]. Barkan tarafından neşredilen bu kanunnâme, senelerce yürürlükte kalmıştır. Bu temel nüsha dışında kanunnâmenin elimizde şu nüshaları bulunmaktadır:

I. Tapu-Kadastro Arşivi, No: 47 (70), s. 1-6'daki nüsha asıl nüshanın aynıdır. Çok az ba'zı ifade ve kelime farklılıkları mevcuttur. Defterin Arapça girişine göre, Kütahya Livâsının bütün re'âyâ isimleri, mükellef oldukları hukuk-u şer'iye ve rüsûm-ı örfiye ile birlikte deftere kaydedilmiştir. II. Selim'in emriyle yapılan tahrir işlemini, Evâhir-i Zilhicce 978/1571 yılında bitiren defter emini ve Dergâh-ı Âli müteferrikasından *Muhammed* ve *Kâtib Kasım*, defterin başına Kanunî devrinde hazırlanan Kütahya Kanunnâmesini aynen dercetmişlerdir. Zaten kanunun son kelimesi olan "kayd olundu" ifâdesinden sonra "*deyü mukayyed der Defter-i Atîk*" yazılıdır ki, bu defterden kasıt 438 nolu BOA. daki tapu defteridir[5].

II. Süleymaniye Kütüphanesi Re'isülküttâb, No: 1004, vrk. 136/a-141/b'de yer alan nüshadır. Bu nüsha da 935 tarihli kanunun aynısıdır ve sonunda bu durum şöyle ifâde edilmiştir: "*Sûret-i defter-i cedîd-i Kanunnâme-i Sultanî budur ki, naklolundu. Tahrîren fî Evâhir-i Şehr-i Safer'il-Hayr sene erba' ve elf (1004/1595)*"[6].

III.sü ise, Viyana Milli Kütüphânesi, Vrk. 95/b- 99/a'da bulunan nüshadır, ki, aşağı yukarı diğerlerinin aynısıdır.

---

1 **Osmanlı Kanunnâmeleri,** I, 626-628

2 **Osmanlı Kanunnâmeleri,** II, 252-254

3 Bkz. **Yavuz-Kütahya Yaya ve Müsellem Kanunu.**

4 BOA. TTD. 438, sh. 11-12; Barkan, **Kanunlar,** 23-28.

5 TK. 47 (70), s. 1-6.

6 Sül. Kütp. Reisülküttâb. 1004, Vrk.141/b.

Barkan, ilk üç nüshayı da görmüş ve kanunnâmeyi yayınlamıştır. Biz orijinali ile beraber, aslından tekrar kontrol ederek neşredeceğiz[1].

Şimdi neşredeceğimiz bu *Kütahya Kanunnâmesi* de, klasik bir sancak kanunnâmesidir. Yani evvlâ harâc-ı muvazzafı karşılayan çift akçesi ve tâbi'leri, sonra harâc-ı mukâsemeyi karşılayan öşür ve tevâbi'i tanzim olunmuştur. Sonra da resm-i ganem ve öşr-i asel gibi şer'î rüsûm tedvîn olunup, örfî rüsûm de tanzim yoluna gidilmiştir. Kanunnâme'nin son kısmına doğru, ta'zir suçları ve bunlara ait tazir cezaları düzenlenmiş bulunmaktadır. Bu Kanunnâme'nin meşrû'iyyet dayanağını izah açısından söylenmesi gereken en önemli vasfı, bizim daha evvel dipnotlarda zikrettiğimiz fıkıh kitaplarındaki şer'î tabirlerin, burada bizzat Kanunnâme üslûbı içerisinde zikredilmiş olmasıdır.

II- 935/1528 TARİHLİ KÜTAHYA SANCAĞI KANUNNÂMESİ

BEYÂN-I RÜSÜM-I KAVÂNÎN-İ LİVÂ-İ KÜTAHYA MEBÂNÎ-İ DEFÂTİR-İ SULTÂNİYE VE ME'ÂHİZ-I ÖRFİYYE-İ OSMÂNİYEDİR

1. Resm-i çift otuz iki, nîm bi-hesâbihî. *Resm-i bennâk* on iki, ez'af-ı re'âyâya *kara* tesmiye olunur, resmi altı akçedir. Nesl-i re'âyâdan ehl-i kisb olıcak *mürâhikîn*[2] defter-i nevde mücerred hâlî 'an-ir-rüsûm kayd olunmışlardır. Mâdam ki, bu mertebededir, resm alınmaz. Mürûr-ı eyyâmla bâliğ ve ehl-i kisb olıcak hâline göre resm alınur.

Defterde çift yazılmayan kimesneler çifte ve çiftliğe mâlik olsa, 'amelen bil-vücûd anlarun gibilerden resm-i çift alınur. Ve bu bâbda i'tibâr arzadır. Mücerred çiftliği olan kimesneye resm lâzım olur. Elinde çiftlikden ziyâde yer olan kimesne ziyâdeye nisbet hâric re'âyâ gibidir.

2. Fakr ü faka 'urûziyle çift ve çiftliği elinden giden re'âyâdan resm-i çift alınmak hayfdır. Hususâ ki, bozulandan bedel bulınub rüsûm-ı mektûbe'ye halel gelmemiş ola.

3. Resm-i çift ma'a tevâbi'ihâ[3] evâyilde harman üzerinde alınırdı. Şimdiki halde *sene-i şemsiye*'den Mart ayında emrolınmışdır.

Rüsûm-ı âsiyâb dahi bu vakitde alınur.

4. Tîmârlardan müteferrik olan re'âyâyı cem' etmek kanun-ı kadîmdir. Ammâ on beş yıldan ziyâde bir yerde mütemekkin olanı kaldırmak men' olınmışdır. Şehirde yiğirmi yıldan ziyâde mütemekkin olan, ol oturduğı şehre yazılub İslâmbol'da on yıldan ziyâde mütemekkin olan yaya ve müsellem yayalıkdan ve müsellemlikden halâs olub *İslâmbol* evi ola deyü buyurulmışdır.

---

1 Barkan, **Kanunlar,** 23-28.

2 **Mürâhıkîn**: Mürâhıklar demektir. Mürâhık ise, kızlardan 9 ila 15 ve erkeklerden ise 12 ila 15 yaş arasında olup da henüz bülûğa ermemiş olan çocuklara denir. 15 yaşına ulaşınca, biyolojik açıdan bülûğa ermeseler dahi, kazâen bülûğa ermiş sayılırlar.

3 **Resm-i çift ve tevâbi'i:** bunların tamamı harâc-ı muvazzafı karşılamaktadır.

5. *İki onda*[1], şunun gibi ra'iyyetden alınur kim, kendi sipahisinin tîmârındaki çiftliği koyub gayrı yerde zirâ'at eyleye. Sipahisinin tîmârında ekmeğe yarar yeri olmaduğı takdirce gayrı yerde eken re'âyâdan iki onda almak hayf-ı nâ-ma'rûfdır.

6. *Yerlü*de ve *yörük*de *resm-i ganem* iki koyuna bir akçedir. Yörüğün koyunı hiç kalmayub kırılub ya yiğirmi dört 'adedden ekal kalsa, bunlara dahi *kara* denür, *koyun bâcı* alınmaz. Yörüğin karasından *bennâk resmi* gibi on ikişer akçe alınur. Eğer elinde çift olub bir sipahiden yer tapulayub zirâ'at dahi ederse, kanun-ı kadîm budur ki, *boyunduruk resmi* içün yılda on iki akçe vere ziyâde nesne vermeye. Zirâ yer kulluğın sipahiye verür. Eğer bunlarun gibilerden otuz ikişer akçe alınacak olursa resm tekrar alınub kanun-ı kadîme muhâlif hayf vâki' olur. Sâbıkan ba'zı zu'amây-ı mîrimîrân te'addî otuz ikişer (akçe) alındıkdan sonra emr-i 'âli mûcebince bu kaziyye teftiş olınub kanun-ı kadîme mutâbık mutlaka yörükde kara resmi on ikişer akçe mukarrer kılınub ziyâdesi men' olınmışdır.

7. *Koyun bâcı* ile *yörük karası* resminin vakti ki, şimdiki hâlde Abril ayıdır, evâyilde kuzı kırkında (kırkımında) alınur imiş. Kuzı dahi (bile) sayılur.

8. *Ağıl resmi* üç akçedir.

9. Hubûbâtdan *öşr* ile *yemlik* alınur. Cümlesi sekizde bir olur[2].

10. Sipahi öşrin anbarına iledüb hisâr erinin hisâra iletmek bid'at-ı ma'rûfedir. Lâkin mesâfe bir günlükden ziyâde olsa, def'an-lil-harec teklîf olınmaz.

11. Sipahiden bir çftlik dutan *hâric re'âyâ*dan *resm-i zemîn* be-gâyet hâs penbe biter ya su basar yerden iki dönüme bir akçedir. Cümlesi otuz akçe olur.

Zirâ ancılayın hâs yerin altmış dönümi bir *çiftlik* i'tibâr olınub (vasat yerden seksen doksan dönüm bir çiftlik i'tibâr olınub) üç dönüme bir akçe, ednâ yerden yüz yiğirmi dönüm, be-gâyet ednâ'dan yüz elli dönüm bir çiftlikden resm-i zemîn dört beş dönüme bir akçe düşer. Yarı bir bütün çiftlikden otuz akçeden alınmaz.

Ve *dönüm* dahi 'alâ mâ-hüv-el-ma'rûf' orta adım ile tûlen ve 'arzan kırk adım yerdir.

12. *Arz-ı öşrî*den[3] zirâ'ate yarar (yer) bilâ mâni' üç yıl *boz kalmak* tîmâra zarar verür. Bu zararı def' içün üç yıl boz kalan yeri sâhibinin elinden alub gayrı kimesneye tapuya vermek örfen câizdir. Ammâ li-mâni'in boz kalsa, meselâ dağ yeri olub her yıl ekine gelmedüği sebebden ya ova (dûn) yer olub su galebe itdüği cihetden üç yıl boz kalsa tapuya vermek olmaz. Zirâ bu takdirce ekinci tarafından taksirât-ı mütetâliye[4] (bulunmaz). Bunların gibi yerlerde i'tibâr defe'âtla ekine gelüb fevt olmakdır. Eğer tekrar fevt olsa tapuya vermek câiz olur ve illâ felâ.

13. *Çift öküzi maslahatı* içün ve *harman yeri* içün bir kaç dönüm yer boz komak memnû' değildir. Bu sebebler ile boz kalan yerler ne kadar zaman boz kalırsa

---

1 **İki Onda**: Onda öşür demektir ve iki onda ise tekrar öşür tabirinin karşılığıdır.

2 Öşür ve yemlik, harâc-ı mukâsemeyi karşılamktadır.

3 Bu tabir ile arz-ı mîrî kasd olunmaktadır.

4 **Taksîrât-ı mütetâliye**: Birbirini takip eden ihmâl ve kusurlar demektir.

tapuya verilmez. Bu husus içün il yazılur iken hükm-i şerîf-i cihân-muta' vârid olmışdır.

14. Kadîm-üz-zamandan kasâbâtın ve kurânın davarları örüsi olan yerlerin ekilmesi ve korunması ve tapuya verilmesi ehl-i kurâya ve kasâbâta zarâr olduğı sebebden men' ve ref' olınmışdır.

15. Öksüz tapusu bid'at-ı merdûdedir. Yetimin yeri ihyâ olunmaduğı içün gayra teslim olunsa, bâliğ olıcak alur.

'Avret yer boz komayub resmin dahi edâ eylese, elinden almak defter ve kanun-ı kadîme muhâlifdir.

16. Bağdan ve bağçeden Kanun-ı Osmanî 'alâ mâhüve'l-meşrû' *öşr-i hâsıl* alınmakdır. (Ammâ) def'an lit-tazyîk-i 'an-ir-re'âyâ *bedel-i öşür* harâc alınmışdır[1]. Bağ dönümi ile dönümden dönüme a'lâsı on, ednâsı beş akçedir. Hadâikden ve sâ'ir harîmler mukata'âtından öşürlerine (göre) kesim alınur.

17. *Öşr-i 'asel*[2] şer'le arza tâbi'dir. Ve ba'zı vilâyetlerde dahi 'amel bu minvâlcedir. Ammâ bu sancakda kovan gayrın toprağında olmak kalîl ve nâdir olmağın ra'iyyetin kovanından köhne defterlerde öşr-i asel sâhib-i ra'iyyete yazılmışdır. Binâ-berân defter-i nev'de[3] böyle yazıldı. Hem bu sancakda kovan kıymetli olub yiğirmi beşer akçeye satılmağın bedel-i öşür bu vilâyetde kovandan kovana ikişer akçe kayd olınmışdır. Ammâ aşağa (başka) illerde kovan başına bir akçe ve *otlak resmi* dört kovana bir akçedir.

18. *Gerdek resmi* mücehheze kızdan altmış akçe, 'avretden kırk akçe, fakirlerden nısf-ı mâ-'alel ganiyyedir[4]. Mutavassıt' ül-hâlden beyne beynedir. Yerlüde 'avretin *resm-i nikâh*ında toprak mu'teberdir. Yörük lâ mekân olduğı sebebden atasına tâbi' olmakda seyyibe ile bâkire birdir.

Kuzât tasarrufında olan resm-i nikâh dahi on iki akçeden yiğirmi dörde varınca a'lâ ve ednâ ve mutavassıt'ül-hâlden hâllerine göre alınur.

*Resm-i mekâtîb*de dahi bu hadden tecâvüz 'örfen câiz değildir, gayr-ı ez-ıtâknâme-i 'uteka[5].

19. Gayrı sancakdan gelen koyundan *otlak resmi* mirlivâ içün orta sürüden vasat koyundır ki, behâsı on beş akçe ola, ednâdan on akçe kıymetlü bir toklıdır, a'lâsından yiğirmi akçe kıymetlü bir koyundır. Yiğirmiden ziyâde alınmak şer'a ve 'örfe muhâlif hayfdır [6]. Sancak içinde olan sürüden otlak resmi alınmaz, meğer ki, resm-i otlak (deftere) kayd olınmış yerlerde ola, yüriye. *Ahur Dağı* gibi beğler için

---

1 Bilindiği gibi, harâc-ı mukâseme, elde edilen hâsılâttan aynî olarak alınır. Ancak aynî olara harâcın tesibt ve tahsisi, re'âyâya zorluk olduğundan, bunun bedelen alınmasına müsâade edilmiştir. Maddede bu mesele tanzim olunmaktadır.

2 Bu ifadeden, kovan hakkının zekât mahiyetinde olduğu görüşünün tercih edildiği anlaşılmaktadır.

3 **Defter-i Nev:** Yeni defter demektir.

4 **Nısf-ı mâ alel-ganiyye:** Zengin kıza lâzım olanın yarısı kadar demektir.

5 Bu tabir, "*âzâd edilen kölelerin âzâdlık belgesi dışında*" manasını ifade etmektedir.

6 Daha sonraki bir nüshada, "*ve vâcib-üd-defi'dir*" ilâvesi vardır.

avcılardan korunan dağda mücerred koyun yaymak memnû' değildir, 'alel-husûs yörüklerin gelüb geçtiği yollar civârında ola.

Meğer ki, canavarlardan avlayub ürküdeler. Bunlarun gibi kaziyyeler de ba'd el-men' vel-i'lân mütemenni' olmayan çobanların cerîmeleri kadî-ı vilâyet katında sâbit oldukdan sonra beş akçe ya beş ağaçdır. Ziyâdesi şer'a ve örfe muhâlif te'addîdir.

20. Vilâyet-i mezbûrede dutulan vaşak ve kaplan derileri (hâss-ı şâhîdir) mîrlivânındır. Meğer ki, yaya ve müsellem dutmış ola, anlarun dutdukları sancakları beğlerinindir. Bunun üzerine ellerinde ahkâm-ı şerifleri görüldü.

21. *Serbest tîmârlar* da yaya ve müsellemden ve yörüğân-ı mîrlivâdan gayrı re'âyâ dutdukların ve *abd-ı âbık* ve *kenizek müjde*leri sâhib-i tîmârındır[1]. *Müddet-i örfiyye*leri tamâm oldukdan sonra bazarlarda *bey'-i men-yezîd*[2] olınub satılan kul ve câriye ve devâbb'ın behâları dahi ashâbı zâhir olunca sâhib-i tîmâr katında emânet olur.

Müddet -i örfiyye dahi kulda ve câriyede üç ay ve devâbbda bir aydır. Bahâlısında nısf-ı müddet-i 'abd-i âbıkdır.

Re'âyâ dutduğında i'tibâr serbest tîmârın toprağınadır; sâhib-i tîmârın kendü ra'iyyeti dutduğı ile gayrın re'âyâsı dutmasında fark yokdır. Bunun ra'iyyeti dahi âharın serbest tîmârı içinde dutsa *muştuluğı* ve ba'd-el-bey' hıfz bahâsı ol âharın olur.

Ve *serbest olmayan tîmârlar*da re'âyâ dutduğı, defterde bir kimesneye ta'yîn olmaduğı takdirce mîrilivânındır[3]. Zirâ defter ile muktezây-ı kavânîn mu'âraza eylese deftere i'tibâr olınur. Ammâ sâbıkan zikr olunan yörükler ve yaya ve müsellem dutduğı yave ve kul ve câriye muştulukları her ne yerde dutarlarsa beğlerinindir. Bunlarun dutduğında toprak mu'teber değildir. Serbest tîmârlarda dahi dutarlarsa gerü hemân beğlerinindir.

22. Diş ve kan cürmi ve sâ'ir *cerâ'im* gibi serbest tîmârlarda bi-temâmihî sâhib-i ra'iyyet'indir. Serbest olmayan tîmârda nısfı sâhib-i ra'iyyetin ve nısf-ı âharı[4] hâricden dahl eden mîrilivânın ya za'îmindir; ikisi bile getürdüği takdirce her birisi rubu' tasarruf eder. Koyun bâcına ve ekser yerlerde gerdek resmine dahi bu tarîk üzere dahl olunur (veçh-i meşrûh üzeredir). Bu sancakda bâki rüsûma dahl olunmaz.

23. Cerâ'ime ve uğruya ve kanluya ve sâ'ir hırsızlara *siyâset eylemek* medâr-ı nizâm-ı memleket ve menât-ı emn-i vilâyetdir; *atlu sancağı beğ*indir. Ammâ bir sebeb-i şer'î ve örfî ile afvolunsa bedel-i siyâset alınmak şer'-i şerîf-i rahmanîye ve örf-i münif-i sultanîye (ve) kanun-i kadîm-i Osmanîye ve muhâlif bid'at-ı merdûdedir ve şenâ'at-i memnû'adır. Siyâset olınandan cürüm alınmaz. Afv olun-

---

1 Daha sonraki nüshalarda, "her kime hâsıl kayd olunmuş ise anındır" ilâvesi vardır.

2 **Bey'-i men yezîd:** Açık arttırma ile yapılan satım akdi demektir.

3 Daha sonraki nüshalarda "her kime verilmiş ise anındır" ilâvesi vardır.

4 Daha sonraki nüshalarda "her kime hâsıl bağlanmış ise anındır" ilâvesi vardır.

duğı takdirce cerîmelemek sâhib-i ra'iyyetindir. Salıveren sancak beğine nesne almak memnû'dur. Meğer ki, müstahıkk-ı siyâset olan ra'iyyet kendünin ola. Beher takdir kâdî-i vilâyet ma'rifetinsüz salıverse, kendü mahall-i töhmet ve salıveren âdemîleri mücrim ve müstahikk-ı siyâset olur.

24. (Her) *mücrim*in ve *müttehem*in cerîmesi kadî-i vilâyet katında ya men fuvvize ileyh-il-kaziyye[1] huzûrunda sâbit ve zâhir olub ehl-i örfe teslîm etmedin dutub kapub işkence ve siyâset eylemek şer'a ve örfe muhâlif te'addî ve tecâvüzdür. Meğer ki, ol mücrim ve müttehem olan kimesneler mu'annid ve mütemerridler olalar, hasının da'vet ile mahkemeye gelmeğe imtinâ' eyleyeler. Berây-ı takdir teftîş olunmadın bi ma'rifet il-kâdî mahkemeye ihzâr içün bilâ-te'addî dutub mahkemeye getürmek memnû' değildir.

25. Ve bil-cümle kazâyây-ı örfiyyede her kazıyye kuzât-ı vilâyet ma'rifetleri ile olub hem ümerâ-i izâm ve a'vânühû ve hüddâm-ı hudâvendigâr yasağı ile şer'a mutî' ve münkâd olmak menât-ı tenfîz-i alıkâm-ı (hükkâm) ve şart-ı ri'âyet-i intizâm-ı beyn-el enâmdır.

26. Nevâhî-i *Uşşak*'da olan (bid'at-i) *beşerleme* şer'a ve örfe ve kanun-ı kadîme ve deftere muhâlif hayf olduğı sebebden emr-i 'âli mûcebince ref' olundı.

27. Ve hâliyâ diyâr-ı mezbûrda vâki' olan ortakcılar emr-i şâhî ile ortakçılıkları ref' olunub çiftlikler sâhib-i tîmâra hâssa kayd olundı.

28. *Lâzkiye* ve *Hunaz* nâhiyelerinde zirâ'at olunan çeltük ve susam ki, su ile hâsıl olur, tohum ve su sipahi cânibinden olub mâ-tekaddemden münâsafa üzere (zabt) olınu-gelüb bu uslûb câri olduğı der-i devlete arz olundukda veçh-i meşrûh üzere mukarrer buyrulmağın münâsafa üzere kayd olundu.

---

1 **Men fuvvize ileyh'il-kaziyye:** Dava kendisine arzedilen ve halletmek üzere verilen hâkim demektir.

Kütahya Sancağı Kanunnâmesi, BOA.TTD. No: 438, sh.11-12

§. 12- MENTEŞE SANCAĞI YÖRÜKLERİ KANUNNÂMESİ (53)

I- NÜSHALARI VE TAHLİLİ

Günümüzde *Muğla* diye bilinen *Menteşe* bölgesi, Konya Selçukluları tarafından İslâm ülkesi hâline getirilmiş ve Selçuklu Devleti yıkılınca orada beylik görevini ifa eden Menteşe Beğ istiklâlini ilân edince hâkimiyet *Menteşeoğulları*na intikal eylemiştir. II. Murad devrinde bir Osmanlı Sancağı hâline getirilen Menteşe'nin ilk kanunu, II. Bâyezid devrinde hazırlanmıştır[1]. Yavuz Devri Kanunnâmeleri arasında ise, Menteşe Sancağı ile alakalı önemli bir *Adâletnâme* neşr olunmuştur[2]. Kanunî devrinde Menteşe Sancağı yine Anadolu Eyâleti'ne bağlıdır ve aynı zamanda yaya sancağı beğinin de merkezidir. Kanunî devri Tapu-Tahrir defterlerinden *BOA. TTD. 176 (3), sh. 140, 271 ve 939/1532* tarihli defterin iki yerinde Menteşe yörükleriyle ilgili ba'zı kanun hükümleri mevcuttur. Bunları, tesbitlerimize göre ilk defa neşrediyoruz[3]. Kanunnâme Manisa Müftüsü *Emre oğlu Kadı İbrahim* tarafından yazılmıştır.

II- 939/1532 TARİHLİ MENTEŞE YÖRÜKLERİ KANUNNÂMESİ

1. Zikr olan sancağın fermân-ı âlîşân mûcebince *hâssa yörükleri*nin *rüsûm-ı âdiye*leri kitâbet olundukda kadîm'üz-zamândan ilâ hâze'l-ân koyunu olan kimesnelerin koyunu yiğirmi beşden ziyâde ise, iki koyuna bir akçe *resm-i ganem*, koyunu yiğirmi beşden mâdûn olanlardan hemân on ikişer akçe *resm-i bennâk* alınub koyun resmi alınmayub ve koyunu yiğirmi beşden ziyâde olub ve hem bütün ve nîm çifti olub zirâ'at edenlerden vech-i meşrûh üzere resm-i ganem ve hem bütün çifti olandan on iki akçe *resm-i çift* ve nîm bi-hesâbihî alınu-gelmek kanun olub;

2. Ve *resm-i arûsâne* ve *cürm ü cinâyet* ve yave ve kaçkun ve beyt'ül-mâl ve otlak ve sâ'ir bâd-i hevâ kanun-ı kadîm üzere mîrî içün zabt olınu-geldiği sebebden vaz'-ı sâbık üzere defter-i cedîde dahi kayd olundu

Harrara mâ suttıra fîh İbrahim bin Emre el-kâdî bi Mahrûse-i Mağnisa".

1 Bkz. II. Bâyezid - **Menteşe Sancağı Kanunnâmesi,** II, sh.255-263; Şemseddin Sâmi, **Kamûs'ül-A'lâm,** 6/4441-4443.

2 **Osmanlı Kanunnâmeleri**, III, sh.182-190

3 BOA. TTD. 176, sh.140, 271.

Menteşe Sancağı Yörükleri Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 176, sh. 140, 271

§. 13. SULTAN-ÖNÜ MÜSELLEM VE YAYA SANCAKLARI KANUNLARI (54)

I- NÜSHALARI VE TAHLİLİ

Sultan-Önü ta'bîri, bugünkü *Eskişehir* ve *Bilecik* taraflarından ibâret eski bir Osmanlı sancağının adıdır. Osmanlı Devleti'nin beşiği hükmünde olan bu topraklar, Selçuklu *Sultanı Alâaddin* tarafından sancak hâline getirilerek *Ertuğrul Gazi*'ye mâlikâne olarak verilmiştir. Kanunî devrinde Anadolu Eyâleti'ne bağlı bir sancak merkezi olduğu gibi, hem yaya ve hem de müsellem sancağı durumundadır. Sancak merkezi olarak elimizde umumî bir kanunu şimdilik yoktur. Ancak hem müsellemleri ve hem de yayaları hakkında kanun mevcuttur ve sonraki dönemde hazırlanan kanunlara da bunlar esas teşkil etmiştir[1]. Umumî kanunnâmesi ise II. Selim devrinde kısaca düzenlenmiştir. Şimdi müsellem ve yaya kanunlarını görelim:

II- 927/1521 TARİHLİ SULTAN-ÖNÜ MÜSELLEM KANUNU

Tesbitlerimize göre Sultan-Önü müsellemleriyle ilgili ilk hukukî düzenleme *BOA. TTD. 112 (269), sh. 1-3*'de yer alan kanundur. Kanunî Sultan Süleyman'ın fermanı ile kanun-ı kadîm ve örf-i müstakîm esas alınarak Kazasker ve defter emini *Pîr Muhammed bin Mahmûd* tarafından 928/1532 yılında tahriri yapılan bu defterin başındaki kanunu, *Halime Doğru* yayınlamıştır; biz ise orijinali ile birlikte neşrediyoruz[2]. Aynı defterin sonunda bir de *Taycılar Kanunu* vardır. Bunu da müsellem kanununa ilâve edeceğiz. Kanun, yine Doğru tarafından neşredilmişse de, biz orijinali ile beraber neşredeceğiz[3]

KANUNNÂME METNİ

"**1.** Zikr olan *müsellem tâ'ifesi* husûsunda fermân-ı padişahî bunun üzerine sâdır olmuşdur ki, sefer-i mübârek vâki' olıcak anlar ki, sâhib-i özür olmaya, kendü nefsiyle hidmete mübâşeret eyleye, *bedel göndermeye*. Eğer bedel gönderirse bedeli makbûl olmaya. Ve anlar ki, sâhib-i özürdür, yerlerine bedel göndere, bedeli makbûl ola. Ummâlden[4] ve yasakçıdan anlarun gibiye bedel gönderdin deyü

1 Şemseddin Sâmi, **Kamûs'ül-A'lâm,** IV, 2600.

2 Doğru, **Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilâtı,** sh.174; BOA. TTD. 112, sh.1-3.

3 Doğru, **Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilâtı,** 174

4 Bu kelimeyi '*A'mâlden*" şeklinde okumak yanlıştır.

ta'arruz edüb incetmeye. Zikr olan bedeli makbûl kimesneler, yerlü yerinde emr-i hümâyûn mûcebince bedeli makbûl deyü defter-i sultanîye kayd olunmuşlardır.

2. Ve zamân-ı sâbıkda zikr olan bedellerden *bedel akçesi* âdeti varmış. Şimdiki hâlde fermân-ı padişahî birle mezkûr bedel akçesi ref' olınub alınmaya deyü buyrulduğı sebebden mezkûr müsellem tâ'ifesinden sancak beği tâ'ifesine âid olacak mahsûl defter âhirinde ve *çeribaşı*larına âid olacak mahsûl *çeribaşılık*larınun âhirinde mahsûb olub sebt olunmuşdur deyü mukayyed der defter-i köhne.

3. Zikr olan *taycılar*un[1] hidmeti budur ki, her çiftliğe iki tay besleyeler. Ve refti ve na'li ve yemi harcı taycı yanındadır. Ve hâs çayırlarun biçmesi ve taşınası ve arkın çıkarması yundlar tokat düzmesi ve hâssa aygırlar yunda çekilicek vaktin hıfzolunması ve hâssa âhurlarun meremmeti harcı ve Bursa'ya tay yedüb alınması taycı üzerinedir.

4. Ve zikr olan hidmetlerden gayrı Hizâne-i Âmireye yılda on sekiz bin akçe mukãta'a vereler deyü defter-i köhnede kayd olunmuş. Hâliyâ padişahımız -E'azzallâhu ensârehû- Hazretleri avâtıf-ı hüsrevâne ve merâhim-i padişahâne izhâr edüb sekiz bin akçesin atâ edüb yılda onbin akçe iltimâsı üzere ellerinde hükm-i hümâyûnları vardır deyü kayd olunmuş, der-defter-i atîk. Hâliyâ ber-karar-ı sâbık hidemât-ı mezkûreyi ber-vech-i istikâmet edâ edeler ve zikr olan onbin akçeyi Sultanımız Hazretleri mukâbelesinde atâ edüb ellerine hükm-i şerîf erzânî kılınmış. El'ân ellerinde temessükleri vardır. Mâdem ki istikâmet üzere olalar, bunlardan hılâf-ı emr kesim taleb olunmaya ve ba'd'en-nazar bu hükm-ı şerifi ellerinde ibkâ oluna deyü emr olunduğı sebebden vukû'ı üzere kayd olundu deyü kayd olunmuş, der-*Defter-i Ali Çelebi.* (sh. 203).

---

1 **Taycı**: Bkz. Doğru, Doğru, **Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilâtı**, sh. 143 vd

Sultân Önü Sancağı Müsellem Ve Taycılar Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 176, sh. 1-2, 203

II- 937/1530 TARİHLİ SULTAN-ÖNÜ YAYA KANUNNÂMESİ (§§)

1- Nüshaları Ve Tahlili

*Sultân Önü Yaya Kanunnâmesi*nin elimizde üç nüshası mevcuttur:

Birincisi; *BOA.TTD. No: 64, Vrk.1/b-3/a*'da yer almaktadır ve en eski tarihli olanıdır. Defterin mukaddimesinde özetle şöyle denmektedir; "Sultân Önü Sancağı piyâdegânının isimleri defteridir. Hazret-i Sultân Süleyman emri ve fermanıyla, kanun-ı kadîm ve örf-i müstakîm üzerine, *Kâdîasker Mahmud*'un oğlu *Pîr Muhammed*'in emâneti ve *Pîrî İbrahim*'in kalemiyle 927 senesinde tahrir olunmuştur."[1]. Bu başlıkla başlayan Defterde, *Mîr-livâ-i piyâdegân*'a bağlı olarak *Kayağlı İli*, *İnönü*, *Katmar*, *Aksu*, *Günyüzü* (*Mihalıççık*), *Günyüzü* (*Sivrihisâr*), *Adranos* ve *Söğüd* ve serpiyâdeye bağlı olarak ise, *Çal İli*, Sivrihisâr, Günyüzü (Sivrihisâr), *Harman Kaya*, Harmankaya (Göl), Mihalıççık,, *Akviran* ve *Karavirân* yayalık yerleri tanzim edilmektedir[2].

İkincisi, *BOA. TTD. 158 (941) nolu ve 937 tarihli* tapu defterinde yer almıştır. Defterin tahrir işlemi, Sultan Süleyman'ın fermânı ile Kanun-ı kadîm ve örf-i müstakîm esas alınarak defter emini *Muhammed* ve kâtip *Haydar* tarafından yapılmıştır[3].

Üçüncüsü; Kanunî'nin emriyle ve Defter emini Ulûfeciyân-ı Yeminden Subaşı Pîrî ve Dergâh-ı Âli sipahilerinden *Mustafa* tarafından Evâsıt-ı Rebiül-evvel *971 / 1563 tarihinde yazılan BOA. TTD. 347 (568)* nolu defterde de yer almaktadır[4]. Sözkonusu Kanunnâme, *Halime Doğru* tarafından daha evvel neşredilmiştir[5]. Ancak bu kısa kanun metninde dahi çok sayıda okuma yanlışlıkları mevcuttur. Hata fazla olması hasebiyle teker teker işaret edmedik.

2- Kanunnâmenin Metni

"**1.** Zikr olan *piyâde tâifesi*nin *sefer-i mübârek hizmeti* içün bedel göndermeleri, ba'zı zamanda tecvîz ve ba'zı ahyânda men' olub ummâl[6] ve yasakçı ta'arruzundan emîn olmadukları sebebden Âsitâne-i Sa'âdet'e arz-ı hâl edüb

---

1 BOA.TTD. No: 64, Vrk.2/b

2 BOA.TTD. 64, Vrk.1/b; Doğru, 73 vd.

3 BOA. TTD. 158, sh.1-3.

4 BOA. TTD. 347 (568), sh. 2-6.

5 Doğru, **Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilâtı**,sh.173-174

6 **Ummâl**: Âmiller demektir. Bu kelimenin "a'mal" şeklinde okunması yanlıştır; Krş.Doğru, **Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilâtı**, 173

Dergâh-ı Mu'allâdan mezîd-i merhamet zâhir olub bedelleri tecvîz buyurulmuş. Ber mûceb-i emr-i şerif deftere sebt olunmuş. Zikr olan bedellerden *bedel akçesi* alınmak âdeti varmış.

2. El-hâletü hâzihî zikr olan *bedel akçesi* fermân-ı Padişâhî birle ref' olunduğı sebebden mezkûr bedel akçesinden gayrı sancakbeğine yayalardan âid olacak mahsûl defter âhirinde mahsûb olub sebt ve kayd olunmuşdur. ve yayaların ocaklarının mahsûlı dahi yaya tahvîlinden bâkîsi her çiftlüğün âhirinde kayd olunmuşdur deyü mukayyed der defter-i köhne.

3. Ve âdet-i kadîm üzerine *yaya ocakların*dan alınu-gelen galle husûsunda hükm-i Padişâhî bunun üzerine cârî olmuşdur ki, aynıyla galle edüb alalar; bahâsı içün akçe taleb etmeyeler deyü mukayyed der defter-i köhne.

4. Hâliyâ *bedel akçesi* husûsunda yaya sancağı beği eline Âsitâne-i felek-iştibâhdan hükm-i şerif verilüb mazmûn-ı şerifinde münderic olan budur ki, zikr olunur;

5. Mefâhir'ül-kudâti vel-hükkâm Ma'âdin'ül-fezâili vel-kelâm *Sultân Önü Sancağı Kâdîleri* -Dâme fadluhum- tevkî'-i refî'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola kim;

Hâliyâ Sultan Önü Sancağının yayaları Sancağı Beği Kudvet'ül-emâcid vel-ekârim *Sinan* -Dâme mecdühû- Dergâh-ı Mu'allâma şöyle arz eyledi ki;

Sefer-i hümâyûn vâki' oldukda varmayub *yerine bedel dutan yayalar* kanun üzere buna âid olan otuzar akçe *bedel akçesi*n vermekde ta'allül ederler imiş. İmdi sefer-i hümâyûna varmayub yerine bedel dutan yayalardan otuzar akçe bedel akçesi alınmak Kanunnâme'de mestûrdur.

Eyle olsa, buyurdum ki; hükm-i şerif-i vâcib'ül-ittibâ'ımla varıcak göresiz, anun gibi sefer-i hümâyûn vâki' oldukda varmayub yerine bedel dutan yayalar kanun üzere buna âid olan otuzar akçe bedel akçesin vermekde nizâ' etdükleri vâki' ise, ta'allül etdürmeyüb anun gibilerden kanun üzere otuzar akçe bedel akçesini hükm edüb bî-kusûr alı-veresiz, alı-vermeyince olmayasız.

Şöyle bilesiz, bir dürlü dahi eylemeyüb alâmet-i şerife i'timâd kılasız.

Tahrîren Fî Evâhir-i şehr-i Cemâziyelâhir sene seb' ve işrîn ve tis'a-mi'ete[1].

1 1-10 Cemâziyelâhir 927 senesinde tanzim olunduğu anlaşılmaktadır.

Sultân Önü Sancağı Yayalar Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 64, Vrk.1/b-3/a

İKİNCİ BÖLÜM

BAĞDÂD EYÂLETİ KANUNNÂMELERİ

§.1 - KANUNÎ DEVRİNDE BAĞDÂD EYÂLETİNİN SINIRLARI VE BELLİ BAŞLI SANCAKLARI

Bağdad şehri, II. Abbasî halifesi Ebu Cafer Mansûr tarafından 149/766 tarihinde binâsı tamamlanan ve asırlarca hilâfet merkezi olma şerefine eren büyük bir yerleşim merkezidir. Esas ismi *Dâr'üs-Selâm*'dır. Sonradan Bağdad diye meşhûr olmuştur. Osmanlı Devleti ise *Dâr'üs-Selâm Bağdad* der[1].

Kanunî Sultan Süleyman zamanında 941/1534 tarihinde yapılan Irakeyn seferinde Osmanlı Devletine ilhâk edilen bu şehir, aynı isimle anılan bir Eyâlet haline getirilmiştir. Bağdad'ı Safevilerin elinden kurtaran Kanunî, bunlarla daha sonra da çok meşgûl olmuş ve hatta Bağdad bu arada iki devlet arasında dâimâ el değiştirmiştir. Kanunî Bağdad'ı fethettiğinde buranın arazi tahririni de ihmâl etmemiştir. 953/1546 yılında *Bağdad Eyâlet*ine *Ayas Paşa*'nın tayin edildiğini ve Basranın da Osmanlı ülkesine katıldığını görüyoruz[2].

Kanunî devri Eyâlet teşkilâtına göre, Bağdad Eyâleti 16 sancaktan teşekkül etmektedir. Sonradan bu durum değişmiştir. 946/1539'da yapılan yeni arazi tahriri ile daha önce Diyarbekir Eyâletine bağlanmış olan Musul ve çevresi de Bağdad eyâletine bağlanmıştır. Her ne kadar Kanunnâme'de Bağdâd Eyâletine ait sancakların adedi 14 olarak gösterilmekte ise de, bu durum Kanunnâme'nin tedvîn edildiği zaman açısından doğrudur; sonradan Musul ve Erbil gibi sancaklar da Bağdâd Eyâletine bağlanmıştır. Bu sebeble sancak sayısını kesin olarak tesbit etmek kolay değildir. Elimizdeki belge ve bilgilere göre Kanunî devrindeki Bağdad Eyâletinin sancakları alfabetik olarak şöyledir:

1- Ana Ve Hît Sancağı.

2- Bağdâd Sancağı (Paşa Sancağı).

3- Bargiri Sancağı (Sonradan Van Eyâletine bağlanmıştır).

4- Bayat Sancağı.

5- Bendelicîn Sancağı (Kanunnâme'de geçiyor).

6- Cessân Sancağı.

7- Cevâzir Sancağı.

8- Ceylan (Geylân) Sancağı.

9- Dekûk Sancağı.

---

1 Şemseddin Sâmi, **Kamus'ül-A'lâm,** 2/1325 vd.

2 Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi,** II, sh.348 vd.; **İslâm Ansiklopedisi, Bağdâd Maddesi,** II/205 vd.

10-Derne Sancağı.

11-Derne Sancağı.

12-Derteng Sancağı.

13-Erciş Sancağı (Sonradan Van Eyâletine bağlanmıştır).

14-Erbil Sancağı.

15-Harîr ve Düvin Sancağı.

16-Hille Sancağı.

17-Kerkük Sancağı.

18-Musul Sancağı.

19-Rumâhiye Sancağı (Kanunnâme).

20-Semâvât Sancağı.

21-Tekrît Sancağı.

22-Van Sancağı (Sonradan Van Eyâletinin Paşa Sancağı haline getirilmiştir).

23-Zaho ve Accûr Sancağı.

24-Zengi-âbâd Sancağı (Kanunnâme'de nâhiye olarak geçiyor).

Bu saydıklarımız arasında bazı farklılıklar ve hatâlar bulunabilir. Zira kaynaklarda bu bilgi farklılığı mevcuttur[1].

Bağdad Eyâleti'nin sonradan yirmi küsüra çılkan sancaklarından sadece 7'sinde mîrî arazi statüsü uygulanmış ve diğerleri ise "*arz-ı hâliye-i Irak*" adı altıada mülk haracî arazi statüsünde bırakılmıştır. Eyâlet salyâne ile idâre edilmektedir. Bu sebeple fazla Kanunâmesi bu dönemde bile yoktur[2].

§.2- BAĞDÂD EYÂLETİ KANUNNÂMELERİ (56)

1- NÜSHALARI VE HUKUKÎ TAHLİLİ

Elimizde *Bağdâd Eyâletini* ilgilendiren üç ayrı umumî kanunâme bulunmaktadır:

Birincisi; Elimizdeki tek nüshası, *Bâyezid Kütüphânesi, Veliyyüddin Efendi, No: 1970, Vrk.104/a-107/b*'de bulunan ve Bağdâd Eyâletinin tahrir esaslarıyla Kanunnâmesinin tanzim kâidelerini ortaya koyan hukukî düzenlemedir. 943/1536 tarihinde hazırlandığı kesin olan bu düzenlemeden, Kanunnâmenin de bundan kısa bir zaman sonra veya önce hazırlandığını söylemek mümkündür. Bu metin, daha sonra neşredeceğimiz *Bağdâd Eyâleti Kanunnâmesinin* ya hazırlanınası için verilmiş fermânın tâ kendisidir ya da Kanunnâme Dergâlı-ı Mu'allâya arz olundukdan sonra onu tasdik mahiyetinde kaleme alınmış bir hükümdür. Birinci ihtimâl daha kuvvetlidir; zira

1 Âtıf Efendi, No: 1734, vrk.206/a; Celâlzâde, **Tabakât'ül-Memâlik**, SK. Ayasofya, B. 3296, vrk. 11/B-17/A; BOA. **Ruus Defteri** No:622

2 **İslâm Ansiklopedisi,** II/205 vd.

Kanunnâme bu metindeki esaslara göre tanzim edilmiştir. İkinci ihtimâli de, bu Kanun hükmünün birinci maddesi te'yid eylemektedir. Zira birinci maddede *Kâdî-zâde Şeyh Muhammed*'e Bağdâd'ın tahriri için emir verildiği ve onun da emr-i şerif mûcebince tahriri tamamlayarak Padişaha arzettiği ifade edilmektedir ki, bahsedilen tahririn Bağdâd Kanunnâmesini ihtivâ eden defter ve mülhakâtı olduğu söylenebilir. O halde bu hukukî düzenlemenin tarihinden hareket ederek, Bağdâd Eyâleti Kanunnâmesinin de 942 veya 944 veya bunu takip eden yıllarda hazırlandığını tahmin etmek mümkündür.

Daha evvel sadece Osmanlıca metni, değerli tarihçi İnalcık tarafından, Adâletnâmeler arasında neşredilmiştir[1].

İkincisi; Tarihi kesin belli ve Kanunî devrine ait olan bir Bağdâd Kanunnâmesi mevcut değildir. Ancak tarihi belirsiz; bir ihtimâle göre 945 yahut 946 tarihlerinde hazırlandığını bir önceki Kanunnâmeden öğrendiğimiz ve *BOA.TTD. No: 1028 (739), sh.2-13* arasında yer alan bir Bağdâd Kanunnâmesi elimizde bulunmaktadır. Zikredilen tarihde hazırlanmış olmasını gösteren yukardaki hükümden başka,, kullanılan ifâdelerden, Basra Kanunnâmesine olan yazı ve üslûb benzerliğinden ve en önemlisi de sayfa 11'de *Hasan Padişah Kanunnâmesi*ne yapılan bir atıfdan, Kanunî devrinde hazırlanmış olması görüşünü istihrâc edebiliyoruz. Kanunî Sultân Süleyman'ın dört ay Bağdâd'da kalması; burada nişancısı *Seyyid Bey*'in vefâtı sebebiyle yerine *Celâl-zâde Mustafa Bey*'in nişancılığa getirilmiş olması; yeni nişancıya Bağdad'ın tahiririni yaptırdığını kaynakların ifâde etmesi ve elimizdeki Bağdâd ile alakalı tahrir defterlerinde bu çeşit bir Kanunnâme'ye rastlanmamış olması ve benzeri sebepler, yukardaki iddiamızı destekler göründüğünden, bu Kanunnâme'yi Kanunî devri Kanunnâmeleri arasında neşr etmeye cesâret eyledik[2].

Üçüncüsü: Bizim için çok önemli olan bir Kanunnâme'dir. Tek nüshası *BOA. MMD. No: 17895*'de bulunan ve açıkça Şa'ban 949 tarihinde hazırlandığı görülen bu Kanunnâme'nin bulunduğu defterin mukaddimesinde Bağdâd Vilâyetindeki mîrimîrân, ümerâ, zu'amâ ve erbâb-ı tîmârın hâslarını ihtivâ eden bir icmâl defteri olduğu ifade edilmektedir[3]. Ancak Kanunnâme'nin mukaddimesinde ise, Padişahın emriyle *Kiğı Mîrlivâsı* tarafından Rebî'ülevvel 969 tarihinde hazırlandığı belirtilmektedir. Her iki halde de bizim için önemli olan husus, Kanunnâmenin, *Kerkük*, *Van*, *Erciş* ve *Bargiri* Livâlarına ait kanun hükümlerini ihtivâ etmesi ve defterde bu livâların Bağdâd Eyâletine aitmiş gibi gösterilmesidir. Bizce, birinci tarih daha isâbetlidir ve hatta ikinci tarihi ihtivâ eden varak sonradan deftere girmiş olabilir. Zira Kanunî'nin son zamanlarına doğru, Erciş, Bârgiri ve Van sancakları, Van Eyâletine bağlanmıştır[4]. Kanunnâmenin bir çok hükümleri, defter çürüdüğünden dolayı, okunamaz haldedir. Ancak biz, okuyabildiğimiz kadarıyla Kanunnâmeyi okumaya ve kitâbımıza almaya çalışacağız.

Kanunnâmelerin kısaca şer'î tahlillerini, her kanunnâmenin başında yapacağımızdan burada, bu kadarı ile iktifâ ediyoruz. Zaten her üç Kanunnâme de, sadece vergi ve idâre

---

1 İnlacık, **Adâletnâmeler**, 140-142

2 Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, II, 352; **İslâm Ansiklopedisi**, II, 205 vd. **Bağdâd Maddesi** (Cavid Baysun).

3 BOA. MMD. No: 17895, sh.6

4 BOA. MMD. No: 17895, sh. 55-60

hukukuna ait bir kısım esasları tedvîn etmiş bulunmaktadır. Bunların da şer'î hükümlere muhâlefeti sözkonusu değildir. Kanunnâmenin muhtevâsı dışında kalan mevzû'larda, Bağdâd Eyâletinin de kanunları, Fıkıh Kitaplarındaki şer'î hükümlerdir.

II- 943/1537 TARİHLİ BAĞDAD EYÂLETİ İLE ALAKALAI KANUN HÜKMÜNÜN TAM METNİ

Kanunnâme, Bağdâd Eyâleti'nin bir nevi tahrir talîmâtnâmesi hükmündedir. Daha evvel *Hasan Paşa* yani Hasan padişah kanunlarının şer'a ve kanuna muvâfık olarak tatbik edildiğini ve sonradan ise İran Şi'îlerinin hâkimiyeti altına girmekle, onların bir kısım şer'a ve örfe aykırı bid'atler ihdâs ettiklerini kayd ederek, tekrar şer'in ve örfün esaslarına uygun olarak nasıl bir hukukî düzenleme yapılması gerektiği, esbâb-ı mûcibe şeklinde özetlenmektedir. Daha sonra da, Kızılbaşlar zamanında vaz' edilen bid'atler teker teker ele alınmakta ve bir kısmı tamamen kaldırılırken, bir kısmı da şer'a ve kanuna uygun olarak yeniden tanzim olunmaktadır. Bütün bu düzenlemeler yapılırken, şer'-i şerifin ülül-emre tanıdığı sınırlı yasama yetkileri ve bunun sınırları aslâ aşılmamaktadır. Yani vergi hukuku ve askerî-idâri hukuk ile alakalı Kanunnâme'de yer alan bütün konularda, tek ve geçerli kanun, Fıkıh Kitaplarında ifadesini bulan alıkâm-ı şer'iyyedir.

KANUNNÂME

Bağdâd Beğlerbeğisine ve Kâdîsine hüküm ki;

1. Bundan akdem Vilâyet-i Mahmiyye *Dâr'üs-Selâm Bağdâd*'ın tafsîl-i alıvâli müceddeden yazılub defter olunmak emr olunmuş idi. Hâlâ İftihâr'ül-emâcid vel-ekârim *Kâdî-zâde Şeyh Muhammed* -Zîde mecdühû- atebe-i aliyye-i âlem-penâh ve südde-i seniyye-i sa'âdet-dest-gâhıma gelüb emr-i celîl'ül-kadrim mûcibince vilâyet-i mezbûreyi meşrûhan yazub defter edüb sinîn-i mâzıyede selâtîn-i adâlet-âyîn devirlerinde re'âyâ ve berâyâya mukarrer olan kavâ'id ve kavânîn takrir ve sonra *Kızılbaş*-ı bed-ma'âş zamanlarında anların dest-i cevr ve bîdârlarıyla hâdis olan mazâlim ve bid'atleri tahrîr eyleyüb 'izz-i huzûr-ı mevfûr'il-hubûr ve müste-vicb'üs-sürûra arz eyledikde, ol vilâyet Hak Sübhânehû ve Te'âlâ'nın uluvv-i in-âyeti ve Seyyidi-i Kâinât -Aleyhi efdal'üs-salavât ve ekmelühâ- mu'cizât-ı hidâye-âyâtları ve çihâr-ı yâr-ı kibârın -Rıdvânullâhi aleyhim ecma'în- ervâh-ı mukadde-seleri mukârin olduğu cihetden BENİM KENDÜ ŞİMŞİR-İ ZAFER-TE'SÎRİM İLE FETH OLUNMUŞ VİLÂYET OLMAĞIN ANDA VÂKİ' OLAN RE'ÂYÂYA mezîd-i himmet ve âtıfet ve kemâl-i şefkat ve merhametimden Cenâb-ı mağfiret-penâh Merhûm *Hasan Paşa*[1] -Nevverallâhu merkadehû- devrinde cârî ola-gelen cümle-i âdât-ı ma'lûmeyi mukarrer dutub Kızılbaş zamanında hâdis olan bid'atleri ve mazâlimi külliyen ref' eyleyüb min ba'd ol vilâyetin ahâlisine ve re'âyâ ve berâyâsından kimesneye hilâf-ı şer'-i mutahhar ve muğâyir-i kanun-ı mukarrer

---

1 Hasan Paşa'dan kasıt, Hasan Padişah'dır ki, daha evvel bu diyârda onun kanunları geçerli idi.

zulm ve te'addî olunmayub me'mûr üzere amel olunmasın emr eyleyüb bu hükm-i cihân-mutâ'-ı vâcib'ül-ittibâ'ı irsâl eyleyüb buyurdum.

2. Ki, inşâallah'uL-E'azz varub vusûl buldukda külliyen ol vilâyetde ne mikdâr şehirler ve mecma'-ı nâs olur yerler ve kasabalar var ise, cümlesinde vâki' olan makarlarda alâniyyen bu hükm-i şerif-i cihân-mutâ'ı bit-tamam okutdurub kemâl-i adâletimden sonra hâdis olan bid'atleri men' ve ref' eyleyüb mukarrer ve müstemir olmak buyurulan kanun ve kavâ'idi bildüresin[1].

3. Ki, re'âyâ dahi kendülere takdir olunan husûsları bilüb vâki' olan mahsûllerini ana göre edâ eyleyüb kimesne anlara zulm ve te'addî etmek ihtimâli olmaya.. Ve sen dahi dâimâ rızây-ı adâlet-efzâmı mevsûfunbih edinüb her zamanda re'âyâ ve berâyânın alıvâline nâzır olub şimdiden sonra mukarrer olan kanun-ı kadîmden zâid bir ferdin bir akçesi alnuduğuna rızâ göstermeyüb zâlimlere ihânet, mazlûmlara i'ânet husûslarında envâ'-ı mesâ'î-i cemîlin zuhûra getürüb dakika fevt eylemeyesin.

4. Meselâ Vilâyet-i mezbûrede *çıhâr-mâhiyye*[2] ve *resm'ül-istîfâ* deyü her iki bin akçelik hâsıldan 218 ve 140 batman arpa alınur imiş. Ve mecmû'-ı mahsûlâtdan *sad-seh*[3] deyü dahi yüz *tağar*[4] terkeden üç tağar alınurmış. Bu husûslar re'âyâya malızâ zulm ü zılâl olmağın bunları dahi ref' eyledim. Min ba'd aslâ ve kat'â çihâr-mâhiyye ve resm'ül-'istîfâ ve sad-seh deyü emrime muhâlif bir habbe aldırmayasın. Bu husûsları merfû' ve medfû' bilüb ba'del-yevm bu isimleri ol vilâyetden tarh eyleyesin.

5. Ve *câmuscılar*dan müşârünileyh *Hasan Beğ* eyyâmında her câmusdan 20 akçe alınur, gayrı nesne alınmaz imiş. Sonra *Kızılbaş eyyâm*ında *peşkeş*[5] deyü 20.000 akçe ile 2.000 batman yağ alınub ve gerü her câmusdan 20 akçe alındukdan sonra beş akçe dahi *serâne*[6] deyü alınub ve gerü bu akçenin öşri dahi alınur imiş. Bunları dahi ref' eyledim. min ba'd Hasan Padişah zamanında olduğı gibi her câmusdan hemân 22 akçe aldurub andan ziyâde peşkeş adına ve serâne adına alınan bid'atleri ve öşri aldırmayub ref' eyleyesin.

---

1 Bu ifâdeler de, biraz sonra zikredeceğimiz Kanunnâmenin bu fermândan sonra kaleme alındığını gösterir mahiyettedir.

2 **Çıhâr-mâhiyye**: Dört aylık demektir ve ıstılâh manası maddede açıklınmıştır. Kanunnâme'nin ifadesiyle, "Çıhâr-mâhiyye oldur ki, her iki bin Osmânî akçe hâsıl olan yerden nakid 216 akçe ve bundan başka (?) batman arpa ki, bahâsı 108 akçe ola ve otuz buçuk akçe ...deh-yek alınur. Cümleten 354 akçe olur. Kadîmden olmayub Kızılbaş Beğlerinin bid'atidir; ref' olunmak münâsibdir; re'âyâya zulümdür".

3 **Sad-yek:** Yüzde büç manasına gelen Farsça bir kelimedir. Sad-seh ana derler ki, senevî mahsûlden, eğer senevîdir ve eğer sayfîdir, asıl mahsûlden yüz tağardan üç tağar alınur.

4 **Tağar:** Her bir tağar on kiledir ve her kile 24 akçedir. Kanunnâmenin son sayfasında böyle tarif edilen bu kelimenin aslı Arapça tîğâr'dır ve leğene benzeyen büyük tasa ve kâseye denir. Türkçe'ye tağar ve dağar olarak geçmiştir. Mutlak ölçek manasını da ifade eder. Burada tağardan ne kasdedildiği ise, biraz sonraki Bağdâd Kanunnâmesi metninde açıklanacaktır (Mütercim Âsım, **Kâmûs**, II, 184; **Tarama Sözlüğü**, II, 965)

5 **Peşkeş**; Hediye manasına gelmektedir.

6 **Serâne**: Belli bir kâideye tâbi' olmadan idarecilerin kendi başlarına aldıkları örfî bir vergidir.

6. Ve *Mehreved*[1] ve *Tarîk-i Horasan*[2] ve *Hâlis*[3] nâhiyelerinde *sekkârlık*[4] var imiş; nısfı hâs olub nısfı *sekr* bağlayan kimesneye verürler imiş. Cümle ol husûsı âdet-i kadîme üzere ol hizmet eden kimesneye tîmâr tarîki ile ta'yîn edüb tevcîh eyleyesin. Hizmeti görüb gördürüb olı-geldüği üzere mutasarrıf ola.

7. Ve Vilâyet-i mezbûrede olan her köyde bir *kârıh* olub[5] kadîm'ül-eyyâmdan kârıh olanlar bir *tağar* yer zirâ'at edüb mahsûlüne kendüler mutasarrıf olurlar imiş. Şimdi kârıh olanlar kendüler zirâ'at etmeyüb her köyden altı tağar mahsûl alub re'âyâya zulm olur imiş. Min ba'd kârıhlar re'âyâdan nesne almayub bu zulmü dahi ref' eyledim. Adet-i kadîme üzere her köyde kârıh olanlar beğlik cânibinden bir tağar yer zirâ'at edüb mahsûlüne mutasarrıf olub edâ-i hizmet eyleyeler; re'âyâdan min ba'd nesne almayalar.

8. Ve *biçin eyyâmı*nda üzerine duran kimesneler *alîk*[6] ve *zekkâr*[7] *deste* deyü bir mikdâr terke alurlar imiş. Anı dahi ref' eyledim, aldırmayasın.

9. Ve koyunı olanlardan *çobanbeği*[8] deyü her üçyüz koyundan bir koyun alınur imiş ve bu hizmete varan kimesneler her süriden üç akçe dahi alub zulm ederler imiş. Ve her üçyüz koyundan *girev*[9] deyü altı koyun aldıkdan sonra bir koyun dahi varanlar alurlar imiş. Ve her ulusdan kâtib ve muhassıl bir katır ve eşek alub te'addî ederler imiş. Vech-i mesfûr üzere çobanbeği ve girev âdetde verdüklerinden sonra çobanbeği koyunundan alınan on akçe ve girev koyunundan

---

1 **Mehreved**: Tarîk-i Horasan yakınlarında bir yerleşim merkezidir. Krş. Buldân, 196-197; Burada Mehrân-reved isimli bir nehirden bahsedilmektedir

2 **Tarîk-i Horasan**: Bağdâd-Horasan yolunda bu isimle yâd edilen bir yerleşim merkezidir; Krş. Buldân, 23, 27, 48, 113, 262, 408, 472

3 Bir yerleşim merkezidir.

4 **Sekkâr**: Kelime anlamı dolduran demektir. Burada da arkları su dolduran ve bakımını yapan kimse manasını ifade ettiği maddede anlatılmıştır.

Sekkârlık ana derler ki, Hâlis ve Mehreved ve Tarîk-i Horasan arklarının bendlerin bağlayan kimesne her iki yüz tağar galleden bir tağar alurmış. Sonra Bağdâd Hâkimleri nısfın mâl-ı mîrî içün alub nısfın mezkûr sekkâra vermiş. Şimdikihâlde dahi bu vechile amel olunur.

5 **Kârıh**: Kelime anlamı suyu sevkeden ve tertib eden kimse manasını ifade eder. Köylerde köyün suyunu köylülerin tarlalarına dağıtan görevliye bu ad verilmiştir (**El-Müncid** ve **Kâmûs**, İlgili maddeler). Kendi köyümüz olan Çüngüş'ün **Malkaya Köyü**nde bu görevliye biz **çırbân** deriz. Kârbân'ın bozulmuşu olabilir.

6 **Alîk**: Hayvanlara verilen arpa ve benzeri yemlere denir ki, alef ile eş anlamlı sayılabilir (**El-Müncid**, 'A-L-K maddesi).

7 **Zekkâr:** Eğer Arapça kabul edersek dolduran manasını ifade eder. Eğer Farsça ise, zekkâre inâdçı kimse demektir. Mana münâsebetini tam tesbit edemedik (**El-Müncid ve Bürhân-ı Kâtı'**, ilgili maddeler).

8 **Çobanbeği** ana derler ki, her süri üçyüz koyun ola, üçyüz koyundan bir koyun alınur. Ve eğer üçyüzden nâkıs olursa, beş koyundan bir akçe alınur; Bağdâd ulusundan ve kurâda olan re'âyâ ulusundan

9 **Girev**: Farsça'da rehin manasını ifade eder ki, kelime anlamı ıstılâh manasını da desteklemektedir (Burhân-ı Kâtı', ilgili madde). Girev ana derler ki, etrâfdan gelüb Bağdâd toprağında koyunların otaran kimesnelerden her üçyüz koyundan altın koyun alınur. Üçyüzden nâkıs olursa her elli koyundan bir koyun alınur

alınan bir koyunı ve kâtib ve muhassıl içün alınan katırı ve eşeği dahi ref' eyledim. Min ba'd aldırmayasın.

10. Ve nefs-i Mahmiyye-i *Bağdâd*'da sur içinde ve Bağdâd'ın cânib-i garbîsinde ve nefs-i *Hille*'de[1] vâki' olan *hurma*lardan kadîm'ül-eyyâmdan ma'fûv olub nesne alınmaz imiş. Kemâl-i merhamet ve âtıfetimden gerü olı-geldüği üzere mukarrer eyledim, nesne alıdırınayasın.

11. Ve Vilâyet-i mezbûrede ba'zı *mâlikâne*ye mutasarrıf kimesneler var imiş. külliyen gerü onları mukarrer eyledim. Sevâlif-i eyyâmden ilâ yevminâ hâzâ mâlikâneye mutasarrıf olanlar, ne vecbile tasarruf ede-geldiler ise, gerü ol vechile mutasarrıf olalar. Hilâf-ı şer'-i şerif ve muğâyir-i kanun-ı kadîm kimesne anlara mute'ârız olmaya.

12. Ve Vilâyet-i mezbûrede ba'zı mu'attal ve harâb yerler var imiş. Hâricden gelüb ol yerleri ta'mir etmek murâd edinürler imiş. İmdi ol asıl harâbeleri ta'mîr edenlerden bir yıl nesne alınmayub ma'mûr oldukda *hums-i mücerred*[2] alınmak emr eyledim. Sen dahi ol vechile amel eyleyüb harâb olan mevâzı'ı ta'mîr edenlerden bir yıl nesne almayub mu'af eyleyesin. bir yıldan sonra hums-i mücerred aldırub ziyâde nesne taleb etdürmeyesin ki, eyyâm-ı devletimde harâbe yerler ma'mûr olmuş ola.

13. Ve *Mahmiyye-i Bağdâd*'da ve sâir ana tâbi' olan yerlerde cebr ile evlerine ve cemâ'atleri üzerlerine girüb akçesüz yemlerin ve yemeklerin ve tavukların ve koyun ve kuzuların alub te'addî ederler imiş. Külliyen re'âyâ bu kazıyyeden rencîde imişler. Min ba'd bir kimesnenin ehil ve ayâli üzerine cebr ile zulm ve te'addî etdürmeyesin ve akçesüz nesne dahi aldırınayasın.

14. Ve ba'zı kimesnelerin *hurmalık*larını ve bağçelerini cebr ile alub hâsıl ekerler imiş, te'addî ederler imiş. Bu husûsı dahi ref' etdim.

15. Bil-cümle Vilâyet-i mezbûrede Kızılbaş-bed-ma'âş zamanlarında cârî olan külliyen mazâlim ve mahâyifi merfû' bilüb ana göre memleketin itmî'nânında ve re'âyânın refâhiyyet ve huzûrları ve istirâhatleri husûsunda mücidd ve sâ'î olub ikdâm ve ihtimâm üzere olasın.

Fî 4 Şa'ban sene 943

---

1 **Hille**: Bağdâd Eyâletinin önemli sancaklarından biridir. Kerbelâ, Basra Vilâyeti ve çöl ile çevrili olan bu sancak, Fırat Nehri tarafından ikiye bölünür. Bâbil Medeniyetinin merkezlerinden olan bu sancak, Abbasiler devrinde de ciddi manada imâr edilmiştir (**Kamûs'ül-A'lâm**, III, sh.1977)

2 **Hums-i mücerred:** Harâc-ı mukâseme nisbetidir. Sadece beşte bir alınma demektir.

Bağdâd Eyâleti İle Alakalı Kanun Hükmü, Bâyezid Kütüphânesi, Veliyyüddin Efendi, No: 1970, Vrk. 104/a-106/b

١ بغداد بکلربکیسنه و قاضیسنه حکم که بوندن اقدم ولایت
محمیه دار السلام بغدادک تفصیل احوالی و حدود دیارلری
دفتر اولنمق ایچون ارسال اولنمش ایدی حالا افتخار الاماجد
والاکارم قاضی زاده شیخ محمد بن یحیی عتبه علیه عالیمزه
وسده سنیه سعادتمزه سنکا ایله کلوب امر جلیل القدر
موجبنجه ولایت مزبوره مبشر وجها یازوب دفتر ایدوب
سنین ماضیه ده سلاطین عدالت آیین دورلرنده
رعایا و برایایه مقرر اولان قواعد و قوانین تعریف
وصکره قزلباش اوباش زمانلرنده انلرک دست جور
و بیدادلری ایله حادث اولان مظالم و بدعتلری تحریر
ایلیوب عتبه حضور ... موفور الحبور ومستوجب السروره
عرض ایلدکده اول ولایت حق سبحانه وتعالی نک عنایت
عنایتی و سید کائنات علیه افضل الصلوات و اکمل
معجزات هدایات پادشاهی و چهار یار کبارک رضوان الله
علیهم اجمعین ارواح مقدسه لری مظاهر اولدوغی
جهتدن بنم کندو شمشیر ظفر نمایمز ایله فتح اولنمش
ولایت اولمغین اندن واقع اولان رعایا به مزید همت
و عاطفت و کمال شفقت و مرحمتمز و جناب معفرت
پناهی جنت آشیان پادشاه نور الله مرقده دورنده جاری

اولا کلان جمله عادات معلومه مقرر طوتوب قزلباش
زمانینده حادث اولان بدعتلری و مظالمی کلیا رفع
ایلیوب من بعد اول ولایتک اهالیسنه و رعایا و برایاسنه
کسنه یه خلاف شرع مطهر و مغایر قانون مقرر ظلم و تعدی
اولنمیوب نسنه ما مور اوزره عمل اولنمه سن امر ایلیوب
بو حکم جهان مطاع واجب الاتباعی ارسال ایلیوب بیوردم که
٢ ان شاء الله الاعز وارد و واصل اولدقده کلیا اول
ولایتده مقدار شهرلرده و مجمع ناس اولان یرلرده و قصبه لرده
و اراسیه جمله سنده واقع اولان معبرلرده علا ... بو حکم شریفی
جهان مطاعی بالتمام اوقندوب کمال عدالتمزدن صکره
حادث اولان بدعتلری منع و رفع ایلیوب مقرر و مستمر
٣ اولمق ... اولان قانون و قواعدی بلده ده صکره رعایا دخی
کندولره تقدیر اولنان خصوصلری بیلوب واقع اولان
محصولی رفعا کما کوره ادا ایلیوب کسنه انلره ظلم و تعدی
ایتمک احتمالی اولمیه و سن دخی دائما رضای عدالت افزامی
موصوف ... ایدیوب هر زمانده رعایا و برایانک احوالنه
ناظر اولوب شمدن صکره مقرر اولان قانون و قدیمه مخالف
زایدبر فرده ... رضا کوسترمیوب
ظالملره اهانت مظلوملره اعانت خصوصلرنده انواع
مساعی جمیله ک ظهوره کتوروب دقیقه فوت ایلمیه سن
٤ مثلا ولایت مزبوره ده جهات ... رسم الاحتساب ...

Bağdâd Eyâleti İle Alakalı Kanun Hükmü, Bâyezid Kütüphânesi, Veliyyüddin Efendi, No: 1970, Vrk. 104/a-106/b

Bağdâd Eyâleti İle Alakalı Kanun Hükmü, Bâyezid Kütüphânesi, Veliyyüddin Efendi, No: 1970, Vrk. 104/a-106/b

الا یا مدن معفو اولورسه نسنه التمازایمش کمال مرحمت
رعایاطفندن کیروا ولیه کلدوکی اوزره مقرر ایلدم نسنه
۱۱ الدرمیه سن و ولایت مزبوره ده بعض مالکانه یه متصرف
کمسنه لر وار ایمش کلیا کیروا انلری خذر ایلدم سوالف
ایامدن الی یومنا هذا مالکانه یه متصرف اولنلر نوجهله
تصرف ایدکلدیلر ایسه کیروا اول وجهله متصرف اولالر
خلاف شرع شریف ومغایر قانون قدیم کسنه انلره متعلق
۱۲ اولمیه و ولایت مزبوره ده بعض معطل وخراب یرلر واریمش
خارجدن کلوب اول یرلری تعمیر ایتمك مراد ایدنورلر ایمش
ایمدی اول اصل خراب یرلری تعمیر ایدنلردن بر ییل نسنه
النموب معمور اولدقدن خمس مجرد التماق امر ایلدم
سن دخی اول وجهله عمل ایلیوب خراب اولان مواضعی
تعمیر ایدنلردن بر ییل نسنه المیوب معاف ایلیه سن
بر ییلدن صکره خمس مجرد الدروب زیاده نسنه طلب
ایتدرمیه سن که ایام دولتمده خرابه یرلر متلوب معمور
اولمش اوله ۱۳ وجمیع بغداده وسایر اکا تابع اولان یرلرده
جبر ایله اولرینه وجماعتلری اوزرلرینه کیروب اچه سوز
بیلورین وبیکلرین ونارتلرین وقیون وقوزیلرین الوب
تعدی ایدرلر ایمش کلیا رعایا بر قضیه ده رعیته ایتشلر
من بعد بر کمسنه نك اهل وعیالی اوزرینه جبر ایله ظلم
وتعدی ایلتدرمیه سن وانی سوزیکه نسنه راخی الدرمیه سن

۱۴ وبعض کمسنه لرك خورما انلرینی وباغچه لرینی جبر ایله ال
باصل اکر لرایمش تعدی ایدرلرایمش خصوصی دخی ایه
۱۵ بالجمله ولایت مزبوره ده قزلباش اوباش زمانلرنده
اولان کلیا مظالم ومغاینی مرتفع بولوب کاکوره ممالکتك
اطمینانندن ورعایانك رفاهیت وحضورلری واستراحتلری
خصوصنده مجد وساعی اولوب اقدام واهتمام اوزره
اولاسن ۲۲ ن سنه ۹۴۳
بمقام ادرنه

II- BAĞDÂD KANUNNÂMESİNİN METNİ (57)

Bağdâd Kanunnâmesi, Bağdâd Eyâletindeki bütün hukukî meseleleri tanzim eden bir hukukî düzenleme olarak anlaşılmamalıdır. Zira bütün Osmanlı ülkesinde olduğu gibi, Bağdâd Eyâletinde de ana Kanun, *şerî'at*tır. Ülül-emr tarafından tanzim olunan bu Kanunnâme'de ise, Bağdâd Eyâletine ait sancaklardaki bazı malî ve idarî meseleler özetlenmiş; sonra *Kızılbaş* zamanında ihdâs olunan vergi bid'atleri teker teker sayılarak kaldırılmış ve en sonra da bazı malî ve idâri düzenlemelere gidilmiştir. Bağdâd, mülk haracî arazi gurubundan olduğundan çift akçesi ve harâc-ı mukâsemeyi karşılayan öşürden de hiç bahsedilmemiştir. Bu durum göz önünde bulundurulmadan Bağdâd Kanunnâmesi, tam olarak değerlendirilemeyecektir.

KANUNNÂMENİN METNİ

"Padişah-ı âlem-penâh-ı sa'âdet-dest-gâh -Halledellâhu mülkehû ve sultânehû- Hazretlerinin fermân-ı cihân-mutâ'ları muktezâsınca *Vilâyet-i Mahmiyye-i Dâr'üs-Selâm Bağdâd*'ın bu bendeleri mübâşereti ile defter-i adâlet-rehberi müceddeden yazılub[1] emr-i hümâyûn ile tafsîl olundu ki, budur:

1. Cümle Vilâyet-i Mahmiyye-i Bağdâd:

Şehir 9	Kılâ' 17	Livâ 12
Kurây-ı ma'mûre 317	Kurây-ı harâb 106 Bu harâb karyelerin cem'-i kadîmi On dört kerre yüz bin ve 40.080 akçe	Ma'den-i neft 2
Ulus 61 tâife; 14 tâifesi ma'dûmdur	Cemmâs 2 tâife	Bu mecmû' hâliyâ ma'mûr olub hâsıl verür.

2.

1 Bu Kanunnâme'nin Kanunî'den sonra yazılmış olması ihtimâlini doğuran tek sebeb, bu ifâdedir. Ancak yeni baştan yazılma ifadesi ile, daha evvelki saltanatlar ve mesela Hasan Padişah zamanındaki kitâbete nazaran da söylenmiş olabilir.

Tuman[1], 8.734 nakdiyye 116 akçe	Tuman ki, her tuman 2.000 akçe-i Osmânî hesâbınca 174 kerre yüz bin ve 68.916 akçe olur.
Yük hesâbınca 174 yük ve 68.916 akçe olur.	Efrâd-ı insânî 31.890 Müzevvec 24.272 Mücerred 7.622

Nefs-i Mahmiyye-i Bağdâd'ın hâsılı 21 kerre yüzbin ve 25.320 akçe olur nakd.

3. Livâ-i Hille[2]:

Nefs-i Mahmiyye-i Hille ve Tevâbi'inin hâsılı on kerre yüzbin ve 83.434,5 akçe olur.	Nakdiyye sekiz kerre yüzbin ve 9.773 akçe.
Senevî mahsûlât 1429 tağar[3]; kıymet 273.672 akçe	Efrâd-ı insânî 5.619 Müzevvec 3.872 Mücerred 1747

4. Livâ-i Rumâhiyye[4]:

Nefs-i Rumâhiyye ve tevâbi'inin hâsılı 19 kerre yüzbin ve 57.712 akçe olur.	Nakid beş kerre yüzbin ve 90.983 akçe olur.
Senevî mahsûlât 17.408 tağar 122,5 rıtl	Kıymet 13 kerre yüzbin ve 66.729 akçe.
Nâhiye-i Zebîd-i A'râbî düstûr-ı sâbık mûcibince ber vech-i maktû' dört kerre yüzbin ve 20.018 akçe.	

1 **Tuman**: Biraz sonra açıklanacağı üzere 1 Tuman=2.000 Osmanlı akçesidir.

2 **Hille**: Bağdâd Eyâletinin önemli sancaklarından biridir. Kerbelâ, Basra Vilâyeti ve çöl ile çevrili olan bu sancak, Fırat Nehri tarafından ikiye bölünür. Bâbil Medeniyetinin merkezlerinden olan bu sancak, Abbasiler devrinde de ciddi manada imâr edilmiştir (**Kamûs'ül-A'lâm**, III, sh.1977).

3 **Tağar:** Her bir tağar on kiledir ve her kile 24 akçedir. Kanunnâmenin son sayfasında böyle tarif edilen bu kelimenin aslı Arapça tîğâr'dır ve leğene benzeyen büyük tasa ve kâseye denir. Türkçe'ye tağar ve dağar olarak geçmiştir. Mutlak ölçek manasını da ifade eder. Burada tağardan ne kasdedildiği ise, biraz sonra Kanunnâme metninde açıklanacaktır (Mütercim Âsım, **Kâmûs**, II, 184; **Tarama Sözlüğü**, II, 965). Maddede verilen bilgiden her tağarın 191,5 akçe değerindeki ürün olduğu anlaşılmaktadır.

4 **Rumâhiyye**: Bağdad Eyâletinin önemli sancaklarından biridir. Kaynaklarda bu şekilde geçiyor. Ancak bu kelimenin Arapça okçuluk ve mızrakçılık manasını ifade eden Rimâha kelimesinden geldiğini tahmin ediyoruz. Kesin bir bilgi elimizde mevcut değildir (Mütercim, Âsım, Kâmûs, R-M-H maddesi). Veyâhud da okçu ve mızrakçı manasına gelen Rammâlı kelimesinden iktibâsla Remmâhiyye şeklinde okunmalıdır. Kanunnâmede bazı yerlerde mim harfinin üzerine şedde konulması bu ihtimâli de akla getirmektedir. Ancak bu zamana kadar, Rumahiyye diye okunmuştur.

5. Livâ-i Cevâzir[1]:

Nâhiye-i Cevâzir'de düstûr-ı sâbık mûcibince ber vech-i maktû' sekiz kerre yüzbin akçe hâsıl olur.

Nakdiyye 200.000 ve 1257 akçe.

Kıymet üç kerre yüzbin ve 4.316 akçe olur.

Nefs-i Şehr-i Bân[2] ve tevâbi'inde beş kerre yüzbin ve 39.573 akçe hâsıl olur.

Senevî mahsûlât 1813,5 tağar.

6. Livâ-i Mendelicîn (Bendelicîn)[3]:

Nefs-i Mendelicîn ve tevâbi'inde dört kerre yüzbin ve 66.378 akçe hâsıl olur.

Senevî mahsûlât 10.820 tağar.

Nakid 166.930,5 akçe olur.

Kıymet 299.448 akçe olur.

7. Nâhiye-i Hâlis ki;

Ellibeş ma'mûr karyedir. On kerre yüzbin ve 94.018 akçe olur.

Senevî mahsûlât 6.779 tağar

Nakid 118.411 akçe

Kıymet dokuz kerre yüzbin ve 75.607 Osmânî

Mezbûr Nâhiye'de meyveden hums ve öşr-i hums alınur.

Ve galleden hums[4] alınur.

Ve *resm-i bostân* altıda bir alınur.

Ve her bir hâneden *hâne-şumâr*[5] deyü on akçe ve bir akçe dahi *öşür* deyü alınur.

---

1 **Cevâzir**: Kanunnâmelerde Bağdâd Eyâletinin sancakları arasında zikredilmektedir. Ancak kaynaklarda bu sancak hakkında aydınlatıcı ciddi bir bilgiye rastlayamadık.

2 **Şehr-i Bân**: Irak'da bulunan deskere şehrine yakın bir yerleşim merkezidir. Şu anda bir köy durumundadır (Guy Le Strange, **Buldân'ül-Hilâfet'iş-şarkıyye**, sh.87)

3 **Mendelicîn**: Aslında bu şehrin adı Bendelicin ve hatta Bendenicîn yahut Farsça aslıyla Vendenîgân veyahud Bendenîgân olsa gerektir. Hûzistân sınırında ve Horasan yolunda yer alan Irak şehirlerindendir. Bayat'a yakındır. O zaman sancak merkezi olduğu anlaşılıyor. Şu anda bu eski halini devam ettirmemektedir (**Buldân**, 88-89).

4 **Hums**: Bağdad arazisi harâcî arazidir. Bu sebeple ürünlerden nısıf'dan öşüre kadar olan nisbetlerde harâc-ı mukâseme alınabilir. burada hums yani beşde bir olarak belirlenmiştir.

5 **Hâne-şumâr:** Hâne sayımı demektir. Bir örfî vergi çeşidi olduğu anlaşılıyor.

Her bir inekden *mevâşî*[1] deyü yedi akçe bir *mankur* alınur ve *deh-yek* dahi alınur.

Ve her bir dişi koyundan *merâ'î*[2] deyü bir akçe ve bir mankur alınur ve deh-yek alınur.

8. Nâhiye-i Tarîk-i Horasan[3] ki;

Ellibeş ma'mûr karyedir. Hâsılı yedi kerre yüzbin ve 1911 Osmânî akçe olur.	Nakiyye 193.142 akçe olur
Senevî mahsûlât 4.770 tağar ve 83 rıtl	Kıymet beş kerre yüzbin ve 7.759 akçe olur.

Mezbûr Nâhiye'de meyveden *hums-i mücerred* alınur.

Ve galleden dahi hums alınur.

Ve *resm-i bostân* altıda bir alınur.

Ve her bir hâneden *hâne-şumâr* deyü yedi akçe ve bir mankur alınur ve dört mankur dahi deh-yek alınur; cümle sekiz akçe olur.

Ve her bir inekden *mevâşî* deyü sekiz akçe alınur.

Ve her bir dişi koyundan *merâ'î* deyü bir akçe ve bir mankur alınur.

9. Nâhiye-i Mehreved[4] ki;

Otuz ma'mûr karyedir. Sekiz kerre yüzbin ve 48.865,5 akçe hâsıl olur.	Nakdiyye 133.651,5 akçe
Ve senevî mahsûlât 4.537 tağar ve 45 rıtl	Kıymet yedi kerre yüzbin ve 15.214 akçe olur.

Mezbûr Nâhiye dahi Nâhiye-i Tarîk-i Horasan düstûrunca verürler.

10. Nâhiye-i Zengi-âbâd ki;

On üç karyedir. 226.016 akçe olur.	Nakdiyye 16.855 akçe olur
Senevî mahsûlât 1616 tağar ve 53,5 rıtl	Kıymet 209.771 Osmânî akçe olur.

---

1 **Mevâşî:** Bu kelime inek ve öküz gibi hayvanlara verilen addır. Burada, bunlardan alınan zekât manasına kullanılmıştır.

2 **Merâ'î**: yaylada otlayan koyun ve benzerlerinden alınan zekât anlamınadır ki, Osmanlı Devletinin diğer beldelerinde resm-i ganem veya koyun hakkı denmektedir.

3 **Tarîk-i Horasan**: Bağdâd-Horasan yolunda bu isimle yâd edilen bir yerleşim merkezidir; Krş. Buldân, 23, 27, 48, 113, 262, 408, 472

4 **Mebreved**: Tarîk-i Horasan yakınlarında bir yerleşim merkezidir. Krş. Buldân, 196-197; Burada Mehrân-reved isimli bir nehirden bahsedilmektedir.

Nâhiye-i mezbûrede *hums* olmaz.

Galleden *hums* dahi alınur.

Resm-i bostan altıda bir alınur.

Ve her bir hâneden *hâne-şumâr* deyü on akçe alınur ve bir akçe dahi *deh-yek* deyü alınur.

Ve her inekden *mevâşî* deyü sekiz akçe alınur.

Ve her üç koyundan iki akçe alınur ve *deh-yek* dahi alınur.

Ve her *cüllâh dezgâh*ından yılda beş akçe alınur.

11. Nâhiye-i Düceyl[1] ki;

Yirmisekiz ma'mûr karyedir. 217.676,5 akçe hâsıl olur.	Nakdiyye 12.892,5 akçe olur
Senevî mahsûlât 1275 tağar ve 89,5 rıtl	

Nâhiye-i mezbûrede galleden ve hurmadan *hums* alınur.

Her hâneden *hâne-şumâr* deşü on akçe alınur.

Her bir inekden *mevâşî* deyü sekiz akçe dört *mankur* alınur.

Ve her koyun başına bir akçe alınur ve bir mankur alınur.

12. Livâ-i Dekûk:

Nâhiye-i Dekûk[2] ki, Onbir pâre ma'mûr karyedir. 233.664 akçe hâsıl olur.	Nakdiyye 50.390 akçe olur
Senevî mahsûlât 1180 tağar ve 86 rıtl	Kıyınet 183.266 akçe olur.

Nâhiye-i mezbûrede meyveden ve hurmadan *öşür* alınur ve galleden beş akçeden bir alınur.

Her bir hâneden *hâne-i şumâr* deyü sekiz akçe ve *deh-yek* alınur.

Ve her bir inekden sekiz akçe alınur *mevâşî* deyü.

Ve her bir dişi koyundan *merâ'î* deyü bir akçe ve bir buçuk mankur alınur.

13. Livâ-i Kerkük:

---

1 **Düceyl**: Irak'ın Samarrâ bölgesinde bir nâhiyedir ve Mendelicîn Livâsına bağlıdır (Buldân, 73, 91, 267, 268; **El-Müncid**).

2 **Dekûk**: Bugün Dâkûk veya Tavuk diye bilinen bu sancak, şu anda Kerkük'e bağlı bir nâhiye merkezidir. Dekûkâ ve Dâkûkâ diye de okunur (Guy, **Buldân**, 83).Şemseddin Sami, Erbil ile Bağdâd arasında bir kasaba diye vasıflandırmıştır (**Kâmûs'ül-A'lâm**, III, 2147)..

Nâhiye-i Kerkük ki, 24 pâre ma'mûr karyedir. 324.722 akçe hâsıl olur.	Nakdiyye 106.833 akçe
Senevî mahsûlât 1329 tağar ve 41 rıtl	Kıyınet 218.093 akçe olur.

Nâhiye-i mezbûrede meyveden ve hurmadan *öşür* alınur ve öşürden dahi öşür alınur.

Ve galleden yedide bir alınur ve *deh-yek* alınur.

Ve *hâne-şumâr* deyü her hâneden beşer akçe alınur ve *deh-yek* deyü buçuk akçe dahi alınur.

Mevâşî deyü her inekden beş akçe alınur ve her merkebden iki buçuk akçe alınur.

Ve her *cüllâh dezgâhı*ndan beşer akçe alınur.

14. Mevâzı'-ı Bağdâd ki;

34 pâre ma'mûr karyedir. Hâsılı 40 kerre yüzbin ve 40,184 akçe olur.	Nakdiyye sekiz kerre yüzbin ve 79.066 akçe
Senevî mahsûlât 28.466 tağar ve 114 rıtl	Kıyınet 31 kerre yüzbin ve 61.118 akçe olur.

15. Mevâzı'-ı Fırâtıyye ki;

13 pâre ma'mûr karyedir. Altı kerre yüzbin ve 15.312 akçe olur.	Nakdiyye dört kerre yüzbin ve 1273 akçe
Senevî mahsûlât 1441 tağar ve 187 rıtl	Kıyınet iki kerre yüzbin 14.040 akçe olur.

Mezbûr *Fırâtıyye* kurâsında dolablar olub suyun sığır ile çeküb zirâ'at ederler, ana *bekere*[1] derler. Her bekereden senevî mahsûlünden yüzer akçe alınur ve on akçe dahi deh-yek alınur. Ve sayfî hâsılından elli akçe ve *deh-yek* deyü beş akçe alınur.

Ve *hevr*lerinde olan mahsûlden hums ve öşr ve humsden her *tağar*dan üç rıtl anbârdâr (?) deyü alınur[2].

Ve hurmadan dahi bu vechile alınur.

16. *Sad-yek*den 86.238 akçe hâsıl olur.

Sad-yek ana derler ki, senevî mahsûlden, eğer senevîdir ve eğer sayfîdir, asıl mahsûlden yüz tağardan bir tağar alınur[3].

---

1 **Bekere:** B-K-R kökünden gelen bu kelime, bekre diye de okunabilir. Türkçede bunun muhharrefi olan makara kullanılmaktadır ki, kuyu çarkı ve su çıkrığı demektir (Mütercim Âsım, **Kâmûs**, II, 172; **El-Müncid**, ilgili madde).

2 **Hevr:** H-V-R kökünden gelen bu kelimeyi mezkûr şekilde okuduk ve bunun anlamının küçük gölcüklerin çevresi veya koyun sürüleri olduğu kanaatindeyiz (**El-Müncid** ilgili madde).

3 **Sad-yek:** Yüzde bir manasına gelen Farsça bir kelimedir.

17. *Sekkârlık* mahsûlünden 8.400 akçe hâsıl olur.

Sekkârlık ana derler ki, *Hâlis* ve *Mehreved* ve *Tarîk-i Horasan* arklarının bendlerin bağlayan kimesne her iki yüz tağar galleden bir tağar alurmış. Sonra *Bağdâd Hâkimleri* nısfın mâl-ı mîrî içün alub nısfın mezkûr sekkâra vermiş. Şimdikihâlde dahi bu vechile amel olunur[1].

18. *Çobanbeği* mahsûlünden 33.007 akçe olur.

Çobanbeği ana derler ki, her süri üçyüz koyun ola, üçyüz koyundan bir koyun alınur. Ve eğer üçyüzden nâkıs olursa, beş koyundan bir akçe alınur; Bağdâd ulusundan ve kurâda olan re'âyâ ulusundan.

19. *Girev mahsûlü*nden 48.150,5 akçe olur.

Girev ana derler ki, etrâfdan gelüb Bağdâd toprağında koyunların otaran kimesnelerden her üçyüz koyundan altın koyun alınur. Üçyüzden nâkıs olursa her elli koyundan bir koyun alınur[2].

20. *Fırâtıyye* kurâsı gaffâresinden 60.000 akçe alınur.

Gaffâre ana derler ki, her *bekere*den iki *tağar* ve ba'zı yerlerde her *feddân*dan iki tağar alınur[3].

21. *Çıhâr-mâhiyye* ve rem'ül-istîfâdan 300.000 ve 1459 akçe olur.

Çıhâr-mâhiyye oldur ki, her iki bin Osmânî akçe hâsıl olan yerden nakid 216 akçe ve bundan başka (?) batman arpa ki, balıâsı 108 akçe ola ve otuz buçuk akçe ...deh-yek alınur. Cümleten 354 akçe olur. Kadîmden olmayub *Kızılbaş Beğleri*nin bid'atidir; ref' olunmak münâsibdir; re'âyâya zulümdür[4].

22. Ve nefs-i *Meşhed-i Hazret-i Ali*'de olan boyahâneden ve kassâbhâneden ve *ma'sıra*dan 82.000 akçe olur.

Emr-i şerif mûcebince nakîb olanlardan Seyyid Hüseyin buna mutasarrıfdır.

23. Ve nefs-i *Meşhed-i Hazret-i İmâm Hüseyin*'de olan boyahâneden 6.000 akçe olur.

Emr-i şerif mûcebince *nakîb* olanlar mutasarrıfdır.

24. .....A'râbî *Nehr-i Necef*'in tamgası mukâbelesinde her yılda on iki at ve 200 re's deve verürler.

25.

Nehr-i Necef'den 12 kerre yüzbin ve 11.982 akçe hâsıl olur.	Nakdiyye 53.118 akçe.

---

1 **Sekkâr**: Kelime anlamı dolduran demektir. Burada da arkları su dolduran ve bakımını yapan kimse manasını ifade ettiği maddede anlatılmıştır.

2 **Girev**: Farsça'da rehin manasını ifade eder ki, kelime anlamı ıstılâb manasını da desteklemektedir (**Burhân-ı Kâtı'**, ilgili madde).

3 **Gaffâre:** Istılâh manası kanunda belirtilen bu kelimenin sözlük anlamı, büyük elbisedir (**Kâmûs**, Ğ-F-R maddesi).

4 **Çıhâr-mâhiyye**: Dört aylık demektir ve ıstılâhı manası maddede açıklanmıştır.

Senevî mahsûlât 6916 tağar ve 45 rıtl.	Kıymet 11 kerre yüzbin v e 58.864 akçe olur.

Mezkûr nehir *Hazret-i İmâm-ı Ali* -Kerremallâhu vechehû- ve *Hazret-i İmâm-ı Hüseyin* -Radıyallâhu anh- vakfıdır; masrafına sarf olunur.

Mezkûr nehirden ba'zı yerlerde ki, âhar kimesneler zirâ[at ederler, ondan üç verürler; şart-ı vâkıf mûcibince. Ve ba'zı yerlerde hâssa (?) bir vakfı olmağın münâsafe derler.

26.

Nehr-i Şatt'un-Nîl[1]'den iki kerre yüzbin ve 71.892 akçe olur.	Nakdiyye 1187 akçe.
Senevî mahsûlât 1369 tağar 109,5 rıtl.	Kıymet 270.705,5 akçe olur.

Mezkûr nehirden ba'zı yerlerde beşden iki verirler ve ba'zı yerlerde beşden bir verirler.

27.

Nehr-i Kerbelâ'dan 6947 akçe olur.	Nakdiyye 2700 akçe
Senevî masûlât 33 tağar 144 rıtl.	Kıymet 4247 akçe olur.

Mezkûr nehirde beşden bir verürler.

28.

Nehr-i Tahmâsibiyye'den 80.486 akçe olur.	Nakdiyye 14.352 akçe.
Senevî mahsûlât 368 tağar 71,5 rıtl.	Kıymet 62.134 akçe olur.

Mezkûr nehirde beşden bir alınur.

29. *Nehr-i İsa*'dan ber vech-i maktû' 100.000 akçe hâsıl olur.

Mezkûr nehirde dahi beşden bir alınur.

30. *Tavâif-i ulusât*dan iki kerre yüzbin ve 82.880 akçe hâsıl olur.

Mezkûr ulusun her koyununudan bir akçe ve bir buçuk mankur alınur. Ve her ineğinden yedi akçe ve bir buçuk mankur alınur. Ve bunlarun öşri dahi alınur; erkek koyuna alınmaz.

31. *Tavâif-i cemmâs*dan 196.614,5 akçe olur ve hem 2.000 batman yağ dahi verürler[2].

Ve her bir câmûsdan mal deyü 21,5 akçe ve *serâne* deyü beş akçe ve *deh-yek* iki akçe ve beş mankur ki, cümle 29 akçe 1,5 mankur alınur.

32. Mezâri'-i ehvâr ve şevâtî-i cânibey Dicle ve matarîden yedi kerre yüzbin ve 61.363 akçe hâsıl olur.

---

1 **Şatt'un-Nîl:** Şu anda Şatt'ül-Arab diye bilinen ve Dicle Fırat'ın kesiştiği yere verilen addır.

2 **Tavâif-i Cemmâse:** Camus besleyen hayvancılara denir. Bu kelimeden iktibâsla Cemmâse diye bir sancak da mevcuttur.

Nakdiyye 56.006,5 akçe.

Ve senevî mahsûlâtdan 1714 tağar 142 rıtl.

Kıyınet yedi kerre yüzbin ve 4356,5 akçe olur.

Ondan üç alınur; matarîden beşden bir alınur.

33. *Savk mâlikânesi* mahsûlünden 212.738 akçe olur.

Ba'zı karyeler kadîmden *Ak Koyunlu* ve *Kara Koyunlu* tâifesinin mülkleri imiş. *Toprak hakkı* deyü mahsûlden ba'zı yerlerde yirmiden bir ve ba'zı yerlerde otuzdan bir alınurınuş. Sonra mezkûrlar firâr edüb Kızılbaş *savk* eyleyüb[1] şimdiy'âdeği mîrî içün zabt ederler imiş.

34. Minbâ Hâshâ-i Pâdişâh-ı âlem-penâh:

'An nefs-i *Bağdâd*;

Tamga 850.000	Darbhâne 310.000	Kasabhâne 200.000
Cisr 30.000	Boyahâne 84.000	Cizye-i Yahudiyyân 8.000
Savk Bağları mahsûl 18.320		**Yekûn 14 kerre yüzbin ve 74.000**

Tamgâ-i Nefs-i Hille 240.000	Nefs-i *Şehr-i Bân* ve tevâbi'i beş kerre yüzbin ve 39.573 akçe	*Nâhiye-i Zebîd* 420.000
*Cevâzir Nâhiyesi*nden Sancakbeği hâslarından gayrı altı kerre yüzbin	*Nehr-i Şatt'un-Nîl* 271.890	*Nehr-i Tahmâsibiyye* 80.486
*Nehr-i Kerbelâ'*dan 6.947 akçe	Tâife-i cemmâsdan 216.614,5	Girevden ve çihâr-mâhiyye ve sair cihâtdan 15 kerre yüzbin ve 11.242 akçe.

1 **Savk:** S-V-K maddesinden bulaşmak manasını ifade eder. Burada kızılbaşların bulaşıp musallat oldukları şey manasını anlamak mümkündür (Mütercim Âsım, **Kâmûs**, III, 1095).

Nâhiye-i Hâlis ve *Nâhiye-i Mehreved* ve *Nâhiye-i Tarîk-i Horasan* ve *Nâhiye-i Fırâtıyye* ve *Nâhiye-i Düceyl* ve *Nâhiye-i Zengi-âbâd* karyelerinden ve *Livâ-i Rumahiyye*'den 46 kerre yüzbin ve 73.014 akçe

CEM'AN 101 kerre yüzbin ve 60.093 akçe

35.

Hâshâ-i Mîr-i Mîrân-i Vilâyet-i Bağdâd: 15 kerre yüzbin

Hâshâ-i Gâzî Hân Üç kerre yüzbin ve 93.914

Hâshâ-i Mîl-livâ-i Rumahiyye 359.110 akçe

Hâshâ-i Mîr-livâ-i Hille 450.000 akçe

Hâshâ-i Mustafa Mîr-livâ-i Mendelî 116.218

Hâshâ-i Sancakbeği İshak Beğ 83.122 akçe

Hâshâ-i Durmuş beğ Mîl-livâ-i Dekûk 121.545,5 akçe

Hâshâ-i Sancakbeği Ahmed Beğ 90.973,5 akçe

Hâshâ-i Sancakbeği Latîf Beğ 16.009,5 akçe

Hâshâ-i Mîr-livâ-i Velî Beğ (?) 158.530 akçe

Hâshâ-i Sancakbeği Budak Beğ 263.383 akçe

36. *Hân Hazretleri* ile olan subaşılarıun ve erbâb-ı tîmârun ve ulûfecilerün hâsları 16 kerre yüzbin ve 46.374 akçe

Hâshâ-i Kethüdây-ı Defterdâr 90.000

Hâshâ-i Defterdâr-ı tîmârhâ 80.000

Arpalık-ı Ağay-ı Gönüllüyân-ı Bağdâd 20.000 akçe

Hâshâ-i Alaybeği 40.000

37. Yekûn-ı hâshây-ı mîr-i mîrân ve Gazî Hân ve ümerâ-i livâhâ ve ulûfeciyân-ı Gâzî Hân ve erbâb-ı tîmâr ve sâir 57 kerre yüzbin ve 35.074 akçe.

38. *Evkâf-ı Hazret-i Ali* -Kerremallâhu vechehû- ve Hazret-i İmâm Hüseyin -Radiyallahu- *Nehr-i Necef* mahsûlünden ve Hille tevâbi'inde vâki' olan 14 bâb kurâ mahsûlünden 13 kerre yüzbin ve 65.044 akçe olur:

Nakdiyye 142.775	Senevî mahsûl 7380 tağar	Kıyınet 12 kerre yüzbin ve 22.269 akçe olur.

39. *Evkâf-ı Hazret-i İmâm A'zam* -Rahmetullâhi 'aleyh- yedi bâb kurâ mahsûlünden 48.850,5 akçe olur:

Nakdiyye 4149,5 akçe olur	Senevî mahsûlât 311 tağar 20 rıtl	Kıyınet 44.101 akçe olur

40. *Evkâf-ı Şeyh Abdülkâdir-i Ceylânî* -Kaddesellâhu sırrah'ul-azîz- altı bâb kurâ mahsûlünden 79.250,5 akçe olur;

Nakdiyye 2047 akçe	Senevî mahsûlden 517 tağar 52 rıtl	Kıyınet 67.204,5 akçe olur

41. *Vakf-ı Şeyh Câker (Bâkır ?)* -Rahmetullâhi 'aleyh- bir pâre karyeden 57.796 akçe olur;

Nakdiyye 3369 akçe	Senevî mahsûlden 445 tağar 92 rıtl	Kıyınet 54.427 akçe olur

Kadîm'ül-eyyâmdan mezbûr âsitânenin vakfı imiş. Eyle ki, Kızılbaş-ı bed-ma'âş zamanında ref' olunmuş. Şimdikihâlinde emr-i şerif mûcibince vakıf içün tasarruf olunur.

42. *Vakf-ı Âsitâne-i Kanber-i Ali* bir pâre karye mahsûlünden 11.697 akçe olur;

Nakdiyye 123 akçe	Senevî mahsûden 70 tağar 83 rıtl	Kıyınet 11.574 akçe olur

43. *Vakf-ı Hazret-i Selmân-ı Fârisî* -Rahmetullâhi 'aleyh- 13.413 akçe olur;

Nakdiyye 359 akçe	Senevî mahsûden 80 tağar 33 rıtl	Kıyınet 13.054 akçe

44. *Vakf-ı cisr-i Hille* 390 akçe.

45. *Vakf-ı Medrese-i Zeyniyye ve Ekfân der Hille* 21.954 akçe olur.

46. Ve Hille'de vâki' olan makâbir ve makamlarun evkâfı 12.000 akçe olur.

47. Yekûn evkâf 15 kerre yüzbin ve 92.754 akçe olur.

48. Bağdâd Vilâyetinde vâki' olan ba'zı kurânın ve ba'zı mevâzı'ın mâlikânesi kadîm'ül-eyyâmdan ilâ feth-i Hâkânî nice kimesnelerün tasarrufunda olub ellerinde kuyûdât-ı (?) şer'iyyeleri vardır. Ve ba'zı yerlerün mâlikânesi dahi medârise ve mesâcide ve mekâbire vakf olub hiç bir hâkim ilâ feth-i Hâkânî mâlikâneye ta'arruz eylememişdir. Ve müllâklerin esâmîleri mufassal defterde mukayyeddir.

Hâsıl-ı mâlikâne yılda beş kerre yüzbin ve 50.663 akçe olur.

Bu cümleden mesâcid ve medâris ve makâbir vakfı olan 16.355,5 akçe olur.

Mâ-bâkîsi beş kerre yüzbin ve 35.308 akçe olur.

Sâhib-i mülk tasarruflarındadır. Şimdikihâlde dahi düstûr-ı sâbık mûcibince dahl olunmadı ki, Bâb-ı Mu'allâya arz olundukdan sonra emr-i şerif ne vechile olursa amel oluna.

49. Bundan akdem Kızılbaş-ı bed-ma'âş zamanında *Musa-i Kâzım* Hazretlerinin ve *Sürre Men Ra'â* ve âsûde olan *Aliyy-i Hâdî* ve *Hasan Askerî* -Radıyallahu 'anhümâ- âsitânelerine nice pâre karyeler ki, cem'-i kadîmîsi 12 kerre yüzbin mikdâr akçe olur, vakf olunmuş imiş. Şimdikihâlde *Kızılbaş Vakfı* meşrû' değildür deyü hâssa-i hümâyûn içün zabt olunmuşdur[1]. Ammâ ki, Musa-i Kâzım Hazretlerinin âsitânesinin masâlihi *Bağdâd Hazinesi*nden görülmek üzeredir[2]. *Sürre Men Ra'â* âsitânesinin masâlihi görülmeyüb mu'attaldır[3].

50. Pâdişâh-ı âlem-penâh -Halledeallâhu mülkehû ve sultânehû ve efâda 'alel-âlemîne birrâhû ve ihsânehû-'nun eyyyâm-ı adâletlerinde Bağdâd re'âyâsı üzerinden ref' olunacak bid'atler ki, mâl-ı mîrîye noksân gelmez ve mûcib-i izdiyâd-ı ömr ve devlet-i Pâdişâhî ve cem'iyyet ve refâhiyyet-i re'âyâ olanbunlardır ki, zikr olunur;

Evvelâ, *çıhâr-mâhiyye* ki, kadîmden olmayub Bağdâd'da duran *Kızılbaş Beğleri* ihdâs eyledüği bid'atdir.

Ve mâl-ı mîrîye dâhil olan *sad-yek*den gayrı *sad-seh* ki, yakın zamanda ihdâs olunmuşdur; re'âyâdan alınur; gayrı kimesneler tasarruf edüb mâl-ı mîrîye nef' olmayub re'âyâya zulm olur.

Ve her köyden *daruga*[4] ve emîn olanlar yemlerin ve yemeklerin re'âyâdan aldıkdan sonra biçin eyyâmlarında her gün *alîk* ve *zekkâr*[5] deyü her biri ikişer vezne mikdâr galle alurlar. Ve bundan gayrı sadr olanlar ve mübâşir olanlar dahi bu vechile alurlar. bu cümle her gün dört kile mikdâr olur; mâl-ı mîrîye noksân olur.

51. *Vilâyet-i Bağdâd*'da nice pâre bayır ve âtıl yerler vardır. Kadîmden kâide bu imiş ki, her kim varub bayır ve âtıl olan yerlere su cârî edüb imâret ve zirâ'at ed-

---

1 Bu hüküm, İslâm vakıf hukuku açısından çok enteresandır. Zira vakfın meşrû' olmaması için, vakfedenin tamamen mürted veya gayr-ı meşru bir gaye için vakfını yapmış olması gerekir. Herhalde bu hüküm, Ebüssuud'un dehşetli fetvâsına dayanılarak kaleme alınmış olsa gerektir.

2 Bu ve bundan evvelki maddeler, Osmanlı Devletini ayakta tutan manevî direklerin neler olduğunu gözler önünen sermektedir.

3 -**Sürre Men Ra'â**: Sâmerrâ şehrinin sonradan Abbasi Halifesi Halife Mu'tasım tarafından verilen adıdır. Sâmerra, Ârâmîce bir kelimedir. Bu ise Arapça'dır. Kelime anlamı, "Görenin Sevinç Vesilesi" yahut "Gören mesrûr olsun ve sevinsin" şeklindedir (Guy, **Buldân**, 77-81).

4 -**Daruga:** Farsça olan bu kelime bir tarih ıstılâhı olarak mahallî yöneticilere denmektedir. muhtâr ve kâhyalar gibi (**Türkçe-İngilizce Redhouse, 274**).

5 -**Zekkâr:** Eğer Arapça kabul edersek dolduran manasını ifade eder. Eğer Farsça ise, zekkâre inâdçı kimse demektir. Mana münâsebetini tam tesbit edemedik (**El-Müncid ve Bürhân-ı Kâtı'**, ilgili maddeler)..

-**Alîk**: Alef ve hayvanlara verilen arpa ve benzeri yemlere denir.

erse, üç yıla değin mu'âf olub üç yıldan sonra *öşr-i mücerred* vermek üzere amel olunurmuş. Şöyle ki, bu üslûb üzere amel oluna, memleket ziyâde ma'mûr olur.

52. Vilâyet-i Bağdâd'da 305.250 hurma ağacı vardır. Bu cümleden Nefs-i Bağdâd'da ve cânib-i garbında 7.232 hurma ağacı vardır ve Nefs-i Hille'de 21.654 mikdâr hurma ağacı vardır. Kadîm'ül-eyyâmdan ilâ feth-i Hâkânî Nefs-i Bağdâd ve cânib-i garbında ve Nefs-i Hille'de olan hurma ağaçlarından resm alınmaz imiş. Bu husûsda Hasan Padişâh zamanında yazılmış la'net-nâme[1] vardır.

53. Tes'îr-i Hâl-i Ecnâs:[2]

Buğday; tağarı 240 Kadîmî 80 Her bir tağar 10 kiledir. Her kile 24 akçe

Kemmûn (Kimyon); Buğday gibidir

Ağca Darı ve Kızılca Darı ve Çeltük arpa gibidür

Hurmanın her tağarı 240 akçeye; kadîmî 200 akçeye

Arpa; tağarı 120 Kadîmî 60; Kilesi 12 akçeye

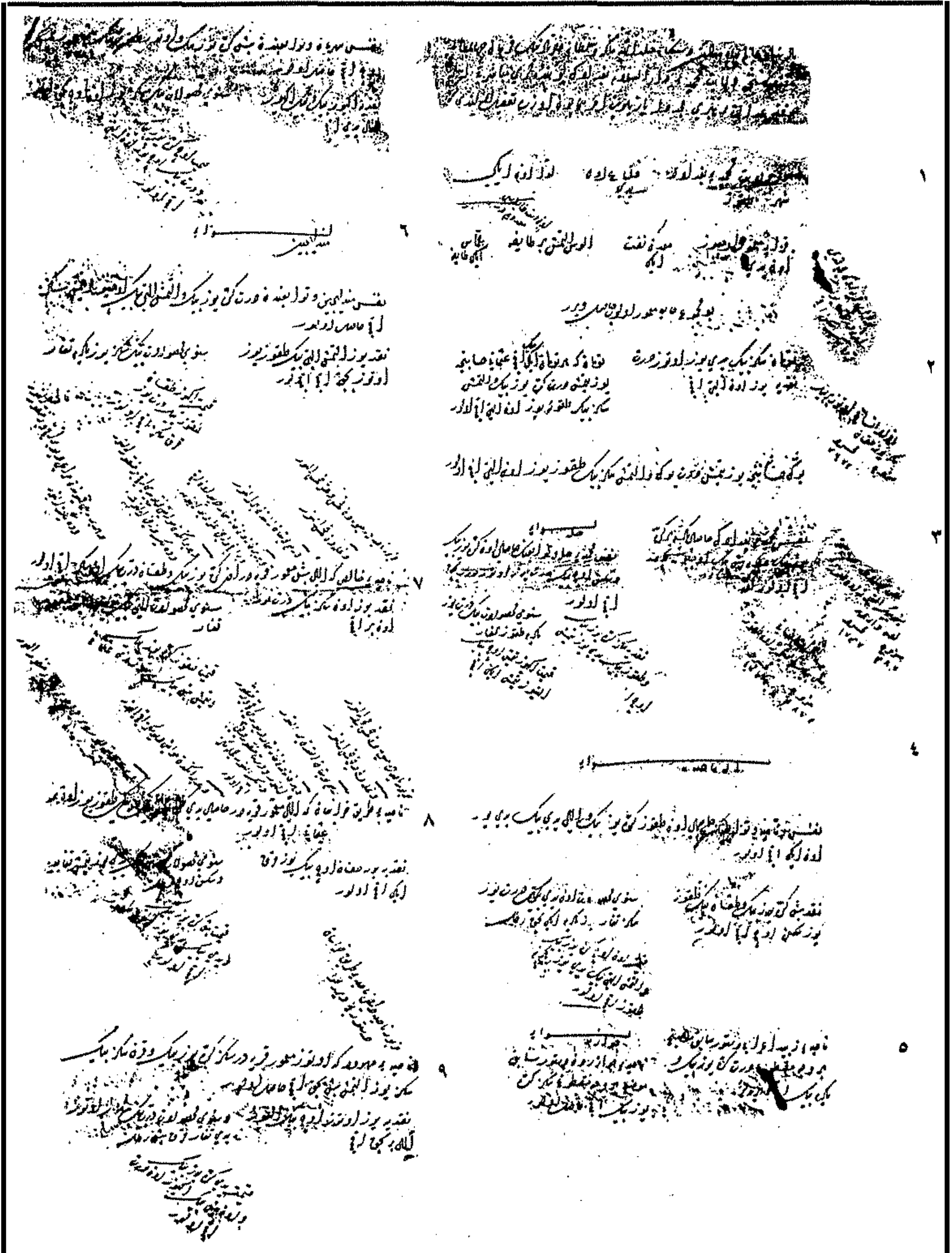
Maş; Buğday gibidir

Penbe; Tağar hesâbıyle 80 Bağdâd batmanıdır. Her tağarı 300 akçeye. Her batmanı üç Osmânî yedi mankur; Kadîmî 200

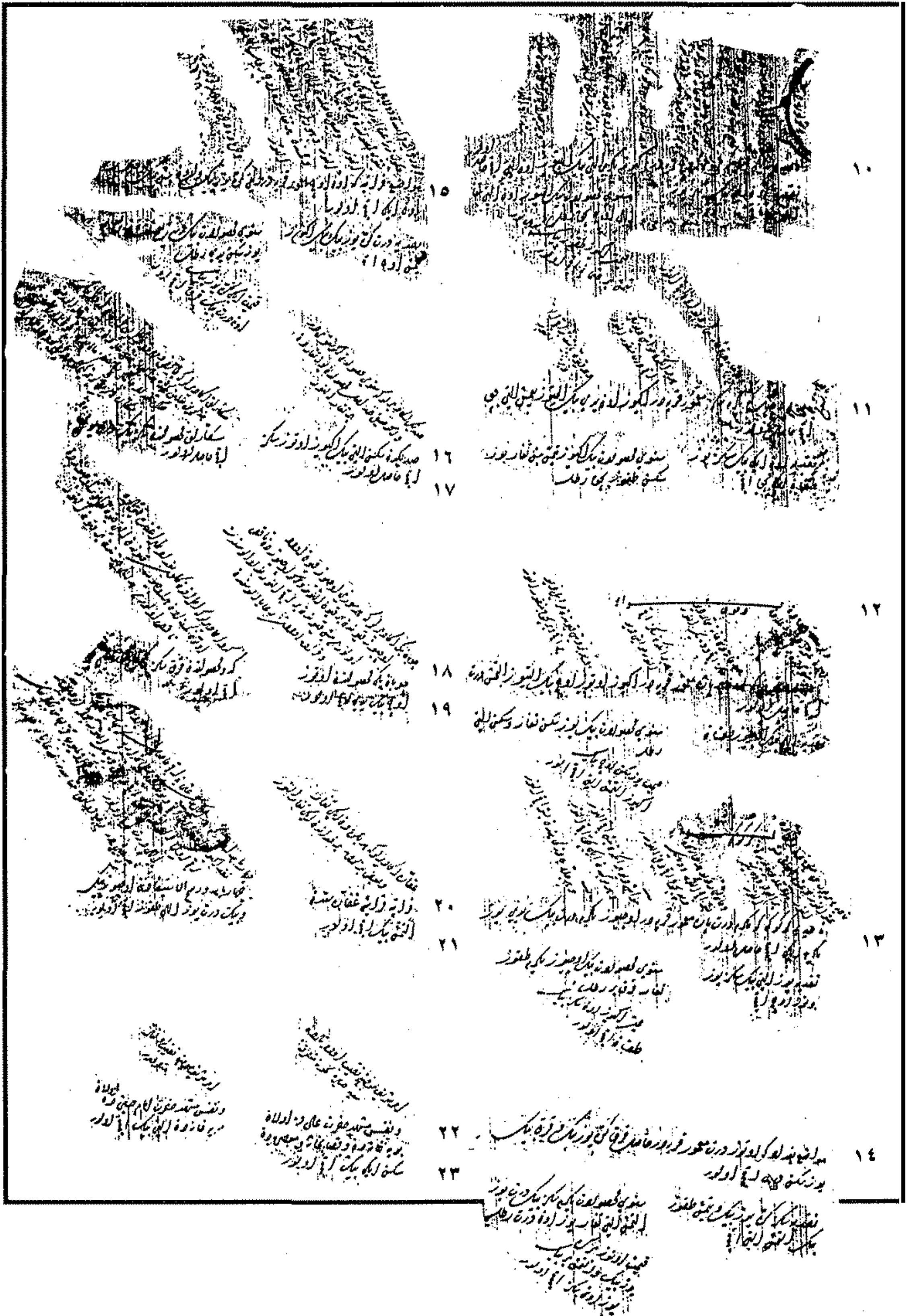
1 **La'net-nâme:** Her hangi bir devlet yetkilisinin veya vâkıfın, belli bir hayrâtı veya hayrâta tahsis ettiği malları, gâyesinden çevirenler için tanzim ettiği ve içinde gâyesinden çevirenlere la'net beddu-asının bulunduğu yazılı belgeye denmektedir. Fâtih Sultân Mehmed'in Ayasofya'yı Cami'den başka bir gâyeye çevirenler için yazdığı la'netnâme gibi.

2 Bir kısım malların narh fiyatları manasını ifade etmektedir.

Bağdâd Eyâleti Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 1028, sh.2-13

Bağdâd Eyâleti Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 1028, sh.2-13

Bağdâd Eyâleti Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 1028, sh.2-13

٢٤

٢٥

٢٦

٢٧

٢٨

٢٩

٣٠

٣١

٣٢

٣٣

٣٤

Bağdâd Eyâleti Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 1028, sh.2-13

٣٨

٣٥

٣٩

٤٠

٣٦

٤١

٤٢

٣٧

Bağdâd Eyâleti Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 1028, sh.2-13

Bağdâd Eyâleti Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 1028, sh.2-13

٥٤

IV- NEHR-İ ŞERİF (MEŞHED) KANUNNÂMESİ (58)

BOA. TTD.leri arasında yer alan 386 (557) nolu defter, Bağdat Eyâletine bağlı *Meşhed*'de bulunan İmâın Ali, İmâm Hüseyin vakıfları ile *Hille*, *Kâzımiye* ve *Azamiye*'deki *Abdülkadir-i Geylânî*, *Selmân-ı Fârisi* ve benzeri din büyüklerine ait vakıfları anlatan mufassal bir defterdir. Bu defterde zikredilen en önemli merkez, şiilerce kudsî bir şehir olarak kabûl edilen *Meşhed*'dir. Meşhed'in dikkat çekici önemli özelliği ise, akarsularının bolluğu ve bul sebeple de zirâ'atin çevreye göre gelişmiş olmasıdır. Bu defterde, Meşhed'i böylesine güzel yapan nehrin çevresindeki arazilerin hukukî esaslarını açıklayan bir kanunnâme mevcuttur. Barkan tarafından neşredilen bu hukukî düzenlemeyi, biz'de kitâbımıza alıyoruz[1]

Tarih belli değildir. Ancak içinde geçen isimlerden anlaşıldığına göre 950 hicri tarihlerinde yazılmıştır. Yani kesin olarak Kanunî devri mahsûlüdür.

KANUNNÂME-İ NEHR-İ ŞERİF

1. *Nehr-i Şerîf*'de terke kadîmden *münâsafe* imiş. Münâsafeden re'âyâ ziyâde rencîde olmağın mukaddemâ müfettiş olan *Haleb Kadısı Mevlânâ Sinan* ve *Bağdad Kadısı Mevlânâ Muslihiddin* neh-i mezkûrun ahvâlin teftîş eylediklerinde cümle-i nehirder *kasm* ondan üç alınmak münâsib olduğı ecilden ondan üç alınmasın mukarrer eylemişler. Hâliyâ hîn-i kitâbetde dahi ehl-i vukûfdan ve a'yân-ı vilâyetden teftiş ve tahkik olundukda filvâki' *deh-seh* olduğı takdirce re'âyâ zirâ'ate ziyâde rağbet edüb vakfa enfa' olmağın defter-i cedîde nehr-i mezkûr umumen gerü *deh-seh* kayd olundu.

2. Ve Nehr-i mezbûrda mütemekkin olan re'âyânın her iki koyuna bir akçe ve sâir vilâyetde olduğı gibi her bir ineğe sekiz akçe vaz' olundu.

3. Ve Nehr-i mezkûrda otuz altı akçe *resm-i çift* alınurmış, gerü bunun üzerine mukarrer kılındı.

4. Ve nehr-i mezkûrda olan bağlardan *kasm* min'er-rubu' imiş. Kemâ kân mukarrer kılındı.

---

[1] Şemseddin Sami, **Kamûs'ül-A'lâm**, 6/4290-4291; BOA. TTD. 386 (557), sh. 1

Nehr-i Şerif (Meşhed) Kanunnâmesi, BOA., TTD. No: 386 (557), sh. 1

قانوننامهٔ نهر شریف

١ نهر شریفک مزبورک قدیمدن مناصفه ایمش مناصفه‌سنده رعایا زیاده رنجیده اولمغین
مقطوع قسمت اولنمق طلب اتدکلرینده مولانا شاه و بغداد قاضیسی مولانا مصلح الدین
نهر مذکورک احوالن تفتیش ایلدکلرنده حاصل نهرده قسم اولنمق اولی
الصلاح مناسب اولدوغن اجلدن اولنمق اولی ایدوکن عرض ایلدکلری ماجرا
حین کتابتده روی اهل وقوفدن و اعیان ولایتدن تفتیش و تحقیق اولندقده
واقع ده سهم اولدوغی تحدید اولنوب رعایا زراعته دایم رغبت ایدوب
وقف انتفاع اولنمغین دفتر جدیده نهر مذکور عموماً کرد ده سهم
٢ قید اولندی و نهر مزبورده متمکن اولان رعایانک هر ایکی قسمتده
برابر و سایر ولایتده اولدوغی کبی جدید ایکرسه وضع اولندی
٣ و نهر مذکورده اولان رسم حقنده کرد بوسه اولوندی
٤ مقرر قلندی و نهر مذکورده اولان باغات قسم الربع
کما کان مقرر قلندی

V- 949 TARİHLİ BAĞDÂD EYÂLETİ KANUNNÂMESİ (59)

Bağdâd Eyâleti Kanunnâmesi olarak adlandırdığımız bu Kanunnâme, aslında ilk zamanlarda Bağdâd Eyâletine bağlanmış olan *Erciş*, *Bargiri* ve *Van* Sancaklarına ait bazı malî ve idarî hükümleri ihtivâ eden bir hukukî düzenlemedir. Sonradan bu Kanunnâmenin haklarında hüküm sevk ettiği bütün sancaklar, Van Eyâletine bağlanmıştır[1]. Tekrar ifade edelim ki, bu Kanunnâme'de sadece malî ve idârî konulara aitbazı hükümleri ihtivâ etmektedir. Malî konulara ait hükümler tedvîn olunurken, bu bölgedeki arazinin hukukî statüsü göz önüne alınmış ve bunun dışındaki konular, fıkıh kitaplarına terkedilmiştir.

"KANUNNÂME-İ LİVÂ-İ ERCİŞ VE BARGİRİ[2]

BEYÂN.....

1. .... ve acemden ubûr eden akmişe ve harîr ve çuka yükünden ....alınurmış. Ve bir bohça harîr ve akmişeden on akçe alınurmış. Bu takdirce sekiz bohça olur.

2. Ve beşkîr ve hinnâ ve sabun ve câm ve Râvend[3] ve Bulgârî ve abâ ve kepenin dahi... Ve penbe yükünden yirmi beş akçe alınurmış.

3. Ve kâğıd ve mazı ve boncuk ve çam sakızı yükünden ... akçe alınurmış.

DER BEYÂN-I BÂZÂR-I ESB VE TAMGÂ-İ AĞNÂM VE ÜSERÂ[4]

4. Bunun dahi kanunu bu imiş ki, eğer at ve eğer katır ve deve ve merkeb ve öküz ve erkek ve dişi esir satılsa, her kırk akçede satandan ve alandan birer akçe alınurmış ki, cümle iki akçe olur.

5. Ve çavuş ve yeniçeriler alub satub *madrabazlık* eyleye, anlardan dahi sâir halk gibi tamam resm alınurmış.

6. Ve bir koyun satılsa, eğer zebh eylese, satan kimesneden ikişer akçe alınurmış ve alan kimesne kassâb olsa ve çirkçi[5] olsa, alandan bir akçe ve satandan bir akçe alınurmış.

---

1 BOA. TTD. 622 Nolu Ruus Defteri

2 Bu başlıktan, Erciş ve Bargiri'nin birer sancak olduğu anlaşılmaktadır.

3 **Râvend:** Bir çeşit kumaştır; Rûmî ve Çinî çeşitleri meşhurdur.

4 "Ata Pazarı, Ağnâmdan alınan tamga resmi ve esirler hakkındadır" manasını ifade etmektedir.

5 Bu kelimeyi iki şekilde okumak mümkündür: **Birincisi;** çirkçi şeklindedir ki, biz böyle okumayı tercih ettik. Bu durumda Farsça pislik, kan ve benzeri manaları ifade eden çirk kelimesinden gelmiş olur

7. Ve câriye ve kul ve sığır ve bil-cümle canlu nesneden kırk akçede bir akçe almurmış.

DER BEYÂN-I BOYAHÂNE

8. Bunun dahi kanunu bu imiş ki, *boyahâne* dekâkînin kira ile alub kirasın verdükden sonra âhar kimesne boyahâne işletmemek şartıyla mukâta'aya almışdır.

9. Ve âsumânî (?) ve çivit boyasıyla boyanan bir arşun eni olan ak bezden akçe alınurmış. Ve eni arşundan eksük olan ak bezden altı mankur alınurmış ki, sekiz mankur bir akçe olur[1].

DER BEYÂN-I ŞEM'HÂNE-İ ASEL[2]

10. Bunun dahi kanunu bu imiş ki, âhar kimesne *şem'-hâne* işletmemek şartıyla mukâta'aya alub kırk akçeye satarlar imiş.

DER BEYÂN-I ASESİYYE-İ VAN[3]

11. Bunun dahi âdeti bu imiş ki, *bezzâzhâne*den gayrı Nefs-i *Van*'da mîrîye ne denlü dükkânı var ise, ayda bir Osmânî akçe alınurmış.

12. Ve Nefs-i Van'da eğer mü'mine ve eğer kâfire kız-oğlan[4] ere verilse, on sekiz akçe alınurmış. Ve eğer seyyibelerden verilse, on akçe alınurmış.

13. Ve Nefs-i Van'da vâki' olan cürm ü cinâyet *şer'* ile sâbit olub sicillât oldukdan sonra *subaşı* her ne denlü cerîme alursa, *asesiyye* deyü yirmi akçede bir akçe alınurmış.

DER BEYÂN-I MA'CUN-HÂNE

14. Bunun dahi kanunu bu imiş ki, oturduğı dükkân *kirâ* ile olub kirâsın verdükden sonra âhar kimesneye ma'cûn satmamak şartıyla iltizâm edüb mukâta'aya almışdır.

---

ve burada da sakatatçı manasını ifade eder. **İkincisi** ise, çirikçi veya çerikçi şeklinde okunmasıdır ki, çirik veya çerik bir ölçek adıdır (**Burhân-ı Kâtı'** ve **Tarama Sözlüğü**).

1 **Mankur**: Bu maddede Bağdâd Eyâletinde kullanılan mankur kelimesini de açıklamış oldu ki, bir akçe sekiz mankurdur.

2 "Bal mumu imâlâthânesi hakkındadır"

3 Van Sancağındaki asesiyye yani gece bekçiliği hizmetleri hakkındadır.

4 **Kız-oğlan**: Bâkire kızlara denmektedir.

DER BEYÂN-I SER-HÂNE

15. Bunun dahi kanunu buymuş ki, *başhâne*yi mukâta'aya dutan kimesne kassâbdan on aded kelleyi ayakları ile iki akçeye alurmış. Şöyle ki, et kıllet üzere satılsa, dahi ziyâdeye alur imiş. Dükkân kirâsın verüb ve sâir ihrâcâtın ve ma'âşın kendü yanından etdükden sonra bir başı ayakları ile ikişer akçeye verürler imiş.

BEYÂN-I KAPAN-I ARSA

16. ..kapan-ı arsa deyü bir yük buğday veyahud arpa veyahud mercimek ....kileye girür nesneden yükde ikişer akçe alınurmış.

DER BEYÂN-I KAPAN-I ARSA VE İHTİSÂB VE TAMGÂ-İ SİYÂH[1]

17. Bir kimesne kapana bir yük bal ve yağ veyahud incir ve hurma ve koz ve siyah üzüm ve kızıl üzüm ve kurı zerdâlü ve şeker ve nebât (?) ve cevz-i Hind ve bilcümle edviye-i hârre ve demür âleti ve kumaş kısmı ve hâm bez ve ketân ve penbe ve gön ve sahtiyân ve meşin ve Bulgârî ve bunlara müşâbih her ne vâki' olursa gelüb satılsa, ol takdirce *resm-i tamgâ-i siyâh* deyü satandan her kırk akçeden bir akçe alınurmış.

18. Ve yiyecek esbâbından ve demür âletinden her yükde *resm-i kapaniyye* deyü satandan ikişer akçe alınurmış ve alan kimesneden yiyici (?) ise nesne alınmaz; eğer bakkal ve eğer satıcı ise her yükde dört akçe alınurmış. Bu zikr olan kâide yiyecek esbâbındadır.

19. Ve *şeker kâidesi* budur ki, satılur oldukda *resm-i kapaniyye* deyü her yükde altışar akçe alınurmış ve *resm-i mîzân* deyü alıcıdan her yükde onar akçe *ihtisâbiyye* alınur imiş.

20. Ve arşun ile satılan metâ'dan eğer tamam yük ve eğer nâkıs yük *resm-i zirâ'* deyü *ihtisâbiyye* ikişer akçe alınurmış.

21. Ve bir kimesne tamga etdirmek içün muhtesibe bir kile getürse, tamga eylediği içün üç akce alurmış.

22. Ve yaş meyve kısmından her yükde *tamga* deyü satandan ikişer akçe *tamgâ-i siyâh* deyü alınurmış ve *resm-i kapan* deyü satandan bir akçe alınurmış. Ve eğer alan kimesne yiyici ise nesne alınmaz ve eğer satıcı ise her yükde dört akçe alınurmış.

23. Ve *muhtesib* olan kimesne narh verür oldukda her dirhem başına birer akçe alınurmış. Ve bir kimesne eksük satsa dirhem başına bir akçe alınurmış.

---

1 "Unkapanındaki resimler, ihtisâb yani belediye görevleri ve bâc vergileri hakkındadır.

24. Ve mezkûrâtdan gayrı etmekçiden ve börekçiden ve kebabçıdan ve aşçı kısmından her haftada dükkân başına resm-i ihtisâbiyye deyü onar akçe alınurmış.

25. Eğer bakkal ve eğer gayrı kimesne bir metâ'ı on akçeye aldukda, on iki akçeye vere. Eğer ziyâde satarsa muhtesib cerîmesin alub ehl-i hüküm men' eylemeye[1].

DER BEYÂN-I MEYHÂNE[2]

26. Bunun dahi kanunu buymuş ki, bir *batman* ki, 400 dirhem bir *vukıyye* olduğu takdirce altı vukıyye bir batman olur, on akçeye alub on altı akçeye satar imiş. Feemmâ âhar kimesne satmamak içün mukâta'aya almışdır[3].

KANUNNÂME-İ LİVÂ-İ ERCİŞ

DER BEYÂN-I BOYAHÂNE

27. Bunun dahi kanunu bu imiş ki, *boyahâne* dükkânı kira ile olub kirasın verdükden sonra âhar kimesne boyahâne işletmemek şartıyla mukâta'aya almışdır.

28. Âsumânî (?) ve çivit boyasıyla boyanan bir arşun eni olan ak bezden bir akçe alınurmış. Ve eni arşundan eksük olan ak bezden altı *mankur* alınurmış ki, sekiz mankur bir akçe olur[4].

DER BEYÂN-I İHTİSÂB VE TAMGÂ-İ SİYÂH VE BÂC-I AĞNÂM

29. Bunun dahi kanunu budur ki, bez ve çuka ve kumaş ve ecnâs-ı ibrişimden gayrı her ne satılursa, kırk akçeden bir akçe *tamga* alınurmış.

30. Ve yağ ve bal ve sâir me'kûlât kısmından dahi her ne satılursa, yine kırk akçeden bir akçe alınurmış.

---

1 Bu madde, İslâm hukukunda kârın belli bir nisbet le sınırlandırılabileceğini kabul eden fıkıhçıların görüşü esas alınırsa, doğrudur. Görüldüğü gibi madde, satıcıya %20'den fazla kâr etmemesi için müeyyide vaz' etmektedir

2 **Meyhâne:** Bu hükümler, gayr-ı müslimler için sözkonusudur. Sadece onların ikâmet ettiği bölgelerde, dinlerince yasak sayılmayan şeylerin kullanılması ve satılması serbesttir.

3 Bu maddede iki önelmli ölçek hakkında doğru bilgi ediniyoruz. Maddeye göre;

1 vukıyye=400 dirhem ve 1 batınan=6 vukıyye olmaktadır. Vukıyye ise, okka manasınadır.

4 **Mankur**: Bu maddede Bağdâd Eyâletinde kullanılan mankur kelimesini de açıklamış oldu ki, bir akçe sekiz mankurdur.

31. Ve eksük satandan *ihtisâbiyye* deyü dirhem başına bir akçe *cerîme* alınub ve at ve katır ve deve ve esir satılsa, kırk akçeden bir akçe tamga alınurmış. Ve koyun satılsa bir akçe bâyi'den ve bir akçe müşteriden alınurmış.

DER BEYÂN-I .... DER LİVÂ-İ BARGİRİ

32. ... den *resm-i bennâk* deyü ikişer akçe alına.

33. Ve Livâ-i mezbûre keferelerinden *müzevvec* olanlardan yirmi beş akçe *ispençe* ve altışar akçe *ırgâdiyye*, otuz bir akçe olur, alına. Ve *mücerred*inden yirmibeşer akçe ispenç ...... ırgâdiyye alınmaya.

34. Ve behrelerinden *hums* üzerine beşden bir alına[1].

35. Ve terkelerin akreb-i bazara iledeler. *Akreb-i bazar* dahi ol yere derler ki, anda terke bey' olunub satılub alına.

36. ....bâkire kız tezvîc etdüklerinde altmışar akçe alına.

37. Ve *resm-i âsiyâb*ları ve birer hâneleri (?) vâki' olursa, bir yıl tamam işleyenden altmışar akçe ve nîm sâl işleyenden otuzar akçe alına.

38. Ve koyunlarından iki re's koyuna bir akçe alına.

39. Ve bağlarından *İslâmiyye*den her yüz teğekde üç akçe, *Erâmine*den her yüz teğekde dört akçe alına.

40. Ve *deştbânî* deyü davarları ve sığır ve at ve katır ve merkeb ziyânlığa düşdükde, ba'de's-sübût her davar başına beşer akçe alınub ve beşer değenek davar sâhibine urula ve ne mikdâr ziyân olmuş ise, ehl-i hıbre ile tahmîn edüb davar sâhibine tazmîn etdürüle.

41. Ve *cürm ü cinâyet* deyü *baş yaruğu*ndan otuzar akçe alına. Ve kara bereden on sekiz veya yirmi akçe alına.

42. Ve andan mâ'adâ re'âyâdan nesne alınmayub bi vechin mine'l-vücûh zulüm ve te'addî eylemeyeler.

43. Ve bu diyârda sancakbeği ve subaşılar ve sâir sipahiler re'âyâlarına otluk ve tereke biçdürüb ve üşendürüb ve sâir suhrevât ve ırgâdlık etdürüb zulüm ve te'addî ederler imiş.

Ve subaşılar ve *şıhne*ler[2] kadîmden *Kızılbaş* etdüği zulm üzere re'âyây-ı mezbûreden *Ramazanlık* ve *'îdiyye* ve beş kilede bir kile anbar tevzî'i deyü alurlar imiş.

---

1 Bu maddede, behre adıyla harâc-ı mukâsemeleri tanzim olunmaktadır ve hums yani beşte bir olarak tesbit edilmiştir.

2 **Şıhne**: Bu da subaşı gibi bir görevlidir ve hatta çoğu kere şıhne kilemis subaşı manasında kullanılmıştır.

Ve *Nevrûziyye* ve şıhneler *yemliklik* ve *şahnelik*[1] deyü kırk kile terekede bir kile ve anbar üzerine dört kimesne dahi *anbardârî* deyü kırk kilede bir kile ve her neferi *ırgâdiyye* deyü İslâmiyyeden bir evde üç nefer olduğı takdirce her neferi bir gün ve Erâmineden her neferi üç gün işledürler imiş.

Ve her neferden birer *part*[2] otluk alurlar imiş.

Ve bunlardan gayrı envâ'-ı bid'atler ve zulümler ederler imiş.

44. Bu makûle nesneler, hilâf-ı kanun-ı Padişâhîdir, zulm olduğı ecilden ref' olundu ki, bu asıl nesneler teklîf olunmayub te'addî etmeyeler. Ve ehl-i hüküm olan kâdîler men' eyleyeler. Men' ile memnû' olmayanları beğlerbeğine ve Dergâh-ı Mu'allâya arz eyleyeler[3].

---

1 Bunlar, farklı münâsebetlerle eski idarecilerin aldığı bir takım örfî vergilerdir.

2 **Part**: Doğu Anadoluda çokça kullanılan bu kelime, otuz burmadan teşekkül eden ot yığınına denmektedir.

3 Bu maddeden de anlaşılıyor ki, Osmanlı Devleti, buraları fethedip Osmanlı Ülkesine kattıktan sonra, burada sadece idârî reformlar değil, hukukî ve malî reformlar da yapmıştır. Daha önceden vaz' edilen, ancak şer'î hükümlere aykırı olan bir çok vergiler kaldırılmış ve yerine şer'î hükümler çerçevesinde yeni düzenlemeler getirilmiştir.

Bağdâd Eyâleti (Kerkük, Van, Erciş ve Bargiri Sancakları) Kanunnâmesi, BOA. MMD. No: 17895, sh.6, 55-60

Bağdâd Eyâleti (Kerkük, Van, Erciş ve Bargiri Sancakları) Kanunnâmesi, BOA. MMD. No: 17895, sh.6, 55-60

[illegible] ١
[illegible] ٢
[illegible] ٣
[illegible] ٤
[illegible] ٥
[illegible] ٦
[illegible] ٧
[illegible] ٨
[illegible] ٩
[illegible] ١٠
[illegible] ١١
[illegible] ١٢
[illegible] ١٣
[illegible] ١٤

Bağdâd Eyâleti (Kerkük, Van, Erciş ve Bargiri Sancakları) Kanunnâmesi, BOA. MMD. No: 17895, sh.6, 55-60

Bağdâd Eyâleti (Kerkük, Van, Erciş ve Bargiri Sancakları) Kanunnâmesi, BOA. MMD. No: 17895, sh.6, 55-60

٣٢

٣٣

٣٤

٣٥

٣٦

٣٧

٣٨

٣٩

٤٠

٤١

٤٢

٤٣

٤٤

§. 3- ANA VE HÎT SANCAĞI KANUNNÂMELERİ (60)

I- NÜSHALARI VE HUKUKÎ TAHLİLİ

Âne Sancağı ile alâkalı Kanunnâme, bu sancak Diyarbekir Eyâletine bağlı iken 932/1526 yılında hazırlandığından, her ne kadar sonradan Bağdâd Eyâletine bağlanmış olsa bile, Diyarbekir Kanunnâmeleri arasında neşredecektik. Ancak daha sonra hep Bağdâd Eyâletine bağlı kaldığından burada neşr etmeye sonradan karar verdik[1].

'Âne ve Hît, şu anda Irak'da bulunan *Delîm Sancağı*na bağlı iki ayrı yerleşim merkezidir. *Âne*, eski adı *Anatho* olan kadîm bir şehirdir. Delîm'in merkezi olan *Ramâdî*'nin 212 km kuzeyinde kalır. Şu anda da bir kazâ merkezidir[2].

Hît ise, yine *Delîm Livâsı*na bağlı bir nâhiye merkezi olarak hâlâ mevcûdiyyetini devam ettirmektedir. Şifalı sular merkezi olan Hit, ismini Bâbiller devrinden almıştır[3].

Osmanlı devleti, Ane ve Hit'i fethedince, her ikisini de, tek bir sancak halinde birleştirmiş ve evvelâ Diyârbekir Eyâletine ve sonra da Bağdâd Eyâletine bağlamıştır.

Ane ve Hit sancağı ile alakalı, elimizde tek hukukî düzenleme mevcuttur ve bu da *BOA. TTD. No: 998, sh. 229*'da yer almaktadır. Bu Kanunnâme, Barkan tarafından neşr olunmuştur[4].

Kanunnâme'de bir kısım bâc vergileri ile, harâc-ı mukâseme ile alakalı hükümler yer almaktadır. Bunların şer'î dayanağı bellidir.

II- ANA VE HİT KANUNNÂMESİ

KANUNNÂME-İ LİVÂ-İ ANA VE HÎT 'AN ZAMÂN-I ARAB

1. Meselâ sabun ve demür ve penbe ve yağ ve zeyt ve bal ve kavun ve yün ve hınnâ ve bunun emsâli gelse, satılandan yüzde beş akçe; satılmayandan deve yükünden altı akçe ve merkeb yükünden iki akçe.

2. Ve hurma yüki âhar yerden geçüb gitse veya âhar kimesne şehirden alub gitse, gidenden deve yükünden altı akçe ve merkeb yükünden iki akçe; şehirden çıkandan dahi gerü bu hesâb üzere alınur.

---

1 Şemseddin Sami, **Kâmûs'ül-A'lâm**, V, 3054-3055; Guy, **Buldân**, 138

2 Guy, **Buldân**, 138

3 Guy, **Buldân**, 90

4 Barkan, **Kanunlar**, sh. 191-192

3. Ve câmus boğazlansa, yüzde beş akçe *tamga* alınur. Ve deri tamgası içün beş akçe ve boynuzı dahi tamga alınur.

4. Ve akmişe kısmından eğer İskenderunî ve Aynî[1] ve Mısrî ve Şâmî ve Halebî ve tafta ve vâle ve atlas ve bunun emsâli ne var ise gelüb satılsa, her toptan dörder akçe; satılmayub geçüb gitse deve yükünden gerü altı akçe *tamga* alınur.

5. Ve Bağdâd tarafından gelen bürüncekden[2] ve kassâbdan ve gayrıdan ellide bir akçe alınur.

6. Ve kul satılsa on akçe tamga alınur. Ve at dahi gerü ana göre alınur. ve deve satılsa, sekiz akçe ve merkeb satılsa dörd akçe *tamga* alınur. ve sığır satılsa dörd akçe ve boğazlansa yüzde beş akçe alınur. Ve koyun satılsa iki koyuna bir akçe ve boğazlansa birer akçe ve derisi *tabakhâne* içün deyü alınur.

7. Ve simsim ve ınaş ve nohud gelse, yüzde beş akçe alınur. Ve çivid gelse, satılan her kileden yirmi sekiz Osmânî alınur ve geçüb gitse her kileden üçer akçe alınur.

8. Ve *Nâhiye-i Âne* ve *Hadîse*[3] ve *Cebbel*[4]'de vâki' olan tahîlâtdan[5] her yemiş veren ağaçdan iki akçe alınur ve gallâtdan subu' [6]alınur.

9. Ve *Nâhiye-i Hît*'de vâki' olan tahîlâtdan yemiş verenden birer buçuk akçe alınur ve gallâtdan öşür alınur.

10. Ve şehirden biri çıkub gitse, yüzde beş akçe alınur.

11. Ve *resm-i cüllâh* işleyenden ayda iki akçe alınur.

Düstûr-ı sâbık üzere kayd olundu.

---

1 **Aynî;** Anteb malı manasını ifade etmektedir.

2 **Bürüncek**: Bürümcük şeklinde de okunabilir. ham ipekten yapılmış ince bir kumaştır

3 **Hadîse**: Burası, Âne'ye 35 mil uzaklıkta ve Fırat kenarında bir yerleşim merkezidir (Guy, **Buldân,** 89).

4 **Cebbel:** Yine bir yerleşim merkezidir (Guy, **Buldân,** 89).

5 **Tahîlât**: Hubûbât ve diğer sebzeler kasdedilmektedir.

6 **Subu'**: yedide bir demektir ve harâc,ı mukâsemenin nisbetini ifade etmektedir.

932 Tarihli Ane Ve Hît Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 998, sh. 229

١

٢

٣

٤

٥

٦

٧

٨

٩

١٠

١١

§.4- DEKÛK SANCAĞI KANUNNÂMESİ (61)

I- NÜSHALARI VE TAHLİLİ

Dekûk, Dekûkâ diye de bilinir. Halk dilinde Tavuk denir ki, şu anda bu kullanılmaktadır. Bağdâd Eyâletinin ilk sancakları arasında yer alan Dekûk, Erbil ile Bağdâd arasında bir yerleşim merkezidir. Balıarda suyu kabarınca Dicle Nehrine dökülen *Dekûk Nehri*, Doğu Anadolunun dağlarından çıkar ve Dekûk'daki çöllere kadar uzanır[1].

Dekûk Sancağı ile alâkalı Bağdâd Kanunnâmesinde kısa da olsa bazı hükümler olduğunu görmüştük. Müstakil Dekûk Kanunnâmesi ise, *955/1548 tarihli Ankara Tapu Kadastro Kuyûd-ı Kadîme Arşivi, TTD, No: 111, sh.1*'de bulunmaktadır. Muhtevâ itibariyle, Bağdâd Kanunnâmelerinin buraya tatbik edilmiş şeklinden ibârettir. bu sebeble ayrıntılı olarak üzerinde durmayacağız. Sözkonusu Kanunnâme, daha evvel, Barkan tarafından neşredilmiştir[2].

Bu Kanunnâme, kısa ama klasik bir Sancak kanunnâmesidir. Hemen hemen bütün sancak kanunnâmelerindeki hükümler, kısa da olsa özet halinde Kanunnâmede yer almış bulunmaktadır.

II- DEKÛK KANUNNÂMESİNİN METNİ

"KANUNNÂME-İ NEFS-İ DEKÛK VE NÂHİYE-İ DEKÛK[3] BER MÛCEB-İ SİCİLL-İ KÂDÎ VE Bİ-TASDÎK-İ A'YÂN-I VİLÂYET 'AN ZAMÂN-I HASAN PADİŞAH İLÂ YEVMİNÂ HÂZÂ BER MÛCEB-İ DEFTER-İ ATÎK

1. Nefs-i *Dekûk*'da ve Dekûk'a tâbi' olan karyelerde vâki' olan *değirmen*lerden yirmi akçe ve Nefs-i Dekûk'dan ve Dekûk'a tâbi' olan karyelerden kârıh[4] olanlar her senede yüz akçe ve Nefs-i Dekûk'dan ve yüz akçe kurâdan alurlarmış. Gerü bunun üzerine mukarrer kılındı.

---

1 Guy, Buldân, 83, 120-121; **Kâmûs'ül-A'lâm**, III, 2147

2 Barkan, Kanunlar, sh.193-194

3 Burada şu önemli kayıt bulunmaktadır: "Ma'mûlünbih olan Kanunnâme, Şehr-i Zûl Mufassalındadır. Lâzım geldikde Şehr-i Zûl Mufassalına mürâca'at oluna."

Maalesef bahsi geçen Şehr-i Zûl Mufassalı elimizde mevcut değildir ve sadece kısa bir Şehr-i Zûl Kannunnâmesi, Lûristân Eyâleti Kanunnâmeleri arasında neşrolunacaktır.

4 **Kârılı**: Çırbân yani su görevlisi manasma gelmektedir.

2. Ve piyâz levhinden ki, uzunı sekiz arşun ve eni dört arşun ola, bir akçe alınur.

3. Ve *resm-i merâ'î*[1] deyü her iki koyundan bir akçe alınur.

4. Ve *resm-i mevâşî* deyü her bir inekden beş akçe alınur. Ve her düğeden[2] iki buçuk akçe alınur. Ve dişi inekden iki buçuk akçe alınur.

5. Ve buğdaydan ve ve arpadan ve zerretden ser-tağar[3] deyü divâniyyeden gayrı her beş tağardan dört akçe alınur. Cevzeden ve simsimden divâniyyeden gayrı beş *tağar*dan sekiz akçe alınur.

6. Ve bağlardan *öşür* alınur.

7. Ve *tamga* her nesne ki, taşradan gele, metâ'dan ve gayrıdan yirmiden bir alınur. Ve muhaddarâtdan beş buçukdan bir alınur. ve turbdan ve şalğamdan ve sâirinden beş akçeden buçuk akçe alınur.

8. Ve Nefs-i Dekûk'da *hâne-şumâr* deyü her hâneden sekiz akçe alınur ve tevâbi'inden her hâneden beş akçe alınur.

9. Ve Nefs-i Dekûk'da ve kurâda her *cüllâh*dan *resm-i çuka* deyü her çukadan altı akçe alınur.

10. Ve her karyenin *mâlikâne*si karye be karye deftere kayd olunmuşdur. Zira ki, her karyenin âdeti olmağın her karyede kıymeti gösterildi.

11. Mezkûr Nâhiyede olan kefereye ve Yahudilere yirmi beşer akçe *ispenç* vaz' olundu.

12. Ve Nâhiye-i mezbûrede olan *savk mâlikâneleri*[4] sipahi ve tîmâra verilmedi; hâssa-i hümâyûna kayd olundu bi düstûr-ı sâbık ve defter-i köhne.

---

1 Resm-i ganem demektir.

2 **Düğe:** Henüz bir iki yaşındaki genç dişi ineklere denir.

3 **Ser-tağar:** tağar başı vergisi demektir; örfî bir vergidir ve maddede açıklanmaktadır.

4 **Savk:** S-V-K maddesinden bulaşmak manasını ifade eder. Burada kızılbaşların bulaşıp musallat oldukları şey manasını anlamak mümkündür (Mütercim Âsım, **Kâmûs**, III, 1095). Burada Kızılbaşların yaptırdıkları mâlikâneler kasdedilmiş olabilir.

Dekûk Sancağı Kanunnâmesi, Ankara Tapu-Kadastro KKA, No: 111 (557), sh. 1

§. 5- ERBİL SANCAĞI KANUNNÂMESİ (62)

I- NÜSHALARI VE TAHLİLİ

Erbil, Musul'un 80 km kadar güneydoğusunda ve Kerkük'ün de 75 kın kadar kuzeybatısında yer alan geniş bir ova üzerinde kurulmuş bir yerleşim merkezidir. Küçük ve Büyük Zap Suyunun arasında kalmaktadır. Fethedildiği günlerden itibaren Bağdâd Eyâleti'nin sancakları arasında yer almıştır. Erbil veya *Ârbîl* şeklinde telâffuz edilmektedir[1].

Erbil Sancağı ile alakalı elimizdeki tek hukukî düzenleme, 949/1542 tarihinde hazırlanan ve elimizdeki tek nüshası *Ankara Tapu Kadastro KKA, No: 69 (563), Sh. 1-2'*de bulunan eksik Kanunnâme'den ibârettir. Tesbitlerimize ilk defa tarafımızdan neşr olunan Kanunnâme'nin tam metni maalesef elimizde değildir.

Erbil Kanunnâmesi de klasik bir sancak kanunnâmesidir. Başlangıçta harâc-ı mukâseme ve muvazzafı karşılayan vergiler, sonra bad-ı hevâ gurubuna giren örfî vergiler ve sonra da bâc vergileri tanzim edilmiş bulunmaktadır.

II- ERBİL SANCAĞI KANUNNÂMESİNİN METNİ

1. .....*ispenç....*

2. .....*sayfî mahsûl* beş üzere....

3. ..*Sâhib-i dîvân* mâbeyninde münâsafe olmağın.....

4. ..bağlanan kimesnelere dahi kanun budur ki, eke-geldükleri yerleri boz koyub .... Meğer ki, süre-geldükleri yerleri tamam ekdükden sonra varub âhar köyde ve mezra'ada zirâ'at etmeği âder eder olalar, anun gibilere sâhib-i tîmâr olan mâni' olmayalar, tekrâr *behre*[2] taleb etmeyeler. Her ne yerde ki, ekerlerse, sâhib-i arza behresin vereler.

5. Ve kendü yazılu yerlerin koyub âhar toprakda zirâ'at ederlerse, ana çift-bozan derler, anun gibilerden *tekrâr behre* alalar. Ammâ şol şartla ki, mukaddemâ gayrı yerde ekme deyü tenbîh etmek gerekdir; ba'det-tenbîh taleb olunur.

6. Ve sâhib-i tîmâra dahi lâzımdır ki, ol kimesneye yer bulı-vere. Yer bulunmayub nâ-çâr olsa, ra'iyyet her ne yerde ekerse eke, anun gibilerden nesne taleb olunmaz.

---

1 Şemseddin Sami, **Kâmûs'ül-A'lâm**, II, 821; Guy, **Buldân**, 120-121

2 **Tekrar Behre**: Diğer Osmanlı Kanunnâmelerindeki "tekrar öşür" tabirinin ifade ettiği manayı ifade etmektedir.

7. Ve *resm-i arûsiyye* kızdan altmış akçe arûsiyye alınur ve dul avret ere verilse otuz akçe alınur. Ve *arûsiyye* dahi kız atasına müte'allıkdır. Atası kimin ra'iyyeti ise, resmi anundur. Ve kız oğlan her ne yarda olursa olsun, ra'iyyet sâhibinindir. Ve dul avret kimin toprağında ise, anundur.

8. *Bâc-ı 'ubûr*, bir kelle nîlden[1] yirmi akçe ve bal ve yağ yükünden on akçe ve mazu ve kuru üzüm ve sumak ve nardenk[2] ve nohud ve sâir kuru yemiş yükünden iki akçe bâc alınur.

9. Ve Şehr-i mezkûrda kadîm'üz-zmandan satılan nîlden ve akınişeden ve ket-tân ve penbe bezinden ve demürden ve kurşundan ve bakırdan ve pirinçden ve sumakdan ve nardenkden ve üzümden ve sâir fevâkihden ve mazudan ve baldan ve yağdan ve nohuddan yirmi akçede bir akçe *tamga* alınur.

10. Amma buğdaydan ve arpadan kadîm'ül-eyyâmdan nesne alınmamağın yine alınmamak üzere mukarrer kılındı.

11. Ve at ve katır ve deve ve sığır ve inek ve merkebden kırk akçede bir akçe *tamga* alınur.

12. Ve koyun satılsa, her koyun başına bir akçe *tamga* alınur.

13. Ve kul ve câriye satılsa, alandan ve satandan kırk akçede bir akçe *tamga* alınur.

14. Ve kadîmden *selh-hâne*de boğazlanan koyun ve keçi derileri dîvân içün alınurmış. Hâliyâ ref' olunub min ba'd boğazlanan koyundan ve keçiden birer pâre alınmak mukarrer kılındı.

15. Ve *resm-i ağnâm* deyü her yetimş koyunda gövde itibariyle bir a'lâ koyun ve sâir bedâyi' neyse alınurmış. Memâlik-i Pâdîşâhîde resm-i ağnâm iki koyuna bir akçe olmağın bu vilâyetde dahi kanun-ı kadîm üzerine iki koyuna bir akçe alınmak mukarrer kılındı.

16. Ve *resm-i kovan* kadîmden bu yerlerde bir kovana iki Osmânî akçe alınu-gelmiş. Yine ber-karar-ı sâbık bir kovana iki Osmânî akçe alına.

17. Ve *resm-i âsiyâb* tamam yıl yürüyen âsiyâbdan altmış akçe ve altı ay yürüyenden otuz akçe ve üç ay yürüyenden on beş akçe resm-i âsiyâb alınmak ka-nundur. Bu zikr olan üslûb üzere alına.

18. Ve *deştibânî* davar ekine girüb ziyân eylese, etdüği ziyân ta'yîn olunduk-dan sonra davar sâhibine beş ağaç vurub beş akçe alına.

19. Ve *cemmâs tâifesi*nden resm-i câmus her sağmal câmusdan 22 akçe *resm-i câmus* alınu-gelmeğin yin 22 akçe resm-i câmus alınmak mukarrer kılındı.

20. Ve *bennâk*den on akçe ve *mücerred*den altı akçe alınmak üzere deftere kayd olundu.

---

1 **Nîl:** Boya sanayiinde kullanılan çivit manasını ifade eder (**El-Müncid,** N-Y-L maddesi).

2 **Nardenk:** Nardan ve erik, elma ve kızılcık gibi meyvelerden çıkarılan ekşi pekmeze denmektedir (**Kâmûs-ı Türkî**).

Erbil Sancağı Kanunnâmesi, Ankara Tapu-Kadastro KKA, No: 69 (563), sh. 1-2

§.6- KERKÜK SANCAĞI KANUNNÂMESİ (63)

I- NÜSHALARI VE TAHLİLİ

Kerkük, Musul'un 160 km güneydoğusunda ve *Vâdi-i Edhem* üzerinde yer alan önemli bir yerleşim merkezidir. İlk Bağdâd Kanunnâmesinde bu eyâletin 14 sancağı arasında yer almaktadır. Sonradan nâhiye ve bazan da kazâ merkezi haline getirilmiştir. Kerkük'de peygamberlerden *Daniyâl* ve *Üzeyr* (A.S) ların ziyâretgâhları mevcuttur. Eski kaynaklarda fazlaca üzerinde durulmayan Kerkük Şehrinin, Osmanlı döneminde önemli bir yerleşim merkezi haline geldiği söylenebilir. Hatta bu yüzden Yâkut El-Hamevî, *Mu'cem'ül-Buldân* adlı dev eserinde üzerinde fazla durmaya ihtiyaç duymamıştır. Bugün de önemini koruyan ve petrol sebebiyle dünya gündeminden düşmeyen Kerkük şehirinin Osmanlı devrinde de önemli olduğu, tapu-tahrir defterlerindeki kayıtlardan anlaşılmaktadır[1].

Kerkük Sancağı ile alakalı Bağdad Eyaleti Kanunnâmesinde önemli hükümler yer aldığı gibi, 955/1548 tarihinde düzenlenen *Ankara Tapu-Kadastro KKA, No: 111 nolu Tapu Tahrir Defter*inde de, kısa da olsa bir Kanunnâmesi bulunmaktadır. Bu Kanunnâme, Bağdâd Kanunnâmesindeki hükümlerin tekrarı ve kısmen tafsil edilmiş şeklinden ibârettir[2]. Sözkonusu Kerkük Kanunnâmesi, daha evvel Barkan tarafından neşr edilmiştir[3].

Kerkük Kanunnâmesi de, hukukî mahiyet itibariyle, diğerlerinden farklı değildir. Yani harâc-ı mukâsemenin nisbetleri, bazı örfî vergiler ve bir kısım bâc vergileri tanzim olunmaktadır.

II- KERKÜK KANUNNÂMESİNİN METNİ

1. *Hâne-şumâr* deyü her haneden beş akçe.

2. Ve *cüllâh*dan her çukadan beş akçe.

3. Ve derziden her neferden beş akçe.

4. Ve *mevâşî* deyü her inekden beş akçe alınur. Her iki düğeden beş akçe alınur. Ve koşulan öküzden ve tosundan nesne alınmaz. ve her dişi eşekden iki buçuk akçe alınur. Ve dişi koyundan bir akçe alınur[4].

---

1 Guy, **Buldân**, 121; **Kâmûs'ül-A'lâm**, V, 3846

2 Krş. **Bağdâd Eyâleti Kanunnâmesi**, İlgili maddeler.

3 Barkan, **Kanunlar**, 194-195

4 Bu maddede mevâşî olarak adlandırılan zekât,ı sevâim, tamamen fıkıh kitaplarındaki hükümlere uygun olarak tanzim olunmuştur. Meselâ, "Ve koşulan öküzden ve tosundan nesne alınmaz" ifadesi fıkıh kitaplarındaki bir şer'î hükmün tercümesi gibidir.

5. Ve mahsûlâtdan şitevîden ve sayfîden arpa ve buğday ve cevzeden ve simsimden ve gayrıdan yediden bir alınur.

6. Ve *mahsûl-i piyaz* deyü kadîm'ül-eyyamdan *Kerkük*'den ve *Tis'în*'den ve *Leylan*'dan ve *Tercîl*'den, eğer eksün ve eğer ekmesün, her karyeden altmış akçe alınur. Sâir kurâdan kırkar akçe alınur imiş. Gerü bunun üzerine mukarrer kılındı.

7. Ve bağâtdan sekizde bir alınmak münâsib olmağın mukarrer kılındı.

8. Ve *ser-tağar* deyü vâcib-i dîvândan her bir tağar buğdaydan beş akçe ve bir tağar arpadan iki buçuk akçe alınur. Ve her bir tağar cevzeden ve simsimden ve gayrıdan ki, vâcib-i dîvândır, on akçe alınur.

9. Ve *resm-i daruga*[1] deyü *Leylan*'dan ve *Nefs-i Kerkük*'den ve *Tercil*'den ve *Tis'în*'den üçer tağar buğday ve altışar tağar arpa ve nakid kırkar akçe ve sair kurâdan iki tağar buğday ve dört tağar arpa ve kırkar akçe alınu-gelmiş. Gerü bunun üzerine mukarrer kılındı ki, dâhil-i maldır.

10. Ve bâğâtdan gayrı cümle-i hubûbâtdan ki, vâcib-i dîvândır, *sad-çıhâr*[2] deyü her yüz tağardan dört tağar alınu-gelmiş. Gerü anun üzerine mukarrer kılındı. Bu dahi dâhil-i maldır.

11. Bundan gayrı re'âyâdan me'kûlât ve alef ve gayrı nesne alınmaya.

12. Ve her değirmenden kırkar akçe alınur.

13. Mezkûr nâhiyede vâki' olan kefereye ve yahudilere yirmi beşer akçe *ispenç* vaz' olundu.

14. Ve Nâhiye-i mezbûrede vâki' olan *savk*[3] *mâlikâneleri* sipahiye tîmâra verilmedi; hâssa-i hümâyûn kayd olundu bi düstûr-ı kadîm ve defter-i köhne.

---

1 **Daruga:** Farsça olan bu kelime bir tarih ıstılâhı olarak mahallî yöneticilere denmektedir. muhtâr ve kâhyalar gibi (**Türkçe-İngilizce Redhouse, 274**). Resm-i daruga da, bahsedilen görevlilerin aldığı vergidir.

2 **Sad-Çıhâr**: Yüzde dört demektir ve maddede açıklandığı üzere bağlardan yüz tağarda dört tağar olarak alınan resm manasını ifade etmektedir.

3 **Savk:** S-V-K maddesinden bulaşmak manasını ifade eder. Burada kızılbaşların bulaşıp musallat oldukları şey manasını anlamak mümkündür (Mütercim Âsım, **Kâmûs**, III, 1095). Burada Kızılbaşların yaptırdıkları mâlikâneler kasdedilmiş olabilir.

Kerkük Sancağı Kanunnâmesi, Ankara Tapu-Kadastro KKA, No: 111 (557), sh. 1

قانوننامهٔ کرکوک

١ خانه شمار هر خانه دن بشر اقچه و چفتدن هر جومدن بشر اقچه

٢ و ونده یدن هر نوزدن بشر اقچه و بوللق دیو هر ایکیدن بشر اقچه النور

٣ هر ایکی دکه دن بشر اقچه النور و قشلاقدن و کوزده دن و توسنده دن النر

٤ و هر درشک اشکدن ایکی کوچ اقچه النور و دشت قیونده بر اقچه النور و قلعوده

٥ شنونده و صیندن لد و فلی و جوزدن و سمسمدن و غیره ده بیدیست

٦ بر النور و محصول بیازدن و قدیم الایامدن کرکوکده و تسینده و لیلان دن

و ترمیلده اکر اکسو اکر اکسوده هر قریه ده النتی اقچه النور سایر قولک

٧ و قول اقچه النور متی کیر و بویک اوزرینه معتبر قلندی و باغانده سکز

٨ بر النتی نصب لد و لمنی اعتبر قلندی و سرتغار دیو ولجب دیو لندن

هر بر تغار بنداید بشر اقچه و بر تغار اربه دن ایکی کوچ اقچه النور

و هر بر تغار جوزدن و سمسمدن و غیره ده کو ولجب دیو اندرلودن

٩ اقچه النور و رسم ولاردن و بولیلاندن و نفس کرکوکدن و ترمیلدن و تعنده

او قتغار بندلی والتی تغار اربه و نقد قول اقچه و سایر قول ده ایکی

تغار بندلی و ودرت تغار اربه و قول اقچه النور فلمن کیر و بویک اوزرینه

١٠ معتبر قلندی کو ولجب مالدر و باغانده غیری قلعه صوبانده کو ولجب و

نقد بار و بر هر بوز تغارده ودرت تغار النور فلمن کیر ول نوکلرا اوزرینه

١١ معتبر قلندی بو ولده ولجب مالدر بوند غیری رعایاده ماکولات علیق

١٢ و غیری نیز النیه و هر و کرنده و قول اقچه النور مذکور تاحیده ولجب

١٣ کیر و هر و بیان یکمی بشر اقچه رسم و میلاد ولدی و نابنده بولور

١٤ و ایم اوقند نکوک مالک اولی سپاهی و بیان و یولده مانده

حالیه عیدلد ولدی بدستور قدیم و دفتر کهنه

§.7- MUSUL SANCAĞI KANUNNÂMELERİ

I- MUSUL SANCAĞI KANUNNÂMELERİNİN NÜSHALARI VE HUKUKÎ TAHLİLLERİ

Bağdâd Eyâletinin tek Kanunâmesi mevcud sancaklarından biri de, sonradan müstakil bir eyâlet haline getirilecek olan *Musul Sancağı*'dır. Musul Sancağı ile berâber, Ana Sancağının da tahrîri yapılmıştır. Kanunî devrinde Musul sancağının iki ayrı tahriri yapılmış ve her iki defterin başına da birbirini tamamlayan iki ayrı kanunâme konulmuştur. Nitekim, ilerde göreceğimiz gibi, III. Murad devrinde bu iki Kanunnâme birleştirilerek tek kanun haline getirilmiştir. Şimdi bu kanunları tanıyalım:

1-932/1526 tarihli Musul Kanunnâmesi: Burada ifade etmemiz gereken önemli bir husûs, Musul'un Bağdad'dan evvel fethedilmiş olması ve Bağdad Eyâlet hâline getirilinceye kadar, Diyarbekir Eyâletine bağlı bir sancak statüsünde bulunmasıdır. Hatta *BDA. TTD. 998(735)* nolu defterde, Diyarbekir Eyâletine bağlı bir livâ olarak Musul'un bir Kanunnâmesi de yer almaktadır. Tarih 932 (1526)dır. Bu tarihde henüz Bağdad fethedilmemiştir. Bu kanun ilk iki kanunun çekirdeği mesâbesindedir. Sadece diğerlerinden bir kaç ifade farkı bulunmaktadır ve başlangıçta verdiğimiz sözü tutarak, bu Kanunnâmeyi Diyarbekir Eyâleti Kanunnâmeleri arasında neşr etmemiz gerekse de, diğerleri ile mukâyese imkâm doğması için burada neşredeceğiz. Aslında bu Kanunnâme hazırlanırken, Musul, Diyarbekir Eyâletinin sancağı durumundadır[1].

2- 946/1540 Tarihli Musul (Ve Ana) Kanunnâmesi: BOA. TTD. 195 (227) nolu tapu defterinde yer alan 946 tarihli Kanunnâmenin ve bu defterin tahririnin nasıl yapıldığını, defterin Farsça mukaddimesi kısaca şöyle anlatmaktadır: "Musul ve Ana tivalarının mufassalı olan bu defterde re'âyâ ve mahsûlâtı yazılmıştır. Sultan Kanunî Süleyman'ın emriyle hâslar, ze'âmetler ve tîmârlar teftiş ve tesbit olunmuştur. Defter emini, *Haydar bin Ali*, tahrir işlemini 14 Zilka'de 946/1540 tarihinde tamamlamıştır"[2]. Tesbitlerimize göre, bu kanunnâme ilk defa tarafımızdan neşredilmektedir. Bu tahrir ile Musul ve çevresinin Bağdat Eyâletine bağlandığını da belirtelim. Bu Kanunnâme'nin yer aldığı defter, Bağdâd Eyâletine bağlı Musul ve Ana Livâlarına aittir. Defterin mukaddimesinde, her iki livâya ait nâhiyeler ayrı ayrı gösterilmiştir ve sonra tahrire geçilmiştir.

3-965/1558 Tarihli Musul Kanunnâmesi: *BOA.TTD.308 (678)* nolu defterde yer alan Kanunnâme, daha önceki kanunun aynısı değil, belki onun eksikliklerini tamamlayan bir kanunnâmedir. Defterin başında yer alan Farsça mukaddimeye göre, Musul Vilâyetinin tahriri Padişahın fermanı ile yapılmış ve bu livâdaki bütün şer'î mahsûller ile örfî avâid mufassalan belirtilmiştir. Defter emini *Kiğı Sancakbeği Hayreddin*'dir ve bu işlemi 1 Receb 965 tarihinde tamamlamıştır[3]. Kanunnâme'de, bütün mahsûlât-ı şer'iyye ve âidât-ı örfiyye tanzim olunmuştur. Mahsûlât-ı şer'iyyeden kasıt, öşür, harâc ve cizyedir

1 BOA.TTD.No: 998 (735), sh. 60-64, 72-90

2 BOA.TTD.195 (227),sh. 1-14

3 BOA.TTD.308 (678), sh.1-9

ki, şer'î tekâlif denirse kısaca ifade edilmiş olur. Âidât-ı örfiyye ise, örfî tekâlîf demektir. Bu kanunnâmenin de tarafımızdan ilk defa neşr olunduğunu, tesbitlerimize göre, söyleyebiliriz.

Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı ülkesine katılan Musul, ilk etapta Diyarbekir Eyâletine bağlı bir livâ haline getirilmiştir. 946/1540'larda yapılan tahrirlerde ise Bağdad Eyâletine bağlanmıştır. Sonradan XVII. yüzyılda Musul, müstakil bir Eyâlet olarak karşımıza çıkacaktır. Yeri gelince belirteceğiz[1].

Ana ise, El Cezîre'de Fırat nehri kenarında bir yerleşim merkezidir. Kanunî devrinde sancak olan bu Ana, sonra kasaba haline gelmiştir[2].

Musul Sancağının bu ilk Kanunnâmesi, klasik bir sancak kanunnâmesi olmaktan ziyâde, daha evvel mevcut olan bir kısım örfî vergiler yeniden düzenlenme yoluna gidilmiş ve bazı bâc vergileri tesbit edilmiştir. Bunun dışındaki alanlarda kanun, fıkıh kitaplarındaki şer'î hükümlerdir.

II- 932/1526 TARİHLİ MUSUL LİVÂSI KANUNNÂMESİ METNİ (64)

KANUNNÂME-İ LİVÂ-İ MUSUL BER MÛCEB-İ KANUN-I OSMÂNÎ DER VİLÂYET-İ DİYÂRBEKİR

DER BEYÂN-I BÂZÂR-I ESB VE ESTER VE DEVÂBB

1. Yüzde beş akçe alandan alınurmış. Hâliyâ iki yüzde beş akçe anın dahi nısfı alandan ve nısfı satandan alına.

DER BEYÂN-I KAPANDÂRÎ[3]

2. Nîl ubûr etse, her kelle başına iki akçe *kapandârî* alınurmış ve satılsa dört akçe kapandârî alınurmış. Nîlden alınmak hilâf-ı kanundur, alınmaya. Zira kapana koyulmaz. Ve ıtrî yükünden altı akçe ve bir rubu' alınurmış; hâliyâ bid'at olmağın ref' olundu.

Ve kappana gelüb satılan ecnâsdan at ve katır yükünün her cinsinden iki yüz dirhem alınurmış ve deve yükinden üç yüz doksan dirhem alınurmış ve merkeb yükinden yüz dirhem alınurmış; yine ol üzere mukarrer kılındı.

---

1 Şemseddin Sami, **Kâmûs'ül-A'lâm,** 6/4481 vd.; Âtıf Ef. 1734, vrk. 206/a

2 **İslâm Ansiklopedisi,** I/432; Guy, **Buldân,** 138

3 **Kapandarî:** Kapan resmi manasını ifade etmektedir.

DER BEYÂN-I BÂC-I SEFÎNE[1]

3. Sumak ve bal ve yağ ve peynir ve bâdem ve sâir bunlara nisbet fevâkih kısmından at ve katır ve merkeb yükünden bir akçe ve mankur alınurmış. Ve bir mankurı gemi harcı içün ve bir mankurı *mellâh*[2] alurmış ve iki mankurı şahnedâr alub mâ'adâsı mîrî içün alınub ve kavun ve karpuzdan nesne alınmaz imiş.

Ve galleden at ve katır yükünden üç rubu' ki, altı mankur olur ve merkeb yükünden buçuk akçe alınurmış.

Ve *şarâb*dan at ve katır yükünden üç rubu' alınurmış. Ve penbeden at ve katır ve merkeb yükünden dokuz mankur alınurmış ki, bir akçe ve bir mankur olur, ol alına. Ve yemiş yükin açdırmayub hâkim men' eyleye.

4. Ve ba'zı ağnâm ki, cânib-i şarkîden kassâb getürüb sudan gemi ile ubûr eder olsa, koyun başına rubu' akçe vermek kanun olub zikr olan rubu' akçenin sülüsin gemi melllâhlarının ve sülüsâm tamga içün alınurmış. Hâliyâ tamga-i ağnâm içün iki akçe, biri satandan ve biri alandan, takdir olunmuşdur. Bu sülüsânı mahsûb edüb ol bir akçeden aşağa varıla.

DER BEYÂN-I ASESİYYE

5. Şol dükkânlar ki, demür kilid ile kilidlenüb *asesiyye*, her dükkândan ayda bir akçe alına. Ve her kız oğlandan asesiyye deyü beş akçe alınurmış, hilâf-ı kanundur, alınmaya.

Ve *ases*ler akşam vaktinde suçsuz kimesnelerden beş akçe alurlarmış; akşam vaktinde suçsuz dutulan kimesneden nesne alınmak hilâf-ı kanundur, alınmaya. Ve suçlu dutulan kimesnelerden beğliğe cerîme alınsa, câiz; ve beğliğe alınan akçeden dutan ases öşrin ala, dutulandan alınmaya. Ammâ yatsu namazından sonra ışıksuz gezen dutulub teftîş olmak vardır.

DER BEYÂN-I ULUSHÂ-İ LİVÂ-İ MUSUL[3]

6. Livâ-i mezkûrenin kadîmî ulûslarından yüzde bir *koyun zekâtı* ve hâricden gelüb mütemekkin olan uluslardan dahi yüzde bir *ganem zekâtı* alurlar imiş. Yine ol minvâl üzere alına. Ve livâ-i mezbûrenin harâcın cem' etmeğe varan kul, kanundan ziyâde nesne alurmış; kanundan hâric nesne alınmaya.

DER BEYÂN-I TAMGÂ-İ SİYÂH

---

1 Gemi ile gelen mallardan alınacak bâc vergileri hakkındadır.

2 **Mellâh**: Denizci demektir.

3 **Ulus**: Burada kabile, boy ve aşiret manalarını ifade etmektedir.

7. Bir top *Ba'le-bekî'*[1]den bir buçuk akçe *tamgâ-i siyâh* ve dokuz mankur *simsârî* alınurmış; yine ol minvâl üzere mukarrer kılındı. Ve her dülbendden bir akçe tamga alınurmış; *dellâl* ile satılmağın simsârî alınmaz.

Ve sâir ağ bez ve rengâmîz[2] gelüb satılur olsa, yirmide bir akçe alına. Ve çârkezî iplik kuşakdan bir mankur ve kuşak ki, on iki ağaç ola, iki mankur alına. Ve ibrişim çâr-kezîsinden anın zı'fı alına. Ve kurs-ı bakırdan ubûr etse, yirmi iki akçe pâre alınurmış, satılsa kırk beş akçe *tamga* alınurmış. Ve bakır abadanlığı ubûr etse, at ve katır yükünden kırk akçede bir akçe alına ve satılsa yirmide bir akçe alına. Ve deve yükünden eğer satılsa ve eğer ubûr etse bir buçuk at hesâbınca alına ve merkeb yükünden nısfı alına.

Ve sakat ve köhne bakırdan kırkda bir tamga verürler imiş ve ubûr etse seksende bir akçe alınurmış. Ve na'lden eğer satılsa yirmide bir akçe ve ubûr etse kırkda bir alına.

8. Ve bundan evvel *dekkâkiyye*[3] deyü her Ba'le-bekî'den dokuz mankur alınurmış, yine öyle alına. Ve üç mankur beğlik imiş ve altısı *ücret-i dekkâkiyye* imiş; eyle alınmaya. Ve zikr olan üç mankur ki, beğlik imiş, bid'at olmağın ref' olundu.

DER BEYÂN-I BÂZÂR-I RİŞTE[4]

9. Evvel iplik bâzârında yoğun iplikden nesne alınmaz imiş, yine alınmaya. Ve ince iplik ki, Ba'le-bekî ve dülbend içün imiş, her şâh-rûhîden ki, dört buçuk Osmanî akçesidır, bir mankur alınurmış. Ve yoğun dutulan iplikdir ki, nügisi üç dört ve beş akçeye satılur olsa, andan nesne alınmaz imiş. Ve beşden tecâvüz edüb dahi ziyâdeye satılur olsa, inceden add olunub dört buçuk akçeden bir mankur alınurmış, yine öyle alına.

Ve *cullâh kuyusu*ndan ayda iki akçe alınurmış, hilâf-ı kanun olmağın ref' olundu[5].

DER BEYÂN-I KASSÂRÎ Kİ GÂZÛRLUKDUR[6]

---

1 **Ba'lebek:** Bizanslılar tarafından şenlendirilen ve şu anda Lübnan'da bulunan bir beldedir. İçinde çok önemli tarihî eserler bulunmaktadır. Buradaki nisbetin manası ise, Ba'lebek'den gelen kumaş demektir.

2 **Rengâmîz:** Renkli bez manasınadır.

3 **Dekkâkıyye:** Unkapanı resmi manasınadır. Ücret-i dekkâkiyye ifadesi de bunu doğrulamkatadır.

4 **Rişte:** İplik demektir ve bu maddede iplik bazarı resimleri düzenlenmektedir. Cullâb kuyusu da, iplikçilerin kuyusu manasını ifade eder.

5 **Şahrûhî:** Maddede de belirtildiği üzere 4,5 Osmanlı akçesi değerindeki bir para birimidir. Timur'un oğlu Şah Ruh'a nisbet olunmaktadır.

6 **Kassâr:** Bez ağartıcı ve çırpıcı demektir ki, Farsçası gâzûr şeklindedir. Bu hizmet karşılığında alınan ücrete de kassârî veya gâzûrluk dendiğini maddeden öğreniyoruz (**Burhân-ı Kâtı',** ilgili madde).

10. Bundan evvel bir kaftanlık bezden altı mankur alınurmış; bir mankur ve sülüs beğlik içün; mâ'adâsı kendünin ücreti imiş. Hâliyâ beğliğe alınan bir mankur ve sülüs bid'at olmağın ref' olundu.

Ve Ba'le-Beğî'den bir akçe ve altı mankur alınurmış; üç mankurı beğliğe ve mâ'adâsı kendünün ücreti imiş.

Ve dülbendden bir buçuk akçe alınurmış; üç mankurı beğlik içün ve mâ'adâsı kendü ücreti içün alınurmış. Hâliyâ beğlige alınan üç mankur bid'at olmağın ref' olundu.

DER BEYÂN-I ŞAHNEGÎ

11. *Resm-i şahnelik* deyü yirmi kilede bir kile alınurmış ve kurânın gallelerin ölçdüklerinde eğer sancakbeğlerinin subaşılarıdır ve eğer sipahilerdir, beş on at yemlerler imiş. Hâliyâ resm-i şahneğî hilâf-ı kanundur, ref' olundu. Ve köy hâsılı ölçülünceye dek sipahinin bir atına yem ve adamına yemek vermek lâzımdır. Dahi ziyâde taleb etmeyeler[1].

Ve *ihtisâb* ve *cerâim* ahvâli Kanunnâme-i Küllî'de kayd olunmuşdur[2].

DER BEYÂN-I CÂMÛS[3]

12. Bundan evvel her câmûsdan on yedi akçe alınurmış, ref' olundu. Feemmâ karye-i kâfir Zaman'da ve karye-i Başiğ'da olan camuslar ber vech-i maktû' kayd olmuşdur. Zikr olan iki karyelerden ber-vech-i maktû' üzere alub dahi ziyâde alınmaya. Ve sâir kurâlardan ki, beşden ve ondan dahi ziyâde olur ise, alınmaya. Zira resm-i bennâk bağlanmışdır[4].

13. Ve dahi bundan evvel yonddan ve inekden ve dişi merkebden ba'zı rüsûm alınurmış. Kanun-ı Osmanî'de bu asıl nesne olmamağın ref' olundu ki, resm-i bennâk bağlanmışdır, resm-i bennâk alına..

DER BEYÂN-I BÂC-I UBÛR VE TAMGAVÂT

---

1 **Resm-i Şahnegî:** Selçuklu ve Memlûklüler gibi Osmanlı öncesi müslüman devletlerde şehrin zabt u rabtına ve özellikle de gece emniyetine nezâret eden görevliye şıhne veya halkın dilinde kullanılan şekliyle şahne denmektedir. İşte Osmanlı Devletindeki subaşıları karşılayan şahnelerin aldıkları ve maddede bahsedilen örfî vergiye resm-i şahnegî denmiştir (Krş. **Burhân-ı Kâtı' ve Kamus-ı Türkî**)

2 Kanunnâme-i Küllî tabirinden kasdedilen mana, Umumî Osmanlı Kanunnâmesidir.

3 Kanunnâmelerde bu kelime yerine cemmâsân tabiri kullanılmaktadır.

4 **Ba'şika:** Bu köyün asıl ismi Ba'şîkâ şeklindedir ve Musul'un doğusunda kalan önemli köylerden biridir (Guy, **Buldân,** 118)

- **Kâfir Zaman:** Bir köy adıdır. Ancak Kanunnâme'de yanlış istinsâh edildiği kanaatindeyiz. Asıl ismini tesbit edemedik. İlerde bir maddede Bâhîzân olarak geçmektedir ve bunun doğru olması daha kuvvetle muhtemeldir.

14. Bir kile nîl ubûr etse, kıymeti ikibin akçe olsa, altmış akçe alınurmış; ve eğer dört bin akçeye olsa yüz yirmi akçe alınurmış ki, yüzde üç akçe olur. Ve eğer satılursa anın zı'fı alınurmış ki, yüzde altı akçe olur.

15. Ve Yezdî ve eğer Kâşî akınişe yüki gelse, eğer yük açmayub geçüb gider olsa, her at ve katır yükünden üç yüz yetmiş beş Osmanî akçe alınur imiş ve satılur olsa yüzde altı akçe alınurmış. Ve Frengî ve Bursa akmişesi dahi bu üslûb üzere alınurmış.

Ve çuka yüki ubûr etse, at ve katır yükünden iki yüz akçe alınurmış. Ve sâir kumaş satılsa, yüzde beş akçe alınurmış. Ve ketân yükünden eğer at ve katır yüki ubûr etse, yine ol minvâl üzere alına. Ve bu mezkûrâtın deve yüki ubûr etse, at ve katır yükinün bir buçuğı alınurmış. Ve merkeb yüki ubûr etse, at ve katır yükinin nısfı alınurmış[1].

16. Ve harîr ubûr etse, at ve katır yükinden üç yüz yetmiş beş akçe ve deve yükinden bir buçuk hesâbı üzere alına ki, beş yüz elli beş akçe olur. Ve merkeb yüki ubûr etse, at ve katır yükinin nısfı alınurmış.

Ve harîr satılur olsa, bir batmanı ki, sekiz yüz dirhemdir, bir batmanda yedi Osmanî akçesi alınurmış. Ve rengîn elvân ibrişim ubûr etse, yüzde üç akçe bâc alınurmış ve satılsa yüzde altı akçe tamga alınurmış.

17. Ve şeker yüki ubûr etse, at ve katır yükinden yüz elli Osmanî akçesi ve deve yükinden iki yüz yirmi beş akçe ki, bir buçuk olur. Ve merkeb yükinden, at ve katır yükinin nısfı alınurmış.

18. Ve Hısn-ı Keyf abâsı ubûr etse, her abâyî başına yarım akçe bâc-ı ubûr alınurmış ve satılsa bir akçe ve satılsa, bir pul alınurmış. Ve Mısır abâyîsi ubûr etse, yüzde üç akçe bâc alınurmış; eğer satılsa yüzde altı akçe bâc alınurmış. Ve Mardin ve Hısn-ı Keyf sûfından ubûr etse, her sûf başına üç rubu' bâc alınurmış ve satılsa her sûfdan bir buçuk akçe alınurmış. Mardin muhayyeri ubûr etse, her birinden bir akçe bâc alınurmış ve satılsa iki akçe tamga alınurmış.

19. Ve attâra müte'allık olan ıtrî kısmından at ve katır yükinden ubûr etse, yüz akçe ve merkeb yükinden anın nısfı ve deve yükinden yüz elli akçe alınurmış ve satılsa yüzde altı *tamga* alınurmış.

20. Ve kalay ve nişadır ve şerbet ve tunç ve bıçak ve polad ve tûtiyâ ve lâden ve bunlara nisbet ne kim vardır ubûr etse, kıymete dutılub yüz akçede üç akçe bâc alınurmış ve satılsa yüzde altı akçe tamga alınurmış.

21. Ve demür ve sabun ve hınnâ ubûr etse, at ve katır yükinden yirmi beş akçe bâc alınurmış ve deve yükinden otuz yedi buçuk akçe alınurmış ve merkeb yükinden on iki buçuk akçe alınurmış ve satılsa yüzde altı akçe alınurmış. Ve na'l ve mıh ubûr etse, yüzde üç akçe bâc alınurmış ve satılsa yüzde altı akçe alınurmış.

22. Ve kepenek yüki ubûr etse, bin sevbden üç rubu' bâc alınurmış ve satılsa her birinden bir buçuk tamga alınurmış.

1 **Kâşî:** Aslında İran'ın Kâşân şehrinde yapılan bir çeşit sırlı ve renkli çini yahut buna benzeyen kumaşa denir.

Fülfül ve zencebil ve ceviz ve karanfil ve darçin ve anzerût ubûr etse, kıymete dutulub yüzde üç akçe bâc-ı ubûr alınurmış ve satılsa yüzde altı akçe tamga alınurmış. Ve kalem gelse, at yükinden ki, her yük yirmi dört bin aded ola, elli akçe bâc-ı ubûr alınur imiş ve deve yükinden yetmiş beş akçe ve merkeb yükinden yirmi beş akçe alınur imiş ve satılsa yine bu üslûb üzere alınurmış. Ve Bağdad çinisi ubûr etse, kırk çinide bir çini alınurmış ve satılsa yirmi çinide bir çini alınurmış.

23. Ve bal ve yağ ve peynir ve şem‘ ve asel ve pekmez ve bâdem ve muz ve sumak ve nâr-denk ve koz ve muhalleb yemişi ve pirinç ve hurma ve bunlara nisbet ne kim vardır, ubûr etse, yüzde üç akçe bâc alınurmış ve satılsa yüzde altı akçe tamga alınurmış. ve bu mezkûrât kelek ile geldüği mahalde satılsa, ve eğer geçer olsa bâc alınmayub üyzde altı akçe tamga alınurmış. Ve soğan ve nemek ubûr etse, yirmide bir akçe tamga ve satılsa kırkda bir akçe *tamga* alınur imiş.

24. Ve şehre kavun ve karpuz gelür olsa, *bevvâbî* deyü bir karpuz ve kapandârî bir karpuz ve *muhtesib* dahi bir mikdâr akçe alub ve *tamgacı* dahi on dörtde bir akçe alırmış.

Ve *deve cerîbi* deyü sancakbeğleri dahi iki evlek bostandan iki akçe alurmış. Bu cümle bid‘at olduğı sebebden ref‘ olunub tamgaya bağlanub kavun yükinden bir kavun ve karpuz yükinden bir karpuz tamga içün ta‘yîn olundu. Ve bostânlardan öşr üzere *behre*leri sâhib-i arza ta‘yîn olundu. Ve hâricden yaş yemiş gelüb satılsa, on dörtde bir akçe alınurmış. Ve hıyâr ve ter-meyve yükinden nesne alınmaya. Ve sebzevât kısmından yirmide bir tamga alına. Zira kuyudan öküz ile ve ırğad ile su çeküb zirâ‘at ederler imiş, ol sebebden yirmide bir bağlandı.

25. Ve bundan evvel *Livâ-i Musul* köylerinden gelen zegrek ve nohud ve mercimek ve bakla ve lûbiye ve soğan ve zeytûn cinsinden on dörtde bir akçe tamga alınurmış. Ammâ sâhib-i arza behresin vermezler imiş. Hâliyâ sâhib-i arza bağlanub min ba‘d Musul köylerinde bu bid‘at alınmaya. Ve hâricden gelür olsa, kanun-ı kadîmleri üzere alına.

26. Ve Livâ-i Musul kurâlarından penbe ile küncüden tamga vermezler imiş; yine ol üzere alınub dahi ziyâde alınmaya. ve odun yükünden gayrı kelekden evvel beşer akçe alınurmış; yine ol üzere mukarrer kılındı.

27. Ve hâricden gelüb geçen camusun hâm gönünden ubûr etse, camus gönünden bir buçuk akçe alınurmış ve satılsa yine ol minvâl üzere alına. Ve dibâğat olmuş gön ve sahtiyân hâricden gelüb satılsa, yeti akçede bir akçe alınurmış. Hâliyâ yüzde beş akçe kayd olundu. Ve hâricden gelen yünden ve kıldan onda bir alınurmış; hâliyâ yüzde beş akçe alınmak üzere mukarrer olundu.

28. Ve Bulgarî ubûr etse, her birinden bir buçuk akçe *bâc* alınurmış ve satılsa her dânesinden üç akçe *tamga* alınurmış; yine öyle alına.

932 Tarihli Musul Livâsı Kanunnâmesi, BOA. TTD., No: 998, sh. 60-64

[illegible]

١ [illegible]

٢ [illegible]

٣ [illegible]

٤ [illegible]

٥ [illegible]

٦ [illegible]

٧ [illegible]

[illegible]

٨ [illegible]

٩ [illegible]

١٠ [illegible]

١١ [illegible]

١٢ [illegible]

١٣ [illegible]

932 Tarihli Musul Livâsı Kanunnâmesi, BOA. TTD., No: 998, sh. 60-64

[illegible]

II- 946/1540 TARİHLİ MUSUL SANCAĞI KANUNNÂMESİNİN METNİ (65)

Musul Sancağının tam bir sancak kanunnâmesi olan bu hukukî düzenleme, Umumî Osmanlı Kanunnâmelerini andırır mahiyettedir. Musul arazisi harâcî arazi olması hasebiyle, çoğunluğu mîrîye ait harâcî arazi gibi mütâla'a olunmuş ve bu araziden alınacak harâc-ı mukâseme, behre adıyla tanzim olunmuştur (Md. 1). Daha sonraki maddelerde ise, harâc-ı muvazzafı karşılayan çift akçesi ve tevâbi'i olan vergiler düzenlenmiştir (Md. 2-8, 10-14). Bunu takîben bâd-ı hevâ gurubuna dâhil olan örfî vergiler tedvîn olunmuş ve Kanunnâme'nin sonuna doğru da bâc vergileriyle birlikte, eskiden kalma ba'zı bid'atlar üzerinde durulmuştur. Bütün bu saydığımız mevzuların şer'î dayanağı, daha evvel çok yerde açıklandığından, burada üzerinde durulmayacaktır.

KANUNNÂME-İ LİVÂ-İ MUSUL BER-MÛCEB-İ KANUN-I OSMANÎ

DER BEYÂN-I AHVÂL-İ RE'ÂYÂ[1]

1. Bundan akdem re'âyânın gallesi zarar olub iki buğday bir arpa takdîr olunub ziyâde bahâ alınub re'âyâya fevk'al-hadd zulm ve te'addî olub bu sebeb ile ekseri terk-i diyâr edüb ve ba'zı müflis ve muhtâc-ı halk olub, hâliyâ ol bid'atler ref' olunub *behre* bâbında iki vech behre alınmak ta'yîn olundu. Her kangısı ile iki cânib bitişür ise câizdir:

Biri budur ki, re'âyâ tâifesi külliyen hâsılların getürüb köyi kurbinde bir mahalle harman edüb ölçülüb, eğer beşde bir ve eğer altında bir ve eğer yedide bir takdîr olan behrelerin ölçüb buğdaydan buğday ve arpadan arpa teslim edüb ziyâde nesne taleb etmeyeler. Ve vâki' olan behrelerini akreb-i bazara ileteler.

Ve *akreb-i bazar* dahi oldur ki, bir günlük yer ola ve eğer bir günden ziyâde olur ise, re'âyânın iletmeğe borcu yokdur.

Ve köyü kurbine getürüb bir yerde harman etmeğe âciz olurlar ise, anlar gibiler kendüler bildüği gibi altıda bir kayd olan altı yığın ve yedide bir kayd olan yedi yığın yığub sâhib-i tîmâr olan içinden bir yığın ihtiyâr edüb, mukaddemâ ol behreyi ra'iyyeti getürüb köyi kurbinde döküb ağasına teslim eyleye. Ve ağaya behre komak içün köy halkı dahi bir mahfûz ev veya bir anbar bulı-verüb ba'delû

1 Re'âyânın malî ahvâli hakkındadır manasını ifade etmektedir.

kendü mahsûlların nice dilerlerse eyleyeler. Ve galle içün akçe alınmayub aynı[1] ile her cinsden cins-i galle alına[2].

BEHRECÂT-I RE'ÂYÂ[3]

2. *Şehir halkının galleleri* altıda bir ve kurâ halkının *hums* üzere; penbe öşri altıda bir ve bostanları öşr üzere ve ağaç meyveleri yedede bir ve üzüm teğeği ki, İslâmiyyesinin yüz teğekde dört akçe ve keferelerinin altışar akçe bağlandı. Ve nâhiye-i mezkûrenin sebzevâtı *öşr* üzere kayd olundu.

DER BEYÂN-I ÇİFT VE NÎM ÇİFT

3. Bir *çiftlik* oldur ki, yüz *dönüm* ola. Ve her dönümün eni ve uzunı yürümek adımıyle kırk adım yer ola. Ve yüz dönüm denilen yer evsat'ül-ahvâl yerdir. Ve ol yer ki, a'lâ yer olub su basar yer olub yıl ekilür zemin ola, o seksen dönüm yer ola. Şol yer ki, ednâ yer ola, ol yüz elli dönüm yer ola. Ve bunlar dahi ekilen yerdir, berk olan yer değildir.

DER BEYÂN-I ÇİFTÇİYÂN

4. Bir *çift* ve *nîm çift* bağlanan kimesneler dahi kanun budur ki, üzerlerine bağlanan yerlerin boz koyub âhar yerde zirâ'at etmeyeler. Meğer ki, üzerlerine yazılan yerleri tamam ekdükden sonra varub âhar yerde ve âhar köyde zirâ'at edüb ziyâdece *rençberlik* etmek murâd ede ola, anın gibilere ağaları mâni' olmayalar ve tekrar behre taleb etmeyeler. Her ne yerde ekerler ise, sâhib-i arza behresin vere.

Ve kendü yazılu yerin koyub âhar toprakda zirâ'at eder olursa, anın gibilerden *tekrar behre* taleb olunur; etmeyeler. Ammâ mukaddemâ gayrı yerde ekmeye deyü tenbîh etmek lâzımdır. Ba'de't-tenbîh taleb olunur. Ve ağaya dahi lâzımdır ki, ol kimseye kendü köyünde yer bula; bulunmayub nâ-çâr olsa, ra'iyyet gayrı yerde eker; anın gibilerden taleb olunmaz.

---

1 Normal olarak harâc-ı mukâsemenin ilgili galleden ayn olarak alınması gerekir. Şer'an böyle olmasına rağmen, ba'zı yerlerde re'âyâya zorluk olmaması için nakid olarak da alınabileceği belirtilmiştir. Burada ise, aksi sözkonusudur.

2 **Behre:** Kelime anlamı pay ve nasib demek olan bu kelimenin Kanunnâmede ifade ettiği ma'nâ harâc-ı mukâseme manasıdır. Yani Kanunnâmede harâc-ı mukâseme manasına kullanılmıştır. Görüldüğü gibi, harâc-ı mukâseme yarıından onda bire kadar değişmektedir. Yani nasıl Anadolu ve Rumeli arazisinde harâc-ı mukâseme karşılığı öşür tabiri kullanılmışsa Musul ve bu çevreye ait Kanunnâlerde de behre tabiri kullanılmıştır.

3 **Behrecât-ı Re'âyâ:** Re'âyânın vermekle mükellef olduğu harâc,ı mukâseme payları demektir.

DER BEYÂN-I ÇİFT-BOZAN

5. Bir kimesne üzerine yazılan zemini kâdir iken bozub terk edüb boz kalsa, ol yerden ağaya behre ve *resm-i zemin* hâsıl olmasa, anın gibilerden *resm-i çift* ve *boz behre* taleb olunur. Ammâ ol bağlanan yeri ağası olan kimesne âhara tapuya verüb veya gayrı kimesne zirâ'at edüb ol zeminden ağaya resm-i zemin ve mahsûl hâsıl ola, ol vakit resm-i çift ve boz behre taleb olunmak câiz değildir. Meğer ki, kanun üzere ekilmeyüb şey'-i kalîl olur ola, anın gibilerden dahi hesâbınca ala. Ol dahi âhara tapuya vermemiş ve hâricden eker oldukları takdircedir. Ol yer tapuya verilse, kat'â terk eden kimesneden nesne taleb etmek yoktur. Hemân resm-i bennâk ve ırgâdiyye alınur.

6. Ve şunlara ki fakr u fâka galebe edüp veya âfet-i semâviyye erişüb veya talana uğrayub fakîr'ül-hâl ve muhtâc-ı halk olub çifte kâdir olmayub çifti bozulmuş ola, anın gibilerden *tekrar behre* ve *resm-i çift* alınmaya, Hemân resm-i bennâk ve ırgâdiyye alınub sâhib-i tîmâr olan yerini kime dilerse vere.

7. Ve *bennâk*den ve *mücerred*den ki, sonradan zirâ'ate kâdir olan kimesne ki, ağasından yer tapuya almış olmaya, anın gibiler âhar yerde ve âhar toprak da zirâ'at etdikde sâhib-i ra'iyyet olan benüm ra'iyyetimsin deyü tekrar behre alur imiş; hilâf-ı kanundur, alınmaya. Anın gibiler üzerine çift ve nîm çift olandandır. Ol dahi ba'det'-tenbîh lâzımdır. Üzerine çift yazılan dahi yeri olmayub âciz kalsa, ağa dahi yer bulmasa, andan dahi tekrar behre taleb etmek yokdur.

8. Bennâk ve mücerred olan kimesne gayrı yerde yapub otursa, ol kimesneye cebr edüb sen gayrı yerde oturma, elbetde göç, yerine gel deyü cebr edüb evin ve barkın yokdur. Hemân ağasına *resm-i bennâk* ve *ırgâdiyye* ve *resm-i mücerred* vermeğe borcu vardır. Ve ırgâdiyye dahi evlü olduğı takdirce alınur; mücerred ise alınmaz.

DER BEYÂN-I RESM-İ ARÛSİYYE

9. *Kız oğlan*[1] ere verilse altmış akçe *arûsiyye*si vardır; nısfı erbâb-ı tîmâra ve nısf-ı âharı sancakbeğine bağlanmıştır. Ve dul avret ere verilse otuz akçe alınur. Anın dahi nısfı sancakbeğine ve nısfı sâhib-i tîmâra bağlanmıştır.

Ve arûsiyye dahi kıza müte'allıkdır. Atası kimin ra'iyyeti ise resm anındır. Ve kız oğlan her ne yerde nikâh olur ise olsun, ra'iyyet sâhibinindir. Ve dul avret kimin toprağında nikâh olur ise anındır.

DER BEYÂN-I RÛSÛM-I ÇİFT VE İSPENÇ VE RESM-İ BENNÂK VE RESM-İ MÜCERRED VE IRGÂDİYYE

1 **Kız-oğlan:** Bâkire kız demektir.

10. *Tamam çift* yazılan müslümanlardan elli akçe *resm-i çift* alınub ve *nîm çift* olandan yirmi beş akçe alına. Ve her hâneye üç gün *ırgâdiyye* bağlanmışdır ve her günü ikişer akçe takdir olunmuşdur ki, hâneye altışar akçe olur Gerek ise üç gün ağalarına ırğâdlık işleyüb gerek ise akçesin ala ve ırgâdlık işledirse akçe almaya.

11. Ve kefere tâifesine resm-i çift bağlanmayub ispenç bağlanmışdır. Her harâc-güzâra[1] yirmi beş akçe ve evlüsünden altışar akçe dahi ırgâdiyye alınur. Mücerredden ırgâdiyye alınmaya.

12. Ve bir kimesne kendü ziyâde yer eker olsa, *resm-i zemin*, a'lâ yerden iki dönüme bir akçe ve ednâ yerden üç dönüme bir akçe resm-i zemin vere. Ve hâricden gelüb zirâ'at eden dahi ol minvâl üzere resm-i zemîn vere.

13. Ve *bennâk*den ve *mücerred*den çift sürmeğe sonradan kâdir olan kimesne, eğer ağasından çift ve nîm çift zemin tapuya alub zirâ'at eder ise, kanun üzere resm-i çift vere; resm-i bennâk ve mücerred vermeye. Ve tapuya yer dutmayub gâh şunun ve gâh bunun yerin sürüp ağalık yerde zirâ'at etmeyüb anın gibiler, resm-i bennâk ve mücerred resmin vereler. Zira ağaya resm-i zemin hâsıl olmayub resm-i bennâk ve mücerred zâyi' olmak lâzım gelür.

14. Ve *ağalık yer* eken kimesne dahi ol vakit resm-i bennâk ve resm-i mücerred halâs olur ki, resm-i zemin ve resm-i bennâkdan ve ırgâdiyye ve resm-i mücerredden ziyâde ola. Ol vakit anlar alınmayub resm-i zemin alına. Ve şunlar ki, bu rüsûmdan halâs olmak içün bir mikdâr cüz'i zirâ'at edüb ve resm-i bennâk ve resm-i mücerredden ziyâde olmaya, anlardan resm-i bennâk ve resm-i mücerred ve ırgâdiyye alına. Ammâ bir kimesnenin üzerine kayd olmuş yerinde eker olsa, ağaları andan resm-i zemin taleb etmeyeler. Zira ol kimesne ol yerin resm-i çiftin edâ eyler; yer sâhibine müte'allıkdır. Ne vechile kavl edüb ekdirirse ol vech üzere alur. Erbâb-ı tîmâra anın gibilerden nesne yoktur. Ve kimesnenin yeri olmayub ağalık yer sürer olsa, resm-i zemini ağasına vere.

15. Ve çift ve nîm çift yazılan kimesnelere sen iki veya üç veya dahi ziyâde çift ile zirâ'at edersin deyü ağaları tekrar resm-i çift taleb etmeye ki, resm-i çift arza bağlanmışdır; öküze bağlanmamışdır. Üzerine bağlanan yeri zirâ'at etdikden sonra her ne yerde rençberlik edüb zirâ'at eder olsa eyleye.

DER BEYÂN-I RESM-İ KIŞLAK-I AĞNÂM

16. *Resm-i kışlak* bağlanan yerlere hâricden bir süri koyun gelüb kışlasa, bir a'lâ koyun ala. Ve zaman-ı kışlak dahi i'tibâr zemherîredir. Zemherîrde kimin yerinde bulunsa, ol ola. Ve kendü toprağında oturan kimesnelerden alınmaya, hâricden gelenden alına.

Ve ba'zı tâife gayrı sancakda kışlar olsa, benüm sancağım adamısın deyü maktû' resm-i kışlak alınur imiş, hilâf-ı kanundur, alınmaya. Kışlağında zemherîrde her kanda bulunursa, ol ala. Ve süri dahi üç yüz koyundur.

1 **Harâc-güzâr**: Harâc-ı re's yani cizye veren gayr-i müslimlere denir.

DER BEYÂN-I RÛSÛM-I AĞNÂM

17. Re'âyâ tâifesine iki koyuna bir akçe *resm-i ağnâm* alınmak üzere kayd olundu ve *çobanbeğii*[1] alınma ref' olundu.

DER BEYÂN-I ZÛNBÛRE[2]

18. Her peteğe iki akçe alınmak üzere kayd olundu, ol minvâl üzere alına. Ve bir ra'iyyet peteği âhar sipahi toprağına iletse, nısfın sâhib-i arz ve nısfın sâhib-i ra'iyyet ala.

DER BEYÂN-I RESM-İ KIŞLAKÇIYÂN

19. Bir kimesne bir kimesnenin tîmârında kışlasa, altı akçe *resm-i kışlak* alalar. Ol dahi evlü olur ise altı akçe alına; mücerred olsa *resm-i dûd* üç akçe alınur. Ve kışlayan kimesne kışladuğı yerde zirâ'at eder olsa, resm-i zemin verüb resm-i kışlak vermeye. Ve kışlakçı olan kimesne dahi üç yıla dek resm-i kışlak verüb üç yıldan ziyâde olur ise, *resm-i bennâk* alına.

DER BEYÂN-I RESM-İ ÂSİYÂB

20. Tamam yıl döner âsiyâbdan altmış akçe *resm-i âsiyâb* ve altı ay dönerden otuz akçe resm-i âsiyâb bağlandı ve üç ay dönenden on beş akçe alına.

DER BEYÂN-I DEŞT-BÂNÎ

21. Bir kimesnenin davarı bir kimesnenin ekinine gerüb ziyân eylese, ziyânlığın tazmîn etdürdükden sonra davar sâhibine beş ağaç urub beş akçe cürmin alalar; ammâ maktû' etmeyeler.

DER BEYÂN-I IRGÂDİYYE-İ ŞEHİRLÛYÂN

---

1 **Çobanbeği** ana derler ki, her süri üçyüz koyun ola, üçyüz koyundan bir koyun alınur. Ve eğer üçyüzden nâkıs olursa, beş koyundan bir akçe alınur; Bağdâd ulusundan ve kurâda olan re'âyâ ulusundan. Tarifden de anlaşılacağı gibi, çobanbeği, resm-i ganemden farklıdır.

2 **Zunbûre**: Burada bal arısı manasını ifade etmektedir. Bu başlık altında öşr,i asel yani kovan hakkı düzenlenmektedir.

22. *Şehirlü tâifesin*den *ırgâdiyye* alınmak hilâf-ı kanun olmağın ref' olundu ve her hâneye on iki akçe resm-i bennâk ve mücerredlerine altışar akçe *resm-i mücerred* kayd olundu. Ve her hâneden ve her mücerredden subaşılar ikişer akçe alurlar imiş, hilâf-ı kanundur, alınmaya.

DER BEYÂN-I ŞAHNEGÎ

23. *Resm-i şahnegî* yirmi kilede bir kile alınurmış ve kurânın gallelerin ölçdükleri vakitde eğer sancakbeğlerinin subaşılarıdır ve eğer sipahilerdir, beş on at yemlerler imiş. Hâliyâ resm-i şahneğî hilâf-ı kanun olmağın ref' olundu. Ve köy ölçülünceye dek sipahinin bir atına yem ve adamına yemek vermek lâzımdır. Dahi ziyâde taleb etmeyeler. Ve yemek dahi ra'iyyet ne yerse ol dahi anı yiyüb bana şunı bunı getürün demeye[1].

DER BEYÂN-I ULUSHÂ-İ LİVÂ-İ MUSUL

24. Livâ-i mezkûrenin kadîmî *ulûsât*ından yüzde bir koyun zekât ve hâricden gelüb mütemekkin olan uluslardan dahi yüzde bir koyun zekât alurlar imiş. Yine ol minvâl üzere alına. Ve livâ-i mezbûreye hâric cem' etmeğe varan Hüdâvendigâr kulları ikişer akçeden ziyâde nesne alurlar imiş. Kanun üzere ikişer akçelerin alub dahi ziyâde nesne taleb etmeyeler.

DER BEYÂN-I CÂMÛSÎLER[2]

25. Bundan evvel her câmûsdan on yedi akçe alınurmış, ref' olundu. Feemmâ karye-i *Kâfir Zaman*'da ve karye-i *Ba'şika*'da olan camuslar ber vech-i maktû' kayd olmuşdur. Zikr olan iki karyelerden ber-vech-i maktû' üzere alub dahi ziyâ, de alınmaya. Ve sâir kurâlardan ki, beşden ve ondan dahi ziyâdece olmazsa, alınmaya. Zira resm-i bennâk bağlanmışdır[3].

26. Ve dahi bundan evvel yonddan ve inekden ve dişi merkebden ba'zı rüsûm alınurmış. Kanun-ı Osmanî'de bunlar olmayub hemân resm-i bennâk alına. Ve dişi

---

1 **Resm-i Şahnegî:** Selçuklu ve Memlûklüler gibi Osmanlı öncesi müslüman devletlerde şehrin zabt u rabtına ve özellikle de gece emniyetine nezâret eden görevliye şıhne veya halkın dilinde kullanılan şekliyle şahne denmektedir. İşte Osmanlı Devletindeki subaşıları karşılayan şahnelerin aldıkları ve maddede bahsedilen örfî vergiye resm-i şahnegî denmiştir (Krş. **Burhân-ı Kâtı' ve Kamus-ı Türkî**)

2 Kanunnâmelerde bu kelime yerine cemmâsân tabiri kullanılmaktadır.

3 **Ba'şika:** Bu köyün asıl ismi Ba'şîkâ şeklindedir ve Musul'un doğusunda kalan önemli köylerden biridir (Guy, **Buldân**, 118)

- **Kâfir Zaman:** Bir köy adıdır. Ancak Kanunnâme'de yanlış istinsâh edildiği kanaatindeyiz. Asıl ismini tesbit edemedik. İlerde bir maddede Bâhîzân olarak geçmektedir ve bunun doğru olması daha kuvvetle muhtemeldir.

koyundan dahi ba'zı rüsûm alınurmış. Hâliyâ *âdet-i ağnâm* bağlanmışdır; hemân âdet-i ağnâm alına.

DER BEYÂN-I BÂC-I UBÛR VE TAMGÂVÂT

27. Bir kelle nîl ubûr etse, kıymeti ikibin akçe olsa, altmış akçe alınurmış; eğer dört bin akçeye olsa yüz yirmi akçe alınurmış ki, yüzde üç akçe olur. Ve eğer satılursa anın zı'fı alınurmış ki, yüzde altı akçe olur.

28. Ve Yezdî ve eğer Kâşî akınişe yüki gelse, eğer yük açmayub geçüb gider olsa, her at yükünden ve katır yükünden üç yüz yetmiş beş Osmanî akçe alınur imiş ve satılur olsa yüzde altı akçe alınurmış. Ve Frengî ve Bursa akmişesi dahi bu üslûb üzere alınurmış. Ve çuka yüki ubûr etse, at ve katır yükünden iki yüz akçe alınurmış. Ve sâir kumaş satılsa, yüzde beş akçe alınurmış. Ve ketân yükinin at ve katır yüki ubûr etse, yine ol minvâl ozere alınurmış. Ve bu mezkûrâtda deve yüki ubûr etse, yine ol minvâl üzere alınurmış; at ve katır yükinün bir buçuğı alınurmış. Ve merkeb yüki ubûr etse, at ve katır yükinin nısfı alınurmış[1].

29. Ve harîr yüki ubûr etse, at ve katır yükinden üç yüz yetmiş beş akçe ve deve yükinden bir buçuk at yüki hesâbı üzere alınurmış ki, beş yüz elli beş akçe olur. Ve merkeb yüki ubûr etse, at ve katır yükinin nısfı alınurmış. Ve harîr satılur olsa, bir *batmanı*[2] ki, sekiz yüz dirhemdir, bir batmanda yedi Osmanî akçesi alınurmış. Ve rengîn elvân ibrişim ubûr etse, yüzde üç akçe *bâc* alınurmış ve satılsa yüzde altı akçe *tamga* alınurmış.

30. Ve şeker yüki ubûr etse, at ve katır yükinden yüz elli Osmanî akçesi ve deve yükinden iki yüz yirmi beş akçe ki, bir buçuk at yüki hesâbı üzere olur. Ve merkeb yükinden, at ve katır yükinin nısfı alınurmış.

31. Ve *Hısn-ı Keyf abâsı* ubûr etse, her abâyî başına yarım akçe bâc-ı ubûr alınurmış ve satılsa bir akçe ve bir pul alınurmış. Mardin ve Hısn-ı Keyf sûfından ubûr etes, her sûf başına yarım akçe bâc-ı ubûr alınurmış ve satılsa bir akçe ve bir pul alınurmış. Ve Mardin ve Hısn-ı Keyf sûfından ubûr etse, her sûf başına üç rubu' bâc alınurmış ve satılsa her sûfdan bir buçuk akçe alınurmış. Ve Mısır abâîsi ubûr etse, yüzde üç akçe bâc alınurmış ve satılsa yüzde altı akçe tamga alınurmış. Mardin muhayyeri[3] ubûr etse, her birinden bir akçe bâc alınurmış ve satılsa iki akçe tamga alınurmış.

32. Ve attâra müte'allık olan ıtrî kısmından at ve katır yükinden ubûr etse, yüz akçe ve merkeb yükinden anın nısfı ve deve yükinden yüz elli akçe alınurmış ve satılsa yüzde altı tamga alınurmış.

---

1 **Kâşî:** Aslında İran'ın Kâşân şehrinde yapılan bir çeşit sırlı ve renkli çini yahut buna benzeyen kumaşa denir.

2 **Batman:** Maddede tarif edildiğine göre, 1 Musul Batmanı=800 dirhem ağırlığındadır.

3 **Muhayyeri:** Bir çeşit kumaştır.

33. Ve kalay ve nişadır ve şerbet ve tunç ve bıçak ve polad ve tûtiyâ ve lâden ve bunlara nisbet ne kim vardır ubûr etse, kıymete dutılub yüzde üç akçe bâc alınurmış ve satılsa yüzde altı akçe tamga alınurmış. Ve Bulgarî ubûr etse, her dânesinden bir buçuk akçe bâc alınurmış ve satılsa her dânesinden üç akçe *tamga* alınurmış, yine ol minvâl üzere alına.

34. Ve demür ve sabun ve hınnâ ubûr etse, at ve katır yükinden yirmi beş akçe bâc alınurmış ve deve yükinden otuz yedi buçuk akçe alınurmış ve merkeb yükinden on iki buçuk akçe alınurmış ve satılsa yüzde altı akçe alınurmış. Ve na'l ve mıh ubûr etse, yüzde üç akçe *bâc* alınurmış ve satılsa yüzde altı akçe alınurmış.

35. Ve kebkeb ubûr etse, bir dânesinden üç rubu' bâc alınurmış ve satılsa bin dânesinden bir buçuk akçe tamga alınurmış. Fülfül ve zencebil ve ceviz ve karanfil ve darçin ve anzerût ubûr etse, kıymete dutulub yüzde üç akçe bâc-ı ubûr alınurmış ve satılsa yüzde altı akçe tamga alınurmış. Ve kalem gelse, at yükinden ki, her yük yirmi dört bin aded ola, elli akçe bâc-ı ubûr alınur imiş ve deve yükinden yetmiş beş akçe ve merkeb yükinden yirmi beş akçe alınur imiş ve satılsa yine bu üslûb üzere alınurmış. Ve Bağdad çinisi ubûr etse, kırk çinide bir çini alınurmış ve satılsa yirmi çinide bir çini alınurmış.

36. Ve bal ve yağ ve peynir ve şem' ve asel ve pekmez ve bâdem ve muz ve sumak ve nâr-denk ve koz ve muhalleb yemiş ve pirinç ve hurma ve bunlara nisbet ne kim vardır, ubûr etse, yüzde üç akçe bâc alınurmış ve satılsa yüzde altı akçe tamga alınurmış. ve bu mezkûrât kelek ile geldüği mahalde satılsa, ve eğer geçer olsa bâc alınmayub üyzde altı akçe *tamga* alınurmış. Ve çoğan ve nemek ubûr etse, yirmide bir akçe tamga ve satılsa kırkda bir akçe *tamga* alınur imiş.

37. Ve hâricden yaş yemiş gelüb satılsa, on dörtde bir akçe alınurmış. Ve şehre kavun ve karpuz gelür olsa, *bevvâbî*[1] deyü bir karpuz ve *kapandârî* bir karpuz ve *muhtesib* dahi bir mikdâr akçe alub ve *tamgacı* dahi on dörtde bir akçe alırmış. Ve *hakk-ı cerîb* deyü sancakbeğleri dahi iki evlek bostandan iki akçe alurmış. Bu cümle bid'at olduğı sebebden ref' olunub mtamgaya bağlanub kavun yükinden bir kavun ve karpuz yükinden bir karpuz tamga içün ta'yîn olundu. Ve bostânlardan öşr üzere behreleri sâhib-i arza ta'yîn olundu. Ve hıyâr ve ter'ûzî yükinden nesne alınmaya. Ve sebzevât kısmından yirmide bir tamga alına. Zira kuyudan öküz ile ve ırğad ile su çeküb zirâ'at ederler imiş, ol sebebden yirmide bir bağlandı.

38. Ve bundan evvel *Livâ-i Musul* köylerinden gelen zegrek ve nohud ve mercimek ve bakla ve lûbiye ve soğan ve zeytûn cinsinden on dörtde bir akçe tamga alınurmış. Ammâ sâhib-i arza behresin vermezler imiş. Hâliyâ sâhib-i arza bağlanub min ba'd Musul köylerinde bu bid'at alınmaya. Ve hâricden gelür olsa, kanun-ı kadîmleri üzere alına.

39. Ve livâ-i mezbûre kurâlarında penbe ile küncüden tamga alınurmış. Yine ol minvâl üzere mukarrer kılındı. Ve *Bâhizân* ve *Ba'şika* nâm karyeler kadîmden

1 **Bevvâbî:** Resm-i bevvâbî diye de geçer ve şehir kapıcısının aldığı resme denir.

penbe küncüden tamgasın vermezler imiş, anlardan dahi penbe ve küncü tamgası alına.

40. Ve her kelekden beş bağ odun alınurmış, yine ol minvâl üzere alınub dahi ziyâde alınmaya. Ve odun keleğinden gayrı kelekden on beş akçe alınurmış, yine ol minvâl üzere mukarrer kılındı.

41. Ve hâricden gelüb geçen camusun hâm gönünden ubûr etse, camus gönünden bir buçuk akçe alınurmış ve satılsa yine ol minvâl üzere alına. Ve dibâğat olmuş gön ve sahtiyân hâricden gelüb satılsa, yeti akçede bir akçe alınurmış. Hâliyâ yüzde beş akçe kayd olundu. Ve hâricden gelen yünden ve kıldan onda bir alınurmış; hâliyâ yüzde beş akçe alınmak üzere kayd olundu.

DER BEYÂN-I BÂZÂR-I ESTER VE ESB VE DEVÂBB[1]

42. Sâbıkan yüzde beş akçe alandan alınurmış; hâliyâ yüzde beş akçe, nısfın alandan ve nısfın satandan alına.

DER BEYÂN-I KAPANDÂRÎ[2]

43. Nîl ubûr etse, her kellesinden iki akçe *kapandârî* alınurmış ve satılsa dört akçe kapandârî alınurmış. Nîlden alınmak hilâf-ı kanundur, alınmaya. Zira kapana urulmaz. Ve ıtrî yükünden altı akçe ve bir rubu‘ alınurmış; hâliyâ bid‘at olmağın ref‘ olundu. Ve kapana gelüb satılan ecnâsdan at ve katır yükünden her cinsden iki yüz dirhem alınurmış ve deve yükinden üç yüz doksan dirhem alınurmış ve merkeb yükinden yüz dirhem alınurmış; yine ol minvâl üzere mukarrer kılındı.

DER BEYÂN-I BÂC-I SEFÎNE

44. Sumak ve bal ve yağ ve peynir ve bâdem ve sâir bunlara nisbet fevâkih kısmından at ve katır ve merkeb yükünden bir akçe ve mankur alınurmış. Bir mankurı gemi harcı içün ve bir mankurı mellâh alurmış ve iki mankurı şahnedâr alub mâ‘adâsı mîrî içün alınub kavun ve karpuzdan nesne alınamaz imiş. Ve galleden at ve katır yükünden üç rubu‘ ki, altı mankur olur ve merkeb yükünden buçuk akçe alınurmış. Ve Şarâbın at ve katır yükünden üç rubu‘ alınurmış. Ve penbenin at ve katır ve merkeb yükünden dokuz mankur alınurmış ki, bir akçe ve bir mankur olur, ol alına. Ve yemiş yükin açarlar imiş, açmayub hâkim olan men‘ eyleye.

45. Ve ba‘zı ağnâm ki, cânib-i şarkîden kassâb koyun getürüb sudan gemi ile ubûr eder olsa, koyun başına rubu‘ akçe vermek kanun olub zikr olan rubu‘ akçenın sülüsin gemi melllâhlarının ve sülüsânı tamga içün alınurmış. Hâliyâ

1 Başlık, "*Katır, at ve diğer hayvanlar bazarı*" manasını taşımaktadır.

2 **Kapandarî:** Kapan resmi manasını ifade etmektedir.

tamga-i ağnâm içün iki akçe, biri satandan ve biri alandan, takdir olunmuşdur. Bu sülüsânı mahsûb edüb ol bir akçeden aşağa varsa.

DER BEYÂN-I ASESİYYE

46. Şol *dükkân* ki, demür kilid ile kilidlenüb *ases* bekler imiş, her dükkândan ayda bir akaç alına. Ve her kız oğlandan asesî deyü beş akçe alınurmış, hilâf-ı kanundur, alınmaya. Ve asesler akşam vaktinde suçsuz kimesneden beş akçe alınurmış; bî-günâh dutulan kimesneden nesne alınmaya ki, hilâf-ı kanundur. Ve suçlu dutulan kimesnelerden beğliğe cerîme alınsa, beğliğe alınan akçeden dutan ases öşrin ala, dutulandan alınmaya. Ammâ yatsu namazından sonra ışıksuz geçen dutulub teftîş olmak vardır.

DER BEYÂN-I KASSÂRÎ Kİ GÂZÛRLUKDUR[1]

47. Bundan evvel bir kaftan bezinden altı mankur alınub bir mankur ve sülüs beğliğe olub mâ'adâsı kendünin ücreti imiş. Hâliyâ beğliğe alınan bir mankur ve sülüs bid'at olmağın ref' olundu. Ve *Ba'le-Beğî*'den bir akçe ve altı mankur alınurmış; üç mankur beğliğe ve mâ'adâsı kendünün ücreti imiş. Ve dülbendden bir buçuk akçe alınurmış; üç mankurı beğlik içün ve mâ'adâsı kendü ücreti içün alınurmış. Hâliyâ beğlige alınan üç mankur bid'at olmağın ref' olundu.

DER BEYÂN-I TAMGÂ-İ SİYÂH

48. Bir top Ba'le-bekî'den bir buçuk akçe *tamgâ-i siyâh* ve dokuz mankur *simsârî* alınurmış; yine ol minvâl üzere mukarrer kılındı. Ve her dülbendden bir akçe tamga alınur; dellâl ile satılmağın simsârî alınmaz. Ve sâir ince bez ve rengîn gelüb satılur olsa, yirmide bir akçe alına. İplik kuşak ki, *çârkezî* ola, çâr-kezîsinden bir mankur ve kuşağından ki, on on iki ağaç ola, iki mankur alına. Ve ibrişim çâr-kezîsinden anın zı'fı alına. Ve kurs-ı bakır ubûr etse, yirmi iki akçe yarım alınurmış, satılsa kırk beş akçe tamga alınurmış. Ve bakır avandanlığı ubûr etse, at ve katır yükünden kırkda bir akçe alına ve satılsa yirmide bir akçe alına. Ve deve yükünden eğer satılsa ve eğer ubûr etse bir buçuk at hesâbınca alına ve merkeb yükünden at ve katır yükünün nısfı alına. Ve sakat ve köhne bakırdan kırkda bir akçe tamga verürler imiş ve ubûrda seksende bir akçe alınurmış. Ve tiftik satılsa, yirmide bir ubûr etse kırkda bir akçe alına.

49. Ve bundan evvel *dekkâkiyye* deyü her Ba'le-bekî'den dokuz mankur alınurmış, eyle alınmaya ve üç mankur beğlik imiş ve altısı *ücret-i dekkâkiyye* imiş;

---

1 **Kassâr**: Bez ağartıcı ve çırpıcı demektir ki, Farsçası gâzûr şeklindedir. Bu hizmet karşılığında alınan ücrete de kassârî veya gazurluk dendiğini maddeden öğreniyoruz (**Burhân-ı Kâtı'**, ilgili madde).

eyle alınmaya. Ve zikr olan üç mankur ki, beğlik imiş, bid'at olmağın ref' olundu. Ammâ altı mankur ki, *ücret-i dekkâk*dır, anı dekkâk ala[1].

DER BEYÂN-I BÂZÂR-I RİŞTE[2]

50. Evvel *iplik bâzârı*nda yoğun iplikden nesne alınmaz imiş, yine alınmaya. Ve ince iplik ki, Ba'le-bekî ve dülbend içün imiş, her şâh-rûhîden ki, dört buçuk Osmanî akçesidır, bir mankur alınurmış, yine ol minvâl üzere mukarrer kılındı. Ve yoğun dutulan iplikdir ki, nügisi üç dört ve beşakçeye satılur olsa, andan nesne alınmaz imiş. Ve beşden tecâvüz edüb dahi ziyâdeye satılur olsa, inceden addolunub dört buçuk akçeden bir mankur alınurmış, yine öyle alına. Ve *cullâh kuyusu*ndan ayda iki akçe alınurmış, hilâf-ı kanun olmağın ref' olundu[3].

DER BEYÂN-I İHTİSÂB

51. Bu husûsda dahi ziyâde bid'atler olur imiş. Hâliyâ Kanun-ı Osmanî üzere eksük satandan dirhem başına bir akçe *cerîme* alınub ve yılda nice def'a ma'rifet-i kadı ile *narh* verilürse, *narhcelik* alınub ziyâde nesne alınmaya. Ve dirhem başına birer akçe alınan dahi dirhem ile satılandandır; az kıymetlü nesnelerden değildir; bir mikdâr kıymetine göre alına.

DER BEYÂN-I MEYHÂNE

52. Bir yük şarâbdan bir bardak subaşı alub ve dürlü dürlü bid'atlar alınur imiş, alınmaya. Meyhâneye gelen şarâbı meyhâneci her niçeye alursa, ol kadar ziyâdeye sata.

DER BEYÂN-I CERÂİM[4]

53. Ra'iyyet kimin ise cerîmeyi ol alur. Şehirlerde oldu deyü sancakbeği dahl etmeye. Erbâb-ı tîmâra nısf-ı cerîme-i re'âyâ bağlanmışdır ve nısf-ı âharı sancakbeğine bağlanmışdır. Ve serbest olan tîmârlarun nısf-ı âharîsine dahi dahl etmeyeler ki, ze'âmete tamam bağlanmışdır. Meğer siyâsete müstahak olmuş ola, anlar

---

1 **Dekkâk**: Uncu veya unkapanı yetkilisi demektir. Dekkâkiyye de bunun aldığı resme denir.

2 **Rişte**: İplik demektir ve bu maddede iplik bazarı resimleri düzenlenmektedir.

3 **Şahrûhî**: Maddede de belirtildiği üzere 4,5 Osmanlı akçesi değerindeki bir para birimidir. Timur'un oğlu Şah Ruh'a nisbet olunmaktadır.

4 **Cerâim**: Cerîme yani ta'zir bil-mal da denilen para cezaları manasını ifade etmektedir ve bu manada cerîmenin çoğuludur.

gibilere siyâset etmek sancakbeğine müte'allıkdır. Ve sancak beği dahi siyâset lâzım olanları âhar yere alub getmeyüb günâhına göre *siyâset* anda eyleye. Ve *siyâset bedeli* akçe alınmaya ve siyâset olandan cerîme alınmaya.

54. Ve bir kimesne kan eylese[1], ganî olsa dörtyüz akçe ve evsat'ül-hâl o olsa üçyüz ve ednâ olsa ikiyüz akçe cerîme alına. Ve göz çıkarandan ve el düşürenden bu i'tibâr üzere ganîden ikiyüz ve evsat'ül-hâl olandan yüz elli ve ednâdan yüz akçe alına. Ve ok ve kılıç ve hançer ve *gönder*[2] ve bıçak ve bunlarun emsâli *âlât-ı harb* yarasından bu i'tibâr üzere yüz elli ve yüz seksen akçe alına; fukarâ ile ağniyâdan beraber alınmaya. Ve bunun gibilere hâllü hâline ve günâhına göre siyâset olmak dahi vardır; siyâset olsa nesne alınmaya. Ve diş çıkarandan a'lâ ve evsat ve ednâ i'tibârınca yüz akçe ve seksen ve elli akçe alına; siyâset yokdur. Ve baş yarub kan çıkarandan otuz akçe ve kara bereden yirmi akçe alına.

55. Ve uğrıdan ve harâmîden cerîme alınmayub günâhına göre siyâset oluna. Meğer etdüği günâh cüz'î ola; ana göre cerîme alına.

56. Erbâb-ı tîmârdan ve ahâli-i berâtdan cerîme alınmak hilâf-ı kanundur, alınmaya. Anlarun cerîmeleri te'dîb ve gûşmâldir[3]. Ve günahları ziyâde olsa mansıbları alınmakdır. Eyle oluna. Ve eğer ber-mûceb-i şer' vel-örf siyâset olacak ahvâl olursa, ba'del-arz oluna. Ve zinâ edenden ergen olursa bu i'tibâr üzere iki yüz ve yüz elli ve yüz akçe alına.

DER BEYÂN-I CİZYE-İ GEBRÂN[4]

57. Livâ-i Mezbûrenin cizyesi Kanun-ı padişahîye muhâlif ba'zı keferenin harâcları otuzar ve otuz beşer ve kırkar ve kırk beşer ve ellişer ve altmışar akçe alınmağla re'âyâ mâbeyninde ihtilâf-ı kesîr olduğı ecilden arz-ı şekvâ eylediler ki; fukarâmızun harâcı ziyâde ve ağniyâmızun harâcı noksân üzere alınmağla bize fakr u fâka târî olub ahvâlimiz mükedder olmuşdur dedikleri ecilden Defter-i Cedîd-i Hâkâniye kanun-ı padişahî üzere her nefere kırk altışar akçe vaz' olunub min ba'd adâlet üzere cem' olunub kimesneye zulm ve te'addî eylemeyeler[5].

58. Ve *harâcçı*lar mâl-ı mîrîyi cem' etdiklerinden sonra kendüler içün harâcgüzâr kefereden ve tıfl-ı nâ-bâliğ[6] oğlanlardan mübâlağa akçe alub ve nice

---

1 **Kan eylemek**: Adam öldürmek.

2 **Gönder**: Mızrak demektir.

3 Burada İslâm Hukukundaki ta'zirin insanlara göre ve hâkimin takdir hakkı çerçevesinde farklı olabileceğine dâir şer'î hüküm, kanun maddesi haline getirilmiş bulunmaktadır. Gerçek berât sâhibi şahsiyetlerin ve sipahilerin ta'zirleri, sadece te'dîb ve kulak çekme dahi olabilir. Gûş-mâl, kulak çekmek demektir. Gerçekten,

4 Bu başlık altında gayr-ı müslimlerden alınan cizye vergisi tanzim olunmaktadır.

5 Bu ve devamı maddelerde sevk edilen cizye ile ilgili hükümler de, İslâm Hukukunun konuyla alakalı vaz' etmiyş olduğu şer'î hükümlere uygunluk arzetmektedir. Bilindiği gibi cizye, harâc-ı re's diye de anılır.

6 **Tıfl-ı nâ bâliğ:** Bülûğa ermemiş küçükler manasını taşımaktadır.

rûzigârdan mürd olmuş keferenin harâcın mevcûdînden almağla nice karyeler harâb olub perâkende olmuşlardır. Bu husûs pâye-i serîr-i a'lâya arz olundukda min ba'd kanun-ı padişahîden tecâvüz eylemeyüb mîrî içün harâcları cem' olundukdan sonra harâcçılar kendüler içün birer pâre alub bir akçesin emîni ve bir akçesin kâtibi mutasarrıf ola ve bundan gayrı bir akçe ve bir habbe almayalar. Eğer alurlar ise, hâkim'ül-vakt olanlar men' eyleyeler. Men' ile memnû' olmayanları yazub Dergâh-ı Mu'allâya arz eyleyeler.

59. Ve ba'zı kadılar dahi *imzâ akçesi*[1] deyü *harâcçı*lardan mübâlağa mal alurlar imiş. Kanun-ı padişahîye muhâlif olmağın ref' olundu ki, min ba'd imzâ akçesi harâcçılardan nesne almayalar deyü ferman olundu.

---

1 **İmzâ Akçesi:** Kısâs ve had cezâlarını icrâ ettirmek demek olan imzây-ı kazâ karşılığında kâdîlerin aldıkları bir çeşit bid'attır ki, maddede yasaklanmaktadır.

Musul Sancağı Kanunnâmesi, BOA.TTD. No: 195 (227), sh. 1-14

رسائل حمد وثنا وكتايب محامد ودعا كه از قلم دفترداران خبير وزبان قلم زبان دبير
از احصاء آن قاصر باشد كه لا احصي ثناء عليك انت كما اثنيت على نفسك نثار بارگاه
پادشاه پادشاهان عالمپناه عز شانه تعالى شأنه ومفصل مفردات جواهر صلا
صلوات ناميات ومجمل غرر لآلى يواقيت تحيات ساميات كه صحف لطايف جلوه دولت انشا
ومستوفى عوارض كتاب استيفا از انتظام آن در سلك تحرير وبيان عاجز بود
تحفهٔ درگاه صلاة وسيدهٔ بارگاه سرور دفتر انبيا واوليا اعني حضرت محمد المصطفى
وآله وصحبه ما دامت الارض والسماء وبعد غرض از تحرير سطور مفصل محصولات
رعاياى لواء موصل وعينا حماهما الله عن الآفات والبلاد مشتمل بر تحقيق وتفتيش
خواص پادشاه عالمپناه وخاصهاء امراء الويه وزعامات وسپاهيان وغير ذلك حسب الامر
المطاع والازم الاتباع الصادر من الحضرة العلية العالية السلطانية والسدة السمية
الخاقانية المؤيد من الملك المنان الموفق بتوفيق الله السبحان خليفة رسول الله
الغازى في سبيل الله السلطان بن السلطان سلطان سليمان خان بن سلطان سليم خان بن سلطان بايزيد خان
خلد الله ملكه وسلطانه وافاض على العالمين بره واحسانه بقلم اضعف عباد الله بنده كمينه
وذرهٔ احقر حيدر بن على الدفترى صورت تحرير وتقرير يافته تحريرا في رابع عشر
شهر ذي القعدة لسنة ست واربعين وتسعمائة

[illegible]

Musul Sancağı Kanunnâmesi, BOA.TTD. No: 195 (227), sh. 1-14

Musul Sancağı Kanunnâmesi, BOA.TTD. No: 195 (227), sh. 1-14

١٠ [illegible]

١١ [illegible]

١٢ [illegible]

١٣ [illegible]

١٤ [illegible]

١٥ [illegible]

١٦ [illegible]

١٧ [illegible]

١٨ [illegible]

١٩ [illegible]

٢٠ [illegible]

٢١ [illegible]

٢٢ [illegible]

٢٣ [illegible]

Musul Sancağı Kanunnâmesi, BOA.TTD. No: 195 (227), sh. 1-14

Musul Sancağı Kanunnâmesi, BOA.TTD. No: 195 (227), sh. 1-14

٤٣ [illegible]

٤٤ [illegible]

٤٥ [illegible]

٤٦ [illegible]

٤٧ [illegible]

٤٨ [illegible]

٤٩ [illegible]

٥٠ [illegible]

٥١ [illegible]

Musul Sancağı Kanunnâmesi, BOA.TTD. No: 195 (227), sh. 1-14

٥٢ [illegible]

٥٣ [illegible]

٥٤ [illegible]

٥٥ [illegible]

٥٦ [illegible]

٥٧ [illegible]

٥٨ [illegible]

٥٩ [illegible]

III- 965/1558 TARİHLİ MUSUL SANCAĞI KANUNNÂMESİ (66)

Bu Kanunnâme, bazı maddeler ve cümleler dışında, bir öncekinin tekrarı ve genişletilmiş ve bazan da kısaltılmış şeklidir.

KANUNNÂME-İ LİVÂ-İ MUSUL

DER BEYÂN-I BÂZÂR-I ESB VE ESTER VE DEVÂBB

1. Bu mezkûrât satılsa, sâbıkan yüzde beş akçe alınurımış. Defter-i atîkde nısfı ref' olunub iki yüzde beş akçe kayd olunmağın defter-i cedîde dahi iki yüzde beş akçe *bâc* kayd olundu; nısfı alandan ve nısfı satandan alınub ziyâde alınmaya.

DER BEYÂN-I KAPANDÂRÎ

2. Kapana gelüb satılan ecnâsdan her cinsden at ve katır yükünden ikiyüz dirhem alınub ve deve yükünden üçyüz doksan dirhem alınurımış ve merkeb yükünden yüz dirhem alınurmış. Gerü olı-geldüği üzere ibkâ olundu. Ve nîl ubûr etse ve ıtrî yüki ubûr etse, defter-i atîkde *resm-i kapanî* merfû' kayd olunmağın defter-i cedîde dahi merfû' kayd olundu.

DER BEYÂN-I BÂC-I SEFÎNE

3. Sumak ve bal ve yağ ve peynir ve bâdem ve sâir bunlara nisbet fevâkih kısmından at ve katır ve merkeb yükünden dokuz mankur alınurımış ki, bir akçe bir mankur olurmuş ki, alınan dokuz mankurun bir mankurı gemi harcı içün ve bir mankurı gemiciler içün ve iki mankurı *şahnedârlık* alınub mâ'adâsı mîrî içün alınur. Ve kavun ve karpuz geçse nesne alınmaz. Ve galleden at ve katır yükünden altı mankur alınur ve merkeb yükünden dört mankur alınur. Ve şarabın at ve katır ve merkeb yükünden altı mankur alınur. Ve benbenin at ve katır ve merkeb yükünden dokuz mankur alınur.

4. Ve kassâblar şarkî cânibinden koyun getürüb gemi ile ubûr eder olsa, koyun başına rubu' akçe vermek kanun olub ve zikr olan rubu' akçenın sülüsi gemicilerin ve sülüsânı *tamga* içün alınub ba'dehû her koyun başına bir akçe alınmalu oldukda bu sülüsânı hesâb edüb kusûrın alırlar imiş ki, cümle bir koyuna bir akçe olur. Gerü vech-i meşrûh üzere almiub ziyâde alınmaya.

DER BEYÂN-I ASESİYYE

5. Şol dükkân ki, demür kilid ile kilidlenüb *ases* bekleye, dükkândan ayda birer akçe alına. Ve mahallâtda olan dükkân ve dezgâhlardan ki, ases beklemeye, anlardan resm-i asesiyye alınmaz. Ve gece ile dutulan sarhoşdan ve hırsuzdan ki, asesler dutmuş ola, subaşılar ne mikdâr cerîme alursa öşrin asese vereler. Gündüzin vâki' olan cerâimde asesin medhali yokdur.

DER BEYÂN-I TAMGÂ-İ SİYÂH

6. Bir top Ba'le-bekî'den bir buçuk akçe *tamgâ-i siyâh* ve dokuz mankur *simsârî* almurmış. Gerü olı-geldüği üzere mukarrer kılındı. Ve her dülbendden bir akçe tamga alınub *simsâriyye* alınmaz. Ve sâir ince rengîn bez gelüb satılur olsa, yirmi akçede bir akçe alınur. Ve *çar-kezî* iplik kuşakdan bir mankur alınur. Ve şol kuşak ki, on iki zirâ' ola, iki mankur alınur. Ve ibrişim çar-kezîsinden anın zı'fı alınur. Ve kurs-ı bakır ubûr etse, yirmi iki buçuk akçe alınur ve sattılsa kırk beş akçe alınur. Ve bakır avadanlık ubûr etse, at ve katır yükünden kırk akçe alınur ve satılsa yirmi akçede bir akçe alınur ve merkeb yükünden at ve katır yükünün nısfı alınur ve deve yükünden bir buçuk at hesâbınca alınur. Ve sakat ve köhne bakır yükü ubûr etse; seksende biri tamga alınur ve saılsa kırkda biri alınur. Ve tiftik satılsa yirmide bir ve ubûr etse kırkda bir alınur.

7. Ve bundan evvel *dekkâkıyye* deyü her Ba'le-bekî'den dokuz mankur alınurmış; üç mankurı mîrî içün ve altı markurı *ücret-i dekkâkıyye* deyü alınub mîrî içün alınan üç mankur bid'at olmağın defter-i atîkde ref' olunmuşdur; gerü alınmaya.

DER BEYÂN-I BÂZÂR-I RİŞTE

8. Bazara gelen iplik ki, yoğun olub nügisi beş akçeden eksüğe satıla, ol makûleden resm alınmaz imiş, gerü alınmaya. Ve *nügi*si beş akçeye ve beş akçeden ziyâdeye satılandan dört buçuk akçede bir mankur alına-gelmeğin ola-geldüği üzere ibkâ olundu.

DER BEYÂN-I KASSÂRÎ

9. Bundan evvel *gâzûr*lar, bir kaftan bezinden altı mankur alınurmış; bir mankur sülüs beğlik içün mâ'adâsı kendü ücreti içün. Defter-i atîkde mîrî içün alınan bir mankur ve sülüs bid'at olmağın ref' olunmuş. Ve Ba'le-bekî'den bir akçe ve altı mankur alınub üç mankurı mîrî içün, mâ'adâsı kendü ücreti içün ve her dül-

bendden bir buçuk akçe alınurmış; üç mankurı mîrî içün, mâ'adâsı kendü ücreti içün. Defter-i atîkde mîrî içün alınanlar bid'atdir deyü ref' olunmağın defter-i cedîde dahi merfû' kayd olundu.

DER BEYÂN-I BÂC-I UBÛR VE TAMGÂVÂT

10. Bir kelle nîl ubûr etse, iki bin akçeye olsa altmış akçe *bâc-ı ubûr* alınur ve dört bin akçeye olsa yüz yirmi akçe alınur ki, yüzde üç akçe olur ve satılsa anın za'fı alınur ki, yüzde altı akçe olur.

11. Ve Yezdî ve Kâşî akmişe yüki gelse, eğer yük açmayub geçüb gider olsa, at ve katır yükünden üç yüz yetmiş beş akçe alınur ve satılsa yüzde altı akçe alınur. Ve Frengî ve Bursa akmişesi ubûr etse ve satılsa bu uslûb üzere alınur. Ve çuka yüki ubûr etse at ve katır yükünden iki yüz akçe alınur. Ve sâir akmişe çeşidi ubûr etse yüzde üç akçe ve satılsa yüzde beş akçe alınur. Ve ketan yükünden dahi kezâlik alınur. Ve bu mezkûrâtın deve yüki ubûr tse, at ve katır bir buçuk alınur ve merkeb yüki olsa, at ve katır yükünn nısfı alınur.

12. Ve harir yüki ubûr etse, Yezdî akmişe gibi alınur ve satılsa bir batman ki, sekiz yüz dirhemdir, yedi akçe alınur. Ve rengîn ibrişim ubûr etse, yüzde üç akçe bâc alınur ve satılsa yüzde altı akçe tamga alınur.

13. Ve şeker yüki ubûr etse at ve katır yükünden yüz elli akçe ve deve yükünden iki yüz yirmi beş akçe ve merkeb yükünden yetmiş beş akçe bâc alınur.

14. Ve Hısn-ı Keyf abâsı ubûr etse, her abâyîden yarım akçe ve satılsa bir akçe ve bir pul alınur. Ve Mısır abâsı ubûr etse yüzde üç akçe alınur ve satılsa yüzde altı akçe tamga alınur. Ve Hısn-ı Keyf ve Mardin sûfı ubûr etse her sûf başına üç rubu' akçe bâc alınur ve satılsa bir buçuk akçe tamga alınur. Ve Mardin muhayyeri ubûr etse her birinden bir akçe bâc alınur ve satılsa iki akçe tamga alınur.

15. Ve attâra müte'allık itrîye kısmının at ve katır yükünden ubûr etse yüz akçe ve deve yükünden yüz elli akçe ve merkeb yükünden elli akçe bâc alınur ve satılsa yüzde altı akçe tamga alınur.

16. Ve kalay ve nişadır ve bıçak ve polad ve tûtiyâ ve lâden ve bunlara nisbet ne kim vardır ubûr etse, kıymete dutulub yüzde üç akçe ve satılsa yüzde altı akç tamga alınur.

17. Ve demür ve sabun ve hınnâ ubûr etse at ve katır yükünden yirmi beş akçe ve deve yükünden otuz yedi buçuk akçe ve merkeb yükünden on iki buçuk akçe alınur ve satılsa yüzde yedi akçe alınur. Ve na'l ve mıh ubûr etse yüzd eüç akçe alınur ve satılsa yüzde altı akçe tamga alınur.

18. Ve fülfül ve zencefil ve karanfil ve darçin ve muz yüki ubûr etse kıymete dutub yüzde üç akçe alınur ve satılsa yüzde altı akçe tamga alınur. Ve kalem gelse at ve katır yüki yirmi dört bin aded olur elli akçe bâc alınur ve deve yükünden yetmiş beş akçe ve merkeb yükünden yirmi beş akçe alınur. Ve Bağdad çinisi ubûr etse kırk çinede bir çini alınur ve satılsa yirmi çinede bir çini alınur.

19. Ve yağ ve bal ve peynir ve şem'-i asel ve pekınez ve bâdem ve sumınâk ve fınduk ve koz ve pirinç ve hurma ve bunlara nisbet ne kim vardır ubûr etse, yüzde üç akçe ve satılsa yüzde altı akçe alınur. Ve bu mezkûrîn kelek ile gelse eğer satılur ve eğer ubûr eder bâc alınmayub yüzde altı akçe tamga alınur. Ve soğan ve nemek ubûr etse yirmide bir ve satılsa kırkda bir alınur.

20. Ve kavun ve karpuz yükünden bir karpuz veyahud bir kavun tamga alınur ve hâricden yaş yemiş gelüb satılsa on dört akçede bir akçe alınur. Ve hıyâr ve acûr yükünden nesne alınmaz. Ve sebzevâtdan yirmi akçede bir akçe tamga alınur. VÖe odun keleğinden gayrı kelekden on beş akçe alınur.

21. Ve Musul köylerinden gelen zegrek ve nohud ve mercimek ve bakla ve lûbiye ve soğan ve zeytûn cinsinden mukaddemâ on dört akçede bir akçe tamga alınurmış. Defter-i atîkde ref' olmağın defter-i cedîde dahi merfû' kayd olundu. Min ba'd Musul köylerinden bu bid'atler alınmaya. Ve hâricden gelür olsa kanun-ı kadîmleri üzere alına.

22. Ve hâm camus gönü ubûr etse her gönden bir buçuk akçe alınur. Ve dibâğat olmuş gön ve sahtiyân hâricden gelüb satılsa yüzde beş akçe tamga alınub ziyâde alınmaya. Ve hâricden gelen yünden ve kıldan yüzde beş akçe tamga alınub ziyâde alınmaya. Ve Bulgarî ubûr etse her veznesinden bir buçuk akçe ve satılsa her veznesinden üç akçe tamga alınur. Bu mezkûrâtdan kadîmden vech-i meşrûh üzere bâc ve tamga alınu gelüb ve defter-i atîkde dahi bu minvâl üzere mukayyed olmağın defter-i cedîde dahi olı-geldüği üzere ibkâ olundu.

DER BEYÂN-I İHTİSÂB

23. Nefs-i Musul'da *muhtesib* olan nice dürlü bid'atlar eyleyüb fukarâya fevk'al-hadd zulm ve te'addî eylermiş. Hâliyâ vâki' olan bid'atları ref' olunub Kanun-ı Osmanî üzere yazıldı ki; kıymetdâr olub dirhem ile satılan metâ'dan eksük satandan dirhem başına bir akçe cerîme alına. Ve her sâlda ma'rifet-i kâdı ile nice def'a *narh* verilürse bir mikdâr *narhcelik* alınub ziyâde nesne alınmaya. Ve dirhem ile satılmayub az kıymetlüden hâline göre bir mikdâr cerîme alına.

24. Ve *ekmekçi*lerün ve *aşçı*larun kabın ve kacağın temiz dutmayanlardan hâllerine göre birer mikdâr cerîmeleri alınur.

Musul Sancağı Kanunnâmesi, BOA.TTD. No:308 (678), sh.1-9

الحمد لله الذي رقم مفصلات دفاتر الايام بارقام النظام وزين
اجمالات صحايف الاعوام باقلام الانتظام والصلوة والسلام
على نبينا ورسولنا وسندنا محمد المصطفى سيد الانام وعلى آله
العظام واصحابه الكرام الى قيام الساعة وساعة القيام
اما بعد غرض از تنميق اين سطور وتنسيق اين تحرير آنست كه اين
مشيت سبحانى مقرر پادشاه هفت كشور وعتبه عليه عهد السلطنه
شهنشاه بحر وبر اعظم سلاطين روى زمين ظل الله تعالى في الارضين
سالب اساليب الظلم والبدعة عن وجه الارض القايم بالعدل والسنة
والغزو الغازي في سبيل الله المجاهد لوجه الله المستغنى ذاته
وصفاته عن التوصيف والبيان السلطان ابن السلطان الحي تسعه جد
من آل عثمان ابو المغازي حضرت سلطان سليمان خان غازي طال
بقاه ونال ما شاء امر جليل القدري مشتمل بكتابت ولايت موصل
بدين ضعيف عباد شرف نفاذ يافت امتثالا لامر الشريف السلطاني
و تمثلا لحكم المنيف الخاقاني كافه محصولات شرعيه وعادته عاديه
عرفيه اين لوا مفصلا ومجملا بمعرفت اين احقر الورى مير لواء
كيخسرو الذي الفقير نفرو قطميره تحرير پذيرفت والله الموفق
الى سبيل الرشاد وهو ولى الاجابة في نيل المراد
تحريرا في غرة شهر رجب المرجب من شهور سنه خمس وستين وتسعمايه

[illegible]

٢ [illegible]

٣ [illegible]

١ [illegible]

٤ [illegible]

٥ [illegible]

٦ [illegible]

٧ [illegible]

Musul Sancağı Kanunnâmesi, BOA.TTD. No: 308 (678), sh.1-9

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BASRA EYÂLETİ KANUNNÂMELERİ

§. 1- BASRÂ VİLÂYETİ KANUNNÂMELERİ (67)

I- NÜSHALARI VE HUKUKÎ TAHLİLİ

Basra, Osmanlı toprakları arasına 945/1538 tarihinde girmiştir. 1538 tarihinden itibâren Basra'da basılan paralarda Kanunî'nin ismi görülmektedir. Her ne kadar bu tarihden dört yıl önce Kanunî Sultan Süleyman'ın Bağdad'ı fethi münâsebetiyle Basra hâkimi *Meğâmis oğlu Râşid* gelerek Padişah'a itâ'at etmişse de, idare-i vilâyet kendisine bırakılmıştır. *Emir Râşid* 953/1546 yılına kadar bu itâ'atini sürdürmüş ise de, bu tarihde isyân etmesi üzerine *Ayâs Paşa* tarafından te'dip edilerek isyân bastırılmıştır. İran ile akdedilen 1555 tarihli Amasya muahedesi ile Basra, hukuken Osmanlı Devletine bağlanmıştır. Ancak daha sonra da isyânlar devam etmiş ise de, Osmanlı Devletine bağlılığı devam ede-gelmiştir[1].

Basra, çevresiyle beraber, ilk feth edildiği yıldan i'tibâren bir eyâlet olarak idâre edilmiştir. Ancak sefer sırasında *Basra Beğlerbeğileri* hep Bağdad Beğlerbeğilerinin komutasına verildikleri, ba'zan da her iki beğlerbeğilik görevlerinin aynı şahsın uhdesine bırakıldığı görülmektedir. Mesela Ayas Paşa, 953 tarihindeki isyanı bastırdıkdan sonra Bağdad ve Basra eyâletleri onun uhdesine verilmiştir. 1079 tarihine kadar Basra Eyâletinin ocaklık veya mülkiyet şeklinde verildiğini görüyoruz. Basra Eyâletinin ilk beğlerbeğisi olarak, 958/1551 yılında beğlerbeği olduğunu Kanunun 59. maddesinden öğrendiğimiz Kubad Paşa'dır[2].

Basra'nın, tesbitlerimize göre, ilk tahriri, 959/1552'de tamamlanmıştır. Yapılan bu tahrire göre Basra Eyâletinin Livâları şunlardır: *Basra* (*Paşa Livâsı*, *Şimâl*, *Cenûb* ve *Aşşâr* nâhiyeleri bu sancağa bağlıdır), *Ğarrâf*, *Zekiyye*, *Kurna*, *Şereş*, *Sadr-ı Süveyb*, *Muharrerî*, *Kapan* ve *Latîf* Sancakları[3]. Kanunî devrinde hazırlandığı bilinen bir Ruus defterinde ise, Basra Eyâletinin sancakları arasında, *Basra*, *Vâsıt*, *Garrâf*, *Kapan*, *Sadr-ı Suveyb*, *Muharrerî* ve *Ebu Garba* (?) isimli sancaklar yer almaktadır[4].

BOA. TTD. 282 (254) nolu ve 959/1552 tarihli tapu defterinde yer alan kanunnâme bütün Basra Eyâleti'ni şâmildir. Defterin Farsça girişinde özetle şu bilgiler verilmektedir:

"*Basra Vilâyeti*nin bu mufassal defteri, Padişah hâslarını, sancakbeği, ve za'imler hâslarını ve sipahi tîmârlarını ihtivâ etmektedir. Defter, Sultan Süleyman'ın

---

1 **İslâm Ansiklopedisi,** II/322 vd.; Şemseddin Sâmî, **Kamus'ül-A'lâm** II/1314 vd.

2 **Basra Kanunnâmesi**, md. 59; **İslâm Ansiklopedisi,** .II/322-323

3 BOA. TTD. 282/1

4 BOA.TTD, 622 nolu **Ruus Defteri, Elviye-i tâbi'-i Mîr-i mîrân-ı Vilâyet-i Basra**

fermanı ile defter emini *Veli bin Bâyezid* tarafından tahrir edilmiş ve 1-10 Receb 959 tarihinde tamamlanmıştır[1]."

XVI. asır Basra Vilâyeti için en önemli kaynak olan bu Kanunnâme, tesbitlerimize göre ilk def'a tarafımızdan neşredilmektedir. Daha sonra çok az değişikliklerle yeniden tanzim edilecek olan BOA.TTD.534 nolu ve 982 tarihli Defterdeki Kanunnâme'nin de esasını teşkil etmektedir[2].

Basra Arazisi, fıkıh kitaplarında anlatıldığı ve izah edildiği üzere, *arâziy-i öşriyye*dendir. her ne kadar İmam *Ebû Yusuf*'a göre, harâcî arazi olan *Irak Arazisi*ne yakın olduğundan dolayı harâcî vasfını kazanması, kıyâsa daha muvâfık ise de, sahabenin icmâ'ı sebebi ile kıyâs terk olunmuş ve öşür arazizisi olduğu kabul olunmuştur. Basra'yı müslümanlar ihyâ etmlişlerdir. Zira Basra şehri, Hz. Ömer zamanında binâ edilmiştir ve müslümanlara daha elyaktır[3].

Basra Arazisinin öşrî arazi nev'ine girmesinden dolayı, *Basra Kanunnâmesi*nin, anladığımız manada klasik bir Osmanlı Sancağı Kanunnâmesi olmasını bekleyemeyiz. Bu Kanunnâme, sadece, bazı örfî vergileri, eskiden beri olduğu şekliyle tanzim eden ve idareye ait bazı esasları vaz' eden bir hukukî düzenleme olmaktan öteye gidememeiştir. Zira öşür arazisinde, mâlî konularda, ülül-emre yasama yetkisi tanınmamıştır. Ülül-emrin yapabileceği tek şey, örfî bazı reismleri tanzim etmesidir ki, Basra Kanunnâmesinde de bu yapılmıştır.

II- 959/1552 TARİHLİ BASRA VİLAYETİ KANUNNÂMESİ

KANUNNÂMEHÂ-İ VİLÂYET-İ BASRA

DÛSTÛR'ÜL-AMEL BENDER-İ BASRA DER ZAMÂN-I ARAB[4]
(HİND TARAFINDAN GEMİLER İLE GELEN METÂ'DAN ALINAN RÛSÛMÂTDIR)

1. Nîl, kıt'a bi vezn-i Basra, gâyet a'lâ fass[5] 3 *menn* ve rubu' menn; resm:96[6].

2. Dülbendden ve Bayrâmî ve sâir akmişeden on iki kıt'adan bir kıt'a alınur. Demürden ve poladdan her on iki kıt'ada bir kıt'a alınur. *Gılmâniyye*[7], her

---

1 BOA. TTD. 282, sh. 37

2 BOA.TTD. 534, sh. 2-12

3 İbn-i Âbidîn, **Redd'ül-Muhtâr**, Iv, sh. 176-177

4 **Bender-i Basra:** Basra limanı demektir ki, bugünkü anlamıyla Kuveyt olur.

5 **Fass:** yüzük kaşı ve badem gibi meyvelerin içi manalarını ifade etmektedir ki, burada ikinci manakasdolunmuş olsa gerektir.

6 **Menn:** Şer'an 180 miskâl ve örfen 280 miskâl ağırlığındaki batman denilen bir ağırlık ölçüsüdür.

7 **Gılmâniyye:** Maddeden anlaşıldığına göre, örfî bir vergidir.

*rabta*dan[1] ki, yüz aded ola ve yahud dahi ziyâde ola, bir alınur. Eğer yüzden eksik olsa alınmaz. Ve eğer kumaş cinsi ki, oniki tamam olmaya, on ve on bir ve dahi eksük ola, bahâya dutulub yüz dehnîmde on buçuk dehnîm alınur ki, kırk iki akçe olur; kırk akçesi öşür ve iki akçesi gılmaniyyedir[2].

3. Karanfil ve fülfül ve darçin ve ceviz boya ve bezbâz ve hîl ve sandel ve ûd ve hüsün-bân ve sâir bahâratdan her yüz dehnîmden on dehnîm ve yarım dehnîm alınur[3].

4. Kavâfil-i *Şam* ve *Haleb* ve gayrihî ki, Basra'ya gelür, çuka ve sûf ve tafta-i Samî ve serâser ve kılabton[4] ve kemhâ ve halı ve bil-cümle sâir kumaş cinsinden yirmi kıt'adan bir kıt'a alınur. Ve yüz kıt'adan bir kıt'a dahi *gılmâniyye* alınur ki, mala dâhildir. Kumaş eğer yirmiye yetişmese ve yirmiden ziyâde olsa, kıymete dutılu her yirmiden bir akçe alına. Ve eğer kıymete dutılub yüz akçelik olsa, beş akçe alınur ve bir akçe dahi gılmâniyye alınur ki, altı akçe olur.

5. Ve *bedevî Arab tâifesi* sabun ve demür ve Arab abası getürseler, her deve yükünden bir altun ve iki kıt'a küçük Arab abası dahi alınur.

6. *Kavâfil-i Acem* ki, *Şiraz*'dan ve *Lâr*'dan[5] ve gayrıdan deryâ gemisiyle ki, ana *merkeb* derler, benderlerden Basraya geleler, yaydan ve kuşakdan ve külâhdan ve sâir ecnâsdan on iki kıt'adan bir kıt'a alınur. Eğer on iki olmaya, eksük ola, bahâya dutılub yüzde on buçuk dehnîm alına ki, kırk iki akçe olur; kırk akçesi öşür ve iki akçesi *gılmâniyye*dir. Yüze yetişse bir kıt'a gılmâniyye alınur, eksük olsa alınmaz.

7. Ve Basra'dan taşra giden *merkeb gemileri*nden ki, yüklü ola, gemisine göre *şeh-bender*[6] olan rençberler ile rızâlaşub her geminin mikdârına göre alma. Ve eğer gemi boş gitse nesne alınmaz. Ve eğer gemi ile sâde yağ ve iç yağı gitse, her bir mennden beş akçe ve bir *heştî*[7] alınur. Ve mazudan her bir menden üç Osmanî ve bir heştî alınur. Ve ketândan her mennden üç Osmanî ve bir heştî alınur. Ve kızıl boyadan her mennden iki akçe iki heştî alınur. Ve her koyun yapağısından yirmide

---

1 -**Rabta**: Kelime anlamı, bağ ve bağlam şeklindedir. Istılahda ise 150 kıt'a veya 300 kendükîden ibâret bir hacım ölçüsü. Dilimzideki balyayı karşılamaktadır

2 - **Dehnîm**: Kelime anlamı onun yarısı şeklindedir. Ancak maddeden anlaşıldığına göre, terim anlamı her biri 4 akçe kıymetinde bir para birimi şeklinde ifade edilebilir.

3 -**Bezbâz**: Farsça bir kelimedir ve küçük hindistancevizi kabuğunun öğütülmesiyle elde edilen güzel kokulu bir baharatın adıdır (**Burhân-ı Kâtı'**).

-**Hîl:** Yine Farsça bir kelimedir ve Hindistan'dan gelen ve bir çeşit baharat olan küçük kakulaya denir (**Burhân-ı Kâtı'**)

4 -**Klabton**: Sırmalı ve işlemeli bir kumaş çeşididir ki, kılâbdanlı kumaş da denir.

5 -**Lar:** İran'da denizcilyerin ve tüccârların merkezi olan bir şehir adıdır. Timur döneminde darbhâne merkezi olmuştur (Guy, **Buldân,** 328-329).

6 **Şehbender**: Bir devlet tarafından diğer bir devletin ticâretgâh bir şehir veya iskelesinde kendi teb'asının hukukunu müdâfa'a eden ve ticârî münâsebetlerine nezâret eden görevli yani konsoloso denir.

7 **Heştî**: Bir para birimidir ve sekiz demektir. Mikdârını tam anlayamadık.

bir alınur. Ve büyük Arab çukasından ki, ana *puşt*[1] derler, iki akçe alınur. Ve *şemet*den[2] dört akçe alınur.

8. Ve tüccâr tâifesi ki, kendüsi giymeğe ve ehl-i iyâline armağan içün getürdükleri kaftandan ve yorgandan ve çadır-şebden nesne alınmaz.

9. Ve her tâcir ki, Basra'da öşrin verüb sonra yük bağlayub Basra'dan taşra gitmelü olsa, *hakk-ı bevvâb*[3] deyü her yükden otuz ikişer akçe alınur.

10. Ve tüccâr tâifesi ki, *Haleb*'den ve *Şam*'dan ve *Bağdad*'dan ve gayrı yerlerden yük getürüb öşrin verüb deryâya gitmelü olsa, kendü malından nesne alınmaz; ammâ yükün gayra satsa satun alandan yirmi zirâ'dan bir zirâ' alına, bir zirâ' dahi gılmâniyye alına. Eğer tamam olmaya, gılmâniyye alınmaya.

DÛSTÛR'ÜL-AMEL; DÂR'ÜD-DARB[4]

11. Gümüşi kimesne almayub *darbhâne âmili* alub akçe kese; ammâ altunı her kim isterse ala. Ve ba'zı kimesneler ki, altun sızdırub saf etmelü olsa, ol asıl altunı darbhâne âmili alub akçesin sâhiblerine vere, gayrı yerde altun saf olmaya; pul deyü anındır, âmil dâhil değildir.

DÛSTÛR'ÜL-AMEL; GULÂM VE KENİZEK[5]

12. Bir kul ve bir câriye satılsa, satun alandan yirmi akçe alınur; eğer siyah olsun ve eğer ak olsun.

DÛSTÛR'ÜL-AMEL; DELLÂLİYE-İ AKMİŞE VE AKÂKÎR[6]
(YÛZDE BİR AKÇE ALINUR, MÎRÎDİR)

13. Basra fellâhı kendü ıyâli içün sekiz *kendügî*[7] alsa, *dellâliyye* vermez; sekizden ziyâde olsa verür. Tâcir ki, öşrin verüb gitmelü olsa, dellâliyye alınmaz.

---

1 -**Puşt**: Farsça bi hakâret kelimesi olduğu gibi burada olduğu şekilde arkaya alınan kalın elbise manasını da ifade etmektedir (**Burhân-ı Kâtı'**).

2 -**Şemet**: Arapça Ş-M-T kökünden geliyorsa, baharat nev'inden bir şeydir (**El-Müncid**).

3 -**Hakk-ı bevvâb:** Şehir kapıcısının hakkı kasdedilmektedir.

4 -**Dâr'üd-darb**: Osmanlılarda kullanılan Darbhâne tabiri yerine Eyyûbîler ve benzeri eski müslüman devletlerde bu ifade kullanılmaktaydı (Şeşen, Ramazan, **Selâhaddini Eyyûbî Ve Devlet,** İstanbul 1987, sh. 282-283).

5 -**Gulâm**: Erkek köle demektir.

-**Kenizek**: Kadın köle ve câriye manasını ifade eder.

6 -**Akâkîr**: Eğer bu şekilde okunursa, tıpta kullanılan bir kısım köklere denir. Eğer akâkîl tarzında okunursa, aslı akâyil olsa gerektir ve bu durumda deniz ve nehir manalarını ifade eder.

7 Bu kelimeyi tam olarak anlayamadık.

DÛSTÛR'ÛL-AMEL; MASBAĞA[1]

14.

Gazel; Reng-i kebûd ketân beher vukıyye dört akçe ve iki fülûs[2]

Mi'cer[3]; Reng-i siyah a'lâ Hindî beher mi'cer 20 akçe

Kısta[4]; Mavi renk Beher zirâ'-ı Basra bir akçe ve bir fülûs

Gazel-i Mavi Beher vukıyye dört akçe

Kirbâs; Mavi Devregî beher zirâ' iki heştî

Bayrâmî; Reng-i siyah beher bayrâmî 20 akçe

Mi'cer; Reng-i siyâh-Bahrânî 12 akçe

Gazel; Bâ reng-i hâkî Beher vukıyye iki akçe

Gazel-i Esved beher vukıyye on iki akçe

Dekkâkıyye; Beher top ki, on iki arşun ola, Osmanî; 5, Mankur; 1 Mezkûr beş Osmanî bir mankurun nısfını âmil alub nısfını dahi dekkâk alur.

DÛSTÛR'ÛL-AMEL; İBRİŞİM-HÂNE

15. İbrişimi hiç âmilden gayrı kimesne satmaya, hemân âmil sata. İbrişim-hâneye âmil olan kimesne her ibrişim hâyki[5]nden altı akçe, iki mankur alur. Her sevb-i havâşîden sekiz Osmanî alınur. Dakîn ve kefâfiyi âmilden gayrı kimesne alub satmaya[6].

DÛSTÛR'ÛL-AMEL; TAVVÂFİYE-İ MEDİNE-İ BASRA DER ENDERÛN VE BÎRÛN[7]

16. Mîrî cânibinden *ulûfe* ile bir nice kimesneler, şehri ve şehrin çarşularını ve dükkânlarını akşamdan sabaha değin dolanub hıfz ederler. Ol hidmet mukâbelesinde mîrî içün alınan resmdir (*tavvâfiyye*).

---

1 -**Masbağa**; Boyahâne manasını ifade etmektedir.

2 -**Reng-i kebûd:** Mavi renk demektir.

-**Gazel**: Kazel şeklinde de okunabilir. Bir çeşit kumaşdır (**El-Müncid**).

3 -**Mi'cer**; Kadının veya erkeğin başlarına bağladıkları eşarp yahut sarık nev'ine denir.

4 Bir çeşit kumaş; ancak mahiyetini öğrenemedik.

5 -**Hayk**: Manasını tam tesbit edemedik. Her halde ipeğin telleri anlamına gelse gerektir.

6 Bu maddedeki kelimeleri maalesef tam anlayamadık.

7 -**Tavvâfiyye**: Gece şehri dolaşarak şehrin iç ve dış huzurunu ve emniyetini temin eden görevlilere veriler resm manasınadır. Maddede izah olunmaktadır.

17. Her *dükkân*dan ve her dükkân sâhibinin evinden ayda altı akçe alınur. Ve bir kimesnenin bir iki ve üç evleri olsa, ayda dört akçe alınur. Eğer evlerine kiracı getürse, her evden kiracı dahi dörder akçe verür ve hem sâhib-i hâne dahi oturduğu ev içün ayda dört akçe verür.

Ve köylerde olan *cüllâh*lardan eğer *ekkâr*[1] ise iki akçe ve eğer ekkâr olmayub *fellâh* ise ayda dört akçe tavvâfiyye verürler.

Ve şehirde olan fakir avretler ve fakirler ayda iki akçe verürler. Sebzevât-furûşler her ayda bir akçe bir mankur verürler.

18. Ve Ahâli-i *Şuşter* ve *Despol* ve *Râmıd*[2] ve gayrılar ki, kavim ve kabilesi yanında Basra'da gelüb otururlar, ayda iki akçe alınur. Eğer başka ev kiraya dutub oturalar, ayda dört akçe alınur. Eğer mezkûr tâife şehre girmeyüb sınurda oturub bey' ü şirâ eyleyeler, tavvâfiye içün nesne alınmaz. Şam ve Haleb ve Bağdad kâfilesinden ki, yük dutub gitmelü ola, her yükden iki akçe ve iki mankur alınur.

DÜSTÜR'ÜL-AMEL; HAMÂ EL-MA'RÜF Bİ TAMGÂ-İ BASRA VE'L-VEZZÂNİYE YA'Nİ KEYYÂLÎ (DEVREK VE CEZÂİR VE BAĞDAD CÂNİBLERİNDEN GEMİLER İLE GELEN ECNÂSDAN ALINAN RÜSÜMÂTDIR)

19. Bir *dânık* ki, büyük ola, hurmadan gayrı buğday ve arpa ve çeltük ve maş ve zerret ve sâir hubûbât getürse, beş batman cins ve yirmi dört nakid akçe alınur. Ve küçük dânıkdan iki batman cins alınur ve sekiz akçe nakid alınur. Ve küçük Devrak dânıkından bir buçuk satman cins alınur. Ve *Bender* ve *Devrak* gemilerinden ki, büyük ola, beş batman ecnâs[3] alınur[4].

20. Ve Basra'dan gayrı etrâf ve cevânibden karpuzdan ve hıyârdan ve soğandan ki, gemiler ile gele, beş batman cins ve yirmi dört nakid akçe alınur. Ve Basra re'âyâsından ki, galle getürüb sınurda bey' eyleyeler, dolu dânıkdan iki batman cins alınur ve eğer dolu olmasa hesâbla alına. Ammâ fellâh Basra'ya getürse satılsa evlerine alub gitse nesne alınamaz.

21. Ve Basra'dan gemi ile etrâfa giden kündekîden ve *Bahreyn* dülbedinden her altısından dört akçe alınur. Ve sağrı dülbendden ki, Cezâir'e ve *Devrak*'a ve *Huveyz*'e ve *Şuşter* ve *Despol* cânibine gemi ile gide, a'lâ dülbendden dört akçe, ednâ hâllü dülbendden hesâb üzere alına.

22. Ve bir kimesne ki, Basra'dan nîl alub etrâfa ve cevânibe ve *Cezâir*'e ve *Huveyz*'e ve *Şuşter* ve *Despol* ve *Vâsıt* ve gayra gemi ile gitse, her kelle nîlden kırk

1 -**Ekkâr**: Kiracı demektir.

2 Bunlar, Basra'ya bağlı yerleşim merkezleridir.

3 -**Ecnâs alınmak:** Bu bir şer'î kâidedir. Öşre tâbi' mallardan öşür alınırken kendi cinsinden alınması esastır. Nakid olarak bedeli alınması belli şartlara bağlıdır. İşte bu kâ'ide, maddede cins veya ecnâs alımnak şeklinde ifade edilmiştir.

4 -**Dânık**: Dirhemin altıda biri olmak üzere kullanıla eski bir ağırlık ölçüsüdür. Aslı Farsçadır.

-**Devrak:** Ehvâz yakınlarında bir yerleşim merkezidir (Guy, **Buldân**, 276-277).

sekiz akçe alınur. Ve bir kimesne ki, Hind cânibinden *Benksâr*'a nîl getürse, resmin verüb alub gitse, her kelle nîlden yirmi dört akçe alınur. Ammâ nîlin şebre getürse ba'de-zamânin gerü alub gitse, kırk sekiz akçe alınur.

23. Ve gemi ile giden kuldan ve câriyeden kırk sekiz akçe alınur. Gemi ile giden bayrâmîden her birinden ki, eyü ola, dört akçe alınur, harcîsinden hesâb üzere alınur. Ve gemi ile giden zencebil ve fülfül ve lökden ve darçin ve karanfilden ve nebâtdan ve şekerden her mennden sekiz akçe alınur. Ve gemi ile giden penbeden dokuz batmandan kırk sekiz akçe alınur. Ve gemi ile *Bender*'den ve Şuşter'den ve gayrıdan gelen ve gelmiş kaftandan bir Osmanî ve bir *heştî* alınur ve kuşakdan dahi kezâlik alınur. Ve fatdan dahi kezâlik alınur ve kemhâdan ve *Mehâzim-i Yezdî* ve *siyâb-ı Yezdî* ve poladdan ve mavi Isfehân bezinden ve beyaz Isfehân bezinden yirmi kumaşdan bir kumaş alınur. Eğer yirmi tamam olmasa, hesâba dutulub seksen akçeden dört akçe alınur.

24. Ve etrâfdan gelen atdan ve katırdan bahâya dutulub öşür alınur; yarısı satandan ve yarısı alandan alınur. Eğer sipahi tâifesi bimnek içün at alsa, bâc vermez. Ammâ satandan nısf-ı öşür alınur. Eğer *Meşhed* yolundan ve *Lehsâ* ve gayrıdan at gelse, satandan her atdan elli iki akçe alınur, satun alan kimesneden yirmide bir alınur, andan sonra ne yere giderse kimesne mâni' olmaz. Gemi ile gelen koyundan her bir koyundan bir Osmanî ve bir heştî alınur. Ve bir kimesne yabandan at getürse satmasa geçse nesne alımnaz. Ve eğer bir kimesne kul ve câriye getürse satmasa alsa gitse, nesne alınmaz. Ve eğer bir kimesne öküz ve inek getürse bazarda satsa, satandan on iki akçe alınur, satmasa nesne alınmaz. Ve *Haffâce*'den gelen koyundan ki, bazarda satılsa, iki akçe alınur. Bir kimesne camus getürüb satsa yirmi akaç alınur.

25. Ve gemi ile *Bender* ve *Huveyze* ve *Şuşter* tarafından gelen kaliçeden (haliçeden) sekizer akçe alınur. Yabandan gelen sakızdan her mennden dört akçe alınur. Ve kozdan ve acı bâdemden ve üzümden ve incirden ve emcinükden her eşek yükünden on iki Osmanî alınur, deve yükünden yirmi Osmanî alınur. Ve Devrak'dan ve Huveyze'den ve Şeşter'den ve Bender ve gayrıdan gelen ketandan her batmandan iki akçe alınur. Ve yün ipinden her batmandan sekiz akçe alınur. Ve on beş aded yapağıdan bir yapağı alınur. Ve sâde yağdan ve bezir yağından her mennden beş Osmanî ve bir heştî alınur ve erdeden her mennden iki Osmanî ve iki heştî alınur.

26. Ve gemi ile *Cezâir*'den gelen hurmadan her *hassâf*[1]dan bir Osmanî alınur. Eğer resmin veren âhar yere alub giderse nesne alınmaz. Ve illâ bir âhar kimesne satun alub âhar yere giderse her hassâfdan bir akçe verür. Ve eğer bir kimesne gemi ile buğday ve arpa ve maş ve hurma ve kır ve mazı alub gelse, her gemiye kırk sekiz akçe alınur. Ve *Cezâir*'den nârence gelse her yüzden beş akçe alınur. Her balık gemisinden beş menn balık cins ve yirmi dört nakid akçe alınur. *Sîf*den[2] (sınurdan) her kim gelüb çeltük alursa nesne vermez. Ammâ alduğı çeltüği pirinç ederse her

---

1 -**Hassâf:** Bil hacım ölçüsü olsa gerektir. Mahiyetini tesbit edemedik.

2 -**Sîf:** Erdeşir bölgesinde deniz sâhiline Sîf denmektedir. Bu bölgede üç meşhur Sif vardır: Sîf-i İmâra, Sîf-i Züheyr ve Sîf-i Muzaffer (Guy, **Buldân**, 292-295).

kâreden dört menn pirinç ve yirmi nakid akçe verür. Ve bir kimesne Sîfden çeltük alub pirinç edüp gemiye koyub alub giderse, dört menn pirinç vere, gayrı nesne vermeye.

27. Basra köylerinden ve *Basra cezîrelerin*den bir kimesne gemi ile eğer çeltük ve buğday ve maş getürse, her gemiden iki menn cins vere. Ve mezkûr karyelerden Basra'ya hınnâ gelse nesne alınmaz. Ammâ köylerden ve Basra'dan hınnâ alub gidenden her mennden iki akçe alınur. Ve köylerden *Basra*'dan taşraya alub gidenden her mennden iki akçe ve iki heştî alınur. Ve *Cezâir*'den gelen hilâlden her gemiden beş batman cins alınur ve yirmi dört akçe nakid alınur. Ve Basra'dan taşra giden bir gemi tuzdan yirmi dört akçe alınur. Ve Basra'dan gemi ile ve yük ile giden hurmadan her on mennden dört akçe alınur.

28. Ve karadan yük ile gelen buğdaydan ve arpadan ve gayrıdan her yükden dört akçe alınur. Ve eğer yük ile un gelse her yükden beş Osmanî ve bir *heştî* alınur. Ve eğer yükden eksük olsa, hesâb olunub alınur.

29. Basra'dan giden sabundan her menden beş Osmanî ve bir heştî alınur. Lâren'den her mennden sekiz akçe alınur. Ve üşneden ki, koca sakalı derler, her mennden dört akçe alınur. Ve enzerûndan her mennden dört akçe alınur. Demürden her mennden iki akçe alınur. Ve deryâdan gelüb giden kılıç demüri ki, engâre derler, her onundan altı akçe alınur. Ve Basra'dan giden kireçden ve tîn-i hâveden her hassâfdan iki akçe alınur. Ve Cezâir'den gelen hasırdan on beşinden dört akçe alınur.

30. Deryâdan gelüb *Benksâr*'[1]da *bâc* verüb andan gerü gemiye esbâbın koyub alub giden kelle-i nîlden yirmi dört akçe ve bir dânık kendükîden yirmi dört akçe ve bir dânık penbeden yirmi dört akçe alınur. Ammâ Basra'ya getürüb nice zaman Basra'da durub gerü gitmelü olsa, her kelle nîlden kırk sekiz akçe, her dânık penbeden kırk sekiz akçe ve kumaşdan her altısından dört akçe alınur. Her tarafdan gelen ibrişimden her bin miskâlden yirmi sekiz akçe alınur. Ve Cezâir'den gelen sanak kazğandan her mennden sekiz akçe alınur ve her iki tulum pekmezden sekiz akçe alınur.

31. Ve Bağdad'dan gelen mavi boğasiden yirim kıt'adan bir *kıt'a* alınur. Ve muhallebden beher menn beş akçe alınur ve bir *heştî* dahi alınur. Ve kümûndan beher menn iki Osmanî alınur ve iki heştî alınur. Ve nohuddan her yirmi mennden bir menn alınur. Bulgarî kıymete dutulub yirmide bir alınur. Ve taşraya giden mazıdan her mennden iki Osmanî ahnur. Taşra giden camus derisinden iki Osmanî alınur. Ve debbâğlanmış camus derisinden ve öküz derisinden seksen akçeden bir akçe alınur. Ve taşradan gelen mazıdan her kâreden yetmiş iki akçe alınur. Kâre tamam olmasa kıymete dutulub alına.

ECNÂS-I ATTÂRİYE

1 -**Benksâr:** Basra'da bir yerleşim merkezidir.

32. Tarakdan ve iğneden ve bilezükden yirmide bir alınur. Mışrâkda [1](deve bazarı) gelüb satılan deveden her devede yirmi akçe alınur. Kassâb alan deveden nesne alınmaz. *Sîf*'den bir kimesne gelüb bir deve yüki hurma ve çeltük ve gayrı yükleyüb alub giderse, on akçe verür. Her Arab abasından ki, büyük ola, iki akçe ve küçük ola, bir Osmanî ve bir heştî alınur. Çift abadan bir akçe bir heştî alınur. Samtdan dühûlda ve hurûcda dört Osmanî alınur; hımârdan dört akçe alınur.

33. Kadîmden *Lehsâ*'den ve *Necid*'den deve ile gelen kumaşdan her ne cins olursa olsun yirmi kumaşdan bir kumaş alınur. Eğer eksük olursa hesâb üzere alınur. Mezkûr vilâyetden gelen nîlden her kelle-i ma'rûfdan kırk sekiz akçe alınur.

34. Bir kimesne yabandan Basra'ya *dânık* ile terke getürse resmin verüb gerü gitmelü olsa, ol aslı kimesnenin alduğı kırk beş mikdârı kendüğisi veye bir kul ve bir kenizek veyahud yek kelle nîl veyahud bir kıt'a penbesi mu'âf olurmuş, gerü eyle ola.

DÜSTÛR'ÜL-AMEL; TAVVÂFİYYE VE DÂNIK-I SÎF EL-MA'RÛF Bİ ŞERÎ'A HUDÛD-I ŞERÎ'ADAN GÜVÂZ İLÂ NEHR-İ HURŞÎD (BUĞDAY BAZARINA GELEN GEMİLERDİR)

35. Nevbet vaktinde sabah nevbetine değin *Sîf*'den terke ve akınişe serika olunursa, sâhib-i mala yemin verüldükden sonra her ne mikdâr nesne uğurlanmış ise, tavvâf olan kimesneden tazmîn olunur.

36. *Dânık* ile gelen hurda esbâbdan ki, ana *debeş*[2] derler, boğça ve giyecek ve yiyecek gibi ola, eğer gece Sîf'de yatdı ise, kırk akçe alınur; eğer yatmadı ise yirmi akçe alınur.

37. *Akâkîr*den ki, gece ile Sîf'de yata, on batmandan beş akçe bir heştî alınur. Eğer yatmazsa her on batmandan dört akçe alınur. Her üç yüz kendükî ki, bir *rabta*dır[3], eğer Sîf'de yatursa her rabtadan on akçe ve iki heştî alınur. Eğer yatmazsa her rabtadan sekiz akçe alınur. Dülbend-i hâssadan eğer Sîf'de yatursa her rabtadan on akçe iki heştî alınur; eğer yatmazsa sekiz akçe alınur. Yüz elli kıt'adan ki, bir rabtadır, kezâlik alınur. *Keys-i kutn*[4]dan ki, Sîf'de yata, her keseden dört akçe, eğer yatmazsa bir Osmanî ve bir heştî alınur. Kıt'a-i nîlden dahi kezâlik alınur. Ve temr-i hindîden her on batmandan eğer Sîf'de yata, iki akçe ve iki heştî alınur; eğer yatmazsa bir Osmanî ve bir heştî alınur. Ve üzümden on batmandan eğer Sîf'de yata, beş akçe ve bir heştî alınub eğer yatmazsa dört akçe alınur. Ve bir rabta poladdan dört akçe alınur.

---

1 -**Mışrak**: Deve pazarı demek olduğunu madde metninden öğreniyoruz.

2 -**Debeş**: Elbisenin hurdasına denmektedir ve Arapça bir kelimedir (**El-Müncid**).

3 -**Kendükî:** Bu kelimenin manasını madde metninden öğreniyoruz ve bunun bir ağırlık ölçüsü olduğunu ve 300 kendükî'nin bir rabtaya eşit bulunduğunu görüyoruz.

4 -**Keys**: Bu şekilde okuduğumuz takdirde pamuğun iyisi manasını taşır. Eğer kîs tarzında okursak, pamuğun bir kesesi yani belli bir ölçüsü manasını ifade eder (**El-Müncid,** ilgili madde).

38. Basra etrâfından gelen ketanden ki, Sîf'de yata, her yirmi mennden on iki akçe, eğer yatmazsa sekiz akçe alınur. Mazıdan ki, Sîf'de yata, her kâreden bir batman alınur; eğer yatmazsa hiç nesne alınmaz. Sabundan dahi kezâlik alınur. Ve maşlah rabtasından eğer Sîf'de yata, her rabtadan on iki akçe; eğer yatmazsa sekiz akçe alına. Ve yünden ki, Sîf'de yata, sekiz akçe ve eğer yatmaya dört akçe alınur.

39. Sîf'e gelen terkeden buğdaydan ve arpadan ve çeltükden her kâreden bir batman alınur. Etrâfdan gemi ile gelen terkeyi sâhibleri âdet üzere resmin verüb kendüler satalar, tavvâfiyye içün nesne verilmez. Ammâ gemiden taşra çıkarub çamur ile Sîf'de suvayub koyub gitseler, her kârede bir batman *tavvâfiyye* alınur[1].

40. Eğer *Mu'âviye tâifesi* hurma getürüb resmin verüb kendü üzerinde yata, nesne vermez; ammâ ki, taşra çıkarub balçık ile suvayub gide, her hassâfdan bir heştî alınur. Basra hurmasından her beş batmandan iki heştî alınur. Ve sâde yağdan ve çırak yağından her yirmi batmandan eğer Sîf'de yata, on iki akçe alınur; eğer yatmazsa sekiz akçe alınur. Gemi ile Sîf'e gelüb giden çukadan eğer Sîf'de yata, her rabta ki, elli altmış zirâ' ola, on iki akçe alınur. Eğer yatmayub çıkub gide, sekiz akçe alınur.

41. Gemi ile *Şiraz*'dan ve gayrıdan gelen yaydan yüz yaydan eğer Sîf'de yata, on iki akçe alınur; eğer yatmazsa sekiz akçe alınur. Ve *Cezâir*'den gelen hurma gemisinden dört akçe ve çeltükden altı akçe alınur. Ve karadan yükle gelen buğdaydan, yünden ve penbeden ve gayrı her cinsden bir vukıyye alınur. Ve eğer yükle karadan yağ gelse Sîf'de yatursa, her tulumdan iki *heştî* alınur; yatmazsa nesne alınmaz. Kırdan her kâreden bir batman al ınur. Kelek ile gelen odundan on iki akçe alınur. Ve *Sadr-ı Süveyb* tarafından gelen kamışdan her yüz bâkadan beş baka alınur. Her at ki, merkebe gire, her hozakede (?) on altı akçe alınu. Bir merkeb gemisi ki, gitmelü olsa boş olsa, hiç nesne alınmaz. Ammâ navlon dutub yüklü olsa yetmiş altı akçe alınur. Bir dânık ki, terke taşıyub merkebe ilete koya, sekiz akçe alınur.

42. *Huveyze* ve *Cezâir*'den gelen balık gemisinden altı vukıyye balık alınur. Denizden gelen balıkdan her yüzden bir balık alınur. Dolu büyük gemiden balık taşıyan küçük gemiden on altı akçe alınur; dolu olmazsa hesâb olunur. Sîf'de olan dükkânlardan ayda dörder akçe alınur. Tîn-i hâveden her hassâfdan iki heştî alınur. Varub büyük gemiden tûn taşıyan küçük gemiden on altı akçe alınur. Gemi kirası âmilden olur. Gemi ile Cezâir'den ve Süveyb'den gelen hasırdan yirmiden bir alınur. Deryâdan gelen pekmezden büyük kûzeden iki heştî, küçük kûzeden bir heştî alınur. Katîf'den ve Bahreyn'den gelen hurmadan her hassâfdan iki heştî alınur. *Mürâbahacı*lar ki, terke alalar satmak içün, gerek bir gece yata ve ger bir yıl yata, her kâre terkeden bir batman alınur.

DÜSTÜR'ÜL-AMEL; EŞTER-İ ŞİRÂVNE

(BERR CÂNİBİNDEN SATUN ALINUB ACEM CÂNİBİNE GİDEN DEVEDİR)

---

1 **Sîf**: Erdeşir bölgesinde deniz sâhiline Sîf denmektedir. Bu bölgede üç meşhur Sif vardır: Sîf-i İmâra, Sîf-i Züheyr ve Sîf-i Muzaffer (Guy, **Buldân,** 292-295).

43. An eşter-i büzürk; 48 An eşter-i sağîr; 24

Acem cânibinden gelen *Şatt'ül-Arab*'dan geçüb Basra cânibine giden koyundan nesne alınmaz. Ve Basra cânibinden Acem tarafına giden koyundan kırk koyundan bir koyun alınur.

DÜSTÜR'ÜL-AMEL; SÜK-I BASRA

44. *Kassâb* koyun boğazlasa sekiz akçe alınur. Kassâb bir sığır boğazlasa on altı kaça alınur ve derisin dahi *debbâğhâne âmili* alur. Kassâb ki, camus boğazlaya, elli altı akçe alınur, derisin dahi debbâğhâne âmili olur. Kassâb ki, deve boğazlaya, kırk akçe alınur ve derisin dahi debbâğhâne âmili alur.

45. Basra'dan olan re'âyâ ve sipahi tâifesi her kim olursa yemek içün bazardan koyun satub alub evinde boğazlasa, dört akçe alınur. Eğer toklu boğazlasa iki akçe alınur; eğer kuzu boğazlasa bir Osmanî alınur. Ve Zilhicce ayında on güne değin boğazlanan kurban koyundan nesne alınmaz; ammâ gayrı zamanda alınur. Ve dumalan mantarından ki, ana fukkâ' derler, her batınandan iki heştî alınur[1].

46. Şehirde olan *dükkân*lardan âmil rızâsıyle birer mikdâr nesne alınur. Eğer âmil olmayub emânet ile zabt olunursa, emîn rızâsıyle alınur. Basra bazarında ve Şatt kenârında sabahdan akşama değin her kim soğan satarsa, her mizândan bir mankur alınur. Ve turpdan ve şalgamdan her günde iki heştî alınur. Taşradan üzüm getürüb satan kimesne ki, getürdüği üzüm beş vezne ola, iki akçe ve iki mankur alınur. Artuk eksük olursa hesâb oluna. Rummân satandan her vezneden bir heştî alınur. Tüffâh ve mişmiş kezâlik alınur. Batincadan yüzde bir mankur alınur. Rûbiyândan her mennden iki heştî alınur. Ve bazarda getürüb satılan taze balıkdan her menne iki heştî ve küçük balıkdan bir vezneden bir heştî alınur. Arab abasından iki heştî alınur. Arap peştinden bir akçe bir mankur tamga deyü alınur. Küçük Arab abasından her ikisinden iki heştî alınur. Şehir içinde ve taşrada sebze satan kimesneden her günde iki heştî alınur. Bir kimesne çırağ yağı satsa bir akçe ve bir mankur alınur. Deryâdan gelen kuru balıkdan bir kimesne satun alub getürüb bazarda satsa, bir akçe bir mankur alınur. Cezâir hurmasın satandan her hassâfdan bir akaç alınur. Basra hurmasının hassâfından iki akçe alınur. Basra hurması ki, hassâfı on batman ola, dört akçe alınur. Cezâir'den gelen nârencden ve limondan onda bir alınur[2].

---

1 **Fukkâ'**: Şerbetçilerin çarşıda sattıkları mutlak şerbete denir ki, hubûbâtdan ve meyvelerden ve diğer maddelerden yaparlar. Savurunca yüzünde kabarcıklar meydana gelmesinden dolayı bu ad verilmiştir. Ayrıca fukkâ', kuruyunca boynuza takılan bir bitkinin de adıdır (**Kamus-ı Okyanus**, III, 361). Ancak yine de kesin bir şey söylemk zordur.

2 O dönemlerde, Cezâir'den önemli ölçüde mal geldiği anlaşılmaktadır.

DÜSTÜR'ÜL-AMEL; KÎRHÂNE YA'Nİ ZİFT-HÂNE[1]

47. Her kimesne kîr bişürmeye; illâ âmil rızâsıyle bişüre. Ve bir kimesne *kîr* satsa, her mennden iki heştî alınur. Eğer deryâya alub gidse, nesne alınmaz. Vilâyet-i Basra'da her kimesne gemi kîrlasa, âmil rızâsıyle kîrlaya. Bir kimesne iki küreklü küçük gemi kîrlasa, sekiz akçe alınur; ücret-i üstâd. Büyük gemi kîrlasa yüz veya seksen akçe alınur.

DÜSTÜR-ÜL-AMEL; BEVVÂBİYYE

48.

Keys-i[2] penbeden Osmânî:1 Mankur:1

Yüz top bez ki ana kıt[3] derler; Osmânî:3 Mankur:2

İki yüz dülbendden Osmânî:3 Mankur:2

An akâkîr beher menn 10; Osmânî:1 Mankur:1

Basra'ya gelüb gerüb ve Basra'dan çıkan yağdan her on batmandan iki akçe alınur

Ve Acem cânibinden gelen fınduk ve koz ve incir ve kuru üzümden ve pesteden ve gayrıdan yükden Osmânî:1 Mankur:1

Ve Cezâir'den gelen bir gemi hurmadan dört akçe alınur

Bir kıt'a nîlden Osmânî:1 Mankur:1

Üç yüz kendükîden Osmânî:3 Mankur:2

Tüccâr esbâbından bir gemiden ki tâcire müte'allık yiyecek ve giyecek ve bunun emsâli ola Osmânî:14

Çırak yağından her tulumdan iki mankur

Ve Acem cânibinden ve gayrı yerden gelen undan her yükden Osmânî:1 Mankur:1

Cezâir'den ve *Devrak*'den ve gayrıdan gemi ile gelen terkeden nısf-ı menn alınur

49. Ve denizden gelen balıkdan her yüz balıkdan bir balık alınur. *Cezâir*'den ve *Huveyze*'den gelen balık gemisinden her gemiden yarım *vezne* balık alınur. Ve gemi ile gelen odundan her gemiden iki akçe alınur. Her bir gemi samandan bir *cülle*[4]

---

1 **Kîr**: Kâmûs'da şöyle anlatılmaktadır: Kar manasınadır ki, kendisiyle gemi kalafatlanup ve deve yağlanan siyah nesneden ibârettir. Yahut ikisi de zift dedikleri şeydir. Müfredât'da kara sakız dedikleri şey olarak açıklanmıştır ki, aslı Irak'da ıssı sulardan kaynayıp çıkan ve katılaşınca zifte dönüşen bir maddedir. Görüldüğü gibi burada açıkça petrol tarif edilmektedir (**Kamus-ı Okyanus**, II, 649).

2 -**Keys**: Bu şekilde okuduğumuz takdirde pamuğun iyisi manasını taşır. Eğer kîs tarzında okursak, pamuğun bir kesesi yani belli bir ölçüsü manasını ifade eder (**El-Müncid**, ilgili madde).

3 -**Kıt**: Arapça olan bu kelime parça ve top manalarını ifade etmektedir.

4 -**Cülle:** Büyük sepet manasınadır.

saman alınur. Ve bir gemi otlukdan bir *peştû*[1] alınur. Ve yüz *bâka*[2] kamışdan bir bâka alınur. Bir kâre odundan ki, kelek ile gele, on iki Osmanî alınur. Şehir halkı ki, *Sîf*'den terke alub içerü getüreler, her kâreden iki Osmanî iki mankur alınur. Ve Basra'dan bir kimesne kendükî ve kumaş ve bez alsa, her yüzden bir Osmanî alınur ve bir mankur alınur.

50. Basra vilâyeti ekkârı taşradan terke getürse nesne alınmaz. Ammâ her ekkârdan karyelerinde altı vukıyye hurma ve altı vukıyye arpa alınur. Meyveden her kafesden iki küçük fülûs alınur. Madrabazlar alduğı yağdan bir batman alınur. Ve her yüz cedâdan bir cedâ[3] alınur. Bahrden gelen pekmezden her kâreden bir batman alınur. Ve her yüz yapağıdan bir yapağı alınur. Acemden gemi ile gelen penbeden ve arpadan ve buğdaydan sekiz kâreye varınca her kâreden altı vukıyye alınur; sekiz kâreden ziyâde olsa her gemiden dört batman alınur. Acemden gelen yün ipliğinden her bir batmandan iki *mankur* alınur.

KÂİDE-İ ITLÂK-I KAYTUR-I KAPTAN-I HÜRMÜZ[4]

51. *Hürmüz*'de her kaptan üç yıl hükûmet edermiş. Ol zamanda Basra'da dahi kaptan cânibinden kaytur oturumuş. *Kaptan* cânibinden mühr ile gelen mektûbı mûcibince esbâbından Basra'da nesne alınmayub mutlak olurmuş. Ve Basra'dan kaptan içün alınan atdan ve sâir metâ'dan ve kumaşdan nesne alınmayub mutlak olurmuş.

DÜSTÜR'ÜL-AMEL; NEVÂHÎ-İ BASRA

52. An hınta ve şa'îr ve çeltük ve basal *divânî* sülüs; an hurma divânî nısıf; an engür ve tüffâh ve mişmiş ve fûh ve hınnâ divânî sülüs; ketan ki, sahih ve hob ola, cerîb olunub her cerîbden yirmi yedi dehnîm ki, yüz sekiz akçe alınur. Ketan ki, eyü olmaya, re'âyâ rızâsıyle her cerîbden birer mikdâr akçe alınur.

53. Basra'nın havâlisinden olan bağlardan ki, *Bilâd-ı Cevz-i Reşîd* derler, hurmadan nısıf alınur.

54. Basra'ya tâbi' ba'zı yerler ki, yüksek olub ekilen terke müdd ile suvarılmağa kâbil olmayub natola ile suvarıla, ol asıl ulvân olan yerde hınta ve şa'îrden dörtde bir divânlık alınur. *Natola* ile suvarılan hıyârdan ve bıttîhden ve gül-i sürhden

---

1 -**Peştû**: Bu şekilde okunması halinde Farsça olan bu kelime, kavanoz, kab manalarını ifade eder ki, maddeye uygun gelmektedir (**Burhân-ı Kâtı'**).

2 -**Bâka:** Arapça olan bu kelime, bağ ve deste manalarını ifade etmektedir (**El-Müncid**).

3 -**Cedâ:** Atıyye ve ihsân manalarını ifade eder. Kelimenin cüdâ tarzında okunması halinde bir sayıyı diğer sayı ila çarpmaktan hâsıl olan meblağa denilir. Kelimenin bu manalardan hangi mana ile münâsebeti olduğunu tam tesbit edemedik (**Kâmûs-ı Okyânûs**)..

4 -**Kaytur**: Manasını ve tam okunuşunu tesbit edemedik. Maddeye göre, kaptan adına iskelede işlemleri yürüten yetkiliye verilen addır.

ve basal-i alıdardan ve lûbiyâzdan nesne alınmaz. Anımâ ki piyaz çok olsa *seyh* ile ekilse sülüs alınur[1].

DÜSTÜR'ÜL-AMEL; KA'ÎRA-İ NÂHİYE-İ CENÜB[2]

55. Beher ekkâr:

Hurma beş menn	Hınta nısf menn	Şa'îr bir menn
Nakdiyye 16	An cerîb-i çeltük bir menn.	

DÜSTÜR'ÜL-AMEL; KA'ÎRA-İ NÂHİYE-İ AŞŞÂR

56. An kurâ-i ma'mûr beher ekkâr;

Hınta Nısf-ı menn	Hurma 5 Menn	Şa'îr 1 Menn	Nakdiye 61

57 An karye-i *Câbiriye-i Kal'a-i Sakar* ve *Encane* ve *Ebül-Kahhârî* ilâ âhir-i nâhiye-i *Aşşâr* ve *Derya? senc* ve *Tarikân* ve *Bâlistân* ve *Bahrâniye* ve *Hâşimî* ve *Mekhûl*; mezkûr karyelerden harâbe karyeler olmağın ka'îre alımaz[3].

DÜSTÜR'ÜL-AMEL; KA'ÎRA-İ NÂHİYE-İ ŞİMÂL AN ASL-İL-MAHSÜL

58.

An hınta ve şa'îr beher kâre 1 menn	Beher cerîb-i çeltük 1 menn;
Beher yüz diraht hurma 5 menn	Nakdiyye 16 akçe.

DÜSTÜR'ÜL-AMEL; HEVÂLİFE-İ NÂHİYE-İ ŞİMÂL VE BÂKÎ BA'ZI KURÂ-I NÂHİYE-İ AŞŞÂR VE GAYRUHÜ

---

1 -**Natola**: Bu kelime su çıkrığı demek olan nâ'ûlâ kelimesinin bozulmuş şeklidir. Bu hüküm şer'î hükümlere uygundur (**El-Müncid**).

-**Seyh**: Açıkta görülen akarsuya denmektedir ki, şer'an hükmünün farklı olduğunu biliyoruz.

2 **Ka'îra**: Vâdî ve çukur manalrını ifade eder. Ancak ka'îde şeklinde okunması mümükündür ki, bu şekilde okuma manaya daha uygun gelmektedir. Yani oturımuş vergi nisbetleri diye açıklamamız mümkün olcaktır.

3 Bu köylerin okunmasında hatalar bulunabilir.

58. An hınta ve şa'îr ba'de ez-kısmet beher kâre hams *dehnîm* ve rahî ki yirmi bir akçe olur[1].

59. Nefs-i Basra'da sonradan ihdâs olmuş *tablekî*[2] derler bir mukâta'a olub yılda otuz bin akçeye ameldâra satılurmış. Mukâta'a-i mezbûrun aslı dahi bu imiş ki, Ahâli-i Basra'dan eğer a'lâ olsun ve eğer ednâ olsun bir kimesnenin oğlu doğsa yahud bir kimessnesi fevt olsa, mezbûr tablekî ameldârı ona varub senin oğlun doğmuş dibelek çalub şenlik ederim veyahud adamın ölmüş nâiha ederim[3] deyü der demez birer mikdâr akçelerin alub kendü ma'âşına kâdir değil ba'zı fakirlere dahi nesne taleb edüb muzâyaka verürlermiş. Bu husûsda ahâli-i Basra ziyâde müte'ellim olmağın *Basra Beğlerbeğisi Kobad Paşa*[4] bu husûsı Pâye-i serir-i a'lâya mufassal arz eyledikde sene semân ve hamsîn ve tis'a-mi'ete Rebiülâhiri'nin evâsıtında yazılmış[5] hükm-i şerif vârid olub mezîd-i inâyetimden zikr olan tablekî mukâta'asın ref' eyledim. Min ba'd şer'-i şerife muhâlif kimesneye bu asıl iş etdirmeyesiz deyü fermân olunmağın zikr olan mukâta'a ref' olunub defter ekayd olunmadı.

1 -**Râhî**: Bi para birimidir. Beş dehnîm ve bir râhî 21 akçe olarak gösterilmiştir. Her dehnîm dört akçe olduğuna göre, 1 râhî de bir akçeye eşit olur. Yine de kesin bir şey söylemek zordur. Zira bunu teyid eden başka kaynak yoktur.

2 -**Tablekî**: Davulcu ve zurnacı demektir. Bu hizmet karşılığında alınan resme denir.

3 -**Nâiha Etmek:** Ölü evinde ağlayıp sızlamak manasını ifade eder.

4 -**Kobad Paşa:** Basra Eyâletinin ilk müstakil beğlerbeğisidir.

5 10-20 Rebî'ül-Âhir 958 tarihini göstermektedir.

Basra Vilâyeti Kanunnâmesi, BOA.TTD. No: 282 (254), sh.1-11, 37

Basra Vilâyeti Kanunnâmesi, BOA.TTD. No: 282 (254), sh.1-11, 37

Basra Vilâyeti Kanunnâmesi, BOA.TTD. No: 282 (254), sh.1-11, 37

Basra Vilâyeti Kanunnâmesi, BOA.TTD. No: 282 (254), sh.1-11, 37

Basra Vilâyeti Kanunnâmesi, BOA.TTD. No: 282 (254), sh.1-11, 37

Basra Vilâyeti Kanunnâmesi, BOA.TTD. No: 282 (254), sh.1-11, 37

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BUDİN EYÂLETİ KANUNNÂMELERİ

§. 1- KANUNÎ DEVRİNDE BUDİN EYÂLETİ VE SANCAKLARI

Şimdiki *Budapeşte*'nin önemi bir kısmını teşkil eden ve eskiden *Macaristan*'ın pây-ı tahtı olan *Budin* şehri, Osmanlı Devleti'nin Kanuni devrinden itibâren aynı ismi taşıyan Eyâletinin merkezidir. Kaynaklarda *Budun* diye geçen bu şehir, 20 Eylül 933/1526 yılında Mohaç zaferinden sonra Kanunî Sultan Süleyman tarafından Osmanlı topraklarına ilhâk edilmiştir. Ancak ilk dönemlerdeki Osmanlı hâkimiyeti, himâye tarzındadır. Yerli idârecilerin isyânı ve çıkardıkları huzursuzluklar üzerine, 948/1541 yılında *Budin Eyâleti* olarak Osmanlı devletine bağlanmış ve ilk beğlerbeği olarak aslen Macar olan *Süleyman Paşa* ve Kadılığına da *Hayreddin Efendi* ta'yîn edilmiştir. Budin, Tuna'ya hâkim tepelerde bir kale, sâhilde etrâfı sûr ile çevrili ve kaleye bağlı bir aşağı şehir ile, güneyde bir varoş yani Tuna sahilindeki aşağı şehirden ibârettir[1].

948/1541 yılından itibâren eyâlet hâline getirilen Budin Eyâleti'nin sancakları, eyâletin teşekkülünden 1098/1686 tarihinde sona ermesine kadar, sık sık değişmiş ve icabına göre ba'zıları ilgâ, ba'zıları başka eyâletlere ilhâk ve bazıları da ihdâs edilmiştir. Aynı değişiklik Kanunî devri için de sözkonusudur. *Hammer*, fethi müte'âkib Budin Eyâletinin 12 sancağı bulunduğunu ve sonradan bu sayının 16'ya çıktığını kaydederken, Celâl-zâde sancak adedini 18 olarak göstermekte ve aralarında Arnavutluk'taki Vulçıtrın'ı, Sirbistan'daki Alacahisâr'ı (sonradan 965/1549'da Temeşvar Eyâleti'ne bağlanmıştır) ve Bosna'daki İzvornik'i de zikretmektedir. Bütün bunları gözönüne alarak Kanunî devrindeki Budin Eyâletine ait sancakları şöylece sıralayabiliriz (Alfabetik Sırayla):

1- Alacahisâr Sancağı (Kruşevatz) (965/1549'da Temeşvar'a ilhâk edilmiştir).

2- Budin Sancağı (Paşa Sancağıdır).

3- Estergon Sancağı (Usturgon).

4- Filek (Fülek) Sancağı (1552'de).

5- Hatvan Sancağı.

6- İstolni Belgrad Sancağı (Szehefehervar).

7- İzvornik Sancağı.

8- Kopan Sancağı.

9- Mohaç Sancağı.

10- Novigrad Sancağı.

---

1 BOA.TTD.441/2-3; **İslâm Ansiklopedisi**, II/748-759; Şemseddin Sâmi, **Kâmûs'ül-A'lâm**, II/1371; Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, II/326 vd.

11- Peçuy Sancağı.

12- Pojega Sancağı.

13- Seçan (Seçen) Sancağı.

14- Segedin Sancağı.

15- Sekçuy Sancağı.

16- Seksâr Sancağı.

17- Semendire Sancağı .

18- Sirem Sancağı.

19- Solnok Sancağı.

20- Şimontorna Sancağı.

21- Vulçıtrın Sancağı. (Kanunî'nin son zamanlarında tekrar Rumeli Eyâleti'ne bağlanmıştır. Zira 972/1565 tarihli bir sancak listesinde Rumeli Eyâleti sancakları arasında görülmektedir.)

22- Zigetvâr Sancağı.

Ayrıca Temeşvar ve Erdel de ilk fethedildiği dönemlerde *Budin Eyâleti*'nin sancağı olarak kabul edilmişlerdir. 962/1554 'lerde Eyâlet hâline getirilince Budin eyâletinden ayrılmışlardır[1].

Budin Eyâleti hakkındaki bu kısa bilgiden sonra, şimdi de kanunnâmesi olan sancakları, alfâbetik sırayla zikredelim. Alacahisâr Sancağı'nın Kanunî devrinde Budin Eyâletine bağlı olarak hazırlanan kanunnâmesi elimizde mevcut değildir. 943/1536 tarihli Alacahisar Kanunu yazılırken bu şehir Rumeli Eyâletine bağlıdır. Bu sebeble kanunnâmesini Rumeli Eyâleti bölümünde zikretmek istiyoruz. Böylece tarihi bilgiler arasındaki bağ da pekişmiş olacaktır. Ancak Kanunî devrinde ve bu kanun hazırlandıktan sonra 18 yıl Budin Eyâletine bağlı olarak kaldığını da burada hatırlatmak gerekir[2].

Aynı şeyi Semendire Sancağı için de yapmak gerekirse de, Kanunî devri boyunca Budin Eyâletine bağlı kaldığından burada zikredeceğiz.

§. 2- BUDİN EYÂLETİ KANUNNÂMESİ (68)

I- NÜSHALARI VE HUKUKÎ TAHLİLİ

Bilindiği gibi *Budin*, aynı adla anılan Eyâletin Paşa Sancağı'dır. 948 yani 1541 yılında Eyâlet haline getirildikden sonra, İslâm hukukunun ülülemre verdiği şu yetki kullanılmıştır: Hanefi hukukçulara göre *'anveten* yani savaç yolu ile fethedilen araziler hakkında üç şıkkı bulunan bir yetki ülülemre tanınmıştır: **Birincisi,** müslüman gazilere

1 Bkz. Celâlzâde, **Tabakât'ül-Memâlik Ve Derecet'ül-Mesâlik**, Ayasofya, B. 3296, vrk. 11/b-17/a; Âtıf Efendi No: 1734, vrk. 204/b; BOA. **Ruus Def.** No:622; **İslâm Ansiklopedisi,** II/758-759

2 Âtıf Efendi, 1734/204-b

taksim ederek araziyi öşür arazisi hâline getirmektir. Bu şık benimsenmemiştir. **İkincisi;** yerli gayr-i müslim ahaliye temlik edilmesi ve onların harâca bağlanmasıdır. Yani *mülk haracî arazi* haline getirilmesidir. Bu da yapılmamıştır, **Üçüncüsü** ise, özellikle bu konuda görüş serdeden diğer İslam hukukçularının "*müslümanlara vakıf*" görüşünü esas alarak, arazinin kuru mülkiyetini beytülmale alıkoymak ve tasarruf hakkını da âriyet veya icâre yoluyla vatandaşlara tefvîz etmektir. Bu çeşit arazi, mîrî arazidir. Hukukî mâhiyet itibariyle bu da haracî arazidir. Tek farkı ahalinin mülkü olmayışıdır[1]

İşte daha önce başta Anadolu arazisi olmak üzere çoğu Osmanlı topraklarında uygulanan bu toprak nizâmı (mîrî arazi usûlü), yeni fethedilen Budin arazisinde de tatbik edilmiştir. Zikredilen usûlü şer'î esaslara uygun bir şekilde formüle ederek Budin mufassalının başına koyan ise, Osmanlı Devletinin Şeyhül İslâmı *Ebüsuud Efendi*'dir. Ebüssuud Efendi'den önce konu ile ilgili olarak *İbn-i Kemal*'in de bir fetvası vardır ve Kanun-ı Cedid denilen kanun mecmuasında yer almıştır. Ancak Ebüssuud'un kanun haline gelen bu mukaddimesi, daha sonraki bütün arazi kanunlarının başında yer almıştır. Ayrıca, Padişah'ın tasdikinden geçen ve konuyu izah eden fetvâlar da, bu umumî kanundan sonra zikredilmektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi *Kanun-ı Cedid* denilen ve Kanunî'nin Arazi Kanunu diye bilinen kanun mecmuasında, Kanunî ve Ebüssuud'un en önemli payı bu mukaddime ve sözü geçen fetvalarıdır. Zira daha sonraki arazi kanun ve hükümlerinin temelini ve meşrûiyet dayanağını da, bu mukaddime ile adı geşen fetvâlar teşkil etmektedir[2].

Budin arazisinin hukukî mâhiyetini belirten bu temel kanun, iki defterde yer almaktadır:

Birincisi, BOA. TTD. 449(987), sh. 2'deki nüshadır ve tarih yoktur. Bu defterde ayrıca Budin, Estergon, Hatvan ve Novigrad Livâlarının özel kanunları da yer almaktadır. Ancak ikinci kanun eksiktir, sayfalar düşmüştür[3]

İkincisi ise, yine BOA. TTD. 410 (226)'daki nüshadır. Burada da hem umumî kanun ve hem de diğer kanunlar tam olarak mevcuttur.[4]

Her iki defterin de tarihleri yoktur. Fakat Budin'in 948/1541 yılında eyâlet olması sebebiyle, tahrir işlemlerinin bu tarihde yapılmış olması muhtemeldir. 952/1545 tarihinde şeyhülislâm olan Ebüssuud, Rumeli Kazaskeri olarak bu mukaddimeyi kaleme almıştır kanaatindeyiz. Ancak bu hükmümüz kesin değildir. Barkan Hoca, bu mukaddimeyi yayınlamıştır. Biz tamamının transkripsiyonunu verdik ve maddeleştirdik[5].

Bu Kanunnâme'yi, Kanunî Devri Merkezî ve Umumî Kanunnâmeleri arasında da zikretmiş bulunuyoruz. Zira şer'-i şerifdeki mîrî arazinin meşrû'iyyet dayanağını, resmî bir tedvînât olarak bundan daha güzel açıklayan ikinci bir hukukî düzenleme, en azından Kanunî devri için sözkonusu değildir. Mîrî arazinin aslında bir harâcî arazi olduğu,

---

1 Ebûssuud, **Risale Fil-Arazi,** Reşit Ef.1036, vrk. 33-41

2 Bütün Kanun-ı Cedîd'lerin mukaddimesine bakınız, ayrıca Topkapı R. 1935, vrk.1-5; R. 1936, vrk.1-6

3 BOA. TTD. 449, sh. 2-4

4 BOA. TTD. 410 (226), sh. 2-8

5 Krş. Barkan, **Kanunlar**. 296-297

Hanefi hukukçularının kanaatinden ziyâde, bazı harâcî arazileri *"müslümanlara vakıf"* olarak değerlendiren diğer İslâm hukukçularının içtihâdlarının bu düzenlemede tercih edildiği, kanunnâme tetkik edilirse hemen anlaşılabilecektir[1].

II- BUDİN EYÂLETİ KANUNNÂMESİ

"Lillâhi Mülk'üs-Semâvâti V'el-ardı ve mâ fîhinne Ve Hüve Alâ Külli Şey'in Kadîr[2]

Cenâb-ı Hâkân-ı rûy-ı zemîn, Halîfe-i Resûl-i Rabb'il-Âlemîn, mümehhidü kavâ'id'iş-şer'il-mübîn ve Mü'eyyidü me'âkı'id-Din'il-metîn, Muzhiru Kelimetullâh'il-ulyâ Râfi'u a'lâm'il-milleti ilel-gâyet'il-kusvâ, Mâlikü memâlik'il-âlem, Zıllulâh'iz-zalîli alâ kâffet'il-ümem, Fâtihu bilâd'il-meşârıkı ve'l-meğârib bi-nasr'illâhil-azîz ve cündih'il-gâlib, Sâhib'ül-meğâzî'l-meşhûre fîmâ beyn'el-enâm ve'l-vakâyi'-il-azîme el-mestûra alâ sahâif'il-eyyâm, Hâiz'ül-İmâmet'il-Uzmâ ve's-Sultân'il-Bâhir, Vâris'ül-Hilâfet'il-Kübrâ kâbiren an kâbir, Nâşir'ül-Kavânîn'is-Sultâniye, âşir'ül-Havâkîn'il-Osmaniyye, Kâsir'ül-ekâsireti ve kâhir'ül-kurûm, Sultân'ül-Arabi ve'l-Acem ve'r-Rûm, Hâmi hıme'l-Haremeyn'il-Muhteremeyni ve'l-makâmeyn'il-mu'azzameyn'il-mufahhameyn es-Sultân ib-n'üs-Sultân Es-Sultân *Süleymân Hân* ibn'üs-*Sultân Selim Hân* -Lâ zâlet silsiletü saltanatihî müteselsileten ilâ yevm-i yüb'asûn velâ berihat ahkâmü ma'deletihî câriyeten fî aktâr'ir-Rub'il-meskûn- Hazretleri, tevfîk-i Rabbâni ile *Vilâyet-i Budin*'i feth ve teshîr buyurub kâffe-i re'âyâ ve âmme-i berâyâ üzerine ahkâm-ı ma'delet-i zâhireleri icrâ olunmağa tasaddî olundukda, emr-i celîl'ül-mikdâr ve fermân-ı cemîl'ül-âsârları bu vechile sâdır olmuşdur ki:

Umûmen Vilâyet-i merkûmenin ehli yerli yerinde mukarrer olup nefislerine ve evlâdlarına aslâ bir ferd ta'arruz eylemeyüb ve ellerinde olan *emvâl-i menkûle*leri ve kasabâtda ve kurâda olan evleri ve dükkânları ve sâir binâları ve bağları ve bağçelerinin imâretleri, kendileri *mülk*leri olub her nice dilerler ise tasarruf edeler. Bey' ve hibe ve sâir *vucûh-i temlîkât* cümle ellerinde olub fevt olduklarında vereselerine *mülkiyet* üzerine müntakil olub bağlarının ve bağçelerinin hukûkunda gayrı aslâ emvâl-i mezbûrelerine kimesne dahl ve ta'arruz eylemeye[3].

Ve *zirâ'at ve hirâset ede-geldikleri tarlaları* dahi ellerinde mukarrer ola. Lâkin zikr olunan malları gibi mülkleri olmayub belki sâir Memâlik-i Mahmiyye'de *arz-ı*

---

1 Osmanlı Kanunnâmeleri, IV, sh.78-80

2 Kur'an âyetlerinden iktibâs edilen bu cümlenin meali şudur: "Göklerin, yerin ve bunların içindekilerin gerçek mülkiyeti Allah'a aittir. Ve O, her şeye kâdirdir."

3 Bu parağrafda, mîrî arazi üzerinde tasarruf hakkı bulunan ve mîrî araziyi işleten re'âyânın mâlik olduğu mülk mallar sayılmaktadır ki, bunlar, menkûl mallar, İslâm hukukunda ve özellikle Hanefi mezhebinde akâr kabul edilmeyen binâ ve ağaçlar ile Osmanlı Hukukunda tetimme-i süknâ ta'bir olunan ve yarın dönümü geçmeyen bağ ve bağçelerdir (Bkz. Hâlis Eşref, **Külliyât-ı Şerh-i Kanun-ı Arâzi**, sh.11 vd.; 52 vd.).

mîrî demekle ma'rûf olan *arâzî-i memleket* gibi *rakabe-i arz* beyt-i mal-i müslimîn[1] olub âriyet tarîki ile re'âyâ tasarrufunda olub envâ'-i hubûbâtdan ve sâir mezrû'âtdan her ne dilerler ise eküb biçüb öşür adına olan *hârâc-ı mukâseme*sin ve sâir hukukun edâ edüb nice dilerler ise istiğlâl edeler[2].

Madem ki, arzı ta'tîl etmeyüb kemâ yenbeğî zirâ'at ve hirâset ve ta'mîr edeler bî-kusur hukûkun edâ edeler, kimesne dahl ve ta'arruz eylemeye, fevt oluncaya değin tasarruf edeler. *Fevt oldukda oğulları kendiler makâmına kâim* tafsîl-i mezkûr üzere tasarruf edeler. Oğulları kalmaz ise, sâir memâlik-i ma'mûre arâzisi üslûbı üzerine ta'mire kâdir kimesnelere *ücret-i mu'accele*si alınub *tapu*ya verile. Anları dahi tafsîl-i sâbık üzerine tasarruf edeler.

Ve bağlarının ve bağçelerinin yerleri dahi bu kâbilden olub üzerinde imâreti harâb oldukda yerleri sâir tarlalar gibi tasarruf olunub üzerindeki bağ ve bağçe gibi mülkleri olmak tevehhüm olunmaya.

Vallâhu Te'âlâ A'lem ve Ahkem

Ketebehû El-Abd'ül-Fakîr Ebusuûd Muhammed
-Ufiye Anh-"

---

1 **Beyt-i Mâl-i Müslimîn**: Bu tabir, Hanefiler dışındaki İslâm Hukukçularının "müslümanlara vakıf" yani mirî arazi anlayışını izah ederken kullandıkları tabirlerdendir.

2 Mîrî araziyi bütün özellikleriyle bu madde anlatmaktadır. Buradan da anlaşılacağı gibi, mîrî arazi aslında harâcî arazi statüsündedir.

Budin Eyâleti Kanunnâmesi, BOA.TTD. No: 449 (987), sh.2

§. 3- ALACAHİSÂR SANCAĞI KANUNNÂMELERİ

Alacahisâr Sancağı, 948/1541 tarihinden önce Rumeli Eyâletine ve 965/1558 yılından itibâren ise *Temeşvar Eyâleti*ne bağlanmıştır. Elimizde *Budin Eyâleti*ne bağlı olduğu dönem içinde hazırlanmış herhangi bir hukukî düzenlemesi mevcut değildir. Bu sebeble 943/1536 tarihli *Alacahisâr Kanunnâmesi*ni, Rumeli Eyâleti Kanunnâmeleri arasında neşr etmeyi uygungörüyoruz.

§. 4- BUDİN SANCAĞI KANUNNÂMELERİ

1- BUDİN-ESTERGON-HATVAN VE NOVİGRAD SANCAKLARI KANUNNÂMESİ (69)

1- Nüshaları Ve Tahlili

948/1541 yılında Eyâlet hâline getirilen *Budin*'e ilk etapta aynı dönemlerde fethedilen *Estergon-Hatvan* ve *Novigrad* sancak olarak bağlanmıştı. Mesela bütün kazâ ve nâhiyeleri ile Estergon (*Usturgun*) kalesinin fethi, 950/1543 yılında gerçekleştirilmiştir. Novigrad ve Hatvan, daha önce Osmanlı ülkesine katılmış ise de, geri alınıp verilmeler olmuştur. Bu dört livânın kanunnâmelerinin birleştirilerek zikredilmesi, ya ilk etapda dördünün de tek bir idarî birim olarak görülmesinden yahud da dört livanın da aynı hukuki özelliklere sahip olmasındandır. Kanunnâmenin tarihi kesin olarak belli değildir. Ancak en az 950/1543'den sonra olduğu kesindir. Zira Estergon'un fethi bu tarihdedir. Elimizdeki tapu defterlerinde de tarih ve mukaddime kısmı eksiktir[1].

Bu dörtlü sancakların kanunâmesini ihtivâ eden elimizde üç tapu tahrir defteri mevcuddur:

I. si, BOA.TTD.410(226) nolu defterdir. Hem umumî kanunnâmeyi, hem de bu kanunnâmeyi ihtivâ etmektedir. Biz bunun orijinalini esas alacağız[2]. Barkan, bunu esas alarak kanunu neşr etmiştir[3].

II.si, yine BOA.TTD.449 (987) nolu tapu defterindeki eksik nüshadır. Kanaatimize göre asıl nüsha olması muhtemel olan bu defterdeki kanunnâme eksiktir. Sadece bir sayfası elimizde mevcuttur[4].

1 Esat Ef. 2-362, vrk.129/a

2 BOA.TTD.410(226),vrk.2-8

3 Barkan, **Kanunlar**, 300-303

4 BOA.TTD.449(987),sh.4

III. sü ise, BOA. TTD. 388 (545) nolu defterdeki güzel ve okunaklı bir nüshadır. Ancak I. ye göre muahhar tarihli olduğu anlaşılmaktadır[1] Bundaki farklılıkları parantez içinde belirttik.

Kanunnâme'de evvelâ harâc tabiri ile ifade edilen cizyenin miktârı ve ödeme şartları tesbit edilmiştir. Bilindiği gibi *cizye*nin bir diğer adı da, *harâc-ı re's*dir. Daha sonra ahalinin hâsılâtından vereceği harâc-ı mukâsemenin nisbetleri tayin olunmuş ve bu arada cizyeden mu'âf tutulan re'âyâ sınıfları da zikr edilmiştir. Daha sonra bâd-ı hevâ gurubuna dahil olan örfî tekâlif birer birer ele alınmıştır. Kanunnâme'nin son kısmı ise Budin ve Estergon İskelelerinden geçecek olan emti'adan alınacak gümrük ve bâc vergilerini tanzim etmektedir ki, bunların şer'î dayanakları çok açıkdır.

2- Budin-Filek-Hatvan-Novigrad Ve Seçan Sancakları Kanunnâmesinin Tam Metni

KANUNNÂME-İ RE'ÂYÂY-I BUDİN VE LİVÂ-İ ESTERGON VE LİVÂ-İ HATVAN VE LİVÂ-İ NOVİGRAD

1. Zikr olan sancaklarda ve nâhiyelerinde vâki' olan *varoş*larda ve karyelerde olan re'âyâdan ki, üç yüz akçeye güci yeter, yılda elli akçe *harâc* verir. Eğer bir evde üç dört birâder ya dahi ziyâde olsalar, zikr olan karındaşların her biri başka başka olub üçer yüz akçeye kâdir olsalar, her biri ellişer akçe harâc vereler. (Kâdir olmasalar nesne alınmaz.).

2. *Kâdir* dedükleri şol kimesnedir ki, evinden, bağından, tarlasından gayrı davarlarından ve evi içinde olan esbâbından ve fuçusı içinde olan hamrinden hesâb edüb ki, üç yüz akçelik mikdârı hâsılı ola, ol kimesneden elli akçe harâc alına. Kâdir olmasalar nesne alınmaz.

3. Ve harâca kâdir olanlar *resm-i kapu* deyü sipahisine *Hızır İlyas günü*nde yirmi beş akçe ve *Kasım günü*nde yirmi beş akçe verür. Lâkin nefs-i *Budun* ve *Peşte* re'âyâsı kralları zamanında resm-i kapu vere-gelmedikleri ecilden defter-i cedîde dahi kayd olunmadı.

4. Ve evi yanında bağçesi olsa, yemek içün içinde ekdüği ma'denoz ve tarhun ve sâir *sebzevât* ki, satulığı olmaya, şol anun gibi bağçeden nesne alınmaya. Ammâ zikr olan sebzevâtdan pazara iledüb satsa, *öşr*i alına.

5. Varoşlardan ve karyelerden pazara gelüb başları üzere getürüb satdukları tavuk gibi peynir gibi meyve gibiden nesne alınmaz. Ammâ tamam hafta oturanlar-dan haftadan haftaya birer *penz* alına.

6. Ve boğazlanan sığırdan *resm-i kanâre*[2] deyü her sığırdan iki akçe dört koyundan bir akçe alına.

---

1 BOA. TTD. 388 (545), sh.2-6

2 **Resm-i Kanâre:** Kanâre, mezbaha demektir. Mezbahada alınan kesim vergisine resm-i kanâre denmektedir.

7. Ve araba ile çölmek ve bardak ve ağaç bardak gelse, satandan araba başına dört akçe bâç alına ve me'kûlât kısmından nesne gelse, araba başına dörder akçe ve fuçudan iki akçe alına.

8. Ammâ bâzirgânlar ve çerçiler pazar günü gelüb oturdukları içün *resm-i sergi* buçuğar akçe alına.

9. Ve araba ile odun getürenden bir odun ve bir otluk getürenden bir demet otluk alına.

10. Ve şehirde olan *çömlekçi*lerden ve *bardakçı*lardan işleyüb satdıkları içün nesneleri alınmaya.

11. Ve araba ile me'kûlat gelse, yüz akçeden iki akçe alına, Ve yük ile gelse, yük başına iki akçe alına.

12. Ve cemî' hubûbâtdan ve bostandan *öşür* alına.

13. Ve *kevvâre*lerinden harman zamanında onda bir öşür alına. Öşür vermeğe yetmeyüb yedi ya sekiz ya daha az olsa, her kovan başına ikişer akçe alına.

14. Ve *bid'at-i hanâzîr*lerinden üzerine yıl geçmişinden iki akçe alına. Ve bellutluğa giden hınzîrlerinden varduğı yerde sâhib-i arza evvelâ Kral zamanında bir eyüsün verüb ba'dehû on hınzîrden birin öşür verürler imiş. Hâliyâ gerü öyle alına[1].

15. Ve *biro*lar[2] cizye ve resm-i kapu vermez. Ammâ *'âdet-i ağnamı* vereler.

16. Ve *papas*lar cizye ve resm-i kapu vermez. Ammâ 'âdet-i ağnâmı vereler. Ve papaların sâhib-i arza vereler. (Ammâ öşürlerin sâhib-i arza vereler)

17. Ve şol yerlerde ki, bir sipahinin re'âyâsı koyunun iledüb bir âhar sipahi karyesinde kışlada veya kuzulada, zikr olan koyun kelle i'tibârınca ki, her kellenin adedi üçyüze yetişe, ol asıl sürüden eğer kışladırsa bir koç ve eğer kuzuladırsa bir kuzu *resm-i ağıl* deyü sâhib-i arza vereler. Lâkin *öşr-i berre*si[3] defter-i cedîdde kime mahsûl kayd olundı ise ana râci'dir.

18. Ve nehr-i *Tuna*'da şikâr olunan *mâhî*den öşür alına. Ammâ pazara kurı balık gelse bin akçelikde otuz akçe *gümrük* alına. Ve yaş balıkdan yüz akçede üç akçe *bâc* alına. Ve göllerde şikâr olunan mâhîden nısfı alına.

19. Ve Tuna üzerinde ve sâir yerlerde ki, yıl yürür *âsiyâb* ola, elli akçe resm alına. Altı ay yürür âsiyâbdan yirmi beş akçe resm alına. Ve nefs-i *Göngöş* içinde vâkı' olan âsiyâbdan ba'zından üçer yüz ba'zından yüzer akçe alınu-gelmeğin yine öyle alına.

20. Ve müslümanlardan *resm-i 'ârûsiyye* bîveden otuz, bâkireden altmış akçe ve martolos tâifesinin bîvesinden onbeş ve bâkireden otuz akçe alına.

---

1 -**Bellût**: Pelit demektir ki, palamut ağacına denir (**Tarama Sölüğü**, V, sh.3185).

2 -**Biro:** Köy muhtârı ve idarecisi manalarını ifade etmektedir.

3 -**Öşr-i Berre:** Arazinin öşri yani harâc,ı mukâsemesi manasına gelmektedir.

21. Ve müslümanların bağından öşür alınmayub her dönüm başına dörder akçe *resm-i dönüm* alına. Ammâ hamr eyleyüb satan müslümanlardan küffârdan alınduğı gibi öşür alına.

22. Ve müslümanlardan *resm-i bostan* ikişer akçe resm-i dönüm alına.

23. Ve *cerîme*leri hükm-i kâdî lâhik oldukdan sonra baş yaruğundan yüz akçe ve kara bereden elli akçe alına. Ve salb ve siyâset lâzım olanlara ehl-i hüküm ma'rifeti ile sancak beği âdemlerine teslim edeler. Nesnesin alub salıvermeye, tamam hakkından geleler.

24. Ve vilâyet-i mezbûre re'âyâsının akçesiz yemlerin ve yemeklerin ve fuçıların ve otlukların almayalar. Hizmet-i padişahî vâkı' oldukça ücretin verüb hizmetlendireler deyü ferman olunmışdır.

25. Ve şol varoşun ve karyenin ki, kendü sınurlarında bağları ola, iki ay on gün *monopolye* dutulmak kanundır.

26. Padişah-ı âlem-penâh hazretlerinin hâsları ve beğlerbeği ve sancak beği hâsları ve zu'ama ve defter kâtipleri ve mîrimirân çavuşlarının tîmârları *serbest* olmak kanundır.

27. Sipâh ve müstahfızân tâifesinin cerâimleri nısfı kendülerin ve nısf-ı âharı sancak beğinindir.

KANUNNÂME-İ İSKELEHÂ-I BUDİN VE ESTERGON

28. Öteden berü yakaya ve berüden öteye yakaya gelen piyâdeden ikisinden bir akçe ve suvariden birer akçe alına. Fuçı ile ham gelse, her fuçı başına on ikişer buçuk akçe gümrük alına. Ve iki akçe *resm-i geçüd*[1] alına.

29. Ve Beç cânibine giden satıluk gâvden[2] her birinden on iki buçuk akçe gümrük alına ve iki akçe geçüd alına. Ve inek olsa altı akçe gümrük ve iki koyundan bir akçe alına. Ve her aded cild-i gâvdan bir akçe ve iki pul gümrük alına ve yüz adet koyun derisinden on iki buçuk akçe alına. Ve satıluk hınzır geçse her hınzır başına birer akçe resm-i geçüd alına. Ve yüklü fuçıdan dört ve yükli arabadan altı akçe alına. Ve yüksüz büyük arabadan dört akçe ve yüksüz fuçıdan iki akçe alına. Satıluk bârgirden birer akçe ve yüz kıt'a tuzdan bir *kıt'a* tuz ve on iki akçe *gümrük* alına.

30. Ve *Nemçe* cânibinden gelen yüz çile ıskarlatdan[3] ki, elli endâze ola, ikiyüz akçe gümrük alına; ve seksen çile ıskarlatdan yüz akçe gümrük alına. Ve gıranenin[4] zırâ'ından dahi on iki akçe. Ve *demin*in[5] pastavından yirmi beş akçe ve Nemçe dil-

1 Bâc-ı ubûr'un Türkçesidir.

2 -**Gâv**: Farsça'da öküz demektir.

3 -**Iskarlat:** İtalyanca Scarlatto kelimesinden alınmıştır ve kırmızı renkli bir çeşit kumaş adıdır (Barkan, **Kanunlar**, 540).

4 -**Grane**: Garan şeklinde de okunabilen bu kelime Almanca iplik demek olan garn kökünden gelse gerektir ve bir çeşit kumaş adıdır (Barkan, **Kanunlar**, 539).

5 -**Demin**: Macarcada bir kumaş adıdır.

ince *despulum*[1] demek ile ma'rûf çukanın *ballen*[2]inden ki, bir denkdir, beşyüz akçe alına. Ve Nemçe dilince *eveysin*[3] dedikleri çukanın belinden beşyüz akçe ve *Portukal çukası*nın balleninden ikiyüz elli akçe ve Bali Borpirga çukasının balleninden ikiyüz elli akçe ve *Baraslav* ve *Bıraslaspo* ve *Ökleri*[4] dedükleri çukaların balleninden yüz elli akçe alına. Ve Nemçe dilince *Torbanen* dedükleri ki, kenevirden boğasidir, fuçısından yüz elli akçe ve Londura'nın pastavından elli akçe ve İsterhaligin yüz 'adedinden yirmi beş akçe ve bin a'lâ bıçağın kınından yirmi beş akçe ve ednâsının bin kınından on iki akçe.

31. Ve Nemçe cânibinden gelen hurdavât esbâbından ki, satılur, beş bin akçeliğinden ikiyüz elli akçe ve büberin *maje*sinden[5] ki, kırk sekiz vukıyyedir, yüz akçe ve zagfıranın funtesinden ki, yüz altmış dirhemdir, on iki akçe ve karanfilin *funta*sından[6] beş akçe *resm-i gümrük* alına,

32. *Dar-ül islâm*dan tüccâr tâifesi getürdiği ki, melbûsât kısmından ola, bin akçelik esbâbından elli akçe gümrük alına.

33. Ve su yüzünden gelen terkeden ki, kantara urulmağa kâbil olmaya, yüz akçeden üç akçe *gümrük* alına. Ve bakırın majesinden otuz akçe ve kalayın majesinden kırk akçe gümrük alına.

---

1 -**Despulum**: Bir çeşit çuka olduğu maddeden anlaşılmaktadır.

2 -**Ballen**: Bal da denir ve macarca'da bir denk ve kumaş topu manalarını ifade eder.

3 -**Eveysin**: Bir çeşit çuka adıdır. Bütün bu kelimeleri okuma kaynağımız, diğer Kanunname nüshalarındaki harekeli ve farklı metinlerdir.

4 Bu çuka çeşitleri konusunda ayrıntılı bilgi vermek, gerçekten zordur.

5 -**Maje**: Macarca'da 48 okkalık ağırlık ölçüsünün adı olsa gerektir. Maddeden anlaşılan budur. Yani batman veya kental gibi bir ağırlık ölçüsüdür (Krş.Barkan, **Kanunlar**, 541).

6 **Funta**: Yarım kiloluk bir ağırlık ölçüsüdür.

Budin, Estergon, Hatvan Ve Novigrad Sancakları Kanunnâmesi, BOA.TTD. No: 410 (226), sh.4-8; 343, sh.5

Budin, Estergon, Hatvan Ve Novigrad Sancakları Kanunnâmesi, BOA.TTD. No: 410 (226), sh.4-8; 343, sh.5

Budin, Estergon, Hatvan Ve Novigrad Sancakları Kanunnâmesi, BOA.TTD. No: 410 (226), sh.4-8; 343, sh.5

[illegible]

٣١ [illegible]

٣٢ [illegible]

٣٣ [illegible]

[illegible]

II- 970/1562 TARİHLİ BUDİN-NOVİGRAD-SEÇAN-FİLEK-HATVAN-SANCAKLARI KANUNNÂMELERİ (70)

1- Nüshaları Ve Tahlili

Budin Eyâletinin beş livâsına yani *Budin-Filek-Hatvan-Novigrad* Ve *Seçan* Livâlarına ait bir kanunnâme de, 970/1562 tarihinde Kanunî Sultan Süleyman'ın fermanı ile Defter Emini *Küçük-zâde Muhammed bin Mustafa* ve kâtip *Ferhad bin Abdullah* tarafından tahrir edilen defterde bulunmaktadır. Tesbitlerimize göre henüz yayınlanmamış olan bu kanunnâme, *BOA.TTD.No: 343 (356), sh. 2-9*'da yer almaktadır. Bu kanunnâmeyi de neşredeceğiz[1].

*Hatvan livâsı*nın aynı tarihli ve ayrı görevliler tarafından tahrir edilen hususi tapu defterinde, benzeri müstakil bir kanunnâmesinin zikredildiğini[2] ve *Seçan livâsı*nın ise bundan önce hazırlanan *962/1554 tarihli ve 293 nolu BOA.TTD.* de müstakil bir kanunnâmesinin bulunduğunu burada kaydedelim[3]. Biz, yeri gelince bu kanunnâmeleri de zikredeceğiz.

Kanunnâmenin şer'î tahlilini de bir iki cümleyle özetleyelim: Evvelâ cizye vergisi üzerinde durulmuştur ki, tamamen fıkıh kitaplarındaki alıkâmın özetidir. Sonra da harâc-ı mukâseme ve bâd-ı hevâ gurubuna giren rüsûm tedvîn olunmuştur. Bir kısım bâc vergileri de açıklandıktan sonra, İskeleden geçen mallardan alınan gümrük vergilerinin nisbetleri açıklanmıştır. Yani Kanunnâme'de sadece malî konuların bazıları üzerinde durulmuştur. Diğer hukukî meseleler, fıkıh kitaplarında zikrolunan şer'î hükümlere terk edilmiştir.

2- Kanunnâmenin Metni

KANUNNÂME-İ LİVÂ-İ BUDİN VE NOVİGRAD VE SEÇAN VE FİLEK VE HATVAN

1. Zikr olunan sancaklarda ve nâhiyelerinde vâki' olan keferenin bâliğ olanlarından kudretlerine göre ki, evinden, bağından, tarlasından gayrı davarından ve evi

1 BOA. TTD. 343 (356), sh. 2-9

2 BOA. TTD. 1003, sh. 1-7

3 BOA. TTD. 293, sh.1-5

içinde olan esbâbından ve fuçısı içinde olan hamrinden hesâb edince üç yüz akçeye güci yete, yılda ellişer akçe *cizye*leri[1] alına; kâdir olmasa nesne alınmaz.

2. Ve cizye vermeğe *kâdir* olanlar *resm-i kapu* deyü sipahisine *rûz-ı Hızırilyas*'da yirmi beş akçe ve *rûz-ı Kasım*'da yirmi beş akçe *İspençe* verür. Ve nefs-i *Budin* ile *Peşte* re'âyâsı kralları zamanında resm-i kapu vere-gelmedikleri ecilden defter-i atîka kayd olunmamış. Hâliyâ defter-i cedîde dahi kayd olunmadı.

3. Ve bir ra'iyyetin evi yanında bağçesi olsa, yemek içün içinde ekdüği ma'denos ve tarhun ve sâir sebzevât ki, satulığı olmaya, nesne alınmaz. Amınâ mezkûr sebzevâtdan bazara iletüb satsa *öşri* alına.

4. Ve *varoş*lardan ve kurâdan bazara gelüb başları üzere getürüb satdukları tavuk ve peynir ve meyve gibiden nesne alınmaz. Amınâ tamam hafta oturandan haftadan haftaya birer *penz*[2] alına.

5. Ve boğazlanan sığırdan *resm-i kanâre* her sığırdan iki akçe ve dört koyundan bir akaç alına.

6. Ve araba ile çölmek ve bardak ve ağaç bardak gelse, satandan araba başına dört akçe bâc alına. Ve me'kûlât kısmından nesne gelse, araba başına dört akçe alına.

7. Amınâ *bâzirgânlar* ve *çerçiler* bazar güni gelüb oturdukları içün *resm-i sergi* buçuğar akçe vereler.

8. Ve araba ile odun getürenden bir odun ve otluk getürmeden bir demed otluk alına.

9. Ve şehirde olan çölmekçilerden ve bardakçılardan işleyüb satdıkları içün nesne alınmaya.

10. Ve araba ile ma'kûlât gelse, yüz akçeden iki akçe alına ve yükle gelse yük başına iki akçe ve müslüman ve kâfirden cemî' hubûbâtdan *öşür* alına.

11. Ve defterde mukâta'a kayd olunmayan bostanlardan dahi *öşür* alına.

12. Ve *kevvâre*lerinden harman zamanında onda biri öşür alına. Öşür vermeğe yetmeyüb yedi ya sekiz dahi az olsa, kovan başına ikişer akçe alına.

13. Ve *bid'at*dan yıl geçmişinden iki akçe alına ve *bellûtluğ*a giden hanâzîrden varduğı yerde sâhibi *resm-i bellût* ala.

14. Ve *biro*lar ve *papas*lar, cizye ve resm-i kapu vermezler; amınâ öşürlerin ve âdet-i ağnâmlarm sâhib-i arza vereler.

15. Ve bir sipahinin re'âyâsı koyunun iletüb bir âhar sipahi toprağında kışlatsa veyahud kuzulatsa, kelle i'tibârınca ki, her kellenin adedi üç yüze yetişe, ol asıl sürüden kışladırsa bir koç ve eğer kuzladırsa bir kuzı ağıl deyü sâhib-i arza vereler. Lâkin *resm-İ berre*si defter-i cedidde kime mahsûl kayd olunduysa ol alur.

---

1 Cizye kelimesinin burada açıkça zikredilmesi, bir önceki Kanunnâme'de zikredilen harâc kelimesinden de harâc-ı re'sin kasdedildiğini göstermektedir.

2 - **Penz**: Macarlara ait bir para birimidir.

16. Ve nehr-i *Tuna*'da şikâr olunan *mâhî*den öşür alına. Ammâ bazara kuru balık gelse, bin akçelikden otuz akçe *resm-i gümrük* alına. Ve yaş balıkdan yüz akçede üç akçe bâc alına. Ve göllerde şikâr olunan mâhîden nısıf alına.

17. Ve *Tuna* üzerinde ve sâir yerlerde ki, yıl yürür *değirmen* ola, elli akçe resm alına; altı ay yürür değirmenden yirmi beş akçe alına. Ve nefs-i *Göngöş* içinde vâki' olan değirmenlerden ba'zından üçer yüz ve bı'zından yüzer akçe resm alınu gelmeğin yine eyle alına.

18. Ve müslümanlardan *resm-i arûsiyye* bîveden otuz akçe, bâkireden altmış akçe ve *martolos tâifesi*nin bîvesinden on beş, bâkiresinden otuz alına.

19. Ve müslümanların bağlarından *öşür* alınmayub her dönüm başına dörder akçe *resm-i dönüm* alına.

20. Ve *cerîme*leri, hükm-i kâdî oldukdan sonra baş yaruğundan yüz akçe ve kara bereden elli akçe ve salb ve siyâset lâzım olanlara ehl-i hüküm ma'rifetiyle sancakbeği adamlarına teslim edeler; nesnesin alub salı-vermeyeler, tamam hakkından geleler.

21. Ve vilâyet re'âyâsının akçesüz yemlerin ve yemeklerin almayalar ve müfettet ve meccânen re'âyânın rızâları olmadın istihdâm etmeyeler deyü Kanunnâme-i humâyûnda mukayyed iken ve bu husûsda defe'âtle fermân-ı şedîd ve emr-i te'kîd vârid olmuş iken ümerâ ve zu'amâ ve sipâh tâifesi eslemeyüb ve men' olunmayub bir cânibe sefer vâki' oldukça yüklerin ve azıkların çekmek içün hâsları ve tîmârları köylerinden dörder beşer hâneden birer *koçu bârgirleri*yle ve *koçuyaş*larıyla[1] çıkarub seferin evvelinden âhirine değin istihdâm eyleyüb ve hazarda oldukları ve olmadıkları zamanda dahi re'âyâyı cebr ile be-nevbet evlerinde ve bağlarında ve yapularında arabaları ve koçularıyla leyl ü nehâr hidmet etdirmekle re'âyânın ekseri perâkende olmasına ifrâtla zulm ve te'addîleri sebebdir.

22. Ve defter-i cedidde *resm-i hîme* ve *kiyâh* ve hâneden[2] bir araba odun içün on beş *penz* ve bir araba otluk içün yirmi beş penz mahsûl kayd olunmuş iken ziyâde her hâneden birer araba odun ve birer araba otluk ve birer pinte yağ ve birer *pinte* bal ve pastırmalık ve südlük buzağusı ile inek ve kışlık kürek salgun edüb ve bir ra'iyyet mürd olsa, akrabasından kimesnesi kalmasa, sâhib-i zemin olanlar yetimdir deyü oğlun kızın esir edüb ve emlâk ve davarın zabt edüb fürûht ederler imiş. İmdi bu husûslar defter-i cedid südde-i sa'âdet penâhıma geldikde pâye-i serir-i âlem-ınasîrime arz olunub min ba'd fermân-ı celîl'ül-kadr şöyle sâdır oldu ki;

---

1 -**Koçu**: Yaylı ve dört tekerlekli bir cins araba demektir. İçeriden perdeli pencereleri vardır ve kupa arabasının bir nev'idir (Sertoğlu, **Tarih Lügati**, 189).

-**Koçuyaş**: Koçu arabasını kullanan kimselere denir. Sefer zamanlarında, Rumeli'de koçyaşlar bir nevi mükellfiyet ile toplanır ve orduda araba hizmetinde kullanılırdı. Bu madde sözkonusu hizmetle ilgilidir (Sertoğlu, **Tarih Lügati**, 189).

2 -**Resm-i hîme**: Hîme odun manasma Farsça bir kelimedir. Odundan alınan resme de resm-i hîme denir (**Burhân-ı Kâtı'B**, II, **Tekmile**, 363).

-**Resm-i kiyâh**: Ot resmi manasım ifade eder.

Ümerâ ve zu'amâ ve sipâh tâifesi şer'a ve kanun ve deftere ve emr-i hümâyûna muğâyir re'âyâya bu makûle teklîfât ve salgun edüb ta'cîz ve tazyîk etmeyeler. Ve bir ra'iyyet mürd olduğunda akrabâsından kimesnesi kalmamağla yetim deyü oğlun ve kızın esir edüb emlâk ve davarın alub satmayalar. Şöyle ki, eslemeyüb emr-i hümâyûnuma muhâlif iş edenleri hâkim'ül vakt olanlar arz eylemeyeler, anın gibilere olacak itâb ve siyâset neticesi kendülere âid olmak mukarrer bileler. Eden sancakbeği olursa beğlerbeği olanlar arz edüb subaşı ve sipahi olub sancakbeğiliğine tâbi' olursa, beğlerbeğisiyle sancakbeği arz edeler ki, hakkından gelinüb sâirlerine mûcib-i ibret ola.

23. Ve beğlerbeği ve beğler ve zu'amâ ve sipâh hâslarında ve tîmârlarında düşen *beyt'ül-mal* ve *yave* ve *kaçkun* mîrînindir, hâssa zabt oluna, dahl eylemeyeler.

24. Ve Padişah-ı âlem-penâh hazretlerinin hâss-ı hümâyûnları ve beğlerbeği ve sancakbeğleri hâssları ve zu'amâ ve defter kâtibleri ve beğlerbeği çavuşlarının tîmârları serbestdir.

25. Sipâh ve müstahfızân tâifesinin cerâimleri, nısfı kendülerin ve nısf-ı âharı sancakbeğinindir.

KANUNNÂME-İ İSKELEHÂ

26. Öteden berü yakaya ve berüden öte yakaya geçen piyâdeden ikisinden bir akçe ve süvariden bir akçe alına. Fuçı ile hamr gelse, her fuçıdan on iki şer buçuk akçe gümrük alına ve iki akçe resm-i geçüd alına.

27. Ve bundan sâbık *Bec*[1] cânibine satuluk giden gâvdan her birinden on ikişer buçuk akçe gümrük alınmak defter-i atîkde mukayyed olub sonra Bec cânibine davar gitmemek fermân olunub ve müceddeden vilâyet-ı mezbûre tahrîr olunmak emr olundukda celeb tâifesi *Dâr'ül-harb*'e alub getdikleri davardan *Yanuş Kral*[2] zamanında her davar başına birer kuruş alunduğı üzere davar başına birer kuruş vermeğe mültezim oldukları pâye-i serir-i âlem-masîre arz olundukda sene tis' ve sittîn ve tis'a-miete Rebiülevvel'inin evâilinden[3] davar başına min ba'd birer kuruş alınmak fermân-ı âlişân vârid olmağın defter-i cedîde kayd olundu. Ve iki koyundan resm-i geçüd bir akçe alına.

28. Ve her aded cild-i gâvdan bir akçe ve iki pul *resm-i gümrük* alına. Ve yüz aded cild-i ganemden on iki buçuk akçe alına. Ve satuluk hınzır geçse, her hınzır başına birer akçe resm-i geçüd alına. Ve yüklü fuçıdan dört ve yüklü arabadan altı akçe ve yüksüz büyük arabadan dört akçe ve yüksüz fuçıdan iki akçe ve yüz kıt'a tuzdan bir kıt'a tuz ve on iki akçe resm-i gümrük alına.

---

1 -**Bec**: Osmanlıların Viyana'ya verdikleri addır.

2 -**Yanuş Kral:** Yanko Hunyad, Hunyadı Yanoş ve Jan Hunyad adlarıyla bilinen ve Fâtih'in mu'âsırı olan Sırp Kralıdır (Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, c. I, sh. 216)

3 1-10 Rebî'ülevvel 969/1561 tarihidir.

29. Ve *Nemçe*[1] cânibinden gelen yüz çile Iskarlatdan ki, elli endâze ola, iki yüz akçe gümrük alına ve seksen çileden yüz akçe alına. Ve *grana*nın zirâ'ından on iki akçe; *demin*in pastavından yirmi beş akçe alına. Ve Nemçe dilince *despolom* demekle ma'rûf çukanın *balle*sinden ki, bir *denk*dir, beş yüz akçe ve *portukal çukası*nın ballesinden ikiyüz akçe ve Nemçe dilince *eveysin* dedikleri çukanın ballesinden dahi beş yüz ve *Bali Boz Pırgaz* çukasının ballesinden dahi iki yüz ve *Braslav* çukasının ballesinden yüz elli ve *Braslaspo* ve Ökleri dedikleri çukaların ballesinden dahi yüz ellişer ve Nemçe dilince *Torbanen* dedikleri ki, kenevirden boğasidir, fuçısından yüz elli ve *Londura*'nın pastavından elli akçe alına. Ve İsterhâlliğin yüz adedinden yirmi beş akçe ve bin a'lâ bıçağın kımndan dahi yirmi beş akçe ve ednâsının bin kımndan on iki akçe.

30. Ve Nemçe cânibinden gelen hurdavât esbâbdan ki, satılır, beş bin akçeliğinden iki yüz akçe ve büberin *maja*sından ki, kırk sekiz vukıyyedir, yüz akçe ve za'firânın *funta*sından ki, yüz altmış dirhemdir, on iki akçe ve karanfilin funtasından beş akçe *resm-i gümrük* alına[2].

31. Ve *Dâr' ül-İslâm*'dan tüccâr tâifesi getürdüği melbûsât kısmından bin akçelik esbâbdan defter-i atîkde elli akçe *resm-i gümrük* kayd olunmuş iken yetmiş beşer seksener alurlar imiş. Ziyâde alınmayub defter-i atîkde kayd olunduğı üzere ellişer akçe resm-i gümrükleri alınmak fermân olunmağın defter-i cedîde kayd olundu.

32. Ve su yüzünden gelen tereke ki, kantara urulmağa kâbil olmaya, yüz akçeden üç akçe gümrük alına. Ve kalayın majasından kırk akçe; bakîrın majasından otuz akçe gümrük alına.

---

1 **Nemçe**: Osmanlıların Avusturya'ya verdikleri isimdir. Slavca Nyemats kelimesinden bozmadır. Kelime anlamı dilsizdir. Slavlar, Cermenlerle ilk karşılaştıkları zaman dillerini bilmedikleri için kendilerine bu adı vermişler ve kelime Türkçe'ye onlardan geçmiştir (Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lügati**, 237).

2 Bu maddede çok önemli bazı ıstılâhlar açıklanmaktadır:

-Maje veya Maja: 48 okkalık bir ölçü birimidir.

-Funta: 160 dirhemlik bir ağırlık ölçüsüdür.

Budin, Estergon, Novigrad, Seçan, Filek Ve Hatvan Sancakları Kanunnâmesi, BOA.TTD. No: 343 (356), sh. 2-9

[illegible] سلطان سليمان خان بن سليم خان بن بايزيد خان [illegible]

قانون نامهٔ لواى بدون ونويغراد

وسچان وفيلك

وحطوان

١ ذكر اولنان سنجاقلرده و ناحيه‌لرده واقع اولان كفره طائفه‌سنك

بالغ اولانلرندن قادر اولانلر كه اوندن باغندن تارلاسندن

غيري طوارندن و اوي اشياسندن [illegible]

[illegible]

٢ الليشر اقچه جزيه‌لري النه قادر اولمیه‌نه نسنه النمز و جزيه

ويرمكه قادر اولانلر رسم قپو ديو سپاهيسنه [illegible]

[illegible] يكرميشر اقچه [illegible] يكرمي بشر اقچه

[illegible]

رسم قپو ويرن [illegible] دفتر عتيقده قيد اولنمامش حاليا

٣ دفتر جديده دخي قيد اولنمدي و بر رعيتك اوي ياننده

باغچه‌سي اولسه ييمك ايچون ايچنده اكدوكي معدنوس و طرخون

و ساير سبزوات [illegible] نسنه النمز اما مذكور

٤ سبزواتلري بازاره الدوب صاتسه عشري النور

و [illegible] بازاره كلوب [illegible] صاتدقلري

طاوق و پنير و ميوه كبيدن نسنه النمز اما [illegible]

٥ هفته‌ده [illegible]

٦ [illegible] اكي اقچه ودرت قيونه بر اقچه النه [illegible]

[illegible]

[illegible] اقچه باج النه [illegible]

٧ باشنه درت اقچه النه [illegible] اكي اقچه باج النه اما

[illegible]

٨ رسم [illegible] اقچه ويرالر و عربه [illegible]

٩ [illegible]

[illegible]

١٠ [illegible]

[illegible]

١١ [illegible]

١٢ [illegible]

[illegible]

١٣ [illegible]

[illegible]

١٤ [illegible]

[illegible]

١٥ [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Budin, Estergon, Novigrad, Seçan, Filek Ve Hatvan Sancakları Kanunnâmesi, BOA.TTD. No: 343 (356), sh. 2-9

كلى رسم بر سيمى دفتر جديدده كيمه محصول قيد اولنديغيله الله

١٦ ونهر طونه ده شكار اولنان ماهيدن عشر النه اما بازاره قورو
بالق كلسه بيك اقچه لقدن اون اقچه رسم كمرك النه و ياش
بالقدن يوز اقچه ده اوچ اقچه باج النه و كوللرده شكار اولنان

١٧ ماهيدن نصف النه و طونه اوزرنده و ساير يرلرده كيل
بوره دكرمنلردن الى اقچه رسم النه التي اي يورر دكرمنلردن
يكرمي بش اقچه النه و نفس كونكوش اقچه ده واقع اولان دكرمنلردن
بعضندن اوچ يوز و بعضندن يوز اقچه رسم النوب كلكينه

١٨ ايله النه و صلالردن رسم عروسيت بيوه دن اون اقچه باكره دن
الشر اقچه و مرتلو طايفه سنك بيوه سندن اون بش باكره سندن

١٩ اتوز النه و صلالرك باغلرندن عشر النيوب هر دونم باشنه

٢٠ ددر اقچه رسم دونم النه و جريمه لري حكم قاضي اولنقله صكره
باشي يار و عندن يوز اقچه و قروه بوردن اللي اقچه و صلبقيا سي لازم
اولانلر اهل حكم مرتبه سنجاغي بكي ادملرينه تسليم ايدلر نسخه

٢١ الويه صالبونيه لرنا حقنده كلالر و ولايت رعاياسي شبه
اقچه سو زيملرنده بكلرن اليه لر و مفتي بجانار رعايانك رضالري
اولمدين استخدام ايتميه لر ديو قانون نامه همايونده مقيد ايكن
وبو خصوصده دنعاتله فرمان شريف وامر تاكيد وارد اولمشكن
امرا و زعما و سپاه طايفه سي ايلدوب و منع اولنميوب بهانه بنجي
واقع اولدقچه يوكلرندن و اذيقلرندن كيچوب خاصلري و تيمارلري

كيلانلندور ديو پيشر خانه دن بر ر قوچي باكر لهيله و قوچيا شلر باله
چقار بعد سفرك اولدن اخرينه دك استخدام ايدوب حضور
اولدقلري و اولمدقلري زمانده دخي رعايايي جبرله نوبت
اولنلر و باغلرنده و بايولرنده عربه لري و قوچيلريله ايلك اورد
خدمت اندرمكله رعايانك اكثري كيندوب اولمه سنه افراطله

٢٢ ظلم و تعديلري سببيله ودفتر جديدده رسم جه و كيا
هر خانه دن بر عربه اودون ايچون اوتوزبش بش و بر عربه بوكي اودون
يكرمي بش محصول قيد اولنمشايكن زياده هر خانه دن بر عربه
اودون و بر عربه اوتلوق و بر دبنه ياغ و بر دبنه بال
و يا سترقالق و سوتلوق بوزاغو سيله اينك و قيشلق كوك
صالغون ايدوب وبر رعيت مرد اولسه اقرباسندن كمسنه سي قالمسه
صاحب مين اولانلر يتيم درديو اوغلن قزن ايدوب اقي جاله
و طوارين ضبط ايدوب فرسنا يده ارمش امه دى بوخصوصلردن صاديلر
سنه سعادت پناهه كلدكده پايه سرير عالم مصيره عرض اولنوب
منبعد فرمان جليل القدر شريفله صادر اولدكه امرا و زعما
و سپاه طايفه سي شرعه و قانونه و دفتره و امر همايونه مغاير
رعايايه بو مقوله تكليفات و صالغون ايدوب تعجيز و تضييق
ايتميه لر و بر رعيت مرد اولدوغنده اقرباسندن كمسنه سي قالمسه
يتيم ديو اوغلن قزن اسير ايدوب اماللري و طوارن الوب ضبط ايتميالر
شويله كه ايتميوب امر همايونه مخالف ايش ايدنلري حاكم الوقت اولنلر

Budin, Estergon, Novigrad, Seçan, Filek Ve Hatvan Sancakları Kanunnâmesi, BOA.TTD. No: 343 (356), sh. 2-9

Budin, Estergon, Novigrad, Seçan, Filek Ve Hatvan Sancakları Kanunnâmesi, BOA.TTD. No: 343 (356), sh. 2-9

وغزانك ذراعندن اونكى اقچه دمينك پاستاونك
يكرمى بش اقچه النه ونيمچه دلجه دستبولوم ديكلى معروف
چوقانك بالاسندن كه بردكلر بشيوز اقچه ونوبتقالى
چوقانك بالاسندن ايكيوز اقچه ونيمچه دلجه ويسنى
ديدكلرى چوقانك بالاسندن دخى بشيوز وبالى بوغار
چوقانك بالاسندن دخى ايكيوز وبراسلاو چوقانك
بالاسندن يوز اللى وبراسلاو واوكارى ديدكلرى چوقارلك
بالارندن دخى يوز اللیشر ونيمچه دلجه تورابنى ديدكلرى
كتوردن بوغاسيدر قوچيسندن يوز اللى ولويده نك
پاستاوندن اللى اقچه النه واستر هالككه يوز عدددن
يكرمى بش اقچه وبيلك اعلا پياغك قننندن دخى كرمى
٣٠ اقچه وادنالك بيك قيننندن اونكى اقچه ونيمچه طابنك
كلاندن خرده وات اسبابدنكه طالو پش بيك اقچه لغندن
ايكيوز اقچه وبوبرك مالسندن كه قرق سكز وقيه در بوبنك اقچه
وزعفرانك قونطه كه ايكى بوتوق وقيه در اونكى اقچه ونقلى
٣١ قونطه سندن بش اقچه رسم كمرك النه ودار الاسلامدن تجار
كتوردوكى ملبوساتدن بيك اقچه لق اسبابدن
اللى اقچه رسم كمرك
زياده النيوب
اقچه رسم كمركلرى الماق فرمان اولنمشدر

٣٢ وصوبوزندن كلان توكه كه قنطار اولجه قابل اولمه
يوز اقچه دن اوچ اقچه كمرك النه وقالونك مال سندن قرق اقچه
باقرك مالندن اوتوز
اقچه كمرك
النه

§. 5- HATVAN SANCAĞI KANUNNÂMELERİ (71)

I- NÜSHALARI VE TAHLİLİ

Hatvân, Budin Eyâletinin önemli sancak merkezlerinden biridir. Hatvan, Eğri'nin Güneybatısında ve Peşte ile Eğri arasında yer alan Osmanlı Devletine ait hudut kalelerinden biridir[1]

Hatvan Sancağı'nın ilk kanunnâmesi, Budin Sancağı ile beraber hazırlanmıştır. 970/1562 tarihinde Budin Eyâletini tahrir eden *Küçük-zâde* diye meşhûr *Muhammed bin Mustafa* ve Kâtip *Ferhad bin Abdullah*, beş sancağın kanununu bir arada zikrettiği gibi, çok az farklılıkları bulunan bir kanunu da, müstakil *Hatvan Livâsı Kanunnâmesi* olarak, *BOA.TTD. 1003 (673)* nolu ve aynı tarihli *Hatvan Mufassal*ının başına koymuştur. Bu kanunda gümrükle ilgili hükümler yoktur. Diğer kısım ise aynen mevcuttur. Daha sonraki Hatvan kanunlarının esasını teşkil etmesinden dolayı, tesbitlerimize göre ilk defa bu kanunnâmeyi neşrediyoruz[2].

Kanunnâmenin şer'î tahlili, bir önceki Kanunnâmeden farklı değildir. Bu sebeble tekrar etmedik.

II- 970/1562 TARİHLİ HATVAN SANCAĞI KANUNNÂMESİ

KÂNUNNÂME-İ LİVÂ-İ HATVAN

1. Zikr olunan sancakda vâki' olan keferenin bâliğ olanlarından kudretlerine göre ki, evinden, bağından, tarlasından gayrı davarından ve evi içinde olan esbâbından ve fuçısı içinde olan hamrinden hesâb edince üç yüz akçeye güci yete, yılda ellişer akçe *cizye*leri alına; kâdir olmasa nesne alınmaz.

2. Ve cizye vermeğe kâdir olanlar *resm-i kapu* deyü sipahisine *rûz-ı Hızırilyas*'da yirmi beş ve *rûz-ı Kasım*'da yirmi beş akçe ispençe verür[3].

3. Ve bir ra'iyyetin evi yanında bağçesi olsa, yemek içün içinde ekdüği ma'denos ve tarhun ve sâir sebzevât ki, satulığı olmaya, nesne alınmaz. Ammâ mezkûr sebzevâtdan bazara iletüb satsalar *öşr*i alına.

---

1 Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi,** III, sh. 75, 91

2 BOA.TTD.1003 (673), sh.1-7

3 İspenç, gayr,i müslimlerden alınan harâc-ı muvazzafı karşılamaktadır.

4. Ve *varoş*lardan[1] ve kurâdan bazara gelüb başları üzere getürüb satdukları tavuk ve peynir ve meyve gibiden nesne alınmaz. Ammâ tamam hafta oturandan haftadan haftaya birer *penz* alına.

5. Ve boğazlanan sığırdan *resm-i kanâre* her sığırdan iki akçe ve dört koyundan bir akçe alına.

6. Ve araba ile çölmek ve bardak ve ağaç bardak gelse, satandan araba başına dört akçe *bâc* alına. Ve me'kûlât kısmından nesne gelse, araba başına dört akçe alına. Ve fuçıdan iki akçe alına.

7. Ammâ bâzirgânlar ve çerçiler bazar güni gelüb oturdukları içün *resm-i sergi* buğuçar akçe vereler.

8. Ve araba ile odun getürenden bir odun ve otluk getürneden bir demed *otluk* alına.

9. Ve şehirde olan çölmekçilerden ve bardakçılardan işleyüb satdıkları içün nesneleri alınmaya.

10. Ve araba ile ma'kûlât gelse, yüz akçeden iki akçe alına ve yükle gelse yük başına iki akçe alına ve müslüman ve kâfirden cemî' hubûbâtdan *öşür* alına.

11. Ve defterde *mukâta'a* kayd olunmayan bostanlardan dahi öşür alına.

12. Ve *kevvâre*lerinden harman zamanında onda biri öşür alına. Öşür vermeğe yetmeyüb yedi ya sekiz ya dahi az olsa, kovan başına ikişer akçe alına.

13. Ve *bid'at*dan[2] yıl geçmişinden iki akçe alına ve *bellutluğ*a giden hanâzîrden varduğı yerde sâhibi zemin *resm-i bellût* ala.

14. Ve *birol*ar ve *papas*lar, cizye ve resm-i kapu vermezler; ammâ öşürlerin ve *âdet-i ağnâm*ların sâhib-i arza vereler.

15. Ve bir sipahinin re'âyâsı koyunun iletüb bir âhar sipahi toprağında kışlatsa veyahud kuzulatsa, kelle i'tibârınca ki, her kellenin sürüsi üç yüze yetişe, ol asıl sürüden kışladırsa bir koç ve eğer kuzladırsa bir kuzı *resm-i ağıl* deyü sâhib-i arza vereler. Resm-i berresi defter-i cedidde kime mahsûl kayd olunduysa ol alur.

16. Ve nehr-i *Tuna*'da şikâr olunan mâhîden öşür alına. Ammâ bazara kuru balık gelse, bin akçelikden otuz akçe *resm-i günrük* alına. Ve yaş balıkdan yüz akçede üç akçe bâc alına. Ve göllerde şikâr olunan mâhîden nısıf alına.

17. Ve *Tuna* üzerinde ve sâir yerlerde ki, yıl yürür *değirmen* ola, elli akçe resm alına; altı ay yürür değirmenden yirmi beş akçe alına. Ve nefs-i *Göngöş* içinde vâki' olan değirmenlerden ba'zından üçer yüz ve ba'zından yüzer akçe resm kayd olunmağın yine eyle alına deyü defter-i cedîde kayd.

18. Ve müslümanlardan *resm-i arûsiyye* bîveden otuz akçe, bâkireden altmış akçe ve *martolos tâifesi*nin bîvesinden on beş, bâkiresinden otuz alına.

---

1 -**Varoş**: Macarca Varos kelimesinden bozma olan bu tabir, şehrin kale dışında olan kısmı ve şehrin kenar mahalleleri manalarında kullanılmaktadır (Pakalın, **Tarih Deyimleri**, III, sh.584)

2 Burada "Bid'at" kelimesinden kasıt, domuzdur. Domuzdan alınan resme de bid'at-ı hınzır denmektedir.

Hatvan Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 1003 (673), sh. 1-7

قانون نامه لواء حطوان

١ ذكر اولنان سنجاقده واقع اولان كفره نك بالغ
اولانلرندن قدرتلرينه كوره كه اوزم باغلري
غيري طوارلرندن واوي ايچنده اولان اسبابندن
وقوجي ايچنده اولان خرمندن حساب بيچه
اوچيوز اقچه يه كوچي يته بيله اللي اقچه جزيه لري
٢ النه قادر اولمیه نسنه النمز وجزیه ویرمكه
قادر اولانلر رسم قپو ديو سپاهيه [illegible]
اللي سه يكرمي بش وروز قاسمده يكرمي بش اقچه انجه
٣ ويرور وبر رعيتك اوي يانينده باغچه سي اولسه
يمك ايچون ايچنده اكدوكي معدنوس [illegible] وسائر
سبزوات كه صاتلمغه اولمیه نسنه النمیه اما [illegible]
٤ سبزواتي بازاره ايلتوب صاتسه لر عشري النور [illegible]
[illegible] بازاره كلوب [illegible]
طاوق وپنير وميوه كبيلرندن نسنه النمز اما هفته [illegible]
٥ هفته دن هفته يه [illegible] النه [illegible]
رسم [illegible] هر [illegible] ايكي اقچه [illegible] بر اقچه النه
٦ وعربه ايله [illegible]
عربه باشنه درت اقچه باج النه وماكولات قيمتلرندن

نسنه كلسه عربه باشنه درت اقچه النه [illegible]
٧ ايكي اقچه باج النه اما بازركانلر [illegible] بازار
كوني كلوب [illegible] ايچون رسم [illegible]
٨ وعربه ايله اودون كتورن [illegible]
٩ كتورنلر ايچون [illegible] النه وشهرده [illegible]
[illegible]
١٠ وعربه ايله ماكولات [illegible] ايكي [illegible]
كلسه [illegible] باشنه ايكي اقچه النه ومسلمان وكافردن
١١ جميع حبوباتندن عشر النه ودفترده مقاطعه [illegible]
١٢ اولمیان بوستانلردن دخي عشر النه [illegible]
[illegible] عشر النه [illegible]
[illegible] اولسه [illegible] باشنه [illegible] النه
١٣ [illegible]
[illegible]
١٤ [illegible] جزيه ورسم قپو [illegible] اما
عشرلري [illegible]
١٥ وبر سپاهينك رعاياسي [illegible]
[illegible]
[illegible]

Hatvan Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 1003 (673), sh. 1-7

سوریلرینك قشلاغ رسمیله بر قوچ و اکر قوزی ده اولورسه
بر قوزی رسم اغیل دیو صاحب رضاسیله ویرالر رسم
بوجه‌دن فرجدید دکیمه محصول قید اولنمشدر
١٦ اولا الور و [illegible] سکان اولنان ماهیلرك
عشرلری اما قورو بالوق کلهسی بیك اقچه‌لق ایدن اون
اقچه رسم کرکدر [illegible] یوز اقچه ده اوچ
باج النور و کوللرده سکان اولنان ماهیلرك نصفی
١٧ النور و [illegible] سایر یرلرده کی کبی [illegible]
دکرمنلر [illegible] اقچه رسم النور [illegible]
یکرمی بش اقچه النور و [illegible]
دکرمنلرده بعضیلری [illegible] و بعضیلری [illegible]
رسم قید اولنمشدر [illegible]
١٨ قید [illegible] رسم [illegible] دن النور
باکره دن [illegible]
١٩ اون بش باکره دن [illegible]
عشر المیوب [illegible] رسم [illegible]
٢٠ و جریمه لری حکم [illegible]
بوز اقچه [illegible]
اولنان اهل حکم معرفتیله [illegible]

[illegible] اوزره [illegible] تمام [illegible]
٢١ [illegible] و ولایت رعایالرینك اچی [illegible]
المالری و منت [illegible] رعایانك رضالری [illegible]
استحلالم [illegible] قانون [illegible]
و بر خصوص [illegible] فرمان شریف [illegible]
وارد اولمشدر [illegible] طایفه‌سی
اسلیوب و منع اولنیوب [illegible]
[illegible] کچن [illegible]
[illegible] خانه‌دن بر [illegible]
و [illegible] اولندن
[illegible] استحلالم [illegible] حضور [illegible]
[illegible] رعایا [illegible]
اولرندن و باغلریده و [illegible]
و [illegible] خدمت [illegible] عایلت
اکثر [illegible]
٢٢ و دن فرجدید [illegible] رسم [illegible] خانه‌دن [illegible]
اودون [illegible]
[illegible] زیاده [illegible]
[illegible] اودون [illegible]

Hatvan Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 1003 (673), sh. 1-7

باغ و باغچه‌لری و سودلق بوزلغوسیله ایتدك و
قیشلق کوردك صالغون ایدوب و بر رعیت مرد
اولسه اقرباسندن کمسنه‌سی قالمسه صاحب زمینی
اولاغلری یتیم در دیو اوغلن قرنداسی ایدوب و املاك
وطوارین ضبط ایدوب فروخت ایدیه‌لر عثمانی
بو خصوصلرده دفتر جدید سدّهٔ سعادت پناهه کلدکده
پایهٔ سریر اعلام مصیره عرض اولنوب من بعد فرمان
جلیل القدر شویله صادر اولدیکه امرا و زعما
و سپاه طایفه‌سی شرعه و قانونه و دفتر همایونه مغایر
رعایایه بو مقوله تکلیفات و صالغون ایدوب رنجیده
و تغییر اتمیالر و بر رعیت مرد اولدوغنده اقرباسندن
کمسنه‌سی قالمغله یتیم دیو اوغلن قرنداسی ایدوب
املاك و طوارین الوب ضبط اتمیالر شویله که الیوم
امر همایونه مخالف ایش ایدنلری حاکم الوقت اولانلر
عرض ایلیالر انلرك لایق عتاب و سیاستی
کندولره عاید اولمق مقرردر الا بدن سنجاغی بکی
اولورسه بکلر اولانلر عرض ایدوب سیاستی انلرك
اولوب سنجاق بکلکنه تابع اولورسه بکلربکیسی
سنجاغی بکی عرض ایلیالر که حقلرندن کلنی سایرلره

۲۳ موجب عبرت اولا و بکلر و سپاه و زعما اولدقلری
طرقلرنده دوشان بیت المال و یوه و قاچقون
میراثلری خاصه ضبط اولونه دخل ایلمیه‌لر و
۲۴ پادشاه عالمپناه حضرتلرینك خاص همایونلری
و بکلربکی و سنجاقبکلری و زعما و دفتر کاتبلری
و بکلر کتخدا و چاوشلرینك تیمارلری سربستدر
۲۵ سپاه و مستحفظان قلاع تیمارلرینك جرایمنك
نصفی کندولرك و نصفی سنجاقبکلرینك

حرر ما فیه بامر حضرة السلطان خلیفة الرحمن صاحب الزمان ناصب رایات العدل والاحسان
سلطان سلیمان خان بن سلیم خان بن بایزید خان بن محمد خان خلد الله تعالی خلافته
الی انقراض الدوران بامانة الحقیر المعترف بالجرم والتقصیر محمد بن مصطفی
المعروف بکوچك زاده وبقلم فرهاد بن عبد الله فی سنة سبعین و تسعمائه

§. 6- İZVORNİK SANCAĞI VE SREBRİNİCE-SAS MA'DEN KANUNNÂMELERİ (72)

I- NÜSHALARI VE HUKUKÎ TAHLİLİ

İzvornik, Bosna'nın kuzeydoğusunda yer alan bir yerleşim merkezidir. *Srebrinic* ve *Sas* ise, Bosna ile Sırbistan arasında yer alan ma'den merkezleridir. Bu ma'den merkezleri değişik zamanlarda, çevrelerinde bulunan muhtelif sancaklara tâbi' kılınmıştır. Fâtih devrinde *Vılk-Eli* veya *Laz-Eli* denen bu bölgideki ma'den ocakları ile alâkalı olarak ilk hukukî düzenlemeler yapılmıştır. Bunu II. Bâyezid devrinde yapılan hukukî düzenlemeler ta'kip etmiştir. Ma'den merkezlerinin, ba'zan İzvornik sancağına, ba'zan Semendire sancağına ve ba'zan da *Vulçıtrın sancağı*na bağlı olduğu gösterilmektedir[1].

Kanunî zamanında *Budin Eyâleti*ne bağlı bir sancak olan *İzvornik Sancağı*na tâbi' bulunan Srebrinice ve Sas ma'denleri, Fâtih devrinde Laz Eli Sancağına bağlıdır ve bu ma'denlerle alakalı ilk hukukî düzenleme Fâtih Devri Kanunnâmeleri arasında neşr olunmuştur[2]. II.Bâyezid devrinde ise, Srebriniçe Ma'den Kanunnâmesi, İzvornik sancağı Kanunnâmeleri arasında neşredilirken[3], Sas Ma'denine ait hukukî düzenleme, Semendire Sancağı Kanunnâmeleri arasında yayınlanmıştır[4]. Bu son Kanunnâme, Sas Ma'denleri ile alakalı Kanunnâmelerin en kapsamlısıdır.

*İzvornik Sancağı Kanunnâmesi*nin elimizde iki nüshası mevcuttur:

Birincisi: Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki Tapu-Tahrir Defterindedir. Bilindiği gibi İzvornik, fethi ta'kip eden yıllarda Rumeli Eyâletine bağlı bir sancak hâlindedir. 948/1541 tarihinde Budin Eyâleti teşkil olununca buraya bağlanmıştır. *BOA. TTD. 260(610) nolu ve 955/1548* tarihli tahrir işlemleri de buna göre yapılmıştır. Defterin Arapça mukaddimesinde tahrir işlemi ile alâkalı şu özet bilgiler verilmektedir:

> "*Sultan Süleyman bin Sultan Selim Hân*, Ma'denler umumî nâzırı ben fakir *Hasan bin Yusuf*'a *İzvornik livâsını* tahrir etmemi emredince, emrine uyarak tahrir işlemlerine başladım. Şer'-i şerif ve kanun-ı münife uygun olarak, re'âyânın ferdleri, mülk çeşitleri, köy ve şehirlerin nüfusu, kassâba, köy ve mezraaların hâsılları, padişah ve sancakbeği hâsları, süvari tîmârları ve müstahfız kaleleri tesbit ettim. Tahrir işlemi, 10-20 Safer 955'de başladı ve 29 Recep 955'de sona erdi"[5].

---

1 Şemseddin Sâmi, **Kamus'ül-A'lâm**, 2/852-853

2 **Osmanlı Kanunnâmeleri**, I, sh.497 vd.

3 **Osmanlı Kanunnâmeleri**, II, sh.416-421

4 **Osmanlı Kanunnâmeleri**, II, 479-490

5 BOA. TTD. 260 (610), sh. 2-3

Defter emininin bu şekilde tanıttığı defterde iki kanun yer almaktadır: ***Birincisi***, Serebrinic ve Sas ma'denleri ile ilgili kanundur. Bu kanunda daha önceki hukukî hükümler özetlenmiştir[1]. ***İkincisi*** ise, İzvornik livâsı kanunudur[2].

İkincisi ise, *Paris Bibl.Nat.Turcs ms., No: 85, Vrk. 35/a-40/a'*da yer almaktadır ve birincinin kopyası durumundadır. Okurken istifâde ettik; ancak birinci nüshayı esas aldık.

Kanunnâme, Bosna Hersek'de Sarayova Şarkıyât Enstitüsünün çıkarmış olduğu bir dergide, değerli ilim adamı Nedim Filipoviç tarafından yayınlanmış bulunmaktadır[3]. Kanunnâmenin şer'î tahlili ise, kısaca şöyle özetlenebilir:

1 ila 13. maddeler arası, aslında bir mîrî arazi olan Srebrinic ve Sas Ma'denlerinin işletme usullerini tanzim etmektedir ki, mîrî arazi üzerinde bulunan ma'denlerin devlete ait bulunduğu ve bunların işletme esaslarının âmme maslahatına uygun olarak düzenlenebileceği daha evvel de açıklanmıştır. Ayrıca II. Bâyezid Devri Kanunnâmeleri arasında, Kanun-ı padişâhî adı altında Kanunnâme'nin bu kısmını daha geniş şekliyle neşrettiğimizi de belirtelim[4]. Ayrıca I. Cildin Mukaddime kısmında, Osmanlı devletindeki ma'denlerle ilgili ayrıntılı bilgi verdiğimizden, üzerinde fazla durmuyoruz[5].

14 ila 29. maddeler, harâc-ı re's denen cizye ve diğer harâc çeşitlerini tanzim etmekle birlikte, klasik bir sancak kanunnâmesi gibi, *örfî tekâlifi* de tesbit eylemektedir. Daha sonra mîrî arazinin tasarruf hakkının tapu denilen mu'accele ile ve bu mu'accele alınmaksızın nasıl intikâl edeceği belli esaslara bağlanmakta; Kanunnâme'nin sonuna doğru da bâc vergileri anlatılmaktadır.

II- 955/1548 TARİHLİ İZVORNİK (SVORNİK) SANCAĞI VE SREBRİNİCE-SAS MA'DENLERİ KANUNNÂMESİNİN METNİ

KANUN-I MA'ÂDİN-İ SREBRENİC VE SAS

1. Her *kuyu* gerek yer yüzünden dik aşağa salınmış olsun ki, ana *şaybne* ve *pravi pravac* derler ve gerek lağım tarîki ile dağ altına sürülmüş olsun ki, ana *liştona* derler, altmış dört hisse i'tibâr olunur; sekiz hissesine *osmice* derler; on altı hissesine *şihte* dahi derler. Her kişi kaçar hissesine mutasarrıf ise, ana göre yardım deyü her haftada *pümük* verürler. Hissesine göre bir yere cem' edüb bir yerden verilür. Veyahud bir kişi hissesine göre kaçıncı hafta nevbeti düşerse, ana göre yardım verürler.

2. Sonra her iki ayda kâdî ve emîn ve kâtib ve âmil ve *şafar* ma'rifetleriyle hâsıl olan cevher taksim olunub her kişi hissesin alub vatruğı var ise *vatruğ*una verür ve

---

1 BOA.TTD.260, sh. 4-8

2 BOA.TTD.260, sh. 10-23

3 Nedim Filipoviç, **Kanun-nâme Zvornickog Sandzaka, Kanunı I Kanun-nâma,** Sarajevo 1957, sh. 93-140

4 **Osmanlı Kanunnâmeleri**, II, sh. 479 vd.

5 **Osmanlı Kanunnâmeleri**, I, 157 vd.

üzerine yazılur; vatruğı yok ise kendü üzerine yazılur. *Çarha* alub gidüb cümle ma'den kuyuları cevherleri taksimi tamam oldukdan sonra yine kâdî ve emîn ve âmil ma'rifetleriyle *ruşt* ederler.

3. *Ruşt* oldur ki, odun ve kömür ile bir çeç edüb üzerine cevher koyub yine üstüne odun ve kömür koyub kat kat kubbe vaz'ında olur ve ortasın boş koyub ve tamam oldukda üstüni muhkem kalın balçık ile suvayub andan sonra içine od bırağub yakarlar. Bir nice günler yansa gerekdir. Etrâfından odu kesildikçe cevherin alurlar.

4. Ve *Srebrinice ve Sas ma'denlerinde* hâsıl olan cevherlere sâir ma'âdine muhâlif *sitniş* derler. Bir hâr-ı yâbis hurde kum şeklinde ma'denlerde hâsıl olur toprağı her iki kıbıl cevhere birer kıbıl ilhâk edüb ve yirmi sekiz kıbıl sâfi cevher bir *gümüşlük* deyü i'tibâr olunur. Ruşt olub yandıkda sitniş ile mahlût olub yirmi sekiz kıbıl kırk sekiz *kıbıl* olub yirmi dört kıbıla bir *hiçe* deyü bir sanduk ölçüye koyarlar. İki hiçesinden hâsıl olan kurşun pârelerin bir ocak edüb bir gümüş hâsıl olur. Ve ruşt kenarından alınan cevherden cevherine göre ba'zından bin dirhem gümiş ve ba'zından bin beş yüz dirhem gümiş hâsıl olur. İkinci gümişi iki yüz dirhem ziyâde ve üçüncü gümişi andan ziyâde çıkub andan sonra olan gümişler ruştesi beraber gelür. Cevher ki, eyü ruşt ola, kırk sekiz kıbıl hesâbından dört beş gümişlikde nısıf gümişlik fazla gelür[1].

5. Ve ocakdan çıkan gümiş, kâdî ve emîn ve kâtib ve *şafar* ma'rifetleri ile çıkub vezn olunub *ruşt defterine* kayd olunub ve der-kese mühürlenür, Sonra ruştlardan gümişler tamam çıkdıkdan sonra *kalhâneye* iledüb kalhânede hâlis olur. Her ne kalursa riştesi altına *harak'un-nâr* yazub ve ba'dehû *darbhânede* kâdî ve emîn ve kâtib ma'rifetleriyle vezn olunub sâhib-i ayâra teslim olunur. Sâhib-i ayâr dahi akçe işleyüb yine vezn ile sâhibine dirhemin üçer akçe üzere teslim edüb üçer akçe üzere verilen akçeden ma'den emînine mîrî içün öşür verilür. Ve yüz on beş dirhemde *resm-i kalhâne* deyü birer akçe verilür; mâ-bâkisi sâhibinin olur.

6. Ve darbhâneye teslim olunan gümişin her yüz dirhemi dörtyüz yirmi akçe üzerine kesilür. Yüz yirmi akçesi resm-i darbhâne olub *darbhâne emîni* mîrî içün zabt eder.

7. Ve her nevbetden yüz dirhem ki, dörtyüz yirmi akçe olur, *çaşni* alınub tâblanub başka mühürlenüb hıfz olunur. Sonra Hizâne-i Âmireye akçe irsâl olundukda ol çaşniler kaç kıt'a ise başka irsâl olunur. Ve şöyle ki, nevbet çıkdıkda yüz dirhem gümişden dörtyüz yirmi bir akçe gelse veyahud dörtyüz ondokuz akçe gelse, makbûldür; ziyâde olursa veyahud kesr ederse makbûl değildir. Ve yüz dirhem akçe kal olunsa doksan sekiz ve doksan dokuz dirhem kalsa gâyet a'lâ akçedir. Şöyle ki, doksan beş doksan alıt kalursa akçe kem gümişden işlenmiş olur.

8. Ve *ma'den hidmetinde* olan *işçiler*, her kısmetde *ma'den sâhibleriyle* hesâbları görülüb her haftada aldıkları *yardım akçesi* hesâb olunub eğer cevher üzerine kavl olunmuş ise, kavl eyleyen re'isleri *hutman* olan kimesne ile *sâhib-i ma'den* olan her nice kavl eyledilerse, kavl üzere ziyâdesi gelürse cevher sâhibinden işçiler

1 **Kıbıl**: Bir ölçekdir ki, 24 okka buğday alır (**Osmanlı Kanunnâmeleri**, I, 162).

alurlar. Eğer vermeğe inâd ederse kâdî ve emîn olanlar alı-vereler. Eğer her haftada aldıkları yardım akçesine kifâyet eder cevher hâsıl eylemediler ise, yine tekrar kavl ederlerse, ol kesr eyledüğün ilerüde edâ etmek üzere kalur. İşçi taksîrât eylemediyse bu husûsda akçe içün habs olunmaz; tedrîc ile edâ eyleye deyü ruhsat verilür.

9. Ve *kuyu sâhibleri* işçilere verdükleri yağı ve demüri ve dirhemi ve sâir mühimmâtı onda on ikiden ziyâdeye verirlerse, hâkim'ül-vakt olanlar men' eyleyeler. Tâ ki, işçiler muzâyaka görmeyeler.

10. Ve *kuyu sâhibleri* kuyuların hâlî komayalar. Hâlî koduklarında kendüsine tenbih olunub ve nidâ etdirile. Mukayyed olmaz ise hâricden tâlib olanlara verilmek kanundur. Meğer ki dokuzlama verür kadîmî mülk lağım ola, ol asıl lağım mülkiyetden çıkmaz. Meğer ki, içi bozulub ve ağzı kapanub ağzı olduğu kuyu üzerinden yük ile bârgir geçmek kâbil ola, ol vakit her kim dilerse kanun-ı ma'âdin üzere işledüb mülki olur.

11. Ve bir kuyu hâlî kalub hâricden gayrılar kanun üzere *izboy*[1] eyleseler, eski sâhiblerinden hissesi olan hâzır gelse hissesin taleb eylese, hissesi zâyi' olmaz, üç haftaya değin. Meğer ki, özr-i şer'îsi olub ba'îd yerde bulunub haber alınağa mümkün olmasa, haber varub gelmek mikdârı zaman makbûldür.

12. Ve bir kuyunun hâsılı harca vefâ etmedüği zamanda sâhibine işle deyü teklif olunmaya. Ana bedel hâsıl verecek yer ta'yin olunub âhar kuyu işledile.

13. Ve ma'dende faidelenen ve sâkin olanlar, hâllerine ve kudretlerine göre ma'dende hisse dutub *paun* etmek kanun-ı kadîmdir.

KANUN-I LİVÂ-İ MEZBÛRE

14. Fermân-ı şerif-i âlîşân mûcibince *Livâ-i İzvornik*'de bu def'a defter-i cedîd-i hâkâniye kayd olunan re'âyânın tasarruflarında olan yerlerden ve *baştina*lardan ve *çiftlik* tasarruf edenlerden ve baştina ve yerler zirâ'at eden erbâb-ı tîmârdan ve gayrıdan *öşür* ve *sâlâriyye*yi vermek üzere kayd olunub ve vilâyet-i mezbûrede kadîmden defter-i hâkânîde yazılan *hıml* dört *keyl* olub ve keyli vasat hâllü buğday ile vezn olunub her kilesi otuz üçer *vukıyye-i Osmanî* olub vaz' olunan hıml yüz otuz iki *vukıyye* olub livâ-i mezbûrda cemî' kasabâtda ve kurâda ve bâzargâhlarda vech-i meşrûh üzere amel olunub defter-i cedîd-i hâkâniye dahi öylece kayd olundu. Şöyle ki, kasabâtda ve bâzargâhlarda ve karyede alub satanlar zâid ve nâkıs keyl ihdâs ederlerse, amel olunmaya[2].

15. Ve keferenin ru'ûsundan *cizye* ve baştinalarından *harâc* dahi kudretlerine göre vaz' ve takdir olunub ve cem' ve tahsil olunub defteri ve akçesi Hizâne-i Âmireye teslim olunub ve keferenin derbend hidmetinde olanlardan gayrı her ne-

---

1 Uzboy şeklinde de okunmuştur (Filibovic, sh. 98)

2 Bu maddede bazı ıstılâhlar açıklanmaktadır:

-Hıml: 4 keyl=132 okka; Buna göre

1 İzvornik Kilesi=33 okka olur.

ferinden ve kadîmî kâfir başına baştinasın tasarruf edenlerden ki, harâca kayd olunmuşdur, yirmi beşer akçe *ispençe* ve her *hâne-i duhân*dan ikişer akçe *resm-i hîme* ve ikişer akçe *resm-i polaçine* ve ikişer akçe *öşr-i bostan* ve meyve olan yerde ikişer akçe *öşr-i meyve* ve ikişer akçe öşr-i ketandan takdir olunub ve otluk olan yerlerde öşr-i kiyâh alına. Otluk olmayan yerlerde nesne taleb olunmaya[1].

16. Ve *öşr-i asel* dahi on kovandan bir kovan alınur; ondan eksik oldukda kovan başına birer buçuk akçe alınur.

17. Ve tamam yıl işleyen *değirmen*den otuzar akçe ve eksik işleyenden on beş akçe ve kebe dolabından on beş akçe alınur[2].

18. Ve öşür kayd olanlardan her ne olursa mevsiminde öşrin alalar. Ve resm kayd olunandan mevsiminde resmin alalar. Ve *resm-i polaçine* Hıdırilyas gününde ve *resm-i hîme* mevlûd-i İsâ'da ve *resm-i âsiyâb* yeni galle değirmene geldikde alınur. Ve öşr-i asel Ağustos evvelinde alınur.

19. Ve üzerinde sâkin olmayub hâricden tasarruf olunan *baştina*lardan öşür ve sâlâriyye ve *öşr-i kiyâh* alınub ve meyvesi var ise meyvesinden öşür alınub sâir *rüsûm-ı hurdevât* taleb olunmaya.

20. Ve ba'zı kurâda ra'iyyet müslümanlar sâkin olub kadîmden her *müzevvec* müslümandan yirmi ikişer akçe ve bâliğ olan *mücerred*den on ikişer akçe ve müslüman tasarruf edüb *harâc* vaz' olunmayan müsellem baştinasından yirmi ikişer akçe *resm-i çift* deyü defter-i atîk-i Sultanîde mukayyed olub yine ber-karar-ı sâbık mukarrer olub kayd olundu.

21. Ve *derbend* hıfz eden *derbendçiyân* re'âyâsına dahi cizye vaz' olunub ve *derbendçiyân âdeti* üzere her hâneden ikişer keyl buğday ve ikişer keyl arpa ve müzevvec olan kâfirlerden on ikişer akçe *ispençe* ve beşer akçe *resm-i kiyâh* ve bağları olan derbend karyelerinden bağ tasarruf eden hâneden ikişer *medre* şire ki, dört medresi bir *hıml* i'tibâr olunur. Ve resm-i arûsâtı ve rüsûm-ı hurdevâtı sâir vilâyetde olan derbenrdçiyân âdeti üzere i'tibâr olunmuşdur. Ve kanun-ı kadîm üzere *avârız-ı divâniyye*den ve *tekâlîf-i örfiyye*den mu'âflardır.

22. Ve vilâyet-i mezbûrede olan *derbend karyeleri*nin her karyesi ahâlisine hıfz ve hirâset eyledüği derbend ve köprü yerleri ta'yîn olunub defter-i Sultanîde mahallinde kayd olunub ve ellerine mufassal tezkire verilmişdir. Hıfz eyledükleri derbend hudûdunda telef-i nefs veyahud gelüb ubûr eden kimesnelerin esbâbına zarar olursa, zararına mütekeffil olmuşlardır.

23. Ve karyeler sınurlarından ve derbend hıfz olunan yerlerden hâric ulu dağlar ve ormanlar olub ekser zamanda *harâmîler* gelüb karar edüb andan şehirlerde ve karyede mütemekkin olanların gece ile evlerin basub ve *yolları kat'* edüb nice nüfûsun telefine ve re'âyânın esbâbının gâretine sebeb olub husûs-ı mezbûrun def'i içün ol asıl muhâtara yerleri hıfz edüb ve dâimâ dolaşub def' etmek içün vilâyet-i

1 **Polaçine**: Sırpça bir kelimedir ve aslı polyaçina şeklindedir. Kırbekçisine ödenen resme denir ki, resm-i deşt-bânî karşılığıdır (Barkan, **Kanunlar**, 543).

2 **Kebe:** Çobanların ve köylülerin giydikleri ve yere serdikleri yünden yapılma abaya denir. Kebe dolabı da bununla alakalı bir tabirdir.

mezbûrede sâbıkan emr-i şerifle *martolos* vaz' olunub *âdet-i derbendçiyân rusûmı* üzere hidmet edüb bu def'a lâzım ve mühim oldukları pâye-i serir-i a'lâya arz olundukda defter-i cedid-i hâkâniye hidmetleri üzere mukarrer kayd olunmak fermân olunub ve anlara mu'âvenet içün yirmi beş nefer atlu martolosları ta'yîn olunub ve livâ-i mezbûre sancağıbeğine *Budin* câniblerine sefer emr olundukda atlu martolosları sefere bile eşüb hidmetleri mukâbelesinde öşürleri ve harâc ve ispençeleri ve avâırz-ı divâniyyeleri alınmayub hidmet ederler imiş. Yine hidmetleri üzere emr-i şerif ile defter-i cedid-i hâkâniyye kayd olundu[1].

24. Ve vilâyet-i mezbûre *eflâk tâifesin*den harâca kayd olunmuş re'âyâ olmağın kadîmden *piremikür*leri ve *knez*leri olub *premikür tâifesi* karyesinde olan re'âyânın harâcına ve vaz' olunan rüsûmına ve âdet-i ağnâmına mu'âvenet edüb zarar-ı malına kefîl olmuşlardır. Ve her nâhiyede ***knez*** olub knez tâifesi dahi nâhiyesinde olan premikürlere kefil olub harâca ve âdet-i ağnâm ve avârız husûsunda emînlere ve kullara mu'âvenet edüb premikür tâifesinden hidmetleri mukâbelesinde harâcları ve baştinaları mahsûlunun öşri ve sâlâriyyesi ve rüsûmı alınmayub kendüler mutasarrıf olub ve avârız-ı divâniyyeden ve tekâlîf-i örfiyyeden mu'âflar olub ve oğulları ve kendüleri ile bile sâkin olan karındaşları dahi kendülerine tâbi' olub fevt olan premikürün oğlu babası yerine premikür ola deyü ellerinde olan ahkâm-ı şerifede mukayyed olub tâife-i mezbûre ber karar-ı sâbık mal-ı mîrîye kefâlet ile premikür olmak lâzım ve mühim olduğı hâliyâ pâye-i serir-i a'lâya arz olundukda mukarrer olunmak emr olunmağın hükm-i şerif-i cedid içün ellerine mufassal tezkire verilüb defter-i cedid-i hâkâniye kayd olundu. Ve knez olanların hâllerine göre tasarruflarında olan tîmârları yine tevcîh olunub ve bin akçelik tîmârdan ziyâdeye mutasarrıf olanlar Budin câniblerine sancağıbeğleri sefer eyledikde sefere eşüb ve bin akçelikden eksik olanların yarar bedelleri eşmek üzere kanunları olmağın ber-karar-ı sâbık kayd olundu.

25. Ve Livâ-i mezbûrede *hâssa-i humâyûn emînleri* ve *mübâşir*leri ve mîrlivâ cânibinden hâslar zabt eden adamları ve ba'zı erbâb-ı tîmâr, re'âyânın öşürlerin ve

---

1 **Martolos:** Balkanlarda, XV.yüzyıldan XIX.yüzyıla kadar faaliyette bulunan ve genel olarak bristiyanlardan meydana gelen bir Osmanlı askerî teşkilâtının adıdır. Osmanlı kaynaklarında ve kanunnâmelerinde martoloz, martolos ve martilos şeklinde; batılı kaynaklarda ise martoloz ve martalocs tarzında geçen bu kelimenin aslının Yunanca'dan geldiği bilinmektedir. Sulh zamanlarında bile, hudut boylarındaki martolosların mâcera ve çapulculık peşinde olmaları hasebiyle, Balkan, Çek ve Leh dillerine bu kelime haydut ve çapulcu manalarıyla intikâl etmiştir.

Martoloslar, menşe itibariyle mu'af ve müsellem re'âyâdar ayrı olarak müstakil bir teşkilâttı. Osmanlı Devleti zamanla bu teşkilâtı, askerî ve müsellem re'âyânın da ilhâkı ile genişletmişdir. Kara martolos, ulufelü martolos ve müsellem martolos gibi grupları ihtivâ eden ve sadece hristiyanlardan teşekkül eden bu teşkilâta, zamanla müslümanlar da girmişlerdir. İleri seviyedeki taşkınlıklarından dolayı, III.Ahmed'in 1721 tarihli fermanıyla lağvedilmiş ve sonradan tekrar kurularak varlığı XIX.asra kadar sürdürülmüştür.

Martolosların, Osmanlı Devletinin ilk zamanlarında casus ve haberci olarak kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Sonradan daha başka askerî vazifeler de verilmiştir. Fâtih devrinde akıncı gibi kullanılmış ve bundan sonra Bosna, Adriya ve Macaristan sınır ve palangalarında, tamamen hristiyanlardan terekküb eden askerî bir teşkilât haline gelmiştir ki, Kanunnâme'deki durum budur (Sertoğlu, **Tarih Lügati**, 210-211).

sâlâriyyelerin *demed* ile almayub ve şirelerin *medre* ile ölçmeyüb bir karyede gâyet a'lâ tarladan bir kaç hâsıllu demed alub andan *çaşni* dutub öşürlerin *kesim etmek*[1] teklif edüb kabûl etmeyenlerin gallâtın ve şiresin mevsiminde ta'şîr etmeyüb kış zamanında alı-komak ile biz-zarûrî ziyâde üzere kesim edüb ve gallelerin der-anbar etmeyüb ve şirelerin re'âyâ üzerinde koyub narh-ı rûzîden ziyâdeye teklîf edüb kabûl etmeyenleri akreb-i bazara getürtmeyüb iki üç günlük mesâfe ba'îd bazarlara getürtmek muzâyakasından re'âyâ fevk'al-hadd zarûret çeküb belki nicelerin bu sebebden girihte olduklarına ızhâr-ı tazallum etmeğin, eğer hâslar emînleridir ve eğer mîrlivâ hâsların zabt eden subaşılarıdır ve zu'âmâ ve erbâb-ı tîmârdır, re'âyânın öşürlerin ve sâlâriyyelerin mevsiminde a'lâdan ve ednâdan hâllü hâlınce demed ile ta'şîr edüb ve gallâtı der anbar ve şirelerin der fuçı etdürüb narh-ı rûzîden ziyâdeye re'âyâ üzerine tahmîl etdürmeyüb kanun-ı kadîm-i Sultânî mûcibince gallâtın *akreb-i bazara* iledüb ve şirelerinde mevsiminde âdet-i kadîme üzere monopolye etdürüb *monopolye*den bâkî kalan şirelerin kime dilerse bey' edüb re'âyâya teklif edüb üzerlerine salmayalar deyü kuzât sicillâtlarına kayd etdürülüb ve bu husûs içün defter-i cedid-i Sultanîye kayd olunmasın re'âyâ ilhâh etmeğin beyân-ı vâki' kayd olundu.

26. Ve livâ-i mezbûre'de *Srebrinice ve Sas ma'denlerin*e hâs olan karyelerin re'âyâsı ma'den hidmetinde olmağın ve *memleha-i Çop* (çöp) hâsları re'âyâsı menılehalara hidmet etmeğin avârız-ı divâniyye ve tekâlîf-i örfiyyeden kadîmden mu'âflardır. Ve memleha-i Çop hâsları yazda ve kışda araba ile odun taşıyub ziyâde me'ûnetleri olmağın defter-i atîk-i Sultanîde gallâtından öşür onda bir alınub sâlâriyye alınmaya deyü mukayyed olub fil-vâki' uhdelerinde husûs-ı mezbûra hidmetleri ve küllî zahmetleri müşâhede olunub ber-karar-ı sâbık defter-i cedid-i hâkâniye kayd olundu. Ve Memlaha-i Çop ahvâli ve kanunu mahallinde kayd olunmuşdur.

27. Ve *ma'den mühimmâtı*yçün kömürcüler, kömür yakdıkları ocaklardan her kimin hudûdunda vâki' olursa, ocakdan ikişer akçe resm-i ocak vermek kanun-ı kadîm olub bu def'a dahi defter-i cedid-i hâkâniye ol üslûb üzre kayd olundu. Re'âyâya tâbi' değildir; ocak yakdıkları yerler, eğer hâssa-i hümâyûn ve eğer erbâb-ı tîmâr köyleridir, hudûdunda vâki' olan ocak sâhib-i arza tâbi'dir.

28. Ve *cürm ü cinâyet*in nısfı sancakbeğine ve nısfı sâhib-i tîmâra olmak üzere defter-i Sultaniye kayd olunmuşdur. Sancakbeğleri, subaşılaı kadîmden ta'yîn olunan cürm ü cinâyeti aldıkda ma'rifet-i kâdî ile alub defter-i Sultanîde ta'yîn olunduğı üzere nısfın sancakbeği içün ala ve nısf-ı âharını sipahisi ala. Tekrar re'âyâdan taleb olunmaya.

29. Ve *siyâset* lâzım olanlara kanun-ı Sultânî üzere siyâset etdirilüb *bedel-i siyâset* nesne alınmaya. Ve *cerîme* lâzım olanlardan hem cerîme alınub ve hem siyâset alınmaya.

---

1 Normalde burada öşür denilen harâc-ı mukâseme, elde edilen gelir ölçülerek tesibt edilen nisbette aynen alınması gerekir. Ancak bazı yetkililer bu şer'î kâideyi çiğneyip maktû' olarak almak isteyince, yukarıdaki hüküm kaleme alınmıştır.

KANUN-I TAPU[1]

30. Ra'iyyetden ve erbâb-ı tîmârdan ve gayrıdan yer tasarruf ederken bir kimesne fevt olsa veyahud gaybet-i münkatı'a ile gâib olsa, oğulları kalursa, tasarruflarında olan yerler *tapu*ya müstahıkk olmaz; oğullarına intikal edüb zirâ'at edüb öşrin ve rüsûmın verürler. Oğulları olmayub karındaşı kalsa, tapuya müstahıkk olur; bî garaz kimesneler ol yerün tapusın vecih gördükleri üzere karındaşları tapusın verür. Vech gördükleri tapuya karındaşı râzı olmayub *ferâğat* eylese, sâhib-i arz kime dilerse tapuya verür.

31. Ve sâir akrabası ecnebî hükmündedir. Sipahi her kime dilerse verür. Vech-i meşrûh üzre vefât eden kimesnenin evlâd-ı zükûrı ve karındaşı kalmayınca, sâhib-i arz kime dilerse *tapuya vermek* kanun-ı kadîmdir. Lâkin sene seb' ve hamsîn ve tis'a-mi'ete'de[2] pâye-i serir-i a'lâya arz olunub vefât eden kimesnenin evlâd-ı zükûrı ve karındaşı kalmaduğı yerde, şol yer ki, müteveffânın baltasıyle açılub tarla veyahud çayır olub ve bil-cümle akçesi harc olunub açılmış ola, ol yerleri ve çayırları kızları olub tâlib olalar, kızlarına verilmek emr olundu. Lâkin kızları dahi karındaşı yeri gibi bî garaz kimesneler takdir etdükleri tapuyı sâhib-i arza vereler. Mâdem ki, kızları ol asıl yerlere ve çayırlara tâlib olub bî garaz kimesneler takdir etdükleri tapuyı vereler, âhara verilmeyüb anlara verile.

32. Ve zirâ'at olunub öşür verilür yerler ki, re'âyâ ve gayrılar mutasarrıflardır, sâhib-i arz olan sipahi rızâsı yoğ iken kimesneye satmak ve hibe etmek dahi bi-haseb'il-kanun câiz değildir. Eğer eyleseler, sipahi fesh etmeğe kâdirdir; gerü eski sâhibi üzerinde kalur. Ammâ sen ferâğat eyledin deyü elinhden alub âhara tapuya vermek dahi câiz değildir. Meğer ki, eski sâhibi tîb-i hâtır ile yerden ferâğat eyleye.

33. Ve ba'zı re'âyâ tasarrufunda olan yerlerden bir mikdârın zarûretinden rehin tarîki ile âhara verüb bir kaç akçesin alsa, sonra ra'iyyet akçesin verdükde rehin konulana nizâ' etdürülmeye, sâhibine yeri alıverile.

34. Ve harâc ve rüsûm verür *baştina*lar dahi pârelenmek kanun değildir; asla tâbi'dir. Meğer ki, müstakil baştina olmağa kâbil olub vilâyet emîninde müstakil kayd olunmuş ola.

35. Ve fevt olan ra'iyyetin oğlu sağîr kalub zirâ'ate kâdir olmasa, kâdir olunca sipahisi âhara vermek kanundur. Ammâ oğlu kâdir olduğu gibi yine alur.

36. Ve özürsüz bilâ mâni' bir yer ki, üç yıl alet-tevâlî hâlî ve battâl kalsa, sipahisi olan kimesne tâlibe tapu ile vermek kanun-ı kadîmdir. Harâc-güzâr baştinalar dahi vech-i meşrûh üzre amel olunur.

37. Ve sipahiye *hâssa yer*, hâssalık üzere defterde kayd olunmuş olsa, her sipahi, zamanında nice dilerse tasarruf eder. Tapuya verse yerine gelen sipahi muhtârdır; dilerse kabûl eder, dilerse red eder.

---

1 Bu başlık altında mîrî araziye ait intikâl hükümleri tanzim olunmaktadır.

2 957/1550 tarihi demektir.

38. Ve iki karye arasında mu'ayyen ve mümtâz sınur olmayub yerlerin müşâ' tasarruf etseler, vilâyet ketb olundukda her ra'iyyetin mahsûlı ki, zirâ'at edegelmişdir, sâhib-i tîmârına hâsıl kayd olunmuşdur; ra'iyyetlü ra'iyyetin ta'şîr eder.

39. Ve bir yer tapuya müstahak olub sipahisi ra'iyyetden tapu almayub tapusuz verse, sonra ba'de zamânin yerine âhar sipahi gelüb elinde tapu nâmın yokdur deyü tapu eylese, nesne alınmaz.

40. Ve her husûsunda müslüman ve kâfir beraberdir. Kâfirin müslüman oğlu veya müslüman karındaşı kalsa veyahud hilâfınca müslüman kâfir oğlu ve karındaşı kalsa, oğlu bilâ tapu ve karındaşı tapu ile müstahıkk olur.

KANUN-I BÂC

41. *Ma'den-i Srebrinice ve Sas* bazarlarından gayrı *vilâyet-i İzvornik*'de vâki' olan bâzargâhlarda buğday ve un ve sâir tereke yükünden ve tâze üzüm ve tâze yemiş ve soğan ve kestâne ve ceviz ve bâdem ve demür yükünden ve iç-illerden getürdükleri esbâb yükünden ikişer akçe *bâc* alınur.

Ve tuz ve ketân ve pirinç ve kuru üzüm ve incir ve bal ve hınnâ ve boya ve sabun ve sâde yağ ve kuru balık ve kalay yükünden dörder akçe bâc alınur. Ve zeyt yağı yükünden sekizer akçe ve bazara tuz getürüb bazar günü tekne ile tuz satan dörder akçe verür. Eğer yük bâcını verdiyse, tekne ile satduğundan birer akçe verür.

Ve esir satandan iki akçe ve esir satun alandan iki akçe ve at alandan iki akçe ve satandan iki akçe ve sığır satandan bir akçe ve alandan bir akçe alınur.

42. Ve kassâb boğazladuğı sığırdan dört akçe ve satılan koyundan iki koyunda bir akçe ve yazılu kassâb boğazladuğı koyunun ve kuzunun dördünder bir akçe *resm-i kanâre* ve kassâb bazarda bâcı verilmişden satun alduğı koyundan ve kuzıdan resm-i kanâre verir, *bâc* vermez. Ammâ hâricden getürse hem bâc verir, hem resm-i kanâre verir.

43. Ve iki koyun pastırmasından bir akçe ve çıranın iki yükünden bir akçe ve kelem yükünden bir akçe ve bazar güni bazar yüzünde dükkândan taşra zeyt yağın satanlardan birer akçe alınur. Ve hâricden gelüb satılan şire yükünden dört akçe ve yerlü *meyhâneci*den yükde iki ve örtü kebesinden bir akçe ve ağriz[1] satdıkda kırk endâzede bir akçe ve iki mûytâb cildden bir akçe ve bir sığır derisinden bir akçe ve yük bağlayub bazardan gitmelü olsa, yükde iki akçe ve etmekçiler fırınından birer akçe.

44. Ve *resm-i arûsânî* a'lâsından altmış akçe ve evsatından kırk akçe ve ednâsından otuz akçe ve kâfir kızlarından otuz akçe ve bîvenin a'lâsından otuz ve evsatından yirmi akçe ve ednâsından on beş akçe alınur.

---

1 **Ağriz**: Bu şekilde okuduğumuz kelimenin manasını tam tesbit edemedik. Ağırs şeklinde okunan ve kehribâ ağacı manasını ifade eden Farsça bir kelime mevcut ise de, bununla doğrudan münâsebeti bulunup bulunmadığını tam bilemiyoruz (**Burhân-ı Kâtı'**, I, 160).

KANUN-I MA'DEN-İ SREBRİNİCE VE SAS BAZARLARINDA KADÎMDEN CÂRÎ OLAN KANUN-I BÂC BUDUR

45. Sabun ve sâde yağ ve bal ve kuru balık ve tuz ve incir ve kuru üzüm ve peynir yükünden altışar akçe ve zeyt yağından yükde on iki akçe alınur.

46. Ve ma'denci hârice varub ma'den mühimmâtiyçün getürdükleri yağdan ve deriden ve urgandan ve bârgirden ve demür âlâtından nesne verilmez. Ammâ bazarcı bazara getürdüklerinden kanun üzere bâc alınur.

47. Ve ma'denci kendü nefsi içün varub hâricden satun alduğı buğdaydan ve undan ve şireden bâc vermez. Meğer ki, ticâret eyleyüb bey' etmeğe getüreler, ol vakit sâirler hükmündedir.

48. Ve at alandan altı akçe ve at satandan altı akçe ve örtü kebesinden iki akçe ve ağrîz kebede yirmi endâzede bir akçe ve yük ile gelmeyüb yükden olan hurde-vâtda ve yumurtada ve tavukda ve meyvede öşür alurlar. Ve iki yük çıradan bir akçe ve çölmek yükünden bir akaç ve iç ilden gelen esbâbdan ikişer akçe ve buğdaydan ve undan yükde iki akçe ve işbu zikr olunan esbâbı hâricden gelmiş kimesneye satun alub bazardan çıkarınalu olsa, *iznosi*[1] bâcı deyü tekrar bir bir bâc dahi alınur.

Temmet

1 **İznosi:** Kelimenin manasını tesbit edemedik.

İzvornik Sancağı ve Srebrinice-Sas Ma'denleri Kanunnâmeleri, BOA. TTD. No: 260, sh. 2-23

بسم الله الرحمن الرحيم

حمداً لمن علم الانسان ● وعلمه القلم وما يسطرون البيان ●

والصلوة والسلام على محمد المبعوث بالقران ● وعلى آله وصحبه

مؤيدي الاسلام والايمان بالسيف والقلم والدفتر والديوان ●

فلما بعد فان امر السلطان الاعظم ● والخاقان المعظم ● مالك

ممالك الاسلام ... قاهر ممالك الاعداء والكفرة ● باسط الامن

والامان ظل الله الملك المنان السلطان ابن السلطان ابن السلطان

السلطان سليم خان ابن السلطان بايزيد خان ● جعل الله تعالى خاير ...

على فوق الارضين ● وجرى سفينة دولته في بحار سلطنته

على الفلك ما دامت السموات والارضين ● لهذا العبد الضعيف

حسن بن يوسف الخادم الخاقاني الناظر بالعباد العاجز

بتحرير ولاية ازوريق ● صانها الله تعالى عن الفقر والضيق

فامتثلت بتحريره وتحريره ● على موجب الشرع الشريف والقانون

المنيف ● بقدر الطاقة البشرية ● وصرفت سعيي في كتب دفتر

مفصل شرح حال البرايا ● وافراد الرعايا ●

واقسام الممالك ● واعداد المدن والقرى ● وتحصيل

من القصبات والقرى والمزارع ● ومنها ما يختص بحضرة

السلطنة الشريفة ● وبمير لوائه ● وبتيمار الاجناد الفارح

والمستحفظين القلاع ● ووقع ابتداء التوزيع في اواسط

شهر صفر المظفر من شهور سنة خمس وخمسين وتسعمائة ● والاختتام

في اواخر رجب المرجب من سنة المزبورة ●

İzvornik Sancağı ve Srebrinice-Sas Ma'denleri Kanunnâmeleri, BOA. TTD. No: 260, sh. 2-23

İzvornik Sancağı ve Srebrinice-Sas Ma'denleri Kanunnâmeleri, BOA. TTD. No: 260, sh. 2-23

İzvornik Sancağı ve Srebrinice-Sas Ma'denleri Kanunnâmeleri, BOA. TTD. No: 260, sh. 2-23

١٠ تا که اشجار معادنه یقین کورینلر و دینو صاحبلری قبول ایدب

خالی قویلر خالی قودقلری کندوسنه ثبت اولنوب ویرلدی

اندن بیله مقید اولمزلر ایسه خارجدن طالب اولنلره ویره قانوندر

مکر که طقوز ایلره دک دیمی ملکلری اولا اول اصل آنلرک ملکیدر

چقمز مکر که ایکی یوز ایلوب و اغزی قاپانوب اغزی اولدی

قیوا وزرندن یوکی ایلدبار کیدر کچمک قابل اولا اول وقت

١١ ... بیلرسه قانون معادنلر وزره اشلدوب ملکی اولور و قیو

خالی قالوب خارجدن غیریلر قانونلر وزره اوزرینه ایلیشمسلر کی

صاحبلرنک حصه سی اولان حاضر کار حصه سن طلب ایلیه

حصه سی ضایع اولمز اوج هفته یکرمی کره عند الشرع ...

بعید یرده بولنوب خبر المغه ممکن اولمسه خبر ویرلمک مقید

١٢ زمان معتبر اولدر و بر قیونک حاصلی خرجینی وفا ایتدکی زمان

صاحبنه اشلدیو تکلیف اولنمیه اکا بدل حاصلده حصه تعیین

١٣ و اولنوب آخر قیولر اشلدیلر و معدندن فایده لنانلر ...

حاللرینه و قدرتلرینه کوره معدندن حصه دوتوب ... قانون قدیمدر

İzvornik Sancağı ve Srebrinice-Sas Ma'denleri Kanunnâmeleri, BOA. TTD. No: 260, sh. 2-23

~~قانون لواء ازورنیك~~

١٤ فرمان شریف عالیشان موجبنجه لواء ازورنیكده بو دفعه دفتر

جدید خاقانیه قید اولنان رعایانك تصرفلرنده اولان یرلری

ویا اشتنلردن و چفتلك تصرفلرنده اولان یرلرندن و باشتنه یرلری

زراعت ایدنلر [illegible] عشر و سالاریه

ویرملك اوزره قید اولنوب و ولایت مزبورده قدیمدن دفتر

خاقانیده یازیلان [illegible] اولنوب و کیلی وسط [illegible]

بعدما [illegible] اولنوب هر کیلسی [illegible] عثمانی

اولنوب وضع اولنان [illegible] لواء مزبوره ده

جمیع قصباتده و قرالرده [illegible]

عدل اولنوب دفتر جدید خاقانیه دخی [illegible] قید اولندی [illegible]

قصابات ویا [illegible]

١٥ ویا قصبه [illegible]

[illegible]

اولنوب و جمیع و تحصیل اولنوب دفتری [illegible]

عامه تسلیم اولنوب [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

عشر [illegible]

١٦ [illegible]

[illegible]

١٧ [illegible]

[illegible]

١٨ [illegible]

[illegible]

[illegible]

١٩ [illegible]

[illegible]

[illegible]

İzvornik Sancağı ve Srebrinice-Sas Ma'denleri Kanunnâmeleri, BOA. TTD. No: 260, sh. 2-23

٢٠ سایر بو وجهله خرجلر طلب ایلمیه و بعض قراده رعیت مسلمانلر
ساکن اولوب قدیمدن برو قپچی مسلمانلردن یکری ایکیشر آقچه و ایلغ
اولان [illegible] ایکیشر آقچه و مسلمانلر تصرف ایدن خراج و منع
اولنمیانلر [illegible] یکری ایکیشر آقچه رسم چفت دیو دفتره ثبت
سلطانیده مقید اولوب [illegible] مقرر اولوب قید اولندی
٢١ و دربند حفظ ایدن دربندجیان رعایاسندن جزیه وضع اولنوب
و دربندجیان عادت اوزره خانه‌دن ایکیشر کیله بغدای و ایکیشر کیله
ارپه [illegible] اولان کافرلردن ایکیشر آقچه اسپنجه و بشر آقچه [illegible]
و باغلری و [illegible] دربند قریه‌لرندن [illegible] تصرف ایدن [illegible]
[illegible] عبارت [illegible] اولنوب [illegible]
[illegible] سایر [illegible] اولان دربندجیان عادتی اوزره
اعتبار اولنمشدر و قانون قدیم اوزره عوارض دیوانیه‌دن
٢٢ و تکالیف عرفیه‌دن معافلردر و ولایت مزبوره‌ده اولان دربند
قریه‌لرینک هر قریه‌سی اهالیسنه حفظ و حراست ایلدوکی دربند
و کوپریلری تعیین اولنوب دفتر سلطانیده محلنده قید اولنوب

واللازم منفصل ذکر اولنان دربندی حفظ ایلدکلری دربندلرده نچه
تلف نفس و یا خود کلوب عبور ایدن کمسنه‌لرک اسبابنه ضرر اولمغه
٢٣ ضرر متکفل اولمشلردر و قریه‌لر [illegible] دربند حفظ اولنمق
یرلردن خارج اولوب طاغلر و اورمانلر اولوب اکثر زمانده حرامیلر کلوب
قرار ایدوب آندن شهرلره و قریه‌لره [illegible] کیجه ایله اولری
بصوب و یوللری قطع ایدوب نیچه نفوسک تلفنه و رعایانک اسبابی
غارتنه سبب اولوب خصوص مزبوره [illegible] ایچون اول الصلاح
یرلری حفظ ایدوب و دایما دولاشوب دفع ایتمک ایچون [illegible]
مزبورده سابقا امر شریف ایله مقرر اولوب وضع اولنوب عادت دربندجیان
رسوم اوزره خدمت ایدوب بو دفعه [illegible] اعلامی
عرض اولندقده دفتر جدیده [illegible] مقرر قید اولنمق
فرمان اولنوب و انلره معاونت ایچون [illegible] نفر اتلو [illegible]
تعیین اولنوب و لوا مزبوره سنجاغی بکنه [illegible]
اولندقده اتلو [illegible] خدمتلری مقابله‌سنده
عشرلری و خراج و اسپنجه‌لری و عوارض دیوانیه‌لری [illegible]

İzvornik Sancağı ve Srebrinice-Sas Ma'denleri Kanunnâmeleri, BOA. TTD. No: 260, sh. 2-23

خدمت ایدر ایرمش بونده خدمتلری اوزره امر شریف ایله دفتر جدیده
٢٤ خاقانیده قید اولندی وولایت مزبوره افلاق طایفه سندن خراجه قید
اولنمش رعایا اولمغین قدیمدن برو مذکورلری وکذلک اولوب بر مذکور
طایفه سی قریه سنده اولان رعایانک خراجنه وضع اولنان
رسوم وعادتلری غنامنده معاونت ایدوب ضررلرینه کفیل اولمشلردر
وهر ناحیه ده کذا اولوب کنز طایفه سی داخی ناحیه سنده اولان مذکورلر
کفیل اولوب خراج وعادات اغنام وعوارض خصوصنده امینلره
وقوللره معاونت ایدوب بر مذکور طایفه سندن خدمتلری مقابله سنده
خراجلری وباشنه لری محصولنک عشری وسالار رسمی ورسومی
الینوب کندولره تصرفلی اولوب وعوارض دیوانیه دن وتکالیف
عرفیه دن معاف اولوب واوغللری وکندولری بلا بل ساکن اولدوقچه
قرنداشلری داخی کندولره تابع اولوب فوت اولدقده مذکورلرک اوغلی
باباسی یرینه مذکور اولادیکه اللرنده اولان احکام شریفه ده مقید
اولوب طایفه مزبوره بر قرار سابق مال میریه کفالت ایله بر مذکور
اولمغین مزبورلر دخی حالیا پادشاه اعلایه عرض اولندقده

مقرر اولمق امر اولنمغین حکم شریف جدیدا ایچون اللرنده منفصل
تذکره ویرلوب دفتر جدید خاقانیده قید اولندی وکذلک اولنلرک
حاللرینه کوره تصرفلرنده اولان تیمارلری ینه توجیه اولنوب وبکلر [illegible]
تیمار ذکر اولنان یره متصرف اولنلر بوده جانبلرینه سنجاغی بکلری سفر
ایلدکده بالذات سفره اشوب وبکلر قنچه لقندن الکسکلر اولنلرک
یرلرینه بدللری اشمک اوزره قانونلری اولمغین بر قرار سابق مقرر ایلندی
٢٥ ولوای مزبوره ده خاصه همایون امینلری ومباشرلری ومیرلوا
جانبندن خاصلر ضبط ایدن آدملری وبعضی ارباب تیماره
رعایانک عشرلرینی وسالار رسملرینی دمدا ایله المیوب
وشیره لرینی مدره ایله والحمیوب بر قریه ده غایت اعلا تراده
برقراج حاصللو دمدا الوب اندن چاتشی طلوب عشرلرینی کیلمه تمک
تکلیف ایدوب قبول اتمیانلرک غله لرین وشیره سین موسمنده
تعشیر اتمیوب قیشه زمانه دکین قومق ایله بالضروری زیاده سیله اوزره
کسم ایدوب وغله لرین دخی انبار اتمیوب وشیره لرین رعایا
اوزرلرینه قویوب نرخ روزدن زیاده یه تکلیف ایدوب

İzvornik Sancağı ve Srebrinice-Sas Ma'denleri Kanunnâmeleri, BOA. TTD. No: 260, sh. 2-23

[illegible]

٢٦

[illegible]

٢٧

[illegible]

٢٨

[illegible]

٢٩

[illegible]

İzvornik Sancağı ve Srebrinice-Sas Ma'denleri Kanunnâmeleri, BOA. TTD. No: 260, sh. 2-23

İzvornik Sancağı ve Srebrinice-Sas Ma'denleri Kanunnâmeleri, BOA. TTD. No: 260, sh. 2-23

٣٩ رعیتلو رعیتینه نوبت ایدرلر و بر یرک طپوسنه مستحق اولوب سپاهیسی عندنده
طپو الیوب طپو ویرمسه صکره بعد الیوم یرینه آخر سپاهی کلوب
٤٠ الکن طپو نامنه بوقدر دیو طپو طلب ایلیه بیسنه آلیمز و بر خصوصده
مسلمان و کافر برابردر که کافرک مسلمان اوغلی و یا مسلمان قرنداشی قلسه و باجود
خلافنجه مسلمانک کافر اوغلی و قرنداشی قالسه اوغلی بلا طپو و قرنداشی
طپو ایله مستحق اولور

قانون باج

٤١ معدن سربرنیچه و ساس بازارلرنده عنبری واجب اولوب نیوده
واقع اولان بازارلرکه اهلنده بغدادی و اون و جاورس ترکیه یوکندن
قیان اوزوم و قیان یمیش و صوغان و کتان و جوز و بادم
و دمور یوکندن و پلیچ التلرندن کتوردکلری اسبابه یوکندن
ایکیشر اقچه باج آلنور و طوز و کتان و برنج و قورو اوزوم
و انجیر و بال و حنا و بویه و صابون و ساری یاغ و قورو بالق
و قلابه یوکندن دردر اقچه باج آلنور و زیت یاغی یوکندن
سکزر اقچه و بازاره طوز کتوروب بازارلرکونی تکنه ایله صتولر
صاتلر دردر اقچه ویرلر اکر یوک باجی ویرمیه تکنه ایله صاتدقدن
بر اقچه ویررلر و اسیر صاتانلردن ایکی اقچه و اسیر صاتون آلاندن ایکی اقچه
و آت آلاندن ایکی اقچه و صاتاندن ایکی اقچه و صغر صاتاندن
٤٢ بر اقچه و آلاندن بر اقچه آلنور و قصاب بوغازلادوغی هر درت
درت اقچه و صاتاندن قیوندن ایکی قیوندن بر اقچه و یا زیلو قصاب
بوغازلادوغی قیونک و قوزونک درتدن بر اقچه رسم قناره
و قصاب بازارده باجی ویرلمشدر صاتون آلدوغی قیوندن
و قوزیدن رسم قناره ویرر باج ویرمزلر تا خارجدن کتورمیه
٤٣ هم باج ویرر هم رسم قناره ویرر و ایکی قیون باشته سندن
بر اقچه و چرونک ایکی یوکندن بر اقچه و کلم یوکندن بر اقچه
و بازارکونی بازاره یوزن دکاندن طشره زیت یا غیری صاتلمکدن
بر اقچه آلنور و خارجدن کلوب صاتلدن شیره یوکندن درت
اقچه و یرلو میخانه جیدن یوکن ایکی و اهم توکه سندن بر اقچه
و اغیر صاتدقدن قرقا ندارده بر اقچه و الکی موتاب جلبدن
بر اقچه و بر صغر دریسندن بر اقچه و یوک باغلیوب بازارده

İzvornik Sancağı ve Srebrinice-Sas Ma'denleri Kanunnâmeleri, BOA. TTD. No: 260, sh. 2-23

٤٤ کتلو اولسه یوکی ایکی اقچه و اینجیلر فرندن بر اقچه و حریر عروقینی
اعلاسندن التمش اقچه و اوسطندن قرق اقچه و ادناسندن
اوتوز اقچه و کافر فیزلردن اوتوز اقچه و بیونک اعلاسندن
اوتوز و اوسطندن یکرمی اقچه و ادناسندن اون بش اقچه النور
~~قانون معدن سربرنیچه و ساس بازارلرنده قدیمدن جاری اولان باج~~
٤٥ صابون و صاده یاغ و بال و قره یاغ و طوز و انجیر و قره اوزم
٤٦ و پنیر و قره بت یاغندن یوکدن اون ایکی اقچه النور و معدنجی
خارجدن واروب معدن ایچون کتوردکلری یاغدن و پنیردن
واو یاغندن و بال کریدن و دمور آلتندن نسنه ویرمزلر اما
٤٧ بازاره جلب بازاره کتوردکلرندن قانون اوزره باج النور و
معدنجی کندو نفسی ایچون واروب خارجدن صاتون آلدوغی
بغدایندن و اوندن و شیره دن باج ویرمزلر مکر که تجارت
ایلیوب بیع اتمک ایچون کتورلر اول وقت سایرلر حکمنده در
٤٨ وآت لاندن ایکی اقچه وآت صاتاندن ایکی اقچه و

کبه سندن ایکی اقچه و اغرلرکیمدن یکرمی اندازه دن بر اقچه
و یوک ایله کلیوب یوکدن ازکلر اولان غرو اتن و یوم
قاوقدن و میوه دعشر الورلر و ایکی یوک چیره دن بر اقچه
و چولمک یوکندن بر اقچه باج ایلدن کلرلر اسبابدن
اکیشر اقچه و بعده ایدن و اوندن یوکدن ایکی اقچه
اولنانلر اسبابی خارجدن کلمش کیسه صاتون الوب
بازاردن چیقرملو اولسه ازنو سبب احمی یو تکرار بر باج دخی النور

تمت

§. 7- MOHAÇ SANCAĞI KANUNNÂMELERİ

I- NÜSHALARI VE TAHLİLLERİ

Mohaç, Macaristan'da ve Tuna'nın batı kolunun sağ kenârında yer alan bir yerleşim merkezidir. Kanunî Sultân Süleyman, Macarlara karşı burada 932/1526 yılında büyük bir muzafferiyet kazanarak şehri ilk defa ele geçirmiştir[1].

932/1526 tarihinde Osmanlı ülkesine Kanunî Sultan Süleyman tarafından katılan Mohaç, Tuna nehrinin batı kolunun sağ kenarında bulunan Macaristan'a ait en önemli kalelerden biridir., Aynı yıl, Mohaç ile birlikte *Peşte, Budin, Segedin, Filek* ve benzeri kaleler de fethedilmiştir. Bu bölgelerin ikinci fethi, 948-950 / 1541-1543 seneleri arasında olmuştur ki, asıl fetih budur. Zira *Vaşak, Valık, Şıkloş, Peçuy, Usturgon (Estergon), İstolni Belgrâd, Ban* ve *Tata* gibi mühim kaleler fethedildikden sonra bu bölgede 948/1541 yılında Budin Eyâleti kurulmuş ve Mohaç da bir livâ olarak bu Eyâlete bağlanmıştır[2].

Budin eyâletinin bir sancağı hâline getirilen *Mohaç Livâsı*na ait Kanunî devrinde hazırlanan iki tapu defteri bulunmaktadır. Her ikisinin başında da aynı kanunnâme benzeri bir hatla yazılmıştır. Defterlerin mukaddimesi mevcut olmadığından, tarihleri kesin olarak bilinmemektedir. Ancak her ikisinde de 948 tarihinde Budin'in eyâlet haline getirilmesinden ve topraklarının mîrî arazi rejimine tâbi' olduğundan bahsedilmektedir. Ayrıca 443 nolu defterde Mohaç Livâsı'nın nâhiyeleri arasında Peçuy da zikredilmektedir ki, bu kal'a 950'de fethedilmiştir. O halde Mohaç kanunlarının hazırlanışı 950/1543 tarihinden sonra olmalıdır[3].

*BOA. TTD.leri arasında yer alan 441 (916) ve 443 (935) nolu defterler*de, aralarında hiç fark bulunmayan iki Kanunnâme yer almaktadır. Bu kanunlardan *birincisi* Mohaç arazisinin de tıpkı Budin gibi mîrî arazi olduğunu izah eden ve Ebüssuud'un Budin için yazdığı umumî kanunun hükümlerini nakleden genel bir kanun mevcuttur[4]. 443 numaralı defterde Kanunîye ait tuğra da yer almaktadır. *İkinci* kanunnâme ise, Budin'in diğer sancaklarına ait tipik kanunnâmelere benzeyen *Mohaç Livâsı Kanunnâmesi*dir[5].

Tesbitlerimize göre her iki kanun da henüz neşredilmemiştir ve tarafımızdan orijinali ile birlikte ilk defa yayınlanmaktadır.

---

1 Şemseddin Sâmi, Kâmûs'ül-A'lâm, VI, sh. 4490

2 Esat Ef. 2362, vrk.124/bvd., 128/b-a; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II/323 vd.

3 BOA. TTD.441, 2 vd.

4 BOA. TTD.441, sh. 2-3; 443, sh. 4-5

5 BOA. TTD.441, sh. 6-13; 443, sh. 6-13

Önemle dikkat çekilmesi gereken bir husûs da *Peçuy* ve *Şıkloş* gibi muahhar kaynaklarda Budin Eyâleti'nin sancakları arasında gösterilen kalelerin bu kanunda Mohaç Livâsının nâhiyeleri arasında yer almasıdır. Gerçekten bu defterlerde, *Sekçuy*, *Peçuy*, *Şıkloş* ve benzeri merkezler, Mohaç Livâsının nâhiyeleri arasında gösterilmektedir.

Kanunnâme, bizim, diğer sancak kanunnâmelerinin şer'î dayanağı olan meseleyi gâyet açık bir şekilde izah etmekte ve mîrî arazinin ne demek olduğunu bütün çıplaklığıyla ortaya koymaktadır. Yani Kanunnâme, mîrî arazi rejiminin şer'î dayanağını açıklayan, çok önemli bir resmî belgedir. Buna göre, Mohaç arazisi mirî arazidir; *arz-ı memleket*dir. Yıldan yıla alınan çift akçesi, harâc-ı muvazzaf yani Kanunnâmenin ifadesiyle "ta'yîn olunmuş harâcdır". Gallâtdan alınan öşür ise, harâc-ı mukâsemedir. Hanefilerin anladığı manada harâcî arazi değildir.

II- MOHAÇ SANCAĞI UMUMÎ KANUNNÂMESİ (73)

HÜVE'L-FETTÂH

Dokuz yüz kırk sekiz yılında *Dâr'ül-Feth'il-Mübîn Vilâyet-i Budin* re'âyâsı yerlü yerinde mukarrer kılınub kal'alarında vulât ve hükkâm nasb olunub alıkâm-ı şer'-i şerîf ve rüsûm-ı kanun-ı mukarrer icrâ olunıcak tasarruflarında olan arâzi ahvâli hâsseten pâye-i serîr-i âlem-masîre arz olundukda fermân-ı celîl'ül-mikdâr bu vech üzerine nâzil olmuşdur ki:

1. Re'âyây-ı mezkûrenin emvâlleri ve şehirde ve kurâda olan evleri ve bağlarının ve bağçelerinin imâretleri kendülerin mülkleri olub ammâ zirâ'at olunan yerleri ve bağ ve bağçelerinin mülklerinin yerleri kendülerinin *mülk*leri olmayub her ra'iyyet tasarruf etdüği yeri *âriyet tarîki* ile tasarruf edüb ta'yîn olunan harâcını verüb fevt oldukda emlâki gibi veresesine intikal etmeyüb oğlu kalursa ol dahi bu tarîk ile mutasarrıf olub hukûkını vech-i mezbûr üzere edâ eyleye. Oğlu kalmaz ise *tapu ile tasarruf*a kâdir âhar ra'iyyete verilüb ol dahi bu minvâl üzere tasarruf edüb hukûkını edâ eyleye.

2. Bu makûle olan yerlere *arâzi-i memleket* derler. Eğerçi yıldan yıla alınan akçe *ta'yîn olunmuş harâc*ıdır ve gallâtdan alınan *öşür harâc-ı mukâseme*sidir. *Masraf-ı harâc*a sarf olunur. Ammâ yer kendüsi *arz-ı harâciyye* değildir. Zira arz-ı harâciyye, mutasarrıf olan kimesnelerin mülki olur. Bey' ve şirâya ve sâir tasarrufâtın cemî'isine kâbil olur. Arâzi-i memleket *temlîk-i sultânî* olmıayıcak hiç birine kâbil değildir.

3. Sâir Mamâlik-i Mahmiyye'de re'âyây-ı müslimîn elinde olan arâzi dahi bu makûledir. *Arâzi-i öşriyye* değildir. Ve illâ sâhiblerinin mülki olmak lâzım gelüb ve öşür sipahiye harâm olub fukarâ ve mesâkîne sarf olunmak lâzım olurdu[1].

1 Bu iki madde, mîrî arazinin gerçek bir tarifidir.

Mohaç Sancağı Umumî Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 441, sh. 2; 443, sh.2

هو الفتاح

III- MOHAÇ SANCAĞI KANNUNÂMESİ (74)

Bu, klasik anlamda bir sancak kanunnâmesidir. Gerçekten başta *filori* adıyla gayr-i müslimlerden alınan *cizye* tanzim olunmuştur. Sonra harâc-ı muvazzaf demek olan ispenç ve bu diyârda *resm-i kapu* denen resm tesibt olunmuştur. sonra da sırasıyla, öşür adı altında harâc-ı mukâseme, bâd-ı hevâ denilen örfî vergiler gurubu ve nihâyet bâc ve gümrük vergileri tedvîn olunmuştur.

KANUNNÂME-İ LİVÂ-İ MOHAÇ

KANUNNÂME-İ RE'ÂYÂY-I LİVÂ-İ MOHAÇ

1. Meselâ livâ-i mezbûrda vâki' olan *varoş*larda ve *karye*lerde olan re'âyâdan üç yüz akçeye güci yeten yılda bir *filori* hesâbı üzere Padişah-ı âlem-penâh hazretlerine yılda elli akçe verir. Eğer bir evde üç dört birâder yahud dahi ziyâde olsa, zikr olan karındaşların her biri başka başka olub üçer yüz akçeye kâdir olsalar, anlar dahi kezâlik bir filori hesâbı üzere ellişer akçe vere-gelmeğin yine eyle alına. Üçer yüz akçeye kâdir olmasalar nesne alınmaya[1].

2. *Kâdir* dedikleri şol kimesnedir ki, evinden bağından, tarlasından gayrı davarlarından ve evi içinde olan esbâbından ve fuçısı içinde olan hamrinden hesâb edüb ki, üç yüz akçelik mikdârı hâsıl ola, mezkûr *filori* hesâbı üzere elli akçe alına.

3. Ve mezkûr re'âyâdan kanun-ı kadîmleri üzere *ispençe* mukâbelesinde *resm-i kapu*[2] vereler. *Resm-i kapu* oldur ki, bir havlu içinde üç dört ve yahud dahi ziyâde yahud bir ev ola, kanunları üzere sipahisine Hıdırilyas gününde yirmi beş akçe, Kasım gününde yirmi beş akçe vere.

4. Ve evi yanında bağçesi olsa, yemek içün içinde ekdüği ma'denos ve tarhun ve sâir sebzevât ki, satulığı olmaya, anın gibi bağçeden nesne alınmaya. Ammâ zikr olan sebzevâtdan bazara iledüb satsa *öşr*i alına. Ve bostandan ki, satulığı ola, öşür alına. Satulığı olmayandan dönüm başına dört akçe alına. Ve sâir hubûbâtdan mercimek ve erzen ve bunlara benzer ne ki varsa, öşür alına[3].

---

1 -**Filori**: Özellikle Macaristan ahalisinin maktû' olarak ödedikleri harâca ya'ni harâc-ı re'se filori ve bazı bölgelerde Eflâkiyye âdeti denir. Burada filoriden kasıt malum altın para demek değildir. Elbetteki mana ile alakası mevcuttur. Daha evvel izah edildiğiniden kısa kesiyoruz.

2 -**Resm-i Kapu:** Harâc-ı muvazzafı karşılamaktadır.

3 -**Erzen:** Darı demektir.

varoşların ve *Asalo* ve *Dişvede* ve *Ziç* nâm karyelerin *bâc-ı bazar*ları nefs-i *Peçuy*'un bâc-ı bazarı nice alınu-geldiyse bunların dahi eyle alına[1].

KANUNNÂME-İ İSKELE-İ FİLİŞMART

24. Zikr olan *iskele*den büyük yüklü araba geçse altışar akçe, boş olsa üçer akçe; yüklü koçudan iki akçe, boş koçudan bir akçe alınu-gelmeğin yine eyle alına. Ve satuluk hamr gelse, her fuçısından on iki buçuk akçe *resm-i gümrük* alınub ve arabasından dahi altı akçe *resm-i geçüd* alına. Ve satuluk sığır geçse, her sığırdan on iki buçuk akçe resm-i gümrük alına ve birer akçe dahi resm-i geçüd alına. Ve *hargele*[2] geçse on ikişer buçuk akçe resm-i gümrük alınub ve birer akçe dahi resm-i geçüd alına. Ve satuluk hınzırdan ve koyundan birer akçe gümrük alınub ve ikisinden bir akçe resm-i geçüd alına. Ve ba'zı hurdevât esbâb gelse, yağ gibi bal gibi pirinç gibi ki, fil-cümle me'kûlât kısmından ola, eğer âhar yerde gümrük verdi ise, resm-i geçüd alına.

25. Ve *Erdel Vilâyeti*nden gelen örtü kebesinden her kebeden bir akçe gümrük alına ve yüz kıt'a tuzdan bir kıt'a tuz ve on akçe alına. Süvariden bir akçe ve piyâdeden ikisinden bir akçe alına. Yüz kıt'a peynirden bir kıt'a peynir ve on akçe alına. *Varoşlu* geçerse dördünden bir akçe, varoş halkı araba ile evine odun gibi veyahud me'kûlât kısmından nesne getürse, *gümrük* alınmaya; ancak araba içün iki akçe resm-i geçüd alınu-gelmeğin yine eyle alına.

26. Ve livâ-i mezbûrda vâki' olan *Karaş* ve *Boloz* demekle ma'rûf nâm nehirlerin üzerinde vâki' olan cisrlerden geçen süvariden buçuk akçe alınub piyâdeden ikisinden buçuk akçe alına. Büyük arabadan gerek yüklü gerek boş geçse, üç akçe alına ve yüzç kıt'a tuzdan bir kıt'a tuz alınu-gelmeğin yine eyle alına.

KANUNNÂME-İ İSKELE-İ OYTO

27. Süvariden bir akçe, piyâdeden ikisinden bir akçe; büyük yüklü arabadan altı akçe, boş arabadan üç akçe; yüklü koçudan üç akçe, boş koçudan bir buçuk akçe alına. Ve fuçı ile satuluk hamr gelse on iki buçuk akçe *resm-i gümrük* alınub ve altı akçe dahi *resm-i geçüd* alına. Ve satuluk koyun ve hınzır geçse, birer akçe resm-i gümrük alınub ve ikisinden bir akçe dahi resm-i geçüd alına. Ve ba'zı esbâb gelse, her elli akçelikde iki buçuk akçe alınu-gelmeğin yine eyle alına.

---

1 Bu maddede geçen köy isimlerini doğru olarak okuduğumuzu iddia edemeyiz. Biz, imlâ edildiği şekilde okumaya çalıştık. Asıl tesbiti ise Macar ilim adamlarına bırakıyoruz.

2 **Hargele**: Binmeğe ve yük taşımaya alışmamış at ve kısrak sürüsüne denir.

Mohaç Sancağı Umumî Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 441, sh. 2-13; 443, sh.2-13

قانون نامۀ لوای موهاج

قانون نامۀ رعایای لوای موهاج

١ مقاطعۀ لوای مزبورده واقع اولان ولایت وشهرلرده وقریه‌لرده
اولان رعایادن اوچیوز آقچه‌لک کوچی بتان یلده بر فلوری
حسابی اوزره پادشاه عالم‌پناه حضرتلرینه یلده اللی
آقچه ویریرلر اگر بر اوده اوچ درت برادر یاخود داخی
زیاده اولسه ذکر اولنان قرنداشلرک هر بری باشنه
باشقه اولوب اوچریوز آقچه‌یه قادر اولسه‌لر داخی
کذلک بر فلوری حسابی اوزره اللیشر آقچه ویره‌لر کلکیز
بنایلدن آلنا اوچریوز آقچه‌یه قادر اولمسه‌لر نسنه آلنمیه
٢ قادر دیدکلری شول کمسنه‌در که اوندن باغلردن
تارلاسندن غیری طوارلرندن ولوی ایچنده اولان
اسبابندن وفوجیسی ایچنده اولان خمرندن حساب
ایدیجک اوچیوز آقچه‌لک مقداری حاصل اولا مذکور
٣ فلوری حسابی اوزره اللی آقچه آلنه ومذکور رعایادن
قانون قدیملری اوزره سنینجه مقابلسنده رسم قپو ویره‌کر
رسم قپو ولدکه بر حوله ایچنده اوچ درت او یاخود خیلی
زیاده یاخود برادرلر قانونلری اوزره سپاهیسنه جهت
الیاس کوننده یکرمی بش آقچه قاسم کوننده یکرمی بش آقچه ویره

٤ ولوی یاننده باغچه‌سی اولسه نیملک ایچون ایچنده اکدوکی
معدنوس وترخون وسایر سبزه وات کرصاتولغی اولمیه
انلک کبی باغچه‌دن نسنه آلنمیه اما ذکر اولنان سبزه واتدن
بازاره ایلدوب صاتسه عشری آلنه وبوستاندن کرصاتولغی
اولا عشر آلنه صاتولغی اولمیاندن دونم باشنه درت آقچه
آلنه وسایر حبوباتدن مرجمک ونخوددن وبونلره بکزر نسنه‌لردن
عشر آلنه وحالیا کرمه آلنده اولان باغلردن شیره‌دن عشر
٥ آلنه اما مسلمانلر آلنده اولوب خمر اتمیوب طعام وبکمز ایدنلردن
دونم باشنه درت آقچه آلنه اما خرابه‌لردن کرمه‌دن آلنده عجز
٦ کبی شیره‌سندن عشر آلنه وبرنواره شلولش وحمارشان
وپچولر باغلرنده باغلری اولان کرمه صاحبلرینه
عشر شیره ویره دیدکلرندن غیری بر بتون باغدن اقوزیو
چیرشیره ویره کلکیز نیز ایلدن آلنه بتون باغ دیدکلری اقوز
٧ ایکی چپالینه وبعضی یرلرده اخر قریه‌ده باغی اولانلر عشر
شیره‌لرن ادا اتدکن صکره اقودیو ایکی قبل علف وایکی
اتلک ویرایلیک پاهیسنه ویریر باعین
٨ اجازت ویرلرینه ایلدن آلنه ورعایانک کندولکلرینه اولان
چایرلرینه کمسنه مانع اولمیه بیچوب طوارلرینه صرف
ایده‌لر دیو فرمان اولنمشدر بیچلمش یرلرندن عشر آلنه

Mohaç Sancağı Umumî Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 441, sh. 2-13; 443, sh.2-13

٩ اون قواندن بر قوان النه و قوان اولمایچه هر قوان باشنه
١٠ اکشه اقچه النه و رسم غنم هر اکی قوندن باشنه بر اقچه آلنه
١١ و رسم بعت خانه دیرایچون اوزیمدن بیلده بش کیلدن آلتی
١٢ اقچه آلنه و بیلده بش کیلدن نسنه آلنمیه عشر کلم عشر جوز عشر
١٣ کیاه آلنمیه عشر طوتنه و حلوه اونمیه واقع اولادن
آسیابدن اللی اقچه رسم آلنه و سایر یرلرده کربیلیعیه
اولان انلردن داخی اللی اقچه رسم آلنه اکیتا چیوه آسیابدن
١٤ یکرمی بش اقچه رسم آلنه و جرمه لری حکم قاضی ایله حق اولدقدن
صکره باش یارهغندن یوز اقچه و قره بره دن اللی اقچه
١٥ آلنه و کلیکرنیزه ایله آلنه و جرائم داخی اوچ قسمدر اعلا
و اوسط و ادنی غنی سندن اوچیوز اقچه اوسطندن
اکیوز فقیرندن کرا جیوه اقچه قادر اولمیه یوز اقچه آلنه
١٦ زیاده نسنه آلنمیه و صلب و سیاست لازم اولانلری اهل
حکم معرفتیله سنجاق بکی آدملرینه تسلیم ایلیه نسنه سن
١٧ الوب صالیویره تمام حقندن کلانلر و پادشاه عالمپناه
حضرتلرینک خاصلری و بکلربکی خاصلری و زعما و چاوشن
و غیرلر تیمارلری سربست اولق قانوننده سپاه و تمسطان
طائفه سنک تیمارلرینک جرملری نصف کندولرک
١٨ و نصف آخری میرلوانک و متولیلرینک قریبنک کرباغلری

اولدیغی ایچون کون شیره لری صاتلو کلدکده کیا قنده منوع
١٩ دوقلوق قانوننده زیاده قویلرونسن … فلوریسی و رسم
قیون مز اما عادت اغنا مجوری لردیو فرمان اولنمشدر
ویا سلر فلوری و رسم قیون عادت اغنا ملرینی و رسیه
٢٠ اما عشرلری صاحب ارض و یره لرونقی چوک بازارینه
برعربه صغر دیسی کلسه اوتوز اقچه آلنه و عربه قیون
دری …دن اللی اقچه آلنه و عربه بالیق کلسه چیتر قدر
اکی اقچه باج آلنه و صاتولق طونه کلسه یوز قطعه طوردن
اکی قطعه طونه و بر اقچه آلنه اودون کلسه اکی … اودون
آلنه صاتولق عربه دن اودون کسنه دن هر دفعه تکرارلک
باشنه بر اقچه آلنه و عربه ایله تره کر کلسه دست اقچه باج
آلنه ذکر اولنان عربه شهره ارغوسه آخر یره کیدیب شهره جیا
دوله شنسه … کلدی بر اقچه آلنه کلدیکلری کندولر
… اونده حساب اولنوب النه که هر کلدیکلرده …
٢١ و قیتیده وقوچی ایله بالوباغ و خمر کلسه هر قوچی باشنه
اکشه … اقچه آلنه عربه ایله جولمک کلسه بر بوتیق اقچه آلنه
ارقه ایله کلسه نسنه آلنمیه بیاندن صاتولق جز و بابوج
کلسه هر جفتنه صاتون الانلردن بچوق اقچه النوکلکینزیه آلنه
اکر کتوردن کسنه صاتمسه بر اقچه آلنمیه طشردن کلان اکر

Mohaç Sancağı Umumî Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 441, sh. 2-13; 443, sh.2-13

دیکلو چوقدر و کرکبه در صاتوب آلدندن بر آقچه آلنه
ونهتدار استرها لیعنی کاتر تقیه سی کلسه آلاندن آکسندن
بر آقچه آلنه و بر قولو یلیق بوز صاتوب آلندن کسندن بر آقچه
آلنه اکسکلن اولسه بننسه آلتیه و طشره دن عربه ایله بهار
آلتی کلسه شهرک ایچنده صاتلسه طشره چقسه بننسه آلنمز
شهردن چقدقده عربه دن بر آقچه آلنه اما شهره اوغرامسه
کنار دن چقوب کتسه کذلك نسنه آلنمز و طشره دن
یمش و طرپان کلسه نسنه آلنمز و بر دسته یمش آلدن
کسندن یمش آقچه آلنه و طلوع عربه ایله بعض نسنه کلسه
آکر اسبابی صاحبنه عربه دن ایکی یمش آقچه آلنه اسبابین
٢٢ صاتمیوب بینه آلوب کتسه نسنه آلنمیه و وارشدن برکمث
قوجه ایله خرجا متغ کتسه آکر کندو عربه سی ایسه نسنه آلنمز
اما عربه کرایه دوتمش اولسه عربه دن بر آقچه آلنه و صاتلمه
کلادن کاوور دن هر صغر باشنه آلاندن بر آقچه صاتاندن
بر آقچه آلنه و بارکیر صاتاندن آلاندن ایکی آقچه صاتاندن ایکی
آقچه آلنه و دوت قیونندن بر آقچه آلنه و ایر صاتلسه آلاندن
درت آقچه صاتاندن درت آقچه آلنه و بارلره صاتولق خنزیر کلسه
آلاندن کسندن ایکی خنزیر باشنه بر آقچه آلنه و اکر طشره چقارسه
آلاندن و صاتاندن دخی ایکیسنه بر آقچه آلنه و نعلش شقلو شکن

و حمارشا نك و ناکل فالوه نك و ولوه شبره منك و سلوش
و اوشنك و آعشق و فلتمارت و هماچ و دانو فیچه
و ما بچ و سکوی و پچولز و بلرده و ندار و سیبلد ق
و ناکل ا کوق و نفس صارو کو چیبر و سنلوین یچ و سمارتون
و آکمارش بل و ولنفه سنمارتین و شلین و کرز عالی و
قولایحه و قرابان و صاقچه و کیرشی و قراتیه و ایغال نامر
و اوشلرك و آصالو و دیشود ه و نیریج نام قریه لرك باج بازار
نسنه یلت باج بازاری بنجه آلنور کاریسی بونلرکه داخی املابله

٢٤ قانون نامه احکام فلتمارت

ذکر اولنان کلدن بیوك بوکلو عربه یه کچر التشر آقچه
یوکس اولسه اوچر آقچه یوکلو توجیدن ایکی آقچه بیشس
توجیدن بر آقچه النور کلکیسز بینه ایلر آلنه و صاتولق خمر
کلسه هر توجیسندن اوتز ایکی یمش آقچه رسم کمرك آلنوب
و عربه سندن داخی التیشر آقچه رسم کچود آلنه و صاتولق
متغ کلسه هر صغر دن اوتز ایکی یمش آقچه رسم کمرك آلنه

Mohaç Sancağı Umumî Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 441, sh. 2-13; 443, sh.2-13

وبر اقچه داخی رسم کوﮔد آلنور وخرکلر بچسر اون اکنز بچو اقچه
رسم کرک آلنور و بر اقچه داخی رسم کوﮔد آلنور وصاتولق
خنزیردن وقیوندن بر اقچه کرک آلنور واکسندن بر اقچه
رسم کوﮔد آلنور وبعضی خرده ولت اسباب کلسه باغ کبی بال
کبی بوﯕ کبی فی الجمله ماکولات قسمندن اولسه اکر آخر یرده
٢٥ کمرکی وردیسه رسم کوﮔد آلنور واردلو ولایتدن کلن اویوق
کیسه سندن هر کیسه دن بر اقچه کرک آلنور ویوز قطعه طوزدن برقطعه
طوز واون اقچه آلنور واردن بر اقچه پیاده دن اکسندن بر اقچه
آلنور یوز قطعه بیزدن بر قطعه بیز واون اقچه آلنور وارشلو کچه
دردندن بر اقچه وار وعشق خلیق عربه ایله اویناو دوون کبی یلغوز
ماکولات قسمندن نسنه کتوره رسم کرک آلنماز ایچون عربه ایچون
الی اقچه رسم کوﮔد آلنور کلمکلریله آلنور

٢٦ ولوایه خربورده واقع اولان قرانتوو بولونه دیمکله معروف
نام نهره کلان اوزرنده واقع اولان جسرلردن کچن سوارلردن
بچی اقچه آلنور پیاده دن اکسندن بچی اقچه آلنور
بیولت عربه دن کرلی بوکلو کرک بونش کچه اوچ اقچه آلنه
ویوز قطعه طوزدن برقطعه طوز آلنور کلمکلریله آلنه
~~واتو نامه ده اسکله اوبتی~~
٢٧ مولرکدن بر اقچه پیاده دن اکسندن بر اقچه بیولت
بوکلو عربه دن التی اقچه بوش عربه دن اوچ اقچه
بوکلو قچیدن اوچ اقچه بوش قچیدن بر بوچق
اقچه آلنور وقیجی ایله صاتولق خرکلر اون اکی بچی اقچه
رسم کرک آلنور والتی اقچه داخی رسم کوﮔد آلنور وصاتولق
قیون وخنزیر کچسه بر اقچه رسم کرک آلنور واکسندن
بر اقچه داخی رسم کوﮔد آلنور وبعض اسباب کلسه هر آلتی
اقچه لیقده الی بچی اقچه آلنور کلمکلریله آلنه

§. 8- POJEGA SANCAĞI KANUNNÂMELERİ (75)

I- NÜSHALARI VE TAHLİLLERİ

Pojega (*Posega*), Macaristan'ın İsklavniya bölgesinde yer alan müstahkem bir tarihî kaledir. 939/1532 yılında Kanunî tarafından Osmanlı topraklarına ilhâk edilmiş ve 948/1541 tarihinden sonra Budin Eyâletine müstakil bir sancak olarak bağlanmıştır. Ösek şehrinin 80 km güneydoğusunda yer alan Pojega'nın ilk tahriri, henüz Budin Eyâletine bağlanmadan önce yapılmıştır[1]. Bu sebeple tahrir ve kanunnâmesi konusunu iki devrede incelemek gerekir:

Birinci devre, BOA. TTD. 204(976) nolu ve 947/1540 tarihli tapu defteri elimizdedir. Belgrad Kâdısı *Deniz*'in defter eminliğini ve sipahi *Yusuf*'un kâtipliğini yaptığı bu tahrir işlemi, Gurre-İ Recep 947/1540 tarihinde tamamlanmış ve defterin başına *Pojega ve Sirem cezîrelerin*e ait birleşik ve kısa bir kanunnâme konmuştur[2]. Tesbitlerimize göre bu kanunnâmeyi ilk defa neşrediyoruz[3].

Aslında bu Kanunnâme'nin Rumeli Eyâleti Kanunnâmeleri arasında neşredilmesi bizim prensibimize daha uygundur. Ancak arada bir sene bulunması ve daha sonraki kanunların esasını teşkil etmesi açısından burada neşrediyoruz.

İkinci devre ise, Pojega'nın Budin Eyâletine bağlanmasından sonra yapılan tahrirlerdir. Bu dönemde hazırlanan *Pojega Kanunnâmesi*nin elimizde iki nüshası mevcuttur:

*I.si, BOA.'de yer alan Tapu-Tahrir Defterleri*ndeki nüshadır. Elimizde iki tapu defteri bulunmaktadır. Her iki tapu tahrir defterindeki Kanunnâme nüshaları da, neşirde göz önünde bulundurulacaktır.

*BOA. TTD. 351 (632) nolu defter*in başında yer alan 972/1564 tarihli şu kayıt konuyu çok iyi aydınlatmaktadır:

> "*Pojega livâsı*nın tahriri sâbıkan *Üsküb Kâdısı Mevlânâ Sâlih*'e fermân olunub tevzî tamamlanmadan önce adı geçen kâdî vefât etmiştir. *Zacisne beği Ferhad Bey*'e tevzî için emr-i şerif gönderilmiş, o da tevzî'i tamamladıkdan sonra icmal ve mufassal defterlerini Âsitâne-i Sa'âdet'e göndermiştir. Yapılan tevzî ve taksim emr-i şerife ve kanuna muğâyir olduğundan kabul edilmemiş ve *Sirem Sancakbeği Bayram Bey*'e tashih ve taksim için tekrar ferman-ı hümâyûn gönderilmiştir. Bayram Beğ de, emr-i şerif gereğince tevzî ve taksimi tamamlayıp icmâl ve mufassal defterlerini Dergâh-ı Muallâ'ya getirip teslim ederek görevini tamamlamıştır: Bu defter Ferhad

1 Şemseddin Sâmi, **Kamus'ül-A'lâm**, II/1553; Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, II/335, 489 vd.

2 Burada yer alan kanunnâme, bütün Budin Eyâleti Kanunlarının esasını teşkil etmesi ve ilk fetih yıllarının canlılığını koruması açısından çok önemlidir.

3 BOA. TTD. 204 (976), sh. 12

Beğ'in gönderdiği makbûl olmayan mufassal defter dir ve icmâli de yakılmıştır. Bununla amel olunmaz.

10-20 Şa'ban 972/1565"[1]

Bu kayıtdan anlaşıldığına göre 351 nolu defter iptâl edilmiştir ve 243 (206) nolu defter ise sahih olan defterdir. Ancak dikkat edilmesi gereken husûs kanunnâme açısından her ikisinde yer alan metinler arasında hiçbir farkın bulunmayışıdır[2]. Eğer elimizdeki 243 nolu defter sahih defter ise, 351 nolu gayr-ı makbûl defterin tarihi daha eski olması gerekir. Bu kanunnâmeyi Barkan, 243 nolu defteri esas alarak yayınlamıştır[3]. Ancak kanunun tamamını değil sadece onuncu maddeye kadar neşr etmiştur. Biz tamamını neşredeceğiz.

II.si ise, Paris, Bibl.Nat. Turcs ms. No: 85, Vrk. 40/a-44/b'de yer alan bir nüshadır ve aşağı yukarı defterlerdeki nüshaların aynısıdır denilebilir.

Kanunnâme, evvelâ *Despot Usûlü*ne göre tayin olunmuş olan ve sonra da *filori* adı verilen cizye vergisini; sonra harâc-ı mukâseme ve muvazzafı ve nihâyet kısa da olsa, sırasıyla resm-i ganemi, bâd-ı hevâ vergilerini tanzim etmektedir.

II- 947/1540 TARİHLİ POJEGA VE SİREM CEZÎRELERİ KANUNNÂMESİ

KANUN-I RE'ÂYÂY-I VİLÂYET-İ CEZÎRE-İ SİREM VE POJEGA

1. Sâbıkda vilâyet-i mezbûre keferesinin âdetleri *despot üslûbı*[4] üzere her hâneden Hıdırilyas gününde elli akçe ve bağ bozumunda dahi elli akçe alınurmış. Ammâ her hânenin sâkinlerinden biri asıl i'tibâr olunub kendüsiyle bile sâkin olan birâderleri ve evlâdı müstakil add olunmayub hemân cümleden elli Osmanî akçe alınurmış. Hatta defterlerde dahi hemân asıl hâne kayd olunub bâkisi yazılmazmış. Kaçan ol hâneye kayd olunan kâfir mürde olsa, kefere gizleyüb birâderlerinden ve evlâdından âhar kimesne yokdur deyü *filori*sini vermezler imiş. Mefsedet-i mezbûre def'i içün hâliyâ defter-i cedîde asıl hâneden sonra birâderleri ve evlâdı heb bile tahrir olunub feemmâ aded-i hânede bile dâhil olmayub ve filori dahi aded-i hâne muktezâsınca bağlanub yine kemâkân cümleden bir filori alınub ve her dört veya beş hâneye ki, her birinin baştinaları ola, bir *pulluk* kayd olunub ve her pullukdan

çift anlamında olmalı

1 BOA. TTD. 351 (632), sh.1

2 BOA. TTD. 243 /1-5; 351/2-7

3 Barkan, **Kanunlar,** 303-306

4 -**Despot Üslûbı:** Despot, Ortodoks Rumların ruhânî liderlerine verilen bir ünvandır. Rumca despotis kelimesinin kısaltılmış şeklidir ve metropolitin karşılığıdır. Bu usûl ile ortodoks hâkimiyeti zamanında var olan uygulama kasdedilmektedir (Sertoğlu, **Tarih Lügati,** 83; Pakalın, **Tarih Deyimleri,** c.I, ilgili madde)..

dört *lokna* ki, *İstanbul kilesi*yle sekiz *kile* olur ki, her pulluğ başına otuz iki kile olur; on altısı buğday, on altısı arpa[1].

2. Ve şireden *öşür* alınur. Ve *monopolye* mîrî şire satılmayınca re'âyâ kendü şirelerin satmazlar.

3. Ve *kovan*larından öşür alınur. Ammâ kurâ kovanından alınmaz.

4. Ve on kuzıdan bir kuzı öşür verirler. Ve her esbâbdan her sâlda bir *filori* resm verürler. Ve iki hâneden bir depe otluk alınur.

5. Ve vonyuk tâifesi, hidmetlerin edâ etmedükleri yılda sâir re'âyâ gibi mîrîye öşürlerin ve rüsûmların verirler.

6. Ve bir köye âhar yerden fuçı ile hamr gelse satılsa, yirmi akçe *resm-i fuçı*[2] alınur. Ve âhar yerden getürdüğin kendü şiremdir deyü satsa, ol fuçıda olan şire bilcümle girift olmak kanundur.

7. Hâliyâ vilâyet-i mezbûre Padişah-ı âlem-penâh -hullidet hilâfetühû- Hazretlerinin kuvvet-i kâhiresiyle feth olandan berü Hıdırilyas gününde bir *filori* verüb bağ bozumunda verdükleri filoriyi vere-gelmeyüb bâki rüsûmların ber-karar-ı sâbık vere-gelmişler. Hâliyâ defter-i cedîde dahi vech-i meşrûh üzere kayd olundu.

---

1 -**Pulluk**: Bilinen çift sürne âletidir. Ancak maddede bir ağırlık ölçüsüdür. Maddeye göre, 1 Pulluk=4 Lokna ve 1 Lokna= 8 İstanbul Kilesi ve buna göre 1 Pulluk=32 İstanbul Kilesi olur. Böylece, maddedeki bilgiler, bu ağırlık birimlerini açıklamış olur.

-**Lokna**: Sekiz İstanbul kilesine eşit bir ölçek çeşididir (Krş.M.Ârif, **TOEM**, 32).

2 **Resm-i Fuçı**: Şarâb ve şireden alınan bâc resmidir.

Pojega Ve Sirem Cezîreleri Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 204 (976), sh. 12, 13

[illegible]

[illegible]

١ [illegible]

٢ [illegible]

٣ [illegible]

٤ [illegible]

٥ [illegible]

٦ [illegible]

٧ [illegible]

III- 952/1545 TARİHLİ POJEGA SANCAĞI KANUNU (76)

Bu Kanunnâme de, klasik bir sancak kanunnâmesidir. Başlangıçta, *resm-i filori* adıyla cizye resm-i şer'îsi tanzim edilmiştir. Sonra önceleri pulluğ resmi ve benzeri adlar altında alınan harâc-ı mukâseme, diğer Osmanlı ülkelerinde olduğu gibi öşür adı altında tedvîn olunmuştur. Bunu müte'âkib icâzet akçesi ve otluk bahâsı gibi örfî rüsûm üzerinde durulmuş; knez, premikür ve voynuk adı altında istisnâî vazifeler ifa eden sınıfların hukukî statüleri belirlenmiş ve kanunnâmenin sonuna doğru da bâc ve gümrük vergileri, şer'î sınırlar içerisinde kalınarak tesbit olunmuştur.

KANUN-I ÖŞR VE HARÂC VE SÂİR RÜSÜM VE BÂC-I RE'ÂYÂY-I LİVÂ-I POJEGA

1. *Vilâyet-i Pojega* re'âyâsı hukûk-ı lâzımet'ül edâsı husûsunda beyn'en-nâs Hızırilyas günü demekle müte'âref günde her hâneden *harâc*ları mukâbelesinde *resm-i filori* deyü ellişer akçe vermek 'âdet-i kadîmeleri olmağın kemâkân ol zamanda filorilerin edâ eyleyeler. Lâkin resm-ı filori altmışar akçe alınmak münâsib olub ve hem re'âyâ tâifesi her nefere harâc vaz' olunmasından ihtiyât edüb şöyle ki, 'âdet-i sâbıka üzere her hâneden birer filori alınmak emrolunur ise tîb-i hâtır ile resm-i filori altmış akçe vermeğe râzılaruz dedükleri sebebden resm-i filori altınışar akçe alınmak buyuruldı.

2. Vilâyet-i mezbûrede olan ra'iyyet kendü beğleri sefere gitdükde her hâneden ellişer akçe *sefer harcı* vermek 'âdet-i mu'tâdeleri olmağın min ba'd dahi sefer-i hümâyûn vâkı olub padişah-ı âlempenâh hazretleri zât-ı şerîfleri ile sefer-i zafer-rehbere çıkduklarunda her hâneden atmışar akçe sefer harcı dahi vermeğe mültezim oldukları ecilden altınışar akçe sefer filorisi dahi kayd olundı[1].

3. Ve ol vilâyetde zirâ'at ve hırâset olunan terekeden mukaddemâ *pulluğ resmi* verilü-gelüb hâliyâ fermân-ı 'adâlet-'unvan-ı padişahî ile pulluğ resmi ref' olunub külliyyen gallâtdan ve sâir hubûbâtdan velhâsıl *mâ nebete fil arz*dan muktezây-ı şer'-i şerif ve müsted'ây-i emr-i münîf üzere *öşür* alınmak buyuruldı. Feammâ şol bağ ki, hîn-i kitâbet-i vilâyetde müslümanlar tasarrufunda ola, her dönüme beşer akçe hesâbı üzere *resm-i dönüm* alına Zimmîler elinde bulunan bağlardan öşür alına. Minba'd müslümanlar öşür takdir olunan zimmî bağların satun alsalar yine

1 Sefer filorisi hakkında bkz; BOA, **Mühimme Defteri**, No: 16, sh. 211; Barkan, **Kanunlar**, 304

öşür vereler. Ammâ zimmîler müslümanlardan bağ satun alsalar, dönüm verürüz demeyüb bu bağdan *dönüm* takdir olunmuşdır deyü niza' etmeyüb öşür vereler[1].

4. Ve *monopolye dutulmak* kâ'ide-i mukarrer olmağın kanun üzere monopolye dutulub mîrî şire satılmayınca re'âyâ şiresin satmayalar.

5. Ve on *kovan*dan bir kovan ve iki koyuna ve iki hınzire birer akçe alına.

Ve resm-i giyâh her hâneden beşer akçe vermek 'âdet-i kadîmeleri olmağın min ba'd her hâneden beşer akçe *resm-i giyâh* alına, ziyâde taleb olunmaya.

6. *Tuna* ve *Sava* ve *Vaka* ve *Dırava* sularının üzerinde *değirmen resmi* içün kadîmden ellişer akçe alınu-gelüb sâir küçük ırmaklarda ve sel sularında olan değirmenler resmi tamam *sâle*den[2] otuz ikişer akçe ve *nîm sâle*den on altışar akçe alınmak adet-i mu'tâdeleri olmağın üslûb-ı sâbıka mutâbık kayd olundı.

7. Feammâ re'âyâdan *hukûk-ı şer'iyye* ve *rüsûm-ı örfiyye* cem' edenler, halka te'addî edüb harman vaktinde ve şire mevsiminde *icâzet akçesi* deyü ikişer akçe alub ve tereke ve şireyi aynıyla almayub *bedel-i öşür* isteyüb ve *resm-i ganem* ve *kevvâre* ve *bid'at-i hınzır* aldıklarından sonra *resîd akçesi*[3] taleb edüb ve *resm-i giyâh* alduklarından gayrı sancak beğleri ve kâdılar ve voyvodalar kendü atları ve davarları içün araba ile otluk teklif edüb veyahud *otluk bahâ* deyü beşer ve onar akçe alub ve yem ve yemek ve et ve etmek ve tavuk bilcümle cebirle me'kûlât cinsinden her ne bulurlar ise alub, bir akçe ve bir habbe vermeyüb ve kendü maslahatları içün re'âyâyı istihdâm edüb ve davarların ve arabaların hizmete sürüb ve odun ve otluk taşıdub envâ'-i zulm ve hayf etdükleri pâye-i serîr-i 'adâlet-masîre 'arzolundukda, bu husûslar bid'at olmağın külliyyen ref' olunmak buyruldı. Minba'd re'âyâya teklif ve te'addî olunmaya, tâ ki ferâgat-i hâtır ile zirâ'ate kâdir olalar.

8. Bundan evel ba'zı kimesnelerin mukâta'alu çiftlikleri olub defter-i cedidde ber-veçh-i maktû' üzerlerine yazılmış imiş. Haliyâ külliyyen mukâta'a ref' olunub öşür alınmak ferman olunmağın gerekdir ki, anun gibi çiftlik ya çayırdan ve bağ ve bahçeden öşr-i şer'î edâ eyleyeler. Mukâta'alu çiftliğimiz deyü hılâf-ı emir nizâ' etmeyeler. Mâdem ki, her kişi tapulı çiftliklerin ve çayırların ve bağ ve bağçesin zabt edüb öşr-i şer'îsini bî kusur edâ eyleyeler, hiç kimesne hılâf-ı şer' ve kanun ve defter dahl ve ta'arruz eylemeyüb tasarrufuna mâni' olmaya. Meğer ki, tapulu çiftliklerin üç yıl bilâ mâni boz ve mu'attal koyub ekübigmeye, ol vakit sâhibi tîmâr olan kimesne ol çiftliği alub âhara tapuya vermek kanundır. Ol veçhile amel oluna.

1 Bu maddede ve Kanunnâmenin başlığında yer alan öşür kelimesinden kasıt harâc-ı mukâsemedir. Zira bu bölge de mîrî arazi grubuna dâhildir. Bu husasa dikkat olunmalıdır.

2 Yani yıl yürüyen değirmenlerden demektir.

3 **Resîd Akçesi:** Resîd Farsça bir kelime olub sözlükte ulaşdı ve erişti manalrını ifade eder. Osmanlı Maliye ıstılâhında ise, her gün hazineye giren para ve diğer kıymetli eşyanın Rûznâmçeci tarafından kaydedilerek hesap mu'âmelesinin kapatılmasına denir. Resîd akçesi ise, bu mu'âmele karşılığında alınan resmin adıdır. Ancak burada sancaktaki maliye görevlileri de bu ad altında resim almak isteyince Kanunnâme'de yasaklanmıştır.

9. Ve ol diyârda küffâr içinde nâhiye kethüdâlarına *knez*[1] deyüb köy kethüdâlarına *piremikür* ve *teklic*[2] dirler. Mezbûr knez memleket şenledüb ma'mûr eylemekde ve mâl-i mîrî cem'inde ve re'âyâdan hukûk ve rüsûm tahsîlinde sa'y ü kifâyeti olmağın, mukaddemâ cümle hukûk ve rüsûmdan mu'âf olınu-gelüb ve mezbûr piremikür ve teklic dahi kendü köylerin şenletmekde ve köyleri re'âyâsının hukûk ve rüsûmın cem' etmekde knezlere mu'âvenet ve müzâheretde bulundukları sebebden *sefer filorisi*n ve *hâne filorisi*n edâ eyledüklerinden sonra sâir hukûk ve rüsûmdan mu'âf olmak üzere kayd olundı[3].

10. Ve re'âyâ arasında *voynuk* demekle meşhur ba'zı kâfirler dahi vardır ki, serhad hizmeti veya sefer vâki' olsa, sancak beğleri ile ve voyvodalariyle atları ve tonları ve gönderleri ve kalkanları ile bilcümle müretteb âlât-ı harb ile uclara eşüb dil almakda ve tecessüs-i alıvâl-i a'dâda envâ'-ı hizmet ve yoldaşlıkda bulundukları ecilden, şimdiye değin cümle hukûk ve rüsûmdan ve filoriden mu'âf ve müsellem olı-geldüklerini *Budin beğlerbeğisi* ve *Pojega sancağı beği* i'lâm eyledüği pâye-i serîr-i a'lâya 'arz olunıcak mezkûrlardan yüz yiğirmi nefer kimesne voynuk ta'yîn olunub mâdem ki, vech-i meşrûh üzere uc hizmetine ve sefere eşüb yat ve yaraklarında kusûr ve noksânları olmayub yoldaşlıkda bulunalar, ber-karar-ı sâbık cümle hukûk ve rüsûmdan mu'âf olmak emr olundı[4].

KANUN-I BÂC-I SİYAH[5]

11. Bazara gelen bâzirgân yükünden ikişer akçe at yüküne ve dörder akçe araba yüküne bâc alınmak âdet-i kadîme olmağın, yine ol vechile kayd olundu. Meselâ buğday ve un ve pirinç ve bal ve peynir ve balık ve sabun veya çizme ve papuç gelse, at yükünden ikişer akçe, araba yükünden dörder akçe bâc alına. Ve araba ile tuz gelse, sekiz akçe bâc alına ve sâde yağ ve zeyt yağı ki, at yükü ile gelse, dörder akçe *bâc* alına.

12. Ve *şehir halkı*nın ve *kurâ ahâlisi*nin kendü bağlarından içmek içün evlerine getürdükleri şireden *resm-i fuçı* alınmaya. Şöyle ki, kedülerinden zâid olanı evlerinde satarlar ise, her fuçı başına sekizer akçe bâc alına. Fuçı ile bazara gelen şireden her fuçıdan on beşer akçe bâc alına. Satun alan kimesne yine satar ise, on iki akçe bâc alına. Ve eğer hamr şehirden taşraya gider ise, fuçı başına dörder akçe bâc alına.

13. Ve taşradan şehre koyun ve keçi gelüb satıldıkda, satandan ikisine bir akçe *bâc* alına. Satun alan kassâb ise boğazlayub satdukda, yine ikisine bir akçe bâc

---

1 Böylece knez kelimesinin tam tarifini ve bir manasını daha öğrenmiş oluyoruz.

2 Böylece köy kethüdâlarına piremikür ve teklîc dendiğini maddeden öğreniyoruz.

3 Knez ve piremikürlerler alakalı önemli bir maddedir.

4 Voynuklarla ilgili olarak bkz. **Osmanlı Kanunnâmeleri,** IV, Beşinci Bölüm'deki **Voynuk Kanunnâmeleri;** Ayrıca bu konudaki ciddi bir araştırma için bkz.Ercan, Yavuz, **Bulgarlar ve Voynuklar**

5 Bu kısım, Barkan'ın neşrettiği Kanunnâme'de mevcut değildir.

alına. Ve bazarda satılan sığır içün iki akçe satandan ve iki akçe boğazlayub satan kassâbdan bâc alına. Şöyle ki, koyun ve keçiyi ve sığırı bazarda satun alan kimesne kassâb olmayub kendü yemek içün alur ise bâc alınmaya.

14. Ve sağılmak içün bazarda satılan inekden satandan ve alandan ikişer akçe bâc alına. Ve bazarda hınzır satılsa, satandan ve alandan birer akçe bâc alına. Bu zikr olunan me'kûlât cinsinin bazara getürmeyüb köylerde ve evlerinde birbirine satsalar, bâc alınmaya. Ve araba ile tahta ve mertek gelse, iki akçe bâc alına.

15. Ve bazarda esir satılsa veya at satılsa, iki akçe alandan, iki akçe dahi satandan bâc alına.

16. Ve taşradan kuru üzüm ve incir ve gayrı kantar davarı her ne gelürse, bir akçe alandan ve bir akçe satandan alına. Şöyle ki, bakkâl satun aldukdan sonra yine kantar ile satar ise, bir akçe alandan ve bir akçe satandan alına. Ammâ terâzu ile beşer onar akçelik satar ise nesne alınmaz.

17. (Eflâkler, sh.85): Mezkûr *eflâkler*, serhad vilâyetinde olan harâbe mezra'alarda mütemekkin olub şeneldüb ba'zın zirâ'at eyleyüb ve ba'zın davarlarına ve koyunlarına mer'â edinüb sâir vilâyetlerde olan *eflâk âdeti*[1] üzere zirâ'atleri ve resm-i ganemleri mukâbelesinde her hâneye seksen üçer akçe ta'yîn olunub deftere kayd olunurlarsa bu ocaklar hıfz ve hırâset etmesine ve vâki' olan hidemât-ı padişâhî edâsına mültezim olurlar. Fil-vâki' serhadd-i vilâyet olub bu eflâkler olmayınca şenelmek ihtimâli yokdur ve hem kâfirin hırsuzları gelüb gidecek yollarıdır. Ol mahalde temekkünleri memleket şenelmesine nâfi' ve lâzımdır deyü Sancağı beği i'lâm eyledüği pâye-i serir-i a'lâya arz olundukda her hâneden seksen üçer akçe *resm-İ eflâkıyye* emr olunub bunların gayrı hâricden re'âyâ gelürse, eflâklığa kabûl olunmayub gerü yerlerine gönderile. Söyle ki yerlerine gönderilmeye, sancakbeğleri mücrim olalar deyü fermân olunmağın defter-i cedîde kayd olundu[2].

---

1 **Eflâk Âdeti:** Daha evvel de açıklandığı üzere, cizye ve bütün hârâc rüsûmı gibi şer'î ve örfî rüsûm karşılığında, seferde ve hazarda belli hizmetler ifa eden Eflaklerin senelik maktû' olarak vermekle mükellef oldukları ve mikdârı değişebilen belli bir meblağdır.

2 Eflâklerle alakalı geniş bilgi çin biraz sonra neşredilecek olan Eflak Kanunnâmesine bakınız.

Pojega Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 243 (206), sh. 1-6, 85

قانون عشر وخراج وسایر رسوم باج رعایای لوای پوژغه

١ ولایت پوژغه رعایاسی حقوق لازمة الاداسی خصوصنده بین الناس
خضر الیاس کونی دیمکله متعارف کونده هرخانه دن خراجلری مقابلنده
رسم فلوری دیو اللیشر اقچه ویرمك عادت قدیمه لری اولماغین کماکان
اولزماندن فلوریلرین ادا ایلیه لر لکن رسم فلوری التمشر اقچه الینمق
مناسب اولوب وهم رعایا طایفه سی هرنفره خراج وضع اولنمه سندن
احتیاط ایدوب شویله که عادت سابقه اوزره هرخانه دن بر فلوری
الینمق امر اولنور ایسه طیب خاطر ایله رسم فلوری التمشر اقچه ویرمکه
راضیلروز دیدکلری سببدن رسم فلوری التمشر اقچه الینمق بیورلدی

٢ ولایت مزبوره ده اولان رعیت کندو بکلری سفره کیتدکده هرخانه دن
اللیشر اقچه سفرخرجی ویرمك عادت معتاده لری اولماغین من بعد
داخی سفر همایون واقع اولوب پادشاه عالمپناه حضرتلری ذات شریفلریله
سفر ظفر رهبره چقدقلرنده هرخانه دن التمشر اقچه سفرخرجی
داخی ویرمکه ملتزم اولدوقلری اجلدن التمشر اقچه سفر فلوریسی داخی قید اولندی

٣ واول ولایتده زراعت وحراثت اولنان ترکه دن مقدما پلوغ رسمی
ویریلو کلوب حالیا فرمان عدالت عنوان پادشاهی ایله پلوغ رسمی رفع
اولنوب کلیا غلات دن وسایر حبوبات دن والحاصل ما نبت فی الارضدن .

فی الارضدن مقتضای شرع شریف ومستدعای امر منیف اوزره
عشر الینمق بیورلدی فاما شول باغ که حین کتابت ولایت ده مسلمانلر
تصرفنده اولا هر دونمنه بشر اقچه حسابی اوزره رسم دونم النه
ذمیلر اللرنده بولنان باغلردن عشر النه من بعد مسلمانلر عشر
تقدیر اولنان ذمی باغلرین صاتون السه لر انه عشر ویره لر اما ذمیلر
مسلمانلردن باغ صاتون السه لر دونم ویرورز دییوب دفترده

٤ بو باغدن دونم تقدیر اولنمشدر دیو نزاع ایتمیوب عشر ویره لر ومنا پولیه ده
دوتلق قاعده مقرره اولماغین قانون اوزره منا پولیه ده وتلوب
میری شیره صاتلینجه رعایا شیره سن صاتمیه لر

٥ واون قوانه برقوان وایکی قیونه وایکی خنزیره بر اقچه النه ورسم
کیاه هرخانه دن بیشر اقچه ویرمك عادت قدیمه لری اولماغین
من بعد هرخانه دن بیشر اقچه رسم کیاه النه زیاده طلب اولنمیه

٦ طونه وصاوه وورقه ودراوه صولرینك اوزرنده اولان دکرمن رسمی
ایچون قدیمدن اللیشر اقچه النوکلوب سایر کوچك ارماقلرده وسیل
صولرنده اولان دکرمنلر رسمی تمام ساله دن اوتوزاکیشر اقچه ونیم
ساله دن اون التیشر اقچه النمق عادت معتاده لری اولماغین
اسلوب سابقه مطابق قید اولندی

Pojega Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 243 (206), sh. 1-6, 85

٧ فاما رعایادن حقوق شرعیه و رسوم عرفیه جمع ایدنلر خلقه
تعدی ایدوب خرمن و قشلاق و شیره موسمنده اجارت آقچه سی دیو
اکیشر آقچه آلوب و ترکه و شیره یی عینی ایله آلیوب بدل عشر آقچه استیوب
و رسم غنم و کواره و بدعت خنزیر آلدقلرندن صکره رسید آقچه سی طلب ایدوب
و رسم کیا می الدوقلرندن غیری سنجاقبکلری و قاضیلر و ویوده لر
کندو آتلری و طوارلری ایچون عربه ایله او تلوق تکلیف ایدوب و یاخود
او تلوق بها دیو بیشر و اونر آقچه آلوب و یم و بیك وات و اتمك
و تاوق بالجمله جبر ایله ماکولات جنسندن هر نه بولورلر ایسه آلوب
بر آقچه و بر حبه ویرمیوب و کندو مصلحتلری ایچون رعایایی استخدام ایدوب
و طوارلرین و عربه لرین خدمته سوروب و اودون و او تلوق طاشدروب
انواع ظلم و حیف ایتدوکلری پایه سریر عدالت مصیره عرض اولندقده
بو خصوصلر بدعت اولماغین کلیا رفع اولنمق بیورلدی من بعد رعایایه
تکلیف و تعدی اولنمیه تا که فراغت خاطر ایله زراعته قادر اوله لر

٨ بوندن اول بعضی کسنه لرك مقاطعه لو چفتلکلری اولوب دفتر جدیده
بر وجه مقطوع اوزرلرنه یازلمش ایمش حالیا کلیا مقاطعه رفع اولنوب
عشر النمق فرمان اولنمغین کرکدر که اولکی چفتلك و چایردن و باغ و
و باغچه دن عشر شرعی ادا ایلیه لر مقاطعه لو چفتلکدر دیو خلاف امر نزاع
ایتمیه لر مادام که هر کشی طپولو چفتلکلرین و چایرلرین و باغ و باغچه سن
ضبط ایدوب عشر شرعیسنی بیقصور ادا ایلیه لر هیچ کسنه خلاف شرع و قانون
و دفتره دخل و تعرض ایلیوب تصرفنه مانع اولمیه مکر که طپولو
چفتلکلرین اوچ ییل بلا مانع بوزوب معطل قویوب اکوب بچمیه اول وقته
صاحب تیمار اولان کسنه اول چفتلکی آلوب آخره طپو ایله ویرمك قانوندر
اول وجهله عمل اولنه و اول دیارده کفار ایچنده ناحیه کتخدالرنه
کناز دیوب کوی کتخدالرنه چرمکور و تکلیچ دیرلر مزبور کنازلر مملکت
شنلدوب معمور ایلکده و مال میری جمعنده و رعایادن حقوق و رسوم
تحصیلنده سعی و کفایتی اولماغین مقدما جمله حقوق و رسوم دن
معاف اولوب و مزبور چرمکور و تکلیچ داخی کندو کویلرین شنلتمکده
و کویلری رعایاسنك حقوق و رسومن جمع ایتمکده کنازلره معاونت
و مظاهرتده بولندوقلری سببدن سفر فلوریسین و خانه فلوریسن
ادا ایلدوکلرندن نصکره سایر حقوق و رسوم دن معاف اولمق اوزره قید اولنه

١٠ و رعایا آراسنده وینوق دیمکله مشهور بعضی کافرلر دخی واردرکه
سرحد خدمتی و یا سفر واقع اولسه سنجاقبکلری ایله و ویوده لر ایله
آتلری و طونلری و کوندرلری و قلقانلری ایله بالجمله مرتب آلات حرب ایله
اوچ لره اشوب دیل المقده و تجسس احوال اعداده انواع خدمت و
یولداشلقده بولندوقلری اجلدن شمدیه دکین جمله حقوق و رسوم دن
و فلوریدن معاف و مسلم اولکلدکلرینی بودون بکلربکیسی و پوزاغه
سنجاغی بکی اعلام ایلدوکی پایه سریر اعلایه عرض اولنجاق مذکورلردن

Pojega Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 243 (206), sh. 1-6, 85

یوزبکرچی نفرکسنه و بیوق تعیینی اولنوب مادام که وجه مشروح
اوزره اوج خدمتنه و سفره اشوب بات و براقلرنده قصور و نقصان ایتمیه
اولیوب یولداشلقده بولنه لر برقرار سابق جمله حقوق و رسوم دن
معاف اولمق امر اولندی

قانون باج سیاه

۱۱ بازاره کلن بازرکان یوکندن اکیشر اقچه آت یوکنه و ده درد اقچه
عربه یوکنه باج المق عادت قدیمه اولماغین ینه اول وجهله قید اولندی
مثلا بغدای و اون و برنج و بال و پنیر و بالق و صابون و یاجزمه و یا یوج(?)
کلسه آت یوکندن اکیشر اقچه عربه یوکندن درد اقچه باج النه اما ارپه
و علف و چا(?) و دار و طار و جیره یوکندن بر اقچه باج النه و عربه ایله
طوز کلسه سکز اقچه باج النه و ساده یاغ و زیت یاغی که آت یوکی ایله
کلسه درد اقچه باج النه

۱۲ و شهر خلقنک و قرا اهالیسنک کندو باغلرندن ایچلک ایچون اولرنه
کتوردوکلری شیره دن رسم فوچی المیه شویله که کندولردن زاید
اولانی اولرنده صتارلر ایسه هر فوچی باشنه سکز اقچه باج النه و فوچیله
بازاره کلن شیره دن هر فوچی دن اون بیشر اقچه باج النه صاتون الان
کسنه ینه صتار ایسه اون ایکی اقچه باج النه و اکر خمر شهردن طشره یه
کیدر ایسه فوچی باشنه درد اقچه باج النه

۱۳ و طشره دن شهره قیون و کچی کلوب صاتلدقده صتاندن اکیسنه
براقچه باج النه صاتون الان قصاب ایسه بوغازلیوب صاتدقده
ینه اکیسنه براقچه باج النه و بازارده صاتلان صغیر ایچون اکی اقچه
صتاندن و ایکی اقچه بوغازلیوب صتان قصابدن باج النه شویله که
قیون و کچی یی و صغیری بازارده صاتون الان کسنه قصاب اولیوب
کندو ییمک ایچون الور ایسه باج المیه

۱٤ و صاغلق ایچون بازارده صاتلان اینک دن صتاندن و الاندن
اکیشر اقچه باج النه و بازارده خنزیر صاتلسه صتاندن و الاندن
براقچه باج النه بوذکر اولنان ماکولات جنسنی بازاره کتوردیسو بکیلره(?)
و اولرنده بربرنه صاتسه لر باج المیه و عربه ایله تخته و مرتک کلسه
اکی اقچه باج النه

۱۵ و بازارده اسیر صاتلسه و یا آت صاتلسه اکی اقچه الاندن اکی اقچه
داخی صتاندن باج النه

۱٦ و طشره دن قورو اوزوم و انجیر و غیری قنطار طوارنه هر نه کلور ایسه
براقچه الاندن و براقچه صتاندن النه شویله که بقال صاتون الدقدن صکره
ینه قنطار ایله صتار ایسه براقچه الاندن و براقچه صتاندن النه اما
ترازو ایله بیشر اون اقچه لق صتار ایسه نسنه المز

۱۷ [illegible]

۱۸ [illegible]

§. 9- SEÇAN SANCAĞI KANUNNÂMESİ (77)

I- NÜSHALARI VE TAHLİLİ

Mohaç zaferinden sonra Osmanlı topraklarına katılan ve Budin Eyâletinin sancağı hâline getirilen *Seçan* (*Seçen*) şehrinin ilk hukukî düzenlemesi, *BOA. TTD. 293 (321) nolu ve 962/1554 tarihli tapu tahrir defter*inde yer almaktadır. Defterin Farsça ve Arapça karışık mukaddimesinden anlaşıldığına göre, *Seçan Vilâyet*inin defter-i cedidi (yani daha önce de tahrir yapılmış, ancak elimizde mevcut değil) Kanunî Sultan Süleyman'ın emriyle defter emini *Halil* ve *Kâtip Mennân*'ın gayretleriyle tahrir edilmiş ve 1-10 Muharrem 962 tarihlerinde de Padişaha arzedilmiştir. Tesbitlerimize göre *Seçan livası*nın eldeki bu ilk Kanunnâmesi, daha evvel neşredilmemiştir[1].

Seçan Livâsına ait Kanunî zamanında yapılan ikinci hukukî düzenleme ise, 970/1562 tarihinde *Budin*, *Filek*, *Hatvan* ve *Novigrad* livâları ile birlikte yapılmıştır[2]. Bu Kanunnâmeyi, Budin Sancağı Kanunnâmeleri arasında neşr ettiğimizden burada tekrar etmiyoruz.

Kanunnâme, benzeri hukukî düzenlemelerde olduğu gibi, evvelâ filori adı altında cizye vergisini; sonra ispençe adı altında harâc-ı muvazzafı; öşür adı altında harâc-ı mukâsemeyi ve sonra da bâd-ı hevâ gurubuna giren örfî rüsûmu tedvîn eylemiştir. Bu sebeble, şer'î tahlilinde ayrıntıya girmiyoruz.

Kanunnâmede tanzim edilen hususlar dışındaki konulrda, şer'î hükümler esas alınmaktadır.

II- 962/1554 TARİHLİ SEÇAN SANCAĞI KANUNNÂMESİNİN METNİ

KANUNNÂME-İ RE'ÂYÂY-I SEÇÂN

1. Meselâ *Vilâyet-i Seçan* re'âyâsının kanun-ı kadîmleri her senede ki, Kasım günüdür, Türkçe *koç katımı* demekle meşhûrdur, hâneden hâneye kralları zamanında birer *Macar filorisin* ki, yüzer *penz*dir, vere-geldikleri ecilden yine eyle vereler. Ve her yüz penzde altışar penz[3] ziyâde vereler; iki penz *resm-i hâne* deyü mîrî içün ve iki penz emîne ve iki penz kâtibe vereler, ziyâde vermeyeler deyü kayd

1 BOA. TTD. 293 (321), sh. 1-5

2 Krş. **Osmanlı Kanunnâmeleri**, c. V, **Budin Sancağı Kanunnâmeleri.**

3 -**Penz**: Macarlara ait bir para birimidir. Ve maddeden anlaşılacağı üzere bir filori yüz penzi karşılamaktadır.

olunmuşdur. Lâkin bir hânede gerek bir ra'iyyet olsun veyahud ataları ile bir kaç oğulları veyahud iki üç birâderler ki, bir atadan, yemekleri ve ekinleri ve ticâretleri bir yerde olub ayru ayru olmayalar, bir yerde olalar, hemân bir Macar filorisini vereler. Ammâ ol hâne içinde olan eğer birâderlerdir veyahud ataları oğullarıdır, yemekleri ve ekinleri ve ticâretleri başka başka ola, her birinden yüz altı penz harâc alına. Cümlemiz bir hâne içindeyüz demek faide etmez; oğulları veyahud birâderler olmayıcak bîgâne ola, andan dahi *cizye*yi alalar. Etmeğümüz, ekinümüz bir yerdedir demek faide etmez, bîgâne olduğu için alınur[1].

2. Ve şol hâne ki, Padişah-ı âlem-penâb için bir filori vere, *ispençe* deyü yüz penz dahi verürler[2]. Zikr olan yüz penz ispençenin elli penzin Kasım gününde ve elli penzin Hıdırilyas gününde vere-geldikleri ecilden yine eyle edâ eyleyeler deyü kayd olunmuşdur.

3. Ve *öşr-i gallât* ve sâir hubûbât ve bil-cümle *mâ nebete fil-arz*[3] gallât ve şireden dokuzda bir vere-geldikleri ecilden yine eyle kayd olundu[4].

4. Ve *öşr-i kevvâre*lerinden on kovandan bir kovan alına. On kovana yetmese her kovandan dörder penz iki akçe hesâbı üzeredir, dört penz alına.

5. Ve *bid'at-ı hanâzîr*in yılı geçmişinden dörder penz alına ve yılı geçmeyenden nesne alınmaz, almayalar. Amâ şol hanâzîr ki, ba'zı mahallerde *bellûtluk* kayd olunmuşdur, ana vardıkda anlardan tekrar ikişer penz alına. Ben sipahiye verdim dedüğüne i'tibâr yokdur. Sipahisine verdüği karyenin etrâfında gezdüği için ve birer bellûtluk kendü sınurlarında olsa, dörder penzi verürler, ol ikişer penzi verınezler; ammâ bellûtluk âhar sınurunda olsa, ikişer penzi verürler.

6. Ve *cerîme*leri hüküm lâhık oldukdan sonra, baş yaruğundan yüz akçe ve kara bereden elli akçe alına, ziyâde alınmaya. Ve salb ve siyâset lâzım olanlara akçeların almayub siyâset edeler, tamam hakkından geleler.

7. Ve re'âyânın akçesüz yemlerin ve yemeklerin ve koçuların[5] ve bârgilerin ve kendülerin meccânen istihdâm olunmaya. Lâkin hidmetleri mukâbelesinde birer araba odun ve birer araba otluk vereler. Karyesi mesâfe-i ba'îdede veyahud odun ve otluk getürmeğe iktidârı olmayan re'âyâdan bir araba odun için on beş penz ve bir araba otluk için yirmi beş penz alına, ayruk nesne alınmaya.

---

1 Bu sancakdaki gayr-ı müslimlerden de filori adıyla ciyelerinin yani harâc-ı ru'ûslarının maktû' alındığını görüyoruz.

2 Bu maddeden daha açık bir şekilde anlaşılmaktadır ki, filori adıyla yıllık alınan belli bir bedel maktû' cizye veya diğer adıyla harâc-ı re'sdir; harâc-ı muvazzaf değildir. Zira harâc-ı muvazzaf ispençe adıyla ayrıca alınmaktadır. Bu nokta önemlidir.

3 **Mâ nebete fil-arz:** Yerden biten şey yani ürün ve hâsılât demektir ki, harâc,ı mukâsemenin tarifidir.

4 Bu madda ise, öşür adı altında harâc-ı mukâsemeyi tanzim eylemektedir ki, bu sancakda dokuzda bir olduğunu maddeden öğreniyoruz.

5 -**Koçu**: Yaylı ve dört tekerlekli bir cins araba demektir. İçeriden perdeli pencereleri vardır ve kupa arabasının bir nev'idir (Sertoğlu, **Tarih Lügati**, 189).

8. Ve ümenâ ve beğler ve zu'amâ ve erbâb-ı tîmâr olanlar, re'âyâların sürüb ve çayırların biçdürüb taşıdub yığdurdukdan sonra otluk içün tekrar akçelerin almayalar ve otlukların dahi almayalar. Çayırların biçdürüb yığdurdukları kifâyet eder. Alurlar ise ehl-i hüküm olanları men' eyleye. Ve öşürleri husûsunda akreb-i bazara iletmek kanun-ı padişahî olmağın akreb-i bazara iledeler. Elbetde filan mahalle getür deyü teklif olunub re'âyâ tazyîk olunmaya.

9. Ve *resm-i arûs* dahi müslümanlardan bâkire içün altmış akçe ve seyyibe içün otuz akçe alına. Kefereden bâkire içün otuz, dul avret on beş akçe alına. İki penz bir akçe hesâbı üzere alalar.

10. Ve şiresi olmayan karyeler âhar yerden fuçı ile şire getürseler satsalar, sâhib-i arza *poçtine* deyü büyük fuçıdan on beş akçe vereler, küçük fuçıdan yedi akçe alına; vere-gelmişlerdir, yine eyle vereler. Ammâ eğer kendü evlerinde içmek içün getürüb satmayalar, nesne alınmaz, almayalar. Ammâ şöyle ki, içinden bir mikdârın bey' edüb bir mikdârın içeler, poçtineyi verirler[1].

11. Ve beğlerbeği adamları, mîrlivâlar ve zu'amâ ve erbâb-ı tîmâr olanlar, re'âyâlarına cebren evler yapdırmayalar. Re'âyâ sipahilerine öşür ve rüsûmların edâ eyledikden sonra bî-vech hidmetlendirmeyeler ve re'âyâlarına cebren tereke ekdirmeyeler. Ehl-i hüküm olanlar, bu husûsları men' edeler.

1 **Poçtine:** Şarabdân alınan bir çeşit vergidir. Maddedeki ta'rifden anlaşıldığına göre, resm-i fuçuyu karşılamaktadır.

Seçan Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 293 (321), sh. 1-5

الحمد لله الذي دلنا الى معرفته بالشرع والاعلام وتعبدنا بكرامتنا
باقسام العبودية والاحكام وشرع لنا ما يصلحنا في الدارين بتبيين الهدى
والسلام بعد از حمد واجب الوجود درر درود صد هزار صلوات
زاکیات وغرر ورود بی پایان مستطیبات بجناب علا وحضرت والا مرتبت
کارخانهٔ نبوت دیباچهٔ لطف ومروت مفتاح باب سعادت حبیب خدا خاتم انبیا
رسل اولیا محمد المصطفی صلی الله علیه صلوة زاکیة طیبة دائمة وعلی
آله واصحابه اجمعین رسانیده بعد از ان دفتر جدید مفصل لوای سچن
صانها الله عن الآفات [illegible] حضرت پادشاه
عالی مقدار اعز الله انصاره الى يوم القرار شاهنشاه اسلام پناه
2 نامدار انام مؤسس قواعد الافضال والاكرام شهنشاه الاعظم
خاقان المعظم مالك رقاب الامم مولى ملوك العرب والعجم ناصر عباد الله حافظ
بلاد الله الغازي في سبيل الله المجاهد لوجه الله جهانگیر صاحبقران
3 مطلع انوار العدل والاحسان اعنی السلطان بن السلطان السلطان سلیم خان بن
بایزید خان خلد الله سلطنته الى انقراض الدوران امين يا معين يا مستعان يا [illegible]
الفقير [illegible] في اوائل محرم الحرام [illegible]
4

قانوننامهٔ رعایای سچن

مثلا واشبو سچن رعایاسنك قانون قدیملری هر سنه 1
که قاسم کونیدر تورکجه قوچ قاتی دیکلری شهور دیجاندن
خانه قراللری زمانندن بر مجار فلوری که یوز پنزدر و بر کلدکلری
اجلدن ینه ایله ویرلر و هر یوز پنزدن التمش پنز زیاده و بر اکی پنز
رسم خانه دیو ویریلر ایمش و اکی پنز اسپنچه و اکی پنز کاتبه و بر الی پنز زیاده
ویرمیلر دیو قید اولنمشدر لکن بر خانه کرك بر عورت اولسون و بلخوذ اتالری
ایله بر قاچ اوغللری و بالخوذ اکی اوچ برادرلر که بر اتادن بیکاری و اکینلری
و تجارتلری بر یرده اولوب ایرو ایرو اولمیلر بر یرده اولالر هان بر مجار فلوری که
ویرلر اما اول خانه ایچنده اولان اکر برادرلر دروی بلخوذ اتالری
اوغللر [illegible] بیکاری و اکینلری و تجارتلری بشقه بشقه اولا هر برندن یوز الی پنز
خراج النه جمله هر بر خانه ایچنده بوزدیلك فایده اتز اوغللریه یخود برادرلر
اولمجق بیکانه اولالاندن دخی جزیه الالر انکوم الیمز بو یرده دریملك
فایده انز بیکانه اولدوغیچون الور و شول خانکه [illegible] عالم پناه ایچون 2
بر فلوری ویره اسپنجه دیو یوز پنز دخی ویرلر ذکر اولنان یوز پنز اسپنجه نك
اللیسی قاسم کونندن و اللیسی خضرالیاس کونندن و بر کلدکلری
3 اجلدن ینه ایله [illegible] دیو قید اولنمشدر و عشر غلات و سایر حبوبات
و بالجمله ما نبت في الارض غلات و بیری طقوزده بر و بر کلدکلری اجلدن
ینه ایله قید اولندی و عشر کوانلرندن اون قواندن بر قوان
النه اون قوانه یتمسه هر قواندن درد پنز اکی اقچه حسابی در

Seçan Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 293 (321), sh. 1-5

درت بیڭ الته و بدعت خنازیرك بیلی کچندن دردر بیڭ ٥

الته و بیلی کچمیندن بش یوز الته النمز الیلر اما شول خنازیرکه

بعض محللرده بالمطلق قید اولنمشدر انکا واردقده انلردن تکرار آلنمز

بیڭ الته بر سپاهیه ویردم دیدوکنه اعتبار یوقدر سپاهی سنوردوکی

قریه نك اطرافنده کزردوکی ایچون ویرر بالمطلق کندو سنورلرینده

اولیسه دردر بیڭ ویرر دوالی اکیشر بیڭ ویرمزلر اما بالمطلق اخذ اولنور

اولیسه اکیشر بیڭ ویرلر حجر بیلر حکم لاجی اولدقده نصف کسن ٦

باشن یاروغندن یوز اقچه و قرمزی دن اللی اقچه النه زیاده النمه کلی

سیاست لازم اولانلرك انجلرین المیوب سیاست ایدرلر تمام حقندن کلدکده

ورعایانك اتچینی طلب و بکلرین و قوچلرین و بارکیرلرین و کندولرین ٧

مجانا استخدام اولنمیه لکن خدمتلری مقابله سنده بر عربه اوددون

و بر عربه اوتلو و برلر قریه مسافه بعیده ده و یا خود اوددون واوتلق

کتورمکده اقتدارلری اولمیان رعایا ذبح عربه اوددون ایچون

اون بشر یوز عربه اوتلق ایچون یکرمی بش بیڭ الته ایرو فی سبیل العید واستاتلیق و ٨

ورعایا وارباب تیمار اولنلر رعایا الرینی سوردوب چایرلرین بیچدروب طاشتدروب

بغدردقدن صکره اوتلقا ایچون تکرار انجلرین المیلر واوتلقلرینی

بیچ المیلر چایرلرین بیچدروب بغدردوقلری کفایت

ایدر اولورلو یسه اهل حکم اولنلر منع ایلیه و غیری

خصوصنده اقربا بازار التمك قانون پادشاهی اولمغین اتوب

بازار ایلتنلری النسنده فلان محلله کتوردوب تکلیف اولنوب

رعایا تضییق اولنمیه و ... سپاهیلردن ... النمش ٩

اقچه و بنیه ایچون ایچون اوتوز اقچه النه کمر ذبح باکیرلر ایچون اوتوز دولعورز

اون بش اقچه النه اکیشر بر اقچه حسابی اوزره الالر وشرب

اولمیان قریلر اخر یردن فوجی ایله شرب کتورسلر صاتسلر صاحب ارضه

بوچتنه دیو بویك فوجیدن اون بش اقچه و بر کوچك فوجیدن یدی

اقچه النه و یرع کلمسنلر درینه ایلدویرلر اما اکر کندو اولرنده ایچمك ایچون

کتوروب صاتمیالر سنه النمز المیلر اما شویلکه ایچندن بر مقدارین بیع

ایدوب مقدارین ایچلر بوچتنه ویرلر و بکلر بکی ادملری میری مالی

ورعایا وارباب تیمار اولنلر رعایا الرینه جبرا اولرباینده صیلر رعایا سپاهیلرینه

عشر سو ملرین ادا ایلدکده نصف کسن ... خدمتلری صیلر و رعایا الرینه

جبرا ترکه اکدر صیلر اهل حکم اولانلر بو خصوصلری منع ایدەلر

§. 10- SEGEDİN SANCAĞI KANUNNÂMESİ (78)

I- NÜSHALARI VE TAHLİLİ

21 Zilhicce 932/1526 yılında *Mohaç Zaferi*nden sonra Osmanlı ülkesine katılan *Segedin*, Mohac'ın 95 km doğusunda yer almaktadır. *Budin Eyâleti*ne 1540'larda bağlanan Segedin Sancağının ilk hukukî düzenlemesi, elimizdeki belge ve bilgilere göre, 968/1560 tarihinde, Kanunî Sultan Süleyman'ın emriyle, defter emini *Kalın Mustafa Bey* ile *Ferhad bin Abdullah* tarafından tahrir edilen *BOA.TTD. 332 (371)* nolu defterin başında yer almaktadır[1].

Budin Eyâletinin diğer kanunlarına benzeyen *Segedin Kanunnâmesi*, tesbitlerimize göre, henüz neşr olunmamıştır.

Kanunnâme'de cizye-i şer'iyye hükme bağlandıkdan sonra, resm-i kapu adıyla harâc-ı muvazzaf, öşür adıyla harâc-ı mukâseme; bunlardan sonra bâd-ı hevâ gurubuna giren vergiler ve özellikle kumaş ve benzeri emti'adan alınan hâc vergilerin tanzim olunmuştur.

II- 968/1560 TARİHLİ SEGEDİN SANCAĞI KANUNNÂMESİ'NİN METNİ

KANUNNÂME-İ LİVÂ-İ SEGEDİN

1. Nefs-i *Segedin*'de ve *Segedin Sancağı* nâhiyelerinde vâki' olan *iskele*lerde ve *varoş*larda ve *kurâ*da olan re'âyâdan üç yüz akçeye güci yeten yılda elli akçe *cizye* verir. Eğer bir hânede üç dört birâder ya dahi ziyâde olsa ve her biri başka başka olub üçer yüz akçeye kâdir olsalar, her biri ellişer akçe cizye verür. Üçer yüz akçeye kudretleri olmasa nesne alınmaz.

2. Ve harâca kâdir olanlardan *resm-i kapu*[2] deyü sipahisine Hıdırilyas gününde yirmi beş, Kasım gününde yirmi beş akçe ispençe verürler.

3. Ve evi yanında bağçesi olsa, yemek içün ekdüği ma'denos ve tarhun ve sâir sebzevât ki, satulığı olmaya, anın gibi bağçeden nesne alınmaz. Ammâ bazara iletüb satsalar *öşr*i alına.

---

1 Esat Ef. 2362, vrk. 124/b-125/a; BOA. TTD. 332 (371), sh. 1-7

2 **Resm-i Kapu**: Harâc-ı muvazzafı karşılamaktadır.

4. Ve nefs-i *Segedin*'de *Tise* nâm nehrin mâverâsından tereke ile gelen büyük arabadan üç akçe *resm-i geçüd* alına ve satduğı yerde *resm-i kile* ki, ol yerde *fırtaliye*[1] deyü ta'bir olunur, iki akçe alına, gayrı nesne alınmaya.

5. Ve varoşdan ve kurâdan bazara gelüb başlarında getürüb satdıkları tavuk ve peynir ve yemiş gibi emsâlinden nesne alınmaya. Ammâ tamam hafta oturandan haftadan haftaya birer *penz* alınu-gelmeğin yine alına.

6. Ve boğazlanan sığırdan resm-i kanâre deyü her sığırdan iki akçe ve dört koyundan bir akçe alına.

7. Ve araba ile çölmek ve bardak ve ağaç bardak gelse, satadan *zemîn-i mukâta'a* ki, ol vilâyetde *sergi hakkı* deyü ta'bîr olunur, alınu-gelmemeğin yine alınmaya. Ammâ çölmekden çölmek, bardakdan bardak alına.

Ve bazirgânlar ve çerçiler bazar günü gelüb oturdukları içün *yer hakkı* buçuğar akçe vereler. Ve araba ile odun getürenden bir odun ve kamış getürenden bir demed kamış ve otluk getürenden bir demed *otluk* alına. Ve şehirde olan bardakçılardan ve çölmekçilerden işleyüb satdıkları içün nesneleri alınmaya. Ve araba ile peynir gelse satılsa, yüz akçeden iki buçuk akçe ve yükle gelse yüz akçeden iki akçe alına.

8. Ve koyunlardan *resm-i ganem* deyü iki koyundan bir akçe vereler.

9. Ve *kevvâre*lerinden harman zamanında ondan bir öşür alına.

10. Ve *resm-i bid'at* deyü hanâzîrden yılı geçmişden iki akçe alınu-gelmeğin yine alına; yıl geçmemişinhden nesne alınmaya. Ve bellûtluğa sürüle-gelüb intifâ' eden hanâzîrden *resm-i bellût* alına.

11. Ve cemî'-i hubûbatdan ve bostandan *öşür* alına.

12. Ve *biro*lar, resm-i kapu ve cizye vermezler; âdet-i ağnâm verürler.

Ve *papas*lar cizye verürler, resm-i kapu vermezler; ammâ öşürlerin verürler.

13. Ve şol kepe ki, evlerinde dokunub dahi değirmenden evlerine götürseler, sen bunu taşra iletdin veya taşradan getürdün deyü nesnelerin almayalar. Ve mezkûrlar ol kepeyi diküb nefs-i şehirde kifâflenmek içün birer ikişer satsalar, nesne alınmaya. Yükle yahud denkle satmağ içün taşra alub gitseler, alandan gümrük alına.

14. Ve *nehr-i Tise*'de şikâr olunan mâhîden öşür alına. Satılub taşra gitse, *gümrük* alına. Ve balıkçılardan *resm-i orak* alınmaya.

15. Ve nefs-i şehirlünün Tise aşurısında davarı olsa, geçdilerinde *resm-i geçüd*den gayrı nesne alınmaya. Eğer satmağa getürseler, sâirlerin gibi anların dahi gümrüğin alalar. Ve öte yakadan berü yakaya gelenlerden resm-i geçüdden gayrı nesneleri alınmaya.

16. Satuluk içün gelmeyen sığırdan iki sığırdan bir akçe, at ve katır ve dahi bunlardan gayrı behâim cinsinin ikisinden bir akçe ve on koyundan bir akçe ve on keçeden bir akçe ve on hınzırdan bir akçe *resm-i geçüd* alına.

---

1 **Fırtaliye:** Kile resmi manasma gelen mahallî bir tabirdir.

17. Atludan bir akçe ve iki piyâdeden bir akçe alına. Ve varoşludan masâlih içün geçenden dördünden bir akçe alına.

18. Ve satuluk içün geçen davardan on iki buçuğar akçe alına. At ve katır ve bunlara müşâbih olanlardan dahi kezâlik. Ve kassâb içün ve *Nemçe* cânibine gelüb geçen koyundan birer akçe ve yüz sığır derisinden yüz yirmi beş akçe ve yüz koyun derisinden sekiz akçe ve bur fuçı hamrden on iki buçuk akçe ve Nemçe cânibinden gelen *Porgaman çukası*nın pastavından yirmi beş akçe, ednâsından on iki akçe resm-i gümrük alına.

19. Ve bir zirâ' *ıskarlat*dan on iki akçe ve *grana*nın zirâ'ından dahi on iki ve ıskarlatın nısf-ı bahâsı denlü olan çukanın zirâ'ından beş akçe ve *demin*in pastavından yirmi beş akçe ve Nemçe dilince *despolom* demekle ma'rûf çukanın *balle*sinden ki, bir *denk*dir, beş yüz akçe ve Nemçe dilince *eveysin* dedikleri çukanın ballesinden beş yüz akçe ve Nemçe dilince *portukal çukası*nın ballesinden ikiyüz elli akçe ve Nemçe dilince *baraslav çukası*nın ballesinden yüz elli akçe ve Nemçe dilince *torbanda* dedikleri ki, kenevirden boğasidir, fuçısından yüz elli akçe ve *londura çukası*nın pastavından elli akçe ve isterhalliğin gelse yüz adedinden yirmi beş akçe ve bin a'lâ bıçağın kınından yirmi beş akçe ve ednâsının bin kınından on iki akçe ve Nemçe cânibinden gelen hurdevât esbâbdan ki, satılur, beş bin akçeliğinden iki yüz elli akçe ve büber *maje*sinden ki, kırk sekiz vukıyyedir, yüz akçe ve za'feranın *funta*sından ki, yüz altmış dirhemdir, on iki akçe ve karanfilin funtasından beş akçe *resm-i gümrük* alına[1].

20. Ve su yüzünden gemi ile gelen tereke ki, satıla, kantara urulmağa kâbil olmaya, yüz akçeden iki akçe ve varoşlu evlerine me'kûlât kısmından getürdükleri her ne ise gümrük alınmayub hemân *resm-i geçüd* alına.

21. Ve bazar yeni araba satılınağa gelse, her tekerlekden birer *penz* alına. Ve re'âyâdan birer araba odun içün on beş penz ve bir araba otluk içün yirmi beş penz alınu-gelıneğin yine alına.

22. Ve re'âyâ öşürlerin akreb-i bazara iletmek kanundur. Akreb-i bazara iletdükden sonra elbetde filan mahalle getür deyü re'âyâya cebr ve tazyîk olunmaya.

---

1 Bu madde, başka kaynaklardan öğrenme ihtimâlimiz zayıf olan çok önemli kumaş adlarını bizzat açcıklamaktadır. Mesela:

-**Balle**; denk demektir.

-**Torbanda:** Kenevir boğasisidir.

-**Mâje:** 48 okkadır.

-**Funta:** 160 dirhemdir.

Segedin Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 332 (371), sh. 1-7

حرر ما فيه بامر حضرة السلطان خليفة الرحمان صاحب الزمان ناصب رايات العدل
والامان سلطان سليمان خان بن سليم خان بن بايزيد خان بن محمد خان
خلد الله تعالى خلافته الى انقراض الدوران بامانة مصطفى بك المعروف
بقالن مصطفى بك وبقلم فرهاد بن عبد الله في سنه ٩٦٨

قانون نامه لواء سگدين

١ نفس سگدينده و سگدين سنجاغي ناحيه لرنده
واقع اولان اسكله لرده و واروشلرده و قرالرده
اولان رعايادن اوچيوز اقچه يه گوچي يتانلردن
اللي اقچه جزيه ويرورلر اگر بر خانه ده اوچ دورت
برادر يا دخي زياده اولسه و هر بري باشقه باشقه
اولوب اوچيوز اقچه يه قادر اولسه لر هر بري
اللیشر اقچه جزيه ويرورلر اوچيوز اقچه يه قدرتلري

٢ اولميه نسنه الماز و خراجه قادر اولنلردن رسم
قپو ديو سپاهيسنه خضر الياس گوننده يگرمي بش
قاسم گوننده يگرمي بش اقچه اسپنجه ويرورلر

٣ و اوي يانده باغچه سي اولسه بيلك اوچون اكدوگي
معدنوس و ترخون و ساير سبزوات كه صاتمغچون اولميه
انك گبي باغچه دن نسنه الماز اما بازاره التوب

٤ صاتسه لر عشري النه و نفس سگدينده تيسه
نام نهرك ماوراسندن تركه ايله كلان بيوك
عربه دن اوچ اقچه رسم گچود النه و صاتلدوغي
يرده رسم كيله كذا اولیرده فرطالیدیو تعبير اولنور كي

٥ النه غيري نسنه النميه و واروشلرده و قرالرده
بازاره گلوب باشلرندن گتوروب صاتدقلري
طاوق و پنير و يمش گبي متاللردن نسنه النميه
اما تمام هفته ده اوتورانلردن هفته ده نهفتيه (?)

٦ بر دپنز النوركلكين بيه النه و بوغزلنان
صغردن رسم قنان ديو هر صغردن اكي اقچه

٧ و دورت قپودن بر اقچه النه و عربه ايله چوب گتورنلر
و بر داق و اغ بر داق كلسه صاتلدن زمين
مقاطعه كذا اول ولايتده مركحي (?) ديو تعبير
اولنور النوركلمكين بيه النه اما چوب گتورنلر
چولك بر داقدن بر داق النه و بازارگانلر
بازاره گلوب اوتوردقلري يردن حقي (?)
اقچه ويرلر و عربه ايله اوودنگور زيندان بر اودون
و قش گنورندن بر دمه قمش و اوتلوق گتورندن
بر دمه اوتلوق النه و شهرده اولان بر قاچ يرده
وچو كچلردن اتلوب صاتدقلري اوچون نسنه
النميه وعربه ايله پنير كلسه صاتلسه بر تخته دن
اكي بچوق اقچه و بو كله بولك باشنه اكي

٨ النه و قيونلرندن رسم غنم ديو اكي قيوندن بر اقچه

Segedin Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 332 (371), sh. 1-7

٩ ویرالر وکوارلریندن حرمن زماننده اویندن
١٠ بر عشر النه و رسم بدعت دیو خاریردن
یکی چشندن ایکی اقچه النوکلکین بیله النه
بیل کچماشندن نسنه النمیه و بلوطلو سویلیه
کلوب انتفاع ایدنه خنازیردن رسم بلوط
١١ النه و جمیع جوایزدن و بوستاندن عشر النه
١٢ و بیرولر رسم قپو و جزیه ویرمزلر عادت اغنام
ویرورلر و پاپاسلر جزیه ویرورلر رسم قپو
١٣ ویرمزلر اما عشرلرن ویرورلر و شول کیمسه
اولرینده دوقنوب دخی دکرمنه الوب کتسه لر
نیه دکرمنده اولرینی کتورسه لر بونی طمغه
الملک و یا طشره دن کتوردک دیو نسنه لرن
المیالر و مذکورلر اوکیه یحیی دیکوب نفس شهردن
کفا فلماکیجون بر برکیشی صاتسه لر نسنه النمیه بوکلیه
یاخود دکله صاتمغیچون طشره الوب کتسه لر
١٤ الاخلندن کمرک النه و هر نیه ده شکار اولنان
ماهیدن عشر النه صاللو چاشر کتسه لر اندن
١٥ کمرک النه و بالقچیلردن رسم اوراق النمیه نفس
شهرلونک تیسه اشوریسنده طواری اولسه الکلدکلرنده

رسم چوزدن غیری نسنه النمیه اکر صاتمغه
کتورسه الرسایرلرکبی الملک دخی کمرکن الملر
واوتر تیقادن بر و یتقایر کلانلردن رسم چوزدن
١٦ غیری نسنه لرهی النمیه صاللو قیچون کلیان
صغردن ایکی صغردن بر اقچه ات و قتر و دخی
بونلردن غیری بهایم جنسنک ایکیسندن بر اقچه
واون قیوندن بر اقچه واون کچیدن بر اقچه واون
١٧ خنزیردن بر اقچه رسم چوز النه الودن بر اقچه
وایکی پیاده دن بر اقچه النه و واروشلودن
مصالح ایچون کچندن دردوندن بر اقچه النه و
١٨ صاللو ایچون کچان طواردن اون ایکی بچوق اقچه
النه ات و قتر و بونلره مشابه اولانلردن دخی
کدرلک و قصاب ایچون و نیچه جانبه کلوب کچان
قیوندن بر اقچه و یوز صغر دریسندن یوز یکرمی
اقچه و یوز قیون دریسندن سکز اقچه و بر قوچی
خمردن اون ایکی بچوق اقچه و نیچه جانبدن کلان
یورغان چوقانک بستاوندن یکرمی بش اقچه
١٩ ادناسندن اون ایکی اقچه رسم کمرک النه و بر ذراع
اسقرلاطدن اون ایکی اقچه وغرانک ذراعندن دز

Segedin Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 332 (371), sh. 1-7

اون ایكی و اسقرلاطك نصفی باشی دكلودن
چوقانك ذراعندن بیش اقچه و دمیدن بیتا ویندن
یكرمی بش اقچه و نیمچه دلنجه دسپولوم دینكله
معروف چوقانك بالەسندن كمبر دنكلر
بشیوز اقچه و نیمچه دلنجه اونیش دیدكلری
چوقانك بالەسندن بشیوز اقچه و نیمچه دلنجه
پورتقال چوقاسنك بالەسنده ایكیوز اللی اقچه
و نیمچه دلنجه پوربرغاد چوقەسنك بالەسندن
ایكیوز اللی و نیمچه دلنجه برشالەو چوقاسنك بالەسیندن
یوز اللی اقچه و نیمچه دلنجه توزبانه دیدكلری كنوردن
بوغاسی قمه قوچیسندن یوز اللی اقچه و لوندره چوقەسنك
بیتاوندن اللی اقچه و استرحالك كلسه یوز عددندن
یكرمی بش اقچه و بیك علاجاغك قیندن یكرمی بش
اقچه و ادنی سنك بیك قیندن اون ایكی اقچه و نیمچه
جانبنده كلان خرده وات نیابدن كمصا ایلوت
بیش بیك اقچەلقندن ایكیوز اللی اقچه و بوبركتماندن
كه قرق سكز وقیەدر یوز اقچه و زعفرانك قوسندن
كه یوز التمشدر هر راونی اون ایكی اقچه و قرنفلك قوسندن
٢٠ بش اقچه رسم گمرك النه وصوبوزندن كیله كلان

تركیه صایله قسطان اورلغه قابل اولمیه
یوز اقچه دن ایكی اقچه و وادوشلو اولرنماكوده
قسمنده كتوردكلری هر نه ایسه گمرك الممون
٢١ همان رسم چوقه النه و بازاره یكی عربه صالمنه
كلسه هر عربەلكدن بر بیتز النه و رعایادن بر
عربه اودون ایچون اونبش پاره و بر عربه اوتلو ایچون
٢٢ یكرمی بش بیتز النوكلین یه و رعایا عشرلردن اوقب
بازاره الیتمك قانوندر و بازاره ایلتدكلرده
البته فلاندن محله كتوردیو رعایایه جبر و تضییق
اولنمه

§. 11- SEMENDİRE SANCAĞI KANUNNÂMELERİ

I- NÜSHALARI VE HUKUKÎ TAHLİLLERİ

Semendire Livâsı, ilk dönemlerden beri Osmanlı ülkesine ilhâk olunmuştur. Fâtih, II. Bayezid ve Yavuz dönemlerinde tahriri yapılmış ve özellikle Yavuz Sultan Selim zamamında umumî kanunu ve *Semendire Eflâkleri Kanunu* hazırlanmıştır. Gerçekten, Fâtih devrinde Rumeli Eyâletinin sancakları arasında yer alan Semendire Sancağına ait Eflâklerle ilgili kanun hükümlerini neşr ettik[1]. II. Bâyezid devrinde de yine Rumeli Eyâletinin sancakları arasında yer alan *Semendire Sancağı Kanunnâmeleri* arasında *Sas Ma'den Kanunnâmesi*ni ve *Semendire Eflâkler Kanunnâmesi*ni neşr eyledik[2]. Yavuz Devri Kanunnâmeleri arasında ise, hem *Semendire Sancak Kanunnâmesi*ni ve hem de yine Eflâklerle alakalı bir Kanunnâmeyi yayınladık[3].

Kanunî devrinde ise, Semendire'nin durumu epeyce karışıktır. Budin Eyâleti kuruluncaya kadar yani Kanunî Sultan Süleyman devrinin 948/1540 yılına kadar, Semendire, Rumeli Eyâletine bağlı bir sancaktır. Budin fethedilerek Eyâlet haline getirilince, Semendire de buraya bağlanmıştır. Dolayısıyla Rumeli Eyâletine bağlı olduğu dönemlerde hazırlanan Kanunnâmesini Rumeli Eyâleti Kanunnâmeleri arasında yayınlamak prensibimize uysa da, Kanunî devrinin sonuna kadar artık Budin Eyâleti sancakları arasında kalmış olması hasebiyle, burada zikretmeyi uygun buluyoruz.

O halde, Kanunî devrinde hazırlanan Semendire sancağı kanunlarını iki gurupta mütâlaa etmek gerekir:

Birincisi: Semendire'nin Rumeli Eyâleti'nin sancağı olarak hazırlanan kanunlarıdır. Bunlar iki tanedir:

*I. si 943/1536 tarihli Semendire Sancağı Umumî Sancak Kanunnâmesidir. Bu kanun, BOA. TTD. 187 (28) nolu defter*in başında yer almaktadır. %60, Yavuz devrinde hazırlanan 922/1516 tarihli Kanununnâmeye benzemektedir. %40'a varan önemli farklılıklar bulunduğundan bu kanunnâmeyi tesbitlerimize göre, ilk defa Rumeli Eyâleti Kanunnâmeleri arasında yayınlamak prensibimize uysa da, Kanunî devrinin sonuna kadar artık Budin Eyâleti sancakları arasında kalmış olması hasebiyle burada yayınlayacağız[4]. Yazısı silik olan bu kanunnâmenin bir parçası da, *BOA. 978 (958) nolu defter*in başında yer almaktadır. Tarihi belli olmayan bu defterde yer alan kanunnâme'nin 943 tarihinden

---

1 **Osmanlı Kanunnâmeleri,** I, sh. 527 vd.

2 **Osmanlı Kanunnâmeleri,** II, sh. 479-498

3 **Osmanlı Kanunnâmeleri,** III, 442-486

4 BOA. TTD. 187. (28), sh. 3-20

önce yazılmış olması muhtemeldir. Zira 943'deki fazlalıklar bunda mevcut değildir[1]. 943 tarihli talırir defterinin Farsça ve Arapça mukaddimesinde şu bilgiler verilmektedir:

> "Semendire livâsının bu defter, Sultan Süleyman'ın fermanı ile defter emini *Ali Bin Hıdır* tarafından tahrir edilmiş ve 1-10 Cemâziyelûlâ 943 tarihinde yazıl tamamlanmıştır[2]."

Ayrıca 949 tarihinde Nişancılık görevini yürüten *Koca Nişancı Mustafa bin Celâl*in Kanun'un 44. maddesine bir ilâvede bulunmuş olması, kanunun Nişancı tarafından kontrol edildiğini göstermektedir. Bu ek maddeyi dipnotta gösterdik[3].

*II. si ise, 934/1527 tarihi Semendire Eflâkleri Kanunnâmesi*dir. Bu kanunnâme, Fâtih II. Bâyezit ve özellikle de Yavuz döneminde hazırlanan Semendire Eflâkleriyle ilgili kanunların daha sistematize edilmiş şeklidir. Kanun *BOA. TTD. 144 (255) nolu defter*de yer almaktadır ve defterin Farsça girişinde şu bilgiler verilmektedir:

> "Sultan Süleyman'ın fermânı ile Semendire Livâsı eflâkleri, defter emini *Mevlâna Fethullah* ve *Kâtip Ali Derviş* tarafından Kaleme alınmış ve 934 yılının Ramazan ayının ilk günlerinde tahrir eşlemi tamamlanmıştır[4]."

Kanun, Barkan tarafından daha önce neşredilmiştir. Biz orijinalinden kontrol ile Kitâbımıza alacağız ve Kanunnâme hazırlandığı dönemde Semendire Rumeli Eyâleti'nin sancakları arasında bulunmasından dolayı, Kanunnâmeyi de Rumeli Eyâleti Kanunnâmeleri arasında yayınlamak prensibimize uysa da, Kanunî devrinin sonuna kadar artık Budin Eyâleti sancakları arasında kalmış olması hasebiyle burada neşredeceğiz[5].

İkinci grup ise, Semendire'nin Budin Eyâleti sancağı olarak hazırlanan kanunlarıdır. Bu döneme ait tek kanunnâme elimizde mevcuttur. Ancak daha sonraki kanunnâmelerin de esasını teşkil etmektedir. *BDA. TTD. 316 (1040) numaralı ve 967/1559 tarihli tapu defteri*nin başında yer alan bu kanunnâme, daha öncekilerden yine %40 nisbetinde farklılık arzetmektedir. Bu sebeple bunu da neşredeceğiz ve tesbitlerimiz ilk defa neşredildiğini göstermektedir[6]. Bizim için önemli olan bir nokta da kanunun kısaltılmış olması ve bu tarihlerde bütün Budin Eyâletini tahrir eden şahsın aynı olmasıdır. Zira defterin Arapça mukaddimesinde kısaca şöyle denmektedir:

Semendire Livâ'sının bu defteri, Sultan Süleyman'ın fermanı ile defter emini ve Küçükzâde diye meşhûr olan Muhammed bin Mustafa tarafından talırir edilmiş ve yazım işlemi 10-20 Recep 967 tarihinde tamamlanmıştır[7]. TK 166 (420) nolu Semendire Mufassalında yer alan ve II. Selîm devrine ait olduğu tuğradan anlaşılan kanunnâme de, bunun biri iki ilâve madde dışında harfi harfine aynısıdır[8].

---

1 Krş. BOA. TTD. 978 (958), sh. 2-5

2 BOA. TTD. 187, sh.20; Krş.Yavuz-Semendire Kanunu

3 BOA. TTD. No: 187, sh. 17

4 BOA.TTD. 144 (255), sh. 3-5

5 Barkan, **Kanunlar**, sh. 324-325

6 BOA. TTD. 316 (1040), sh.2-7

7 BOA. TTD. 316 / 2

8 TK. 166 (420), vrk. 9/b-13/a

II- 943/1536 TARİHLİ SEMENDİRE SANCAĞI KANUNNÂMESİ (79)

Kanunî devrinde hazırlanan Semendire Sancağı Kanunnâmelerinin en ayrıntılı olanıdır. Kanunnâmede evvela, Semendire İskelesinden gelip geçen mallardan alınacak gümrük vergileri, fıkıh kitaplarındaki *Bâb'ül-Âşir* esaslarına göre tesbit ve tayin olunmuştur. Daha sonra Semendire ve Belgrad kapanındaki bac vergileri ile bir kısım nehirlerden geçen mallardan alınacak tamga-i siyâh düzenlenmiştir. Bunu, Semendire Livâsının diğer klasik kanunnâmeleri gibi bir kanun takip etmiştir. Kanunnâmenin bundan sonrası, ülülemrin askeri alandaki teşrî'î yetikisini kullanmasından doğan bir kısım askerî ve sosyal sınıfların özel statülerini tesbitten teşekkül etmektedir ki, bu askerî ve sosyal sınıfların başında, martoloslar, eflâkler ve premikürler ile knezler gelmektedir. Ayrıca Niş başta olmak üzere, bazı bölgelerin bac ve gümrük vergileri de, kanunnâmenin önemli konuları arasındadır.

İşte bu sayılan konular dışında, Semendire sancağında da, yine şer'î hükümler tatbik olunacaktır. Bunu belirtmek dahi zaiddir.

KAVÂNİN-İ MER'İYYE DER LİVÂ-İ SEMENDİRE

KANUN-I İSKELEHÂ-İ LİVÂ-İ SEMENDİRE

1. *Engerus vilâyet*inden gemi ile su yüzünden metâ' gelse ve gitse, bin akçelik davarda seksen akçe alınur; otuzı mîrî içün ve ellisi sancakbeği içün. Ve tuz kıt'ası gelse, her kıt'ada mîrî içün bir akçe alınur. Ve yüz kıt'ada sancak beği içün bir kıt'a alınur.

2. Ve *guzât* getürdüğü esirden mîrî içün yirmi akçe alınur. Ve berüden âzâd olub Engerüs vilâyetine destûr ile giden esirden elli akçe alınur; nısfı mîri içün ve nıfs-ı âharı kapudan içün.

3. Ve emr-i Padişahî ile *dar' ül-harb*e *akın* olsa, guzâtın atlarından ki, öte yakaya geçe, mîrî içün üçer akçe alınur. Ve akından geldiklerinde berüden geçürdükleri atlardan nesne alınmayub öte yakadan getürdükleri atlardan beşer akçe ve sığırdan beşer akçe ve koyundan ve hınzırdan ikisine bir akçe alınur;

4. Ve su yüzünden *Engerüs il*ine boş fuçı gitse, on altı akçe alınur; on ikisi mîrî içün, ikisi sancakbeği içün ve ikisi dahi kapudan içün.

5. Ve *Tuna*'da avlanan balıkdan yirmi akçelik balıkda üç akçe alınur; ikisi mîrî içün ve bir akçesin sancakbeği ile kapudan tansîf ederler[1].

---

1 **Tansif Etmek**: yarı yarıya paylaşmak demektir.

6. Eğer illükden zahîre gelüb Tuna'dan *Semendire*'ye çıksa, çuval başına mîrî içün birer akçe alınur. Eğer Tuna'dan gelüb *Brova*'dan Semendire'ye çıksa iki çuval başına mîrî içün bir akçe alınur ve bir akçe dahi sancakbeği içün alınur.

7. Ve *yağılık*dan gelen ve giden bazirgan gemisinden mukaddemâ bir *filori* alınu-gelüb sancakbeği ile kapudan üleşürler.

8. Ve *hubûbât* yükünden ki, illüğünden gelse, çuval başına sancakbeği içün bir akçe bâc alınur. Ve kumaş gelse, at yükünden iki akçe ve bir araba tahtadan iki akçe ve bir araba ağaçdan iki akçe ve satılan koyunun dördüne bir akçe ve at satılsa ve esir satılsa dörder akçe ve boğazlanan sığırdan birer akçe ve satılınağa gelen otluk arabasından ve odun arabasından birer akçe alınur. Ve araba ile gelen tuzdan ve pirinçden sekiz akçe alınur.

9. Ve şehirden taşra giden at yükündün her ne olursa, kumaşdan ve balıkdan ve gayrıdan ki, şehirden bağlanub gide, ikişer akçe çıkar bâc alınur.

10. Ve *illük*den ve yağılukdan su yüzünden ve karadan fuçı ile hamr gelse, satandan on beş akçe alınur, alan dahi satarsa on iki akçe verür. Eğer hamr şehrinden taşra çıkarsa, dörder akçe alınur.

11. Ve nefs-i *Semendire*'de müsellem kayd olunanlar, öşür vermezler; ammâ bağlarından hâsıl olan hamrden fuçı başına sancakbeğine on ikişer akçe verürler.

12. Ve şol müslümanlar ki, ra'iyyet yerinde bağları vardır, yer sâhibine öşrin verdikden sonra hamrin şehre getürseler, fuçı başına altışar akçe resm verürler. Ve müslümanların bağlarından her dönüme dörder akçe alınur[1].

KANUN-I KAPAN-I SEMENDİRE VE BELGRAD[2]

13 .Gelen baldan ve yağdan ve yemişden ve peynirden fil-cümle me'kûlât kısmından her ne vâki' olursa (ki), *mevzûnât*dan ola, kapan (ve) kantara urulmadan satılsa, yükünden satandan dört akçe resm alınur. Ve kantara urulsa, her kantara ikişer akçe *resm-i kantar* alınur. Ve muzun her kantarına satandan ikişer akçe resm alınur. Bunlardan ziyade alınmaya.

14. Ve etrâfdan bazar günlerinde ve gayrıda çanak ve çölmek ile bir mikdâr bal ve yağ getürenlerden kat'â bir habbe alınmaya; almak isteyenleri hâkim'ül-vakt olanlar men' ve def' edeler. Ve gâhî araba ile kurı yemiş geldikde *Semendire bâcdârları*yle kantarcı dâimâ nizâ' edişürler imiş. Mevzûnâtdan olduğı cihetden her arabada *kantarcı* altı akçe resm ala; *bâcdâr* nesne almaya[3].

KANUN-I ÂB-I MORAVA VE ÂB-I DERİN VE ÂB-I ABRİ VE ÂB-I SAVA

---

1 Krş. **Osmanlı Kanunnâmeleri**, III, sh. 444; Burada madde kısaltılmıştır.

2 Yavuz devrindekinde Belgrad ilâvesi yoktur.

3 Bu madde Yavuz devri Kanunnâmesinde yoktur; Krş. II, 444

15. Gemi ile geçen atludan atı başına bir akçe alınur. Ve her arabadan tekerlek başına bir akçe alınur. Ve her fuçıdan dörder akçe alınur. Ve at yükünden iki akçe ve iki koyuna bir akçe ve dört kuzuya bir akçe ve hınzırın her birine bir akçe alınur. Ve geçen atlu üç günde yine gelse nesne alınmaz; ammâ üç günden sonra gelse, gerü tamam resmin verür.

16. Ve *Âb-ı Morova*'da mîrlîvâya kayd olunan dalyandan her ne şikâr etse nısfın mîrlîvâ alur ve sipahilere kayd olunan *göllerde avlanan balık*dan *öşür* alınur.

KANUN-I RE'ÂYÂY-I LİVÂ-I SEMENDİRE

17. Bir ra'iyyet, yazulduğı köyde zirâ'at eylese, cemî'-i hubûbâtdan hemen *öşür* verür; sâlâriyye mukâbelesinde *baştina*dan baştinaya harmanda buçuk lokne buğday ve buçuk *lokna* arpa verür.

18. Ve *lokna* İstanbul kilesiyle yedi kiledir, *herepon*[1] verildüği takdirce; ammâ bazarında müsta'mel olunan lokna, sekiz İstanbul kilesidir. Buğdayda ve arpada hâliyâ livâ-i mezbûre müceddeden yazıldıkda zikr olan mukâbele-i *sâlâriyye* vaz' olunan buçuk lokna buğday ve buçuk lokna arpa ki, İstanbul kilesiyle yedi kile olur, eflâk keferesi bunun edâsına mütehammil olmayub ve erbâb-ı tîmâr müzevvec hâneden taleb eyleyüb re'âyâ ile dâimâ husûmetden hâlî olmayub vaktinde tereke alınmayub sonradan narh-ı rûzîden ziyâde akçeler alınub ekseriyâ tefrika olmalarına bâ'is olmağın zikr olunan bedel-i sâlâriyye yedi kile galle olub defter pâye-i serir-i arş-âsâya arz olundukda, herepon ref' olunub sâir memâlik-i malırûse re'âyâsı gibi bunlar dahi yedide ve sekizde bir öşür vermek üzere emr olmağın defter-i cedid-i hâkânîye vech-i meşrûh üzere kayd olundu[2].

19. Ve eğer bir ra'iyyet yazulduğı yerde zirâ'at etmeyüb gayrı sipahi tîmârında zirâ'at eylese, nısf-ı öşri sâhib-i zemine verüb ve nıfs-ı âharı *bedel-i sâlâriyye* ile kendü tîmârı erine verür.

Ve bir ra'iyyet gayrı sipahinin ra'iyyetinden bağ satun alsa, öşrin ve sâlâriyyesin verür.

20. Ve her ra'iyyet baştinadan baştinaya harman vaktinde iki akçe *bostan resmin* ve biçin vaktinde bir araba *otluk* ve ekin vaktinde bir *'ıcâle*[3] odun verür. Mevsimlerinde otluk ve odun alınmasa, yedişer akçe otluk ve üçer akçe odun içün alınur ki, *resm-i bostan* ile on iki akçe olur.

21. Ve yerlerinden kalkub parâkende oturan re'âyâda sipahi muhayyerdir: dilerse mahalline göre tamam *öşür* veya nısf-ı öşür alub ya *çift bozan resmi* yetmiş beş akçe alur.

---

1 **Herepon**: Bu kelimeyi anlayamadık.

2 Bu madde, Yavuz devrindeki Kanunnâmede mevcut değildir ve Herepon ile Lokna kelimelerini açıklaması açısından çok önemlidir.

3 **İcâle**: Bir kucak veya bir bağ manalarını ifade etmektedir.

22. Ve derbend beklemeyüb âhar köyde oturan *derbend kâfirleri* dahi diğer re'âyâ gibidir.

23. Ve sipahilere hâssa kayd olunan çayırlardan, ra'iyyetleri biçi-verüb yerinde yığarlar, evinde götürmezler,

24. Ve bir ra'iyyetin hınzırları, gayrı sipahe köyünde yürüse, resminin nısfını kendü sipahisi ve nısf-ı âlıarın sâhib-i zemin alur ve boğazladuğı vakit hınzır başına tîmâr erine birer akçe verür.

25. Ve nefs-i *Semendire*'de vâki' olan bîvelerden ki, ba'zının bir mikdâr bağı ve ba'zının hem bir pâre bağı ve birer mikdâr yerleri olub sancak voyvodası bunların ba'zından yirmi beşer akçe ispençe ve ba'zından artuk ve eksük birer mikdâr ispençe deyü alurlar imiş. Hâliyâ külliyyen bîve, eğer sâhib-i bağ ve sâhib-i zemîn ve ger hiç nesnesi olmasun, altışar akçe *resm-i bîve*den gayrı bir habbe vermeyeler. Şunun ki, bir mikdâr yeri ve bağı ola, âdet ve kanun üzere öşürlerin ve sâlâriyyelerin vereler. Ammâ şol bîve ki, tamam bütün baştinası ola, ol vakit a'şâr-ı baştina olur. Baştinanın resmin ve sâir levâzım bil-külliyye edâ eyleye, cedel eylemeye[1].

26. Nefs-i Semendire'de müsta'mel ve mütedâvil olub beyn'en-nâs cârî olan *lokna* sekiz kiledir. Ve her kile yirmi *vukıyye*dir. Ol takdirce her lokna, yüz altmış vukıyye olur[2].

27. Ve şire *medre*si on *pinte*dir, *karta* dahi ıtlâāk olunur. Ve her pinte dört *vukıyye* ve yüz altmış *dirhem*dir. Ol takdirce her medre kırk dört vukıyye olur[3].

KAZİYYE BUDUR Kİ, SEMENDİRE KAL'ASINDA MÜTEMEKKİN OLAN MARTOLOSÂN[4]

28. Kadîm'üz-zaman hem ulûfe tasarruf edüb ve hem bağların ve baştinalarının öşürlerinden mu'âf ve müsellemlerdir. Ammâ *ulûfe*leri hazineye kalub mücerred baştinaları ve bağları hâsıllariyle martolos olsalar veyahud ulûfeleri verilüb merkûm hâsılları mîrîye zabt olunsa, ol takdirce bi-takrir-i ahâli-i vukûf ve sâhib-i ıttılâ' an öşr-i bâğât-ı îşân fî sene 5.000 ve an zirâ'at-i îşân fî sene 5.000 yekûn 10.000 ebnâ-i mezkûr *matrolos*lar kadîm'üz-zamandan ve feth-i hâkânîden berü, hem ulûfe ve hem mu'âfiyet ile hidmet eyleyüb defâtir-i atîkada mestûr ve ellerinde selâtîn-i

---

1 Bu madde de Yavuz devrindekinde yoktur.

2 Bu madde de Yavuz devrindekinde yoktur.

3 Bu madde de Yavuz devrindekinde yoktur.

Bu maddede açıklanan bazı ıstılâhları zikredelim:

- **Medre**: 10 pintedir. Bu da 44 okka olur.

-**Karta**: Şire kartası demektir.

-**Pinte:** 4 okka ve 160 dirhem demektir.

4 Bu kısım, Yavuz devrindeki Kanunnâme'de yoktur.

mâziyeden -Enârallâhu berâhînehum- hazretlerinden ahkâm-ı şerife olmağın hâli üzere defâtir-i hâkânîye kayd olundu[1].

KANUN-I VÂRİDÂT-I KAL'A-I GÜVERCİNLİK[2]

29. Meselâ baldan ve yağdan ve peynirden fil-cümle me'kûlâtdan ve hubûbâtdan her ne yük ki, gele, sancak beği içün ikişer akçe bâc alına.

30. Ve *resm-i fuçı* ki, *bâc-ı hamr* derler, hâricden gelse, her fuçıdan sancakbeği içün on beş akçe alına. Ve nefs-i *Güvercinlik*'lü kendü bağlarından tahsîl edüb satsalar, sancakbeğine onar akçe vereler.

31. Ve *şikâr olunan mâhî*den moruna olsa dört akçe ve sırt balığı olsa bir akçe ve yayın balığı ki, yedi akçeye ya ziyâdeyle satıla, bir akçe alınub andan aşağı satılsa nesne alınmaya. Bu zikr olan mâhîden gayrı her ne cins balık olsa, gemiden gemiye birer balık alınub ve cümlenin nısfın sancakbeği ve nısf-ı âharın kapudan *azeb ağası* dahi oldur, ol ala.

32. Ve su yüzünden gelen me'kûlâtdan ve fevâkihden her ne gelse, ikişer akçe bâc alınub sancakbeği ile üleşürler idi. Hâliyâ kapudan bu husûsa dahl eylemeyüb müstakil sancakbeğine ola.

33. Ve *Engerüs vilâyetin*den koyun gelse, bir gemi koyundan kapudan bir koyun ala ve sığir ve bargir gelse, davar başına kapudan bir akçe alub sancakbeği bu husûsat dahl eylemeye.

34. İş bu zikr olan husûsiyâtdan ta'yîn olunan kanun mer'î dutulub ana muhâlif kimesneden bir akçe ve bir habbe ziyâde nesne almaya ve taleb etmeye ve dahl ve te'âruz kılmaya[3].

---

1 **Martolos**: Balkanlarda, XV.yüzyıldan XIX.yüzyıla kadar faaliyette bulunan ve genel olarak hristiyanlardan meydana gelen bir Osmanlı askerî teşkilâtının adıdır. Osmanlı kaynaklarında ve kanunnâmelerinde martoloz, martolos ve martilos şeklinde; batılı kaynaklarda ise martoloz ve martalocs tarzında geçen bu kelimenin aslının Yunanca'dan geldiği bilinmektedir. Sulh zamanlarında bile, hudut boylarındaki martolosların mâcera ve çapulculuk peşinde olmaları hasebiyle, Balkan, Çek ve Leh dillerine bu kelime haydut ve çapulcu manalarıyla intikâl etmiştir.

Martoloslar, menşe itibariyle mu'af ve müsellem re'âyâdan ayrı olarak müstakil bir teşkilâttı. Osmanlı Devleti zamanla bu teşkilâtı, askerî ve müsellem re'âyânın da ilhâkı ile genişletmişdir. Kara martolos, ulufelü martolos ve müsellem martolos gibi grupları ihtivâ eden ve sadece hristiyanlardan teşekkül eden bu teşkilâta, zamanla müslümanlar da girmişlerdir. İleri seviyedeki taşkınlıklarından dolayı, III.Ahmed'in 1721 tarihli fermanıyla lağvedilmiş ve sonradan tekrar kurularak varlığı XIX.asra kadar sürdürülmüştür.

Martolosların, Osmanlı Devletinin ilk zamanlarında casus ve haberci olarak kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Sonradan daha başka askerî vazifeler de verilmiştir. Fâtih devrinde akıncı gibi kullanılmış ve bundan sonra Bosna, Adriya ve Macaristan sınır ve palangalarında, tamamen hristiyanlardan terekküb eden askerî bir teşkilât haline gelmiştir ki, Kanunnâme'deki durum budur (Sertoğlu, **Tarih Lügati**, 210-211).

2 Aradaki Rudnik, Çemiç, Ojiçe ve Brançova kanun hükümleri tayyedilmiştir.

3 Bu madde de Yavuz devrindekinde yoktur.

KANUN-I İSKELE-İ KAL'A-I GÜVERCİNLİK[1]

35. Su yüzünden öte yakadan ve berü yakadan gelen hamr fuçısından on beş akçe ve öte yakadan koyun gelse iki koyuna bir akçe ve berü yakadan öte yakaya geçen koyundan nesne alınmaz. Ve öte yakadan bargir ve sığır geçse, beşer akçe her davar başına ve esir geçse, mîrî içün *iskeleci* yirmi beş akçe alur. Gemi ile tuz gelse, öşrin iskeleci alur ve her gemi başına bir pâre tuz alınub sancak beği ile azeb ağası üleşürler.

KANUN-I NİŞ

36. Şehre gelen ve giden at yükünden *me' kûlâtı*ndan ve *melbûsât*dan her ne olursa, ikişer akçe ve bunlar araba ile gelse, sekizer akçe alınur. Ve hubûbâtdan ve sâir me'kûlâtdan şehirde satılub ve taşraya alub gider olsalar, yükünden ikişer akçe ve araba ile olursa, sekizer akçe alınur. Bu cümle heğbe ile gelse, bir çuval farz olunub bir akçe alınur. Ve fevâkih kısmı yükle gelse bir akçe ve araba ile gelse ana göre gesâb olunur.

37. Ve esir ve at satılsa dörder akçe; sığırdan iki akçe; koyundan ikisinden bir akçe; boğğazlananından dördüne bir akçe; sığır boğazlansa bir akçe; sığır gönünden nısıf akçe; koyun derisinin yükünden iki akçe ve bir kebeden nısıf akçe ve bir araba tahtadan bir akçe ve otluk arabasından nısıf akçe; bir araba odundan bir *ağaç* alınur. Ve dört kuzıdan bir akçe alınur. Mayıs ayının nısfına değin, andan sonra koyun i'tibâr olunur. Demür veya esbâbı gelse yükde ikişer akçe alınur. Ve kantarla nesne satılsa *kantar resmi* alınmayub üç kantarın bir yük hesâbı üzere lâzım olan resm alınur. On zirâ' ketan bezinden bir akçe alınur. Yirmi zirâ'a değin sâde yağ karınla satılsa, yük hesâbı üzere lâzım olan resmi alınur. Bir tulum peynirden bir akçe; şalğamın ve havucun yükünden birer akçe; yaş soğan yükle gelse iki akçe alınur. Ve fevâkih yükle gelse nesne alınmaz. Sirke içün müslümanlardan ve kâfirlerden rubu' akçe alınur. Çıranın yükünden bir akçe alınur. Ve yükle hamr gelse iki akçe alınur; çıkarsa dahi kezâlik. Fuçı ile gelib satılsa on beş akçe; alan gerü satsa gerü on beş akçe alınur.

38. Ve *panayır*ında kanun-ı kadîm üzere olan rüsûmın zı'fı alınur.

39. Ve defter-i atîkde her ra'iyyet her *baştina*dan harman vaktinde buçuk *lokna* buğday ve buçuk lokna arpa verir deyü kayd olunmuş. Defter-i cedid pâye-i serir-i a'lâya arz olundukda ref' olunub zirâ'ateden kimesnelerin hubûbâtlarından yedede sekizde bir alınmak emr olundu.

40. Ve harman vaktinde ikişer akçe *resm-i bostan* ve biçin vaktinde birer araba *otluk* ve bujikde birer araba odun verürler. Mevsiminde odun ve otluk almasalar,

---

1 Bu kısım, Yavuz devrindekinde mevcut değildir; ancak bu Kanunnâmede de aradaki Kal'a-i Hıram, Koyluc ve Brançova ile ilgili hükümler tayyedilmiştir.

defterde yazılub resm ki, otluğa yedi akçedır ve oduna üçer akçedir, alınur; ziyâde nesne alınmaya. Ve iki koyuna bir akçe alınur, ziyâde nesne alınmaya[1].

41. Ve *avârız* husûsunda imamlar ve ulak bârgirin besleyenler ve defter-i Sultanî de kayd olunan çeltükçiler ve derbend bekleyenler ve mücerredler, avârız vermeyüb mezkûrlardan gayrı müslümanlardan ve kefereden müzevvec olanlra emr-i padişahî üzere avârız verirler.

KANUN[2]

42. *Livâ-i Semendire*'de vâki' olan *premikür*ler, *rüsûm-ı eflâkiyye* alınduğı zamanda mu'âf ve müsellem olub birer mikdâr *yamak ratay*ları dahi var imiş. Sonradan eflâkler dahi yazıldıkda ratayları harâca kayd olunub kendüler, oğulları ve baştinaları mu'âf ve müsellem olub harâc ve ispençe vermeyüb mal-ı mîrî cem'ine varan harâcçılara ve adamlarına mu'âvenet edeler deyü ellerine ahkâm-ı şerife verilmiş. Vilâyet mücceddeden tahrir edildükde bütün karyelerde altıyüz premikür intihâb olunub bâkisi ... olundukda knezler ve premikürler Dergâh-ı âlem-penâha gelüb mukaddemâ vilâyet hıfzı ve hırâseti içün vaz' olunan altı yüz nefer martolos ref' olunub ol hidmeti biz kabûl edüb ve mal-ı mîrî cem'ine mu'âvenet eyleyüb ve kangı piremikürün karyesinden bir ra'iyyet girihte olsa, harâcına dâmin ve yerin ektürelim ve sefer-i hümâyûn vâki' oldukda bin nefer bile eşüb köprüler ve gemiler ta'mirine mu'âvenet eyleyevüz ve biz seferde olduğumuz vakit gerü ebnâmızdan ve karındaşlarımızdan bin nefer adam bulub vilâyet muhâfazası hidmetin etdürelüm deyü iltizâm edüb vech-i meşrûh üzere pâye-i serir-i a'lâya arz olunub mukarrer buyuruldu. eski hidmetlerinde kusûrları olmaya... yoklamada bulunmayanları... (bu kısımda bir kaç satır okunamamışdır ve diğer kanunlarda bu kısım tam olarak yokdur).

43. Ve *premikür* mürd olsa, premikürlük hidmetin uhdesinden gelür oğlu var ise oğlu piremikür kayd olunur. Oğlu yok ise karındaşı kayd olunur. Hâricden ra'iyyet piremikür kayd olunmaz.

44. Ve piremikür olanların mücerred kendü baştinaları mu'âf ve müsellemdir. Ra'iyyet yerinde zirâ'at ederler ise, öşürlerin verürler. Ve kendüler harâc ve ispençe vermeyüb kendüler ile mütemekkin olan oğullarından ve karındaşlarından ispençe vermezler. Ammâ evlenüb başka ev olub zirâ'at ve hirâset ederse, sâir re'âyâ gibi öşrün ve harâcın ve ispençesin verüb piremikür oğlu veya piremikür karındaşı dedüğüne amel olunmaya.

45. Ve livâ-i mezbûrede olan knezler dahi mürd olsa, knezlik hidmetinin uhdesinden gelür oğlu veya karındaşı var ise, yerine kayd olunub re'âyâ tâifesinden ve hâricden knez yazılmaya. Ve knezlerin ba'zı tîmâr tasarruf edüb ve hem knezlik eder. Ammâ knezlik mukâbelesinde birer mikdâr tîmâr ta'yîn olunan knezler, eğer

1 Bu madde de Yavuz devrindekinde yoktur.

2 Bundan sonraki kısım, Yavuz devri Kanunnâmeleri arasında neşrolunan Kanunnâmede mevcut değildir.

ma'zûl olsa, gerü knezlik verilür, müstakil tîmâr verilmez; knezlik berâtıyle erbâb-ı tîmârdan olmaz.

46. Ve livâ-i mezbûrenin *knez*leri piremikürlere mütekeffil olmuşlardır. Ve harâc cem'inde ve mal-i mîrî ve sâir hidmetlerde mu'âvenet ederler. Ve sancak beği eşdükde bile eşerler. Her kangı knezin knezliğinden bir karye dağılub veya re'âyâsı perâkende olsa, knez ve piremikür bulub getürmek lâzımdır. Vech-i meşrûh üzere uhdelerine alub pâye-i serir-i a'lâya arz olunub fermân-ı şerif mûcibince defter-i cedîde kayd olunmuşdur.

KAZİYYE-İ EFLÂKÂN-I LİVÂ-İ SEMENDİRE[1]

47. *Eflâk tâifesi* bir evde kaç nefer olursa ki, bir hânede bir nefer veya iki nefer veyahud üç veya dört beş nefer dahi ziyâde olursa, *filori hânesi* deyü yılda doksan üç akçe resm verüb öşür ve rüsûm-ı sâire vermeyüb avârızdan mu'âf ve müsellem olurlar imiş. Ve ammâ sefer-i hümâyûn veya kenarlarda nev'an hidmet düşdüğünce *petinik* deyü beş hâneden bir nefer *eflâk bargiri* ile eşermiş ve ol uc ve kenarlarda ve deryâda mühim ve maslahat vâki' olıcak *zemaniç*[2] deyü eflâk hânesinden birer adam ta'yîn olunub gemi yapar ve ba'zı bargir ile varub emr olunan hidmetleri edâ ederlerdi.

48. Ve bâd-ı hevâlarına sancakbeği mutasarrıf olub ve her karyeye mikdârlarına göre sancak beği cânibinden birer mikdâr buğday ve arpa ve bal ve yağ salınugelmiş imiş.

49. Hâliyâ fermân-ı âlişân muktezâbınca eflâkler harâca kayd olunub hukûk-ı şer'iyye ve rüsûm-ı örfiyye takdir olunub zikr olan petinik ve zemaniç ve sâir teklîfât ve salgun merfû' olmak lâzım iken petinik ve zemaniçden gayrısı ref' olunmamağın re'âyâ ziyâde bî-huzûr ve müte'ellimdir. Ve her zamanda ummâl tâifesi ve nev-yaffte ve haymâne teftiş eyleyüb iltizâm eyleyen kimesneler, karye be karye gezüb re'âyânun hilâf-ı emrince akçeleri alınub zahmet çekilüb bu husûslar külliyyen ref' olunub defter-i cedid-i hâkâniye kayd olunub ve min ba'd olmaya deyü hükm-i şerif sadaka oluna.

50. Ve *nev-yâfte*yi her üç yılda bir mu'temed kâdı teftiş edüb mürdelerin ihrâc eyleye. Her vakit yavecı ve *haymâneci* muzâyaka vermeye. Ve sancakbeği cânibinden ve adamlarından ve voyvodalardan kimesne salgun arpa ve buğday salmaya ve bal ve yağ salmaya.

---

1 Biraz sonra neşredeceğimiz ve daha eski tarihli olan müstakil Eflâkân Kanunnâmesinin bir nevi özeti mahiyetindedir.

2 **Zemaniç:** Bu şekilde harekelenen mezkûr kelime maddede açıklandığı gibi eflâk hânesinden maslahat için tayin olunan adam manasını ifade etmektedir.

943 Tarihli Semendire Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 187 (28), sh. 3-20

943 Tarihli Semendire Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 187 (28), sh. 3-20

943 Tarihli Semendire Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 187 (28), sh. 3-20

943 Tarihli Semendire Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 187 (28), sh. 3-20

٢١ [illegible]

٢٢ [illegible]

٢٣ [illegible]

٢٤ [illegible]

٢٥ [illegible]

٢٦ [illegible]

٢٧ [illegible]

٢٨ [illegible]

943 Tarihli Semendire Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 187 (28), sh. 3-20

943 Tarihli Semendire Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 187 (28), sh. 3-20

943 Tarihli Semendire Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 187 (28), sh. 3-20

٤١

٤٢

943 Tarihli Semendire Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 187 (28), sh. 3-20

943 Tarihli Semendire Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 187 (28), sh. 3-20

٤٨ امر اولنلر حضرتلرینه ذا ابتدا برلردی وبیای هوالرینه سنجاق
بکی متصرف اولوب و هر قریه‌یی مقدارلرینه کوره سنجاق بکی
جانبندن بیلر مقرر ایکن بعدای و لربه و بالو و بالجه صالیو
٤٩ کلمیشلر ایمش حالیا وظلملری علی الیتیمار مقتضاسنجه فلاجرم
دفتر جدید قید اولنوب حقوق شرعیه و رسوم عرفیه
تقدیر اولنوب ذکر اولنان بیتیك و زمانیچ و سایر تکلیفات
وصالغون مرفوع اولمامق لازم ایکن بیتیك و زمانیچ
غیریسی رفع اولنمامغین رعایا زیاده بیحضور و متألم در
و هر زمانده عمال طایفه‌سی و نوبافنه و خیمانه تفتیش ایلیوب
الزام ایلیز کمسنه‌لر قریه بقریه کزوب رعایانوك خلاف
امر بحیله ایجه‌لرین الوب زحمت چکلوب بو خصوص کلیا
رفع اولنوب دفتر جدید خاقانی‌یه قید اولنوب و من بعد
٥٠ اولمیه دیو حکم شریف صدقه اولونه و نوبافنه
هر اوج ییلده بر معتمد قاضی تفتیش ایدوب مرده‌لرین
اخراج ایلیه هر وقت یوجی و جمابجی مضایقه ویریه
و سنجاق بکی جانبندن و آدملرندن و ویوده‌لردن کمسنه
صالغونلریه و بعدای صالمیه و بالو بالجه صالنمیه

III- 934/1527 TARİHLİ SEMENDİRE EFLAKLERİ KANUNNÂMESİNİN METNİ (80)

Daha evvel bu manada Eflâkler kanunnâmelerini neşr etmiştik. Ancak bu kanunnâme, daha evvel neşredilenlerin en derli toplusu ve en ayrıntılı olanıdır. Bir nevi' *eflâkler* denen askerî ve sosyal sınıf, bu kanunnâmede, bütün ayrıntılarıyla anlatılmaktadır. Eflâklerin Osmanlı Devletinde semendire ve Karadağ mıntıkasıyla Romanyaya kadar olan bölgelerde serhadlerde oturduklarını biliyoruz. bunlar *Eflâkân* diye bilinirlerdi. Devlet, bunlardan şer'î ve örfî rüsûmu almaz ve sadece mükelleflerinden yılda bir filori *Eflâkiyye âdeti* adı altında tahsil ederdi. Buna karşılık, seferde ordunun geri hizmetlerinde istihdam olunurlardı. Hazarda ise, kale ve köprü tamiri gibi hizmetlerle meşgul olurlardı. Filoriciyânh da denilen Eflaklerden elli hâne Eflâk bir *katon* teşkil ederdi. Nâhiye kethüdâlarına *knez* ve köy kethüdâlarına da *premikür* adı verilirdi. Bu iki görev de babadan oğula geçer ve bunlar, filori tahsilinde emînlere yardım ederlerdi[1].

KANUN-I EFLÂKAN-I LİVÂ-İ SEMENDİRE

1. Harâc ve öşür ve ispenç ve âdet-i ağnâm ve resm-i arûs ve sâir rusûmdan nesne vermeyüb *milâd-i İsa* ki, ana *bujik* derler, hâneden hâneye birer *filori* içün kırk beşer akçe ve bir *koç bahâsı* on beşer akçe ve elli filoriye ki, bir *katona* derler; bir *çerge* ve iki koç ve iki tekerlek peynir ve iki ip ve üç yular içün üçer akçe, cümle altmış üç akçe olur, bujikde anı verüb ilk yaz Hızırilyas güni dediklerinde bir filori verürler ve her hâneden bir kuzılu koyun bahâsı içün yirmi akçe, cem'an seksen üç akçe verürler[2].

2. Ve beş filoriye biri *voynuk hizmet*ini edüb ihtiyâtlu yerleri nevbetle bekleyüb akın vâki' olıcak sancakbeği ma'rifetiyle akına varırlar. Ziyâde adama ihtiyâç olıcak eve biri sefere çıkar.

3. Sancakbeğime elli eve bir *komorniç* ki, hizmetkârdır, altı ay kulluk ederler.

4. Kanun üzere *cürm ü cinâyet* verürler ve alınan cürmin öşrin *knez*leri alur.

5. Çıra ve tahta getürmeyüb hisâr beklemezler ve sancakbeğinin eflâkler içinde ve gayrı yerde evin yapmazlar, otluğun biçmezler ve odun getürmezler.

6. Ve *piremikür*lerin günâhsız piremikürlüği alınmaz.

7. Ve aralarında şart mu'teber olmayub fil-cümle avârız-ı divaniyye ve tekâlîf-i örfiyyeden mu'âf ve müsellemlerdir ve tuzcı aralarına girmez.

---

1 Bkz. Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lügati,** sh. 94-95

2 Krş. **Osmanlı Kanunnâmeleri,** I, 497 vd., 527 vd.; II, 491 vd.; III, 457 vd.

8. Ve tâife-i mezbûrenin Hizâne-i Âmireye verdükleri seksen üç akçe üzerine yedi akçe dahi ziyâde olub filorileri doksan akçe olub ve her hâneden emîn ve kâtib içün ikişer akçe alınması emr olunub bundan ziyâde koyun ve arpa ve akçe alımnak kemâl-i men'le men' olundu.

9. Ve *Semendire Sancağı Beği* olanlar, mezbûrlardan ba'zan meccânen ve ba'zı dahi semen-i yesîr ile buğday ve arpa alurlar deyü teşekkî edüb teftiş olundukda fil-vâki' mezkûrlardan buğday ve arpa alunduğı ma'lûm olıcak tâife-i mezbûre zirâ'atlerinden kimesneye nesne vermeyüb ve sancakbeği olanlar dahi sâkin oldukları mahalde arpaya ve buğdaya kemâl-ı ihtiyâçları olduğu sebebden tamam ref' olunması müte'azzir olub tahfîf olunmak emr olundu. Bu vechile ki zikr olunur:

Tâife-i mezbûre, sancakbeği olanlara her köyden bir yük arpa vereler ki, her yük beş kile ola ve bir kile, yirmi vukıyye ola[1]. Ammâ kurâ i'tibâriyle adâlet müyesser olmaduğı sebebden cümle aded kurâ cümle aded hâneye nisbet olunub on beş hâneye bir yük ve üç hâneye bir kile arpa vermek lâzım geldi, anı vereler. Ve buğday emrinde dahi *knez*den ve *piremikür*den ve *ratay*dan yirmi beş ve dahi ziyâde hânelü köylerden birer kile buğday vereler. Sancakbeği olanlar dahi alub masârifine sarf edeler. Ammâ buğdayda yirmi beş hâneden ekall olan köyden buğday alımnaya ve yirmi beş hâneden ziyâde olan köylerden dahi mücerred bir kile alub ziyâde olan hâneler i'ṭibâr olunmaya.

10. Bundan sonra sancakbeğleri ve *voyvoda*ları, ta'yîn olunandan ziyâde bir habbe almayalar ve aldırmayalar. Meğer ki, satun almak lâzım gele, ol vakit tamam semenin verüb alalar ve kuzât men' ede, bir habbe ziyâde aldırmayalar; memnû' olmayanları arz edeler deyü emr olundu.

1 Bu maddeden 1 Semendire yükünün 5 kile ve 1 Kilenin de 20 okka olduğu anlaşılmaktadır.

934/1527 Tarihli Semendire Eflâkleri Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 144 (255), sh. 1-2

IV- 967/1559 TARİHLİ SEMENDİRE SANCAĞI KANUNNÂMESİ'NİN TAM METNİ (81)

Daha evvelki *Semendire Sancak Kanunnâmesi*nden fazla bir farkı olmaması hasebiyle, ayrıca hukukî tahlilini yapmaya gerek görmüyoruz.

KANUN-I İSKELEHÂ-İ SEMENDİRE

1. *Tuna*'dan öte yakaya ve öte yakadan berü yakaya gelüb giden atludan dört akçe, piyâdeden bir akçe ve sığırdan bir akçe ve koyun ve hınzırın ikisinden bir akçe, hubûbât ve bal ve yağ ve sâir metâ' geçse, müslümandan yüzde üç akçe ve kâfirden yüzde dört akçe *gümrük* alınur.

2. Öte yaka başka iskele olandan berü *Temeşvar* yakasından gelenin gümrüğin ve sâir rüsûmın öte yaka emîni alur.

3. Ve morina ve sâir balıkdan dört akçede bir akçe alınur. Hâliyâ mîrlivâ adamları dahi balık sandalından balık, az ve eğer çok, bir balık alurlar imiş.

4. Ve esir geçse bir esirden yirmi beş akçe alınur ve berüden âzâd olub destûr ile vilâyetine giden esirden elli akçe alınur.

5. Ve dümeni salma giden gemiden dümen resmi dört akçe alınur ve el dümeni ise iki akçe alınur.

BÂC-I ŞEHİR

6. At yüki ile gelüb satılan hubûbâtdan çuval başına bir akçe alınur; evine yemeklik getüren kimesnelerden nesne alınmaz. Ve araba ile gelen pirinçden ve balıkdan sekiz akçe alınur. Kepe ve gön ve bunlara benzer nesne gelse satılsa, kırk ve elli akçede bir akçe alınur. Ve kumaş gelse at yükünden iki akçe alınur. Bir araba soğan ve bir araba sarımsakdan dört akaç alınur.

Bu zikr olanları sâhibleri satmayub gemiye koyub öte yakaya veya gayrı yere alsa gitse, gümrük verir, bâc vermez. Bu zikr olanlar gemi ile gelüb satılsa, *gümrük* verir, bâc vermez.

7. Bir araba tahtadan iki akçe ve bir araba ağaçdan iki akçe ve bir araba odundan bir odun, satılmağa gelen otluk arabasından bir akçe ve koyun gelse boğazlansa veya boğazlanmadan satılsa, iki koyuna bir akçe verilür. Kassâb boğazlarsa dört koyuna bir akçe verür. At veya esir satılsa, iki akçe alandan ve kii akçe satandan alınur. Ve sığırdan bir akçe alınur. Ve bir araba hamr gelse, satılsa, on beş akçe alınur

ve alan dahi satarsa on iki akçe alınur. Şehirden taşra çıksa, fuçı başına dört akçe alınur.

8. Ve şehirden taşra giden at yükünden kumaşdan ve balıkdan ve gayrıdan her ne olursa ki, şehirden yük bağlayub gide, ikişer akçe *çıkar bâcı* alınur. Ammâ şehirden gemiye koyub gitse, gümrük verür, bâc vermez. Ve gemi ile gelen metâ'ı sâhibi çıkarub gümrüğin verüb der-mahzen etdükden sonra bir iki aydan gemiye koyub âhar yere alub gitmek istese, *gümrük* alınmak hilâf-ı kanundur. Ve gemi ile hâric-i vilâyetden metâ' gelüb taşra çıkmadın âhar yere gitse gümrük alınur. Ammâ yine ol kadılıkdan ba'zı kurâdan yükledü gümrük vermiş olsa, gümrüği alınur.

KANUN-I KAPPÂN-I SEMENDİRE

9. Yağdan ve baldan ve kuru yemişden ve bil-cümle me'kûlât kısmından her ne vâki' olursa ki, *mevzûnât*[1]dan ola, kapana ve kantara urulmadan satılsa, yükde satandan dört akçe resm alınur. Ve kantara urulsa, her kantara ikişer akçe *resm-i kantar* alınur.

10. Ve etrâfda bazar günlerinde ve gayrıda çanak ve çölmek ile bir mikdâr yağ ve bal getürenlerden kat'â bir habbe alınmaz.

11. Mevzûnâtdan *kantarcı*dan gayrı, eğer *bâcdar*dır ve eğer gayrıdır, kimesne hiç nesne almaz.

KANUN-I ÂB-I MORAVA VE ÂB-I DERİN VE ÂB-I ABRİ VE ÂB-I SAVA[2]

12. Gemi ile geçen atlunun atı başına iki akçe alınur. *Morova* ve *Âb-ı Derin* ve *Âb-ı Abri* geçidinde bir akçe alınur. Ve geçen atlu üç güne değin gerü gelse nesne alınmaz. Ammâ üç günden sonra gelse tamam resm verür.

13. Ve her arabada tekerlek başına bir akçe alınur. Ve her fuçıdan dört akçe alınur. Ve at yükünden iki akçe alınur. Ve iki koyuna bir akçe ve dört kuzuya bir akçe ve hınzırın her birine bir akçe alınur.

14. Ve *Âb-ı Morovâ*'da mîrlivâya bağlanan dalyanlardan her ne şikâr olsa, nısfın mîrlivâ alur ve sipahilere kayd olunan göllerde olan balıkdan öşür alınur[3].

KANUN-I RE'ÂYÂY-I VİLÂYET-İ SEMENDİRE

---

1 **Mevzûnât**: Bir fıkıh terimidir ve Mecelle'nin tabiriyle "*Mukadderât, keyl ya vezin ya sayı ya zirâ' ile mikdârı ta'yîn olunan şeyler olub mekîlât ve mevzûnât ve adediyyât ve mezrû'âta şâmil olur. Veznî ve mevzûn, tartılan şey*" demektir (**Mecelle**, md. 132, 134, 128).

2 Bu kısmı krş. Kanunî Umumî Kanunnâme, **Osmanlı Kanunnâmeleri, IV**, sh. 376 vd.

3 Buraya kadar olan kısım, hem II. Bâyezid ve hem de Kanunî'ye ait Umumî Osmanlı Kanunnâmelerinde de yer almıştır.

15. Bir ra'iyyet yazılduğı karyede zirâ'at eylese, buğdayda ve arpada ve daruda ve çavdarda yedide veya sekizde bir öşür verirler. Bâki hubûbâtdan nohud ve mercimek ve bakladan hemân *öşür* alınur. Kendirde ve ketanda hemân öşür alınur, sâlâriyye alınmaz. Ketanda ve kendirde ekser kurâda öşürden bedel ikişer akçe alınur. Ve eğer yazulduğı yerde zirâ'at etmeyüb gayrın tîmârında zirâ'at etse, nısf-ı öşri sâhib-i zemine verir ve nısf-ı âharı sâlâriyye ile kendü sipahisine verür. Ammâ kendü sipahisinin tîmârında zerâ'ate kâbil yeri olmaduğı takdirce veya kendü sipahisinin tîmârında yerin zirâ'at etdükden sonra gayrı sipahi yerinde zirâ'at etse, öşrin ve *sâlâriyye*sin sâhib-i zemine verür.

16. Ve bir ra'iyyet yazulduğı köyde bağ dikse, on *medre*de bir medre öşür verüb ve otuz medrede bir medre *sâlâriyye* verdükden sonra her bağdan ikişer akçe resm-i âveng verür. Ve eğer âhar tîmârda bağ dikse, öşrin ve resm-i âvengi sâhib-i zemine verüb sâlâriyyeyi kendü sipahisine verür.

17. Ve bir ra'iyyet gayrı sipahi ra'iyyetinden bağ satun alsa, öşrin ve sâlâriyyesin sâhib-i zemine verür. Ammâ şehir halkı müslüman ve eğer kâfir, muhayyerlerdir; dilerler ise şehir sınurunda zirâ'at edüb ve bağ dikerler, dilerler ise âhar sınurda zirâ'at edüb ve bağ dikerler. Âhar sınurda zirâ'at etmekle ve bağ dikmekle *herepon*[1] taleb olunmaz ve çiftin bozmak ile *çift bozan resmi* taleb olunmaz.

18. Ve her ra'iyyet baştinadan baştinaya ekin vaktinde bir araba odun ve biçin vaktinde bir araba otluk ve harman vaktinde iki akçe *bostan resmi* verür. Eğer mevsimlerinde odun, otluk alınmasa, yedişer akçe otluk ve üçer akçe odun içün alınub *resm-i bostan* ile *baştina*dan baştinaya on iki akçe olur.

19. Bir *baştina*, bir ra'iyyet ehli ve iyâli ile geçinüb müslümanda bir *çiftlik* i'tibâr olunur yerdir. *Dönüm* hesâbınca gâyet eyü yerden yetmiş seksen dönüm ve kem yerden yüz yirmi yüz otuz dönüm mikdârı yerdir[2].

20. Ve *deştîbân resmi*, sipahilere bağlanmışdır. Ve yerlerinden kalkup parâkende oturan re'âyâda sipahi muhayyerdir; dilerse mahalline göre tamam öşür alur veya nısf-ı öşür veya çift bozan resmi yetmiş beş akçe alur.

21. Ve *derbend* bekleyüb yerinde oturan derbendçilerün ba'zı ancak avârız-ı divaniyyeden mu'âf iledir ve ba'zı mu'âfiyet ile ve hem her *müzevvec hâne*den buçuk *lokna* buğday ve buçuk lokna arpa verüb ve her bağdan birer medre şire verür. Kelem ve kendir ekerse, sâir re'âyâ gibi öşür verürler.

*Öşr-i kovan*da ve bid'at-ı hınzırda sâir re'âyâ gibidir. Ammâ baştinadan baştinaya odun otluk *bostan resmi* on ikişer akçe vermezler.

22. Ve her ra'iyyet evleri yanında kendülere yetecek kadar etdükleri bostandan öşür vermeyüb evlerinden hâric ekdükleri bostandan ve meyvelerinden öşür vereler. Derbend kâfirleri dahi evleri önünden gayrı yerde olan bağçelerinin ve bostanlarının öşrin verürler[3].

---

1 **Herepon**: Manayı ve tam okunuşunu tesbit edemedik.

2 Bu madde, baştinanın tarifi için önemli bir hükümdür.

3 Bu maddede anlatılan mülk arazi grubuna dâhil olan yerler, tetimme-i süknâ kabilinden yerlerdir.

23. *Âdet-i derbend*de i'tibâr olunan *lokna* yedi *kile*dir ve her kile yirmi vukıyyedir. Ve bazarlarda müsta'mel olan lokna sekiz kiledir. Ve Semendir'de müsta'mel olan *şire medresi* on pintedir, karta dahi ıtlâk olunur. Ve her *pinte* dört vukıyye, yüz altmış dirhemdir. Bu takdirce her medre kırk dört vukıyye olur.

24. *Öşr-i kovan*, arza tâbi'dir, ra'iyyete tâbi' değildir; öşrin sâhib-i arz alur.

25. Ve bir ra'iyyetin hınzırı gayrı sipahi yerinde yürürse, nısfın kendü sipahisi ve nısf-ı âharı sâhib-i arz alur. Ve boğazladukları vakit bujikde hınzır başına ra'iyyet sâhibi bir akçe alur.

26. Ve *serbest tîmâr*larda dutulan *evâbık müjdesi* sâhib-i tîmârındır. Rakabesi mîrîdir, âmile satulı-gelmişdir.

27. Müslüman bağlarından dönümden dönüme dörder akçe alınur. Müslüman kâfir bağı alsa, vilâyet tahrir olunub tağyîr olunca, sâir re'âyâ gibi öşür ve sâlâriyye verür. Bir tîmâra hâricden fuçı ile hamr gelse, fuçı başına on beş akçe alınur. Ve bir ra'iyyet kendü bağından hâsıl etdüği hamr fuçısın açub satar olsa, sipahisine fuçı başına altı akçe verür.

CEMÂ'AT-İ MARTOLOSÂN-I KAL'A-İ SEMENDİRE VE BELGRAD

28. *Martolos başları* beşer akçe ve *bölük başları* dörder akçe, bâkisi üçer akçe ulûfe yeyüb harâc ve ispençe vermezler ve avârız-ı divaniyyeden müsellemlerdir. Ve hirâset ve zirâ'at edenler sâhib-i zemine öşür verürler.

29. Ve *martolos* ile bile olan oğullarından harâc ve ispençe alınmayub karındaşlarından ve karındaş oğullarından harâc ve ispençe ve öşür ve sâir rüsûm alınugelmişdir.

Cemâ'at-ı gebrân-ı varoş-ı Kal'a-ı Semendire, harâc ve ispençe ve sâir rüsûm ve öşürlerin vere-gelmişlerdir.

KANUN

30. *Livâ-i Semendire*'de vâki' olan *piremikür*ler, vilâyet hıfzı ve hırâset hidmetini kabûl edüb ve *mal-ı mîrî* cem'ine mu'âvenet eyleyüb ve kangı piremikürlerin karyesinden bir ra'iyyet girîhte olsa harâcına zâmin ve gerü yerüne getürelüm ve sefer-i hümâyûn vâki' oldukça eşüb köprüler ve gemiler ta'mîrine hidmet edelüm, biz sefer oldukça ebnâmuza ve karındaşlarumuza vilâyet muhâfazası hidmetini etdürelüm deyü iltizâm edüb knezler dahi knezliklerinden olan piremikürlere kefil olub defter-i atîka kayd olunmuş imiş. Hâlâ dahi fermân-ı hümâyûn ile vilâyet tahrir oldukda vech-i meşrûh ve iltizâm-ı sâbık üzere piremikürler, karyelerinden girihte olan harâcına ve gerü yerlerine getürmeğe kefil olduklarından sonra defter-i cedîde kayd olundu.

31. Mezkûr *piremikür*lerin mâdem ki, hizmetlerinde kusûrları olmaya, kendülerinden ve kendüleri ile bile olub *piremikür baştinasın* tasarruf eden oğullarından

ve karındaşlarından harâc ve ispençe ve öşr-i hubûbât cemî'-i hukûk ve rüsûm ve tekâlîf-i örfiyyeden mu'âflardır. Ammâ ra'iyyet yerinde zirâ'at etseler veya oğulları veya karındaşları evlenüb başka başka olub zirâ'at ederler ise, sâir re'âyâ gibi öşür ve harâc ve ispençe verürler deyü defter-i atîkde mukayyed olmağın defter-i cedîde dahi kayd olundu.

32. *Livâ-i Semendire*'de zirâ'at ve hirâset olunan yerler, *arz-ı memleket* ve *arz-ı mîrî*dir; *harâcî* ve *öşrî* değildir. Ellerinde olan kimesneler *ekkâr* gibidir, mâlikler değildir. *Harâc-ı muvazzaf*ların ve *harâc-ı mukâseme*lerin verdükden sonra ellerinden alınmadan men' vardır. Şer'an ellerinden alınmak câiz değildir. *Tapu tariki* ile verilen *ücret-i mu'accele*leridir; harâc-ı mukâseme ve harâc-ı muvazzafları *ücret-i mü'eccele*leridir. Kafirler *baştina*larından müslümanlar ellerinde olan *çiftlik*ler, vilâyet tahrir olunca, *harâc* ve *ispençe* ile tasarruf olurmuş. Hîn-i tahrirde *resm-i çift*e tebdîl olundu. Müslümanlardan her kim tasarruf ederse, resm-i çift verür[1].

33. Vilâyet-i mezkûre ımmâl tâifesi *nev-yâfte* teftiş etmeyeler. Ve sancakbeği cânibinden ve voyvodalardan kimesne salgun arpa ve buğday salmaya ve bal ve yağ salmaya deyü defter-i atîkde mukayyed olduğundan gayrı bu makûle mezâlimin def'i husûsunda emr-i şerifle te'kîd-i cedîd oldukdan sonra defter-i cedîde kayd olundu.

Temmet

1 Bu maddede mîrî arazi rejimi ve bu çeşit araziden alınan rüsûmun gerçek mahiyeti, çok güzel ve ayrıntılı bir şekilde açıklanmaktadır. IV. ciltte neşrettiğimi Ebüssuud'a ait Osmanıl Vergi Hukuku ile alakalı Risâle ile birlikte mütâla4a olunursa mesele daha iyi anlaşılır; Krş. **Osmanlı Kanunnâmeleri,** IV, sh. 95-104.

967 Tarihli Semendire Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 316 (1040), sh. 2-7

الحمد لوليه والصلوة على نبيه والثنا
على خليفته في ارضه اللهم ارض عنه
وارضه وبعد فان دفتر لواء سمندره
قد حرر بامر حضرت السلطان خليفة الرحمن
صاحب الزمان ناصب راية الفتح والامان
المستغني عن التوصيف والتعريف والبيان
ابي الفتح سلطان سليمان خان السلطان
سليمخان بن السلطان بايزيد خان بن
السلطان محمد خان بن السلطان مراد
خان بسط الله تعالى خلافته على بسيط الغبرا
مدى الايام ومهد فوق فرق الفرقدين مهاد
خلافته الى يوم القيام وبامانة العبد
الفقير المعترف بالجرم والقصير محمد بن مصطفى
المعروف بكوچك زاده في اواسط
رجب المرجب لشهور سنة سبع
وستين وتسعمائة

قانون اسكلهاء لواء سمندره

١ طونه‌دن اوتمیقایه واوتمیقادن بر ویقا ییكلوب كیدن
آتلودن درت اقچه پیاده‌دن بر اقچه وصغردن بر
اقچه وقیون وجزیرن اكیسنه بر اقچه حبوبات ویاغ
وسایر متاعدن اقچه مسلماندن یوزده اوچ اقچه وكافردن
٢ یوزده درت اقچه كمرك النور اوتمیقا باشقه اسكله
اولالدن بر وطشولریقاسندن كلنك كمركی سایر سوق
٣ اوتمیقا امینی النور وموریه وسایر بالقدن درت
اقچه ده بر اقچه النور حالیا میرلوا آدملری دخی بالق
٤ صیدا ایلندن بالق آلزر واكرچوق بالق آلورلرایش اویسه
كچسه براسیر دیكر بش اقچه آلنور وبرودن اذاد
اولوردی ستورلرایله ولاینه كیدناسیدن الی اقچه
٥ آلنور ودمنی صاتلكیدن دوقز بشی درت اقچه
آلنور والد دومنی یسار ایكی اقچه آلنور

٦ باج شهر
آت یوكی ایله كلوب صلی تالادن حبوبات وخوجه بشنه بر اقچه النور
اوینه یكلك كتورن كمسنه‌لردن نسنه آلنمز وعربه ایله
كلان بر مجدن وبالقدن سكز اقچه آلنور كیچه وكون
ویونلره بكز نسنه كلسه صاتلسه قوق والی اقچه ده بر اقچه
آلنور وقماش كلسه آتیوكی كندی ایكی اقچه آلنور
بر عربه صوغان وبر عربه صارمسقدان درت اقچه النور بو ذكر
اولانلری صاحبلری صاتمیوب كمی به قویوب تمیقایه
ویاغیری یره آلسه كتسه كمرك ویربر باج ویرمز بو ذكر اولانلر
٧ كمی ایله كلوب صلی تلسه كمرك ویربر باج ویرمز بر عربه بخته
دن ایكی اقچه وبر عربه اغاجدن ایكی اقچه وبر عربه
اوددن بر اوطون صاتلغه كلان اوتلوق عربه‌سندن
بر اقچه وقیون كلسه بوغازلانسه ویا بوغازلانمدن
صاتلسه ایكی قیونه بر اقچه وبرلور قصاب بوغازلارسه
درت قیونه بر اقچه وبره آت ویا اسیر صاتلسه ایكی اقچه
الاندن وایكی اقچه صاتاندن آلنور وصغردن بر اقچه
آلنور وبر عربه خمر كلسه شهردن طشره چقسه قوچی باشنه
٨ درت اقچه النور وشهردن طشره كیدن آت یوكندن قاتندن
وبالقدن وغیریدن هر نه اولورسه كه شهردن یوك بغلیوب
كیده ایكیشر اقچه چقراجی آلورلر اما شهردن كمی به قویوب
كتسه كمرك ویربر باج ویرمز وكمی ایله كلان متاعی صاحبی

967 Tarihli Semendire Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 316 (1040), sh. 2-7

967 Tarihli Semendire Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 316 (1040), sh. 2-7

یکرمی وقیه‌دن ویا زیاده‌دن مستعمل اولان تغیر سکز آقچه‌در
وسمندره‌ده مستعمل اولان شیره مدره‌سی اون بش درهم‌در
دخی اطلاق اولنور و هر بر خنبه درت وقیه‌یه التمش درهم‌در
٢٤ تقدیر چه هر بدره قرق درت قیه اولور عشر قوان
اصناف یعنی رعیت تابع دکلدر عشری صاحب ارض آلور
٢٥ و بر رعیتک خنزیری غیری سپاهی یرنده یورسه نصفی کندی
سپاهیسی و نصفی اوغری صاحب ارض آلور و بو غازلار قشلاقلری
وقیه یعنی زرقه خنزیر باشنه رعیت صاحبی بر آقچه آلور
٢٦ و بر رعیت بیلی رلرده دونولان اوابقورده‌سی صاحب تیمار آلور
٢٧ رقبه‌سی میری یعنی عامله صاتلو کلیسه مسلمان باغلرندن
دونومندن و دونومندن ایکی آقچه آلنور مسلمان کافر
باغلرین ولایت تحریر اولوب تغییر اولنجه سایر رعایا
کبی عشر و سالاریه ویرلر بر تیماره خارجدن فوچی ایله
خمر کلسه فوچی باشنه اونبش آقچه آلنور و بر رعیت کندی باغندن
حاصل ایتدوکی خمری فوچیلر ایچون صاتار اولسه سپاهیسنه
فوچی باشنه التی آقچه ویره
٢٨ جماعت ـــــ مارتلوسان قلعه سمندره بازار
مارتلوس باشلری بشر آقچه و بولوک باشلری درتر آقچه
باقیسی اوچر آقچه علوفه یوب خراج و اسپنجه ویرمزلر و عوارض
دیوانیه‌دن مسلملردر و زراعت و حراثت ایتدکلری صاحب ارضه
٢٩ عشر ویررلر و مارتلوس ایله سپاهی اولان اوغللرندن خراج
و اسپنجه آلنمایوب قرنداشلرندن و قرنداشی اوغللرندن خراج
و اسپنجه و عشر و سایر رسوم آلنه کلمشدر
جماعت ـــــ کبرآزولی روش قلعه سمندره
خراج و اسپنجه و سایر رسوم و عشرلرن ویره کلمشلردر
قانون ـــــ
٣٠ لوای سمندره‌ده واقع اولان بیکولر ولایت حفظی و حراستی
خدمتنی قبول ایدوب ولی امیره جمعنه معاونت ایلیوب و قنقی
بیکولر ولایت فرستند رعیتک یخنه واسه خراجینه
ضامن کیره نکته ولورم و سفرهای یوز ولی قتل وادیچه
اشو کوبولر و کیملر تعمیرینه خدمتلر لورد سفر اولدیچه
ابنا منه و قرنداشلرو وزم ولایت محافظه‌سی خدمتنی ایدرمز
دیو التزام ایدوب کناره کنز کلرندن اولان
بیکولره کفیل اولوب دفتر عتیقه قید اولنمش ایمش حالا
دخی فرمان همایون ایله ولایت تحریر اولدقده چه شروع

والتزام ایدیب او زره بیکولرلر قرنداشلرندن کرکی اولان احراز
و کیرو ویرلرنکتوریکه کفیل اولدقلرندن کره دفتر جدیده
٣١ قید اولندی مذکور بیکولرلوک مادام که خدمتلرین
اولیه کندولرندن و کندولری ایله بیله اولوب بیکولر باشنه
تصرف ایدن اوغللرندن و قرنداشلرندن خراج و اسپنجه
و عشر حبوبات جمیع حقوق و رسوم و تکالیف عرفیه‌دن
معافلردر اما رعیت یرندن زراعت ایتسلر ویا اوغللری
ویا قرنداشلری اولنوب باشقه باشقه اولوب اوغلی یرلر
ایسه سایر رعایا کبی عشر و خراج و اسپنجه ویررلر دیو
دفتر عتیقده مقید اولماغین دفتر جدیده دخی قید اولندی
٣٢ لوای سمندره‌ده زراعت و حراثت اولنان یرلر ارض مملکت
و ارض میریه‌در خراجی و عشری دکلدر الورندن اولان کنلو
آکاریکیبه مالک لر دکلدر خراج موظف لرین و خراج مقاسمه لرین
ویردوکدن حکره الورندن النمه‌دن منع و لمرد شرعا
الورندن النمق جایز دکلدر اما بو طریقیله ویرلدن اجرت
معجله‌لری در خراج مقاسمه و خراج موظف لری اجرت
مؤجله‌لری در کافرلر ایتنه‌لرندن مسلمانلر الورنده اولان
چفتلکلر و ولایت تحریر اولنجه خراج و اسپنجه ایله
تصرف اولنور شرحین تحریرده رسم چفته تبدیل اولندی
مسلمانلردن هر کیم تصرف ایدرسه رسم چفت ویرر
٣٣ ولایته تکوردن عمال طایفه‌سی نوبا فته تفتیش ایتمیرلر
و سنجاق بکی جانبندن و یوده لردن کسه سالنوب
ادیبو بغدای صالمیه و بال و یاغ صالمیه دیو دفتر
عتیقده مقید اولدوغندن غیری بو مقوله
مظالمک دفعی خصوصنده امر
شریفله تاکید جدیده
اولدرننصکره
دفتر جدید
قید
اولندی
تمت
م

V- 967/1560 TARİHLİ SEMENDİRE SANCAĞI ADÂLETNÂMESİ (82)

Biraz önce neşrettiğimiz Kanunnâmenin hükümlerini te'yîd eylemek üzere, eski usulü devam ettirerek, Semendire'de re'âyâdan ve diğer halktan, görevli memurların, kanun ve nizâma aykırı olarak yaptıkları icrâatları durdurmaları için, Evâil-i Şevvâl 967/Haziran 1560 tarihinde bir *Adâletnâme* gönderilmiştir. Tek nüshası, *BOA. Mühimme Defteri, No: 3, sh. 347*'de bulunan bu hukukî düzenleme, daha evvel, değerli tarihçi Halil İnalcık tarafından Osmanlıca harflerle neşredilmiş bulunmaktadır[1].

ADÂLETNÂME

Semendire Kâdılarına hüküm ki;

1. Livâ-i mezbûre beğleri cânibinden re'âyâya şer' ve kanun ve deftere muğâyir ba'zı *bedâyi'* ihdâs olunub alınduğı bundan akdem atebe-i ulyâma arz olundukda, min ba'd re'âyâdan ve sâirden, eğer *beğler*dir ve eğr *ümenâ* ve *ummâl*dir ve eğer sâir mübâşirîndir ve eğer *iş erleri*dir, bir ferdden hilâf-ı şer' ve kanun ve muğâyir-i defter-i hümâyûn kimesneye nesne aldırmayasın deyü mü'ekked size hükm-i şerîfim gönderilmiş idi.

2. Hâliyâ gerü ol *bid'at*lar ref' olunmayub re'âyâdan alınduğı mesmû'-ı şerifim olmuşdur. Eyle olsa, bu husûsları mukaddemâ verilen fermân,ı şerifim üzere ref' etmeyüb memnû' olmayanları südde-i sa'âdetime arz etmedüğünüz ecilden istimâ' olmuşlardır.

3. İmdi eyyâm-ı saltanat ve hengâm-ı adâletimde re'âyâ ve berâyâ ki, vedâyi'-i Hâlık-ı Kibriyâ'dır, anlara hilâf-ı şer' ve kanun ve muğâyir-i defter-i hümâyûn zulm ve te'addî ve hayf ve te'ezzî olmağa aslâ rızây-ı şerifim olmayub her birisi âsûde-i hâl olmaları aksây-ı murâdımdır.

Eyle olsa, ihdâs olunan bid'atlarun sûreti ihrâc olunub men' ve def' olunmak içün hükm-i şerifim size irsâl olunub buyurdum ki;

4. Vusûl buldukda her biriniz zikr olunan hükm-i şerifimin sûretin sicill-i mahfûza kayd eyleyüb dahi bu bâbda biz-zat mukayyed olub bu *Adâletnâme*-i hümâyûnumun mefhûmun taht-ı kazânızda vâki' olan kasabât ve nevâhî ve kurâya nidây-ı âmm etdürüb re'âyâ ve sâir halka umûmen bildüresin ki, kemâl-i merâhim-hüsrevânemden üzerlerinden bu bid'atlar ref' olduğun cümle re'âyânın ma'lûmı olub anın gibi kendülere bu makûle teklif olundukda gelüb size bildüreler. Siz dahi men' ve def' eyleyesiz.

---

1 İnalcık, **Adâletnâmeler**, 117-118

5. Şöyle ki, men'e kâdir olmayasız, aslâ te'hîr etmeyüb emre muğâyir iş eden eğer sancakbeğleridir ve eğer adamlarıdır ve eğer sâir mübâşirîndir, mûcib-i ibret vâki' ola.

6. Bu husûs, her birinüzün taht-i kazâsında yoklanub görülse gerekdür. Şöyle ki, her birinüzün kâdılığında eğer zikr olunan bid'atler ve eğer anlardan gayrı şer' ve kanun ve deftere muğâyir alınan bedâyi'dir, re'âyâdan el-yevm alına, siz men' etmeyesiz veyahud men'ine kâdir olmaduğunuzı mu'accelen yazub vukû'ı üzere südde-i sa'âdetime bildirmeyesiz, sonra yoklanub görülse gerekdir. Her kangınız taht-ı hükûmetinde olursa, azl ile ve min ba'd mansıb olmamak ile konulmayub envâ'-ı itâb ve ıkâb ile mu'âteb ve mu'âkab olmanız mukarrer bilüb ana göre fermân-ı şerifimin mefhûm-ı münifinin, eğer sancakbeğleridir ve eğer adamlarıdır ve eğer sâir re'âyâ ve berâyâya bir vechile nidâ ve i'lân etdüresiz ki, sonra kimesnenin bilmedük ve işitmedük demeğe mecâli kalmayub re'âyâ ve berâyâ eyyâm-ı adâletimde her birisi huzûr-ı hâl ve ferâğ-ı bâl ile kendü kâr ve kisblerine meşgûl olub devâm-ı devlet-i ebed-peyvendim içün du'âya iştiğâl göstereler.

7. Ve bu hükm-i şerifim ne gün varub ve ne vechile i'lân olunub bedâyi' ref' olunduğun yazub bildüresiz.

Evâil-i Şa'bân 967

967 Tarihli Semendire Adâletnâmesi, BOA. Mühimme Defteri, No: 3, sh. 347

BEŞİNCİ BÖLÜM

CEZÂYİR-İ BAHR-İ SEFÎD EYÂLETİ KANUNNÂMELERİ

§. 1- KANUNÎ DEVRİNDE CEZÂYİR-İ BAHR-İ SEFÎD (KAPUDAN PAŞA) EYÂLETİ VE SANCAKLARI

Akdenizdeki Osmanlılara ait adalar üzerinde kurulan *Cezâyir-i Bahr-ı Safid Eyâleti*'ne *Kapudan Paşa Eyâleti* de denir. Zira mezkûr eyâlet, 941/1534 tarihinde kuruldukdan sonra, kaptan-ı derya olarak tayin edilen *Barbaros Hayreddin Paşa*'ya bu eyâletin beğlereğiliği de tevcih olunmuştur. Elimizdeki kaynaklar, Kânûnî Sultan Süleyman devrinde eyâlet hâline getirilen Kaptan Paşa idarî ünitesinin ilk etapta şu altı sancaktan teşekkül ettiğini göstermektedir.

1- Ağriboz Sancağı.

2- Gelibolu Sançağı (Paşa Livâsı).

3- İnebahtı Sancağı.

4- Karlı İli Sancağı.

5- Midilli Sancağı.

6- Rodos Sancağı.

Bu eyâletlerin Paşa Sancağı, asırlarca Osmanlı bahriyesinin merkezi görevini ifa eden Gelibolu Sancağıdır. Ancak son zamanlardaki vilâyet teşkilinde münâvebe ile, Rodos veya Sakız, Paşa Sancağı haline getirilmiştir[1].

Kanunî devrinin sonlarına doğru *Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyâleti*nin sancaklarını şöylece sıralayabiliriz[2]:

1- Ağriboz (Negroponte) Sancağı.

2- Biga Sancağı.

3- Gelibolu Sancağı.

4- İnebahtı Sancağı.

5- Karlı İli Sancağı.

6- Koca İli Sancağı.

7- Mehdiyye (Andros) Sancağı.

---

1 Âtıf Ef. 1734, **Kavânîn Mecmu'ası,** vrk. 204/b; Celâlzâde, **Derecet'ül-Mesâlik,** Ayasofya, B. 3296, vrk. 11/b vd; BOA. **Ruus Defteri** No:622; Uzunçarşılı, **Merkez Ve Bahriye Teşkilâtı,** sh. 414 vd.

2 Âtıf Ef. 1734, **Kavânîn Mecmu'ası,** vrk. 204/b; Celâlzâde, **Derecet'ül-Mesâlik,** Ayasofya, B. 3296, vrk. 11/b vd; BOA. **Ruus Defteri** No:622

8- Mezistire Sancağı.

9- Midilli Sancağı.

10- Nakşe Sancağı.

11- Rodos Sancağı.

12- Sakız Sancağı.

13- Sığla ve Sağacık Sancağı.

Osmanlı devletinin sınırları genişledikçe, *Kapudan Paşa Eyâleti*'nin de sancak sayısı, yukarıda zikrettiğimiz gibi, 13'e kadar yükselmiştir. Biz, yeri geldikçe bu genişlemelere dikkat çekeceğiz. Şimdi Kânûnî devrindeki sancakların kanûnnâmelerini görelim. Ancak bu kanûnnâmeler içinde bir iki tanesi, henüz bu eyâlet teşkil edilmeden önceki tarihlere aittir ve o tarihlerde ilgili sancakların hepsi yani Gelibolu ve İnebahtı gibi Sancaklar, Rumeli Eyâleti'ne bağlıdır. Bunu önemle arzediyoruz[1].

§. 2- AĞRİBOZ SANCAĞI KANUNNÂMELERİ (83)

1- NÜSHALARI VE HUKUKÎ TAHLİLİ

Adalar denizi'nin *Girid*'den sonra en büyük adası olup kuzeydoğusunda yer alan ve Tselya ile Doğu Yunanistan'a bir ok atımı uzaklıkda bulunan *Ağriboz Adası,* 875/1470 tarihinde *Fâtih Sultan Mehmed* tarafından Osmanlı ülkesine ilhâk edilmiş ve 1829 yılına kadar 359 sene hâkimiyetimiz altında kalmıştır. Lâtinlerin *Negrepon* dediği Ağriboz'a *Obea* veya *Öba* da denmektedir. Osmanlılar, *Eğriboz* diye telâffuz etmektedir[2].

Ağriboz Sancağı, fetihden hemen sonra sancak haline getirilmiş ve çevredeki şehirler buraya Kaza olarak bağlanıp Rumeli Eyâleti'ne tâbi' kılınmıştır. Bu durum 941/1534 tarihinde Kapudan Paşa Eyâleti'nin kurulmasına kadar devam etmiştir. 941'lerden sonra *Kapudan Paşa Eyâleti*'ne bağlanan Ağriboz Sancağı'nın Kânûnî devrinde bu eyâletin sancağı iken tahriri yapılmamıştır. Elimizdeki kanûnnâme ihtivâ eden ilk tahrir, *BOA'de bulunan 367(1050) nolu defter*dir. Bu defterin tarihi 927/1520'dir. Yani Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyâleti kurulmadan 14 yıl önce tahrir yapılmıştır. Bu defterde *Ağriboz Livâsı* ve kazaları ile ilgili şu kanûnlar yer almaktadır:

1- *Ağriboz Kanûnnâmesi.*

2- *İstefa Kazası Kanûnnâmesi.*

3- *ivâdiye Kazası Kanûnnâmesi.*

4- *Ezdin Kazâsı Kanûnnâmesi*[3].

Yaptığımız tesbitlere göre Ağriboz ve kazalarına ait bu dört Kanûnnâme, ilk defa tarafımızdan neşredilmektedir.

---

1 Bkz. BOA. 105 (217), sh. 1-7

2 Şemseddin Sâmi, **Kamus'ül-A'lâm**, I/228; Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi,** II/38 vd.

3 BOA. TTD. 367 (1050), sh. 50-56

Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere, *Ağriboz Sancağı Kanunnâmesi,* dört ayrı ve fakat birbirine benzeyen kanunnâmeden oluşmaktadır. Bunların kısaca hukukî tahlilleri şöyle yapılabilir:

Birinci Kanunnâme olan Ağriboz Kanunnâmesinde, evvelâ gayr-i müslimlerden alınacak olan harâc-ı muvazzaf ispenç adı altında, sonra da harâc-ı mukâseme öşür adı altında tanzim olunmuştur. 6 ila 14. maddeler arası, resm-i kovan, resm-i ganem ve bâd-ı hevâ gurubuna giren örfî vergilere ayrılımıştır. 15 ila 17. maddeler ise, Ağriboz'daki bâc ve gümrük nisbetlerini tesbit etmektedir.

İkinci Kanunnâme olan İstefa Kanunnâmesi de, çok az bazı ilâveler dışında aynı konuları tanzim etmektedir (Md. 18-40)..

Üçüncü Kanunnâme olan Livâdiye Kanunnâmesi ve Dördüncü Kanunnâme olan Ezdin Kanunnâmesi de, ilk iki kanunnâme gibidirler.

Biz, hepsi de Ağriboz Sancağını ilgilendirdiklerinden, tamamını tek kanunnâme imiş gibi neşretmeye karar verdik.

II- 927/1520 TARİHLİ AĞRİBOZ SANCAĞI KANUNNÂMELERİNİN TAM METNİ

KANUN-I LİVÂ-I AĞRİBOZ

KANUN-I NEFS-İ AĞRİBOZ MA'A VİLÂYET-İ AĞRİBOZ

1. Kefereden (her ferd ki,) *hadd-i bülûğiyyet*e yetişe, yirmi beşer akçe ispenç alınur; nâ-bâliğden alınmaz. Ve keferenin müzevvecinden *otluk resmi* altışar akçe alınur. *Mücerred*den ve bîveden altışar akçe *ispenç* alınur.

2. Ve buğdaydan ve alefden ve burcakdan ve darudan nefs-i *Ağriboz*'da mütemekkin olan müslümanlardan ve hisâr erenlerinden zirâ'at eden kimesnelerden *öşr-i gallât* on kilede bir kile alınur. Ve çiftden çifte bir denk buğday ve arpa *sâlâriyye* alınur; nısfı arpa ve nısfı buğday. Ve müslümanlardan karyelerde re'âyâ yerlerin dutub zirâ'at eden kimesnelerden re'âyâ öşri gibi alınur.

3. Ve Ağriboz'da ve *Ağriboz cezîresi*nde müsta'mel olan buğday ve arpa yüki, İstanbul kilesiyle sekiz kile bir yükdür[1].

4. Ve mercimekden ve bakla ve nohud ve böğrülce müslümanlardan on kileden bir kile öşür alınur ve kefereden on beş kileden iki kile *öşür* alınur. Ve buğdaydan ve arpadan ve darudan ve burcakdan ve alefden hemçünan ve ketandan ki, yolunmuş ve arınmış ola, otuz bir bağı bir demed olur, iki demed öşür alınur. Ve panbuk ki, çekirdekli ola, on beş tekerde iki *teker* öşür alınur. Teker, vezinde dört *vukıyye*dir[2]. Ve kozdan ve bademden ve meyveden ve gönülden ve kenevirden öşür

---

1 **1 yük**=8 İstanbul Kilesidir.

2 **-Teker=** 4 vukıyye ağırlığında bir ölçekdir.

-Demed: 31 bağdan teşekkül ettiğini maddeden öğreniyoruz.

onda bir alınur. müslümanlardan ve kefereden hemçünan onda bir alınur. ziyâde alınmaz.

5. Ve *bâğât-ı nesf-i Ağriboz*'da mütemekkin olan müslümanlardan ve hisâr erenlerinden her *dönüm*den her dönüme dörder akçe alınur. Ammâ bağlar içinde yemiş ağaçları vâki' olsa, öşür alınmaz. Hemân yine dönüm akçesı dörder akçe. Ammâ bağlardan hâric bağçelerde müstakil yemiş ağaçları olsa, anlardan *öşr-i meyve* alınur. Ve kefere bağlarından her dönümden sekizer akçe resm alınur, *öşr-i şire* alınmaz.

Ve karyelerde olan bâğât öşr-i şire on beş *medre*de iki medre öşr-i şire alınur ve medre kırk *balyaca*dır, vezinde beş yüz elli dirhemdir ve iki medre bir yük olur. Ve resm-i karış şireden ki, keferenin fuçılarında girmiş ola, her *karış*dan ikişer akçe resm alınur[1].

6. Ve *öşr-i kovan* müslümanlardan ve hisâr erenlerinden ve kefereden on kovanda bir kovan öşür alınur veyahud kovandan kovana birer akçe.

7. Ve *âdet-i ağnâm* iki koyundan bir akçe resm alınur ve keçiden dahi hemçünan ve resm-i hınzır, yabanda süriyle güdülenden iki hınzırdan bir akçe resm alınur.

8. Ve şire öşrü olan karyelerde öşürleri satılmak içün iki ay *monopolye* dutulması erbâb-ı tîmâra kanûndur. İki ay monopolye dutulub narh-ı rûzîden ikişer akçe ziyâdeye satılur. Zikr olan iki ay tamam oluncaya değin re'âyâ şiresi olan karyeler, şiresi olmayan karyelere gayrı karyelerden şire satun alub getürseler, kendü karyelerine veyahud şiresi olmayan karyeler gayrı karyelerden şire satun alub yükle şire iledüb satsalar, her yükde ikişer akçe *bâc* alınur.

9. Ve ata yedürecek şeyler hâsıl-ı bostan dönümlerinden her dönümden dörder akçe alınur ve kefereden sekizer akçe.

10. Ve *değirmen*lerinden resm, tamam yıl yüriyenden yılda otuz akçe resm alınur ve altı ay yüriyenden on beş akçe ve kebe değirmenlerinden altı ay yüriyenden on beş akçe ve dört ay yüriyenden on akçe resm alınur.

11. Ve *resm-i kışlak* ve *resm-i yaylak*, hâricden yahud âhar karyelerden gelüb bir karye sınurında koyun veya keçi kışlasa ve otlayub yaylasa, her koyundan ve keçi sürüsünden yılda on yedişer akçe *resm-i otlak* alınur. Ammâ ehl-i karyenin kendü koyunları ve keçileri sürüsi yine kendü karyeleri sınurında kışlasa ya otlayub yaylasa, anlardan resm-i otlak ve kışlak alınmaz.

12. Ve *resm-i arûs*, bekârdan otuz akçe resm alınur ve dul avretden on beş akçe alınur.

13. Ve bir ra'iyyet baştinasın terk edüb âhar karyede mütemekkin olsa, sipahisine yetmiş beş akçe *resm-i çift bozan* verür ve oturduğı yerde altı ay *resm-i duhân* verüb ve zirâ'at etdüğünin öşrin verür.

---

1 Bu maddeye göre şu ölçü birimleri ortaya çıkar:

-1 **Medre**=40 Balyaca=500 dirhem=yarım yük eder.

-1 **Balyaca**=12,5 dirhem eder.

-1 **yük**=1000 dirhem eder.

14. Ve re'âyâdan *ispenç* cem' oldukda her müzevvec sâhib-i tîmâra bir tavuk ile bir *boğaça* verügelmişler, verilü-geldüği üzere mukarrer olub ber-karar-ı sâbık vere deyü kayd olundu.

BÂC-I BÂCÂT-I ME'KÜLÂT VE MELBÜSÂT VE GAYRİHİM

15. Satılmak içün bazara gelüb satılan buğday yükünden ki, at yüki ola, iki akçe bâc alınur ve merkeb yükünden bir akçe alınur. Ve arpa ve alef ve daru ve burçak yükünden ki, at yüki ola, bir akçe *bâc* alınur ve merkeb yükünden nısıf akçe alınur. Mercimek ve merdümek ve böğrülce ve nohud yükünden ki, at yüki ola, iki akçe bâc alınur ve merkeb yükinden bir akçe alınur. Ve meyveden ve soğan ve sarımsak yükünden ki, at yüki ola, bir *sorti* bâc alınur ve üç sorti bir akçedir[1]. Ve kuru incirin ki, at yüki ola, iki akçe bâc alınur ve merkeb ve bal mumı yükinden dörder akçe bâc alınur . Ve bâzirgân yükinden ki, yüki Bursa kumaşı ola, Frengî kumaş olsun, yükde iki akçe bâc alınur. Kebenin ve aba astarın yükünden iki akçe bâc alınur. Ve tahta yükinden bir sorti alınur ve ağaç yükinden nesne alınmaz.

16. Ve satılan esirlerden erkekden ve dişiden alandan ve satandan ikişer akçe bâc alınur ki, dört akçe olur. Ammâ deryâdan esir gelse, satandan onar akçe ve alandan iki akçe alınur. Ve deryâdan kumaş gelse, getüren müslüman ise, kıymete dutulub yüz akçeden iki akçe *gümrük* alınur; eğer harbîden iskeleye kumaş gelse, yüz akçeda beş akçe alınur. Ve merkeb alandan ve satandan birer akçe ve satun alandan alınmaz. Ve hâricden gelüb bazarda koyun ve keçi satılsa, ikisinde bir akçe alınur.

17. Ve *kassâb* boğazladuğı koyun ve keçiden dördünden bir akçe alınur ve öküz ve sığır boğazlansa her birinden birer akçe alınur. Ammâ kuzı ve oğlak bazara fürâdâ[2] gelüb satılsa ki, süriyle satılmaya, andan nesne alınmaz ve süriyle satılandan üçünden bir akçe bâc ve gemiler ile satılan hubûbâtdan ve meyveden yük hesâbiyle bâcları alınur, zikr olunur.

KANUN-I NEFS-İ İSTEFA MA'A VİLÂYET-İ İSTEFA EL-MEZBÛR[3]

18.. Kefereden her ferd ki, *hadd-i bülûgiyyete* yetişe, yirmi beşer akçe *ispenç* (alınur); nâ-bâliğden alınmaz. Ve keferenin müzevvecinden altışar akçe *resm-i otluk* alınur; mücerredden ve bîveden alınmaz, ammâ bîvelerden altışar akçe ispenç alınur.

19. Ve nefs-i İstefa'da mütemekkin olan müslümanlardan *öşr-i gallât* on kilede bir kile öşür alınur; sâlârlık alınmaz. Ve Rum kâfirleri cins-i hubûbâtdan ve penbeden ve ketandan ve kimnondan ve anasondan ve buğdaydan ve arpadan ve bâkî hubûbâtdan on beş kilede iki kile öşür verürler.

---

1 Maddeden anlaşılacağı üzere, **1 Sorti**=1/3 akçedir.

2 **Fürâdâ**: Teker, teker demektir.

3 Ağriboz'un bir kazâsı olduğu anlaşılıyor (Bkz. Şemseddin Sami, **Kâmûs'ül-A'lâm**, I, 228-229).

20. Ve *İstefa'nın müsta'mel yüki*, İstanbul kilesiyle altı buçuk *kile*dir[1].

21. Ve nefs-i İstefa'da mütemekkin olan müslümanların bağlarında her dönümden dönüme beşer akçeleri alınur ve Rum kâfirlerinden *öşr-i şire* on beş medrede iki medre alınur, *sâlâriyye* ile. Ve şireleri fuçılarına konuldukdan sonra ölçerler, karışdan *karışa* iki akçe resm alınur.

Ve *Arnavud kâfirleri* bağlarından her dönümde beşer akçe alınur, gayrı nesne vermezler.

22. Öşr-i şire vâki' olan karyelerin şiresi satılmak içün iki ay *monopolye* dutulmak erbâb-ı tîmâra kanûndur. İki ay monopolye dutulub narh-ı rûzîden medresi ikişer akçe ziyâdeye satılur. Zikr olan iki ay içinde re'âyâ şiresi satılmak memnû'dur. Ve Rum kâfirleri ve Arnavud kâfirleri *öşr-i bostan* on beş akçede iki akçe öşür verürler.

23. Ve *öşr-i kovan* müslümanlardan ve Rum kâfirlerinden ve Arnavud kâfirlerinden on kovanda bir kovan öşür veyahud kovandan kovana birer akçe öşür alınur.

24. Ve *âdet-i ağnâm* iki koyundan bir akçe alınur ve keçiden dahi buncılayındır. Ve *resm-i ağıl* her ağıldan beşer akçe alınur.

25. Ve Rum kâfirleri *değirmen*lerinden her değirmenden yılda seksen akçe verürler ve Arnavud kâfirleri kış değirmenlerinden her değirmenden yılda otuzar akçe resm alınur. Ve kebe değirmeninden yılda on beş akçe resm verürler.

26. Ve bu vilâyetde *resm-i çift* ve *bennâk* yokdur. Ve mücerred kayd olan kâfirler te'ehhül etseler, altışar akçe *resm-i otluk* alınur.

27. Ve *haymâne kâfirleri* isimleri hârâc defterinde olmayanlardır. *Haymâneciler* otuzar akçelerin alur.

28. Ve bir ra'iyyet fevt olsa, vârisi kalmasa, sipahileri yerlerin tapuya verür ve evlerin ve bağların ve değirmenlerin ve sâir esbâbı mevkûfcı alur. Ve ra'iyyet olmayan cemî'-i rüsûmı verür, ra'ıyyet gibi.

29. Ve kiremid işleyen *kiremidçiler*den furun başına onar akçe alınur. Ve ibrişim ve gönülden on dirhemde bir dirhem öşür alınur.

30. Ve *resm-i hınzır*, yabanda güdülenden ikisinden bir akçe alınur ve keferenin evlerinde besledükleri ve boğazladukları hınzırdan her birinden birer akçe alınur.

31. Ve her kimesne bağ (dikse), ol yıl dönüm başına beşer akçe alınur. Andan sonra yemiş vermeyince nesne vermezler. Ve şiresi olmayan karyeler, gayrı karyelerden şire satun alub kendü karyelerine getürseler veyahud şiresi olan karyeler şiresi olmayan karyelere yükle iledüb satsalar, her yükden ikişer akçe *bâc* alınur.

32. Ve gayrı kâdîluklarda bir karye sınuruna koyunlar ile eflâk gelüb kışlasa, her koyun sürüsünden *resm-i kışlak* yirmi beşer akçe alınur.

---

1 **1 İstefa yüki**=6.5 İstanbul Kilesidir.

Ve *Mağrib'den gelen yahudiler*den harâc ve yirmi beşer akçe ispenç verürler[1].

33. Ve şehirlerde mütemekkin olan müslümanlardan öşür nesne vermezler. Ve *kasîl* ve bostan dönümünden zikr olan müslümanlardan dönümden dönüme dörder akçe alınur.

34. Ve *eflâk*den gayrı hâricden yahud gayrı karyelerden süriyle bir karye sınurunda gelüb koyun kışlasa ve otlayub yaylasa, anlardan resm-i otlak ve kışlak yılda bir kerre yirmi beşer akçe alınur. Ammâ ehl-i karyenin kendü koyunları veyahud keçilerine yine kendü karyeleri sınurunda süriyle kışlasa ve otlayub yaylasa, anlardan resm-i otlak alınmaz.

35. Ve *resm-i arûs,* bekâr kız oğlandan otuzar akçe alınur ve dul avretden on beş akçe alınur.

36. Ve bir ra'iyyet yerin koyub âhar yerde mütemekkin ola, çifti terk ettüği içün sipahisine yetmiş beş akçe *çift bozan akçesi*n verür. Varub mütemekkin olduğı karye sipahisine altı akçe *resm-i duhân* verür ve zirâ'at etdüğünün öşrin verür.

BÂB-I BÂCÂT-I ME'KÛLÂT VE MELBÛSÂT VE GAYRIHIM

37. Bazara gelüb satılan buğday yükünden ki, at yüki ola, her yükde ikişer akçe bâc alınur ve merkeb yükinden bir akçe alınur, Ve mercimek ve merdümek ve böğrülce ve nohud ve kuru incir ve köknar ve kuru badem ve sâde yağ ve bal ve pirinç yükinden ikişer akçe alınur.

Ve kumaş yükinden Bursa kumaşı olsun, Frengî kumaş olsun ve kebenin ve aba astar yükleri her yükde ikişer akçe bâc alınur ve merkeb yükinden birer akçe alınur. Ve arpa ve alef ve burcak ve daru yükleri ki, at yüki ola, yükde birer akçe bâc alınur ve merkeb yükinden nısıf akçe alınur. Ve zeytun yağıyla bal mumı yüklerinden dörder akçe bâc alınur. Ve tahta yükinden bir *sorti* bâc alınur; üçi bir akçedir[2]. Amma ağaç yükünden nesne alınmaz.

38. Ve satılan esirlerden erkeğinden ve dişiden ve alandan ve satandan ikişer akçe bâc alınur ki, dörder akçe olur. Ve at ve bargir satılsa, alandan iki akçe ve satandan iki akçe dörder akçe olur ve öküz ve merkeb satılsa, alandan bir akçe ve satandan bir akçe bâc alınur ki, iki akçe olur. Ve öküz ve inek satılsa satan kimesneden bir akçe bâc alınur ve satan alan kimesneden *bâc* alınmaz.

---

1 Mağrib denilen yer İspanya'dır ve o tarihlerde Avrupa'daki Yahudiler, Hristiyanlar tarafından zulme ma'rûz bırakılarak ya öldürülmüşler ya da memleketlerinden zorla göçe tâbi' tutulmuşlardır. İşte böyle bir dönemde İslâm Hukukunun tanıdığı yetkiler çerçevesinde Yahudilere merhamet elini uzatan devlet, Osmanlı Devleti olmuştur.

Fakat ne acıdır ki, Osmanlı Devleti tarafından merhamet eli uzatılan ve yardım edilen Yahudiler, Osmanlı Devleti'nin yıkılışında en büyük rolü oynamışlardır. Gerçekten Selanik, İstefa, Tırhala ve bu merkezlere yakın yerlere yerleştirilen Yahudiler, daha sonra, dönmeler adı altında Osmanlı Devletini yıkıcı faaliyetlere katıldıkları gibi, Türkiye Cumhuriyetinin ilk dönemlerinde de, İslâmiyetin en büyük düşmanı kesilmişlerdir.

2 **Sorti**, akçenin üçde biri kadar olan bir para birimidir.

Ve hâricden bazara koyun ve keçi gelüb satılsa, satandan ikisine bir akçe bâc alınur. Ve kassâb boğazladuğı koyun ve keçi dördünden bir akçe bâc alınur ve öküz ve inek boğazlansa her birinden birer akçe bâc alınur. Ve kuzı ve oğlak bazara bir bir gelüb satılsa, süriyle satılmaya, bâc alınmaz. Ammâ süriyle gelüb satılsa üçünden bir akçe bâc alınur.

39. Ve meyveden ve piyaz ve sarımsak yüklerinden at yüki ola ve merkeb yüki olsa, bir sorti bâc alınur.

VE KAZÂ-İ MEZBÛRDA RASTOKİT NÂM KARYEDE OLAN PANAYIR KANÛNU

40. Esir satandan dört akçe ve alandan dört akçe ve bargir ve yond ve tosun ve inek ve merkeb satılsa, satandan iki akçe ve alandan iki akçe dört akçe. Ve bez satandan kırk akçeda bir akçe bâc alınur. Ve harîr satandan ledre başına bir akçe *bâc* alınur. Ve *Rastokit panayırı*na gelen Frenk kumaşın gümrüği bitmedüği bulunursa gümrüğin sâhib-i tîmâra verür, gayrı kimesne dahl etmez.

KANUN-I NEFS-İ LİVADİYE[1] MA'A VİLÂYET'İL-MEZBÛR

41. Kefereden her ferd ki, *hadd-i bülûgiyyet*e yetişe, yirmi beşer akçe *ispençe* alınur: nâ-bâliğden alınmaz. Ve keferenin müzevvecinden altışar akçe *resm-i otluk* alınur; mücerredden ve bîveden resm-i otluk alınur bîvelerden altışar akçe ispenç alınur.

42. Ve nefs-i *Livâdiye*'de mütemekkin olan müslümanlardan *öşr-i gallât* on kilede bir kile öşür alınur; *sâlârlık* alınmaz. Ve Rum kâfirleri cins-i hubûbâtdan on beş kilede iki kile öşür verürler.

43. Ve *Livadiye'de müsta'mel yük*, İstanbul kilesiyle altı kiledir.

44. Ve nefs-i *Livadiye*'de mütemekkin olan müslümanların bağlarından her dönümden dönüme beşer akçe alınur ve Rum kâfirlerinden *öşr-i şire* on beş medrede iki medre şire öşür alınur, *sâlâriyye* ile. Ve şireleri fuçılarına konuldukdan sonra ölçerler, *karış*dan karışa iki akçe resm alınur.

Ve *Arnavud kâfirleri* bağlarından her dönümden dönüme beşer akçe alınur, gayrı nesne vermezler.

45. Ve *Öşr-i şire* vâki' olan karyelerin şiresi satılmak içün iki ay *monopolye* dutulmak erbâb-ı tîmâra kanûndur. İki ay monopolye dutulub narh-ı rûzîden medresi ikişer akçe ziyâdeye satılur. Ve zikr olan iki ay içinde re'âyâ şiresi satılmak memnû'dur.

46. Ve *Rum kâfirleri* ve Arnavud kâfirleri *öşr-i bostan* on beş akçede iki akçe öşür verürler.

---

1 **Livâdiye:** Ağriboz'a bağlı bir kazâ merkezidir.

47. Ve *öşr-i kovan* müslümanlardan ve Rum kâfirlerinden ve Arnavud kâfirlerinden on kovanda bir kovan öşür alınu veyahud kovanda: birer alınur.

48. Ve *âdet-i ağnâm* iki koyundan bir akçe alınur ve keçiden dahi buncılayındır. Ve *resm-i ağıl* her ağıldan beşer akçe alınur.

49. Ve *Rum kâfirleri* değirmenleri resmi her *değirmen*den yılda seksen akçe alınur ve Arnavud kâfirleri kış değirmenlerinden her değirmenden yılda otuzar akçe resm alınur. Ve kebe değirmenlerinden yılda on beş akçe resm verürler.

50. Ve bu vilâyetde *resm-i çift* ve *bennâk* yokdur. Ve mücerred kayd olan kâfirler te'ehhül etseler, altışar akçe resm alınur.

51. Ve *haymâne kâfirleri* isimleri hârâc defterinde olmayanlardır. *Haymâneciler* otuzar akçelerin alur.

52. Ve bir ra'iyyet fevt olsa, vârisi kalmasa, sipahileri yerlerin tapuya verürler ve evlerin ve değirmenlerin ve sâir esbâbını mevkûfcu alur. Ve ra'iyyet olmayan cemî'-i rüsûmı verür, ra'iyyet gibi.

53. Ve kiremid işleyen *kiremidçiler* furun başına onar akçe alınur. Ve ibrişim ve gönülden on dirhemde bir dirhem öşür alnur.

54. Ve *resm-i hınzır,* yabanda güdülenden ikisinden bir akçe alınur ve keferenin evlerinde besledükleri ve boğazladıkları hınzırdan her birinden birer akçe alınur.

55. Ve bir kimesne bağ dikse ol yıl dönüm başına beşer akçe alınur. Andan sonra yemiş vermeyince nesne vermezler. Ve şiresi olmayan karyeler, gayrı karyelerden şire satun alub kendü karyelerine getürseler veyahud şiresi olan karyeler şiresi olmayan karyelere yükle iledüb satsalar, her yükden ikişer akçe *bâc* alınur.

56. Ve gayrı kâdîluklarda bir karye sınuruna koyular ile eflâk gelüb kışlasa, her koyun sürüsünden *resm-i kışlak* yirmi beşler akçe alınur.

57. Ve *Mağribden gelen yahudiler* harâc ve yirmi beşer akçe ispenç verürler. Resm-i otluk vermezler[1].

58. Ve şehirlerde mütemekkin müslümanlar nesne vermezler. Ve bostan dönümünden zikr olan müslümanlar öşürlerinden dönümden dönüme dörder akçe alınur.

59. Ve *eflâk*den gayrı hâricden yahud gayrı karyelerden süriyle bir karye sınuruna gelüb koyun kışlasa ve otlayub yaylasa, anlardan resm-i otlak ve kışlak yılda bir kerre yirmi beşer akçe alınur. Ammâ ehl-i karyenin kendü koyunları ve keçileri yine kendü karyeleri sınurunda kışlasa ve otlayub yaylasa, anlardan resm-i otlak alınmaz.

60. Ve *resm-i arûs,* bekâr kız oğlandan otuzar akçe alınur ve dul avretden on beş akçe.

61. Ve bir ra'iyyet yerin terk edüb âhar yerde mütemekkin ola, çifti terk ettüği içün sipahisi her konuda bulursa yetmiş beş akçe *çift bozan akçesi*n olur. Varub

---

1 Bu maddeden anlaşılıyor ki, Mağrib'den sürülen Yahudilyerin bir kısmı da Livâdiye'ye yerleştirilmişlerdir.

mütemekkin olduğı karye sipahisine altı akçe *resm-i duhân* verür ve zirâ'atın öşrin verür.

BÂB-I BÂCÂT-I ME'KÜLÂT VE MELBÜSÂT VE GAYRIHIM

62. Bazara gelüb satılan buğday yükünden ki, at yüki ola, her yükde ikişer akç bâc alınur ve merkeb yükinden bir akçe *bâc* alınur, Ve mercimek ve merdümek ve böğrülce ve nohud ve kuru incir yüklerinden ve köknar ve kuru üzüm yüklerinden bâc ikişer akçe alınur. Ve sâde yağ ve hal ve pirinç yüklerinden her cünan ikişer akçe alınur.

Ve kumaş yükinden Bursa kuması olsun, Frengî kumaş olsun ve kebenin ve aba astar yüklerinde her yükden ikişer akçe bâc alınur ve merkeb yükinden birer akçe bâc alınur, Ve arpa ve alef ve burcak ve daru yüklerinden ki, at yüki ola, yükde birer akçe bâc ve merkeb yükinden nısıf akçe bâc alınur. Ve zeytin yağıyla bal mumı yüklerinden dörder akçe bâc alınur. Ve tahta yükinden bir *sorti* bâc alınur ki üçi bir akçedır. Ammâ ağaç yükünden nesne alınmaz.

63. Ve satılan esirlerden erkekden ve dişiden alandan ve satandan dahi ikişer akçe ki, dört akçe olur ve merkeb satılsa alandan bir akçe ve satandan bir akçe bâc alınur. Ve inek satun alandan nesne alınmaz , hemân satan kimesneden alınu. Ve hâricden bazara koyun veyahud keçi satılsa, ikisinden bir akçe alınur.

Ve kassâb boğazladuğı koyundan ve keçiden dördünden bir akçe alınur. Ve öküz ve inek boğazlansa, her birinden birer akçe alınur. Ve kuzı ve oğlak birbir gelüb satılsa, bâc alınmaz. Ammâ süriyle gelse satılsa üçünden bir akçe bâc alınur. Ve meyveden ve piyazdan ve sarımsak yüklerinden olsun ki, at yüki ola ve merkeb yüki ola, bir bâc alınur.

KANUN-I NEFS-İ EZDİN MA'A VİLÂYET-İ EZDİN EL-MAHRÛSE[1]

64. Her ferd ki, *hadd-i bülûğiyyete* yetişe, yirmi beşer akçe *ispenç* alınur; nâ-bâliğden alınmaz. Ve keferenin *resm-i otluk* altışar akçe alınur. Mücerredlerden ve bîvelerden alınmaz; ammâ bîvelerden altışar akçe ispenç alınur.

65. Ve nefs-i *Ezdin*'de mütemekkin olan müslümanlardan *öşr-i gallât* buğdaydan ve arpadan ve alefden ve daru ve burcak on kilede öşür alınur, sâlârlık alanmaz ve bağalrından dönümden dönüme dörder akçe alınur. Ve müslümanlar karyelerinde mütemekkin re'âyâ öşr-i gallâtdan on kilede bir kile öşür verilür ve bir *sâlârlık* verürler.

66. *Şinik,* kilenin rub'udır. Ve kazâ-ı *Ezdin'de müsta'mel olan yüki*, İstanbul kilesiyle altı kiledir[2].

---

1 **Ezdin**: Ağriboz'un kazâlarından biridir.

2 -**Şinik**: Kilenin dörtte birine denilir.

67. Ve *Rum kâfirleri* cins-i hubûbâtdan ve penbeden ve ketandan ve anasondan sâlâriyyeleri ile on beşde iki öşür verürler. Ve *öşr-i bâğât-ı kefere*den on beş medre şireden iki *medre* şire verürler. Ve keferenin şireleri fuçılarına konuldukdan sonra *resm-i karış* ikişer akçe alınur.

68. Ve *öşr-i kovan*, müslümanlardan ve hisâr erenlerinden ve kefereden on kovanda bir kovan öşür alınur veyahud kovandan kovana birer akçe bâc alınur.

69. Ve *âdet-i ağnâm*, iki koyundan bir akçe alınur. Ve keçiden dahi buncılayandır. Ve kefereden *resm-i hınzır* yabanda güdülenden iki hınzırdan bir akçe alınur ve evde besledükleri ve boğazladuklarından bir hınzırdan bir akçe alınur.

70. Ve *öşr-i şire* olan karyelerin şiresi satılmak (içün) iki ay *monopolye* dutulmak erbâb-ı tîmâra kanûndur. İki ay monopolye dutulub narh üzerinden ikişer akçe ziyâdeye satılur. Zikr olan iki ay içinde re'âyâ şiresi satılmak memnû'dur. Ve şiresi onmayan karyelerden yükle kendü karyelerine şire satun alub getürseler veyahud şiresi olmayan karyelere gayrı karyelerden yükle şire iledüb satsalar, her yükden ikişer akçe *bâc* alınur.

71. Ve *kasîl* ve bostan dönümlerinden her dönüme dörder akçe.

Ve *resm-i âsiyâb*, tamam yıl yüriyenden otuz akçe resm alınur ve altı ay yüriyenden on beyş akçe ve kebe değirmenlerinden on beş akçe.

72. Ve *resm-i otlak* ve kışlak, ağnâm hâricden veyahud gayrı karyelerden gelüb bir karye sınurunda süriyle kışlasa ve otlayub yaylasa, her koyun ve keçi sürüsünden yılda bir kerre yirmi beş akçe resm-i otlak alınur. Ammâ ehl-i karyenin kendü koyunları ve keçileri süriyle kendü sınurunda kışlasa ve yaylasa, anlardan resm-i otlak alınmaz ve *resm-i kışlak* alınmaz.

73. Ve *resm-i arûs*, kız oğlandan otuzar akçe ve dul avretden on beşer akçe alınur.

74. Vilâyetde vâki' olan müslim re'âyânın çifti olandan *resm-i çift* yılda yirmi ikişer akçe ve nısıf çifti olandan on birer akçe ve çifti olmayan *bennâk*den yılda on birer akçe alınur. Ve müslim mücerredlerinden yılda altışar akçe resm alınur.

75. Ve bir ra'iyyet *baştina*sın terk edüb varub başka yerde mütemekkin olsa, sipahisi her kanda bulursa yetmiş beş akçe *çift bozan akçesi*n alur. Varub mütemekkin olduğı karye sipahisine altı akçe *resm-i duhân* verür ve zirâ'at etdüğünün öşrin verür.

BÂB-I BÂCÂT-I ME'KÛLÂT VE MELBÛSÂT VE GAYRIHIM

76. *Ezdin bazarı*na gelüb satılan buğday yükünden ki, at yüki ola, bir akçe bâc alınur ve merkeb yükinden nısıf akçe alınur. Ve mercimek ve merdümek ve böğrülce ve nohud ve badem ve kuru incir ve köknar yüklerinden ki, at yüki ola, yükde iki akçe ve merkeb yükinden bir akçe alınur. Ve sâde yağ ve bal ve pirinç

-**Ezdin yüki**=6 İstanbul Kilesidir.

yükünden ki, at yüki ola, yükde iki akçe bâc alınur ve merkeb yükinden bir sorti bâc alınru; bir akçesının sülüsidir. Ve zeyt yağı ve bal mumı yüklerinden dörder akçe alınur. Ve bâzirgân yükünden doğru Bursa'dan gelse, yükde iki akçe alınur,

Frengî kumaş yükünden hemçünan, ammâ asıl bazar ki, kumaş yükleri müte'addid bazarlar keşt edüb Ezdin bazarına gele, andan *bâc* alınmaz. Panayır vaktinde vaktinde geldikde, lâkin panayır vaktinde panayıra gelen bâzirgân kumaş yüklerinden mecmû'ından ikişer akçe bâc alınur. Bazarlar keşt edüb gelürlerse dahi. Ve kebenin ve aba ve astar yüklerinden ikişer akçe bâc alınur; zikr olan üslûb üzere ki tefsil olundu. Ve tahta yükünden bir *sorti* bâc olınur. Ağaç yükünden alınmaz.

77. Ve bazarlarda satılan esirlerden erkekden ve dişiden satan kimesneden dört akçe ve alandan dört akçe bâc alınur ki, sekiz akçe olur. Ve at ve bargir satılsa, satandan iki akçe ve alandan iki akçe ve merkeb satılsa, satandan akçe ve satun alandan iki akçe ve taşradan koyun ve keçi gelse, üç koyundan bâc alınur ve keçiden dahi hemçünan.

Kassâb boğazladuğı koyun ve keçi dördünden bir akçe alınur. Ve öküz ve inek boğazlansa her öküzden ve her inekden birer akçe bâc alınur.

78. Ve çivit satılsa, *resm-i kantar* satandan on akçe ve satun alandan iki akçe alınur ki, on ki akçe olur, her kantarda. Ve çivit husûsunda mirâren nizâ' olmuşdur. Tafsil ve tahkiki ma'lum olmuşdur ve zâhir olmuşdur; zikr olunur:

BÂB-I RESM-İ KANTAR-I ÇİVİT BUDUR Kİ ZİKR OLUNUR

79. *Ezdin* ve Ezdin civârında bazarda bu husûs bid-defe'ât sâbıkan nizâ' oldukda Mevlâna *Selanik* ve Ezdin kâdılarına ve *İstefa Subaşısı İsmail Beğ oğlu Halim Beğ*'e mirâren hükm-i hümâyûn vardıkda mazmûn-ı şerifinde münderic budur ki:

Ezdin kâfirlerinden ba'zı kimesneler Dergâh-ı Mu'allâya gelüb sâbıkan *Ezdin kadısı* olan *Muhyiddin*'den verilmiş bir kâğıd getürüb gösterüb ol kâğıdda mestûr olmuş ki, *Ezdin subaşılığı*na *çivit bâcı* bâbında alınan bâc içün her kantarda satun alandan bir mukarrer kanûn olmayub ziyâde alınmağın ben dahi ol husûsun teftişine hükm-i şerif, Ezdin bazarında satılan çivit bâcında her kantarda satun alandan iki akçe ve satan kimesneden on akçe ki, cümle kantardan bâc on iki akçe olurmuş, ol mikdâr alınu-gelmiş. Zikr olan kaziyye teftiş olunub bana i'lâm olunub ol bâbda benden fermân-ı hümâyûn ne vechile sâdır olursa ol mûcebince amel oluna denilmiş imiş.

Ol esnâda teftiş olunub ahâli-i Ezdin'den kırk elli mikdâr kimesne meclis-i şer'a hâzır olub şöyle demişler ki, *çivit bâcı* bâbında şimdiye dek kantarda alan ve satan kimesneden on ikişer akçe verü-gelmiş idik. Şimdiden sonra hüsn-i ihtiyârımızda subaşı olanlara her kantarda on üçer akçe verelüm ki, on ledrede bir akçe olur. Zira kantarımız yüz otuz ledredir deyüb bunun üzerine sözlerin mukarrer

etdiler deyüb mestûr olmuş. Hâliyâ kefere tâifesi biz evvelki kanûna râzıyuz, bu hâdis bid'atdir, rızâmız yokdur deyüben şekvâ etdiler.

Ol cihetden şöyle buyurdum ki;

Teftiş edüb göresiz. Vâki' kaziyye takrir olunduğu üzere ise, bu sonra etdükleri ikrarın üzerine eğer benden hükm-i şerif veya mukarrirnâme verilmeyüb defter-i Sultaniye dahi bu mu'ayyen vech-i meşrûh üzere mestûr ve mukayyed olmamış ise, kadîm'ül eyyâmdan şimdiye dek ol bâbda mukarrer ve mukannen kanûn nice ise ve ne vechile olı-gelmiş ise, gerü anı mu'teber dutub ol minvâl üzere hükm edesiz, hilâf-ı kanûn iş etdirmeyesiz. Şöyle bilesiz. Fî Evâil-i Sefer hams ve tis'a-imete deyü kayd emr olmuş[1].

Eyle olsa bu vilâyet-i mezbûre emr-i şahî ile yazan ümenâ vilâyet-i mezbûre yazıldıkda bu zikr olan husûs kemâ hüve hakkûhû teftiş edüb etdikde ma'lûm ve zâhir ola ki, kadîm'ül-eyyâmdan kanûn ve mukarrerdir ve âdet-i mukannen-i çivit bâcı bâbında oldur ki, her kantarda on iki akçe olur. Dergâh-ı Mu'allâma bu husûs bu vechile hükm-i hümâyûn ile tebdîl ve tağyîr olmuşdur. Ezdin civârındaki bazarın dahi hâli mezkûr Ezdin gibidir.

1 905 tarihinde yani II.Bâyezid devrinde gönderilmiş bir emir demektir.

Ağriboz Sancağı Kanunları, BOA. TTD. No: 367, sh. 50-56

Ağriboz Sancağı Kanunları, BOA. TTD. No: 367, sh. 50-56

٢٦ [illegible]

٢٧ [illegible]

٢٨ [illegible]

٢٩ [illegible]

٣٠ [illegible]

٣١ [illegible]

٣٢ [illegible]

٣٣ [illegible]

٣٤ [illegible]

٣٥ [illegible]

٣٦ [illegible]

٣٧ [illegible]

٣٨ [illegible]

٣٩ [illegible]

٤٠ [illegible]

٤١ [illegible]

٤٢ [illegible]

٤٣ [illegible]

٤٤ [illegible]

٤٥ [illegible]

٤٦ [illegible]

٤٧ [illegible]

٤٨ [illegible]

٤٩ [illegible]

٥٠ [illegible]

٥١ [illegible]

٥٢ [illegible]

٥٣ [illegible]

٥٤ [illegible]

٥٥ [illegible]

٥٦ [illegible]

٥٧ [illegible]

٥٨ [illegible]

٥٩ [illegible]

Ağriboz Sancağı Kanunları, BOA. TTD. No: 367, sh. 50-56

[illegible]

٦٠ [illegible]

٦١ [illegible]

٦٢ [illegible]

٦٣ [illegible]

٦٤ [illegible]

٦٥ [illegible]

٦٦ [illegible]

٦٧ [illegible]

٦٨ [illegible]

٦٩ [illegible]

٧٠ [illegible]

٧١ [illegible]

[illegible]

٧٢ [illegible]

٧٣ [illegible]

٧٤ – ٧٥ [illegible]

٧٦ [illegible]

٧٧ [illegible]

٧٨ [illegible]

٧٩ [illegible]

Ağriboz Sancağı Kanunları, BOA. TTD. No: 367, sh. 50-56

§. 3- GELİBOLU SANCAĞI KANUNNÂMELERİ (84-87)

1- NÜSHALARI VE HUKUKÎ TAHLİLLERİ

Rumeli fetihlerinin ilk merkezi ve kısa bir zaman da olsa Rumeli Eyâleti'nin Paşa Sancağı da olan *Gelibolu* şehri, 941/1534 yılında *Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyâleti*'nin *Paşa Sancağı* hâline getirilmiştir[1].

Kânûnî devrinden önce Fâtih, II. Beyâzıd ve Yavuz devirlerinde de Gelibolu Sancağı ile alâkalı hukûkî düzenlenmeler yapılmıştır[2]. Ancak bunların en önemlisi 925/1519 tarihinde Yavuz'un emriyle hazırlanan *Gelibolu Kanûnnâmesi*'dir. Kânûnî Sultan Süleyman zamanında ise, bu kanûnnâme esas alınarak yeniden tanzime gidilmiştir. Aradaki farklılık yüzde 40'ı aştığından bu dönemdeki kanûnları da aynen neşredeceğiz. Daha önceki kanûnnâmeden hangi hükümlerin kaldırıldığı ve fethedilen bir yerin ilk hukûkî düzenlemeleri ile sonradan meydana gelen değişiklikler arasındaki farklılıkların öğrenilmesi açısından bu husûs dikkâte şâyândır[3].

Kânûnî devrinde Gelibolu Sancağının kanûnnâmesini ihtivâ eden iki defter elimizde mevcuttur. Her ikisinin de tarihi belli değildir. Ancak Cezâyir Eyâleti'ne ilhâk edildikden sonra yeni tahrir neticesinde bu kanûnların yeniden gözden geçirildiği tahmin edilmektedir. Defterlerden birincisi, *BOA. TTD. 434 (853) nolu defterdi*r. Defterin mukaddimesinden şu bilgileri öğreniyoruz:

> "*Gelibolu Vilâyeti*'nin bu mufassal defteri, Sultan Süleyman'ın fermanı ile yeniden tahrir edilmiş ve defter emini *Hasan* yazım işlemini tamamladıkdan sonra defteri Hizâne-i Âmire'ye teslim eylemiştir[4]."

Tesbitlerimize göre, daha önceki kanûnnâmeye göre %40 farklılık arzeden bu kanûnları ilk def'a neşr etmekteyiz. Neşredeceğimiz kanûnlar, aynı zamanda, Gelibolu Sancağı'nın o zamanki idarî taksimâtını da göstermektedir.

1- *Gelibolu Livâsı Kanûnnâmesi* (925 tarihli kanûnun aynıdır. Değişiklik sözkonusu değildir. Bu sebeble yayınlanmayacak ve sadece orijinali verilecektir.).

2- *İmroz Adası Kanûnu* (Tamamına yakını değişmiştir)

3- *Taşöz Adası kanûnu* (çoğunluğu değişmiştir)

4- *Limanhisâr İskelesi Kanûnu* (Hiç değişmemiştir; bu sebeple neşr olunmayacaktır.)

5- *Limnos Adası Kanûnu* (Tamamına yakını değişmiştir)

---

1 Âtıf Efendi, 1734, vrk. 204/b; BOA, **Ruus Defteri,** No:622

2 Ayrıntılı bilgi için bkz. **Osmanlı Kanunnâmeleri,** III, 388 vd.

3 Krş. Yavuz-**Gelibolu Sancağı (Rumeli) Kanunları**, sh. 388 vd.

4 BOA. TTD. 434(853), sh. 3-11, 29-30

6- *Limni iskelesi Kanûnu* (Kısmen değişmiştir)

7- *Semadirek Kanûnu* (Kısmen değişmiştir)

8- *Semadirek İskele Kanûnu* (çok az değişmiştir)

BOA. TTD. 307(688) nolu ve 965/1557 tarihli Tapu Tahrir Defteri, bu kanûnların 955 ilâ 965 tarihleri arasında yazıldığını göstermektedir. Zira bu defter, *Limnos* yani *Limni Adası* mufassalıdır ve *Tekfur Gölü* eski kadısı *Mevlânâ Hayreddin* tarafından 965'de yazılmıştır. İhtivâ ettiği kanûnnâme biraz öncekilerin arasında yer alan Limni kanûnnâmesinin aynısıdır. Her ikisi de yeni tahririn sonucudur[1].

Bu zikr olunan Kanunnâmelerin birer sûreti de, *Paris Bibl. Nat. Turcs ms. No: 85, Vrk. 305/a- 308/a*'da bulunmaktadır. Arada hiç bir fark yoktur; ancak neşrederken göz önünde bulundurulmuştur.

Kanunnâmelerin şer'î tahlilleri hemen hemen birbirine benzemektedir. Gerçekten başlagıçta, harâc adı altında cizye vergisini ve ispençe adı altında harâc-ı muvazzafı tanzim eden vergiler, sonra da öşür adı altında harâc-ı mukâsemeye düzenlemektedirler. Taşöz Kanunnâmesinde cizye için harâc; Limnos ve Semadirek kanunnâmelerinde ise harâc-ı şer'î tabiri kullanılmıştır. Hepsi de aynı manayı kasdetmektedir. Bunu takiben, bazı örfî vergileri ve özellikle de gümrük vergisini ve bâc vergilerini tedvîn eden kanunnâmelerin kısa tutulması en dikkati çeken özellikleri arasındadır.

II- GELİBOLU SANCAĞI KANUNNÂMELERİNİN METİNLERİ

KANUN-I RE'ÂYÂY-I LİVÂ-I GELİBOLU

(YAVUZ DEVRİNDEKİ İLE AYNI OLDUĞUNDAN BURAYA ALINMAMAMIŞTIR)[2]

KANUN-I CEZÎRE-İ İMROZ DER LİVÂ-İ MEZBÛR

(TAMAMINA YAKINI DEĞİŞMİŞTİR)

1. Mücedededen tahrir olunub atebe-i ma'delet-penâha arz olundukda, sâbıkan vâki' olan maktû'ları ve ba'zı rüsûmları ref' olunub her zımmîye hâline göre *harâc* vaz' olunub *müzevvec* olanlar yirmi beşer akçe *ispençe* verürler.

2. Ve hubûbâtdan *öşr* ve rüsûmların âdet üzere edâ ederler. Ve zeytun ve ceviz ve bakla ve penbe ve kettân ve gönül ve sâir bunlara benzer ne var ise, öşür verürler. Ve kovanlarından dahi âdet üzere öşr verürler.

3. Ve *âdet-i ağnâm* husûsunda koçları koyunlarından ayrılmayub kuzısı bir vkate mahsûs olmaduğı ecilden anasız her kuzı bile sayılmayub koyun başına birer akçe verürler. Ve kanûn üzere *resm-i ağıl* verürler.

---

1 BOA. TTD. 307 (688), sh. 1-3

2 Bkz. **Osmanlı Kanunnâmeleri,** III, 393-397

4. Ve bağlarından vâki' olan mahsûllerinden *öşr* verürler ve hâsıl olan şire içün kanûn üzere *monopolye* dutulur. Ve bid'at-ı hınzır iki canavardan bir akçe verürler.

5. Ve *resm-i besâtîn* ve sebz ve piyaz ve bâkî bunlara benzer ne var ise öşür verürler.

6. Ve cezîre-i mezbûreden taşra koyun gitse, koyun başına bir akçe ve iki kuzıya bir akçe *gümrük* verürler.

7. Ve cezîre-i mezbûreye yabandan kimesne koyun ve kuzı getürüb satsa, koyun başına bir akçe ve iki kuzıya bir akçe *gümrük* verürler. Ve eğer satmayub bir kaç gün eğer az ve eğer çok durub dabu alub âhar yere gitse, cezîrede satmayub âhar yere gitdüği içün iki koyuna bir akçe ve dörrt kuzıya bir akçe *gümrük* verürler.

8. Ve cezîreden yabana giden şirelerinden *resm-i gümrük* deyü fuçı başına on ikişer akçe verürler.

Ve cezîreden taşra at ve katır ve sığır geçse, davar başına on ikişer akçe *resm-i gümrük* verürler. Ve yabandan gelen davardan kendü hâcetleri içün getürür ise, resm-i gümrük vermezler; eğer satmak içün getürürler ise on ikişer akçe *resm-i gümrük* verürler.

Ve sekiz baş peynire bir akçe *gümrük* verürler. Ve tulum peyniri olıcak eğer büyük olsun eğer küçük her *tulum* başına üç akçe gümrük alınur. Yağ ve bal tulumu dahi böyledir.

Ve taşra giden kebeden birer akçe gümrük alınur. Ve turşı balığı gelür ise, bir kabakulakdan dört akçe ve yabandan gelen sığır derisinden bir akçe ve su sığırı derisinden üç akçe.

Bu mezkûrâtdan gayrı yabandan her ne gelür ise, eğer bez ve zağferan ve gayrı, bahâları hesâb olunub yüz akçede dört akçe *gümrük* alınur.

9. Ve cezîre-i mezbûre halkı zikr olunan hukûk-ı şer'iyyelerin ve rüsûm-ı örfiyyelerin bî-kusûr edâ etdiklerinden sonra ber-mûceb-i emr-i âlî avârız-ı örfiyyeden mu'âf olmak üzere defter-i cedîd-i Sultânîye sebt olundu[1].

KANUN-I RE'ÂYÂY-I CEZÎRE-İ TAŞÖZ HÂSSA-İ MİRLİVÂ-İ GELİBOLU (ÇOĞUNLUĞU DEĞİŞMİŞTİR)[2]

1. Cezîre-i mezbûre halkı sâir Memâlik-i Mahrûse re'âyâsı gibi hâllerine göre *harâc* ve *ispençe* verürler. Ve çiftli sürdükleri yerlerinden hâsıl olan hubûbâtın âdet üzere *öşür* ve rüsûmın edâ edüb ve çapa ile zirâ'at etdüklerinden onda bir verürler. Ve bakla ve nohud ve mercimek ve böğrülce ve penbe ve ketan ve gönül ve zeytun ve enar ve incir ve badem ve ceviz olan yerlerde onda bir verürler. *Resm-i çift* vermezler ve mahsûl zabt edenlere *yemlik* deyü nesne vermezler.

---

1 Krş. **Osmanlı Kanunnâmeleri,** III, 398-400

2 Krş. **Osmanlı Kanunnâmeleri,** III, 404-406

2. Ve *resm-i ganem* husûsunda dahi sâir cezîreler gibi koyunları koçlarından ayrılmayub kuzısı bir vakte mahsûs olmaduğı ecilden anasın emer kuzı ve oğlak bile sayılmayub mâ'adâsı sayılub koyun ve keçi başına birer akçe verürler.

3. Ve *resm-i kevvâre* kovan başına birer akçe verürler, kovanları durduğı yer içün, kovanları eğer çok ve eğer azdır.

4. *Resm-i ağıl* deyü ikişer akçe verürler. Ve *bid'at-ı hınzır* iki canavara bir akçe verürler.

5. Ve bağlarından vâki' olan mahsûllarından onda bir verürler. Kanûn-ı kadîm üzere *monopolye* dutulur.

6. Ve *resm-i arûs* ve *tapuy-ı zemin* ve *cürm ü cinâyet* husûsunda dahi kanûn-ı kadîm üzerine edâ edüb cezîre olduğı ecilden avârız-ı divâniyyeden mu'âf olmak içün ellerinde olan ahkâm-ı şerifeyi atebe-i ma'delet-nisâra getürüb Padaşahımız -E'azzellâhu ensârahû- hazretlerinden dahi sâbıkda ellerinde olan ahkâm-ı şerife mûcebince avârızdan mu'âf olmak emir ve fermân olunmuşdur.

KANÛN-I İSKELE-İ LİMANHİSÂR

(DEĞİŞİKLİK YOKTUR)[1]

KANUN-I RE'ÂYÂY-I CEZÎRE-İ LİMNOS Kİ

(TAMAMINA YAKINI DEĞİŞMİŞTİR)[2]

1. Müceddeden vilâyet-i mezbûre kitâbet olundukda işbu vech üzere emr olunub kayd olundu. Ve cezîre-i mezbûrede vâki' olan zimmîler, kudretlerine göre üzerlerine vaz' olunan *harâc-ı şer'î*lerin edâ kılub hâssa-ı hümâyûn içün zabt olunur. Ve müzevvec olanlar yirmi beşer akçe ve mücerred olanlar yirmişer akçe *ispençe* verürler, sâhib-i tîmârındır.

2. Ve ekinb biçdükleri terekelerinden *öşür* ve rüsûm verürler. Ve zeytun ve badem ve ceviz ve gönül ve ketan ve besâtînden ve fevâkihden ve olan yerde penbeden ve sâir bunların emsâlinden öşür verürler.

3. Ve *öşr-i kevvâre* kovan başına *resm-i kevvâre* deyü birer akçe verürler.

4. Ve bağlarından dönüm başına sekizer akçe *resm-i dönüm* verürler.

5. Ve *cürm ü cinâyet* husûsunda kanûn-ı kadîm üzere amel olunub serbest olan tîmârlardan gayrıda vâki' olanın nısf-ı *bâd-ı hevâ*sı sancak beğinin ve nısfı sâhib-i tîmârındır.

Ve *resm-i arûs*, olduğı yerde sâhib-i tîmârındır.

6. Ve *âdet-i ağnâm* husûsunda cezîre-i mezbûrenin havası mu'tedil olub cemî' zamanda koçları koyunlarından ayrılmaduğı ecilen kuzıları bir mevsime mahsûs ol-

1 **Osmanlı Kanunnâmeleri,** III, 405

2 **Osmanlı Kanunnâmeleri,** III, 401-403

mayub resm-i ganem cem' olunduğı zamanda anasın emer kuzı ve oğlak sayılmaz, mâ'adâsı sayılub koyun başına bir akçe resm-i ganem ve ağıldan ağıla yirmi dörder akçe resm-i ağıl verürler. Ve âdet-i ağnâm cem' olundukda resm-i ağıl bile alınub hâss-i hümâyûn içün zabt olunur.

7. Ve cezîre-i mezbûre halkı hukûk-ı şer'iyye ve rüsûm-ı örfiyyeyi vech-i meşrûh üzerine edâ kıldıkdan sonra kal'ada nöbetçi olanlarla liman hıfz edenlerden gayrısı cezîre etrâfına deryâ kenarında olan karavul yerlerin görüb gözedüb muhâfazat ederler. Sâir avârız-ı divâniyyeden ve tekâlîf-i örfiyyeden mu'âf olmağ içün ellerinde ahkâm-ı şerife vardır.

8. Sancakbeğleri cânibinden aralarında subaşı olanlar *yalı muhâfazası*na varmamak içün oturak deyü re'âyâdan her yıl akçe aldıkları üzerlerine sonradan ihdâs olunmuş bid'at olmağın sâbıkan vilâyet-i mezbûre kitâbet olundukda raz olunub ref' olunduğu defter-i atîk-i sultanîde hâliya ber-karar-ı sâbık oturak âdetinden hâsıl kayd olunmayub ref' olunduğı defter-i cedîd-i hâkânîye kayd olundu.

'ÂDET-İ İSKELE VE GÜMRÜK DER-CEZÎRE-İ LİMNOS

9. Cezîrede olan kurâda satılan *hamr*dan yirmi *medre*den yüz medreye dahi ziyâdeye varınca, iki medre şire alınub *hâssa-i hümâyûn* için zabt olınur. Ve bundan gayrı satılandan her medre başına birer akçe alınur. Şöyle ki, köyde şire yirmi medreden eksik olub on ve onbeş medre olduğı takdirce on dokuz medreye varınca bir medre alınur.

10. Ve cezîreden bârgir ve sığır ve koyun satılub iskeleden yabana gitmelü olucak her beygirden ve sığırdan on ikişer akçe alınur. Ve koyundan dahi koyun başına ikişer akçedir.

11. Ve cezîrede satılub yabana giden baldan ve yağdan ve peynirden ve bu cins gayrıdan her ne giderse, hesâb olınub yüz akçeden altı akçe *gümrük* alınur. Ve yabandan iskeleye gelen metâ'dan yüz akçeden beş akçe gümrük alınır.

12. Ve buğday ve arpa ve nohud ve gayrı hubûbât cinsinden satılup yabana gitmelü olıcak cezîre-i mezkûrede on altı *kile* bir *müd* hisâb olınur, her müdde üç akçe *gümrük* alınur.

KANUN-I RE'ÂYÂY-I CEZÎRE-İ SEMADİREK
(KISMEN DEĞİŞMİŞTİR)

1. Cezîre-i mezbûrede olan re'âyâ, kudretlerine göre üzerlerine vaz' olunan *harâc-ı şer'î*yi edâ kılub müzevvec olanların yirmi beşer akçe ve mücerred olanlar yirmişer akçe *ispenç* verürler. Zirâ'at etdüklerinden sâir cezîreler gibi öşür ve

rüsûm verürler[1]. Ve bağlarından şimdiyedeğin veregeldükleri üzerine harâc verürler.

2. Ve *âdet-i ağnâm* husûsunda dahi sâir cezîreler gibidir, koyun başına bir akçe verürler.

3. Ve *öşr-i kevvâre* kovan başına bir akçe verürler.

4. Ve *bid'at-ı hınzır* kişine bir akçe verürler.

5. Ve *cürm ü cinâyet* husûsunda dahi kanûn-ı kadîm üzere amel olunur.

ÂDET-İ GÜMRÜK-İ İSKELE-İ CEZÎRE-İ SEMADİREK

6. Cezîreden yabana giden koyundan ve kuzıdan koyun başına bir akçe ve iki kuzıdan bir akçe gümrük alınur. Ve yağ ve bal ve peynir olduğı takdirce, bahâsı hesâb olunub yüz akçede dört akçe *resm-i gümrük* alınur.

7. Ve cezîreye gelen bârgirden ve sığırdan altışar akçe alınur. Cezîreden giden bârgirden ve sığırdan dahi böyledir. Ve kebe olursa bir kebeden bir akçe alınur. Ve ketan ve sabun ve havyar gibi ve bunların emsâli bi'l-cümle kantara müte'allık metâ'dan kantar başına aytışar kaçe *resm-i gümrük* alınur.

1 Öşürden kasıt, harâc-ı mukâseme ve rüsûmdan kasıt da örfî vergilerdir.

Gelibolu Sancağı Kanunnâmeleri, BOA. TTD. No: 434, sh. 4-11, 29-30

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذى خلق الارض والسموات وجعل فى السماء الملائكة
المسبحات وعلى الارض اوتادا كالجبال الشامخات والصلوة على محمد
اكمل الرسل والانبياء وافضل المخلوقات فى الارض والسماء وعلى اله
العظام واصحابه الكرام الى يوم الحشر والقيام بعد اداء حمد رب
العالمين ونعت سيد المرسلين اين مفصل دفتر ولايت كليبولى المحميه
حرسها الله تعالى عن الآفات والبليه با مر حضرة السلطان الاعظم
والحكم صاحب السيف والقلم مالك رقاب الامم حافظ حصون الاسلام
والمسلمين فاتح الكفرة والمتمردين فارق الفجرة والملحدين ناصر الدنيا والدين
ناشر صحائف العدل والاحسان ابو الفتح صاحب قران حضرت السلطان سليمان بن
سلطان سليم خان خلد الله ملكه وسلطانه الى انقراض الدوران اين مستعان
... تحرير وتقييد وطيب ... وتحرير ...
وانشر سعودا لاتزل ... الختام ...
رسيد ...
...

فهرست دفتر ولايت لواء كليبولى

محلات نفس كليبولى مع رعاياى قريه قوزلودره وباير جماعت
خيمانهاء قلعه كليد البحر وولدان اوشان جماعت يهودان
وكبران فرنك محلات كبران نفس كليبولى مع جماعت
زنبركجيان ومنجنيقيان خاصهاء حضرت پادشاه عالمپناه
عز نصره وبذ عمره خاصهاء حضرت قاسم پاشا خاصهاء
مير لواء كليبولى ونفس ميغالقره تيمارهاء
مستحفظان قلعه ... در جزيره لمنى وتيمار قاضى جزيره
مذكور خاصهاء توقيعيات ودفتردار اسكندر چلبى
ووالى اغا وغيرهم تيمارهاء سپاهيان كرپاشا
سنجاغنه اشرلى تيمارهاء سرپيادكان ويايان
تيمارهاء بازداران وخدمه ... خاصه تيمارهاء
مستحفظان قلعه كليبولى تيمارهاء مستحفظان
قلعه كليد البحر اوقاف مرحوم ...
سليمان پاشا طابت ثراه اوقاف مساجد
شهر كليبولى وقراء ناحيه كليبولى اوقاف
در قضاء ميغالقره ومساجد شهر ميغالقره
املاك در ناحيه ميغالقره مسلمان ...
در ناحيه ميغالقره

Gelibolu Sancağı Kanunnâmeleri, BOA. TTD. No: 434, sh. 4-11, 29-30

[illegible]

Gelibolu Sancağı Kanunnâmeleri, BOA. TTD. No: 434, sh. 4-11, 29-30

[illegible]

Gelibolu Sancağı Kanunnâmeleri, BOA. TTD. No: 434, sh. 4-11, 29-30

١٠ آلنور وجزیره‌دن بار کیره‌ن حمر و قیون صاتلوب اسکله‌دن بیانه کتملو اولیجاق
هر بار کیره‌دن و صغره‌دن اون ایکیشر آقچه آلنور و قیونلردن داخی قیون باشنه آکیشر
١١ آقچه و جزیره‌ده صاتیلوب بیانه کیدن بالق و یاغدن و پنیردن
و بونلرڭ غیری‌دن هر نه کیده‌ر ایسه حسابلنوب یوز آقچه‌دن التی آقچه کمرک
آلنور و بیانه‌دن اسکله‌یه کلان متاعلردن یوز آقچه‌دن بش آقچه کمرک آلنور
١٢ و بغدای و آرپه و نخود و غیری حبوبات جنسندن صاتیلوب بیانه کتملو
اولیجق جزیره‌ده مذکوره‌ده اولان اسکله‌ده حسابلنور هر مدده
اوچ آقچه کمرک آلنور

قانون رعایای جزیره‌ء مزبوره

١ جزیره‌ء مزبوره‌ده اولان رعایا قدیمدن کوره اوزرلرینه وضع اولنان خراج
شرعی ادا قیلوب متزوج اولنلر یکرمی بشر آقچه و مجرد اولنلر یکرمیشر
آقچه اسپنجه ویررلر زراعت ایتدکلری‌ندن سایر جزیره‌لر کبی عشر و رسوم
ویررلر و باغلرندن شیره‌لری ایچون کلدوکلری اوزره خراج ویررلر
٢ و عادت اغنام خصوصنده داخی سایر جزیره‌لر کبی هر قیون باشنه بر آقچه
٣ ویررلر و عشر کوار قوان باشنه بر آقچه ویررلر و بدعت خنزیر ایکیسنه
٤ بر آقچه ویررلر و جرم جنایت خصوصنده داخی قانون قدیم اوزره عمل اولنور
٥

عادت کمرک اسکله جزیره‌ء مزبوره

٦ جزیره‌دن سایه کیدن قیونلردن و قوزیلردن هر قیون باشنه بر آقچه و ایکی قوزیدن
بر آقچه آلنور و یاغ و بالق و پنیر کیده‌ر کی تقدیر جه بهاسی حسابلنوب یوز آقچه
٧ ده درت آقچه کمرک آلنور و جزیره‌یه کلان بار کیره‌دن و صغردن الیکیشر
آقچه رسم آلنور جزیره‌دن کیدن‌لردن داخی بویله آلنور و کیده‌دن داخی رسم
کمرک بر کیده‌ن بر آقچه آلنور و کتان و صابون و خوابار و بونلرڭ امثالی
بالجمله قنطار متعلق متاعلردن قنطار باشنه التشر آقچه رسم کمرک آلنور

[illegible]

III- ÂBIK KONUSUNDA GELİBOLU KÂDÎSINA YAZILAN BİR HÜKÜM (88)

Âbık, kaçkun köleye denmektedir. Bu konudaki davalarla ilgili olarak ülül-emre bazı tanzim yetkileri tanınmıştır. İşte Kanunî Sultân Süleyman devrinde kullanılan bu yetki ile ilgili bir hukukî düzenleme mevcuttur.

Tek nüshası, *Bâyezid Kütüphânesi, Veliyyüddin Efendi, No: 1970, Vrk. 138/a'*da bulunan bu hüküm, 951/1544 tarihinde tanzim olunmuştur. Tesbitlerimize göre daha evvel neşr edilmemiştir.

ÂBIK HUSÜSI İÇÜN YAZILAN HÜKÜM

Gelibolu Kâdîsına hüküm ki;

1. Hâliyâ dârende-i fermân-ı hümâyûn Hüseyin nâm kimesne Dergâh-ı mu'allâma gelüb bundan akdem *Petre* nâm kulum gaybet eylemiş idi. Hâliyâ *Mustafa* nâm kimesnede bulub taleb eyledüğümde mezkûr kulı ben *yavacı*dan müddeti tamam olub izn-i kâdî ile *bey'* olundukda satun aldım. Yavacıdan müddeti tamam olub bahâsını al deyü vermez. Ben *askerî* olmağla zikr olunan bey'i kabûl eylemeyüb aynı ile kulumı taleb ederin deyü bildirdi.

2. İmdi bundan esbak sene hams ve erba'în ve tis'a-mi'ete[1] Ramazan'ının Evâhirinde askerînin olan *âbıkların müddetleri* tamam olmağla bey'a izin vermekden kuzât vülâtı nehy edüb vâki' olan bey'in adem-i nefâzına fermân-ı hümâyûnum sâdır olmuşdur.

3. Buyurdum ki, hükm-i şerif-i cihân-mutâ'ım vusûl buldukda göresin. Mezkûr kimesne askerî olub zikr olunan kavl tarih-i mezbûrdan sonra bey' olunmuş ise ki, tamam sâbit ve zâhir ola, bey'-i mezkûrı fesh edüb mezkûra aynı ile kulunu hükm edüb alı-veresin. Temerrüd edeni segidesin.

Fî Ramazan'il-Mübârek sene 951[2].

---

1 945/1538 tarihi demektir.

2 Bâyezid Kütüphânesi, Veliyyüddin Efendi, No: 1970, Vrk. 138/a

Âbık İle İlgili Hüküm, Bâyezid Kütüphânesi, Veliyyüddin Efendi, No: 1970, Vrk. 138/a

آبق خصوصيچون يازيلان حكم

١ كيبولى قاضيسنه حكم كه حاليا ادرنه فرمان همايونم حسن

كمسنه دركاه معلامه مكتوب بوندن اقدم بيره نام قلوم غيب ايتمغين

ابريجه اليا مصطفى نام كمسنه ده بولوب طلب ايلدوكده مذكور

قولى بن براجيك متفق تمام اولوب ادن قاضى البيع والنشر

صاتون الدم براجيك متفق تمام اولوب بهاسنى اليه بويوردى

عسكرى اولمغله ذكر اولنان بيعى قبول ايلميوب عينى ايله قولو

٢ طلب ايدوب ديو بلدروب عايمدى بوندن اسبق سنه خمس واربعين

وتسعمايه رمضانك اواخرنده عسكرينك ولانان آبقلرى مذكور

تمام اولمغين بيعه اذن ويريلكدن قضات ولاتى نهى ايدوب

واقع اولان بيعك عدم نفاذنه فرمان همايونم صادر والمنذر

٣ بيوردوم كه حكم شريف جهانمطاع وصول بولدقده كوره سن

مذكور كمسنه عسكرى اولوب ذكر اولنان قول تاريخ مزبور

دن صكره بيع اولنمش ايسه كه تمام ثابت وظاهر اوله

بيع مذكورى فسخ ايدوب مذكور عينى ايله قولنى صاحبنه

ايدوب اليويرسن تمرد ايدنلرى عرض ايدهسن في ٢٠ رمضان

المبارك سنه ٩٥١ بمقام ادرنه

§. 4- İNEBAHTI SANCAĞI KANÛNNÂMESİ (89)

I- NÜSHALARI VE TAHLİLİ

İnebahtı, Yunanistan'da Korint Körfezinin kuzey sâhilinde ve giriş kısmında bulunan, Avrupalıların *Lepanto* dedikleri ve şimdi de *Epahto* denilen bir yerleşim merkezidir. Osmanlılar bu şehre İnebahtı veya *Eynebahtı* adını vermişlerdir. Osmanlı Devleti, *İnebahtı Kalesi*ni II.Bâyezid zamanında 21 Muharrem 905/28 Ağustos 1499 tarihinde feth eylemiştir. 979/1571 tarihinde Haçlı ittifâkına karşı kazanılan İnebahtı Zaferinden sonra önemi daha da artan bu yerleşim merkezi, fethedildikden sonra, *Tırhala Sancağı*na bağlı bir kazâ merkezi haline getirilmiş ve *Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyâleti* teşkîl olundukdan sonra da, buranın önemli sancakları arasında yer alımşıtır[1].

*İnebahtı Sancağı*nın sancak olarak Kanuni devrinde hazırlanmış Kanunnâmesi elimizde mevcut değildir. Ancak Rumeli Eyâletinin bir sancağı olan Tırhala Sancağının bir kazâsı olarak 927/1520 tarihinde hazırlanmış bir Kanunnâmesi mevcuttur. Her ne kadar Rumeli Eyâleti Kanunnâmeleri arasında neşredilmesi gerekir ise de, burada neşr etmeyi daha uygun gördük. Bu Kanunnâmenin elimizde iki nüshası bulunmaktadır:

Birincisi; *BOA. TTD. No: 105 (217), sh. 1-7, 22*'deki esas nüshadır. Bunu esas alacağız.

İkincisi; *BOA. TTD. No: 367 (1050), sh. 224-229*'da yer alan ve birinci nüshanın aynısı olan bir diğer nüshadır.

Üçüncüsü ise, ilk iki nüshanın kötü bir sûreti olan *Paris, Bibl. Nat. Turcs, ms. No: 85, Vrk. 318/b-320/a*'da yer alan nüshadır. Her üç nüshayı da nazara alarak, bu Kanunnâmeyi tesbitlerimize göre ilk defa neşredeceğiz.

Kanunnâmenin şer'î tahlili, bu eyâlete ait diğer kanunnâmelerden farklı değildir. Gerçekten evvelâ ispenç adı altında harâc-ı muvazzaf üzerinde durulmuş; sonra öşür adıyla harâc-ı mukâseme anlatılmış ve bunu ta'kîben de diğer şer'î ve örfî rüsûm tanzim olunumştur. Bâclar, gümrük vergisi ve İnebahtı İskelesi ile ilgili müstakil birer bölüm açılmıştır.

II- İNEBAHTI SANCAĞI KANUNNÂMESİNİN METNİ

KANUN-I NEFS-İ İNEBAHTI MA'A VİLÂYET-İ İNEBAHTI

1 Geniş bilgi için bkz. Baysun, Cavit, **Lepanto, İslâm Ansiklopedisi**, VII, sh. 32-45

1. Kefereden her ferd ki, *hadd-i bülûğiyyete* yetişe, yirmi beşer akçe *ispenç* alınur; nâ-bâliğden alınmaz.

2. Ve keferenin müzevvecinden *resm-i otluk* beşer akçe alınur; *mücerred*lerden ve bîvelerden resm-i otluk alınmaz. Ammâ bîvelerden altışar akçe ispenç alınur.

3. Ve nefs-i *İnebahtı*'da mütemekkin olan müslümanların, çifti olanından on mermerde bir *mermer* öşür alınur; *sâlârlık* alınmaz ve *çift resmi* alınmaz. Ve bağlarından her dönümünden dörder akçe alınur, ziyâde alınmaz[1].

4. Ve karyelerde mütemekkin olan müslümanlardan *öşr-i gallât* on mermerde bir mermer öşür alınur ve rub' mermer *sâlârlık* alınur. Ve çifti olan müslümanın tamam çift olanından yirmi iki ve nısıf çifti olanından on bir akçe ve çifti olmayan bennâklerden dahi on birer akçe ve mücerredlerinden altışar akçe resm alınur. Ve nefs-i *İnebahtı'nın bir mermeri* İstanbul kilesiyle üç kile olur.

5. Ve re'âyâdan *Arnavud* ve *Rum* ve *Eflâk* ki, *öşr-i gallât*ı Defter-i Sultânîde maktû' kayd olmamış ola, hubûbâtdan, penbe ve ketandan ve gayrıdan *sâlâr-lık*lariyle on beşde iki alınur.

6. Ve *öşr-i bâğât,* kefereden on beş *medre* şirede iki medre alınur. Ve şireleri fuçılarına girdikden sonra *resm-i karış* ikişer akçe alınur.

7. Ve *öşr-i kovan* müslümanlardan ve kefereden on kovanda biz kovan alınur yahud kovandan kovana birer akçe alınur.

8. Ve *âdet-i ağnâm*, iki koyundan bir akçe alınur. Keçiden dahi buncılayındır.

9. Ve *resm-i hınzır*, yabanda güdülenden iki hınzırdan bir akçe alınur. Ve keferenin evlerinde besledüklerinden ve boğazladukları hınzırdan, her hınzırdan birer akçe resm alınur.

10. Ve *şire öşrü* olan karyelerün ve nefs-i İnebahtı'nın öşri satılmak içün iki ay *monopolye* dutulmak kanûndur. İki ay monopolye dutulub narh-ı rûzîden medresi beşer akçe ziyâdeye satılur. Ammâ İnebâhtı sancakbeği olan sâbıkda dörder akçe ziyâdeye satdururlar imiş. Zikr olan iki ay içinde re'âyâ şiresi satılmak memnû'dur.

11. Ve şiresi olmayan karyelere yük ile şire iledüb satsalar, her yükden ikişer akçe *bâc* alınur. Ve nefs-i İnebahtı şiresinde ki, monopolye dutulub satılmayub bâkî kalan şireyi narh-ı rûzî üzre her keferenin öşrine göre tevzî' olunur. Ve İnebahtı'ya tâbi' olan kurâlarda dahi bu minvâl üzeredir. Ve *bostan dönümü*nün üzerine kethüdâ kimesneler ileteler, tahmîn etdürüb kıymeti üzre öşürlerin alalar. Ve eğer sebzevât ve ger hadrevât bostanlarından ve kurâlarda olan bostanlardan her bir dönümden dörder akçe alınur.

12. Ve *resm-i âsiyâb*, yıl yüriyenden otuz akçe, nısıf yıl yüriyenden on beş akçe ve kebe değirmenlerinin yıl yıl yüriyeninden on beşer akçe alınur.

13. Ve *resm-i otlak* ve *kışlak*, hâricden gelüb bir karye sınurında kışlasa ve otlayub yaylasa, her yüz koyundan on beşer akçe alınur ve her süriden bir kuzu

---

1 **Mermer:** Bu kelime bir ölçü birimini ifade etmektedir; Miktarı hakkında 1 Mermer=3 İstanbul Kilesi olduğu bir sonraki maddede açıklanmaktadır. Okunuşunda şüpheli olduğumuzu belirtelim.

veyahud kuzı bahâsı beş akçe alınur. Ammâ ehl-i karyenin kendü koyunları ve keçileri sürüsi yine kendü karyeleri sınurında yürise nesne alınmaz.

14. Ve *resm-i arûs*, kız oğlandan otuz akçe ve dul avretden on beş akçe alınur.

15. Ve *âdet-i deşt-i bâni*, her çiftden *Tırhala kilesi*yle[1] buçuk kile buğday ve buçuk kile arpa alınur. Ve bağ dönümünde altışar akçe ve bostan dönümünde ikişer akçe deşt-i bâni alınur. Ve her davar ki tarlaya girse, bâricrden ve öküzden ve inekden beşer akçe alınur ve koyunun üçünden bir akçe, hınzırın her birinden birer akçe *cerîme* alınur.

ULUNDİREK NÂHİYESİ'NİN KANÛNU LİVÂDİYE KÂDILIĞINA OLMAĞIN AĞRİBOZ SANCAĞI DEFTERİNDE TAFSÎL OLUNMUŞDUR; ANDA NAZAR OLUNA

BÂCÂT-I ME'KÛLÂT VE MELBÛSÂT VE GAYRİHİM

16. Bazara gelüb satılan buğday yükünden *bâc* bir akçe alınur. Ve arpa ve burçak ve daru ve mercimek yükünden üç yükde bir akçe alınur. Çekirdeklü ve çekirdeksüz panbuk yükünden her yükden ikişer akçe bâc alınur. Ve soğan ve kavun ve karpuz arabasından ikişer akçe bâc alınur. Ve kuru üzüm ve incir arabasından sekizer akçe bâc alınur. Ve tuz yükünden üç yükde dört akçe bâc alınur. Ve ketan ve peynir ve bal ve yağ yükünden ikişer akçe bâc alınur. Ve kabak ve hıyâr ve yaş incir yükünden her yükden bir sorti bâc alınur. Ve soğan yükünden bir akçe ve lahana yükünden iki sorti bâc alınur. Ve kestane yükünden bir akçe ve koz yükünden iki akçe ve palamut yükünden ve yaş balık yükünden iki akçe bâc alınur. Ve kuru balık araba ile gelse her arabadan sekiz akçe bâc alınur. Çıra yükünden üç yükde bir akçe bâc alınur. Arab ile gelse tahta ve mertek arabasından bir akçe alınur ve yük ile gelen tahta ve mertek yükünden bir *sorti* alınur. Tiregi ve tekne yükünden bir akçe alınur. Ve otluk ve çalı ve saz arabasından bâc alınmaz. Sahtiyan yükünden iki akçe ve su sığırı gönünden her gönden satandan bir akçe bâc alınur. Kassâba koyun satandan üç koyundan bir akçe ve keçide dahi ancılayındır. Ve kassâb boğazladuğı koyundan dört koyundan bir akçe bâc alınur. Ve bazara bal yağ satun alub gayrı yere ileden rencberlerden her yükden ikişer akçe bâc alınur. Ve kepenek yükünden ve kebe yükünden ikişer akçe alınur. Ve kebe satılsa her kebeden birer sorti bâc alınur. Ve saçaklu kepe satılsa her kebeden birer akçe bâc alınur. Ve hıyâr arabasından bâc iki akçe alınur. Ve kiriş ağaçları arabasından bir akçe alınur. Ve çarikçi boğazladuğı koyundan üç koyundan bir akçe alınur. Ve babuç yükünden iki akçe alıunr. Satun alub gayrı yere iletseler ve gayrı yerden getürseler, hemçünan yükden ikişer akçe bâc alınur. Ve taşradan gelen abuçdan dokuz çift buçukdan bir akçe bâc alınur, üç çiftden bir sorti alınur. Ve koyun kuzısı çevürmelerinden üç koyundan ve üç kuzudan bir akçe alınur. Ve demed ile satılan ketandan.

---

1 **1 Tırhala Kilesi=** 2 İstanbul Kilesi kadardır.

17. Ve demed ile satılan ketandan yirmi demed ketandan bir demed *bâc* alınur. Ve çuka yükünden ve iç yağı yükünden ikişer akçe bâc alınur. Ve hemi ve bakraç ve kalay ve çeltük satılsa, er yükden ikeşer akçe bâc alınur. Ve pirinç yükünden rencberlerden yükde iki akçe bâc alınur. Ve dibâğat olunmammış koyun ve keçi derilerinden her yükden ikişer akeç ve kına yükünden iki akçe alınur. Ve kavun karpuz bostanları dönümünde her dönümden ikişer akçe alınur. Ammâ sebzevât ve hadrevât bostanlarından öşür alınur. Ve satılan kitan bezlerinden satan kimesneden yüz akçede iki buçuk akçe alınur.

18. Ve satılan esirlerden erkeklerinden ve dişilerinden satan kimesneden iki akçe ve satun alan kimesneden iki akçe bâc alınur, dört akçe olur. At ve bârgir satılsa, alandan iki akçe ve satan kimesneden iki akçe alınur ki, dört akçe olur. Öküz ve inek satılsa, satan kimesneden iki akçe ve satun alan kimesneden iki akçe bâc alınur, ol dahi dört akçe olur. Satun alan kimesne satun alduğı gibi boğazlasa satsa bâc alınmaz. Ve hâricden şehirden gayrı karyelerden bir kimesne varub öküz ve inek satun alub şehre götürse boğazlasa, bâc hemân iki akçe alınur; eğer boğazlamasa bâc alınmaz.

Temmet bi avn'illâhi te'âlâ Tahrîren fî gurre-i şehr-i Safer'il Muzaffer min şuhûr-ı senete seb'in ve işrîne ve tis'a-mi'ete El-hicretin-Nebeviyye (927)[1]

BÂC-I DİĞER (GÜMRÜK KANUNU)

19. İçerü deryâdan gemiyle müslümanlardan iskeleye kumaş getürseler, kıymete dutılub yüz akçeden iki akçe *gümrük* alınur. Terke getürseler buncılayındır. Ve esir getürseler, esir başına on akçe alınur, Ve eğer dahi İskeleye gelse esbâb getürse değer bahâsiyle kıymete dutılub yüz akçeden dört akçe gümrük alınur. Terke getürse bazarda bazarın *narh-ı rûzı* niçe ise hesâb olunub yüz akçeden dört akçe gümrük alınur.

20. Ve eğer *harbî*den iskeleye esbâb getürseler gereği gibi bahâya dutub yüz akçeden beş akçe alınur. Ve at gemisinden at ve bârgir gibi olsa, her bârgirden beş akçe alınur, dört akçesi mîrîye zabt olunur ve bir akçesi *gemici*lere verilür. Ve at geçerse on ik akçe alınur, altı akçesi mîrîye ve altı akçesi gemicilere. Merkeb geçse, dört akçe, iki akçe mîrîye ve iki akçe gemicilere. Kara sığır geçse dört akçe, iki akçe mîrîye ve iki akçesi gemicilere. Merkeb geçse, dört akçe, iki akçe mîrîye ve iki akçe gemicilere. Kara sığır geçse dört akçe, iki akçe mîrîye ve iki akçesi gemicilere. Ve koyun geçerse altı koyundan iki akçe, bir akçe mîrîye ve bir akçesi gemicilere. Ve hınzır geçerse her hınzırdan iki sorti mîrîye ve iki sorti gemicilere.

21. Ve şehirden deryâya istifadiye geçer olsa, *zimmî*den yüzde dört akçe ve harbîden beş akçe alınur. Ve şire alub gitseler beş yük şire bir fuçı olur her fuçıdan dört akçe alınur; zimmî olsun, harbî olsun.

1 Bu ifadeden Kanunnâmenin, 1 Safer 927 tarihinde tamamlandığı anlaşılmaktadır.

22. Ve *İnebahtı*'nun büyük kapusundan burna kon(?) gelse ve harîr gelse, *Tarda* cânibine gider olsa, İnebahtı ile Tarda'nın mâbeyni deryâ kenarı olub, nâgâh gümrük vermedin ferman getür deyü ta'arruz olunmağın gümrüği alınub eline temessük verile, andan icâzet verile.

23. Ve gemi satılsa, alan kimesneden harbî olsa beş akçe ve zimmî olsa dört akçe alandan ve satandan iki cânibinden gümrük alınur.

24. Ve *limon (liman) kanûnı* budur ki; bir küleklü gemi gelse elli akçe; iki küleklü gemi gelse yüz akçe; yarım küleklü gemi gelse yirmi beş akçe ve hurde gemilerden hallü hâline göre hakk-ı liman alınur.

25 Ve limon (liman) kanûnu budur ki; bir küleklü gemi gelse elli akçe; iki küleklü gemi gelse yüz akçe; yarım küleklü gemi gelse yirmi beş akçe ve hurde gemilerden hallü hâline göre hakk-ı liman alınur.

Temmet bi avn' illâh ve hüsn' it-tevfîk sene 927

Tahrîren fî gurre-i Safer[1]

KANÜN-I İSKELE-İ İNEBAHTI VE TEVÂBİ'İHÂ

26. Her *sefîne* ki, deryâdan gele, eğer yüklü ve ger yüksüz *Mora* cânibinde olan Boğazhisâr dizdârı gelen sefîneyi İnebahtı'ya göndere ve İnebahtı Boğazhisârı dizdârı dahi elbette göndere. İnebahtı'ya gelüb ahvâli tefahhus oluna ve içinde olan adamları kefillene. Ve eğer içinde yarak var ise görüle; muhârebeye mi gelmişdir veyahud rençberlik mi gelmişdür? Ve eğer metâ'ı varsa, gümrüği alınub mal-i pâdişâhîye zarar ve noksan gelmelü olmaya.

27. Ve Mora cânibinden tahmîl ederse temessükin İnebahtı kadısına ve emînine göstere. Ve mezkûr sefînenin ahvâlini teftiş edüb temessükini alı-koyub sıhhatine âher temessük verile. Şöyle ki, vech-i meşrûh üzre mezkûrân *Boğazhisâr dizdârları* gelen sefîneleri İnebahtı'ya uğratmayub içerü salıvereler ve taşra gitmelü olıcak *İnebahtı kadısı*ndan ve emîninden elinde temessük yoğiken deryâya sılverdüklerin İnebahtı kadısı ve emîni Bâb-ı sa'âdet-i me'âba arz edeler; mansıbları alınub muhkem hakâret olunalar.

1 Bu Kanunnâme de bir önceki ile aynı tarihde tanzim olunmuşdur.

927 Tarihli İnebahtı Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. 105, sh. 1-7, 22

927 Tarihli İnebahtı Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. 105, sh. 1-7, 22

١٩

٢٠

٢١

٢٢

٢٣

٢٤

٢٥

٢٦

٢٧

§. 5- MİDİLLİ SANCAĞI KANUNNÂMELERİ (90)

I- NÜSHALARI VE HUKUKİ TAHLİLİ

Daha evvel Rumeli Eyâletinin bir sancağı olarak II. Bâyezid devrinde ilk Kanunnâmesi hazırlanan ve tarafımızdan neşredilen[1] *Midilli, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyâleti* teşkîl olundukdan sonra, bu kazaya bağlı bir sancak haline getirilmiştir. Kapudan-ı Deryâ denen bu eyâletin sancağı olarak elimizde Midilli'ye ait bazı hukukî düzenlemeler mevcuttur.

Bunlardan **birincisi,** *Midilli Sancağı Kanunnâmesi*dir. Elimizde iki nüshası bulunmaktadır:

*I.si, BOA. TTD. No: 264 (431), sh. 1-8'*de bulunan ve 955/1548 tarihinde tedvîn olunan nüshadır ki, neşre esas aldığımız nüsha da budur. Bu nüshanın başında yer alan Mukaddimesinde Kanunnâmenin hazırlanışı ile alakalı şu bilgiler bulunmaktadır:

> "*Sultân Süleyman Hân bin Sultân Selim Hân* ki, Memâlik-i Ma'mûrelerinden *Cezîre-i Livâ-i Midillü*'nün defter-i atîk-ı adâlet-şi'ârı muhtell olub müceddeden tahrir olunması lâzım ve lâbüdd olmağın, bu Efkar'ül-Fakîr *Yusuf* bendelerini emîn ve *Mehmed* bendelerini kâtib ta'yîn edüb hükm-i şerif-i vâcib'ül-imtisâl fermân olunmağın, bu hakîr dahi mezkûr Mehmed bendeleri ile Cezîre-i mezbûreye irtihâl edüb şol ki, muktezây-ı âyîn-i Şer'-i Muhammedî ve fermân-ı iktizây-ı kavânîn-i şehinşâhîdir. Alâ kader'it-tâka rağbet ve ri'âyet olunub sebt-i defter olundu.
>
> Tahrîran fî Evâil-i Maherrm'il-Harâm min şuhûr-i sen hams ve hamsîn ve tis'a-mi'ete."[2]

*II. si ise, Paris, Bibl. Nat. Turcs, ms. No: 85, Vrk. 321/b-323/b'*de yer alan nüshadır. Bu nüsha, birinci nüshanın bozuk bir istinsâhından ibârettir.

İkincisi, Midilli Sancağı ile alakalı bazı kanun hükümleridir ki, bunları da Kanunnâmeye ilâve etmiş bulunuyoruz.

Midilli Kanunnâmesinde de, diğer benzeri kanunnâmelerde olduğu gibi, evvelâ *ispenç* adı altında harâc-ı muvazzaf, sonra öşür adı altında harâc-ı mukâseme tedvîn olunmuştur. Bunu bir takım şer'î ve örfî rüsûmun tesbit ve tayini izlemektedir. Kanunnâmenin sonuna doğru gümrük ve bac vergileri ile müsellemlerle alakalı bazı hususî hükümlere yer verilmiştir. Biz Kanunnâmeye, biri Midilli Tuzlası ve diğeri de Midilli Topçuları iye alakalı iki müstakil hükmü de ilâve etmiş bulunuyoruz.

---

1 Bkz. **Osmanlı Kanunnâmeleri**, II, sh. 458-463

2 BOA. TTD. No: 264 (431), sh. 1

II- MİDİLLİ SANCAĞI KANUNNÂMESİNİN METNİ

KANÛNNÂME-İ LİVÂ-İ CEZÎRE-İ MİDİLLİ

1. Kefereden her ferd ki, *hadd-i bülûğiyyet*e yetişe, yirmi beş akçe *ispenç* alınur; nâ-bâliğden ispenç alınmaz. Ve bîvelerden altışar akçe alınur. Ve *bütün çift*i olan müslümanlardan yirmi dört akçe *resm-i çift* alınur. Ve nısıf çifti olan müslümandan on iki akçe alınur. Ve çifti olmayan *müzevvec*den *resm-i bennâk* on iki akçe alınur. Ve *mücerred*lerinin bâliğinden altışar akçe alınur; nâ bâliğinden nesne alınmaz.

2. Ve zirâ'at eden müslümanlardan onda bir *öşür* alınur. Ve kefere tâifesinden sekizde bir kile öşür alınur. Ammâ Rumeli'nde ba'zı sancaklarda demedleri tarlada iken öşür muktezâsınca müslümandan on demedden bir demed ve kefere tâifesinden sekiz demedden bir demed öşür alınmak kanûn-ı mukarrer olmağın *Midilli Sancağı*nda dahi demed *ta'şîr* olunması sâhib-i tîmâra ve re'âyâya enfa' görülmeğin vukû'u üzere der-i ma'delet-penâha arz olunub üslûb-ı mezbûr üzere demed ta'şîr olunması fermân olunmağın defter-i cedîd-i hâkâniye kayd olundu ki, sâhib-i tîmâr ma'rifetiyle müslümanlardan on demedde bir demed ve kefere tâifesinden sekizde bir demed öşür alınub gerü demed sâhibleri başkaca harman edüb sâhib-i tîmârın terekesin döğüb anbarına teslim erler.

3. Ve sınur mu'ayyen olan yerlerde öşürlerin sınur sâhibi alur ve sınurları müşâ' olan karyelerün sipahileri ra'iyyetlü ra'iyyetin ta'şîr eder.

4. Ve vilâyet tahrir olundukdan sonra bir ra'iyyet tarlasın veya bağın ve bağçesin satub âhar sipahinin ra'iyyeti olsa, öşrin satan ra'iyyet sâhibi alur. Ammâ bir sipahinin ra'iyyeti kendü karyesinden kalkub âhar nâhiyeden bir âhar sipahinin karyesinde mütemekkin olsa, ra'iyyet sâhibi hemân oturduğı yerde gönül öşrin, kovan öşrin ve hınzır bid'atın alur ve zirâ'at etdüğünün öşrin toprak sâhibi alur.

5. Ve baltasıyle yeni yer açsa, öşrin ra'iyyet sâhibi alur ve *resm-i tapu*sın her kangı sipahinin yerine karîb olsa ol alur. Ve ra'iyyet kendü karyesi kurbünde baltasıyle yer açsa, öşrin kendü sipahisi alur.

6. Ve sınur müşâ' olan yerlerde sipahilerden, dergâh-ı âlî yeniçerilerinden ve hisâr erenlerinden ba'zı kimesneler, zirâ'at olunur ra'iyyet yerlerin ve çayırların ve bağların ve bağçelerin ve zeytun ve ceviz ağaçların ve kestane ağaçların alub ve ba'zı dahi zirâ'at olunur ra'iyyet yerlerin olub bağ bağçe etmişlerdir. Mezkûrlar kadîmden her kangı sipahinin ra'iyyeti elinden alub öşürlerin kime verdilerse, gerü kadîmden vere-geldükleri yere vereler. Ve ba'zılar dahi sonradan ra'iyyet yerlerinde değirmen ihdâs ederler, anlar dahi her kangı sipahinin ra'iyyeti yerinde ihdâs ederse resimlerin ra'iyyet sâhibine verürler.

7. Ve *resm-i âsiyâb* yıl yüriyenden altmış akçe alınur ve altı ay yüriyenden otuz akçe alınur. Ve üç dört ay yüriyen *sel değirmenleri*nden mikdârlarına göre alınur. Ve *zeytun değirmenleri*nden yılda üçer akçe alınur. Ve min ba'd eğer sipahiden ve dergâh-ı âlî yeniçerilerinden ve hisâr erenlerinden ve kimesneye ra'iyyet kayd ol-

unmayanlaran, her kim zeytun değirmeni ihdâs ederse, yılda üçer akçe verürler. Ve bozulan zeytun değirmeninden nesne alınmaz.

8. Ve livâ-i mezbûrda vâki‘ olan bağçelerün meyveleri kanûn üzere ta‘şîr olunur. Ve defter-i hâkânîde ba‘zı müslümanların bağları dönümüyle kayd olunmuşdur, dönümüne dörder akçe alınur. Ve kefere tâifesinin şirelerinden sekizde bir medre öşür alınur.

9. Ve şiresi olan karyelerün öşri satılmak içün iki ay *monopolye* dutulmak erbâb-ı tîmâra kanûndur. İki ay monopolye dutulub narh-ı rûzûden iki akçe ziyâde satılur. Zikr olan iki ay içinde re‘âyâ şiresi satılmak memnû‘dur.

10. Ve şiresi olmayan karyeler, âhar karyeden yükle şire getürseler, ikişer akçe *bâc* alınur. Ve fuçı ile sirke veyahud şire getürseler, fuçı başına on beşer akçe bâc alınur.

11. Ve *kovan öşri*, müslümandan ve kefereden on kovanda bir kovan veyahud kovandan kovana birer akçe alınur.

12. Ve *âdet-i ağnâm* iki koyundan bir akçe alınur ve keçiden dahi buncılayındır. Ve hınzırın yabanda güdüleninden ikisine bir akçe alınur ve boğazladuklarından birer akçe alınur.

13. Ve *resm-i otlak* ve kışlak, hâricden veyahud gayrı karyelerden gelüb bir karye sınurunda otlayub yaylasa ve kışlasa, her süriden yılda bir kerre yirmi beş akçe alınur. Ammâ ehl-i karyenin koyunları ve keçileri kendü karyeleri sınurunda otlayub yaylasa ve kışlasa nesna alınmaz.

14. Ve *resm-i arûs*, kız oğlan otuz akçe ve dul avretden on beş akçe alınur.

15. Ve *âdet-i deştbânî*, bir davar ki, tarlaya veya bağa veya bostana girse, atdan ve öküzden ve inekden her davar başına beşer değnek vurulub ve beşer akçe alınur ve iki koyundan bir akçe alınur. Ve illâ girdüği bağa ve bağçeye ve bostana zarar ve ziyân eylese, evvelâ ehl-i hibre ma‘rifetiyle sâhibine zararı tazmîn olunub cerimesi alınur.

16. Ve nefs-i *Midilli*’de vâki‘ olan otuz bir nefer *müsellem*, *harâc*ların edâ etdükden sonra müsellem oldukları tarihden ellerinde bulunan bağları ve bağçeleri ve değirmenleriyle ve zirâ‘at olunur yerlerinin öşriyle ve resm-i ganemleriyle ve avârız-ı divânîden ve tekâlîf-i örfiyyeden madem ki, defter-i hâkânîde mestûr ve mukayyed olan müsellemler hidmetlerin edâ edüb mu‘âf ve müselem olalar. Ve sonradan aldukları bağlarun ve bağçelerün öşürlerin her kimin ra‘iyyetinden alurlar ise, gerü ra‘iyyet sipahisine edâ ederler.

17. Ve bunlardan biri fevt olub yarar oğlu kalub yerine müsellem kayd olunub eline ahkâm-ı şerife erzânî kılına, üslûb-ı mezbûr üzere babasından irsle intikal eden yerlerine mutasarrıf olub ol dahi *müsellemlik hidmeti*n eyleye. Ve şöyle ki, bir müsellem fevt olub yerine yarar oğlu kalmayub veyahud kalan oğluna müsellemlik müyesser olmayub emlâki oğlu elinde kalsa veyahud âhar kimesnelere intikal eyleye, her kangı sipahinin toprağında vâki‘ olursa, kanûn üzere toprak sâhibine öşrin ve rüsûmın edâ eyleye.

18. Ve hâricden her kim müsellem olursa, müsellem olduğı tarihden elinde bulunan bağı ve bağçesi ile ve sâir emlâki ile üslûb-ı mezbûr üzere müsellem olub müsellemlik hidmetin eyleye. Ve sonradan âhar kimesnenin ra'iyyetinden bağ ve bağçe ve tarla ve âsiyâb ve bunlarun emsâli her ne olursa her kimin ra'iyyeti elinden alursa, öşrin ve rüsûmın sipahisine edâ eyleye.

19. Ve defter-i atîkde hâssa bağlar ve bağçeler ve zeytun ve ceviz ve kestane ağaçları ve zirâ'at olunur sipahilere ve hisâr erlerine hâsıl kayd olunmuş idi. Hâliyâ zikr olunan hâsslar, hükm-i şerif ile satılub defter-i cedide öşür kayd olunmuşdur. Mezkûr havâssı satun alan kimesneler öşürlerin kadîmden kangı karye sipahisine verü-gelmiş ise gerü ol karyenin sipahisine verürler. Meğer defter-i cedidde ba'zı âhar karyede kayd olunmuş ola, anun gibileri kayd olunduğı yere verürler.

20. Ve *resm-i gümrük-i iskele*, müslümanlardan her yüzde iki akçe alınur ve kefere tâifesinden her yüzde üç akçe alınur. Ve harbî kefere tâifesinden her yüzde beş akçe alınur.

21. Ve *resm-i kapan*, peynir kantarından üç akçe alınur; satandan bir akçe ve alandan iki akçe alınur. Ve incir kantarından iki akçe alınur; satandan bir akçe ve alandan bir akçe alınur. Ve beksimet kantarından iki akçe alınur; satandan bir akçe ve alandan bir akçe alınur. Ve zift kantarından iki akçe alınur; satandan bir akçe ve alandan bir akçe alınur. Ve bâc-ı pay atdan ve gayrıdan dörder akçe alınur; satandan iki akçe ve alandan iki akçe alınur. Ve gâvdan iki akçe alınur ve yünden iki akçe alınur ve dört koyundan bir akçe alınur.

22. Ve *Midilli iskelesi*nin at gemisinde adam başına iki akçe alınur; atdan ve katırdan ve sığırdan dörder akçe alınur. Ve esirden *âdet-i köprü* deyü otuz iki akçe alınur. Ve âdet-i köprüden gayrı vâki' olan mahsûlâtı her seferde cem' edüb ve üç yahşi olunub iki yahşi mîrî içün zabt olunub bir yahşi gemide hidmet eden kimesnelere verilür.

SÛRET-İ AHKÂM-I ŞERİFE

23. Kudvet'ül-emâcid vel-ekârim, câmi'ül-mehâmidi vel-mekârim el-muhtassu bi mezîd-i inâyet'il-Melik'il-Mennân; hâliyâ *Cezâyir tîmârları kethüdâsı* olan ve *Cezîre-i Midilli*'yi müceddeden kitâbet eden *Sinan* -dâme mecdühû- ve Kudvet'ül-emâsil vel-akrân *Muhammed* -Zîde kadrühû- tevkî'-i refî'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki, hâliyâ atebe-i ulyâma defter gönderüb *Cezîre-i Midilli Memlehası*'nın milhi içün emîn olan kimesneler, hâneden hâneye birer buçuk kile ve ba'zılarına dörder ve beşer kile ve ba'zı koyunları olanlar onar ve on beşer kile ve ba'zı zeytünlüği olanlara birer müdd tuz size lâzımdır deyü cebren akçelerin alub ellerine birer tezkire verürlermiş ki, gelün anbardan tuzunuzu alun; kâdir olanlar dahi kendülerine kifâyet mikdârı tuz alub ve kâdir olmayanların ellerinde birer ve ikişer ve üçer yıldan verilmiş tezkireleri vardur ki, akçelerin verüb tuzların almamışlardır.

Ve emîn masâlihi muhâsebesi mûcibince *şem'-hâne*nin bir yıllık mahsûlı on iki bin üç yüz yetmiş iki akçe olub bin üç yüz altmış dört akçesı dükkân-ı şem'-hâneden hâsıl olub on bir bin sekiz yüz akçesın dahi emîn re'âyâ tâifesine "siz gelüb şem'-hâneden mum almazsız, mum hod size lâzımdır" deyü hâneden hâneye cebr ile ikişer akçe satup akçelerin alub mumların vermezlermiş.

Ve *çeltük mahsûlı* dahi defter-i atîkde üç bin sekiz yüz akçe olub hâliyâ defter-i cedidde on bin kırk sekiz akçe yazılmışdır. Ammâ zikr olunan çeltük akçesinin tahsili bu vechiledir ki, zirâ'at vaktinde nâhiye-i *Feslekî* on dört aded karye olub halkı gelüb ekim sünneti ve biçim sünneti ve denge iletüb döğüm sünneti ve pirinç oldukda şehre iletmek üzere üçer dörder gün hidmet edüb yemekleri dahi kendü yanlarındandır. Çeltük ekilen yere penbe ve bostan ve gayrı tereke ekilüb öşür verürken çeltük ekdükde sâhib-i arza çeltükden öşür dahi vermezler. Re'âyâ dahi ol senede yerlerinden behre-mend olmazlar.

Ve *havâss-ı hümâyûn*dan *Herse* nâm karyenin bağları ve bağçeleri ve zirâ'at olunur yerleri deryâya karîb yerde vâki olub re'âyâ tâifesi vaktiyle hidmetlerine varmağa *harâmî levendler*den[1] hazer edüb işlerine varımazlar. Ammâ karye-i mezbûreden otuz beş nefer kimesne atlarıyle ve yaraklarıyle deryânın harâmî duracak yerlerin be-nevbet görüb gözedüb ve cemî' öşürlerin ve rüsûmların ve avârızların verüb mücerred kürekçi yazıldıkda yazılmakdan mu'âf olmak taleb etdiklerine eylemişiz.

İmdi zikr olunan *memleha*nın bahâsı husûsu üslûb-ı sâbık der-anbâr olmak imiş, ol vechile kayd olunub re'âyâya tarh olunmaya. Ammâ tuz alanlara dahi âhar yerden tuz almayub hâcet oldukda varub anbardan alalar deyü emr edüb ve mum akçesi hilâf-ı kanûn re'âyâya teklif olunmayub şem'-hâneden satun alandan kanûn üzere mumhâneye âid olan resmi alınmasın. Ve çeltük ref' olunub ekilmeyüb sâir hubûbâtdan her ne ekilürse, *öşr-i şer'î* alınub çeltük ekdürülmesin emr edüb ve zikr olunan otuz beş nefer kimesne zikr olan mahalleri levend harâmîden görüb gözetmek içün kürekçiden mu'âf yazılmasın emr edüb buyurdum ki; hükm-i şerifim vardıkda zikr olunan husûsları emr-i şerifim üzere deftere kayd edesin. Ammâ kürekçiden mu'âf olanlar kaç nefer ise isimleriyle kayd edesin.

Şöyle iblesin, alâmet-i şerife i'timâd kılasın.

Tahriren fî evâhir-i Safer sene seb' ve hamsîn ve tis'a-mi'ete[2]

24. Kudvet'ül-emâcid vel-ekârim, câmi'ul-mehâmidi vel-ekârim el-muhtassu bi-mezîd-i inâyet'il-Melik'il-Mennân *Midilli Sancağ*ını mücedden kitâbet edüb hâliyâ *Cezâyir tîmârları kethüdâsı* olan *Sinan* -dâme mecdühû- tevkî'-i refî'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki, hâliyâ Midilli kadısı Dergâh-ı Mu'allâm mektûb gönderüb *harâmî levendler*den hıfz ve hirâset içün kayıklara *kürekçi* olmağa avârızdan ve kürekçiden mu'âfiyet ile arz eyledikleri yediyüz elli yedi hâneden olmasın emr edüb buyurdum ki;

---

1 **Harâmî Levendler:** Yol kesenve adam öldüren eşkiya ve serserilere denmektedir.

2 20-30 Safer 957 tarihinde hazırlanmıştır.

Hükm-i şerifim varıcak emrüm üzere ta'yi olunan üç yüz hâne-i hidmet-i mezbûre içün yazub deftere kayd eyleyesin.

Şöyle bilesin, alâmet-i şerife i'timâd kılasın.

Tahriren fî evâsıt-ı Safer sene hams ve hamsîn ve tis'a-mi'ete[1]

25. Kudvet'ül-emâcid vel-ekârim, câmi'ul-mehâmid vel-mekârim Vilâyet-i Midilli'yi tahrir edüb hâliyâ *Cezâyir tîmârları kethüdâsı* olan Sinan dâme mecdühû tevkî'-i refî'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki, hâliyâ Cezîre-i Midillü'de vâkide vâki olan yirmi dört nefer *topçular* içün ve *topçu bölük başlarının* ulûfeleri ref' olunub tîmâr verilmesin emr edüb *bölükbaşı* olanlara ikişer bin ve topçulara bin altışar yüz akçe tîmâr tevcîh olunmasın emr edüb buyurdum ki

Fermân-ı şerifim üzere mezkûrların zikr olunan tîmârların tahrir etdüğün yerlerden her birinin hisselerin ta'yin edüb tezkirelerin veresin ki, berât-ı hümâyûnum verile.

Şöyle bilesin, alâmet-i şerife i'timâd kılasın.

Tahriren fî evâsıt-ı şehr-i Safer sene hams ve hamsîn ve tis'a-mi'ete[2].

---

1 10-20 Safer 955 tarihinde hazırlanmıştır.

2 10-20 Safer 955 tarihinde hazırlanmıştır.

Midilli Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 264, sh. 1-8

Midilli Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 264, sh. 1-8

Midilli Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 264, sh. 1-8

Midilli Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 264, sh. 1-8

٢٤

٢٥

§. 6- RODOS SANCAĞI KANUNNÂMELERİ (91)

I- NÜSHALARI VE HUKUKÎ TAHLİLİ

Halk arasında *Rados* da denen *Rodos*, Ege denizinin güneydoğusunda bulunan bir ada ve bu adanın kuzeyinde yer alan bir yerleşim merkez inin adıdır. Fâtih devrinde Rodos adasının fetih teşebbüsleri başlamış ise de, bu şeref, Kanunî Sultân Süleyman'a nasip olmuştur. Uzun süren bir muhâsaradan sonra 1 Safer 929/20 Kânun-ı Evvel 1522 yılında Rodos teslim alınınıştır. Fetihden sonra Rumeli Eyâletine bağlanan Rodos, *Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyâleti* teşkil edilince buranın sancağı haline getirilmiştir. 1912 yılına kadar yani 390 sene Osmanlı Devletinin hâkimiyeti altında kalan Rodos'un ilk hukukî düzenlemesi de, Rumeli Eyâletine bağlı olduğu dönemde yani henüz fetih tamamlanmadan 927/1520 tarihinde yapılmıştır[1].

Rodos Sancağı ile alakalı Kanunnâmenin tek nüshası, *BOA. TTD. No: 367 (1050), sh. 202'*de bulunmaktadır ve bu defter bir ihtimâle göre 927/1520 tarihini taşımaktaysa da, mezkûr tarihi 937/1530 olarak okumak daha doğru olacaktır. O zaman, Rodos Sancağı'nın Kanunnâmesi de, fetihden 8 sene sonra tedvîn edilmiş olacaktır ki, bu daha ma'kûldür. "*Kanun-ı Kazâ-i Rodos ve İstanköy*" ünvânını taşıyan Kanunnâme, her iki ada ile alakalı hükümleri de ihtivâ etmektedir.

Kanunnâmede evvela, adalara gelip giden gemilerdeki mallardan alınacak gümrük ve bâc vergileri tanzim olunmaktadır. Bunların İslâm hukukundaki kâ'idelerin dışına çıkmadığını görüyoruz. Daha sonra harâc-ı mukâseme ve diğer şer'î rüsûm ile bazı bad-ı hevâ gurubuna giren örfî rüsûm üzerinde durulduğunu görüyoruz.

II- RODOS VE İSTANKÖY KANUNNÂMELERİNİN TAM METNİ

KANUN-I KAZÂ-İ RODOS VE İSTANKÖY

1. İskeleye müslümanlar gemi ile metâ' getürseler ve alub gitseler, yüzde iki akçe vereler ve me'kûlât cinsinden dahi yüzde ikişer akçe vereler. Ve kefere ki, *dâr'ül-harb*den olmaya, getürdükleri ve alub getdikleri metâ'dan yüzde üç akçe *gümrük* vereler ve dâr'ül-harbden gelen ve dâr'ül-harb keferesi alub getdikleri metâ'dan yüzde dört akçe *gümrük* vereler.

2. Ve bir kimesne gemi ile metâ' getürse, bir mikdârın çıkarub ve bir mikdârın çıkarmasa, çıkarduğı metâ'ın gümrüğini verüb çıkmayan metâ'dan *gümrük* alın-

1 Darkot, Besim, **Rodos, İslâm Ansiklopedisi**, IX, sh. 753-757

maya. Ve bir gemiden bir gemiye metâ‘ satulsa ammâ iskeleye çıkarulmasa, nısf-ı gümrük vere. Ve fuçı ile hamr gelse, her fuçıdan kırk dokuz akçe ve on iki akçe *şirb-i hamr* alına.

3. Ve limana gelen gemilerün küleklüsünden bir filori, dahi kiçirik olanlardan hâllerine göre tâ iki akçeye varınca *resm-i liman*[1] deyü alına.

4. Ve âbı gemi ile geçen koyunden her koyuna birer akçe *gümrük* alına ve sığıra dörder akçe ve ata beşer akçe ve adamdan birer akçe alına. Ve cezîreden kal‘aya koyun gelse, kapuda iki koyuna bir akçe *bâc* alına ve kuzı gelse dört kuzıdan bir akçe bâc alına. Ve hâric-i kal‘ada bir kimesne bir kimesneye koyun satsa, iki koyuna bir akçe ayak bâcı alına; nısfın satan ve nısfın alan vere. Ve selhânede koyun boğazlansa, dört koyuna bir akçe ve bir sığıra iki akçe alına. Ve hâric-i kal‘adan at yüki ile peynir ve un ve meyve ve şire ve ba‘zı bunun benzeri nesneler gelse, kapuda at yükine iki akçe bâc alına ve balıâsı seksen akçe oluna. Ve bazarda esir satılsa, dört akçe alandan ve dört akçe satandan alalar ve at satılsa iki akçe satandan ve iki akçe alandan alalar.

5. Ve kefereden, eğer hâric-i sınur-ı kal‘a ve eğer kal‘a sınurundadır, hâsıl olan hubûbâtdan on beşde iki alına. Ve bağlarından dahi beşde bir ve bostanlarından ve bağçelerinden *öşür* vereler. Ve müslümanların bağlarından ki, tapulu yerleri ola ve kendüler ihyâ eylemiş olub kâfirden satun alınmış olmaya, her dönümüne dörder akçe *resm-i dönüm* alına. Ve eğer kâfirden alınmış ma‘mûr bağsa, on beşde iki alına. Ve bağçelerinden öşür alına ve bdstanlarından her dönümüne on birer akçe alına.

6. Ve *hâssa bağları*ndan ki, ma‘mûr ola, teslîs olunub sülüsi mîrî içün ve sülüsânın tasarruf edenler alub mutasarrıf ola. Ve bağçe ve bostanlar ki, ma‘mûr ola, hâssa ola, anlarda dahi kezâlik hâssa bağ gibidür.

7. Ve gönülden öşür alına. Ve deştbânîsi eğer tarlaların ve eğer bağlarındır, *bâd-ı hevâ*ya müte‘allıkdır. Anı kim tasarruf eder ise anı dahi ol tasarruf ede.

8. Ve *resm-i arûs*ı müslümanların ve keferenin dul avretinün otuz akçe ve bâkireden altmış akçe alına.

9. Ve *kovan*dan birer akçe ve *canavar*dan ikisine bir akçe bid‘at alına. Gerü tepeledikde canavar başına bir akçe bid‘at alına.

10. Ve hâsıl vaktinde sâhib-i zemin olan kimesne hâneden hâneye birer tavuk ala; vermezlerse tavuk başına üçer akçe vereler. Ve *ispenç* vaktinde dahi kezâlik hâneden hâneye tavuk veyahud üçer akçe vereler.

11. Ve dağda olan kovan, bâd-i hevâya müte‘allıkdır, anun ile tasarruf oluna.

12. Ve cezîrelerde deryâya karîb olan keryeler, *vigile beklemek* kanûndur. *Vigile* demek, her karyenün yaluya karîb yüksek yerde yeri olur, üzerinde ol köy re‘âyâsından iki nefer adam bir gün ve bir gece beklerler. Deryâ tarafından bir gemi kim şüphelü ola, göricek köyden köye haber edüb ol sa‘at kal‘aya haber yetüşdüreler, tedâriki ne ise edeler. Ve onat beklemeyüb veya külliyen varmayanların haklarından geline. Ve şol köyler ki, yaluya karîb olmayalar, anlar kal‘ada bir

1 Bu bir örfî vergidir.

cüz'î mühim veya meremmât vâki' oldukda anlara tenbih olunagelüb mu'âvenet itmâm oluna. *Bedel-i vigile* yılda on ikişer gün hidmet edeler[1].

13. Ve cezîrede bir kimesne yeni gemi binâ eylemelü olsa, icâzet olmayıcak câiz değildir.

14. Ve *balık avlayanlar,* iskeleye getürüb satdukda âmile yüzde dört akçe vere, dahi ziyâde nesne vermeye.

15. Ve *tuz işleyenlere* tuz verilmeyüb her kilesine ki, Rodos kilesidir, mîrîden dörder akçe vereler. *Tuzcılar* getürüb anbara teslim eyledikde ve Hüdâvendigâr hazreti iskelesi kurbinde olan memlahadan gayrı memlaha işlemek memnû'dur, men' olunalar. Tuz hâcetleri oldukda gelüb kal'da beğlik anbardan narh-ı rûzî üzere alalar; bin beş yüz dirhem bir akçeye.

16. Ve *Marmaros boğazı*ndan[2] işleyen âb gemilerinden adamdan bir akçe ve atdan ve katurdan beşer akçe ve eşekden ve sığırdan dörder akçe alalar ve koyundan ve keçiden birer akçe alalar. Ve hâsıl olan rüsûm teslîs olunub sülüsânı mîrî içün zabt oluna ve sülüs-i âharı gemilerde hidmet eden at gemisi reîslerinin ve sâir gemicilerindir, anlara vereler ber mûceb-i hükm-i şerif ve *kanûn-ı iskele-i Midilli.*

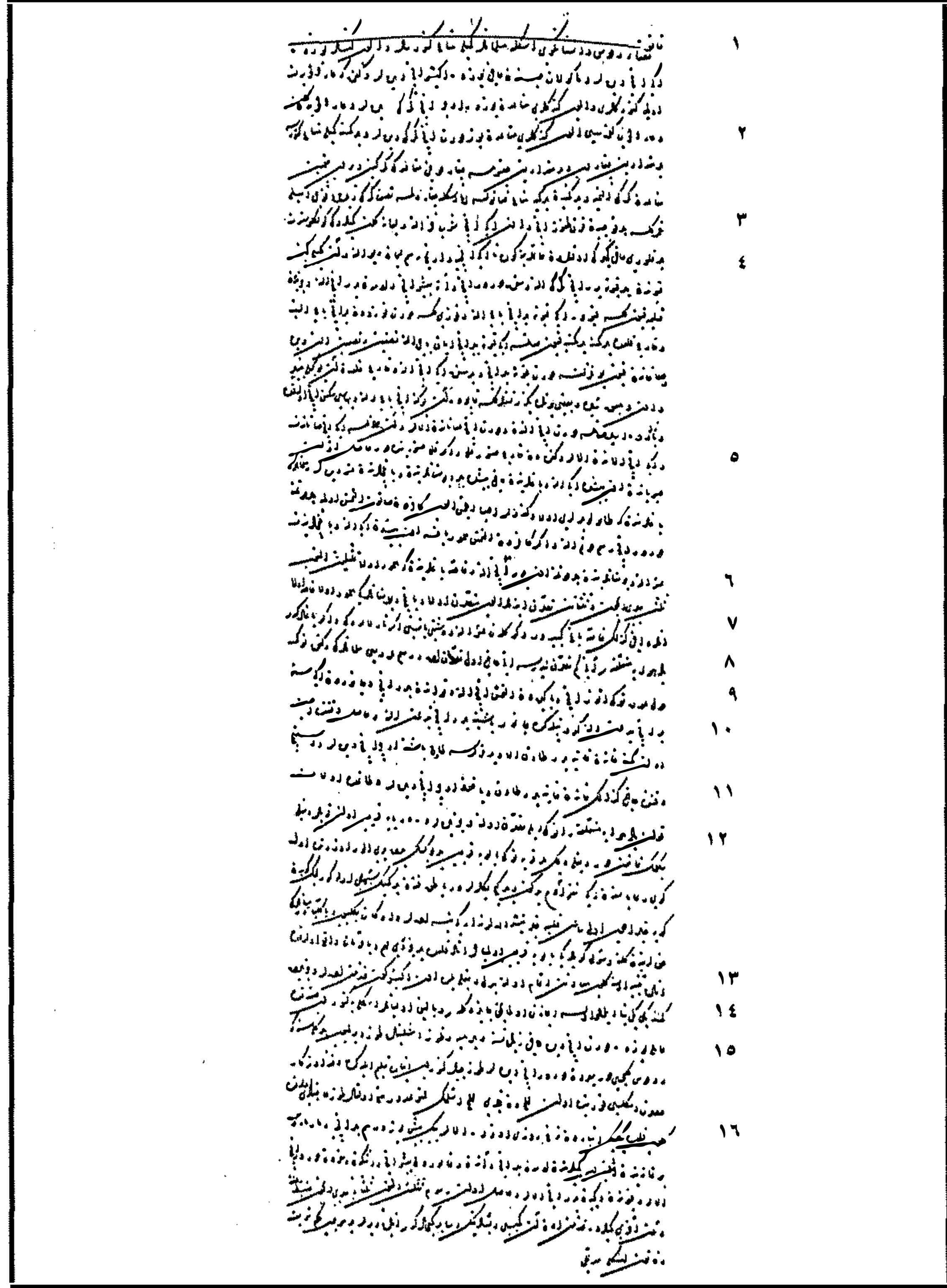
---

1 -**Vigile Beklemek:** Maddede izah edildiği gibi, ada ahalisinin beklemkle mükellef olduğu bir çeşit nöbet vazifesidir.

-**Bedel-i Vigile**: Bir kısım re'âyâ vigile denilen nevbeti yapmak yerine, yılda belli günler mu'ayyen hizmetleri ifa ederler ki, buna bedel-i vigile denmektedir.

2 **Marmaros Boğazı:** Çanakkale Boğazı kasdedilmektedir.

Rodos ve İstanköy Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 367, sh. 202

ALTINCI BÖLÜM

DİYÂRBEKİR EYÂLETİ KANUNNÂMELERİ

§. 1- DİYÂRBEKİR EYÂLETİNİN SANCAKLARI, KANUNLARI VE COĞRAFÎ SINIRLARI

*Diyarbekir eyâlet*inin 1515'de ve Yavuz zamanında fethinin tamamlandığını, ilk fetih yıllarında Âmid'in Paşa Sancağı kabul edilerek bütün doğu ve güneydoğu Anadolu'nun tamamının Diyarbekir Eyâleti adı altında toplandığını ve kanûnlar açısından ilk etapta *Hasan Padişah Kanûnları*nın kısmî bir adabtasyon ile yürürlüğe konduğunu görmüştük[1]. Kânûnî devrinde, geniş kapsamlı Diyarbekir Eyâleti, hem idarî ve mülkî açıdan, hem de hukûkî açıdan önemli değişikliklere ma'rûz kalmıştır. *Erzurum Eyâleti, Bağdad Eyâleti, Van Eyâleti* ve *Haleb Eyâleti,* yeni fetihlerle beraber, Diyarbekir Eyâleti'nden kopma eyâletlerdir. Bu önemli değişikliklere kısaca işâret etmemiz gerekir[2].

I- İDARÎ VE MÜLKÎ DEĞİŞİKLİKLER

Kânûnî devrinin ilk dönemlerinde Diyarbekir Eyâleti iki ana bölgeye ayrılmıştı: **Birincisi:** *Diyarbekir Eyâleti* (Vilâyeti); **İkincisi** ise *Kürdistan Eyâleti* (Vilâyeti).

Birinci idarî bölge, yani Diyarbekir Eyâleti adı altında ilerde göreceğimiz klasik *Osmanlı Sancakları* toplanmıştı. Bunların en önemlileri alfabetik sırayla şunlardı (Zaman içindeki değişiklikleri de hesaba katarsak):

1- Âdilcevâz Livâsı.

2- Âmid Livâsı (*Paşa Sancağı*).

3- Ana Ve Hît Livâsı (Sonradan Bağdâd Eyâletine bağlanmıştır).

4- Arabgir Livâsı.

5- Aşâir-i Ulus Livâsı (Boz Ulus ve Kara Ulus).

6- Atak Livâsı.

7- Bîra Livâsı (Birecik Sancağı).

8- Bitlis Livâsı (Bazı listelerde Kürdistan Eyâleti kısmında zikredilmiştir).

9- Çemişgezek Livâsı (Bazı listelerde Kürdistan Eyâleti kısmında zikredilmiştir).

10- Deyr'ür-Rahbe Livâsı.

11- Ergani Livâsı.

---

1 **Osmanlı Kanunnâmeleri**, III, sh. 215 vd.

2 Krş. Yavuz Devri-**Diyarbekir Eyâleti Kanunları**

12- Harput Livâsı.

13- Habur (Kabur) Livâsı.

14- Musul Livâsı (Sonradan Bağdâd Eyâletine bağlanmıştır).

15- Mardin Livâsı.

16- Ruha Livâsı.

17- Sincar Livâsı.

18- Siverek Livâsı (Bazı listelerde Kürdistan Eyâleti kısmında zikredilmiştir).

19- Hısn-ı Keyf (Hasankeyf) Livâsı (Bazı listelerde Kürdistan Eyâleti kısmında zikredilmiştir).

20- Kığı Livâsı.

21- Nusaybin Livâsı.

22- Rakka Livâsı.

23- Si'ird Livâsı.

24- Tercil Livâsı[1].

Eyâlet-i Diyarbekir ünvanı altında toplanan bu livâlarda ba'zı imtiyazlar bulunsa bile, Osmanlı kanûnları geçerliydi[2]. Önemle ifade edelim ki, asıl Kanunnâmesi bulunan sancaklar da, çoğunlukla bu guruba giren sancaklardır.

İkinci idarî bölge ise, sonradan *ekrâd sancakları* veya *hükümet* diye adlandırılan idarî merkezlerin toplandığı *Vilâyet-i Kürdistan*'dır. Bunun sancaklarını sırasıyla (önemlilerini) kaydedelim (Alfabetik sırayla):

1- Behrânî Livâsı.

2- Cizre Livâsı.

3- Çabakçur Livâsı.

4- Çermik Livâsı.

5- Egil Livâsı.

6- Genç Livâsı.

7- Hazzo Livâsı.

8- Hizan Livâsı.

9- İmâdiye Livâsı.

10- Kulb Livâsı.

11- Mihrânî Livâsı.

---

1 Bu liste, Kanunî devrinin muhtelif zamanlarını yansıtan şu kaynaklara dayanılarak hazırlanmıştır:

Âtıf Ef. No:1734, vrk.205/b; Celâlzâde, **Derecet'ül-Mesâlik**, Ayasofya, B. 3296, vrk. 11/B-17/A; BOA, 622 Numaralı **Ruus Defteri**; TSA. D. 5246; Bâyezid Kütüphânesi, Veliyyüddin Efendi, No: 1969'daki Sancak listesi ve ilgili Tapu Defterleri

2 Âtıf Ef. No:1734, vrk.205/b; Celâlzâde, **Derecet'ül-Mesâlik**, Ayasofya, B. 3296, vrk. 11/B-17/A

12- Müküs Livâsı.

13- Palu Livâsı.

14- Sason Livâsı.

15- Tercil Livâsı.

16- Şervi Livâsı.

17- Vastan Livâsı.

18- Zerrîkî Livâsı[1].

En önemli sancaklarını saydığımız *Kürdistan Eyâleti*'nin bu idarî birimleri, sonradan hükümet veya Ekrâd sancağı diye adlandırılmış ve istisnâî hâller dışında, buralarda Osmanlı Kanûnları uygulanmamıştır[2].

Dikkat edilirse bu zikredilen sancaklar arasında, sonradan Van, Erzurum veya bir başka eyâlete bağlananlar da bulunmaktadır. Bu sebeple yeni değişiklikleri de görmek gerekir. Önce Erzurum beğlerbeğiliği, sonra da 955/1548 yılında yeniden fethedilerek Van beğlerbeğiliği te'sis olununca, Diyarbekir Eyâleti'nin yapısı da yeniden düzenlendi[3]. Bu yeni düzenlemeye göre, Kürdistan Eyâleti kaldırıldı ve Diyarbekir, Van ve Erzurum Eyâletleri yeniden tanzim olundu. Bu son düzenleme, ba'zı istisnâlarla birlikte, 1284 yılında Eyâletler vilâyete çevrilinceye kadar devam etti. Şimdi Diyarbekir Eyâleti'nin Kânûnî devrinde aldığı son şekli görelim:

Diyarbekir Eyâleti'ne bağlı olan sancaklar, mülkî ve idarî yapılarına göre üç gurupdu:

1- Hükûmet Adı Altında Geçen Sancaklar

Bunlar, Yavuz Sultan Selim tarafından fetih esnasında, hizmet ve itâatleri karşılığında sahiplerine temlik ve tefviz olunan sancaklardır. Kendilerine yazılan fermanlarda *cenâb* ta'biri kullanılır. Arazilerini mülkiyet üzere tasarruf ederler. Arazi gelirleri için tahrir işlemi yapılmamıştır. Bütün gelirleri kendilerine aittir. Padişah tarafından kendilerine verilen ahidnâmeler gereği, hâkimleri azl ve ta'yîni kabul etmezler. Ancak Sultan'a ve devlete tam itâ'at halindedirler. Diğer Osmanlı sancak beğleri gibi hangi Eyâlete bağlı iseler (burada Diyarbekir Eyâleti'ne bağlılar), beğlerbeği ile beraber sefere çıkarlar. Diyarbekir Eyâleti'ne bağlı olan hükümetler şunlardır:

1- Cizre Sancağı.

---

1 Bu liste de, Kanunî devrinin muhtelif zamanlarını yansıtan şu kaynaklara dayanılarak hazırlanmıştır:

Âtıf Ef. No:1734, vrk.205/b; Celâlzâde, **Derecet'ül-Mesâlik**, Ayasofya, B. 3296, vrk. 11/B-17/A; BOA, 622 Numaralı **Ruus Defteri**; TSA. D. 5246; Bâyezid Kütüphânesi, Veliyyüddin Efendi, No: 1969'daki Sancak listesi ve ilgili Tapu Defterleri

2 Âtıf Efendi, 1734, vrk. 205/b-206/a; Celâlzâde, **Derecet'ül-Mesâlik**, Ayasofya, B.3296, vrk. 11/b-17/a

3 Esât Ef. 2362, vrk.129/b

2- Eğil Sancağı.

3- Genç Sancağı.

4- Hazro (Hazzo) Sancağı.

5- Palu Sancağı.

6- Tercil Sancağı.

Bunlara ait, Kânûnî devrinde düzenlenmiş bir Kanûnnâme yoktur. Sadece Yavuz devrinde Tercil kanûnu hazırlanmıştır. Buralarda Osmanlı Kanûnları uygulanmaz.

Bunlara *serbest mîr-i mîrânlık* da dendiğini ve *Bıyıklı Mehmed Paşa*'nın arzı ile yurtluk-ocaklık olarak Kürt beylerine terkedildiğini tarih kaynaklarından öğreniyoruz[1].

2- Ekrâd Sancakları (Yurtluk Ve Ocaklıklar)

Bunlara *yurtluk ve ocaklık* denir. Fetih esnâsında ba'zı beylere hizmet ve itâ'atleri karşılığında devamlı olarak sancak ve hâs şeklinde tevcih olunmuştur. Sancak kabul edilirler. Diğer Osmanlı beğleri gibi tabl ve alem sahibidirler. Ancak Yavuz'dan i'tibâren ellerine verilen temessükler gereğince, bunların ta'yîni ve azli merkezden yapılmaz. Hükûmet sancaklarından farklı olarak köy ve arazilerinin gelir tahrir edile-gelmiştir. İçlerinde tîmâr ve ze'âmet de vardır. Tîmâr ve ze'âmet sâhipleri gibi, beğleri ile beraber sefere çıkarlar. Bunlardan birisi vefat etse veya hizmet ifa edemese, yurdu ve ocaklığı, hâriçten kimseye değil, oğullarına, kardeşlerine ve diğer hısımlarına verilir[2]. Bu çeşit sancaklardan Diyarbekir Eyâleti'ne bağlı olarak şunlar vardır:

1- Atak Sancağı.

2- Çermik Sancağı.

3- Çabakçur Sancağı.

4- Kulb Sancağı.

5- Mihrânî Sancağı.

6- Si'ird (ve diğerleri).

Bunlarla ilgili hususî kanûnnâmeler düzenlenebilir. Mesela Çermik Sancağı ile ilgili hem Yavuz devrinde ve hem de Kânûnî devrinde hususî kanûnnâmeler hazırlanmıştır[3]. Aslında Çermik Sancağında hem müstakil aşîretler ve hem de tîmâr veya ze'âmet olarak belli askerî şahıslara tevzî' edilen araziler de vardır.

---

1 **Divan-ı Hümâyûn Kanunu** (Ali Çavuş Kanunu diye bilinir), Sül. Kütp. Antalya Tekelioğlu, No:806 vrk. 42-44; Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi,** II/580-581 ve diğer kaynaklar; **Osmanlı Kanunnâmeleri,** IV, sh. 463-464, 469-470

2 **Osmanlı Kanunnâmeleri,** IV, sh. 463-464, 469-470

3 **Divan-ı Hümâyûn Kanunu,** Antalya Tekeli, 806, vrk. 42-60; Uzunçarşılı, **Kanun-ı Osmanî Mefhûm-ı Defter-i Hâkânî,** Belleten, Ayrı Basım, 388-389; **Osmanlı Kanunnâmeleri,** IV, sh. 463-464, 469-470

3- Klâsik Osmanlı Sancakları

Bunlar diğer Osmanlı sancakları gibidirler. En önemlileri şunlardır:

1- Arabgîr Livâsı.

2- Âmid (Paşa Sancağı).

3- Çemişgezek Livâsı.

4- Ergani Livâsı.

5- Harput Livâsı.

6- Mardin Livâsı.

7- Musul (kısa bir dönem).

8- Nusaybin Livâsı (ba'zan nâhiye).

9- Ruha Livâsı.

10- Sincar Livâsı.

11- Siverek Livâsı[1].

II- HUKUKÎ DEĞİŞİKLİKLER

Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti, Doğu ve Güneydoğu Anadoluyu, yine müslüman olan devlet ve hâkimlerden devralmıştı. Osmanlı Devleti de bir müslüman devletti. Bütün müslüman devletlere ait kanûnların temel esasları islam hukukuna yani şer'-i şerife dayanıyordu. Farklılık, sadece ba'zı örf-âdet kâidelerinde, ölçü, tartı ve para birimlerinde, askerî ve idarî teşkilâtta idi. İşte bu sebeple Yavuz, eskiden Uzun Hasan Kanûnlarının uygulandığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu fethettiğinde, bu bölgelerde aynı kanûnların icrâsında, Osmanlı devleti açısından bir sakınca görmemişti. Yavuz devrinde gördüğümüz gibi, *Hasan Padişah Kanûnları,* her mıntıka içün ayrı ayrı yazılmıştı ve ba'zan köydeki hususî vaziyeti tesbit edecek kadar ayrıntılı maddeleri ihtivâ ediyordu. Osmanlı kanûnları ise, hem daha sistematik ve mücerreddi ve hem de vergi nisbetlerini daha düşük tutuyordu.

Önceleri eski Hasan Padişah Kanûnlarının yürürlükte kalmasını isteyen halkın, sonradan Rum kanûnu denen Osmanlı Kanûnuna tâbi' olmak için Padişaha arîzalar gönderdiklerini görüyoruz. Zira başka bir devletin para, ölçü, tartı ve örf-âdetlerine göre hazırlanan Hasan Padişah Kanûnları, Osmanlı Devletinin yapısına tam uyum sağlamadığı için, hukûkî mu'âmelelerde zorluklar ortaya çıkıyordu[2].

Mahalli kanûnlarının Osmanlı umumî kanûnlarına göre tasfiye edilmesini isteyen ilk bölge *Kemah* ve *Bayburd* bölgesidir. 926/1520 yılında bu değişiklik gerçekleştirilmiştir.

---

1 Kanunî devri tapu defterlerine göre ki, biraz sonra ayrıntılı bilgi verilecektir. Krş. Kodaman, Bayram, **Sultan II. Abdülhamit Devri Doğu Anadolu Politikası,** Ankara 1987, sh. 13 vd.; **Osmanlı Kanunnâmeleri**, IV, sh. 463-464, 469-470

2 BOA. TTD. 168(548), sh. 4; Barkan, **Uzun Hasan Bey'e Ait Kanunlar**, 92 vd.

Değişiklik gerekçeleri kanûnnâmelerin başında yer almaktadır[1]. Bunu, Erzurum Kanûnnâmesi ve Diyarbekir Kanûnları takip etmiştir.

Kısaca, Kânûnî devrinde düzenlenen Diyarbekir Eyâleti'ne ait kanûnlar, Rum Kanûnu da denen Osmanlı Kanûnu esas alınarak hazırlanmıştır. Hasan Padişah Kanûnları ise, tamamen tasfiye edilmiştir. Şimdi Kanûnnâmeleri görelim.

Burada kaydedilmesi gereken bir husûs da şudur: Hasan Padişah Kanûnları her yere göre ayrı özellikler gösterdiğinden teferruâtlı ve sayıca çokdur. Osmanlı Kanûnları ise, daha sistematik ve derli toplu olmasından ve de umumî eyâlet kanûnu zikredildiğinden, sancaklara ait kanûnlar ya kısa tutulmuştur veyahud Birecik Nâhiyesi gibi "*Nâhiye-i mezbûrenin kanûnu defter evvelindeki kanûnnâme-i küllîde münderic dir*" denilerek umumî Eyâlet Kanûnuna atıf yapılmakla iktifâ edilmiştir[2].

§. 2- DİYARBEKİR EYÂLETİ UMUMÎ KÂNUNNÂMESİ (92)

I- NÜSHALARI VE HUKUKÎ TAHLİLİ

Daha önce dağınık olan Hasan Padişah Kanûnları tasfiye edildikden sonra, ilk defa bütün *Diyarbekir Eyâleti*'ne şâmil umumî bir kanûnnâme Osmanlı kanûnları esas alınarak, 947/1540 tarihinde hazırlanmıştır. Bu kanûnnâmenin bir çok nüshaları vardır. Bunları kısaca tamyalım:

Birincisi; asıl nüshadır ve *BOA. TTD. NO:200 (558) nolu ve 947/1540 tarihli* defterde yer almaktadır. Kânûnî'nin emriyle Osmanlı Kanûnu esas alınarak Kâtip Haydar tarafından kaleme alınan ve 947 senesinde tamamlanan bu defterdeki kanûn asırlarca Diyarbekir Eyâleti'nin idaresinde esas kabul edilmiştir. Şu ifadeler konuyu daha güzel tavzih etmektedir:

> "....Halife-i rûy-ı zemin... *Sultan Süleyman Hân*'ın....dâima himmet-i şâhâneleri nizâm-ı ahvâl-i ibâd ve ta'mîr-i bilâdà müte'allık olmağın memâlik-i mahrûse-i âlem-penâhdan VİLÂYET-İ DİYARBEKİR Kitâbeti husûsunu ferman-ı cihan-mutâ' şeref-sudûr bulub üslûb-ı kadîm-i Osmanî ve KANUN-I KADÎM-İ HÂKÂNÎ muktezâsınca bu cerîde-i ferîde müştemil olduğu üzere mezbûrûn sancaklarda olan havâss-ı hümâyûn ve hâshâ-i ümerâ-i elviye ve zu'amâ ve erbâb-ı tîmâr ... bende-i ahkar *Haydar-ı Efkar* kitâbetiyle tatvîl ve imlâl terk olunub ber vech-i icmâl hilye-i tahrir ve celiyye-i tasdire erişdi.
>
> Tahrîren fî hams-i Muharrem el-Haram li-sene seb' ve erba'în ve tis'ami'ete[3]."

İkincisi ise, bundan istinsah edilen ve çok az farklılıkları bulunan nüshalardır. Bu nüshalardan ba'zıları, bir kısım araştırmacılar tarafından, sonuna eklenen 973 tarihli bir

1 BOA. TTD. 168 4 vd.

2 BOA. TTD. 200 (558), sh. 836

3 BOA. TTD. 200 (558), sh. 7-12

hüküm sebebiyle Kânûnî devrinin sonlarına ait oldukları zannedilmiştir. Tesbitlerimize göre bu tarih tesbît işlemi yanlıştır. Zira bu nüshalar TK. TTD. leri arasında yer almaktadır ve defterlerdeki tuğralar II. Selim'e aittir. Zaten açıkça 975 tarihini taşıyan bir nüsha da aralarında mevcuttur. Ancak kanûnnâme, ba'zı üslub ve ifade farklılıkları dışında aynıdır. Yeri gelince içlerinden birini neşredeceğiz. Bu nüshalar, *TK. TTD. No: 117, 97, 155 ve 151'*de yer almaktadır[1].

Bunların içinde *TK. Kuyûd-ı Kadîme Arşivi, TTD. No: 151 (148), sh. 1-4'*de yer alan ve kesin olarak 973/1565 tarihinde yani Kanuni Sultân Süleyman zamanında hazırlanan bir nüshada, çok önemli iki bölüm ilâve edilmiştir. 1. ve 2. maddeler ise, kısaltılarak Kanunnâmeye alınmıştır. Biz, mezkûr ilâveleri Kitabımıza alacağız. Tamamını ise neşr etmeyeceğiz[2]. Bu arada bazı bölümlerin de ilk Kanunnâmede bulunduğu halde, daha sonraki nüshalarda yer almadığına da dikkat çekmek istiyoruz.

Kânûnî devri nüshası esas alınarak, bu kanûn Barkan tarafından neşredilmiştir. Biz orijinali ile beraber, yeniden kontrol ederek ve ilâvelere işaret etmeyi ihmâl etmeden kitabımıza alacağız[3].

Diyârbekir Eyâleti'nin bu umumî Kanunnâmesinin şer'î tahlilini de kısaca özetleyelim:

Evvelâ kasm ve behre tabirleriyle ifade edilen harâc-ı mukâseme üzerinde durulmuş ve farklı nisbetlerde tayin edilmiştir. Daha sonra harâc-ı muvazzaf demek olan çift resminin tesbit ve tayini için çiftlik ve benzeri kavramlar üzerinde durulmuştur. Daha sonra kovan resmi demek olan resm-i zunbûrî, resm-i ağnâm ve benzeri rüsûm tesbit olunmuş ve bunu resm-i kışlak ve yaylak gibi örfî rüsûm takib etmiştir. İhtisâbla ilgili kısa hükümlerden sonra, Diyârbekir Eyâletinde bulunan evkaf ile alakalı mühim esaslar vaz' edilmiştir. Aşîretlerle alakalı uzun sayılabilecek bazı hususi hükümler; bâc ve gümrük vergilerinin nisbetleriyle alakalı esaslar ve nihâyet bâd-ı hevâ vergileriyle alakalı kısa izahlar, Kanunnâmenin ana mevzuları arasında yer almaktadır.

Bütün bu mevzuların ülül-emrin teşrî'î salâhiyyetine dâhil olduğunu biliyoruz ve geriye kalan hukukî meselelerde fıkıh kitaplarındaki şer'î hükümlerin esas alındığını da tekrar ifade etmek istiyoruz.

II- 947/1540 TARİHLİ DİYARBEKİR EYÂLETİ UMÛMİ KANÛNNÂMESİ'NİN TAM METNİ

KANÛNNÂME-İ VİLÂYET-İ DİYARBEKİR

DER BEYÂN-I AHVÂL-İ RE'ÂYÂ

1 Bkz. TK. TTD. 117, 97, 151, 155 nolu tapu defterlerinin giriş kısımları

2 TK. **Kuyûd-ı Kadîme Arşivi**, TTD. No: 151 (148), sh. 1-4

3 Barkan, **Kanunlar**, 130-136

1. Bundan evvel *re'âyânın gallesi kasm* olundukda ayniyle tereke alınmayub narh-ı rûzîden nakid akçe alınub re'âyâya fevka'l-had zulüm ve te'addî olub bu sebeb ile nicesi terk-i diyâr edüb ve ba'zı müflis ve muhtâc-ı halk olmağın zirâ'at etmezler olub hâliyâ bu mezâlim ve mehâyif pâye-i serîr-i a'lâya arz olundukda nakid akçe alınmak ref' olunub buğdaydan buğday ve arpadan arpa ve sâir hubûbâtdan her ne ise 'ayniyle tereke alınması ferman olunmağın defter-i cedîde kayd olundı. Min ba'd ferman-ı hümâyûn üzere *galle bahâ* deyü bir akçe ve bir habbe alınmayub buğdaydan buğday ve arpadan arpa ve sâir hubûbâtdan her ne ise 'ayniyle tereke alınub der-anbar olub mevsimi oldukda narh-ı rûzî üzere satılub re'âyâya müzâyaka verilmeyüb padişah-ı 'âlempenah devletinde âsûde-hâl olub kudretli yetişdikçe zirâ'at eyliyeler[1].

2. Ve *behre* bâbında iki vech üzere behre alınmak ta'yin olundı. Her kangısıyle iki cânib rızâlaşursa câizdir.

Biri budur ki, re'âyâ tâifesi külliyyen hâsılların getürüb köy kurbinde bir mahalle harman eyleyüb ve ölçülüb eğer beşde bir ve eğer altıda ve yedide birdir, defter mûcebince behreleri ölçülüb buğdaydan buğday ve arpadan arpa alınub der-anbar eyleyeler.

Biri dahi budur ki, re'âyâ köy kurbinde bir yere getürüb harman eylemeğe 'âciz olurlarsa, anun gibiler terekeleri biçildüği gibi beşde bir kayd olunan beş yığın ve altıda bir kayd olunanlar altı yığın defter mûcebince kaçda bir kayd olunmuş ise ol mikdâr yığın eyleyüb sâhib-i tîmâr olan içinden birin ihtiyâr eyleyüb alub mukaddemâ ol behreyi ra'iyyet götürüb köy kurbinde döğüb ağalarına teslim eyleyeler.

3. Ve her köyün behresi içün re'âyâ kendü köylerinde bir *mahfûz ev* veyahud bir anbar bulu-vermek ve vâki' olan behrelerini akreb-i bazara iletmek kanûn-ı mukarrerdir. Akreb-i bazar dahi, nihâyet bir günlük yoldur. Ziyâdeye iletmek re'âyânın borcu değüldir. teklif olunmaya.

DER BEYÂN-I BEHRECÂT

4. Re'âyâ galleleri eğer *humüs* ve eğer *südüs* her nice *kasm* olunduğı mufassalda mahallinde ta'yin olunmuşdır. Ve bostanları öşür üzere ve ağaç meyveleri yedide bir kayd olundı[2].

DER BEYÂN-I ÇİFTLİK

---

1 Maddede harâc-ı mukâseme kasm diye ifade edilmiş ve aynen alınması gerekirken galle bhâ adıyla nakden alınması tenkide tâbi' tutulmuştur.

2 **Behre:** Harâc-ı mukâsemenin tayin edilen nisbetleri demektir ve dikkat edilirse bu madde harâc-ı mukâseme paylarını açıklamakmtadır.

5. Yürümek adımiyle eni ve uzunı kırk adım yere bir *dönüm* derler. Su basar ve her yıl ekilir a'lâ yerlerden seksen dönüm yere bir çiftlik derler ve evsatu'l-ahvâl olan yerlerde yüz dönüm yere bir çiftlik derler. Ve ednâ yerlerden yüz elli dönüm yere bir çiftlik derler. Bu zikr olan ova yerde olduğı takdircedir. Dağlarda çiftlik olmayub dönüm 'ibâreti isti'mâl olınur.

DER BEYÂN-I ÇİFTÇİYÂN

6. Defterde üzerine çift bağlanan kimesneler yerlerin koyub âhar yerde zirâ'at etmeyeler. Meğer ki, üzerlerine yazılan yerlerin tamam ekdikden sonra varub âhar yerde ve âhar köyde zirâ'at edüb ziyâde *rencberlik* etmek murâd eder ola. Anun gibilere ağaları mâni' olmaya. Ve kendü yazılu yerlerin koyub âhar yerde ve âhar toprakda zirâ'at eylemek isteyenleri ağaları men' eyleyüb kendü yerin koyub âhar toprakda zirâ'at eylersin bir behre dahi ben alurın deyü tenbih eyleye. Şöyle ki, ba'de't-tenbih kendü yazılu yerin koyub âhar köyde zirâ'at ederse *tekrar behre*[1] taleb olunur.

DER BEYÂN-I ÇİFT BOZAN

7. Bir kimesne üzerine yazılan zemîni zirâ'at eylemeğe kâdir iken bozub terk edüb yeri boz kalsa, ol yerden sipahisine *behre* ve *resm-i zemîn* hâsıl olsa, anun gibilerden *resm-i çift* ve *boz behre* taleb alınur. Ammâ ol bağlanan yeri sipahisi olan kimesne bir âhara tapuya verüb veyahud gayrı kimesne zirâ'at edüb ol zeminden sipahisine resm-i zemîn ve mahsûl hâsıl ola, ol vakit eski sâhibinden resm-i bennâk ve ırgâdiyye alınub resm-i çift ve boz behre taleb olunmaya.

8. Ve şunlar ki, fakr u fâka galebe edüb veya âfet-i semâvîyye uğrayub muhtâc-ı halk olub çifte kâdir olmayub çifti bozulmış, anun gibilerden resm-i çift ve boz behre taleb olunmaya, hemen *resm-i bennâk* ve *ırgâdiyye* alınub üç yıl geçtikden sonra ki, zirâ'ate kâdir olmaya, sâhib-i tîmâr olan yerin kime dilerse verüb zirâ'at etdüre.

DER BEYÂN-I RÜSÜM-I ÇİFT VE BENNÂK VE MÜCERRED VE IRGADİYE VE İSPENÇ

9. *Tamam çift* yazılan müslümandan elli akçe *resm-i çift* alınub ve *nîm çift* yazılandan yirmi beşer akçe alına. Ve *resm-i bennâk* on iki akçe alına. Ve *resm-i mücerred* altı akçe alına. Ve bir hâneye üç gün *ırgâdiyye* bağlanmışdır ve her gün ikişer akçe takdir olunmışdır ki, her hâneye altı akçe olur. Gerekse sipahilerine üç gün *ırgatlık* işleyüb gerekse akçesin alalar, ırgadlık işletirlerse akçeleri alınmaya. Ve

1 **Tekrar** Behre: Tekrar öşür demektir.

kefere tâifesine resm-i çift bağlanmayub her haraç-güzâr yirmi beşer akçe *ispenç* ve evlüsünden altışar akçe ırgâdiyye kayd olunmuşdur. Mücerred olanından ırgâdiyye taleb olunmaya.

10. Ve bir kimesne kendüye bağlanan yerden ziyâde yer eker olsa, *resm-i zemin* a'lâ yerden iki dönüme bir akçe, ednâ yerden üç dönüme bir akçe resm-i zemin alınur. Ve hâriçden gelüb zirâ'at eden dahi ol üslûb üzere resm-i zemin verür.

11. Ve bennâkdan ve mücerredden çift sürmeğe kâdir olan kimesne, eğer *ağa*sından çiftlik veyahud nîm çiftlik zemîn tapuya alub zirâ'at ederse, kanûn üzere resm-i çiftin verür. Ol vakit *resm-i bennâk* alınmaz. Ve sipahiden tapuya yer tutmayub gâh şunın ve gâh bunın tapulanmış yerinde zirâ'at edenlerden resm-i bennâk ve *resm-i mücerred* alınub *resm-i zemin* alınmaz. Ve bennâk kayd olınan resm-i bennâkdan halâs olmağ içün bir mikdâr zemin zirâ'at ederse ki, resm-i zemin alınur.

Ve bir ra'iyyet bir ra'iyyetin üzerinde kayd olınmış yerinde zirâ'at eder olsa, sipahileri andan resm-i zemin taleb etmeyeler. Zira yer sâhibi ol yerin resm-i çiftin edâ eder.

12. Ve *tamam çift* ve *nîm çift* yazılan kimesnelere sipahileri sen iki veya üç çift ile zirâ'at edersin deyü tekrar *resm-i çift* taleb etmeyeler. Zirâ resm-i çift arza bağlanmışdır, öküze bağlanmamışdır[1].

DER BEYÂN-I HÂRİÇ-EZ DEFTER

13. *Vilâyet-i Diyarbekir*'de *hâric-ez-defter* müstakil kalem olub ba'zı kimesneler iltizâmla alub her köye varub sizde hâric-ez-defter âdem vardır deyü nice dürlü ezâlar eyleyüb ve erbâb-ı tîmârdan bir kimesne köyüne ve mezra'asına şenlik getürüb ma'mûr eyledikde hâric emînleri varub siz hâric ez-deftersiz deyü nice yıllık mal taleb eyleyüb gerü perâkende eyleyüb külliyyen re'âyâdan sûret-i defter isteyüb envâ'-ı mezâlim ve mehâyif olurmış.

Hâliyâ bu husûs pâye-i serîr-i a'lâya 'arz olundukda nefer-i hâricî küllîce ref' olunmağın defter-i cedide kayd olundı, min ba'd ferman-ı hümâyûn üzere nefer-i hâricîye dahl olunmayub erbâb-ı tîmâr hâric-i vilâyetden ne mikdâr re'âyâ bulub getürüb köylerin ve mezra'aların ma'mûr ederlerse ki, getirdikleri re'âyâ kimesneye ra'iyyet kayd olunmış olmaya, *hâric eminleri* ve gayrı vechen-mine'l-vücûh dahl ve ta'arruz eylemeyeler. Sipahileri kanûn üzere üç yıla değin resm-i kışlağın alub üç yıldan sonra sâir re'âyâ gibi resm-i bennâkların alub mutasarrıf olalar.

14. Ve her sancakda *mezâri'-i hâric-ez-defter* deyü bir mikdâr akçe bağlanub hâssa-i hümâyûna kayd olınmışdır. Ol asıl hâric-ez-defter kalmış mezra'a bulınursa ki, bir köyün ekinliği olub hîn-i kitâbetde hâsılı bile mahsûb olmış olmayub harâbesi ve suyı olub mustakil mezra'a olduğı bi-hasebi'ş-şer' sâbit ve zâhir oldukdan sonra ol nâhiyenin emini mîrî içün zabt eyleye.

---

1 Bu maddede fıkıh kitaplarında izah edilen ve harâc-ı muvazzafın gerçek esbâb-ı mûcibeszini anlatan hikmet-i şer'iyye açıklanmaktadır.

DER BEYÂN-I RESM-İ ZÜNBÛRÎ[1]

15. Her peteğe ikişer akçe alınmak üzere kayd olındı. Ve bir ra'iyyet peteğin âhar sipahi toprağına iletse, nısfın sâhib-i arz ve nısfın sâhib-i ra'iyyet ala.

DER BEYÂN-I *ARÛSÂNE*

16. *Kız oğlan* ere varsa altınışar akçe *'arûsiyye* alına. Nısfı erbâb-ı tîmâra ve nısf-ı âharı sancak beğine bağlanmışdır. Ve dul 'avretden otuz akçe alına. Anun dahi nısfı erbâb-ı tîmârın, nısf-ı âharı sancak beğinindir. Ve kız oğlan her ne yerde nikâh olursa olsun atası kimin ra'iyyeti ise, 'arûsiyye anundır. Ve dul avret kime olursa nikâh olunursa anundır.

DER BEYÂN-I RESM-İ AĞNÂM

17. Re'âyâ tâifesine iki koyuna bir akçe *resm-i ağnam* alınmak üzere kayd olunmışdır. Ammâ *çobanbeği*[2] alınmaya. Re'âyâdan çobanbeği alınmayub göçer ulus tâifesinden alınur.

DER BEYÂN-I RESM-İ ASİYÂB

18. Tamam yıl dönen âsiyâbdan altmış akçe *resm-i âsiyâb* alına. Ve altı ay dönenden otuz akçe alına. Vel-hâsıl her ayda beş akçe alınmak üzere kayd olunmışdır.

DER BEYÂN-I RESM-İ DEŞTBÂNÎ

19. Bir kimesnenin davarı bir kimesnenin ekinine girüb ziyân eylese, ziyânluğın tazmîn etdirdüğünden sonra davar sâhibine beş ağaç urub ve beş akçe cerîmesi alına. Ekine davar girmeyüb ziyânlık etmese, *resm-i deştbânî* deyü re'âyâdan bir akçe ve habbe alınmaya.

DER BEYÂN-I RESM-İ YAYLAK

---

1 **Resm-i Zunbûrî**: Kovan hakkı demektir.

2 **Çobanbeği** ana derler ki, her süri üçyüz koyun ola, üçyüz koyundan bir koyun alınur. Ve eğer üçyüzden nâkıs olursa, beş koyundan bir akçe alınur; Bağdâd ulusundan ve kurâda olan re'âyâ ulusundan. Bu tarif Bağdâd Kanunnâmesinden alınmıştır.

20. *Resm-i yaylak* bağlanan mevâzi'de bir sürü koyun ki, üç yüz koyundur, yaylasa, resm-i yaylak bir a'lâ koyun alına ve hâneden hâneye bir *nügi* yağ alına ki, iki yüz dirhem olur[1]. Ammâ uğrayub geçer olsa, andan resm-i yaylak alınmaz. Meğer ki, bir yurtda üç gece yatur ola. Anun gibilerden alınur. Ve resm-i yaylak bağlanan yerlerde oturan kimesnelerden resm-i yaylak alınmayub hâricden gelenden alına.

Boz Ulus tâifesinin resm-i yaylağı, *Murad suyı* üzerinde alınub anlarun kanûnnâmesi mufassal mahallinde yazılmışdır. Ana göre 'amel olına.

DER BEYÂN-I RESM-İ KIŞLAK

21. *Berriye*'den gayrı *resm-i kışlak* bağlanan yerlerde hâricden bir sürü koyun, üç yüz re's olur, gelüb kışlasa, bir a'lâ koyun resm-i kışlak alınur. Ve zaman-ı kışlak i'tibâr-ı zemheriyyedir. Zemherirde kimin yerinde bulunsa ol ala. Ve kendü topraklarında oturan kimesnelerden alınmaya. Hâricden gelenden alına.

DER BEYÂN-I KIŞLAKÇIYÂN

22. Bir kimesne bir sipahinin tîmârında kışlasa, altı akçe *resm-i kışlak* alına ki, resm-i duhân derler ve mücerred olandan üç akçe alına ve kışlayan kimesne kışladuğu yerde zirâ'at ederse resm-i zemin verüb resm-i kışlak vermeye, kışlakçı olan kimesne dahi üç yıla değin resm-i kışlak verüb üç yıldan ziyâde oturursa sâir re'âyâ gibi *resm-i bennâk* alına.

DER BEYÂN-I İHTİSÂB

23. *Vilayet-i Diyârbekir*'de olan şehirlerde ve kasabâtda *ihtisâb* husûsında ziyâde bid'atler olurmış.

Ve *ihtisâb-ı nevâhî*[2] deyü defter-i 'atîkde bir kalem olub her nâhiyeye birer mikdâr hâsıl takdir olınub birer âmil olub nâhiyesinde kurâ ahalisine nice dürlü bahâne ile zulüm ve hayf eylermiş. *İhtisâb-ı nevâhî* hiç bir vilâyetde olmayub bid'at ve ve zulm-ı sarîh olmağın ref' olınub defter-i cedide kimesneye hâsıl kayd olınmadı. Min ba'd *ihtisâb-ı nevâhî* deyü re'âyâdan bir akçe ve bir habbe alınmaya.

Ve şehirlerde ve kasabâtda olan ihtisâbın dahi bid'atleri ref' olınub kanûn-ı Osmanî üzere kıymetdâr olub dirhem ile satılan metâ'dan eksük satandan dirhem başına bir akçe cerîme alına. Ve her sâle ma'rifet-i kâdî ile nice def'a narh verülürse

---

1 **1 Diyârbekir Nügisi**=200 dirhemdir.

2 **İhtisâb-ı Nevâhî:** Şehrin çevre bölgelerinden alınan ihtisâb vergisi demektir. normalde, ihtisâb vergisi şehir merkezleri için geçerlidir.

bir mikdâr narhçelik alınub ziyâde nesne alınmaya. Ve dirhem ile satılmayub az kıymetlüden dahi hâline göre bir mikdâr cerîme alına.

Ve ekmekcilerün ve aşçılarun kabın ve kacağın temiz dutmayanlardan hâllerine göre birer mikdâr cerîmeleri alınır.

DER BEYÂN-I RÜSÛM-I 'ASESİYYE

24. Şehirlerde olan dükkânlardan ki, defter-i cedîde *'asesiyye* bağlanmış ola, her dükkândan ayda *resm-i 'asesiyye* birer akçe alınur, Bundan gayrı evlerde işlenen dezgâhdan dahi ayda birer akçe alınurmış. Evlerde işlenen dezgâhlardan alınan ref' olunub heman bazarlarda olan dükkânlardan ayda birer akçe alınmak mukarrer kılındı.

Ve gece ile dutulan sarhoşlardan ve hırsızlardan ki, 'asesler dutmış olalar, subaşılar nice mikdar cerîme alursa 'ases dahi öşür ala. Ammâ gündüz dutulan hırsuzlarda ve sarhoşlarda ve sâir cerâimde 'asesin medhali yokdur, öşür taleb etmeyeler.

DER BEYÂN-I EVKÂF

25. *Vakıf* kayd olınan kurânın rub'ı vakıf kayd olınub mâ'adâsı hâsıl-ı divânî kayd olunmuşdır. Rubu' denilen dahi hubûbâtın rub'udır. Ve bir köyün vakfiyyeti sahih olıcak, öşr-i şer'îsi vakfolmak gerek ki, nısfı olur.

Rubu' olmasına sebeb bu vilâyetin emlâki ekseriyâ padişahlar tarafından mechûlü'l-mâlden harâbe ve ra'iyyeti yok iken satılub alınmışdır.

Ve ol tarihlerde bu kanûn dahi var imiş ki, bir yerde bir kimesnenin ra'iyyeti zirâ'at eder olsa, hâsıl olan behrenin nısfını *sâhib-i arz* ve nısf-ı âharın sâhib-i ra'iyyet alurmış. Emlâk sâhibleri hod ancak harâbesin almışdır, ra'iyyet padişah-ı 'âlempenâh hazretlerinindir. Ol ecilden öşr-i şer'înin dahi nısfı mîrî içün kayd olınub nısf-ı âharı vakıf kayd olundı ki, beşde bir kasm olunca cümleden rub'-ı mahsûl vakfın olur deyü defter-i 'atîkde mukayyeddir.

DER BEYÂN-I AHVAL-İ 'AŞÂYİR[1]

26. *Aşîret tâifesi*nin küllîsi ra'iyyet gibi beşde bir yazılmayub ri'âyet olınub ba'zı altıda bir ve ba'zı yedide bir kayd olınub yerlü yerinde işâret olınmışdır. Ve ırgadiyyeden dahi mu'âf kayd olunmışlardır.

27. *Aşîret beğleri*ne ve *cebelüler*e verilen kurâ ve mezâri' defter mûcebince zabt oluna. Ve hâssa-i hümâyûna kayd olunan karyelerün içlerine ümenâ varub defter mûcebince hukûk ve rüsûm taleb eyledüklerinde ümenâ 'aşîret beğleri gibi ol-

1 Bu kısım, daha sonraki Kanunnâmelede mevcut değildir.

mayub berk dutub ʻaşîret tâifesi ümenâ zabtına muʻtâd olmayub rencîde olmaları mukarrer olmağın *Mardin* ve *Âmid* tevâbiʻinde hâssa-i hümâyûna kayd olunan *ʻaşîret köyleri* bunun üzerine mukarrer oldu ki, her ʻaşîretden kaç pâre köy hâssa-i hümâyûna kayd olınmış ise, cümlesinin yazusı ne olursa, ol köyler ahâlisi bir yerden ber-vech-i maktûʻ vermeğe râzı olalar. Veyahut her köy neye yazılmış ise, müstakil her birisi yazularını ber-vech-i maktûʻ vermeğe râzı olalar. Ol asıl kurâdan yazıları ne ise bâd-i hevâdan gayrısı ber vech-i maktûʻ alınub defterde kasm yazılmış deyü ümenâ ve gayrıdan nizâʻ etmeyeler. Ammâ defter mûcebince yazuların ber-vech i maktûʻ vermeğe râzı olmazlarsa, kasm alınub az ve çok her ne olursa mîrî içün zabt oluna.

28. Ve zikr olan ʻaşîretlerin *hukûk-ı şerʻiyye*leri ve *rüsûm-ı örfiyye*leri *ʻAli Çelebi*[1] defterinde sâir reʻâyâ gibi her sâle mukarrer hâsıl kayd olınub ve *Mahmud Çelebi* defterinin dahi icmâlinde ve mufassalında her sâle mukarrer hâsıl kayd olınub; ammâ Kanûnnâme yazduğı yerde cebelüye hizmet emrolunduğı vakit taʻyin olan rüsûm-ı hâne ve mücerred ve sâir mahsûlâtları cemʻ olub dahi cebelüye verilüb sefer-i hümâyûn hizmetin ʻaşîret beğile eyleyüb sefer olmadıkça aşîret tâifesinde raʻiyyet gibi her yıl alınmayub muʻâf geçüb sefer oldukda cemʻ olına deyü kayd olunmış.

Sebebi dahi budır ki, ʻaşîret tâifesinin sâbıkda cebelülerinin berâtları olmayub ve mukarrer cebelüleri dahi olmayub sefer-i hümâyûn vâkiʻ oldukça aşîret beğleri her kimi dilerse cebelü eyleyüb ol cebelü eyledüği kimesnenin nihâyet ol yıl çifti hâsılın almayub sefer tamam olıcak gidüb icâzet verüb küllî aşîreti kendüler ekleyüb sefer olmayıcak berâtımızdan hâric bu kadar malı siz ne temessük ile tasarruf edersiz deyü suâlden kaçub sefer olmaduğı vakitde hukûk ve rüsûm alınmaz deyü ʻaşîret beğleri yazdırmışlardır.

Sonra dergâh-ı muʻallâdan *cebelü tâifesi*ne berât verile deyü emr olundukda her ʻaşîrete ne mikdâr cebelü yazılmış ise, ol mikdâr kimesneye serbestî verilüb cebelüler dahi berâtları mûcebince zabt eyleyüb defterde yazulduğı üzere hukûk-ı şerʻiyye ve rüsûm-ı örfiyye ne ise, her sâle mukarrer tasarruf eyleyüb dergâh-ı muʻallâdan cebelü tâifesine berât emr olunmağla ol kayd bâtıl olmışdır.

DER BEYÂN-I TAMGAY-I AĞNÂM

29. Sâbıkan koyun başına altı pul ki üç rubuʻ olur[2], ol alınub koyunun başı ve ayakları ve derisi ve iç yağı ve bağrı beğliğe râyegân alınub mücerred eti kasaba verilüb hayf olurmış. Defter-i atîkde bu cümle refʻ olınub anlarun mukâbelesinde koyun alan kassaba bir akçe iki *pul* veya koyun satandan altı pul ki, cümle bir koyuna iki akçe olur, öyle kayd olınub ve şehirlü ve sipahi tâifesi yemeklik içün al-

1 **Ali Çelebi;** Metinde bahsi geçen Ali Çelebi, Diyârbekir Eyâleti'nin ilk tahrir defterilerinden olan BOA. TTD. No: 64'ü tahrir eden zât olsa gerektir. Defterden kasıt da mezkûr defterdir (Göyünç, **Mardin Sancağı,** sh. 36, dn. 1).

2 6 pul=3/4 akçe olduğu maddeden anlaşılmaktadır.

duğı koyundan nesne alınmayub hemen satandan üç rubu' alına deyü kayd olunmağın defter-i cedîde dahi vech-i meşrûh üzere kayd olındı.

DER BEYÂN-I BÂD-İ HEVÂ

30. Ve *cürm ü cinâyet* husûslarında Kanûn-ı Osmanîye[1] mürâca'at olınub ziyâde alınmaya. Ve padişah-ı âlem-penah hâsları min-külli'l-vücûh *serbest olmak* kanûn-ı mukarrerdir. Hâslar re'âyâsının cürm ü cinâyetlerine cüz'î ve küllî bâd-i hevâların beğlerbeği ve beğler, subaşıları siyâset bizümdür deyü dahl ve ta'arruz etmeyeler.

31. Ve hâslar re'âyâsından bir kimesne *cürm-i galîz* eyleyüb *kat'-ı 'uzuv* ve yahud *salb* olunması lâzım gelirse, bi-hasebi'ş-şer'-iş-şerîf sâbit olub hüküm olındukdan sonra ümenâ subaşılara teslim eyleyüb vâkı' olduğı mahalde *siyâset* olınub bedel-i siyâset deyü bir akçe ve bir habbe alınmaya. Hâkim ü'l-vakt olanlar ınen' ve def' eyleyeler.

1 Bundan kasıt, Umûmî Osmanlı Kanunnâmesidir ki, IV. ciltte neşr olunmuştur.

Diyârbekir Eyâleti Umumî Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 200, sh. 7-12

Diyârbekir Eyâleti Umumî Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 200, sh. 7-12

Diyârbekir Eyâleti Umumî Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 200, sh. 7-12

٢١

٢٢

٢٣

٢٤

٢٥

٢٦

٢٧

٢٨

٢٩

٣٠

٣١

III- 973/1565 TARİHLİ DİYÂRBEKİR KANUNNÂMESİNDEKİ FAZLALIKLAR (93)

Ankara Tapu-Kadastro Kuyûd-ı Kadîme Arşivi, TTD. No: 151, sh. 1-4'de bulunan ve 973/1565 tarihinde hazırlandığı Defterdeki diğer kayıtlardan anlaşılan Kanunnâme, %90 itibariyle bir önceki Kanunnâmenin aynısıdır. Sözkonusu Defter'de *Ruha* ve *Diyârbekir* ile alakalı tahrir kayıtları mevcuttur. Kanunnâme, "*Kanunnâme-i Vilâyet-i Diyârbekir*" ünvânını taşımaktadır. Ancak son kısmında bir iki başlık farklı maddeler ihtivâ etmektedir. Fazla tekrar olmaması için, biz, sadece fazla olan maddeleri burada vermek istiyoruz[1]. Bu Kanunnâmenin sonunda bir de, Urfa'daki cizye mikdârları ile alakalı bir hüküm yer almaktadır ki, bunu da neşredeceğiz.

Bu Kanunnâme, şer'î tahlil açısından da diğerine benzemektedir. Burada önemli olarak, Urfa Unkapanı ile alakalı hususî hükümler bulunmaktadır.

KANUNNÂME-İ VİLÂYET-İ DİYÂRBEKİR

....

DER BEYÂN-I BOSTÂN-I ŞEHİR

1. Nefs-i Şehir'de bostancıların bazarda fürûht eylemek içün getürdükleri meyveden *ihtisâb* cânibinden zâyid akçeleri alınub küllî te'addî olunurmuş. Ve ihtisâb *Sancakbeği hâssı* olmağla ihtisâba müte'allık husûslarda fukarâya küllî te'addî olmağın hâliyâ ihtisâb hâss-ı hümâyûna ilhâk olunub ve bostancıların ihtiyârları ile fürûht olunmağ içün getürdükleri sarımsak ve zerdâlu ve sapı olmayan piyâz ve şeftalü ve incir ve tatlu ve ekşi enar ve bâdincan ve hıyâr ve havuç ve şalgam hımllerinden ki, tamam hıml ola, her bir hımlden birer Osmânî akçe ve nısıf hımlden nîm Osmânî akçe alına. Amma nısıf hımlden ekall olıcak nesne almayub rencîde etmeyeler.

2. Ve saplu piyaz hımlinden ve taze üzüm ve kavun ve karpuz ve acur hımlinden her yükden nîm Osmânî akçe alına.

3. Amma şol kimesneler ki, bostancıların rızâsıyle ta'yîn olunan hıml akçesin vermemek içün illet edüb tamam hıml veya nısıf hıml ola, dahi taşrada bozub sepet ile taşıya, bu makûle illet edenlerin illeti şer' ile sâbit ola, anun gibilerden rızâlarıyla takdir olunan *bâc* iki alına.

4. Ve meyveyi ekser *sepet* ile getürürler imiş. Dört sepet bir hıml imiş. Her sepetden rubu' Osmânî alına.

1 **Ankara Tapu-Kadastro Kuyûd-ı Kadîme Arşivi**, TTD. No: 151, sh. 1-4

DER BEYÂN-I ARSA-İ GALLE-İ RUHA

5. Nefs-i *Ruha*'da olan galle arsasına gelen bir *müdd* galleden bir kile *keyyâliyye* alınmak kanun-ı kadîm olub lâkin zikr olan arsa-i galle Sancakbeğine hâs olmağın bir müd galle getüren kimesneden bir kile keyyâliyye alındıkdan sonra *keyyâl* dahi kendüsi içün bir mikdâr galle alub ve bir mikdâr dahi *vezzâniyye* deyü alınub ve bir mikdâr dahi *cârub-keşlik*[1] deyü alınub ve nısıf müdd ve rubu' müdd galle getüren kimesnelerden dahi bir müdd hesâbınca rüsûm alınub ahâli-i kasaba ve mu'temedünaleyh kimesneler evânîleri üzere fukarânın getürdükleri nısıf müd ve rubu' müd gallenin nısfına karîb terkeleri ortalıkda bu tarîkle taksîm ve tevzî' olmağın fukaraya küllî zulm ve te'addî olunduğı mukarrer olmağın, zikr olunan arsa-i galle havâss-ı hümâyûna ilhâk olunub ve min ba'd Kanun-ı Kadîm mûcebince bir müd olsa bir kile ve nısıf müd olsa buçuk kile ve rubu' müd olsa bir şinik alınub vezzâniyye ve keyyâliyye ve cârub-keşlik deyü fukarâdan bir habbe alınmaya deyü ta'yîn olunub ve *vezzân* ile keyyâle hizmetleri mukâbelesinde harâc-ı âmilden yevmî üç akçe ta'yîn olunması, fukaraya ve mal-i Padişâhîye enfa' ve evlâ mülâhaza olunduğı der-i devlet-türâbına arz olundukda makbûl buyurulmağın Defter-i Cedîde dahi bu vech üzere kayd olundu.

AKŞEHİR SANCAĞI BEĞİ MÛSA BEĞ'İN ARZI MÛCEBİNCE HER CİZYEDE BEŞER AKÇE ZİYÂDE OLMAĞ İÇÛN DER-İ DEVLETDEN VÂRİD OLAN HÛKM-İ ŞERÎFİN SÛRETİDİR

6. Kudvet'ül-ümerâ'il-kirâm, umdet'ül-küberâ'il-fihâm, zül-kadri vel-ihtirâm el-muhtassu bi mezîd-i inâyet'il-Melik'il-Allâm *Akşehir Sancağı Beği* olub *Vilâyet-i Diyârbekir*'i tahrîr eden *Musa* -Dâme izzuhû- ve Kudvet'ül-emâcidi vel-ekârim Vilâyet-i mezbûre katibi *Ârif* -Zîde mecdühû- tevkî'-i refî'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki, Dergâh-ı Mu'allâm kazâyâ defteri gönderüb Vilâyet-i mezbûrede olan *harâc-güzâr* keferenin ekseri birer ikişer çiftliğe mutasarriflar olub *resm-i çift* vermezler; harâc ve *ispenç*leri ellişer ve ellibeşer akçeden ziyâde değildir. Çiftliğe mutasarrıf olan müslümanlar ellişer akçe resm-i çift ve altışar akçe *ırgâdiyye* deyü sâl be sâl elli altışar akçe edâ ede-gelmişlerdir deyü arz eyledüğün ecilden keferenin harâcları beşer akçe ziyade olmak emr edüb;

Buyurdum ki, hükm-i şerif-i vâcib'ül-ittibâ'ım varıcak Livâ-i Âmid'de vâki' olan *kefere tâifesinin harâcların* beşer akçe ziyâde ile Defter-i Cedîd-i Hâkânîye kayd eyleyesiz ki, min ba'd Defter-i Cedîd-i Hâkânî amel olunub ana göre cem' oluna.

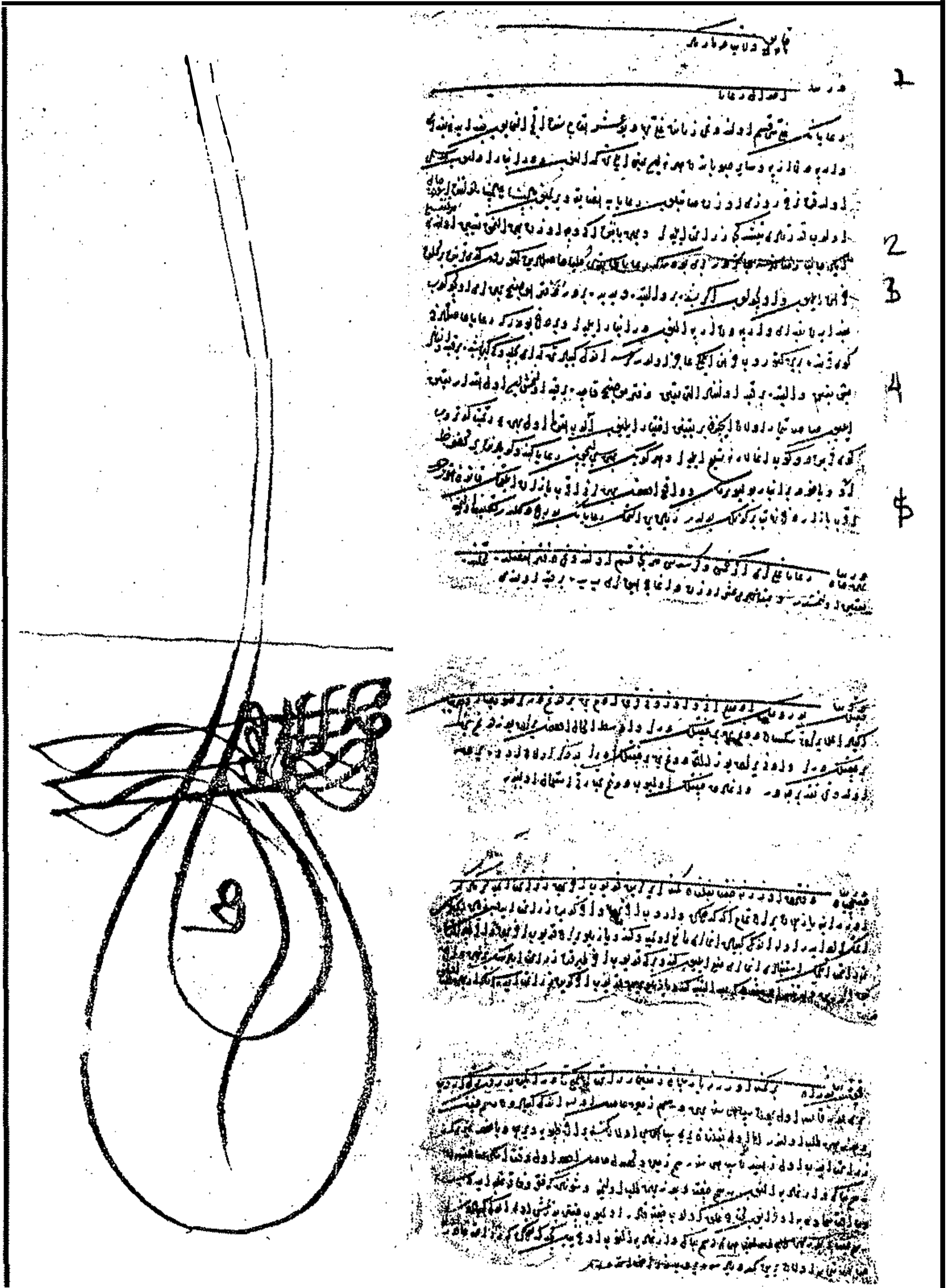
Şöyle bilesiz, alâmet-i şerîfe i'timâd kılasız.

Tahrîren Fî Evâil-i Şehr-i Muharrem'il-Harâm sene selâs ve seb'în ve tis'a-mi'ete.

---

1 **Cârûb-keş**: Kelime anlamı itibariyle sokakları temizleyen çöpçüye denmektedir. Cârub-keşlik ise, bu hizmet karşılığında alınan bedele denir (**Türkçe-İngilizce Redhouse Sözlüğü**).

973 Tarihli Diyârbekir Eyâleti Kanunnâmesi, Ankara Tapu-Kadastro Kuyûd-ı Kadîme Arşivi, TTD. No: 151, sh. 1-4

973 Tarihli Diyârbekir Eyâleti Kanunnâmesi, Ankara Tapu-Kadastro Kuyûd-ı Kadîme Arşivi, TTD. No: 151, sh. 1-4

IV- 947/1540 TARİHLİ BOZ-ULUS KANÛNNÂMESİ (94)

1- Nüshaları Ve Hukukî Tahlili

Diyârbekir Eyâleti ile alakalı umumî kanunnâmelerden biri de *Boz Ulus Kanunnâmesi*dir.

Anadolu ve Rumeli'deki yörükler, müsellemler ve benzeri gruplar gibi, Diyarbekir Eyâleti'nde de uluslar vardır. Ulus, topluluk ve millet manalarını ifâde eder. Diyarbekir ve Zülkadriye civârında konar göçer bir hayât yaşayan yerleşik bir yerleri bulunmayan göçebe aşîretlerine *ulus* denilmektedir. Uluslar, Kürtler ve dağınık tâifelerden meydana geliyorsa *Kara Ulus* adını almakta, *Türkmen*lerden teşekkül ediyorsa *Boz Ulus* adı verilmektedir[1]. En önemli meslekleri hayvancılık olan Boz Uluslar ile alâkalı ilk hukûkî düzenleme 947/1540 tarihinde Kânûnî zamanında yapılmıştır. *BOA. TTD. 200 (558) nolu Tapu Tahrir defteri*nde yer alan bu kanûnnâme, Barkan tarafından neşredilmiştir. Biz orijinali ile beraber kitâbımıza alıyoruz.[2]

Kanunnâme'de göçebelerin en önemli varlıkları olan sürülerinden alınacak *zekât-ı sevâim* yani *çobanbeği* üzerinde duruldukdan sonra, ayrıca bazı örfî rüsûm da değişik açılardan incelenmektedir.

2- 947/1540 Tarihli Boz-Ulus Kânunnâmesinin Metni

KÂNUNNÂME-İ BOZ ULUS

1. Sâbıkan *Boz Ulus* başka emânet olub eğer iltizâmla ve eğer emâneten emîn ve kâtib olanlar, beş on hidmetkârla mezbûr tâifenin *resm-i kışlağı*n ve *çobanbeği*sin[3] ve sâir emvâlin cem' eyleyüb re'âyaya muzâyaka verilmeyüb bir kaç yıldan berü *Kara Ulus* biriktirilüb ikisi bir emânet olub ve *Kara Ulus tâifesi Ekrâd* ve müteferrik tâife olub koyunları sayılmalu oldukda hayli zahmet çekilüb ol sebebden ümenâ *Berriyye*'de yetmiş ve seksen ba'zı zamanda yüz atlu ile gezüb *Boz Ulus tâifesi* dahi *Kara Ulus belâsı*na uğrayub *Berriyye*'de ümenâ yüz atlu ile bir *oba*ya konub olanca arpaları ve beş on koyunları ve sâir zahîreleri ol gice ekl olunub ve

---

1 **Boz Ulus Kanunnâmesi**, md, 1 vd.

2 BOA. TTD. 200 (558), sh. 915-917; Barkan, **Kanunlar,** 140-144

3 Bağdâd Kanunnâmesinde şöyle tarif edilmektedir:

Çobanbeği ana derler ki, her süri üçyüz koyun ola, üçyüz koyundan bir koyun alınur. Ve eğer üçyüzden nâkıs olursa, beş koyundan bir akçe alınur; Bağdâd ulusundan ve kurâda olan re'âyâ ulusundan.

Berriyye'de şehir ve bazar olmayub bir yerde azıklanmağa mecâlleri kalmayub tamam acz ve zarûret çekerler imiş. Bilfi'il mültezim olan emînlerin tahvîlleri tamam oldukdan sonra min ba'd eğer iltizâmladır ve eğer ber vech-i emânetdir, Boz Ulus kadîmden olı-geldüği üzere başka emânet olub Kara Ulusa ilhâk olunmaya.

2. Ve mezkûr tâife şimdiye değin *Berriyye*'ye kışlamağa vardıklarında mîrî içün yüz koyuna on yedi akçe *çobanbeği* ve on yedi *resm-i kışlak* verüb ve altı akçe dahi ümenâ *der-âmed* deyü alub cümle yüz koyuna yirmi akçe resm-i kışlak içün ve yirmi akçe çobanbeği içün harçları gidüb sonra padişah-ı 'âlem-penâh hazretleri 'izz ü ikballe *Irakeyn seferi*nden geldiklerinde ümenâ kendileriyçün aldukları yüz koyuna altı akçeyi mîrî içün zabt olunmak buyrulub ol zamandan berü ümenâ dahi yüz koyuna kırk akçeyi mîrî içün aldıklarından sonra bir pâre *rençber akçesi* ve pâre *çubuk akçesi* ve bir pâre *tezkire akçesi* deyü yirmi altı akçe dahi bid'at ihdâs eyleyüb bu bid'atler zulm-i sarîh olmağın ref' olundı. Hemen re'âyâ yüz koyuna yirmi akçe çobanbeği ve yirmi akçe resm-i kışlak verüb ve bir tâifenin koyunı sayıldığı ma'lum olmak içün tezkire verilmesi lâzım olmağın her sürüden bir pâre *tezkire akçesi* alınub bundan ziyâde bir akçe ve bir habbe alınmaya. Ümenâ te'addî ederlerse hâkim-ül vakt olanlar men' edeler[1].

3. Ve *Berriyye*'den yaylağa gitmelü olduklarında *Türkmân*ın ba'zı Mardin kurbında *Türkmân Deresi*nden ve *Raşmel* nâm karyeden ve sâir *Mardin* ülkesinden nereden geçüb giderlerse Mardin subaşıları olanlar selâmlık deyü her hâneden bir baş peynir ve her obadan bir kuzu alırmış. Bu dahi hâdis ve bid'at olmağın ref' olundı. Min ba'd alınmaya.

Ve Mardin ülkesinden uğramayub *Berriyyecik*[2] ülkesine uğrayan *ulus tâifesi*nden tâ *Murad* kenarına varınca *Karacadağ yaylağı* deyü üç yüz koyuna bir koyun ve her hâneden birer pâre alınurmış. Hâliyâ defter-i cedîd-i hâkanîde Karacadağın kadîm sınurı ta'yin olundı. Min ba'd defter-i cedîd-i hâkânîde mukayyed olan sınurdan hâric yerden geçüb giden ulus tâifesinden *Karadağ Yaylağı* deyü bir akçe ve bir habbe alınmaya.

4. Ve *Hini Nâhiyesi*'ne vardıklarında *Hini subaşısı* olan *selâmlık* deyü her hâneden bir pâre alurmış. Ol dahi hâdis ve bid'at olmağın ref' olundı. Min ba'd selâmlık deyü ne kuzı ve ne akçe re'âyâdan nesne alınmaya[3].

5. Ve Hini Nâhiyesin geçüb *Çapakçur*'a vardıklarında *Murad suyı*na karib yerde kenar derler bir derbend olub *Çapakçur beği Isfıhan Beğ* ol derbende âdem-

---

1 Bu maddede o dönemde ve bu tâifeye hâs, başka yerde tarifi bulunamayacak kadar önemli bazı örfî vergiler hem zikredilmekte ve hem tarifi verilmektedir.

2 **Berriyecik Ülkesi**: Berriyye, Arapça'da sahra, step ve çöl manalarını ifade eder. Boz Ulus Kanunnâmesinde kullanılan bu kelime ile, Diyarbekir'de halk ağzında yayla diye bilinen ve bugün bir kısmı Suriye içinde kalan düzlüklere denmektedir. Bir kazâ ve sancak adı olmaktan ziyâde bir bölge adıdır. Berriyye veya Berriyecik bölgesi ile Birecik yahud Bîra'nın yakın alakası var ise de, bir kısım tarihçilerin ifade ettiği gibi, aynı değildir (Göyünç, **Mardin Sancağı**, 40-43).

3 **Hini nâhiyesi**nden kasıt, bugün Diyârbekir'e bağlı bulunan Hani Kazâsı olsa gerektir.

ler koyub *resm-i güde*[1] deyü her sürüden bir koyun ve her hâneden iki yapağı ve iki peynir alub ol mahalden re'âyâsına hayli te'addî olurmış. Bu dahi hâdis ve bid'at olmağın ref' olınub kanûn-ı kadîmleri vaz' olundı ki,

Ulus tâifesi Murad suyuna vardıkda şol tâife ki, koyunların ve sâir esbâbların gemiyle geçürmeyüb sudan geçüreler, kat'â anlardan bir akçe ve bir habbe alınmaya. Ammâ şol tâife ki, koyunların ve esbâbların gemiyle geçüreler, âdet-i kadîmeleri her gemi yüküne üçer pâre alınu-gelmeğin gerü her gemi yüküne üçer pâre ta'yin olundı. Min ba'd Murad suyu kenarında mezkûr *Isfehan Bey* ve gayrı *Kürdistan beğleri* cânibinden resm-i güde deyü ve yaylak deyü ulus tâifesinden bir akçe ve bir habbe almayalar.

Ve gemiyle geçmeyüb davarların suya urub geçürenlerden nesne alınmayub ve ihtiyârlarıyle gemiyle geçenlerden eğer koyun ve eğer esbâb her gemi yüküne üçer pâre ve her hâneden bir peynir ve bir yapağı alınub bundan ziyâde nesne alınmaya.

6. Ve ba'zı ulus dahi gemiyle geçmeyüb *Vesah Kalesi* nâm mahalde olan köprüye varsa, ol köprünün dahi kadîm kanûnı bin koyuna bir koyun köprü hakkı alınurmış. Hâliyâ beşyüz koyundan bir koyun ve her kuzu sürüsünden bir kuzu ve her hâneden üçer pâre ve iki yapağı ve iki peynir alınur olmış. Sonradan alınan bid'atleri zulüm olmağın ref' olınub kanûn-ı kadîmleri ta'yin olundı ki, her bin koyundan bir koyun alınub ziyâde nesne alınmaya.

7. Ve *Çapakçur* yoluna gitmeyüb *Palu*'ya giden ulus tâifesi *Ergani*'ye varduklarında *Ergani Sancağı Beği selâmlık* deyü her *oba*dan bir kuzu ve her hâneden bir yapağı ve bir peynir alur imiş. Bu dahi hâdis ve bid'at olmağın ref' olundı. Min ba'd alınmaya.

Ve Ergani Sancağını geçüb Palu'ya varduklarında *Palu beği Cemşîd Beğ*[2] Murad suyu kenarında her sürüden bir koyun ve bir kuzu alub ve her hâneden bir peynir ve bir yapağı alur imiş. Bu dahi zulüm ve bid'at olmağın ref' olmağın ref' olunub 'âdet-i kadîmeleri ta'yin olundı ki, koyun ve sâir davar geçer olsa, her gemi yüküne yedişer akçe ve kendüler ve esbâbları geçtüği mukâbeleden her hâneden üçer pâre alınub andan ziyâde koyun ve kuzu ve yapağı ve peynir alınmaya.

8. Ve ba'zı ulus tâifesi yazın yaylağa giderken *Çapakçur*'dan geçüb gemi rüsûmın verüb kış eyyâmı olub yerine gider oldukda ittifak Palu yolundan gider olub ol asıl tâifeden Palu beği *Cemşîd Beğ* yazın bu yola uğramayub âhar yoldan gitdün deyü her sürüden bir koyun ve bir kuzu ve her hâneden bir peynir ve bir yapağı alub ziyâde hayf eder imiş. Ol dahi zulüm ve bid'at olmağın ref' olundı. Yazın kangı yoldan giderlerse ki, defter-i cedîd-i hâkâni mûcebince geçtükleri yerde gemi rüsûmı verüb kış eyyâmı erişüb yerine gider olduklarında kangi yoldan giderlerse vechen mine'l-vücûh kimesne dahl ve ta'arruz itmeyüb bir akçe ve bir akçe ve bir habbelerin almayalar.

---

1 **Resm-i Güde**: Güde kelimesi, göde tarzında da okunur. Göde, şişman, bereketli, karın ve kısa küt gibi manalar ifade eder. Burada hangi mananın kasd edildiğini tam tesbit edemedik.

2 **Cemşîd Beğ**: İdrîs-i Bitlisî ile birlikte Doğu Anadolu'nun Osmanlı Devletine iltihâkı için gayret gösteren ve bu sırada Palu Hâkimi olan bir idarecidir (Hoca Sa'deddin, **Tâc'üt-Tevârîh**, II, sh. 309-310).

9. Ve resm-i yaylak ki, üç yüz koyuna bir a'lâ koyundır, kadîmü'z-zamanda bir kalem olub yollardan alınmayub ulus tâifesi tamam yaylaklarına vardıklarında ulus emînleri *resm-i yaylak* deyü üçyüz koyuna bir a'lâ koyun alub mîrî için zabt olınur imiş. Sonra yaylakda ulus perâkende olur, resm-i yaylak tamamen cem' olunmaz deyü ulus emînleri Çapakçur ve Palu ağzında Murad suyu üzerinde adamlar koyub bî-kusur resm-i yaylakların cem' eyleyüb ba'dehu ulus yaylağa vardıklarında yaylakda ümenâ resm-i yaylak cem' etmemek ile sancak beğleri cânibinden *Kiğı yaylağı* bana verilmiştir deyü İspir beği tekrar üç yüz koyuna bir koyun alub ve *Kiğı Sancağı beği selâmlık* deyü her obadan bir kuzu ve her hâneden bir yapağı ve bir peynir alub ve *Pasin sancakbeği* dahi *Sarımsaklı yaylağı* deyü üçyüz koyuna bir koyun resm-i yaylak ve her hâneden bir pâre ve her obadan bir kuzu selâmlık alub ve *Hınıs beği İne Hoca Beğ* resm-i yaylak deyü üçyüz koyuna bir koyun ve her hâneden bir pâre alurmış. Ol dahi bid'at olmağın ref' olundı.

Ve *Muş emînleri selâmlık* deyü yedi eve bir kuzu ve her hâneden birer yapağı ve birer baş peynir alurlar imiş. Bunların küllîsi tekrar olub re'âyâya zulm-ı sarih olmağın ref' olundı.

*Boz Ulus tâifesi*nin Murad suyu üzerinde mîrî için verdükleri yaylak zikr olan yaylaklardan yayladıkları mukâbilindedir. Ulus tâifesi Murad suyu üzerinde mîrî resm-i yaylakların verdiklerinden sonra yaylağa çıktıklarında resm-i yaylak deyü ve selâmlık deyü kat'â beğler cânibinden dahl ve ta'arruz olunmaya.

10. Ve *âdet-i zekât*[1] iki koyuna bir akçedir ki, yüz koyun elli akçe olur. Ümenâ cem' eyledikde yüz koyuna elli akçeyi mîrî için aldıktan sonra beş akçe dahi kendülere *der-âmed* alurlarmış. Ol dahi zulm-i sarih olmağın ref' olundı. Hemen mîrî için koyuna bir akçe âdet-i zekâtların verdükden sonra ümenâya kat'â bir akçe ve bir habbe vermeyeler.

11. Ulus tâifesinin cemî'-i rüsûmı cem' olunmalu oldukda ümenâ tamamü'l-vezn *filori*yi yetmiş altışar akçeye alub Diyârbekir hazinesine teslim etmelü oldukda yetmiş sekizer akçeye teslim eyleyüb her floride ikişer akçelerin ekl edüb ve veznelerinde dahi 'illet eyleyüb değme bir filoriyi tamam getürmeyüb eksik bahâya te'addî olınurmış. Min ba'd emînler veznelerinde illet etmeyüb ve tamamü'l-vezin olan filoriyi hazineye teslim eyledikleri üzere yetmiş sekizer akçeye alub eksik bahâya almayalar.

12. Ve cemî' ulus yaylağa çıkdıklarında ulus eminleri her obadan bir keçe veyahud bir tulum peynir alurlarmış. Hâdis ve bid'at olmağın ref' olundı. Min ba'd alınmaya.

13. Ve her yıl *Boz Ulus eminleri* beğlerbeği için deyü altıyüz batman yağ salub her batmana yirmişer akçe verüb ve onbeş batman yağı vezn edüb aldıklarında on batman getürürler imiş. Ve bir fakir salınan yağı getirüb teslim etmese, bir aydan sonra her batmanına kırkar akçelerin alurlarımış. Bu dahi yakın zamandan berü hâdis olub bid'at ve zulm-i sarih olmağın ref' olundı. Min ba'd yağ salınmaya.

---

1 Burada çobanbeği ve resm-i ganem tabirleri yerine doğrudan âdet-i zekât mefhumunu kullanmıştır.

14. Ve Padişah-ı 'âlem-penâh Hazretlerinin hâsları min-külli'l-vücûh *serbest olmak* kanûn-ı mukarrerdir. Boz Ulus ve gayrı hâslarun *cürm ü cinâyet*lerine beğlerbeğiler ve beğler ve subaşıları dahl ve ta'arruz etmeyeler. Ve siyâsete müstahak kimesne vâki' olursa vâki' olduğı mahalde şer'le hükm olunduğı gibi siyâset olına. *Bedel-i siyâset* deyü bir akçe ve bir habbe alınmaya.

15. Ve *bâd-i hevâ* ve cürm ü cinâyet husûslarında Kanun-ı Osmânîye mürâca'at olunub ziyâde akçe alınmaya. Hâkim'ül-vakt olanlar men' ve def' eyleyeler.

'AN CEMÂ'AT-I ULUSHÂ-İ ZÜLKADİRLÜ

16. Zikr olan tevâifin ekseri *Zülkadirlü defterinde* mukayyed olub ammâ yirmi yıldan ziyâde olmuşdır ki, kat'â *Zülkadirlü vilâyetine* varmayub Diyarıbekir Ulusiyle göçüb konub ekseri kadîmü'z-zamandan *Diyarbekir Ulusundan* olub Vilâyet-i Diyarbekir fetholundukda perâkende olub bir kaç yıl Zülkadirlüye varub anlarun ulusiyle göçüb konmakla Zülkadir vilâyetine il kâtibi vardukda Zülkadirlü sipahileri bizüm tâifemizdür (deyü) gâibâne yazdırub bilfi'il 'âdet-i ağnâmların Zülkadirlü sipahileri alub *resm-i çobaniyyeleri* ve *resm-i kışlakları* ve *resm-i yaylakları* Diyarbekir Ulusiyle hâssa-i hümâyun içün zabt olınub bir tâifeye iki cânibden hâkim varmakla nice dürlü zulüm ve hayf olub geçen yıl terk-i diyâr edenlerin ekseri ol tâifeden olub yerinde kalanı dahi cem' olub şöyle ki, bizim 'âdet-i ağnâmımız dahi Zülkadirlüden ayrılub hâssa-i hümâyûna kayd olunmaz ise iki cânibe hidmet etmeğe kâdir değülüz, cemî'imiz perâkende oluruz dedükleri pâye-i serîr-i a'lâya 'arz olundukda tevâif-i mezbûrın 'âdet-i ağnâmları dahi hâssa-i hümâyûna kayd olınub sâhiblerine Zülkadriyye zevâyidinden bedelleri verile deyü ferman olunmağın ber mûce-i emr-i 'âli defter-i cedîde kayd olundı.

CEM'AN

TÂİFE-İ BOZ ULUS VE ZÜLKADİRİYE Kİ, HÂLİYÂ EMR-İ HÜMÂYÛNLA BOZ ULUSA İLHAK OLUNDI:

Neferen 'aded	Hâne	Mücerred	Ağnam	Hâsıl
8.013	7.325	688	1.998.246	(?)

'Âdet-i ağnâm-ı mezkûrîn fî sene	Âdet i çobanbeği fî sene	Âdet i resm-i kışlak-ı Berriyye fî sene
999 132	399 652	399 652

Resm-i yaylak fî sene	Rüsûm-ı hâne fî sene	Bâd-i hevâ cürm, yava ve kaçkun, cinâyet, resm-i kaçkun fî sene
18.000	20.000	40.000

Yekûn : 2. 038. 346

'AN TEVÂİF-İ EKRÂD-I KARA ULUS

Âdet-i çobanbeği fî sene	Âdet-i resm-i kışlak fî sene	Âdet-i resm-i yaylak fî sene
416 947	416 947	behâ: 120 000

Yekûn : 953. 994 akçe

'AN TEVÂİF-I TÜRKMÂN-I ŞÂM

Âdet-i çobanbeği fî sene	Âdet-i resm-i kışlak fî sene	Âdet-i resm-i yaylak fî sene
40.000	40.000	Bahâ 20.000

Yekûn : 100 000 akçe

ULUSHÂ-İ MÜTEFERRİKA TÂBİ'-İ VİLÂYET-İ DİYÂRBEKİR

Hâne	Mücerred
adet 273	50

Hâsıl:

Resm-i hâne	Resm-i mücerred	Bâd-i hevâ	Resm-i ağnâm
3 276	300	3 230	8 000

Yekûn: 14 806 akçe

TEVÂİF-İ EKRÂD-I İZZEDDİN

Cem'an hâsıl der vilâyet-i Diyârbekir: 35 693 akçe (Ayrıca 600 nefer kadar her hâneye 50'şer akçe veren *Karacıyân cemâ'ati* vardır).

947 Tarihli Boz Ulus Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 200, sh. 915-916

§. 3- ÂMİD SANCAĞI KANÛNNÂMELERİ (95)

I- NÜSHALARI VE HUKUKÎ TAHLİLİ

Âmid şehri, Kânûnî zamanında da *Diyarbekir Eyâleti*'nin merkezi ve *Paşa Sancağı*dır. Yavuz Sultan Selim devrinde tanzim edilen kanûnnâmesinden farklı bir kanûnu, Kânûnî zamanında 947/1540 tarihinde hazırlanmıştır[1]. *BOA. TTD. 200 (558), sh. 13-14'*de yer alan bu yeni kanûn, eski Kanûnnâmenin aksine, Umumî Osmanlı Kanûnu esas alınarak düzenlenmiş ve Âmid kanûnâmesindeki Hasan Padişah devrine ait hükümler tasfiye edilmiştir. Umûmî eyâlet Kanûnu burada da geçerli olduğu için kanûn kısa tutulmuştur. Kânûnî devrinde tek nüshası vardır[2]. Daha evvelki *Âmid Kanunnâmesi*nden muhtevâ ve hükümler itibariyle çok farklıdır[3].

II. Selîm devrinde çok az farklılıkları bulunan bir nüshayı da neşredeceğiz. Bu[4] kanûn, Barkan tarafından neşredilmiştir.

Kanunnâmenin şer'î tahliline gelince; Kanunnâme, örfî rüsûmun önemlileri arasında yer alan bâc vergilerini tanzîm ile iş başlamıştır. bu arada fıkıh kitaplarında Bâb'ül-Âşir başlığı altında incelenen gümrük vergisi de tanzim edilen vergiler arasındadır. Kanunnâmenin sonuna doğru, evkâf ile ilgili tanzîmî bazı hükümler yer almaktadır. Bu Kanunnâme, sancak kanunlarındaki klasik mevzû'lar, Eyâlet Kanunnâmesinde tanzim edilmiş olmasından dolayıdır ki, mezkûr kanunların esas konularına hiç değinmemiştir.

II- 947/1540 TARİHLİ ÂMİD SANCAĞI KANÛNNÂMESİNİN METNİ

KANÛNÂME-İ LİVÂ-İ ÂMİD

DER BEYÂN-I BÂC-I DÛR[5] VE RESM-İ KAPAN VE RESM-İ MİZAN

1 Bkz. Yavuz-**Diyârbekir Eyâleti Kanunları**

2 BOA. TTD. 200, sh. 13-14, 458

3 Krş. **Osmanlı Kanunnâmeleri,** III, sh. 220-226

4 Barkan, **Kanunlar,** 136-139

5 **Dûr**: Eğer deyr okunursa, papazların meskeni ve kilise manalarını ifade eder. Bu takdirde mana münâsebetini tesbit etmek çok zordur. Eğer dûr okunursa, dâra kelimesinin çoğulu olur ki, bu takdirde mahal, yer ve kabile manalarını taşır; man'nâ münâsebetini kurmak kolay olur. Yine de kesin bir şey söylemek zordur.

1. Bunun dahi kanûnı bu imiş ki, yüz akçelik harîr satılsa *bâc-ı harîr* beş akçe alınur imiş. Ve *resm-i kapan* geçer olsa her yükde iki akçe ve bunda satar olsa *resm-i mîzan* iki batmanda bir akçe alınurmış. Yine ol minvâl üzere mukarrer kılındı.

DER BEYÂN-I TAMGAY-I SİYÂH Kİ BÂC-I ERGANİ VE BÂC-I SİVEREK DEMEKLE MEŞHÛRDIR

2. Çuka ve dülbend ve râvend ve sâir akmişe kısmından her Osmanî batmanda altı akçe alınurmış. Ve ketandan her yükde yirmi akçe ve nemedden[1] ve şekerden ve sûfdan ve ham bezden ve bakır ve kalay ve nişadır ve bulgarî ve 'ıtriyye kısmından her yükde on iki akçe alınurmış ve bir *kelle* nilden on iki akçe alınurmış.

Ve mürdesenk[2] ve telden ve sacdan ve demür yükünden her yükde dörder akçe ve her deve yükü sabundan altı akçe ve iki kalıb sabun. Ve at yükünden dört akçe ve bir kalıb sabun ve merkeb yükünden üç akçe ve *meyve-i huşk*den[3] yükde bir buçuk akçe ve taze yemişden üç rubu' ve 'aselden ve şem'-i aselden ve revgan-ı penbede ve revgan-ı sâdede her batmandan ki, Ergani ve Siverek toprağın basub gele, rubu' akçe alınurmış. Yine ol üslûb üzere mukarrer kılındı.

Ve sâir ecnâsdan dahi şöyle alına.

DER BEYÂN-I BÂC-I 'UBÛR VE KAYSERİYYE

3. Bunun dahi kanûnı bu imiş ki, akmişe kısmından her ne cins akmişe satılsa, yirmi akçede bir akçe alınurmış. Ve 'ubûr eder olsa, Osmanî batmandan elli akçe alınurmış, yine ol üslûb üzere mukarrer kılındı. Ammâ çuka 'ubûr eder olsa, her Osmanî batmandan on üç akçe-i Osmanî.

Ve dülbend ve kelle ve cilkâve her menn-i Osmanîde yirmi dört akçe-i Osmanî ve Haleb kumaşından ol akmişe ki, kutnî ve atlas ve İskenderânî ve cins-i harîr ola, Osmanî batmandan elli akçe ve eğer harîrsüz alaca bez ve futa ve sâir bunların emsâli ola, yükünden yüz akçe-i Osmanî.

Ve ak esirden elli akçe ve kara esirden yirmi beş akçe alına. Yağdan ve baldan ve kızıl boyadan ve şabdan ve katrandan ve ziftden ve kara sakızdan ve ak sakızdan ve çırak yağından menn-i Osmanîde nîm akçe-i Osmanî alına. Ve *terencübîn*[4] Osmanî batmanda on akçe ve zağfiran yirmide bir akçe ve kepenek ve kebe yükünden yüz akçe ve 'ıtriyyeden her menn-i Osmanîde buçuk ve cam ve bakır yükünden

---

1 **Nemed:** Keçe demektir.

2 **Mürdesenk:** Kurşundan elde edilen bir çeşit maddedir.

3 **Meyve-i huşk:** Kuru meyve manasını ifade etmektedir.

4 **Terencübîn:** Kudret helvâsı demektir.

yirmi beş akçe-i Osmanî alına. Ve tûtiyâ ve pûlad ve neft ve bulgarî yükünden altı Osmanî alına[1].

DER BEYÂN-I TAMGA-İ HIML VE BÂC-I 'UBÜR VE KAPAN DER 'ARSA

4. Bunun dahi kanûnı buymuş ki, meyve-i huşkden ve terden ve dûşâbdan[2] her yükde getürenden bir buçuk akçe *tamga-i hıml*[3] alınub ve satulduğı hînde alandan yirmi akçede bir akçe *resm-i kapan* alınur. Ve revgan-ı sade ve 'asel ve kızıl boya ve şem'-i 'asel ve revgan-ı çerağ ve badem ve şabdan ve mürdesenkden getürenden her batmanda tamga-i hıml rubu' akçe alınub ve satılduğı hînde alan kimesneden yirmi akçede bir akçe resm-i kapan alınurmış. Ve nil ve şeker ve kalay ve zencefir ve esbâb-ı 'ıtırdan tamga-i hıml alınmayub *bâc-ı 'ubûr* deyü her mende alandan dört buçuk akçe alınurmış. Ve eğer satar olsa, resm-i kapan deyü yirmi akçede bir akçe alınub ve pembe şehirde satılsa alınmayub ammâ ubûr etse, her deve yüküne on iki akçe ve at yüküne sekiz akçe ve sâir demür yüküne ve na'l ve mürdesenk ve neft cinsi olsa, satıldıkda yirmi akçede bir akçe alınub ve nemekden her deve yüküne bir buçuk akçe alınurmış. Yine ol minvâl üzere mukarrer kılındı.

DER BEYÂN-I MEYHÂNE

5. Bunun dahi şîrenin batmanı dörde alındıkda sekizer üzere satıla. Ve beşe alındıkda ona satıla. Ve *kara sığır salgunı* derler bir salgun olurmış, ref' olundı. Ve kurâ halkının keferesine sen şîreyi yabandan getürüb içersin deyü te'addî edüb akçe alurlarmış, ref' olundı. Min ba'd alınmaya. Ammâ taşradan bir kimesne şehre hamr getürüb ol hamr kangi köyden alındı ise, ol köyün hamri girift olub getüren kimesne dahi hâline göre cürümlene. Cürmün dahi nihâyeti meyhânenin bir günlük *kıstı*[4] *ola, ziyâde alınmaya.*

DER BEYÂN-I RESM-İ KEYYÂLÎ-İ ÂMİD

6. Kile ile ölçülen nesne şehre gelüb satılsa, deve ve at ve katır ve sığır yükünden rubu' *kile-i Âmidî resm-i keyyâliyye* alına. Ve merkeb yükünden nîm rubu' kile-i Âmidî alına.

Ve eğer sipahisi ve eğer şehirlü tâifesi kendüler yemek içün taşradan buğday ve sâir kile ile ölçülen nesne getürseler, nesne alınmaya. Eğer getürüb satsalar, sâir re'âyâ gibi *resm-i keyyâliyye* vereler.

---

1 Krş. **Osmanlı Kanunnâmeleri**, III, sh. 222-223, **Âmid Kanunnâmesi**, md. 12 vd.

2 **Dûşâb**: Pekmez demektir.

3 **Tamga-i Hıml**: Yükden alınan tamga ve bâc vergisine denmektedir.

4 **Kıst**: Burada meyhânenin bir günlük geliri manasını ifade etmektedir.

DER BEYÂN-I RESM-İ EBVÂB-I ERBA'A[1]

7. Âmid re'âyâsından gayrı tâife galle getürüb satar olsa, her yükden rubu' akçe alınurmış. Ve kassab getürdüği koyunda üç koyuna iki mankur ki, bir rubu' akçe olur, alurlar imiş.

Kürd getürdüği koyunda her koyuna bir mankur ki, nîm rubu' alurlar imiş.

Ve taşradan gelüb satılan sığırdan her sığıra bir akçe alınur imiş. Ve bir yük şîrede bir parça şarab alınurmış. Ve harîr ve akrnişe yükünden rubu' Osmanî şehre gelenden ve gidenden alınurmış. Ve nâhiye-i *Âmid* karyelerinin re'âyâsı ve şehirlü getürdüği kavun ve karpuz yükünden bir kavun ve bir karpuz alınurmış. Ve hiyâr yükünden bir mankur alınurmış. Ammâ *Mardin*'den gelse yükde rubu' akçe alınurmış.

Ve bir yük otdan bir burma ot ve odun yükünden bir odun ve kamış yükünden bir bağ kamış alınurmış.

Ve sâir meyve eğer Mardin'den ve gayrı yerlerden gelse, rubu' akçe alınurmış. Eğer *şehirlü tâifesi* bağlarından kendüler yemek içün meyve getürse, nesne alınmaya. Ve bazarda satmak içün getürseler, sâir re'âyâ gibi vereler.

8. Ve 'aşîret i *Kebeği* ve *Alucı* ve *Reşîd* cemâ'atleri koyun ve peynir ve galle getürseler, nesne vermeyüb yılda *Mardin kapusu*na hâneden hâneye bir nügi yağ verürlermiş, yine ol uslûb üzere mukarrer kılındı.

9. Ve Kömür ve yün yükünden iki mânkur alınurmış ve sâir hubûbâtdan dahi kanûn-ı sâbıkları üzere mukarrer kılındı.

Resm-i bevvâbî verdükden sonra '*asesiyye* deyü nesne alınmaya.

DER BEYÂN[2]

10. Vilâyet-i mezbûrede vâkı' olan evkâfa şimdiye değin deftere muhâlif nice dürlü *cihet*ler[3] ihdâs olunub ve *vakf*a sa'y ve kifâyeti vâkı' oldı deyü *erbâb-ı cihâta* terakkîler olub ol ecilden olanca mahsûl ancak cihâta kifâyet eyleyüb nice câmi'ler ve mescidler harâbe müşrif olub ta'mir ve termîm olunmaz olub, hâliyâ defter-i cedîd-i hâkanîde her vakıf ne mikdâr cihâta mütehammil ise kayd olunub *rakabe*[4] içün bir mikdâr alı-konılmışdır.

1 **Ebvâb-ı Erba'a**: Dört kapı yani Diyârbekir surlarında bulunan Urfa Kapısı, Mardin Kapısı, Dağkapı ve Çift kapı kasdedilmiş olsa gerektir.

2 Evkâf ile ilgili hükümleri tanzim etmektedir.

3 **Cihet**: Vakıflarda görevler manasınadır.

4 **Rakabe**: Bir vakıf ıstılâhıdır ve vakıf malın aslının gözetilmesi, korunması, tamir edilmesi ve muhâfazası manalrını ifade etmektedir.

11. Küllî *meremmâta muhtaç olan câmi'ler*ün ve mescidlerün cemî' cihâtı verülmeyüb rakabe olunub ma'mûr oldukdan sonra her kimesneye defter mûcebince cihetleri verile. Ve cüz'î meremmâtları olan câmi'lerün ve mescidlerün rakabe içün alıkonulan akçesini mütevellîsi ve kâtibi kâdı ma'rifetiyle meremmâta sarf eyleyüb tamam oldukdan sonra dahi *zevâyid* deyü kimesneye verilmeyüb rakabe içün hıfz oluna. Ve evkâfda olan *zevâyid-horlar* fevt oldukda tasarruf etdükleri zevâyid mahlûldür deyü kimesneye verilmeye. Zirâ ki zevâyid mukarrer cihet olmayub verilen kimesneler vacibü'r-ri'âye olduğıyçün verilmişdir. Meğer ki Âsitane-i sa'âdetden bir vâcibü'r-ri'âye kimesneye mahlûl vakı' olan zevâyidden bir mikdâr akçe 'inâyet olınub berât-ı şerif verilmiş ola[1].

12. Vel-hasıl eğer sâyir *cihât*dır mahlûl oldukda âsitâne-i sa'âdete 'arz olınub *berât-ı hümâyun* ile mutasarrıf olalar. Ve kâdîlar dahi vakıf içün ziyâdeye mütehammildir deyü deftere muhâlif erbâb-ı cihâtın cihellerin *terakkî* etdirmeyeler. Zirâ bu câiz olunca olanca *mahsûl-ı vakıf* cihâta gedüb cevâmi' ve mesâcid ta'mir ve termîm olunmaz.

13. (Aşîretlerle alakalı müstakil bir hüküm): Tâife-i mezbûre kadîmden aşîret olub hubûbâtları kıyınet olunmayub maktû' vere-geldükleri bâ'isden Defter-i Cedîd-i Hâkânîye dahi zirâ'ati olmayub göçer tâifesinin *resm-i hâne*leri ve *resm-i mücerred*leri ve zirâ'at edenlerün *resm-i çift*leri ve *resm-i bennâk*leri ve *resm-i mücerred*leri ve cemî' zirâ'atleri ve bostânları ve *resm-i âsiyâb*ları 34.000 akçeye maktû' kayd olundu.

Zirâ'ati olmayub göçer tâifesinin evlisinden on iki akçe resm-i hâne ve mücerred olub kesb ü kâra kâdir olanlardan altı akçe resm-i mücerred alınub bundan ziyâde nesne alınmaya. Göçer tâifesinin resm-i hanesinden mâ'adâ maktû'ları ne kalursa, sâhib-i zirâ'at olanlar hâsıllarına göre birbiri mâbeyninde tevzî' eyleyüb tamam maktû'ların edâ eyleyeler.

1 Bu ve bundan önceki maddede, konuyla ilgili şer'î hükümler özetlenmeiş bulunmaktadır.

947 Tarihli Âmid Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 200, sh. 13-14, 458

§. 4- ÇERMİK SANCAĞI KANUNNÂMELERİ (96)

I- NÜSHALARI VE HUKUKÎ TAHLİLİ

Çermik, Diyarbekir Eyâleti'nin ocaklık ve yurtluk şeklinde idare edilen ekrâd sancaklarındandır. *Ebu Tâhir* ise, buraya bağlı bir nâhiyedir. Yavuz devrinde, her ikisine ait uzun kanûnnâme tanzim edilmişti. Kânûnî devrinde *Hasan Padişah Kanûnları* tasfiye edilince, Çermik Kanûnu yeniden tanzim edildi[1]. Çoğu konularda yine kanûn-ı küllî'ye atıf yapıldığını, kanûnun 7. maddesinden öğreniyoruz. *BOA. TTD. 998 (735)*'de yer alan bu kanûn, Barkan tarafından neşredilmişse de, biz orijinali ile birlikte kitâbımıza alıyoruz[2]. *Ebu Tahir Nâhiyesi Kanunnâmesi* de, *Çermik Sancağı Kanunnâmesi*ne ilâve olunmuştur.

Bu tahrir ile yapılan önemli bir idarî değişiklik de şudur: Daha evvel *Çüngüş*, *Hasaran* ile birlikte müstakil bir sancak olduğu halde, bu tahrir ile, Çermik, Çüngüş, Hasaran ve *Ebu Tâhir* aynı idârî çatı altında toplanmış ve sadece Çermik Sancağı Kanunnâmesine yer verilmiştir[3].

Çermik ve Ebû Tâhir Kanunnâmeleri, küçük birer sancak kanunnâmesidir. Bu sebeple ayrıntıya girmiyoruz.

II- 932/1526 TARİHLİ ÇERMİK SANCAĞI KANÛNNÂMESİ

KANÛNNÂME-İ LİVÂ-İ ÇERMİK MA'A NÂHİYE-İ EBÛ TAHİR

1. *Galle*leri hums üzere ve penbeleri südüs üzere ve İslâmiyyenin bağlarının her yüz deveklerine dörder akçe ve keferelerinin her yüz deveklerine beşer akçe ve bostanlarının öşrin alalar. Ve sebzevâtları *öşür* üzere ve diraht meyveleri yedide bir kayd olundu[4].

2. Ve *resm-i cüllâh* hilâf-ı kanûn olmağın ref' olundu.

3. Ve *âdet-i ağnâm* veren re'âyâdan *çobanbeği* alınmaya.

4. Ve livâ-i mezbûrda olan kurâların yeri az olub ekser karyelerde bir *çiftlik* ve iki çiftlik zemin olub ve içinde olan re'âyâlar dahi ol bir çiftlik ve iki çiftlik ile se-

1 Krş. **Osmanlı Kanunnâmeleri,** III, sh. 243-246

2 BOA. TTD. 998 (735), sh. 114-115; Barkan, **Kanunlar,** 169-170

3 BOA. TTD. 998 (735), sh. 115

4 Harâc-ı mukâsemeleri, hums, südüs ve öşür olarak tesbit olunmuştur.

beblenüb zirâ'at ederler imiş. Ol sebebden ba'zı kurâlarda müstakil çift kayd olunmamışdır. Her kurâya yerine göre *resm-i zemin* kayd olunub a'lâ yerden iki dönüme bir akçe ve ednâ yerden üç dönüme bir akçe resm-i zemin verüb ammâ bunun gibi re'âyâlar dahi üzerime çift bağlanmamışdır deyü duta geldüği yerlerin zirâ'at edüb sebeblenürken bırağub âhar toprağa varub zirâ'at etmek câiz değildir. Meğer ki, duta geldüği yerlerin zirâ'at etdükden sonra âhar yere varub zirâ'at eyleseler, anların gibilerden *tekrar behre* taleb olunmaya.

5. Ve *debbâğ-hâne* husûsı dahi her iki koyun ve keçi derisi dibâğate gelür olsa, her iki posta bir karaca akçe alınurmış. Ve sığır gönünden bir buçuk ve camus gönünden üçer akçe alınurmış, yine ol üzere mukarrer kılındı.

6. Ve *tamgâ-i ağnâm* dahi eğer şehirde kurâlarda satılmak içün boğazlanan koyundan her koyun başına altışar karaca ve sığırdan on sekiz karaca akçe tamga alınurmış ki, üçi bir Osman akçesi olur deyü kayd olunmuş. Her koyun başına altışar akçe ve sığır başına altışar akçe alına.

7. Ve sâir husûsiyyât kanûnnâme-i küllîde kayd olunmuşdur[1].

KANÛNNÂME-İ NÂHİYE-İ EBÛ TÂHİR

1. *Galle*leri hums ve penbeleri südüs ve bağlarının yüz deveklerine dört akçe alınmak üzere bağlandı.

2. Ve *resm-i cüllâh*ları ref' olundu.

3. Ve bundan akdem ikiyüz batman asel *Kanûn-ı Hasan Beğ* iken verürler imiş, hâliyâ Kanûn-ı Osmanî olmağın ref' olundu.

4. Ve yılda *üzüm akçesi* beşyüz akçe alurlarmış, ol dahi ref' olundı.

5. Ve re'âyâ kısmının koyunları *âdet-i ağnâm* kayd olundu; *çobanbeği* alınmaya.

6. Ve her asel peteğine iki akçe kayd olundu.

7. Ve zikr olunan nâhiyenin yerleri kem olub çiftliğe kâbiliyeti olmaduğı cihetden çift bağlanmayub *resm-i zemin* kayd olundu. A'lâ yerden iki dönüme bir akçe ve ednâ yerden üç dönüme bir akçe kayd olundu. Kadîmden her kişi eke-geldüği yerleri eker.

8. Ve İslâmiyyenin *bennâk*lerine on iki akçe *resm-i bennâk* ve altı akçe *ırgâdiyye* kayd olundı.

9. Ve meyveleri yedide bir kayd olmuşdur.

10. Ve keferelerinin her yüz deveklerine beş akçe kayd olundu.

11. Ve zikr olan nâhiyede olan *muhtesib* her ğanem başına bir akçe ve sığır başına iki akçe vermek kanûnları imiş, böyle vereler, dahi ziyâde vermeyeler.

---

1 Bu bölümde daha evvel neşrettiğimiz Kanunnâme-i Vilâyet-i Diyârbekir kasdedilmektedir.

932 Tarihli Çermik Sancağı ve Ebu Tâhir Nâhiyesi Kanunnâmeleri, BOA. TTD. No: 998, sh. 114-115

§. 5- ERGANİ SANCAĞI KANÛNNÂMESİ (97)

I- NÜSHALARI VE HUKUKÎ TAHLİLİ

Diyarbekir Eyâleti'nin klasik sancakları arasında yer alan *Ergani Livâsı*'nın ilk kanûnu, Hasan Padişah Kanûnu'na göre hazırlanan Yavuz devrindeki hukûkî düzenlemedir[1]. Kânûnî devrinde 932/1526 tarihinde Hasan Padişah Kanûnları tasfiye edilerek ve Osmanlı kanûnu esas alınarak yeni bir Ergani Kanûnnâmesi hazırlanmıştır. Daha öncekine göre muhtasar olan bu kanûn, *BOA. TTD. 998 (735)*'de yer almakta ve Barkan tarafından neşredilmiş bulunmaktadır. Biz orijinali ile birlikte eserimize alacağız[2].

Kanunnâmede sadece bâc vergileri tanzim olunmuştur ki, bâc vergileri de, örfî rüsûm arasında yer almaktadır.

II- 932/1526 TARİHLİ ERGANİ SANCAĞI KANÛNNÂMESİ

KANÛNNÂME-İ LİVÂ-İ ERGANİ BER MÛCEB-İ KANÛN-I OSMANÎ DER VİLÂYET-İ DİYARBEKİR

DER BEYÂN-I TAMGÂ-İ SİYÂH

1. *Tamgâ-ı siyâha* müte'allık olan bunlardır; bir yük ketan gelüb satılsa, her yükünden altmış altı akçe alınurmış, alına. Ve penbe ve sabun ve hınnâ satılsa, yüküne dört *nügi*[3] *tamgâ* alınurmış, her nügi iki yüz dirhemder. Ve yaş yemiş gelüb satılsa, andan dahi her yüküne dört nügi alınurmış. Ve mazu yüki ubûr etse, her yüküne altı Osmanî akçesi alınurmış.

2. Ve *Ergani* re'âyâsı bağlarından bâsıl etdükleri şarâbların yükledüb satmağa alub gitse, at ve katır yükünden iki *Hasanbeğî* alınurmış bâc ve merkeb yükünden bir Hasan beğî ki, her yükünden iki *Osman akçesi* olur.

3. Ve at ve katır ve sâir bunlara nisbet devvâbb cinsi satılsa, her *Eşrefî*[4]de bir Hasanbeğî tamga alınurmış ki, yüzde dört akçe hesâbıdır. Ammâ bazarda satılan-

1 Bkz. **Yavuz-Diyarbekir Eyâleti Kanunları**, III, sh. 251-258

2 BOA. TTD. 998 (735), sh. 103; Barkan, **Kanunlar**, 154

3 **1 Ergani Nügisi:** Maddede verilen tarife göre 200 dirhemdir.

4 **-Hasanbeğî:** Hasan Padişah adına basılan bir para birimidir ve maddeden anlaşıldığına göre dört akçe değerindedir.

dandır deyü defter-i sâbıkda kayd olunmuş. Hâliyâ iki yüzde beş akçe alınmak mukarrer olunub anın dahi nısfı satandan ve nısfı alandan alına. Ammâ kurâlardan alınmaya.

Ve emlâk kısmı satılsa, nesne alınmaya.

4. Ve *debbâğ-hâne* husûsı dahi her iki koyun ve keçi postu dibâğate gelür olsa, her iki posta bir akçe alınurmış. Ve sığır gönünden bir buçuk ve camus gönünden üç akçe alınurmış. Yine ol üzere mukarrer kılındı.

5. Ve *tamgâ-i ağnâm* dahi şehirde ve kurâlarda satılmak içün koyun boğazlansa, her koyun başına altışar *akçe-i karaca* ve sığırdan sekizer karaca akçe tamga alınurmış; üçi bir Osmanî akçe hesâbı üzere kayd olunmuş. Her koyun başına iki akçe ve sığır başına altışar akçe alına. Ve şehirlü tâifesi etlük vaktinde koyun alur olsa, ol vakit alınmaya.

6. Ve kavun ve karpuz yükünden her yükde bir kavun ve bir karpuz alınurmış, yine ol üzere alına. Ve yoğurt ve penbe yükünden kadîmden nesne alınmazmış.

7. Ve şehirlü tâifesinin İslâmiyyesinin müte'ehhilinden on iki akçe ve mücerredlerine altışar akçe kayd olundu. Ve keferelerinin her harâc-güzârlarına yirmibeşer akçe *ispenç* kayd olunub *ırgâdiyye*leri ref' olundu.

8. Ve *resm-i cullâh* dahi hilâf-ı kanûn olmağın ref' olundu.

DER BEYÂN-I NOKTABAŞI

9. Harîr yüki ubûr etse, her yükde *noktabaşı* deyü ikişer akçe alınurmış. Ve bu cümleden gayrı her ne yük ubûr etse, ikişer akçe noktabaşı alına. Ammâ yaş yemişden alınmaya. Ve satılmak içün camus geçse, bir buçuk akçe noktabaşı alınurmış, yine ol üzere mukarrer kılındı.

•Eşrefî: Memlüklü sultânlarından Melik Eşref adına basılan bir para birimidir ve maddeden anlaşıldığına göre 100 akçe değerindedir.

Ergani Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 998, sh. 103

§. 6- MARDİN SANCAĞI KANÛNNÂMELERİ (98)

I- NÜSHALARI VE HUKUKÎ TAHLİLİ

Mardin şehri, Yavuz devrinde fethedilmiş ve ilk kanûnnâmesi de bu dönemde hazırlanarak *Diyarbekir Eyâleti*'nin bir sancağı hâline getirilmiştir[1]. 932 (1526) tarihinde yapılan tahrirde Mardin yine sancakdır; *Nusaybin* nâhiyeleri ve *Savur* kazaları arasında yer almaktadır. *BOA. TTD. 998 (735) nolu Tapu Tahrir defter*inde önce, Mardin Sancağına ait kanûn, sonra da Nusaybin Nâhiyesi kanûnnâmesi yer almaktadır. Bu kanûn da diğer Diyarbekir Eyâleti kanûnları gibi, Osmanlı kanûnları esas alınarak hazırlanmıştır ve bu kanûn Barkan tarafından yayınlanmış bulunmaktadır[2].

Mardin Sancağının önemli bir tahriri de 947/1540 tarihinde yapılmış bulunmaktadır. Hem idarî bünyede ve hem de kanûnnâmede kısmî değişikliklere gidilmişse de, biz bu muahhar tarihli kanûnnâmeyi aynen değil sadece farklı taraflarını dipnotlarda göstereceğiz[3]. Bu farklılıklarda Arapça ve Farsçaların Türkçesi yazılmışsa veya tersi vâki' ise, bu ufak farklılıklara işâret etmiyeceğiz. Mardin Sancağı'nın Yavuz dönemindeki şekli, bu dönemde hazırlanandan daha farklıdır[4].

964/1557 yılından itibâren Mardin Sancağı'nın kazâ haline geldiğini ve XVIII. yüzyılda Mardin'in Bağdâd Eyâleti'ne bağlandığını görüyoruz[5].

Bu Kanunnâme'de Mardin sancağının şer'î rüsûmı ile alakalı hükümler sevkedilmemiştir. Sadece bazı örfî rüsûm tanzim edilmiş bulunmaktadır. Gerçekten başlangıçta bâc vergileri düzenlenmiş; sonra da Hazinedârî, kapandan alınan bâc vergileri, kapıcı resmi, meyhâneden alınan resimler ve benzeri örfî resimler tedvîn edilmiştir. Bunların meşrû'iyyet dayanağını, ülül-emrin idarî ve malî alanlarda âmme maslahatına dayanarak bazı kaideler vaz'etme salâhiyyeti teşkil etmektedir.

II- 932 (1526) TARİHLİ MARDİN LİVÂSI KANÛN-NÂMESİ

KANÛNNÂME-İ LİVÂ-İ MARDİN

---

1 Bkz. Yavuz-**Diyarbekir Eyâleti Kanunları,** III, sh. 270-275

2 BOA. TTD. 998 (735), sh. 2-6; Barkan, **Kanunlar**, 161-164; Ayrıca bkz. Göyünç, **Mardin Sancağı**, 164-169

3 BOA. TTD. 200 (558), sh. 459-460; Göyünç, **Mardin Sancağı,** 43 vd; 170-172

4 **Osmanlı Kanunnâmeleri**, III, sh. 270 vd.

5 BOA. TTD. 310; Göyünç, **Mardin Sancağı,** sh. 44-46

1. Harîr yükü geçüb gitse, her yükden üçyüz Osmanî *bâc-ı 'ubûr* deyü alınurmış ve her yükden *resm-i kitâbet* deyü altı Osmanî akçesi alınurmış ve altı akçe dahi *nokta-başı, rehdârlık*dır deyü, alınurmış, yine ol üzere mukarrer kılındı.

2. Ve Yezdî ve Frengî ve Rûm kumaşının çatması ve beneği ve zerbaft atlası[1] geçüb gitse, ipek bâcından ziyâde biri bir buçuk üzere alınurmış. Ve bundan gayri Haleb ve Şam ve Mısır ve Rûm 'ubûr etse, her yükünden yüz Osmânî akçesi alınurmış, yine ol üzere mukarrer kılındı.

3. Ve rengîn ve ham bez ve şeker ve kepenk ve cam ve kalay ve neft ve bulgârî ve bıçak ve pulâd ve tutiyâ ve bunların her yükünden altmış altı Osmânî akçesi alınurmış.

4. Ve 'ıtır yükü 'ubûr etse, her yükünden otuz üç Osmânî akçesi alınurmış. Ve çivid 'ubûr etse, her yükünden otuz Osmânî akçesi alınurmış. Ve ketân geçüb gitse, yüz Osmânî akçesi alınurmış ve eğer satılsa, her pârede dört Osmânî akçesi alınurmış.

5. Ve *mürde-bârî* kısmından, eğer sabun ve hınna ve demür ve buna nisbet nekim vardır, her yükü ki, otuz iki batmândır, sekiz Osmânî akçesi bâc alınurmış ve bakır yükü geçüb gitse, işlenmişin her yükünden yiğirmi dörder akçe-i Osmânî ve kursundan on altı Osmânî akçesi alınurmış.

6. Ve *Ba'lebekî* bez geçüb gitse, her batmânından altı Osmânî akçe bâc alınurmış. Ve mazu ve gön ve sahtiyân ve buna nisbet ne kim vardır, geçüb gitse, her yükünden sekiz Osmânî akçesi alınurmış ve satılsa yüzde beş Osmânî akçe tamga alınurmış, yine ol üzere mukarrer kılındı.

7. Ve ipek yükünden ve Haleb cânibinden gelen yükden on karaca akçe *melikü'l-ümerâlık*[2] alınurmış. Ve on akçe tamgâ alınan (yerden) bir akçe dahi alınurmış. Yine ol üzere mukarrer kılındı.

8. Ve esir geçüb gitse, her esirden otuz üç akçe alınurmış. Defter-i sâbıkda akı ve karası tayin olunmamış. Hâliyâ, ak esirden elli akçe ve kara esirden yiğirmi beş akçe alınmak mukarrer kılındı.

9. Ve pazara penbe gelüb satılsa, alandan yüzde beş akçe alınmak üzere, mukarrer kılındı[3].

DER BEYÂN-I HAZÎNEDÂRÎ

10. Harîr yükü 'ubûr etse, her yükde altmış Osmânî akçesi ve Yezdî ve Frengî akmişeden ve Rûm kumaşının çatması ve beneği ve zerbaft atlası ve Haleb ve Şam ve Mısır ve Rûm kumaşı 'ubûr etse ve rengîn bez 'ubûr etse ve ham bez ve şeker ve kepenk ve câm ve kalay ve neft ve bulgârî ve bıçak ve pulâd ve tutiyâdan ki, *tamgâ* alınur, her on akçede bir akçe *hazînedârî* alınurmış. Yine ol üzere mukarrer kılındı[4].

---

1 **Zerbaft**: Altın sırma ile dokunmuş kumaşlara denmektedir.

2 **Melik'ül-ümerâlık**: Beğlerbeği adına tahsîl olunan bir örfî vergidir.

3 Krş. **Osmanlı Kanunnâmeleri**, III, **Mardin Kanunnâmesi**, md. 14-23, sh. 271-272

4 Krş. **Osmanlı Kanunnâmeleri**, III, **Mardin Kanunnâmesi**, md. 14-15, sh. 271

DER BEYÂN-I BÂZÂR-I DEVÂBB[1]

11. Sâbıkâ yüzde beş akçe esir ve esb ve devâbb alandan alınurmış. Hâliyâ, iki yüzde beş akçe alınmak vech görülüb nısf satandan ve nısf alandan alına[2].

DER BEYÂN-I TAMGÂ-İ KAPÂN (KABBÂN) VE ARSA

12. Ve bal ve yağ ve kızıl üzüm ve kızıl boya ve sumınâk ve nâr-denk hurmâ ve şap ve katrân ve zift ve kara sakız ve ak sakız ve çerâğ-yağı ve limon ve bunlara nisbet ne kim var ise, 'ubûr etse, yükünden sekiz osmâni akçesi alınurmış. Bunda satılur olsa, yüzde beş akçe alınurmış.

13. Ve *şahnelik* deyü, pekmezden ve kuru üzümden ve fındıkdan ve buna nisbet ne kim vardır, arsaya satılmağa gelse, miğrefe derler, üç *Mardin nügisi* imiş ve nügi dahi yetmiş sekiz *dirhem* imiş, her yükünden bir *miğrefe* şahnelik alınurmış[3]. Ve hınnâ yükünden dahi bir miğrefe alınurmış. Ve kavun ve karpuz yükünden dahi pazara gelüb satılsa, her bey'de bir dâne kavun ve iki karpuz alınurmış. Ve sabun yükünden defter-i sâbıkda iki kalıp sabun kayd olunub deve ve at ve merkeb yükleri kayd olmamış. Hâliyâ deve ve at yüküne üç kalıb ve merkeb yüküne bir kalıb tayin olundı. Ve soğan ve tuz ve nohud ve mercimek yükünden bir miğrefe alınurmış[4].

14. Ve bunlardan her nesne ki, kapana gelür olsa, her yükünden *kapancı hakkı* bir miğrefe alınurmış. Ve un gelüb satılur olsa, nesne kayd etmeyüb sehv olmuş. Ammâ, kadîmden yükde bir Osmânî akçe alınurmış. Yine ol üzere alınmak mukarrer kılındı.

15. Ve *resm-i mîzân* deyü, dahi nîm akçe bid'at alurlarmış. Defter-i sâbıkda dahi kayd olmamış. Ref' olunub âdet-i kadîme üzere bir mikdar vazife harc-ı âmil olmak kayd olundu[5].

---

1 Hayvan Pazarından alınacak bâc vergileri beyânındadır.

2 947 tarihli nüshada bu madde yoktur.

3 Bu maddede bazı ölçüler açıklanmaktadır;

1 Miğrefe=3 Mardin nügisidir.

1 Mardin nügisi=78 dirhemdir.

4 Krş. **Osmanlı Kanunnâmeleri,** III, **Mardin Kanunnâmesi,** md. 22-24

947 tarihli nüshada : "*Ve kavun ve karpuz yükünden dahi pazara gelüb satılsa, her bey'de bir dâne kavun ve iki karpuz alınur*" ifadesi yoktur ve daha sonraki ifâdeler de kısaltılmıştır.

5 947 tarihli nüshada 14 ve 15. maddeler çok kısaltılmıştır ve şöyledir:

"*Ve arsaya un gelüb satılsa, her yükde bir Osmanî akçesi alınurmış. Ve yarım akçe dahi resm-i mizân alınurmış. Zikr olan resm-i mizân bid'at olub defter-i atîkde merfû' kayd olunmağın, defter-i cedîde dahi merfu' kayd olundu.*"

DER BEYÂN-I RESM-İ BEVVÂBÎ

16. Kapudan içerü koyun girse, her koyuna bir pul alınurmış, *resm-i bevvâbî* deyü ki, on iki koyuna bir Osmânî akçesi olur, deyü sehv eylemiş. Sekiz koyuna bir akçe-i Osmânî olur. Ol vech üzere kayd olundu. Ve harîr yükü geçüb gitse, her yükünden resm-i bevvâbî iki Osmânî akçe resm-i bevvâbî ve akınişe yükü geçüb gitse, her yükünden dört karaca akçe resm-i bevvâbî alınurmış. Yine ol üzere mukarrer kılındı. Ve kavun ve karpuzdan her yükden bir dane kavun ve bir karpuz alınurmış.

Ve kömürden, her yükünden resm-i bevvâbî bir kömür *bevvâbî* ve bir kömür 'asesiyye ve odun yükünden bir ağaç bevvâbî ve bir ağaç *'asesiyye* ve otluk yükünden bir burma dahi 'asesiyye alınurmış[1].

DER BEYÂN-I TAMGÂ-İ GÖN VE SAHTİYÂN

17. Husûsunda defter-i sâbıkda taşradan gelüb satılandan nesne bağlanmamış, ammâ yüzde beş akçe alınurmış. Yine ol üzere mukarrer kılındı[2].

DER BEYÂN-I RESM-İ BEVVÂBÎ-İ DİĞER

18. *Mardin* ta'allukunda olan re'âyânın hâsılından her yüz Mardin müddünden ki, sekiz İstanbul kilesidir, nîm *müdd-i Mardinî resm-i bevvâbî* alınurmış, Ammâ defter-i sâbıkda vere-gelen kurâlardan alına. Âhar köylerden alınmaya. Ve kurâ ahalisinin pazara gelen gallâtından resm-i bevvâbî alınınazmış. Yine alınmaya, deyü kayd olunub ve sâir kurâlardan her yükden bir karaca akçe alınurmış. Ammâ ol kurâlardan ki, yüz müdd'de nîm müdd-i Mardînî alınurmış, ol zamanlarda yedide, sekizde bir behre alınurmış. Şimdi, "hod cemî'imiz beşde bir *behre* veririz. Sebeb nedir ki, bu bid'at alına? Biz dahi, sâir kurâlar gibi yükde bir karaca akçe veririz" deyü cevab ettükleri sebebden anlar dahi bu üzere kayd olunup ta'yîn olundu[3].

DER BEYÂN-I TAMGÂ-İ SİYÂH VE KAYSERİYYE

19. Nefs-i *Mardin*'in ipek işlenen dezgâhlarından ayda dörder karaca akçe alınurmış. Ve vâlenin topun satsalar, ayruk nesne vermezlermiş. Ve *cullâh*lar ki, bez dokuyup pazara getürse, bir çift bezden iki karaca akçe *tamga* alınurmış.

---

1 16. madde 947 tarihli nüshada kısaltılmıştır. Son kısmı daha vâzılı hâle getirilmiştir:

"Ve odun yükünden bir ağaç resm-i bevvâbî ve bir ağaç resm-i asesiyye ve otluk yükünden bir burma resm-i bevvâbî ve bir burma resm-i asesiyye alınurmış. Bu cümle yine olı-geldüği üzere mukarrer kılındı."

2 947 tarihli nüshada yoktur.

3 947 tarihli nüshada yoktur.

DER BEYÂN-I MUKÂTA'A-İ CENDERE DER KAL'AT- ÛL-ÜMERÂ

20. Anda işlenen sûfdan beş *karaca akçe* alınurmış. Ve iki yıl imiş, beğlerbeği hazretleri tarafından bunlar dahi *cullâh çukuru*dur deyü her kuyudan yılda yiğirmi dörder akçe alurlarmış, bid'at olmağın, hâliyâ ref' olundu.

21. Ve karye-i *Mansûriyye*'de dokunan meyzer bastavından dahi beş Osmânî alınurmış. Ve meyzerin bastavı kırk akçeye satılurmış. Ol takdirce, akınişeden ziyâde almış olur. Hayf olmağın, iki bastavı iki akçeye mukarrer kılındı[1].

DER BEYÂN-I MEYHÂNE

22. Defter-i sâbıkda, şehre yük gelür olsa, *şarâb*dan her yükünden iki bâtmân şarâb alınurmış. Her bâtmânı on ikişer nügi ve her nügisi yetmiş sekiz dirhemdir. Bu iki batınânın nîm batmânı *dizdârlık*, üç nügisi *melikü'l-ümerâlık* ve üç nügisi *'asesiyye* imiş ve bir batmanı *şirecelik* ki, cümle iki batmân olur. Bâki kalanın sâhibi bey' edermiş deyü kayd olunub ol tarihte *meyhâne* olmayup meyhâne vaz' olundukda bu cümle alınmaz olub subaşı olanlar melikü'l-ümerâlık üç nügi alurlarmış. Ol dahi ref' olundu. Ve meyhânede dahi re'âyânın küplerin mühürleyüp kendülere gerek oldukta, subaşı mührün açup bey' edüb mühür akçesi deyü, her yükde hilâf-ı kanûn iki akçe alurlarmış. Ol dahi ref' olundu.

Ve hâliyâ, meyhâne ahvâli bu üzere mukarrer oldu ki, re'âyânın şiresi mühürlendikde, akçesi verilüb kabz oluna. Ve nice alınursa, bir ol kadar dahi ziyâde satub andan tecâvüz eyleyeler.

23. Ve *şehirlü tâifesi* taşradan şarâb getürse, açmaya tutuldukda, tutulan şarâb girift olup hâline göre, harcı alına. Ve ol girift olan şarap her kangı köyden satıldı ise, ol köyde şarâb külliyen girift ola. Ammâ, bazı kimesneler varup köyde şarâb içer olsa, mâni' olmaya. Ve getürüb götürse, zikr olunan üslûb üzere, haklana.

DER BEYÂN-I RESM-İ 'ASESİYYE

24. Şöyle mukarrer oldu ki, nefs-i Mardin'de olan dükkânlardan, her dükkândan ayda *resm-i 'asesiyye* birer akçe alınurmış. Ve bundan gayrı evlerde işlenen dezgâhlardan dahi her ayda birer akçe alurlarmış. Evlerde işlenen tezgâhlardan alınmak ref' olunub hemân pazarlarda olan dükkanlardan alınmak mukarrer kılındı.

---

1 20 ve 21. maddeler, 947 tarihli nüshada alabildiğine kısaltılmıştır ve bundan sonraki kısımlar ise, mezkûr nüshada mevcut değildir.

Meyzer için bkz. **Osmanlı Kanunnâmeleri**, III, sh. 273

Mardin Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 998, sh. 2-5

Mardin Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 998, sh. 2-5

[illegible]

در بیان [illegible]

۱۷ [illegible]

در بیان [illegible]

۱۸ [illegible]

در بیان [illegible]

۱۹ [illegible]

در بیان [illegible]

۲۰ [illegible]

۲۱ [illegible]

[illegible]

در بیان [illegible]

۲۲ [illegible]

۲۳ [illegible]

در بیان [illegible]

۲٤ [illegible]

§, 7- NUSAYBİN SANCAĞI KANUNNÂMELERİ (99)

I- NÜSHALARI VE HUKUKÎ TAHLİLLERİ

Nusaybin, Mardin ile beraber fetholunmuş ve Yavuz döneminde bir nâhiye olarak Mardin'e bağlanmıştır. 932/1526 yılında Kânûnî devrinde yapılan ilk önemli tahrirde, Nusaybin'in yine Mardine bağlı bir nâhiye olduğu anlaşılmaktadır ve ilk kanûnnâmesi de bu tarihli ve *BOA. TTD. 998(735) nolu tahrir defterin*de zikredilmiştir[1].

947/1540 tarihinde yapılan tahrirde de Nusaybin yine Mardin'e bağlı bir nâhiyedir. *BOA. TTD. 200 (558) nolu Tahrir defterin*de bu tarihli ve eski kanûndan hem uzun ve hem de farklı bir *Nusaybin kanûnnâmesi* vardır. Biz, tesbitlerimize göre henüz neşredilmemiş olan bu kanûnnâmeyi de yayınlayacağız[2].

Yapılan araştırmalar Nusaybinin 1550'lere doğru müstakil bir sancak hâline getirildiğini göstermektedir. Kânûnî devrinde sancak olarak Nusaybin'e ait bir kanûn mevcut değildir. Her ne kadar başlığımız muhtevâya uygun değil ise de, Nusaybin Sancağı'na ait iki kanûnnâmeyi burada zikredeceğiz[3].

Kanunnâme'de sadece ba'zı örfî rüsûm tanzim olunmuştur. Gerçekten bâc vergisi, nokta-başı denen rehdârlık, hayvan pazarında alınan vergiler ve asesiyye yani gece bekçiliği vergileri düzenlenmiştir.

II- 932(1526) TARİHLİ NUSAYBİN NÂHİYESİ KANÛNNÂMESİ

KANUNÂME-İ NÂHİYE-İ NUSAYBİN TÂBİ'-İ MARDİN

DER-BEYÂN-I TAMGA-İ SİYÂH VE NOKTA-BAŞI[4]

1. Kanûndan kadîmîleri bu imiş ki, *tamga-i siyâh*iyyeye müte'allik olan metâ' *Nusaybin*'e gelüb salunılur olsa, yiğirmide bir akçe satandan alınub ve 'ubûr etse, *nokta-başı* deyü iki akçe alınurmış. Yine ol üzere mukarrer kılındı.

---

1 BOA. TTD. 998 (735), sh. 5-6; Barkan, **Kanunlar**, 164; Göyünç, **Mardin Sancağı**, 40-43, 169

2 BOA. TTD. 200 (558), sh. 761-762

3 Göyünç, **Mardin Sancağı**, 43-44

4 **Noktabaşı:** Rehdârlık harcı manasına gelmektedir.

DER BEYÂN-I BÂZÂR-I ESB VE DEVÂBB[1]

2. Nefs-i *Nusaybin*'de satılsa, yüzde beş akçe alınurmış. Hâliyâ iki yüzde beş akçe alınmak münâsib görülüb nısf satandan ve nısf alandan ta'yin olundu. Ve kurâlarda satılan attan ve davardan ve gallâtdan ve gayriden ve iki-üç yıl imiş ki, *tamga* alınmak vaz' etmişler. Bid'at ve hilâf-ı kanûn olmağın ref' olundu.

DER BEYÂN-I TAMGA-İ SİYÂH

3. Budur ki, *tamga-i siyâh*a müte'allık olan esbâbdan yiğirmide bir akçe tamga alındıkdan sonra, yükde iki nügi *tamgacı* ve *muhtesib* dahi iki nügi alurlarmış. Bu mâ'nâ *Hasan Padişah Kanûnu*nda yoğ imiş. *Kasım Padişah*[2] devrinde olub ol zamandan berü bu üslûb üzere alınurmış. Hem yigirmide bir akçe verüb hem yükde dört nügi alınmak müslümanlara zulm-i sarîh olub re'âyâ fevk'al-hadd bu husûsa bîhuzûr oldukları sebebten zikr olunan dörder nügi ref' olundu.

DER BEYÂN-I 'ASESİYYE

4. Ayda her dükkândan '*asesiyye* deyü üç akçe alınurmış. Hilâf-ı kanûn olmağın iki akçesi ref' olunub ayda her dükkândan birer akçe alınup '*ases*e verile ve her yükte bir buçuk akçe dahi 'ases alurmış. Ol-dahi bid'at olmağın ref'olundu. Ammâ *Kasım Padişah* zamanından berü *Nusaybin dükkânları*ndan her dükkândan ayda yedi buçuk akçe alınurmış. Dört buçuk akçesi ref' olundu ve üçer akçe vecih görüldü.

---

1 At ve diğer hayvanlar bazarından alınan resimler beyânında demektir.

2 **Kasım Padişah**: Akkoyunlu hükümdârlarından olup 1503 yılında vefât eden Kasım bin Cihângir'in ünvanıdır. Mardin'de saltanat sürmüştür (Göyünç, **Mardin Sancağı,** sh. 13)

932 Tarihli Nusaybin Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 998, sh. 5-6

قانون نامهٔ ناحیهٔ نصیبین تابع ماردین

در بیان تمغاء سیاه و [illegible] باشی

۱ قانون قدیملری بو ایمش که تمغاء سیاهیه متعلق اولان متاع نصیبینه کلوب
صاتیلور اولسه یکرمی بر آقچه صاتاندن النوب و بورلر نشك باشی دیو اکی آقچه النورمش
ینه اول وجه مقرر قلندی

در بیان باج اسب و سایر دواب

۲ نفس نصیبینده صاتلسه یوزده بش آقچه النورمش حالیا اکیوزده بش آقچه النوق مناسب
کورلوب نصفی صاتاندن و نصفی آلاندن تعین اولندی و قرالرده صاتلان
اندن و طوارلردن و غلادن و غیریدن بر آقچه اوج بیك ایمش که تمغا النوق وضع اولنان
بدعت و خلاف قانون اولمغین رفع اولندی

در بیان تمغاء سیاه

۳ بو دخی که تمغاء سیاهه متعلق اولان اسبابدن یکرمی بر آقچه تمغا الندقدنصکره کویدن
اکی خوک تمغاجی و محتسب دخی اکی خوک الور ایمش بو معنی حسن پادشاه قانوننده
یوغیمش قاسم پادشاه دورندن اویله اولمشاندن بری ... النورمش
هر یکرمی بر آقچه ویروب هر یوکدن درت نوک النورمش ... ظلم صریح اولوب رعایا
فوق الحد بو خصوصده شکوه اولدقلری سببدن ذکر اولنان ... رفع اولندی

در بیان عشریه

۴ اینه هر دکاندن عشریه دیو اوچ آقچه النورمش خلاف
قانون اولمغین اکی آقچه‌سی رفع اولنوب اینه هر دکاندن بر آقچه النوب عشریه ...
و هر یوکدن ... آقچه داغچی ... اولمش اولدخی بدعت اولمغین رفع اولندی تمغا
قاسم پادشاه زماننده بو نصیبین دکانلرندن هر دکاندن اینه یدی بچق آقچه النورمش
درت بچق آقچه‌سی رفع اولندی و اوچ آقچه‌سی ... کورلدی

III- 947/1540 TARİHLİ NUSAYBİN NÂHİYESİ KANÛNNÂMESİ (100)

Bu Kanunnâme, *Nusaybin*'de mîrî adına ekilen *çeltük* yani pirinç tarlaları ile alakalı idârî tasarrufları tanzîm etmektedir. Meşrû'iyyet dayanağı âmme maslahatı prensibi olan bu hukukî düzenlemeye göre, çeltük tarlaları mıdrab denilen 110 müd tohumluk bölümlere ayrılmakta ve buralarda çeltük eken *cünân* ve *reis*lerin tasarruf kâideleri vaz' olunmaktadır.

KANÛNNÂME-İ NÂHİYE-İ NUSAYBİN

1. *Nusaybin mıdrabları*[1] ki, üç *mıdrab*dır, defter-i atîkde üç yüz otuz *müdd* tohum tafsîl olunub hâsıl olan çeltüğün her müddine kırk akçe narh ta'yin olunmuş. Ol zamandan berü her yıl bir mikdâr tohum ve narh ziyâde olı-gelmekle bi'l-fi'il mîrî içün dörtyüz elli müdd tohum ekilüb bundan gayrı altmış müdd tohum ümenâ eküb ve kırk sekiz *cünânî*[2] olub her *cünân* ikişer müdd *şikâre* eküb ve altı müdd tohum kâdı eküb cümle altıyüz on iki müdd tohum ekilüb olanca su be cihet-i çeltük kifâyet etmeyüb köylerün *hakk-ı şirb*i verilmeyüb ve bu kadar çeltüğün ekmesi ve biçmesi *Nusaybin Nâhiyesi*'nin ve Mardin'e tâbi' *Duraclu Nâhiyesi*[3]'nin uhdelerinde olub bu iki nâhiyenin re'âyâsı üç dört ay evlerine varınayub muttasıl çeltüğe hidmet eyleyüb ve çeltük hâsıl oldukdan sonra *Mardin kâdılığı*na ve *Hısn-ı Keyf* ve *Sincar* Kâdılıklarına ve *Birecik* ve *Siverek* ve *Savur* kâdılıklarına ve zikr olan kâdılıklarda olan kurâ halkı dahi her köyün re'âyâsı iki üç nefer kimesneyi vekil edüb çeltük içün gönderüb gelen kimesneler ta'yin olunan çeltüklerin alub üç dört günlük yere alub gitmeğe kudretleri olmayub her müddini yirmi sekizer nihâyet otuzar akçeye satub ol akçenin dahi kimisin olan yed-i inâlarına verüb bâkî kalancasın varub gelince yemekliğine gidüb ırak kâdılıklarda olan köylerden ba'zı kurâ halkı ne bir dâne *çeltük* görüb ve ne bahâsından bir akçe görüb üzerlerine tarh olunan çeltük bahâsiyçün her müddine sekizer akçe avârız gibi cem' olunub mîrîye teslim ederler imiş.

2. Hâliyâ zikr olan mezâlim ve mehâyif pâye-i serîr-i a'lâya arz olundukda çeltük tarh olunması ref' olunub ve mîrî içün defter-i atîk mûcebince üçyüz otuz

---

1 **Mıdrab**: Büyük çadır ve otağ manalarını ifade etmektedir ki, burada çeltük tarlaları için kabul olunan bir arazi birimi olsa gerektir (Bkz. **El-Müncid**, d-r-b maddesi). Nitekim Üçüncü maddede ta'rifi gelecektir.

2 **Cünân**: Kalkan manasına gelen bir kelimedir ki, bir ölçek olsa gerektir (Bkz. **El-Müncid**, c-n-n maddesi). Veya belli ölçekde çeltük ekenlere de bu ad verilmiş olabilir. Nitekim 5. ve 6. maddelerde ta'rifi gelecektir.

3 **Duraclu:** Turaçlu şeklinde de okunabilir. Turaç veya Durac, bir kuş ismidir. Ve burası, Mardin'e bağlı bir nâhiye merkezidir (Göyünç, **Mardin Sancağı**, sh. 43).

müdd tohum zirâ'at olunub ne hâsıl olursa der anbar olunub narh-ı rûzî üzere satılub kat'â fukarâya çeltük tarh olunmaya deyü ferman olunmağın defter-i cedide kayd olundu.

3. Dahi min ba'd emr-i hümâyûn üzere mîri içün üçyüz otuz müdd tohum zirâ'a oluna ki, üç *mıdrab*dır, her mıdrabda yüz on müdd tohum olur[1].

4. Ve ekilecek zaman oldukda, kâdı ve emînler yerine varub ekilecek tohumu vezn ve keyl eyleyüb ekdirüb ta'yin olunan tohumdan ziyâde ektirmeyeler.

5. Ve *cünân*lar dahi her mıdrabda on iki cünân ve iki *re'is* olub cümle otuz altı cünân ve altı re'is olur. Re'is ikişer müdd tohum şikâre zirâ'at eyleyüb ve cünânlar birer buçuk müdd tohum şikâre zirâ'at eyleyüb ziyâde ekdirmeyeler. Bundan ziyâde ekerlerse, mîrî içün zabt oluna.

6. Ve cünân olanlar, şimdiye değin hâsıl olan mîrî çeltükden bin müdde kırk müdd *ecr* alurlarmış ve kendüler zirâ'at eyledükleri şikârelerinden mîrî içün öşür alınurmış. Hâliyâ ol bin müdde kırk müdd ecr aldıkları mukâbelesinde şikârelerinin öşürleri hidmetleri mukâbelesinde kendülere ta'yin olunub mîrîden aldukları bin müdde kırk müdd gerü hâssa-i hümâyûn içün kayd olundu[2].

7. Ve re'is ve cünân olanlarun hidmetlerinde tekâsül ola, *emîn* olan kimesne kâdı ma'rifetiyle ihrâc eyleyüb ve yine âhar münâsib kimesne tedârik eyleyüb defterine kayd olunub hidmetin etdüreler.

8. Ve *ümenâ* dahi şimdiyedeğin altmış müdd zirâ'at ederler imiş. Bid'at ve mal-ı mîrîye zarar olmağın ref' olundu. Min ba'd emîn ve kâtib ve nâzır, hidmetleri mukâbelesinde her mıdrabda üçer müdd tohum zirâ'at edeler ki, cümle dokuz müdd tohum olur. Şöyle ki, emîn ve kâtib ve nâzır ve gayrı mübâşirîn cümle dokuz müdden ziyâde tohum ekerlerse, kendülere verilmeyüb küllîsi mîrî içün zabt oluna.

9. Ve çeltük biçilmelü oldukda, ümenâ her mıdrabın üzerine biçdirmek içün bir kaç adam gönderüb ol varan adamlar, mıdrab kurbinde olan köylere nevbet ile her köye bir koyun ve bir kile arpa, ba'zı köylere iki kile arpa salub cebr ile getürdüb bu üslûb üzere cemî' köylerden birer koyun ile arpa alındıkdan sonra tekrar çeltük tamam oluncaya değin her köye dörder tavuk ve birer kile arpa salınub re'âyâya gereği gibi zulm ve hayf olub mezbûr husûs hâdis ve bid'at olmağın emr-i hümâyûnla ref' olundu. Min ba'd re'âyâdan ne bir koyun ve ne bir tavuk ve ne bir kile arpa alınmaya. Hâkim'ül-vakt olanlar men' ve def' eyleyüb fermân-ı hümâyûna muhâlif re'âyâya zulm ve hayf etdirmeyeler.

10. Ve çeltüğün bir yere hâzır eylemek ve ekmek ve döğüb çeltük eylemek ve sâir hidmetin edâ eylemesi, *Nusaybin Nâhiyesi*'nin arbedesinde olub ol mukâbelede zirâ'atlerinden sekizde bir verüb[3].

11. Ve *tamam çift* olanlarun otuz altışar akçe *resm-i çift* ve *nîm çiftlik* tasarruf edenlerden on sekiz akçe resm-i çift alınub ve kadîm'üz-zamandan avârız-ı divân-

---

1 Bu maddede mıdrab'ın bir ölçek olduğu ve 110 müdden ibâret bulunduğu açıkça belirtilmektedir.

2 Burada cünân ve reis ta'birleri tam olarak ta'rif edilmektedir.

3 Çeltük hâsılâtının harâc-ı mukâsemesi açıklanmaktadır.

dan mu'âf olı-gelmeğin gerü olı-geldüği üzere hidmetleri mukâbelesinde zirâ'atlerinden sekizde ve *avârız-ı divân*dan mu'âf ve müsellem olub tamam çift olandan otuz altı akçe resm-i çift ve nîm çiftlik tasarruf edenlerden on sekiz akçe resm-i çift ve çifti olmayub evli olandan on iki akçe *resm-i bennâk* ve mücerred olub kesb ü kâra kâdir olandan altı akçe *resm-i mücerred* ve evli olan kimesnelerün çiftliği ve olmayandan altışar akçe *ırgâdiyye* mukarrer kayd olunub ziyâde alınmaya. Ammâ biçilmelü oldukda *Duraclu Nâhiyesi*'nden yüz seksen nefer ırgâd ve on iki bârgir gelüb çeltük biçilüb tamam olunca hidmet eyleyüb mîrî cânibinden kendülere her gün birer mikdâr çeltük verilüb verilen çeltük döğülüb sâf olsa tahminen bir akçe kıymeti olub bu hidmet edenlere Duraclu Nâhiyesi'nin köylerinden birbiri mâbeyninde akçe cem' olunub her ırgada seksen akçe ücret ve on iki akçe yemeklik verilürmiş; cümle doksan iki akçe olur. Duraclu Nâhiyesi'nin dahi bu hidmeti mukâbelesinde zirâ'atlerinden yedide bir alınur. Ve resm-i çiftlerinden dahi otuz dörder akçe verirler ve avârızların dahi verirler[1].

1 Bu madde, Nusaybin Nâhiye'sinin bir nevi kısaltılımış sancak kanunnâmesi mahiyetindedir ve hem şer'î rüsûmı ve hem de örfî rüsûmı kısaca açıklanmaktadır.

947 Tarihli Nusaybin Kânunnâmesi, BOA. TTD. No: 200, sh. 761-762

§. 8- RUHA SANCAĞI KANÛNNÂMELERİ (101)

1- NÜSHALARI VE HUKUKÎ TAHLİLİ

Ruha, günümüzde *Urfa* diye bilinen şehirdir. İlk kanûnu, Yavuz devrinde Hasan Padişah Kanûnları esas alınarak hazırlanmıştır[1]. Kanûnî'nin son zamanlarına doğru yani 10 Şevval 973 tarihli bir Mufassal Tahrir defterinde, Osmanlı Kanûnları esas alınarak düzenlenen bir Ruha Kanûnnâmesi mevcuttur. *BOA. TTD. 362 (876) nolu defter*de yer alan *Ruha Kanûnnâmesi,* tesbitlerimize göre tarafımızdan tam şekliyle ilk def'a yayınlanmaktadır[2].

Bu kanûnnâmenin sonuna, Diyarbekir il-yazıcısına hitâben yazılmış bir ferman eklenmiştir. Biz bu fermanı da neşredeceğiz. Ayrıca aynı kanûnun II. Selîm devrine ait 976 tarihli ve 965 nolu defterde aynen istinsâh edildiğini de burada kaydedelim[3].

Başlangıçta elde edilen mahsûlden *öşr-i şer'î*sinin maktû' bir şekilde alınacağı açıklanmaktadır ki, bu bölgenin öşür arazisi olması icabeder. Halbuki bu öşr-i şer'îden kasdedilen sadece Nefs-i Ruha'da ve Kal'a dışında bulunan bazı mülk bostan ve bağlardan alınan öşür olsa gerektir veyahut da yine harâc-ı mukâseme kasdolunmaktadır. Birinci ihtimâl daha kuvvetlidir. Urfa arazisinin tamamının öşür arazisi sayılmasına ise, hem fıkıh kitapları ve hem de Yavuz dönemindeki kanunnâme mânidir[4]. Kanunnâme'nin diğer maddelerinde ise, bazı örfî rüsûm açıklanmaktadır. Sonundaki müstakil hüküm ise, Âmid'deki harâcların tezyîdi ile alakalıdır.

II- 973/1565 TARİHLİ RUHA (URFA) SANCAĞI KANÛNNÂMESİ

DEFTER-İ MUFASSAL-İ LİVÂ-İ RUHA EL-VÂKİ' FÎ 10 ŞEVVÂL'İL-MÛKERREM SENE 973

KANÛNNÂME-İ LİVÂ-İ RUHA

1. Nefs-i *Ruha*'da *hâric-i kal'a*da olan bostanların ve bağların *öşr-i şer'î*si te'âdül üzere neye mütehammil ise, *bedel-i öşür* ber vech-i maktû' kayd olunub ve ta'yin olunan maktû'ları üç mevsimde alınmak üzere sebt olundu: sülüs-i maktû'

1 Krş. **Osmanlı Kanunnâmeleri,** III, sh. 276-279

2 BOA. TTD. 362, sh. 3-4, 8

3 BOA. TTD. 965, sh. 8-9

4 **Osmanlı Kanunnâmeleri,** III, sh. 276, md. 1 vd.

marul ve ıspanah yetüşdüği mevsimde alına ve sülüs-i maktû' erik ve kaysı ve hıyâr yetişdikde alına ve sülüs-i âharı enâr vaktinde alma. Zikr olan mevsimler yetişmezden evvel bostan sâhiblerinden bir akçe ve bir habbe taleb olunmaya. Ve her kişinün bostanında penbeden ve sâir gallât ve hubûbâtdan her ne zirâ'at olunursa, maktû'larında bile hesâb olunmuşdur. Tâ'yin olunan kesimlerinden ziyâde alınmaya.

DER BEYÂN-I BÂC-I UBÛR VE TAMGAVÂT

2. Harir ve sâir akınişe her ne cins kumaş olursa ki, satıla, yüzde beş akçe *tamga* alınurmış, gerü olı-geldüği üzere mukarrer kılındı. Ve Yezdî ve Keşânî akınişe ve İskenderânî ve Mardin'nin dû pâre taftası ve Bursa ve Frengî ve Mısır ve Şam ve Haleb çatması ve bengî ve kemhâ ve atlas yüki ubûr etse, her deve yükine üçyüz Osmanî akçe *bâc-ı ubûr* alınur.

Ve at ve katır yükünden ki, iki yüz Osmanî akçe alınur. Ve deve yüki on iki *boğça* imiş ve her boğça dahi dört *menn-i Âmidî* olub ki, her deve yüki kırk sekiz menn-i Âmidî olur. Ve at ve katır yüki sekiz boğça olur ki, otuz iki menn-i Âmidî olur. Ve merkeb yüki dahi boğça hesâbınca alınur[1].

3. Ve darçın ve za'ferân ubûr etse, Yezdî akınişe gibi alınur. Ve harîr ve sûf ve çuka ve dülbend ve Ba'lebegî ve kutnî ve tafta ve vâle ve sâir akınişe-i Mısrî ve Şamî ve Halebî ubûr etse, her deve yükinden yüz elli akçe; at ve katır yükinden yüz akçe *bâc-ı ubûr* alınur. Ve merkeb yüki olsa, boğça ve menn hesâbı üzere alınur. Ve bâc basub geçen tüccârdan iki bâc alınur.

4. Ve *Haleb*'den ve gayrı yerlerden sabun ve hınnâ ve hurma ve mazu ve fındık ve badem ve zeyt yağı ve revgan-ı sâde ve asel ve pekmez ve kuru üzüm ve incir ve erik ve zerdalu ve dahi bunlara benzer ne ki vardur ubûr etse, yüz de beş akçe tamga alınu-gelmeğin yine olı-geldüği üzere mukarrer kılındı.

5. Ve nil gelüb ubûr etse her kilesine yirmi beşer akaç bâc-ı ubûr alına; satılur olsa yüzde beş akçe tamga alınur. Ve taşradan gelüb satılan tuzun deve yükünden altı akçe; at ve katır yükünden dörder akçe ve merkeb yükünden ikişer akçe alınur ve satılınayub ubûr etse, nısfı alınuımış.

6. Ve fülfül ve zencebil ve karanfil ve kalay ve nişadır ve dahi bunlara benzer ne ki vardır ubûr etse, her deve yükünden yetmiş beş akçe; at ve katır yükünden elli akçe alınub ve merkeb yükünden dahi hesâbınca alınurmış. Gerü olı-geldüği üzere ibkâ olunbu. Ve ak esir ubûr etse, elli akçe ve kara esir ubûr etse, nısfı alınurmış.

7. Ve at ve katır ve sâir devâbb ve deve satılsa, iki yüzde beş akçe alınur; nısfı alandan ve nısfı satandan. Ve esir satılsa, gerü yüzde iki buçuk akçe alınur; nısfı alandan ve nısfı satandan.

---

1 Bu maddede, bir kısım ölçeklerin tam izahları yapılmaktadır. Yükler ve boğça gibi. Menn de batman demektir. Buna göre;

-Boğça: 4 Âmid batmanıdır.

8. Ve kara sakız ve enâr kabı ve katran ve boya, eğer satılır ve ger ubûr eder, şimdiye değin *bâc* ve *tamga* alınmaz imiş, gerü alınmaya.

9. Ve livâ-i mezbûr re'âyâsı bazarda peynir ve yoğurt ve yağ ve yün getürüb satar olsalar, bâc alınmaz imiş, gerü alınmaya. Ve hâric-i sancakdan getürenlerden satıldıkda yüzde beş akçe *tamga* alınur[1].

10. Ve *resm-i bevvâbî* deyü kapulardan geçen bir yük odundan bir odun ve kömür yükünden rubu' Osmanî akçe alınurmış, gerü olı-geldüği üzere mukarrer kılındı. Ve hubûbât kısmından ki, kurâ halkından veya sâir nevâhîden gelür ola, resm-i bevvâbî yoğ imiş, gerü alınmaya.

11. Ve şehre yük ile kürek ve tahta ve cisr gelse, yükünden rubu' Osmanî akçe alınurmış. Ve kiriş ve çıkrık ve mertek yükünden gerü rubu' Osmanî akçe alınurmış. Ve hâricden gelen akmişe kısmından her yük başına bir Osmanî akçe alınurmış, gerü olı-geldüği üzere mukarrer kılındı.

DER BEYÂN-I BOSTÂN-I ŞEHR

12. Nefs-i şehir *bostancı*ları, bazara fürûht eylemek içün getürdükleri meyveden *ihtisâb* cânibinden zâid akçeleri alınub küllî te'addî olunur imiş ve ihtisâb sancak beği hâssı olmağla ihtisâba müte'allık husûslarda fukaraya küllî te'addî olmağın, hâilyâ ihtisâb hâss-ı hümâyûna ilhâk olunub ve bostâncıların ihtiyârları ile fürûht olunmağ içün getürdükleri sarımsak ve zerdalu ve saçı olmayan piyaz ve şeftalu ve incir ve tatlu ve ekşi enâr ve bazincan ve hıyâr ve havuc ve şalğam hımllerinden ki, tamam *hıml* olına. Ammâ nısf-ı hımlden ekall olıcak nesne almayub rencide etmeyeler. Ve saçlu piyaz hımlinden ve taze üzüm ve kavun ve karpuz ve acur hımlinden her yükden nîm Osmanî akçe alına.

13. Ammâ şol kimesneler ki, bostâncıları rızâsı ile ta'yin olunan *hıml akçesi*n vermemek içün illet edüb tamam hıml ve nısf-ı hıml ola, dahi taşradan bozub sepet ile taşıya, bu makûle illet edenlerin illeti şer' ile sâbit ola, anun gibilerden rızâları ile takdir olunan *bâc* iki alına. Ve meyveyi eksek sepet ile getürürler imiş; dört sepet bir hıml imiş, her sepete rubu' Osmanî alına[2].

DER BEYÂN-I ARSA-İ GALLE-İ NEFS-İ RUHA

14. Nefs-i *Ruha*'da olan *galle arsası*na gelen bir müdd galleden bir kile *keyyâliyye* alınmak kanûn-ı kadîm olub lâkin zikr olan arsa-ı galle sancak beğine hâs olmağın bir müdd galle getüren kimesneden bir kile keyyâliyye alındığından sonra *keyyâl* dahi kendü içün bir mikdâr galle alub ve bir mikdâr drahi *vezzâniyye*

---

1 Krş. **Osmanlı Kanunnâmeleri**, III, 277-278, md. 17

2 **Hıml:** Yük demektir ki, biraz önce izah edilmiştir.

deyü alınub ve bir mikdâr dahi *cârûb-keşlik*[1] deyü alınub ve nısf ve müdd ve rubu' müdd galle getüren kimesnelerden dahi bir müdd hesâbınca rüsûm alınub, ahâli-i kasaba ve mu'temedünaleyh müslümanlar rivâyetleri üzerine fukaranın getürdükleri nısıf müdd ve rubu' müdd gallenin nısfına karîb terekeleri ortalıkda bu tarikle taksim ve tevzî' olunub fukaraya küllî zulm ve te'addî olunduğı mukarrer olmağın, zikr olan arsa-i galle havâss-ı hümâyûna ilhâk olunub ve min ba'd kanûn-ı kadîm mûcebince bir müdd olsa bir kile ve nısıf müdd olsa buçuk kile ve rubu' müdd olsa bir şinik alub vezzâniye ve keyyâliye ve cârub-keşlik deyü fukaradan bir habbe alınmaya deyü ta'yin olunub ve *vezzân* ile keyyâla hidmetleri mukâbelesine harc-ı âmilden yevmî üç akçe ta'yin olunması fukaraya ve mal-ı padişahîye enfa' ve evlâ mülâhaza olunduğı der-i devlet turâbına arz olundukda makbûl buyurulmağın defter-i cedide dahi bu vech üzere kayd olundu.

AKŞEHİR SANCAĞI BEĞİ MUSA BEĞ'İN ARZ MÛCİBİNCE HER CİZYEDEN BEŞER AKÇE ZİYÂDE OLMAĞ İÇÛN DER-İ DEVLETDEN VÂRİD OLAN HÛKM-İ ŞERİFİN SÛRETİDİR

15. (Hükm-i Şerif): Kudvet'ül-ümerâ''-kirâm, umdet'ül-küberâ''l-fihâm, zülkadri vel-ihtirâm el-muhtassu bi-mezîd-i inâyet'il-Melik'il-Allâm, Akşehir Sancağı beği olub *Vilâyet-i Diyarbekir*'i tahrir eden *Musa*, -dâme izzuhû- ve kudvet'ül-emâcidi vel-ekârim, câmi'ul-mehâmidi vel-mekârim vilâyet-i mezbûre kâtibi Ârif zîde mecdühû tevkî'-i refî'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki, Dergâh-ı Mu'allâma kazâyâ defteri gönderüb vilâyet-i mezbûrede olan *harâc-güzâr* keferenin birer ikişer çiftliğe mutasarrıflar olub *resm-i çift* vermezler.

Harâc ve ispençeleri ellişer ve elli beşer akçeden ziyâde değildir. Çiftliğe mutasarrıf olan müslümanlar ellişer akçe *resm-i çift* ve altışar akçe *ırgâdiyye* deyü sâl be sâl elli altışar akçe edâ ede-gelmişlerdir deyü arz eylediğin ecilden keferenin harâcları beşer akçe ziyâde olmak emr edüb buyurdum ki, hükm-i şerif-i vâcib'ül-ittibâ'ım varıcak *Livâ-i Âmid*'de vâki' olan kefere tâifesinin *harâc*ların beşer akçe ziyâde ile defter-i cedîd-i hâkânîye kayd eyleyesiz ki, min ba'd defter-i cedîd-i hâkânî amel olunub ana göre cem' oluna.

Şöyle bilesiz, alâmet-i şerife i'timâd kılasız.

Tahriren fî evâil-i şehr-i Muharrem'il-Haram sene selâs ve seb'în ve tis'a-mi'ete (973)[2]

Bi Makam-ı Kostantıniyye

---

1 **Cârûb-keş**: Kelime anlamı itibariyle sokakları temizleyen çöpçüye denmektedir. Cârub-keşlik ise, bu hizmet karşılığında alınan bedele denir (**Türkçe-İngilizce Redhouse Sözlüğü**).

2 1-10 Muharrem 973 senesi demektir.

Ruha Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 362, sh. 3-4, 9

§. 9- SİNCAR SANCAĞI VE TELL-İ A'FER NÂHİYESİ KÂNÛNLARI (102)

I- NÜSHALARI VE HUKUKÎ TAHLİLİ

Bu iki yerleşim merkezine ait Yavuz zamanında Hasan Padişah Kanûnları esas alınarak hazırlanan uzun kanûnlar[1] tasfiye edilmiş ve Kânûnî zamanında birer cümlelik ve eyâlet umumî kanûnuna atıf yapan kısa bir kanûnnâme tanzim edilmiştir. ***BOA. TTD. 998 (735)***'de yer alan bu kanûnnâmeyi, tesbitlerimize göre ilk defa neşrediyoruz[2]. Kanunların, 932/1526 tarihinde hazırlandığını ise, ilgili defterden öğreniyoruz.

Sincar, Musul'un 140 km batısında yer alan bir yerleşim bölgesidir. *Tell-i A'fer* ise, Sincar yolunda Musul'un batısında yer alan bir kazâ merkezidir. Bu gün Tel'afer olarak bilinmektedir. Aslı, "*Et-Tell'ül-A'fer*" şeklinde olsa gerektir[3]. Kanunnâme'de sadece harâc-ı mukâsemenin nisbetleri beyân olunmuştur.

II- KANÛNNÂME-İ LİVÂ-İ SİNCAR'IN METNİ

KANÛNNÂME-İ LİVÂ-İ SİNCAR

1. Zikr olunan sancağın *gallâtı* hums üzere ve penbeleri südüs üzere bağlanub ve sâir ahvâlleri kanûnnâme-i küllîde kayd olunmuşdur.

DER BEYÂN-I KANÛNNÂME-İ TELL-İ A'FER

2. *Gallâtı* südüs ve penbeleri kezâlik ve meyveleri sübü' üzere ve sâir ahvâlleri kanûnnâme-i küllîde beyân olunmuşdur ve bostanları öşür üzere.

DER BEYÂN-I ÇELTÛK-İ NÂHİYE-İ TELL-İ A'FER

3. *Çeltük mahsûlı* dahi re'âyâ ile şöyle kavl olundu ki, takdir olan mikdâr-ı tohum ki, her kimesne zirâ'at edüb iki re'âyâ bir sahib-i tîmâr alub bağlanan tohumdan ziyâde zirâ'at olunmaya.

---

1 Krş. **Osmanlı Kanunnâmeleri,** III, sh. 280-282

2 BOA. TTD. 998, 735, sh. 60

3 Guy, **Buldân**, sh. 130, d.n. 39

932 Tarihli Sincar Sancağı ve Tell-i A'fer Nâhiyesi Kanunnâmeleri, BOA. TTD. No: 998, sh. 60

قانون نامهٔ لواء سنجار ذکر اولنان سنجاغك غلاتی عشر و نیم ویرلری ١

سدس اونه بغلنوب و سایر احواللری قانون نامهٔ کلیده قید اولنمشدر

دربیان قانون نامهٔ تل اعفر غلات سدس و پنبه لری کذلك و میوه لری سبع ٢

اونه و سایر احواللری قانون نامهٔ کلیده بیان اولنمشدر و بوستانلری عشریه

دربیان چلتوك نامهٔ تل اعفر چلتوك محصولی داخی رعایا ایله نیصف قول اولنمشدر که ٣

نقدی اولان مقداری تخم که هر کسنه زراعت ایدوب لکن رعایا صاحب

تماره اولوب بغلنامق زیاده زراعت اولنمیه

§. 10- SİVEREK SANCAĞI KANNUNNÂMESİ (103)

I- NÜSHALARI VE TAHLİLİ

Yavuz zamanında fethedilen *Siverek Sancağı*nın ilk kanûnu da daha evvel Hasan Padişah Kanûnlarına göre oldukça mufassal bir şekilde hazırlanmıştı[1]. Kânûnî devrinde ise, Diyarbekir Eyâleti'nin Osmanlı Kanûnlarına dayalı umumî kanûnu hazırlandı ve sancak kanûnları kısa tutuldu. Oldukça kısaltılan ve kanûn-ı küllî denilerek çoğu hususlarda umumî kanûna atıf yapılan kanûnlardan biri de Siverek Livâsı ve buraya bağlı Çubukdan Nâhiyesi kanûnlarıdır. *BOA. TTD. 998 (735) nolu ve 947/1540 tarihli defter*de yer alan söz konusu kanûnları, tesbitlerimize göre, ilk defa yayınlıyoruz[2].

Kanunnâme'de sadece harâc-ı mukâsemenin nisbetleri açıklanmış ve geriye kalan hususlar Vilâyet Kanunnâmesine terk olunmuştur.

II- 932/1526 TARİHLİ SİVEREK SANCAĞI VE ÇUBUKDAN NÂHİYESİ KANUNLARI

KANÛNNÂME-İ LİVÂ-İ SİVEREK MA'A NÂHİYE-İ ÇUBUKDAN AN VİLÂYET-İ DİYARBEKİR

DER BEYÂN-I AHVÂL-İ RE'ÂYÂ

1. *Galle*leri hums üzere ve penbeleri südüs üzere ve meyveleri sübu' üzere ve bostanları *öşür* üzere bağlanub; ammâ şehrin İslâmiyyesinin ve keferesinin müte'ehhiline *ırgâdiyye* bağlanmayub hemân İslâmiyyenin müte'ehhilinden on iki akçe *resm-i bennâk* ve mücerredlerine altı akçe *resm-i mücerred* bağlanub ve keferelerinin her harâc-güzârlarına yirmi beşer akçe *ispenç* kayd olundu.

2. Ve İslâmiyyenin her yüz deveklerine beşer akçe ve keferelerinin her yüz deveklerine altışar akçe kayd olundu, ol üzere alına.

3. Ve sâir ahvâlleri kanûnnâme-i küllîde kayd olunmuşdur.

---

1 Krş. **Osmanlı Kanunnâmeleri,** III, sh. 283-285

2 BOA. TTD. 998, 735, sh. 130

932 Tarihli Siverek Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 998, sh. 130

قانوننامهٔ لواء سورك يعنى ناحيهٔ چيمدان عن ولايت ديار بكر

ديار بكر رعايا غله‌لرندن خمس اونده و پنبه‌لرى سدس اونده و يميشلرى سبع ١

اونده و بوستانلرى عشر اونده بغلنوب اما شهرك اسلاميه‌سنك

و كفره‌سنك متأهلندن اغنام بغلنوب اما اسلاميه‌نك متأهلندن اون ايكى آقچه

رسم بنّاك و مجردلرندن التى آقچه رسم مجرد بغلنوب و كفره‌لرنك هر خراجگزارلرينه

يكرمى بشر آقچه اسپنچه قيلنلندى و اسلاميه‌نك هر يوز دوكلرينه ٢

بشر آقچه و كفره‌لرنك هر يوز دوكلرينه الثشر آقچه قيد اولنلندى اول اوزره اولنه

و ساير لوالرى قانوننامه كليت قيد اولنمشدر ٣

YEDİNCİ BÖLÜM

ERZURUM EYÂLETİ KANUNNÂMELERİ

§. 1- KANUNÎ DEVRİNDE ERZURUM EYÂLETİ VE SANCAKLARI

Erzurum Eyâleti teşkil olununcaya kadar, bu çevredeki idari merkezlerin Diyarbekir veya Erzincan Eyâletleri'ne bağlandığını biliyoruz. Kânûnî'nin 1534 tarihinde gerçekleştirdiği *Irakeyn seferi*nden zaferle dönmesinden sonra, Erzurum Eyâleti 942/1535 yılında teşkil olunmuş ve ilk beğlerbeği olarak da *Zülkadirli Hânedânı*ndan *Alâüddevle Bozkurd Bey*'in torunu olup, önce İran'a ve sonra da Osmanlılara ilticâ eden *Mehmed Hân* ta'yîn edilmiştir (26 Eylül-3 Ekim 1535/28 Rebî'ul-evvel-5 Rebî'ul-âhir 942). Eyâletin teşkili sırasında Eruzurm şehri, savaşlar sebebiyle hâlî ve harap bir durumda olduğundan, Eyâletin *Paşa Sancağı* olarak *Bayburt-Kemah* ikilisi kabul edilmiştir. İlk fetih yıllarında, sonradan iki veya üç üniteye ayrılan yerler tek idarî ünite olarak görülmüştür. İşte Erzurum Eyâleti'nin ilk Paşa Sancağı da, *Erzurum-Kemah-Bayburt* üçlüsüdür. Erzurum harâp olduğundan fiilen Bayburt-Kemah ikilisi Paşa Sancağıdır[1].

Erzurum Eyâletinin sancaklarını iki liste halinde takdim edeceğiz:

Birincisi: 943-945/1536-1539 tarihleri arasındaki tîmâr kayıtlarını gösteren İcmâl Defterine göre, Mehmed Hân idaresindeki Erzurum Eyâletinin on sancağı bulnmaktadır:

1- Bayburd Sancağı.

2- Çemişkezek Sancağı.

3- Erzurum-âbâd Sancağı.

4- İspir Sancağı.

5- Karahisâr-ı Şarkî Sancağı.

6- Kemah Sancağı.

7- Kiğı Sancağı.

8- Livana Sancağı (Yusufeli ve Artvin).

9- Pasin-âbâd Sancağı.

10- Trabzon Sancağı[2].

1 BOA. **Ruus Defteri**, NO: 622; Miroğlu, **Bayburt Sancağı**, 23-24; **Kemah Sancağı Ve Erzincan Kazâsı**, 21; Âtıf Efendi, No:1734, vrk. 205/a; Aydın, Dündar, **Erzurum Beylerbeyliği Ve Teşkilâtı, Kuruluş Ve Gelişme Devri (1535-1566)**, Erzurum 1972, Basılmamış Doktora Tezi, sh. 15-19 (Miroğlu'ndan naklen).

2 BOA. TTD. No: 190; Miroğlu, **Kemah Sancağı Ve Erzincan Kazâsı**, sh. 22

İkincisi: Erzurum şehri imar edilince artık Erzurum, Paşa Sancağı hâline gelmiştir. Şimdi de Kânûnî devrinde ba'zı değişiklikler hesâba katılmazsa, Erzurum Eyâleti'nin soncakları şöylece zikredilebilir:

1- Batum Livâsı.

2- Erzurum-Bayburd-Kemah Livâsı.

3- Çemişgezek (Bazan Diyarbekir Eyâleti'ne bağlı).

4- Hınıs Livâsı.

5- İspir Livâsı.

6- Karahisâr-ı Şarkî Livâsı.

7- Kığı Livâsı.

8- Kızuçan Livâsı.

9- Livana Livâsı.

10- Oltu Livası.

11- Pasin-âbâd Livâsı.

12- Pertek Livâsı.

13- Tortum Livâsı.

14- Trabzon-Canik Livâsı[1].

Daha başka Livâlar da mevcut ise de, önemli olanları ve kanûnnâmesi bulunanları zikredebildik[2].

Şimdi de sırasıyla *Erzurum Eyâleti*'ne ait kanûnnâmeleri görelim. Ancak Yavuz devrinde hazırlanan bütün Kanûnların *Hasan Padişah Kanûnları*nı esas almalarına rağmen, bu dönemde hazırlanan kanûnların, halkın isteği ve ileri gelen meslek guruplarının talebi ile, Osmanlı kanûnları esas alınarak hazırlandığını burada belirtelim. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgiyi, Bayburt-Kemah kanûnu ile Erzurum ve Erzincan kanûnlarının mukaddimelerinde görmek mümkündür. Halk için ağır şartları ihtivâ eden Hasan Padişah Kanûnları böylece ıslâh ve ta'dil edilmiş yerine de yerli halkın Rum kanûnu dediği Osmanlı kanûnları ikâme edilmiştir[3].

Hem Hasan Padişah ve hem de Yavuz zamanında hazırlanan Kanunnâmelerin de temeli aynı yani İslâm Hukukunun malî ve idârî prensipleridir. Ancak harâc-ı mukâsemenin nisbetleri, harâc-ı muvazzafın mikdârları ve örfî vergilerin çeşit ve mikdârları ve ölçü birimleri gibi konularda elbetteki farklılıklar bulunacaktır.

Yavuz devrinde Erzincan Eyâleti olan eyâletin adı, bu devirde Erzurum Eyâleti olarak değişmiştir[4]

---

1 BOA. **Ruus Defteri**, NO: 622;

2 BOA. **Ruus Defteri**, No:622; Âtıf Efendi, No: 1734, vrk. 205/a; Cekil-zâde, **Tabakat'ül-Memâlik**, Ayasofya, B. 3296, vrk. 11/b-17/a

3 BOA. TTD. No: 205 ve 168 deki Kanun Mukaddimeleri; Barkan, **Hasan Padişah Kanunları**, 93-95

4 Erzincan Eyâleti Kanunnâmeleri için bkz. **Osmanlı Kanunnâmeleri**, III, sh. 289 vd.

§. 2- BAYBURD SANCAĞI KANUNNÂMELERİ

I-BAYBURT SANCAĞI KANUNNÂMESİ (104)

1- Nüshaları Ve Hukukî Tahlili

1514'de Osmanlı topraklarına Yavuz tarafından ilhâk edilen *Bayburd*, Erzincan ile birlikte sancak hâline getirilmiş ve iki üniteden meydana gelen bir idarî birim olarak kabul edilmiştir. İlk dönemlerde Diyarbekir Eyâleti'ne bağlanan *Bayburd Sancağı*, sonradan 926 (1519) yıllarına doğru Vilâyet-i Rum-ı Hâdis'in sancağı haline gelmiştir. Yavuz devrinde Erzincan Eyâletinin sancakları arasındadır ve kanunnâmeleri bu eyâletin kanunları arasında zikredilmiştir[1]. 942 (1535) yılının Muharrem ayında akdedilen divanda tekrar Diyarbekir Eyâleti'ne bağlanan Bayburd Sancağı, Rebiülâhir 942/1535 tarihinde *Erzurum Eyâleti* teşkil olununca buraya bağlanmıştır. Netice olarak;

1516-1518 (922-924) yılları arasında Bayburt Diyarbekir Eyâleti'nin sancağı hâlindedir (920/1514'de Erzincan Eyâletine bağlıdır) ve *Bayburd, Kelkit, Sadak, Kovans, Tercan-ı Ülyâ* ve *Tercân-ı Süfâ* nâhiyelerinden teşekkül etmektedir. Bu döneme ait 922 tarihli Bayburd kanûnunu Yavuz devrinde zikretmiş bulunuyoruz[2].

1520-1535 (926-942) yılları arasında on beş sene müddetle Rum Eyâleti'ne veya Erzincan Eyâletine bağlı olduğunu ve Bayburd, Kelkit, Kovans ve İspir kazâlarından meydana geldiğini görüyoruz. Zikredeceğimiz kanûnların tamamı bu dönemde hazırlanmıştır. Ancak Kânûnî devrinin çoğunluğunda Erzurum Eyâleti'ne bağlı kaldığından, Kanunnâmeyi, Erzurum Eyâleti bölümünde zikretmeyi münâsib gördük[3].

1535'den Kânûnî devrinin sonuna kadar Bayburd'un Erzurum Eyâleti'nin bir sancağı olarak devam ettiğini, *Âtıf Efendi No:1734 nolu kanûn mecmuası* göstermektedir[4].

Şimdi de Bayburd Sancağı ile ilgili hukûkî düzenlemeleri görelim.

1- 926(1520) Tarihli Bayburd-Kemah Kanûnu: *BOA. TTD. No: 387*'de bulunan bu kanûnnâme, 937/1530 tarihli Bayburd ve Kemah kanûnlarının esasını teşkil etmektedir. Sonradan Bayburd ve Kemah kanûnlarına ilâve edilen ba'zı kısımlar dışında, kelimesi kelimesine aynıdır. Bu sebeble 937 tarihli her iki kanûnu da neşredeceğimizden, bu kanûnu neşr etmiyoruz. Bu kanûn henüz neşredilmemiştir. ve katalogda da Erzurum Kanûnu olarak zikredilmektedir. Bu tavsif yanlıştır[5].

---

1 Bkz. **Osmanlı Kanunnâmeleri**, III, sh.290-293

2 Bkz. Yavuz Devri-**Erzincan Eyâleti Kanunları**, III, 290-293

3 Miroğlu, **Bayburd Sancağı**, 23-28; BOA. TTD. 387, sh. 341-351

4 Âtıf Efendi, 1734, vrk. 205/a

5 BOA. TTD. 387 (548), sh. 774-782

2- 937(1530) Tarihli Bayburd Kanûnu: BOA. TTD. 966(299) nolu defterde yer alan bu kanûn, Bayburd Sancağı ile ilgili en geniş hukûkî düzenlemedir. Kanûnla ilgili geniş ma'lûmât Kemah Kanûnunun başında verilmiştir. Zaten Kemah Kanûnundan farklı olarak 10 küsur madde bulunmaktadır. Defter emini Mirza bin Muhammed ve Kâtip Mustafa tarafından yazılan ve 1-10 Muharrem 937 tarihinde tamamlanan bu kanûn, Sayın *İsmet Miroğlu* tarafından yayınlanmış bulunmaktadır[1]. Ayrıca *Leyla Karahan* tarafından da müstakil bir kitapçık halinde sadeleştirilmiş metni ile birlikte neşr olunmuştur[2]. Ancak harâbelerin tîmâr olarak verilmesine dâir aynı defterde bulunan 58. madde tarafımızdan ilk def'a neşr olunmaktadır ve metnin tamamı orijinalden tekrar okunarak kitâba alınmıştır[3]. Kanun hakkındaki tanıtıcı bazı bilgileri kısaca zikretmek istiyoruz:

> "*Sultan Süleyman Han*'ın emriyle memlekette refah ve adâletin te'sisi hak ile bâtılın tefriki, mazlûmun zâlimden kurtarılması eski ve yeni bid'atların ortadan kaldırılması amacıyla *Kemah-Bayburd* ve tâbileri tahrir edildi. Sultanın fermanları ve eski Osmanlı Kanûnları esas alınarak müslümanların maslahatlarının gözetilmesi, devlet hazinesinin gelirlerinin yükseltilmesi, askerî işlerin ve sipahilerin durumlarının tanzimi sağlam esaslara bağlandı. Tahrir işlemi, defter emini *Mirza bin Muhammed* ve il Kâtibi *Mustafa* tarafından 1-10 Muharrem 937 tarihinde tamamlandı."

Kanûnun mukaddimesinden de anlaşılacağı gibi, Hasan Padişah Kanûnları, bu konuda tasfiye edilmiş bulunmaktadır[4]. Bu tasfiye işlemleri tamamen yerli halkın iseteği üzerine yapılmıştır. Bu Mukaddime'deki bilgileri 926 tarihli Kanunnâmesi'nin Mukaddimesi de te'yîd eylemektedir. Şöyle ki:

> "Vilâyet-i mezbûrenin ketb olunan Defter-i Cedîdi dergâh-ı mu'allâya arz olundukda, Defter-i Atîk'de mestûr ve mukayyed olub *Hasan Padişah Kanunu*n deyü icrâ olunan kavânîn-i müte'âmileye kabâil-i re'âyâ ve tavâ'if-i tüccâr ve ahâli-i Memâlik-i Mahrûsa mütehammil olmayub...."[5]

Kanunnâmenin şer'î tahliline gelince; en uzun sancak kanunnâmelerinden biridir. Başlangıçta Kanunnâmenin bir nevi esbâb-ı mûcibesi ifade edilirken eskiden bu diyârda Hasan Padişah Kanunlarının tatbik edildiği; sonradan halkın bu kanun hükümlerine tahammül edememesi üzerine Osmanlı Kanunlarının uygulahınmasını istedikleri belirtilmektedir. Daha sonra mîrî araziden harâc-ı muvazzaf karşılığı alınan çift akçesi üzerinde uzun uzadıya durulmakta ve bu arada mîrî arazi üzerindeki intikâl hakkı da düzenlenmektedir. Behre veya öşür tabir edilen harâc-ı mukâseme de tanzim edildikden sonra, zekât-ı sevâim demek olan resm-i ganem üzerinde de durulmaktadır. Bu arada değirmen hakkı, ağıl resmi, gerdek resmi ve benzeri örfî rüsûmlar ve bâd-ı hevâ grubuna giren vergiler de genişçe incelenmektedir. Bütün bunları, yine bir örfî vergi olan bâc vergileri ve şer'î bir resm olan gümrük resimleri takip etmiştir.

---

1 Miroğlu, **Bayburd Sancağı,** 164-181; BOA. TTD. 387, sh. 91-98

2 Karahan, Leyla, **Bayburt Kanunnâmesi**, Ankara 1990

3 BOA. TTD. 387, sh. 79

4 BOA. TTD. 168 (330), sh.1-15

5 BOA. TTD. No: 387, sh. 341-351

Kâdîlerin gayr-ı müslimlerin ahvâl-i şahsiyyesine onlardan taleb gelmedikçe müdâhele haklarının bulunmadığını belirten kanun maddesinden sonra, ihtisâb, asesiyye, bayburd'da bulunan bazı arklardaki hakk-ı şirb (tamamen fıkıh kitaplarındaki ahkâma göre) ve Bayburd'da bulunan gayr-ı müslimlerin şarapları ile ilgili hükümler sevk edilmiştir.

Kanunnâme'nin son bölümü, had ve kısas cezalarının uygulanması ile, bu cezalar uygulanamadığı hallerde alınacak olan para cezaları yani ta'zir bil-mal denilen ta'zir cezalarının tesibt ve tatabikine ayrılmıştır.

2- 937/1530 Tarihli Bayburd Livâsı Kanûnnâmesi

KANÛNNÂME-İ LİVÂ-İ BAYBURD

Tafsîl-i icrâ-i şer'iyye-i müte'âmile ve kavânîn-i rüsûm-i örfiyye-i müte'ârefe, makâl-i defâtir-i Osmaniyye ve me'haz-ı ahkâm-ı sultâniyye ki, vilâyet-i mezbûrenin kitâbet olunan defter-i cedîdi dergâh-ı mu'allâya arz olundukda defter-i atîkde mestûr ve mukayyed olup *Hasan Padişah Kanûnu* deyü icrâ olunan kavânîn-i müte'âmile kabâyil-i re'âya ve tavâif-i memâlik-i mahrûsa mütehammil olmayub cenâh-ı hüsrevânînin zılâl-ı adâlet ve sâye-i merhamet-bahşları tahtında ahâli-i vilâyet-i mezbûre ve tavâif-i merkûme mütezallil ve müreffehü'l-hâl olmaları ki, mûcib-i devâm-ı devlet ve bâ'is-i nizâm-ı memleket olmağın ber-mukteza-yı emr-i 'âli ba'zı maddeler ref' ve ba'zı husûslar tahfîf olundu, bu mûcebce ki zikr olunur[1]:

1. *Resm-i çift,* üzerine *tamam çiftlik* kayd olunan ra'iyyetden elli akçe ve *nîm çift*den yirmi beş akçe ve bir mikdâr yer tasarruf eden *ekinlü bennâk*den on sekiz akçe ve *caba* kayd olunan kimesnelerden ki, *ez'af-ı re'âyâ*ya himâyet olunmak emr-i müstahsendir, kanûn-ı kadîm üzere on iki akçe alınur.

2. Ve defter-i hâkânîde çift veya nîm veya ekinlü bennâk kayd olunan re'âyâdan biri fevt olup, birkaç oğulları kalsa, yeri *mücerred*ine kayd olunub evlüleri caba kayd olunub ve *resm-i caba* ile yer dahi birikdirülüb bi kader-i hisasihim[2]

1 Bu mukaddime aynı zamanda Kanunnâme'nin esbâb-ı mûcibesi gibi olduğundan, kısaca özetlemek istiyoruz:

"Bu zikredilecek esaslar, kendisiyle amel edilen şer'î hükümlerin ve örfî esaslar haline gelen örfî resimlerin tafsîline ait hükümlerdir ki, Osmanlı Devletindeki tahrir defterlerinin esasını ve Sultân tarafından ısdâr olunan hükümlerin kaynağını teşkil etmektedir. Bayburd Vilâyetinin yeni yazılan Defter-i Cedîdi Sultâna arz olunduğunda Defter-i Atîk yani eski defterde mevcut olan ve Hasan padişah Kanunları esas alınarak hazırlanan kanun hükümleri, re'âyâ kabileleri ve bu memleketteki tâifeler tarafından çekilemez bulunmuştur. Bunun üzerine Osmanlı Sultânının adâlet gölgesinde ve merhametleri altında zikredilen vilâyetin ahalisi ve mezbûr tâifeler, dâimâ müreffeh bir hal içinde bulunmaları, devletin devâmının vesilesi ve memlekette nizâmın sebebi olduğundan, Sultânın fermânı gereği, eski kanunların bazı maddeleri yürürlükten kaldırılmış ve bazı hususlar da tahfîf olunmuştur."

2 "Hisselerine göre" manasını ifade etmektedir.

resmlerin edâ edüb, yeri müşterek tasarruf ederler. Zîra *caba bennâklik* ra'ıyyeti atası yerinden men' etmez. Fil hakîka mülk-i mevrûsu gibidir; bu cihetden tamam müşterek kayd olunub kesret-i te'âmül içün nizâm-ı re'âyâ bunun üzerine muntazam olub adâlet-i Pâdişahî üzere meşkûr kılınub defter-i cedîd-i hâkânîye kayd olundu.

3. Ve bir ra'iyyet fevt olub *sağîr* oğlu ve çiftliği kalsa, sağîr, çiftliğin hakkından gelemeyicek atan çiftliğidir deyü sipahî resm-i çift taleb eylemez. Sağîr yarayınca emânet tarîkıyle âhara verüb, zirâ'at etdürüb kulluğun çekdirmek, kanûn-ı Pâdişahîdir. Ve yetim yetişüb zirâ'ata kâdir olub, atasından kalub emânete verilen yerin taleb etse, teslim olunur. Sipahî andan tapu almak yoktur.

4. Ve bir ra'ıyyet fevt olub, müte'addid oğulları kalub, ataları yerine *müşâ'* ve *müştereklik* tarîkıyle mutasarrıf iken, cümleden biri vefat eylese, oğlu kalsa, hissesi oğluna intikal eyler ve oğlu kalmasa karındaşın yeri karındaşa intikal eylemez. Anun gibi vâki' olsa, müteveffânın hissesi ecnebiye verilmeyüb, el verdüğü akçeyi karındaşı gerü karındaşına vermekde ehl-i hibre ma'rifetleriyle hakk-ı kararın ala ve muvâza'a ile ziyâde nesne almaya. Meğer ki, karındaşı rağbet eylemeye ve ol vakit sâhib-i tîmârı, kime dilerse vere.

5. Ve bir ra'ıyyet ki, defterde bütün çift veyahud nîm çift yazılmışdır, ol ra'iyyetin oğlu var ve oğlunun oğlu var; ol ra'iyyetin oğlu fevt olub ba'dehu kendü fevt olub oğlunun oğlu kalsa, dedesinin yeri oğlu oğluna *intikal* eylemez. Karındaş yeri karındaşa intikal etmediği gibi. Ammâ hakk-ı karar ile tapuya alub, ol isterken ecnebiye verilmeye.

6. Ve *kefere tâifesi*nin dahi yerleri atalarından intikal edüb, ber vech-i iştirâk mutasarrıf olmakla ve eytâmı zirâ'ata yarayınca ataları yeri emânetde durmakda ve karındaşı yeri karındaşa ve dede yeri oğlu oğluna intikal etmemekde kezâlik.

7. Ve livâ-i mezbûre keferesi *harâc*ların edâ etdikden sonra, rüsûm-ı çiftden bedel sipahîlerine her harâc-güzâr başına yirmi beşer akçe ispençe vaz' olunmuşdur. Edâ etdikden sonra zemînlerinden resm-i çift ve *resm-i dönüm* vermezler.

8. Ve bundan evvel livâ-i mezbûre kitâbet olundukda vâki' olan *evkâf re'âyâsı* onda iki *dîvânî* deyü sipahîlerine edâ etdikden sonra, on üçde bir dahi vakfa vermek kayd olunub ilâ hâzihi'l-ân edâ eylerler imiş. Bu husus, dergâh-ı mu'allâya arz olundukda, Pâdişah-ı âlem-penâh Hazretlerinin cânib-i re'âyâya nizâm-ı intizâm içün merhametleri mukârin olub, *Vilâyet-i Rûm üslûbu* üzere onda iki ta'şîr olunmak emr olunmağın ber-mûceb-i emr-i münîf, dîvanîsi sipahiye verilüb ve *mâlikâne*den kifâyet mikdârı evkâfa verilmek üzere kayd olundu.

9. Ve livâ-i mezbûrede ba'zı müslümanlar *mülkiyet* tarîkıyle mutasarrıf oldukları bağ ve bağçe ve zemînlerin öşrlerin ve *sâlâriyye*lerin verirler; ber-mûceb-i hücec-i şer'iyye ve defter-i atik.

10. Ve ba'zı *sipahî tâifesi* ve *sipahi-zâde* ve *nöker*[1] ve *nöker-zâde* ellerinde kadîmlik ber-mûceb-i hücec-i şer'iyye çiftlikleri ve zeminleri olub öşr vermek üzere kayd olunmuşdur.

Ve lafz-ı nöker ve nöker-zâde demek sipahî ve sipahî-zâde demek olur şarklu arasında.

11. Ve kefere tâifesinden dahi şehirde ve kurâda mutasarrıfların ba'zı irsle müntakil olmuş ve ba'zı kendüler satun almış *mülk bağ ve bağçe*leri ve zeminleri ber-mûceb-i temessükât-ı ümerâ-i mâziye-i şarkî ve hücec-i şer'iyye bi-emr-i Pâdişah-ı âlem-penâh öşür ve sâlâriyye verilmek üzere kayd olundu. Ve bilcümle defter-i cedîde öşr kayd olmuş kimesneden öşr ve sâlâriyye alınub ziyâde nesne alınmaya. Ve *hums* verenler sâlâriyye vermezler[2].

12. Ve avret tasarruf eyledüğü yeri boz komayub hakkından gelüb *behre*sün ve *rüsûm*ın verdikden sonra, elinden alımnak kanûna muhâliftir.

13. Ve *tekrar öşr* şol ra'iyyetden alınur ki, kendü sipahîsinin tîmarında zirâ'ate sâlih çiftliğin terk edüb gayrı yerde zirâ'at eyleye, iki öşr alınmak kanûn-ı ma'rûfedir. Ammâ sipahinin tîmarında zirâ'ata kâbil yer olmasa veyahud sipahinin toprağında olan zirâ'ata sâlih yerlerin bi't-tamâm ekdükden sonra, varub âharun yerinde ekse, ol vakit âhar yerde ekdüğünden tekrar öşr alınmak hayf-ı sarîhdir ve kâdir olduğu takdirce her ne yerde ekerse men' yokdur.

14. Ve re'âyâ tâifesi ki, elinde yeri olub, müteferrika olsa, *sipahî göçürüb yerine getürmek* kanûndur. Ammâ on yıldan ziyâde varub bir yerde mutavattın olan kimesneyi göçürüb getürmek memnû'dur. Ve ra'iyyet oğlu ra'iyyetdür, madam ki, âhara kayd olunmaya. Âhara kayd olundukdan sonra, kayd olunduğu üzere ma'mûldür. Ve bir şehirde re'âyâ tâifesinden on on beş yıl mutavattın olsa bâ-husûs defter-i re'âyâda mukayyed olmasa, ânun gibi kimesneler şehre ilhak olunur.

15. Ve defterde kayd olunan müslüman mücerredlerden nesne alınmaz. Ve *mücerred* olan te'ehhül etse *caba resmi* alınur. Ve *caba ekinlü* olsa *ekinlü resmi* alınur, caba resmi alınmaz. Ve çift kayd olunmayanlar çiftliğe mâlik olsalar, *resm-i çift* alınur ve bu bâbda i'tibâr, çiftlik mikdârına dâirdir. Ve çiftlikden ziyâde yer dutsa tasarruf eden kimesne, ziyâdeye nisbet *hâric ra'ıyyet* gibi resm verür.

16. Ve sipahîden çiftlik dutan *hâric ra'iyyet*den tamâm çift resmin ve nîm çiftlik dutandan nısf resmin alub ve nısfdan ekall olan yerlerden *ekinlü bennâk* resmin alurlar ve bu zikr olan dâhil ra'iyyetdedir. Ve hâric ra'iyyet *dönüm hakk*ın verür. Eğer a'lâ yer olub her yıl ekilürse iki dönümüne bir akçe ve eğer ednâ olursa üç dönüme bir akçe alınmak, kanûn-ı kadîme mutâbıkdır.

---

1 Biraz sonra maddenin kendisinde açıklandığı üzere, asıl manası hizmetkâr demek olan bu kelimeler, sipahi ve sipâhî-zâde manalarını ifade etmektedir.

2 Bu maddedeki öşürden kasıt da yine harâc-ı mukâsemedir. Zira mahsûlâtdan önce öşür yani onda bir alınmakta ve sonra da bunu sekizde bire tamamlayacak şekilde sâlâriyye adıyla ek bir vergi daha alınmaktadır. Hums yani beşde bir alınan yerlerden elbetteki, sâlâriyye alınmasına zaten gerek yoktur.

Zîra hâss yerden seksen dönüme ve mutavassıt olan yerden yüz dönüme ve ednâ yerden yüz otuz dönüme bir *çiftlik* i'tibâr olunur. Ve *dönüm* dahi hatavât-ı müte'ârefe ile tûlen ve arzen kırk hatve yerdir.

17. Ve *resm-i çift* dahi mart ayında alınur.

18. Ve re'âyâ hâric kurâda ekdüğü mahsulünden sipahî *harman hakkı* taleb eder imiş. Üzerine hâsıl kayd olmaduğu sebebden ref' olundu; nesnelerin almayalar.

19. Ve re'âyânın zirâ'ata kabil yerlerinden bilâ özr üç yıl mütevâliyen *boz* kalsa, tîmara zarar olduğu takdirce def'-i zarar içün sâhibinin elinden alınub gayrı kimesneye tapuya vermek câizdir. Ammâ dağ ve bayır yerler olub veyahud su basmayub her yıl zirâ'ata kabil olmayub boz kalsa, alınub gayra vermek memnû'dur.

Ve ra'iyyetin çifti ve davarı maslahatı içün ve harman yeri içün birkaç dönüm yer boz koyub mer'â edinmek memnû' değildir.

20. Ve kadîmü'z-zamandan şehirlünün ve ehl-i kurânın davarları *örü*sü ta'yîn olunan mer'alarının ekilmesi ve korunulması memnû'dur.

21. Bağdan ve bağçeden *behre* alınmak kanûn ve şer'e mutâbıkdır. Ammâ re'âyânın *tahlîs-i öşr*[1]de muzâyaka çeküb def'-i muzâyaka içün öşr mikdârına bedel tahmin olunub, *harâc* i'tibâr olunmuşdur. Zîrâ zikr olan sancak halkının ekserinin mülkü bağ ve bağçe ve zemînleri ve havlu ve haremleri içinde, evlerine muttasıl vâki' olub, kadîmü'z-zamandan ber-mûceb-i temessükât-ı ümerâ-i mâziyye-i şarkî, maktû' vere-gelüb zindegânî eylerler imiş. Şöyle ki, maktû' olmaya, nizâm-ı intizâmlarına nev'-i ihtilâf vâki' olduğu dergâh-ı mu'allâya arz olundukda, külliyen zemînlerinin mukâta'aları ref' olunub bağ ve bağçelerinin berkarar-ı sâbık maktû' olması emr olunmağın ber-mûceb-i emr-i hümâyûn maktû' kayd olundu.

22. Ra'iyyetleri, hisâr erlerinin ve sipahînin öşrlerini, *akreb bazar*a iletmek ve hâricden gelüb zirâ'at edenler, köylerde olan anbara iletmek kanûndur.

23. Ve *harman vakt*inde re'âyânın gallâtı ta'şîr olundukdan sonra, sâlâr olanlar tavakkuf göstermeyüb fi'l-hâl hâzır olan harmanı ta'şîr edüb te'hîr etmeyüb re'âyâyı ta'cîz ve tazyîk etmeyeler. Ve eğer kesret-i hıdmetden erişmeyüb veyâ ta'arruz ve ihmâl edüb üç gün te'hîr olmağla zarar müterettib olursa, def'-i zarar içün köyün imamı ve kethüdâsı ma'rifetleriyle ölçüb behresin ifrâz edüb, sâhibi gelicek teslîm eyleye.

24. Ve bir hâssa çiftliğe bağ dikilse, rubu' hâsılı sâhib-i tîmarındır.

25. Ve re'âyânın hums mahsulünden ve defterde kayd olunan rüsûmundan zâyid ashâb-ı tîmara çift yazılan kimesneden her yılda birer günlük *ırgâdiyye* deyü *kulluk* ve yılda *harman resmi* deyü birer kile arpa ve birer cenâh tavuk ve birer part otlukların alub ve samanun dahi öşrün alurlar imiş. Bu husûslar bidâ'-ı ma'rûfeden olub, defterde hâsıl kayd olunmaduğu sebebden adâlet-i Pâdişâhî üzere ref' olundu.

1 Bu kelimenin **"Telhîs-i öşür"** şeklinde okunınası tamamen yanlıştır. Doğrusu, "tahlîs-i öşür" ya'ni öşür vergisinin ayn olarak hesaplanıp verilmesi manasını ifade etmektedir. Fıkhî bir ıstılâhdır. Metinde de yanlış yazılmıştır (Krş. Miroğlu ve Karahan, **Bayburt Kanunnâmesi**).

FASL-I RESM-İ ÂSİYÂB

26. Ekser memâlikde harman vaktinde alınmak kanûn olmuşdur. Ve *resm-i âsiyâb* dahi defterde kayd olunduğu üzere alınub, ziyâde alınmaya.

FASL-I KIŞLAK

27. Bir kimesne bir sipahînin tîmarında kışlasa, evli olursa, *resm-i kışlak* altı akçe alına. Ve mücerred olub, tütünü olsa, *resm-i dûd*[1] akçe alına. Ve kışlayan kimesne dahi kışladuğu yerde zirâ'at eder olsa *resm-i zemîn* verüb resm-i kışlak vermeye. Ve *kışlakçı* olan kimesne dahi üç yıla dek resm-i kışlak verüb üç yıldan ziyâde olursa, *resm-i bennâk* alına.

FASL

28. Yerlüde *resm-i ağnâm* iki koyuna bir akçedir. Ve koyun ve kuzu bile sayılmak kanûn olmuşdur. Ve *haymâne* ve *yüzdeci*nin koyunu kırılub hiç kalmasa veyâhud *resm-i ganem*, *resm-i caba* mikdârınca olsa ânun gibilerinden caba resmi alınur, ziyâde alınmaz. Ve yüzdecinin her yüz koyununda kırk akçe alınmak vaz' olunmuşdur.

Ve *rüsûm-ı ağnâm* dahi abril ayında alınmak mukarrer olmuşdur.

FASL

29. Ve *ağıl resmi,* kışladuğu takdirde *resm-i yatak* deyu her sürüden mutavassıtu'l-hâl bir koyun alınmak, kanûn-ı mukarrer olmuşdur. Âna binâen defter-i cedîd-i hâkânîde kayd olundu.

FASL

30. Ve *öşr-i asel*den bedel a'lâ kovandan iki akçe ve ednâsından bir akçe alına.

31. Ve bir tîmarda ki, kovan ve koyun ve bağ ve bağçe ve âsiyâb olmayub, sonradan hâdis olsa, öşrü ve rüsûmu sâhib-i tîmara müte'allıkdır.

---

1 **Resm-i dûd:** Yerleşik olarak bir yerde ikâmet etmeyen, bir yerden bir yere gezen ve müstakil bir evi olan kimselerden alınan vergiye denir. Resm-i dütün yahut resm-i duhân adı da verilir (Krş. Çağatay, Neş'et, **Osmanlı İmparatorluğunda Re'âyâdan Alınan Vergi Ve Resimler,** DTCF Dergisi, Ankara 1947, c. V, sh. 505).

FASL

32. Ve *rüsûm-ı arûsâne* dahi hâssa-i hümâyûndan ve mîrlivâ hâslarından ve ze'âmetlerden ve sâir serbest olan tîmarlardan, bâkire kızdan altmış ve seyyibe avretden otuz akçe, mezkûrûnun zâbitleri alub ve sâir erbâb-ı tîmarın nısf arûsânesin ağaları alub ve nısf-ı âharı sancağa kayd olunan sancak zâbitleri ve ze'âmete kayd olunan ze'âmet zâbitleri alurlar.

Ve bâkire kızın *arûsiyye*sin her ne yerden göçse, atası kimin ra'iyyeti ise âna verür. Ve seyyibe avret kangısının toprağında vâki' olursa, *resm-i arûsiyye*sin toprak ağasına vermek, kanûn-ı mukarrerdir. Yörük ve yüzdeci tâifesinin mekân-ı mu'ayyeneleri olmaduğu sebebden atasına tâbi' olmakda, bâkire, seyyibe beraberdir. Zu'amâ ve erbâb-ı tîmarın kızlarının *resm-i arûsâne*leri, sancağa kayd olunan sancağa ve hâssa-i hümâyuna kayd olunan hâssa-i hümâyûna alınur.

FASL

33. Ve livâ-i mezbûrede dutulan *abd-i âbık* ve *kenizek* ve *ecnâs-ı devvâb* her kim dutarsa getürüb hâssa-i hümâyun emînlerine kanûn üzere müjdegânîsin alub, teslim eyleyeler. Ve sâhibleri zâhir olmayub müddet-i örfiyyesi tamam oldukdan sonra, vilâyet kâdısı ma'rifetiyle bey'-i men-yezîd edüb, bahâsın mîrî içün zabt eyleyeler.

Ve *müddet-i örfiyye* dahi kulda ve câriyede, üç ay saklamakdur. Ve *çâr-pâ*[1] cinsini bir ay saklamakdur.

Ve sâir esbâb ve kumaş ve halı ve kilim ve bunun emsâli nesneler bulsalar, ümenâ-i mezbûreye teslim eyleyüb saklamıyalar ve eğer saklarlarsa mücrim olalar.

FASL

34. Ve *cerâim-i hayvanât* dahi re'âyânın atı veyâhud sığırı ve bi'l-cümle çâr-pâ cinsi, birbirünün ekinine ziyânlık etse, ekin sâhibinden zararın tazmîn etdürüldükden sonra, davar sâhibine beş değnek urulub, her davar başına beş akçe cerîme alına. Ve sipahî ile re'âyâ mâbeyninde hâneden hâneye beş akçe maktû' vaz' edüb, *deşt-bânî* deyü nesnelerin almayalar.

FASL

1 **Çâr-pâ** cinsinden kasıt, dört ayaklı hayvanlardır.

35. Akınişe-i muhtelife ve emti'a-i mütenevvi'anın mukaddemâ gelüb satılanından bogasi[1] ve alaca[2] yükünden kırkar akçe ve sof[3] yükünden yüz yirmi akçe ve çuka[4] yükünden yüz seksen akçe ve dülbend yükünden iki yüz akçe alınurmış. Ve mile[5]den ve miskâlînden ve taftadan ve kemhadan ve sâir bunun emsâli kumaşlardan yüzde beş akçe alınur imiş. Ve kebenek yükünden kırk akçe ve keçe yükünden yirmi akçe alınurmuş. Ve penbeden ve sabundan her *mennde* iki yüz *dirhem* ve şekerden her mennde yüz dirhem, miskden ve incürden kırk miskâlde bir *miskâl* ve çivitden ve lökden her mennde yarım nügi; mazudan ve şebden ve kızıl boyadan her mennde iki yüz dirhem, pirinçden ve mumdan dahi her mennde iki yüz dirhem alınurmuş. Ve kurd kulağı yükünden yüzer akçe, kasnı ve ak sakız yükünden ellişer akçe ve ser-huşt yükünden altmış akçe ve bıçak yükünden kırk akçe alınurmış. Ve pulad ve demir yükünden her mennde yarım nügi alınurmış. Ve ma'mûl olunan mis yükünden altmış akçe ve kursından elli akçe alınurmuş. Ve kalaydan her mennde iki yüz dirhem ve tutiya yükünden iki yüz akçe ve cilkava yükünden yüz seksen ve kuzu postu tahta olsa her yükde kırk akçe ve bulgarî yükünden elli akçe ve sağrı yükünden kırk akçe ve ham gön yükünden otuz akçe ve dibâğat olunmış gönden dört akçe ve sahtiyan yükünden kırk ve meşin yükünden yirmi akçe alınurmuş.

Bu zikr olan husûsiyyât dergâh-ı mu'allâya arz olundukda bidâ'-ı ma'rûfeden olmağın ref' olunub satılsa yüz akçede iki akçe ve 'ubûr etse, at yükünden ikişer akçe ve deve yükünden dört akçe alınmak emr olundu; emrden ziyâde nesne alınmaya.

36. Baldan ve yağdan ve yaş ve kuru meyve cinsinden ve pasdırmadan ve pirinçden her mennde ikişer yüz dirhem alurlar imiş; her yükde ikişer akçe alına ve kapanda vezn olunsa at tayından bir akçe ve deve tayından ikişer akçe alına ve bi'l-cümle kapan davarından bu üslûb üzere alınub, ziyâde nesne alınmaya. Ve esir bey' olunsa elli akçe alınurmış; bid'at-ı fâhişe olmağın ref' olundu; dört akçe alandan ve dört akçe satandan alına. Ve her at bahâsından yüzde dörder akçe alınurmuş; iki akçe satandan ve iki akçe alandan alına. Ve katırdan, câmusdan ve kara sığırdan dahi iki akçe satandan ve iki akçe alandan alına ve himardan satandan ve alandan birer akçe alına. Ve kassabhânede câmusdan sekiz akçe ve kara sığırdan altı akçe alınurmuş; câmusdan dört akçe alınub, kara sığırdan iki akçe alına. Ve iki koyuna bir akçe alınurmış; kemâkân giru mukarrer olub, iki akçe alına.

---

1 **Boğasi:** Bukasi şeklinde de okunmuştur. El tezgahlarında astarlık için pamuk ipliğinden dokunan bezdir (Özen, Mine Esiner, **Türkçe'de Kumaş Adları,** Tarih Dergisi, İÜEF, İstanbul 1982, Sy. 33, sh. 305).

2 **Alaca:** Kırmızı zemin üzerinde sarı çubuklu bir kumaş. Pamuklu ve ipekli çeşitleri vardır. Tire ve Erzincan alacaları meşhurdur. (Özen, **Türkçe'de Kumaş Adları,** 300).

3 **Sûf:** Tiftik yününden ve keçi kılından dokunmuş kumaşa denir. En makbûlü Ankara sofudur (Özen, **Türkçe'de Kumaş Adları,** 333).

4 **Çuka:** Sıkı olarak dokunmuş yün kumaşa denir. Erkek giyiminde daha çok kullanılan bu kumaşın kırmızısı makbûldür. Üsküb ve Selânik'de dokunmaktaydı (Özen, **Türkçe'de Kumaş Adları,** 309).

5 **Mile:** Adana civârında entarilik kumaşa verilen addır (Özen, **Türkçe'de Kumaş Adları,** 327).

37. Ve dahi livâ-yı mezbûrede nefs-i *Bayburd*'dan ve İspir'den ve kazay-ı *Tercan*'dan gayrı hâriç yerde kasabât ve bâzâr-gâh olmayub, tavâif-i re'âyâ bir-biriyle mu'âmele eyledikleri atdan ve katırdan ve deveden ve sığırdan ve koyundan ve gayrinden, üslûb-ı şehr üzere *tamgâ zâbitleri* teftiş edüb, *yemîn-ı örfiyye* ile *tamgâ* alurlar imiş. Bu husûslar dahi dergâh-ı mu'allâya arz olundukda, bidâ'-ı ma'rûfeden olmağın ber-mûceb-i emr-i münîf ref' olundu

FASL

38. Ve livâ-yı mezbûrede kâdı olanlar, taht-i kazâlarında vâki' olan keferenin *âyin-i bâtıla*ları üzere *nikâh*larına ve *rüsûm-ı kısmet*lerine, sabî ve sabiyye ve sâhibi gâib olanlardan gayri madâm ki taleb eylemeyeler, ellerinde olan hükm-i şerîf mûcebiyle 'âmil olub, hilâf-ı emr-i şerif *nikâh akçesi* ve *resm-i kısmet* deyü nesnelerin almayalar.

39. Ve livâ-yı mezbûrede ba'zı *mürahhasiyye*ler[1] vardır ki, *karabaş*lar demekle ma'rûflardır. Her birinin taht-ı yedinde birer vankı olub ol *vank*[2] sebebiyle üzerlerine mürahhasiyye akçesi deyü hallü hâlince ber-vech-i maktû' birer mikdâr akçe kayd olunub; mîriye ta'yin olunduğu üzre edâ eyledikden sonra, mukâbelede ispençelerin vermeyüb ve *âyin-i bâtıla*ları üzere mabeynlerinde vâki' olan rüsûm-ı nikâhlarına ve beytü'l-mallarına, ellerinde olan ahkâm-ı şerîfelerinin mûceb-i münîfiyle mutasarrıf olub, kimesne mâni' olmaya.

Ve kefereden biri gelüb zikr olan vankların birine hıdmetkâr olub ve âyin-i bâtılaları üzere tahsîl eyler olsalar, kadîmî sipahîsine *ispençe*lerin mezkûrûn mürahhasiyyeler vanklarında eküb biçdikleri zemînlerinin *behre*lerin verürler. Ve mezkûrların vanklarına vakf olmuş âsiyâbdan ve bağdan ve bağçeden ve zemînlerden, defter-i cedîd-i hâkânîde kayd olunan ziyâde nesnelerin almayalar ve sipahîleri hilâf-ı kanûn taleb ederlerse hâkim'ül-vakt olanlar men' eyleyeler.

FASL

BÂC VE BAZÂR-I GALLE

40. Ve buğday ve arpa şehre gelüb satılsa, her müdde buçuk kile alına ve sâir hubûbat dahi böyledir. Ve bâzâra un gelüb satılsa, her yükde altı kile olduğu takdirce, satandan yükde iki akçe alına, ve *müdd*ün haddi dahi İstanbul'un yirmi kilesi bir müddür[3].

41. Ve şehirde *muhtesib* olanlar, şehirden hâric kurâlarda çıkub gezüb ve bostanlarda vâki' olan sebzevâtdan ve karpuzdan ve sâir fevâkih-i mütenevvi'adan hilâf-ı kanûn nesnelerin alub her karye ki, kaç bin akçe yazarsa her binde birer akçe

1 Kendilerine Padişah tarafından ruhsat verilen Ermeni papazlarına denir.

2 Ermeni papazların ellerindeki araziye denmektedir.

3 **1 Müdd**: 20 İstanbul Kilesidir.

ve her âsiyâbdan altışar akçe ve her bezir-hâneden yirmişer akçe şehir muhtesibi, ihtisâbiyye deyü alur imiş. Bu husûslar dahi bidâ'-ı ma'rûfeden olmağın bermûceb-i emr-i âli ref' olundu.

FASL

42. Ve livâ-yı mezbûrede mecrî ve mütedâvil olan *batman* on iki *nügi* ve nügi, ikiyüz dirhem olub ki, bir batman, derâhim hesâbı üzere iki bin dört yüz dirhem olub, min-kadîmi'l-eyyâm ilâ-hâze'l-a'vâm bu minvâl üzere ma'mûl olmağın geru vech-i meşrûh amel olunub, bir dirhem ziyâde ve noksân olunmaya[1].

43. Ve *ihtisâbiyye* dahi eksik satılan nesneden dirhem başına bir akçe cerîme alınub ve narh verdikde, ma'rifet-i kâdı ile kaç def'a narh verilürse bir mikdârca hidmet verürler imiş; yine kemâ-kân kayd olundu. Ve dirhem başına bir akçe alınan cerîme, dirhem ile satılub kıymetdarca olandandur. Ve şol nesne ki, az kıymetli ola, ânun gibilerden ma'rifet-i kâdı ile satduğu metâ'a göre alına. İncir ve üzüm ve erik ki kuru meyve cinsindendir ve sâir yaş meyve cinsinden dahi bakkal niceye alursa onu on bir üzere narh verirler. Ve arpa niceye alınursa her müdde beş akçe ziyâdeye narh verile. Ve müd dedüğümüz, İslâmbol'un yirmi kilesidür.

Bal ve yâğ ve şîr-i revgân ve peynir ve dûşâb ve sâir bunun emsâli nesnelerden bakkal alur satar olsa onu on bir üzere narh verile.

Ve kuzu eti ki, iki yüz dirhem bir akçeye ola, koyun eti iki yüz elli dirheme satılub ve keçi eti üç yüz dirhem ve kara sığır eti üç yüz yetmiş beş dirhem ve su sığırı eti dört yüz dirhem narh verile. Ve sâir ehl-i hirefin dahi olan noksânını ve bi'l-cümle ihtisâbiyeye müte'allık umûru görüb ve gözedüb te'âdül eylemekdir. Ve livâ-yı mezbûrda re'âyâ mâbeyninde isti'mâl olunan kile ve nügi ve arşun, şehirden ayârı alınub isti'mâl olunurmuş.

Ve muhtesib-i mezbûr ekl maslahatıyçün yılda birkaç defa çıkub yoklayub noksânınız var deyü hilâf-ı kanûn nesnelerin alurmuş. Bu dahi bidâ'-ı ma'rûfeden olmağın ref' olundu; min ba'd şehirden gayri kurâdan *ihtisâbiyy*e deyü nesne alınmaya.

FASL

44. *Asesiyye* şehirde vâki' olan *ehl-i mu'âmele dükkânlar*ından her ayda ikişer akçe ve *ehl-i hiref dükkânlar*ından birer akçe alına. Ammâ zikr olan ehl-i mu'âmele ve ehl-i hiref dükkânlarından a'lâ ve ednâ i'tibârı üzere ta'dâd olunub cem'ülmecâmi'inde ehl-i mu'âmele dükkân başına ikişer akçe ve ehl- hiref dükkânları başına birer akçe hesâbı üzere alınub, artuk alınmaya.

---

1 -**Batman:** 12 Nügi
-**Nügi:** 200 dirhem.

FASL-İ HAKK-I ŞİRB[1]

45. Ve livâ-yı mezbûrede ba'zı *hark*lar olub, câri olan suyla kurâsının zirâ'atı suvarılub intifâ' ederler imiş. Bundan evvel vilâyet-i mezbûre kitâbet olundukda, zikr olan harkların suyunu her karyeye ve her mezâri'a mütehammil aylarında sular azalub, menziline yetişmeyüb ba'zı nevbetlü olan kimesnenin *hakk-ı şirb*i mezbûr sudan muskâ olan arazisine erişmedüğü ecilden karîb olan karyelerin ahâlisine murâdı üzere suyu ziyâde kıymete satub re'âyâya zulm ve hayf eylerler imiş. Zikr olan su, hakk-ı şirbdir. Kimesnenin mülkü değildir; satılmak hilâf-ı kanûndur. Hâkimu'l-vakt olanlar men' ü def' eyleyeler.

Ve ba'zı harkların cârî olan suları ba'zı kimesnelere mülk veya vakf kayd olub, mâlikâne mutasarrıflar imiş. Sonra, vilâyet-i mezbûre müceddeden kitâbet olundukda ahvâl-i hark tetebbu' olunub, livâ-yı mezbûrede vâki' olan kurânın ba'zı şenliği harâb ve ba'zı harabı şenelüb yine her karyeye kifâyet mikdârı tevzî' olunması ve ba'zı harkın sâhib-i mülkleri veya vakıfları, câri olan suya ihtiyacı olan kimesnelerün ağniyâsının ba'zı kimesneye gece nevbetin ve ba'zı gündüz nevbetin tamam murâdı üzere satub ve re'âyâdan ba'zı kurânın ziyâde kıymetin vermeğe kudreti olmayub tarlası susuz kılub zirâ'atları harâb olub zulm ve hayf olduğu, dergâh-ı mu'allâya arz olundukda, fukara mahrûm olmasun, mülk veya vakf olan harklar ta'yin olan nevbetleriyle yine sâhiblerine kayd olunub isti'mâl eyleyügelmiş re'âyâya ecr-i misli üzere te'âdül emr olunmağın ber-mûceb-i emr-i münîf yine isti'mâl eylemesi emr olunub kanûnnâme-i cedîd-i hâkâniye kayd olundu.

47. Ve livâ-yı mezbûrede olan kal'anın ve sancak beğlerinin *mehter*leri, yılda birkaç def'a re'âyâ içine çıkub gezüb oğul everdünüz ve kız çıkardunuz ve bi'l-cümle cem'iyyet eyledünüz; bizim beşer akçemiz vardır âdet üzere deyü hilâf-ı kanûn bi'l-gasb nesnelerin alurlar imiş. Ve kurâ *sâzende*lerine dahi bizim ma'rifetimiz olmaksuzun varub köylerde düğün çalarsuz deyü tutub cerîme alurlar imiş. Anlar dahi bidâ'-ı ma'rûfeden olmağın ref' olundu. Min ba'd eylemeyeler; eğer eylerlerse hâkimu'l-vakt olanlar men' edeler.

FASL

48. Nefs-i *Bayburd* Nâhiyesi'nin ekser halkı *zimmî* olub ve kazâ-yı mezbûrede bağ olmamağın hamr hâric yerlerden gelüb ve zimmîler dahi isti'mâl-i *hamr*den hâli olmayub muttasıl at ve katır ve hımâr yükleri ile getürülüb, müstakil *meyhâne* olmamağın defter-i atîkde şehre ve kurâya gelen hamrden her yükde onar akçe alınmak üzere kayd olunub, hâliyâ kazâ-yı mezbûre zimmîleri *şirb-i hamr*e müdâvemet edüb her vakitde hamr yükü geldüğü bâ'isden bu bâbda tâife-i mezbûre ahvâli ber-karar-ı sâbık mukarrer kılınub at ve katır yüklerinden gerü onar

---

1 **Hakk-ı Şirb:** Günümüz hukukunda kaynak irtifâkı olarak tanzim olunmuştur. Mecelle'de "Bir nehirdoen nasîb-i mu'ayyen-i ma'lûmdur" şeklinde açıklamaktadır (**Mecelle**, md. 143).

akçe alınub ve hımâr yükünden hımli kalîl olduğu ecilden yedişer akçe alınub ve at ve katır yükleri nısfından beşer akçe ve hımâr yükü nısfından üç buçuk akçe alınmak üzere defter-i cedîd-i sultanîye kayd olundu.

49. Ve livâ-yı mezbûrede kazâ-i *Kelkid*'de kasaba ve bâzârgâh olmayub, *tamgâ-yı râh*[1] deyü geçüb giden koyundan iki koyuna bir akçe ve *Erzincan* ve gayri cevânibden gelüb geçüb giden keten ve penbe ve yemiş ve bunun emsâli yüklerden ikişer akçe alınur imiş; ve nevâhi-i mezkûrede vâki' olan karyelerden her yük başına birer akçe ve birbirine sattıkları arpadan ve buğdaydan ve âhar yerlerden gelüb, karyelerde satılan demür ve pulad ve penbeden, sâbıkâ vilâyet kâtibi ihtisâbiyye vaz' eylemiş. Bu husûslar dergâh-ı mu'allâya arz olundukda bidâ'-ı ma'rûfeden olmağın ber-mûceb-i münîf ref' olundu. Heman geçüb giden ve gelen keten ve akınişe ve çuka ve ânun emsâli olan yüklerden hâssa-i hümâyûn içün ikişer akçe alına.

FASL

50. Ve harâmîye ve uğruya ve kanluya ve sâir hırsızlara bi-hasebi'l-merâtib *siyâset eylemek* medâr-ı nizâm-ı memleket, *atlu sancağı beğ*indür. Ammâ bu sebeble şer'an ve örfen afv olunsa *bedel-i siyâset* deyü akçe alınması kanûn-ı kadîme muhâlifdür. Ve siyâset olan kimesnelerden *cürm* alınmak yokdur. Ammâ *afv* olunduğu takdirde cürımlemek sâhib-i ra'iyyetindür.

51. *Cürm* dahi bi-gayr-ı hakkın katl-i nefs eden kimesnenin a'lâsından dört yüz akçe ve mutavassıtu'l-hâlden iki yüzer akçe ve ednâdan yüz akçe

52. Ve *zinâ eden* ki, evli olsa, a'lâ hâllüden üç yüz, evsatdan iki yüz elli ve ednâdan iki yüzer ve zinâ eden eğer ergen olursa bu i'tibâr üzere iki yüz ve yüz elli ve yüz akçe alına.

53. Ve göz çıkaran ve el düşüren kimesneden *cürm-i nefs*dir.

54. Ve baş yarub sökük çıksa ve diş çıksa ve kılıç ile ve çomağla ve baki *âlet-i harb* ile mecrûh olub döşeğe düşse, yüz akçe ve bunlardan mâdûn cerîme ki, ta'zîr ve te'dîb lâzım ola, otuz akçe. Ve kara bereden on akçe cürm almak örf-i ma'rûfdur.

55. Ve cürmü olan kimesne teftiş olunmadan veyâhud üzerine zâhir olan şenâyi' üzerine varmadan sancakbeği subaşıları ve âdemleri nesnelerin alub salıvermek memnû'dur; ve illâ kendüler mahall-i töhmet olan âdemleri mücrim ve müstahakk-ı 'itâb olur.

56. Ve her *mücrim*in ve *müttehem*in cerîmesi, vilâyet kâdısı katında veya müfettiş huzûrunda sâbit ve zâhir olub *ehl-i örf*e teslim etmeden dutub siyâset etmek şer'a ve kanûna muhâlifdür ve te'addîdür. Ammâ mücrim ve müttehem olan kimesne

1 Yol tamgası yani vergisi manasını ifade etmektedir.

mütemerrid ve mu'annid olub mahkemeye gelmekden imtinâ' eylerse, bu takdirce cebr ile mahkemeye getürmek memnû' değildür[1].

57. Ve bi'l-cümle kazâyâ-yı örfiyyeden her kaziyye ki, vâki' olur kudât-ı vilâyet ma'rifetleri ile ümerâ-i izâm re'yün ve huddâm-ı hüdâvendigâr âmilün yasağı ile mûceb-i şer'a mutî' ve mukteza-yı örfe münkâd olub menâzır-ı tenfîz-i alıkâm-ı hükkâm ve tekmîl-i şart-ı ri'âyet-i intizâm beyne'l-hevâss ve'l-'avâm.

58. Defter oldur ki, *Livâ-i Kemah* ve *Livâ-ı Bayburd* müceddeden kitâbet olunub ve bundan akdem kitâbet olundukda ba'zı *mâlikâne*den tîmâra verilen *medâris ve mesâcid ve zevâyâ evkâf*ında ve ba'zı havâss-ı mîrlivâiyyîn ve zu'amâ ve sipahiyân tîmârlarından vâki' olan noksân Dergâh-ı Mu'allâya arz olundukda *Livâ-i Kemah sipahileri*ne iltizâm emr olunub ve Livâ-i Bayburd zu'amâsına ve sipahilerine *Erzurum harâbeleri*nden kabûl eyleyenlere noksânları tekmîl içün buyurulub ve livâ-i mezbûrede vâki' olan *ekrâd tâifesi* bundan evvel sefer-i hümâyûn vâki' oldukça her on hâneye bir *cebelü* eşdürürken sonra beşer hânelerin bırağub andan bedel zikr olan Erzurum harâbelerinden taleb şeneltmek iltizâm eyledikleri dahi arz olunub buyurulmağın harâbât-ı mezbûreden ba'zı *Kemah Sancağı*'nın müteferrika subaşılarına ve ba'zı ellerinde cüz'î tîmârları kalub bırağub müstakil harâbe-i mezbûreden ihtiyâr eyleyen tîmâr erlerine ve ba'zı Livâ-i Bayburd zu'amâsına ve erbâb-ı tîmârına ve ekrâd-ı mezbûrenin bırakdıkları beşer hânelerine bedel tâlib olduklarına ve ba'zı ma'zûllere tamam tîmâr ve bi'l-cümle noksânları tekmîl içün şeneltmek iltizâm edüb tâlib olanlara ber mûceb-i emr-i hümâyûn ve bi ma'rifet-i Hazret-i Ya'kub Paşa mîr-i mîrân-ı Vilâyet-i Rûm tevzî' ve tekmîl ve tevcîh olunub ve bâkî kalan nefs-i Erzurum ve ba'zı kurâ ve mezâri' ve gayrihim dahi hâli üzere hâlî ve harâb kalub ehl-i vukûf ma'rifetleriyle defter olunub ber vech-i tahmin hâsıl kayd olundu.

1 Bu madde, Osmanlı Devleti'nin sadece Umumî Kanunnâmelerinde değil, bütün Kanunnâmelerinde, mahkemede şer'î delillerle ispat edilmeden maznûna zulüm ve işkenceyi yasaklayan ve mahkeme kararı olmadan ceza verilmesini şiddetle men' eden hükümler bulunduğunun en önemli delillerindendir.

937 Tarihli Bayburd Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 966, sh. 79, 91-98

قانوننامهٔ لواء بایبورد

[illegible]

937 Tarihli Bayburd Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 966, sh. 79, 91-98

[illegible]

937 Tarihli Bayburd Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 966, sh. 79, 91-98

٣٦

٣٧

٣٨

٣٩

٤٠

٤١

٤٢

٤٣

٤٤

٤٥

937 Tarihli Bayburd Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 966, sh. 79, 91-98

II- 936/1529 TARİHLİ BAYBURT VE ÇEVRESİNDEKİ CEBELÜLER KANUNU (105)

BOA. TTD. 154 (235) nolu defterde yer alan bu iki maddelik kanûn, *Tercan*, *Erzurum* ve *Bayburd* çevresindeki harâbeleri şeneltmek üzere gönüllü olarak buralara yerleştirilen kürt cebelülere tevzi edilecek tîmârların esaslarını ta'yîn etmektedir. Tesbitlerimize göre kanûn, ilk def'a tarafımızdan neşr olunmaktadır[1].

Cebelü, bir ze'âmet veya tîmâr sâhibinin dirliğinin mikdârına göre harb zamanlarında ma'iyyetinde götürmeye mecbur bulunduğu *silahlı süvari* manasını ifade etmektedir. *Ze'âmet sâhipleri* ilk 5.000 akçeden sonra her 5.000 akçe için; *tîmâr sâhipleri* ise *ibtidâ* denilen belli bir mikdârdan sonra her 3.000 akçe içün bir cebelü götürürlerdi[2].

TAFSÎL-İ CEBELÜYÂN-I TÂİFE-İ EKRÂD

1. Mezkûrûn bundan akdem *istimâlet*le[3] getürülüb seksen yedi nefer *cebelüler* sekiz yüz yetmiş hâneleri ile *Tercan* ve *Erzurum harâbeleri*ni şeneltmeğe *mültezim*ler olub cebelü olanlara kendü hânelerinden gayrı onar hânenin rüsûm-ı ağnâmlarına ve bâd-ı hevâlarına mutasarrıflar olub sefer-i hümâyûn vâki' oldukda cebelüleri ile eşüb ve hâssa-i hümâyûn içün her senede kırk aded post-ı vaşak verüb edâ-i hidmet ederler idi. Vech-i meşrûh üzere Âsitâne-i Sa'âdetden müte'addid alıkâm-ı şerife-i Sultânî dahi ihsân olunmuş.

2. Hâliyâ vilâyet-i mezbûre müceddeden kitâbet olunub pâye-i serir-i a'lâya arz olundukda kendü hânelerinden gayrı kethüdâ dokuzar ve cebelüler dörder hâne bâkî hânelerine bedel *Tercan ve Erzurum harâbeleri*nden zikr olan hânelerin mahsûlı ile ve a'lâlarına ve evsatlarına ve ednâlarına akçe tîmâr oluna deyü yüz seksen iki nefer cebelü emr olunmağın sefer-i hümâyûn hidmetine müdâm olanlarun hidemât-ı Padişahîye yarar evlâdlarından ve ihvânlarından ve kadîmden kimesneye ra'iyyet olmayub *nöker* ve *nöker-zâde*[4] olanlarından ber mûceb-i emr-i münîf Cenâb-ı sadâret-me'âb-ı rif'at-nisâb *Ya'kub Paşa* mîr-i mîrân-i vilâyet-i Rûm -yesserallâhu âmâlehû bil-hayri ilâ yevm'il-mizân- ma'rifetleri ile vilâyet-i mezbûrenin harâbelerinden tîmâr tevzî' olunub sefer-i hümâyûn vâki' oldukda cebelüleri ile eşüb ve hâssa-i hümâyûn içün her senede ber-karar-ı sâbık kırk aded post-ı vaşak verüb edâ-i hidmet etmek üzere sebt-i defter olundu.

---

1 BOA. TTD. 154 (235), sh. 1

2 Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lügati**, sh. 62

3 **İstimâlet**: Kendi gönül, arzu ve meyilleriyle istemeleri manasını ifade etmektedir. Yomsa bir kısım kimselerin iddia ettikleri gibi, Osmanlı Devleti, âmme maslahatı olmadan kimseye yerinden ve yurdundan etmemiştir.

4 **Nöker** Ve Nöker-zâde: Sipahi ve sipahi-zâde manalarını ifade ettiklerini daha evvel izah etmiştik.

936 Tarihli Bayburd Ve Çevresindeki Cebelüler Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 154, sh. 1

III- 937/1530 TARİHLİ BAYBURD SANCAĞI EVKÂFI KANUNNÂMESİ (106)

1- Bayburd Evkâf Kanunnâmesinin Nüshaları Ve Tahlili

Osmanlı Devleti fethettiği ülkelerin maddî ve manevî imarına büyük önem vermiş ve ma'nevî açıdan imar edilmeyen memleketlerin, maddî yönden ne kadar terakki ederse etsin, bir gün yine harâbe olacağı gerçeğini çok iyi idrâk etmiştir. İşte bu kanûnnâme, Osmanlı Safevî harpleri sonucu harâbe haline gelen *Erzurum çevresi*ne ait dört imar kanûnundan biridir. Bâtıl tarikatlarla Anadolu'nun gözbebeğine saman çöpü sokan Safevilerin tahriplerine karşı, bu kanûnlarla Osmanlı Devleti, gerçek tarikat ehlinden, zâviyelerden ve medreselerden yardım almıştır. Bu sebeple bu kanûnnâme, uzun süren harplerle harâb olan bir memleketi şenlendirmek, âsâyiş ve emniyeti te'min ederek halkı celbedebilmek için, gerekli olan yerlerde, özellükle de korkunç geçit ve dağlarda, eskiden mevcut olan veyahut yeniden te'sisi lâzım gelen zâviyeleri ve medreseleri açmak gibi manevî tedbirlere verilen önemi aksettiren bir ta'limâtnâme mâhiyetindedir ve bu açıdan dikkata şâyândır[1]. Bayburt ve Kemah ile alâkalı olanlarının mukaddimesinde kısaca şu bilgiler verilmektedir:

> "*Sultan Süleyman Han*'dan mühim bir hususâ dâir fermân sâdır olmuştur. Bu mühim husûs, Bayburd ve Kemâh Livasındaki evkafın tahririni yapmak, diğer iktâ' ve tîmârlardan ayırmak, vakıfdan yararlananları ayrı ayrı tesbit etme işidir. Bu emre hemen itâat ettik ve Allah haklarını kul haklarından ayıracak ve de ihtilâfları ortadan Kaldıracak şekilde tahrir işlemini tamamladık. Tahrir işlemi, defter emini *Mirza bin Muhammed* ve Kâtip *Mustafa bin Hıdır* tarafından 1-10 Muharrem 937/1530 yılında tamamlanmıştır[2]".

Görüldüğü gibi bu kanûnu yazanlar, Bayburt umumî kanûnunu kaleme alan şahıslardır ve bu kanûn, tesbitlerimize göre, ilk defa tarafımızdan neşredilmektedir.

2- Evkâf Kanunnâmesinin Metni

DEFTER-İ EVKAF-I MEDÂRİS VE MESÂCİD VE ZEVÂYÂY LİVÂ-İ BAYBURD Kİ

1. Bundan akdem Livâ-i mezbûrede vâki' olan evkâfın ba'zı kurâsında onda iki sipahi aldıkdan sonra on üçde bir dahi *vakıf* içün alınduğı ve vâki' olan *zevâyâ*nın

1 Krş. Barkan, **Kanunlar,** 73

2 BOA. TTD. 199, sh. 23-24

evkâfından dahi *şüyûh-ı zâviye*nin her birine birer *çiftlik* ta'yin olunub bâkîsi tîmâra verüldüği defter-i atîk-i hâkânîde mestûr ve mukayyed bulunub hâliyâ vilâyet-i mezbûre müceddeden kitâbet olunub defter-i cedid Dergâh-ı Mu'allâya arz olundukda Padişah-ı âlem-penâh-ı zıllullâh Hazretlerinin Memâlik-i Mahmiyyelerine nizâm-ı intizâm içün cânib-i re'âyâya mezîd-i inâyet ve vufûr-i merhametleri mukârin olub *ilâyet-i Rûm Kanûnu* icrâ olunması emr olunduğı bâ'isden onda iki alındıkdan sonra onda bir dahi alınu-gelen bidâ'-ı ma'rûfeden olmağın *evkâf re'âyâsı*nun üzerinden ref' olunub hemân onda iki üzere biri *divânî* ve biri *mâlikâne* alınub ve zikr olan mâlikâneden sâbıkan on üçde bir alınandan bedel evkâfın her birisine mikdârınca ba'zına nısıf mâlikâne ve ba'zına sülüsân ve ba'zına sülüs ve ba'zına rubu' ve ba'zına sümün ve bi'l-cümle mümkün oldukça alel-infirâd ta'yin olunub bâkîsi tîmâra ilhak olunub;

2. Ve mukaddemâ birer çiftlik ta'yin olunan zevâyâya dahi vâki' olduğu kurâdan ve hâric-i kurâdan ziyâdece evkâfı olanlara ki, ba'zına temessükât-ı ümerâ-ı mâziye ve ba'zı hucec-i şer'iyye ve ba'zı şuhûd-i udûl ile bi-haseb'iş-şer' zuhûr ve sübût bulmuş ola, anlarun gibilerine dahi lâzım olanlarına kendü evkâfından ber mûceb-i emr-i münîf ba'za mâlikâneden birer mikdâr ve ba'za birer çiftlik ve nîm çiftlik ilhâk olundu.

3. *Hâric ez-defter* ba'zı *muhavvif derbend* ve *memerr-i nâs*da vâki' olan kurâda kadîmden *zâviye*ler vaz' olunub ahalisi *kızılbaş feterât*ında perâkende olub gitmek ile kurâ ve zevâyâ hâlî ve harâb kalub ber vech-i tahmin yazılub tîmâra verilmiş imiş. Eyle olsa müceddeden vilâyet-i mezbûre kitâbet olundukda ol hâlî ve harâb olan kurânun ahâlisinden ba'zı kayd-ı hayâtda olanları Hazret-i Hüdâvendigâr-ı gerdûn-iktidârın eyyâm-ı adâletinde il ve vilâyet emn ü emân üzere âsûde-i hâl olmağla gelüb her biri yerlerine mütemekkin olub şeneldüb ahâli-i vilâyet-i mezbûre zikr olan hâlî ve *harâb zâviyeler* ihyâ olunması lâbüdd ve lâzımdır ve Memâlik-i Mahrûseye dahi tamam intifâ'ı vardır deyü ricâ eyledükleri bâ'isden vukû'ı üzere der-i devlet-nisâba arz olundukda Padişahımız -e'azzellâhu ensârehû- Hazretlerinin hayrât-ı âmma meyl-i tâmmesi olub ba'zı evvelden harâb olub gerü ihyâsı lâzım olan kurâya ve ba'zı muhavvif derbendlerde ber karar-ı sâbık ihdâsı lâbüd olan mahallere zâviyeler vaz' edüb evkâfını Padişah-ı zıllullâhç -halledellâhu mülkehû- kıbelinden her kangı karyede edesiz deyü emr olunmağın ber mûceb-i emr-i münîf lâzım olan mahalde ba'zı ihyâ ve ba'zı ihdâs zâviyeler vaz' olunub kayd-ı defter olundu.

937 Tarihli Bayburd Evkâf Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 199, sh. 23-24, 59

بسم الله الرحمن الرحيم

١

٢

٣

§. 3- ÇEMİŞGEZEK SANCAĞI KANÛNNÂMELERİ (107)

I- NÜSHALARI VE HUKUKÎ TAHLİLİ

İlk hukûkî düzenlemesi, Yavuz zamanında ve Hasan Badişah Kanûnları esas alınarak hazırlanmıştır[1]. Önceleri Diyarbekir Eyâleti'ne bağlı olan *Çemişgezek*, sonradan Erzurum eyâletine bağlı bir sancak hâline getirilmiştir. 620 numaralı Kânûnî devrine ait Ruus defterinde *Çemişgezek*, *Bargir an ülke-i Çemişgezek* ve *Pertek an Ülke-i Çemişgezek* diye, üç Livâ merkezi zikredilmektedir[2]. *Çemişgezek Sancağı*nın Osmanlı Kanûnları esas alınarak hazırlanan ilk kanûnu, 948/1541 tarihlidir ve *BOA. TTD. 213 (16)*'da yer almaktadır. Barkan tarafından daha evvel yayınlanmıştır[3].

Çemişgezek Kanunnâmesi, kısa ama klasik bir sancak kanunnâmesidir. Evvela resm-i çift adı altında harâc-ı muvazzaf tanzim olunmuştur. Daha sonra harâc-ı mukâsemeleri hums yani beşte bir olarak tesbit edilmiştir. bundan sonraki kısımlarda ise, bir kısım örfî ve şer'î vergiler, diğer sancak kanunnâmelerindekine benzer şekilde tedvîn olunmuştur. Ayrıca aşîretlerle alakalı bazı farklı hükümler de vardır.

II- 948/1541 TARİHLİ ÇEMİŞGEZEK SANCAĞI KANÛNNÂMESİ'NİN METNİ

KANÛNNÂME-İ VİLÂYET-İ ÇEMİŞGEZEK

1. Evvelâ kurâda sâkin olan re'âyâ ki, müslümanlardır, anlarun kim çifti olub defter-i cedîdde üzerine *tamam çift* kayd olunmuş ola, elli akçe *resm-i çift* ve altı akçe *resm-i ırgâdiyye* vereler. Ve *nîm çift* kayd olunan re'âyâ yirmi beş akçe resm-i çift ve altı akçe resm-i ırgâdiyye vereler.

Ammâ vilâyet-i mezbûrenin ekseri *gûhistân* olub yerleri tamam çifte ve nîm çifte mütehammil olmayub ol asıl kurâya resm-i çift ta'yin olunmayub *resm-i zemin* yazılmıştır. Kaç dönüm zemin zirâ'at ederlerse, iki dönüme bir akçe resm-i zemin verüb ve zirâ'at etmeyen veyahud resm-i zemin *resm-i bennâk*inden eksük olan ve çifti ve zirâ'ati olmayub *müzevvec* olanlardan dahi on ikişer akçe resm-i bennâk ve altışar akçe resm-i ırgâdiyye vereler. Ve *mücerred* olub kisb ü kâra kâdir olanlardan ki, bâliğ olmuş ola, altışar akçe *resm-i mücerred* alınub resm-i ırgâdiyye alınmaya.

---

1 Yavuz Devri- **Diyarbekir Eyâleti Kanunları, Osmanlı Kanunnâmeleri**, III, sh. 240-242

2 BOA. **Ruus Defteri**, No: 622; **Erzurum Eyâleti**

3 BOA. TTD. 213 (16), sh. 17-18; Barkan, **Kanunlar,** 188-191

2. Ve kefere tâifesinden resm-i çift ve resm-i bennâk ve resm-i mücerred alınmayub her *harâc-güzâr* kâfir başına yirmişer akçe *ispenç* alınub ve müzevvelerinden altışar akçe resm-i ırgâdiye alına.

3. Ve bu zikr olan husûsların alınmalarının mevsimi, Mart ayının gurresidir; andan mukaddem alınmaya.

4. Ve zirâ'atlerinden, eğer müslüman ve eğer keferedir, *hums* üzere alalar. Meğer şol karye ki, yol üzerinde olub defterde altıda veyahud sekizde bir yazılub tasrîh olunmuş ola, anlardan defter mûcebince alınub ziyâde alınmaya.

5. Ve şimdiye değin vilâyet-i mezbûrede alınan *ekrâd âdeti* ki, *tabhîr* ve *şahnegî* ve *nâibcek* ve *hıdırcek*[1] deyü ve sâir alınan zulumler külliyen emr-i hümâyûnla ref' olunmuşdur. Hemân defter-i cedide kayd olunan hukûk-ı şer'iyye ve rüsûm-ı örfiyye her ne ise verüb hilâf-ı defter bir akçe ve bir habbe alınmaya.

6. Ve bir ra'iyyet fevt olub oğlu kalsa, atasının çiftliği her ne mikdâr ise oğlu mutasarrıf olub sipahî andan resm alamaz. Ammâ oğlu kalmayub karındaşı kalsa, mâdem el verdüği tapuyı karındaşı vere, sipahî âhara vermeğe kâdir değildir. Ammâ garazla bir kimesneyi sûret edüb ecr-i mislinden ziyâde taleb etdirmeyeler. Oğlu ve karındaşı kalmasa, kızı ve hâtunı veyahud amınûları kalsa, anlarun zirâ'at olunur yere medhali yokdur, ol vakit sipahîleri muhtârdır; her kime dilerse verür.

7. Ve vilâyet-i mezbûrede isti'mâl olunan *kile*nin dört kilesi bir *İstanbul kilesi* olub defterde İstanbul kilesi yazılub buğday ve sâir buğdaya tâbi' hubûbât nohud ve mercimek gibi her İstanbul kilesi dokuzar akçeye ve arpa altışar akçeye ve daru dörder akçeye hesâb olunmuşdur[2].

8. Vilâyetde, eğer ucuzlukdur ve eğer kızlıkdır, re'âyâdan *öşür bedeli* akçe alınmayub, eğer buğday ve eğer arpa ve sâir hubûbât her ne ise ölçülüb aynıyla tereke vereler. Eğer sancakbeğleridir ve eğer sâir zu'amâ ve gayrıdır, re'âyâya zulm edüb öşür bedeli akçe taleb etmeyeler; etmek isterlerse hâkim'ül vakt olanlar men' edeler.

9. Ve vilâyet-i mezbûrenin bağlarının müslümanlardan her yüz teğek bağına beş akçe ve keferenin her yüz teğek bağına altışar akçe alınub ziyâde alınmaya.

10. Ve *resm-i deşt-bânî* dahi tarlaya at ve sığır girüb ziyânlık eylese, her at ve sığır başına beş akçe cerîme alınub ve ekin sâhibinin ziyânlığın dahi tazmîn etdüreler. Mâdem ki, ekine davar girüb ziyânlık etmeye, kimesneden bî vech bir akçe ve habbe alınmaya.

11. Ve vilâyet-i mezbûrede sâbıkda *ekrâd zulmü*nden nice re'âyâ perâkende olub hâric-i vilâyete gidüb Osman Kanûnu olduğun istimâ' eyledüklerinde gerü

1 Bu ıstılâhlar, eski iktidârlar döneminde alınan bazı örfî ve divânî vergileri ifade etmektedir:

-Tabhîr: Örfî bir vergi çeşididir.

-Şahnegî: Subaşıların aldığı örfî bir vergidir.

-Nâibcek: Sancak beğlerinin aldığı bir örfî vergidir.

-Hıdırcek: Bu da idareciler tarafından alınan örfî bir vergidir.

2 **1 Çemişgezek Kilesi**=1/4 İstanbul Kilesi olduğu maddeden anlaşılmaktadır.

yerlü yerine gelüb tavattun ederlerse ve vilâyet kitâbet olundukda ba'zı ra'iyyet yazılmayub hâric kalmış ise, hâric emînleri dahl etmeyüb sâhib-i tîmâr olanlar mutasarrıf olalar. Zira ki, ra'iyyet oğlu ra'iyyetdir, mâdem ki âhara ra'iyyet kayd olunmuş olmaya.

12. Ve defterde mukayyed olan *aşîret*lerden dahi sâbıkda zulümden perâkende olmuş re'âyâ gerü gelüb cemâ'atlerine gireler, anlara dahi hâric emînleri dahl etmeyeler. *Sâhib-i aşîret* her kim ise anlar mutasarrıf olub âdet-i ağnâmların sâir aşîretleriyle mîrî içün zabt oluna. Ammâ şol aşîret ki, vilâyet kitâbet olundukda gelüb yazılmayub küllîsi hâric kalmış ola veyahud vilâyet yazıldıkdan sonra geleler, anlarun gibilerün *resm-i hâne*leri ve *bâd-i hevâ*ları ve sâir *rüsûm-ı örfiyye*leri ve âdet-i ağnâmları mîrî içün zabt olunub her kimün toprağında zirâ'at ederler ise, sâhib-i zemine beşde bir mahsûllerin vereler.

13. Ve vilâyet-i mezbûre ahâlisi henüz defter ahvâlin bilmeyüb ba'zı mescidlerün ve zâviyelerün ve tekyelerün birer mikdâr vakıf bağları ve yerleri olub defter-i cedide yazdırmayub hâric kalmış ola, ol asıl vakıf yerlere dahi sipahîler ve hâric emînleri dahl etmeyüb kadîm'üz-zamandan vakfa zabt olunan yerler ki, kimesneye tîmâr kayd olunmuş olmaya, olı-geldüği üzere gerü vakıf içün zabt oluna.

14. Ve şol zemin ki, bir karyenin ekinliği olub vilâyet kitâbet olundukda hâsılı bile mahsûb olmuş ola, bu makûle dahi *hâric emînleri* dahl etmeyeler. Ammâ şol mezra'anın ki, mu'ayyen ve mümtâz sınurı ve harâbesi olub vilâyet kitâbet olundukda hâli ve harâbe olub deftere yazılmayub sonradan ma'mûr olub zirâ'at olunsa, ol asıl mezâri'i hâric emînleri zabt eyleyeler.

15. Ve külliyyen *âdet-i ağnâm* mîrî içün kayd olunmuşdur; iki koyundan bir akçe alınub ziyâde alınmaya.

16. Ve *resm-i yaylak* dahi üç yüz koyuna bir koyun alınub veyahud bahâsı içün otuz akçe alına; ziyâde ve eksük olsa bu minvâl üzere hesâb oluna. Ve her hâneden bir *nügi* yağ alına ki, iki yüz dirhem olur.

17. Ve *resm-i kışlak* dahi bu vilâyetde küme derler, her üç yüz davara bir davar vereler, kıymeti otuz akçe ola; ziyâde ve eksük olsa ana göre hesâb oluna.

18. Ve sâir *cerâim* ve *bâd-i hevâ* Kanûn-ı Osmanî üzere yazılmışdır; andan tecâvüz etmeyeler.

19. Ve nefs-i *Çemişgezek*'den gayrı *ribât*lardan *tamga* ref' olunmuşdur. Min ba'd nefs-i Çemişgezek'den gayrı yerde bir akçe ve bir habbe tamga alınmaya.

20. Ve vilâyet-i mezbûrede vâki' olan kurâ halkı dahi ihtiyârlarıyla hazer olunmağa kâbil olanlar hazer olunub hazere kâbil olmayanları cebr ile hazer etmeyüb ölçeler.

21. Ve vilâyet-i mezbûrede merhûm *Pîr Hüseyin Beğ*'in[1] ba'zı *ağa*ları ve *nöker*leri olub kadîm'üz-zemandan ri'âyet olınu-gelüb hâliyâ defter-i cedîd-i hâkânîde dahi ra'iyyet yazılmayub nöker deyü *baş akçesi*yle avârız-ı divâniyeden

---

1 **Pîr Hüseyin Beğ:** Yavuz Sultan Selim devrinde Çemizgezek hâkimi olan zatın adıdır.

mu'âf kayd olunub ellerine sûret-i defter verilmişdir. Ol asıl defter-i cedide nöker yazılanların kendülerinden ve sulbî oğlullarından oturdukları yerde sipahîleri taleb etmeyeler ve avârız-ı divânî dahi teklif olunmaya.

Ve vilâyet-i mezbûre şimdiye değin *Kürdistan*[1] hükmünde olub defter ahvâlin bilmedükleri ecilden zikr olan nökerlerin ekserinin oğulları defter-i cedide yazılmayub hâric kalmıştır. Ol asıl sahih nöker olub defter-i cedide nöker kayd olunub elinde sûret-i defteri ola, nökerlerün sulbî oğulları ki, *hâric ez-defter* kalmış olalar, anlardan dahi *baş akçesi* taleb olunmaya.

22. Ve *bâc* husûsı dahi kanûn-ı kadîmleri budur ki, zikr olunur; Meselâ harîr yükü ubûr etse, her yükünden yüz elli akçe bâc alınur ve on iki akçe *noktabaşı* deyü alınur. Ve ketân yüki ubûr etse, her yüküne yirmi beşer akçe alınur ve bez yüki ubûr etse her yüküne on sekizer akçe alınur ve penbe yüki ubûr etse her yükine on ikişer akçe alınur ve sabun yükünden altışar akçe alınur ve na'l yükünden her yükden bir geyim na'l alınur.

Ammâ bu mezkûrât ubûr etmeyüb bunda satılsa, satan kimesneden yirmi akçede bir akçe *bâc* alınur. Ve arsaya gelen hubûbât kısmından otuz kilede bir kile alınu-gelmeğin bunlar külliyyen ber karar-ı sâbık mukarrer kılındı.

---

1 **Kürdistân**: Daha evvel de belirttiğimiz gibi, fetihden hemen sonra, Diyârbekir eyâleti ile Osmânlı Kanununun kendilerine tatbik edilmediği Kürdistân Eyâleti birbirinden ayrıydı. Kanunî zamanında bunlar tek isim yani Diyârbekir Eyâleti adı altında birleşti. Kürdistân hükmünde derken, Osmanlı Kanunlarının uygulanmayışı manası kasdedilmektedir.

948 Tarihli Çemişgezek Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 213, sh. 17-18

§. 4- ERZURUM VE PASİN SANCAKLARI KANUNNÂMELERİ

I- ERZURUM VE PASİN SANCAKLARININ MÜŞTEREK KANUNNÂMELERİ (108)

1- Nüshaları ve Hukukî Tahlili

Hz. Ömer zamanında sulh yoluyla müslüman ülke hâline gelen ve eski adı *Erzen'ür-Rûm* olan *Erzurum* şehri, 920/1514 tarihinde Yavuz tarafından Osmanlı topraklarına ilhâk edilmiştir. İlk dönemlerde *Diyarbekir Eyâleti*'ne bağlanan Erzurum, 942/1535 yılında Eyâlet hâline getirilince, eyâletin ismen Paşa Sancağı hâline getirilmiştir. Fiilen Paşa Sancağı Kemah-Bayburd ve ba'zan da Erzincan'dır. Zira Erzurum, Osmanlı İran savaşları, birbiri arkasında bir kaç yıl devam eden soğuk ve sık sık meydana gelen depremler sebebiyle büsbütün harâb olmuş ve şehir ahalisi dağılmıştır. Osmanlı devletinin imar ve şenlendirme plânları sâyesinde yeniden ma'mûr hale gelen ve eyâletin fiilen paşa sancağı olan Erzurum'un ilk kanûnnâmesi, 947/1540 tarihinde hazırlanmıştır[1].

*BOA. TTD. No: 387, sh. 774-782'*de yer alan 926/1519 tarihli kanûnnâme, Erzurum kanûnu değil, Bayburd ve Kemah kanûnudur. Zaten bu defter Rum eyâletine aittir. Erzurum'un, Rûm Eyâleti'ne bağlı bir sancak olduğunu gösteren bir belgeye de rastlamadık[2].

Burada şunu da belirtelim ki, Erzurum'la ilgili hukûkî düzenlemelerin çoğunluğu *Pasin Livâsını* da şumûlü altına almaktadır. *Pasin* de iki kısma ayrılmaktadır; *Pasin-i Ulyâ* yani *Yukarı Pasin* ki, *Hasan Kale*'dir. *Pasin-i Süflâ* yani *Aşağı Pasin* de *Horosan*'dır. Ba'zan ikisine birden *Pasin-âbâd* da denilir[3].

İlk fethedildiği yıllarda Erzurum'da da *Hasan Badişah Kanûnları* icrâ olunmuştur. Ancak yerli halkın ve ileri gelen idareci ve ehl-i ticâret grubların arzusuyla kısa zamanda Osmanlı Kanûnu esas alınarak yeni kanûnlar hazırlanmıştır. Şimdi yayınlayacağımız 947/1540 tarihli kanûnnâmenin girişinde bunu açıkça görmek mümkündür[4].

Şimdi de Erzurum ve Pasin livâlarının Kânûnî devrinde hazırlanan hukûkî düzenlemelerini daha yakından görelim:

947/1540 Tarihli Erzurum Ve Pasin Sancakları Müşterek Kanunnâmesi: BOA. TTD. arasında 205(700) nolu defterde yer alan bu kanûnnâme, en uzun ve ilk kanûn-

---

1 Şemseddin Sâmi, **Kâmûs'ül-A'lâm,** 2/829-832; BOA. TTD. 205, sh. 1-13

2 Krş. Barkan, **Kanunlar**, 62-63, 3 nolu dipnot

3 BOA. **Ruus Def.** 620

4 BOA. TTD. 205, sh. 5; Barkan, **Kanunlar,** 62-63

nâmedir. Erzurum ve Pasin sancaklarına ait hükümler, beraber tanzim edilmiştir. Kanûnnâmenin Farsça girişinde kısaca şu tanıtıcı bilgiler verilmektedir:

"Allah'a hamd ve Beygamberine salât ü selâmdan sonra ma'lûm ola ki, *Erzurum ve Pasin Livâları* ile bunlara bağlı yerlerde, *Sultan Süleymân Hân*'ın fermanları gereği adâlet ve hakkâniyetin hâkim olması istenmiştir. Bunun için Kadim *Osmanlı Kanûnları* esas alınarak, müslümanların maslahatları, sipahîlerin durumları, memleketten alınacak bâc ve harâclar ve benzeri malî husûslar, mufassal bir şekilde tanzim edilmiştir. Bu tahrir ve tanzim işlemi, defter emini *Mirzâ bin Muhammed* ve İl Kâtibi *Mustafa* tarafından Rebiülevvel 947 senesinde tamamlanmıştır[1]."

Osmanlı Devleti Kanûnu hazırlarken, bu şehrin serhad şehri olduğu ve daha önceden harâb olması sebebiyle enlendirilmesi gereği gözönünde bulundurulmuştur.

Kanunnâme, bazı ilâvelerle, Barkan tarafından neşr olunmuştur[2].

Kanunnâmenin şer'î tahliline gelince; Hem Erzurum ve hem de Pasin Sancaklarını içine alan uzun sancak kanunnâmelerinden biridir. Başlangıçta Kanunnâmenin bir nevi esbâb-ı mûcibesi ifade edilirken eskiden bu diyârda yani Erzurum'da Hasan Padişah Kanunlarının tatbik edildiği; sonradan halkın bu kanun hükümlerine tahammül edememesi üzerine Osmanlı Kanunlarının uygulalınmasını istedikleri; Pasin bölgesinin de serhad olması ve ahalinin buradan dağılması tehlikesi karşısında burada da Osmanlı Kanunlarının tatbiki gerektiği belirtilmektedir.

Daha sonra mîrî araziden harâc-ı muvazzaf karşılığı alınan çift akçesi üzerinde uzun uzadıya durulmakta ve bu arada mîrî arazi üzerindeki intikâl hakkı da düzenlenmektedir. Behre veya öşür tabir edilen harâc-ı mukâseme de tanzim edildikden sonra, zekât-ı sevâim demek olan resm-i ganem üzerinde de durulmaktadır. Bu arada değirmen hakkı, ağıl resmi, gerdek resmi ve benzeri örfî rüsûmlar ve bâd-ı hevâ grubuna giren vergiler de genişçe incelenmektedir. Bütün bunları, yine bir örfî vergi olan bâc vergileri ve şer'î bir resm olan gümrük resimleri takip etmiştir.

Kâdîlerin gayr-ı müslimlerin ahvâl-i şahsiyyesine onlardan taleb gelmedikçe müdâhele haklarının bulunmadığını belirten kanun maddesinden sonra, ihtisâb, asesiyye, bayburd'da bulunan bazı arklardaki hakk-ı şirb (tamamen fıkıh kitaplarındaki ahkâma göre) ve Bayburd'da bulunan gayr-ı müslimlerin şarapları ile ilgili hükümler sevk edilmiştir.

Kanunnâme'nin son bölümü, had ve kısas cezalarının uygulanması ile, bu cezalar uygulanamadığı hallerde alınacak olan para cezaları yani ta'zir bil-mal denilen ta'zir cezalarının tesibt ve tatabikine ayrılmıştır.

Muhtevâ itibariyle Bayburd Kanunnâmesine benzediğinden, bazı kelime ve mefhûmların izahını da mezkûr Bayburd Kanunnâmesine havâle ediyoruz. Hatta hukukî tahlilleri de kelimesi kelimesine aynıdır ve sebebi de budur. Bu zikredilen mevzu ve meseleler dışında, Erzurum Sancağı ve Pasin Sancağında da temel kanun, Fıkıh Kitaplarındaki şer'î hükümlerden meydana gelen İslâm Hukukunun hükümleridir.

---

1 BOA. TTD. 205, sh. 4-5

2 Barkan, **Kanunlar,** sh. 62-72

2- 947/1540 Tarihli Erzurum Ve Pasin Sancakları Kanûnnâmesi'nin Metni

TAFSÎL-İ İCRÂ-İ ŞER'İYYE-İ MÜTE'ÂMİLE VE KAVÂNİN-İ RÜSÜM-I ÖRFİYYE-İ MÜTE'AREFE, MEKÂL-İ DEFÂTÎR-İ OSMÂNİYE OLDUR Kİ

1. Mukaddemâ emr-i hümâyûn üzere *Bayburd* ve *Erzurum* sancakları kitâbet olundukda köhne defterde mukayyed olub *Hasan Badişah Kanûnu*[1] deyü icrâ olunan kavânîn-i müte'âmileye kabâil-i re'âyâ ve tavâif-i tüccâr ve ahâli-i memâlik-i mahrûsa mütehammil olmayub *Rum kanûnu* olmasın rica etdükleri pâye-i serîr-i a'lâya 'arz olundukda cenâh-ı hüsrevânînün zılâl-i adâlet ve sâye-i merhametbahşları zuhûr bulub vilâyet-i mezbûre halkına dahi Rum kaunnâmesi emr olunub ber mûceb-i emr-i 'âlî defter-i cedîde kayd olunub ol zamandan berü Rum kanûnu icrâ olunub hâliyâ Erzurum ve Pasin sancakları müceddeden kitâbet olundukda ahâli-i *Erzurum* emr-i 'âlî-i sâbık mûcebince icrâ olunan kanûnnâmeyi murâd etdükleri ve *Pasin Sancağı* dahi serhad'de olmakla ekser re'âyâsı perâkende olub cem' olub ma'mûr olmak içün Rum kanûnu lâzım idüğü bil-fi'il kitâbet olunan defter-i cedid ile 'atebe-i 'ulyâya 'arz olundukda bunlara dahi Rum kanûnu ferman olunmağın emr-i hümâyûn üzere defter-i cedîde kayd olunub 'alet-tâfsîl tahrir olundu[2].

2. *Resm-i çift* üzerine *tamam çiftlik* kayd olunan ra'iyyetden elli akçe ve *nîm çift*den yirmi beş akçe ve bir mıkdârına tasarruf eden *ekinlü bennâk*den on sekiz akçe ve *bennâk* kayd olan kimesnelerden ki, ez'af-ı re'âyaya himâyet olunmak emr-i müstahsendir, kanûn-ı kadîm üzere on iki akçe alınub;

3. Defter-i hâkanîde çift veya nîm veya ekinlü bennâk kayd olunan re'âyâdan biri *fevt* olub bir kaç oğulları kalsa, yeri *mücerred*ine kayd olunub evlüleri *bennâk* kayd olunub ve *resm-i bennâk* ile yer dahi birikdirülüb bi kadr-i hisâsihim resimlerin edâ edüb yeri müşterek tasarruf ederler. Zirâ bennâklik ra'iyyeti atası yerinden men' etmez. Fil-hakika *mülk-i mevrûs*u gibidir. Bu cihetden tamam müşterek kayd olunub kesret-i te'âmül için nizâm-ı re'âyâ bunun üzerine

1 Bu Kanunnâme'yi neşretmiş bulunuyoruz; Bkz. **Osmanlı Kanunnâmeleri,** III, 290 vd.

2 Bu 1. madde, aynı zamanda bizim ilk dediğimiz Erzurum Kanunnâmesinin bir esbâb-ı mûcibe ve tarihçesidir. Şöyle ki:

"*Daha evvel Padişah fermanıyla Bayburd ve Erzurum illeri tahrir olunmuş idi. Eski defterde kaydedildiği üzere, buralarda Hasan Padişah Kanunlarına dayalı kanun hükümleri yürürlükteydi. Ra'iyye tâifeleri, tüccâr gurupları ve memeleket ahalisi, bu kanun hükümlerine tahammül gösteremez oldular ve Rum Kanunu yani Osmanlı Kanununun kendilerine tatbiki için Padişaha arzda bulundular. Bunun üzerine adâletin ve merhametin bunlara da teşmili için, Rum Kanunu yani Osmanlı Kanunu' nun bu memleket ahalisine de uygulanması için fermân sâdır oldu. Emir gereği, sözü geçen Kanunnâme, yeni Deftere kaydedildi. O zamandan beri Rum Kanunu icra olunmaktadır.*

Şu anda Erzurum ve Pasin Sancakları, yeniden tahrir olununca, Erzurum ahalisi geçmişteki ferman gereğince icrâ olunan Kanunnâmeyi istedikleri ve Pasin Kalesi dahi serhadde olması hasebiyle re'âyâsı perişan olduklarından, Rum Kanununun uygulanması gerektiği ve uygulanması için fermân sâdır olduğu sebeble, sözü edilen Kanun, tafsîl ile yeni deftere kayd olundu."

muntazam olub 'adâlet-i Padişâhi üzere meşkûr kılınub defter-i cedîd-i hâkâniye kayd olundu.

4. Ve bir ra'iyyet fevt olub *sağîr* oğlu ve çiftliği kalsa, sağîr çiftlik hakkından gelemeyicek atan çiftliğidir deyüb sipahî *resm-i çift* taleb eylemez, Sağîr yarayınca emânet tarikile âhara verüb zirâ'at etdirüb kulluğun çekdirmek kanûn-ı Pâdişahîdîr. Ve yetim yetişüb zirâ'ate kâdir olub atasından kalub emânete verilen yerin taleb etse, teslim olunur. Sipahî andan tapu almak yokdur.

5. Ve bir ra'iyyet fevt olub müte'addid oğulları kalub ataları yerine *müşâ'* ve *müştereklik tariki* ile mutasarrıflar iken, cümleden biri vefât eylese oğlu kalsa, hissesi oğluna intikal eyler ve oğlu kalmasa karındaşına *intikal* eylemez. Anun gibi vâkı' olursa müteveffânın hissesi ecnebiye verilmeyüb el verdüğin akçeyi karındaşı verse, karındaşlarına verile. Ve sipahî dahi karındaşı hissesin gerü karındaşına vermekde ehl-i hibre ma'rifetile hakk-ı kararın ala ve *muvâza'a* ile ziyâde nesnesin almaya. Meğer ki, karındaşı rağbet eylemeye ve ol vaktin sahib-i tîmâr kime dilerse vere.

6. Ve bir ra'iyyet ki, defterde *bütün çift* veyahud nîm çift yazılmışdır ol ra'iyyetin oğlu ve oğlunun oğlu var ve ra'iyyetin oğlu fevt olub ba'dehû kendü fevt olub oğlunun oğlu kalsa, dedesinin yeri oğlu oğluna intikal eylemez; karındaşı yeri karındaşına intikal eylemedüğü gibi. Ammâ *hakk-ı karar* ile tapuya alub ol isterken ecnebiye verilmeye.

7. Ve kefere tâifesinin dahi yerleri ataları elinden intikal edüb ber vech-i iştirâk mutasarrıf olmakda ve eytâmı zirâ'ate yarayınca ataları yeri emânetde durmakda ve karındaşı yeri karındaşa ve dede yeri oğul oğluna intikal etmekde kezâlik..

8. Ve livây-ı mezbûre keferesi *harâc*ların edâ etdikden sonra sipahîlerine her harac-güzâr başına yirmi beşer akçe *ispenç* vermek kanûn-ı kadîmdir. Edâ etdikden sonra zeminlerinden *resm-i çift* ve *resm-i dönüm* vermezler.

9. Ve ba'zı *sipahî tâifesi* ve *sipahî-zâde* ve *nöker* ve *nöker-zâde* ellerine kadîmlik ber mûceb-i hüccet-i şer'iye çiftlükleri ve zeminleri olub hums vermek üzere kayd olunmuşdur.

Ve lafz-ı nöker ve nökerzâde demek, sipahî ve sipahîzâde demek olur, şark arasında.

10. Ve defter-i 'atîkde *öşür* kayd olmuş kimesnelerden öşür ve *sâlâriyye* alınub ziyâde nesne alınmaya ve hums verenler sâlâriyye vermezler.

11. Ve *'avret tasarruf eyledüğü yer*i boz koymayub hakkından gelüb behresin ve rüsûmun verdikden sonra elinden alınmak kanûna muhâlifdir.

12. Ve *tekrar öşür* şol ra'iyyetden alınur ki, kendü sipahîsinün timârında zirâ'ate sâlih çiftliğin terk edüb gayrı yerden zirâ'at eyledüği öşrin almak kanûn-ı ma'rûfedir. Ammâ sipahînin timârında zirâ'ate kabil yer olmasa veyahud sipahînin toprağında olan zirâ'ate sâlih yerlerin bit-tamâm ekdükden sonra varub âharun yerin ekse, ol vakit âhar yerde ekdüğinden tekrar öşür alınmak hayf-ı sarihdir ve kâdir olduğu takdirce her ne yerde ekerse men' yokdur.

13. Ve re'âyâ tâifesi ki, elinde yeri olub müteferrik ola, sipahî göçürüb yerine getürmek kanûndur. Ammâ on yıldan ziyâde varub bir yerde mutavattın olan

kimesneyi göçürüb getürmek memnû'dur. Ve *ra'iyyet oğlu ra'iyyet*dir; madâm ki, âhara kayd olunmaya. Âhara kayd olundukdan sonra kayd olunduğu üzere ma'mûldür. Ve bir şehirde re'âyâ tâifesinden on onbeş yıl mutavattın olsa, bâhusûs defter-i re'âyâda mukayyed olmasa, anun gibi kimesneler şehre ilhâk olunur.

14. Ve bir *hâric ra'iyyet* ber vech-i tapu mutasarrıf olduğu yer elinden alınub dâhil ra'iyyete verilmek memnû'dur. Ve hâric ile dâhil arasında tercih men' olunmuşdur.

15. Ve defterde kayd olunan müslüman mücerredlerinden nesne alınmaz Ve *mücerred* olan te'ehhül etse *bennâk resmi* alınur. Ve bennâk ekinlü olsa *ekinlü resmi* alınır. Ve çift kayd olmayanlar çiftliğe mâlik olsalar *resm-i çift* alınur. Ve bu bâbda i'tibâr çiftlüğün mikdârınadır. Ve çiftlikden ziyâde yer tutsa, tasarruf eden kimesne ziyâdeye nisbet hâric ra'iyyet gibi resim verür. Ziyâde duttuğu zemînin resmin verir.

16. Ve sipahîden çiftlik dutan *hâric ra'iyyet*den tamam çift resmin ve nîm çiftlik dutandan nısıf resmin alub ve nısıfdan ekall olan yerlerden ekinlü bennâk resmin alurlar deyü zikr olan dâhil ra'iyyetdedir. Ve hâric ra'iyyet *dönüm hakkı*n verür. Eğer a'lâ yer olub her yıl ekilürse iki dönüme bir akçe ve eğer ednâ olsa üç dönüme bir akçe alınmak kanûn-ı kadîme mutâbıkdır.

Zira hâs yerden seksen dönüme ve mutavassıt olan yerden yüz dönüme ve ednâ olan yerden yüz otuz dönüme bir *çiftlik* i'tibâr olunur. Ve *dönüm* dahi hatavat-ı müte'ârife ile tûlen ve 'arzan kırk hatve yerdir.

17. Ve *resm-i çift* dahi mart ayında alınur.

18. Ve re'âyâ hâric kurâda ekdüği mahsûlünden sipahî harman hakkın taleb edermiş; üzerine hâsıl kayd olmadığı sebebden ref' olundu, nesnelerin almayalar.

19. Ve re'âyânın zirâ'ate kâbil yerlerinden bilâ özür üç yıl mütevâliyen *boz* kalsa, tîmâra zarar olduğu takdirce def'-i zarar içün sâhibinin elinden alınub gayrı kimesneye tapuya verilmek câizdir. Ammâ dağ veya bayır yerler olub veyahud su basmayub her yıl zirâ'ate kâbil olmayub boz kalsa, alınub gayre verilmek memnû'dur.

Ve ra'iyyetin çifti ve davarı maslahatı içün ve harman yeri içün bir kaç dönüm yer boz koyub mer'a edinmek memnû' değildir.

20. Ve kadîm'üz-zamandan *şehirlü*nün ve *ehl-i kurâ*nun davarları örüsü tayin olunan mer'aların ekilmesi ve korunulması memnû'dur.

21. Bağdan ve bağçeden behre alınmak kanûna ve şer'a mutâbıkdır. Ammâ re'âyânın tahlîs-i öşürde muzâyaka çeküb def'-i muzâyaka için öşür mikdârına bedel tahmin olunub harâc i'tibâr olunmuşdur.

22. Ve ra'iyyetler hisâr erinin ve sipahînin öşürlerini *akreb bazar*a iletmek ve hâricden gelüb zirâ'at eden köylerde anbara iletmek kanûndur.

23. Ve *harman vakti*nde re'âyâ gallâtı ta'şîr olundukdan sonra sâlar olanlar tevakkuf göstermeyüb fil-hâl hâzır olan harmanı ta'şîr edüb te'hir etmeyüb re'âyâyı ta'cîz ve tazyîk etmeyeler. Ve eğer kesret-i hizmetden başlamayub veya

ta'arruz ve ihmâl edüb on gün te'hir olmağla zarar müterettib olursa, def'-i zarar içün köyün imâmı ve kethüdâsı ma'rifetleri ile ölçüb behresin ifrâz edüb ve sâhibi gelicek teslim eyleye.

24. Ve bir hâssa çiftliğe bağ dikilse, rubu' hâsılı sâhib-i tîmârındır. zâyid ashâb-ı tîmâra çift yazılan kimesnelerden her yılda bir günlük *ırgâdiyye* deyü *kulluk* ve yılda *harman resmi* deyü birer kile arpa ve birer cenah tavuk ve birer part otlukların alub ve samanun dahi öşrün alurlarmış. Bu husûslar bidâ'-ı ma'rûfeden olmağın defterde hâsıl kayd olunmaduğı sebebden 'adâlet-i Padişahî üzere ref' olundu.

FASL

26. *Resm-i âsiyâb* ekser memâlikde harman vaktinde alınmak kanûn olmuşdur. Temmuzun dokuzuncu günü ki, *eyyâm-ı bâhûr*un evvelidir, ol gün kimin tahvîline düşerse, ol alur ve resm-i âsiyâb dahi defterde kayd olunduğu üzere alınub ziyâde alınmaya.

FASL

27. *Erzurum ve Pasin sancakların*da *resm-i yaylak* deyü *kızılbaş tâifesi* yüz koyuna bir koyun ve *çobanbeği hakkı*[1] deyü üçyüz koyuna bir koyun alub fukaraya ziyâde te'addî ederlermiş. Mezkûr sancaklarda yaylağa çıkanlarun ekseri *Diyarbekir ulusı* olub çobanbeğisin ve resm-i kışlağın *Berriyye*'de verüb yaylağa çıkduklarında her sancakdan müstakil resm-i yaylak taleb etmekle re'âyâ ziyâde rencîde olub nicesi terk-i diyâr eyleyüb mukaddemâ *vilâyet-i Diyaribekir* kitâbet olunub mezkûr tâifenün zulmü pâye-i serir-î a'lâya arz olundukda, kışladan dönüb yaylağa giderken *Murad suyu* üzerinde her üçyüz koyuna bir koyun resm-i yaylakları alınub andan gayru her ne yaylağa varub yaylarsa havâs-ı hümâyûnun eminleri ve sancak beğileri subaşıları kat'â kimesne bu tâifeden resm-i yaylak taleb etmeyeler deyü ferman olunub mezkûr tâifenün eline mufassal kanûnnâme[2] ve hükm-i hümâyûn verilmeğin husûs-ı mezkûr hâliyâ 'arz olundukda, ferman-ı hümâyûn bu minvâl üzere câri olmağın emr-i 'âli üzere zikr olunan sancaklarda resm-i yaylak kayd olunmayub Berriyye'de kışlayan tâifenün Murad suyu üzerinde üçyüz koyundan bir koyunu alınub ve Berriyye'de kışlamayub âhar vilâyetden gelen tâifenün dahi kanûn üzere üçyüz koyuna bir koyun resm-i yaylakları *Diyarbekir ulusı* eminleri cem' eyleyüb ve bunda kışlayan koyun her kimin toprağında kışlarsa toprak sâhibine yukaruda zikr olunduğü üzere resm-i kışlağın verüb andan gayrı ümenâ ve sancak subaşıları ve gayrı resm-i yaylak ve kışlak taleb itmeyeler; hâkimül-vakt olanlar men' ve def' eyleyeler.

---

1 **Çobanbeği** ana derler ki, her süri üçyüz koyun ola, üçyüz koyundan bir koyun alınur. Ve eğer üçyüzden nâkıs olursa, beş koyundan bir akçe alınur.

2 Bu Kanunnâme'den kasıt, daha evvel neşrettiğimis Boz Ulus Kanunnâmesidir.

FASL-I KIŞLAK

28. Bir kimesne sipahînin tîmârında kışlasa, evli olsa *resm-i kışlak* altı akçe alına. Ve mücerred olub tütünü olsa *resm-i dûd* üç akçe alına. Ve kışlayan kimesne dahi kışladuğı yerde zirâ'at eder olsa, resm-i zemîn verüb resm-i kışlak vermeye. Ve *kışlakçı* olan kimesne dahi üç yıla dek resm-i kışlak verüb üç yıldan ziyâde olursa *resm-i bennâk* alına.

FASL

29. Vilâyet-ı mezbûre serhadde olub ekser re'âyâsı perâkende olub sipahî cem' eyleyüb getürdükde ki, âhar yere ra'iyyet kayd olunmuş olmaya, *hâric ez-defter*dir deyü hâric emînleri ve mâbeyncileri dahl etmeyeler. Kanûn üzere üç yıl *resm-i dûd* alub üç yıldan sonra *resm-i bennâk*in ala.

FASL-I AĞNÂM

30. Yerlüde *resm-i ağnâm* iki koyuna bir akçedir. Ve koyun ile kuzu bile sayılmak kanûn olmuşdur. Ve *haymâne* ve *yüzdeci*nin koyunu kırılub hiç kalmasa veyahud *resm-i ganem* ve *resm-i bennâk* mikdârınca olsa, anun gibilerden bennâk resmi alınur, ziyâde alınmaz. Ve yüzdeciden her yüz koyunda kırk akçe alınu-gelüb hâliyâ pâye-i serîr-i â'lâya 'arz olundukda, anlara dahi sâir re'âyâ gibi iki koyuna bir akçe emr olunub ve resm-i ağnâm dahi abril ayında alınmak mukarrer olmuşdur.

FASL-I AĞIL RESMİ

31. Kışladuğı takdirce *resm-i yatak* deyü her sürüden mutavassıt-ül-hâl bir koyun alınmak kanûn-ı mukarrer olmuşdur, ana binâen defter-i cedîd-i hâkâniye kayd olundu.

FASL-I KEVVÂRE

32. *Öşr-i 'asel*den bedel a'lâ kovandan iki akçe ve ednâsından bir akçe alına.

33. Ve bir tîmârda ki, kovan ve koyun ve bağ bağçe ve âsiyâb olmayub sonradan hâdis olsa, öşür ve rüsûmu sâhib-i tîmâra müte'allıkdır.

34. Ve *resm-i kovan* dahi *resm-i âsiyâb* gibi Temmuzun on dokuzuncu günü ki, eyyâm-ı bâhûrdur, evvelki günü alınur.

FASL

35. *Rüsûm-ı 'arûsâne* dahi hâssa-i hümâyûndan ve mîrlivâ hâslarından ve ze'âmetlerden ve sâir *serbest olan tîmârlar*dan bâkire kızdan altmış ve seyyîbe 'avretlerden otuz akçe mezkûrûnun olub ve sâir erbâb-ı tîmârın nısf-ı 'ârûsânesin ağaları alub ve nısf-ı âharı sancağa kayd olunan sancak zâbitleri, ze'âmete kayd olan ze'âmet zâbitleri alurlar.

Ve bâkire kızun *'ârûsiyye*sin her ne yerde göçerse atası kimin ra'iyyeti ise ana verür. Ve seyyibe 'avret her kangısının toprağında vâkı' olursa, r*esm-i 'arûsiyye*sin toprak ağasına vermek kanûn-ı mukarrerdir. Yörük ve yüzdeci tâifesinin mekân-ı mu'ayyeneleri olmaduğı sebebden atasına tâbi' olmakda bâkire ile seyyibe beraberdir. Zu'amâ ve erbâb-ı tîmârın kızlarının resm-i 'arûsaneleri sancağa kayd olunan sancağa ve hâssa-i hümâyûna kayd olunan hâssa-i hümâyûna alınur.

FASL

36. Livâ-i mezbûrda bulunan ve dutulan *abd-i 'abık* ve *kenizek* ve *ecnâs-ı devâbb*, her kim tutarsa getürtüb hâssa-i hümâyûn emînlerine kanûn üzere *müjdegânî*sin alub teslim eyleyeler. Ve sâhibleri zâhir olmayub müddet-i örfiyyesi tamam oldukdan sonra vilâyet kâdısı ma'rifetile bey'-i men yezîd edüb behâsın mîrî içün hıfz eyleyeler.

Ve *müddet-i örfiyye* dahi kulda ve câriyede üç ay saklamakdır. Ve sâir esbâb ve kumaş ve halı ve kilim ve bunun emsâli nesneleri bulsalar, ümenâ-i mezbûreye teslim eyleyüb saklamayalar ve eğer saklarlar ise mücrim olalar.

FASL

37. *Cerâim-i hayvânât* dahi re'âyânın atı veyahud sığırı ve bilcümle *çâr-pâ* cinsi birbirinün ekimine ziyânlık etse, ekin sâhibinin zararın tazmin etdürdükten sonra davar sâhibine beş değnek urulub davarı başına beş akçe cerîme alına. Ve sipahî ile re'âyâ mâbeyninde hâneden hâneye beş akçe maktû' vaz' edüb *deşt-bânî* deyü nesnelerin almayalar.

FASL

38. Livâ-i mezbûrede kâdı olanlar, taht-ı kazâlarında vâkı' olan keferenün âyîn-i bâtılaları üzere *nikâh*larına ve *rüsûm-ı kısmet*lerine ve sabî ve sabıyye ve sâhib-i gâib olanlardan gayrı madâm ki, taleb etmeyeler, ellerinde olan ahkâm-ı şerîfe mûce-

bince ‘âmil olub hilâf-ı emr-i şerif *nikâh akçesi* ve *resm-i kısmet* deyü nesnelerin almayalar.

39. Ve liva-i mezbûrede ba‘zı *mürahhasiyye*ler ki, *karabaş*lar demekle ma‘rûfdur, her birinin taht-ı yedlerinde birer vankı olub ol *vank* sebebi ile üzerlerine mürahhasiye akçesi deyü maktû‘ bir mikdâr akçe kayd olunub defter mûcebince edâ eyledükden sonra mukabelede ispencelerin vermeyüb ve âyin-i bâtılaları üzere mâbeynlerinde vâkı‘ olan rüsûm-ı nikâhlarına ve beytülmâllerine ellerinde olan ahkâm-ı şeriflerinin mûceb-i münîfleri ile mutasarrıf olub kimesne mâni‘ olmaya.

Ve kefereden biri gelüb zikr olan vanklerün birine hizmetkâr olub ve yahud âyin-i bâtılaları üzere tahsil eyler olsalar, kadîmî sipahîsine *ispence*sin edâ eyledükden sonra vank sipahîsi dahi gelüb bir ispenç dahi taleb eylemeye. Ve mezkûrûn vanklerinde ekübb biçdükleri zemînlerin behrelerin verürler, Ve mezkûrların vanklerinde vâkı‘ olmuş âsiyâbdan ve bağdan ve bağçeden ve zeminlerinden defter-i cedîd-i hâkânîde kayd olunduğundan ziyâde nesnelerin almayalar ve sipahîleri hılâf-ı kanûn taleb iderse hâkim-ül-vakt olanlar men‘ eyleyeler.

FASL-I BAC-I BÂZARI-I GALLE

40. Buğday ve arpa şehre gelüb satılsa, her müdde buçuk kile alına ve sâir hubûbât dahi böyledir. Ve un gelüb her yerün altı kile olduğu takdirce satandan yükde iki akçe alına. Ve *müdd*ün haddi dahi İstanbul’un yirmi kilesi bir müddür.

41. Ve şehirde *muhtesib* olanlar, şehirden hâric karyelerde çıkıb gezüb ve bostanda vâkı‘ olan sebzevâtdan ve kovandan ve karpuzdan ve sâir fevâkih-i mütenevvi‘adan hilâf-ı kanûn nesnelerin alub ve her karye ki, kaç bin akçe yazar, her binde bir akçe ve her ‘âsiyâb’dan ikişer akçe ve her bezîrhâneden yirmişer akçe muhtesibi *ihtisâbiyye* deyü alur imiş; bu husûslar bida‘-ı ma‘rûfeden olmağın bermûceb-i emr-i ‘alî ref‘ olundu.

FASL-I ASESİYYE

42. Şehirde vâkı‘ olan *ehl-i mu‘âmele dükkânların*dan her ayda ikişer akçe alına. Ve *ehl-i hiref dükkânların*dan birer akçe alına. Ammâ zikr olunan ehl-i mu‘âmele ve ehl-i hiref dükkânlarından a‘lâ ve evsat ve ednâ i‘tibârı üzere ta‘dâd olunub cem‘-ül-mecâmi‘inde ehl-i mu‘âmele dükkânlarına her dükkân başına ikişer akçe ve ehl-i hıref dükkânları başına birer akçe hesâbı üzere alınub artık alınmaya. Ve ‘*asesiyye* alınan dükkânlar çarşu içinde olub ve ‘*ases* beklemeyüb mahallât içinde olan dükkânlardan ‘asesiyye alınmaz.

FASL-İ HAKK-I ŞİRB[1]

44. Ve livâ-yı mezbûrede ba'zı *hark*lar olub, câri olan suyla kurâsının zirâ'atı suvarılub intifâ' ederler imiş. Bundan evvel vilâyet-i mezbûre kitâbet olundukda, kitâbet eden emîn zikr olan harklarun suyunu her karyeye ve her mezâre'aya mütehammil olduğı üzere eyleyüb Defter-i Hâkânîde kayd olunmuş. ve Temmuz aylarında sular az olub, menziline yetişmeyüb ba'zı nevbetlü olan kimesnenin *hakk-ı şirb*i mezkûr sudan *muskâ*[2] olan arazisine erişdüğü ecilden karîb olan karyelerin ahâlisine murâdı üzere suyu ziyâde kıymete satub re'âyâya zulm ve hayf eylerler . Zikr olan su, hakk-ı şirbdir. Kimesnenin mülkü değildir; satılmak hilâf-ı kanûndur. Hâkimu'l-vakt olanlar men' ü def' eyleyeler.

45. Ve ba'zı harkların cârî olan suları ba'zı kimesnelere mülk veya vakf kayd olub, mâlikâne tasarruf ederler imiş. Sonra, vilâyet-i mezbûre müceddeden kitâbet olundukda ahvâl-i hark tetebbu' olunub, livâ-yı mezbûrede vâki' olan kurânın ba'zı şenliği harâb ve ba'zı kurâ şenelüb yine her karyeye kifâyet mikdârı tevzî' olunması ve ba'zı harkın mülkleri veya vakıfları, câri olan suya ihtiyacı olan kimesnelerün ağniyâsının ba'zı kimesneye gece nevbetin ve ba'zı gündüz nevbetin tamam murâdı üzere satub ve re'âyâdan ba'zı kurânın ziyâde kıymetin vermeğe kudreti olmayub tarlası susuz kalub zirâ'atları harâb olub zulm ve hayf olduğu, dergâh-ı mu'allâya arz olundukda, fukara mahrûm olmasun, mülk veya vakf olan harklar ta'yin olan nevbetleriyle yine sâhiblerine kayd olunub isti'mâl eyleyü-gelmiş re'âyâya ecr-i misli üzere te'âdül emr olunmağın ber-mûceb-i emr-i münîf yine isti'mâl eylemesi emr olunub kanûnnâme-i cedîd-i hâkâniye kayd olundu.

FASL

46. Livâ-yı mezbûrede vâki' olan kal'anın ve sancak beğlerinin *mehter*leri, yılda birkaç def'a re'âyâ içine çıkub gezüb oğul everdünüz ve kız çıkardunuz ve bi'l-cümle cem'iyyet eyledünüz; bizim dahi beşer akçemiz vardır âdet üzere deyü hilâf-ı kanûn bi'l-gasb nesnelerin alurlar imiş. Ve *kurâ sâzendeleri*ne dahi bizim ma'rifetimiz olmaksuzun varub köylerde düğün çalarsuz deyü tutub cerîme alurlar imiş. Anlar dahi bidâ'-ı ma'rûfeden olmağın ref' olundu. Min ba'd eylemeyeler; eğer eylerlerse hâkimu'l-vakt olanlar men' ve def' edeler.

FASL

47. Harâmîye ve uğruya ve kanluya ve sâir hırsızlara bi-hasebi'l-merâtib *siyâset eylemek* devâm-ı nizâm-ı memleket içün, *atlu sancağı beği*nindür. Ammâ bu sebeble şer'an ve örfen afv olunsa *bedel-i siyâset* deyü akçe alınması kanûn-ı kadîme

1 Günümüz hukukunda kaynak irtifâkı olarak tanzim olunmuştur.

2 **Muskâ**: İskâ olunan yani sulanan arazi demektir.

muhâlifdür. Ve siyâset olan kimesnelerden cürm alınmak yokdur. Ammâ afv olunduğu takdirde *cürümlemek* sâhib-i ra'iyyetindür.

48. *Cürm* dahi bi-gayr-ı hakkın *katl-i nefs* eden kimesnenin a'lâsından dört yüz akçe ve mutavassıtu'l-hâlden iki yüzer akçe ve ednâdan yüz akçe

49. Ve *zinâ eden* ki, evli olsa, a'lâ hâllüden üç yüz, evsatdan iki yüz elli ve ednâdan iki yüzer ve zinâ eden eğer ergen olursa bu i'tibâr üzere iki yüz ve yüz elli ve yüz akçe alına.

50. Ve göz çıkaran ve *el düşüren* kimesneden cürm-i nefsdir.

51. Ve baş yarub sökük çıksa ve diş çıksa ve kılıç ile ve çomağla ve baki *âlet-i harb* ile mecrûh olub döşeğe düşse, yüz akçe ve bunlardan mâdûn *cerîme* ki, ta'zîr ve te'dîb lâzım ola, otuz akçe. Ve kara bereden on akçe cürm almak örf-i ma'rûfdur.

52. Ve cürmü olan kimesne teftiş olunmadan veyâhud üzerine zâhir olan şenâyi' yerine varmadan sancak beği ve subaşıları ve âdemleri nesnelerin alub salıvermek memnû'dur; ve illâ kendüler mahall-i töhmet olan âdemleri mücrim ve müstahakk-ı 'itâb olur.

56. Ve her *mücrim*in ve *müttehem*in cerîmesi, vilâyet kâdısı katında veya müfettiş huzûrunda sâbit ve zâhir olub ehl-i örfe teslim etmeden dutub siyâset etmek şer'a ve kanûna muhâlifdür ve te'addîdür. Ammâ mücrim ve müttehem olan kimesne mütemerrid ve mu'annid olub mahkemeye gelmekden imtinâ' eylerse, bu takdirce cebr ile mahkemeye getürmek memnû' değildür.

57. Ve bi'l-cümle *kazâyâ-yı örfiyye*den her kaziyye ki, vâki' olur kudât-ı vilâyet ma'rifetleri ile ümerâ-i izâm re'yün ve huddâm-ı hüdâvendigâr âmilün yasağı ile mûceb-i şer'a mutî' ve muktezâ-yı örfe münkâd olub menâzır-ı tenfîz-i ahkâm-ı hükkâm ve tekmîl-i şart-ı ri'âyet-i intizâm beyne'l-hevâss ve'l-'avâm ola.

NEFS-İ ERZURUM

58. Şehr-i mezkûr serhad olmağın *Kızılbaş* ve *Gürcü* mazarratından ahâlisi perâkende olub 'an zamanin hâlî ve harâb kalub Hazret-i pâdişâh-ı âlem-penâh -Hullide mülkühû- kıbelinden kal'ası ta'mîr olunub ve hisâr eri ve gönülli yazılub mezkûrlar dahi Kal'a içinde evler binâ eylemek üzere, henüz re'âyâ cem' olmamağın ve resm-i galleleri defter-i cedîde kayd olundu ki, re'âyâsı gelüb kal'a içinde ve taşra *varoş*unda mütemekkin olanlar, defter evvelinde zikr olunan Kanunnâme mûcibince hukûk ve rüsûmların havâss-ı hümâyûn emînlerine teslîm eyleyeler.

947 Tarihli Erzurum Ve Pasin Sancakları Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 205, sh. 1-13

بسم الله الرحمن الرحيم

947 Tarihli Erzurum Ve Pasin Sancakları Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 205, sh. 1-13

٤ [illegible]

٥ [illegible]

٦ [illegible]

٧ [illegible]

٨ [illegible]

٩ [illegible]

١٠ [illegible]

١١ [illegible]

١٢ [illegible]

[illegible]

١٣ [illegible]

١٤ [illegible]

١٥ [illegible]

١٦ [illegible]

١٧ [illegible]

١٨ [illegible]

١٩ [illegible]

947 Tarihli Erzurum Ve Pasin Sancakları Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 205, sh. 1-13

[illegible]

947 Tarihli Erzurum Ve Pasin Sancakları Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 205, sh. 1-13

[illegible]

٣٤ [illegible]

٣٥ [illegible]

٣٦ [illegible]

٣٧ [illegible]

٣٨ [illegible]

٣٩ [illegible]

[illegible]

٤٠ [illegible]

٤١ [illegible]

٤٢ [illegible]

٤٤ [illegible]

947 Tarihli Erzurum Ve Pasin Sancakları Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 205, sh. 1-13

[illegible]

٤٥ [illegible]

٤٦ [illegible]

٤٧ [illegible]

٤٨ [illegible]

٤٩ [illegible]

٥٠ [illegible]

٥١ [illegible]

٥٢ [illegible]

٥٦ [illegible]

٥٧ [illegible]

٥٨ [illegible]

II- 947/1540 TARİHLİ ERZURUM VE PASİN SANCAKLARI EVKÂF KANÛNNÂMESİ (109)

1- Nüshaları Ve Hukukî Tahlili

Daha önce *Erzincan*, *Kemah* ve *Bayburd* evkafına uygulandığı gibi, harâb olan *Erzurum vilâyeti*nin de maddî ve manevî açıdan ihyâsı için medreseler, mescidler ve tekyelere ait evkaf için hususî kanûn hazırlanmıştır. *BOA. TTD. 199*'da yer alan bu kanûnnâme, *Sultan Süleyman Hân*'ın fermanıyla kaleme alınmış ve *Erzurum ila Pasin Livalarındaki evkâf,* diğer arazi ve mülklerden ayrılacak şekilde, vakıfdan yararlananlar ile birlikte tesbit olunmuştur. Kamu haklarını (hukukullah), şahsî haklar (hukûk-ı ibâd)dan ayıracak olan bu tesbit işlemi, yine defter emini Mirza bin Muhammed ve İl Kâtibi Mustafa tarafından yürütülerek 1 Rebiül-evvel 947 tarihinde tamamlanmıştır[1]. Kanunnâme, şimdiye kadar kimse tarafından neşr olunmamıştır.

Bu defterde *Kemah*, *Erzincan*, *Bayburd*, *Kelkit*, *İspir*, *Tercan* ve benzeri çevreler, Erzurum eyâletine tâbi' olarak gösterilmektedir ki, doğru olan da budur.

Hukukî tahlili, gâyet açıktır.

2-947/1540 Tarihli Erzurum Ve Pasin Evkâfı Kanunlarının Metni

DEFTER-İ EVKÂF-I MEDÂRİS VE MESÂCİD VE ZEVÂYÂY-I KAZÂ-İ ERZURUM VE PASİN Kİ;

1. Bundan akdem kazâ-i mezbûrede vâki' olan evkâfın ba'zı kurâsında *Hasan Padişah Kanûnu* deyü onda iki divânî aldıkdan sonra onda bir dahi *mâlikâne*den bedel vakıf içün maktû' alındığı, bundan akdem vilâyet-i mezbûre müceddeden kitâbet olunub defter-i cedid ile Dergâh-ı Mu'allâya arz olundukda Padişah-ı âlem-penâh-ı zıllullâh hazretlerinin Memâlik-i Mahmiyyelerine nizâm-ı intizâm içün cânib-i re'âyâya mezîd-i inâyet ve vufûr-i merhametleri mukârin olub *Vilâyet-i Rûm Kanûnu* icrâ olunması emr olunduğu bâ'isden onda iki alındıkdan sonra onda bir dahi alınu-gelen bidâ'-ı ma'rûfeden olmağın *evkâf re'âyâsı*nun üzerinden ref' olunub hemân onda iki üzere biri *divânî* ve biri *mâlikâne* alınub ve zikr olan *maktû'-ı mâlikâne*den bedel evkâfın her birisine mikdârınca tevcîh olunub tamam mâlikâne ve ba'zısına nısıf mâlikâne ve ba'zına sülüsân ve ba'zına sülüs ve ba'zına

1 BOA. TTD. 199 (917), sh. 3-4

rubu' ve ba'zına sümün ve bi'l-cümle mümkün oldukça alel-infirâd ta'yin olunub bâkîsi tîmâra ilhak olunub;

2. Ve mukaddemâ birer *çiftlik* ta'yin olunan *zevâyâ*ya dahi vâki' olduğu kurâdan ve hâric-i kurâdan ziyâdece evkâfı olanlara ki, ba'zına temessükât-ı ümerâ-ı mâziye ve ba'zı hucec-i şer'iyye ve ba'zı *şühûd-i udûl*[1] ile bi-haseb'iş-şer' zuhûr ve sübût bulmuş ola, anlarun gibilerine dahi lâzım olanlarına kendü evkâfından ber mûceb-i emr-i münîf nısf-ı mâlikâneden bir çiftlik ve nîm çiftlik ilhâk olunub ve hâric ez defter ba'zı *muhavvif derbend* ve *memerr-i nâs*da vâki' olan kurâda kadîmden zâviyeler vaz' olunub ahalisi *kızılbaş feterât*ında perâkende olub gitmek ile kurâ ve zevâyâ hâlî ve harâb kalub, eyle olsa vilâyet-i mezbûre müceddeden kitâbet olundukda ol hâlî ve harâb olan kurânun ahâlisinden ba'zı kayd-ı hayâtda olanları Hazret-i Hüdâvendigâr-ı gerdûn-iktidârın eyyâm-ı adâletinde emn ü emân üzere âsûde-i hâl olmağla gelüb her biri yerlerine mütemekkin olub şeneldüb ahâli-i vilâyet-i mezbûre zikr olan hâlî ve harâb zâviyeler ihyâ olunması lâbüdd ve lâzımdır, Memâlik-i Mahrûseye dahi intifâ'ı vardır deyü ricâ eyledükleri bâ'isden vukû'ı üzere der-i devlet-i nisâba arz olundukda Padişahımız -e'azzellâhu ensârehû- hazretlerinin hayrât-ı âmma meyl-i tâmmesi olub ba'zı evvelden *harâb* ve *yebâb*[2] olub gerü ihyâsı lâzım olan kurâya ve ba'zı muhavvif derbendlerde ber karar-ı sâbık ihdâsı lâzım olan mahallere zâviyeler vaz' edüb evkâfı Padişah-ı zıllullâh -halledellâhu mülkehû- kıbelinden her kangı karyede vâki' olmuş ise, mahsûlından birer ve ikişer çiftlik ta'yin ve takdir edesiz deyü emr olunub;

3. Ve sâbık'uz-zikr olan ba'zı evkâfın kurâları vâdilerde vâki' olub *kızılbaş fetreti* zamanından berü kırk altı yıl mikdârı hâlî ve harâb kalub hâliyâ vilâyet-i mezbûre Hüdâvendigâr hazretlerinin eyyâm-ı sa'âdetlerinde şenelmeğe yüz dutub etrâf ve cevânibde perâkende olan ahâlisi gerü gelüb cem' olub evkâf-ı mezbûrun divânîleri emr-i Padişâhî ile şenelüb ma'mûr olmak şartı ile sipahîye verilmek ile mâlikânelerinin biz-zarûrî ziyâde kitâbeti lâzım olub hâliyâ henüz şenelmek üzere olmağın *mürtezika*sına[3] şey'-i kalil nesne hâsıl olub ammâ devlet-i Padişâhîde bir kaç zaman mürûr edüb külliyen vilâyet şenelüb ma'mûr olıcak vakıfları dahi kitâbet olunduğı üzere müsâ'ade eder. Anlara tâbi' ve lâzım olan mahallerde ba'zı ihyâ ve ba'zı ihdâs zâviyeler vaz' olunub tahrir olundu.

---

1 Bu maddede üç önemli şer'î isbât vâsıtası zikr olunmuştur:

-Temessükât-ı Ümerâ-i Mâziye: Geçmişte hüküm sürmüş beğlerin verdikleri yazılı temessük ve fermanlar.

-Hucec-i Şer'iyye: Şer'iye Mahkemeleri tarafından hazırlanan şer'î hüccetler.

-Şuhûd-i Udûl: Âdil şâhitler.

2 **Yebâb**: Farsça bir kelime olup harâp ve yıkık manalarını ifade etmektedir.

3 **Mürtezika**: Vakıfdan yararlanan ve vakfın gelirinden rızık yahut atâ adıyla periyodik bir gelir payı alan mevkûfunaleyhlere denir.

947 Tarihli Erzurum Ve Pasin Evkâfı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 199, sh. 1-5

947 Tarihli Erzurum Ve Pasin Evkâfı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 199, sh. 1-5

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

فهرست

[illegible]

§. 5- KEMAH SANCAĞI KANUNNÂMELERİ

1- 937/1530 TARİHLİ KEMAH KANÛNNÂMESİ (110)

1- Nüshaları ve Hukukî Tahlili

Kemah'ın tarihi Bayburt'a benzer. Yavuz devrinde fethedilmiş ve Hasan Padişah Kanûnları esas alınarak ilk kanûnu hazırlanmıştır. Bunu Yavuz devrinde gördük[1]. İlk dönemlerde (922-924/1516-1518) Diyârbekir Eyâleti'ne 926-942/1520-1535 yılları arasında Rûm Eyâleti'ne bağlanan Kemah, bir ara da Erzincan Eyâletine bağlı kalmış ve sonra da *Erzurum Eyâleti*'nin sancağı hâline getirilmiştir. Kânûnî devrindeki Kemah kanûnlarının tamamı, Rûm Eyâleti'ne bağlıyken hazırlanmıştır. Sonraları hep Erzurum eyâletine bağlı kaldığından, kanûnlarını burada zikrediyoruz. Sırasıyla zikredecek olursak;

A- 926/1520 Tarihli Kanûnnâme: Bayburd'la beraber müşterek bir kanûndur. Biraz sonra zikredeceğimiz ikinci kanûnla hiçbir farkı bulunmadığından sadece hakkında kısa bilgiyi Bayburd Sancağı kanûnları arasında zikrettik[2].

B-937/1530 Tarihli Kemah Sancağı Kanûnnâmesi: *BOA. TTD. 168(330)*'da yer alan bu kanûnnâme, büyük ölçüde aynı tarihli Bayburd kanûnuna benzemektedir. Sadece ba'zı maddeleri Kemah Sancağını ilgilendirmektedir. 14/II, 335, 36, 37-42, 45, 48, 52, 53, 54 ve 64. maddeler, Bayburd Kanunnâmesinden tamamen farklıdır. Ba'zı parçaları Barkan tarafından yayınlanan bu kanûnun tamamını tesbitlerimize göre ilk defa neşrediyoruz[3]. Kanûnun mukaddimesinde kısaca şu tanıtıcı bilgiler mevcuttur;

> "*Sultan Süleyman Han*'ın emriyle memlekette refah ve adâletin te'sisi, hak ile bâtılın tefriki, mazlûmun zâlimden kurtarılması, eski ve yeni bid'atların ortadan kaldırılması amacıyla Kemah-Bayburd ve tâbileri tahrir edildi. Sultanın fermanları ve eski *Osmanlı Kanûnları* esas alınarak müslümanların maslahatlarının gözetilmesi, devlet hazinesinin gelirlerinin yükseltilmesi, askerî işlerin ve sipahîlerin durumlarının tanzimi sağlam esaslara bağlandı. Tahrir işlemi, defter emini *Mirza bin Muhammed* ve il Kâtibi *Mustafa* tarafından 1-10 Muharrem 937 tarihinde tamamlandı".

---

1 Yavuz Devri-Erzincan Eyâleti Kanunları, **Osmanlı Kanunnâmeleri**, III, sh. 299-302

2 BOA. TTD. 387(548), sh. 774-782

3 Barkan, **Kanunlar**, 185-187

Kanûnun mukaddimesinden de anlaşılacağı gibi, Hasan Padişah Kanûnları, bu konuda tasfiye edilmiş bulunmaktadır[1]. Bu tasfiye işlemleri tamamen yerli halkın iseteği üzerine yapılmıştır.

Kanunnâmenin şer'î tahliline gelince; bu da Bayburd ve Erzurum Kanunnâmeleriyle aynıdır. Başlangıçta Kanunnâmenin bir nevi esbâb-ı mûcibesi ifade edilirken eskiden bu diyârda Hasan Padişah Kanunlarının tatbik edildiği; sonradan halkın bu kanun hükümlerine tahammül edememesi üzerine Osmanlı Kanunlarının uygulahmnasını istedikleri belirtilmektedir. Daha sonra mîrî araziden harâc-ı muvazzaf karşılığı alınan çift akçesi üzerinde uzun uzadıya durulmakta ve bu arada mîrî arazi üzerindeki intikâl hakkı da düzenlenmektedir. Behre veya öşür tabir edilen harâc-ı mukâseme de tanzim edildikden sonra, zekât-ı sevâim demek olan resm-i ganem üzerinde de durulmaktadır. Bu arada değirmen hakkı, ağıl resmi, gerdek resmi ve benzeri örfî rüsûmlar ve bâd-ı hevâ grubuna giren vergiler de genişçe incelenmektedir. Bütün bunları, yine bir örfî vergi olan bâc vergileri ve şer'î bir resm olan gümrük resimleri takip etmiştir.

Kâdîlerin gayr-ı müslimlerin ahvâl-i şahsiyyesine onlardan taleb gelmedikçe müdâhele haklarının bulunmadığını belirten kanun maddesinden sonra, ihtisâb, asesiyye, bayburd'da bulunan bazı arklardaki hakk-ı şirb (tamamen fıkıh kitaplarındaki ahkâma göre) ve Bayburd'da bulunan gayr-ı müslimlerin şarapları ile ilgili hükümler sevk edilmiştir.

Kanunnâme'nin son bölümü, had ve kısas cezalarının uygulanması ile, bu cezalar uygulanamadığı hallerde alınacak olan para cezaları yani ta'zir bil-mal denilen ta'zir cezalarının tesibt ve tatabikine ayrılmıştır.

2- 937/1530 Tarihli Kemah Sancağı Kanûnnâmesi'nin Metni

DER BEYÂN-I KANÛNNÂME-İ LİVÂ-İ KEMAH

Tafsîl-i icrâ-i şer'iyye-i müte'âmile ve kavânîn-i rüsûm-i örfiyye-i müte'ârefe, makâl-i defâtir-i Osmaniyye ve me'haz-ı ahkâm-ı sultâniyye ki, vilâyet-i mezbûrenin kitâbet olunan defter-i cedîdi dergâh-ı mu'allâya arz olundukda defter-i atîkde mestûr ve mukayyed olup *Hasan Padişah Kanûnu* deyü icrâ olunan kavânîn-i müte'âmile kabâyil-i re'âya ve tavâif-i memâlik-i mahrûsa mütehammil olmayub cenâh-ı hüsrevânînin zılâl-ı adâlet ve sâye-i merhamet-bahşları tahtında ahâli-i vilâyet-i mezbûre ve teavâif-i merkûme mütezallil ve müreffehü'l-hâl olmaları ki, mûcib-i devâm-ı devlet ve bâ'is-i nizâm-ı memleket olmağın ber-muktezâ-yı emr-i 'âli ba'zı maddeler ref' ve ba'zı husûslar tahfîf olundu, bu mûcebce ki zikr olunur[2]:

1 BOA. TTD. 168(330), sh.1-15

2 Bu mukaddime aynı zamanda Kanunnâme'nin esbâb-ı mûcibesi gibi olduğundan, kısaca özetlemek istiyoruz:

"Bu zikredilecek esaslar, kendisiyle amel edilen şer'î hükümlerin ve örfî esaslar haline gelen örfî resimlerin tafsîline ait hükümlerdir ki, Osmanlı Devletindeki tahrir defterlerinin esasını ve Sultân tarafından

1. *Resm-i çift*, üzerine *tamam çiftlik* kayd olunan ra'iyyetden elli akçe ve *nîm çift*den yirmi beş akçe ve bir mikdâr yer tasarruf eden *ekinlü bennâk*den on sekiz akçe ve *caba* kayd olunan kimesnelerden ki, ez'af-ı re'âyâya himâyet olunmak emr-i müstahsendir, kanûn-ı kadîm üzere on iki akçe alınur.

2. Ve defter-i hâkânîde çift veya nîm veya ekinlü bennâk kayd olunan re'âyâdan biri fevt olup, birkaç oğulları kalsa, yeri mücerredine kayd olunub evlüleri caba kayd olunub ve *resm-i caba* ile yer dahi birikdirülüb bi kader-i hisasihim[1] resmlerin edâ edüb, yeri müşterek tasarruf ederler. Zîra *caba bennâklik* ra'ıyyeti atası yerinden men' etmez. Fil hakîka mülk-i mevrûsu gibidir; bu cihetden tamam müşterek kayd olunub kesret-i te'âmül içün nizâm-ı re'âyâ bunun üzerine muntazam olub adâlet-i Pâdişahî üzere meşkûr kılınub defter-i cedîd-i hâkânîye kayd olundu.

3. Ve bir ra'iyyet *fevt* olub sağîr oğlu ve çiftliği kalsa, sağîr, çiftliğin hakkından gelemeyicek atan çiftliğidir deyü sipahî resm-i çift taleb eylemez. Sağîr yarayınca emânet tarîkıyle âhara verüb, zirâ'at etdürüb kulluğun çekdirmek, kanûn-ı Pâdişahîdir. Ve yetim yetişüb zirâ'ata kâdir olub, atasından kalub emânete verilen yerin taleb etse, teslim olunur. Sipahî andan *tapu almak* yoktur.

4. Ve bir ra'ıyyet fevt olub, müte'addid oğulları kalub, ataları yerine *müşâ'* ve *müştereklik tarîkı*yle mutasarrıf iken, cümleden biri vefat eylese, oğlu kalsa, hissesi oğluna intikal eyler ve oğlu kalmasa karındaşın yeri karındaşa intikal eylemez. Anun gibi vâki' olsa, müteveffânın hissesi ecnebiye verilmeyüb, el verdüğü akçeyi karındaşı gerü karındaşma vermekde ehl-i hibre ma'rifetleriyle hakk-ı kararın ala ve muvâza'a ile ziyâde nesne almaya. Meğer ki, karındaşı rağbet eylemeye ve ol vakıi sâhib-i tîmârı, kime dilerse vere.

5. Ve bir ra'ıyyet ki, defterde *bütün çift* veyahud *nîm çift* yazılmışdır, ol ra'iyyetin oğlu var ve oğlunun oğlu var; ol ra'iyyetin oğlu fevt olub ba'dehu kendü fevt olub oğlunun oğlu kalsa, dedesinin yeri oğlu oğluna intikal eylemez. Karındaş yeri karındaşa intikal etmediği gibi. Ammâ *hakk-ı karar* ile tapuya alub, ol isterken ecnebiye verilmeye.

6. Ve kefere tâifesinin dahi yerleri atalarından intikal edüb, ber vech-i iştirâk mutasarrıf olmakla ve eytâmı zirâ'ata yarayınca ataları yeri emânetde durmakda ve karındaşı yeri karındaşa ve dede yeri oğlu oğluna intikal etmemekde kezâlik.

7. Ve livâ-i mezbûre keferesi *harâc*ların edâ etdikden sonra, *rüsûm-ı çift*den bedel sipahîlerine her harâc-güzâr başına yirmi beşer akçe *ispençe* vaz' olunmuşdur. Edâ etdikden sonra zemînlerinden resm-i çift ve *resm-i dönüm* vermezler.

ısdâr olunan hükümlerin kaynağını teşkil etmektedir. Bayburd Vilâyetinin yeni yazılan Defter-i Cedîdi Sultâna arz olunduğunda Defter-i Atîk yani eski defterde mevcut olan ve Hasan padişah Kanunları esas alınarak hazırlanan kanun hükümleri, re'âyâ kabileleri ve bu memleketteki tâifeler tarafından çekilemez bulunmuştur. Bunun üzerine Osmanlı Sultânının adâlet gölgesinde ve merhametleri altında zikredilen vilâyetin ahalisi ve mezbûr tâifeler, dâimâ müreffeh bir hal içinde bulunmaları, devletin devâmının vesilesi ve memlekette nizâmın sebebi olduğundan, Sultânın fermânı gereği, eski kanunların bazı maddeleri yürürlükten kaldırılmış ve bazı hususlar da tahfif olunmuştur."

1 "Hisselerine göre" manasını ifade etmektedir.

8. Ve bundan evvel livâ-i mezbûre kitâbet olundukda vâki' olan *evkâf re'âyâsı* onda iki *dîvânî* deyü sipahîlerine edâ etdikden sonra, onda bir dahi *mâlikâne*den bedel ber vech-i maktû' evkâfa vermek kayd olunub ilâ hâzihi'l-ân edâ eylerler imiş. Bu husus, dergâh-ı mu'allâya arz olundukda, Pâdişah-ı âlem-penâh hazretlerinin cânib-i re'âyâya nizâm-ı intizâm içün merhametleri mukârin olub, Vilâyet-i Rûm üslûbu üzere onda iki ta'şîr olunmak emr olunmağın ber-mûceb-i emr-i münîf, dîvanîsi sibahiye verilüb ve mâlikâneden kifâyet mikdârı evkâfa verilmek üzere kayd olundu.

9. Ve Nefs-i *Kemah* ve *Erzincan* ve ba'zı kurâda olan ba'zı müslümanlar mülkiyet tarîkıyle mutasarrıf oldukları bağ ve bağçe ve zemînlerin öşrlerin ve sâlâriyyelerin verirler; ber-mûceb-i hücec-i şer'iyye ve defter-i atik.

10. Ve ba'zı *sipahî tâifesi* ve *sipahi-zâde* ve *nöker*[1] ve *nöker-zâde* ellerinde kadîmlik ber-mûceb-i hücec-i şer'iyye çiftlikleri ve zeminleri olub öşr vermek üzere kayd olunmuşdur.

Ve lafz-ı nöker ve nöker-zâde demek sipahî ve sipahî-zâde demek olur şarklu arasında.

11. Ve *kefere tâifesi*nden dahi şehirde ve kurâda mutasarrıfların ba'zı irsle müntakil olmuş ve ba'zı kendüler satun almış mülk bağ ve bağçeleri ve zeminleri ber-mûceb-i temessükât-ı ümerâ-i mâziye-i şarkî ve hücec-i şer'iyye bi-emr-i Pâdişah-ı âlem-penâh öşür ve sâlâriyye verilmek üzere kayd olundu. Ve bilcümle defter-i cedîde öşr kayd olmuş kimesneden *öşr* ve *sâlâriyye* alınub ziyâde nesne alınmaya. Ve hums verenler sâlâriyye vermezler.

12. Ve *avret tasarruf eyledüğü yer*i boz komayub hakkından gelüb behresün ve rüsûmın verdikden sonra, elinden alınmak kanûna muhâliftir.

13. Ve *tekrar öşr* şol ra'iyyetden alınur ki, kendü sipahîsinin tîmarında zirâ'ate sâlih çiftliğin terk edüb gayrı yerde zirâ'at eyleye, iki öşr alınmak kanûn-ı ma'rûfedir. Ammâ sipahinin tîmarında zirâ'ata kâbil yer olmasa veyahud sipahinin toprağında olan zirâ'ata sâlih yerlerin bi't-tamâm ekdükden sonra, varub âharun yerinde ekse, ol vakit âhar yerde ekdüğünden tekrar öşr alınmak hayf-ı sarîhdir ve kâdir olduğu takdirce her ne yerde ekerse men' yokdur.

14. Ve *re'âyâ tâifesi* ki, elinde yeri olub, müteferrika olsa, sipahî göçürüb yerine getürmek kanûndur. Ammâ on yıldan ziyâde varub bir yerde mutavattın olan kimesneyi göçürüb getürmek memnû'dur. Ve ra'iyyet oğlu ra'iyyetdür, madam ki, âhara kayd olunmaya. Âhara kayd olundukdan sonra, kayd olunduğu üzere ma'mûldür. Ve bir şehirde re'âyâ tâifesinden on on beş yıl mutavattın olsa bâ-husûs defter-i re'âyâda mukayyed olmasa, ânun gibi kimesneler şehre ilhak olunur.

15. Ve defterde kayd olunan müslüman *mücerred*lerden nesne alınmaz. Ve mücerred olan te'ehhül etse *caba resmi* alınur. Ve *caba ekinlü* olsa ekinlü resmi alınur, caba resmi alınmaz. Ve çift kayd olunmayanlar çiftliğe mâlik olsalar, resm-i

---

1 Biraz sonra maddenin kendisinde açıklandığı üzere, asıl manası hizmetkâr demek olan bu kelimeler, sipahi ve sipâhî-zâde manalarını ifade etmektedir.

çift alınur ve bu bâbda i'tibâr, çiftlik mikdârına dâirdir. Ve çiftlikden ziyâde yer dutsa tasarruf eden kimesne, ziyâdeye nisbet *hâric ra'ıyyet* gibi resm verür.

16. Ve sipahîden çiftlik dutan *hâric ra'iyyet*den tamâm çift resmin ve nîm çiftlik dutandan nısf resmin alub ve nısfdan ekall olan yerlerden ekinlü bennâk resmin alurlar ve bu zikr olan dâhil ra'iyyetdedir. Ve hâric ra'iyyet dönüm hakkın verür. Eğer a'lâ yer olub her yıl ekilürse iki dönümüne bir akçe ve eğer ednâ olursa üç dönüme bir akçe alınmak, kanûn-ı kadîme mutâbıkdır.

Zîra hâss yerden seksen dönüme ve mutavassıt olan yerden yüz dönüme ve ednâ yerden yüz otuz dönüme bir *çiftlik* i'tibâr olunur. Ve *dönüm* dahi hatavât-ı müte'ârefe ile tûlen ve arzen kırk hatve yerdir.

17. Ve *resm-i çift* dahi mart ayında alınur.

18. Ve re'âyâ hâric kurâda ekdüğü mahsulünden sipahî *harman hakkı* taleb eder imiş. Üzerine hâsıl kayd olmaduğu sebebden ref' olundu; nesnelerin almayalar.

19. Ve re'âyânın zirâ'ata kabil yerlerinden bilâ özr üç yıl mütevâliyen *boz* kalsa, tîmara zarar olduğu takdirce def'-i zarar içün sâhibinin elinden alınub gayrı kimesneye tapuya vermek câizdir. Ammâ dağ ve bayır yerler olub veyahud su basmayub her yıl zirâ'ata kabil olmayub boz kalsa, alınub gayra vermek memnû'dur.

Ve ra'iyyetin çifti ve davarı maslahatı içün ve *harman yeri* içün birkaç dönüm yer boz koyub mer'â edinmek memnû' değildir.

20. Ve kadîmü'z-zamandan şehirlünün ve ehl-i kurânın davarları örüsü ta'yîn olunan mer'alarının ekilmesi ve korunulması memnû'dür.

21. Bağdan ve bağçeden *behre* alınmak kanûn ve şer'e mutâbıkdır. Ammâ re'âyânın *tahlîs-i öşr*[1]de muzâyaka çeküb def'-i muzâyaka içün öşr mikdârına bedel tahmin olunub, harâc i'tibâr olunmuşdur. Zîrâ zikr olan sancak halkının ekserinin mülkü bağ ve bağçe ve zemînleri ve havlu ve haremleri içinde, evlerine muttasıl vâki' olub, kadîmü'z-zamandan ber-mûceb-i temessükât-ı ümerâ-i mâziyye-i şarkî, maktû' vere-gelüb zindegânî eylerler imiş. Şöyle ki, maktû' olmaya, nizâm-ı intizâmlarına nev'-i ihtilâf vâki' olduğu dergâlı-ı mu'allâya arz olundukda, külliyen zemînlerinin mukâta'aları ref' olunub bağ ve bağçelerinin ber-karar-ı sâbık maktû' olması emr olunmağın ber-mûceb-i emr-i hümâyûn maktû' kayd olundu.

22. Ra'iyyetleri, hisâr erlerinin ve sipahînin öşrlerini, *akreb bazar*a iletmek ve hâricden gelüb zirâ'at edenler, köylerde olan anbara iletmek kanûndur.

23. Ve *harman vakti*nde re'âyânın gallâtı *ta'şîr* olundukdan sonra, sâlâr olanlar tavakkuf göstermeyüb fi'l-hâl hâzır olan harmanı ta'şîr edüb te'hîr etmeyüb re'âyâyı ta'cîz ve tazyîk etmeyeler. Ve eğer kesret-i hıdmetden erişmeyüb veyâ ta'arruz ve ihmâl edüb üç gün te'hîr olmağla zarar müterettib olursa, def'-i zarar

---

1 Bu kelimenin "Telhîs-i öşür" şeklinde okunması tamamen yanlıştır. Doğrusu, "tahlîs-i öşür" ya'ni öşür vergisinin ayn olarak hesaplanıp verilmesi manasını ifade etmektedir. Fıkhî bir ıstılâhdır. Metinde de yanlış yazılmıştır (Krş. Miroğlu ve Karahan neşirleri).

içün köyün imamı ve kethüdâsı ma'rifetleriyle ölçüb behresin ifrâz edüb, sâhibi gelicek teslîm eyleye.

24. Ve bir hâssa çiftliğe bağ dikilse, rubu' hâsılı sâhib-i tîmarındır.

25. Ve re'âyânın hums mahsulünden ve defterde kayd olunan rüsûmundan zâyid ashâb-ı tîmara çift yazılan kimesneden her yılda birer günlük *ırgâdiyye* deyü *kulluk* ve yılda *harman resmi* deyü birer kile arpa ve birer cenâh tavuk ve birer part otlukların alub ve samanun dahi öşrün alurlar imiş. Bu husûslar bidâ'-ı ma'rûfeden olub, defterde hâsıl kayd olunmaduğu sebebden adâlet-i Pâdişâhî üzere ref' olundu.

FASL-I RESM-İ ÂSİYÂB

26. Ekser memâlikde harman vaktinde alınmak kanûn olmuşdur. Ve *resm-i âsiyâb* dahi defterde kayd olunduğu üzere alınub, ziyâde alınmaya.

FASL-I KIŞLAK

27. Bir kimesne bir sipahînin tîmarında kışlasa, evli olursa, *resm-i kışlak* altı akçe alına. Ve mücerred olub, tütünü olsa, *resm-i dûd*[1] akçe alına. Ve kışlayan kimesne dahi kışladuğu yerde zirâ'at eder olsa *resm-i zemîn* verüb resm-i kışlak vermeye. Ve kışlakçı olan kimesne dahi üç yıla dek resm-i kışlak verüb üç yıldan ziyâde olursa, *resm-i bennâk* alına.

FASL-I AĞNÂM

28. Yerlüde *resm-i ağnâm* iki koyuna bir akçedir. Ve koyun ve kuzu bile sayılmak kanûn olmuşdur. Ve *haymâne* ve *yüzdeci*nin koyunu kırılub hiç kalmasa veyâhud resm-i ganem, *resm-i caba* mikdârınca olsa ânun gibilerinden caba resmi alınur, ziyâde alınmaz. Ve yüzdecinin her yüz koyununda kırk akçe alınmak vaz' olunmuşdur.

Ve *rüsûm-ı ağnâm* dahi abril ayında alınmak mukarrer olmuşdur.

FASL

---

1 **Resm-i dûd**: Yerleşik olarak bir yerde ikâmet etmeyen, bir yerden bir yere gezen ve müstakil bir evi olan kimselerden alınan vergiye denir. Resm-i dütün yahut resm-i duhânı adı da verilir (Krş. Çağatay, Neş'et, **Osmanlı İmparatorluğunda Re'âyâdan Alınan Vergi Ve Resimler,** DTCF Dergisi, Ankara 1947, c. V, sh. 505).

29. Ve *ağıl resmi,* kışladuğu takdirde resm-i yatak deyu her sürüden mutavassıtu'l-hâl bir koyun alınmak, kanûn-ı mukarrer olmuşdur. Âna binâen defter-i cedîd-i hâkânîde kayd olundu.

FASL

30. Ve *öşr-i asel*den bedel a'lâ kovandan iki akçe ve ednâsından bir akçe alına.

31. Ve bir tîmarda ki, kovan ve koyun ve bağ ve bağçe ve âsiyâb olmayub, sonradan hâdis olsa, öşrü ve rüsûmu sâhib-i tîmara müte'allıkdır.

FASL

32. Ve *rüsûm-ı arûsâne* dahi hâssa-i hümâyûndan ve mîrlivâ hâslarından ve ze'âmetlerden ve sâir serbest olan tîmarlardan, bâkire kızdan altmış ve seyyibe avretden otuz akçe, mezkûrûnun zâbitleri alub ve sâir erbâb-ı tîmarın nısf arûsânesin ağaları alub ve nısf-ı âlıarı sancağa kayd olunan sancak zâbitleri ve ze'âmete kayd olunan ze'âmet zâbitleri alurlar.

Ve bâkire kızın *arûsiyye*sin her ne yerden göçse, atası kimin ra'iyyeti ise âna verür. Ve seyyibe avret kangısının toprağında vâki' olursa, *resm-i arûsiyye*sin toprak ağasına vermek, kanûn-ı mukarrerdir. Yörük ve yüzdeci tâifesinin mekân-ı mu'ayyeneleri olmaduğu sebebden atasına tâbi' olmakda, bâkire, seyyibe beraberdir. Zu'amâ ve erbâb-ı tîmarın kızlarının *resm-i arûsâne*leri, sancağa kayd olunan sancağa ve hâssa-i hümâyuna kayd olunan hâssa-i hümâyûna alınur.

FASL

33. Ve livâ-i mezbûrede dutulan *abd-i âbık* ve *kenizek* ve *ecnâs-ı devvâb* her kim dutarsa getürüb hâssa-i hümâyun emînlerine kanûn üzere müjdegânîsin alub, teslim eyleyeler. Ve sâhibleri zâhir olmayub müddet-i örfiyyesi tamam oldukdan sonra, vilâyet kâdısı ma'rifetiyle bey'-i men-yezîd edüb, bahâsın mîrî içün zabt eyleyeler.

Ve *müddet-i örfiyye* dahi kulda ve câriyede, üç ay saklamakdur. Ve *çâr-pâ*[1] cinsini bir ay saklamakdur.

Ve sâir esbâb ve kumaş ve halı ve kilim ve bunun emsâli nesneler bulsalar, ümenâ-i mezbûreye teslim eyleyüb saklamıyalar ve eğer saklarlarsa mücrim olalar.

FASL

1 **Çâr-pâ** cinsinden kasıt, dört ayaklı hayvanlardır.

34. Ve *cerâim-i hayvânât* dahi re'âyânın atı veyâhud sığırı ve bi'l-cümle çâr-pâ cinsi, birbirünün ekinine ziyânlık etse, ekin sâhibinden zararın tazmîn etdürüldükden sonra, davar sâhibine beş değnek urulub, her davar başına beş akçe cerîme alına. Ve sipahî ile re'âyâ mâbeyninde hâneden hâneye beş akçe maktû' vaz' edüb, *deşt-bânî* deyü nesnelerin almayalar.

FASL-I TAMGÂY-I SİYÂH-I KAZÂ-I KEMAH VE ERZİNCAN

35. Tûtiyâ yükünden yüz akçe alınurmış. Ve Horasanî yükünden elli akçe ve lök yükünden iki yüz akçe ve kurt kulağı yükünden yüz akçe ve ser-huşt yükünden altmış yedi akçe ve çivit yükünden dört yüz akçe ve ak sakız yükünden yirmi akçe ve kasnı yükünden dört yüz akçe ve ak sakız yükünden yirmi akçe ve kasnı yükünden elli ve polad yükünden yüz akçe ve kal'î ve mis yükünden yüz akçe ve sağrı yükünden yüz otuz akçe ve Bulgarî yükünden altmış yedi akçe ve bıçak yükünden yüz akçe ve bakır yükünden altmış yedi akçe ve mürdesenk yükünden yirmi akçe ve bu zikr olanlardan ubûr etse bâc-ı büzürk deyü vech-i meşrûh üzere alınub ve satılsa yüzde beş akçe alınur imiş. Bu husûslar Dergâh-ı Mu'allâya arz olundukda bidâ'-ı ma'rûfeden olmağın ref' olundu.

36. Ve min ba'd cemî' zikr olan metâ'ın ve gayrı mezkûrun ubûrundan at yüküne ikişer akçe ve deve yüküne dörder akçe alınub ve satılsa her yüz akçede iki akçe alınmak emr olundu.

37. Ve akmişe yükünden şehirde gelüb satılsa tamgalanub yüzde ikişer akçe alına. Ve Trabzon'dan gelen ketan şehirde satılsa, her topundan üç akçe alınurmış, bir akçe alına. Ve at bazarında at satılsa, altı akçe alandan ve dört akçe satandan alınur imiş, iki akçe alandan ve iki akçe satandan alına. Ve kassâbhânede koyun satılsa, üç koyuna dört akçe alınur imiş, iki koyuna bir akçe alına. Ve su sığırı satılsa, on akçe alınur imiş, dört akçe alına. Ve kara sığır satılsa beş akçe alınur imiş, iki akçe alına.

38. Ve kazâ-i *Erzincan*'da nâhiye-i *Kozan*'da penbenin humsı alındıkdan sonra yetmiş batman penbe alınur imiş. Ve demürci dükkânlarından her dükkân başına yılda ikişer ve her cüllâh kuyusundan ikişer akçe alınur imiş. Bu husûslar dahi bida'-ı ma'rûfeden olmağın ber mûceb-i fermân-ı vâcib'ül-kabûl ref' olundu.

39. Ve penbe ve bez yükünden ki, ubûr etse, on ikişer akçe alınur imiş ve gelse ve gitse at yükünden iki akçe ve deve yükünden dört akçe ve satılsa nesne alınmaya. Ammâ hâric-i vilâyetden yükle gelüb satılandan yüzde iki akçe alına.

40. Ve muz ve incir ve sâir huşk-bârdan at yüküne iki akçe ve deve yüküne dört akçe alınub satılsa nesne alınmaya ve eşek yükünden bir akçe alına. Ve meyve-i terden iki yüke bir akçe alına.

41. Ve kazâ-i mezbûrede ekseriyâ penbe yükle gelmeyüb kelte gelüb ve cem' olunub yük bağlanub alub giderler imiş. Anlarun gibi vâki' oldukda çıkar hâc at yüküne iki akçe ve deve yüküne dört akçe alınub dahi ziyâde nesne alınmaya. Ve at

yükünün nısfından bir akçe ve deve yükünün nısfından iki akçe alıub bundan ekall olsa nesne alınmaz.

42. Ve livâ-i mezbûrede nefs-i Kemah ve Erzincan'dan ḫâric kasabât ve bazargâh olmayub tavâif-i re'âyâ birbiriyle mu'âmele eyledikleri atdan ve katırdan ve deveden ve sığırdan ve koyundan üslûb-ı şehir üzere *tamga zâbıtları* teftiş edüb *yemîn-i örfiyye* ile *tamga* alurlar imiş. Bu husûslar dahi Dergâh-ı Mu'allâya arz olundukda bida'-ı ma'rûfeden olmağın ber-mûceb-i emr-i münîf ref' olundu.

FASL

43. Ve livâ-yı mezbûrede kâdı olanlar, taht-i kazâlarında vâki' olan keferenin *âyin-i bâtıla*ları üzere *nikâh*larına ve *rüsûm-ı kısmet*lerine, sabî ve sabiyye ve sâhibi gâib olanlardan gayri madâm ki taleb etmeyeler, ellerinde olan ahkâm-ı şerîfe mûcebince 'âmil olub, ḫilâf-ı emr-i şerif *nikâh akçesi* ve *resm-i kısmet* deyü nesnelerin almayalar.

44. Ve livâ-yı mezbûrede ba'zı *mürahhasiyye*ler[1] vardır ki, *karabaşlar* demekle ma'rûflardır. Her birinin taht-ı yedinde birer vankı olub ol *vank*[2] sebebiyle üzerlerine mürahhasiyye akçesi deyü hallü hâlince ber-vech-i maktû' birer mikdâr akçe kayd olunub; mîriye ve ta'yîn olunan evkâfa edâ eyledikden sonra, mukâbelede ispençelerin vermeyüb ve âyin-i bâtılaları üzere mabeynlerinde vâki' olan rüsûm-ı nikâhlarına ve beytü'l-mallarına, ellerinde olan ahkâm-ı şerîfelerinin mûceb-i münîfiyle mutasarrıf olub, kimesne mâni' olmaya.

Ve kefereden biri gelüb zikr olan vankların birine hıdmetkâr olub ve âyin-i bâtılaları üzere tahsîl eyler olsalar, kadîmî sipahîsine ispencelerin mezkûrûn mürahhasiyyeler vanklarında eküb biçdikleri zemînlerinin behrelerin verürler. Ve mezkûrların vanklarına vakf olmuş âsiyâbdan ve bağdan ve bağçeden ve zemînlerden, defter-i cedîd-i ḫâkânîde kayd olunan ziyâde nesnelerin almayalar ve sipahîleri hilâf-ı kanûn taleb ederlerse hâkimu'l-vakt olanlar men' eyleyeler.

FASL

45. Ve livâ-i mezbûrda *murahhasiyye akçesi* defter-i atîk kitâbet olundukda kazâ-i *Kemah*'a on bir bin akçe ve kazâ-i *Erzincan*'da sekiz bin iki yüz elli akçe yazılub ve beş yüz elli akçe dahi *alemdârcılık* deyü vanklardan alınub her hâneye onar on beşer akçe alınur. Bu dahi bize bir artuk harâc oldu. Padişahımız -e'azzellâhu ensârehû- Hazretlerinin sâir Memâlik-i Mahrûselerinde hâneden hâneye ikişer akçe alınur deyü livâ-i mezbûre halkı tazarru' eyledikleri Dergâh-ı Mu'allâya arz olundukda, hâneden hâneye tahfîf olunmak emr olunmağın kazâ-i Kemah'a altı bin akçe mîrî içün ve kazâ-i Erzincan'a yedi bin akçe vakıf içün ber

1 Kendilerin Padişah tarafından ruhsat verilen Ermeni papazlarına denir.

2 Ermeni papazların ellerindeki araziye denmektedir.

mûceb-i emr-i münîf defter-i cedîd-i hâkânîye kayd olundu; ziyâde nesnelerin almayalar.

FASL

BÂC VE BAZÂR-I GALLE

46. Ve buğday ve arpa şehre gelüb satılsa, her müdde buçuk kile alına ve sâir hubûbat dahi böyledir. Ve bâzâra un gelüb satılsa, her yükde altı kile olduğu takdirce, satandan yükde iki akçe alına, ve *müdd*ün haddi dahi İstanbul'un yirmi kilesi bir müddür.

47. Ve şehirde *muhtesib* olanlar, şehirden hâric kurâlarda çıkub gezüb ve bostanlarda vâki' olan sebzevâtdan ve karbuzdan ve sâir fevâkih-i mütenevvi'adan hilâf-ı kanûn nesnelerin alub her karye ki, kaç bin akçe yazarsa her binde birer akçe ve her âsiyâbdan ikişer akçe ve her bezir-hâneden yirmişer akçe şehir muhtesibi, *ihtisâbiyye* deyü alur imiş. Bu husûslar dahi bidâ'-ı ma'rûfeden olmağın bermûceb-i emr-i âli ref' olundu.

FASL

48. Ve şehirde *ihtisâbiyye* dahi eksik satıldığı vakitde dirhem başına bir akçe cerîme alınub ve *narh* verüldükde, ma'rifet-i kâdı ile kaç def'a narh verilürse bir mikdârca hidmet verürler imiş; yine kemâ-kân kayd olundu. Ve dirhem başına bir akçe alınan cerîme, dirhem ile satılub kıymetdarca olandandur. Ve şol nesne ki, az kıymetli ola, ânun gibilerden ma'rifet-i kâdı ile satduğu metâ'a göre alına. İncir ve üzüm ve erik ki kuru meyve cinsindendir. Ve sâir yaş meyve cinsinden dahi bakkal niceye alursa onu on bir üzere narh verirler. Ve arpa niceye alınursa her müdde beş akçe ziyâdeye narh verile. Ve müd dedüğümüz, İslâmbol'un yirmi kilesidür.

Bal ve yâğ ve şîr-i revgân ve peynir ve dûşâb ve sâir bunun emsâli nesnelerden bakkal alur satar olsa onu on bir üzere narh verile.

Ve kuzu eti ki, iki yüz dirhem bir akçeye ola, koyun eti iki yüz elli dirhem satılub ve keçi eti üç yüz dirhem ve kara sığır eti üç yüz yetmiş beş dirhem ve su sığırı eti dört yüz dirhem narh verile. Ve sâir ehl-i hirefin dahi olan noksânını ve bi'l-cümle ihtisâbiyeye müte'allık umûru görüb ve gözedüb te'âdül eylemekdir.

Ve ma'mûl olunan nügi iki yüz dirhem ve batman on iki nügidir. Ve livâ-yı mezbûrda re'âyâ mâbeyninde isti'mâl olunan kile ve nügi ve arşun, şehirden ayârı alınub isti'mâl olunurmuş.

Ve muhtesib-i mezbûr ekl maslahatıyçün yılda birkaç defa çıkub yoklayub noksânınız var deyü hilâf-ı kanûn nesnelerin alurmuş. Bu dahi bidâ'-ı ma'rûfeden olmağın ref' olundu; min ba'd şehirden gayri kurâdan *ihtisâbiyye* deyü nesne alınmaya.

FASL

49. *Asesiyye* şehirde vâki' olan ehl-i mu'âmele dükkânlarından her ayda ikişer akçe ve ehl-i hiref dükkânlarından birer akçe alına. Ammâ zikr olan ehl-i mu'âmele ve ehl-i hiref dükkânlarından a'lâ ve ednâ i'tibârı üzere ta'dâd olunub cem'ül-mecâmi'inde ehl-i mu'âmele dükkân başına ikişer akçe ve ehl- hiref dükkânları başına birer akçe hesâbı üzere alınub, artuk alınmaya.

FASL-İ HAKK-I ŞİRB[1]

50. Ve livâ-yı mezbûrede ba'zı *hark*lar olub, câri olan suyla kurâsının zirâ'atı suvarılub intifâ' ederler imiş. Bundan evvel vilâyet-i mezbûre kitâbet olundukda, kitâbet eden emîn, zikr olan harkların suyunu her karyeye ve her mezâri'a mütehammil aylarında sular azalub, menziline yetişmeyüb ba'zı nevbetlü olan kimesnenin hakk-ı şirbi mezbûr sudan muskâ olan arazisine erişmedüğü ecilden karîb olan karyelerin ahâlisine murâdı üzere suyu ziyâde kıymete satub re'âyâya zulm ve hayf eylerler imiş. Zikr olan su, *hakk-ı şirb*dir. Kimesnenin mülkü değildir; satılmak hilâf-ı kanûndur. Hâkimu'l-vakt olanlar men' ü def' eyleyeler.

51. Ve ba'zı harkların cârî olan suları ba'zı kimesnelere *mülk* veya *vakf* kayd olub, mâlikâne mutasarrıflar imiş. Sonra, vilâyet-i mezbûre müceddeden kitâbet olundukda ahvâl-i hark tetebbu' olunub, livâ-yı mezbûrede vâki' olan kurânın ba'zı şenliği harâb ve ba'zı harabı şenelüb yine her karyeye kifâyet mikdârı tevzî' olunması ve ba'zı harkın sâhib-i mülkleri veya vakıfları, câri olan suya ihtiyacı olan kimesnelerün ağniyâsının ba'zı kimesneye gece nevbetin ve ba'zı gündüz nevbetin tamam murâdı üzere satub ve re'âyâdan ba'zı kurânın ziyâde kıymetin vermeğe kudreti olmayub tarlası susuz kılub zirâ'atları harâb olub zulm ve hayf olduğu, dergâh-ı mu'allâya arz olundukda, fukara mahrûm olmasun, mülk veya vakf olan harklar ta'yin olan nevbetleriyle yine sâhiblerine kayd olunub isti'mâl eyleyügelmiş re'âyâya ecr-i misli üzere te'âdül emr olunmağın ber-mûceb-i emr-i münîf yine isti'mâl eylemesi emr olunub kanûnnâme-i cedîd-i hâkâniye kayd olundu.

FASL

52. Ve *meyhâne*nin dahi şirenin *sabur*ın[2] her neye alurlar ise, eğer ucuz ve eğer kızdır, bir ol kadar dahi ziyâdeye satıla. Mesela bir saburın on akçeye alsa, yirmi akçeye satıla ve on beş akçeye alınsa, otuz akçeye satıla ve yirmi akçeye alınsa kırk akçeye satıla. Ve bir kimesne *meyhâne âmil*inden icâzetsüzin taşradan hamr getürüb getürdüği hamr girift oldukdan sonra meyhânenin bir günün yevm'ül-kıstın cürm alalar. Ve şehir halkı varub kurâda içse, nesne yokdur. Ve eğer hamri alub şehre getürse, vech-i meşrûh üzere girift olunub cürmü alına. Ve şehir keferesinden birisi

---

1 Günümüz hukukunda kaynak irtifâkı olarak tanzim olunmuştur.

2 **Sabur:** Bir hacım ölçüsü olsa gerektir. Tam mahiyetini öğrenemedik.

düğün veyahud bir cem'iyyet etse, meyhâne âmilin râzı etdükden sonra ne mikdâr *hamr* ve şire getürse getürür. Eğer râzı olmayıca, vech-i meşrûh üzere getürdüği girift olunub cürmi alınur.

53. Ve kurâ keferesi, bağları şiresinden meyhâneye kifâyet kadri hamr alıkoyub ziyâdesin hârice satınalu olsa, müşteri olan gelüb şehrün meyhânesi âmiline yük başına on ikişer akçe cevâz verüb mühr alub varub yükledüb gider imiş. Hâliyâ re'âyâ bu kadar nesne vermeğe mütehammil olmayub şekvâ eyledükleri bâ'isden Dergâh-ı Mu'allâya arz olundukda her yükde sülüsi ref' olunub sülüsânın vermek emr olundu ki, yük başına sekiz akçe alınur, ziyâde alınmaya.

FASL-I ŞEM'-HÂNE

54. Ve *şem'-i asel*in dahi mîrî cânibinden *nügi*si beşer akçeye alınub onar akçeye satılmak mukarrer olundu.

FASL

55. Ve livâ-yı mezbûrede olan kal'anın ve sancak beğlerinin *mehter*leri, yılda birkaç def'a re'âyâ içine çıkub gezüb oğul everdüğünüz ve kız çıkardunuz ve bi'l-cümle cem'iyyet eyledünüz; bizim dahi beşer akçe âdetimüz vardır deyü hilâf-ı kanûn bi'l-gasb nesnelerin alurlar imiş. Ve *kurâ sâzendeleri*ne dahi bizim ma'rifetimiz olmaksuzun varub köylerde düğün çalarsuz deyü tutub cerîme alurlar imiş. Bu husûslar dahi bidâ'-ı ma'rûfeden olmağın ref' olundu. Min ba'd eylemeyeler; eğer eylerlerse hâkimu'l-vakt olanlar men' ve def' edeler.

FASL

56. Ve *harâmî*ye ve *uğru*ya ve *kanlu*ya ve sâir *hırsız*lara bi-hasebi'l-merâtib *siyâset eylemek* medâr-ı nizâm-ı memleket, atlu sancağı beğinindür. Ammâ bir sebeble şer'an ve örfen afv olunsa *bedel-i siyâset* deyü akçe alınması kanûn-ı kadîme muhâlifdür. Ve siyâset olan kimesneden cürm alınmak yokdur. Ammâ afv olunduğu takdirde *cürümlemek* sâhib-i ra'iyyetindür.

57. *Cürm* dahi bi-gayr-ı hakkın *katl-i nefs* eden kimesnenin a'lâsından dört yüz akçe ve mutavassıtu'l-hâlden iki yüzer akçe ve ednâdan yüz akçe

58. Ve *zinâ eden* ki, evli olsa, a'lâ hâllüden üç yüz, evsatdan iki yüz elli ve ednâdan iki yüzer ve zinâ eden eğer ergen olursa bu i'tibâr üzere iki yüz ve yüz elli ve yüz akçe alına.

59. Ve göz çıkaran ve el düşüren kimesneden cürm-i nefsdir.

60. Ve baş yarub sökük çıksa ve diş çıksa ve kılıç ile ve çomağla ve baki âlet-i harb ile mecrûh olub döşeğe düşse, yüz akçe ve bunlardan mâdûn cerîme ki, ta'zîr

ve te'dîb lâzım ola, otuz akçe. Ve kara bereden on akçe cürm almak örf-i ma'rûfdur.

61. Ve cürmü olan kimesne teftiş olunmadan veyâhud üzerine zâhir olan şenâyi' yerine varmadan sancak beği ve subaşıları ve âdemleri nesnelerin alub salıvermek memnû'dur; ve illâ kendüler mahall-i töhmet olan âdemleri mücrim ve müstahakk-ı 'itâb olur.

62. Ve her *mücrim*in ve *müttehem*in cerîmesi, vilâyet kâdısı katında veya müfettiş huzûrunda sâbit ve zâhir olub ehl-i örfe teslim etmeden dutub siyâset etmek şer'a ve kanûna muhâlifdür ve te'addîdür. Ammâ mücrim ve müttehem olan kimesne mütemerrid ve mu'annid olub mahkemeye gelmekden imtinâ' eylerse, bu takdirce cebr ile mahkemeye getürmek memnû' değildür.

63. Ve bi'l-cümle *kazâyâ-yı örfiyye*den her kaziyye ki, vâki' olur kudât-ı vilâyet ma'rifetleri ile ümerâ-i izâm re'yün ve huddâm-ı hüdâvendigâr âmilün yasağı ile mûceb-i şer'a mutî' ve mukteza-yı örfe münkâd olub menâzır-ı tenfîz-i ahkâm-ı hükkâm ve tekmîl-i şart-ı ri'âyet-i intizâm beyne'l-hevâss ve'l-'avâm.

NEFS-İ ŞEHR-İ KEMAH

64. Zikr olan şehirde vâki' olan *hânehâ-ı avârız-ı müslüman ve gebrân* her iki *Manzur dağ*ında kal'a-ı ma'mûre-i mezbûrede câri olan suyun harkı ta'mire ve termîme muhtâc oldukda gereği gibi ta'mir ve termim eyleyüb ve kal'a-i mezbûrede vâki' olan anbarlarun suvarların termîm eyleyüb ve damlarının karların küreyüb ve su maslahatının içini bâk eylemekde ihmâl ve müsâhele eylemeyüb hidemât-ı mezbûre mukâbelesinde avârız-ı divâniye ve tekâlîf-i örfiyyeden külliyen mu'âf ve müsellem olub Padişah-ı âlem-penâh-ı zıllullâh'ın devâm-ı devlet-i ebed müddetine (?) du'âsının îsâlinde olalar. Ve her gâh ki, hidmet vâki' ola, bir nefer ırgâd müslümanlardan ve iki nefer ırgâd kefere tâifesinden hidmetlenmek içün sebt-i defter olundu.

937 Tarihli Kemah Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 168, sh. 1-15

937 Tarihli Kemah Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 168, sh. 1-15

[illegible]

٣ [illegible]

٤ [illegible]

٥ [illegible]

٦ [illegible]

٧ [illegible]

٨ [illegible]

٩ [illegible]

١٠ [illegible]

١١ [illegible]

١٢ [illegible]

١٣ [illegible]

١٤ [illegible]

١٥ [illegible]

١٦ [illegible]

١٧ [illegible]

١٨ [illegible]

١٩ [illegible]

937 Tarihli Kemah Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 168, sh. 1-15

937 Tarihli Kemah Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 168, sh. 1-15

[illegible]

٣٦ [illegible]

٣٧ [illegible]

٣٨ [illegible]

٣٩ [illegible]

٤٠ [illegible]

٤١ [illegible]

٤٢ [illegible]

٤٣ [illegible]

٤٤ [illegible]

[illegible]

٤٥ [illegible]

٤٦ [illegible]

٤٧ [illegible]

٤٨ [illegible]

937 Tarihli Kemah Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 168, sh. 1-15

937 Tarihli Kemah Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 168, sh. 1-15

فهرست

1

اکر ایکن اولسه بو اعتبار ایله وزن اکیمز دیو ایزالتی یوز اقچه

٥٩ النه . و کوز چیقرن واله و شوره کسندن جرم نقصله

٦٠ . و باش یارسب سوکک چقسه و دیش چقسه و قلیج ایله
وجرح اغلسه و باقی الت حرب ایله [illegible] دوکسه و شکسته
یوز اقچه . و بونلردن مادون جریمه که تعزیر و تادیب لازم
اوله اوتوز اقچه . و قر بردن اوزن اقچه جرم الق عرف معروفدر

٦١ . و جرم اولان کمسنه قیتشلو و نتهایب و یاخود اوزرینه
ظاهر اولان شنایع بریند وارمدن سنجاق بکی و صوباشیلری
و ادملری نسنه قرنیزا لعرضه ایله یلمک ممنوعدر . والا کندیلر

٦٢ محل تهمت اولان آدملری مجرد مستحق عتاب اولور . و هر مجرم که
متهمک جریمه سی ولایت قانونی قاتنده و یا مفتیش خصوصی [illegible]
و ظاهر اولوب [illegible] تعذیب [illegible] سیاست اتمک شرعه
و قانونه مخالف و تعدی ایدر . اما مجرم و متهم اولان کمسنه متمرد
معاند اولوب محکمه کلمکدن امتناع ایلرسه بو تقدیرجه جبر ایله محکمه

٦٣ کتورمک ممنوع دکلدر . و بالجمله قضایای عرفیه دن مرقضیه که واقع اولور
قضاة ولایت معرفتلری ایله [illegible] عظام [illegible] وحقا [illegible]
[illegible] موجب شرعه مطیع و مقتضای عرفه منقاد اولوب ناظر
تنفیذ احکام حکام و تکمیل شرط رعایة انتظام بین الخواص والعوام

٦٤ [illegible]

II- 937/1530 TARİHLİ KEMAH EVKÂF KANUNNÂMESİ (111)

*Erzurum eyâlet*inin maddi ve manevî açıdan imar edilmesi plânına *Kemah* da ilhâk edilmiştir. Bu sebeble Kemah'da bulunan medrese, mescid ve zâviye meseleleri ile alâkalı hususî kanûn çıkarılmıştır. Diğer *evkâf kanûnların*a tıpatıp benzeyen bu kanûnu tesbitlerimize göre ilk def'a neşrediyoruz. Kanûn, *BOA. TTD. 199(917)* noul defterde bulunmaktadır[1].

Kanunnâmenin hukukî muhtevâsı, tıpkı Bayburd, Erzurum ve Pasin Sancaklarına ait kanunnâmeler gibidir. Bu sebeple hukukî tahlili konusunda ayrıntıya girmiyoruz ve tekrara vesile olmak istemiyoruz.

EVKÂF-I MEDÂRİS VE MESÂCİD VE ZEVAYÂ Lİ LİVÂ-I KEMAH Kİ

1. Bundan akdem livâ-ı mezbûrede vâki' olan *evkâfı*n ba'zı kurâsından onda iki sipahî divânî deyü aldıkdan sonra onda bir dahi *mâlikâne*den bedel vakıf içün maktû' alındığı, ve vâki' olan *zevâyâ*nın evkâfından dahi *şüyûh-ı zevâyâ*nın herbirine birer çiftlik ta'yin olunub bâkisi tîmâra verüldüği defter-i atîk-i hâkânîde mestûr ve mukayyed bulunub, hâliyâ vilâyet-i mezbûre müceddeden kitâbet olunub defter-i cedid ile Dergâh-ı Mu'allâya arz olundukda, Padişah-ı âlem-penâh-ı zıllullâh hazretlerinin Memâlik-i Mahmiyyelerine nizâm-ı intizâm içün cânib-i re'âyâya mezîd-i inâyet ve vufûr-i merhametleri mukârin olub Vilâyet-i Rûm Kanûnu icrâ olunması emr olunduğı bâ'isden onda iki alındıkdan sonra onda bir dahi alınu-gelen bidâ'-ı ma'rûfeden olmağın *evkâf re'âyâsı*nun üzerinden ref' olunub hemân onda iki üzere biri *divânî* ve biri *mâlikâne* alınub ve zikr olan maktû'-ı mâlikâneden bedel evkâfın her birisine mikdârıca ba'zına tamam mâlikâne ve ba'zısına nısıf ve ba'zına sülüsân ve ba'zına sülüs ve ba'zına rubu' ve ba'zına sümün ve bi'l-cümle mümkün oldukça alel-infirâd ta'yin olunub bâkîsi tîmâra ilhak olundu.

2. Ve mukaddemâ birer *çiftlik* ta'yin olunan zevâyâya dahi vâki' olduğu kurâdan ve hâric-i kurâdan ziyâdece evkâfı olanlara ki, ba'zı temessükât-ı ümerâ-ı mâziye ve ba'zı hucec-i şer'iyye ve ba'zı şuhûd-i udûl ile bi-haseb'iş-şer' zuhûr ve sübût bulmuş ola, anların gibilerin dahi lâzım olanlarına kendü evkâfından ber mûceb-i emr-i münîf ba'zına mâlikâneden birer mikdâr bir çiftlik ve nîm çiftlik ilhâk olundu.

1 BOA. TTD. 199 (917), sh. 25

3. Ve *hâric ez-defter*[1] ba'zı *muhavvif derbend* ve *memerr-i nâs*da vâki' olan kurâda kadîmden zâviyeler ber vech-i tahmin yazılub tîmâra verilmiş imiş; vaz' olunub ahalisi kızılbaş feterâtında perâkende olub gitmek ile kurâ ve zevâyâ hâlî ve harâb kalub eyle olsa vilâyesinden ba'zı kayd-ı hayâtda olanları Hazret-i Hüdâvendigâr-ı gerdûn-ı iktidârın eyyâm-ı adâletinde il ve vilâyet emn ü emân üzere âsûde-i hâl olmağla gelüb her biri yerlü yerine mütemekkin olub şeneldüb ahâli-i vilâyet-i mezbûre zikr olan hâlî ve harâb zâviyeler ihyâ olunması lâbüdd ve lâzımdır, Memâlik-i Mahrûseye dahi intifâ'ı vardır deyü ricâ eyledükleri bâ'isden vukû'ı üzere der-i devlet-nisâba arz olundukda Padişahımız -e'azzellâhu ensârehû- hazretlerinin hayrât-ı âmma meyl-i tâmmesi olub ba'zı evvelden harâb olub gelür ihyâsı lâzım olan kurâya ve ba'zı muhavvif derbendlerde ihdâsı lâbüdd olan mahallerde zâviyeler vaz' edüb evkâfının -hullidet hilâfetühû- her rangı karyede vâki' olmuş ise, mahsûlundan birer çiftlik ta'yin ve takdir edesiz deyü emr olunmağın ber mûceb-i emr-i münîf lâzım olan mahallerde ba'zı ihyâ ve ba'zı ihdâs zâviyeler vaz' olunub sebt olundu.

---

1 **Hâric Ez Defter:** Yeni arazi tahriri yapılırken, eski tahrire nazaran fazla çıkan nüfus ve arazi hakkında kullanılan bir tabirdir. Burada arazi manasında kullanılmıştır (Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lügati**, sh. 139).

937 Tarihli Kemah Sancağı Evkaf Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 199, sh. 47

III- 937/1540 TARİHLİ ERZİNCAN KAZÂSI KANUNLARI (112)

1- Nüshaları Ve Hukukî Tahlili

920/1540 yılında sulh yolu ile Osmanlı Devletine bağlanan *Erzincan*, ilk dönemlerde Erzincan Eyâleti, sonradan da Diyarbekir Eyâleti'nin bir sancağı olarak kabul edilmiş ve ilk kanûnu da Hasan Padişah Kanûnlarına göre hazırlanmıştır[1]. Erzincan daha sonra *Erzurum Eyâleti*'ne bağlı Kemah Sancağının bir kazâsı haline getirilmiştir[2].

Kânûnî devrinde ise, Erzincan ile alâkalı iki hukûkî düzenleme mevcuttur:

Birincisi: 937 tarihli *Kemah-Erzincan Kanûnu*dur. Kemah kanûnnâmesi olarak biraz evvel neşr ettiğimizden ona havâle ediyoruz[3]. Bu kanûnda Erzincan ikinci plândadır ve Erzincan artık bir sancak değil Kemah Sancağı'nın bir kazâsıdır..

İkincisi; 937 tarihli *Erzincan Evkâf Kanûnu*dur. *BOA. TTD. 199 (917)* nolu defterde yer alan bu kanûn, Erzincan'da bulunan medrese, mescid ve zâviyelere ait vakıfları ihyâ ederek bölgenin maddî ve manevî imarını hedef itthâz etmiştir. Diğer Evkaf kanûnlarına %90 benzemektedir. Zaten aynı emin ve il kâtibi tarafından yazılmıştır. Barkan tarafından yayınlanmıştır[4].

2- 937/1530 Tarihli Erzincan Evkaf Kanunu

DEFTER-İ EVKAF-I MEDRİS VE MESÂCİD VE ZEVÂYA-YI KAZÂ-İ ERZİNCAN Kİ

1. Bundan akdem kâzâ-i mezbûrede vâki' olan *evkâf*ın ba'zı kurâsında onda iki sipahî divânî deyü aldıkdan sonra onda bir dahi *mâlikâne*den bedel vakıf içün maktû' alınduğı ve vâki' olan *zevâyânın evkâf*ından dahi *şüyûh-ı zevâyâ*nın her birine birer çiftlik ta'yin olunub bâkisi tîmâra verüldüği defter-i atîk-i hâkânîde mestûr ve mukayyed bulunub hâliyâ vilâyet-i mezbûre müceddeden kitâbet olunub defter-i cedid ile Dergâh-ı Mu'allâya arz olundukda, Padişah-ı âlem-penâh-ı zıllul-lâh hazretlerinin Memâlik-i Mahmiyyelerine nizâm-ı intizâm içün cânib-i re'âyâya

---

1 Yavuz Devri-Erzincan Eyâleti Kanunları; **Osmanlı Kanunnâmeleri,** III, sh. 294-298; **İslâm Ansiklopedisi,** 4/339 vd.; Miroğlu, **Kemah Sancağı Ve Erzincan Kazâsı,** 13-23

2 Miroğlu, **Kemah Sancağı Ve Erzincan Kazâsı,** 13-23

3 BOA. TTD. 168 (330), sh. 1-15

4 BOA. TTD. 199 (917), sh. 25; Barkan, **Kanunlar,** 73-74

mezîd-i inâyet ve vufûr-i merhametleri mukârin olub *Vilâyet-i Rûm Kanûnu*[1] icrâ olunması emr olunduğı bâ'isden onda iki alındıkdan sonra onda bir dahi alınugelen bidâ'-ı ma'rûfeden olmağın *evkâf re'âyâsı*nun üzerinden ref' olunub hemân onda iki üzere biri *divânî* ve biri *mâlikâne* alınub ve zikr olan mâlikâneden sâbıkan on üçde bir alınandan bedel evkâfın her birisine mikdârınca ba'zına tamam mâlikâne ve ba'zısına nısıf mâlikâne ve ba'zına sülüsân ve ba'zına sülüs ve ba'zına rubu' ve ba'zına sümün ve bi'l-cümle mümkün oldukça alel-infirâd ta'yin olunub bâkîsi tîmâra ilhak olundu.

2. Ve mukaddemâ birer *çiftlik* ta'yin olunan zevâyâya dahi vâki' olduğu kurâdan ve hâric-i kurâdan ziyâdece evkâfı olanlara ki, ba'zına temessükât-ı ümerâ-ı mâziye ve ba'zı hucec-i şer'iyye ve ba'zı şuhûd-i udûl ile bi-haseb'iş-şer' zuhûr ve sübût bulmuş ola, anlarun gibilerine dahi lâzım olanlarına kendü evkâfından ber mûceb-i emr-i münîf ba'za mâlikâneden birer mikdâr ve ba'za birer çiftlik ve nîm çiftlik ilhâk olundu.

3. *Hâric ez-defter* ba'zı *muhavvif derbend* ve *memerr-i nâs*da vâki' olan kurâda kadîmden zâviyeler vaz' olunub ahalisi *kızılbaş feterât*ında perâkende olub gitmek ile kurâ ve zevâyâ hâlî ve harâb kalub ber vech-i tahmin yazılub tîmâra verilmiş imeş. Eyle olsa vilâyet-i mezbûre müceddeden kitâbet olundukda ol hâli ve harâb olan kurânın ahâlisinden ba'zı kayd-ı hayâtda olanları Hazret-i Hüdâvendigâr-ı gerdûn-iktidârın eyyâm-ı adâletinde il ve vilâyet emn ü emân üzere âsûde-i hâl olmağla gelüb her biri yerlü yerine mütemekkin olub şenelüb ahâli-i vilâyet-i mezbûre zikr olan hâli ve harâb zâviyeler ihyâ olunması lâbüdd ve lâzımdır, Memâlik-i Mahrûseye dahi intifâ'ı vardır deyü ricâ eyledükleri bâ'isden vukû'ı üzere der-i devlet-i nisâba arz olundukda Padişahımız -e'azzellâhu ensârehû- hazretlerinin hayrât-ı âmme meyl-i tâmmesi olub ba'zı evvelden harâb olub gerü ihyâsı lâzım olan kurâya ve bâzı muhavvif derbendlerde ihdâsı lâbüdd olan mahallere zâviyeler vaz' edüb evkâfını Hullide mülkühû kıbelinden her kangı karyede vâki' olmuş ise, mahsûlundan birer çiftlik ta'yin ve takdir edesiz deyü emr olunmağın ber mûceb-i emr-i münîf lâzım olan mahallerde ba'zı ihyâ ve ba'zı ihdâs zâviyeler vaz' olunub sebt olundu.

1 Vilâyet-i Rum Kanunu'ndan kasıt Osmanlı Kanunudur.

937 Tarihli Erzincan Kazâsı Evkâf Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 199, sh. 25

§. 6- KİĞI SANCAĞI KANUNNÂMELERİ (113)

I- NÜSHALARI VE HUKUKÎ TAHLİLİ

Bingöl çayı üzerinde yer alan *Kığı*, ilk fetih yıllarında Diyarbekir eyâletine bağlanmış ve Hasan Padişah Kanûnlarına göre ilk hukûkî düzenlemesi de Yavuz devrinde yabılmıştır[1]. Kânûnî devrinde *Erzurum Eyâleti*'ne bağlanan Kığı Sancağının kanûnları, Osmanlı Kanûnun esas alınarak yeniden tanzim edilmiştir. Tesbitlerimize göre, ilk defa tarafımızdan yayınlanan ve *TK. TTD. No:126(46)*'da yer alan bu kanûnnâme, mukaddimesinde şöyle tanıtılmaktadır:

"*Sultan Süleyman Hân*'ın..dâimâ himmet-i âliye-i şâhâneleri alıvâl-i ibâd ve ta'mîr-i bilâda müte'allık olmağın Memâlik-i Mahrûse-i âlem-penâhdan *Vilâyet-i Erzurum*'a tâbi' Kiğı Sancağı kitâbeti husûsuna fermân-ı cihân-mutâ' şeref-sudûr bulub üslûb-ı kadîm-i Osmânî ve Kanun-ı Kadîm-i Hâkânî muktezâsınca bu cerîde-i ferîde müştemil olduğı üzere mezbûr sancakda olan havâss-ı hümâyûn ve hâs-hâ-i ümerâ-i elviye ve zu'amâ ve erbâb-ı tîmâr......bende-i ahkar Bâyezid-i Efkar kitâbetiyle tatvîl ve imlâl terk olunub ber vech-i mufassal hilye-i tahrîre erişdi.

Tahrîren fî evâhir-i Şehr-i Şa'bân'il-Mu'azzam min şuhûr-ı senete sittîn ve tis'a-mi'ete."[2]

Kanunnâme, ilk maddelerinde sancak kanunnâmelerinin bir özeti mahiyetindedir. Daha sonra hâric ez-defter ile alakalı önemli hükümler sevk olunumuştur. Bunu, ma'denler ve bâc-ı ubûr ile alakalı hükümler takip etmiştir.

II- 960/1552 TARİHLİ KIĞI SANCAĞI KANÛNNÂMESİ'NİN METNİ

KANÛNNÂME-İ LİVÂ-İ KIĞI

DER BEYÂN-I AHVÂL-I RE'ÂYÂ

1. *Galle*leri hums üzere ve meyveleri sübu' üzere ve bostanları öşür üzere kayd olundu.

2. Ve livâ-i mezbûrenin çiftliğe malıal yeri olmayub birer mikdâr yerler ile sebeblenüb ol ecilden bunlara *resm-i çift* takdir olunmayub yerlerine göre a'lâ yerden

1 Yavuz Devri-**Diyarbekir Eyâleti Kanunları, Osmanlı Kanunnâmeleri**, III, sh. 266-269

2 TK. TTD. 126 (46), sh.1

iki dönüme bir akçe ve ednâ yerden üç dönüme bir akçe *resm-i zemin* kayd olundu. Ve evlü olandan on iki akçe resm-i bennâk ve altı akçe *ırgâdiyye* ve mücerred olandan altı akçe *resm-i mücerred* kayd olundu.

3. Ve *âdet-i ağnâm* dahi hâs olmayub erbâb-ı tîmâra verilmişdir. Her sipahî tîmârında olan âdet-i ağnâmı zabt eyleye.

4. Ve *resm-i deşt-bânî* dahi bir kimesnenün davarı ziyânlığa girse, davar sâhibine beş değnek urulub ve beş akçe cerîme alınub ve eyledüği ziyânı dahi tazmîn etdüreler.

5. Ve livâ-i mezbûrenin re'âyâsı üzerimize çift bağlanmamışdır deyü duta geldükleri yerlerin *boz* koyub âhar yere ve âhar toprağa varub zirâ'at etmek câiz değildir. Meğer ki, duta geldüği yerlerin tamam eküb sipahîsi gayrı yer bulı-vermeyüb ol vakit âhar yerde zirâ'at eylemek câiz olur. Şöyle ki, eke-geldüği yeri boz koyub sipahîsin eslemeyüb âhar yerde zirâ'at eylese, ol vakit *boz behre* alınur.

6. Ve defter mûcebince terekeleri ölçüldükde buğdaydan buğday ve arpadan arpa ve sâir hubûbât her ne ise emr-i hümâyûn üzere aynıyla tereke alınub *galle bahâ* deyü bir akçe ve bir habbe alınmaya; hâkim'ül-vakt olanlar men' ve def' eyleyeler.

DER BEYÂN-I HÂRİC EZ-DEFTER[1]

7. *Vilâyet-i Diyârbekir*'de *hâric ez-defter* müstakil kalem olub ba'zı kimesne iltizâm ile alub her köye varub sizde hâric ez-defter adam vardır deyü nice dürlü ezâlar eyleyüb ve erbâb-ı tîmârdan bir kimesne köyüne ve mezra'asına şenlik getürüb ma'mûr eyledükde hâric emînleri varub siz hâric ez-deftersiz deyü nice yıllık mal taleb eyleyüb gerü perâkende eyleyüb külliyen re'âyâdan sûret-i defter isteyüb envâ'-ı mezâlim ve mehâyif olurmuş. Hâliyâ bu husûs pâye-i serir-i a'lâya arz olundukda nefer-i hâricî küllîce ref' olunmağın defter-i cedide kayd olundu. Min ba'd fermân-ı hümâyûn üzere nefer hâricine dahl olunmayub erbâb-ı tîmâr hâric-i vilâyetden ne mikdâr re'âyâ bulub getürüb köylerin ve mezra'aların ma'mûr ederlerse ki, getürdükleri re'âyâ kimesneye ra'iyyet kayd olunmuş olmaya, hâric emînleri ve gayrı vechen min'el-vücûh dahl ve ta'arruz etmeyeler. Sipahîleri kanûn üzere üç yıla değin resm-i kışlağın alub üç yıldan sâir re'âyâ gibi bennâklerin alub mutasarrıf olalar.

8. Ve livâ-i mezbûrda *mezâri'-i hâric ez-defter* deyü bir mikdâr akçe bağlanub hâssa-i hümâyûna kayd olunmuşdur, o asıl hâric ez defter kalmış mezra'a bulunursa ki, bir köyün ekinliği olub hîn-i kitâbetde hâsıl bile mahsûb olmuş olmayub harâbesi vusûlî olub müstakil mezra'a olduğu bi haseb'iş-şer'iş-şerif sâbit ve zâhir oldukdan sonra ol nâhiyenin emîni mîrî içün zabt eyleye.

---

1 **Hâric Ez Defter:** Yeni arazi tahriri yapılırken, eski tahrire nazaran fazla çıkan nüfus ve arazi hakkında kullanılan bir tabirdir. Burada arazi manasında kullanılmıştır (Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lügati**, sh. 139).

DER BEYÂN-I BÂC-I UBÛR

9. *Âmid-i Mahrûse*'de emr-i Padişahî ile mizân ve kapan vaz' olaldan berü gayrı harîr ve kumaş yüki geçse, girift olmak fermân olunub ol zamandan berü Âmid-i Mahrûse mizânına uğrayub kanûn üzere *resm-i mizân* ve *resm-i kapan* verüb *Diyâr-ı Rûm*'a giden harîr ve çuka ve sûf yükünden ellişer akçe *bâc* alınur. Ve ketan ve kebenin ve sâir bunun emsâlinden altmış yedişer akçe bâc alunır. Ve esir ubûr etse, her yükde otuz üç akçe bâc alınur. Mazı yüki ubûr etse, her yükde altı akçe alınur. Ve sahtiyân ve sâir buna nisbet ne kim varsa ubûr etse, her yükde altı akçe alınur. Ve neft yükünden otuz akçe alınur. Ve kuru üzüm ve incir ve buna nisbet ne var ise, her yükden iki akçe alınur. Ve saç yüki ubûr etse, on yedi akçe alınur. Ve mürdesenk yükünden on akçe alınur.

10. Ve *tamga* husûsı dahi livâ-i mezbûrda bey' olunan metâ'dan yirmi akçede bir akçe tamga alınu-gelmeğin olı-geldüği üzere ibkâ olundu. Ve buğday satılsa, İstanbul müddine iki akçe tamga alınur. Ve şehirde koyun boğazlansa, koyun başına bir akçe ve sığır başına üç akçe tamga alınu-gelmeğin olı-geldüği üzere mukarrer kılındı. Ammâ etlik vaktinde re'âyâ koyun ve sığır alub etlik eder olsa, anlardan tamga alınmaya, satılmak içün boğazlanandan alına. Ve şehirde işleyen debbâğlardan yirmi postda bir akçe tamga alınur. Ve sığır postundan iki göne bir akçe tamga alınur. Ve camus gönünden bir göne bir akçe alınur. Ve esir ve katır ve merkeb satıldıkda yüzde iki buçuk akçe alınur; nısfı satandan ve nısfı alandan. Ammâ ev ve bağ ve bunun emsâli emlâkden bâc alınmaz.

KANÛN-I KÛREHÂ[1]

11. Livâ-i mezbûrda altı bâb *demür küreleri* olub kadîm'ül-eyyâmdan ilâ yevminâ hâzâ bu zikr olan kürelerden şöyle ki bir ocakları harâb olsa, varub bir âhar odunu bol yerde yeni ocak ihdâs olunurmış. İhdâs olunan ocak tamam düzülüb işe yaradıkdan sonra eski ocak battâl olurmuş. Yine âmil ve bohotorı eski ocak âmili olub mukâta'asına ve yevm'el-kıstlarına izdiyâd ve noksân olmazmış. Olı-gelmiş âdetleri bu vechile olmağın yine ber karar-ı sâbık âdet-i kadîmeleri mukarrer dutulmağın sebt olundu.

12. *Livâ-ı Kığı*'da kadîmî defter-i atîkde iki yerde *boyahâne* işleyü-gelüb birisi nefs-i kasaba-i Kığı'da ve biri dahi nâhiye-i *Göçek*'de *Hâs Kend* nâm karyede vâki' olub sancağa hâs kayd olundu. Ta'yin olunan yerde işleyenler; âhar yerde işlemeyeler. Bunlardan gayrı boyahâne vaz' olmamışdır deyü sebt olundu.

1 **Kanun-ı Kürehâ**: Demir ma'denleri kanunu demektir.

960 Tarihli Kiğı Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 126, sh. 1-3

بسم الله الرحمن الرحيم

سردفتر كلام سعادت انتظام و عنوان كتاب دولت فرجام حمد خالق البرايا و رازق

الانام اولمغه لايقدر كه صحايف اوراق كاينات رقم قدرتيله دلپذير و قالمش و دروز

نامحدود موجودات اثبات وحدانيتنه برهان نور ساطعدر و انبياى عظامه عادت نايل

و مناقب جود بی بلور و انعام و آمال اولوب اجرای احکام علوی و سفلیه سعادت

و منتدن بی پایاندر و امتنانی امور عوالم جزوی و کلیده کثرت عدددن بی پایاندر تعالی

شانه و عم بره و احسانه و درود نامعدود و صلوة و صلوات نامحدود سلطان الانبیاء

والمرسلین برهان الاصفیاء والمتقین حبیب رب العالمین خلاصة الماء والطین شفیع

العصاة والمذنبین جانبنه نثار اولنسون كه درگاه عزت پناهی مجمع گاه سلاطین عجم و

عرب و تسلیه كاینات وجود پر جودی سببدر صلوات الله علیه و سلامه ما ذكره

فی الارض من ازهاره و حن سماء بعد ما خلوه خلافت سعادت طراز ایله سرافراز اولان

سلاطین اولی الامر و خواقین ذوی القدره مبانی عدل و انصافی تشییده قواعد جود

اعطایی تمهید ایتمك غایت نهایت ثنا ما لزمی و واجب و فرضا اولمغین بناء

پادشاه صاحبقران و زینت بخش سلطان سلاطین عدلگستر خاقان اعظم و شهریار

اكرم حامی بلاد الله عن الجور والطغیان ماحی آثار الظلم والعدوان باسط الامن والامان

ناشر العدل والاحسان خلیفه درویش صاحب العز والنصر والتمكین ظل الله تعالی

فی الارضین سلطان بن سلطان سلیمان خان بن سلطان سلیم خان بن سلطان بایزید

خان خلد الله تعالی ظلال خلافته و ابد العالمین انوار رأفته معدلتلری مطلع انظار كیمیا

آثاری حوالتی اعلاء اعلام عدله اولوب دائما همت علیه شاهانه لری نظام

احوال عباد و تعمیر بلاده متعلق او ممالك محروسه عالم پناهدن ولایت

ارض رومه تابع كیغی سنجاغی كتابتی خصوصیه فرمان جهان مطاع شرف صدور بولوب

اسلوب قدیم عثمانی و قانون قدیم خاقانی مقتضاسنجه بو جریده نو پدیده مشتمل

اولدیغی اوزره محرر بو سنجاقده اولان خواص همایون و خاصهای امرای الویه

و زعما و ارباب تیمار كلت تحت سنا ذو نقش پرداز ایله بنده احقر بایزید افقر

كاتبیله تطویل و املالدن ترك اولنوب مفصل حلیه تحریره و حلیه نظیره

ایرشدی تحریرا فی اواخر شهر شعبان المعظم من شهور سنه ستین و تسعمایه

960 Tarihli Kiğı Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 126, sh. 1-3

قانوننامهٔ ولایت کیغی

در بیان احوال رعایا

۱ غله‌لری خمس اوزره و میوه‌لری سبع اوزره و بستانلری عشر اوزره قبض اولنوب ولواء

۲ مزبوره‌نك چفتلك محل یرلری اولمیوب یر دیمکدر یرلرنده تیبلنوب اول اجلدن بو دفتره

رسم چفت تعیین اولنمیوب یرلرینه کوره اعلا یردن ایکی و ... بر آقچه و ادنی یردن اوچ

دونمه بر آقچه رسم زمین قبض اولنور و اولو اولاندن اون ایکی آقچه رسم بناك و آلتی آقچه

۳ رسم عادیه و مجرد اولاندن آلتی آقچه رسم مجرد قبض اولنور و عادت اغنام دو آقچه خاص

۴ اولمیوب ارباب تیماره و یرلشدن هر سپاهی تیمارنده اولان عادت اغنامی ضبط ایلیه و رسم

دشتبانی آلتی بر کیسه نوك طوارینی باغلنده کیرسه طوار صاحبنه بش کرّه نك اوریلوب

۵ و بش آقچه جریمه آلنوب و اللذی کیتابی آلتی تعیین اینده لر ولواء مزبوره‌نك رعایاسی

اوزرینه چفت باغلنمامشدر دیو وقته کلدکلری یرلرین بوزوب باغره و آخرینه ویره و آخری طوپراغه

و آرابه زراعت ایتمك خیالاتی یرده کلدکده مکرکه و نه کلدکی یرلرین تمام اکوب سپاهی غیری

یره بیلوب بوزوب اول وقت اخر یرده زراعت ایتمك جایز اولور شویلکه اکر کلدکی یری

بوزوب سپاهی یرینی اکلیوب اخر یرده زراعت ایله اول وقت بوزدیغی یرك اجرتی

۶ و دفتر موجبنجه ترکه لری اولمیولرکه بعدا ابتدا بغدای و ارپه‌دن ارپه و سایر حبوبات

قرایسه محصولی اوزره عنبلر ترکه آلنوب غله بها دیو بر آقچه و بر حبه آلنمیه حاکم الوقت

اولانلر منع و دفع ایلیه‌لر

در بیان خارج از دفتر

۷ ولایت مزبوره‌ده خارج از دفتر مستقل قلم اولوب بعض کمسنه‌لر التزام ایله آلوب هر کویه

وارنب سپاهیده خارج از دفتر آدم وار دیو بونجه درلو ایذا الزام ایلیوب و ارباب تیمار دخی کمسنه

کوینه و دفتره مسطور نسنه‌لك کوروب معمور ایلدوکلره خارج ایلرلر و واروب سپاهی خارج

از دفتر سپاهیده دیو بونجه بیلقی مال طلب ایلیوب کیرو بر آقچه ایلیوب کلیا رعایا ایله معمورت

دفتر ایلیوب انواع مظالم و تعدیات اولورمش حالیا بو خصوص پادشاه سریر اعلایه عرض

اولندقده دفتر خارجی کلیا رفع اولنوب دفتر جدیده قید اولنمیوب بعد الیوم خارجی اولوب

از زده دفتر خارجیه دخل اولنمیا بو باب ارباب تیمار خارج ولایتدن مقدار رعایا بولوب

کتوروب کویلرین و مزرعه‌لرین معمور ایدرلرسه کی کورده کلری رعایا المسنده رعیت قید

اولنمش اولنمیه خارج ایلرلر و غیری وجه من الوجوه دخل و تعارض اینمیه‌لر پس امر لواء

قانون اوزره اوچ ییلده کین رسم قشلاقین آلوب اوچ ییلدن صکره رعایا کبی رسم بناك

۸ آلوب متصرف اولالر و لواء مزبوره‌ده مزارع خارج از دفتر دیو بر مقدار آقچه باغلنوب

خاصه محصوب قید اولنمشدر اول اصل خارج از دفتر قالمش مزرعه بولنورسه کی دیکوب

اکیلکی اولوب حینئذ کاتبنده حاصل باغلنوب اولمش اولمیوب خراب و سولی اولوب

مستقل مزرعه اولدوغی حسب الشرع الشریف ثابت و ظاهر اولدقده مذکوره اول پادشاهك

امینه بیری ایچون ضبط ایلیه

960 Tarihli Kiğı Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 126, sh. 1-3

der beyân-ı bâc-ı ʿubûr

در بيان باج عبور

٩ امیدر نسمه ده امر پادشاهی ایله میزان و قپان وضع اولالدن برو غیری حریر و قماش یوکی
کچسه کرک ثبت اولان قپان اولوب اولمامادن برو امیدر نسمه میزانه اوغرایوب قانون
اوزره رسم میزان و رسم قپان ویروب دیار رومه کیدن حریر و جوز و صوف یوکلرندن
القیشر اقچه باج الیورلر و کتان و کبه نك و سایر یوکلك امتعالرندن التمش بیشر اقچه باج
الیورلر و اسیر عبور اینسه اوچ اسیردن اللی اقچه و قره اسیردن یکرمی بشر اقچه الیورلر و جوز
یوکی عبور اینسه هر یوکدن اوتوز اوچ اقچه باج الیورلر و نارنج یوکی عبور اینسه هر یوکدن
التی اقچه الیورلر و سختیان و سایر یوکلرندن تکیم و اربه عبور اینسه هر یوکدن التی اقچه
الیورلر و نفت یوکلرندن اوتوز اقچه الیورلر و قوری اوزم و انجیر و یوکلرندن و اربه
هر یوکدن ایکی اقچه الیورلر و زاج یوکی عبور اینسه اون بشر اقچه الیورلر و مرده سنك یوکلرندن
١٠ اون اقچه الیورلر و تمغا خصوصی اتی لوای مزبورده بیع اولنان متاعدن یکرمی اقچه ده
بر اقچه تمغا الیورلر کاکین اولی کلدوکی اوزره ابقا اولندی و بعده اتی مابینلرده اصناف لوعه
ایکی اقچه تمغا الیورلر و شهرده قیون بوغازلنسه قیون باشنه بر اقچه و صغر باشنه اوچ
اقچه تمغا الیورلر کاکین اولی کلدوکی اوزره مقرر قلندی ... ... و قیلده دغا باقیون و صغر
الوب ... اولسه الردن تمغا الینه مابین ... بوغازلنانندن الیه و شهرده ایلبانه
دباغلردن یکرمی پوستده بر اقچه تمغا الیورلر و ... پوستندن ایکی کونده بر اقچه تمغا الیورلر
و جاموش کوننیندن برکونه بر اقچه الیورلر و اسیر و قاز و قرکب صاتلدقده بورده ایکی بچق
اقچه الیورلر نصفی صاتندن و نصفی الاندن اما اوده و بونلك امثالی املاکدن باج النمز

kânûn-ı kürdhâ

قانون کوردها

١١ لوای مزبورده قدیمی التی باب دمور کورده لری اولوب قدیم الایامدن الی یومنا
هذا بو ذکر اولان کورده لردن شویله که بر اوجاقلری خراب اولسه وارب بر اخرا اوده
بولوب یرده یکی اوجاق احداث اولنورمش احداث اولنان اوجاق تمام دوزلوب اتمه
بر آدم قدر نصکره اسکی اوجاقی بطال اولورمش بنه عامل و بو معمور یکی اوجاق
عامل اولوب معامله سی و بوم القسطلرینه ازدیاد و نقصان اولمازمش اولو
کلمش عادتلری بو حجیله اولغین بنه بر قرار سابق عادة قدیمه لری مقرر دوتلماغین
ثبت اولندی

١٢ لوای کیغیده قدیمی دفتر عتیقده ایکی یرده بو بجانه اثلیو کلوب برسی نفس قصبه کیغیده
و بری آخی ناحیه سی کوجکلنه خاص کندنام قریه ده واقع اولوب بجاغه خاص قید اولندی
تعیین اولنان یرده اثلیه تا اخر یرده اثلیه لر بوتلرده نغیری بو بجانه وضع اولن
مایشدر و بو ثبت اولندی

§. 7- PASİN SANCAĞI KANUNUNÂMELERİ (114)

I- NÜSHALARI VE HUKUKÎ TAHLİLİ

Burada şunu belirtelim ki, Erzurum'la ilgili hukûkî düzenlemelerin çoğunluğu *Pasin Livâsını* da şumûlü altına almaktadır. *Pasin* de iki kısma ayrılmaktadır; *Pasin-i Ulyâ* yani *Yukarı Pasin* ki, *Hasan Kale*'dir. *Pasin-i Süflâ* yani *Aşağı Pasin* de *Horosan*'dır. Ba'zan ikisine birden Pasin-âbâd da denilir[1].

O halde, Pasin sancağı ile alakalı iki hukukî düzenleme, Erzurum Sancağı Kanunnâmeleri arasında neşredilmiş bulunmaktadır. Burada zikredeceğimiz hukukî düzenleme ise şudur:

Erzurum ve Pasin Kanûnnâmesi hazırlanmadan önce özellikle Pasin'deki tîmârları tanzim eden 946/1539 tarihli üç ferman gönderilmiştir. Pasin Livâsının ma'mûr hale getirilişini ve tîmâr düzenine sistemli olarak nasıl geçildiğini gösteren bu kanun hükümlerini aynen dercediyoruz[2].

Pasin Sancağı ile alakalı üç kanûnnâmeden (Erzurum ve Pasin sancakları Müşterek Kanunnâmesi- Erzurum Ve Pasin Sancakları Evkâf Kanunnâmesi ve Muhtelif Kanun Hükümleri) sadece birincisi Barkan tarafından yayınlanmıştır. Tesbitlerimize göre, diğerleri ilk defa tarafımızdan neşr olunmaktadır[3].

II- 9446/1539 TARİHLİ PASİN SANCAĞI İLE İLGİLİ KANUN HÜKÜMLER İ

LİVÂ-İ PASİN

1.

Mîrlivâ	Mîralay	Zu'amâ	Çeribaşı	Sipahîyân
1	1	2	1	544

1 BOA. **Ruus Def.** 620

2 BOA. TTD. 197 (24), sh. 68-70

3 Barkan, **Kanunlar**, 62-72

Ber mûceb-i emr-i şerif

Neferen:305

Mukaddemâ kudvet'ül-ümerâ'il-*kirâm Ulama Beğ-dâme izzûhû-Erzincan Beğlerbeğisi Engür* (?) *Pasin Sancağı*nda kendü berâtıyla iki binden on üç bine varınca üç yüz beş nefer kimesneye tîmâr tevcîh eyleyüb ba'dehû vilâyet-i mezbûre kitâbet olunub zikr oluna üç yüz beş nefer kimesnenin ahvâli pâye-i serir-i a'lâya arz olundukda altı binden aşağısına ikişer bin akçelık tîmâr ve altı binden yukarusuna sülüsi verilmek emr olunub verilen sülüs-i tîmârın dahi sülüsânını *dâhil-i defter*den ve sülüsini *hâric-i defter*den veresin deyü fermân olunub hükm-i şerif verilmeğin ber mûceb-i emr-i âlî altı bin akçe tîmârı olan ve altı binden eksük olan ikişer bin akçelik tîmâr tevcîh olunub ve altı binden ziyâde olana dahi sülüsi tevcîh olunub ve tevcîh olunan tîmârın sülüsânı hîn-i arza gelince yazılan yerlerden verilüb ve sülüsini hâric ez defter kalanlardan kendüler bulub getürüb yazdurub şeneltmek şartıyla *Ferhad Paşa* hazretlerinden *yafta-i şerife*[1] îrâd etdükleri sebebden tevcih olunmuşdur. Ve husûs-ı mezbûre içün vârid olan hükm-i şerifin sûreti aynıyla aşağıda kayd olunmuşdur.

Ber mûceb-i emr-i şerif şenelmek şartıyla verilmişdir

Neferen:119

Vilâyet-i mezbûre şenelmek içün *Hâlid Beğ kabilesi*nden ve *Sarılu* nâm aşiretden ve ba'zı *rüsûm-ı ra'iyyet* vermeyenlerden ikiyüz nefer kimesne kendü cebelüleri ile eşmek üzere hâlî olan yerlerden a'lâlarına üçer bin ve evsatlarına ikişer bin ve ednâlarına bin beşer yüz akçelik tîmâr ma'mûr etmek şartıyla tevcîh olunması emr olunub hükm-i hümâyûn verilmeğin emr-i âlî üzere *Ferhad Paşa* hazretleri münâsib görüb yafta-i şerife verdüği kimesnelerden hâlî ve harâb olan yerlerden şeneltmek şartıyla yüz on dokuz nefer kimesneye *Pasin Sancağı*nda tevcih olunub ve seksin bir neferine *Erzurum Sancağı*nda verilüb ve sûret-i hükm-i şerif aynıyla aşağıda kayd olunmuşdur.

1 **Yafta-i şerife:** İl Yazıcı tahriri yeniden yapılacak bölgeye geldiği zaman, beğlerbeğiler, bütün dirlik sâhiplerinin ellerinde mevcut olan berâtlarını ve son tahrir defterini tetkik ederek, kendilerine ilk önce kılıç ve ibtidâ olarak verilen mikdâr ile sonradan aldıkları terakkîleri gösteren yazılı bir belge verirdi ki, buna yafta veya yafta-i şerife denirdi (Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lügati,** sh. 327-328)..

Ber mûceb-i emr-i şerif

Nefer: 42

Müslümânân-i tâife-i *Emîr-i Yusuflu*

Neferen:21

Mezkûrlar dahi emr-i şerif mûcebince hâllerine göre tîmâr tevcih olunub ve sûret-i hükm-i şerif aynıyla aşağıda kayd olunmuşdur.

Ber mûceb-i hükm-i şerif berây-ı evlâd-ı *Hazret-i Ebubekir* ve Hazret-i Ömer Radiyllâhu anhümâ- ve ba'zı sahâbe-i güzînden

Neferen:14

*Hulefâ-i Raşidîn*den Hazret-i Ebubekir ve *Hazret-i Ömer*·radiyallâhu anhümâ evlâdlarından dört nefer ve velâyeti ve kerâmeti zâhir olmuş azizler evlâdlarından iki nefer ve erbâb-ı emlâk evlâdlarından sekiz nefer cümle on dört nefer olur. Zikr olan kimesneler ümerâ-i mâziye temessükleri ile mülk tarîki ile ve tîmâr tarîki ile nice pâre karyeler tasarruf ede gelüb vâcib'ül- i'âne kimesneler olmağın hâllerine göre şeneltmek şartı ile tîmâr verilmesi emr olunub *Ferhad Paşa* Hazretlerinden yafta-i şerife îrâd etmeğin tevcih olunmuşdur.

Ber mûceb-i berât-ı *Ferhân* ve *Ferhad Paşa* ve hükm-i şerif-i âlîşân

Neferen:63

Vilâyet-i mezbûre kitâbet olundukda ba'zı kimesnelerün ellerinde şeneltmek şartıyla tîmârları olub gerü berâtları mûcebince şeneltmek şartıyla deftere kayd olundu.

Ber mûceb-i yafta-i Ferhad Paşa

Casusluk şartı ile verilmişdir

Neferen:2

2. Emîr'ül-ümerâ'il-kirâm, kebîr'ül-küberâ'il-fihâm, zül-kadri vel-ihtirâm, sâhib'ül-izzi vel-ihtişâm, el-muhtassu bi mezîd-i inâyet-il-Melik'il-Allâm *Erzurum Beğlerbeğisi Ferhad* -dâme ikbâlühû- ve Kudvet'ül-emâcidi vel-ekârim, câmi'ul-mehâmidi vel-mekârim, el-muhtassu bi mezîd-i inâyet'il-Melik'il-A'lâ *Erzurum Tîmârları kethüdâsı* olub vilâyet-i mezbûreyi kitâbet eden *Hacı Mirza* -dâme mecdühû-;

Tevkî'-i refî'-i hümâyûn vâsıl ollıcak ma'lûm ola ki, hâliyâ sen ki *vilâyet kâtibi*sin, bâb-ı sa'âdet-me'âbıma defter gönderüb arz eyledikde Kudvet'ül-ümerâ'il kirâm *Ulama Beğ*- dâme uluvvühû- *Erzincan Beğlerbeğisi* iken vilâyet-i mezbûrede kendü berâtıyla iki binden on üç bine varınca üç yüz beşer nefer kimesnelere *tîmâr tevcîh* eyledükde arz eyledüğün ecilden tîmârlarının altı binlu ve ondan

yukarusuna sülüsi verilüb ve altı binden aşağasına iki bin akçelik tîmâr olmasın emr edüb ve livâ-i mezbûre alaybeğisine nısfın ta'yin edüb buyurdum ki,

Mezkûrları getürüb berâtların taleb edüb göreler. Şöyle ki, sahih müşârünileyh Ulema Beğ berâtı olub tevcîh eyledüği kimesneler dahi âhar olmayub sahih anlarsa, altı binlüye ve altı binlüden yukarusuna tîmârlarının sülüsi verilüb ve altı binlüden aşağısına ikişer bin akçelik tîmâr verilüb ammâ bu cümlenin dahi sülüsânı yazılmış yerlerden verüb ve sülüsi hâric yerlerden tekmîl edüb tezkirelerin verüb südde-i sa'âdetime irsâl eyleyesin ki, berâtları verile.

Ve livâ-i mezbûre alaybeğisinin tîmârı dahi her ne kadar ise, nısfın mukarrer edüb ve bâkî sülüsin hâricden ta'yin edesin. Ammâ bu bâbda ihtimâm edüb müşârunileyh Uluma Beğ adına müzevver berât ibrâz etmekle kimesneye tîmâr verilmekden ihtiyât edesin.

Şöyle bilesiz, alâmet-i şerife i'timâd kılasız.

Tabriren fî evâil-i Şevvâl'il-Mükerrem sene sittin ve erba'în ve tis'a-mi'ete[1].

Bi Makam-ı Kostantınıyye

3. Emîr'ül-ümerâ'il-kirâm, kebîr'ül-küberâ'il-fihâm, zül-kadri vel-ihtirâm, sâhib'ül-izzi vel-ihtişâm, el-muhtassu bi mezîd-i inâyet'il-Melik'il-Allâm *Erzurum Beğlerbeğisi Ferhad* -dâme ikbâluhû- ve Kudvet'ül-emâcidi vel-ekârim, câmi'ul-mehâmidi vel-mekârim *Erzurum tîmârları kethüdâsı* olub vilâyet-i mezbûreyi müceddeden kitâbet eden *Hacı Mirza* -zîde mecdühû-;

Tevkî'-i refî'i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki, hâliyâ sen ki vilâyet kâtibisin, Dergâh-ı Mu'allâma gelüb sâbıkan Hizâne-i Âmireme kırk aded *post-ı vaşak* vermek üzere yüz elli iki nefer kürdler sefer-i hümâyûna eşerler imiş. Post-ı vaşak ref' olunub mezkûrların evlâdlarından ve *Hâlid Beğ kabilesin*den ve *Sarılu* nâm aşiretden ve anlardan gayrı rüsûm-ı ra'iyyet vermeyenlerden iki yüz nefer kimesne olub kendü cebelüleri ile eşmek üzere ahâlî olan yerlerden a'lâlarına üçer bin ve evsatlarına ikişer bin ve ednâlarına bin beşer yüz akçelik tîmâr ma'mûr etmek şartıyla tevcih olunmak memleketin ta'mirine sebeb olub ve ol uclarun hıfz ve hırâsetine dahi küllî nef'i olduğun arz eyledüğün ecilden buyurdum ki,

Arz olunan üzere ise memlekete nâfi' ve vilâyet şenlenüb ihyâ olmasiyçün vech-i münâsib gördüğün üzere hâlî yerlerden şart-ı mezkûrla mezbûrla tîmâr ta'yin edüb tezkirelerin bâb-ı sa'âdet me'âbıma irsâl eyleyesiz ki, berâtları verile.

Şöyle bilesiz, alâmet-i şerife i'timâd kılasız.

Tahrîren fî Evâil-i Şevvâl'il-Mükerrem sene 946[2].

4. Emîr'ül-ümerâ'il-kirâm, kebîr'ül-küberâ'il-fihâm, zül-kadri vel-ihtirâm, sâhib-ül-izzi vel-ihtişâm, el-muhtassu bi mezîd-i inâyet'-i Hâlık'ıl ibâd *Erzurum Beğlerbeğisi Ferhad* -dâme ikbâluhû- ve Kudvet'ül-emâcidi vel-ekârim, câmi'ul-mehmidi vel-mekârim *Erzurum tîmârları kethüdâsı* olub vilâyet-i mezbûreyi müceddeden kitâbet eden *Hacı Mirzâ* -zîde mecdühû-;

---

1 1-10 Şevvâl 946/1539 eder.

2 1-10 Şevvâl 946/1539 eder.

Tevkî'-i refî'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki, hâliyâ sen ki, vilâyet kâtibisin, Dergâh-ı Mu'allâma gelüb yirmi bin nefer kimesneye hâllerine münâsib *dirlik* olmağa hükm-i şerif verilüb hâlî olan yerlerden beş neferine üçer bin ve beş neferine ikişer bin, bâkîsine bin beşer yüz akçelik tîmâr olmak bâbında istid'â-i inâyet isteyüb ve öte vakit *mülknâme* zimmîlerine bin beşer yüz akçe ile emr olunan cebelülerden olub bin akçesi mütemekkin oldukları karyelerden birer çiftlikdir ve beşer yüz akçesi hâlî olan yerlerden verilüb ve *Neriman*[1] kethüdâsı *Canik* altı nefer zimmîler ile *Gürcistan*'da dirlik tasarruf edüb şeneltdükleri karyelerden birer çiftlik zeminler ile hâlî olan yerlerden mezkûr Canik'e üç bin akçelik çeribaşılık olub ve beş neferine hâllerine göre bin ve bin beşer yüz akçe ile emr olunan cebelülerden olub ve bunlardan gayrı Gürciden gelen zimmîlerden on iki nefer kimesne şeneltdükleri harâbelerden in akçe ile cebelü olmak memleketün şenlenmesine bâ'isdir deyü arz eyledüğün ecilden buyurdum ki,

Göresiz, fil-vâki' zikr olunan yirmi bin nefer kimesnelere dirlik olmağa südde-i sa'âdetimden hükm-i şerifim verilmiş olub ol hüküm verilen gayrı olmayub sahih anlar ise, vech-i münâsib gördüğün üzere hâlî olan yerlerden beş neferine üçer bin ve beş neferine ikişer bin ve bâkîsine bin beşer yüz akçelık tîmâr tevcih eyleyüb tezkirelerin veresin ki, berât-ı hümâyûnum verile. Ve mezbûrân .... zimmîler dahi vech-i meşrûh üzere tîmâr verilmek memlekete nef'i var ise, bin beşer yüz akçelik tîmâr tevcîh edesiz. Bin akçesin mütemekkin oldukları karyelerden birer çiftlik zimmîlerinden ve beşer yüz akçesi hâlî ve harâbe olan yerlerden ta'yin edüb tezkirelerin veresiz. Ve mezbûr Neriman kethüdâsı Canik zikr olunan altı nefer ve on iki nefer zimmîlere dahi üslûb-ı mesfûr üzere tîmâr olmak memleketün şenlenmesine sebeb olub nef'i var ise, mezkûr Canik'e şeneltdüği karyelerden birer çiftlik zemin ile hâlî olan yerlerden üç bin akçe ile çeribaşılık ve mezbûr altı nefer zimmîlere dahi şeneltdükleri karyelerden birer çiftlik yer ile hâlî olan yerlerden hâllerine göre vech-i meşrûh üzere bin ve bin beşer yüz akçelik tîmâr ve zikr olan on iki nefer zimmîlere dahi şeneltüdleri harâbelerden biner akçelık tîmâr tevcih edüb tezkirelerin veresin ki, berât-ı hümâyûnum verile.

Şöyle bilesiz, alâmet-i şerife i'timâd kılasız.

Tahriren fî evâsıt-ı şehr-i Şevvâl'il-mükerrem sene sittin ve erba'în ve tis'ami'ete[2](946)

Bi Makam-ı Kostantıniyye

1 Şu anda Erzurum'un Narman ilçesidir.

2 10-20 Şevvâl 946/1539 eder.

Pasin Sancağı İle Alakalı Ba'zı Kanun Hükümleri, BOA. TTD. No: 197, sh. 68-70

Pasin Sancağı İle Alakah Ba'zı Kanun Hükümleri, BOA. TTD. No: 197, sh. 68-70

SEKİZİNCİ BÖLÜM

HALEB EYÂLETİ KANUNNÂMELERİ

§. 1- KANUNÎ DEVRİNDE HALEB EYÂLETİ VE SANCAKLARI

922/1516 tarihli *Fetihnâme*'de anlatıldığı üzere, *Meccidabık zaferi*nden sonra Osmanlı topraklarına katılan *Haleb*'in bir diğer ismi de *Eş-Şehbâ*'dır. Haleb, Osmanlılardan önce Memlüklülerin elindedir ve Hâleb'de Memlüklülerin *nâib'üs-saltanatı* yani beğlerbeğisi oturmaktadır. Son Memlüklü nâib'üs-saltanatı *Hâyır Beğ*'den sonra, Sultan Selim, *Haleb Eyâleti*'ni teşkil etmiş ve beğlerbeğiliğine de pişdar kumandanı *Karaca Ahmed Paşa*'yı getirmiştir (922/1516)[1]. Haleb'e *Dâr'ün-Nasr* da denmektedir.

Daha önce Diyarbekir Eyâleti'ne bağlı olan ba'zı Livâlar kendisine bağlanarak teşkil olunan Haleb Eyâleti'nin sancakları, ba'zı küçük değişikliklere rağmen, Kânûnî devri itibariyle şu şekilde sıralanabilir:

1- Adana Livâsı.

2- A'zâz (Ve Kilis) Livâsı.

3- Balis (Banis-Baynas) Livâsı.

4- Birecik Livâsı.

5- Haleb Livâsı (Paşa Sancağı).

6- Hıms Livâsı.

7- Hama Livâsı.

8- Kilis Livâsı (A'zâz ile beraber).

9- Ma'arra Livâsı.

10- Selemiyye Livâsı[2].

Ba'zı kaynaklarda *Sis, Arabgir* ve daha başka yerler de Haleb Eyâleti'ne bağlı olarak gösterildiği gibi, bir kısım kaynaklarda da Haleb Eyâleti zikredilmiyor ve birçok sancakları Şam Eyâleti'nin sancakları arasında sayılıyor[3].

Yani kısaca özetlemek gerekirse, başlangıçta Haleb Eyâleti her ne kadar müstakil bir eyâlet olarak kurulmuş ise de, sancak listelerinde, Haleb'e bağlı sancaklar *Eyâlet-i Şam*

---

1 Şemseddin Sâmi, **Kamus'ül-A'lâm**, 3/1974; Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, II/286; **İslâm Ansiklopedisi**, 5/I, sh. 121; **Haleb Fetihnâmeleri** için bkz. Bâyezid Kütüphânesi, Veliyyüddin Efendi, No: 1969, Vrk. 66/b vd.

2 BOA. **Ruus Def.** No:622; BOA. **Maliye Ahkâm Defterleri**, No: 563'deki liste (Kunt, İ. Metin, **Sancaktan Eyâlete**, sh. 141'den naklen)

3 BOA. **Ruus Def.** No:622, **Vilâyet-i Haleb**; Âtıf Efendi, 1734, vrk. 205/b; Celâlzâde, **Tabakât'ül-Memâlik**, Ayasofya B. 3296, vrk. 11/b-17/a

veya *Eyâlet-i Arab* denilen eyâlete bağlı olarak kayd edilmiştir. Ancak, Kanunî devrinin ortalarına doğru hazırlanan sancak listelerinde durum değişmiştir.

Şimdi de Kanunnâmesi bulunan sancakları sırasıyla görelim ve Kanunnâmelerini neşredelim:

§. 2- ADANA SANCAĞI KANUNNÂMELERİ

I- 930/1523 TARİHLİ ADANA SANCAĞI KANUNNÂMESİ (115)

1- Nüshaları Ve Hukukî Tahlili

İslâmî kaynaklarda *Erdene, Edene, Ezene, Azana* ve *Batana* şekillerinde geçen *Adana*, ilk defa Hz. Ömer zamanında *Ebû Ubeyde bin El-Cerrâh* ve *Ebu Musa El-Eş'arî* komutasındaki ordular tarafından feth olunmuş ise de, Emevî Halifesi *Abdülmelik* ve Abbâsi Halifesi *Mansûr* zamanlarında yeniden ve tamamen feth olunmuş ve *Hârun Reşid*'in Horasanlı komutanı *Ebû Süleym et-Türkî* tarafından da müslüman nüfusun iskânına açılmış büyük bir yerleşim merkezidir. XIV. yüzyıl ortalarından itibaren Memlüklülerin hâkimiyeti altına giren Adana, 1378-1562 yılları arasında Türkmenlerin Üçok koluna mensup *Ramazanoğulları*nın eline geçmiştir. *Yavuz Sultân Selim* zamanında bu aile, Osmanlı Devletine teslim-i silah etmişse de, Osmanlı Devleti bu beldelerin idaresini, yine Ramazanoğulları neslinden gelen insanlara vermiştir[1].

Fetihden sonra evvela Haleb ile beraber *Adana-Çukurâbâd Livâsı* adıyla Şam Eyâletine ve sonra da *Haleb Eyâleti*ne bağlanan *Adana Sancağı*, bazan da müstakil bir eyâlet şeklinde gösterilmiştir. 928/1521 tarihli bir sancak listesinde[2] Şam veya diğer adıyla Arab Eyâletinin sancakları arasında Adana ve Çukurâbâd Livâsı zikrediliriken, Kanunî devrinin ortalarını ihtivâ eden 622 nolu Ruus Defterinde ise, "*Elviye-i Tâbi'-i Mîr-i Mîrân-ı Vilâyet-i Haleb*" ünvânı altında zikr olunan Haleb Sancakları arasında kayd olunmuştur[3].

BOA. TTD. No: 69'daki kayıtlardan 1519 yılında Haleb Eyâletine bağlı olduğu anlaşılan Adana Sancağının kazaları arasında *Ayas, Berendi* ve *Kınık* gibi kaza merkezleri bulunurken, 1536-137 yılları arasında ise, *Yüreğir, Saruçam, Dündarlu, Bulgarlu, Hacılu, Ayas, Karaisalu* ve *Kınık* önemli nâhiye merkezleri arasında yer almaktadır[4].

Adana Sancağı'nın elimizdeki ilk Kanunnâmesi, *BOA. TTD. No: 450 (997), sh. 2*'de yer alan ve 930/1523 tarihinde tanzim olunduğu defterdeki kayıtlardan anlaşılan kısa bir

---

1 Şemseddin Sâmi, **Kâmus'ül-A'lâm**, I, sh. 220-221; **TDV İslâm Ansiklopedisi, Adana Maddesi**, I, 349-351 (Yusuf Halaçoğlu tarafından yazılan kısım)

2 Veliyyüddin Efendi, No: 1969, Vrk. 116/a-117/a

3 BOA. **Ruus Defteri.** No:622

4 BOA. TTD. No: 254; **TDV İslâm Ansiklopedisi, Adana Maddesi**, I, 349-351 (Yusuf Halaçoğlu tarafından yazılan kısım)

hukukî düzelemedir. Henüz tam metin halinde yayınlanmayan bu Kanunnâme, daha sonraki Kanunnâmelere de esas teşkil etmiş bulunmaktadır.

Kanunnâme, klasik bir sancak kanunnâmesi görünümündedir. Yani evvelâ bu bölgede resm-i hâne adı altında düzenlenen resm-i çift yani harâc-ı muvazzaf üzerinde durulmuştur. Sonra kefereden alınan cizye vergisi düzenlenmiştir. Bunu harâc-ı mukâseme demek olan öşür vergisi takip etmiştir. Bu arada çeltük ile ilgili bir hüküm ve bazı örfî rüsûm ile alakalı hükümler de, Kanunnâmenin maddeleri arasında yer almaktadır.

2- 930/1523 Tarihli Adana Sancağı Kanûnnâmesi

KANÛNNÂME-İ LİVÂ-İ ADANA

1. *Livâ-i Adana* bundan evvel emr-i padişâhî ile kitâbet olunub defter olundukda *Kayıtbay Kanûnu*[1] üzere her *müzevvec*den yüz kırk *Halebî akçe* alınub ve *mücerred* kayd olunan re'âyâdan resm alınmayub ve e'immeye dahi *resm-i hâne* bağlanub ve ba'zı yerde dahi zirâ'at eden re'âyânın *bütün çift* tasarruf edenlerden *âdet-i mîr-âhuriyye* deyü her yılda on kile arpa alınub ve nîm çift tasarruf edenlerden altı kile arpa alınub ve camusları olan re'âyâdan dahi bir camus başına sekizer Halebî akçe alıumrmış.

2. Hâliyâ emr-i padişahî ile vilâyet-i mezbûre müceddeden defter olundukda ol vilâyetin halkı gelüb zikr olan rüsûm bize çokdur, mütehammil olmayub edâsına kâdir değülüz deyüb ba'zı kimesne dahi der-i devlete bile gelüb tazarru' edüb izhâr-ı acẓ etdiklerinden zikr olan husûs pâye-i serir-i a'lâya arz olundukda emr-i şerif-i celil'ül-kadr şol vechile sâdır oldu ki,

Her müzẹvvecden ellişer Osmanî akçe alınur ki, Halebî hesâbı üzre yüz yirmi beşer Halebî akçe olur. Zikr olan resmin nısfı *nevrûz-ı Sultanî*de alınub ve nısf-ı âhar son güz ayında alına.

3. Ve *kefere*den dahi ellişer Osmanî akçe alına ki, Haleb akçesiyle yüz yirmi beş akçe olur. Ve andan gayrı keferenin her müzevvecinden ve mücerredinden nevrûz-ı Sultanîde ellişer Halebî akçe *cizye* alına.

4. Ve Kal'a-ı *Belvan*[2] ve *El-Nahşa*[3] kâfirlerinden *resm-i hâne* alınmayub hemân müzevvecinden ve mücerredinden ellişer Halebî akçe alına.

---

1 Sultan Kayıtbay'dan kasıt, 1467-1495 tarihleri arasında Memlüklü Sultânı olan Melik Eşref Ebün-Nasr Kayıtbay Zâhirî'dir. Bu zatın hazırladığı kanunlar esas alınarak, Yavuz Sultan Selim devrinde Sis ve Tarsus Kanunnâmeleri hazırlanmıştır. BOA. TTD. 69 nolu bu defterde Adana Sancağı da tahrir edilmiş olmasına rağmen, Adana Sancağı'nın Kanunnâmesi mevcut değildir (Krş. **Osmanlı Kanunnâmeleri,** III- sh. 487-495).

2 **Belvan:** Beylân ve Belen tarzında da okunabilen bu yer adı, Adana Sancağı'nın bir kazâsı olan Berende olsa gerektir.

3 Bu yer isimini tam doğru okuyamadık ve bulamadık.

5. Ve *e'imme*ye dahi resm-i hâne kayd olunmayub mâdem ki, imâmet hidmetin edeler, resm-i hâneleri ve avârızları alınmaya.

6. Ve *âdet-i mîr-âhuriyye* dahi hilâf-ı kanûn olmağın külliyen ref' olundu.

7. Ve *resm-i camus* dahi hilâf-ı kanûn olmağın ref' olunub hemân her câmus satıldıkda satun alan kimesnelerden dörder Osmanî akçe alına ki, on Halebî akçe olur. Camus satan kimesnelerden akçe alınmaya.

Bu zikr olan rüsûmdan ziyâde akçe alınmaya deyü emr olunmağın vech-i meşrûh üzere kanûnnâme vaz' olundu.

8. Ve hıntadan ve şa'îrden ve çavdardan ve burçakdan ve alefden ve künciden ve penbeden ve piyazdan ve sebzeden ve kavundan ve karpuzdan bi'l-cümle gallât ve hübûbât ve bâğât ve fevâkih kısmından onda bir *ta'şîr* oluna.

9. Ve *çeltük* kimin yerine ekilürse, eğer mîrî çeltük olursa nısıf hissesi mîrî tarafından alındıkdan sonra sâhib-i arz içün rençber hissesinden öşür alına; eğer mîrî olmazsa cümlesinin öşri alına.

10. Ve *âsiyâb*ın dahi yıl yüriyeninden yüz yirmi Halebî akçe ve altı ay yüriyenden altınış Halebî akçe ve üç ay yüriyenden otuz Halebî akçe alına.

11. Ve *resm-i arûsiyye*, bikrden yüz yirmi Halebî akçe ve seyyibeden altmış Halebî akçe alına.

12. Ve deve ile gelen penbe yükinden *kapu bâcı* deyü yirmi iki Halebî akçe alına ve at ve katır yükünden on bir Halebî akçe alına. Ve taşradan gelen koyundan *resm-i yatak* deyü bir süriden ki, üç yüz ola, bir koyun alınub eksük olursa ol hesâb üzere alına.

13. Ve ba'zı re'âyâ kadîm'üz-zamandan *Adana Sancağı*na müte'allık olub *Sis Sancağı*nda[1] oturub *rüsûm-ı örfiyye*lerin Adana Sancağı beğine verirler imiş, gerü ol vech üzere mukarrer olunub hilâf-ı kanûn iş olmaya.

14. Ve hâricden evleri ile gelüb kışlayanlardan her hâneye Haleb akçesiyle yirmi beşer *resm-i hâne* alına. Ve bal ve yağ ve peynir ve sâri fevâkih ve hubûbât yüklerinden ikişer Halebî akçe *bâc* alına.

15. Ve bazara gelüb boğazlanan koyundan ve keçiden birer Halebî akçe alınub ve kara sığırdan onar Halebî akçe ve camus boğazlandıkda yirmişer Halebî akçe alına, ziyâde alınmaya

16. Ve baş yaruğundan altmış Halebî akçe ve bıçak zahmından ki, mevt îcâb etmeye, yüz Halebî akçe alına. Ve sâir cerâim husûsları ki, vâki' ola, ol bâbda kanûn-ı kadîm-i Osmanîye mürâcâ'at olunub tecâvüz olunmaya[2].

---

1 Sis Sancağı Kanunnâmesi için bkz. **Osmanlı Kanunnâmeleri,** III, sh. 492-495

2 Kanun-ı Kadîm-i Osmânî'den kasıt, Umumî Osmanlı Kanunnâmesidir.

930 Tarihli Adana Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 450, sh. 2

II- 943/1536 TARİHLİ ADANA SANCAĞI KANUNNÂMESİ (116)

1- Nüshaları Ve Hukukî Tahlili

Adana Sancağı'nın Kanunî devrindeki ikinci tahriri, 943/1536 senesinde yapılmış ve tahrir neticeleri, *BOA. TTD. No: 177 (946) nolu defter*de toplanmıştır. Bu deftere göre Adana Sancağı'nın nâhiyeleri, *Yüreğir*, *Sarıçam*, *Dündarlu-Bulgarlu*, *Hacılu*, *Ayas*, *Karaisalu* ve *Kınık*'dan ibârettir. Daha evvel neşredilmeyen ve bu defterde yer alan Kanunnâme, daha evvelki Kanunnâme'nin Osmanlı Kanununa tam intibâk ettirilmiş şeklidir. Her ne kadar esasda biribirine benzese de, aralarındaki tanzim farklarından dolayı bu Kanunnâmeyi de neşr edeceğiz[1]. Defterin ve Kanunnâme'nin Mukaddimesinde kısaca şunlar belirtilmektedir:

> "Erbâb-ı ukûla hafî değildir ki, Allah'ın emrine mutlaka itâ'at edilmelidir ve Allah da şöyle emretmektedir: "*Allah'a itâ'at ediniz; Resûlüne ve sizden olan ülülemre de itâ'at ediniz*". İşte bu ilâhi emre ittibâ'en, hiç şüphesiz veliyyü'ül-emr ve halife olan Sultân Süleyman'ın fermânına uyarak bu vilâyetin tahririne başladım. Tamamlayınca da aşağıda zikredeceğim Arapça şi'rin son beyti ile tarihini de düştüm. 943."[2]

Kanunâmenin şer'î tahlili bir öncekinden farklı değildir. Kanunnâme, klasik bir sancak kanunnâmesi görünümündedir. Yani evvelâ bu bölgede resm-i hâne adı altında düzenlenen resm-i çift yani harâc-ı muvazzaf üzerinde durulmuştur. Sonra kefereden alınan cizye vergisi düzenlenmiştir. Bunu harâc-ı mukâseme demek olan öşür vergisi takip etmiştir. Bu arada çeltük ile ilgili hükümler genişletilmiş bulunmakta ve bazı örfî rüsûm ile alakalı hükümler de, Kanunnâmenin maddeleri arasında yer almaktadır.

2- 943/1536 Tarihli Adana Sancağı Kanûnnâmesi'nin Metni

KANÛNNÂME-İ LİVÂ-İ ADANA

1. Livâ-i mezbûrda mütemekkin olan *re'âyây-ı Etrâk*'dan ve kefereden her müzevvecden her senede *resm-i hâne*[3] yirmi beşer pâre ki, elli Osmanî olur, alına.

---

1 BOA. TTD. No: 177, sh. 1-5; **TDV İslâm Ansiklopedisi, Adana Maddesi**, I, 349-351 (Yusuf Halaçoğlu tarafından yazılan kısım)

2 BOA. TTD. No: 177, sh. 1

3 **Resm-i Hâne:** Bu bölgede çift akçesi yani harâc-ı muvazzafı karşılayan verginin adıdır. Zamanla mikdârı değişe-gelmiştir.

Ve zikr olan resmin msfı nevrûz-ı Sultânîde alınub ve nısf-ı âharı son güz ayının evvelinde alına.

2. Ve hıntadan ve şa'îrden ve alefden ve susamdan ve penbeden ve soğandan ve bi'l-cümle gallât ve hubûbât ve bâğât ve besâtîn ve fevâkih kısmından onda bir *ta'şîr* oluna.

3. Ve livâ-i mezbûrda mütemekkin olan keferenin her müzevvecinden ve mücerredin defter-i atîkde yirmi dörder pâre ki, kırk sekizer akçe olur, cizye ta'yin olunmuş imiş, emr-i padişahî ile vilâyet-i mezbûre kitâbet olundukda zikr olan keferenin cizyeleri şey'-i kalîl olmağın şer'a ve kaunna muhâlifdir. Gerekdir ki, kefere-i mezbûreye *harâc-ı şer'î*[1] vaz' edesiz deyü fermân olunub ber mûceb-i emr-i âlî kefere-i mezbûrenin her müzevvecinden otuz para ki, altmışar Osmanî olur, cizye ta'yin olunub defter-i cedîd-i hâkâniye kayd olundu. Min ba'd ziyâde ve noksan alınmaya.

4. Ve vilâyet-i mezbûrede vâki' olan kılâ'a hidmet eden kefereye defter-i atîkde hidmetleri mukâbelesinde *resm-i hâne* kayd olunmamağın hâliyâ defter-i cedide dahi kayd olunmadı.

5. Ve kal'a-i *El-Nahşa*'da mütemekkin olan Ermeniler, yollar bekleyüb ve derbendler hidmetin edüb ve kal'a hidmetinde olmağın avârızdan ve *resm-i ganem*den ve *resm-i hâne*den ve *cizye*den mu'âflar olı-gelmeğin gerü ber karar-ı evvel mu'âf kayd olundular[2].

6. Ve *enhâr-ı çeltük* husûsunda emr-i padişahî mûcebince kanûn budur ki, yirmi kantar tohum ekilen nehre re'is ve saka olanlar, ikişer kantar tohum eküb birer kantarı *cihet-i hidmet* olub mîrî tarafından nesne alınmayub birer kantarından sâir rencberân gibi hisse-i mîrî ihrâc aluna. Tohum artuk ve eksük olsa, bu minvâl üzere hesâb oluna.

7. Ve enhâr-ı mezbûreye hidmet eden kimesneler, hidmetleri mukâbelesinde *avârız-ı divânî*den ve tekâlîf-i örfîden ve resm-i hâneden ve resm-i ganemden mu'âf ve müsellem olalar deyü fermân olunmağın defter-i cedîd-i hâkâniye vech-i meşrûh üzere kayd olundular.

8. Ve her nehrün *re'is*i çeltük ekmelü olıcak, kürekçileri ile nehr-i mezbûrun suyu kifâyet edecek mikdârı yeri ayartlayub hâzır eyleyeler ve ol senede çeltük kangı tarafa düşerse, sâhib-i arz olanlara tenbih edeler ki, nesne ekmeyeler. Ekilecek *mîrî çeltük*leri ihzâr edüb vaktinde te'hir etmeyüb hemân ekeler ve ne mikdâr tohum kifâyet ederse, emîn olanlar mîrî tarafından verüb ekdüreler. Çeltükçi âdeti üzere tohumun ekdüken sonra hidmet ne ise edâ eyleye. Ve çeltük tamam yetişdükden sonra emîn olanlar kâdı ma'rifeti ile üzerine varub mîrî tarafından ver-

1 **Harâc-ı şer'î:** Bu tabirden kasıt harâc-ı re's demek olan cizyedir.

2 Osmanlı Devletinin Ermenilere nasıl mu'âmelede bulunduklarını bilmeyenlerin gözlerine, bu maddeyi ilmen sokmak gerekmektedir.

ilen tohumu çıkardukdan sonra mîrî tarafına âid olan hisseyi çıkarub kabz ede. Bâki kalandan sâhib-i arz içün *öşür* ihrâc olunub mâ'adâ kürekçilere verile[1].

9. Ve livâ-i mezbûrda vâki' olan *âsiyâb* kaç olursa her ayda beşer akçe resm alına.

10. Ve *resm-i arûsiyye* bikrden kırk sekizer akçe ve bîveden nısıf sâhib-i cemâ'at ala.

11. Ve *baş yaruğun*dan yirmi iki Osman akçesi ve *bıçak zahmi*nden ki, mevt îcâb etmeye, kırk Osman akçe alına. Ve sâir cerâim husûsları vâki' oldukda Kanun-ı kadîm-i Osmaniyeye mürâca'at oluna.

12. Ve her kovandan bir *para*[2] resm alına[3].

13. Ve *âdet-i ağnâm*, her dört re'sden bir para alına.

14. Ve sâbıkan livâ-i mezbûrda vâki' olan *cevâmîs*den ikişer para resm alınur imiş. Ammâ *Vilâyet-i Arab*'[4]da ba'zı yerlerde resm-i camus hiç alınmayub ve ba'zı yerlerde beşer ve altışar para alınur imiş. Cemî'i vilâyet müsâvî olub her sağılur camusdan üçer para resm alına deyü fermân olunmağın emr-i şerif mûcebince her sağılur camusa üçer para resm kayd olundu.

15. Ve *e'imme* avârız-ı divânîden mu'âf olalar.

---

1 Çeltük ile ilgili bu hükümler, daha evvelki Kanunnâme'de bir tek maddede kısaca geçiştirilimşitir; Bkz. md.9

2 **1 Para**=2 Osmanlı Akçesi olduğu daha sonraki kanunnâme maddelerinden anlaşılmaktadır.

3 Bu ve bundan sonraki maddeler, eski Kanunnâme'de mevcut değildir.

4 **Vilâyet-i Arab**: Buna Eyâlet-i Şam da denmektedir.

943 Tarihli Adana Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. 177, sh. 1-5

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الواحد بلا ابتداء • الفرد من غير نهاية وانتهاء • قاسم الارزاق

والآجال • وباسط بساط النعم والافضال • وجامع الشتات ليوم لا ريب

ومفرق المجموع بالممات فالق من نزل بابه • والصلوة والسلام على مظهر كرم

الاسلام وهادم من كان اهل الكفر بالسيف الشديد • وهادم جدار

اهل الطغيان بصمصامه الشديد • منبع محاسن المآثر •

ومجمع محاسن السماوات • وكنز الدقايق • وكشاف

معضلات الحقايق • محمد الناطق بالصواب • المنزل عليه

محكم الكتاب • الفايق بشرفه على كل نبي • الفاضل بسيط

محيط بحر الاولين • وعلى آله واصحابه الذين اوفوا بالعهود

وبذلوا في جهادهم المجهود • ما اثمرت قطار الغبراء سحاب

وتفتق في وجه دفاتر الخطاب حلة الكتاب • وبعد

فلا يخفى على ذوي العقول والنقول • من ارباب المعقول والمنقول

ان امر السلطان مطاع • ودفعه بلا استطاع • وقد قال ربه الحقيق

بان يحكم • واطيعوا الله واطيعوا الرسول واولي الامر منكم •

ولما كان ولي الامر الخليفة • وسلطان البسيط على وجه الحقيقة

سلطان العرب والعجم • ومنبع البري والبحر مطلق الاعنة

العدالة في ميادين السياسة • وحاير قصبات السبق بحيث رعايا

من ديار الاسلام به مسدودة الثغور • ووجوه الايام

باسمة الثغور • ودولته العثمانية

943 Tarihli Adana Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. 177, sh. 1-5

سبحان من [illegible] الزمان • وصلواته المهدية مقرونة بالامان

وكان الفقير الى الله الولي • لائذ بابه • وقائم بجنابه • علي [illegible]

بجلائل النعماء • فصار من جملة خدامه • بمرام المقبول

المستوجب لزيادة القبول • بضبط من الولاية • اسما فاسما وعما

والنظر في احوال العباد • والتحرير لتأني كتابة البلاد ولما اكتب

دفترا يكون بعونه تعالى محررا • وعن وصمة الخلل بريا وعن

الزلل عريا • فكتبت هذا الدفتر بتحرير احد السلطنة • واخترت

المحرر باختيارات مبرهنة • طالبا قبوله بالانظار السعيدة •

مترجيا قبوله بين العزة الجديدة • لازالت ايامه بدوام العدل الزاهرة

ولا برحت اعلامه في دولته اليا من ظاهرة • مولانا الذي

مستوليا على العدى • منصورا على الكفار نصرة السادة الابصار

وعلى من خرج عن السنة • وجعل الادلة الواهية ليحبه •

وغفل عن طريق الجنة • واضل بطاعة رب الانس والجنة • ما دارت

الافلاك • وسجت لله الاملاك • ولهذا الدفتر الزاهر لسان

صدق ظاهر ناطق بالتاريخ الموافق على التحرير • لعدد المصراع

الداخل من البيت الاخير

ان ذا دفتر متقن	ثم مضمونه حسن
ظاهر الحسن تاريخه	دفتر صادق ثابت

943 Tarihli Adana Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. 177, sh. 1-5

943 Tarihli Adana Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. 177, sh. 1-5

١٤ ناحیه دن برابر آلنه وسابقا اولوا مزبوره واقع اولان جوامیس دن
اکیشر پاره رسم آلنورمش لکن ولایت عربلری بعضی یرلرده جاموس رسمی
هیچ آلنیوب و بعضی یرلرده بیشر والتشر پاره آلنورمش
جمیع ولایت ساوی اولوب هر صاغلور جاموسدن اوچر پاره رسم آلنسه
دیو فرمان اولنماغین دفتر موجبنجه هر صاغلور جاموسه
اوچر پاره رسم قید اولندی وایچه عوارض دیواندن
معاف اولالر

III- 954/1547 TARİHLİ ADANA SANCAĞI KANUNNÂMESİ (117)

1- Nüshaları Ve Hukukî Tahlili

Kanunî devrinde *Adana Sancağı*'nın üçüncü tahriri, 954/1547 tarihinde yapılmıştır. *BOA. TTD. No: 254 nolu Tapu-Tahrir Defteri*nde toplanan bu tahririn sonuçları, yeni tanzim edilen ve eski iki Kanunnâme'ye göre daha ayrıntılı olan bir diğer Kanunnâme ile te'yid edilmiştir. Hem Kanunnâme ve hem de yeni tahrir ile alakalı olarak, Defterin Mukaddimesinde bazı önemli bilgiler zikredilmektedir[1]. Biz, hem Kanunnâmenin şer'î dayanağını göstermesi ve hem de tahririn nasıl yapıldığını göstermesi açısından bazı mühim cümlelerini buraya almak istiyoruz:

> "Memâlik-i İslâmiyye'de icrây-ı *Kavânîn-i Kadîm-i Osmânî* ve ibkây-ı âyîn-i müstakîm-i Sultânî ile ref'-i bida' ve sitem ve def'-i mehâyif ve zulem içün Ma'mûre-i Vilâyetin müceddeden kitâbetine erbâb-ı kalem emânet-i rakam kullar gönderüldükde, Livâ-i Adana'nın dahi evzâ'ı nâ-merbût ve aktâ'ı nâ-mazbût idüği mesmû'-ı mecmû'-ı hod-emr-i vâlâ-makâm hazret-i Padişah-ı İslâm olıcak, Livâ-i mezbûrun defâtir-i sâbıkası tecdîd ve tahrir ve cerâyid-i avâidi temhîd ve tastîr olunması hususı *Hazine-i Haleb Defterdârı* olan Abd-i Fakir *Muhammed* el-Hakîr ile sâbıkan Hizâne-i mevfûrede *Mukâta'acı* olan ed'af'ül-ibâd Kâtib *Murad* bendelerine buyurulub iltifât-ı âfitâb-ı leme'ât-ı Padişâhîden levâmı'-ı enzâr-ı Hurşîd i'tibâr-ı nâ-mütenâhî ile bu hâkisâr u zerre-i bî-mikdârlara tahsis ve imtiyâzdan şeref i'tizâz bulmağın imtisâlen lil-emr'il-âlî meşyen alel-vechi bit-tevâlî mahall-i mezbûra varılub mâ hüvel-me'mûrda bi haseb'il-makdûr ihtimâm ve ikdâm olunub;
>
> Ol Vilâyetin a'şâr ve harâcı ve sair avâid ve fevâid-i bâcı kemâ hüve hakkuhû tahkik ve tedkîk olunub her hususa alet-tafsîl vukûf tahsîl olunmağın mücmel ve mufassal meşrûh ve muhassal yazılub muktezây-ı şer'-i mutahhar ve mübteğây-ı kanun-ı mukarrer üzere müceddeden defter olunub, evvelâ mîr-livâya, sâniyen zu'amâya ve erbâb-ı tîmâra alâ kader-i merâtibihim ve haseb-i tabakâtihim hisselü hisseleri ber vech-i adâlet ve nehc-i istikamet işbu 954 Cemâziyelûlâsının 10. gününde tevzî'i ve taksimi tetmîm olundukdan sonra, bu Defter-i âdâlet-mazhar ketb ve sebt olundu."[2].

Osmanlı Devleti'nin her türlü hukukî ve icrâî tasarruflarını, nasıl şerî'at ve kanunlar dairesinde yaptığını ve aksini iddia edenlerin bu Mukaddimeyi okuyup anlamaları gerektiğini, bir defa daha hatırlatmak istiyoruz.

---

1 BOA. TTD. No: 254, sh. 1-9; **TDV İslâm Ansiklopedisi, Adana Maddesi**, I, 349-351 (Yusuf Halaçoğlu tarafından yazılan kısım)

2 BOA. TTD. No: 254, sh. 1-2

Bu kanunnâme de, diğer ikisinden farklı değildir. Kanunnâme, klasik bir sancak kanunnâmesi görünümündedir. Yani evvelâ bu bölgede resm-i hâne adı altında düzenlenen resm-i çift yani harâc-ı muvazzaf üzerinde durulmuştur. Sonra kefereden alınan cizye vergisi düzenlenmiştir. Bunu harâc-ı mukâseme demek olan öşür vergisi takip etmiştir. Bu arada çeltük ile ilgili hükümler alabildiğine genişletildiği gibi, daha evvelki kanunlardan farklı maddeler ve önemli örfî rüsûm hakkında geniş hükümler de, Kanunnâmenin maddeleri arasında yer almaktadır.

2- 954/1547 Tarihli Adana Sancağı Kanûnnâmesi'nin Metni

KANÛNNÂME-İ LİVÂ-İ ADANA

1. Livâ-i mezbûrede mütemekkin olan re'âyâdan eğer müslümandır ve eğer zimmîdir, kabl'el-feth ve ba'de'l-feth ilâ bâze'l-ân her sene *resm-i hâne* deyü yirmi beşer para ki, ellişer Osmanî olur, alınu-gelüb defterlerde vech-i meşrûh üzere mestûr ve mukayyed olmağın defter-i cedîd-i hâkâniye dahi olı-geldüği üzere kayd olundu ki, nısfı nevrûz-ı Sultanîde ve nısf-ı âharı son güç ayının evvelinde alına.

2. Ve hınta ve şa'îr ve alef ve penbe ve susam ve piyâz ve bi'l-cümle gallât ve hubûbât ve bâğât ve besâtîn ve fevâkih kısmı kadîmden onda bir *ta'şîr* alınu-gelmeğin üslûb-ı sâbık üzere gerü onda bir kayd olundu.

3. Ve livâ-i mezbûrda mütemekkin olan *keferenin cizyesi* kadîmden yirmi dörder para alınurmış ki, kırk sekizer akçe olur. Mukaddemâ *Ali Beğ*[1] vilâyeti kitâbet eyleyüb *harâc* ahvâlin Âsitâne-i Sa'âdet'e arz eyledükde yirmi dörder para şey'-i kalîl olub şer'a ve kanûna muhâlifdir. Kefere-i mezbûreye *harâc-ı şer'î* edesin deyü fermân olunub ber mûceb-i emr-i âlî kefre-i mezbûrenin her neferine otuzar para ki altmışar Osmanî olur, *cizye* ta'yîn olunub defter-i cedîd-i hâkânîye kayd olundu deyü kanûnâmesinde yazub ammâ amel olunmayub gerü bil-fi'il ellişer akçe alınurmış.

Hâliyâ *harâc-ı şer'î ahvâli* görüldükde ekalli otuzar para olub andan eksüğe şer'-i şerifin izni olmamağın defter-i atîk mûcebince gerü otuzar para cizye ta'yîn olundu ki, altmışar Osmanî olur. Min ba'd otuzar para olub andan eksüğe şer'-i şerifin izni olmamağın defter-i atîk mûcebince gerü otuzar para cizye ta'yîn olundu ki, altmışar Osmanî olur. Min ba'd otuzar para alınub ziyâde ve nâkıs alınmaya.

4. Ve *enhâr-ı çeltük* husûsunda emr-i padişahî mûcebince kanûn budur ki, yirmi kantar tohum ekilen nehre *re'is* ve *saka* olanlar, ikişer kantar tohum eküb birer kantarı cihet-i hidmet olub mîrî tarafından nesne alınmayub birer kantarından sâir rencberân gibi hisse-i mîrî ihrâc oluna. Tohum artuk ve eksük olsa, bu minvâl üzere hesâb oluna.

1 943 Tarihli Tahrir defterinin kâtibi olan Ali Bey kasdedilmektedir. Daha evvelki Kanunnâmenin Mukaddimesine bakınız.

5. Ve enhâr-ı mezbûreye hidmet eden kimesneler, hidmetleri mukâbelesinde avârız-ı divânîden ve tekâlîf-i örfîden ve resm-i hâneden ve resm-i ganemden mu'âf ve müsellem olalar deyü fermân olunmağın defter-i cedîd-i hâkânîye vech-i meşrûh üzere kayd olundular.

6. Ve her nehrün re'isi çeltük ekmelü olıcak, kürekçileri ile nehr-i mezbûrun suyu kifâyet edecek mikdârı yeri ayırtlayub hâzır eyleyeler ve ol senede çeltük kangı tarafa düşerse sâhib-i arz olanlara tenbih edeler ki, nesne ekmeyeler. Ekilecek mîrî çeltükçileri ihzâr edüb vaktinde te'hir etmeyüb hemân ekeler. Ve ne mikdâr tohum kifâyet ederse, emîn olanlar, mîrî tarafında verüb ekdüreler. Çeltükçi âdeti üzere tohumun ekdükden sonra hidmet ne ise edâ eyleye. Ve çeltük tamam yetüşdükden sonra emîn olanlar kâdı ma'rifeti ile üzerine varub mîrî tarafından verilen tohumı çıkardukdan sonra mîrî tarafına âid olan hisseyi çıkarub alub kabz ede. Bâki kalandan sâhib-i arz içün öşrü ihrâc olunub mâ'adâ kürekçilere verile.

7. Ve nefs-i *Adana*'da olan kapan-ı penbenin kanûnu, *Çerâkise* zamanından bu tarihe gelince livâ-i mezbûrda vâki' olan kurâda *penbe* satılmak yasak olub her kişi satılık penbesin kapana getürüb satub *resm-i kapan* alınurmış. Defterlerde ol hesâb üzere yitmiş bin akçe resm bağlanmağın defter-i cedide dahi kemâkân yetmiş bin akçe yazılmış idi.

Re'âyâdan ba'zı iki yıl mikdârı olmuş ki, dergâh-ı mu'allâya varub şikâyet eylemeğin her kişi istedüği yerde penbesin satub kapana getür deyü teklif olunmamak içün hükm-i şerif sadaka olunmuş imiş. Müfettiş kâdısı olan *Samsunlu-zâde*[1] geldükde ol hükm-i şerifi gösterüb zulümdür deyü teşekkî etdükleri sebebden min ba'd kapana gelmek teklif olunmaya deyü nidâ etdürmeğin kapana kimesne kat'â penbe getürmez olmuş. Bu takdirce be-cihet on beş bin olub elli beş bin akçe nâkıs olur deyü Âsitâne-i Sa'âdet-âşiyâneye arz olundukda kapana getürülmek teklifi ref' olunub ihtiyâr ile getürenden alınub yirmi bin akçe hâsıl kayd oluna deyü fermân olunmağın ber mûceb-i emr-i âlî livâ-i mezbûre re'âyâsının satılık penbeleri kapa getürülmek teklifi ref' olınub ihtiyâr ile getürenden alınmak üzere yirmi bin akçe hâsıl kayd olunub tafsili üzere defter-i cedide kayd olundu. Min ba'd ihtiyâr ile getürenden alınub kapana getürün deyü hilâf-ı emr-i şerif re'âyâya zulüm ve te'addî olunmaya[2].

8. Ve nefs-i *Adana Köprüsü*nün bâcı kanûnu, kadîmden şehre satılınağa gelen metâ'dan ve geçüb giden deve ve at ve katır yükünden ikişer akçe ve merkeb yükünden birer akçe alınub ve süriyle celeb deve gelse bir mahar[3]dan dörder akçe ve süriyle koyun geçse yüz koyundan on akçe ve satılmak içün celeb esiri kul ve câriye geçse bir neferden dörder akçe ve kendü sancağından olmayub âhar sancak-

---

1 **Samsunlu-zâde:** Ahmed bin Mehmed bin Hasan bin Abdüssamed adını taşıyan bu zat, evvela çeşitli medreselerde müderrislik yaptıkdan sonra, 954 hicrî yılında Arap-Acem Memâlikini teftîş-i âmm ile tavzif olunmuştur. Bu vazifeyi de tam ifa edince daha sonra Sahn Müderrisliğine ve buradan da İstanbul Kadılığına getirilmiştir. 978 yılının Zilhicce ayında vefât eylemiştir (Nev'î-zâde Atâi, **Hadâık'ul-Hakâık**, II, sh. 145-147)

2 Bu madde diğer nüshalarda mevcut değildir.

3 **Mahar:** Yular demektir.

dan yaylağa ve kışlağa giden tâifeden her hâneden ikişer akçe alınu-gelüb ammâ defterde tafsili olmayub hemân *bâc-ı cisr-i Adana* deyü kayd olunub vukû'ı üzere pâye-i serir-i adâlet-masîre arz olundukda olı-geldüği üzere alına deyü fermân olunmağın ber mûceb-i emr-i şerif olı-geldüği üzere defter-i cedide kayd olundu.

9. Ve *resm-i âsiyâb*, kadîmden tamam yıl yüriyenden altmış akçe ve altı ay yüriyenden otuzar akçe alınu-gelüb ve her kovandan ikişer akçe alınu-gelüb ve *âdet-i ağnâm* her iki koyuna bir akçe alınu-gelüb ve resm-i camus her sağılan camusa altışar akçe alınu-gelüb bu cümle alâ-hâlihî ibkâ olundu.

10. Ve *cürm ü cinâyet*'de Kanûn-ı Osmanîye[1] mürâcâ'at olunub ziyâde alınmaya.

KANÛN-I BÂC-I BÂB-I ADANA Kİ

11. Köprü geçmeyüb şehirde satılan metâ'dan alınur. Bazara satılınağa gelen keçe ve kepenek ve halı ve zeyt ve gön ve sahtiyân ve bunun emsâli yüklerden ikişer *para* alınub bir *denk* olsa bir para alınub nısıf denk olsa bir Osmanî alınur. Dahi eksük olsa kırk akçede bir akçe *bâc* alınur. Ve bazara bez getürüb satanlardan dört top bezden bir Osmanî alınub eğer bir denk olursa bir para alınub yük tamam olursa iki para alınur. Ve kul ve câriye satuldukda iki para alandan ve iki para satandan alınur. Ve yağ ve peynir gelse, deve yükünden birer para, at ve katır yükünden birer Osmânî alınur.

1 Bu tabirden de Umumî Osmanlı Kanunnâmesi kasdedilmektedir ki, IV. Cildde neşretmiş bulunuyoruz.

954 Tarihli Adana Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 254, sh. 1-9

بسم الله الرحمن الرحيم •

الحمد لوليه • والصلوة على نبيه • وعلى آله واصحابه • وارثي علمه وادابه •
اما بعد ضمایر ارباب شریعت انتباه • وبصایر اصحاب عز وجاهده پرده مختفی
واشتباه یوقدرکه نظام سلسلهٔ عالم • وانتظام مهام بنی آدم وجود سلاطین
شریعت آیینه منوط اولوب صلاح امور دین ودولت ومصالح جمهور
ملك وملت اجرای قوانین عدالتله • واحیای آیین رأفته مربوط
على الدوام ترتیب اسباب معدلت ایله استحکام قواعد شریعت میسر
اولوب ارتسام آیین سلطنت ایله قوام اعمال رعیت متصور اولمغین
سلاطین گزین که حقیقتا ظل الله فی الارضین در سایهٔ پرمایهٔ
انعاملری خواص وعوامه مفضل ومبسوط مایدهٔ بی فایدهٔ عدل
واحسانلری ایله عالمیان مضبوط اولوب سبب اباداتی ولایت
وباعث معموری مملکت مشاهده اتمشلردر بناء على هذا حضرت
پادشاه دین پناه مظهر آثار السلطان ظل الله •• ممهد
ارکان السلطنة بالعدل والانصاف مشید بنیان الخلافة بازالة الجور
والاعتساف مدار فلك شهریاری محیط نقطهٔ تاجداری صدر جریدهٔ
ملك پروری عنوان صحیفهٔ دادگستری ظل ظلیل حق جناح نجاح خلق
شاهی که بنصرت خدایی • ختمست بروجهان کشایی •
سلطان سلیمان خان بن سلطان سلیم خان ابد الله ظلال
معدلته وخلد سرادقات دولته حضرتلرینك مرآت مهر لمعات ضمیر
خورشید نظیرلرنده که فهرست دفاتر مکارم اخلاق وقانون نسق انتظام
دوایر آفاق در دایما مرتسمدر که طریق هدایت رفیق اثر اوله ملوکه
ذاهب سبیل سعادت توفیق سلاطین ذوو القدره سلوك اولنوب
عرصهٔ ولایت پرتو نور عدالتدن روشن وریاض ملك وملت
رشحات انهار رافتدن گلشن اولوب عامهٔ خلایق که ودایع خالق
همیشه آفتاب جهانتاب سلطنت وسایهٔ خورشید پایهٔ عدالتلرنده
آسوده ومستظل اولالر بو امنیت ونیتك حصوله وصولی وداعی
همت خورشید اضاءت ومساعی نیت مشتری آثارلری اولوب وانتظام

احوال عالمیان وارتسام امور انام نیجه واسطهٔ قلم معتبر ارقام داد ودهی مصمم
خاطر عاطر جهانبانیلری اولماغین ممالك محمیهٔ اسلامیه حرسها الله
عن البلیه ده اجرای قوانین قدیمهٔ عثمانی وابقای آیین مستقیم سلطانی
ایله رفع بدع وستم ودفع مخایف ظالم ایچون معمورهٔ ولایتك مجددا
کتابتنه ارباب قلم اماناتدن قوللر گوندرلدوکده لواء ادنه نك داخی
اوضاعی نامربوط واقطاعی نامضبوط ایدوکی مسموع مجموع خدام والا مقام
حضرت پادشاه اسلام اولیجاق لواء مزبورك دفاتر سابقه سی
تجدید وتحریر وجرایدی تمهید وتسطیر اولنمه سی حواله
خزینهٔ حلب دفترداری اولان عبد فقیر محمد الحقیر ایله سابقا خزانهٔ
موفوره ده مقاطعه جی اولان اضعف العباد کاتب مراد بنده لرینه
بیورلوب التفات آفتاب لمعات پادشاهیدن لوامع انظار خورشید
اعتبار نامتناهی ایله بو خاکسار ذرهٔ بی مقدارلر تخصیص وامتیاز
شرف اعتزاز بولماغین امتثالا للامر العالی متمشیا على الوجه بالتوالی
محل مزبوره وارلوب ما هو اللازم موردنه حسب المقدور اهتمام
واقدام اولنوب اول ولایتك جمله محصولات اعشار وخراجی
وسایر عواید وفوایدی کما هو حقه تحقیق وتدقیق اولنوب
هر خصوصه على التفصیل وقوف تحصیل اولنماغین مجمل ومفصل
شروع ومحتل یازیلوب مقتضای شرع مطهر وبتمامی
قانون مقرر اوزره مجدد دفتر اولنوب امیر لوایه ثانیا رعایا
وارباب تیماره على قدر مراتبهم وحسب طبقاتهم حصه لو حصه لری
بر وجه عدالت ونهج استقامت اشبو سنه طقوز یوز اللی درت
جمادی الاولی سنك اونجی گوننده توزیع وتقسیم وتتمیم اولندقدن صکره
بو دفتر عدالت مظهر کتب وثبت اولندی

954 Tarihli Adana Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 254, sh. 1-9

قانوننامهٔ لواء ادنه

١ لواء مزبورده متمکن اولان رعایادن اکثر مسلمانلردر و اکثر
ذمی در قبل الفتح و بعد الفتح الی هذا الآن هر سنه ده
رسم خانه دیو کیم بشر پاره که اللیشر عثمانی اولور
النورکلوب دفترلرده رسم چفت مشروح اوزره مسطور
ومقید اولمامغین دفتر جدید خاقانیه داخی ویلدوکی
اوزره قید اولندی که نصفی نوروز سلطانیده و نصف
٢ اخری صوک کوز آینک اولنده النه و حنطه و شعیر و علف
و پنبه و سمسم و پیاز و بالجمله غلات و حبوبات و باغات
و بساتین و فواکه قسمی تدیمدن اونده بر تعشیر اولنه
کلکین اسلوب سابق اوزره کیرو اونده بر قید اولندی
٣ و لواء مزبورده متمکن اولان کفره نک جزیه سی تدیمدن
یکرمیشر درده پاره النورمشکه قرقیکرز اقچه اولور
مقدما علی بک ولایت کتابت ایلیوب خراج احوالن آستانهٔ
سعادته عرض ایلدوکنده یکرمی درده پاره سی تقلیل اولوب
شرعه و قانونه مخالفدر کفرهٔ مزبوره دن خراج شرعی صح
ایده سز دیو فرمان اولنوب بر موجب امر عالی کفرهٔ مزبورک
هر نفرینه اوتوزر پاره که التمشر عثمانی اولور جزیه تعیین اولنوب

دفتر جدید خاقانیه قید اولندی دیو قانوننامه سنده
یازلوب اما عمل اولنیوب کیرو بالفعل اللیشر اقچه النورمش
حالیا خراج شرعی احوالی کورلدوکده اقلی اوتوزر
ثانی اولوب اندن اکثر که شرع شریفک اذنی اولمامغین
دفتر عتیق موجبنجه کیرو اوتوزر پاره جزیه تعیین اولندیکه
التمشر عثمانی اولور بعد اوتوزر پاره النوب زیاده
٤ و باقیسی النیه و اما چلتوک خصوصنده امر پادشاهی موجبنجه
قانون بودرکه یکرمی قنطار تخم اکلانلردن رئیس و سقا
اولانلر ایکیشر قنطار تخم اکوب بر قنطاری جهت خدمت
اولوب میری طرفندن نسنه النیوب بر قنطارندن سایر چلتوکچیلر کبی
حصهٔ میری اخراج اولنه تخم ارتوق و اکسوک اولسه
٥ بو منوال اوزره حساب اولنه و اما مزبوره یه خدمت
ایدن کیمسنه لر خدمتلری مقابله سنده عوارض دیوانیدن
و تکالیف عرفیه دن و رسم خانه دن و رسم غنمدن معاف و مسلملردر
دیو فرمان اولنمغین دفتر جدید خاقانیه ده مشروح اوزره قید
٦ اولندی و نهر مزبورک رسمی چلتوک اکلو ایلماق کوزیچیلری ایله
نهر مزبورک صوی کفایت ایده جک مقداری یری ایکلیوب
خاقانیلیلر و اول سنده چلتوک تنقیه طرفنده و ...

954 Tarihli Adana Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 254, sh. 1-9

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
٧ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
٨ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

954 Tarihli Adana Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 254, sh. 1-9

تفصيلی اولمايوب نمان باج جلوادنه ديو قيد اولنوب وتوقيعی

امرنامه يه سير عهد النسه مصره عرض اولنديقده اول كلدوكی

امرنامه النده ديو فرمان اولنماغين بر موجب امر شريف اول كلدوكی

١٠ امرنامه دفتر جديده قيد اولندی ومرا اسباب قديمدن

تمام يول يورندن التمش آقچه والتی آی يوريندك اوتوز

آقچه النوكلوب ومرتواندن اكيشر آقچه النوكلوب وعادت

اغنام بر اكی قيونه بر آقچه النوكلوب وجرم جنايت مرسلنلو

جاموسنه التشر آقچه النوكلوب بو جمله علی حاله ابقا

اولندی وجرم جنايتده قانون عثمانيه مراجعت اولنوب

زيادة النميه

١١ باج بازار اضنه كه كوپری بچموب شهره صاتيلان متاعدن النور

بازاره صاتلماغه كلان بچه وكتان ومخالی وزيت وكونسه

وشخيان وبونك امثالی يوكلردن اكيشر پاره النوب بر دنك

اولسه بر پاره النوب نصف دنك اولسه بر عثمانی النور دخی اكسوك

اولسه قرق آقچه ده بر آقچه باج النور وبازاره بكلوروب

صتلدن دوت تو بزدن بر عثمانی النوب اكر دنك اولورسه

بر پاره النوب يوك تمام اولورسه اكی پاره النور وقول جاريه

صاتلدوقده اكی پاره الاندن واكی پاره صاتندن النور وبلغ

وبير كلسه دوه يوكندن بر پاره ات وقاتر يوكندن بر عثمانی

النور

IV- 932 TARİHLİ ÇUKUR-ÂBÂD KANUNNÂMESİ (118)

1- Nüshaları Ve Hukukî Tahlili

Çukur-âbâd, bugün Çukurova diye ifade edilen bölgenin adıdır. Her ne kadar, Adana Sancağı ile eş anlamlı gibi kullanılsa da ve hatta başlangıçta, *Adana ve Çukur-âbâd Sancağı* iki merkezden oluşan tek idarî ünite gibi kabul edilse de, Çukur-âbâd ifadesi, daha geniş bir bölgeyi şumûlü altına alacak muhtevâya sahiptir. Nitekim Kanunnâme'nin içinde *Uzeyr*, *Tarsus* ve *Sis* Sancaklarına dair hükümler de bulunmaktadır[1]. Kanunnâme'nin metnindeki ifadelerden de anlaşıldığına göre, bu Kanunnâmenin tanzim olunduğu zamanda, ya Çukur-âbâd, Adana ile birlikte *Eyâlet-i Arab*'ın bir sancağıdır; Kanunnâme'de zikr olunan diğer sancaklar da, aynı eyâlete bağlıdırlar. Ya da Adana ve Çukur-âbâd müstakil bir vilâyet yani küçük bir eyâlet statüsündedir.

Çukur-âbâd Kanunnâmesinin elimizdeki tek nüshası, *BOA. TTD. No: 998 (735) nolu ve 932/1526 tarihli Tapu-Tahrir Defter*inde bulunmaktadır. Daha evvel Barkan tarafından neşredilmiştir[2].

Hukukî mahiyet itibariyle, Türkmân ve Kürtlerle alakalı bir iki madde dışında, Adana Sancak Kanunnâmelerini andırmaktadır. Ya'ni Kanunnâme, klasik bir sancak kanunnâmesi görünümündedir. Evvelâ bu bölgede resm-i hâne adı altında düzenlenen resm-i çift yani harâc-ı muvazzaf üzerinde durulmuştur. Sonra kefereden alınan cizye vergisi düzenlenmiştir. Bunu harâc-ı mukâseme demek olan öşür vergisi takip etmiştir. Bu arada çeltük ile ilgili bir hüküm ve bazı örfî rüsûm ile alakalı hükümler de, Kanunnâmenin maddeleri arasında yer almaktadır.

2- 932/1526 Tarihli Çukur-Âbâd(Adana) Kanûnnâmesi'nin Metni

KANÛNNÂME-İ VİLÂYET-İ ÇUKUR-ÂBÂD

1. Livâ-i Adanada mütemekkin olan *re'âyây-i Etrâk*den ve küffârdan her müzevvecden her senede *resm-i hâne* yirmi beşer *para* ki, elli Osmanî olur alına. Ve zikr olan resmin nısfı nevrûz-ı sultânide alınub ve nısf-ı âharı son güz ayının evvelinde alına.

1 Bkz. Madde; 4; Şemseddin Sami, **Kâmûs'ül-A'lâm**, III, 1876-1877

2 Barkan, **Kanunlar**, sh. 204-206

2. Ve vilâyet-i mezbûrede mütemekkin olan keferenin her müzevvecinden ve mücerredinden nevrûz-ı sultânîde yirmi dörder para ki, kırk sekizer Osmanî olur *cizye* alına. Sâbıkan defter-i atikde elli *Halebî akçe*[1] ki, yirmi Osmanî olur, cizye ta'yin olunmış imiş. Hâliyâ emr-i padişahî ile *vilâyet-i Çukur-Âbâd* müceddeden kitâbet olundukda zikr olan keferenin cizyeleri şey'-i kalîl olmağın şer'a ve kanûna muhâlifdir; gerekdir ki kefere-i mezbûreye şer' ve kanûn üzere haraç vaz' edesin deyü hükm-i şerif-i vâcib-ül-ittibâ' vârid olduğı ecilden ber mûceb-i emr-i 'âlî zikr olan mikdâr cizye ta'yin olundı.

3. Ve vilâyet-i mezbûrede vâkı' olan kılâ'a hizmet eden kefereye defter-i atîkde hizmetleri mukâbelesinde *resm-i hâne* kayd olunmamağın hâliyâ defter-i cedidde dahi kayd olunmadı. Ve kal'a-i *El-Nehşâ*'da mütemekkin olan kefere Külek bâcına mu'âvenet etdükleri sebebinden resm-i hâneden ve cizyeden mu'âf olalar deyü ellerinde hükm-i şerif-i cihan-mutâ' olmağın üzerlerine cizye ve resm-i hâne kayd olunmadı. Ve zikr olan kal'alarda mütemekkin olan küffârın cizyeleri hâssa-i hümayun içün zabt oluna.

Ve kasabâtda mütemekkin olan *keferenin cizyeleri* ve resimleri defter-i 'atîkde sancak beğlerine hâs kayd olunmış bulunmağın hâliyâ defter-i cedide dahi kemâkân kayd olundı.

4. Ve *livâ-i Üzeyr*'[2]de mütemekkin olan *re'âyây-ı Etrâk*dan resm-i hâne *livâ-i Adana* kanûnı üzere alına.

Ve *livâ-i Tarsus*'ta mütemekkin olan re'âyây-i Etrâkden her müzevvecden onaltı para ki, otuz iki Osmanî olur ve mücerredlerinden ikişer para ki dört Osmanî olur, resim alına.

Ve *liva-i Sis*'de mütemekkin olan *re'âyây-i Etrâk*den her müzevvecden on dört para ki, yirmi sekiz Osmanî olur ve mücerredlerinden ikişer para ki, dört Osmanî olur., resmi alına.

Zikr olan rüsûm defter-i 'atîkde Halebi akçe hesâbı üzere kayd olunmış imiş. Haliyâ *Halebî akçe* merfû' olmağın defter-i cedide *Osmanî* hesâbı üzerine kayd olundı.

5. Ve luntadan ve şa'îrden ve 'alefden ve sisamdan ve penbeden ve piyazdan ve şireden bilcümle gallât ve hubûbât ve bâğât ve besâtîn ve fevâkih kısmından onda bir *ta'şîr* oluna, Ammâ *livâ-i Uzeyr*'de ba'zı mezâri'den südüs ve ba'zında sübu' alınur imiş, mahallinde kayd olunmışdır.

6. Ve *enhâr-ı çeltük* husûsunda emr-i padişahî mûcebince kanûn budır ki, yirmi kantar tohum ekilen nehre *re'is* ve *saka* olanlar ikişer kantar tohum eküb birer kantarı cihet-i hizmet olub mîri tarafından nesne alınmayub birer kantarından sâir rencberân gibi hisse-i mîri ihraç oluna

---

1 **Halebî Akçe**: Maddeden de anlaşılacağı üzere 2,5 Halebî Akçe=1 Osmânî akçe değerindedir.

2 **Uzeyr**: Kaynaklarda Zülkadriye Eyâletinin ve başlangıçta ise Şam Eyâletinin sancakları arasında sayılan bir yerleşim bölgesidir. Antep çevresindeki Mizar ile alakası olduğu, bazı kaynaklarda belirtilmektedir (Guy, **Buldân**, 63-64; BOA. **Ruus Defteri**, No: 622).

Ve enhâr-ı mezbûreye *teslis tariki*yle[1] hizmet eden kimesneler, hizmetleri mukâbelesinde 'avârız-ı divâniyeden ve rüsûm-ı örfiyeden mu'âf ve müsellem olalar. Ve *münâsafa tariki*yle hizmet eden kimesneler sâir re'âyâ gibi rüsûmların ve 'avârız-ı divâniye vâkı' oldukda 'avârızların vereler, Ve münâsafa tarikiyle[2] hizmet olunan enhâra hâriçden çeltük ilminden habîr[3] bazı kimesneler teslîs tarikiyle hizmet etmeği iltizâm ederler ise, hizmet-i enhâr anlara verilüb vech-i mezbûr üzere mu'âf olalar

Ve her nehrün re'isi çeltük ekilmelü olıcak kürekcileri ile nehr-i mezbûrı suya kifâyet edecek mikdâr yer ayartlayub hâzır eyleyeler. Ve ol senede çeltük kangi tarafa düşer ise, sâhib-i arz olanlara tenbih edeler ki, nesne ekmeye, ekilecek yeri çeltükçiler ihzâr edüb vaktinde te'hir etmeyüb hemân ekeler. Ve ne mikdâr tohum kifâyet eder ise, emin olanlar mîrî tarafından verüb ekdüreler. *Çeltükçi* 'âdet üzere tohumın ekdikden sonra hizmetin ne ise edâ ede. Ve çeltük tamam yetişdükde kürekçi ektüği çeltüği biçüb dövüb harman ede, andan sonra emîn olanlar kâdı ma'rifetiyle üzerine varub mîrî tarafından verilen tohumı çıkardıkdan sonra mîrî tarafına ait olacak sülüsân yahud nısıf hisseyi çıkarub alub kabz ede. Bâki kalandan *sâhib-i arz* içün *öşür* ılırâç olunub mâ'adâ *kürekçi*lere verile.

7. Ve *âsiyâb* üç ay yürür ise, her ayda beşer akçe resim alına.

8. Ve *resm-i 'arûsiyye* bâkireden kırk sekiz akçe ve bîveden nısfı sâhib-i cemâ'at ala.

9. *Nefs-i Adana*'ya deve ile gelen penbe yükünden dokuz akçe ve at ve katır yükünden nısfı alına.

10. Ve taşradan gelen koyundan ve keçiden *resm-i yatak* deyü her sürüden ki, üç yüz ola, bir koyun alınıb artık eksik oldukda ol hesâb üzere alına.

11. Ve hâriçden gelüb *kazâ-i Adana*'da kışlayanlardan onar akçe *resm-i duhân* alına ve vilâyet-i mezbûrede sâir yerlerde kışlayanlardan nısfı alına.

12. Ve *resm-i kevvâre* her 'adedden sâhib-i arz bir para akçe ala.

13. Ve her *camûs*tan mîrî içün ikişer para alına.

14. Ve *e'imme* avârız-ı divâniyeden mu'af olalar.

15. Ve baş yaruğundan yirmi iki Osmanî akçe ve bıçak zahminden ki mevt îcâb etmiye kırk Osmanî akçe alına.

16. Ve sâir *cerâim* hususları vâkı' oldukda kanûn-ı kadîm-i Osmanîye mürâca'at oluna.

---

1 **Sülüs Tariki:** Ekilen çeltükden elde edilecek gelirin üçde birini işleten almak üzere yapılan andlaşmadır.

2 **Münâsafa Tariki:** İşletenin yarı yarıya geliri paylaşmak üzere yaptığı anlaşmalara denir.

3 **Habîr**: Uzman ve bilirkişi manalarını ifade etmektedir.

932 Tarihli Çukur-âbâd Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 998 (735), sh. 302-303

V- ADANA SANCAĞINA BAĞLI AYAS-BERENDİ VE KINIK NÂHİYELERİ KANUNNÂMELERİ (119)

1- Nüshaları ve Hukukî Tahlilleri

Elimizde Adana'ya bağlı üç kazâ veya nâhiye merkezleri olan *Kınık*, *Berendi* ve *Ayas* ile alakalı bazı kanun hükümleri mevcuttur. Bu kanun hükümlerinin tek nüshaları, *BOA. TTD. No: 110, sh. 1-5*'de bulunan ve 928/1521 tarihini taşıyan Mufassal defterdedir. Ancak bu defter, aslında *Uzeyr Sancağı* ile alakalıdır; fakat *Uzeyr Livâsı* ve tâbileri ile birlikte Kınık, Berendi ve Ayas Nâhiyeleri de tahrir edilmiştir. Konu ile ilgili olarak Defter'in Mukaddimesinden şunları öğreniyoruz:

> "Allah'a hamd ve Resûlüne salât ü selâmdan sonra; Bu, *Uzeyr Livâsı* ve tâbileri ile birlikte *Kınık, Berendi ve Ayas Nâhiyeleri*nin Mufassal Defteridir. Sultân Süleyman[1]'ın emriyle Defter Emîni *Abdülkerim Çelebi bin Abdullah Paşa* ve Kâtib *Süleyman bin Mahmûd es-Silâhî* tarafından, 1-10 Muharrem 928 tarihinde tamamlanmıştır."[2].

Bu defterde yer alan dört Kanunnâme şunlardır:

Birincisi: *Ayas İskelesi Kanunnâmesi*dir. Bu Kanunnâme'de Ayas İskelesine ait bâc ve gümrük vergileri nisbetleriyle birlikte tanzim olunmaktadır.

İkincisi: *Berendi Pazarı Kanunnâmesi*dir. Kanunnâme'de Berendi Pazarında alınan bâc vergileri kadar, resm-i otlak ve resm-i duhân gibi örfî vergiler ve ta'zir cezaları ile alakalı bazı esasler da vaz' edilmiştir.

Üçüncüsü: *Kınık Nâhiyesi Kanunnâmesi*dir. Bu bir küçük sancak kanunnâmesi görünümündedir. Zira öşür adı altında harâc-ı mukâseme düzenlendiği gibi, o bölgede *kavim akçesi* adı verilen harâc-ı muvazzaf üzerinde de durulmuştur. Daha sonra ise, bazı örfî vergilerle ta'zir cezaları konusunda bir kısım hükümler sevk edilmiştir.

Dördüncüsü: Kınık Nâhiyesindeki çeltüklerler ilgili bazı kanun hükümleridir.

Bütün bu Kanunnâmelerin meşrû'iyyet dayanağı, muhtevâları hakkındaki kısa ifadelerden hemen anlaşılmaktadır.

Tesbitlerimize göre, bu dört kanunnâme de, henüz neşr olunmamıştır.

2- Ayas-Berendi Ve Kınık Nâhiyeleri Kanunnâmelerinin Metinleri

---

1 Burada ya tarih yanlış yazılmıştır veya Sultân Süleyman'ın ismi unutulmuştur.

2 BOA. TTD. No: 110, sh. 1

DER BEYÂN-I KANÛNNÂME-İ İSKELE-İ AYAS

1. At ve deve yüki ile taşradan penbe geldikde her bir yükde altışar *Halebî akçe* alınur imiş. Ve yük ile taşradan meyve geldikde her yükden ikişer Halebî akçe *bâc* deyü alınur imiş. Ve bundan gayrı yağ ve bal ve üzüm ve incir ve pirinç ve bunların emsâli olub gezen me'kûlât kısmının yüklerinden bâc deyü yükden yüke ikişer Halebî akçe alınur imiş.

2. Ve gemi ile deryâ yüzüne giden penbe haşebe[1]lerinden her bir haşebeden doksan dokuz Halebî akçe alınur imiş; müslümandan olsun ve kefereden olsun beraber alınur imiş. Ve penbeden gayrı harbî kâfirler gemi ile esbâb alub gitdiklerinde her yüz akçede beş akçeleri alınur imiş. Ve yerlü olan kimesneler deryâ yüzüne alub gitdikleri esbâbdan her ne ise, her yüz akçeda iki akçeleri alınur imiş.

3. Ve Frenk cânibinden *Kıbrus Ceziresi*nden fuçı ile hamr geldikde, her fuçıdan doksan dokuz Halebî akçe alınur imiş. Filcümle Frenk yakası cânibinden gemi ile esbâb gelüb satıldıkda veya berü yakadan satun alub gitdiklerinde, kanûn-ı sâbıkları üzere her yüz akçede beş Halebî akçe alınmak kadîmden kanûnları olduğu ecilden hâliyâ dahi üslûb-ı sâbıkları üzere mukarrer kılınub deftere sebt olundu.

DER BEYÂN-I KANÛNNÂME-İ BAZAR-I BERENDİ TÂBİ'-İ LİVÂ-İ ADANA

4. Taşradan bazar yerine satılmak içün deve ve at ve katır ve merkeb yükleri ile pirinç ve bal ve yağ ve dakîk ve arpa ve üzüm ve incir ve pekmez ve bunlardan gayrı me'kûlât cinsinden her ne gelürse, bâc deyü her yükünden ikişer Halebî akçe alınur imiş. Ve penbe-i rişte gelüb satıldıkda her bir batmandan birer Halebî akçe alınur imiş. Ve bez gelüb satıldıkda her top başına birer akçe alınur imiş. Ve ev keçesi gelüb satılsa, her bir keçeden ikişer Halebî akçe alınur imiş. Ve yapağu satıldıkda *öşür* alınur imiş.

5. Ve etrâfdan bazar yerine gelüb dükkân kuran *tâcirler*den ve *çerçiler*den bazar günü her bir dükkândan ikişer akçe alınur imiş.

6. Ve kassâb boğazlayub satduğı koyunlardan her re's koyuna ikişer Halebî akçe alınur imiş. At ve katır ve öküz satıldıkda dörder Halebî akçe alınur imiş.

7. Ve *resm-i arûs*, kızdan yüz yirmi Halebî akçe ve avret cinsinden altmışar Halebî akçe alınub mukaddemâ alınan gibi alınub tecâvüz olunmaya.

8. Ve bazar yerine bir yük penbe gelüb satılsa, deve yükünden yirmi Halebî akçe ve az ve katır yükünden onar Halebî akçe alınur imiş. At ve katır yüki olmayub ekal olsa, bu zikr olunan üslûba kıyâs olunub mikdârına göre alınur imiş.

9. Ve kassâblar camus boğazlayub satdıklarında camus başına yirmişer Halebî akçe ve sığır ve inek boğazlandıkda onar Halebî akçe alınur imiş.

---

1 **Haşebe:** Oudn ve tahta manasına gelir. Burada tahta ile berkitilmiş pamuk balyaları kasdolunmuş olsa gerektir.

10. Ve resm-i duhânî, göçer evler ile kışlayub kalan yörük tâifesinden yılda bir Mart ayında her bir evden on ikişer Halebî akçe resm-i duhân deyü alına, ziyâde alınmaya.

11. Ve *resm-i otlak ve yatak*, gelüb Berendi yerinde kışlayub kalan yörük tâifesinden yılda bir Abril ayında süriden süriye birer koyun alınur imiş ki, bir süri koyun üç yüz mikdârı ola, pek dahi ziyâde ola; üç yüzden ekal vâki' olursa, aded-i süriye kıyâs olunub alınur imiş.

12. Ve gelüb geçen yörük tâifesinden sancakbeğleri ve subaşılar ve erbâb-ı tımâr *selâmlık* ve *bâc* deyü mezkûrlardan nesne taleb edüb almayalar. İşbu zikr olunan kanûn, mezkûrların kadîmden kanûnları olduğı ecilden hâlîyâ dahi defter-i cedîd-i hâkânîye vech-i meşrûh üzere sebt olundu.

13. Ve *cürm ü cinâyet* kanûn-ı Osmanîye mürâca'at olunub alına. Kanûn-ı Osmanîdan ziyâde tecâvüz alınmaya.

14. Baş yaruğundan altmış Halebî akçe alına ve kara bereden otuz Halebî akçe alına. Ve bıçak zahminden ki, mevt icâb etmeye, yüz Halebî akçe alına.

15. Ve *salbe* ve *siyâsete* müstahak olanlardan *bedel-i siyâset* deyü akçeleri alınmayub istihkakalarına göre günâh eyledikleri mahalde siyâset olunub haklarından geline. Bu bahâne ile nesneleri alınmaya.

16. Fil cümle *cerâim* husûsları ki, vâki' ola, ol bâbda Kanûn-ı Osmanîye mürâca'at olunub tecâvüz olunmaya.

17. Ve *kavm akçesi*[1] deyü alınan yüz otuz iki Halebî akçe, yılda iki def'a alınur. Bir def'ası ki, altmışar altı akçedır, *nevrûz-ı Sultanî*de alına ve altmış altı akçesi dabi ilk güz ayının evevlinde alınub bir tarihlerde tecâvüz olunub vakit gelmedin alınmaya ve mücerred olanlardan nesne alınmaya.

DER BEYÂN-I KANÛNNÂME-İ NÂHİYE-İ KINIK

18. Kendüm ve ceviz ve çavdar ve alef ve burçak ve erzen ve künciden ve penbe ve piyaz ve kavun ve karpuz fil-cümle gallât ve hubûbât ve fevâkih kısmı onda bir *ta'şîr* olı-nugelmiş.

19. Ve nâhiye-i mezbûrede ba'zı re'âyâ vardır ki, *Kınık Beği* olan *Hamza Beğ* bunlar benim kavmimdir deyü Haleb akçesiyle *kavm akçesi* deyü yılda yüz otuz ikişer akçe alur imiş. Altmış altı akçesın *nevrûz-ı Sultânî*de ve altmış altı akçesin dahi ilk güz ayının evvelinde alur imiş. Ve *mücerred* olanlardan nesne alınmaz imiş.

20. Ve *Türkmân* tarafından gelüb *Kınık Nâhiyesi*'nde kışlayan koyunlardan *resm-i yatak* deyü her bir süriden ki, adedi üç yüz mikdârı koyun ola, bir koyun alınu imiş. Ve süri ekal olmak vâki' olursa, aded-i süriye kıyâs olunub alınur imiş.

---

1 **Kavm Akçesi:** Bu bölgede Kınık Beği Hamza Beğ tarafından çift akçesi yani harâc-ı muvazzaf karşılığı aldığı maddeden öğrenilen verginin adıdır.

21. Ve her bâb *âsiyâb*dan ki, yıl tamam yüriye, Haleb akçesiyle yılda yüz yirmi akçe ve altı ay yüriyenden altmış akçe ve üç ay yüriyenden otuzar akçe alına, ziyâde alınmaya.

22. Ve *resm-i arûs*, kızdan yüz yirmi Halebî akçe ve avret cinsinden altmışar Halebî akçe alına, ziyâde alınmaya.

23. Ve baş yaruğundan altmış Halebî akçe alına. Kara bereden otuz Halebî akçe alı, ziyâde alınmaya. Ve bıçak zahminden ki, mevti icâb etmeye, yüz Halebî akçe alına.

24. Ve *salb* ve *siyâset*e müstahak olanlardan *bedel-i siyâset* deyü akçeleri alınmayub istihkaklarına göre günâh eyledikleri mahalde siyâset olunub haklarından geline. Ammâ bu bahâne ile nesneleri alınmaya.

25. Fil-cümle *cerâim* husûsları ki, vâki‘ ola, ol bâbda Kanûn-ı Osmanîye mürâca‘at olunub tecâvüz olunmaya.

26. Ve ba‘zı re‘âyâ kadîm'üz-zamandan *Kınık İli*'ne tâbi‘ olub hâliyâ âhar yerlerde oturub *rüsûm-ı örfiyye*lerin Kınık Beği olanlara verürler imiş. Gerü ol vech üzere mukarrer olub hilâf-ı kanûn iş olunmaya.

27. Ve hâricden evleri ile gelüb kışlayan tâifeden her hâneye Haleb akçesiyle yılda bir Mart ayında on ikişer Halebî akçe *resm-i duhân* deyü alına, ziyâde alınmaya.

28. Ve taşradan bazar yerine satılmak içün deve ve at ve katır ve merkeb yükleri ile pirinç ve bal ve yağ ve dakîk ve arpa ve üzüm ve incir ve pekmez ve bunlardan gayrı me'kûlât kısmından her ne gelürse, *bâc* deyü her yükden ikişer Halebî akçe alınur imiş. Ve penbe-i rişte gelüb satıldıkda her batman penbe ipliğinden dörder Halebî akçe alınur imiş. Ve bez gelüb satıldıkda her top bezden birer Halebî akçe alınur imiş. Ve ev keçesi gelüb satıldıkda, her keçeden ikişer Halebî akçe alınur imiş. Ve yapuğu gelüb satıldıkda, öşür alınur imiş.

29. Ve etrâfdan bazar yerine gelüb dükkân kuran tâcirlerden ve çerçilerden her bir dükkân başına ikişer *Halebî akçe* alınur imiş.

30. Ve kassablar boğazlayub satduğı koyunlardan her re's koyuna ikişer Halebî akçe alınur imiş. Ve at ve deve ve katır ve öküz satıldıkda dörder Halebî akçe alınur imiş.

31. Ve bazar yerine bir yük penbe gelüb satılsa, deve yükinden yirmi Halebî akçe ve at ve katır yüklerinden onar Halebî akçe alınur imiş. At ve deve ve katır yükleri olmayub ekal olsa, bu zikr olan üslûb üzere kıyâs olunub mikdârına göre alınur imiş.

32. Ve kassablar camus boğazlayub satdıklarında camus başına yirmi Halebî akçe alınub ve sığır ve inek boğazlandıkda onar Halebî akçe alınur imiş.

33. Nâhiye-i mezbûrenin işbu zikr olunan kanûnu kadîmden kanûnları olıgeldüği ecilden hâliyâ vech-i meşrûh üzere deftere sebt olundu.

DER BEYÂN-I KANÛNNÂME-İ ENHÂR-I ÇELTÜK DER NÂHİYE-İ KINIK MA'A TEVÂBİ'İ O

34. Bir nehrün *çeltük* ekilecek yerlerini evvel suya basdururlar. Ba'dehû ol yerleri yüz *bölük* ederler. Her bir bölüğüne bir *ok* derler[1]. On okı çeltüğe *saka* olan kimesneler ve on oku *re'is* olan kimesneler, tohumun kendü yanlarından verüb zirâ'at ederler. Bâki kalan seksen ok yeri beş bölük ederler ki, her bir bölüği on altı ok olur. Bu on altı okun nısfı ki, sekiz ok olur, dört ok yerini yer sâhibi *hakk-ı arz*[2] deyü ve dört ok yerini su sâhibi *hakk-ı mâ*[3] deyü zirâat ederler imiş. Bundan gayrı kalan yetmiş iki ok yeri rençberler kendü tohumları ile ekiib mutasarrıf olurlar imiş.

35. Ve çeltük ekildikden sonra saka olanlar, *rençber tâifesi* ile çeltük yetişüb baş oluncaya değin görüb gözleyüb hıfz ederler imiş. Ve saka ve kethüdâ ve rençberler çeltük ekilüb tamam oldukdan sonra arığı ayağına birer mikdâr çeltük şükriye eküb mutasarrıf olurlar imiş. Çeltük yetişüb tamam olub biçmelü olduğunda etrâfa nidây-ı âmın olunub ba'zı kimesneler gelüb çeltük yerinde ayağın dururken her ikşi hisselü hissesin satub satun alan kimesneler biçdürüb mutasarrıf olurlar imiş. Ve çeltük hâsıl olub tevzî' olundukda reis ve saka olanlardan nesne alınmayub hemân rençberler hisselerinden südüs tariki ile ihrâc olunub alınur imiş. Rençberler hisseleri ölçülüb südüs tariki ile ihrâç olundukdan sonra nısfın yer sâhibi *hakk-ı arz* deyü alub ve nısf-ı âharın su sâhibi olan *hakk-ı mâ* deyü almak kadîmden kanûnları olduğu ecilden hâliyâ dahi vech-i meşrûh üzere defter-i hâkâniye sebt olundu.

---

1 **Ok:** Çeltük ekilecek tarlaların her bir bölüğüne ok denmektedir.

2 **Hakk-ı Arz:** Arazi hakkı manasını ifade etmektedir.

3 **Hakk-ı Mâ:** Su hakkı demektir.

928 Tarihli Ayas-Berendi Ve Kınık Nâhiyeleri Kanunnâmeleri, BOA. TTD. No: 110, sh. 1-5

928 Tarihli Ayas-Berendi Ve Kınık Nâhiyeleri Kanunnâmeleri, BOA. TTD. No: 110, sh. 1-5

§. 3- A'ZÂZ SANCAĞI KANUNNÂMELERİ (120)

I- NÜSHALARI VE HUKUKÎ TAHLİLİ

*A'zâz, Haleb Eyâleti*nin sancak merkezlerinden ve aslında küçük bir kasaba olup, *Kilis*'in 18 km güneybatısında yer almaktadır. Eskiden büyük bir şehir olduğu; haçlı seferleri sırasında önemli fonksiyonlar ifa ettiği; ancak Timur tarafından tahrip edilince, ahalisinin ekserisinin Kilis'e hicret ettiği kaynaklarda belirtilmektedir[1]. Bu sebeple Kanunî devrindeki bazı sancak listelerinde, bu sancağın ismi, A'zâz ve Kilis olarak geçmektedir[2]. Kanunî devri sancak listelerinde görülen bir husus da, *A'zâz ve Ekrâd Sancağı* şeklindeki bir isimlendirmedir. Biraz sonra bahsedeceğimiz gibi, Tapu-Tahrir Defterinde, sancağın isimlendirilmesi "*Defter-i Mufassal-ı Livâ-i A'zâz ve Ekrâd*" şeklinde yapılmıştır.

A'zâz Sancağı'nın Kanunî devrinde tek Kanunnâmesi bulunmaktadır ve bu Kanunnâmenin tek nüshası da, *BOA. TTD. No: 181 (561), sh. 1-5*'de yer almaktadır[3] . Kanunnâme'nin bulunduğu Tapu-Tahrir Defterinin Mukaddimesinde şu tanıtıcı bilgileri okuyoruz:

> "Allah'a hamd ve Resûlüne salât ü selâmdan sonra bilmiş olasınız ki, mahlûkât arasında Allah'ın halifesi, kendisinde imâmet şartları tam teşekkül eden ve kıyâmete kadar saltanatın kendilerinde devam edeceği bir âileden gelen Sultân Süleyman, hizmetkârı *Ali*'ye, *cizye* ve *harâc* ile alakalı ve diğer şer'î rüsûmla ilgili esaslara ri'âyet ederek bir yeni Defter hazırlamamı emretti. Ben de bu emre itâ'at ederek 943 tarihinde tamamlanan bu defteri hazırladım."[4]

Tesbitlerimize göre, *A'zâz Sancağı Kanunnâmesi,* henüz neşr edilmemiştir. Kanunnâme'nin şer'î tahlilini de şöyle özetleyebiliriz: Kanunnâme, klasik bir sancak kanunnâmesi görünümündedir. Yani evvelâ resm-i çift yani harâc-ı muvazzaf üzerinde durulmuştur. Bunu harâc-ı mukâseme demek olan kasm yani öşür vergisi takip etmiştir. Harâc-ı mukâseme üzerinde fazlaca durulduğunu ve harâc-ı mukâsemenin nakid halinde maktû' olarak alınan çeşidine *dimos* dendiğini görüyoruz. Bu arada serbestiyyet ile ilgili bazı hükümler ve bazı örfî rüsûm ile alakalı esaslar da, Kanunnâmenin maddeleri arasında yer almaktadır. A'zaz Sancağının kanunnâmesi, diğer bölge kanunnâmelerine çoğu hükümlerde benzemektedir.

---

1 Şemseddin Sâmi, **Kâmus'ül-A'lâm**, II, sh. 995

2 BOA. **Ruus Defteri**, No: 622

3 BOA. TTD. No: 181 (561), sh. 1-5

4 BOA. TTD. No: 181 (561), sh. 1-2

II- 943/1536 TARİHLİ A'ZAZ SANCAĞI KAUNNNÂMESİ'NİN METNİ

KANÛNNÂME-İ LİVÂ-İ A'ZAZ

1. Mukaddemâ livâ-i mezbûre emr-i pâdişahî ile kitâbet olundukda *Çerâkise* zamanında ihdâs olan bid'atler ref' olunub[1] anlarun mukâbelesinde çiftleri olub zirâ'at ve hırâset eden re'âyâ tâifesinden yılda bir Mart ayında *resm-i çift* deyü her çifden kırkar akçe ve *mücerred* olmayub kisbe kâdir olanlardan ki, çiftleri olmaya, *resm-i bennâk* deyü on ikişer akçe ve mücerred olanlar ki, kisbe kâdir olalar, *resm-i mücerred* deyü altışar akçe kayd olunub şimdiyedeğin vech-i meşrûh üzere alınur imiş. Hâliyâ emr-i şerif mûcebince üslûb-ı sâbık üzere defter-i cedîd-i hâkâniye kayd olundu.

2. Ve livâ-i mezbûrede vâki' olan kurâ ve mezâri'in ba'zı kadîm'ül-eyyâmdan mahsûllerini *maktû'* vere-gelüb ol maktû'a mütehammil olanlar alâ hâlihî ibkâ olunub mütehammil olmayub harâba müşrif olan kurâ ve mezâri' emr-i şerifle *kasm*[2] kayd olunub tarik-i kasmleri yerlü yerinde işâret olunmuşdur. Min ba'd eğer ümenâ ve eğer erbâb-ı tîmâr defter-i cedîd-i hâkânîde maktû' olanda maktû' ve kasm olanda kasm eyleyüb hiflâf-ı emr-i şerif re'âyâya zulm etmeyeler.

3. Ve livâ-i mezbûrede vâki' olan *eşcâr-ı zeytûn* ekseriyâ *Romanî* olub kadîmden tîmâr eyledüği mukâbelede nısıf mahsûlüne re'âyâ mutasarrıf olı-gelüb hâliyâ dahi tağyîr olunmayub alâ hâlihî ibkâ olundu..

4. Ve vilâyet-i mezbûrede vâki' olan incir ağaçlarına her bin ağaca yüz altmış akçe *harâc* alına. Ve fevâkih-i muhtelife ve zeytûn-ı İslamî dahi incir ağacı gibidir.

5. Ve vilâyet-i mezbûrede vâki' olan *kürûm*un[3] her bin çubuğuna kırk akçe harâc alına, ziyâde alınmaya.

6. Ve *resm-i ağnâm*, koyun ve keçi kuzulayub tamam süriye yaradıkdan sonra oğlağıyle ve kuzısiyle add olunub her iki re'se bir akçe alına.

Ve bir kovana bir.akçe resm alına.

7. Ve livâ-i mezbûrede vâki' olan *serbest tîmârlar*dan gayrı erbâb-ı tîmârın tîmârlarında vâki' olan *cürm ü cinâyât*ın kanûn üzere nısfı sancak beği olana hâsıl yazılub nısf-ı âharı erbâb-ı tîmârındır. Ve evkâf ve emlâk olan karyeler ki, erbâb-ı tîmâr ile müşterek olmaya, cürm ü cinâyetleri hâssa-i hümâyûna müte'allıkdır, sancakbeğine ve gayra hâsıl olunmuş değildir, hâssadır.

8. Ve *Ekrâd tâifesi*nin cürm ü cinâyetleri ve sâir rüsûm-ı örfiyyeleri ve âdet-i ağnâmları beğlerine müte'allık olub zirâ'at etdükleri yerden öşrin ve resm-i çiftlik-

---

1 Memlüklüler zamanıdaki bid'atlerin kaldırıldığı bu Kanunnâme, elimizde bulunmamaktadır. Sadece bu dönemde hazırlanmış olan Sis ve Tarsus Sancakları Kanunnâmeleri daha evvel yayınlanmıştır.

2 **Kasm:** Harâc-ı mukâseme manasını ifâde etmektedir. Bilindiği gibi, harâc-ı mukâseme, arazinin verimliliğine göre, nısıfdan öşüre kadar ülül-emr tarafından takdir olunabilmektedir.

3 **Kürûm**: Üzüm bağları demektir.

lerin sâhib-i arza verdiklerinden sonra mâ'adâ rüsûmları beğlerine hâsıl kayd olunmuşdur.

9. Ve *hâssa yörükler* dahi kezâlik ellerinde çiftleri olub zirâ'at ve hırâset edenler resm-i çiftlerin ve hubûbâtın *öşr*in sâhib-i arza verdüklerinden sonra mâ'adâ rüsûmların Türk ulusu olanlara müte'allık olub hâssa-ı hümâyûn içün zabt ederler. Ve külliyen cerâim vâki' oldukda Kanûn-ı Kadîm-i Osmâniye mürâca'at olunub ziyâde alınmaya.

10. Ve livâ-i mezbûrda *hâsıl* üç fasıl alınurımış; tereke biçmelü olub biçilmeğe müstahak olundukda ki, kemâlin bulub biçile, ol vakte *vakt-i hasâd* derler. Vakt-i hasâd kimin tahvîline düşerse, tereke ana müte'allık olub harmana i'tibâr olunmaz imiş. Ve zeytûn dahi tamam yetişüb silkilmeğe müstahak oldukdan sonra bir kaç gün bir sebeb-i kavî olub te'hir olunub cem' olunmayacak olursa, hemân amel-i zeytûn yetişüb kemâline erüb silkilmeğe müstahak olunduğı eyyâma i'tibârdır; te'hir ile bir kaç cem'i sonradan dahi vâki' olursa, i'tibâr müstahak olduğu eyyâmadır. Ve penbe dahi yetişüb kozak kararın bulub kemâline erüşdüği vakit ki, cem' olunmağa müstahak olur, istihkak bulduğı zaman ile amel olunurmış.

Ve *bağlar harâcı* dahi üzüm olub yetişüb tamam ekle sâlih oldukdan sonra harâca müstahak olur imiş. Bu vechile yetişüb tamam olmayınca bağların harâcları cem' olunmaya ve cem'ine dahi şürû' olunmaya.

Fil cümle bu zikr olunan vakitlerden evvel kabl'el-vakt mahsûl ve rüsûm zabt olunub alınmak dahi vâki' olsa, amel olunmayub vakitlü vakti ile hükm olunub amel olunur imiş. Hâliyâ dahi üslûb-ı sâbık üzere defter-i cedîd-i Sultanîye sebeb olundu.

11. Ve *nakdiyye* akçeye *dimos*[1] olan kurâ ve mezâri' dahi bu zikr olunan üslûb üzere dimoslarının istihkâkı bu vechile bu zikr olunan tarihlerde müstahak olub ammâ ba'de'l-hasâd dimos olan akçeyi verüb edâ ederler imiş. Ve zeytûnun ve penbenin dimosları zeytûn ve penbe cem' olundukdan sonra verüb edâ etdükleri ecilden hâliyâ dahi üslûb-ı sâbıkları tağyîr olunmayub defter-i cedîd-i Sultaniye vech-i meşrûh üzere ketb olundu.

12. Ve *resm-i otlak ve yatak*, livâ-i mezbûrede kışlayub kalan *Türkmân tâifesin*den olı-gelen kanûn üzere yılda bir Mart ayında her bir süriden birer koyun alınur ki, aded-i süri üç yüz koyun ola, artuk ve eksük olsa, bu minvâl üzere hesâb olunub alına.

13. Ve gelüb geçen *yörük tâifesin*den *otlak ve yatak hakkı* deyü veya selâmlık deyü sancakbeğleri ve subaşıları ve erbâb-ı tîmâr koyunların ve kuzıların taleb edüb almayalar. Fil-cümle mezkûrların olı-gelen kanûnları üzere olub mukayyed olunan kanûnlarından ziyâde tecâvüz olunub nesne alınmaya.

---

1 **Dimos:** Daha evvel de belirttiğimiz gibi, Suriye bölgesinde Dimos kelimesi, Anadolu ve Rumeli bölgelerindeki öşür manasında kullanılmaktadır. Yani kasdedilen harâc-ı mukâsemedir. Kelime anlamı onda bir demek olan bu kelime ile, çok az yerlerde gerçek anlamda öşr-i şer'î manası da kasd olunmaktadır. Ancak burada harâc-ı mukâsemenin nakid olarak verilen şekli olduğu maddenin siyâk ve sibâkından anlaşılmaktadır.

14. Ve *resm-i duhân* livâ-i mezbûrede kışlayub kalan *Türkmân tâifesi*nden yılda bir Mart ayında resm-i duhân deyü her hâneden on ikişer akçe alınu-gelmiş; hâliyâ dahi ziyâde alınmayub hemân hâneden hâneye her senede on ikişer akçe resm-i duhân alına, ziyâde alınmaya. Fil-cümle alınan rüsûm-ı örfiyye vakitlü vakti ile alınub kab'el-vakt alınmaya.

15. Ve *e'imme* avârız-ı divâniyyeden mu'âf olalar.

16. Ve livâ-i mezbûrede vâki' olan *Harameyn'üş-Şerîfeyn evkâf*ının re'âyâsı cemî'-i *avârız-ı divânî* ve *tekâlif-i örfiyye*den mu'âf ve müsellem ve rüsûmdan ve cürm ü cinâyetden serbest olunması fermân olunmuşdur. Vech-i me'mûr üzere defter-i cedîd-i hâkânîye kayd olundu ki, min ba'd mezbûrlara nesne teklif olunmaya[1].

17. Ve *mezâr-ı enbiyâ*ya ve evliyâya vakf olan kurâ re'âyâsı ve sâdât dahi avârızdan mu'âf olmaları emr olunmuşdur. Bunlara dahi avârız teklif olunmaya[2].

1 Osmanlı Devletinin Haremeyn-i Şerifeyn'e gösterdiği bu hürmet ve tazim, bütün delilleriyle ortada dururken, bir takım müslüman Arab kardeşlerimizin meseleyi görmezlikten ve bilmezlikten gelmeleri ve hatta hilâf-ı hakikat olarak tıpkı Avrupalılar gibi, Osmanlıların kendilerini sömürdüklerini iddia etmeleri, herhalde yevm,i mahşerde cezası verilecek olan en büyük iftirâ ve cehâlet örneklerinden biri olsa gerektir.

2 Bu maddeden de anlaşılacağı üzere, Osmanlı Devleti ayrıca Peygamberlerin mezarlarına ve peygamberimizin neslinden gelen seyyidler zümresine de gereken ihtimâmı göstermiş ve onları mümtâz bir sınıf olarak kabul etmiştir.

943 Tarihli A'zâz Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 181, sh. 1-5

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي سخر الانوار وحرك الاكوار بتعاقب الادوار

على عالم الانفطار لابراز النتيجة الجامعة لجوامع الآثار في

العالم مرئية بالعيان او غايب مدرك بالاذهان اذ وجود

في مخترعها مندرج وفي دفتر وجودها مرسوم ومندمج

فتبارك الله احسن الخالقين الاله المنزه عن الجور والحيف

وهو احكم الحاكمين والصلوة على خير من وضع القوانين

قوانين الاياله وختم دايرة النبوة والرسالة حامي ذمام

اهل الايمان وقد افلح المؤمنون ومبيح رقاب ذوي الغوان

حتى يعطوا الجزية عن يد وهم صاغرون وعلى آله واصحابه

ولاة الحق وقضاة الخلق وفاتحي الغرب والشرق

صلوة دائمة بالعشي والابكار ما اختلاف الليل وطرفي

النهار وسلم تسليما اما بعد فان خليفة الله في

خليقته وامينه على بريته الجامع فيه شروط الامامة

ومن بيت لا يزال الملك فيهم الى يوم القيامة المستحق

لما ثبت عليه الخافقين الفايز بملك ابين المشرقين والمغربين

غياث الاسلام ومغيث المسلمين سيد سادات السلاطين

السلطان بن السلطان السلطان الملك المظفر سليمان خان

خلد الله تعالى ملكه وجعل الدنيا باسرها ملكه لما ان آتاه

الله الملك والحكمة وقلده امور هذه الامة شرفت

نفسه الشريفة الى عين الكمال الاقدس ونزل الجمال الانفس

بالاجتهاد في تفقد احوال المملكة وهو المجتهد المصيب وجعل سكان

البلاد من رعيته اوفى حظ واوفر نصيب فامر ان لا يحدا من عتبته

العلية وساحته السنية الفقير الى الله الولي المترصد لما يعني فيه

وقربه على ان يحرر به دفترا جديدا ومجموعا فريدا ويحامي

عن خاطره ان يضام احد منهم او يظلم او يكلف ما لا عليه ويلزم

بما لا يلزم وان يمشي على اقوم منهاج في قواعد قوانين الجزية

والخراج وغير ذلك دقايق الفوايد وغرايب الزوايد ولما

لم يسعني الا الامتثال وتلقي الاوامر الشريفة بالقبول والايجاب

بادرت الى فعل ما يليق بخدمة الامانة واداب عظمة الخلافة

وجعلت الاعتناء بترصيف مبانيها همي والعكوف على احياء

مكنونها حزمي وعزمي فلم ادع فائدة الا واستخرجتها ولا مزية

الا استدرجتها فحصل بحمد الله من ذلك نفايس جمة

وفوايد لم يمر بها قبلي همة وهذا الدفتر الزاهر

لسان صدق ظاهر ناطق بالتاريخ الموافق على التجريب

لهذا المصراع اللاحق من البيت الاخير

ان ذا دفتر متقن فيه مضمونه هيين

ظاهر الحسن تاريخه دفترا صادقا بيّن

٩٤٣

943 Tarihli A'zâz Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 181, sh. 1-5

قانون نامهٔ لواء اعزاز

§. 4- BİRECİK SANCAĞI KANUNNÂMELERİ

I- 943 TARİHLİ BİRECİK SANCAĞI KANUNNÂMESİ (121)

1- Nüshaları Ve Hukukî Tahlili

Birecik Sancağı'nın daha evvel Diyârbekir Eyâletine bağlı bir sancak merkezi olduğunu ve Hasan Padişah Kanunlarına göre ilk Kanunnâmesinin Yavuz Devrinde hazırlandığını, önceden belirtmiştik ve Kanunnâme'yi de neşr etmiştik[1]. Kanunî devrinde ise, *Birecik*, *Bîra* veya *Bîrat' ül-Fırat* yani *Fırat' ın kalesi* demek olan Birecik sancağı, yeni teşkil olunan *Haleb Eyâleti*'nin sancağı durumundadır[2].

Kanunî devrinde Haleb Eyâleti'nin bir sancağı olan *Birecik Sancağı*'nın iki ayrı zamanda tahriri yapılmış ve birbirinden çok az farkları bulunan iki ayrı Kanunnâme hazırlanmıştır. Biz, hem iki tahrir arasındaki farklara dikkat çekmek ve hem de Osmanlı devletindeki hukuk istikrârını ortaya koymak gayesiyle, her iki Kanunnâmeyi de neşredeceğiz.

Birinci Kanunnâme'nin tek nüshası, *BOA. TTD. No: 184 (169), sh. 1-5*'de bulunmaktadır ve henüz bu zamana kadar neşr olunmamıştır. Defter ile alakalı Mukaddime'de kısaca şu tanıtıcı bilgileri okuyor ve bu bölgenin tahririni yapa Ali Beğ'in aynı şahıs olduğuna dikkat çekmek istiyoruz:

> "Allah'a hamd ve Resûlüne salât ü selâmdan sonra bilmiş olasınız ki, mahlûkât arasında Allah'ın halifesi, kendisinde imâmet şartları tam teşekkül eden ve kıyâmete kadar saltanatın kendilerinde devam edeceği bir âileden gelen Sultân Süleyman, hizmetkârı *Ali*'ye, *cizye* ve *harâc* ile alakalı ve diğer şer'î rüsûmla ilgili esaslara ri'âyet ederek bir yeni Defter hazırlamamı emretti. Ben de bu emre itâ'at ederek 943 tarihinde tamamlanan bu defteri hazırladım."[3].

Defterde yer alan bilgilere göre, Birecik Sancağı'nın kazâ merkezleri şunlardan ibârettir: *Birecik Merkez Kazâsı*, *Suruç Kazâsı*, *Ruma Kal'ası Kazâsı*...[4].

Kanunnâme'de evvelâ resm-i çift adı altında harâc-ı muvazzaf tanzim olunmuş; bunu zekât-ı sevâim demek olan resm-i ganem ve zekât-ı asel demek olan kovan resmi takip etmiştir. Sonra da kasm adı altında harâc-ı mukâsemeleri tedvîn olunmuş ve Kanunnâme bir kısım örfî vergiler ve mu'âfiyyet hükümleri ile sona ermiştir.

---

1 Bkz. **Osmanlı Kanunnâmeleri, III**, sh. 236-239

2 BOA. **Ruus Defteri,** 622

3 BOA. TTD. No: 181 (561), sh. 1-2

4 BOA. TTD. No: 184 (169), sh. 5

2- 943/1536 Tarihli Birecik Sancağı Kanûnnâmesi

KANÛNNÂME-İ LİVÂ-İ BİRA

1. Mukaddemâ livâ-i mezbûre kitâbet olundukda *Çerâkise zamanı*nda ihdâs olunan *bid'at*ler ref' olunub anlarun mukâbelesinde çiftleri olub hırâset ve zirâ'at eden re'âyâ tâifesinden yılda bir Mart ayında *resm-i çift* deyü her çiftden kırkar akçe ve *mücerred* olmayub kisbe kâdir olanlardan ki, çiftleri olmaya, *resm-i bennâk* deyü on ikişer akçe ve mücerred olanlardan altışar akçe kayd olunub şimdiye değin vech-i meşrûh üzere alınur imiş. Hâliyâ dahi emr-i şerif mûcebince üslûb-ı sâbık üzere defter-i cedîd-i hâkânîye kayd olundu.

2. Ve livâ-i mezbûrda vâki' olan *resm-i ağnâm* külliyen hâss-ı şâhî olub her yıl Abril ayında her iki re's koyuna ve keçiye birer akçe alınur. Ammâ Abril ayı girmeyince kabl'el-vakt cem' olunmaya.

3. Ve *resm-i kovan*, her kovanı olanlardan yılda her bir kovan başında resm-i kovan deyü ikişer akçe alınub ziyâde alınmaya.

4. Ve livâ-i mezbûrda vâki' olan kurâ ve mezâri'in *kasm*leri kadîm'ül-eyyâmdan olı-geldükleri üzere yerlü yerinde işâret olunmuşdur; ana göre amel oluna.

5. Ve livâ-i mezbûrda vâki' olan bağlarun her bin çubuğuna yirmişer akçe *harâc* alınu-gelmeğin gerü emr-i şerif mûcebince ber-karar-ı sâbık her bin çubuğa yirmişer akçe harâc ta'yin olundu, ziyâde alınmaya; vâki' olursa hâkim'ül-vakt olalar men' edeler.

6. Ve livâ-i mezbûrda kadîm'üz-zamanda *vakt-i hasâd* tereke biçmelü oldukda ki, kemâlin bulmuş ola, ol vakte vakt-i hasâd derler imiş. Vakt-i hasâd kimin *tahvîl*ine düşerse, tereke ana müte'allık olub harmana i'tibâr olunmaz imiş.

Ve zeytun dahi tamam yetişüb silkilmeğe müstahak olundukda bir kaç gün te'hir olunub cem' olunmayacak olursa, i'tibâr müstahak olduğu eyyâma olub ve penbe dahi yetişüb kozak kararın bulub kemâline erişdüği vakit ki, cem' olunmağa müstahak olur, istihkak bulduğu zamanla alınur imiş.

Ve bağlar dahi üzüm olub yetişüb tamam ekle kâbil oldukdan sonra harâca müstahak olur imiş.

Fil-cümle zikr olunan vakitlerden evvel malısûl zabt olunub alınmak vâki' dahi olsa, amel olunmayub vakitli vakti ile hükm olunur imiş. Hâliyâ dahi fermân-ı hümâyûn mûcebince üslûb-ı kadîm üzere defter-i cedîd-i Sultanîye sebt olundu.

KANÛN-I RESM-İ YATAK VE OTLAK

7. Ve livâ-i mezbûrda kışlayub kalan *Türkmân tâifesi*nden kadîmden her bir sürüden birer koyun alınur imiş ve aded-i süri üç yüz ola; ziyâde ve nâkıs olsa, ana göre hesâb olunur imiş.

8. Ve *resm-i duhân* dahi kezâlik kışlayub kalan *Türkmân tâifesi*nden Mart ayında her hâneden on ikişer akçe alınur imiş. Dahi kezâlik gerü ber karar-ı sâbık üzere mukarrer kılındı. Min ba'd dahi bundan gayrı subaşılar ve erbâb-ı tîmâr selâmlık deyü koyun ve kuzu ve akçe taleb etmeyeler; vâki' olursa hâkim'ül-vakt olanlar men' edeler.

9. Ve *resm-i arûsiyye*, kızdan altmış akçe ve avretden otuzar akçe alınub ziyâde alınmaya.

10. Ve *baş yaruğu*ndan otuz akçe ve *kara bere*den on beş akçe ve *bıçak zahmi*nden ki, mevt îcâb etmeye, yüz akçe alınub ziyâde alınmaya.

11. Ve *salb*e ve *siyâset*e müstahak olanlardan *bedel-i siyâset* deyü akçelerin alınmayub istihkaklarına göre günâh eyledükleri mahallinde siyâset eyleyeler.

12. Fil-cümle cüz'î ve küllî cerâim vâki' oldukda Kanûn-ı Osmanîye[1] mürâca'at olunub alına; tecâvüz olunub ziyâde nesne alınmaya.

13. Ve *Ekrâd tâifesi*nin *bâd-ı hevâ*ları ve *rüsûm-ı örfiyye*leri ve resm-i ağnâmları külliyen beğlerine müte'allık olub hâricden kimesne dahl ve ta'arruz etmeye. Hemân çifti olub yer zirâ'at edenlerden sâhib-i arz resm-i çift deyü kırk akçelerin ala; mâ'adâsı beğlerine müte'allıkdır.

14. Ve *hâssa yörükler* tâifesinden dahi zirâ'at eden sâhib-i arza *resm-i çift* verüb mâ'adâsı rüsûm-ı örfiyyeleri ve âdet-i ağnâmları *Türkmân emînleri*ne müte'allık olub hâssa-i hümâyûn içün zabt edeler. Sancak subaşıları ve gayrılar bi vechin mine'l-vücûh dahl etmeyeler.

15. Ve livâ-i mezbûrda vâki' olan *serbest tîmârlar*dan gayrı erbâb-ı tîmârun tîmârlarında vâki' *cürm ü cinâyât*ın kanûn üzere nısfı sancakbeğlerine müte'allık olub sancakbeğlerine kayd olunmuşdur ve nısf-ı âharı kendülerine mukayyeddir; ana göre zabt edeler.

16. Ve *e'imme* avârız-ı divâniyeden mu'âf olalar.

---

1 IV. Cildde neşrettiğimiz Umumî Osmanlı Kanunnâmesi kasdedilmektedir.

943 Tarihli Birecik Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 184, sh. 1-5

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي عمر الدوار ، وحرك الأدوار ، بصروف الدهر الدوار
على عالم الانفطار ، لابراز النسخة الجامعة جوامع الآثار ، فما
في العالم مرئي بالعيان ، او غايب مدرك بالأذهان ، الا وفي
منشورها مندرج ، وفي دفتر وجودها مرسوم ومندرج
فتبارك الله احسن الخالقين ، الا له الملك المنزه عن الجور والحيف
وهو احكم الحاكمين ، والصلوة على خير من وضع اساس
قوانين الإيالة ، وختم دائرة النبوة والرسالة ، حامي ذمار
اهل الإيمان وقد افلح المؤمنون ، ومبيح رقاب ذوي الخذلان
حتى يعطوا الجزية عن يد وهم صاغرون ، وعلى آله واصحابه
ولاة الحق وقضاة الخلق ، وفاتحي الغرب والشرق
صلوة دائمة بالعشي والابكار ، وزلفا من الليل وطرفي النهار
وسلم تسليما ، اما بعد فان خليفة اشرف خليقته
وامينه على بريته ، المجتمع فيه شروط الامامة ، وموجبات
لا يزال الملك فيهم الى يوم القيامة ، المستحق لما زيد عليه
الخاقين ، الفائز بملك ما بين المشرقين والمغربين ، غياث
الاسلام ومغيث المسلمين سيد سادات السلاطين
السلطان بن السلطان ، السلطان الملك المظفر سليمان خان
خلد الله تعالى ملكه ، وجعل الدنيا باسرها ملكه ، لما ان آتاه
الله الملك والحكمة ، وقلده امور هذه الامة شرفت

نفسه الشريفة الى غير الكمال لا تدرس ، وفرز بين الجهال لا نفس بان استخدمها
في تفقد احوال مملكته وسمو المجتهد المصيب ، وجعل لسكان البلاد
من رعيته اوفى حظ واوفر نصيب ، فامر لقبل خدام عتبته
العلية ، وساحته السنية ، الفقير الى الله الولي
المترصد لفايض فيضه وقربه علي ، ان يحرر دفترا مبينا
ويجمع فيه ما فرقنا ، ويحامي عن قاطعه ان يضام احد منهم او يظلم
او يكلف الا عليه او يلزم بما لا يلزم ، وان يمشي على اقوم منهاج
في قواعد اوامر الجزية والخراج ، وغير ذلك من دقائق الفوائد
وشرائط الفرائد ، ولما لم يسعني الا الامتثال وتلقي الاوامر الشريفة
بالقبول والاقبال ، بادرت الى الفعل اللائق بجدة الامامة
وادا عظمة الخلافة ، وجعلت الاعتناء بسر مضمونها اسهم فهمي
والعكوف على اختتام مكنونها حزم عزمي ، فلم ادع فائتة
الا استخرجتها ، ولا مزية الا استدرجتها ، فحصل بحمد الله
من ذلك نفائس جمة ، وفوائد لم يهم بها قبلي همة ، ولهذا الدفتر
الزاهر ، لسان صدق ظاهر ناطق بالتاريخ الموافق على التحرير

العدد المصراع الاخير من البيت الاخير

ان ذا دفتر متقن فهم مضمونه هين

ظاهر الحسن تاريخه دفتر اصله ثابتين

943 Tarihli Birecik Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 184, sh. 1-5

943 Tarihli Birecik Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 184, sh. 1-5

و رسوم عرفیه لری و رسم اغنام لری کلیا بکلربکیسنه متعلق اولوب

خارجدن کمسنه دخل و تعرض اتمیه همان چفتلق اولوب یرلرین عبث

ایلیانلردن صاحب ارض رسم جفت دیو قرقر اقچه لرین آله لر ماعداسی

١٤ بکلربکیسنه متعلقدر و خاصه لو یورکان طائفه سی سنلردن زراعت ایدن

صاحب ارض رسم جفت ویروب ماعداسی رسوم عرفیه لری و عادت

اغنام لری ترکمان ایللرینه متعلق اولوب خاصه همایون ایچون

ضبط ایدن لر سنجاق صوباشیلری و غیرلر بو جهتدن

١٥ دخل اتمیالر و کتواه من بو یرده واقع اولان قریب تیمارلردن

غیری دیار باسیتماردوک تیمارلرنده واقع جرم و جنایتک قانون

نصفی سنجاق بکلربکیسنه متعلق اولوب سنجاق بکلربکیسنه قید اولنمشدر

و نصف اخری کندولره مقید دکلدر اکا کوره ضبط ایدرلر

و ایشبو عوارض دیوانیه حذر معاف اولالر

[illegible]

II- 959/1551 TARİHLİ BİRECİK SANCAĞI KANÛNNÂMESİ (122)

1- Nüshaları ve Hukukî Tahlili

*Birecik Sancağı*na ait Kanunî devreindeki bu ikinci Kanunnâme'nin de elimizde tek nüshası vardır ve *BOA. TTD. No: 184 (169) nolu Defter*de yer almaktadır[1]. Bu Kanunnâme'ye ilâveten, *BOA. TTD. No: 378 (650), sh. 23, 45*'de yer alan bazı kanun hükümleri de vardır ki, bunları da Kanunnâme'ye ilâveten neşr etmek istiyoruz. Hem Kanunnâme ve hem de bu Kanun Hükümleri, henüz neşr olunmamıştır.

Kanunnâme'nin bulunduğu Defter'in Arapça Mukaddimesinde, konuyla ilgili şu tanıtıcı bilgileri okuyoruz:

> "Allah'a hamd ve peygamberine salât ü selâmdan sonra, bilesiniz ki, bu, *Defter-i Sultânî*'dir. *Bîrat' ül-Fırât* adlı sancağın bütün mâlî meselelerini câmi'dir. Osmanlı Devletinin zamanında Sultân Süleyman'ın emriyle *Defterdâr Muhammed* tarafından tabrir olunmuştur. Defter 959 Hicrî senisende tamamlanmıştır."[2]

Bu Kanunnâme de, diğerine benzemektedir. Gerçekten Kanunnâme'de evvelâ resm-i çift adı altında harâc-ı muvazzaf tanzim olunmuş; bunu zekât-ı sevâim demek olan resm-i ganem ve zekât-ı asel demek olan kovan resmi takip etmiştir. Sonra da kasm adı altında harâc-ı mukâsemeleri tedvîn olunmuş ve Kanunnâme bir kısım örfî vergiler ve mu'âfiyyet hükümleri ile sona ermiştir.

2- Kanunnâme'nin Metni

KANÛNNÂME-İ LİVÂ-İ BÎRA

1. Mukaddemâ livâ-i mezbûre kitâbet olundukda *Çerâkise zamanı*nda ihdâs olunan bid'atler ref' olunub anlarun mukâbelesinde çiftleri olub hırâset ve zirâ'at eden re'âyâ tâifesinden yılda bir Mart ayında *resm-i çift* deyü her çiftden kırkar akçe ve çiftleri olmayub *bennâk* olanlardan *resm-i bennâk* deyü on ikişer akçe ve *mücerred* olub kisb ü kara kâdir olanlardan altışar akçe kayd olunub şimdiye değin vech-i meşrûh üzere alınur imiş. Hâliyâ dahi emr-i şerif mûcebince üslûb-ı sâbık üzere defter-i cedîd-i hâkânîye kayd olundu.

2. Ve livâ-i mezbûrda vâki' olan *resm-i ağnâm* külliyen hâss-ı şâhî olub her yıl Abril ayında her iki re's koyuna ve keçiye birer akçe alınur.

---

1 BOA. TTD. No: 276 (994), sh. 2-8

2 BOA. TTD. No: 276 (994), sh. 2

3. Ve *Rum Kal'a* kazâsında[1] vâki' olan *keçi hakkı* dahi hâssaya mukayyed olub ammâ *Birecik* kazâsında vâki' olan keçi hakkı hâssa-i hümâyûnda olan gerü hâssa ve sancakbeği hâslarında ve zu'âmâ ve erbâb-ı tîmâr ve kal'a müstahfızları tîmârlarında olan sâhib-i tîmâra hâsıl kayd olunmuşdur. Kanûn-ı kadîm mûcebince evvel-i Abril'de cem' olunub kabl'el-vakt cem' olunmaya.

4. Ve *resm-i kovan*, yılda her bir kovan başına resm-i kovan deyü ikişer akçe alınub ziyâde alınmaya.

5. Ve livâ-i mezbûrda vâki' olan kurâ ve mezâri'in *kasm*leri yerlü yerinde işâret olunmuşdur; ana göre amel oluna.

6. Ve livâ-i mezbûrda vâki' olan bağlarun her bin çubuğuna kırkar akçe *harâc* ve ceviz ağacına ikişer akçe ve incir ağacının dördüne bir akçe ve sâir fevâkih-i muhtelifenin beşine iki akçe kayd olunmuşdur, ziyâde alınmaya; vâki' olursa hâkim'ül-vakt olanlar men' edeler.

7. Ve livâ-i mezbûrda kadîm'üz-zamanda vakt-i hasâd tereke biçmelü oldukda ki, kemâlin bulmuş ola, o vakte *vakt-i hasâd* derler imiş. Vakt-i hasâd kimin tahvîline düşerse, tereke ana müte'allık olub harmana i'tibâr olunmaz imiş.

Ve zeytun dahi tamam yetişüb silkilmeğe müstahak olundukda bir kaç gün bir kavî Sebeb olub te'hir olunub cem' olunmayacak olursa, i'tibâr müstahak olduğu eyyâma olub ve penbe dahi yetişüb kozak kararın bulub kemâline erişdüği vakit ki, cem' olunmağa müstahak olur, istihkak bulduğu zamanda alınur imiş.

Ve *harâc-ı eşcâr ve bâğât,* meyve yetişüb ekle kâbil oldukdan sonra harâca müstahak olur imiş.

Fil-cümle zikr olunan vakitlerden evvel mahsûl zabt olunub alınmak vâki' dahi olsa, amel olunmayub vakitli vakti ile hükm olunur imiş. Hâliyâ dahi ferman-ı hümâyûn mûcebince üslûb-ı kadîm üzere defter-i cedîd-i Sultanîye kayd olundu.

KANÛN-I RESM-İ YATAK VE OTLAK

8. Livâ-i mezbûrda kışlayub kalan *Türkmân tâifesi*nden kadîmden her bir sürüden birer koyun alınur imiş ve aded-i süri üç yüz ola; ziyâde ve nâkıs olsa, ana göre hesâb olunur imiş.

9. Ve *resm-i duhân* dahi kezâlik kışlayub kalan *Türkmân tâifesi*nden Mart ayında her hâneden on ikişer akçe alınur imiş. Dahi ber karar-ı sâbık üzere mukarrer kılındı. Min ba'd dahi bundan gayrı subaşılar ve erbâb-ı tîmâr *selâmlık* deyü koyun ve kuzu ve akçe taleb etmeyeler; vâki' olursa hâkim'ül-vakt olanlar men' edeler.

10. Ve *resm-i arûsiyye*, kızdan altmış akçe ve avretden otuzar akçe alınub ve cerâim vâki' oldukda Kanûn-ı Osmanîye mürâca'at olunub ziyâde alınmaya.

11. Ve *salbe* ve *siyâsete* müstahak olanlardan *bedel-i siyâset* deyü akçelerin alınmayub istihkaklarına göre günâh eyledükleri mahallinde siyâset eyleyeler.

---

1 Birecik Sancağı'nın kazâlarından biridir.

12. Ve *Ekrâd tâifesi* her kimin toprağında zirâ'at ederlerse, resm-i çifti ile hukûk-ı arzı sâhib-i arza edâ eyleyüb bâd-ı hevâları ve rüsûm-ı örfiyyelerin ve resm-i ağnâmların Şehzâde-i civân-ı baht -tâle bekâhu-Hazretleri hâslarına müte'allık olan anlara ve sancakbeği hâssı olan sancakbeğine, mâ'adâsı hâssa-i hümâyûna kayd olunmuşdur.

13. Ve *hâssa yörükler* tâifesinden dahi zirâ'at eden sâhib-i arza resm-i çift ile hukûk-ı arz verüb mâ'adâ rüsûm-ı örfiyyeleri ve âdet-i ağnâmları Türkmân emînlerine müte'allık olub hâssa-i hümâyûn içün zabt edeler.

Sancak subaşıları ve gayrılar bi vechin mine'l-vücûh dalıl etmeyeler.

14. Ve livâ-i mezbûrda vâki' olan *serbest tîmârlar*dan gayrı erbâb-ı tîmârın tîmârlarında vâki' olan *cürm ü cinâyât*ın kanûn üzere nısfı sancak beğlerine müte'allık olub sancakbeğlerine kayd olunmuşdur. Ve nısf-ı âharı kendülere mukayyeddir, ana göre zabt edeler.

15. (*Şefkat beğ Aşîreti* Hükmü)[1]:

Hâsıluhum 'an *âdet-i ağnâm* ve *resm-i bennâk* ve *resm-i mücerred* ve *bâd-i hevâ* ber vech-i maktû' der uhde-i Mîr-i aşîret-i mezkûr; Fî sene 50.000

Zikr olan aşîret Defter-i Atîk'de bâd-ı hevâsıyle 14.360 akçeye kayd olunub mezkûr *Şefkat beğ*'in feth-i Hâkânîden berü ze'âmeti olub hâliyâ müceddeden kitâbet olundukda ihtiyâriyle ferâğat eylemeğin ifrâzdan bedel verilüb mezkûr aşîret 47.000 akçeye kayd olunub sâbıkan *Birecik Sancağı Beği* olan *Sinan Beğ*'e tevcîh olunmuş idi.

Ba'dehû Pâdişâh-ı âlem-penâh Hazretleri 'ızz u ikbâl ile sefer-i zafer-rehberden avdet eyleyüb *Birecik*'i geçdüklerinde aşîret-i mezbûrenin kethüdâları cem' olub "*Biz sancak subaşılarının zulmüne mütehammil olmayub perâkende oluruz*" deyü şikâyet eylediklerinde Sancak Beğinden alınub *hâssa-i hümâyûn*a kayd olunması fermân olunmağın, ber mûceb-i emr-i âlî hâssa-i hümâyûna kayd olunub ana bedel Sancak Beğine kendü ifrâzı olan *Tiri* nâm Karye tevcîh olunub aşîret-i mezbûre hâssa zabt olunmak içün ümenâ gönderilmiş idi.

Hâliyâ kethüdâları ve yararları tekrar gelüb "*Ba'zı yıl olur ki, iltizâmla iki üç emîn değişür; anlarun zulmi dahi Sancak subaşısının zulmünden ziyâde olub şöyle ki, bizim zabtumuz gerü aşîret beğimiz olan Şefkat Beğ'e sipariş olunmaya, fukarâ tâifedür; ümenâ zabtına mu'tâd değillerdür; bağları ve bağçeleri olmayub nicesinin zirâ'ati dahi olmayub bir mikdâr koyun ile bir kıl (?); ol ile göçer konar tâifedür; hüküm görünce perâkende olmaları mukarrerdür*" dedükleri bâ'isden, mezkûr Şefkat Beğ getürdülüb zabtı teklif olundukda ber vech-i emânet zabt ediveresin; ne hâsıl olur ise *Haleb Hazinesi*ne teslim edesin deyüb, bu takdirce cüz'î mahsûl gösterilmesi mukarrer olub hezâr sa'y-i belîğ ile ber vech-i maktû' 50.000 akçeye müşârünileyh *Şefkat Beğ* üzerine kayd olundu ki, tafsîli;

---

1 Bu hükmü Kanunnâme'ye dâhil etmemizin sebebi, Osmanlı Devletinin Doğu ve Güneydoğudaki bazı aşîretlere nasıl farklı mu'âmelelerde bulunduğunu göstermek içindir. Bunun sebebi, Osmanlı Devletine itâ'atleri olduğu, Kanun hükmünden de anlaşılmaktadır.

Mart ayında *âdet-i ağnâm* cem' olunduğı zamanda nısıf ücretin harman üzerinde *Hizâne-i Haleb*'e teslîm edüb sancak subaşılarından ümenâdan hilâf-ı şer'-i şerif ve muğâyir-i defter kimesne dahl ve te'âruz etmeyüb zirâ'at eyledükleri yerde hâsılların ve resm-i çiftlerin sâhib-i arza verüb âdet-i ağnâmların ve *resm-i bennâk* ve *resm-i mücerred* ve *bâd-i hevâ* ve *cürm ü cinâyet*lerin müşârünileyh zabt eyleyüb ta'yîn olunan maktû'iyyet vech-i meşrûh üzerine *Hizâne-i Haleb*'e teslim eyleye.

Ve *cürm-i galîz* vâki' olub şer' ile *siyâset* lâzım geldükde sâir havâss-ı hümâyûn hakkında vâki' olan emr-i şerif icrâ oluna.

16. Cemâ'at-i şeyhân-ı Abbâsiyân tâbi-i m:

Hâsıl an âdet-i ağnâm ve bâd-i hevâ 1300

Mezkûrûn şeyhler Abbâsîler olub *Nâhiye-i Suruc*[1]'da *Şeyh Müslim* Hazretlerinin zâviyelerine hizmet edüb ba'zılarının elinde *tevliyet berâtı* olub zirâ'at etdükleri mezâri'in hakkın sâhib-i arza verüb ve âdet-i ağnâmların hâssa-i hümâyûna verdüklerinden sonra *avârız-ı dîvânî*den ve *tekâlîf-i örfiyye*den mu'âf ve müsellem olalar deyü Defter-i Atîk'de mukayyed olmağın gerü ber vech-i meşrûh üzerine Defter-i Cedîd'e kayd olundu.

17. *Ekrâd tâifesi*nin bâd-ı hevâsı, Defter-i Atîk'de bir kalem olub cümlesi *Kilis Sancağı Beği*'nin hâssı iken Şehzâde Hazretlerine inâyet olundukda bâd-ı hevâlarına hâslarumuz serbestdür deyü subaşıları dahl edüb ve Defter'de sancak beği hâssıdır deyü bir dahi sancak beği subaşıları dahl edüb re'âyâya zulm ve te'addî olunur idi.

Hâliyâ müceddeden kitâbet olundukda Şehzâde Hazretlerine hâs ta'yîn olunan cemâ'atlerün *bâd-ı hevâ*ları sancakbeği hâssından ifrâz olunub vâki' olan 48.909 akçe ziyâdenin 37.110 akçesi bâd-ı hevâdan ve 10.989 akçesi âdet-i ağnâmla sâir rüsûmdan olmuşdur.

---

1 **Suruc:** Birecik Sancağının kazâ merkezlerindendir.

959 Tarihli Birecik Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 276, sh. 2-8

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي جعل دفتر القلوب محلا للمراقبة والمحاسبة

والصلوة والسلام على من الحق خاطبه فغاز بجميل المخاطبة

وعلى آله ومن صاحبه فظفر بجليل المصاحبة وبعد

فهذا دفتر على سلطاني ومرقوم جليل خاقاني جامع للاثبات

ضابط لاحوال بيرة الفرات بمعرفة الفقير الحقير النازل المقدار

محمد الدفتردار محرر في الدولة السليمانية والسلطنة العثمانية

دولة الامام الهمام الحافظ الزمان علم اعلام سلاطين الانام

السلطان ابن السلطان السلطان سليمان خان بن سليم خان

بن بايزيد خان خلد ملكه وجرى في بحر الاسعاد فلكه

ونال الاولياء مرادات اسعاده والاعداء اجاج طرده وابعاده

على ممر الشهور وكر الدهور

شعر

دفتر البيرة اضحى محكما	احكمت ارقامه كتابه
مكملا في سنة تاريخها	دفتر صدق قد حسابه

٩٥٩

قانوننامهٔ لواء بیره

١ مقدما لواء مزبوره کتابت اولندقده چراکسه زماننده احداث

اولنان بدعتلر رفع اولنوب انلرك مقابلهسنده چفتلك

اولوب حراثت و زراعت ایدن رعایا طایفهسندن بیلده

بر مارت آینده هر چفت دیو هر چفتدن قرق آقچه چفتلك

اولنوب بناك اولانلردن هر بناك دیو اون اكیشر آقچه

و مجرد اولوب كسب و كاره قادر اولنلردن التشر آقچه

قید اولنوب تمیدا دكن وجه مشروح اوزره النور ایش

حالیا دخی امر شریف موجبنجه اسلوب سابق اوزره دفتر جدید

٢ خاقانیه قید اولندی و لواء مزبورده واقع اولان

رسم اغنام كلیا خاص شاهی اولوب هر ییل بر ییل آینده هر ایكی

رأس قیونه بر آقچه النور ٣ و بو لواءده قضا سنن واقع

اولان كچی چقی داخی خاصه مقید اولوب اما بیره جك

قضاسنده واقع اولان كچی چقی خاصه میان اولان

كیرو خاصه و سنجاقبكی خاصلرنده و زعما و ارباب تیمار

959 Tarihli Birecik Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 276, sh. 2-8

وقلعه مستحفظلری تیمارلرندن اولان صاحب تیمارک وزیتون داخی بتشوب سالکه مستحق اولسه دوقدن بر خراج

حاصل قید اولنمشدر قانون قدیم موجبنجه اول کون بر قوی سبب اولوب تلف اولنوب جمع اولنمیاجق اولورسه

٤ - ابریلده جمع اولنوب قبل الوقت جمع اولنمیه ودرت قوان اعتبار مستحق اولدوغی ایامده اولوب ونجبه داخی

بیلن سربر قوان باشنه یکرمی قوان دیو اکثر اقچه النوب یتشوب قوزاق قرارنجه اولوب کما لنه ایرشدوکی وقتده

٥ زیاده النمیه ولوازم بوردر واقع اولان قراوغر اعلک جمع اولنمغه مستحق اولور استحقاق بولدوغی زمانده

قسملری نوجمله اولدوغی سرکوبک تخمنده یرلو یرنده النورامش وخراج اشجار وباغات میوه تیشوب اکلده

٦ اشارت اولنمشدرکه کون عمل اولنه ولوازم بوردر قابل اولدقدن صکره خراجه مستحق اولورامش

واقع اولان باغلرولک هربریک چبوغنه ترقراقچه خراج فی الجمله ذکر اولنان وقتلردن اول محصول ضبط اولنور

وجوز اغاجنه اکیشر اقچه وانجیر اغاجنک درد نه النمق واقع داخی اولسه عمل اولنیوب قتلی وتینی ایله

بر اقچه وسایر فواکه مختلفه‌نک بشنه ایکی اقچه قید اولنمشدر حکم اولنورامش حالیا داخی فرمان همایون موجبنجه

زیاده النمیه واقع اولورسه حاکم الوقت اولانلر منع ایدلر السلوب قدیم اوزره دفتر جدید سلطانیه قید اولندی

٧ ولوازم بوردر قدیم الزماندن وقت حصاد ترکه یچلواولوب ٨ قانون رعیتاق واوتلاق لوازم بوردر قیشلایوب

مستحق اولدوغی کمالینه بالمثل ولا اول وقتنده قوت قلان ترکمان طایفه سندن تدیمدن سربوخور ایلت

حصاد دیرلرامش وقت حصاد یکمک تحویلنده بر رقیون النورامش وعدد خیری اوجیو اولا

دوشرسه ترکه اکا متعلق اولوب خزینه اعتبار اولنمزامش زیاده وبا فصل اولدسه اکا کوره حسابا اولنورامش

959 Tarihli Birecik Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 276, sh. 2-8

٩ و رعیتدن دخی کذلک قشلیوب قالان ترکمان
طایفه سندن مارّت اینن رسم خانه دن اون ایکیشر آقچه
النورمش حالیا دخی بو قرار سابق مقرر قلندی
من بعد دخی بونلردن غیری صوباشیلر و ارباب تیمار
سلاملق دیو تیمون و قوزی و آقچه طلب ایتمیه لر
واقع اولورسه حاکم الوقت اولانلر منع ایده لر
١٠ و رعیت عروسانه قزدن التمش آقچه و عورتدن اوتوز آقچه
النوب و جرایم واقع اولدقده قانون عثمانیه مراجعت
١١ اولنوب رسم النیه و صلبه و نیابته متعلق
اولنلردن بدل نیابت دیو آقچه لرین النیوب
استحقاقلرینه کوره نکاح ایلدکلری محلده نیابت
١٢ ایلیالر و اکراد طایفه سی ترکیمک طوپراغندن زراعت
ایدرلرسه رسم چفتی ایله حقوق ارضی صاحب ارضه
ادا ایلیوب باد هوالری و رسوم عرفیه لرین و رسم اغناملرین
شهزاده جوانبخت طال بقاه حضرتلری خاصلرینه
متعلق اولان النلر و سنجاقبکی خاصی اولان سنجاق
بکنه ماعداسی خاصۀ همایون قید اولنمشدر
١٣ و خاصه یورکلر طایفه سندن دخی زراعت ایدن
صاحب ارضه رسم چفت ایله حقوق ارضی ویروب
ماعدا رسوم عرفیه لری و عادت اغناملری ترکمان
امینلرینه متعلق اولوب خاصۀ همایون ایچون
ضبط ایده لر سنجاق صوباشیلری و غیرلر بو وجهله
١٤ من الوجوه دخل ایتمیه لر و لواء مزبورده واقع
اولان سربست تیمارلردن غیری ارباب تیمارلرک
تیمارلرندن واقع اولان جرم و جنایتک قانون
اوزره نصفی سنجاقبکلرینه متعلق اولوب سنجاقبکلرینه
قید اولنمشدر و نصف اخری کندولره متعلقدر
انکا کوره ضبط ایده لر و ایمه ماداملکه امام اولوب
اقامت خدمتن ادا ایلیه لر عوارض دیوانیه دن
معاف اولالر

Birecik Sancağındaki Aşîret Ve Cemâ'atlerle İlgili Bazı Kanun Hükümleri, BOA. TTD. No: 378, sh. 23, 45

§. 5- HALEB SANCAĞI KANUNNÂMELERİ

I- BİRİNCİ HALEB SANCAĞI KANUNNÂMESİ (123)

1- Nüshaları Ve Hukukî Tahlili

Haleb, aynı adla anılan eyâletin *Paşa Sancağı*'dır. Amâlika devrinde te'sis olunduğu belirtilen Haleb, Suriye bölgesinin kuzey kısmındaki en büyük yerleşim merkezidir. Hz. Ömer zamanında Şam Bölgesini fethe memur edilen *Ebû Ubeyde bin El-Cerrâh* Hazretleri tarafından gönderilen *Iyâz bin Ganem* komutasındaki seriyye vâsıtasıyla sulh yoluyla fethedildiği en kuvvetli görüşler arasındadır. Haçlı seferlerinde en önemli hedefler haline gelen Haleb, fethedildiği günden beri dâr-ı İslâm vasfını korumuştur. 923/1517 tarihinde Yavus sultân Selim tarafından Osmanlı ülkesine katılan Haleb Sancağı, 1247-1255 hicrî yılları arasındaki Mısırlı *İbrahim Paşa*'nın işgali dışında, Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar Osmanlıların elinde kalmıştır. 90//708 tarihinde Emevi Halifelerinden *Süleyman bin Abdülmelik bin Mervan* tarafından inşâ edilen *Câmi'-i Kebir* yani *Emeviyye Câmi'i,* bu caminin içinde bulunan Hz. Yahya'nın mübârek başlarının bir parçası; iç kal'ada Hz. İbrahim (A.S.) ve *Bâb'ül-Cinân*'da Hz. Ali'ye ait makamların bulnması, Haleb şehrini müslümanlar nazarında da mübârek bir belde haline getirmiştir[1].

Başlangıçta Haleb Sancağına bağlı kazâlar arasında, *Haleb Merkez Kazâsı, A'zâz Ve Kilis Kazası* (Sonradan müstakil sancak haline getirilmiştir), *Menbic Kazası, Amk Kazâsı, Cebel-i Sem'ân Kazası, Hâzim kazâsı, Sermin Kazâsı, Yörük kazası, Ma'arrâ Kazası* (Sonradan müstakil sancak haline gelmiştir) ve benzeri merkezler bulunmaktadır[2].

Kanunî devreinde *Haleb Sancağı* ile alakalı iki önemli Kanunnâme elimizde mevcuttur. İkisi arasında çok önemli farklar bulunduğu için, her ikisini de neşr etmeye karar verdik. Her iki Kanunnâme de, benzeri ve daha sonraki tarihli olanı neşredilse de, bunlar henüz neşr olunmamışlardır[3].

Bu başlığı tarihsiz sebebi, Kanunnâmenin bulunduğu defterin, Kanunî devreine ait olduğu kesin olmakla beraber, tahrir tarihinin tam belli olmamasıdır. Bu Kanunnâme, biraz öncekinin önemli ölçüde genişletilmiş şeklidir. Tek nüshası, *BOA. TTD. No: 454, sh. 2-10'*da bulunmaktadır ve Barkan tarafından neşredilen 978/1570 tarihli Kanunnâme'nin temelini ve esasını teşkil etmektedir. henüz, bu nüsha neşredilmemiştir[4].

---

1 Şemseddin Sâmi, **Kâmûs'ül-A'lâm**, III, sh. 1971-1975; **İslâm Ansiklopedisi**, Haleb Maddesi.

2 Bâyezid Kütüphânesi, Veliyyüddin Efendi, No: 1969, Vrk. 116/b

3 Barkan, **Kanunlar,** sh. 206 vd.

4 Barkan, **Kanunlar**, sh. 206 vd.

Şunu önemli belirtmek istiyoruz ki, bu Kanunnâme, ihtivâ ettiği hükümler itibariyle, yeni ortaya çıkan ve BOA. TTD. No: 137 M'de[1] yer alan 933/1526 tarihli *Hamâ Kanunnâmesi*ne önemli derecede benzemesi hasebiyle, Kanunnamenin, biraz önce neşr ettiğimiz Kanunnâmeden evvel hazırlandığnı söylemek de mümkündür. Hatta, bir önceki Kanunnâme'de bahsedilen ve ba'zı bid'atlerin kaldırıldığı belirtilen Kanunnâme, bu olabilir. Ancak kesin bir şey söylemek mümkün görülmediğiniden, birinci Kanunnâmeden sonra neşr etmeye karar vermiş bulunuyoruz.

Kanunnâmenin hukukî tahliline geçmeden evvel, *Haleb Bölgesi*nin yani Şam kı'asının fıkıh kitaplarında izah edilen şer'î statüsünü kısaca özetlemek istiyoruz:

> "Anveten yani savaş yoluyla veya sulh yoluyla feth edilip de, yerli ahalisi yerlerinde iskân olunan arazilere harâcî arazi denmektedir. Hanefi hukukçulara göre, bu harâcî arazi yerli gayr-i müslim ahalye temlîk edilebilir olduğu için mülk arazi grubuna girer; ahaliden harâc alınır. Diğer İslâm hukukçularına göre ise, bu çeşit araziler, beytül-malil-müslimîne vakıftır ve bu arazi harâc denilen bedel karşılığı yerli ahaliye bir nevi kiraya verilir. Bu hukukçuların kanaati, Osmanlı devletindeki mîrî arazi anlayışının ta kendisidir. Sevâd denilen Irak arazisi gibi, Şam ve Mısır Arazisi de, harâcî arazi statüsündedir. Bu bölgedeki araziler, sahih veya gayr-ı sahih vakıf haline getirilse de, yine harâc vergisi tahakkuk edecektir"[2].

Fıkıh kitaplarındaki bu şer'î hükümleri nazara alarak Haleb Kanunnâmesinin şer'î tahlilini kısaca şöyle yapmamız mümkündür:

Kanunnâme'nin ilk maddelerinde, ahaliden alınan harâc-ı muvazzaf çift akçesi adı altında, diğer sancak kanunnâmelerinde olduğu gibi tanzim olunmuştur. Daha sonra harâc-ı mukâseme iki ayrı tarzda düzenlenmiştir: **Birincisi,** kasm adı altında ve ürün yani ayn olarak belli ve farklı nisbetlerde alınan harâc-ı mukâsemedir ki, hangi araziden hangi nisbette alınacağı, defterde ayrı ayrı kaydedilmiştir. **İkincisi** ise, maktû' ve nakid olarak alınan harâc-ı mukâsemedir ki, buna Şam bölgesinde *dimos* denmektedir. Maktû' ve nakid olarak alındığında tek nisbet uygulanmıştır ki, bu da onda birdir ve bu sebeble bu çeşit harâc-ı mukâseme için *öşr-i şer'î* tabiri dahi kullanılmıştır. Aslında öşr-i şer'î denilen de, yine harâc-ı mukâsemedir. Maddelerden anlaşılan budur. Harâc-ı mukâsemenin nasıl alınacağı, mahsûlâtın nev'îne göre, Kanunnâmede ayrı ayrı tanzim edilmiştir.

Kanunnâme'de daha sonra öşr-i asel demek olan kovan resmi ve zekât-ı sevâim demek olan resm-i ganem düzenlenmektedir. Bunu, bir kısım ta'zir cezalarının tedvîni izlemektedir. Daha sonra hâd-ı hevâ grubuna giren örfî rüsûm ve bunların kime ait olduğu ile alakalı serbestlik hükümleri, resm-i otlak ve yatak ve benzeri örfî rüsum zikredilmektedir. Bu kısımda Şam Arazisinin hukukî mahiyeti de tahlil edilmekte; *Dede Halife*'den alınan bir fetvâya dayanılarak, mesele vuzûha kavuşturulmaktadır. Dede Halife'den nakledilen "Öşr-i şer'î dedükleri me'unet-i arzdır. Vakıf ve mülk olması şer'î değildür. Ulemâ ve selahâ ve fukarâ ve guzâtın hakkıdur. Beytül-mala zabt olunması lâzımdur" (Md. 20) ifadesi, öşr-i şer'î ile kasd edilen mananın tamamen harâc-ı mukâseme olduğu

---

1 BOA. TTD. No: 137 M, sh. 1-16; **Hamâ Kanunnâmesi.**

2 İbn-i Âbidin, **Redd'ül-Muhtâr,** IV, sh. 177 vd.

kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Zira zikredilen masraflar, harâcın masraflarıdır; öşrün masrafları değildir.

Kısaca sadece malî hukuka ait bazı hükümleri tedvîn eden Haleb Kanunnâmesi, Haleb Bölgesinin tek hukukî mevzû'âtı olarak anlaşılmamalıdır. zira diğer bütün hukukî mevzularda kanun olarak kabul edilen esaslar, fıkıh kitaplarındaki şer'î hükümlerdir.

2-Birinci Haleb Sancağı Kanûnnâmesi'nin Metni

KANÛNNÂME-İ LİVÂ-İ HALEB

1. Mukaddemâ livâ-i mezbûre emr-i padişahî ile kitâbet olundukda *Çerâkise zamanı*nda ihdâs olan *bid'at*lar ref' olunub anların mukâbelesinde çiftleri olub zirâ'at ve hırâset eden re'âyâ tâifesinden yılda bir Mart ayında *resm-i çift* deyü her çiftden kırkar akçe ve *mücerred* olmayub kisbe kâdir olanlardan ki, çiftleri olmaya *resm-i bennâk* deyü on ikişer akçe ve mücerred olanlar ki, kisbe kâdir olalar *resm-i mücerred* deyü altışar akçe kayd olunub şimdiye değin veçh-i meşruh üzere alınur imiş. Hâliyâ dahi üslûb-ı sâbık üzere defter-i cedîd-i hâkanîye kayd olundı.

2. Ve liva i mezbûrda vâki' olan kurâ ve mezâri'in ba'zı kadîm-ül-eyyâmdan mahsûllerini *maktû'* vere-gelüb hâliyâ ol maktû' vere-gelen kurâ ve mezâri'in mahsûlleri yerlü yerinden teftiş olunub ba'zı ziyâdeye mütehammil olanlar re'âyâsı ittifakiyle ziyâde olunub ve ba'zı *kasm* kayd olunub ve ba'zı hâli üzere ibkâ olunub her birisi mahallinde işaret olunmışdır. Ana göre 'amel oluna[1].

Ve ba'zı kurâ defter-i 'atîkde kayd olunan dimosa mütehammil olmayub harâbe müşrif olmış. Ol makûle kurâ emr-i şerifle kasm kayd olunub *tarik-i kasm*leri yerlü yerinde işâret olunmuştır. Min ba'd eğer ümenâ ve eğer erbâb-ı timar defter-i cedîd-i hâkanîde maktû' olanın maktû' ve kasm olanın kasm eyleyüb hilâf-ı emr-i şerif re'âyâya zulüm etmeyeler.

3. Ve livâ-i mezbûrda *dimos* olmayub kasm olan kurâ ve mezâri'de vâkı' olan *eşcâr-ı zeytûn* ki, *Românî* ola. kadîmden tîmâr eylediği mukâbelesinde nısıf mahsûlüne re'âyâ mutasarrıf olı-gelmeğin hâliyâ dahi tağyîr olunmayub üslûb-ı sâbık üzere mukarrer kılındı deyü defter-i 'atîkde mukayyed olub, hâliyâ bu husûs kudemây-ı vilâyetden teftiş olundukda, kab lel feth ve hîn el-feth *Kara Kâdî*[2] vilâyet kitâbet eyledüği zamana gelince *zeytûn-ı Romanî*de re'âyânın hissesi olmayub Kara Kâdî zamanından berü timâr eyledükleri mukâbelede hisse verilmekle bil-fi'il tîmâr eyleyen ve eylemeyen nısıf mahsûle mutasarrıf olub nicesine aslâ tîmâr olunmayub ekseri kuruyub zâyi' olmak üzere deyü cevâb verüldükde, hâliyâ defter-i cedîd-i

---

1 Harâc-ı mukâsemenin maktû' çeşidi olan ve tek nisbette yani onda bir olarak alınan dimos ve maktû' olmayan çeşidi olan kasm üzerinde durulmaktadır.

2 **Kara Kâdî:** 929 Hicrî tarihinde vefât eden ve asıl adı Kâdî Alâ'addin olan bu zat, Haleb Kâdılığına ilk getirilen âlimlerdendir. Bu hükümden anlaşıldığına göre, Haleb'in ilk tahriri, 929/1523 yılından evvel yapılmıştır. Ancak bu tahrirde vaz' olunan Kanunnâme elimizde mevcut değildir (Mecdî Efendi, **Hadâık**, I, 461).

hâkanîde ana mukarrer oldı ki, her karye halkı kendi karyeleri toprağında olan zeytûn-ı Romanî'nin vakti oldukda kurusun ayırtlayub ve zirâ'at olunan yerlerde olanı zeytûnun etrâfında zarar edecek mikdârı yerin zirâ'at etmeyüb ammâ gerü sürüb lâzım olan tîmârın eyleyüb ve zirâ'at olunmayan yerlerde olan zeytûnun dahi kezâlik kurusın ayırtlayub ve etrâfında olan ormanın açub ve dibin sürüb ve zeytun cem' olunmalı oldukda ehl-i karye cem' edi-verüb hizmedin bî-kusûr edâ eyledikleriinden sonra nısıf mahûlüne mutasarrıf olalar. Şöyle ki, hizmet-i lâzımelerinde tekâsül ederlerse havâss-ı hümayûnda olanı ümenâ ve sipahi tîmârında olan sâhib-i tîmâr re'âyâyı cebr ile sürüb hizmet etdüreler ki, tîmâr olunmamakla zeytûn ağacına zarar olmalu olmaya. Ve ehl-i karyenin ba'zı hidmet edüb ve ba'zı ihmâl ederse, bunlara hisse verildiği hidmetleri mukâbelesindedir; zeytûn hisse olunmalı oldukta hidmet edenlere verilüb hidmet eylemeyene hisse verilmeye.

4. Ve *zeytûn-ı islâmî*'nin ve ceviz ve incir ağacından gayrı sâir meyvaya gelmiş fevâkih-i muhtelifenin her yüz ağacına kırkar akçe *harâc* alınur. Ve meyvaya gelmiş ceviz ağacına iki akçe ve incir ağacının dördüne bir akçe ve bâğatın her bin çubuğuna kırkar akçe harâc ta'yîn olundı. Ziyâde alınmaya.

5. Ve *resm-i ağnâm* koyun ve keçi kuzulayub tamam sürüye yaradıkdan sonra oğlağıyle ve kuzusiyle 'add olınub her iki re'se bir akçe alına.

6. Ve bir *kovan*a bir akçe resim alına.

7. Ve liva-i mezbûrda *resm-i arûs* kızdan otuz para ki altmış akçe olur, ve bîve 'avretden otuz akçe alına.

8. Ve sâir *cerâim* husûslarında Kanûn-ı Osmanîye[1] mürâca'at olunur. Ziyâde alınmaya. Ve *salb*e ve *siyâset*e müstehakk olanlardan *bedel-i siyâset* deyü akçeleri alınmayub istihkâklarına göre günâh eyledikleri mahalde siyâset olunub haklarından geline.

9. Ve livâ-i mezburda vâkı' olan *serbest tîmârlar*ından gayri erbâb-ı tîmârın tîmârlarında vâkı' olan *cürm ü cinâyet*in kanûn üzere nısfı beğlerbeği hazretlerine hâsıl yazılub nısf-ı âharı erbâb-ı tîmârındır. Ve evkâf ve emlâk olan karyeler ki, erbâb-ı tîmârla müşterek olmaya, cürm ü cinâyetleri hâssa-i hümâyûna müte'allıkdır, beğlerbeği hazretlerine ve gayra hâsıl kayd olunmış değildir.

10. Ve *ekrâd tâifesi*nin cürm ü cinâyetleri beğlerine müte'allık olub zirâ'at etdikleri yerde öşrün ve resm-i çiftlerin sâhib-i arza verdiklerinden sonra âdet-i ağnâmları ve sâir rüsûmları hâs olan cema'atlerin hâssa-i hümâyûna ve sancak hâssı olan cema'atlerin sancağı beğine hâsıl kayd olunmışdır.

11. Ve *hâssa yörüklerd*en zirâ'at ve hırâset edenler resm-i çiftlerin ve hâsılların sâhib-i arza verdiklerinden sonra ma'adâ rüsûmların *Türkmân eminleri* hâssa-i hümâyûn içün zabt ederler.

12. Ve liva-i mezbûrda *hâsıl* üç fasıl alınurmış, Tereke biçmelü olub biçilmeğe müstahak oldukda ki, kemâlin bulub biçile, ol vakte *vakt-i hasâd* derler, vakt-i hasâd kimin tahvîline düşerse tereke ana müte'allık olub harmana i'tibâr olunmaz

---

1 Umumu Osmanlı Kanunnâmesi kasdolunmaktadır.

imiş. Ve zeytûn dahi tamam yetişüb silkilmeğe müstehak oldukdan sonra bir kaç gün bir sebeb-i kavî ile te'hîr olunub cem' olmayacak olursa heman 'amel zeytûn kemâline erüb silkilmeğe müstehak olduğu eyyâme olub bir mâni' ile bir kaç gün cem'i sonradan dahi vâkı' olursa i'tibâr müstehak olduğu eyyâmdır.

Ve penbe dahi yetişüb kozak kararın bulub kemâline eriştiği vakit ki, cem' olunmağa müstahak olur, istihkak bulduğu zamanla 'amel olunurmış.

Ve bağlar harâcı dahi üzüm yetişüb ekle kâbil oldukdan sonra harâca mustahak olur imiş. Bu vechile yetişüb tamam olmayınca bağların harâcları cem' olunmaya. Ve cem'ine dahi şurû' olunmaya.

Filcümle bu zikr olunan vakitlerin evvel mahsûl ve rüsûm zabt olunub alınmak dahi vâki olursa 'amel olunmayub vakitlü vakti ile hükm olunub 'amel olunur imiş. Hâliyâ dahi üslûb-ı sâbık üzere defter-i cedîd-i Sultânîye kayd olundı[1].

13. Ve nakid akçeye *dimos* olan kurâ ve mezâri'in dimosı iki kıst üzere olub nısfı tereke kemâlin bulub biçmelü oldukda nısf-ı âharı zeytûnlu olan köylerde zeytûn kemâlin buldukda ve zeytûnı olmayub sayfî zirâ'at olunan köylerde penbe kozağı kemâlin buldukda müstahak olub ammâ ba'd-el-hasâd edâ ede-geldikleri ecilden hâliya dahi üslûb-ı sâbıkları tağyîr olunmayub defter-i cedîd-i sultanîye vech-i meşrûh üzere kayd olundu.

VE RESM-İ OTLAK VE YATAK

14. Liva-i mezbûrda kışlayub kalan *Türkmân tâifesi*nden olı-gelen kanûn üzere yılda bir Mart ayında her bir sürüden birer koyun alınır ki, 'aded-i sürü üç yüz koyun ola. Artuk ve eksik olsa, bu minvâl üzere hisâb olunub alına ve gelüb geçen yörük tâifesinden otlak ve yatak hakkı deyü veya selâmlık deyü sancak subaşıları ve erbâb-ı tîmâr koyunların ve kuzuların taleb edüb almayalar. Fil-cümle mezkûrların olı-gelen kanûnları üzere olub mukayyed olunan kanûnlarından ziyâde tecâvüz olunub nesne alınmaya.

15. Ve *resm-i duhân* livâ-i mezbûrda kışlayub kalan *Türkmân tâifesi*nden yılda bir Mart ayında resm-i duhân deyü her hâneden on ikişer akçe alınu-gelmiş. Hâliyâ dahi ziyâde alınmayub hemân hâneden hâneye on ikişer akçe resm-i duhân alına.

16. Ve *vilâyet-i Arabistan*[2]'da şimdiye değin *resm-i camus* ba'zı yerlerde üçer akçe ve ba'zı yerlerde altışar akçe ve ba'zı yerlerde on ikişer akçe alınur imiş. Hâliyâ defter-i cedîd-i hâkânî pâye-i serir-i a'lâya arz olunub cemî' vilâyet-i Arab'da müsâvî olub her sağılur camusa üçer para ki, altışar akçe olur, resm fermân

---

1 Bu madde, harâcın tahsil vaktiyle alakalı şer'î hükümlere tamamen uygundur ve Ebüssuud'un konuyla ilgili Risâle'sinde yer alan ictihâdlar doğrultusunda hazırlanmıştır: Krş. Ebüssuud, **El-Fetvâ'l-Müte'allıka Bi Mes'elet'il-Hasâd**, Süleymaniye Kütüphânesi, Reşid efendi, No: 1152, Vrk. 160-163)

2 Vilâyet-i Arabistan ve Vilâyet-i Arab tabirlerinden kasıt Haleb Eyâletini de geniş anlamda içine alan Şam Eyâletidir. Bu ifâdeden de anlaşılıyor ki, Kanunnâme'nin hazırlandığı zamanda, henüz, Haleb Eyâleti, Eyâlet-i Arab'dan tam ayrılmamıştır.

olunmağın ber mûceb-i emr-i âlî her sağılur camusa üçer para resm ta'yin olundu deyü defter-i atîkde mukayyed olmağın defter-i cedide dahi vech-i meşrûh üzere kayd olundu.

17. Ve ba'zı kurâ ve mezâri'de *Haremeyn-i Şerifeyn hissesi* ve *serbest evkâf* hisseleri olub defter-i atîkde serbest olmağla rüsûmdan ve bâd-ı hevâdan dahi vakfa hisse yazılub cerîme vâki' oldukda ümenâ tamamen cerîmelerin aldukdan sonra vakfa dahi cerîme gerek deyü mütevelliler mutdacir oldukları vukû'ı üzere pâye-i serir-i adâlet-masîre arz olundukda, vakfın serbest olmasından maksûd, re'âyâsına mütevellisinden gayrı kimesne dahl etmeyüb ma'mûr olmakdır[1]. Çünki tamam vakıf olmayub hisse-i mîrî olmağla beher hâl ümenâ dahl etmek mukarrer ola, bu makûle tamam vakf olmayub hisselü olan evkâfın bâd-ı hevâsından vakfa hisse yazmayub tamamen hâssa-i hümâyûna kayd eyleyesiz.

Ammâ tamam vakf olub ve kadîmden serbest olan evkâfı gerü serbest kayd eyleyesiz ki, ümenâ dahl etmeyüb cüz'î ve küllî olan rüsûmın ve bâd-ı hevâsın vakıf içün mütevellileri zabt eyleye deyü emr olunmağın ber mûceb-i emr-i âlî Haremeyn-i Şerifeyn evkâfından ve sâir emr-i şerifle serbest olan evkâfdan tamam vakıf olan kurânın rüsûmı ve bâd-ı hevâsı vakfa yazılub; tamam vakıf olmayub hisse olanların rüsûmı ve bâd-ı hevâları hâssa-i hümâyûna kayd olundu.

18. Vilâyet-i mezbûrede vakıf ve mülk olan kurâ ve mezâri'in ba'zında defter-i atîkde *öşr-i şer'î* yazılub kimi tîmâra verilüb ve kimi hâssa-i hümâyûna kayd olunub defter-i hâkânî mûcebince zabt olunub ba'zı vakıf ve mülkde öşr-i şer'î defterlerde kayd olunmağla şimdiye değin alınmayub hâlîyâ ol öşür veren evkâf ve emlâk sâhibleri gelüb bizüm vakıflarımızdan ve mülklerimizden öşür alınub ba'zı evkâf ve emlâkden alınmaz. Eğer öşür alınması şer'î ise ne içün cümlesinden alınmaz; eğer hilâf-ı şer' ise bizüm vakıflarımızdan dahi alınması zulümdür. Ref' olunmasın tazarru' ederüz dedükleründe, bu husûs *Haleb*'de *Hüsrev Paşa Medresesi*'nde müderris ve müftî olan Mevlânâ *Dede Halife*[2]'den istifsâr olundukda *öşr-i şer'î* cümlesine lâzımdır deyü fetvâ verüb zikr olunan fetvâ aynıyla Âsitâne-i Sa'âdet-âşiyâneye gönderilüb vukû'ı üzere arz olundukda cümlesinin öşr-i şer'iyyelerin alub mîrî içün zabt eyleyesiz deyü fermân olunmağın ber mûceb-i emr-i âlî cümlesine öşr-i şer'î kayd olunub her karyenin öşri ne vecçhle alınacağı mahallinde işâret olunmuşdur, ana göre zabt oluna[3].

1 Vakfın serbest olması hususunda en açık ve izah edici bilgiler verilmektedir.

2 **Dede Halife:** 975 Hicrî tarihinde vefÂt eden bu zatın asıl ismi Kemâlüddin'dir. Kara Dede lakabıyla da meşhurdur. Kara Kadı medresesi müderrisliği ve Kefe Müftülüğü yapmıştır. Haleb'deki Hüsrev Paşa Medresesine 952/1545 tarihinde müderris ve müftî olarak tayin edilmiştir (Nev'î-zâde Atâî, **Hadâık**, II, sh. 119-120).

Buna göre, bu Kanunnâmenin 952 tarihinden sonra tedvîn edildiği ortaya çıkar ki, bizim neşir sıramızın doğru olduğu anlaşılmaktadır.

3 Bu maddeden ve Dede Halife'nin önemli fetvâsından anlışıldığına göre, öşr-i şer'î tabiriyle harâc-ı mukâseme kasdedilmektedir. Zira öşr-i şer'înin masrafı zekât mallarının masrafı olan sekiz sınıfdır ve bu hususda halifenin tasarruf hakkı yoktur. Halbuki maddede açıklanan masraf, tamamen harâcın masrafıdır. Ancak maktû' olarak onda bir alındığı için öşr-i şer'î tabiri kullanılmıştır. dimos denmesinin sebebi de budur (Krş. **Osmanlı Kanunnâmeleri**, IV, sh. 219 vd.).

19. Ve defter-i atîkde vakıf olub öşri cümle-i tahassuldan kayd olunan kurâ ve mezâri'de bir kâide ve râbıta olmayub her nâhiyede *vakıf* ve *mülk* olmayub tamamen hâs veyahud tamamen tîmâr olan kurâ ve mezâri'in kasmi nice ise, vakıf olan kurâ ve mezâri'in kasmin dahi ol üslûb üzere kayd eyledükden sonra bir dahi öşür yazub ol sebebden vakıf ve mülk olan kurâ ve mezâri' re'âyâsı mutdacir olub tefrikalarına bâ'is olmuş idi.

20. Ve ba'zı *dimos* olan kurâda dahi öşri hesâb üzere yazlımayub yirmi bin akçe mahsûl-ı vakıf yazulduğı yerde bin akçe ve bin beşyüz akçe *öşür* kayd olunub aslâ irtibât olmamağın bu husûsun dahi şer'îsini müşârünileyh *Dede Halife*'den istifsâr olundukda vakıf ve mülk olan tasarruf-ı arzdır; öşr-i şer'î dedükleri me'ûnet-i arzdır. Vakıf ve mülk olması şer'î değildir. Ulemâ ve sulehâ ve fukarâ ve guzâtın hakkıdır. *Beyt'ül-mâl*a zabt olunması lâzımdır. *Vilâyet-i Anadolu*'da ve *Karaman*'da ve *Rûm*'da külliyen vakıf ve mülk olan kurâ ve mezâri' mâlikâne ve divânî yazılmasına bâ'is oldur. *Mâlikâne* dedükleri, tasarruf-ı arz olub vakıf ve mülk sâhibleri tasarruf ederler. Ve *divânî* dedükleri, me'ûnet-i arzdır ki, ulemâ ve sulahâ ve fukarâ ve guzâtın hakkıdır. Beyt'ül-mala zabt olunur deyü cevâb verüb hakikat-ı hâl ba'zı öşür kayd olunan kurâ ve mezâri'i kabl'el-feth ve hîn'el-feth ilâ hâze'l-ân sâhib-i vakıf ile sâhib-i öşür ittifâkıyla beşde bir kasm eyleyüb ne hâsıl olursa nısfın sâhib-i vakıf ve nısf-ı âharın ales-seviye sâhib-i öşür tasarruf ede-gelmeğin alâ hâlihî ibkâ olundu.

Ammâ ba'zı vakıf ve mülk olan kurâ ve mezâri' vakıf ve mülk olmazdan mukaddem sâir kurâ gibi beşde bir kasmin verür iken vakıf ve mülk oldukdan sonra vakıfcı gerü beşde bir kasmin alub vakıf olub öşür yazılmağla beşde bir kasmin verdükden sonra bir dahi öşür alınmak zikr olunan kâideye muhâlif olduğundan gayrı re'âyâya dahi zulm-ı sarîh olmağın bu makûle vakıf ve mülk sâhibleri getürdilüb siz dahi kâide-i mezbûre üzere zabt edünüz ki, ne vakıf ve mülkler harâb olsun ve ne re'âyâya zulm olsun deyü teklif olundukda, beytülmal içün zabt olunca me'ûnet-i arz olan öşür alınsun; tasarruf-ı arz bizüm vakfımız ve mülkümüz olıcak onda bir zirâ'at edene vermeyüb yedide ve sekizde bir zirâ'at edenlere verürüz deyüb hakikat-ı hal şimdiye değin re'âyâ beytülmala öşürlerin verdüklerinden sonra vakıfçılara dahi zaruri beşde bir vermeğe mu'tâdlar iken hâliyâ yedide ve sekizde bir vermek şartıyla tîb-i hâtır ile zirâ'at eylemeğe rızâ gösterdükleri bâ'isden vakıf olub yeri gâyet a'lâ olan kurâ ve mezâri'den ba'd'el-öşr vakıf ve mülk sâhiblerine yedide bir; vasat'ül-hâl olan kurâ ve mezâri'den gerü ba'de'l-öşr vakıf ve mülk sâhiblerine sekizde bir kayd olunub her biri mahallinde işâret olunmuşdur, ana göre amel oluna.

21. Ve *harâc-ı eşcâr*, eğer hâsdadır ve eğer vakıfdadır, tedennî ve terakkî etmeyüb yukaruda zikr olunduğı üzere mu'ayyen kanûnı olub bu makûle tamamen vakıf ve mülk olan kurâ ve mezâri'de vâki' olan *eşcârın harâcı* cem' olunub dahi beş bölük olub üç bölüğün sâhib-i vakıf alub ve iki bölüğün sâhib-i öşür almak üzere kayd olunmuşdur ki, gallât kasm olunduğı üzere ola, sâhib-i öşür onda bir alub ba'dehû sâhib-i vakıf yedide ve sekizde bir kasm eyledükleri hesâba muvâfık olur.

22. Ve *tamamen vakıf ve mülk* olub dimos olan kurâ ve mezâri'in dahi öşür ve mahsûlı bu hesâb üzere kayd olunmuşdur. Ve tamamen vakıf ve mülk olınayub hâs ve tîmâr ile müşterek olan evkâf ve emlâk hisseleri iki def'a kasm olunmakdan ise bir def'a ölçülmek re'âyâ hakkına enfa' olmağın kadîmden olı-geldüği üzere a'lâ yerde beşde bir kasm olundukdan sonra vakıf hissesine ne düşerse biş bölük olub üç bölüğüne sâhib-i vakıff mutasarrıf olub ve iki bölüğün sâhib-i öşr almak üzere kayd olunmuşdur. Bu dahi ba'de'l-öşr vakıfçı sekizde bir kasm eyledüği hesâba muvâfık olur.

Ve yeri vasat'ul-hâl olan kadîmden altıda bir kasm olınu-gelen yerler, gerü olıgeldüği üzere altıda bir *kasm* olundukdan sonra vakıf hissesine ne düşerse beş bölük olub kezâlik üç bölüğüne sâhib-i vakıf mutasarrıf olub ve iki bölüğün sâhib-i öşr almak üzere kayd olunmuşdur. Bu takdirce vakıfçıya tasarruf-ı arz olan onda bir hakkı tamamen vâsıl olub nihâyet beytülmala bir mikdâr naks lâzım gelür.

Ve ednâ veyahud *Berriyye*[1] ağzında olan yerler ki, beşde ve altıda bir kasm yazıldığı takdirce zirâ'ate tâlib ve râğıb kimesne bulunmayub ne vakıf ve mülk sâhiblerine ve ne mîrîye nesne hâsıl olmaduğı zâhir olmağla ol makûle vakıf ve mülk olan yerlerün kasmi yedide bir kayd olundu ki, zirâ'at olundukda yedide bir kasm olunub ve eşcârı olanın harâc-ı eşcârı cem' olunub ve hâsıl olursa üç bölük olub iki bölüğüne sâhib-i vakıf mutasarrıf olub ve bir bölüğün sâhib-i öşür almak üzere kayd olunmuşdur. Bu takdirce dahi vakıfçıya tasarruf-ı arz olan onda bir hakkı vâsıl olub nihâyet beytülmala bir mikdâr naks lâzım gelür.

23. Ve şimdiya değin *öşr-i şer'î* vere-gelmeyen *evkâf ve emlâk sâhiblerin*in öşür vermemek içün ellerinde temessükleri olmayub mücerred kadîmden veregelmedük, defterlerde dahi yazılmamışdır deyü verdükleri cevâbları südde-i sa'âdetde makbûl olmayub şimdiye değin öşür vermedüklerinin sebebi ehl-i vukûf'dan ve vakfı ve mülki olmayub bî garaz olan müslümanlardan teftiş olundukda sahih *Çerâkise zamanı*nda dahi vermezler idi. Ammâ öşür mukâbelesinde her vakfın mütehammil olduğı üzere *cebelü*si var idi. Seferleri ve alğarları[2] vâki' oldukda, evkâf ve emlâk sâhiblerinin dahi cebelüleri bile be nevbet hidmet ederlerdi. Ba'de'l-feth dahi *Karaca Paşa*[3] zamanında tâ *Kara Kâdî* vilâyet kitâbet eyledüği tarihe gelince vâki' olan cem'iyyetlerde bile olurlardı. *Kara Kâdî* vilâyet kitâbet eyledükde cebelü öşür mukâbelesinde olduğı takdirce bize cebelü gerekmez, öşür aluruz deyü vakıflara öşür yazmak kasd edüb ba'zı vakfa yazub ve ba'zına dahi yazmak üzere olub defter nâ tamam iken vefât edüb[4] sonra Nakkâş Ali Beğ vilâyet kitâbet eyledükde *Kara Kâdî defteri*nde öşür kayd olunan vakıf ve mülke ol dahi kayd edib bâkî kalanlara yazmayub himâyet olunmuşdur deyü cevâb verdiler.

1 Daha evvel de açıkladığımız gibi, Şam Bölgesinin kuzeyinde yer alan belli bir bölgenin adıdır.

2 **Algar:** Hizmet manasını ifade etse gerektir. Tam manasını tesbit edemedik.

3 **Karaca Paşa**: Osmanlı beğlerindendir. Rumeli beğlerbeğiliği yapmıştır. Bu kayıt, Karaca Paşa'nın İstanbul'un fethi sırasında değil, Belgrad'ın fethi sırasında vefât ettiği kanaatini te'yîd eylemektedir (Krş. Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmânî**, IV, sh. 59)..

4 Bu da gösteriyor ki, Haleb Eyâleti'nin ilk tahririnin yapıldığı tarih, yaklaşık 929-930 tarihleri arasındadır. Zira Kara Kâdî, 929 senesinde vefât etmiştir.

Bu takdirce öşre nizâ' olunmanın aslâ vechi olmayub beher hâl öşr-i şer'î beytülmala zabt olunması lâzım olmağın kadîmden öşür vere-gelenlere kayd olunan kâide ve râbıta üzere cümlesine öşür kayd olundu.

25. Ve öşür kayd olunmayan ba'zı *Haremeyn-i Şerifeyn* ve mesâcid ve medâris evkâfına hâliyâ öşür kayd olunursa, bir mikdâr *mahsûl-ı vakf* tedennî edüb erbâb-ı cihâta vefâ etmemek lâzım geldüği vukû'ı üzere Âsitâne-i Sa'âdete arz olundukda, öşr-i şer'îde ulemâ ve sulehâ ve fukarânın dahi hakkı olmağın şimdiye değin öşri beytülmala zabt olınu-glmeyen Haremeyn-i Şerifeyn ve mesâcid ve medâris evkâfının öşri alınu-gelen evkâfın öşri gerü hâssa-i hümâyûna kayd olunub ve öşür alınu-gelmeyüb hayrât vakfı olanın öşri dahi vakfa kayd olundu[1].

1 Bu Kanunnâme'deki öşür, dimos ve kasm ile alakalı maddeler ile fıkıh kitaplarındaki Berr'üş-Şâm arazisinin hukuki durumu tam karışlaşıtırılmadıkça, meselenin künhü aslâ anlaşılamaz. Bu sebeble konunun daha iyi anlaşılması için, Kanunnâmenin başında yer alan hukukî tahlilimiz dikkatlice mütâla'a olunmalıdır. Maalesef daha evvelki ciltlerin bazı yerlerinde, dimos tabirini biz de tam olarak tarif edebilmiş değiliz. Bu Kanunnâme iyice tetkik edilince, mesele daha iyi anlaşılmıştır. bu tür aksaklıkları, kavram fihristine ayrıdığımız son cildde, Allah nasib ederse, daha teferru'âtlı olarak zikredeceğiz.

Birinci Haleb Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 454, sh. 2-10

Birinci Haleb Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 454, sh. 2-10

[illegible]

11 [illegible]

12 [illegible]

13 [illegible]

14 [illegible]

15 [illegible]

16 [illegible]

17 [illegible]

Birinci Haleb Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 454, sh. 2-10

[illegible]

١٨ [illegible]

١٩ [illegible]

٢٠ [illegible]

Birinci Haleb Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 454, sh. 2-10

[illegible]

II- 943 TARİHLİ HALEB SANCAĞI KANUNNÂMESİ (124)

1- Nüshaları ve Hukukî Tahlili

943 tarihli *Haleb Kanunnâmesi*nin elimizdeki tek nüshası, *BOA. TTD. No: 3 (568), sh. 1-4*'de bulunmaktadır. Ali Bey tarafından yazılan bu defterin tarihi, 943 olarak kayd olunmuştur.

Bu ikinci Haleb Kanunnâmesi, bir öncekinin biraz daha kısaltılmış şeklidir. Gerçekten Kanunnâme'nin ilk maddelerinde, ahaliden alınan harâc-ı muvazzaf çift akçesi adı altında, diğer sancak kanunnâmelerinde olduğu gibi tanzim olunmuştur. Daha sonra harâc-ı mukâseme iki ayrı tarzda düzenlenmiştir: **Birincisi,** *kasm* adı altında ve ürün yani ayn olarak belli ve farklı nisbetlerde alınan harâc-ı mukâsemedir ki, hangi araziden hangi nisbette alınacağı, defterde ayrı ayrı kaydedilmiştir. **İkincisi** ise, maktû' ve nakid olarak alınan harâc-ı mukâsemedir ki, buna Şam bölgesinde *dimos* denmektedir. Maktû' ve nakid olarak alındığında tek nisbet uygulanmıştır ki, bu da onda birdir ve bu sebeble bu çeşit harâc-ı mukâseme için *öşr-i şer'î* tabiri dahi kullanılmıştır. Aslında öşr-i şer'î denilen de, yine harâc-ı mukâsemedir. Maddelerden anlaşılan budur. Harâc-ı mukâsemenin nasıl alınacağı, mahsûlâtın nev'îne göre, Kanunnâmede ayrı ayrı tanzim edilmiştir.

Kanunnâme'de daha sonra öşr-i asel demek olan kovan resmi ve zekât-ı sevâim demek olan resm-i ganem düzenlemnektedir. Bunu, bir kısım ta'zir cezalarının tedvîni izlemektedir. Daha sonra bâd-ı hevâ grubuna giren örfî rüsûm ve bunların kime ait olduğu ile alakalı serbestlik hükümleri, resm-i otlak ve yatak ve benzeri örfî rüsum zikredilmektedir.

Kısaca sadece malî hukuka ait bazı hükümleri tedvîn eden bu Haleb Kanunnâmesi de, Haleb Bölgesinin tek hukukî mevzû'âtı olarak anlaşılmamalıdır. zira diğer bütün hukukî mevzularda kanun olarak kabul edilen esaslar, fıkıh kitaplarındaki şer'î hükümlerdir.

2- 943/1536 Tarihli Haleb Sancağı Kanûnnâmesi'nin Metni

KANÛNNÂME-İ LİVÂ-İ HALEB

1. Mukaddemâ livâ-i mezbûre emr-i Padişahî ile kitâbet olundukda *Çerâkise zamanı*nda ihdâs olan bid'atler ref' olunub anlarun mukabelesinde çiftleri olub zirâ'at ve hırâset eden re'âyâ tâifesinden yılda bir Mart ayında *resm-i çift* deyü her çiftden kırkar akçe ve *mücerred* olmayub kisbe kâdir olanlardan ki, çiftleri olmaya, *resm-i bennâk* deyü on ikişer akçe ve mücerred olanlar ki, kisbe kâdir olurlar, *resm-*

i mücerred deyü altışar akçe kayd olunub şimdiyedeğin vech-i meşrûh üzere alınur imiş. Hâilyâ emr-i şerif mûcebince üslûb-ı sâbık üzere defter-i cedîd-i hâkânîye kayd olundu.

2. Ve livâ-i mezbûrede vâki' olan kurâ ve mezâri'in ba'zı kadîm'ül-eyyâmdan mahsûllerini maktû' vere-gelüb ol maktû'a mütehammil olanlar alâ hâlihî ibkâ olunub mütehammil olmayub harâba müşrif olan kurâ ve mezâri' emr-i şerifle *kasm* kayd olunub *tarik-i kasm*leri yerlü yerinde işâret olunmuşdur. Min ba'd eğer ümenâ ve eğer erbâb-ı tîmâr defter-i cedîd-i hâkânîde maktû' olanda maktû' ve kasm olanda kasm eyleyüb hilâf-ı emr-i şerif re'âyâya zulm eylemeyeler.

3. Ve livâ-i mezbûrede *dimos*[1] olmayub kasm olan kurâ ve mezâri'de vâki' olan eşcâr-ı zeytûn ki, Romanî ola, kadîmden tîmâr eyledüği mukâbelesinde nısıf mahsûlüne re'âyâ mutasarrıf olı-gelmeğin hâliyâ dahi tağyîr olunmayub üslûb-ı sâbık üzere mukarrer kılındı. Ve zeytûn-ıİslâminin ve sâir fevâkih-i muhtelifenin her yüz ağacına kırkar ağaç harâc alınur. Ve bâğâtın her bin çubuğuna kırkar akçe harâc alınub ziyâde alınmaya.

4. Ve *resm-i ağnâm* koyun ve keçi kuzulayub tamam süriye yaradıkdan sonra oğlağıyla ve kuzısıyla add olunub her iki re'se bir akçe alına ve bir kovana bir akçe resm alma.

5. Ve livâ-i mezbûrede *resm-i arûs* kızdan otuz para ki, altmış akçe olur ve bîve avretden otuz akçe alına.

6. Ve baş yaran kimesneden otuz akçe cerîme alına. Ve baş yarub kemük çıkarsa veyahud kol avatsa, ganî olub bin akçeye güci yetse, yüz akçe alına; eğer binden ekalle güci yetse, elli akçe alına.

7. Ve salb ve siyâsete müstahak olanlardan *bedel-i siyâset* deyü akçeleri alınmayub istihkaklarına göre günâh eyledükleri mahalde *siyâset* olunub haklarından geline. Ammâ bu bahâne ile nesneleri alınmaya.

8. Fil cümle *cerâim* husûsları ki, vâki' olur, Kanûn-ı Kadîm-i Osmanîye mürâca'at olunub tecâvüz olunmaya.

9. Ve livâ-i mezbûrede vâki' olan *serbest tîmârlar*dan gayrı erbâb-ı tîmârın tîmârlarında vâki' olan cürın ü cinâyâtın kanûn üzere nısfı sancak beği olana hâsıl yazılub nısf-ı âharı erbâb-ı tîmârındır. Ve evkâf ve emlâk karyeleri ki, erbâb-i tîmâr ile müşterek olmaya, cürm ü cinâyetleri hâssa-i hümâyûna müte'allıkdır; sancak beğine ve gayra hâsıl olunmuş değildir, hâssadır.

10. Ve *Ekrâd tâifesi*'nin *İzzeddin Beğ*'[2]e tâbi' olanlarun *cürm ü cinâyet*leri ve sâir rüsûm-ı örfiyyeleri ve âdet-i ağnâmları beğlerine müte'allık olub zirâ'at etdükleri yerden öşrin ve resm-i çiftlerin sâhib-i arza verdüklerinden sonra mâ'adâ rüsûmları beğlerine hâsıl kayd olunmuşdur.

---

1 Buradaki dimos kelimesinden tam anlamıyla maktû' harâc-ı mukâsemedir. Kasmden kasıt ise, gayr-ı maktû' harâc-ı mukâsemedir.

2 **İzzeddin beğ:** Haleb Livâsına bağlı boy beğlerindendir. Kürd İzzeddin diye bilinir. Uluca olduğu için buna hüküm yazılır (Veliyyüddin Efendi, No: 1969, Vrk. 118/b)

11. Ve *hâssa yörükler* dahi kezâlik ellerinde çiftleri olub zirâ'at ve hırâset edenler resm-i çiftlerin ve hubûbâtın öşrin verdüklerinden sonra mâ'adâ rüsûmları Türk Ulusı olanlara müte'allık olub hâssa-i hümâyûn içün zabt ederler. Ve külliyen cerâim vâki' oldukda Kanûn-ı Kadîm-i Osmanîye mürâca'at olunub ziyâde alınmaya.

12. Ve *enhâr-ı çeltük*, *Derbâk*[1] ve *Amk*[2] nâhiyelerinde kadîmden ba'zı nehir ber vech-i münâsafe ve ba'zı enhâr sülüsân üzere zirâ'at olınu-gelmeğin gerü vech-i meşrûh üzere kayd olunub yerlü yerinde işâret olunmuşdur. Ammâ *Antakya* ve *Bakraz* nâhiyelerinde vâki' olan enhârda zirâ'at olunan çeltüğün kifâyet mikdârı tohumı mîrî cânibinden verilüb olunurmuş.

13. *Re'is* ve *saka* olanlar, kadîmden olı-gelen üslûbları üzere nehrin ayağına birer kantar *çeltük* ekübb vâki' olan hâsılına kendüler mutasarrıf olub çeltüğün vâki' olan hidmetin edâ ederler imiş. Ve korucu olanlara cümle hâsıl olan çeltükden birer kantar çeltük ihrâc olunu verilürmüş. Ve çeltüği biçüb döğen kimesneler tamam edüb ümenâya teslim edecek vakitde cümle hâsıl olan çeltüği on bir bölük edüb bir bölüğün kendüler alub ve on bölüğün hâssa-i hümâyûn içün ümenâ alub zabt edermiş. Kadîmden üslûbları böyle olduğı ecilden hâliyâ dahi vech-i meşrûh üzere defter-i cedîd-i hâkânîye kayd olundu.

14. Ve livâ-i mezbûrede *hâsıl* üç fasıl alınur imiş; tereke biçmelü olub biçilmeğe müstahak oldukda ki, kemâlin bulub biçile, ol vakte *vakt-i hasâd* derler, vakt-i hasâd kimin tahvîline düşerse tereke ana müte'allık olub harmana i'tibâr olunmaz imiş. Ve zeytûn dahi tamam yetişüb silkilmeğe müstahak oldukdan sonra bir kaç gün bir sebeb-i kavî olub te'hir olunub cem' olunmayacak olursa hemân amel zeytûn kemâline erüb silkilmeğe müstahak olduğu eyyâma i'tibârdır. Te'hir ile bir kaç gün cem'i sonradan dahi vâki' olursa, i'tibâr müstahak olduğı eyyâmadır. Ve penbe dahi yetişüb kozak kararın bulub kemâline erişdüği vakit ki, cem' olunmağa müstahak olur, istihkak bulduğı zaman ile amel olunurmış. Ve bağlar harâcı üzüm olub yetişüb tamam ekle kâbil oldukdan sonra harâca müstahak olur imiş, bu vechile yetişüb tamam olmayınca bağlarun harâcları cem' olunmaya ve cem'ine dahi şürû' olunmaya.

Filcümle bu zikr olunan vakitlerden evvel kabl'el-vakt mahsûl ve rüsûm zabt olunub alınmak dahi vâki' olursa, amel olunmayub vakitlü vaktiyle hükm olunub amel olunur imiş. Hâliyâ dahi üslûb-ı sâbık üzere defter-i cedîd-i Sultânîye sebt olundu.

15. Ve *nakdiyye* akçeye *dimos* olan kurâ ve mezâri' dahi bu zikr olunan üslûb üzere dimoslarının istihkâkı bu vechile bu zikr olunan tarihlerde müstahak olub ammâ ba'de'l-hasâd dimos olan akçeyi verüb edâ ederler imiş. Ve zeytûnun ve penbenin dimosları zeytûn ve penbe cem' olundukdan sonra edâ ede-geldükleri ecilden hâliyâ dahi üslûb-ı sâbıkları tağyîr olunmayub defter-i cedîd-i Sultanîye vech-i meşrûh üzere ketb olundu.

---

1 **Derbâk**: Derbesâk diye de okunabilir. Haleb Sancağına bağlı Baras ile birlikte bir kaz â merkezidir. Gündüzlü Vilâyeti demekle meşhurdur (Veliyyüddin Efendi, No: 1969, Vrk. 116/b)

2 **Amk**: Haleb Sancağına tâbi kazâ ve nâhiye merkezidir (Bkz. **El-Müncid**).

VE RESM-İ OTLAK VE YATAK

16. Livâ-i mezbûrede kışlayub kalan *Türkmân tâifesi*nden olı-gelen kanûn üzere yılda bir Mart ayında her bir süriden birer koyun alınur ki, aded-i süri üç yüz koyun ola, artuk ve eksük olursa, bu minvâl üzere hesâb olunub alına. Ve gelüb geçen yörük tâifesinden *otlak ve yatak hakkı* deyü veya *selâmlık* deyü sancak subaşıları ve erbâb-ı tîmâr koyunların ve kuzuların taleb edüb almayalar. Filcümle mezkûrların olı-gelen kanûnları üzere olub mukayyed olan kanûnlarından ziyâde tecâvüz olunub nesne alınmaya.

17. Ve *resm-i duhân*, livâ-i mezbûrede kışlayub kalan *Türkmân tâifesi*nden yılda bir Mart ayında resm-i duhân deyü her hâneden on ikişer akçe alınu-gelmiş. Hâliyâ dahi ziyâde alınmayub hemân hâneden hâneye her senede on ikişer akçe resm-i duhân alına.

Fil cümle alınan rüsûm-ı örfiyye vakitlü vaktiyle alınub kabl'el-vakt alınmaya.

18. Ve livâ-i mezbûrede vâki' olan *Haremeyn'üş-Şerifeyn evkâfı*nın re'âyâsı cemî'-i avârız-ı divanî ve tekâlîf-i örfîden mu'âf ve *müsellem* ve rüsûmdan ve cürm ü cinâyetden serbest olunması fermân olunmuşdur. Vech-i me'mûr üzere defter-i cedîd-i hâkânîye kayd olundu ki, min ba'd mezbûrlara nesne teklif olunmaya.

19. Ve *mezâr-ı enbiyâ*ya ve evliyâya vakf olan kurâ re'âyâsı ve sâdât dahi avârızdan mu'âf olmaları emr olunmuşdur. Bunlara dahi avârız teklif olunmaya.

20. Ve *e'imme* dahi *avârız-ı divâniyye*den mu'âf ve müsellem olalar.

21. Ve *vilâyet-i Arabistan*[1]'da şimdiye değin *resm-i camus* ba'zı yerlerde üçer akçe ve ba'zı yerlerde altışar akçe ve ba'zı yerlerde on ikişer akçe alınur imiş. Hâliyâ defter-i cedîd-i hâkânî pâye-i serir-i a'lâya arz olunub cemî' *Vilâyet-i Arab*'da müsâvî olub her sağılur camusa üçer para ki, altışar akçe olur, resm fermân olunmağın ber mûceb-i emr-i âlî her sağılur camus üçer para resm ta'yîn olundu, ziyâde alınmaya.

---

1 Vilâyet-i Arabistan ve Vilâyet-i Arab tabirlerinden kasıt Haleb Eyâletini de geniş anlamda içine alan Şam Eyâletidir.

943 Tarihli Haleb Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. 3, sh. 1-4

قانوننامهٔ لواء حلب

١ [illegible]

٢ [illegible]

٣ [illegible]

٤ [illegible]

٥ [illegible]

٦ [illegible]

٧ [illegible]

٨ [illegible]

٩ [illegible]

١٠ [illegible]

١١ [illegible]

١٢ [illegible]

١٣ [illegible]

١٤ [illegible]

١٥ [illegible]

943 Tarihli Haleb Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. 3, sh. 1-4

§. 6- HAMÂ SANCAĞI KANUNNÂMESİ (125)

I- NÜSHALARI VE HUKUKÎ TAHLİLİ

Hamâ veya diğer bir adıyla *Hamât*, Suriye bölgesinin meşhur şehirlerindendir. Asi Nehri'nin doğu sahillerinde ve Şam'ın 200 km kuzey doğusunda yer alan ve çevresi sur ile çevrili olan Hamâ, eski bir kasabadır. *Tevrat*'ta *Hâmât* ismiyle geçmekte olup, Hicrî 17 yılında *Ebû Ubeyde* Hazretleri tarafından sulh yoluyla müslümanların eline geçmiştir. *Hamevî* nisbetiyle çok büyük âlimleri yetiştiren Hamâ Şehri, Haleb ile birlikte Osmanlı Devleti'ni ilhâk olunmuştur[1].

Hamâ, ilk fetih yıllarından sonra *Eyâlet-i Arab* veya *Eyâlet-i Şam* denilin büyük eyâletin, *Hıms* ile birlikte önemli sancakları arasında zikredilmiştir. *Livâ-i Hama ve Hıms* denilen sancağın, Hamâ ve Hıms olmak üzere iki ayrı merkezi bulunmaktadır[2]. İlk sancakbeğlerinin de *Mehmed Beğ veled-i Korkmas* ve sonra da *Çavuş Ahmed Beğ* olduğunu, konuyla ilgili kaynaklardan öğreniyoruz[3].

Kanunî devrindeki *Hamâ Sancağı* ile alakalı hukukî düzenleme de, *Hamâ-Hıms Sancağı* için 933/1526 tarihinde tedvîn olunmuştur. Bu zamana kadar neşr olunmayan ve Osmanlı Arşivlerinde devam eden tasnifler neticesi yeni ortaya çıkan tek nüshası, *BOA. TTD. No: 137M, sh. 1-16*'da yer almaktadır. Kanunnâme'nin bulunduğu tahrir Defterinin Arapça Mukaddimesinden şu aydınlatıcı bilgileri okuyoruz:

> "Allah'a hamd ve peygamberine salât ü selâm osun. Bilindiği gibi, devlet için en önemli şey, beytülmalın hukukunu muhâfaza ve beytülmalden verilecek erzâk ve ma'âşları tanzimdir. Bu hususda *Hamâ ve Hıms Vilâyeti*nin beytülmalını tanzim için Sultan Süleyman'ın fermânı sâdır olmuştur. Yapılacak tahrirde bu iki vilâyette bulunan bütün *iktâ*'lar, *vakıf*lar, mülkler ve bunlar arasında kâmil, maksûm ve müşâ' olanlar; kısaca bütün hak sâhipleri ve haklarının yazılması emr olunmuştur. Ben *Trablus müftüsü Ali bin Ahmed* de, bu emre uyarak mezkûr tahriri yaptım ve 1-10 Ramazan 933/1526 tarihinde tamamladım."[4]

Henüz kimse tarafından neşredilmeyen bu Kanunnâme'nin kısaca şer'î tahlilini şöyle hülâsa etmemiz mümkündür:

Kanunnâme'nin ilk maddelerinde, daha evvelki idare zamanında alınan bir kısım ağır ve örfî olan vergiler kaldırılmıştır. Daha sonra *serbestlik hükümleri* incelenmekte ve bu arada bazı ta'zir cezaları tanzim olunmaktadır. 7. maddeden sonra, ahaliden alınan *harâc-*

---

1 Şemseddin Sâmi, **Kâmûs'ül-A'lâm**, III, sh.1979-1980

2 Veliyyüddin Efendi, No: 1969, Vrk. 116/b

3 Veliyyüddin Efendi, No: 1969, Vrk. 121/a; TSA. D.5246

4 BOA. TTD. No: 137M, sh. 1-2

ı muvazzaf çift akçesi adı altında değil de eskiden beri devam ede-gelen uygulamaya uyularak *devre* ve *himâye* adları altında tanzim olunmuştur. Daha sonra *harâc-ı mukâseme* iki ayrı tarzda düzenlenmiştir: **Birincisi,** *kasm* adı altında ve ürün yani ayn olarak belli ve farklı nisbetlerde alınan harâc-ı mukâsemedir ki, hangi araziden hangi nisbette alınacağı, defterde ayrı ayrı kaydedilmiştir. **İkincisi** ise, maktû' ve nakid olarak alınan harâc-ı mukâsemedir ki, buna Şam bölgesinde *dimos* denmektedir. Maktû' ve nakid olarak alındığında tek nisbet uygulanmıştır ki, bu da onda birdir ve bu sebeble bu çeşit harâc-ı mukâseme için *öşr-i şer'î* tabiri dahi kullanılmıştır. Aslında öşr-i şer'î denilen de, yine harâc-ı mukâsemedir. Maddelerden anlaşılan budur. Harâc-ı mukâsemenin nasıl alınacağı, mahsûlâtın nev'îne göre, Kanunnâmede ayrı ayrı tanzim edilmiştir.

11 ile 14. maddeler şer'î cezaların tatbiki ve bazı ta'zir cezalarına ayrılmıştır. Bunu Hamâ'da bulunan *Dâr'ül-Vekâle*'de alınan *bâc vergileri* takip etmektedir. İhtisâb kanunları ve Hamâ'daki tüccârlar çarşısının kanunlarından sonra, o dönemde Hamâ'ya bağlı bir kaza merkezi olan *Ma'arra Kazâsı*na ait hükümler benzeri tarzda özetlenmiştir. Bunu Hıms ile alakalı bâc ve gümrük vergilerinin tanzimi izlemiştir.

Kısaca sadece malî hukuka ait bazı hükümleri tedvîn eden *Hamâ Kanunnâmesi,* Hamâ, Ma'arra ve Hıms Bölgesinin tek hukukî mevzû'âtı olarak anlaşılmamalıdır. zira diğer bütün hukukî mevzularda kanun olarak kabul edilen esaslar, fıkıh kitaplarındaki şer'î hükümlerdir.

II- 933/1526 TARİHLİ HAMA-HIMS SANCAĞI KANUNNAMESİNİN METNİ

KANUNNÂME-İ LİVÂ-İ HAMÂ

1. Emr-i şerif mûcebince *Livâ-ı Hamâ* kitâbeti tamam olunub der-i devlete arz olundukda, livâ-i mezbûrede kadîm ve hâdis olan bid'atler ki, *hakk-ı menşûr*[1] ve *hakk-ı na'l*[2] ve *hakk-ı kudûm*[3] ve *hakk-ı sayf ve şitâvî* ve *îdiyye* ve *hakk-ı hil'a* ve *hakk-ı sakr* ve *mahbes*[4] beklemekdir, ref'i emr olunub emr-i şerif mûcebince ref' olundu. Min ba'd sancakbeğleri cânibinden ve havâss-ı şahî emînlerinden ve sipahiden bu asıl *bid'at*ları icrâ etmeyeler ve nesne almayalar. Eğer almak isterlerse, hâkim'ül-vakt olanlar men' ve def' edeler.

2. Ve külliyen livâ-i mezbûrede vâki' olan havâss-ı şahî ve havâss-ı şahî ile müşterek olan hisseler *serbest*dir; cürmüne ve cinâyetine ve resm-i arûsuna sancakbeğleri cânibinden ve gayrılardan kimesne dahl etmeyeler. Vâki' olan rüsûm ve

1 **Hakk-ı menşûr**: Nâbi'üs-saltanat denilen sancakbeğleri başta olmak üzere, diğer idarecilerin menşûr yani tayin berâtı alır almaz halktan aldıkları örfî bir vergi olsa gerektir.

2 **Hakk-ı Na'l:** Na'l, bildiğimiz naldır. Bu vergi ise, yine idarecilerin yaptıkları bazı hizmetler karşılığında halktan aldıkları bir çeşit vergidir.

3 **Hakk-ı Kudûm**: Kudûm geliş manasına gelir. Bu da bir çeşit örfî vergidir.

4 Bunlar da, halktan çeşitli münâsebetlerle alınan örfî vergilerin adları olsa gerektir. Meselâ sayfî her yaz; şitâvî, her kış; îdiyye, bayramdan bayrama; hil'at belli merâsimler sırasında; sakr ise, doğan ve çakır dedikleri kuşları için ve mahbes, suçlularla ilgili olarak alınan örfî vergiler olsa gerektir.

cürm ü cinâyet ve külliyen bâd-ı hevâ *havâs emînleri, vilâyet kâdıları* ma'rifetiyle mîrî içün zabt edeler.

3. Ve ammâ *havâss-ı şahî re'âyâsı*ndan bir ra'iyyet *cürm-i galîz* etse, meselâ *katl-i nefs* ve *serika* edüb ve göz çıkarub ve kul ve câriye ayartmakdır ve avret ve oğlan çekmekdir, bu asıl kaziyye havâs re'âyâsında vâki' olsa, ba'de's-sübût sancak subaşıları ol yerün kâdısı ma'rifetiyle ve emîn ma'rifetiyle vâki' olduğu yerde şer'le ve kanûn ile lâzım olan *siyâset* edüb[1] *bedel-i siyâset* deyü sancakbeğleri cânibinden nesne alınmaya ve ednâ bahâne ile havâss-ı şahî re'âyâsı dutulub nesne alınmaya.

Bu zikr olan cerîmelerden gayrı ednâ *cerîme* vâki' olsa, aslâ sancak subaşıları dahl etmeyeler. Vâki' olan *cürm ü cinâyet* içün şer'le ve kanûn ile lâzım olan cerîmelerin havâs emînleri alub mîrî içün kâdı ma'rifetiyle zabt edeler.

4. Ve livâ-i mezbûrede vâki' olan *alaybeğleri* ve *subaşıları* ve *çeribaşları* ve *çavuşlar* tîmârları dahi serbestdir. Cürm ü cinâyetleri ve resm-i arûsları ve *bâd-ı hevâ*ları kendülerine mahsûbdur. Sancakbeğleri cânibinden dahl olunmaya Ammâ bu zikr olan kimesneler re'âyâsından cürm-i galîz vâki' olsa, kâdılar ma'rifeti ile ba'de's-sübût vâki ' olduğu yerde, sancak subaşıları siyâset edeler, *bedel-i siyâset* deyü nesne alınmaya.

5. Ve sâir sipahilerin tîmârlarında vâki' olan cürm ü cinâyet ve resm-i arûs ve bâd-ı hevâ defter-i cedîd-i hâkânîde *münâsefe tarîki*yle[2] hesâb olunub vâki' olan cürm ü cinâyetin ve resm-i arûsun ve bâd-ı hevânın nısfı mîr-livâya ve nısf-ı âhârı sâhib-i tîmâra kayd olunmuşdur.

6. Meselâ, *havâss-ı şahî re'âyâsı*ndan bir kız oğlan çıksa, havâs emîni mîrî içün altmış akçe ala, sancakbeği tarafından dahl olunmaya. Ve erbâb-ı tîmârın kânun mûcebince tîmârı serbest olunması emr olunan kimesneler tîmârlarından kız çıksa, anlar altmış akçe alalar. Sancakbeği tarafından dahl olunmaya. Ve çıkan kız sâir erbâb-ı tîmârun tîmârlarından olsa, altmış akçenin otuzun sancak başıları alub ve otuzun sâhib-ı tîmâr ala. Ve sâir cürm ü cinâyet ve bâd-ı hevâ üslûb-ı mezbûr üzere mahalline göre kıyâs olunub serbest olanı sâhibi alub ve münâsefe olanları münâsefe tarikiyle alına.

7. Livâ-i mezbûre re'âyâsına *resm-i çift* ve *resm-i bennâk* ve *resm-i ağnâm* ve *resm-i kovan* vaz' olunmadı. Bu mukâbelede kâdimen edâ etdükleri *devre*leri ve *himâye*leri[3] ki, mikdârı yerlü yerinde işâret olunmuşdur, anlar vaz' olundu.

8. Ve livâ-i mezbûrede vâki' olan kurâ ve mezâri'in mahsûllerinde *dimos* olana dimos ve *kasm* olana kasm[4] deyü işâret olunub ve ammâ dimos olan karyeler ve

1 Yani maddeden de açıkça anlaşılacağı üzere, yaptığı cürmün cezasını şer' ve kanuna göre tatbik edüb manasını ifade etmektedir.

2 **Münâsefe tariki:** Yarı yarıya taksim demektir.

3 **Devr ve Himâye:** Bu iki örfî resm, Osmanlı Kanunundaki çift akçesi, ve maddede sayılan diğer resimlerin yerine geçen vergilerdir. Şer'an de, harâc-ı muvazzafı karşılamaktadır.

4 Daha evvel de belirttiğimiz gibi, Suriye arazisiharâc arazisidir ki, bunlardan dimos maktû' harâc-ı mukâseme olarak ve bir kısmı da kasm yani gayr,ı maktû' harâc-ı mukâseme alınmaktadır. Maddede buna işâret olunmuştur.

mezra'alardan dimosları iki *kıst* üzere alınub bir kıst *vakt-i beyder*[1] ve bir kıst vakt-i zeytûndur, andan tecâvüz olunmaya. Ammâ dimosda cemî' hâsıl gallât-ı sayfî ve şitevî ve harâc-ı zeytûn ve tîn ve kürûm ve samsam ve kutn dâhildir[2]. Müstakil gallât içün bir hâsıl ve harâc içün bir hâsıl alınmaya; hemân re'âyâ üzerine mukayyed olan meblağ münâsefe tarikiyle iki kıst üzere alına.

Ve kasm olan mevâzı'ın dahi *şurût-ı mukâseme*leri yerlü yerinde işâret olunmuşdur, andan tecâvüz olunmaya. Kalîl ve kesîr kasm olunub vâki' olan hakların alalar.

9. Ve livâ-i mezbûrda vâki' olan *Haremeyn-i Şerifeyn Evkâf*ının re'âyâsı, cemî'-i avârız-ı divânîyye ve tekâlîf-i örfîden mu'âf ve müsellem ve rüsûmdan ve cürm ü cinâyetden serbest olunması emr olunmuşdur. Vech-i me'mûr üzere defter-i cedîd-i hâkânîye kayd olundu. Mezbûrlara nesne teklif olunmaya.

10. Ve *mezâr-ı enbiyâ*ya ve evliyâya vakf olan kurâ re'âyâsı ve bu livâda vâki' olan sâdât dahi cemî'-i avârızdan mu'âf olunmaları emr olunmuşdur. Min ba'd bunlara dahi avârız teklif olunmaya.

11. Ve livâ-i mezbûrda *resm-i arûs*, kızdan altmış Osmanî ve dul avretden otuz Osmanî alına, ziyâde alınmaya.

12. Ve baş yaran kimesneden otuz Osmanî alına ve baş yarub kemük çıkarsa veyahud kol atsa, ganî olub bin akçeye ve dahi ziyâdeye güci yetse, yüz Osmanî alına ve eğer binden ekalle güci yetse elli akçe ve fakirlerden kırk ve yahud otuz akçe alına.

13. Ve *katl-i nefs*de ganîde dört yüz Osmanî ve fakir'ül-hâlden yüz akçe ve yüz ekall alına.

14. Ve zikr olan *cerâim kısâs* olunmaduğı takdircedir. Eğer şer' ile lâzım olanlara kısâs olsa, cerîme alınmak kanûn değildir, alınmaya[3].

KANÛN-I BÂC-I SİYÂH FÎ DÂR'İL-VEKÂLE HAMA[4]

---

1 **Vakt-i Beyder**: Harman zamanı demektir.

2 Bazı kelimelerin manaları şöyledir:

-Sayfî: Yaz ürünleri

-Şitevi: Kış ürünleri

-Kürûm: Üzüm bağları

-Kutn: Pamuk

-Tin: İncir

3 Bu hüküm, kanunnâmede, ne derece şer'î hükümlere ri'âyet edildiğinin delilidir.

4 **Dar'ül-Vekâle**: Simsarlık ve dellâliyye hizmetlerinin ifa edildiği ve malların tartılarak alınıp satıldığı bir devlet müessesesi yani Osmanlı devletindeki kapan gibi bir şey olsa gerektir.

15. *Dâr'ül-Vekâle*'ye pirinç ve sabun ve Türkî cübn ve habb'ur-rummân ve dibs-i Antakye[1] gelüb satılsa, her yüz Osmanîde beş Osmanî alınmak kanûn-ı mukarrerdir. Ve Ba'lebek pekmezi ve ıneb ve 'ıneb-i Ba'lebekî'[2]den ve gayrudan gelen 'ınebden ve yaş incirden her yüz Osmanîde altı Osmanî alınmak kanûndur.

16. Ve zeyt ve sükker ve hınnâ ve demür ve na'l ve fülfül ve nil ve nişadır ve zencebil ve sâir bahâr esbâbı satılsa, her yüz Osmanîde üçer Osmanî alınmak kanûn-ı mukarrerdir.

Kuru incir gelse, deve yükünden iki Osmanî ve at ve katır ve eşek yükünden birer Osmanî alınmak kanûn-ı mukarrerdir.

17. Ve *Kürd yoğurdu*ndan deve yüküne dört akçe ve eşek yüküne iki akçe alınmak kanûndur. Ve *Türkmân yoğurdu*ndan deve yüküne iki akçe ve eşek yüküne bir akçe alına kanûndur. Ammâ nefs-i *Hamâ*'lu ve köyler ahalisi getürüb satdukları yoğurtdan nesne alınmaz. Ve *cübn-i Kürdî*den deve yüküne dört akçe ve eşek yüküne iki akçe alınmak kanûndur.

18. Dane hurmadan ve accûrdan her yüke yirmi Osmanî; bâyi'den on Osmanî ve müşteriden on Osmanî alınmak kanûndur. Mışmış-ı yâbisden her deve yüküne yirmi ve eşek yüküne on Osmanî alınmak kanûndur. Kömürden deve yüküne bir Osmanî alına, eşek yükünden nesne alınmaya. Ve tahta yükünden her deve yüküne bir Osmanî alınmak kanûndur. Hamâ'nın kendi üzümünden deve yüküne dört Osmanî ve eşek yüküne iki Osmanî alınmak kanûndur. Tuffâh ve sefercel ve emrûd ve rummân[3] gelse satılsa, her yüz Osmanîde sekiz Osmanî alınmak kanûndur. Kaftan yükünden deve yüküne beş akçe ve na'l yüküne iki buçuk akçe alınmak kanûndur. Zerdalü ve hıyâr ve karpuz yüklerinden deve yüküne iki akçe ve eşek yüküne bir akçe alınmak kanûndur ve kavundan her on akçeye bir akçe alınmak kanûndur. Asel ve zebîb ve semen satılsa nesne alınmaz.

KANÛN-I İHTİSÂB

19. *Kassâb*lar, boğazladukları koyun başına ikişer akçe *bâc* ve *semsâre*[4] deyü buçuk akçe alınmak kanûndur. Ammâ kuzu boğazlansa, beş batman ve ziyâde olsa

1 Bazı kelimelerin manaları şöyledir:
-Cübn-i Türkî: Türk peyniri
-Habb'ür-Rummân: Nar danesi
-Dibs-i Antakya: Antakya pekmezi demektir.

2 **Ineb-i Ba'lebekî:** Ba'lebek üzümi demektir. Ba'lebek ise, bir şehir adıdır.

3 Bazı kelimelerin manaları:
-Tüffâh: Elma
-Sefercel: Ayva
-Rummân: nar

4 **Simsâre**: simsarlık ücreti manasını da ifade etmektedir.

iki akçe alınur; eksük olsa nesne alınmaya. Camus ve cemel ve bakar boğazlansa her bir re'se altışar akçe alına. *Hımâr-ı vahşî*den her re'se iki akçe alına.

20. Bazarda at ve katır ve celeb deveden gayrı deve satılsa, her re'se altışar akçe alına ve celeb deveden her birine on ikişer alına. Ve eşek satılsa her yüz Osmanîde dört Osmanî alına. Ve sığır satılsa, her re'se iki Osmanî alına.

21. *Muhtesib* olanlar, bazaru gezdürüb *si'r-i vâki'*den nâkıs bulduğı kâdı ma'rifetiyle vezn oldukdan sonra nâkıs gelen bedâyi'a[1]..

KANÛN-I SÛK'İT-TÜCCÂR[2]

22. *Hâm-ı beledî* satılsa, her hâma birer Osmanî ve taşradan gelen hâma buçuk Osmanî alınmak kanûndur. Serâbend satılsa, her serâbende buçuk akçe alınmak kanûndur. Dülbend satılsa nesne alınmaya. Kumaş-ı Mısrîden *sûsiyye* ve *fotave amereyn* ve *fuveym* ve *mizer* ve *Abbâsiyye* ve *esmer* ve *tahûr*[3] satılsa, her yüküne ikişer yüz Osmanî alınmak kanûndur. Yükden ekal olsa, hesâbınca alına. *Hamâ'*lu Mısır'dan kumaş getürse, gerek Hama'da satsun gerek satmasun, her yüke ikişer yüz Osmanî alınmak kanûndur. Ve taşradan gelen tâcir, bedâyi'in satsa, *meks*[4] kanûnu üzere alına, eğer satmasa nesne alınmaya. Çuka değer Zebed pastavından ve Bizantiyeden bir Pastava altışar akçe alına. Ve Frantiyeden üçer akçe alına. *Dolab-ı harîr*den her rıtl-ı harîre ikişer akçe alınmak kanûndur.

KANÛN-I İHTİSÂB VE BÂC-I SİYÂH VE SÂİR BEDÂYİ'[5] DER NEFS-İ MA'ARRA[6]

23. *Kassâb*lar, boğazladuğı koyundan her koyun başına bir Osmanî alına. Camus ve deve boğazlansa, her re'se dört Osmanî alına.

24. Inebden ve dibsden deve yüküne iki Osmanî alına ve eşek yüküne bir Osmanî alına. Ammâ tâze incirden nesne alınmaya. Kutn yüküne deveden iki Osmanî ve eşekden bir Osmanî alına.

25. *Hubûbât*dan deve yüküne iki Osmanî ve eşek yüküne bir Osmanî alınub nefs-i *Ma'arra*'da olan *Câmi'-i Kebîr* içün zabt olunub mîrî tarafından dahl olunmaya. Un yükünden ve leben yükünden deveye iki Osmanî ve eşek yüküne bir Osmanî alına. Hâm bezden her pareye nısıf Osmanî alına. Ve balık yükünden bir

---

1 **Bedâyi'**: Eşya manasınadır.

2 "Tüccârlar çarşısı kanunu" demektir.

3 Bunlar Arapça kumaş adlarıdır. Bazılarını yanlış okumuş olmamız mümkündür.

4 **Meks**: Şehirlere giriş ve çıkışlarda bazı mallardan devlet görevlilerinin aldığı bâc veya gümrük vergileri kanunu demektir (**El-Müncid**, M-K-S maddesi).

5 **Bedâyi'** Burada da eşya manasına olan bedâyi' kelimesi kullanılmıştır.

6 Bu maddeden de anlaşılyacağı üzere, bu Kanunnâme hazırlanırken, Hamâ, Eyâlet-i Arab'ın bir sancağıdır ve Ma'arra da buranın bir kazâ merkezi halindedir.

Osmanî ve balık bişer tavadan her tava başına dört Osmanî alına. Ve sanu toprağından her deve yükünden iki Osmanî alına.

26. Baş ve paça ve zâbiye ve naknakdan ve gözlemeden nesne alınmaya. Ve ulbe[1] ile gelen esbâbdan nesne alınmaya. Ve nefs-i *Ma'arra* halkı hâricden zeyt ve tîyn ve hâm ve külliyen her ne metâ' getürüb satarlar ise, nesne alınmaya.

KANÛN-I BÂC-I MA'ARRA

27. Yüklü deveden iki Osmanî; ata ve katır ve eşek yükünden birer Osmanî alınmak kanûndur. Boş geçen davarlardan nesne alınmaya. Kuldan ve câriyeden dörder akçe alınmak kanûndur ve Habeş *kul*dan ve *câriye*den nesne alınmaya.

28. *Yahudiler* gelüb geçdikde Yahudi başına dört Osmanî alına. Ve Nasrâniyye iki Osmanî alınmak kanûndur. Ve Frenk tâcirlerinin gelüb geçenlerinin her adam başına ikişer akçe alına, ziyâde alınmaya. Ve Acemden ticâret içün ve *Kudüs-i Şerif*'de *Kamame ziyâreti* içün gelen Ermenilerden her nefere on ikişer Osmanî alınmak kanûndur. Ve zikr olan vilâyetden gelür Yahudilerden on altı Osmanî alınmak kanûndur. Hama Yahudileri ma'aşları içün gitseler, nesne alınmaya.

29. Hacca giden mahâre develerinden ve beksimet ve un ve arpa ve gayrı me'kûlât yüklerinden nesne alınmaya. Ve bul-cümle hüccâcdan kumaş yükünden gayrıdan nesne alınmaya.

30. *Vilâyet-i Şâm*'dan ve Hama'dan Rum'a giden celeb deveden ve bakardan her deve ve bakar başına dörder Osmanî alına. Ve Haleb cânibinden Hama'ya ve Şam'a celeb koyun geçse nesne alınmaya.

KANÛN-I İHTİSÂB-I HIMS VE KASSÂBÎN VE SÂİR BEDÂYİ'[2]

31. Nefs-i *Hıms*'dan *Hân-ı Tahîn*[3]'de gelüb satılan un yükünden iki Osmanî muhtesib almak ve bir Osmanî satıcı ve rubu' Osmanî hâncı almak kanûn-ı kadîmdir. Ve Türkmân tâifesi yoğurt getürüb satsalar, her hıml-ı hımâra bir Osmanî vermek kanûndur. Ammâ şehirlü halk ulbe ile getürüb satsalar nesne alınmaya.

32. *Dâr'ül-Vekâle*'de satılan pekmezün her deve yüküne dört Osmanî, eşek yüküne iki Osmanî alınmak kanûn-ı kadîmdir. Dar'ül-Vekâle'de satılan asel yüküne dört Osmanî, eşek yüküne iki Osmanî ve *cerre*[4] ile satılsa buçuk Osmanî alınmak kanûndur. Yağ yüküne deveden sekiz akçe ve eşek yükünden dört akçe ve

1 **Ulbe:** Ağaçdan yapılan büyük çanaklara denir.

2 Bu madde de, Hamâ-Hıms ikilisinin tek bir idarî ünite halinde Eyâlet-i Araba'a bağlandığını te'yid eylemektedir.

3 **Hân-ı Tabîn:** Unakapanı manasını ifade etmektedir.

4 **Cerre:** Topraktan yapılmış karınlı bir kab.

cerreden buçuk akçe alınmak kanûndur. Zeyt satılsa, bağl[1] ve hımâr yüküne dört Osmanî alınmak kanûndur. Pirinç yüküne deve yükünden dört Osmanî ve eşek yükünden iki Osmanî alına. Sabun dahi mislühû ve *siyric*[2] dahi mislühû. Ammâ nefs-i Hıms'da hâsıl olan siyricden nesne alınmaz. Samsam yüküne iki Osmanî alına. Tîn ve zebîb-i Ba'lebekî ve tüffâh ve emrûd ve rummân ve nârenc ve mişmiş-i yâbis yüklerine deveden dört Osmanî ve hımâr yükünden ikişer Osmanî alınmak kanûn-ı kadîmdir.

Trablus'dan hıyar gelse, deve yüküne üç Osmanî, eşek yüklerine bir buçuk Osmanî alınmak kanûndur. Tuz yüküne bir buçuk Osmanî alınmak kanûndur. Penbenin her haşyesine iki Osmanî alına. Ineb-i Âsıbî yüküne iki Osmanî alına. Bağlden ve hımârdan ve deve yükünden dört Osmanî alına.

33. Zikr olan bedâyi' tahînden gayrı *Dâr'ül-Vekâle*'de satılub kapancı her hımle bir Osmanî ve hâncı nısıf Osmanî almak kanûn-ı mukarrer olmuşdur.

34. Ve Nefs-i *Hıms* kassabları, boğazladuğı koyundan her koyun başına bir para alına ki, iki Osmanî olur. Ve hâricden celeb gelüb satılan koyundan her koyun başına buçuk *para* alına ki, bir Osmanî olur.

KANÛN-I DELLÂLİYE-İ AKMİŞE VE MÎZÂN-I HARİR FÎ HIMS

35. Mısrî kumaş gelüb *Hıms*'da nesneye satılsa, dellâliyye deyü her bin Osmanîde on Osmanî alınur; ammâ nakid ile bey' olsa, nesne alınmaya. Ve kumaş-ı Hımsîden nesne alınmak kanûn değildir. Ve harîr gelüb satılsa, her rıtl-ı harîr dört Osmanî alınmak kanûndur. Ve hâm kumaş bey' olunsa, her hâm başına rubu' Osmanî alına.

KANÛN'ÜL-BENDERE FÎ HIMS[3]

36. Bittîh-i asfar[4]dan her deve yüküne bir Osmanî ve eşek yüküne nısıf Osmanî alınmak kanûn-ı mukarrerdir. Ve bittîh-i ahdar[5]dan deve yüküne iki Osmanî ve eşek yüküne bir Osmanî alına. Accûr ve hıyâr gelüb satılsa, deve yüküne bir Osmanî ve eşek yüküne nısf Osmanî alına. Ve taşradan mışmış ve *Cûsiyye*'den ıneb gelüb satılsa, deve yüküne dört Osmanî ve eşek yüküne iki Osmanî alına. Nefs-i *Hıms*'da mışmış ve rummân ve derrâk vukıyye ile gelüb satılsa, nesne alınmaya. Yaş incirden ve hûhdan deve yüküne dört Osmanî ve eşek yüküne iki Osmanî alına. Kunbut ve fûl-i alıdar ve gayrı hadravât gelüb satılsa, deve yüküne nısıf Osmanî ve eşek yüküne

1 **Bağl:** Katır demektir.

2 **Siyric:** Susam yağı demektir.

3 **EL-Bendere**: İskele demektir. Burada Hıms İskelesi ile ilgili hükümler yer almaktadır.

4 **Bittîh-i Asfar**: Kavun demektir.

5 **Bittîh-i Ahdar**: Karpuz manasını ifade etmektedir.

rubu‘ Osmanî alına. Bâzincan ve cizr ve basal yüküne deveden iki Osmanî ve eşekden bir Osmanî alına.

KANÛN-I BÂC-I BEZİSTÂN

37. Yüklü deveden ikişer Osmanî ve at ve katır ve eşek yükünden birer Osmanî alınmak kanûndur. Zikr olan develer boş olsa nesne alınmaya. Ve kul ve câriyeden her nefere dörder Osmanî alına; ammâ Habeş kuldan ve câriyeden nesne alınmaya. Ve Yahudi başına ikişer Osmanî alına. *Vilâyet-i Arab Nasranîlerin*e nesne alınmaya. Ammâ Rum'dan ve şarkdan ticâret ve Kudüs-i Şerif'de *Kamame ziyâreti* içün gelen kefere tâifesinden her nefere dört Osmanî alına.

38. *Hacca giden hamâre develerin*den ve beksimet ve un ve arpa yüklerinden ve bi'l-cümle huccâcın kumaşları yükünden ve gayrıdan nesne alınmaya.

39. *Vilâyet-i Şam*'dan ve Hama‘dan Rum'a ve Haleb'e giden celeb develerden ve bakardan her deve ve bakar başına ikişer Osmanî alına. Ve haleb ve Hama tarafından Şam'a satılmağa giden koyun ve keçi başına buçuk Osmanî alına.

40. Ve Vilâyet-i Şam'dan *Meşhed-i Ali*'ye ziyâret içün giden *râfizî*lerden, her nefere dört Osmanî alınma kanûn-ı kadîmdir.

41. Ve *Bezistân*'da olan bâcdan gayrı bâclar ki, Nefs-i *Hıms* ve *Hân-ı Hâsiye* ve *Cûsiye* bâclarıdır, külliyen defter-i atîk mûcebince ref‘ olunmuşdur. Min ba‘d kimesneden nesne alınmaya ve eğer alurlar ise, hâkim'ül-vakt olanlar men‘ ve def‘ edeler.

KANÛN-I KUTN VE GAYRUHÛ[1]

42. *Kazâ-i Hama*'dan Frenkler alduğı penbe yüklerinden her deve yüküne yirmi sekiz Osmanî alınmak kanûndur. Ve at ve katır ve eşek yüklerinden hesâbınca alına. Ve Frenkden gayrı kimesneler penbe alsalar, her beş batınan başına bir Osmanî alına ki, kantarına yirmi Osmanî olur.

43. Haleb ve Serının taraflarından gelüb Hama‘dan geçse, *ubûr*[2] deyü her yüküne dört Osmanî ve at ve katır ve eşek yüküne ikişer Osmanî alınmak kanûn-ı kadîmdir. Ammâ Adana'dan gelüb satılsa her yüz Osmanî‘den iki buçuk Osmanî alınmak kanûndur.

44. Frenk tâifesi *Trablus*'dan ve Şam'dan getürdükleri çukadan muvecceb deyü her yüz Osmanîde üçer Osmanî alınmak kanûndur. Çukadan gayrı kumaşlarından nesne alınmaz.

1 Pamuk ve diğer benzeri malların kanunu demektir.

2 Geçiş hakkı ve transit vergisi demektir.

933 Tarihli Hamâ Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 137M, sh. 1-16

الحمد لله الذي لا يحصى فضله ولا يحصر ولا يحويه ديوان
ولا دفتر، أحمده حمد من خاطب نفسه فيما قصر، وأشكره
شكر من تاب واستغفر، وأصلي وأسلم على سيدنا ومولانا
محمد الذي بين مجمل الشريعة ومفصلها، وأزال شبه
النفاق وأزاح مشكلها، وعلى آله الكرام، وصحابته الأعلام
ما جرت أقلام كرام الكاتبين على صفحات صحائف المحاسبين
وبعد فلما تحقق أنه لا بد من ضبط حقوق بيت المال، وتدوين
الأموال في الحال والمآل، [illegible] الشريف المطاع
الواجب الامتثال والاتباع، من الحضرة الشريفة الپادشاهية
والسدة المنيفة الشاهنشاهية، أعني حضرة سلطان العالم
وأشرف ملوك بني آدم، خاقان [illegible]
[illegible] آل عثمان السلطان ابن السلطان السلطان سليمان خان
[illegible] لا برحت دولته [illegible] الدول
وملوك الأرض [illegible]
[illegible] واجبة القبول [illegible]
إلى [illegible]

كامل [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
القاضي بطرابلس، حرر في أوائل رمضان
المبارك سنة ثلاث وثلاثين وتسعمائة

قانوننامۀ لواء حماه

١ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
٢ [illegible]
[illegible]

933 Tarihli Hamâ Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 137M, sh. 1-16

933 Tarihli Hamâ Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 137M, sh. 1-16

8 [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

9 [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

10 [illegible]

[illegible]

11 [illegible]

12 [illegible]

[illegible]

[illegible]

13 [illegible]

14 [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

15 [illegible]

[illegible]

[illegible]

16 [illegible]

[illegible]

[illegible]

17 [illegible]

[illegible]

[illegible]

933 Tarihli Hamâ Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 137M, sh. 1-16

[illegible]

١٨ [illegible]

١٩ [illegible]

٢٠ [illegible]

٢١ [illegible]

٢٢ [illegible]

933 Tarihli Hamâ Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 137M, sh. 1-16

933 Tarihli Hamâ Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 137M, sh. 1-16

٣٣

٣٤

٣٥

٣٦

٣٧

٣٨

933 Tarihli Hamâ Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 137M, sh. 1-16

§. 8- HIMS SANCAĞI KANUNNÂMELERİ (126)

1- NÜSHALARI VE HUKUKÎ TAHLİLİ

Hıms, diğer bir okunuşuyla *Hums*, şu anda Suriye bölgesinin en önemli şehirlerinden biridir. Dimaşk'ın 150 km. kuzeyinde, Trablus Şam'ın 90 km kuzey doğusunda ve Âsi Nehrinin de sağ sâhilinde yer almaktadır. Müslümanlar tarafından Suriye fetihleri sırasında *Ebû Ubeyde* ve *Hâlid bin Velid* tarafından feth olunmuştur[1]. Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlı devletine katılan Hıms, ilk fetih yıllarında *Eyâlet-i Arab*'a bağlı olarak Hamâ ile birlikte sancak statüsünü kazanmıştır. İlk tahririnin 933/1526 yılında Hamâ ile birlikte yapıldığını ve ilk Kanunnâmesinin o zaman hazırlandığını bir önceki Kanunnâme'de görmüş bulunmaktayız[2].

Haleb Eyâleti tam olarak teşkil edilip müstakil hale getirildikten sonra, Hıms da müstakil bir sancak olarak Haleb Eyâletine bağlanmıştır. Bu statüdeki ilk tahriri 959/1551 tarihinde *Arap ve Acem defterdârı Muhammed* tarafından yapılmıştır. Bu tahrir defterinde yer alan ve elimizde tek nüshası bulunan *Hıms Sancağı Kaunnâmesi, BOA. TTD. No: 281 (343), sh. 1-11*'de yer almaktadır. Kanunnâme'nin yer aldığı tahrir defterinin Arapça Mukaddimesinde şu tanıtıcı bilgilere rastlıyoruz:

> "Ey Allahımız! Sana hamd ve Peygamberine de salât ü selâm ediyoruz. Bu, Defter-i sultânîdir ki, Sultân Süleyman'ın fermânıyla kaleme alınmıştır. Hıms Beldesine ta'alluk eden hususları *Haleb Defterdârı Muhammed* defter emîni sıfatıyla kaleme almış ve 959 tarihinde tamamlamıştır."[3]

959 tarihli Hıms Sancağı Kanunnâmesi, tesbitlerimize göre, şimdiye kadar henüz neşr olunmamıştır.

Kanunnâme, Hamâ Kanunnâmesinin kısaltılmış şeklidir. Yalnız, harâc-ı muvazzafı karşılayan vergiler, daha evvelki Hamâ Kanunnâmesinde devre ve himaye denilen eski vergiler olduğu halde, bu Kanunnâme'de, diğer Osmanlı sancaklarında olduğu gibi, çift akçesi vaz' olunmuştur. Bu sebeple hukukî tahlili üzerinde fazla durmuyoruz.

Yani, Kanunnâme'nin ilk maddelerinde, ahaliden alınan harâc-ı muvazzaf çift akçesi adı altında, diğer sancak kanunnâmelerinde olduğu gibi tanzim olunmuştur. Daha sonra *harâc-ı mukâseme* iki ayrı tarzda düzenlenmiştir: **Birincisi,** *kasm* adı altında ve ürün yani ayn olarak belli ve farklı nisbetlerde alınan harâc-ı mukâsemedir ki, hangi araziden hangi nisbette alınacağı, defterde ayrı ayrı kaydedilmiştir. **İkincisi** ise, maktû' ve nakid olarak alınan harâc-ı mukâsemedir ki, buna Şam bölgesinde *dimos* denmektedir. Maktû' ve

1 Şemseddin Sâmi, **Kâmûs'ül-A'lâm**, III, sh. 1986-1987

2 Veliyyüddin Efendi, No: 1969, Vrk. 116/b

3 BOA. TTD. No: 281 (343), sh. 1

nakid olarak alındığında tek nisbet uygulanmıştır ki, bu da onda birdir ve bu sebeble bu çeşit harâc-ı mukâseme için öşr-i şer'î tabiri dahi kullanılmıştır. Aslında öşr-i şer'î denilen de, yine harâc-ı mukâsemedir. Maddelerden anlaşılan budur. Harâc-ı mukâsemenin nasıl alınacağı, mahsûlâtın nev'îne göre, Kanunnâmede ayrı ayrı tanzim edilmiştir.

Kısaca sadece malî hukuka ait bazı hükümleri tedvîn eden Hıms Kanunnâmesi, Hıms Bölgesinin tek hukukî mevzû'âtı olarak anlaşılmamalıdır. zira diğer bütün hukukî mevzularda kanun olarak kabul edilen esaslar, fıkıh kitaplarındaki şer'î hükümlerdir.

II- 959/1551 TARİHLİ HIMS SANCAĞI KANÛNNÂMESİ

KANÛNNÂME-İ LİVÂ-İ HIMS

1. Mukaddemâ livâ-i mezbûre emr-i padişahî ile kitâbet olundukda *Çerâkise zamanı*nda ihdâs olunan *bid'at*ler, *devre* ile *himâye*den mâ'adâsı ref' olunub devre ve himâye ibkâ olunmağla *çift* ve *bennâk* ve *mücerred* rüsûmı kayd olunmamış. Hâliyâ emr-i âlî mûcebince müceddeden kitâbet olunub vukû'u üzere südde-i seniyye-i adâlet-destgâha arz olundukda Hazret-i Padişah-ı merhamet-penâhın re'âyâ ve berâyâ hakkında merâhim-i aliyye-i şâmile ve mekârim-i seniyye-i kâmileleri zuhûr ve sudûr bulub *Çerâkise bid'atlerin*den bâkî kalan *devre ve himâye* dahi ref' olunub sâir memâlik-i mahrûsede cârî olan kanûn-ı hümâyûn muktezâsınca *çift ve bennâk ve mücerred rüsûmı* yazılması fermân olunmağın ber-mûceb-i emr-i âlî devre ve himâye ref' olunub sâir memâlik-i mahrûsede cârî olan kanûn-ı hümâyûn muktezâsınca çift ve bennâk ve mücerred rüsûmı yazılması fermânı olunmağın ber mûceb-i emr-i âlî devre ve himâye ref' olunub bil-fi'il *Vilâyet-i Haleb* re'âyâsından alınduğı üslûb üzere çiftleri olub zirâ'at ve hırâset eyleyen re'âyâ tâifesinden yılda bir Mart ayında *resm-i çift* deyü her çiftden kırkar akçe ve çiftçi olmayan hâneden *resm-i bennâk* deyü on ikişer akçe ve *mücerred* olub kisbe ve kâra kâdir olanlardan *resm-i mücerred* deyü altışar akçe kayd olundu, ziyâde alınmaya[1].

2. Ve livâ-i mezbûrda vâki' olan kurâ ve mezâri'in ba'zı *dimos* ve ba'zı *kasm* olub[2] kasm olan kurâ ve mezâri'in *tarik-i kasm*leri her biri mahallinde kayd olunmuşdur, ana göre amel oluna. Ve dimos olan kurâ ve mezâri'in dimosı iki *kıst* üzere olub nısfı tereke kemâlin bulub biçilmelü oldukda, nısf-ı âharı zeytûnlu olan köylerden zeytûn kemâlin buldukda ve zeytûn olmayub sayfî zirâ'at olunan köylerde penbe kozağı kemâlin buldukda müstahak olub ammâ ba'de'l-hasâd edâ edegeldükleri ecilden hâliyâ dahi üslûb-ı sâbıkları tağyîr olunmayub vech-i meşrûh üzere defter-i cedîd-i Sultanîye kayd olundu.

---

1 Görüldüğü gibi, 933 tarihli Kanunnâme'den farklı olarak, bu Kanunnâme'de eski uygulamaların izleri tamamen silinerek, hukuk kâidelerinde de istikrar ve birlik temin edilmeye başlanmıştır.

2 Yani Hıms arazisi de, harâciyyedir. bu sebeple dimos veya kasm alınacaktır.

3. Ve *resm-i ağnâm*, koyun ve keçi kuzulayub tamam süriye yaradıkdan sonra oğlağıyla ve kuzusıyla addolunub her iki re'se bir akçe alına.

4. Ve livâ-i mezbûrda *resm-i arûs*, kızdan altmış akçe ve bîve avretden otuz akçe alına.

5. Ve sâir *cerâim* husûslarında Kanûn-ı Osmanîye mürâca'at olunub ziyâde alınmaya. Ve salbe ve siyâsete müstahak olanlardan *bedel-i siyâset* deyü akçeları alınmayub istihkaklarına göre günâh eyledükleri mahalde *siyâset* olunub haklarından geline.

6. Ve *serbest tîmârlar*dan gayrı vâki' olan erbâb-ı tîmârun tîmârlarında vâki' olan bâd-i hevânın kanûn üzere nısfı sancakbeğine hâsıl yazılub nısf-ı âharı olıgeldüği üzere erbâb-ı tîmâra kayd olunmuşdur.

7. Ve *evkâf* ve *emlâk* olan karyeler ki, erbâb-ı tîmâr ile müşterek olmaya, cürm ü cinâyetleri hâssa-ı hümâyûna müte'allıkdır. Sancakbeğine ve gayra hâsıl kayd olunmuş değildir. Cüz'î ve küllî ne vâki' olursa, hâssa-ı hümâyûn içün zabt oluna.

8. Ve livâ-i mezbûrda *hâsıl* tahvîl ve tarihe düşdüği zaman defter-i atîk kanûnnâmesinde zikr olunmayub ammâ kadîmden tereke biçmelü olub biçilmeğe müstahak olduğu zamana *vakt-i hasâd* denilüb vakt-i hasâd kimin tahvîline düşer ise, tereke ana müte'allık olub harmana i'tibâr olunmaz imiş. Ve zeytûn dahi yetişüb silkilmeğe müstahak oldukda bir sebeb-i kavî olub cem' olmayacak olursa, hemân amel, zeytûn kemâline erüb silkilmeğe müstahak olduğı eyyâma olurmış. Ve penbe dahi kozak kararın bulub kemâline erüşdüği vakit ki, cem' olunmağla müstahak olduğı eyyâma olur, istihkak bulduğı zaman ile amel olunurmış. Ve bağlar harâcı dahi yetişüb tamam ekle kâbil oldukda harâca müstahak olurmuş. Hâliyâ dahi olıgeldüği üzere ibkâ olundu ki, zikr olunan vakitlerden evvel mahsûl zabt olunmayub ve zabt olunduğı takdirce dahi amel olunmayub ta'yin olunan evkât kimin tahvîl ve tarihinde vâki' olursa, mahsûl anın ola.

9. Ve *Vilâyet-i Arabistan*[1]'da şimdiye değin *resm-i camus* ba'zı yerlerde üçer akçe ve ba'zı yerlerde on ikişer akçe alınur imiş. Hâliyâ defter-i cedîd-i hâkânî pâye-i serir-i a'lâya arz olunub cemî'-i *vilâyet-i Arab*'da müsâvî olur her sağılur çamusa üçer *para* ki, altışar akçe olur, resm fermân olmağın ber mûcemb-i emr-i âlî her sağılur camusa üçer para resm ta'yîn olundu deyü defter-i atîkde mukayyed olmağın defter-i cedide dahi vech-i meşrûh üzere kayd olundu.

10. Ve ba'zı kurâ ve mezâri'de *Harameyn-i Şerifeyn hissesi* ve *serbest evkâf hisseleri* olub defter-i atîkde serbest olmağla rüsûmdan ve bâd-ı hevâdan dahi hisse yazılub cerîme vâki' oldukda ümenâ tamamen cerîmelerin aldukdan sonra vakfa dahi *cerîme* gerek deyü mütevelliler yapışub re'âyâ ziyâde mutdacır oldukları, vukû'u üzere pâye-i serir-i adâlet-masîre arz olundukda vakfın serbest olmasından maksûd, re'âyâsına mütevellisinden gayrı kimesne dahl etmeyüb ma'mûr olmakdır. Çünki tamam vakıf olmayub *hisse-i mîrî* olmağla beher hâl ümenâ dahl etmek mukarrer ola. Bu makûle tamam vakf olmayub hisselü olan evkâfın bâd-ı hevâsından vakfa hisse yazmayub tamamen hâssa-i hümâyûna kayd eyleyesiz. Ammâ

1 Bu tabirden, Eyâlet-i Arab kasd edildiğini daha evvel belirtmiştik.

tamam vakf olub ve kadîmden olan evkâfı gerü serbest kayd eyleyesiz ki, ümenâ dahl etmeyüb cüzî ve küllî vâki' olan rüsûm ve bâd-i hevâsın vakıf içün mütevellileri zabt eyleye deyü emr olunmağın ber mûceb-i fermân-ı âlî *Haremeyn-i Şerifeyn evkâfı*ndan ve sâir emr-i şerifle serbest olan evkâfdan tamam vakıf olan kurânın rüsûmı ve bâd-ı hevâsı hâssa-i hümâyûna kayd olundu.

KANÛN-I İHTİSÂB

11. Nefs-i *Hıms*'da *Hân-ı Tahîn*[1]'de gelüb satılan un yükünden iki Osmanî *muhtesib* ve bir Osmanî satıcı ve rubu' Osmanî hâncı almak kanûn-ı kadîmdir. Ve *Türkmân tâifesi* yoğurd getürüb satsalar, her hıml-i hımâra bir Osmanî vermek kanûndur. Ammâ şehirlü halkı ulbe getürüb satsalar, nesne alınmaya.

12. *Dâr' ül-Vekâle*'de satılan pekmezin her deve yüküne dört Osmanî, eşek yüküne iki Osmanî ve asel yüküne dahi kezâlik; deve yüküne dört Osmanî, eşek yüküne iki Osmanî alınmak kanûndur. Ve cerre ile satılsa, buçuk Osmanî alınmak kanûndur. Yağ yüküne, deveden sekiz akçe, eşekden dört akçe ve *cerre*den buçuk akçe ve zeyt satılsa, bağl ve hımâr yüküne dört Osmanî ve pirincin deve yüküne dört Osmâni ve eşek yüküne iki Osmanî alına. Sabun dahi mislühû ve siyric dahi mislühû. Amınâ nefs-i *Hıms*'da hâsıl olan siyricden nesne alınmaz. Susam yüküne iki Osmanî; tîn ve zebîb-i Ba'lebekî ve tüffâh ve emrûd ve rummân ve nârenc ve mişmiş-i yâbis yüklerine deveden dört ve hımârdan iki Osmanî alınmak kanûndur. *Trablus*'dan hıyâr gelse, deve yükünden üç, eşek yüküne bir buçuk Osmanî alına. Ve tuz yüküne bir buçuk Osmanî alınmak kanûndur. Penbenin her haşebesine iki Osmanî ve ayn-ı âsımî yüküne bir Osmanî alına[2].

13. Zikr olan bedâyi', tahînden gayrı *Dâr' ül-Vekâle*'de satılub *kapancı* her hımle bir Osmanî ve *hâncı* nısıf Osmanî almak kanûn-ı kadîmdir.

14. Ve nefs-i *Hıms* kassabları boğazladuğı koyundan her koyun başına bir para alına ki, iki Osmanî olur. Ve hâricden celeb gelüb satılan koyundan her koyun başına bir Osmanî alına deyü defter-i atîkde mukayyed olmağın defter-i cedide kayd olundu.

KANÛN-I DELLÂLİYE-İ AKMİŞE

15. Mısrî kumaş gelüb Hıms'da nesne ile satılsa, *dellâliyye* deyü her bin Osmanîden on Osmanî alınur. Amınâ nakd ile bey' olunsa, nesne alınmaz. Ve kumaş-ı Hımsîden nesne alınmak kanûn değildir. Ve harîr gelüb satılsa, her rıtl harîre dört Osmanî alınmak kanûndur. Ve hâm kumaş bey' olunsa, her hâm başına rubu' Osmanî deyü defter-i atîkde mukayyed olmağın defter-i cedide dahi kayd olundu.

---

1 **Hâne-i Tahîn:** Unkapanı manasını ifade etmektedir.

2 Bu maddede geçen bazı mübhem ıstılâh ve kelimelerin izahları, daha evvel neşredilen Hamâ Kanunnâmesinde izah edildiğinden burada tekrar edilmemiştir.

KANÛN'UL-BENDERE[1]

16. Bıttîh-i asfardan her deve yüküne bir Osmanî ve eşek yüküne nısıf Osmanî alınmak kanûndur. Ve bıttîh-i ahdardan deve yüküne iki Osmanî ve eşek yüküne bir Osmanî; accûr ve hıyâr gelüb satılsa, deve yüküne bir Osmanî ve eşek yüküne nısıf Osmanî alına. Ve taşradan ınışmış ve *Cûsiye*'den ıneb gelüb satılsa, deve yüküne dört Osmanî ve eşek yüküne iki Osmanî alına. Nefs-i *Hıms*'da mişmiş ve rummân ve derrâk vukıyye ile gelüb satılsa, nesne alınmaya. Yaş incirden ve hûhdan deve yüküne dört Osmanî ve eşek yüküne iki Osmanî alına. Kunbut ve fûl-i ahdar ve gayrı hadravât gelüb satılsa, dve yüküne nısıf Osmanî ve eşek yüküne rubu' Osmanî alına. Bâzincan ve cezr vebasal yüküne, deveden iki Osmanî ve eşekden bir Osmanî alına deyü defter-i atîkde mukayyed olmağın defter-i cedide dahi kayd olundu.

KANÛN-I BÂC-I BEZİSTÂN

17. Yüklü deveden ikişer Osmanî ve at ve katır ve eşek yükünden birer Osmanî alınmak kanûndur. Zikr olan davarlar boşuna geçse nesne alınmaya. Ve kul ve câriyeden her nefere dörder Osmanî alına. Ammâ Habeş kuldan ve câriyeden nesne alınmaya. Ve Yahudi başına ikişer Osmanî alına. *Vilâyet-i Arab Nasranîler*inden nesne alınmaya. Ammâ Rûm'dan ve şarkdan ticâret içün ve Kudüs-i Şerif'de Kamâme ziyâreti içün gelen kefereden dört Osmanî alına.

18. *Hacca giden mahâre develer*inden ve beksimet ve un yüklerine ve bilcümle huccâcın ancak kumaşları yükünden alınub me'kûlâtdan ve esbâblarından nesne alınmaya.

19. Ve *Vilâyet-i Şam*'dan *Rum*'a ve *Haleb*'e giden celeb develerden ve bakardan her re'se ikişer Osmanî alına. Ve Haleb ve Hama tarafından Şam'a satılrna giden koyun ve keçi başına buçuk Osmanî alına.

20. Ve *Vilâyet-i Şam*'dan *Meşhed-i Ali* ziyâreti içün giden Râfizîlerden her nefere dört Osmanî alınmak kanûn-ı kadîmdir.

21. Ve *Bezistân*'da olan bâcdan gayrı *bâc*lar ki, nefs-i Hıms'da ve *Hân-ı Hâsibe* ve *Cûsiye* bâclarıdır, külliyen defter-i atîk mûcibince ref' olunmuşdur. Min ba'd nesne alınmaya ve eğer alurlar ise, hâkim'ül-vakt olanlar men' ve def' edeler deyü defter-i atîkde mukayyed olmağın defter-i cedide dahi kayd olundu.

---

1 Hıms İskelesi Kanunu manasını ifade etmektedir.

959 Tarihli Hıms Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 281, sh. 1-11

بسم الله الرحمن الرحيم

نحمدك يا من اذا حاسب عدل • واذا جازى عذب او تفضل
ونصلي ونسلم على رسولك الاكمل • ونبيك الافضل
وعلى اله واصحابه المهتدين بهديه الاعدل • وطريقه الامثل
اما بعد فهذا دفتر سلطاني • ومرقوم خاقاني
رفعه الى الباب العالي • ذي المجد والمعالي
باب سلطان الزمان • وسليمان الاوان
من ال عثمان • السلطان ابن السلطان ابن السلطان
سليمان خان بن سليم خان بن بايزيد خان •
دامت معاليه • والبر دأبه وعادته • عبد بابه
ومرقوم خانه • المنحط المقدار • محمد الدفتردار
ذاكرا فيه • لمن يوافيه • ما يتعلق بالبلدة المانوسة
حمص المحروسة • صينت عن طوارق الزمان
وقوارع الحدثان • على مر الايام والشهور والاعوام
اذا دفتر محكمة حمص • قد نقشت طرته اليمين
من شاء تاريخه بوجه رخ • حصولها دفتر امين
٩٥٩

قانون نامهٔ لواء حمص

١ مقدما لواء مزبوره امرای سابقه ایله کتابت اولندقده چونکه
زمانده احداث اولنان بدعت عشر دوکره وایلدن حمایه دن تاعلنمش
رفع اولنوب دوکره وحمایه ابقا اولنمغله چفت وبنالك ومجرد
رسومی قید اولنمامشدی حالیا امر عالی موجبنجه مجددا کتابت اولنوب
وقوعی اوزره دفتر سنیه عدالت دستگاهه عرض اولندقده
حضرت پادشاه مرحمت پناهك رعایا وبرایا حقنده مراحم علیه
شامله ومكارم سنیه كامله لری ظهوره مقرون اولوب
چونکه بدعت عشردن باقی قلان دوکره وحمایه دخی رفع
اولنوب سایر ممالك محروسه ده جاری اولان قانون همایون
مقتضاسنجه چفت وبنالك ومجرد رسومی یازلمق فرمان
اولنمغین موجب امر عالی دوکره وحمایه رفع اولنوب
بالفعل ولایت حلب رعایاسندن النان ... رسوم
چفتلری اولوب زراعت وحراثت ایلیان رعایا طایفه سندن
بیلده ... آیندن رسم چفت دیو ... قرق ایکی

959 Tarihli Hıms Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 281, sh. 1-11

وجفتی اولیان خانه‌دن رسم باك دیو اون اكیشر اقچه وخمر دو ٥ الندن وسایر جرایم خصوصنده قانون عثمانیه رجعت اولونوب بنا علیه

اولونوب كسیله وكافه قالور اولانلردن رسم مجرد دیو التشر وصلبه وسیاسته مستحق اولانلردن بدل سیاست دیو اقچه‌لری

٢ اقچه قید اولندی زیاده النمیه ولواء مزبورده واقع اولان . النمیوب استحقاقلرینه كوره كاه الدكلری محللرده سیاسته اولونوب

قرا ومزارعك بعض دیوسی وبعض قسمی اولوب قسم اولان ٦ حصه‌لردن كلنه ورسم تیمارلردن غیری واقع اولان ارباب

قرا ومزارعك طریق قسمتلری كه مرتبی محللرنده قید اولنمشدر تیمارلرك تیمارلرنده واقع اولان قانون اوزره نصفی

اكا كوره عمل اولنه ودیوسی اولان قرا ومزارعك سنجاق بكنه حاصل ایرلوب نصفی اجری اولیكلدوكی اوزره

دیوسی اكی قسط اوزره اولوب نصفی تركه كالنر بولوب . ٧ ارباب تیمار قید اولنمشدر واوقاف واملاك اولان قریه‌لرده كه

بجهلو اولدوقده نصفی اجری زیتونلی اولان كویلرده ارباب تیماره مشترك اولنه جرم وجنایتلری خاصه همایون

زیتون نولدوقده وزیتون اولیوب صیفی زراعت اولنان (كالنر) متعلقدر سنجاق بكنه وغیره حاصل قید اولنمش دكلدر

كویلرده بینه قوزاغی كالنر بولدوقده مستحق اولوب اما جزوی وكلی واقع اولور ایسه خاصه همایون ایچون ضبط اولنه

بعد الحصاد ادا (ابن) اكلدوكاری اجلدن حالیا ایكی الوب الیقلری ٨ ولواء مزبورده حاصل تحویل قاپرجده دوشدوكی زمانت

تغییر اولنمیوب وحكه شروع اوزره دفتر جدید سلطانیه دفتر عتیق قانوننامه‌سنده ذكر اولنمیوب اما قدیمدن تركه بچلو

٣ قید اولندی وعرب اغنام قیونی وكچی قونیلوب مرسوم بهار دفترن صكره اولوب بچلمكه مستحق اولدوغی زمانه وقت حصاد دینلوب

اوچلاغیلکه قوزی سبلده عدد اولنیوب ایکی راس اقچه النه وقت حصاد دكیلدی تحصیلنده وشر ایسه تركه كه متعلق اولوب حرمنه

٤ ولواء مزبورده رسم عروس قیزدن التمش اقچه وبیوه عورتدن اوتوز اقچه اعتبار اولنور اما زیتون داخی توب چکلمكه مستحق اولدوقده

959 Tarihli Hıms Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 281, sh. 1-11

بو سبب قوي اولوب جمع اولنباجق اولورسه همان عمل زيتون
كما كان ايروب سلكامكله مستحق اولدوغي ايام اولور مثلا [illegible]
داخي يتشوب قوزاق قرارن بولوب كما كان ارشدوكي وقت كه
جمع اولنماغه مستحق اولدوغي ايام اولور استحقاق بولدوغي
زماندن الكه عمل اولنور مثلا [illegible] داخي يتشوب تمام اكلنه بلر
اولدوقده خراجه مستحق اولور مثلا اليا داخي اوكيلدوكي
اوزره ابقا اولنديكه ذكر اولنان قلدن اول محصول
ضبط اولنيوب وضبط اولندوغي تقديرجه داخي عمل اولنيوب تعيين
اولنان اوقات كيمدن تحويل وتاريخنده واقع اولورسه محصول انك در
وولايت عربستانده ثمره باغلر [illegible] بعض يرلرده [illegible] ٩
اقجه وبعض يرلرده التشر اقجه وبعض يرلرده اون اكنشر اقجه
الينور مثلا اليا دفتر جديده خاقاني يازلدوغي عرض اولنوب جميع
ولايت عربده مساوي اولوب [illegible]
التشر اقجه اولورمي [illegible]
[illegible]

١٠
دفتر جديدده داخي وجه مشروح اوزره قيد اولندي وبعض قرا
ومزارعده حرمين شريفين حصه سي وار [illegible] اوقاف حصه لري اولوب
دفتر عتيقده سربست اولماغله [illegible] داخي حصه
يازيلوب جريده واقع اولدوقده امنا تماما جريده يازيلدوقلري حكمن
وقفه داخي جريه كركدر ديو متوليلر باشوب رعايا [illegible] اولدقلري
[illegible] عدالت مصير عرض اولندوقده وقفك
سربست اولدوغي سندي مقصود رعايا بسته متولي سنددن
غيري سند دخل اتيوب مجموع اولدقده تمام وقف اولميوب
حصه مير [illegible] اولماغله هر حال امنا دخل اتيوب مقرر اولوب بو مقوله
تمام وقف اولميوب حصه لو اولان اوقافك باج هوا سندن
وقفه حصه يازيوب تماما خاصه [illegible] قيد اولنيه انلر تماما
وقف اولوب [illegible] سربست اوليه اوقافك [illegible] سربست قيد
اولنميه انده امنا دخل اتيوب جزوي وكلي واقع اولان رسوم
وباج هوا سي وقفه ايچون متوليلري ضبط اولنميه ديوانه [illegible] غير
رسوم جبه فرمان عالي [illegible] وقفنده سائر امور [illegible]

959 Tarihli Hıms Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 281, sh. 1-11

سبزیات ولایت اوقادن تمام و تقف ولایت قریه‌لری یوکی و بالی سوای
و قضیانه یلوب تمام و تقف ولیوب حصه‌سی و انلردن یوکی و بالی سوای
خاصه میانه قید اولندی قانون احتساب نفس حمص‌ده حاصل ١١
طحیندن کلوب صاتلان اون یوکندن ایکی عثمانی محتسب عثمانی
صاتیجی ویریر عثمانی خارجی الور قانون قدیمدر و کتان طلب ایدن
کتوروب صاتسه‌لر حمل حماره عثمانی ویرلمک قانوندر اقا شهر یوب
خلق علیه کتوروب صاتسه‌لر نسنه الیمه دار الوکاله‌ده صاتلان ١٢
بکمزدن هر دوه یوکندن درت عثمانی انتک یوکندن ایکی عثمانی و عسل یوکندن داخی
کذلک دوه یوکنده درت عثمانی انتک یوکندن ایکی عثمانی النور قانوندر و جبن ایله
صاتلسه بچوق عثمانی النور قانوندر بلغ یوکنه دوه درت سکز اقچه اسکدن
درت اقچه و جبندن بچوق اقچه و زیت صاتلسه بغل و حمار یوکنه درت
عثمانی و بر بغل دوه یوکنه درت عثمانی و انتک یوکنه ایکی عثمانی النه
صابون داخی مثله و دبس داخی مثله اما نفس حمص‌ده حاصل
اولان سیرجدن نسنه النمز حمص یوکنه ایکی عثمانی تین و زبیب بعلبکی
و تفاح و امرود و رمان و نارنج و مشمش یابس یوکنه دوه

درت و حمارده ایکی عثمانی النور قانوندر طرابلوسدن خیار کلسه
دوه یوکندن ایچ انتک یوکنده بچوق عثمانی النه و طوار یوکنه بچوق
عثمانی النور قانوندر پنبه‌دن حشیشه سنه ایکی عثمانی و غیر عاصی
١٣ یوکنه ایکی عثمانی النه ذکر اولنان نسایج طحیندن غیری دار الوکاله‌ده
صاتلوب بایعیدن حمله عثمانی و خارجی نصف عثمانی النور قانون قدیمدر
١٤ و نفس حمص تمامیله بوغدای قیوندن مرقوب قیون باشنه یارم النه‌له
آی عثمانی اولور و خارجدن حلب کلوب صاتلان قیوندن مرقوب
باشنه عثمانی النه دیو دفتر عتیقده مقید اولمغین دفتر جدیده
١٥ قید اولندی قانون دلالیه اقمشه مصری قماش کلوب
حمص‌ده نسنه الیه صاتلسه دلالیه دیو هر بیک عثمانیدن اون عثمانی
النور اما نقد المبیع اولنمز نسنه النمز و قماش حمصدن نسنه
النمز قانوندر کلدر و حریر کلوب صاتلسه هر رطل حریره درت عثمانی
النور قانوندر و خام قماش بیع اولنسه هر خام پارچه‌سنه ربع عثمانی
دیو دفتر عتیقده مقید اولمغین دفتر جدیده داخی قید اولندی
١٦ قانون البندره بطیخ اصفردن هر دوه یوکنه بر عثمانی و انتک

959 Tarihli Hıms Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 281, sh. 1-11

یوکنه نصف عثمانی النوق قانوندر و بطیخ اخضردن دوه یوکنه ایکی   نسته الفیه و یهودی باشنه اکیشر عثمانی النه و ولایت عرب

عثمانی واشك یوکنه بر عثمانی یحیی رو خیار کلوب صاتلسه دوه یوکنه   نصف ایله نسته الفیه اما یهودیدن و شرقدن تجارت ایچون و کدس

بر عثمانی واشك یوکنه نصف عثمانی النه و طشره دن مشمش   ۱۸ شریفده قمامه زیارتی ایچون کلن کفره دن دره عثمانی النه جبه

وجوز سنبه دن عنب کلوب صاتلسه دوه یوکنه درت عثمانی   کیندن مهاره دفعه لردن و کیسما طاوار ترکلر بالجمله حجاجك

واشك یوکنه ایکی عثمانی النه نصف حمصدن مشمش و ترمان   اتمغی قوماتلری یوکدن النوب ماکولاتدن او اسبابلردن

و دراق و قسم ایله کلوب صاتلسه نسته الثمینه باش البحیره دن   ۱۹ نسته الثمینه و ولایت شامدن روم و حلبه کیدن جلب

و خوخدن دوه یوکنه درت عثمانی واشك یوکنه ایکی عثمانی   دوه لردن و بقردن سه اکیشر عثمانی النه و جلب و حمامردن

النه قرنبیط و فول اخضر و غیر خضره وات کلوب صاتلسه دوه یوکنه ۲۰   شامدن صاتمغه کیدن قیون و کچی باشنه بچق عثمانی النه و ولایت

نصف عثمانی واشك یوکنه ربع عثمانی النه بادنجان و حذره   شامدن مشهد علی زیارتی ایچون کیدن رافضیلردن هر نفردن

و بصل یوکنه دوه دن الی عثمانی واشکدن بر عثمانی النه ۲۱   عثمانی النوق قانون قدیمدر و رستاندن اولان باجلردن غیری

دیوان عتیقده مقید اولمغین دفتر جدیده داخل قید اولندی   باجلرکه نفس حمص و حماه جانبینه و جوسیه باجلریدر کلیا دفتر

۱۷ قانون باج بستان یوکلو دوه دن الیشر عثمانی   عتیقده [illegible] رفع اولنشدر بعد نسته الثمینه و اکر اولنلر [illegible]

و آت قاطر واشك یوکندن بر عثمانی النوق قانوندر ذکر اولنان   حاکم الوقت اولنلر منع و دفع ایدلر دیوان عتیقده مقید اولمغین

طوارلر بوشن کچسه نسته الفیه و قطر و جاریه دن   دفتر جدیده داخل قید اولندی

هر نفردن ده عثمانی النه اقا حبش قولدن و جاریه دن

§. 9- MA'ARRA SANCAĞI KANUNNÂMELERİ (127)

I- NÜSHALARI VE HUKUKÎ TAHLİLİ

Ma'arre'nin diğer adları, *Ma'arret'ün-Nu'mân, Ma'arrat Masrîn* veya Mısıîn şeklindedir. Haleb'in 84 km güneybatısında yer alan ma'arre, çok eski bir şehir olup, Bizanslılar zamanında Halis diye bilinmektedir. Sahâbeden *Nu'man bin Beşir* burada sakin olamısndan dolayı, Ma'arrat'ün-Nu'mân adı verilmiştir. Suriye orduları komutanı *Ebû Ubeyde,* Ma'arre'yi de Haleb gibi aynı sulh şartlarıyla İslâm diyârına ilhâk eylemiştir[1].

Bilindiği gibi, hem *Haleb Kanunnâmesi*nde ve hem de 933 tarihli Hamâ Kanunnâmesinde Ma'arra Sancağı ile ilgili kanun hükümleri mevcuttur. Ancak müstakil Kanunnâmesi, 959 tarihinden evvel tanzim olunmamıştır.

933 tarihli Kanunnâme'den ve *Eyâlet-i Arab*'a ait sancak listelerinden anlaşılacağı üzere, Ma'arre, başlangıçta, Haleb'e bağlı bir kazâ merkezidir. Sonrada *Haleb Eyâleti* müstakil eyâlet haline getirilince, Ma'arre de, buraya bağlı bir müstakil sancak statüsünü kazanmıştır. İşte müstakil bir sancak olarak Ma'arre'nin ilk hukukî düzenlemesi, 959/1551 yılında Arap Ve Acem defterdârı Muhammed tarafından yapılan Tahrir Defterinde yani *BOA. TTD. No: 283 (208), sh. 1-10*'da yer almaktadır[2].

Tesbitlerimize göre, Ma'arra'nın bu ilk müstakil livâ olarak hazırlanan Kanunnâmesi, şimdiye kadar neşr olunmamıştır.

Hukukî tahlili bölgedeki diğer sancaklarındakinden farklı değildir. Yani Kanunnâme'nin ilk maddelerinde, ahaliden alınan *harâc-ı muvazzaf* çift akçesi adı altında, diğer sancak kanunnâmelerinde olduğu gibi tanzim olunmuştur; devre ve himâye kaldırılmıştır. Daha sonra *harâc-ı mukâseme* iki ayrı tarzda düzenlenmiştir: **Birincisi,** *kasm* adı altında ve ürün yani ayn olarak belli ve farklı nisbetlerde alınan harâc-ı mukâsemedir ki, hangi araziden hangi nisbette alınacağı, defterde ayrı ayrı kaydedilmiştir. **İkincisi** ise, maktû' ve nakid olarak alınan harâc-ı mukâsemedir ki, buna Şam bölgesinde dimos denmektedir. Maktû' ve nakid olarak alındığında tek nisbet uygulanmıştır ki, bu da onda birdir ve bu sebeble bu çeşit harâc-ı mukâseme için öşr-i şer'î tabiri dahi kullanılmıştır. Aslında *öşr-i şer'î* denilen de, yine harâc-ı mukâsemedir. Maddelerden anlaşılan budur. Harâc-ı mukâsemenin nasıl alınacağı, mahsûlâtın nev'îne göre, Kanunnâmede ayrı ayrı tanzim edilmiştir.

---

1 . **İslam Ansiklopedisi**, c. VII, sh. 114-1190; Şemseddin Sâmi, **Kâmûs'ül-A'lâm**, VI, sh. 4325-4326

2 BOA. TTD. 283, sh. 1-10; 622 nolu **Ruus Defteri**.

Kanunnâme'de daha sonra öşr-i asel demek olan kovan resmi ve zekât-ı sevâim demek olan resm-i ganem düzenlenmektedir. Bunu, bir kısım ta'zir cezalarının tedvîni izlemektedir. Daha sonra bâd-ı hevâ grubuna giren örfî rüsûm ve bunların kime ait olduğu ile alakalı serbestlik hükümleri, resm-i otlak ve yatak ve benzeri örfî rüsum zikredilmektedir.

Kısaca sadece malî hukuka ait bazı hükümleri tedvîn eden Ma'arre Kanunnâmesi, Ma'arre Bölgesinin tek hukukî mevzû'âtı olarak anlaşılmamalıdır. Zira diğer bütün hukukî mevzularda kanun olarak kabul edilen esaslar, fıkıh kitaplarındaki şer'î hükümlerdir.

II- 959/1551 TARİHLİ MA'ARRE SANCAĞI KANÛNNÂMESİ'NİN METNİ

KANÛNNÂME-İ LİVÂ-İ MA'ARRE

1. Mukaddemâ livâ-i mezbûre emr-i padişahî ile kitâbet olundukda *Çerâkise zamanı*nda ihdâs olunan bid'atlerden devre ile himâyeden mâ'adâsı ref' olunub *devre* ve *himâye* ibkâ olunmağla *çift* ve *bennâk* ve *mücerred* rüsûmı kayd olunmamış. Hâliyâ emr-i âlî mûcebince müceddeden kitâbet olunub vukû'u üzere südde-i seniyye-i adâlet-destgâha arz olundukda Hazret-i Padişah-ı merhamet-penâhın re'âyâ ve berâyâ hakkında merâhim-i aliyye-i şâmile ve mekârim-i seniyye-i kâmileleri zuhûr ve sudûr bulub *Çerâkise bid'atleri*nden bâkî kalan devre ve himâye dahi ref' olunub sâir memâlik-i mahrûsede cârî olan kanûn-ı hümâyûn muktezâsınca çift ve bennâk ve mücerred rüsûmı yazılması fermân olunmağın ber mûceb-i emr-i âlî devre ve himâye ref' olunub bil-fi'il *Vilâyet-i Haleb* re'âyâsından alındığı üslûb üzere çiftleri olub zirâ'at ve hırâset eyleyen re'âyâ tâifesinden yılda bir Mart ayında *resm-i çift* deyü her çiftden kırkar akçe ve çifti olmayan hâneden *resm-i bennâk* deyü on ikişer akçe ve mücerred olub kisbe ve kâra kâdir olanlardan *resm-i mücerred* deyü altışar akçe kayd olundu, ziyâde alınmaya.

2. Ve livâ-i mezbûrda vâki' olan kurâ ve mezâri'in *tarik-i kasm*leri her biri mahallinde kayd olunmuşdur, ana göre amel oluna. Ve *dimos* olan kurâ ve mezâri'in dimosı iki kıst üzere olub nısfı tereke kemâlin bulub biçilmelü oldukda, nısf-ı âharı zeytûnlu olan köylerde zeytûn kemâlin buldukda ve zeytûn olmayub sayfî zirâ'at olunan köylerde penbe kozağı kemâlin buldukda müstahak olub ammâ ba'de'l-hasâd edâ ede geldükleri ecilden hâliyâ dahi üslûb-ı sâbıkları tağyîr olunmayub vech-i meşrûh üzere defter-i cedîd-i Sultanîye kayd olundu.

3. Ve *resm-i ağnâm*, koyun ve keçi kuzulayub tamam süriye yaradıkdan sonra oğlağıyla ve kuzusıyla add olunub her iki re'se bir akçe alına.

4. Ve livâ-i mezbûrda *resm-i arûs*, kızdan altmış akçe ve bîve avretden otuz akçe alına.

5. Ve sâir *cerâim* husûslarında Kanûn-ı Osmanîye mürâca'at olunub ziyâde alınmaya. Ve salbe ve siyâsete müstahak olanlardan *bedel-i siyâset* deyü akçeları

alınmayub istibkaklarına göre günâh eyledükleri mahalde *siyâset* olunub haklarından geline.

6. Ve *serbet tîmârlar*dan gayrı vâki' olan erbâb-ı tîmârın tîmârlarında vâki' olan bâd-i hevânın kanûn üzere nısfı sancakbeğine hâsıl yazılub nısf-ı âharı olıgeldüği üzere erbâb-ı tîmâra kayd olunmuşdur.

7. Ve *evkâf* ve *emlâk* olan karyeler ki, erbâb-ı tîmâr ile müşterek olmaya, cürm ü cinâyetleri hâssa-ı hümâyûna müte'allıkdır. Sancakbeğine ve gayra hâsıl kayd olunmuş değildir. Cüz'î ve küllî ne vâki' olursa, hâssa-ı hümâyûn içün zabt oluna.

8. Ve livâ-i mezbûrda *hâsıl tahvîl* düşdüği zaman defter-i atîk kanûnnâmesinde zikr olunmayub ammâ kadîmden tereke biçmelü olub biçilmeğe müstahak olduğu zamana *vakt-i hasâd* denilüb vakt-i hasâd kimin tahviline düşer ise, tereke ana müte'allık olub harmana i'tibâr olunmaz imiş. Ve zeytûn dahi yetişüb silkilmeğe müstahak oldukda bir sebeb-i kavî olub cem' olmayacak olursa, hemân amel-i zeytûn kemâline erüb silkilmeğe müstahak olduğı eyyâma olunmış. Ve penbe dahi kozak kararın bulub kemâline erüşdüği vakit ki, cem' olunmağla müstahak olduğı eyyâma olur, istihkak bulduğı zaman ile amel olunurmış. Ve bağlar harâcı dahi yetişüb tamam ekle kâbil oldukda harâca müstahak olurmuş. Hâliyâ dahi olıgeldüği üzere ibkâ olundu ki, zikr olunan vakitlerden evvel mahsûl zabt olunmayub ve zabt olunduğı takdirce dahi amel olunmayub ta'yin olunan evkât kimin tahvil ve tarihinde vâki' olursa, mahsûl anın ola.

9. Ve *Vilâyet-i Arabistan*'da şimdiye değin *resm-i camus* ba'zı yerlerde üçer akçe ve ba'zı yerlerde on ikişer akçe alınur imiş. Hâliyâ defter-i cedîd-i hâkânî pâye-i serir-i a'lâya arz olunub cemî'-i *vilâyet-i Arab*'da müsâvî olub her sağılur çamusa üçer para ki, altışar akçe olur, resm fermân olmağın ber mûceb-i emr-i âlî her saılur camusa üçer para resm ta'yîn olundu deyü defter-i atîkde mukayyed olmağın defter-i cedide dahi vech-i meşrûh üzere kayd olundu.

10. Ve ba'zı kurâ ve mezâri'de *Haremeyn-i şerifeyn hissesi* ve *serbest evkâf hisseleri* olub defter-i atîkde serbest olmağla rüsûmdan ve bâd-ı hevâdan dahi hisse yazılub cerîme vâki' oldukda ümenâ tamamen cerîmelerin aldukdan sonra vakfa dahi cerîme gerek deyü müteveliler yapışuub re'âyâ ziyâde mutdacır oldukları, vukû'u üzere pâye-i serir-i adâlet-maasîre arz olundukda vakfın serbest olmasında maksûd, re'âyâsına mütevelilsinden gayrı kimesne dahl etmeyüb ma'mûr olmakdır. Çünki tamam vakıf olmayub hisse-i mîrî olmağla beher hâl ümenâ dahl etmek mukarrer ola. Bu makûle tamam vakf olmayub hisselü olan evkâfın *bâd-ı hevâ*sından vakfa hisse yazmayub tamamen hâssa-i hümâyûna kayd eylesiz. Ammâ tamam vakf olub ve kadîmden serbest olan evkâfı gerü serbest kayd eyleyesiz ki, ümenâ dahl etmeyüb cüz'î ve küllî vâki' olan rüsûm ve bâd-i hevâsın vakıf içün mütevellileri zabt eyleye deyü emr olnmağın ber mûceb-i fermân-ı âlî *Haremeyn-i Şerifeyn evkâf*ından ve sâir emr-i şerifle serbest olan evkâfdan tamam vakıff olan kurânın rüsûmı ve bâd-ı hevâsı vakfa yazılub tamam vakıf olamyub hisse olanlarun rüsûmı ve bâd-ı hevâsı hâssa-i hümâyûna kayd olundu.

11. Ve livâ-i mezbûrede *dimos* olmayub *kasm* kayd olunan kurâ ve mezâri'de defter-i atîkde sâir sancaklarda alınduğı kanûn üzere *harâc-ı eşcâr* kayd olunub

ammâ feth-i hâkânîden berü bağdan gayrısından harâc alınmayub zeytûn ve sâir meyve dahi kasm olınu-gelmeğin olı-geldüği üzere her bin bağ çubuğuna kırk akçe *harâc* ta'yîn olunub zeytûn ve sâir meyve kasm kayd olunub tarik-i kasımleri mahallinde işâret olunmuşdur, ana göre amel oluna.

KANÛN-I İHTİSÂB

12. *Kassab*lar boğazladuğı koyundan her koyun başına bir Osmanî alına ve camus ve deve boğazlansa, her re'se dört Osmanî alına. Inebden ve dibsden deve yüküne iki Osmanî alına ve eşek yüküne bir Osmanî alına. Tîn ve zebîb ve zeyt yükünden deveden iki Osmanî ve eşekden bir Osmanî alına. Ve hubûbât ve un yükünden deve iki Osmanî ve eşeğe bir Osmanî alına. Hâm bezden her pâresine nısıf Osmanî alına. Ve balık yükünden bir Osmanî ve sabun toprağından her deve yükünden iki Osmanî alına.

13. Ve Nefs-i *Ma'arra* halkı hâricden zeyt ve tîn ve hâm ve külliyen her ne metâ' getürüb satarlarsa nesne alınmaya deyü defter-i atîkde mukayyed olmağın defter-ii cedide dahi kayd olundu.

KANÛN-I BÂC-I MA'AARRE

14. Yüklü deveden iki Osmanî; at ve katır ve eşek yükünden birer Osmanî alınmak kanûndur. Boş geçen davarlardan nesne alınmaya. Kuladn ve câriyeden dörden akçea alınmak kanûndur. Ve Habeşî kuldan ve câriyeden nesne alınmaya. Yahudiler gelüb geçse, her nefere dört Osmanî ve Nasraniye iki Osmanî alınmak kanûndur. Ve Frenk tâcirlerine dahi ikişer akçe alına. Ve Acemden ticâret içün veya Kudüs-i Şerifden ziyâret içün gelen *Ermeniler*den her nefere on ikişer Osmanî alınmak kanûndur. Ve zikr olan vilâyetden gelen Yahudilerden on altışar Osmanî alınmak kanûndur. Hama yahudileri ma'âş içün geçse nesne alınmaya.

15. *Hacca giden mahâre develer*inden ve beksimet ve un ve arpa ve gayrı me'kûlât yüklerinden nesne alınmaya. *Vilâyet-i Şam*'dan ve *Hama*'dan *Rum*'a giden celeb deveden ve bakardan her re'se dörder Osmanî alına. Ve Haleb cânibinden Hama'ya ve Şam'a celeb koyun geçse, nesne alınmaya deyü defter-i atîkde mukayyed olmağın defter-i cedide dahi kayd olundu.

959 Tarihli Ma'arre Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 283, sh. 1-10

قانونامه خطا بیری فیبین	دفتر للمعرة از دار ضبطا
دفتر جدید قویم مبین	مربوط تاریخ اکمالنده فلیوز نخ
٩٥٩	

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي رقم في دفتر الوجود ارقام الكائنات • وحكم بالعدم
على كل حادث فما من حادث الا ويوم الغايات • والصلوة
والسلام على من خرج من معرة المضرة مكان من القانتين القانتات •
صلوة وسلاما دايمين ما دامت الارض والسموات اما بعد
فهذا دفتر سلطاني جديد قويم ملكي خاقاني من عهد الي الباب العالي
ذي المآثر الحسنة والمعالي باب سلطان الاسلام والمسلمين •
وقامع الكفرة والمشركين السلطان الاعظم والخاقان الافخم
ليث الشرق والعجم ومالك العرب والروم والعجم السلطان
ابن السلطان ابن السلطان سليمان خان ابن سليم خان
ابن بايزيد خان لا زالت • دولته باقية وعناية الله له واقية
عبد الباري الواثق بالاعتاب محمد الدفتردار اجاره الله ••
من عذاب النار مشتملا على ما يتعلق بلواء المعرة صينت •
عن الشين والمضرة

959 Tarihli Ma'arre Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 283, sh. 1-10

قانوننامۀ لواء معره

۱ مقدما لواء مزبوره امر پادشاهیله کتابت اولندقده چرکسه
زماننده احداث اولنان بد عملدن دوره ایله حمایه دن
ماعداسی رفع اولنوب دوره وحمایه ابقا اولنمغله چفت ودنک
ومجرد رسومی قید اولنمیوب شرع ایله امر عالی موجبنجه مجددا کتابت
اولنوب وقوعی اوزره سدۀ سنیۀ عدالته شکایت عرض
اولندقده حضرت پادشاه عالم پناه رعایای برایا حقنده
مراحم علیۀ شاهانه ومکارم سنیۀ کامله لری ظهور وصدور
بولوب چرکسه بد عملدن باقی قلان دوره وحمایه داخی
رفع اولنوب سایر ممالک محروسه ده جاری اولان قانون همایون
مقتضاسنجه چفت ودنک ومجرد رسومی یازلمق فرمان اولنمغین
موجب امر عالی دوره وحمایه رفع اولنوب بالفعل ولایت حلب
رعایاسندن الندوغی اسلوب اوزره چفتلری اولوب
زراعت وحراثت ایلیان رعایا طائفه سندن ییلده بر کرت
آیند رسم چفت دیو هر چفتدن قرق اقچه ونیم چفتی اولیان

خانه دن رسم بناک دیو اون ایکیشر اقچه ومجرد اولوب
کسب وکاره قادر اولانلردن رسم مجرد دیو التیشر اقچه قبض اولنه
۲ زیاده النمیه ولواء مزبورده واقع اولان قرا ومزارعک
بعضی دیمی وبعضی قسم اولوب قسم اولان قرا ومزارعک طرح
قسملری بهره محلنده قید اولنمشدر اکا کوره عمل اولنه ودیمی
اولان قرا ومزارعک دیمی ایکی قسط اوزره اولوب تصفیه کامل
بولوب بچلمو اولندقده نصف اکثری زیتونلو اولان کویلرده
زیتون کاملا بولندقده وزیتونلو اولمیوب صیفی زراعت اولنان
کویلرده پنبه قوزاغی کامل بولندقده مستحق اولوب اما
بعد الحصاد ادا ایده کلدکلری اجلدن حالیا داخی اسلوب
سابقلری تغییر اولنمیوب وجه مشروح اوزره دفتر جدید سلطانیه
۳ قید اولندی ورسم اغنام قیون وکچی قوزیلیوب تمام
پیدا اولدقده اوغلاغیله وقوزیسیله عدد اولنوب هر ایکی رأسه
۴ بر اقچه النه ولواء مزبورده رسم عروس قیزدن التمش اقچه
۵ وبیوه عورتدن اوتوز اقچه النه وسایر جرایم خصوصلرنده

959 Tarihli Ma'arre Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 283, sh. 1-10

قانون عثمانیه مراجعت اولنوب زیادة الفیه و صلبه و سیاسته
مستحق اولانلردن بدل سیاست دیو اخذ اولنمیوب
استحقاقلرینه کوره کناه ایلدکلری محلده سیاست اولنوب
حقلرندن کلنه ویره بیت تیمارلردن غیری واقع اولان اربابی ٦
تیمارلرک تیمارلرینه واقع اولان بلکه آنلرک قانون اوزره
نصفی سنجاقبکنه حاصل یازلوب نصف آخری اولیکلرک
اوزره ارباب تیمار قید اولنمشدر و اوقاف و املاک ٧
اولانلر قریه‌لرکه ارباب تیمار ایله مشترک اولمیه جرم جنایتی
خاصهٔ همایونه متعلقدر سنجاقبکنه و غیره حاصل قید
اولنمشدر کلدکده جزوی و کلی نه واقع اولورسه خاصهٔ همایون
ایچون ضبط اولنه ولوائمز نویره ده حاصل کیمک تحویلنه ٨
دوشدکی دفتر عتیق قانوننامه‌سنده ذکر اولنمیوب انکچون بعد
ترکه بیچلو اولوب بیچلمکده مستحق اولدوغی زمانده وقت حصاده
دینلوب وقت حصاده کیمک تحویلنه دوشر ایسه ترکه‌ده کا مستحق
اولوب حرمنه اعتبار اولنمشدر و بنیونن داخی بیتنوب بیچلمکده

مستحق اولدقده بر سبب قوی اولوب جمیع اولیاجق اولورسه
همان عمل بتنوب کمالنه ایروب بیچلمکه مستحق اولدیغی
ایامه اولورمش و پنبه داخی بیتنوب قوزاق قرار دوکوب
کمالنه ایرشدوکی وقتکه جمع اولنماغه مستحق اولور بولدیغی اتفاق
زمان ایله عمل اولنغه ایمش و باغلر خراجی داخی اوزوم بیتنوب
تمام اکله قابل اولدقده خراجه مستحق اولورلرمش حالیا داخی
اولیکلر وکیلی ویزه ابقا اولنیوبکه ذکر اولنان وقتلردن
اقدم محصول ضبط اولنمیوب و ضبط اولنه ویغی تقدیرجه
داخی عمل اولنمیوب تعیین اولنان اوقات کیمک تحویلنده [illegible]
٩ واقع اولورسه محصول انوک اولور و ولایت عربستانده تمدید اولنان
رسم جاموس بعضی یرلرده اوچر اقچه و بعضی یرلرده آلتشر
اقچه و بعضی یرلرده اون ایکیشر اقچه النورمش حالیا دفتر جدیدده
خاقانی بابینده سدهٔ اعلایه عرض اولنوب جمیع ولایت
عربده مساوی اولوب هر صاغلور جاموسه اوچر پاره کر النسه
اقچه اولورسه رسم فرمان اولنمغین بموجب امر عالی هر صاغلور جاموسه

959 Tarihli Ma'arre Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 283, sh. 1-10

او جرابارم رسم تعیین اولندی دیو دفتر عتیقده مقید او غیر
١٠ دفتر جدیده داخی وجه مشروح اوزره قید اولندی و بعض قرا
و مزارعده حرمین شریفین حصه‌سی و بعض اوقاف حصه‌لری
اولوب دفتر عتیقده سرسبزان و ماغله رسومدن و بادهوادن
داخی حصه یازلوب جریمه واقع اولدقده امنا تماماً جریمه‌لرین
الدقدن صکره وقفه دخی جریمه کرکدر دیو متولیلر یاپشوب رعایا
زیاده متضجر اولدقلری وقوعی اوزره پایه سریر عدالت مصیر
عرض اولندقده وقفک رسومات اولمسندن مقصود
رعایا کسنه تحلیسندن غیری کمسنه دخل ایتمیوب معمور اولمقده
چونکه تمام وقف اولمیوب حصه‌سی اولماغله بر حال
امنا دخل ایتمک مقرر اولدی بو مقوله تمام وقف اولمیوب حصه‌لو
اولان اوقافک بادهوا رسمندن وقف حصه یازلوب تماماً
خاصه همایونه قید اولنسون الا تمام وقف اولوب وقفده
رسومات اولان اوقافی کرو رسومات قید اولنسون کر امنا
دخل ایتمیوب جزوی و کلی واقع اولان رسوم و بادهوا سنین

وقف ایچون متولیلر ضبط ایلیه دیو امر اولنماغین بر موجب
فرمان عالی حرمین شریفین اوقافندن و سایر امر شریف ایله سبب
اولان اوقافدن تمام وقف اولان قراءنک رسومی و بادهوا وقفه
یازلوب تمام وقف اولمیوب حصه‌لو اولانلرک رسومی
و بادهواسی خاصه همایونه قید اولندی
١١ و لواء مزبورده دیوک اولمیوب قسم قید اولنان قرا و مزارعک
دفتر عتیقده سایر سنجاقلرده اولدوغی قانون اوزره خراج
اشجار قید اولنوب اما فتح خاقانیدن برو باغلردن غیری شیلردن
خراج الینمیوب زیتون و سایر میوه داخی قسم اولنوب کلکیر کبی اولکلدیکی
اوزره میری باغ جمیع عشر قروحراج تعبیر اولنوب زیتون و سایر
میوه قسم قید اولنوب طریق قسمری محلنده اشارت اولنمشدر
احکام عمل اولنه قانون احتساب
١٢ قصاب بوغزلدوغی قیوندن هر قیون باشنه برعثمانی
النه و جاموس و دوه بوغزلسه هر باشنه درت عثمانی النه
عنبدن و دبسدن دو یوکنه ایکی عثمانی النه و اشک یوکنه

959 Tarihli Ma'arre Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. No: 283, sh. 1-10

بر عثمانی التیشر تین و زبیب و زیت یوکندن هر دوه‌دن
اکی عثمانی و اشکدن بر عثمانی النه و حبوبات واوز یوکلدن
دوه‌یه اکی عثمانی و اشکه بر عثمانی النه خام بیزدن هر بارسنه
نصف عثمانی النه و بالق یوکندن بر عثمانی و صابون سطر اعدن
١٣ هر دوه یوکندن اکی عثمانی النه و نقش معرة خلقی خارجدن
زیت و تین و خام و کلیا هر نه متاع کتوروب صاتارلرسه
نسخهٔ البمیه دیو دفتر عتیقده مقید اولمامغین دفتر جدیده داخی
١٤ قید اولندی قانون باج معره یوکلو دوه‌دن اکی عثمانی
آت و قاطر و اشک یوکندن بر عثمانی النور قانوندر بو نوع حکم
طولارلردن نسخهٔ البمیه قولدن و جاریه‌دن دردر لجه النور
قانوندر و حبشی قولدن و جاریه‌دن نسخهٔ البمیه یهودیلر کلوب
لجه هر نوع دیرت عثمانی و نصرانیه اکی عثمانی النور قانوندر و فرنک
تاجرلرینه دخی اکیشر الجه النه و عجمی تجارت ایچون وباندش
ثنیه‌ده زیارت ایچون کلان ارمنیلردن هر نوع اوتز اکیشر
عثمانی النور قانوندر و ذکر اولان ولایتدن کلان یهودیلردن
اون التیشر عثمانی النور قانوندر حمایه یهودیلری عثمانی ایچون
١٥ لجه نسخهٔ البمیه حجه کیدن مهاندن دوه‌لردن و کیماط
و اون واریه و غیری ماکولات یوکلرندن نسخهٔ البمیه
ولایت شامدن و حمادن بروه کیدن جلب دوه‌دن
و بعضدن هر راسندن دردر عثمانی النه و جلب جانبندن
حمایه و شامه جلب قیون کچه نسخهٔ البمیه دیو دفتر عتیقده
مقید اولمامغین دفتر جدیده داخی قید اولندی

UMUMÎ İNDEKS

(Kitâbın Son Cildi Kavram Fihristi Olduğundan Burada Kısa Kesildi)

- A -

- B -

- C -

- Ç -

- D -

- E -

- Ğ -

- H -

- Î -

- İ -

- K -

- L -

- M -

- N -

- Ö -

- P -

- R -

- S -

- T -

- U -

- Ü -

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM
ANADOLU EYÂLETİ KANUNNÂMELERİ

İKİNCİ BÖLÜM
BAĞDÂD EYÂLETİ KANUNNÂMELERİ

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
BASRA EYÂLETİ KANUNNÂMELERİ

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
BUDİN EYÂLETİ KANUNNÂMELERİ

BEŞİNCİ BÖLÜM
CEZÂYİR-İ BAHR-İ SEFÎD EYÂLETİ KANUNNÂMELERİ

ALTINCI BÖLÜM
DİYÂRBEKİR EYÂLETİ KANUNNÂMELERİ

YEDİNCİ BÖLÜM
ERZURUM EYÂLETİ

SEKİZİNCİ BÖLÜM
HALEB EYÂLETİ KANUNNÂMELERİ